MÓZES ÖT KÖNYVE ÉS A HAFTÁRÁK

Szerkesztette: DR. HERTZ J. H.

A BRIT BIRODALOM FŐRABBIJA

MÓZES ÖT KÖNYVE

MÓZES ELSŐ KÖNYVE • GENEZIS

Mózes első könyvének héber neve: *Berésith.* Eredetileg *Széfer máászéh berésith*-nek (= A teremtés könyve) nevezhették. Ennek a görög megfelelője: *Genesis kosmou.* Röviden (magyaros átírásban): *Genezis.* Mivel e tartalomjelző név a könyv kezdőszavával azonos, már az ókorban azt hitték, hogy a kezdőszó miatt nevezték így, és e tévedés nyomán a többi könyveket is a kezdő szavakkal jelölték. (Blau: Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 38.). בראשית-nek nevezik az I-től VI,8-ig terjedő részt is, amely a Tórának 54 hetiszakasza (szidra) között az első. Ha a Pentateuchus (Mózes öt könyvének görög neve) csak polgári és vallási törvénykönyv lenne, akkor a második könyv (Exodus) 12-ik fejezetével kezdődnék, mert itt találkozunk az első törvénnyel Izráel számára (Rási). A Pentateuchus azonban sokkal több, mint törvénykönyv. Ez a „Tóra" az „Isteni tan", amely Izráelnek adatott, és a zsidó népnek kötelessége azt az egész emberiségnek átadni. Ezért, amidőn elmondja Izráel népének eredetét, megállapítja rokonságát az egész emberiséggel, hogy kiemelje az egész emberi nem közös eredetét és együvétartozását. Hogy minden kétséget kizárjon e tekintetben, visszamegy a világ teremtéséig, mert ez a Mindenható és Jóságos Isten alkotása. Egy az Isten, egy az emberiség. Ez az alapgondolat a Genezis tizenegy fejezetében jut kifejezésre. A többi harminckilenc fejezet a zsidó nép alapítóinak Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak és gyermekeinek történetét mondja el.

I. Berésith.
(I–VI,8.)

A világegyetem keletkezése és az emberi nem eredete. A világ teremtése. (I–II,3.)

Gen I.

Gen 1,1

Kezdetben. Az első vers fenséges összefoglalása a teremtés történetének: Isten a kezdete, sőt az Oka mindennek. A fejezet további részei a teremtés részleteit írják le. Az anyag létrehozása és a Káosz elrendezése között végtelen korszakok múlhattak el.
teremtette. A héber szó בראּ egyesszámban áll, ami kizárja azt a gondolatot, hogy az „Elóhim" – Isten – nevet többesszámúnak tekintsük. A בראּ igét kizárólag Istennel kapcsolatban használja a Szentírás. Az emberről mondhatja a „készít" vagy az „alkot" kifejezést, de sohasem a „teremt" igét, amely az anyag létrehozását a semmiből fejezi ki.
Isten. Héberül *„Elóhim".* Az egész Szentírás feltételezi az Istenség létezését: ez tehát nem is lehet bizonyítás vagy kételkedés tárgya. „Elóhim", a Bibliában az Isten-fogalmat általánosságban fejezi ki, mint a mindenségnek eredetetét és forrását, „Elóhim" többesszámban van, ami a héberben gyakran fejezi ki a hatalom teljességét. Itt azt jelenti, hogy az Isten-fogalomban benne van az örökkévalóság és a végtelenség fogalma.
az eget és a földet. A látható világot: ami fent van (az eget) és ami lent van (a földet).

Gen 1,2

a föld. Az anyag, amiből a Mindenség formáltatott.
a mélység. Héberül „tehóm", a végtelen mélység, a káosz.
Isten szelleme. Az Isteni Lény misztikus, megfoghatatlan, láthatatlan és ellenállhatatlan jelenléte.
lebegett. Ez a héber ige még egyszer fordul elő a Tórában: Deut. XXXII,11-ben, ahol a sasról van szó, amely fiókái felett lebeg, hogy oltalmazza őket. (L. m. Jer. XXIII,9.) Az anyag maga élettelen. Isten szelleme életet ad bele és élő szervezetté alakítja. A Jeruzsálemi Tárgum így fordítja e verset: „És a föld puszta és kietlen volt, elhagyatott az emberek fiai nélkül, minden élőlény nélkül, és sötétség volt a mélység színe felett. És az Isteni irgalom lebegett a vizek színe felett."

3–5. Az első nap. A világosság megteremtése.

Gen 1,3

És mondta Isten. „Az Örökkévaló igéje által jöttek létre az egek" (Zsolt. XXXIII,6). Istennek egyik neve a későbbi zsidó irodalomban „aki szólott és a világ létrejött" (מי שאמר והיה העולם) *mondta Isten.* Képletes kifejezés, azt jelenti: *Isten akarta.* (Száadja.) Az arab nyelvben az „amara" ige parancsolást jelent. Néhol a héberben is ilyen értelemben használjuk. V. ö. Eszt. I,17 stb.
Legyen világosság! Fenségesen egyszerű kifejezés és magasztos cselekedetet fejez ki. Ez a világosság, amely különbözik a később teremtett nap fényétől, eloszlatta a mélységet befedő sötétséget (2. vers). A régi kérdésre, hogy honnan volt világosság a nap létrejötte előtt, a kozmikus ködök elméletével lehet felelni. Halley, a nagy csillagász írja: „Ezek a ködök teljesen megcáfolják azt az ellenvetést, melyet a mózesi világteremtés-leírás ellen emeltek, t. i. hogy nem létezhetett világosság a nap nélkül."

Gen 1,4

hogy… jó. Azaz, megfelelt a Teremtő akaratának; ismét a 10.12.18.21.25. [31. והגה טוב מאד] versekben.

Gen 1,5

nevezte. Azáltal, hogy Isten a világosságot nappalnak nevezte, meghatározta a jelentőségét az

emberi élet számára. A bibliai világteremtésben minden az ember körül csoportosul és az ember szempontjából ítéltetik meg.
És lett este. A bibliai időszámítás szerint a nap a megelőző nap estjével kezdődik. Az Engesztelő nap is, „estétől estéig” tart, (Lev. XXIII,32.), valamint a szombat és az ünnepnapok is.
első nap. Egyes bibliamagyarázók szerint nem közönséges napról, hanem Istennek egy napjáról (יומו של הקביה), egy korszakról van itt szó. Ő előtte ezer év is csak egy napnak számít; (Zsolt. XC,4). – „Az időnek földi, emberi mértékét, emberi kéz által készített óra egységeit nem lehet alkalmazni a három első napra, amikor még nem létezett a Nap. A teremtés egy-egy korszakának kezdetét reggelnek, befejezését estének nevezi.” (Delitzsch, Zsidó források: Guttmann, יסודי היהדות 49–50). Hasonlóképpen beszélünk mi is az élet hajnaláról és alkonyáról.

6–8. Második nap. Az égboltozat.

Gen 1,6
boltozat. Ég, égboltozat.
a vizeket. Elválasztja a vizeket, amelyek fent az égbolton vannak (a ködöket és felhőket, melyek eső alakjában leesnek a földre), a földi vizektől (folyók, tavak és tengerek).

Gen 1,7
és úgy lett. Az isteni parancsra azonnal következik a teljesedés. „Mert ő szólott és megtörtént, parancsolt és létrejött” (Zsolt. XXXIII,9).

Gen 1,8
égnek. A Bibliában az ég képletes értelemben Isten lakhelye épúgy, mint a szentély leírásánál: „Íme az ég és az egek egei be nem foglalnak Téged; hát még ez a ház, amelyet építettem!” (I. Kir. VIII,27).
És lett este. A második napon elmaradt a szokásos megjegyzés „és látta Isten, hogy jó”. A második napon megkezdett munka csak a harmadik nap közepén fejeződött be. Tehát befejezetlen volt a mű, ezért nem lehetett „jónak” nevezni (Rási).
második nap. „második”, névelő nélkül, mint a 13.19.23. versekben.

9–13. Harmadik nap. A tenger, a szárazföld és a növényzet.

Gen 1,9
Gyűljenek össze. Amíg a föld színét befedte a „mélység” (2. vers), lehetetlen volt az élet ember vagy állat számára. Ezért Isten határokat szabott a vizeknek. (V. ö. Zsolt. CIV,6–8.)

Gen 1,10
földnek. Itt a „föld” a világnak azt a részét jelenti, amelyet a Gondviselés az ember tartózkodási helyéül és tevékenysége területéül szánt.
hogy jó. Azaz, megfelelő színhely a történelem drámája számára.

Gen 1,11
Hozzon a föld sarjat. Amidőn Isten a földet teremtette, beléje helyezte azokat az erőket, amelyek az Ő parancsára sarjasztották a növényzetet.

Gen 1,12
hogy jó. Élelemül ember és állat részére (v. ö. a 29. verset és köv.).

14–19. Negyedik nap. A világító testek megteremtése.

Gen 1,14

világító testek. Más ókori népek a napnak, a holdnak és a csillagoknak jó vagy rosszindulatú hatalmat tulajdonítottak az emberek életében. Itt azonban az égitestek mindennemű tiszteletét és a hozzájuk fűződő babonákat elveti a Szentírás, amennyiben kimondja, hogy ezek az égitestek a Mindenható művei, Ő teremtette azokat, meghatározott feladatok teljesítésére. (L. Jer. X,2.)
jelekül. Hogy segítsenek az embereknek helyüket meghatározni, ha a föld színén mozognak: a régi világban helyettesítették az iránytűt és ma is hasonló célokat szolgálnak a kezdetleges körülmények között élő embereknél.
időjelzőkül. A naptár beosztásában. Az időszakok: tavasz, nyár, ősz és tél: aratás és szüret ideje is. Az „időszakok”-nak megfelelő héber szó מועדים később az „ünnepnap” értelmét kapta, mert az ünnepek meghatározott évszakokban voltak.

Gen 1,15

világítsanak a földre. Világosság nélkül nincs élet és fejlődés.

Gen 1,16

meg a csillagokat. Ezeket említi utóljára, mégpedig magyarázat nélkül, mert szerepük csekély az emberi életben a naphoz és a holdhoz képest.

20–23. Ötödik nap. Halak és madarak.

Gen 1,20

Nyüzsögjenek. Héberül „sarac”, jelenti a mozgást és a termékenységet is. Ezt az igét használják halaknál és vízi állatoknál, rágcsálóknál és rovaroknál. (Olykor embereknél is. L. IX,7. és Ex. I,7. stb.)
sokaságától. Vagy nyüzsgésével (Az Imit régi fordítása).
madarak. Gyűjtő szó, minden szárnyas lényre.
az égboltozat színén. A szabad levegőben, az égboltozat előtt, az égboltozattal szemben.

Gen 1,21

a mozgó élő lényt. (Az Imit régi fordítása). Szószerint „élő lelket”. A „lélek” szót a héberben tágabb értelemben használják; gyakran, mint itt is, élőlényt jelent.

Gen 1,22

megáldotta őket Isten. A növényzet nem kapott áldást, mert annak fejlődése a naptól és az esőtől függ, nem pedig saját akaratától.

24–31. Hatodik nap. A szárazföldi állatok és az ember.

Gen 1,24

Teremjen a föld. Magvakat és életlehetőségeket, melyeket Isten beléje oltott a teremtés első napján (Rási). (L. a 11. vershez szóló magyarázatot.)
barmot. Az összes háziállatokat.
csúszó-mászót. Hüllőket.
szárazföldi vadat. Vadállatokat.

Gen 1,26

Alkossunk embert. Az emberiséget a Biblia szerint Isten maga teremtette különleges módon. Hogy ennek az utolsó alkotásnak méltóságát fokozza és lényegbeli különbséget mutasson ember és állat között, úgy fejezi ki magát a Tóra, mintha Isten tanácskozott volna (Ábárbanel). Nem így van: „legyen ember” vagy „alkottassék ember”, hanem „alkossunk embert”. A többesszám „alkossunk embert” a héber nyelv sajátossága szerint határozatot fejez ki, mint XI,7 vagy pluralis majestatis,

mint ahogy királyi parancsokat is többesszámban adnak ki. (V. ö. Ezra IV,18.)
embert. Héberül „Ádám”. Ez a szó itt, mint a Bibliában gyakran „emberi lény” értelmében áll, az „ádámá”, „föld” szóból származtatják, és ez az ember földi eredetére utal (L. II,7).
képünkre, hasonlatosságunkra. Az ember jellegében megvan az Istenhez való felemelkedésnek lehetősége. „Mert Isten az embert halhatatlanságra teremtette és hogy hasonmása legyen az Ő örök lényének” (Salamon bölcsessége II,23). Az összes élőlények között csak az embernek van, hasonlóan Teremtőjéhez, erkölcsi szabadsága és akarata. Csak ő képes megismerni és szeretni Istent és vele szellemi közösségbe kerülni: És csakis az ember képes cselekedeteit az értelem uralmának alárendelni. „Emiatt mondjuk, hogy a Mindenható saját képére és hasonlatosságára teremtette” (Maimuni). Mivel az ember magasabbrendű értelemmel rendelkezik, érzéseit (indulatait) erkölcsi és vallási eszmék szolgálatába állíthatja, és született uralkodó a természet fölött. A VIII. Zsolt. mondja az emberről: „Ó Isten,… Te őt csak kevéssel tetted csekélyebbé Istennél, dicsőséggel és dísszel koronáztad. Uralkodóvá tetted őt kezeid művein.”

Gen 1,27
férfinak és nőnek. Ebből következik, hogy férfi és nő szellemi beállítottságuk és alaptulajdonságaik alapján egyformán közel állnak Istenhez.

Gen 1,28
És megáldotta őket Isten. (V. ö. a 22. verssel.) Ez a hozzáfűzött kifejezés „és szólott hozzájuk” utal arra a belső kapcsolatra, amely Isten és az ember között fennáll.
Szaporodjatok és sokasodjatok. Ez az első parancsolat (micva), melyet az ember kapott. Hogy az ember otthont teremtsen és családot alapítson, az első a 613 tórabeli parancs (micva) között a rabbinikus összeállítások szerint.
és hódítsátok meg. „Minden modern tudomány titka benne van a Genezis első fejezetében. A hit abban, hogy a szellem uralkodik az anyag felett, az értelem a természet felett, az ember a fizikai és az állati erőkön, lényeges volt az uralom megszerzésében.” (Abbot Lyman, amerikai theológus.) – „Amit mi az ember akaratának vagy akaraterejének nevezünk, hatalom lett a természetben, imperium az imperiumban, és ez lényegesen befolyásolta nemcsak az Ember történetét, hanem az egész élő világ történetét is és átalakította annak az égitestnek a képét is, amelyen ő él.” (Lankester Ray, angol tudós.)

Gen 1,29
eledelül. A kezdetleges ideális korban (mint az eljövendő messiási korszakban is [L. Jezs. XI,7]) az állatok nem voltak egymás zsákmányai.

Gen 1,31
nagyon jó. Minden teremtett „jó” magábanvéve; de valamennyinek harmónikus összessége, az univerzum jelzője „nagyon jó”. Minden olyan volt az univerzumban, ahogy azt a Teremtő akarta. Semmi sem volt felesleges, vagy hiányos –, teljes a harmónia. „Ez a harmónia tanúságot tesz az egységes Isten mellett, aki a természetnek ezt az egységét tervezte.” (Luzzatto.)

Gen II.

1–3. A szombat.

Nem ez a fejezetek eredeti beosztása. Ez a fejezet-beosztás a latin és a görög fordítás alapján került bele a héber szövegbe. Néha, mint itt is, ez a beosztás félrevezet. Így pl. a következő három vers az előbbi fejezethez tartozik, és annak méltó és igen sikerült befejezése.

Gen 2,1
bevégeztetett. A héber kifejezés nemcsak a befejezést, hanem a tökéletességet is jelenti.

Gen 2,2

hetedik napon. „Mi hiányzott még a világon a hat nap után?” A nyugalom. Ezért fejezte be Isten a munkát a hetedik napon a nyugalom napjának, a szombatnak teremtésével (Ber. Rabba).
megnyugodott. Úgy is lehet értelmezni, „szüneteltette a munkát”. A negyedik parancsolatban (Ex. XX,11) az van, hogy Isten „megpihent” (vajanach) a hetedik napon. Az emberi fogalmaknak ilyen, Istenre való átvitelét „antropomorfizmus”-nak nevezzük; az a célja a Bibliában, hogy a véges emberi értelem számára felfoghatóvá tegye azt, ami a végtelenségre vonatkozik. A későbbi zsidó Biblia-magyarázat ezt így fejezi ki: „A Tóra az emberek nyelvén beszél.” תורה כלשון בני אדם דברה

Gen 2,3

megáldotta Isten. A Teremtő áldással szentelte meg a szombatot, amely mindenkire áthárul, aki megőrzi a szombatot. A Talmud szerint az ember szombaton egy „külön második lelket” kap, יתרה נשמה azaz szellemi állapota gyarapszik a szent nap hatása által. (Béca 16a.)
megszentelte. Elkülönítette a hétköznapi használattól. A szombat többet követel, mint a munka abbahagyását. Különös jelleggel bír, mint olyan nap, amelyet Istennek és a lelki életnek szentelünk.
teremtett és alkotott. Azaz „alkotott, hogy tovább cselekedjenek”, t. i. folytassák a művet (Ibn Ezra Ábárbanel) örök időkön keresztül az Isteni törvények továbbhatása által. Ez a gondolat benne van a mindennapi imában is „az Ő jóságával megújítja minden nap újra a teremtés művét”, vagy ahogy mestereink mondják, a teremtés műve még tart, és a világ még a teremtés folyamatában van, mindaddig, amíg a küzdelem a jó és a rossz között nem dőlt el. Erkölcsileg a világ még „befejezetlen”, és az emberé az a dicsőséges jog, hogy befejezze: ő siettetheti élete által a jó hatalmának a győzelmét az univerzumban.

Az emberi nem kezdetei.
(a) Éden kertje. (II,4–III.)

A második fejezet nem ismétli a teremtés történetét. Hiszen nem is szerepel benne a szárazföld, a tenger, a nap, a hold és a csillagok megalkotása. Ez nem egyéb, mint az első fejezet folytatása. Az első fejezet az embert megemlíti a teremtés összes műveinek keretében, a második fejezet kiegészíti az ember teremtéséről szóló értesítést (I,27), amennyiben elmondja a férfi és a nő teremtését és leírja első tartózkodási helyüket – mint bevezetést a kísértéshez és az azt követő kiűzetéshez az Éden kertjéből (a III. fej.-ben). Csak olyan részleteket közöl, amelyek az esemény megértéséhez nélkülözhetetlenek.

Gen 2,4

Ez az ég és a föld teremtésének története. Némelyek ezeket a szavakat az előbbi fejezet összefoglalásának tekintik (Rási). Máshol azonban – a Genezis 10 különböző bekezdésénél – ez a kifejezés (אלה תולדות) mindig a *következő* szöveghez tartozik, pl. V,1; VI,9. Itt is, „ez az ég és a föld teremtésének története stb.” azt jelenti, hogy itt kezdődik az ember története, aki az ég és a föld szülötte, vagy: Ádám és családjának története.
azon a napon, amelyen. Héber szólásmód, azt jelenti, akkor, – amidőn.
Örökkévaló Isten. „Ádónáj Elóhim”. Itt a két legfontosabb Isten-név együtt fordul elő. Héberben „Ádonáj”-nak olvassák a négybetűs Isten-nevet, de ez nem felel meg az eredeti kiejtésnek. Ezt az Isten-nevet tetragrammá-nak nevezik: ez görög szó és azt jelenti: négy betű. A négybetűs Isten-nevet csak a főpap ejtette ki betű szerint, az engesztelő nap istentisztelete közben a szentélyben, ennek hallatára az egész nép arcraborult és mondta: „Áldott legyen az Ő Neve, akinek dicsőséges királysága örökkön örökké fennáll.” Ez az Isten-név összefügg a héber „haja” létezés igéjével. „Ádónáj” tehát annak az örök létezését fejezi ki, aki minden létnek az okozója. Tehát ez a fordítás „örökkévaló” meglehetősen megközelíti a héber szó értelmét. A másik általánosan használt Isten-név „Elóhim”. Míg „Ádónáj” akkor használatos, amikor az Istenségnek az emberekhez vagy a

nemzetekhez fűződő szoros kapcsolatáról van szó, „Elóhim” rendesen a világegyetem teremtőjére és erkölcsi kormányzójára vonatkozik. A rabbinikus hagyomány világosan megkülönbözteti a két kifejezést: az „Ádónáj” kifejezés hangsúlyozza Isten jóságát, irgalmasságát és leereszkedését az emberiséghez – מדת הרחמים –, míg „Elóhim” bíráskodását és uralkodását jelzi מדת הדין. A Midrás szerint „így szólott a Szent, áldott legyen Ő: ha én a világot csak irgalmassággal teremtem, elterjed a bűn, ha pedig csak igazsággal, miképpen állhatna a világ fenn? Mindkettővel fogom megteremteni” (Ber. Rabba). A Genezis első fejezetében, amely a világegyetem egészét tárgyalja, Elóhim van, de a második fejezetben, ahol az ember története kezdődik, mindkét Isten-név előfordul. Ekkor mindjárt szükség volt az Isteni irgalom megnyilvánulására.
a földet és az eget. Miután az érdeklődés középpontjába az ember került, a „föld” előbb áll, mint az „ég”.

Gen 2,5

a mezőnek semmi növénye. A növényzet megmaradt abban az állapotában, amelyben a teremtés napján volt, mert még nem volt eső.
nem volt ember. A föld ehető terményeinek nemcsak az Istenadta eső kell, hanem az ember munkája is. Az embernek Isten munkatársává kell válnia a föld kertté alakításában.

Gen 2,6

köd. Ez a szó asszir nyelven (edű) a folyam áradását jelenti. Itt is ugyanaz az értelme lehet. (L. m. Jób XXXVI,27.)
szállott fel. A héber ige impf.-ban áll és ez állandó cselekvést fejez ki.
megáztatta. Ha nem is volt azelőtt elég nedvesség a gyarapodáshoz, a növényzet azért mégse pusztult el.

Gen 2,7

megalkotta. A héber וייצר ige a יצר tőből származik. Ugyanazt az igét használja, mint amidőn arról van szó, hogy a fazekas az agyagot formálja, talán hogy emlékeztessen bennünket, hogy „az ember is Isten kezében formálódott, épúgy mint az agyag a fazekas kezében”. A rabbik magyarázzák azt, hogy itt vajjicer-ben két jod van, míg a 19. versben csak egy jod van. (Berák. 61a.) וייצר Mert az összes teremtmények közt csak az emberben van meg a „jécer hárá” (rossz ösztön) és a „jécer hátóv” (jó ösztön), az állatoknak nincs erkölcsi ítélőképességük, vagy etikai konfliktusuk (Ber. Rabba). Más magyarázat: csak az ember részese két világnak: a földnek és az égnek (ennek a világnak és a túlvilágnak).
a föld porából. „A föld nagy felületének melyik részéről vette Ő ezt a port?” Kérdezik a rabbik. R. Méir szerint a föld összes tájairól vette Isten Ádám porát. Ez azt jelentené, hogy a föld minden országából és vidékéről való emberek testvérek. (Jer. Nazir VII,2; Szanh. 38b.) Más mesterek szerint a későbbi jeruzsálemi szentély oltárhelyéről származott az a por. Ez azt jelenti, hogy az ember ugyan porból való, de a bűn nem örökös része természetének. Az ember legyőzheti bűnös ösztönét és megbánás által kiengesztelődhetik Teremtőjével.
élő lénnyé. A szövegben „élő lélekké” áll. A Tárgum azonban „beszélő szellem”-mel fordítja, t. i. egyéniség, aki képes gondolkodni és gondolatait beszéd által kifejezni.

8–17. A kert.

Gen 2,8

kertet. A régi fordítók a perzsa eredetű „paradicsom” szóval fordítják, ami bekerített helyet, vagy ligetet jelent.
napkeleten. A civilizáció legrégebbi hazájában, vagy Édentől keletre. A Tárgum így fordítja: „régente”.
Édenben. A héber szó „gyönyörűséget” jelent; de bizonyára egy országnak a neve; Akkád nyelven Edinnu „síkság”-ot is jelent; talán a Tigris és Eufrátesz között elterülő síkságra vonatkozik. Az

„Éden kertje” kifejezés idővel minden szép és termékeny ország megjelölése lett. A későbbi zsidó irodalomban mennyei paradicsomot jelent, ahol az igazak lelke boldogságban részesül.

Gen 2,9

élet fája. Amelynek gyümölcse vagy meghosszabbítja az életet, vagy halhatatlanná tesz. Képletes értelemben előfordul ez a kifejezés Péld. III,18-ban.
a jó és a rossz tudásának. A Tárgum kiegészíti: „A fát, amelynek gyümölcsét ha eszik, meg tudják különböztetni a jót a rossztól”. A „jó és rossz” megkülönböztetése azt a tudást fejezi ki, amely hiányzik a gyermekkorban és a tapasztalat által szerezhető meg. „Gyermekeitek, akik még nem ismerik ma a jót és rosszat”. Deut. I,39. De „a jó és rossz tudása” mindennek a tudását, azaz mindentudást is jelenthet. (V. ö. III,5.)

Gen 2,10

szétvált. Miután végighaladt a kerten, elágazott négy külön folyóvá.

Gen 2,11

Pisón. A Bibliában máshol nem fordul elő. A hagyomány szerint a Nílus folyam értendő ezen (Rási).
Havila. V. ö. X,29. Arábiától északkeletre a Perzsa öbölnél. Az Ókorban Arábia aranya híres volt. Egy sumir felirat tanúsága szerint már i. e. kb. 2600-ban szállítottak Arábiából aranyat.

Gen 2,12

bedellium. Ezt a szót azonosítják a szövegben levő „Bedoláh”-hal.

Gen 2,13

Gihón. Ismeretlen, mint a Pisón. Jeruzsálemnek volt egy hasonló nevű forrása. (II. Krón. XXXII,30 stb.)
Ethiópia. Héberül: Kús. Rendesen Ethiópiára vonatkoztatják, de az is lehet, hogy valamilyen ázsiai ország neve volt.
Hiddekel. A Tigris folyam. Akkádul: Idiiklat.

Gen 2,14

Asszíria. Bizonyos távolságban van a Tigristől keletre és talán Babilóniát is magába foglalja.
ez Assziria keleti előtt folyik. Vagy: ez Asszíria keleti oldalán folyik.
Eufrátesz. Közelebbi leírás nincs, mert általánosan közismert volt mint „a nagy folyó” (Deut. I,7) és „a folyó” (Ex. XXIII,31; Jezs. VII,20).

Gen 2,15

hogy azt mívelje és őrizze. Azaz, hogy megmunkálja és védje a kóbor vadaktól. Nem a tétlenség, hanem a kongeniális munka az az osztályrész, melyet Isten nekünk adott. „Íme, milyen nagy jelentősége van a munkának! Az első embernek nem volt szabad semmit sem megízlelnie, mielőtt munkát nem végzett. Csak miután Isten mondta neki, hogy mívelje és őrizze a kertet, adott neki engedélyt, hogy egyék a gyümölcseiből” (Ábóth di R. Nathan).

Gen 2,17

ne egyél. Az ember legszentebb joga a szabad akarat, az a képessége, hogy engedelmeskedjék vagy ne engedelmeskedjék Teremtőjének. Az önkielégítésének ez az éles elhatárolása, ez a „diétatörvény”, próbára tette őt, hogy miképen fog élni szabad akaratával; itt kezdődik tehát az ember erkölcsi fegyelmezése. Az állattól eltérően az embernek szellemi élete is van, ez azt követeli, hogy az ember rendelje alá vágyait az isteni törvény fensőbbségének. A mennyei törvény által kinyilatkoztatott isteni akarat az egyetlen örök és csalhatatlan vezető a jó és a gonosz megkülönböztetésében – nem pedig az ember ösztöne vagy értelme, amely a kísértés órájában sokszor félrevezeti és összetéveszti a világosságot a sötétséggel és a sötétséget a világossággal.
meg fogsz halni. T. i. teljes bizonyossággal halandó leszel (Symmachus). Míg ez a magyarázat kiküszöböli azt a nehézséget, hogy Ádám és Éva még sokáig élt, miután a tiltott gyümölcsből evett, feltételezi, hogy az ember teremtéskor halhatatlan lény volt (illetőleg: feltételesen halhatatlan lény

volt). Egyszerűbb magyarázat azonban az, hogy tekintettel a kísértés körülményeire, a jóságos Isten enyhítette a büntetést és azért nem haltak meg a bűnbeesés napján.

18–25. Az asszony teremtése.

Gen 2,18

Nem jó. Ebből a versből következtetik mestereink, hogy a házasság isteni intézmény, szent berendezés és csakis ebben élheti az ember igazi és teljes életét. Aki asszony nélkül él, annak házában nincs igazi áldás. (Jeb. 62b.)
hozzá való. „Vele szemben”, azaz neki megfelelőt, hozzáillőt, a Talmud szerint harmónikus házasság csak egymáshoz lelkileg illő egyének között jön létre. (Jeb. 63a.)
segítőtársat. Az asszony nem a férfi árnyéka vagy szolgája, hanem második énje, „segítője”. Más földi lény nem pótolhatja őt és éppen ezért minden más földi lénynél közelebb áll hozzá.

Gen 2,19

És megalkotta. A halakat nem említi, mert ezek nem segítőtársai az embernek.
nevezi. Csak az embernek van beszélő képessége és csak ő *alkothat* nyelveket. Azzal, hogy neveket ad a föld teremtményeinek, berendezi uralmát felettük (I,26.28). A név ki is fejezi azt a benyomást, amelyet valamely teremtmény ő reá tesz és jelzi, hogy az ember az illető teremtményt a maga számára megfelelő társnak tekinti-e vagy sem.

Gen 2,20

de az ember számára. Az emberi-nem méltóságát nem lehet rövid formában szebben kifejezni (Dillmann).

Gen 2,21

mély álmot. Mint XV,12-ben, ez a kifejezés arra utal, hogy titokzatos és ünnepélyes dolog következik.
bordáiból egyet. Az asszonyt nem a föld porából alkotta, hanem az ember testéből. „Ebben a gyönyörű allegóriában a nemek viszonya egymáshoz erkölcsi és társadalmi vonatkozásban jut kifejezésre; az asszony függése a férfitól, rokoni kapcsolata vele, a természetes alap a kettejük közt fennálló kapcsolatok kimélyítésére. Az asszony a férfi testéből vétetett; tehát az asszony természetes kötelessége kéznél lenni, mindenkor késznek lenni férje támogatására; és a férjnek természetes kötelessége mindenkor szeretni és védeni feleségét, mint saját Énjének egy részét” (Driver).

Gen 2,22

alakította. Mestereink ezt a feltűnő kifejezést ויבן („épített”) összefüggésbe hozzák a בינה „értelem” szóval, és megjegyzik, hogy Isten az asszonyt nagyobb intuicióval (felismerő képességgel) ruházta fel, mint a férfit. (Nidda 45b.)

Gen 2,23

csont az én csontjaimból. Ez később népszerű kifejezés lett (XXIX,14).
némbernek. Héberül „issa”, a férfi héberül „is”; a hasonló hangzású megnevezések a férfi és a nő szellemi azonosságára utalnak. Érdekes párhuzam, hogy a magyar nyelvben az *ember* szó a nép nyelvén férfit jelent, s a *némber* a *né-ember* összevonása.

Gen 2,24

a férfi elhagyja. Rási szerint a szent szellem (רוח הקדש) mondta ezeket a szavakat, azaz ezeket a szavakat nem Ádám mondta, hanem Mózes inspiráció által szerzett felfogása, hogy hangsúlyozza a zsidó házasság szentségét, amely szerint a férfit a nőhöz rendkívüli kötelékek fűzik, még szorosabbak, mint a szüleihez…
A Biblia szerint a monogámia az eszményi házasság; az ember ragaszkodjék „feleségéhez” és nem feleségeihez. A házasság szentsége a Szentírás szerint tehát visszavezethető az emberi társadalom

keletkezéséig; sőt a teremtés tervéhez tartozik. A házasságkötés rabbinikus neve קידושין, azaz „szentségek”, vagy „szentelés”; a házasság célja, hogy megőrizze és szentté tegye azt, ami Isten képére alkottatott.
egy testté. Egy lénnyé az élet örömeinek és fájdalmainak elviselésében.

Gen 2,25
nem szégyelték magukat. Mielőtt ettek a tiltott gyümölcsből (9. v.), olyanok voltak mint a gyermekek Keleten, akik gyermeki ártatlanságukban és tudatlanságukban mezitelenül járnak.

Gen III.

1–8. Az emberi szabadság próbája.

Gen 3,1
A kígyó. A Midrás szerint a kígyónak eredetileg megvolt a beszélő képessége, szellemi képességei nagyobbak voltak a többi állatokénál. Irígységből ármánykodott az ember ellen és bűnre csábította. (Ber. Rabba, Jer. Qiddusin IV,1.)
ravaszabb. Ugyanaz a héber gyök kifejezi a ravaszságot, okosságot, gonoszságot. Az együgyűség álarcában lehet néha a legravaszabb cselszövéseket végrehajtani. A kígyó csúszó és bujkáló mozgása találó jelképe a kisértés fokozatos haladásának.
Valóban azt mondta Isten. Meglepetést és hitetlenséget színlel abból a célból, hogy kétséget keltsen az isteni parancs észszerűségében.

Gen 3,2
az asszony. Teljesen gyanutlanul csapdába esik, – sőt még hozzá is fűz valamit az eredeti tilalomhoz, a fa érintésének eltiltását.

Gen 3,3
és ne nyuljatok hozzá. Az „érintésről” nem volt szó az eredeti parancsban. Az asszonynak ez a túlzása volt a hagyomány szerint a bűnbeesés oka. (Szanh. 29a.)

Gen 3,4
Nem fogtok meghalni. A kígyó merészen tagadja az isteni fenyegetés érvényességét.

Gen 3,5
Isten nem okolta meg a parancsolatot, de azért a kígyó célzást tesz az okra; t. i. hogy amikor Isten kiadta parancsát, nem az ember javát akarta, hanem azért tette ezt, mert féltékeny volt rá.
megnyílik. Megnyílnak a megismerés új forrásai, amelyek az egyszerű látás számára hozzáférhetetlenek – erős ösztönzés az asszonyi kíváncsiság számára.
mint Isten. Azaz, olyan hatalmatok lesz, amilyennel jelenleg csak Isten rendelkezik, t. i. mindentudás (Szfornó) és ha majd mindentudók lesztek, elég erősek lesztek arra, hogy visszautasítsátok az ő fennhatóságát.
jónak és rossznak. Héber szólásmód „az összes dolgok” értelmében (Cheyne, Ehrlich) v. ö. II. Sám. XIV,17. Ugyanez a héber szólásmód tagadó alakban is előfordul (XXIV,50; l. még XXXI,24.29), ahol azt jelenti „semmit sem”. A kifejezés egyszerű, szószerinti értelmezése szerint fel lehet tételezni, hogy Isten valamilyen oknál fogva megvonta az embertől az erkölcsi jó és rossz megkülönböztetésének a képességét. Ez a felfogás azonban ellentmond a Szentírás szellemének. Azonkívül Ádám nem volna Isten képmása, ha nem bírta volna kezdettől fogva a jó és rossz megkülönböztetésének a képességét. És ha hiányzott ez a képessége, akkor nem lehetett erkölcsi jelentősége az engedelmességének vagy engedetlenségének – bármilyen paranccsal szemben. Elnémulnak azonban mindezek az ellenvetések, ha feltételezzük, hogy Isten Ádámot bizonyos ideig távol akarta tartani egyszerű ismeretektől, amíg el nem dönti Ádám, hogy Isten mellé vagy ellene

szegődik.

Gen 3,6

látta az asszony. A csábító ugyan még nem mondta az asszonynak, hogy egyék a gyümölcsből, de kivetette reá hálóját. Az asszony új vágyakkal tekintett a fára – jó volt az evésre, gyönyörűség a szemeknek és bölcsességet adott volna. Tehát hátat fordított a hála, a szeretet és az Isten iránti kötelesség érzéseinek.
aki vele volt. Vagy „hogy egyék vele". A bűnöst jellemzi az a vágy, hogy társakat akar szerezni a bűn elkövetéséhez.

Gen 3,7

megnyílt. A szerzett ismeret nem jelentett sem boldogságot, sem bölcsességet, sem hatalmat, hanem a bűnnek és az isteni akarattal való szembehelyezkedésnek tudatát (Ryle). Ezután következett a szégyen, a félelem és az elrejtőzésnek a kísérlete.
meztelenek. Elvesztették ártatlanságukat. A hagyomány ezt a kifejezést „megtudták, hogy meztelenek" átvitt értelemben magyarázza: kivetkőztek a hálából és az engedelmességből az isteni akarattal szemben: csak egy parancsnak kellett volna engedelmeskedniök és az is soknak bizonyult részükre (Rási, Ber. Rabba).
fügefaleveleket. Mert azok a legnagyobbak és derékövnek is legalkalmasabbak.

Gen 3,8

hűs alkonyatkor. Azaz estefelé, amikor Keleten hűvös szél fúj (Énekek Éneke, II,17). Az esti szél hozta Ádámhoz és Évához a hangot, mely Isten közeledését jelezte.
elrejtőzött. Gyávák lettek rossz lelkiismeretük miatt.

9–21. Az ítélet.

Gen 3,9

„Hol vagy?" A hagyomány szerint ez a kérdés kíméletességet jelentett Ádámmal szemben: időt adott neki, hogy visszanyerje öntudatát (Rási). „Hol vagy?" Ez a kiáltás hallatszik minden bűn után a bűnös fülében, aki önmagát és másokat meg akar téveszteni bűnössége tekintetében (Dillmann).

Gen 3,10

mert meztelen vagyok. Bölcseink szerint egyik bűn a másikhoz vezet (עברה גוררת עברה Aboth IV,2). Ádám újabb hibát követ el, midőn kifogásával akarja palástolni bűnét.

Gen 3,11

Talán ettél. Ádámnak alkalmat ad Isten bűne teljes bevallására és bűnbánatra. A bűn, amelyet nem vallottak be és amelyet nem bántak meg, folytonosan történő bűn.

Gen 3,12

Ádám látja, hogy mentegetődzése hiábavaló, próbálja a felelősséget másra hárítani: mindenekelőtt az asszonyra, azután merészen Istenre akarja hárítani a felelősség egy részét „…akit *mellém adtál*".

Gen 3,13

Nem kérdés, hanem felkiáltás: „Milyen rettenetes az, amit tettél!"

Gen 3,14

a kígyónak. Mint a csábító és a bűn sugalmazója felett először az ő ítéletét hirdetik ki; és mint csábító, a kígyó kapja az átkot és nem a rászedettek és az áldozatok.
hasadon járj és homokot egyél. Helyesebben: hasadon fogsz járni és homokot fogsz enni. – „A 18. századig az volt az általános felfogás, hogy a kígyó azelőtt lábakon járt, és ezután kényszerült csúszásra. Ez a felfogás nem bibliai. Az értelme ennek ez: ezután is tovább fogsz járni hasadon és homokot fogsz enni, ezt azonban ezután átoknak fogják tekinteni – emlékeztetésül arra, hogy az embereket magadhoz akartad lealacsonyítani a porba." (B. Jacob.)

életed minden napjában. Mindaddig, amíg a te fajod élni fog.

Gen 3,15

ellenségeskedést. A kígyó tekintete undort fog kelteni az emberben és a méregfogától érzett félelem elpusztítására készteti az embert.
a sarkán. A földhöz kötött helyzeténél fogva a kígyó az ember sarka felé kap; míg az ember a halált okozó ütést a kígyó fejére méri. Azért a végső győzelem az emberé lesz.

Gen 3,16

Megsokasítom. Ez nem ítélet az asszony felett. Nincsen benne szó „átokról". Azonkívül Isten az ember termékenységét áldásnak nevezte (I,28), és ezzel az asszony kínja és fájdalma okvetlenül összefügg, mivel az ő természetes lényéhez tartozik. Az asszonyhoz intézett szavak inkább a következőt jelentik: „Téged nem kell megbüntetnem. Elég fájdalom és szenvedés jut neked osztályrészül adottságaidnál fogva" (B. Jacob).
terhességed fájdalmát. Szószerint: terhességed és fájdalmad
vágyakozni fogsz. A szülési fájdalmak ellenére az anyaság marad az asszony leghatalmasabb ösztöne.

Gen 3,17

átkozott legyen a föld. Ádám feladata volt kezdettől fogva a föld megmunkálása (II,15), de a munka most sokkal nehezebb és fáradságosabb lett. A talaj mostantól kezdve termékeit csak nehéz, szakadatlan munka árán adja.
miattad. Csak addig volt a föld átok alatt, amíg Ádám élt. (L. V,29 és VIII,21.)

Gen 3,18

és enni fogod a mező füvét. Midőn Ádám ezt hallotta, azt hitte, hogy ez az állati sorba való lealacsonyítást jelenti, de amint hallotta „Arcod verejtékével fogod enni kenyered", megnyugodott (Pesz. 118a.), mert felfogta a munka nemesítő hivatását.

Gen 3,19

verejtékével. A munka szükségessége az ember legnagyobb áldása, minden haladás és tökéletesítés okozója lett (Ryle).

Gen 3,20

minden élőnek az anyja. Pontosabban: anyja az egész emberiségnek. Máskülönben még egy szót kellene feltételezni „élő" után, az állatvilág kizárására (Onkelosz, אמא דכל בני אנשא Száádja). Smith W. Robertson kimutatta, hogy a חי szó fordítása nem „élőlény", hanem ez a primitív sémi kifejezés „család" vagy „rokonság"-ra. Éva volt az egész emberi család ősanyja. „Chaj" ilyen értelemben előfordul még I. Sám. XVIII,18 („Ki vagyok én, és ki az én családom?" "ומי היי„).

Gen 3,21

És csinált az Örökkévaló Isten. Bűnük ellenére Isten nem vonta meg tőlük gondoskodását. Az isteni büntetést azonnal követte az irgalom megnyilvánulása.
állatbőrköntösöket. Ezek alkalmasabbak voltak a kemény életküzdelemben, amely előtt állottak, mint a fügefalevélből készült kötény, melyet maguk csináltak.
és felöltöztette őket. Ez egyike azoknak a helyeknek, melyekre bölcseink a zsidó „imitatio dei" eszmét alapították, azt a kötelességet, hogy Istent utánozzuk irgalmasságban és könyörületességben. „A Tóra eleje és vége az emberszeretet kinyilatkoztatása" mondják ők, „a Tóra elején Isten felruházza Ádámot, és a végén eltemeti Mózest". (Szóta. 14a.)

22–24. A kiűzetés Édenből.

Gen 3,22

az ember olyan lett, mint egyik közülünk. Mint egy az angyalok közül; vagy „közülünk" pluralis

majestatis értelmében: az ember hasonló lett Istenhez mindentudásban. Az ember engedetlenség által elérte a korlátlan ismeretszerzés képességét; ezért fennállott az a veszély, hogy tudása kiirtja lelkéből az engedelmességet az isteni törvény iránt. Napjainkban látjuk, hogy a mély betekintés a természet titkaiba, ha nem az emberiesség gondolata vezérli a kutatót, fenyegeti az emberiség létét (vegyi háború stb.).
örökké éljen. További engedetlenség által halhatatlanságot szerezhetne. De az engedetlenség által szerzett halhatatlanság, élet a bűnben, a szellem halhatatlan élete lelkiismeret nélkül, megsemmisítené az ember teremtésének célját (Szfornó). Ezért Isten az embert nemcsak büntetésül távolította el Édenből, hanem megmentésére is, hogy visszatérítse a rossz útról, amelyre lépett.

Gen 3,24
kiűzte. A bűn elűzi az embert Isten közelségéből, és ha az ember száműzi Istent az ő világából, Éden kertje helyett vadonban lakik.
keleti oldalára. Vagy a kerttől keletre lakott az ember, vagy tőle keletre volt a kert bejárata.
kerubok. Rási szerint „a pusztítás angyalai” voltak. Az első embernek megtiltotta Isten a visszatérést a kertbe, és ha erre a legcsekélyebb kísérletet tette volna, azonnal elpusztult volna. A kerubok a Bibliában általában Isten jelenlétének jelképei. (Ex. XXV,18).
elállják az élet fájának útját. Noha Éden bejáratát az angyalok tüzes kardokkal őrizték, az irgalom szelidebb angyala nem hagyta el őket a száműzetésben sem. Mestereink szerint Ádám és Éva megtalálták a bűnbánatot, és ezáltal a számkivetésben közelebb jutottak Istenhez, mint Édenben. 3

Az emberi nem kezdetei.
(b) Káin, Sét és utódaik. (IV–V.)

Gen IV.

1–16. Káin és Ábel.

Ez az elbeszélés leírja a bűn térhódítását, ami erőszakhoz és gyilkossághoz vezetett.

Gen 4,1
kaptam. Vagy: szereztem. A levezetés a „Káin” szó és a héber „kana” – szerezni gyök hasonlatosságán alapszik.
Örökkévaló. A négy héber szó, melyet Éva mondott, homályos. A hagyományos felfogás a „férfi” szót Káinra vonatkoztatja, és Éva szavait a hála szavainak tartja gyermeke születéséért. Mások a „férfi” szót Ádámra vonatkoztatják (v. ö. XXIX,32). Eszerint az engedetlenség a kertben viszályt okozott a házastársak közt; és Éva ujjongott gyermeke születésén, mert ezáltal visszanyerte férjét.

Gen 4,2
Ábelt. Asszír nyelven („Aplu”) fiat jelent: a héber szó „lehellet”-et jelent, és ez tragikus rövid életére emlékeztet. Mint fiatalabb testvér Ábel a könnyebb munkát kapja, a nyájak őrzését, míg Káin apjának segít a föld megművelésében.

Gen 4,3
áldozatot. Ez az Istentisztelet első említése a Szentírásban. A vallási érzés az emberi természet egyik alapvető eleme és az istentisztelet legősibb kifejezése az áldozás. Célja: közölni Istennel, aki minden adott, bőkezűségének elismerését.

Gen 4,4
elsőszülöttjei. A legértékesebbeket a nyájakból.

a kövérjéből. Az állatok legértékesebb részét.
tekintett. Elfogadta.

Gen 4,5

Káinra. Ábelével ellentétben az ő áldozata visszautasításban részesült, mert más érzéssel adta; Isten a szívet nézi.
arca elborult. Csalódás és levertség miatt.

Gen 4,7

felemelkedel. Célzás beesett arcára. Isten kegyesen közbelép, hogy megakadályozza a gonosz gondolatok fokozódását.
az ajtónál hever a bűn. A bűnt az Írás mohó vadállathoz hasonlítja, amely zsákmányra leselkedik. Heverész a ház bejáratánál, hogy rávesse magát a lakójára, mihelyt kinyílik az ajtó. Midőn Káin szállást adott rossz kedvének, utat nyitott a szívében az irígység, a harag és az erőszak gonosz szenvedélyének, és ez gyilkossággal végződött.
feléd. Szenvedély és gonosz képzelődés mindig megtámadják az ember szívét; de ő legyőzheti őket, ha határozottan ellenáll nekik.

Gen 4,8

És Káin szólt testvérének, Ábelnak. Az Írás nem mondja, hogy mit beszélt. A szamaritánus Pentateuchus és a régi fordítások betoldják: „Menjünk a mezőre”. De ez felesleges, mert a Biblia gyakran elhagy egyes szavakat (pl. II. Krón. I,2), amelyeket az összefüggésből világosan meg lehet érteni (Ehrlich).
a mezőn. Távol a szülők otthonától, ahol Ábel Káin hatalmában volt (v. ö. Deut. XXII,25).

Gen 4,9

Hol van testvéred? Mint III,9-ben, a kérdés nem igazi tudakozást jelent, hanem alkalmat akar adni a bűn bevallására (Rási).
testvérem őrzője vagyok-e én? Káin válasza szemtelen és hamis: csak a gyilkos tagadja meg teljesen a testvériség kötelezettségét.

Gen 4,10

Mit tettél? Ide nem annyira kérdőjel, mint inkább felkiáltójel kell. Azt jelenti: Milyen rettenetes dolgot cselekedtél! Ezt a gondolatot az is kifejezi, hogy a 8–11 versekben a „testvér” szó hatszor is előfordul.
vére. A héber szó többesszámban áll: Káin azáltal, hogy megölte Ábelt, megölte az ő születendő utódait is. „Aki elpusztít egyetlen egy emberi életet, az olyan, mintha egy egész világot pusztítana el” (Szanh. 37a).
hozzám kiált. Bosszúért. (Lásd Jób XVI,18.) „Ó föld, ne fedd be véremet és kiáltásomnak ne legyen pihenő helye.”

Gen 4,11

a földről. A föld is átkozottá lett (III,17).

Gen 4,12

Ha míveled. Akárhol él, követi őt az átok és a talaj terméketlen lesz számára. Létének hátralévő ideje emiatt állandó bolyongás lesz.

Gen 4,13

büntetésem. Vagy: bűnöm. A héber szó עון a bűnt is és a bűn következményét is jelenti, azaz a büntetést. A Tárgum így fordítja: „Nagyon nagy az én bűnöm, semhogy megbocsáttassék”. Tehát a héber „hogy elviselhetném” helyett az is állhat, hogy „megbocsáttassék”. A Midrás kérdésnek fogja fel: „Nagyon nagy az én vétkem, ahhoz, hogy megbocsáttassék?” (Ber. Rabba).

Gen 4,14

föld. Panaszkodik, hogy kietlenségbe száműzetik és a kiközösített sorsában részesül.
és színed elől. „Elrejtve lenni Isten színe elől (Deut. XXXI,18) annyit jelent, mint elveszíteni az

isteni védelmet. Káinnak ez az aggódó kiáltása mutatja, hogy nem teljesen züllött, olyan ember ő, akinél a száműzetés Isten színe elől nyomorúsága körülményeihez határozottan hozzátartozik" (Skinner).
aki rám talál. Káin félt a jövőbeli „vérbosszútól" (v. ö. Num. XXXV,10 kk.).

Gen 4,15
hétszeresen. A hetes szám többször előfordul a Bibliában valamilyen határozatlan nagyobb szám kifejezésére (v. ö. Lev. XXVI,28; Péld. XXIV,16.) Káin gyilkosának sokkal nagyobb büntetés jár, mint Káinnak Ábel megölése miatt. Ezzel Isten világosan kifejezésre juttatja utálatát a vérontással szemben.
jelt tett az Örökkévaló Káinra. Bölcseink szerint Káin megtért bűnös volt (Ber. Rabba). Ezért Isten őt újra megnyugtatta, hogy őt nem fogják közönséges, szándékos gyilkosnak tekinteni. Isten kegyelme a megtért bűnössel szemben végtelenül nagyobb, mint az emberé. A népszerű „Káin"-jel kifejezés a gyilkos megjelölése értelmében – ennek a helynek teljes félreértéséből ered.

Gen 4,16
az Örökkévaló színe elől. Miután Káin elveszítette Isten kegyét, eltávozott Éden közeléből, ami az isteni jelenlét kiválasztott helye volt.

17–24. Káin leszármazottai.

Gen 4,17
feleségét. Aki nővére lehetett. Fivér és nővér házassága primitív időkben általános volt, ez azonban a zsidó nép előtt olyan utálatos (v. ö. Lev. XVIII,9) volt, hogy a Szentírás nem beszél ezen a helyen feleségének kilétéről.
és épített egy várost. Amiből nem következik, hogy befejezte a város építését. Káin azt mondta szívében: „Ha az a határozat felőlem, hogy vándor legyek a földön, ez az átok ne érje utódaimat." (Náchmánidesz.)

Gen 4,19
két feleséget. Ezt külön említi, mert eltérést jelent attól az ideáltól, amely II,24-ben jut kifejezésre.

Gen 4,20
őse. Azaz első, az őse a pásztornépeknek. Ábel csak a juhokat őrizte, de Jábál gyarapította az állatfajtáknak számát, amelyeket meg lehetett szelidíteni.

Gen 4,21
hárfásnak és fuvolásnak. Tehát a zene, – héber hagyomány szerint – a legrégibb művészet, már az emberi nem kezdetével keletkezett.

Gen 4,22
bronzból. Szószerint „rézérc", mert földből bányászott érc volt, (Deut. VIII,9) a bronz már öntvény. Az ércek használatának feltalálása fontos lépést jelent a civilizáció haladásában.
Naámá. A héber szó jelentése: „kellemes, szép". A Midrás szerint Nóé felesége lett (Ber. Rabba).
23–24
Győzedelmi dal az előbbi versben említett fegyverek feltalálása alkalmából. Lemek talán akaratlanul megölt egy fiatal egyént. Feleségeihez fordult és öntelten mondta: „Íme megöltem egy embert, noha ő nekem csak sérülést okozott. Ha szükséges lenne, elég erősnek érzem magam ahhoz, hogy megöljek minden támadót, aki utamat keresztezi. Ha Káin megöletéséért, noha fegyvertelen volt, hétszeres bosszú várt ellenségére, akkor én, Tubal-Káin fegyvereivel felszerelten, sokkal nagyobb bosszút vehetek". Ez a pogány dal mutatja Káin szellemének terjedését.

Gen 4,26
Enós. A költői nyelvhasználatban „enós" embert jelent.

szólítani. Az emberek akkor kezdtek imádkozni Istenhez (Ibn Ezra); vagy: újra kezdték szólítani Istent Ádónáj, Örökkévaló, néven; úgy látszik ugyanis, hogy ez a név Káin utódainál elveszett (Hoffmann).
A II–IV. fej. beszámoltak Ádám és Éva bűnéről, kiűzetésükről az Édenből, Káin testvérgyilkosságáról, és leszármazottairól Lemekig, akivel a dicsekvő és korlátlan erőszak tetőpontját érte el. De a jámborság nem pusztult el Ábellel: új fejlődésnek indul Enós napjaiban (W. H. Green).

Gen V.
Sét leszármazottai.

Gen 5,1

könyve. A héber „széfer" szó nem jelent mindig kötetet, hanem jelenthet bármely írott dokumentumot. A rabbinikus hagyomány szerint a Tóra nem olyan mű, amely meghatározott időben egyszerre keletkezett. „A Tóra egyes tekercsekben adatott" (תורה מגילה מגילה נתנת Gittin 60a.). Ez a kifejezés, „ezek a nemzetségei", amely tízszer fordul elő a Genezisben, mindig új bekezdés elején, egy-egy ilyen új tekercset, vagy könyvet jelöl meg. Eszerint érthető, hogy miért van némely részletnek, mint a mi fejezetünknek is, bevezető része, amely összefoglalja az előbbi fejezetekben elbeszélt dolgokat.
Ádám nemzetségeinek könyve. Héberül: זה ספר תולדת אדם
Régi bölcseink egyike, Ben Azzai, (Jer. Ned. IX,4) így értelmezi: „Ez az Ember nemzetségeinek könyve" és kijelenti, hogy „ez a Tórában hatalmas, alapvető tan". Mivel az egész emberiség egy ősre vezethető vissza – az egész emberiség testvérisége természetes. Ezek a szavak tehát hirdetik az emberi nem egységének alapvető igazságát, és ebből kifolyólag az egész emberi nem testvériségének tanát. „Ez az Ember nemzetségeinek könyve" – nem a fekete vagy a fehér ember, a magas vagy az alacsony ember, hanem *az Ember* könyve. A Biblia szavaiból egy fogalom bontakozik ki, amely teljesen ismeretlen volt az ókori világban: az emberiesség (humanitás) eszméje. Csakis az Egyisten hite vezethetett az Emberiség egységének felismeréséhez.
hasonlatosságára. Itt ismételten hangsúlyozza az emberi nem méltóságát.

Gen 5,5

Különböző elméletekkel próbálták az itt említett ősemberek rendkívül hosszú életkorát megmagyarázni. Maimonidesz szerint csak a kiváló egyéniségek, akiket ez a fejezet megnevez, éltek ilyen hosszú ideig, a többiek csak normális életkort értek el. Az a felfogás, hogy az emberek az ősidőkben rendkívül magas életkort értek el, a legtöbb régi nép hagyományának közös vonása. Az asszír-babilóni hagyományok még sokkal nagyobb számokról beszélnek. E táblázatokban Sét utódai és Káin utódai közt két közös nevet (Hanók, Lemek) találunk. Mindkét esetben azonban az összefüggés világosan mutatja, hogy különböző egyénekről van szó.

Gen 5,22

járt Istennel. Hogy elkerülje az antropomorfizmust, Onkelosz így fordítja „Hanók Isten félelmében járt", és a Jeruzsálemi Tárgum: „hűséggel szolgált Isten előtt". Míg a többi említett ember csak fizikailag tartotta fenn létével az emberi nemet, Hanók belső összeköttetésben élt Istennel az ő erkölcsileg elfajult korszakában. A héber szólásmód „Istennel járni" kifejezi az élet erkölcsös útját, mintha az ember, akiről szó van, Teremtőjével járna és az kísérné őt. Hasonló kifejezés áll Nóénál (VI,9).

Gen 5,24

és nem volt többé. Ezek a szavak vagy azt fejezik ki, hogy Hanók jámborsága jutalmául nem osztozott a többi halandó sorsában, hanem mint Élijáhu élve került az égbe; vagy pedig, hogy Hanók idő előtt halt meg. A Midrás kifejti, hogy Hanók ugyan jámbor volt, de gyenge is volt és könnyen tévútra juthatott volna. Ilyen szerencsétlenség elkerülésére elvétetett a földről (Ber.

Rabba).
mert magához vette Isten. A halál e leírásának mély értelme van. Istentől jövünk és Őhozzá térünk vissza. Meghalni annyit jelent, mint Isten által elvétetni, akinek jelenlétében örök élet van. Rabbinikus legendákban nagy szerepet játszik Hanók története: ő lett a világegyetem titkainak őrzője; később még nagyobb tiszteletben részesítették a zsidó misztikus körökben. Egy pszeudepigráfikus munkát is az ő nevéhez fűztek.

Gen 5,29
megvigasztal. Lásd III,17. Csak addig volt a föld átok alatt, amíg Ádám élt. Ennek a fejezetnek kronológiája szerint Nóé volt az első ember Ádám halála után, akinek születésével új korszak kezdődött az emberiség történetében (B. Jacob). Rási úgy magyarázza ezt a szót, „hogy nyugalmat adjon nekünk" – hivatkozva arra, hogy állítólag Nóé találta fel az ekét, és ezáltal az emberi munka lényegesen megkönnyebbült.

Gen VI.

1–8. Az emberiség romlottságának terjedése.

Gen 6,2
Isten fiai. Ez a betűszerinti fordítása a héber „bené elóhim"-nak.
Több ősi népnél megvolt az a hit, hogy hajdanában létezett egy óriási termetű és erejű ember-fajta, amely emberi anyáktól és isteni apáktól származott; és feltehetnők, hogy ezeknek a legendáknak a visszhangja a bibliai elbeszélés. Philo, Josephus és a Jubileumok Könyvének szerzője ezeket a pogány legendákat tévesen belemagyarázták a Bibliába. Azonban a Genezisben nincs nyoma lázadó vagy „bukott angyaloknak"; az angyali és emberi lények egymásközti házasságának eszméje túlságosan idegenszerű a zsidó gondolkodás számára. Ennek a résznek mitológiai értelmezését a multban számos zsidó és nemzsidó magyarázó visszautasította, sok új magyarázó viszont felújította. Egyesek a „bené elóhim"-ot így fordítják: „a nagyok fiai" (a költői szövegekben „elóhim" sokszor „hatalmast" jelent, v. ö. Zsolt. XXIX,1). Ezek a versek tehát azt állapítanák meg, hogy az előkelők fiai asszonyokat vettek maguknak a nép leányai közül, akik nem voltak elég erősek az ellenállásra. Ezek a házasságok a zabolázatlan szenvedély eredményei voltak és mutatják a féktelenséget és az elnyomatást abban a korban.
„Isten fiai" egyébként azokat is jelentheti, akik Istent szolgálják és Őneki engedelmeskednek, akik az iránta való szeretetben nevelkedtek, mint Atyjuk és Jótevőjük iránt (Ex. IV,22; Deut. XIV,1; XXXII,5; Jezs. I,2; Hós. II,1). Megfelel a bibliai felfogásnak az, hogy azokat, akik Isten igaz szolgálatához tartoznak – Sét fiait – „Isten fiai"-nak nevezik, míg velük ellentétben a Káin utódaitól származó leányokat „az emberek leányai"-nak nevezik (Ibn Ezra, Mendelssohn, S. R. Hirsch, W. H. Green).
Az 1–4. versek azokat a végzetes következményeket mutatják be, amelyek abból keletkeztek, hogy Sét jámbor fiai keveredtek azokkal, akik istentelen civilizációt fejlesztettek, és akik a művészet és tudomány minden haladása ellenére romlottságban és kétségbeesésben pusztultak el. A vegyesházasság által Sét fiai lezüllöttek az istentelen faj színvonalára; és megérdemelték a sorsot, amely – egy család kivételével – az egész emberiség osztályrészévé lett. Ezek a versek a Tóra első intései a vegyesházasságok ellen.

Gen 6,3
maradjon. A fenti magyarázatot megerősíti ez a vers. Mert, ha „bukott angyalokról" lenne szó, és azok helytelenül jártak volna el amennyiben feleségeket vettek az emberek leányai közül, akkor az angyalok lennének a főbűnösök; és az ítélet mégis kizárólag az *emberekre* vonatkozik. „Isten ítéletétől távol áll minden jogtalanság, minden pártoskodás, de még a pártoskodás látszata is" (Keil).

mivel ő is csak hús. Más fordítás: „Mivel tévútra mennek, húsból vannak”. Noha Isten az embert képmására teremtette, tévútra hajló ösztöne bizonyítja, hogy „hús” is; azaz természetének földi része nagyon könnyen legyőzi a szellemi részt.
százhúsz év. Azaz napjaik meg vannak számolva, de Én nem akarom őket egyszerre elpusztítani, azért százhúsz éves határidő után hozom csak a vízözönt az emberiségre (Tárgum); határidőt adott az Isten az emberiségnek, hogy legyen ideje a megtérésre (Ibn Ezra).

Gen 6,4
Az óriások. A vegyesházasságok előtt léteztek. A „nefilim” említése Num. XIII,33-ban nem ad okot arra, hogy feltételezzük, hogy a „nefilim” túlélték a vízözönt. A kémeket felizgatott fantáziájuk késztette arra, hogy midőn meglátták a nagytermetű embereket Hebrónban, azt hitték, hogy vízözön előtti óriások azok (W. H. Green).
hírneves férfiak. Rendkívüli testi erejük folytán hősök hírnevét szerezték meg; de maradandó dicsőség nem osztályrésze az olyan embereknek, amilyenek az itt szereplő „nefilim”. Sorsuk az volt, hogy eltűnjenek a földről; az emberiség Nóé által folytatódott, aki „igaz, jámbor férfiú volt a maga nemzedékében”.

Gen 6,5
gonoszság. Itt éri el az elbeszélés tetőpontját. Az előbbi négy versben írja le a kor erkölcsi romlottságát. Nemsokára következik a büntetés.
szívének. A héberben a szív a szellem, az értelem és az akarat székhelye.
gondolata. Vágyai, hajlamai.

Gen 6,6
megbánta. (L. jegyzetet II,2-höz.) Itt emberi érzést tulajdonít Istennek a Szentírás. „Aki lerombolja saját művét látszólag megbánta, hogy alkotta azt” (Ibn Ezra).
elszomorodott. Az isteni szeretet megható bizonyítéka teremtményei iránt: Isten elszomorodott, mert meghiusultak az emberi nem javára szolgáló tervei –; az ilyen meghiusulásnak a lehetősége volt az ára az ember szabad akaratának. Bibliai felfogás szerint Isten megdicsőül keze munkájának szépsége által; milyen nagy lehet az Ő szomorúsága, ha kezének művét beszennyezi az emberi rosszaság!

Gen 6,7
Eltörlöm az embert. „A mindenség isteni háztartásában nincs állandó joguk az élethez azoknak az embereknek vagy nemzeteknek, akik keresztezik Isten útjait” (Kent).
és barmot. Rási megjegyzi: „Az állatokat, csúszómászókat és madarakat az ember kedvéért teremtette az Isten. Ha az ember eltűnik, nincs értelme az állatvilág fennmaradásának!” De az összevetés Jóna IV,11-gyel, ahol Isten az állatok ártatlanságát a kis gyermekek ártatlanságával együtt említi Ninivével kapcsolatban, azt a gondolatot sugalmazza, hogy a Biblia szemszögéből minden élet, akár emberi, akár állati, szerves egészet alkot: l. ennek a fej.-nek 12. versét.

Gen 6,8
kegyelmet. Jóindulatot. „Igazság (jótékonyság) megment a haláltól” (Péld. X,2). A következő vers megmondja, hogy mi által nyerte el Nóé Isten kegyét.

Jegyzetek Mózes első könyvéhez.

A$_1$*)*
A teremtés fejezete.

Genezis I–II,3 méltó bevezetője Szentírásunknak és joggal számítható a Biblia legfontosabb fejezetei közé. Még alakja is kiemelkedik a vallási irodalomban. A többi ókori világteremtés-leírás

(kozmogónia) közt egy sincs, mely ismételt olvasást elbír. A legtöbb ilyen leírás nemcsak a világ keletkezését mondja el, hanem az istenek keletkezéséről (theogónia) is beszámol. A Genezis bevezető részének egyszerűségével és magasztosságával ellentétben, a többi ókori kozmogóniák, – a babilóni, főniciai, a görög vagy római – mind durva hangú, vagy kegyetlen meséket adnak elő és visszatetszést keltenek az olvasóban.

Az asszír-babilóni *„Enuma elis”* c. világteremtés-leírás például elbeszéli, hogy mielőtt az, amit földnek és égnek neveznek, létrejött, csak Káosz (Tiamat) volt, amelyből az istenek keletkeztek.

Amidőn fent az égnek még nem volt neve
és a földnek lent sem volt még neve,
a legősibb Apszu volt az ő nemzőjük
és Káosz (Tiamat) mindnyájuk anyja.

Apszu látta, hogy az új istenek zavarják az ő nyugalmát, felszólította *Tiamatot* (Káosz), hogy csináljanak rendet. Ez azonban nem sikerül nekik. *Ea* ravaszsággal győz, és *Apszu* legyőzetése után *Tiamat* ellen vonul, aki undok szövetségesek egész rajával vette magát körül. Az istenek *Márdúkot* választják meg vezetőjüknek, aki a szelek s villámok szárnyán előtör, nagy hálóval elfogja *Tiamatot,* és „könyörtelen buzogányával szétzúzza koponyáját”. Hulláját kétfelé vágja, az egyik felét a magasban erősítette meg, hogy boltozat legyen a felső vizek tartására stb. Ugyanilyen furcsa módon folytatja az elbeszélés a nap, a hold, a növények, az állatok és az ember keletkezésének leírását. Sok mai tudós azt hiszi, hogy ez az a forrás, amelyből a Genezis merített. De egy olyan alapos kutató, mint dr. Driver, elismeri: „hihetetlen, hogy a Genezis I. monoteista szerzője akár egy apró részletet is átvett volna a Márdúk és Tiamat harcának politeisztikus eposzából”.

A Biblia első oldalának rendkívüli fontossága abban rejlik, hogy magába foglalja a zsidóság néhány alapvető hitelvét. Ezek között van:

I. Isten a Mindenség teremtője. Minden vallásnak vannak jellegzetes tanai, alaptételei, dogmái. Ilyen dogma a zsidóságban az a hit, hogy a világ az Egy Mindenható Jóságos Istentől nyerte létét. Izráelnek ez az alapvető hitelve sehol sem jut világosabban kifejezésre, mint a Genezis első fejezetében. Míg a többi ókori nép istenítette a napot, a holdat és a csillagokat, vagy imádott fatuskókat, köveket és állatokat, imádta a szent Nílus folyamot, a krokodilt, amely annak a vizében élt, még a rovarokat is, amelyek partjain mászkáltak, – a Szentírás első fejezete a fenséges egyszerűség nyelvén hirdette, hogy a világegyetem és minden, ami létezik, egyetlen egy legmagasabb, irányító céltudatos Teremtő (Intelligencia) alkotása; egy örök szellemi Lényé, aki mindent megelőzött időben és független mindentől.

Amíg a teremtés *ténye* mind a mai napig első alaptétele maradt a zsidó vallásnak, nincs dogma vagy kötött hitelv a teremtés *módjára* vonatkozóan, azaz arra a folyamatra, amely által a világegyetem létrejött. Az isteni teremtés leírása, illetve elképzelése, különböző formákban és képekben szerepel a prófétánál, zsoltárosnál és példabeszédek bölcsénél, a talmud Mestereinél, valamint középkori zsidó gondolkodóinknál. A Bibliában magában legalább három alakban van leírva a teremtés lenyügöző ténye. Genezis I. a teremtés elbeszélését drámai alakban adja elő, amely hat egynapos jelenetre oszlik, azonos refrénnel: És lett este és lett reggel, stb.; ez lezárja egy-egy nap alkotását. A zsoltáros, aki számára a Természet örökös tanu Isteni Alkotója mellett (Zsolt. XIX), a CIV. zsoltárban tisztán költői képét adja a teremtés történetének:

„Örökkévaló én Istenem, felette nagy vagy;
fenséget és díszt öltöttél magadra,
Aki világossága burkolódzik, mint palástba,
Aki kiterjeszti az eget mint szőnyeget,
aki vizekben gerendázta emeleteit,
aki a fellegeket teszi szekerévé,
aki a szélnek szárnyain jár,
szeleket tesz követeivé,
szolgáivá lobogó tüzet…”

Viszont Péld. VIII,23–31-ben az Isteni Bölcsesség szerepét a világ teremtésénél írja le költői szavakkal.

„Őskortól fogva avattattam fel, kezdettől, a föld eleitől fogva. Mikor nem voltak mélységek, létesíttettem, mikor nem voltak források, vízzel terheltek; mielőtt a hegyek elsüllyesztettek, a halmoknak előtte létesíttettem: míg nem alkotott még földet és térségeket, a világ porainak összegét. Midőn megszilárdította az eget, ott voltam, midőn megszabta a kört a mélység felszínén; midőn megerősítette a fellegeket felülről, midőn erősekké lettek a mélység forrásai; midőn a tengernek megadta törvényét, és hogy a vizek meg ne szegjék parancsát, midőn megszabta a földnek alapjait. Voltam nála mint növendék, voltam gyönyörűsége napról-napra, játszadozva előtte minden időben, játszadozva földje világában, s gyönyörűségem telik az ember fiaival."
A teremtés módja tovább foglalkoztatta a zsidó gondolkodókat a Biblia lezárása után is a talmudi korban, noha a Misna (Chag. II,1) óva int a világ teremtése felől való töprengéstől.
Némelyek szerint Isten viszonya a világegyetemhez olyan, mint az építőmester viszonya művéhez, és ezért Isten „építési terveiről" beszéltek; mások eltévelyedtek eretnek gondolatokban afelől, hogy mi lehetett a teremtés ősanyaga; az Alexandriai Philo szerint a teremtés teljesen az idő fogalmán kívül állott. Többen a régi rabbik közül, akiket későbbi misztikusok követtek, hittek az egymásra következő világteremtésekben. Azt hitték, hogy a jelenlegi világegyetem létezése előtt formátlan világok eredtek a Lét Forrásából, ezek azután elenyésztek, mint a szikrák, melyek lepattannak a vörösen izzó vasról, mikor a kalapács üti és kialszanak, mihelyt leválnak az izzó tömegről.
Ellentétben ezekkel a nem időálló alkotásokkal – középkori zsidó misztikusaink szerint – ez a világ az összes elképzelhető világok között a legjobb. Ez az „Én Szóf"-tól, Istentől, a Végtelentől eredő kisugárzások és emanációk sorozatának eredménye. Rási, – minden idők legnagyobb zsidó bibliamagyarázója – azt tanította, hogy a Szentírás célja nem az volt, hogy a Teremtés pontos kronológiáját adja; egy nem kisebb tekintély pedig, mint Maimonidesz, kijelentette: „A teremtésről szóló elbeszélés a Szentírásban nem veendő, – mint ahogy általában hiszik, – minden részletében szószerint". Későbbi zsidó filozófusok (Lévi ben Gerson, Kreszkász, Albalag) veszedelmes engedményeket tettek az „ősanyag" arisztoteleszi tanának. Ezt a tant többek közt Jehúda Halévi határozottan visszautasítja, mert ellentétben áll a józan ésszel és korlátozza Isten mindenhatóságát.

A₂)
Zsidó felfogás az evolucióról.

Van olyan fölfogás is, mely az evolúciót a teremtés egyik módjának tekinti, mivel a bibliai elbeszélés maga is kifejezést ad a fokozatos fejlődés gondolatának, mely az alaktalan káoszból a kialakult rendig, a szervetlentől a szerves létig, az élettelen anyagtól a növényekig, állatig és emberig vezet, de *hangsúlyozza, hogy minden egyes fokozat nem a véletlen eredménye, hanem az isteni akarat cselekedete,* végrehajtván az isteni célt, melyet az isteni bölcsesség jónak tart. Akik az evolució tanát vallják, azok is kénytelenek belátni, hogy a mindenség rendszeres fejlődése mögött kell lennie értelemnek, mely ellenőrzi és egyúttal áthatja a cselekvést. Még ha el is ismerjük az összes bizonyítékokat a lét magyarázásáról az evolució tanának elképzelései szerint, maradnak tények – alapvető tények –, amelyek még magyarázatra szorulnak; pl. *az élet, az értelem, a lelkiismeret, az emberi egyéniség eredete.* Mindezeket nem érthetjük meg az Örök Szellemi Alkotó mindenhatóságának feltételezése nélkül. De még tovább is mehetünk egy lépéssel. Hiszen a fejlődéstan újabb elméletei szerint „majdnem minden részletről meg lehet már állapítani, hogy van célja és haszna" (A. R. Wallace). Röviden szólva, az evolució is csak, mint az alkotó szellem tevékenysége érthető meg, amely biológiai és fizikai törvények segítségével tervezte azt a csodálatos szervi fejlődést, amely tetőpontját abban a lényben érte el, aki szellemi és erkölcsi képességgel felruházva magas szellemi és erkölcsi színvonalra emelkedhet; másszóval, mint a legmagasabb irányító intelligencia működése az ősidők mélyén, régtől fogva tervezte a teremtés utolsó céljaként „a végkifejlést a legelső gondolatban" סוף מעשה במחשבה תחלה. Így tehát az evolúció tana nem döntheti meg Gen. I. vallási tanítását, hanem a maga módja szerint megerősíti, amint egy ismert természettudós helyesen jegyezte meg:

„Lassan és fokozatonként ismerte fel a tudomány a Világegyetemben az Egyetlen Létező Hatalmat, amelynek nincs se kezdete, se vége; amely már megvolt, mielőtt még valami létesült és létezni fog az ő teljességében akkor is, ha már minden elmult – mindennek a forrása és eredete, felülmúlva minden elképzelést, amit az ember szemével vagy lelkével felfogni képes, úgy amint az Adón Ólámban oly költői kifejezésre jut" (Haffkine).
II. A fejezet második tanítása: *Az Ember a teremtés célja és koronája,* – ő lényegben különbözik az alsóbbrendű teremtményektől és az istenivel rokon. Egyes természettudósok szerint az ember rokona az emberszabású majmoknak. A hit ebben az elméletben sok ingadozásnak volt kitéve és az elmélet maga a legnagyobb gondolkodók erős bírálatával találkozott. De még azok is, akik nem képesek felszabadulni ennek az elméletnek hatásától, találhatnak kellő magyarázatot, amelynek segítségével megtalálhatják a kellő összhangot felfogásuk és a Biblia teremtés-elmélete között. Szem előtt kell tartani, hogy az ember és állat között fennálló lényeges különbség az, ami az embert az Istenhez hasonlóvá teszi. Azok a tulajdonságok, amelyek megkülönböztetik a legalacsonyabbrendű embert a legmagasabbrendű állattól, az eltérést nemcsak *fokozati,* hanem *minőségi* különbséggé teszik; annyira, hogy bármit is örökölt volna esetleg az ember állati ősöktől, az ő fejlődése, felemelkedése bizton nevezhető külön isteni hatás eredményének, ami által magasabbrendű lény keletkezett, melyben megvan a lehetőség az Isten-hasonlatosságra és ennek az Isten-hasonlatosságnak tudata is. Az ember Istentől ered, mondja R. Akiba; és ami még sokkal több, tudja, hogy Istentől ered (Ábóth III,18).
A bibliai leírással összeegyeztetve a fejlődéstani elmélet akként bővülhet, hogy a szerves lények bizonyos fajtái a fejlődés lehetőségével bírtak, Isten kellő időben és kedvező környezet által lehetővé tette, hogy az ember megkülönböztető tulajdonságai kifejlődhessenek. „És megalkotta az Örökkévaló Isten az embert a föld porából" (Gen. II,7). Hogy honnan származott az a por, az nem lehet alapvető fontosságú. A természettudomány azt mondja, hogy az ember alacsonyabb rendű állatokból fejlődött; a Biblia szava szerint azok is a föld porából lettek. „Ekkor mondta Isten, teremjen a föld élőlényt" (I,24) ebben a parancsban, a Midrás szerint, Ádám lelke is bennfoglaltatott (Ber. Rabba VII,5).
A lélek az, ami örökké tart, az isteni lehellet és az örök élet, amit Ő a porból származó lénybe lehelt. Isteni hatás következtében egy új, megkülönböztetett lény jelent meg – az ember, megáldva halhatatlan lélekkel. Az a magasztos kinyilatkoztatás az ember egyedülálló értékéről és méltóságáról, amely Gen. I,27-ben olvasható („És teremtette Isten az embert az ő képére, Isten képére teremtette őt") nyugodtan nevezhető az emberiség Magna Chartajának. Nem az a célja, hogy elmagyarázza az emberi faj biológiai eredetét, *hanem, hogy hangsúlyozza szellemi rokonságát Istennel.* Sok erő rejlik abban a képben, amelyet egy mai gondolkodó tár elénk: „A Biblia nem jövendöl, természetesen nem is jövendölhetett hibátlan eredményeket még meg nem született tudományok terén. Ha csoda által megjövendölte volna, csoda nélkül nem tudnók azt megérteni" (Balfour). És hogy teljesen örök erejükben és végtelen szépségükben felfogjuk ezeket a szavakat – „És teremtette Isten az embert az Ő képére" – csak össze kell őket hasonlítani az ember genealógiájával, korunk megszokott biológiai elképzelésében, ami lehet érdekes elképzelés, de nem biztos tudomány.
I. protozoák, II. ősbélüek, III. tüskésbőrűek, IV. férgek, V. izeltlábúak, VI. puhatestűek, VII. gerincesek; a gerincesek fejlődési fokozatai: 1. halak, 2. kétéltűek, 3. csúszómászók, 4. madarak, 5. emlősök; az emlősök fejlődési fokozatai pedig: a) csőrös emlős, b) erszényes, c) foghíjas, d) patás állatok, e) úszólábúak, f) cetek, g) ormányosok, h) rágcsálók, i) ragadozók, j) röpködők, k) fél-majmok, l) újvilági majmok, m) óvilági majmok, n) ember.
Ez az érdekes próbálkozás a vallásos lelkületet nem elégítheti ki.
III. A zsidó világszemlélet optimizmusa, a harmadik tanulsága ennek a fejezetnek. A Teremtés fejezetében nem kevesebb, mint ötször ismétlődik ez a kijelentés: „És látta Isten, hogy jó". A világ nem ellentétes fogalom Istennel szemben és nem független Tőle. Minden Istentől ered és minden az Ő kezének műve; minden lényegében jó, és semmi sem feltétlenül rossz. Izráel hirdeti Istent, mint a világegyetem egyedüli uralkodóját, „aki alkotója a fénynek és homálynak, akitől az üdv ered és minden származik". (Mindennapi imakönyv, l. Jezs. XLV,6.) Noha a természet látszólag közömbös

az ember érzésével szemben, mégis jó a világ, mert jóság a végső célja; de harc nélkül nem lenne természetes kiválasztódás vagy alkalmazkodás a környezethez és nem lenne emelkedés az alacsonytól a magasabbrendűhöz. „És látta Isten mindazt, amit alkotott, és íme nagyon jó volt" – még a szenvedés, a baj, sőt maga a halál is igazságos és jótékony helyet foglal el az isteni világrendben, ezt jegyzik meg bölcseink ehhez a vershez (Ber. Rabba).
IV. A Szombat felavatja a munkát és megszenteli az ember életét. Ez is egyik főtanulsága ennek a fejezetnek. A szombat intézménye fontos alkotó része az egyetemes tervnek és ezért az egész emberiségnek szól. A szombat sajátságos zsidó adalék az emberi művelődéshez. „A tényleges zsidó szombat, ahogy mi ismerjük, nélkülöz minden érintkezést a babilóni intézményekkel" (Skinner). Az ősi Babilóniában volt ugyan egy „szünetelés napja", amit a „Sabbat" szóhoz hasonló névvel illettek, és azt megőrizték Ellul és Marchesvan hónapok 7-én, 14-én, 21-én és 28-án. Ezeket szerencsétlen napoknak tartották, amelyeken a király nem hozott áldozatot, nem kért jóslatot és nem mondott átkokat ellenségeire. Egész más a zsidó szombat. Az nem csak a munka szünetelésének napja. Egyrészt pozitív jelentősége van, mint a szellemi újjáéledés napjának, másrészt az öröm napja, melyet dallal üdvözölnek a templomban. לכה דודי („Jer barátom a menyasszony elé, a Szombat elé"). Száműzi a fáradozást és a bánatot – jelképe a halhatatlanságnak, annak az életnek, amely teljesen Szombat. Lásd Exod. XX,9–11.
Isten teremtője és ura a világegyetemnek, amely az Ő jóságának és bölcsességének műve; és az Ember, akit az Ő képére alkotott, köteles megszentelni hétköznapi munkáját a szombati nyugalom áldásával – ezek a teremtés fejezetének tanulságai. Célja, kinyilatkoztatni ezt a tant az emberek fiainak, – nem pedig szövegkönyvet adni az asztronómia, a geológia vagy az antropológia részére. Nem az a célja, hogy tudományos tényeket tanítson, hanem, hogy hirdesse a legmagasabb vallási igazságokat Istenről, az Emberről és a Világegyetemről. A vallás alapvető igazságai és a természettudomány bebizonyított tényei közt valójában nincs tehát „ellentét", mihelyt Vallás és Természettudomány felismerik területük igazi határait.

B$_1$)
Éden kertje.

A III. fejezet egyike a legszebbeknek a Biblia fejezetei között. A „Genezis gyöngyének" nevezték és elragadtatással olvasták minden korban a kísértés és bűnhődés lélektanilag csodálatosan megindokolt leírását. Felülmulhatatlan művészettel szemlélteti a Szentírás a kísértés kezdetét, fejlődését, tetőpontját, és a bűn következményét. Leírja az első tragédiát, amely minden ember lelkében lejátszódik – amint az ember elveszti boldog, természetes bizalmát Istenben, szándékosan szembehelyezkedik a lelkiismeret szavával, Isten akaratával. „Minden ember, aki ismeri saját szívét, tudja, hogy az elbeszélés igaz; saját bukásának története. Ádám אדם „az ember", és az ő története a miénk" (Mc. Fadyen).
Szószerint vagy képletesen értendő-e az elbeszélés, a „kígyó" állat-e, démon-e vagy csak a Bűn jelképes megszemélyesítője? Sokféle feleleteket adtak ezekre a kérdésekre; és alapjában véve egyikük sem fontos a zsidó hit szempontjából…
Semmi akadálya sincs a zsidóság felfogása szerint annak, hogy a Biblia az élet mély igazságait allegória segítségével közölje az emberiséggel. Bölcseink sokszor tanítottak példázatban; és a tanításnak ez a módja, amint ismeretes, ősrégi módszer a keleti népek közt. Kiváló zsidó gondolkozók, mint Maimonidesz és Náchmánidesz ezt a fejezetet parabolának fogták fel; és Száádja a „kígyót" az ember bűnös indulata, a „jécer horá" megszemélyesítőjének tekintette.
Két alapvető vallási igazság tükröződik ebben a fejezetben. Az egyik a *bűn komolysága.* Örök ellentét van a helyes és a helytelen között, a jó és a rossz között. Mindíg voltak hangok – kígyó hangok –, amelyek kigúnyoltak minden erkölcsi parancsot és tilalmat, hirdetvén, hogy ösztön és hajlam a legmegbízhatóbb vezetők az emberi boldogság felé vezető úton, és kajánul tagadták, hogy bármilyen baj származhatna abból, ha ellenszegülnek Isten parancsainak. Ez a fejezet örök időkre

óva inti az emberiséget az ilyen ármánykodó, végzetes nézetek hirdetőitől. Legjobban jellemzi ezeket az embereket Jesája próféta: (V,20–21) „Jaj azoknak, akik a rosszat jónak mondják és a jót rossznak, akik sötétséget mondanak világosság helyett és világosságot sötétség helyett, akik a keserűt mondják édesnek és az édest keserűnek. Jaj azoknak, akik bölcsek a maguk szemében és önmaguk előtt eszesek”.
A másik alapvető tanítása ennek a fejezetnek, hogy *az embernek szabad akarata van,* és módjában áll Isten akarata szerint vagy Isten ellen cselekedni. Nem a rossz ismerete halálos, hanem a legyőzetés a rossz által; az embernek szabad látnia a tiltott gyümölcsöt, de nem szabad belőle enni. Az ember hajlama szerint élhet vagy eltérhet tőle. Minden időben és minden körülmények között megmutatta az ember, hogy van ereje ellenállni a bűn csábításainak, és a gonosz hatalmánál erősebbnek bizonyult. Ha egy ember megbotlik és elesik az élet útján, a zsidóság megparancsolja neki, hogy újra keljen fel és keresse Mennyei Atyjának közelségét alázattal, megtörve és bűnbánattal. „Ha egy ember vétkezik, mi a büntetése?” kérdezik bölcseink. A próféta azt feleli: „A vétkező lélek haljon meg” (Ezek. XVIII,4.20) – a bűn büntetése a halál. A bölcsek válasza: „A bűn üldözi a bűnöst” – a bűn következménye a büntetés. De a Mindenható válasza: „Térjen meg az ember, és bűne megbocsáttatik” – *a bűnt kövesse a bűnbánat* (jer. Makkoth II,6).

B₂)
Zsidó felfogás Ádám bűnbeeséséről.

Miként a keresztény teológiát, a Talmud és a Midrás bölcseit is érdekelte természetesen Ádám bűnbeesésének kérdése. A zsidóság azonban más eredményekre jutott a kérdés megítélésében, mint a kereszténység. – „Az eredendő bűnt” mint olyat a zsidó hagyomány nem fogadja el. Ismerik a הנחש זוהמת, a „kígyó fertőzésének” fogalmát, amelynek esetleg hasonló értelmet lehetne adni. R. Jóchanan szerint azonban ezt a lelki fertőzést a Szináj-hegyi kinyilatkoztatás megszüntette (Ab. Zar. 22b). Más vélemény szerint már Jákób ősatyánk hatálytalanította ezt a „mérget” (Tanchuma, Vaetchanan 6; Tárg. Jónat. XXXV,22). (Lásd e kérdésről Guttmann Mihály cikkét az Enc. Judaica-ban I,772–776.: *Adam* [Erbsünde; Erbsünde in Talmud u. Midrasch] címszó alatt.) A zsidó világnézet szerint az ember nem vesztette el az Istenhez való hasonlatosságának jellegzetes tulajdonságait, vagyis azt a képességet, hogy mindenkor szabad akarata szerint jót tehessen és Isten útjain járhasson; és nem örököltet eredendő bűnöket késői utódaival. A Bibliában gyakran beszélnek bűnről és vétekről, de nem hivatkoznak az első emberpár bűneire olyan módon, hogy azt az eredendő bűn értelmében kellene felfogni. A kérdéssel kapcsolatba hozható bibliai versek között megemlítjük Hós. VI,7; Jes. XLIII,27; Zsolt. LI,7. verseket. Ha az idézett verseket alaposan szemügyre vesszük, nem találunk bennük olyan kitételeket, amelyekből az „eredendő bűn” hangsúlyozására joggal következtethetnénk. A liturgia, amennyiben említi Ádám és a többi bibliai szereplő bűneit, ezt azért teszi, hogy mentséget keressen a halandó embernek bűneire. Legjellegzetesebben mindennapi reggeli imánk gyönyörű szavai tükröztetik a zsidó világnézetet ebben a kérdésben. „Istenem, a lélek, melyet belém adtál, tiszta és ártatlan, Tőled ered, Te alkottad…”, „Amilyen tiszta a lélek, midőn az ember kapja, olyan tisztán adhatja vissza azt az ő Teremtőjének” (Berák. 60b.).
A zsidóság az ember felemelkedésének lehetőségét hirdeti; és hangsúlyozza az ősök érdemeit, (אבות זכות), a jámbor ősök kedvező öröklődő befolyását az utódokra. „Minden nemzedéknek megvan a maga Ábrahámja, Mózese és Sámuelje” (Ber. Rabba LVI,7.), mondja a Midrás; azaz minden korszak meg tudja valósítani az erkölcsi és szellemi élet legmagasabb lehetőségeit. A zsidóság ragaszkodik a haladás eszméjéhez. Az Emberiség Arany-korszaka nem a multban van, hanem a jövőben lesz (Jes. II. és XI.; Micha IV. stb.); és minden emberfiának kötelessége és hivatása, hogy segítsen megvalósítani Isten világtervének győzelemre jutását a földön.

II. Nóé.
(VI,9–XI,32.)

A vízözön. VI,9–IX.

A vízözönről és párhuzamairól a babilóni birodalomban,
lásd a *C* és *D* jegyzeteket.

Az őshagyományok, melyeket a Biblia Genezis első fejezeteiben ír le, visszanyúlnak a történet előtti időkre, és nagy körvonalakban általános igazságokat tartalmaznak, melyek érintik az Emberi Élet eredetét és értelmét. Bölcseink szerint Jákób ősatyánk tizennégy évet töltött a tudomány ősi központjaiban „Sém és Éber iskoláiban” (בבית מד־שו של שם ועבר) tanulmányozva a régi hagyományokat (Ber. Rabba LXVIII,11.), amelyeket továbbított utódainak. Ezek közt lehetett egy rettenetes, vízözönnel kapcsolatos világpusztulásnak az emléke, mely az emberiség ősi lakóhelyein a civilizáció folytonosságában teljes hasadást idézett elő. Ma már világos bizonyítékok vannak arra, hogy a bibliai vízözön a történeti időkben játszódott le, mintegy 3800 körül a polgári időszámítás előtt. „Új felfedezések oly közel hozták a történetet a vízözön korszakához, és oly sok anyagot hoztak napvilágra, amelynek magyarázásához olyan eseményt kell elképzelni, amilyennek a vízözönt gondolják, hogy a vízözön *a priori* tagadása egyáltalán nem tudományos felfogás. Jogunk van keresni több bizonyítékot, de alig lehet abban kételkedni, hogy ezek a bizonyítékok milyen szempontból lesznek felhasználhatók.” (L. Woolley). Amint már az ősatyák történeténél elmondtuk, a vízözön-elbeszélés nagy erkölcsi és vallási jelentőséggel bír. A vízözön isteni ítélet volt egy kor felett, amelyben a hatalom „jog” volt és a züllöttség lealacsonyította és rabságba döntötte az embereket. Léteztek óriások a földön; ők voltak „a hírneves emberek”; és a hatalom és élvhajhászat volt az uralkodó eszme.

Ezek között az erőszakos emberek között csak egy volt jámbor és tökéletes, Nóé, aki hitt az igazságban és irgalmat gyakorolt. Prédikált nemzedéke embereinek – bölcseink szerint – és intette őket, hogy jön a vízözön, térjenek meg a jogtalanságból és forduljanak az igazság felé. Hiába! Látott elpusztulni egy egész nemzedéket, de megérte az Ígéret Szivárványát, egy jobb világ kezdetét, amely idővel még megerősödhetett és később elérte tetőpontját Ábrahámban és annak utódaiban.

Gen VI.

9–22. A bárka építése.

Gen 6,9

Ez Nóé története. Ez a kifejezés, mint II,4-ben, a történet egy új fejezetét vezeti be.

igaz. Cselekedeteiben és viszonyában embertársaihoz.

jámbor. Hibátlan.

nemzedékében. Bölcseink szerint ez azt is jelentheti, hogy különösen dícséretre méltó, amennyiben abban a rossz környezetben is, melyben élt, megtartotta erkölcsi tisztaságát, de azt is jelentheti, hogy csak kortársaihoz képest volt igazságos, míg – ha Ábrahám korában élt volna, nem emelkedett volna ki az átlagemberek közül (Szanh. 108a.).

Nóé Istennel járt. De Ábrahámról később azt mondja az Írás, hogy Isten előtt járt (XXIV,40). Az atya kis gyermekét kezénél vezeti, úgyhogy az vele jár, de megengedi idősebb, érettebb gyermekének, hogy előtte járjon (Ber. Rabba). Erkölcsi erőben Ábrahám felülmúlta Nóét.

Gen 6,10
Új rész kezdődik a 9. verssel, ezért újra említi a fiúkat, akiket már az ötödik fejezet 32. versében felsorolt, mert itt is van szerepük.

Gen 6,11
a Föld. Azaz a föld lakói. Ugyanígy XLI,57 is.
megromlott. Bölcseink szerint ez a célzás annak a korszaknak durva erkölcstelenségére (Szanh. 57a.).
Isten előtt. Vagy: nyilt, csúf kihívással Istennel szemben; vagy: amit tettek, sértés volt Isten szemében.
erőszakkal. A gyengék jogait könyörtelenül megsértették az erősek.

Gen 6,12
látta. Szószerint: és íme.
minden élő hús. Beleértve az állatokat; romlottságuk rendkívüli vadságukban mutatkozott.
útját. Életmódját.

Gen 6,13
vége. Pusztulása.
előttem. Isten elgondolásában.
a földdel együtt. Azokkal a lényekkel együtt, amelyek a föld színén vannak.

Gen 6,14
Készíts magadnak bárkát. Azaz: hajót. Bölcseink szerint Nóé 120 évet töltött a bárka elkészítésével, hogy embertársainak azalatt ideje legyen a megtérésre (l. a 3. vershez szóló Tárgumot). Természetesen kíváncsiak lettek arra, hogy mit csinál Nóé; és ő kérdéseikre válaszolva intette őket és figyelmeztette arra az ítéletre, melyet Isten az emberiségnek szánt. Kortársai azonban kigúnyolták őt és nem ügyeltek szavaira.
góferfából. Gyantás fa, mely nem engedi át a vizet; bizonyára ciprus.
kamrákat. Szószerint „fészkek”. Minden állatfajnak külön tartózkodási helyet.

Gen 6,15
És ekképpen készítsd. Ezek a mértékek és előírások.
könyök. Körülbelül negyven centiméter.

Gen 6,16
Világító ablakot. A megfelelő héber szó „cóhár” duálisban „delet” jelent. A Midrás szerint ez egy drágakő volt, amely bevilágította az egész bárka belsejét. (Ber. Rabba; Szanh. 108b.).
egy könyöknyire. E szavak értelme nem egészen világos: A „világosság” (melyet valamilyen ablak-féle nyílásnak kell képzelnünk a tető közelében) egy könyök magasságú volt-e, vagy pedig az ablak felső kerete és a tető közt volt-e egy könyöknyi távolság?

Gen 6,17
És én íme. Ezek a szenvedélyes szavak kifejezik az özönvíz szükségességének rettenetes voltát.

Gen 6,18
szövetséget. Megegyezés két fél közt, amelynek megtartására zálogot adtak. Itt a „szövetség” az egyszerű ígéret értelmében áll. Isten teljesíteni fogja azt az ígéretét, hogy kímélni fogja Nóét és családját.

Gen 6,22
És úgy cselekedett Nóé. Felépítette a bárkát és ellátta magát élelmiszerrel. Az állatok bevivését a bárkába a következő fejezetben írja le.

Gen VII.

1–9. Bevonulás a bárkába.

Gen 7,1

igaznak. VI,9. szerint Nóé „igaz, jámbor férfiú” volt. Míg a jelen vers Nóé*hoz* szól, VI,9. Nóé*ról* szólt az ő távollétében, amiből bölcseink azt a szabályt vonták le: „Az ember jelenlétében csak egy részét mondd a dícséretének, de távollétében mondd meg az ő egész dícséretét” (Ber. Rabba, Érub 18b.). Sajnos, sok ember másokról a rosszat teljes mértékben elmondja távollétükben, de csak részben a jelenlétükben.

Gen 7,2

tiszta baromból. Rási szerint ez azt jelenti: „Minden állatból, amelyet egy későbbi korban Izráel népe tisztának fog tartani” (Zeb. 116a.) (Lev. XI. és Deut. XIV.) De valószínűbb, hogy a tisztaság vagy tisztátalanság fogalma ebben a részben attól függ, hogy az az állat alkalmas-e az áldozatra, vagy nem; v. ö. VIII,20-at, ahol az van, hogy Nóé az oltáron áldozott „minden tiszta baromból és minden tiszta madárból”.

hetet-hetet. Azaz hét párt; hét hímneműt és hét nőneműt. Az általános utasítás VI,19-ben, hogy minden állatfajból egy-egy párt vigyen a bárkába, hogy a különféle állatfajok fennmaradjanak – itt kibővül egy külön rendelettel, hogy a bárkába belépés idejében a tiszta állatokból hetet-hetet vigyenek. Rási megjegyzi, hogy azért kellett a tiszta állatokból több, mert ezek áldozati állatokul szolgáltak a kiszállásnál.

Ebből – ***hímet és nőstényt*** – kifejezésből következtet a Malbim arra, hogy a parancs Nóénak háziállataira vonatkozik. (Azért áll איש ואשתו kifejezés זכר ונקבה helyett.)

a nem tiszta baromból. Nóé háziállataiból – pl. nyulak, szamarak, tevék – kettőt-kettőt kellett bevinnie. A kifejezés „a nem tiszta” különös. Ez körülírása az egyszerű „tisztátlan” kifejezésnek. A Talmud erre a versre alapítja azt az elvét, hogy beszédben kerülje az ember a durva és csúnya kifejezéseket (Pesz. 3a).

Gen 7,4

hét nap mulva. Nóé időt kapott, hogy megvalósítsa Isten utasításait.

Gen 7,5

mindenben v. ö. VI,22. Ott a bárka építésére vonatkozik; itt magába foglalja azoknak az utasításoknak pontos keresztülvitelét, amelyekről az előbbi versekben volt szó.

Gen 7,9

kettő-kettő. Párok.

10–24. „Az ég zsilipjei megnyíltak”.

Gen 7,11

a második hónap. Bölcseink vitatkoznak azon, hogy itt az év kezdetének Niszan vagy Tisri számít-e. Ha Tisri az első hónap, november körül kezdődött a vízözön, amikor az esős évszak kezdődik (Ros Hasana 11b.); valószínűbb, hogy májusban kezdődött a vízözön, amikor a babilóni síkságon az áradás ideje kezdődik.

a nagy mélység. A „Tehóm” szó már előfordult, (I,2). Vulkánikus földrengés volt; a földet hatalmas áradás öntötte el, és egyúttal hatalmas zápor is zuhogott.

az ég zsilipjei. A kifejezéssel kapcsolatban (v. ö. II. Kir. VII,2.19; Mál. III,10), mintha a hatalmas víztartályok, amelyeket az ég felett képzeltek el (I,7), külön nyílásokon ontották volna a vizet állandóan, ellenállhatatlan erővel.

Gen 7,12

az eső. A meghatározott időben állandóan zuhogott az eső.

Gen 7,13
Az özönvíz általános elbeszélése után (v. 6–12) következik az esemény részletes leírása.
ugyanaz nap. Azaz: az Isten által meghatározott napon.

Gen 7,14
minden madár a maga faja szerint. Azaz: Mindenfajta szárnyas lény.

Gen 7,16
és az Örökkévaló bezárta őt. Ez vagy szószerint azt jelenti, hogy Isten megerősítette az ajtót, hogy az ellenálljon a viharnak; vagy költői, naív beszédforma, annak kifejezésére, hogy Nóét körülvette az isteni védelem. Azért állt itt az „Ádónáj" – Isten-név, az isteni irgalom kifejezése (v. ö. a magyarázatot II,4-hez).

Gen 7,17
felgyülekeztek a vizek. Miután negyven napig esett az eső, a víz elég mély volt, hogy hordozza a bárkát, amely azelőtt olyan volt, mint egy túlságosan megrakott hajó, amely sekély vízben a talajhoz tapad és nem mozdul el helyéről (Rási).

Gen 7,18
elhatalmasodtak a vizek. Befedték a földet. A víz növekedésében három fokozat volt: az elsőt jellemzi a bárka felemelése (17. v.), a másodikat a bárka úszása (18. v.), a harmadikat a hegyek teljes elmerülése (19. v.).

Gen 7,20
Tizenöt könyökkel. Ez azt jelenti, hogy a víz szintje körülbelül 6 méternyire állott a legmagasabb hegyek felett.

Gen 7,21
Amit VI,17 – megjósolt, szószerint teljesült.
minden ember. Azaz az egész emberiség a bárkán kívül.

Gen 7,24
hatalmasodtak. Uralkodtak a földön. 40 napi zápor után a vizek elérték legmagasabb szintjüket és ebben a helyzetükben maradtak 110 napon át. Csak az özönvíz kezdetétől számított 150 nap után kezdtek a vizek csökkenni.

Gen VIII.

1–5. A vizek csökkenése.

Gen 8,1
Isten megemlékezett ígéretéről, amelyet Nóénak tett, hogy meg fogja őt óvni és mindazt, ami vele volt a bárkában (Ibn Ezra). Az állatok határozottan bennfoglaltatnak Isten jóságos elgondolásában. Mivel feledés nincs Isten előtt, a „megemlékezést" sem lehet szószerint értelmezni (Kimchi). Ez a kifejezés, ami különben az imánkban gyakran fordul elő, csak emberi beszédmód Istenről (antropomorfizmus).
lecsillapodtak. A héber ige a harag lecsillapodására is alkalmazható (Eszt. II,1). Megnyugodott a víz a vihar tombolása után.

Gen 8,3
visszahúzódtak… folytonosan. Azaz: fokozatosan csökkentek.
százötven nap múlva. V. ö. VII,24. Az özönvíz (VII,11) a második hó 17-én kezdődött; és 150 nap után, a hetedik hó 17-én annyira csökkent, hogy a bárka Ararát hegyein talajt ért.

Gen 8,4

a hetedik hónap. Szószerint: a hetedik hónapban, a hónap…
Ararát hegyein. Ararát egy ország neve; l. Jezs. XXXVII,38., ahol a Septuaginta (LXX) Ararát-ot Armenia-val fordítja. Asszir feliratok „Urartu”-nak nevezik Armeniát. Az Ararát hegység több mint 5000 méter magas.

Gen 8,5

A vizek további 73 nap folyamán csökkentek, és azután a többi hegyek (ellentétben az Araráttal) csúcsai is kilátszottak.

6–14. A holló és a galamb.

Gen 8,6

negyven nap múlva. Azaz a tizedik hó első napja után, melyről az utolsó versben szó van.
ablakát. Héberül: chállón. Itt más kifejezés áll, mint VI,16-ban.

Gen 8,7

a hollót. A hollót választotta, mert az ragadozó madár és hullákkal táplálkozhatott, melyek nagy számban hevertek volna, ha a föld száraz lett volna.

Gen 8,8

És kiküldte a galambot. Rási kifejti, hogy a holló és a galamb elbocsátása közt 7 nap telt el, mert a 10-ik versben áll „várt *még másik* hét napig”. Nóé cserélte követét, mert a galamb megbízhatóbb adatokat hozhatott. A galamb növényevő és ha eleséget talál, Nóé megkapja azt a jelet, amire várt.

Gen 8,11

Este felé. Nóé bizonyára reggel bocsátotta el a galambot. Nagy távolságot repülhetett be, hogy nem tért vissza estig. Ebből az következett, hogy a földet köröskörül víz fedte.
olajfalevél. Mivel az olajfa nem nő nagyon magasra, Nóé megértette, hogy a víz nagyrésze eltűnt, de nem teljesen. Tehát várt még egy hétig. Bölcseinknek gyönyörű magyarázata van arra, hogy a galamb, mikor visszajött, a keserű olajfalevelet tartotta csőrében. Ez azt fejezte ki, hogy a keserű étel, ha Istentől jön, jobb, mint a legédesebb étel ember kezéből (Érúb 18b.).

Gen 8,13

első hónapjának. Két hónappal azután, hogy a hegyek csúcsai kilátszottak (5. v.).
eltávolította Nóé a bárka födelét. Levette a tető egy részét, úgyhogy láthatta, hogy mi van körülötte.
megszikkadt a föld színe. Azaz: a víz lefutott a föld felszínéről; de a környező földnek iszaposnak és mocsarasnak kellett még lennie, és nem lehetett biztonságban a talajra lépni.

Gen 8,14

száraz. Eltér az előbbi versben szereplő párhuzamos kifejezéstől; azt jelenti, hogy a talaj megszilárdult és a bárka lakóinak a súlyát el birta viselni.

15–22. A bárka elhagyása és oltárépítés.

Gen 8,17

nyüzsögjenek. A Tárgum így fordítja: יתילדון = szaporodjanak.

Gen 8,19

családjaik. Azaz: fajtáik, mint Jer. XV,3.

Gen 8,20

oltárt épített. Nóé szükségét érezte annak, hogy kifejezze háláját Istennek. Ő a Bibliában az

oltárépítők úttörője.
égőáldozatokat. Az égőáldozatot teljesen megemésztette a tűz az oltáron, és semmit sem kapott belőle a pap vagy az, aki az áldozatot adományozta.

Gen 8,21
a kedves illatot. Nóé áldozata olyan kedves volt Isten előtt – emberi kifejezéssel –, mint a kellemes illat az embernek. Az antropomorfizmus elkerülése végett a Tárgum így fordítja: „És az Örökkévaló tetszéssel fogadta áldozatát".
magában. Szószerint: szívéhez. Önmagához; értelme: Isten elhatározta.
Nem fogom többé megátkozni. Nem fog többé megismétlődni az az átok, ami Ádám idejében kimondatott (l. III,17). Valószínűleg az özönvíz „átka" is bennfoglaltatik ebben. Sohasem zúdul a világra ilyen méretű katasztrófa.
az ember miatt. Egyes magyarázók szerint „Ádám miatt" (Jacob).
az ember szívének. Egyes magyarázók szerint „Ádám szíve" (Jacob).
hajlama. Az ember rossz hajlama, a „jécer horá", amely nagyon sokszor győz az ember jóindulata, a „jécer hatóv" felett.
ifjúságától fogva. Azaz: a jó és rossz ismeretének derengésétől kezdve.
amint cselekedtem. Jövőben Isten az egyes bűnösöket fogja megbüntetni, és nem az emberi nemet egyetemlegesen.

Gen 8,22
Az évszakok szabályos váltakozása nem szűnik meg. A Talmud szerint az év hat „évszakra" osztható. Mindegyik ilyen évszak két hónapig tart (Baba Mec. 106b.).

Gen IX.

1–17. A szerződés Nóéval. Az Ember hét parancsolata.

Gen 9,1
Az áldás, melyben Ádám részesült (I,28) megújíttatik, mert Nóé és fiai egy új nemzedék fejei. Az isteni áldás megerősíti őket, hogy hozzáfoghassanak egy elpusztult világ újjáépítéséhez.

Gen 9,3
Minden mozgó lény. A kifejezés itt tág értelemben magába foglal szárazföldi állatokat, halakat és szárnyasokat.
amint a zöld füvet. I,29-ben Isten a növényzetet az ember táplálékául rendelte, most engedélyt adott, hogy az ember az állatok húsát is élvezhesse.

Gen 9,4
vérrel. Bibliai felfogás szerint a vér azonos az élettel (v. ö. Deut. XII,23), „mert a vér a lélek". Ez a gondolat egyenes következménye annak a ténynek, hogy amint a vér kifolyik a testből, az életerő gyengül és végre teljesen megszűnik. Az élet – bármilyen formában – a szentség egy elemét foglalja magában, miután Isten minden életnek a forrása. Ezért, noha engedély adatott az állathús evésére, egy korlátozás fennállott: az életnek teljesen el kellett távoznia a testből, mielőtt az ember a húst élvezi. Rási szerint ennek a korlátozásnak kettős természete van: először megtiltja az אבר מן החי-t, „egy darab levágását élő állatról" – primitív népek közt, pl. Abesszíniában előforduló barbár szokás; és másodszor semmi esetre sem szabad vért enni, mert az az élet székhelye, forrása. Ez a kettős tilalom: a kegyetlenség eltiltása állatokkal szemben és a vér élvezete, a legtöbb zsidó vágatási („sechita") szabálynak és a hús előkészítésének („kaserolás") az alapja, amit a zsidók megtartottak ősidők óta.

Gen 9,5

Véreteket pedig. Szószerint: „véreteket, mely saját lelketeké”. Bölcseink ezeket a szavakat szószerint értették, azaz: a ti élet-véreteket, és ehhez fűzték az öngyilkosság tilalmát (Baba Qama 91b.).
számon fogom kérni. Azaz: szigorú büntetést követelek.
állattól. Ha egy állat megöl egy embert, meg kell azt ölni (l. Ex. XXI,28–32), törvény az ökörről, amely felöklelt egy embert.
embertársának, az embernek lelkét. Ez a kitétel kiemeli az előbbi kifejezést „az ember kezétől”. Ha Isten az ember lelkét számonkéri az állattól, mely megölte őt, mennél inkább az embertől, aki embertársát pusztította el.

Gen 9,6

ember által. Ezt rendesen úgy értik, ahogy a Tárgum mondja, emberi közvetítés által, tanuk vallomása alapján, bírák ítélete szerint.
mert Isten saját képére. (Lásd I,27.) Itt az emberi méltóság ünnepélyes kifejezését látjuk, tekintet nélkül fajára vagy hitére. Mivel Isten az embert saját képmására teremtette, sohasem süllyedhet a tárgy vagy barom színvonalára; *egyéniség* marad, elvitathatatlan emberi jogokkal. Ezeknek az elvitathatatlan emberi jogoknak elrablása támadást jelent Isten ellen. Ezen a gondolaton alapszik a zsidó jogfelfogás, amely mindenkor tiszteletben tartja az egyén jogait.

Gen 9,7

Ez a vers nem az első vers felesleges ismétlése. Ez egy további okot nevez meg, hogy miért oly rettenetes Isten előtt a vérontás. Az Ő akarata, hogy az élet sokasodjék, és hogy ne csökkenjen gyilkosság által. A Talmud ezzel a verssel okolja meg a szigorú elítélését annak, aki a családalapítás parancsait nem teljesíti (Jeb. 63b.). A rabbinikus magyarázat ezekből a versekből hét alaptörvényt következtet: 1. a törvényszékek szükségességét, 2. az istenkáromlás tilalmát, 3. a bálványimádás tilalmát, 4. a fajtalanság tilalmát, 5. a vérontás és 6. a rablás tilalmát, 7. élő állatról levágott hús élvezetének tilalmát (Szanh. 56b.). Rabbijaink ezeket a törvényeket „Nóé utódai hét törvényé”-nek nevezik. Ez körülbelül azt jelenti, amit mi „természetes vallás”-nak nevezünk, ami az emberi társadalom szükséges alapja. Míg az izraelitáknak a Tóra valamennyi parancsolatát meg kellett tartaniok, e hét törvény megtartását követelték ősi időkben a zsidók a közöttük élt, vagy közösségükhöz csatlakozott nem-zsidóktól.

Gen 9,9

Íme én. Ha az ember – a gyilkolás elkerülésével – a maga részéről hozzájárul, hogy ne pusztuljon el az emberi élet, Isten soha nem fog új vízözönt hozni.
kötök. Szószerint: felállítom, azaz: megerősítem a szerződést, amely VI,18-ban szerepel.

Gen 9,12

jele. A szövetség állandóságának látható jele.

Gen 9,13

Ívemet helyezem. Ez nem azt jelenti, hogy azelőtt nem volt szivárvány, csak új szerepet kapott, mint az isteni ígéret jele, hogy nem lesz többé világpusztító vízözön. „Így kell a verset magyaráznunk: az ív, melyet a felhőbe helyeztem a világ teremtésétől fogva, ezentúl a szövetség jele legyen köztem és közted… a béke záloga” (Náchmánidesz). Ugyanez a magyarázó továbbá kijelenti: „El kell fogadnunk a görögök felfogását, hogy a szivárvány a nap tükrözése a nedves atmoszférában.” Azaz: a fény törése és tükrözése.

Gen 9,16

rátekintek. A Midrás megjegyzi: „Ha az égi vádló majd jön, megvádol és bűnösnek nyilvánít téged, akkor én a szivárványra tekintek és megemlékszem a szövetségről” (Rási).

Gen 9,17

Ez a befejező vers hangsúlyozza azt az eszmét, hogy a szövetség nem csak Nóéra vonatkozott, hanem minden húsra (élőlény), amely a földön van”.

18–29. Szőlőkert ültetése.

Gen 9,18

A főelbeszélés történeti fonala, t. i. az emberi nem története, itt folytatódik, miután egy epizódban szó volt a szivárvány szimbolikus értelméről. Sém, Hám és Jefet, a különböző fajok ősatyái, akiktől az egész emberiség származik.

Kanaán. Külön említi a következő elbeszélés miatt. Olyan apától, mint Hám, akinek erkölcsi érzésében olyan alapvető hiba volt, nem csoda, ha olyan rossz nép származott, mint a kanaániták.

Gen 9,19

népesedett be. Szószerint: „szétszóródott". A „föld" itt a föld népességét jelenti, mint VI,11. és köv.; XI,1.

Gen 9,20

kezdett. A héber szó azt is jelenti „profán volt". Ezért jegyzi meg Rási: „Nóé profanizálta önmagát, lefokozta magát. Mindent inkább kellett volna ültetnie, mint szőlőt" (Ber. Rabba), ami annyi sok bűnnek és gaztettnek az oka az emberek fiai közt.

Gen 9,21

kitakaródzott. „A Szentírás mutatja ebben az elbeszélésben, milyen szégyen és baj érheti iszákosság következtében még az olyan embert is mint Nóé, aki máskülönben igaz és jámbor volt Isten előtt. De más magyarázók kifejtik, hogy Nóé volt az első bortermelő, ő még nem ismerte ennek az italnak a részegítő hatását. Ami vele történt, az tehát intés az emberiségnek" (Luzzatto).

Gen 9,22

Hám, Kanaán atyja. Ez a határozatlan elbeszélés valamilyen undok cselekedetre vonatkozik, amelyben úgy látszik Kanaánnak része volt.

megmondta künnlévő két testvérének. Ahelyett, hogy fiúi tiszteletet tanusított volna és betakarta volna apját, Hám jó alkalmat látott benne a nevetésre és gúnyosan elbeszélte a dolgot testvéreinek.

Gen 9,23

ruhát. Szószerint: „felső kabátot".

Sok zsidó és nemzsidó tanító kihagyja ezt az elbeszélést a gyermekek bibliatanításánál. Pedig ennek mély értelme van a gyermek erkölcsi nevelésében. Az okos gyermek itt-ott felfedez valami hibát vagy nevetséges dolgot szüleinél. De gúnyolódás és érzéketlen bírálgatás helyett a gyermeki szeretet köntösét kell a hibára teríteni és az arcot elfordítani. „Az én feladatom-e, hogy bíráljam szüleimet?" kellene a gyermeknek önmagától kérdezni (F. Adler).

Gen 9,24

legkisebb fia. Héberül „benó hakátán", unokát is jelenthet, mint a francia „petit fils" (Wogue). A célzás nyilván Kanaánra vonatkozik. A Midrás szerint Kanaán látta először meg Nóét és sietett megmondani atyjának és ezáltal érdemelte meg az átkot (Ber. Rabba).

Gen 9,25

Átkozott legyen Kanaán. Szilárd meggyőződés volt régente (v. ö. XLVIII és XLIX), hogy az áldás vagy az átok, amit az apa mondott a gyermekre, a gyermek utódaira is kihatott. Itt eszerint a jövőnek az előrevetítésével találkozunk: a kanaániták degenerált szolgalelkű faj lesz.

szolgák szolgája. Hebraizmus, a felsőfok kifejezésére; azt jelenti, hogy a legalacsonyabb rendű szolga; v. ö. „Énekek éneke", azaz „legszebb ének".

Gen 9,26

Sém Istene. Értelme: áldott legyen Isten, aki a jövendő napokban teljesíteni fogja Sém utódainak – az izráelitáknak – azt az ígéretet, hogy nekik adja Kanaán országát birtokul és hogy Istenük és vezetőjük lesz.

Gen 9,27

Terjessze ki Isten Jefet határát. Szójáték a név eredeti jelentőségével, ami „terjedést” jelenthet. Jefet, az indo-európai és árja népek őse, a világi jólét és hatalom terjesztésének az áldását kapja, de laknia kell neki „Sém sátraiban”. Barátságos viszony fog fennállni a sémi és jefetida fajok közt. Ez az első univerzális előretekintés a Bibliában arra a korra, amikor az ellenségeskedés a nemzetek közt megszűnik és egyek lesznek Izráel Istenének felismerésében.
A „Jefet” szó „szépséget” is jelent. Bölcseink a szépséget a tisztaság kategóriájába számították; és kívánták, hogy Jefet, t. i. Görögország szépsége, Sém sátraiban lakjék (Meg. 9b.).

Gen X.
A nemzetek leszármazásának táblázata.

Ez a fejezet a föld népeit Nóé fiaiig vezeti vissza. A főbb fajok és népek, amelyeket az izraeliták ismertek, úgy szerepelnek, mintha egy nagy családnak különböző ágai lennének. Így valamennyi nemzet közös származásúnak van feltüntetve. Tehát minden ember testvér. Ez a magasztos felfogás *az emberi nem egységéről* egyenesen következik az Egyisten hitéből, és mint ilyen, a zsidóság egyik alapvető eszméje. A politeizmus sohasem emelkedett fel az egyetemes emberiség eszméjéig. A pogány társadalom „megbukott, mert nem tudta felismerni az erkölcsi kötelességet, ami közös emberiségünkből következik” (Elmslie). Ezért egyetlen ókori nép irodalmában sem találunk párhuzamot ehhez a fejezethez. Joggal nevezték messiási dokumentumnak.
Ez a fejezet alapjában véve *vallási* jellegű, mindamellett az úgynevezett „nemzetek táblázata” – minden archeológiai kutatás eredményének megfelelően – etnográfiai szempontból eredeti dokumentum, amely semmi más által nem helyettesíthető (Kautzsch). Adatainak minden lényeges részlete régi emlékek bizonyítékai által megbízhatónak, igaznak bizonyult.

Gen 10,2

Kisázsia népeinek a neveit tartalmazza.
Gómer. Kimmeriaiak, a Kaspi-tó partjain.
Mágóg. Skythák, akiknek a lakóhelye a Kaukázus lankáin volt.
Madáj. A médek.
Jáván. A görögök (ionoaiak, régi nyelven jawanok).

Gen 10,3

Askenaz. Armeniában, az Ararát szomszédságában éltek (Akkad, Askuza). A későbbi zsidó irodalomban Askenaz Németországot jelenti; ezért nevezik „askenázok”-nak a német területekről származó zsidókat.
Rifat és Tógarma. Népek Kis-Ázsiában.

Gen 10,4

Elisa. Egyesek a „Hellasz” szót látják ebben a névben. Mások Dél-Itáliával, Sziciliával vagy Ciprussal azonosítják.
Tarsis. Gyakran szó van róla a Bibliában mint virágzó, gazdag tengeri kikötővárosról. Általánosan azonosnak tartják Tartessusszal a régi Spanyolországban.
Kittim. Főniciai eredetű nép, Ciprus szigetének egy részén lakott.
Dódánim. I. Krón. I,4–25-ben (amivel ezt a fejezetet össze kellene hasonlítani) Rodanim-nak van írva, azaz Rhodos sziget lakói az Égei-tengerben. Mindkét alak רודנים és דודנים rövidítés דודנים-ból, ami a Tárgum–Jónatan-ban áll, és Dardaniára vonatkozik, Trója területén (Luzzatto).

Gen 10,5

Ezek közül. Azaz Jáván fiaitól, akik szerepelnek az előbbi versben.
váltak külön. Mint külön országok különböző lakosságuk miatt.
nyelve… szerint. A különböző nyelvek keletkezéséről a következő fejezetben szól. Bölcseink kifejtik, hogy a Biblia elbeszélései nem tartják meg mindig az időrendi sorrendet. Néha egy eseményt előbb mond el, néha egy későbbi dologgal kapcsolatban beszélt róla: ם ומאוחר בתורה

אין מוקד (Pesz. 6b).

Gen 10,6

Hám. Egyiptom legrégibb neve „Chem” volt, ami „feketét” jelent, kétségtelenül célzás az egyiptomi talaj fekete színére.
Kus. Aetiópia.
Micráim. Egyiptom leggyakoribb neve. A héber szó duális, és a kettős Egyiptomot, Alsó- és Felső-Egyiptomot jelenti.
Put. Libya.
Kanaán. Ez a szó valószínűleg összefüggésben lehet a כנע (megalázkodni, alacsonynak lenni) tővel, a Kanaán eredetileg a föniciai és filiszteus tengerpart mélyen fekvő síkságát jelenthette. Később ez a név egész Nyugat-Palesztinát jelentette. E vers szerint Micrájim és Kanaán fivérek; azaz Palesztina és Egyiptom ugyanazon birodalom részei. Ez csak a 19. dinasztia korában állott fenn, Mózes korában (Sayce). Nem ez volt azonban a helyzet a babilóni fogság korában, amikor a „P” állítólagos szerzője élt volna. A „perzsa” szó nem fordul elő a mi fejezetünkben, mert Mózes korában a perzsák még nem léteztek.

Gen 10,7

Törzsek és helységek a Vörös-tenger afrikai partján, vagy a szemben lévő arabs parton.
Seba. Nagy kereskedő állam Dél-Arábiában. Seba királynője meglátogatta Salamon királyt (I. Kir. X).

Gen 10,8

Nimródot. Nimród Hám leszármazottja. Ma azt a véleményt fogadják el, hogy a sumérok, a babilóni kultúra eredeti megalapítói, nem semiták.
hatalmassá. Uralmat és hatalmat szerzett hódítás és megfélemlítés által.

Gen 10,9

hatalmas vadász. Szószerint „a vadászat hőse”. Asszír emlékeken sokszor láthatók fejedelmek és főurak vadászat közben.
az Örökkévaló előtt. Emfatikus kifejezés, mint „nagyon nagy vadász”; v. ö. Jóna III.3. „Ninivé igen nagy város volt Isten előtt.” Ami azt jelenti, hogy Ninive roppant nagy város volt.
azért mondják. Ez a kifejezés közmondást vezet be; v. ö. XXII,14; Num. XXI,14 stb. Nimród hőstettei közmondásossá váltak.

Gen 10,10

Birodalmának kezdete. Amidőn uralkodni kezdett, uralma az itt felsorolt városokra terjedt ki.
Bábel. Babilón; építését leírja a következő fejezetben. Az ősi Kelet központja volt, és több évszázadon át a világ uralkodója.
Erek. A babilóni „Uruk” város, ma „Warka” a neve, az alsó Eufrátesz balpartján.
Akkád. Agade város neve; Akkád egy tartománynak is a neve Észak-Babilóniában.
Sineár. Héber név Babilónia jelölésére; v. ö. XIV,1.9; Józsua VII,21 stb. A kifejezés hasonlít „Sumir”-ra, a sumeriak országára (Delitzsch, Jampel). Akkadul: Saanhaar.

Gen 10,11

ment Assurba. Az archeológia megerősíti azt a bibliai megállapítást, hogy Asszíria városai létüket a babilóni hatalom hódításainak és gyarmatosító terjeszkedésének köszönhették.
Ninivét. Asszíria fővárosa.

Gen 10,12

nagy város. Azaz: Ninivé két másik helységgel együtt képezett egy nagy várost (Jóna III,3).

Gen 10,13

Lehábim. Libyaiak.
Naftuhim. A Nílusdelta lakói.

Gen 10,14

Pátruszim. Felső-Egyiptom, Pathros lakói.
ahonnan származtak a filiszteusok. Nehézség rejlik abban, hogy Deut. II,23 és Ámósz IX,7 szerint a filiszteusok Kaftorból, azaz Krétából származnak. A magyarázat az lehet, hogy két felől vándoroltak be filiszteusok: az egyiptomi tengerpart felől és Kréta felől. Ő róluk nevezték az országot Palesztinának.
Kaftórim. Kréta lakói.

Gen 10,15

Cidónt, első-szülöttjét. „Első-szülött”: a kanaániták legrégibb települése. Cidón volt a régi Fönicia fővárosa és az egész ország megjelölésére szolgál.
Hétet. A hetiták, hatalmas és harcias nemzet, akik Szíriában és Kis-Ázsiában uralkodtak 1800–900 ante. E század elejétől kezdve kultúrájuk csodálatos emlékeit ásták ki és nyelv-emlékeiket is megfejtették.

Gen 10,16

Jebuszit. Ez a törzs Jeruzsálemben és környékén lakott, amelyet régente Jebusz néven ismertek.
Emórit. Ez a kifejezés néha az összes Kanaán-beli lakosokat jelenti a zsidó honfoglalás előtt, néha azonban egy külön harcias törzsre vonatkozik, mely a többi Kanaán-beli lakosság közt élt.
Girgásit. Egyike azoknak a népeknek, amelyeket az izraeliták elűztek Kanaánból (XV,21). Talán összefüggésben van a גרשׁ-tővel. Ismeretes föniciai személynév: גרגשׁ.

Gen 10,17

Ezek a törzsek, amelyek ebben és a következő versben szerepelnek, többé-kevésbé közel laktak a Libánon-hegységhez.

Gen 10,18

Hamátit. Hamát, Szíriában, egykor hatalmas királyságnak volt a fővárosa (Jezs. XXXVII,13).
elszéledtek. Kiterjeszkedtek arra a területre is, amelyről a következő versben van szó.

Gen 10,19

A kanaániták határa eredetileg úgy haladt, ahogy ebben a versben áll – Cidóntól északon Azzáig délen, és Szodoma és Gomorától délkeleten, Lesáig északkeleten Palesztinában.
22–24
E genealógiai táblázat szerint Éber Sém dédunokája volt; és ő volt Ábrahám őse, akit ha-ibri-nek neveznek (XIV,13). „Éber”-ből van a „héber” szó, az a név, amelyen az izraelitákat az idegen népek ismerték. Ébert külön kiemeli a Biblia, mert Ábrahámon keresztül ő Izráel népének az ősatyja.

Gen 10,22

Élám. Egy országnak és egy népnek a neve, Babilóniától és a Perzsa-öböltől keletre – a legtávolabbi keleti nép, amellyel Sém utódai érintkezésbe kerültek. Mivel a történelem Élámja árja, kétségbe vonták a Biblia felfogását, amely szerint Élám Sémnek a fia. A francia kutatások Susá-ban azonban bebizonyították, hogy a legrégibb élámi feliratokat babilóni nyelven írták és ez igazolja, hogy régente Élámnak sémi lakossága volt. A bibliakritikusoknak nincs ínyére, hogy megfosztják őket egyik alapvető bizonyítékuktól, amit e fejezet szavahihetősége ellen felhoznak. Mivel azonban kénytelenek elismerni, hogy a tudósítás Élámról helyes, megjegyzik: „Abból a tényből, hogy ez a bibliai állítás helyes, nem valószínű, hogy a bibliai szöveg írója ismerte” (Driver). Nem kell világosabb bizonyíték a bibliakritikusok negativ dogmatizmusa ellen.
Assur. Asszíria, a leghatalmasabb a semita népek közt.
Arpaksád. Sayce ezt a nevet „Chasd területének” magyarázza (v. ö. ‘Úr Kaszdim’, azaz „a kaldeusok Úr”-ja).
Lud. A lydiaiak, Kis-Ázsiában.
Arám. Az arameus vagy szír nép, melynek területe Mezopotámiát, „A két folyam Aramjá”-t (‘Aram Naharajim’) is magába foglalta. Mind az aram népnek, mind az aram nyelvnek nagy befolyása volt a zsidó történetre, illetve a héber nyelvre.

Gen 10,23

Uc. Az az ország, ahol Jób élt (Jób I,1). Écha IV,21 szerint az edomiták Uc földjén laktak.
Hul, Geter. Helységek Szíriában, melyeket nem tudnak azonosítani.
Más. Talán azonos az ékiratokban említett: Ka-ši-ia-ru helységgel, a klasszikus időben mons Masius néven volt ismert.

Gen 10,25

osztatott fel. A „föld" szó a lakosságát jelenti: célzás a népek szétszóródására, amiről szó lesz a következő fejezetben.
Peleg. Asszírban „palgu" csatornát jelent; Sayce szerint a „föld felosztása" a babilóni csatornarendszer bevezetésére vonatkozik.

Gen 10,26

Joktán. A déli arabok ősének tekintik.
Hacármávetet. Hadramaut országa, Dél-Arábiában.

Gen 10,29

Ófirt. Híres aranyáról (I. Kir. IX,28 és X,11 stb.).

Gen 10,30

Ezeket az arab területeket nem tudják határozottan megállapítani.

Bábel tornya és a nyelvek sokfélesége.

A Genezis XI. fejezetét többen úgy magyarázzák, hogy folytatja az előbbi fejezet tárgyát és azt a gondolatot juttatja kifejezésre, hogy az isteni eszménykép volt: egy emberiség egyesítve közös nyelv által. Tekintettel az emberiség tagozódottságára a nyelvek különbözősége által, ami gyakran a meg nem értés, az ellenségeskedés és háború oka volt, ez a fejezet arra a kérdésre válaszol, hogy miképen szűnt meg az eredeti, Isten által elrendezett nyelvi egység, az emberiség egyesítésének nélkülözhetetlen feltétele. Csak egy rettenetes bűn, istentelen szellemben végrehajtott vállalkozás és szemmel látható nyílt lázadás Isten ellen lehetett az oka az emberiség ilyen erkölcsi katasztrófájának (Steinthal). A zsidók számára a pogány istentelenségre állandóan emlékeztető jelképek voltak a „ziggurat"-ok, Mezopotámia templomtornyai, amelyek óriási magasságig emelkedtek, mintha az eget akarnák ostromolni.
A legmagasabb ilyen tornyot Babilonban képzelték, az ősi fényűzés és hatalom középpontjában. Bölcseink állítása szerint Bábel tornyának építői az eget akarták ostromolni, hogy háborút indítsanak az istenség ellen (Ber. Rabba XXXVIII,6); és „mivel az asszír és babilóni 'ziggurat'-ok legmagasabb pontján oltár volt fölállítva, ezekben a szavakban talán kevesebb meseszerűség rejlik, mint ahogy gyakran gyanítják." (Ryle). Zsidó legendák szólnak a toronyépítők istentelenségéről és embertelenségéről. Ha a toronyépítés közben egy ember leesett és meghalt, senki sem törődött vele, de ha egy tégla esett le és darabokra tört, szomorkodtak, sőt sírtak is (Midrás Hággádól I,184.; [l. Scheiber, Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről. Tanulmányok Blau Lajos emlékére 256.]). Ez a kép kitűnően jellemzi a régi és modern pogány civilizációt. Ilyen vállalkozás kihívta az isteni büntetést; ez a lázadás és hatalomvágy megtört az állandó osztódás által, amely a nyelvek különbözősége folytán keletkezett.
Ibn Ezra azonban egészen másképpen magyarázza ezt a fejezetet. „Az építők célja egyszerűen az volt, hogy szétszóródásukat megakadályozzák és hogy biztosítsák egy helyen tartózkodásukat. De mivel ez a cél ellentétben állt a Gondviselés akaratával (IX,1; I,28), hogy az egész földet be kell népesíteni, szándékuk meghiúsult". A kifejezés „amelynek csúcsa az égig érjen", úgy magyarázandó, hogy a tornyot nagyon magasnak tervezték, hogy igen nagy távolságból látható legyen és gyüjtőpontjául szolgáljon az egész emberiségnek.

Gen XI.

1–9. A torony építése.

Gen 11,1
egy volt a nyelve. Jobb így; ‘kevés szavak’, azaz csekély szókincsük volt (Malbim).

Gen 11,2
síkságot. Babilónia területe majdnem megszakítás nélküli síkság.
Sineár. V. ö. X,10. Mindinkább megerősödik az a felfogás, hogy Babilónia volt a legrégibb kultúra bölcsője.

Gen 11,3
vályogot. Babilóniában agyagtéglát használtak építőanyagúl.
égessük téglává. A téglákat rendszerint napon szárították; de, hogy tartósabbakká tegyék, tűzben edzették.
gyanta. Földkátrány.

Gen 11,4
amelynek csúcsa az égig érjen. Túlzás; v. ö. Deut. I,28 „nagy és égig erősített városok” (Támid 29a).
nevet. Ha mind együtt laknának, hatalmasak és híresekké lennének.

Gen 11,5
leszállott. Ugyanígy XVIII,21 is. Antropomorfizmus. Bölcseink innen vezetik le azt a szabályt, hogy a bírónak nem szabad a bűnöst elítélni, mielőtt nem vizsgálták meg őt is és vétkének a természetét is. Isten is tanácskozik az égi seregeivel (Rási, Szanh. 38b.).

Gen 11,6
kezdete annak, amit csinálnak. Az emberi történet e kezdetleges korszakában az emberek méltatlan cél elérésére egyesültek. Ha tervük nem hiusult volna meg, egyesült erejüket erőszakos célokra használták volna később.
Minden emberi erőkifejtés hiú és értéktelen, ha gőgösség diktálja azt és Istentől való eltávolodásra törekszik.

Gen 11,7
szálljunk le. Pluralis majestatis, mint I,26.

Gen 11,9
Bábelnek. Ez – jó példája a népies etimológiának, amely a hangzás hasonlatosságán alapszik és gyakori a Szentírásban. Bábel asszír neve annyit jelent, mint „Isten kapuja”.

10–32. Sémtől Ábrahámig.

Gen 11,10
Ezek Sém nemzetségei. Ez az új fejezet – az általános történet elhagyása után – visszatér a Tóra első könyvének fő céljához, a beszámoláshoz a zsidó nép alapítóiról, Ábrahámról, Izsákról és Jákóbról, és az utóbbi gyermekeiről. Ábrahám visszavezethető tíz egymásutáni nemzetségen át Sémig, Nóé fiáig.

Gen 11,16
Peleget. Lásd X,25. Peleg utódai kimaradtak az előbbi fejezetből, mert itt kell említést tenni róluk.

Gen 11,26

Ábrámot. Ez a név általánosan használatos volt Babilóniában. „Abi-rama”, egy tanunak a neve egy babilóni okmányban jóval Ábrahám napjai előtt.

Gen 11,28

színe előtt. Még apja életében.

Ur-Kaszdimban. Rendesen azonosítják Mugheir várossal, az Eufratesz mellett, az Eufratesz és Tigris egyesülésétől valamivel keletre. Az Úr név előfordul feliratokban ‘Uru’ formában. Ó-babilóni királyváros volt és a holdistenség tiszteletének a főhelye. Az elmúlt években csodálatos felfedezésekre jutottak, és mindíg újabb dolgokat találnak romjai alatt. Ezek lehetővé teszik, hogy élénk képet kapjunk Ábrahám szülővárosa életéről az ő napjaiban. (Lásd: C. Leonhard Woolley: Ábrahám, 1936.)

Kaszdim. Ez a név gyakran áll a Bibliában „babilóniaiak” jelölésére.

Gen 11,29

Száraj. ‘Száraj’ és ‘Nahor’ nevek is gyakoriak a babilóni feliratokban.

Milka. A fontosság, amiért kiemelik, abban rejlik, hogy ő volt az ősanyja Rebekának, Izsák feleségének (XXII,20.23; XXIV,15).

Jiszkának. Ez a Shakespeare-nél előforduló ‘Jessica’ név alapja.

Gen 11,31

Hárán. Város a Mezopotámiától nyugatra vezető főúton. Csomópontja azoknak a kereskedelmi utaknak, amelyek Babilóntól délre, Ninivétől keletre, és Damaszkusztól nyugatra vezetnek.

Gen 11,32

Ábrahámnak Háránból való kivonulása után hatvan évvel halt meg Terah; de már itt említi ezt a Szentírás, hogy befejezze Terah élettörténetét és hogy Ábrahám élete kerüljön a középpontba.

C)
A vízözön és babilóni párhuzamai.

Vízözön-elbeszélés igen sok van és a világ minden táján előfordul. De ezek a Biblia tanulmányozójának vagy a mai olvasónak kevés érdekességet nyujtanak. Mégis a bibliai vízözön-elbeszélés babilóni párhuzama külön figyelmet érdemel. Mind a hasonlóságok, mind az eltérések a két elbeszélés között nagyon fontosak a bibliai elbeszélés megértése és helyes értékelése szempontjából.

A babilóni elbeszélés körülbelül így szól: Az istenek elhatározzák, hogy vízözönt bocsátanak a földre. Az egyik isten, *Ea,* aki jelen volt a tanácskozáson, elhatározza, hogy megmenti *Utnapistim* nevű kedvencét, – a babilóni Nóé neve. Figyelmezteti a fenyegető veszélyre és egyúttal megparancsolja neki, hogy egy hajót építsen. *Utnapistimet* „a legokosabbat” el is látja hazug kifogással, amit ez kortársainak mondjon, ha kérdeznék hajóépítése célja felől. (A rabbinikus legendában Nóé a hajóépítés éveiben a megtérés hirdetője volt. „Térjetek meg gonosz utaitoktól és éljetek”, ez az ő intése embertársai számára.) Amint felépült a hajó, *Utnapistim* megtölti vagyonával, családjával, rabszolgáival, melyekhez kézművesek is tartoztak, házi- és vadállatokkal. Azután maga is beszáll a hajóba és bezárja az ajtót maga mögött. A vihar hat nap és hat éjjel dühöng, míg az egész emberiség elpusztul, és még az istenek is „összekuporodtak félelmükben, mint a kutyák”. A hetedik napon kiküld egy galambot, amely visszatér hozzá. Azután elbocsát egy hollót, amely már nem tér vissza többé. Erre *Utnapistim* kiereszti az összes állatokat, elhagyja a hajót és áldozatot mutat be. „Az istenek gyülekeztek, mint a legyek az áldozat felett.” Azután civakodni kezdtek az istenek; de végre *Utnapistimet* megáldották és felvették az istenek sorába.

A hasonlóságok a babilóni és a bibliai elbeszélés közt kézenfekvők. Elég egy pár közös vonás kiemelése: az egész emberi-nem pusztulásra van ítélve; egy ember az övéivel és az állatokkal megmenekül egy hajón; a galamb és a holló epizódja; miután az ember elhagyja a hajót, áldozatot

mutat be és isteni áldásban részesül.
De sokkal nagyobb jelentőségűek az eltérések a két elbeszélés között. A babilóni elbeszélés erkölcs nélküli és politeisztikus, egység és kimondott cél nélkül, hiányzik benne a méltóság és a tartózkodás. Nem ilyen a tömör, egyenes és egyszerű héber elbeszélés. A babilóni istenek veszekedő, álnok és bosszúálló csoportja helyett, akik rosszindulatúak egymással szemben és rosszindulatúak az emberekkel szemben, a bibliai változat az Egy Legmagasabb Istenről szól –, aki szent és bánásmódjában az emberrel szemben igazságos. Ellentétben babilóni párhuzamához a héber vízözön-elbeszélés annak az örök igazságnak a hirdetése, hogy az emberi társadalom alapja az igazság és hogy minden társadalom, amely nélkülözi az igazságot, megérdemli a pusztulást és okvetlenül el is pusztul. Nóé megmenekül, de nem mennyei szeszély következtében, vagy mert az Istenek kegyence, vagy mert ő „rendkívül okos" volt, hanem mert igaz és jámbor volt az ő züllött nemzedékében. Olyan ember, aki méltó volt Isten kegyelmére épúgy, mint arra, hogy új korszakot nyisson meg az emberiség történetében. Áthidalhatatlan szakadék választja el a bibliai vízözön-elbeszélést a babilónitól. A közöttük fennálló lényegbevágó erkölcsi különbség elismerést nyert még azoknál is, akik egyébként nem egészen elfogulatlanok a Bibliával szemben. „A bibliai vízözön-elbeszélésben igazi erő rejlik, hogy felrázza a világ lelkiismeretét, és ezzel a nevelő és erkölcsi célzattal íródott. Ennek pedig nincsen nyoma a biblián kívüli vízözön-mondákban" (A. Jeremias).
Az asszíriológusok szerint ennek az elbeszélésnek babilóni változatát Ábrahám korában jegyezték fel. Tehát ismeretesnek kellett lennie lényegében Izráel fiai előtt Kanaánban és később Egyiptomban. De abban a formában, amelyben – Isten gondviselése által – az ősatyák azt udódaiknak továbbították, meg volt tisztulva minden oda nem illő elemtől és az Egyisten örök igazsága érvényesülésének hirdetője lett. „A babilóni párhuzam csak arra szolgál, hogy az összehasonlítás által világosabban lássuk Izráel Isten-eszméjének egyedülálló nagyságát, mely megtisztította és átformálta az ősi vízözön-hagyománynak legvisszatetszőbb és legcsúnyább elemeit is" (Gunkel).

D)
Van-e két ellentétes elbeszélés a teremtésről és a vízözönről a Bibliában?

Azok a tudósok, akik az úgynevezett „bibliakritikusokhoz" tartoznak, azt állítják, hogy a Bibliában a vízözön elbeszélést jóval Mózes után jegyezték fel. Az összes ellentétes archeológiai bizonyítékoknak ellenére azt állítják, hogy Dávid kora előtt az írás művészete nem volt ismeretes Izráelben. Mint minden primitív népnek, Izráelnek is lehettek bárdjai és regősei, akik előadták és énekelték a legendákat és meséket a régi hősök nagy cselekedeteiről; és évszázadok folyamán Izráelnek ezek a korai legendái és elbeszélései szilárd irodalmi formát kaptak két meghatározott gyüjteményben. Egyikét ezeknek a feltételezett „gyüjteményeknek" *E*-nek nevezik, mert az *Elóhim* (azaz: Isten) istennév használatos benne, és azt állítják, hogy az Északi Birodalom (Izráel) prófétái köreiben keletkezett, a IX. században ante, a másik „gyüjteményt" *J*-nek nevezik, mert szabályosan használja azt az *IHVH* istennevet, amelyet mi Adonájnak (fordításunkban: Örökkévaló) olvasunk és szerintük ez Júdea prófétai köreiben keletkezett a VIII. században ante. Egy harmadik irodalmi termék *(Deuteronomium)* szerintük Jósia király idejében keletkezett; ezt nagy *D* betűvel jelzik röviden; a Tórának egy negyedik része a babilóni fogságból való visszatérés után jött volna létre, a *„Papok Tana",* amit *P*-nek neveznek *(Priestercodex).* De mivel ezek a különböző „források" *E. J. D.* és *P.* nem léteznek sem együtt, sem külön-külön, az a föltevés, hogy a zsidó történet különböző fokozataiban ezek a különböző részek összeegyeztettek és a „szerkesztők" egymást követő sora egybegyüjtötte őket. E kommentár másik helyén ki fogjuk mutatni ennek a felfogásnak teljes alaptalanságát. De ezen a helyen megvizsgáljuk a főokokat, melyek a kritikusokat arra késztették, hogy a tóraszöveget különböző forrásokra osszák fel. Ezek az okok a következők: *a)* Az állítólagos különbözőség az Istennevek használatában; *b)* feltételezett eltérések a különböző „források" adataiban. És szerintük sehol a pentateuchusban nem olyan világosak az eltérések az Istennevek

használata tekintetében és az adatok részleteiben, mint ezekben a fejezetekben, melyek a teremtést és a vízözönt tárgyalják. Ezek a részek tehát a legjobb példái annak, hogy mennyire helytállók vagy nem helytállók a bibliakritikusok állításai.
A) A Genezis I. és II. fejezete szerintük két külön elbeszélést tartalmaz a teremtésről. Genezis I–II,3 állítólag *„Priestercodex", P.* és szerintük exilium utáni rész; míg Genezis II,4–25 prófétai elbeszélés, *J.* és állítólag két évszázaddal régebbi.
De van-e egyáltalán két elbeszélés a teremtésről? Lehet Gen. II,4–25-öt komolyan annak venni? Hiszen mást mond el, mint az első fejezet, nem írja le a nap, a hold és a csillagok, a tenger és lakóinak keletkezését. Sőt ég és föld is csak közvetve vannak itt említve, egy bevezető szólásmódban. Gen. II,4–25 feltételezi Gen. I-et, kiegészíti azt, és anélkül érthetetlen lenne. A két forrásnak feltételezett megkülönböztetése különböző istennevek használata által tévesnek bizonyul mindjárt a kezdetnél. Az *Elóhim* kifejezést szerintük kizárólag a Gen. I. *Priestercodex*-írója használja; az *Ádonáj* istennevet pedig csak a feltételezett prófétai szerző, akinek Gen. II,4–25-öt tulajdonítják; *és mégis az Elóhim szó húszszor fordul elő együtt az Ádonáj szóval,* Gen. II,4–25-ben és a III. fejezetben, amit ők szintén prófétai eredetűnek tartanak. A kritikusok ezt a nehézséget azzal a kijelentéssel akarják kiküszöbölni, hogy az „Elóhim"-ot itt beiktatta a „szerkesztő" húszszor. De hiszen a párbeszédben Éva és a kígyó közt *Elóhim* áll Ádonáj nélkül! Talán ez is beiktatás (interpolatio)?
Amint II,4 magyarázásánál kifejtettük, a váltakozó vagy összetett *Elóhim* és *Ádonáj* kifejezés az Istennév értelmében egyáltalán nem jelent nehézséget. Használatuk különbözik, az összefüggés természete szerint. A Világegyetem teremtésével kapcsolatban (Genezis I.) az *Elóhim* istennév használatos. Istennek emberi lényekkel való irgalmas kapcsolatában (Gen. II,4–25), az *Ádonáj,* az Örökkévaló nevet használja. Nincs semmi különös vagy rendkívüli ebben. Mi is különböző elnevezéseket használunk, mint Isten, Legfelső Lény, Mindenható, Örökkévaló, az összefüggésnek és az alkalomnak megfelelően. Ugyanaz az író különböző alkalommal használhatja ezeknek a kifejezéseknek mindegyikét az Isten-fogalomra. Az összefüggés természete dönti el, hogy melyik Istennevet használja. Így tehát a különböző istennevek a héberben nem bizonyítják több szerző létét, hanem csak azt, hogy az illető istennév mindíg a kifejezendő eszmével kapcsolatosan használtatik. Hoffmann Dávid, a jeles magyar származású tudós, W. H. Green és Benno Jacob megvizsgálták a Genezisben előforduló összes istenneveket, és bebizonyították, hogy pontosan beleillik minden név abba az anyagba, amelyben előfordul.
B) Épúgy, ahogy nincs két teremtés-elbeszélés, nincs két vízözön-elbeszélés sem. Itt szintén nem válik be az istennév mint „próba". Egy példa elegendő: „És akik bementek, hím és nőstény ment be minden testből, amint megparancsolta nekik Isten (Elóhim); és az Örökkévaló (Ádonáj) bezárta őt" (VII,16). A bibliakritikusok szerint ezt a verset a *P.* szerzője írta, tehát csak az *Elóhim* kifejezésnek kellene itt állnia; és mégis Elóhim után közvetlenül *Ádonáj*-t ír. A kritikusokat kész elméletük kényszeríti, hogy a „zavaró" szavakat *J*-nek tulajdonítsák, noha az egész rész *P*-hez tartozik. Akik nem bibliakritikusok, azok persze egyáltalán nem találnak itt nehézséget; Ádonáj áll a vers végén, mert az Örökkévaló bezárta a bárka ajtaját, ami irgalmas cselekedet volt. Az Elóhim és Ádonáj nevek ilyen közös használata mellett, – amint azt Gen. II-ben láttuk – az istennevek különbözőségén alapuló elmélet összeomlik.
Épp olyan alaptalan az a fennen hirdetett „bizonyíték", hogy feltűnő ellentmondások vannak azok között az utasítások között, melyeket Nóé kapott; és ezek az ellentmondások kényszerítenek bennünket arra a feltevésre, hogy két forrás van. Nóé először azt az utasítást kapja (VI,19), hogy minden állatból kettőt vigyen a bárkába; míg a következő fejezetben az áll, hogy parancsolja neki Isten, hogy minden állatból kettőt vigyen, de *hetet* a tiszta állatokból. A válasz egyszerű: VI,19 nem mondja, hogy *csak* kettőt vigyen minden fajból. Az első parancs általános; míg a második parancs a bárkába való belépésnél részletesebb, és utasítja Nóét, hogy a tiszta háziállatokból *hetet* vigyen, mert azok neki táplálékul fognak szolgálni és később áldozatul. Ilyen általános megállapítások (כלל), melyeket egy részletmegállapítás követ, (פרט) szabály a Szentírásban. Így, az első vers Gen. I-ben „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet", általános megállapítás. Ezután következik a kiegészítő részletmegállapítások egész sorozata, amelyek a teremtés részleteit írják le. Itt pedig

bizonyosan nincs ellentmondás az általános megállapítás között, amely szerint a világegyetem mögött Egy Teremtő van, és a fejezet hátralévő részei között, ahol a teremtés különböző részleteit írja le. Ugyanez az általános és részletes megállapítás törvénye érvényes a Nóénak adott paranccsal szemben is.
De a kritikai elmélet teljes csődjét bizonyítja maga a babilóni változat is. A babilóni verzió egyezik a bibliai elbeszéléssel, *annak csaknem teljességében.* Egyes vonásokban a *P*-nek tulajdonított részekkel egyezik; például a részletes utasítások a bárkaépítésre, az a megállapítás, hogy a bárka egy hegyen nyugodott, stb. Viszont más vonásokban azokkal a részletekkel mutat rokonságot, amelyeket *J*-nek tulajdonítanak, például a madarak elbocsátása, a későbbi oltárépítés és az áldozat bemutatása. Ez megdönthetetlen bizonyítéka a bibliai vízözön-elbeszélés egységének.
A bibliakritikusok eljárása a teremtés és vízözön fejezeteivel szemben jellemző egész módszerükre. Ez igazolja Anglia utolsó lord-kancellárjának, Halsbury grófjának tiltakozását is, aki 1915-ben kijelentette: „Én a magam részéről azt, hogy a Genezis különböző részleteit sok elképzelt szerzőnek tulajdonítják, nagy badarságnak tartom. Nem értem azoknak az embereknek magatartását, akik egész elméleteket építenek efféle feltevésekre, amelyekre a legcsekélyebb bizonyíték sincs." Egy nemzedékkel Halsbury grófja előtt, Lecky történetíró hasonlóan nyilatkozott: „Bocsássák meg azt a felfogásomat, hogy az ilyenféle kutatást gyakran túlzott hiszékenységgel végzik. Egy valószínűnek mutatkozó feltevést nagyon könnyen félreértenek és pozitiv bizonyítéknak tekintenek. Túlzott jelentőséget tulajdonítanak annak, ami esetleg csak mellékkörülmény..."
Valahányszor *külső* bizonyítékok látnak napvilágot, mint a babilóni változat esetében a vízözönnel kapcsolatban, vagy amint később látni fogjuk, a Babilóni Törvénykönyv felfedezésénél – akkor mindenki előtt nyilvánvalóvá lesz a kritikai elméletek önkényes, legtöbbször képzelődésre épített mivolta.

E)
Ábrahám.

I.

Az Ádámtól származott emberiség reménytelenül elromlott és elpusztult a vízözön által. Csak Nóé és családja maradt meg, mert csak ők voltak érdemesek kegyelemre. De néhány nemzedékkel később az emberiség újra elromlott és bűnös lett, erkölcsi sötétség borult a földre. „És Isten mondta: Legyen Ábrahám – és lett világosság" (Ber. Rabba, 11,3.), így hangzik a Midrás mély mondása. Sok szép legendában mesélik el bölcseink, miként utasította vissza Ábrahám, hogy a torony-építők útjain haladjon és hogyan távolodott el kortársainak alacsonyrendű pogányságától. Kora gyermekségében egy éjszaka felnézett a csillagokra Mezopotámia tiszta ege alatt és azt hitte, hogy „ezek az istenek". De hajnalodott és a nap felkeltével hamar eltűntek a csillagok. „Ez az én istenem, őt fogom imádni!" kiáltott fel. De a nap is letűnt, erre a holdat üdvözölte mint istenséget. Amidőn a hold sötétedett el, felkiáltott: „Ez sem isten! *Egy*nek kell létezni, aki Alkotója a napnak, a holdnak és a csillagoknak". Miután fokozatosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az egész világegyetem Egy Legfelső Lény műve, aki az igazság Istene, iparkodik másokat is felvilágosítani a balga bálványimádás felől és az Igaz Hit hirdetője lesz. Atyja házában állt – a legenda szerint – egy nagy bálvány és egész csomó kisebb. Ábrahám összetörte a kicsiket és azután a kalapácsot a nagy bálvány kezébe tette. „Civakodtak egymás közt", – magyarázta később elképedt apjának, – „és a legnagyobb vette a kalapácsot és mind a többit összetörte. Látod, még mindíg a kezében van a kalapács!" „Nincs élet és hatalom bennük ilyen dolgokhoz", válaszolt dühösen apja. „Akkor miért szolgálsz nekik? Meghallgatják-e imádat, ha hozzájuk fohászkodol?" kérdezte a gyermek. Ábrahámot erre Nimród, Babilón uralkodója elé rendelték, aki tüzes kemencébe dobatta. Istennek

angyala megmenti Ábrahámot és sértetlenül kerül ki az emésztő lángok közül (l. Guttmann, Máftéách I. 313). Ábrahám, a bálványromboló, ősatyja lett annak a népnek, amelynek feladata lőn kiirtani a bálványimádás gondolatát az emberiség köréből; annak a népnek, amelynek mindent el kellett szenvednie, mindent el kellett viselnie, és mindent túl kellett élnie a testet és lelket elnyomó zsarnokság elleni harcban; annak a népnek, amelynek hivatása volt a történet folyamán az igaz vallás megörökítése az emberiség számára. Az isteni szózat Ábrahámhoz az emberiség magasabb szellemi fejlődésének kezdete.

II.

Ábrahámmal megváltozik a Genezis-könyv jellege. Eddig az első tizenegy fejezetben beszámolt a világ és az emberi társadalom hajnalhasadásáról. A könyv hátralevő részében elbeszéli azon nép alapítójának a történetét, amelynek rendeltetése lett az egyistenhit gondolatának terjesztése. A zsidó nép megalapítói nem isteni vagy félisteni lények, mint a görögök, rómaiak vagy teutonok mitikus hősei. Ők csak földi lények, egészen közönséges emberek, hasonló érzésekkel mint mi, jó és rossz tulajdonságokkal. „Ábrahám az Isten barátja”. Nem több. De nem is kevesebb. Az ő történetében kifejezésre jut minden vallás alapvető igazsága, hogy Isten nem hagyta el a világot; hogy az Ő műve tovább épül azon eszközök által, melyeket Ő választott; hogy a jó emberek nemcsak az Ő teremtményei és szolgái, hanem barátai is” (Stanley).
Az ősatyákkal elhagyjuk a homályos ősvilágot és belépünk a történeti korszak teljes napfényébe. Még egy nemzedékkel előbb a bibliakritikusok az ősatyák történetét mesék szövevényének tekintették, legjobb esetben legendáknak, de semmiesetre sem megbízható történelemnek. Semmiféle elmélet sem volt túlzottan fantasztikus vagy eléggé istenkáromló ahhoz, hogy ne szerepelhetett volna a bibliai elbeszélés komoly értelmezéseként. Az egyik kritikus kijelentette, hogy Ábrahám „az öntudatlan művészet szabad alkotása”; a másik őt „kő-fétissé” változtatta; a harmadik azonosította őt „a csillagos égbolttal”; és a negyedik „szent helyet” csinált belőle. Ezeknek a bibliakritikusoknak egyik legnagyobbika (Dillmann), aki egy ideig helyeselte eme kalandos nézeteket, végre kényszerült kijelenteni, hogy „nincs jogunk a Genezis-történeteket tiszta meséknek felfogni; lényegében megbízható történeti emlékezeten alapulnak.” Ez ma minden bizalomraméltó bibliakutató felfogása. „Az ősatyák korszaka annyi világosságot nyert a legújabb felfedezések által”, mondja Genezis könyvének magyarázója, az „International Critical Commentar”-ben, „hogy nem lehet tovább kételkedni tényleges történelmi voltában. Korabeli okmányok oly sok körülményt világítanak meg, amelyekbe az ősatyák története teljesen beleillik és amelyek annyira eltérnek azoktól az állapotoktól, amelyek a zsidó királyság idejéből ismeretesek, hogy egy királyság-korabeli izraelita azt semmi esetre sem tudta volna elképzelni”. (L. m. Jeremias, A. T. A. O. 348) (John Skinner). A zsoltár szavai „Igazság sarjadjon a földből”, betű szerint bekövetkezett, a Nílus- és Eufrátesz-völgy kövei, Palesztina és Kis-Ázsia területén végzett ásatások határozott bizonyítékokat szolgáltattak a Tóra igazolására. „Messze eltávolodtunk attól az időtől, amidőn a tudósok az ősatyákat mítikus lényekké akarták átalakítani. Ma ez a kísérlet kelt mítikus benyomást” (Prof. D. H. Müller).

III. Lekh lekhá.
(XII–XVII.)

Az ősatyák története.

(a) Ábrahám. (XII,1–XXV,18.)

Gen XII.

1–9. Ábrahám hivatása.

Gen 12,1

országodból. Ebben a bálványimádással teli országban ‘nem lesznek gyermekeid’ (Rási), akiket Isten szolgálatára nevelhetnél. Elrontaná őket a gonosz környezet. A Midrás szerint ez a parancs embertársai javára szól. „Ha a balzsamot lezárt és lepecsételt palackban tartjuk, nem érezhető az illata; de ha kinyitják és mozgatják azt, akkor messzire érezhető kellemes illata” (Sir Hasirim Rabba I,3.).

országodból… szülőföldedről… és atyád házából. Ezek a legjelentősebb befolyásoló tényezők, amelyek az ember gondolkodását és cselekedeteit alakítják. Ezekben a szavakban kifejezésre jut a kísértés súlyossága is, amely reá várt. Teljesen el kellett vágnia összes összeköttetéseit, melyek esetleg akadályozták volna küldetése teljesítésében. Hasonló ‘szózat’ nyilatkozik meg Ábrahám utódainak is minden korszakban és minden világtájon, hogy különüljenek el minden összeköttetéstől és befolyástól, ami ellentétben áll hitükkel és hivatásukkal.

országodból. Babilóniából, amely akkor a vezető-hatalom volt erősen kifejlődött városi civilizációval, kereskedőtársadalommal és irodalmi kultúrával.

abba az országba, amelyet mutatok neked. A vándorlás célját nem nevezte meg, hogy Ábrahámnak isteni hivatásába vetett hite nagyobb kísértésnek legyen kitéve. Engedelmeskednie kellett, bárhová vezesse is őt az isteni akarat.

Gen 12,2

megáldalak. Minden jóval.

naggyá teszem nevedet. Noha eleinte ismeretlen lesz, mert idegen lesz idegen országban.

légy áldássá. Ezek a szavak tartalmazzák azt az ideális célt, amit Ábrahámnak önmaga elé ki kellett tűznie, hogy áldássá váljék az emberiség számára jótékony befolyása által, istenfélő életével és azáltal, hogy másokat az istenismeret útjára térít. Egy magánhangzó változtatása által a Midrás szerint az ‘áldás’ בְּרָכָה, ‘vízforrást’ בְּרֵכָה jelent. Amint a forrás tisztítja a tisztátlant, úgy közelítsd meg azokat, akik távol vannak az istenismerettől, és szenteld meg őket mennyei atyjuk részére (Ber. Rabba). És valóban ilyen volt az a szerep is, melyet Ábrahám utódai játszottak az emberi történelem színpadán. ‘A zsidó az a felszentelt lény – mondja Tolsztoj –, aki lehozta az égből az örök tüzet és bevilágította vele az egész világot. Ő a vallási gyökér, forrás és kútfő, amelyből mind a többi nép merítette hitét és vallását.’

Gen 12,3

megáldom. Azok, akik Ábrahám tanát követni fogják, mint ő maga, úgy fogják élvezni az isteni kegyet.

aki téged átkoz. „Az utolsó századok európai története egységes tanuságot tartalmaz arról, hogy azok a nemzetek, amelyek igazságosan, becsületesen és kegyesen bántak a zsidókkal, boldogultak – és azok a nemzetek, amelyek kínozták és elnyomták őket, magukra zúdították saját átkukat” (Olive Schreiner).

és benned legyen áldott. Vagy: és veled [neveddel] áldja magát. (L. Gen. XVIII,18; XLVIII,20.)

benned legyen áldott a föld minden nemzetsége. Izráel legyen a ‘nemzetek világossága’ (Jezs. XLII,6). Ő általa kell mindenkinek megtanulnia a legfelsőbb Isten létezését, az igazság szeretetét, ami által megnyílnak számukra ugyanazok az áldások, amelyekben Izráel részesül. „Annak az eszmének csírája, amely a messiási kor fogalmának az alapja, Izráel népénél alapítóitól kezdve

megvolt. *A te magzataidban áldassanak meg a föld összes nemzetségei,* volt az ígéret, amelyet Ábrahám is és Izsák is kapott. Ez az ígéret messze túlhaladta mindkettejük élettartamát és az utódaik által alapított királyság korát is; a mi időnkig csak részben valósult meg, és a távoli jövőben fog teljesen megvalósulni, de amelynek eléréséhez a lehetőség szerint mindenkinek saját életével hozzá kell járulnia" (S. Singer).

Gen 12,4

amint az Örökkévaló mondotta neki. Engedelmességében az isteni parancs iránt elhagyja szülőföldjét, szülőhelyének ragyogását, és világi gazdagságát; az élet zarándoka lesz, elvisel kísértéseket, éhséget és szűkölködést; Kanaánba vándorol mint idegen, Egyiptomba mint menekülő, aztán megint vissza Kanaánba – mindezt az emberiség kedvéért, hogy részesüljön az ő istenismeretének és jámborságának áldásában.
és vele ment Lót. Lót csak kísérője volt és úgy látszik, nem volt áthatva azoktól az eszméktől, amelyek Ábrahámot vándorlásaiban vezérelték.

Gen 12,5

vagyonukat. Világi javaikat, ingóságaikat.
a lelkeket. Azaz rabszolgáikat és hűbéreseiket. A Midrás szerint a 'lelkek' alatt a megtért pogányok értendők, a férfiak, akiket Ábrahám, és a nők, akiket Sára térített meg. Ezek a megtértek Isten törvényének a szolgálatába szegődtek és követték mesterüket szellemi törekvéseiben (Ber. Rabba).
szereztek. Szószerint 'alkottak', mert mestereink szerint az, aki egy bálványimádót megtérít Isten szolgálatára, olyan, mintha újjáalkotta volna őt (Szanh. 99b.).

Gen 12,6

Sekem. A mai Nablus, 30 angol mérföldnyire Jeruzsálemtől északra. Palesztina egyik legrégibb városa.
Móre terebintusáig. Némelyek úgy fordítják 'az útmutató terebintus', azaz jóslásnál használt fa, melyet szentnek tartottak a fa-imádó kanaániták. Az ilyen fákat a papok ápolták, akik értelmezték a jóslat szavait azok számára, akik jöttek, hogy érdeklődjenek. A terebintus (vagy terpentinfa) 7–12 méter magasra nő, és használható határjelzésre.
a kanaánita akkor az országban volt. Azaz már az országban volt. „Már Ábrahám kora előtt kanaániták telepedtek le Palesztina síkságain – Kanaán különben síkságot jelent" (Sayce). Ennek a versnek magyarázata olyan értelemben, hogy Ábrahám korában ott laktak a kanaániták, de nem laktak ott a Genezis megírása idején (ez a felfogás Ibn Ezrát is megtévesztette), teljesen tarthatatlan. A kanaániták a lakosságnak egy részét alkották még a késői királyok korában is.

Gen 12,7

A te magzatodnak. Noha a harcias és fajilag idegen kanaániták kezében volt (X,6).

Gen 12,8

Bét-Éltől. A mai Beitin, Közép-Palesztinában, 10 angol mérfölddel északra Jeruzsálemtől. A helységet itt azzal a névvel jelöli, melyet Jákób adott neki, XXVIII,19.
Áj. Valószínűleg a mai Haiyan, körülbelül 2 mérföldnyire Bet-Éltől keletre.
szólította az Örökkévaló nevét. A Tárgum így fordítja: „és imádkozott az Örökkévaló nevében". Hirdette az igaz Isten ismeretét (Szóta 10a.). Megvolt az erkölcsi bátorsága, hogy nyiltan hirdesse az ő istenfogalmát és istenhitét az akkor élt kanaánbeli népek lelket lealázó vallási felfogásával szemben.

Gen 12,9

folyvást. A héber az utazást állomásonként jelzi, mint a nomádok.
Dél felé. Vagy 'a Negeb felé', ez t. i. Palesztina déli részének a neve. A Midrás szerint Ábrahám Palesztina déli részébe vonzódott, mert ott van Jeruzsálem (Ber. Rabba).

10–20. Ábrahám Egyiptomban.

Gen 12,10

Éhség volt az országban. Mivel kevés volt a folyó és hiányos az öntözés, az országban éhség volt, ha az esős korszak nem hozott elég csapadékot. Palesztinai nomádok olykor védelmet kerestek Egyiptomban. Éhínség űzte Ábrahámot Egyiptomba és később utódait is. Amint bölcseink mondták „az ősatyák élete előre vetíti utódaik történetét".
hogy ott tartózkodjék. Csak ideiglenesen.

Gen 12,12

és engem megölnek. Abban a korban, úgy látszik, általános királyi szokás volt, hogy megölték a férjeket, hogy feleségeiket elrabolhassák. A papyrusokban szó van egy Fáraóról, aki egy herceg tanácsára fegyvereseket küld, hogy egy szép asszonyt elraboljanak és férjét tegyék el láb alól. Egy másik Fáraónak megígéri egy pap a sírfeliratán, hogy még halála után is meg fog ölni palesztinai seikeket és bezárja feleségeiket a királyi hárembe.

Gen 12,13

Ábrahám egyszer vagy kétszer félelemnek esik áldozatul és játszik az igazsággal, hogy megmentse életét. Noha ez csak epizód volt nála – elég természetes egy közönséges embernél – teljesen méltatlan Ábrahám fennkölt egyéniségéhez. A Bibliát külön dícséret illeti meg, hogy nem mutat elfogultságot hősei iránt: azok sem bűnöktől mentes, emberfeletti lények. És ha tévednek – mert „nincs igaz ember a földön, aki (mindig csak) jót cselekszik és soha sem vétkezik" (Koh. VII,20) – a Szentírás nem szépítgeti hibájukat. Náchmánidesz, a nagy zsidó bibliamagyarázó Ábrahámnak ezt a tettét a „nagy bűnnek" nevezi.
húgom. Ez az állítás részben igaz; lásd XX,12-t.
hogy ne érjen baj. Megmenekülne a haláltól. Ennek a gondolatnak ismétlése a következő mondatban is megvan.
életben maradjon lelkem. Héber szólásmód arra, hogy „éljek".

Gen 12,14

igen szép. Sára akkor már nem volt fiatal, de fiatalos külseje volt, megtartotta fiatalkori szépségét.

Gen 12,15

Fáraó. Héber átírása *Pr*-'o-nak, ez az ország királyának egyiptomi címe volt. „Nagy ház"-at jelent. Egyes tudósoknak a megállapítása, hogy ez a cím csak sokkal későbbi időben lett használatos, nem helyes. A 19. dinasztia idejében, Mózes korában, ez a kifejezés volt a király szokásos címe.

Gen 12,16

és voltak neki. Birtokába jutottak. Ebből a versből értesülünk arról, hogy mi számított abban a korban igazi értéknek. Figyelemre méltó, hogy hiányzik az ezüst és az arany; v. ö. Jób I,3.

Gen 12,17

sújtotta. Titokzatos betegség támadta meg a Fáraót és házát, ami gyanút keltett, vizsgálatra vezetett és az igazság felfedezését eredményezte (Driver). Bölcseink szerint a betegség olyan természetű volt, hogy megvédte Sára becsületét (Ber. Rabba).
meg házát. Házanépét.

Gen 12,18

mit tettél velem. Egyes magyarázók szerint: „Fáraó joggal háborodott fel Ábrahám viselkedésén, komolyan megdorgálja és hirtelen elbocsátja őt". De Fáraó, akinek országában egy szép nőnek a férje életveszélyben forgott, és a nő abban a veszélyben volt, hogy a király háremébe viszik, nem igen lehetett jogosult erkölcsi felháborodásra Ábrahámmal szemben. Főleg Fáraót illette a szégyen a hibáért, melyet a patriárka követett el.

Gen XIII.
Ábrahám és Lót.

Gen 13,1

és Lót is. Lót nevét itt kiemeli a következő esemény miatt.

Gen 13,2

gazdag. Szószerint ‘nehéz’, azaz értéktárgyakkal megrakott.

Gen 13,3

És ment utazva. A héber szöveg kifejezi, hogy állomások szerint ment, és hogy többnyire ugyanott táborozott, mint odautazásukkor.

Gen 13,4

első ízben. Rási szerint: ‘Az oltár helyén, amelyet első ízben épített, és ahol Ábrahám szólította az Örökkévaló nevét.’ L. XII,8.

Gen 13,6

nem bírta el őket. Azaz, nem volt elég legelő és elég víz sok nyájuknak.

Gen 13,7

a kanaánita és perizita akkor az országban lakott. Ez a látszólag felesleges megjegyzés megmagyarázza, hogy az a nagy országrész miért nem volt elegendő Ábrahám és Lót nyájai táplálására. A régebbi birtokosok természetesen már lefoglalták a legtermékenyebb részeket.

Gen 13,8

Ne legyen kérlek, viszály. Ábrahám magatartása önmegtagadó és békés.
hisz testvérek vagyunk. A civakodás különösen rokonok közt csunya dolog.

Gen 13,9

nincs-e előtted az egész ország? Noha a kanaániták és a periziták voltak az ország birtokosai, állott még szabad terület rendelkezésre. A béke érdekében Ábrahám lemond a jogáról, hogy mint idősebb válasszon, és megengedi Lótnak, hogy ő válassza ki az irányt, amerre menni akar.

Gen 13,10

a Jordán egész síksága. Ez az alsó Jordánvölgy megnevezése. „Ennek a völgynek nagy része rendkívül terméken… Mindenhol, ahol víz van, a virágok térdig nőnek és a fű vállig” (G. A. Smith).
csupa bővízű föld. A Jordán és mellékfolyói által.
mint az Örökkévaló kertje. Azaz: Éden és folyói (II,10).
mint Egyiptom országa. Amelyet a Nílus öntöz.
Cóár felé. Szószerint „a te járásod Cóárig”. Ez egyike a mózesi ‘ujjlenyomatoknak’ a Genezisben (Naville). Cóár nem Szodoma mellett fekvő város, hanem egy régi egyiptomi határerőd. *Olyan emberekhez szólván, akik Egyiptomból jöttek ki,* összehasonlítja az Írás a Jordánvölgy termékenységét Egyiptom növényzetével és gazdagságával ‘amíg Cóárig jössz’, a terméketlen puszta és homoksivatag szélén.

Gen 13,11

Lót tehát a Jordán egész síkságát választotta magának. ‘A gazdag földet választotta és vele a megromlott kultúrát, amely annak a mély síkságnak buja klímájában burjánzott; Ábrahámnak hagyta a nehézséget, a dicsőséget, a komor hegyek erényeit, a tengeri szeleket és Nyugat-Palesztina kimeríthetetlen jövőjét’ (Stanley).

Gen 13,12

Kanaán országában. A szabadon maradt területeken.

Gen 13,13

Szodoma népe. A talaj termékenysége és az éghajlat forró, idegölő jellege gyorsan kifejlesztette ennek a korán civilizált, de romlott fajnak érzéki bűneit; v. ö. Ezek. XVI,49 és köv. Mindezek ellenére Lót közöttük akart lakni. A hely anyagi vonzóereje felülmulta a félelmet az erkölcsi fertőzéstől. Ez az elbeszélés előkészít bennünket pusztulásukra, melyet a XIX. fejezetben ír le.

igen gonosz volt és nagyon vétkezett. Rosszak – szívtelenek és embertelenek embertársaikkal szemben; és bűnösök – átengedték magukat kimondhatatlan szörnyűségeknek és romlottságnak.
az Örökkévaló ellen. Erkölcstelen életmódjuk sértés volt Istenre nézve.

Gen 13,14
Lót elvált tőle. Isten azt a pillanatot választotta, hogy megújítsa ígéretét Ábrahámnak, aki lehangolt lehetett unokaöccse távozása miatt, akit fiúgyermek hiányában talán örökösének tekintett, hogy általa menjen teljesülésbe az isteni ígéret.
arról a helyről, ahol vagy. A hely Bét-Él mellett, ahol ő volt, pompás kilátást nyujtott az egész országra. Utazók elragadtatva beszélnek arról a kilátásról, amit ez a szent hely nyujt.

Gen 13,15
örökre. „Örökre az övék lesz, ha nem is lesz mindig az ő tényleges birtokukban; mint ahogy Ábrahámnak sem volt a valóságban a birtokában” (S. R. Hirsch).

Gen 13,16
mint a föld pora. „Mint a föld pora a világ egyik végétől a másikig terjed, úgy fog a te magzatod szétszóródni az összes országokban. És mint a por a fémet is megemészti, de maga megmarad, úgy pusztulnak el az összes bálványimádók, csak Izráel fog megmaradni örökké” (Ber. Rabba).

Gen 13,17
Kelj fel, járd be az országot. Az ország bejárása törvényes formaság volt, amely a birtokbavételt jelentette.

Gen 13,18
Hebronban. Josephus azt mondja róla, hogy ‘régebbi város, mint Memphis Egyiptomban’. A terebintusról azt mondja: ‘Híresztelés szerint az a fa fennállott a világ teremtésétől fogva’.

Gen XIV.
A királyok háborúja.

Sokat írtak erről a fejezetről az utolsó hatvan év alatt. Ez a fejezet a bibliakritikusok egyik úgynevezett ‘forrásába’ sem illik bele; azért támadták hevesen ennek történeti hitelességét. Azonban történeti megbízhatósága átütő bizonyítékokat nyert az új felfedezések által, melyek végérvényesen bebizonyították, hogy Ábrahám kora irodalmi korszak volt, fejlett történeti érzékkel (Sayce).

1–17. Ábrahám megmenti Lótot.

Gen 14,1
Ámráfel. Rendesen azonosítják Hammurabi (Chammurapi)-val, egy nagy és felvilágosodott babilóniai királlyal; ő végleg egyesítette Dél- és Észak-Babilónia városállamait egy erős, egységes birodalomban, legyőzte az élámitákat és országa határait a Földközi-tengerig terjesztette ki. A babilóni törvényeket kodifikáltatta. Ezt a kódexet századunk elején fedezték fel. 1945–1902 ante uralkodott. Az utolsó mássalhangzó nevének héber formájában, bizonyára megfelel a héber „el” – „Isten” (vagy „hatalmas”) szónak.
Sineár. A Tárgum „Babilón”-nak fordítja; úgy látszik, Babilónia egyik egyiptomi neve volt. Talán azonos a „Sumir” szóval; l. X,10.
Áriók, Ellászár királya. Azaz Eriaku, Larsa királya volt, amely Dél-Babilóniában fekszik az Eufrátesznél.
Kedorláómert. Hebraizált forma „Kudur Lagamar”-ból; annyit jelent „Lagamar (élámita istenség) szolgája”.
Élám. Lásd X,22. Ekkor Babilónia birtokában volt és ezért Kanaánéban is, amely Babilónia

fennhatósága alá tartozott.
Tideál, Gojim királyának. Tudghula, az ékírásos feliratokban, „hordák”-nak volt a királya északi Kurdisztánban, amelyeknek betörései Asszíriába többször szerepelnek a feliratokban (Sayce). Némelyek „Gojim”-t Gutium, Kurdisztán héber formájának tekintik, mások pedig a hettita Tu-ud-ha-li-ia királynévvel azonosítják, aki ebben a korban élt.

Gen 14,2
Bera stb. királyok nevei, akik „városkirályságok” élén állottak. Józsua könyve és a nemzsidó források is említenek sok ilyen bizonyára kis területen uralkodó királyt.

Gen 14,3
Sziddim völgye. Máshol ez a név nem fordul elő. Egyesek שדים-mel hozzák összefüggésbe (Dämonental).
Sós-tenger. Ez a név ráillik. Míg a rendes tengervíz 6 % sót tartalmaz, a Sós-tengerben négyszerannyi van. Az egyházatyák „Holttenger”-nek nevezték.

Gen 14,4
Szolgálták. Azaz, sarcot fizettek; az évi fizetés visszatartása lázadást jelentett.

Gen 14,5
Ezekben a versekben említett népek – Refáim, Émim, Zuzim, Horiták – voltak az őslakók azokon a területeken, amelyeket később az edómiták, moábiták és ammóniták vettek birtokba; l. Deut. II,9 és köv.
Asterót-Karnájim. A név „kétszarvú Astartet” jelent, bizonyára az Astarte istenség szentélyétől kapta nevét, amelynek a jelvénye növekedő vagy kétszarvú hold volt. Talán azonos a Tel-el-Amarnai levelekben szereplő palesztinai várossal, As-tarte-val (Jirku).
Hámban. Rabba, ammonita főváros eredeti neve, a Holttenger felső végétől 25 mérföldnyire északkeletre.
Savé-Kirjatájimban. Szószerint „a két város síksága”. Rendesen azonosítják a mai Kurejattal, 10 mérföldnyire a Holttengertől keletre.

Gen 14,6
Széir. A Holttengertől délkeletre fekvő hegyvidék.
Él-Páránig. Valószínűleg a kikötő a Vörös-tenger akabai öblének északi szélén.
a vadon mellett. A kopár mészkőfennsík Egyiptom és Kanaán közt.

Gen 14,7
visszatérvén. Menetelésük iránya eddig déli volt, de most északnyugatra fordultak.
Én-Mispátba. Azaz „a bíráskodás forrása”, valószínűleg jóshely, ahová pereskedők fordultak ügyeik elintézéséért.
vagyis Kádesbe. Rendesen „Kádés Barnéá” (v. ö. Deut. I,2.46); Júda délkeleti határánál van.
az amálékiták egész területét. Pontosabban „Az amálékiták egész mezejét”. Nomád nép volt, Egyiptom és Palesztina közt élt; később meg akarta akadályozni az izraelitákat, hogy a Szinai félszigetre jöjjenek (Ex. XVII,8 és köv.). Ez a kifejezés „az amálékiták egész területe” azt jelenti, az a terület, amelyen később az amálékiták lakni fognak (Ber. Rabba). Náchmánidesz szerint Mózes a saját korának elnevezését használja.
az emoritákat. Ez általános megjelölése az izraeliták előtti kanaánbeli lakosságnak.
Hacecón Támárban. A Holttengerbe torkoló mély szakadék torkolatánál, kb. a nyugati part közepén.

Gen 14,10
tele volt gyantagödörrel. Azaz kőolajforrásokkal. Ezek a gödrök megakadályozták a megvert sereg menekülését.
beleestek. Szodoma és Gomora királyai estek a gödrökbe, míg a többiek (azaz, a többi három király) elmenekültek. A 17. versből látjuk, hogy Szodoma királyát kimentették a gödörből.
a hegységbe. Moáb hegységébe, a Holttengertől keletre.

Gen 14,12

aki Szodomában lakott. Mert Lót azokkal a gonoszokkal akart lakni, azért érte őt a baj (Rási).

Gen 14,13

a hébernek. Itt fordul elő először a Bibliában, mint az izraelitáknak megnevezése idegenek által vagy idegenek megszólításában vagy ellentétben idegenekkel. A tíz törzs száműzetése után, amikor Júda (Jehúda) maradt a zsidó nép vezető törzse (Benjámin másodrendű szerepet játszott), a Jehúdim (későbbi formák: Judaioi, Judaei, Juden, Zsidók) név lett általánosan használatos. Bölcseink és mai tudósaink is különböző véleményen vannak a „héber" név eredetéről. Vagy összefügg a név „Éberrel" (lásd X,21; XI,16. és köv.) és Éber utódait jelenti; vagy azt jelenti „túloldali". „És vettem ősatyátokat, Ábrahámot a folyamon (Eufrátesz) túlról" (Józs. XXIV,3). Azt is gyanítják, hogy ez a név azonos a Habiri-Chabiru szóval, ami a Tel-el-Amarna táblákon nomád törzsekre vonatkozik, akik (l. 18. vers) hadakoztak a kanaánbeli városokkal és lakossággal.

Gen 14,14

Ábrám meghallotta. A Ber. Rabba Ábrahám érzéseit a hallott hír felett a Zsoltár (CXII,7) szavaival fejezi ki: „Rossz hírtől nem ijed, fél; megállapodott a szíve, az Örökkévalóban bizakodó". Ábrahám jellemének szelídségéhez és okosságához hozzájárult különleges bátorsága és határozottsága.
testvére. Azaz rokona, mint XIII,8-ban.
felfegyverezte. Miután összegyüjtötte minden hűbéresét, hogy támogassák őt Lót megmentésének kísérletében.
házában születtek. Azaz a rabszolgák, akik a pátriárka otthonában nőttek fel, és akiket ezért szorosabb érzelmi kötelék fűzött mesterükhöz.
Dánig. A helység későbbi neve már itt szerepel. Azelőtt Lesem (Józs. XIX,47) vagy Lajis (Bir. XVIII,29) volt a neve, Palesztina legészakibb pontján.

Gen 14,15

Fölosztva. Embereit több csoportra osztotta és a sötétben az ellenséget több oldalról támadta meg. A rajtaütés hirtelensége és az egyidőben több helyről történő támadás lehetővé teszi kis csapatoknak, hogy sokkal nagyobb haderőt megfélemlítsenek. Ugyanezt a taktikát követte Gideon (Bir. VII,16 és köv.).
Hóbáig. 50 mérföldnyire északra Damaszkusztól.
Damaszkusztól. Fontos politikai és kereskedelmi város ősidőktől fogva; az egyiptomi feliratok említik a 16. században ante.

Gen 14,16

az egész vagyont. Ábrahám, aki a foglyokat ejtette, elvitathatatlanul minden zsákmányt megtarthatott volna; az a mód, ahogy rendelkezik a zsákmánnyal, új tanubizonysága nagylelkűségének.

Gen 14,17

Szodoma királya, l. 10. verset.
a király völgyébe. Előfordul II. Sám. XVIII,18-ban, Ábsálommal kapcsolatban.

18–20. Ábrahám és Malkicedek.

Gen 14,18

Ez a név (amely talán azt jelenti: „Királyom igazságos", vagy: „az igazság királya") a Bibliában csak Zsolt. CX,4 fordul elő „Te pap vagy örökké Malkicedek módján". Utalás a király és pap teendőinek egyesítésére egy személyben. Új ásatások megvilágításában minden kétség eloszlik a Malkicedekről szóló elbeszélés hitelességéről. A Tel-el-Amarna táblák közt vannak az egyiptomi kormányhoz intézett ante 15. századbeli levelek Jeruzsálem, vagy „Urusalim" hűbéres királyától. Mint Malkicedek, ez is pap-király volt. Hasonló név „Adonicedek, Jeruzsálem királya" (Józs. X,1).

Mivel többször említve vannak a Tel-el-Amarna táblák vagy levelek, néhány szót kell mondanunk erről a nagyfontosságú archeológiai leletről.
A hatalmas 18. dinasztia utolsó Fáraója, IV. Amenophis vagy Echnaton, az úgynevezett „eretnek-király" volt, aki az egyiptomi vallást helyettesíteni akarta a monotheizmussal némi rokonságot mutató vallással, amelyben a nap lett volna az egyedüli istenség. Áthelyezte fővárosát Thébából a mai Tel-el-Amarnába Közép-Egyiptomban. Reformkísérlete balsikerrel végződött; alattvalóitól elátkozottan 1350 ante körül halt meg. Újra Théba lett a főváros, és IV. Amenophis fővárosa elhagyatott maradt, mert gonosz démonok lakóhelyének tartották. Ennek a felfogásnak következtében megmaradt a romokban az egész királyi levéltár, az ő levelezésével és apja (III. Amenophis) levelezésével. Ezt a cseréptáblákra írt levelezést több mint 3000 évvel később, 1887-ben megtalálták.
Sálém. Jeruzsálemnek régibb, vagy költői neve.
kenyeret és bort. Barátság és vendégszeretet jele.
legfelsőbb Isten. Héberül „Él eljon". Ez a kifejezés a Szentírásban még csak Zsolt. LXXVIII,35-ben fordul elő, de a Rasz Samra-táblák bizonyítják, hogy ez az istenség szokásos megnevezése volt a Mózes előtti Kanaánban. Malkicedeket bizonyára megtérítette Ábrahám. A Talmud szerint Malkicedek egy, az Isten ismeretét terjesztő iskolának volt a feje. (בית מדרשו של שם ועבר) (Lekach Tob i. h.) Sémmel azonos.

Gen 14,19
S megáldotta őt. Malkicedek mint pap az isteni áldást kéri Ábrahámra lovagias tettéért.
teremtette. Szószerint: „vásárlójának, birtokosának". A szóban benne van az alkotás és birtoklás fogalma. „Az ég és föld alkotójának" a kifejezése belekerült a liturgiába.

Gen 14,20
tizedet adott neki. Ábrahám elismeri Malkicedeket a Legfelsőbb papjának és neki adja a zsákmány tizedét hálaáldozatul.

Gen 14,21
Add nekem az embereket. Ábrahámnak, mint győztesnek, joga volt arra, hogy az általa megmentett nép felett rendelkezzék, ahogy akar. Visszatarthatta őket foglyokul, eladhatta őket rabszolgákul, vagy követelhetett váltságdíjat. De megvetette azt az elvet, hogy az elfogott ember a győztes tulajdona.

Gen 14,22
Felemeltem kezemet az Örökkévalóhoz. A Malbim szerint ezeknek a cselekedeteknek a célja volt, kihirdetni, hogy „a győzelem az Övé, és a zsákmány eszerint nem az én tulajdonom… és *ez* (a kezem) ne mondja: én tettem Ábrahámot gazdaggá"; v. ö. Deut. VIII,17 „nehogy mondjad szívedben, erőm és kezem hatalma szerezte nekem ezt a vagyont".

Gen 14,23
egy sarukötőt. Az ő finom érzéke a függetlenség iránt nem engedte meg, hogy akár a legcsekélyebb hasznot is húzza rokonai megmentéséből.

Gen 14,24
Azonban érezte, hogy nincs joga a zsákmányrész megvonása által megbüntetni azokat, akik a hadjárat veszélyét vele megosztották. Ezért segítőinek meg kellett kapniok osztályrészüket és szövetségeseinek a zsákmány jogos részét.

Gen XV.
Ábrahám ígéretet kap, hogy örököse lesz.

Gen 15,1
Ezen dolgok után. Ez a kifejezés rendszerint összeköti az új fejezetet egy előbbivel, de ez nem

jelenti azt, hogy azonnal következik.
látomásban. Isten gyakran jelent meg látomásban kiválasztottjai előtt. Náchmánidesz hangsúlyozza, hogy a látomás nappal volt.
Ne félj. A bosszú lehetőségétől, mert résztvett a háborúban. Vagy arra is vonatkozhatik, hogy a pátriárka aggódott, mert gyermektelen volt.
pajzsod. Védelem és támogatás jelképe, gyakori a zsoltárokban.
jutalmad. Engedelmességedért Isten szava iránt és egyenes életmódodért.

Gen 15,2
mit adhatsz nekem. Ez a kétségbeesett kiáltás bepillantást enged nekünk a pátriárka lelkébe. Mit érhetett neki földi kincs, ha nem volt méltó gyermeke, aki folytathatta volna utána az ő művét? A zsidó nép ősatyjának felfogása a gyermekről, akit az emberi kincsek legnagyobbikának tekint, megmaradt utódainál mind a mai napig. Az ókor legfelvilágosodottabb népei közt nem volt a gyermeknek sem joga, sem védelme, sem bármilyen tisztelete. Görögországban pl. a gyenge gyermekeket kitették elhagyatott hegységekbe, hogy elpusztuljanak. Tacitus római történetíró a zsidók megvetendő előítéletének tartja azt, hogy a zsidók bűnnek tartják egy gyermek megölését! Bölcseink viszont úgy beszéltek a kis gyermekekről, mint „az emberiség megváltóiról", azaz a gyermek az örökké megújhodó erő az emberiségben, mert Isten a gyermekben állandóan lehetőséget ad az embernek, hogy hibáit jóvátegye.
damaszkuszi. A XXIV. fejezet mutatja azt a fontos szerepet, amelyet Ábrahám házában betöltött. De ha neki kellett volna lennie Ábrahám örökösének, hogy teljesülhetett az a nagy küldetés, amely miatt Ábrahámnak el kellett hagynia Ur-Kaszdimot? A következő esemény enyhíti ezt az aggodalmat.

Gen 15,3
házamban született. Azaz, szolgám. Figyelemre méltó, hogy Ábrahám Lótot nem tekinti esetleges örökösének; ő ugyanis visszatért Szodomába.

Gen 15,5
Ha a következő szavak, „tekints az égre, stb." a látomáshoz tartoznak, nem kell feltételeznünk, hogy Ábrahám valóban a szabadba vezettetett. Lelki szemeivel tekinthetett fel a csillagokra.
Ilyenek lesznek a te magzataid. Szószerint: Ilyen lesz a te magzatod.

Gen 15,6
hitt. Azaz, bízott. Ábrahám gyermektelen volt, mégis bízott Isten ígéretében, hogy utódai számtalanok lesznek, mint az ég csillagai. Kész volt Isten idejét bevárni, anélkül, hogy kételkedett volna Isten igazságában. Ez az igazi hitnek a jele – állhatatos bizalom Istenben, a sötétség és csalódás ellenére, és noha a körülmények mind az ellenkező irányba utalnak. Az igazi hit „felfedezi a jelen ködén keresztül a jövő napsugarát; és felismeri a világ disszonáns civakodásában az örök szellem nyomait, mely a végtelen harmóniába vezet" (Kalisch).
és betudta azt neki igazságul. „Hitét valódi vallásosságnak tekintette" (Moffatt). Odaadó bizakodás Isten szerető bölcsességében és akaratában a próbája, valamint alapja a valódi vallásnak. Az ilyen kitartó hűség nagy erény és nem található ott, ahol igazságtalanság van.

Gen 15,8
miből tudom meg? Nem kételkedik Istenben, hanem kívánja a vízió megerősítését, amely neki megnyilatkozott.

Gen 15,9
hároméves. Talán, mert a hármas számnak szent jelentősége volt.

Gen 15,10
És ő vette mindezeket. A „ló" a „vette" szó után: dativus eticus.
közepén kettévágta őket. Az ősi szövetségkötés módja az volt, hogy egy állatot kettévágtak és a szerződést kötő felek átmentek a megölt állat darabjai közt; ezáltal úgy képzelték, hogy egyesültek a közös vér kötelékei által.

a madarakat azonban nem vágta ketté. V. ö. Lev. I,17.

Gen 15,11

A ragadozó madarak leszálltak. Jelképesen előrevetették árnyékukat az akadályok, melyek az ország birtokba vétele elé gördülnek majd.
Ábrám elriasztotta őket. Nem lesz eredménye azoknak a kísérleteknek, melyek Isten akaratát meg akarják akadályozni.

Gen 15,12

mély álom. Ugyanez a kifejezés áll Ádámról, II,21-ben.
nagy sötétség rémülete. A tőle származandó népnek az elnyomatás keserű korszakain kell majd átmennie.

Gen 15,13

idegen. Jobb: „vendég”. A szó ideiglenes tartózkodást jelent. Az utalás természetesen az Izraeliták egyiptomi tartózkodására vonatkozik.
négyszáz évig. Kerek számban Ex. XII,40 pontosan 430 évet említ.

Gen 15,14

nagy vagyonnal. Az egyiptomiak ajándékaira vonatkozik, Ex. XII,35 és köv.

Gen 15,15

megtérsz atyáidhoz. „Ábrahám halálát előre bejelenti olyan figyelemre méltó kifejezésekkel, amelyek, úgy látszik, bizonyítják, hogy a héberek előtt nem volt ismeretlen a halhatatlanság tana. Itt a lélek visszatérését az ősök örök tartózkodási helyére bizonyos határozottsággal elkülönítik a test eltemetésétől. Világos, hogy e kettő nem lehet azonos; mert Ábrahámot Kanaánban temették el, ősei pedig Mezopotámiában haltak meg és ott van a sírjuk is” (Kalisch).
békében. Te nem leszel tanuja annak a nyomorúságnak, amelyben utódaidnak része lesz (Kimchi).

Gen 15,16

És a negyedik nemzedék. „Az arab ‘dahr’, a héber דור-nak megfelelően, száz évre és többre vonatkozik” (Burckhardt); így a 13. versben említett 400 év erre a négy nemzedékre vonatkozik. Vagy pedig ez a négy nemzedék nem kezdődik Ábrahám látomásával, hanem onnan kezdve, hogy utódai először jöttek Egyiptomba (Rási).
az emoriták bűne. „Emorita” általában kanaánitákat jelent. Szörnyűségeik közül egynéhányat említ Lev. XVIII,21–30. A büntetés határidejének eltolása Isten türelmét bizonyítja. Isten a kanaánitáknak bőven adott időt a megtérésre. Ezért küldte Ábrahámot, aki „hirdette az Örökkévalót”, és tanítványaival és követőivel, tanítással és példával tanította „az Örökkévaló útját, igazságot és irgalmasságot cselekedni”. Közben, az emoriták bűneinek fokozatos halmozódása elkerülhetetlenné tette a kemény büntetést. Isten biztosan tudta előre, hogy az ő szívük örökre elfordult tőle.

Gen 15,17

kemencefüst és tűzláng. Az istenség e jelképe látható volt, amint elhaladt a részek közt, hogy szentesítse a kötött szerződést.

Gen 15,18

adtam. Mult időben van, noha a jövőre vonatkozik; ez hangsúlyozza az esemény biztosságát.
Egyiptom folyójától. Vagy „Egyiptom patakja” (Num. XXXIV,5), a Vadi-el-Aris, amely a határ Egyiptom és Palesztina közt.
Eufrátesz. Az izraelita terület eszményi határa, melyet Salamon napjaiban értek el (I. Kir. V,1).

Gen 15,19

A kénitát és a kenizitát. Baráti törzsek, melyek Palesztina déli részén laktak és később beolvadtak az izraelitákba.
kadmónitát. Máshol nem fordul elő.

Gen 15,20

perizität. Lásd XIII,7-hez.
refaitákat. Lásd XIV,5-höz.

Gen 15,21

E versben említett népekről l. X,16-hoz.

Gen XVI.
Hágár és Ismáel.

Gen 16,1

nem szült. Az ókori Keleten a gyermektelenség szerencsétlenségnek és szégyennek számított az asszony számára.
egyiptomi. Sára valószínűleg a XII. fejezetben leírt egyiptomi út alkalmával szerezte meg. A rabszolganők kizárólag az asszony tulajdonai.

Gen 16,2

az Örökkévaló megtagadta tőlem. A Bibliában Isten keze az élet minden mozzanatában felismerhető. Még az is, amit mi „természetes jelenség”-nek nevezünk, isteni tevékenységnek számít.
szolgálómhoz. Törvényesített szokás volt Babilóniában, Ábrahám és Sára hazájában, hogy ha egy ember feleségének nem voltak gyermekei, vehetett mellékfeleséget, de azt nem tehette egyenrangúvá első feleségével.
talán tőle kapok gyermeket. Hágár gyermekeinek adoptálása által. A hébereknél a család képe a ház; bölcseink úgy beszéltek a feleségről, mint a férj „házáról”. ביתו זו אשתו (Jóma I,1.)
kapok gyermeket. Vagy: felépülök általa.

Gen 16,4

úrnőjét megvetette. Hágár, aki még rabszolganő volt, tiszteletlenül és hálátlanul viselkedett úrnőjével szemben.

Gen 16,5

Te vagy oka sérelmemnek. Azaz, te vagy felelős azért a jogtalanságért, amit Hágár velem tesz. Sára szemrehányása abban rejlik, hogy Ábrahám tűri Hágár gőgös magatartását vele szemben.

Gen 16,6

kezedben. A te hatalmadban. Amennyire Sárát ismerte, azt hitte, hogy ő Hágárt csak vissza akarja téríteni a rendes viselkedéshez.
keményen bánt vele. Sára bizonyára nehéz munkával terhelte. „Sára, a mi ősanyánk, vétkesen cselekedett rossz bánásmódjával Hágárral szemben, és Ábrahám is vétkezett, amennyiben ezt tűrte – ezért Isten látta az ő szenvedését, és fiat adott neki, aki egy vad nép őse lett, amely később kegyetlenül bánt Sára és Ábrahám utódaival” (Náchmánidesz). Némely mai kommentátor azonban megjegyzi, hogy „nagyon kevés asszony tűrte volna el Hágár szemtelenségét”.

Gen 16,7

az Örökkévaló angyala ott találta őt. „Az elbeszélés, mint XXI,16–19 gyönyörűen illusztrálja az isteni gondoskodást az elhagyatott és elkeseredett lélekkel szemben” (Driver). Ez az első eset, hogy az „angyal” szó szerepel a Bibliában. A héber מלאך eredetileg „küldöttet” jelent, és alkalmazható Isten minden küldöttjére és megbizottjára. Az „Örökkévaló angyala” kifejezés néha azonban magára Istenre is vonatkozik.
Surba. Szószerint: „fal”, vagy „erőd”, amely Egyiptomot keleten védte rabló beduinok betörései ellen. Hágár, amint a vadonba menekült, szülőföldje felé vette útját.

Gen 16,8

Hágár, Száraj szolgálója. Emlékezteti Hágárt, hogy ő szolgáló és kötelességei vannak Sárával szemben.
honnan jössz? Bevezető kérdés, nem tudakozódni akar, hanem alkalmat ad Hágárnak, hogy könnyítsen a szívén.

Gen 16,11
Ismáél. Ez a héber név annyit jelent: „Meghallgat az Isten”.
nyomorúságodat. Ennek a szónak használata világosan mutatja, hogy Istennek nem tetszik Sára bánásmódja Hágárral. A régi Izráelben egész más volt a rabszolga helyzete, mint a helótáé Görögországban vagy a rabszolgáé Rómában. A Hágár-történetet alapul véve, fel kell tételezni, hogy a becsületes és barátságos bánásmód elvárható volt az idegen rabszolganővel szemben is; v. ö. Eliezer helyzetét Ábrahám háztartásában.

Gen 16,12
vadszamár. Élénk leírása „a sivatag fiainak, akik törzsfőnökük kivételével senkinek a fennhatóságát nem ismerik el, halálmegvetők, hitszegők idegenekkel szemben, mindíg készek háborúra vagy fosztogatásra” (Driver).

Gen 16,13
látó Isten. Azaz Isten, aki kegyesen törődik teremtményei helyzetével és segítséget küld a szükség órájában.
itt is? A pusztában, „Istentől elhagyatott helyen!”.

Gen 16,15
Ábrám pedig nevezte. Miután Hágár visszatért úrnőjéhez, Ábrahám megtudta mindazt, ami történt; és ennek megfelelően adott a gyermeknek hozzáillő nevet.

Gen XVII.
Ábrahám szerződése.

Gen 17,1
Én vagyok a Mindenható. Héberül ”אל שדי„; v. ö. Ex. VI,3. „Megjelentem Ábrahámnak, Izsáknak, és Jákóbnak mint a Mindenható Isten.” A Saddai Istennév etimológiája bizonytalan. Valószínűleg a שדד tővel van összefüggésben. A szokásos „Mindenható” fordítás a Vulgátából ered (a Biblia latin fordításából). Reményeinek megvalósulása bizonyára gyakran homályosnak és távolinak látszott Ábrahám előtt. Itt új ígéretet kap: a Mindenható Isten előtt semmi sem lehetetlen. Saddait egy másik gyökből is származtatják, „jótéteményeket halmozni”; és azt jelentené, „aki jótéteményeket nyujt”, a Barát, aki óvja az ősatyákat és megvédi minden bajtól.
tökéletes. Azaz legyen teljes és osztatlan hited a Mindenhatóban. Bölcseink összekötik e buzdítást a circumcisio szövetségével, amelynek a bevezetése küszöbön állt, és így megjelölik az erkölcsi eszmét, amely a rituális cselekvés alapja (Ned. 31b.).

Gen 17,2
hogy szövetséget kössek. Ami itt következik, az nem szerződés Isten és a pátriárka között, hanem a tervek kifejtése, melyeket Ő Ábrahámnak és utódainak szánt.

Gen 17,3
Ábrám leborult arcára. Keleten szokásos ez a hálaadás kifejezésére.

Gen 17,4
Ime én. Bevezeti Isten részét a szövetségben, ellentétben a 9. verssel, ahol áll „Te pedig…”.
népek sokaságának. Az izraeliták; az arabok, akik Ismáéltől származnak; és a XXV,1 és köv.-ben felsorolt törzsek.

Gen 17,5

Ábrahám… népek sokaságának atyjává. *Ab* atyát jelent és *raham,* az új név második fele, arabul sokaságot jelent. A név változtatása kifejezi Ábrahám küldetését, amely abból áll, hogy „minden népet a Sechina szárnyai alá hozzon”. Az összes népek atyja אב לכל הגוים (Berák. 13a.).

Gen 17,8

lakóhelyül az országot. Vagy: tartózkodásod országát. (Az Imit régi fordítása.)
az országot. Tartózkodása helyét, ahol Ábrahám, mint „vendég” tartózkodott.

Gen 17,10

Ez az én szövetségem…, melyet meg kell tartanotok. Nem azt jelenti, hogy a szövetség a circumcisióból áll, hanem hogy a circumcisió a szövetség külső jele. Amint a következő vers kifejti, „legyen a szövetség jele”, amint a szivárvány a Nóéval kötött szövetség jele. Amint szivárvány volt már Nóé előtt, ez a ritus is megvolt más népeknél Izráel előtt. Bármilyen eredetre és célra vezethető is vissza, – akár intézkedés a tisztaság és egészség megóvására (Philó), vagy hogy korlátozza a kicsapongó bujaságot (Maimonidesz), vagy a szentség szimboluma, – Ábrahámnál és utódainál mindezek a fogalmak háttérbe szorulnak, ez a ritus állandó szimboluma Ábrahám gyermekeinek, hogy ők Ábrahám Istenének felszenteltjei. Ez a *szövetség* ritusa. És határtalan az a hűség és odaadás, mellyel a zsidó vallás követői ezt az alapvető intézkedést őrizték és még ma is őrzik. Zsidó férfiak és asszonyok mindenkor készek voltak életüket is feláldozni ennek védelmében. A makkabeusi vértanuk meghaltak érte. Antiochus király hivatalnokai megöltek zsidó anyákat, akik gyermekeiket a Szövetségbe felvették – „és gyermekeiket nyakukra akasztották” (I. Makk. I,61). E szent ritus védelmében ugyanezt a készséget és önfeláldozást találjuk a hadriánusi üldözés korában, az inquisitio rettenetes napjaiban, mindenütt és mindenkor, ha zsarnokok ki akarták irtani a zsidó hitet. Még a kiközösített, félig-meddig hitehagyott Baruch d’Espinoza is kijelentette: „A szövetség jelének oly nagy fontosságot tulajdonítok, hogy meggyőződésem szerint ez magában is elegendő örökké fenntartani egy nemzet önálló létét.”

Gen 17,12

azt, aki a házban született. T. i. rabszolga gyermeke; l. XIV,14. A rabszolgákat a családhoz tartozóknak tekintették.

Gen 17,14

irtassék ki népéből. Vagy Isten általi büntetéssel; vagy a közösségből való kizárással.

Gen 17,15

Sára. Világosabban fejezi ki a „fejedelemnő” fogalmat, mint a régies „Száraj” forma.

Gen 17,16

hogy nemzetek anyja legyen. Szószerint: hogy nemzetekké legyen. (Az Imit régi fordítása.)

Gen 17,17

és nevetett. A Tárgum így fordítja „örvendett” (וחדי), hogy kifejezze, hogy örömében nevetett, nem pedig hitetlenségből. Eszerint, ami következik, nem a kérdés, hanem a meglepetés felkiáltása.

Gen 17,18

bár Ismáél élne. Ábrahám, aki már lemondott arról a lehetőségről, hogy utódja legyen Sárától, kifejezi azt a reményt, hogy Ismáél „élne előtted!”, hogy az Ábrahámnak adott ígéretek teljesüljenek általa. Persze ezt imának is lehet felfogni, hogy noha Ismáél ki van zárva a szellemi örökségből éljen legalább isteni gondviselés és áldás alatt.

Gen 17,20

tizenkét fejedelmet. Fel vannak sorolva XXV,13–16-ban.

Gen 17,23

ugyanaznap. Mutatja Ábrahám készségét, hogy kötelességét haladéktalanul teljesítse.

IV. Vájjérá.
(XVIII–XXII.)

Szodoma és Gomora pusztulása. (XVIII–XIX.).

Gen XVIII.

1–16. Az angyalok látogatása.

Gen 18,1
És megjelent neki az Örökkévaló. Bölcseink összekötik ezt a fejezetet az előbbivel és úgy magyarázzák, hogy Isten meglátogatta az ősatyát a circumcisiót követő gyengélkedése idejében. Ezzel bizonyítják a beteglátogatás kötelességét (Szóta 14a.).
a sátor bejáratánál. Ábrahám figyelte a járókelőket, hogy megvendégelhesse őket. A vendégfogadás ugyanis örömet szerzett neki.

Gen 18,2
három férfiú. Az egyik, hogy meghozza Izsák születésének a hírét, a második, hogy elpusztítsa Szodomát, a harmadik, hogy megmentse Lótot. „Egy angyal nem teljesíthet egyszerre két küldetést.” (Ber. Rabba, Baba Mec. 86b.)

Gen 18,3
Uram. Ábrahám az egyikhez beszélt, akiről látta, hogy a vezetőjük.

Gen 18,4
mossátok meg lábatokat. A lábmosás felfrissülés volt az utazóknak, akik szandálban jártak; v. ö. XIX,2; XXIV,32; XLIII,24.
pihenjetek. Amíg az ételt elkészítették számukra, pihenhettek a fa árnyékában, szemben a sátorral (l. 1. verset).

Gen 18,5
És én hozok egy darab kenyeret. A derék ember jelleméhez tartozik – mondják bölcseink –, hogy többet ad, mint amennyit ígér. Az ősatya csekélységként említi az ételt, amelyet vendégeinek ígér, de a legjavából ad nekik (Baba Mec. 87a.).
erősítsétek szíveteket. Frissítsétek fel erőtöket.
ha már. Látom, hogy sürgős az utatok, mert máskülönben nem mentetek volna el sátram mellett ilyen forróságban.

Gen 18,6
És sietett Ábrahám. Figyelemreméltó, hogy Sárát is serkenti: „*gyorsan* készíts”.

Gen 18,7
a legénynek. Ez Ismáél, akit Ábrahám így oktatott a vendégfogadás kötelességeire (Ber. Rabba). Sok mai szülő és tanító szemében feleslegesnek látszik, hogy figyelmeztesse gyermekét a vendégszeretetnek idegenekkel szemben is fennálló kötelességére. De tévednek. A nyugati országokban is sokszor megszegik a bibliai parancsot, „szeresd az idegent” (Deut. X,19). Az alacsony lelkületű csőcselék „hazafiasnak” tartja az idegenek megvetését, és az idegen szokásait és nyelvét megvetendőnek tekinti.

Gen 18,8
A verset úgy lehet érteni, hogy a vendégek túrót és tejet kaptak, hogy szomjúságukat oltsák és felfrissüljenek (v. ö. Birák IV,19) és azután következett a tulajdonképpeni étkezés, ez borjúhúsból állott. Ez az eljárás teljes összhangban lenne az étkezési törvényekkel.
maga pedig mellettük állt. Keleten a gazda nem ül le a vendégekkel, hanem mellettük áll és gondoskodik szükségleteikről.
és ők ettek. Ez az egyetlen hely a Bibliában, ahol égi lényekről az áll, hogy táplálkoztak, vagy legalább látszólag táplálkoztak (l. Tobit XII,19). Bölcseink ebből következtetik, hogy alkalmazkodni kell annak a népnek társadalmi szokásaihoz, amely között él az ember (Baba Mec. 86b.).

Gen 18,9
A sátorban. A Talmud ebben Sára dícséretét látja, mert az asszony háziassága az ő legértékesebb tulajdonsága (Jeb. 77a.).

Gen 18,10
És amaz mondta. Az angyalok egyike.
ilyen tájban. A héberben szószerint: „élő (megéledő) idő”, azaz a jövő évben ilyenkor.

Gen 18,12
És Sára nevetett. Mert nem hitt a hírnek.
elfonnyadtam. Elvirultam.

Gen 18,13
Vajjon… én, aki öreg vagyok. A Talmud szerint Sára nemcsak saját, de Ábrahám öregségére is célzott. Isten azonban csak az önmagára irányuló célzást említette, nehogy veszekedésre adjon okot férj és feleség között (Baba Mec. 87a.).

Gen 18,14
Van-e lehetetlen dolog az Örökkévaló előtt. Vagy: „Van-e bármi nagyon csodálatos az Örökkévaló előtt”.

Gen 18,16
Ábrahám velük ment, hogy elkísérje őket. A szeretetreméltó gazda udvarias vendéglátásának befejező mozzanata.

17–33. Ábrahám könyörgése Szodomáért.

Gen 18,17
az Örökkévaló mondta. Ugyanazt jelenti, mint „az Örökkévaló gondolta” – gyakori kifejezésmód a Bibliában.

Gen 18,18
benne áldottak lesznek. Lásd XII,3-hoz.

Gen 18,19
Mert megismertem őt. Megfigyeltem és kiválasztottam őt v. ö. Ámosz III,2. „Csak titeket ismertelek a föld összes nemzetségei közül”; Zsolt. I,6. „Mert az Örökkévaló ismeri az igazak útját”. Ábrahám kiválasztása Isten által nem önkényes választás.
ő parancsolja meg fiainak. Fontos elv jut itt kifejezésre, amely kiváló szerepet játszott a zsidóság életében. A zsidónak szent kötelessége, hogy átadja szellemi örökségét gyermekeinek. A zsidó apa utolsó intése gyermekeihez, hogy „járjanak Isten útjain”, és hogy derék és jóságos életet éljenek. Ezeket az intéseket gyakran írásba foglalják; és ez a szokás az irodalmi termékek egy meghatározott típusává fejlődött, a Zsidó Erkölcsi Végakarattá (צוואה).

Gen 18,20

a panasz Szodoma és Gomora ellen. Azoknak a kiáltása, akik szenvedtek a szodomabeliek erőszakos gonoszságától, és akik az Ég bosszújáért esedeztek kegyetlen elnyomóik ellen (Ezek. XVI,49). A következő legenda plasztikusan jellemzi gyűlöletüket minden idegennel szemben és ördögi eljárásukat mindazokkal szemben, akik eltértek szokásaiktól. Egy leány megkönyörült egy idegen szegényen és ételt adott neki. Amidőn ez kitudódott, levetkőztették, megkötözték, bekenték mézzel és a háztetőre tették a perzselő napsütésbe, hogy megöljék a méhek (Szanh. 109b.).
bűnük. Részletezi a következő fejezet.

Gen 18,21

megyek. Antropomorfizmus, mint XI,7-ben, annak a gondolatnak kidomborítására, hogy mielőtt Isten elhatározta a bűnös városok lakóinak megbüntetését, „leszállt" bizonyos értelemben, hogy bűneiknek bizonyítékát, vagy enyhítő körülményeit személyesen vizsgálja meg.

Gen 18,22

onnan. Arról a helyről, ameddig Ábrahám kísérte őket.

Gen 18,23

Ennek a fejezetnek a vége a Biblia egyik legmagasztosabb részlete. Ábrahám könyörgése Szodomáért kitűnően mutatja előkelő jellemét. A kezdetleges erkölcsi fokon álló törzsek gyűlölködése és civakodásai közepette, akik a nyers erőszakot dicsőítették és megvetették a könyörületességet, Ábrahám méltónak bizonyult új nevéhez és jóindulatába fogadta az egész emberiséget. Még a gonosz szodomaiakat is testvéreinek tekintette és szíve szomorúsággal telt meg sorsuk miatt. Az egyedülálló párbeszéd Isten és Ábrahám között két alapvető tételt rejt magában; először az igazságosság kiváló értékét, másodszor Isten készségét a könyörületességre (Ezek. XXXIII,11), de csak ha összhangba hozhatja ezt az igazsággal.
közelebb lépett. Imával (Ábárbánel).
az igazakat a gonoszokkal? Azaz „az ártatlant a bűnössel". Ábrahám az ő védő szavait arra a meggyőződésre alapítja, hogy Isten cselekvése nem lehet önkényes, hanem összhangban kell állnia a tökéletes igazsággal. Azonban megkülönböztetés nélküli pusztulásnál az összes lakók, mind a jók, mind a rosszak, ugyanabban a sorsban részesülnének. Ábrahám azzal érvel, hogy az igazak elpusztítása nem lenne igazságos, inkább halasztódjék el az igazak megmentése kedvéért a városok felett kimondott ítélet végrehajtása (Ryle). Ez a könyörgés Szodomáért és Gomoráért, – hiszen Ábrahám vitatkozott Istennel, sőt alkudozott vele, hogy e városok romlott lakosait megmentse a pusztulástól – lelkileg a legmagasabb csúcs, melyet az ősatya elért. Magasztossága felülmúlja még azt is, hogy kész volt Isten kívánságára fiát feláldozni. Lelkében küzdött egymással igazságérzése, hogy a gonoszoknak büntetést kell kapniok rossz tetteik miatt és fájdalma amiatt, hogy emberek fognak elpusztulni.

Gen 18,25

Távol legyen Tőled. Azaz, nem lenne méltó Te hozzád (Mendelssohn).
az egész világ bírája ne cselekedjék igazságot? Ezeket a szavakat helyesen nevezték „a Biblia korszakalkotó mondatának" (Zangwill). Ezek szerint az Igazság Isten trónusának egyik főpillére. Enélkül az egész Isten-eszme meginog. Igaz ugyan, hogy az igazság nem az egyetlen erkölcsi értéke Istennek vagy az embernek, sőt nem is a legmagasabb értéke, de az alapja az összes többi értéknek; „az, ami az igazság felett áll, az igazságon kell, hogy alapuljon, magába kell, hogy foglalja az igazságot, és elérhetőnek kell lennie igazság által" (Henry George). Csakis Izráel, az igazságtól áthatott nép lett idővel az a közösség, amelyre ráillett a jelző: רחמנים ביישנים גומלי חסדים „könyörületesek, szemérmetesek és jótevők". (Jeb. 79a.).
Az ősatya hangos kiáltásának merészsége, az „egész világ" kifejezésnek egyetemessége, és a feltétlen meggyőződés, hogy Isten végtelen hatalmának az igazság törvényeinek ellenőrzése alatt kell állnia – hogy az igazságtalan Isten már a szavakban is ellentétet jelentene –, valóban rendkívüli. Noha évezredek múltak el, az emberiség még nem értette meg teljesen ezt a magasztos Isten-felfogást és ennek erkölcsi következményeit az emberi társadalomra nézve. „Amidőn Ábrahám nem

tudott ötven igaz embert találni Szodomában, és könyörgött negyvenért, harmincért, húszért, tízért, hogy a nagy város megkíméltessék, nem tudta-e Isten, hogy tíz igaz ember sincsen Szodomában? De Isten azt akarta, hogy Ábrahám ősatyánk mutassa meg, hogy igaz ember-e; és ő valóban igaz embernek mutatkozott (Arnold Zweig).

Gen 18,33

visszatért helyére. Onnan, ahol imádkozott, tartózkodási helyére, Mamrehoz; l. 1. verset.

Gen XIX.
Az angyalok. Szodoma és Lót.

Gen 19,1

angyal. Itt először nevezi így Ábrahám látogatóit.
Szodoma kapujában. Azaz az átjáróban a városfal alatt, Keleten ide gyülekezett a nép, hogy beszélgessenek, üzleteket kössenek vagy pereket intézzenek el.

Gen 19,2

szolgátok házába. Mint városlakó Lót „házban" lakott, Ábrahám lakása viszont „sátor" volt.
az utcán. A város terén; mivel az éghajlat meleg volt, az megfelelő hely lett volna arra, hogy hontalan vándorok az éjszakát ott töltsék.

Gen 19,3

kovásztalan kenyeret. Amit gyorsan meg lehetett sütni.

Gen 19,4

az egész nép. Azt a tényt hangsúlyozza itt, hogy valamennyi lakos természetellenes elfajultságig züllött. Tehát jogos volt Ábrahám kérésének elutasítása.

Gen 19,8

hajlékom árnyékában. Keleten szent a vendégek megvédelmezésének kötelessége. Mihelyt az idegen megérintette a sátorkötelet, követelhette a vendégjogot. De az ár, amit Lót megmentésükért fizetni akart, elképzelhetetlenül nagy a mi szemünkben, noha a dolog másképp tűnhetett fel a keleti emberek előtt abban az időben.

Gen 19,9

Ez az ember. A megvetés kifejezése.
bíráskodni. Azaz, ez a jött-ment ítéletet akar mondani a mi cselekedeteinkről és be akar avatkozni szokásainkba.

Gen 19,11

vaksággal. Ez a héber kifejezés még csak II. Kir. VI,18-ban fordul elő, és a látóképesség ideiglenes elvesztését jelenti.

Gen 19,12

még valakid. Lót házanépét is meg akarják menteni.

Gen 19,15

bűnei miatt. Mint IV,13-ban, a héber kifejezés „bűn" jelenti annak következményét, a „büntetést" is.

Gen 19,16

De ő késlekedett. Vagy, hogy összegyüjtse értéktárgyait, vagy vonakodott eltávozni. Mindaz, amit az Írás Lótról mond, gyenge, határozatlan jellemre mutat.

Gen 19,17

így szólott. Az angyal, akinek az volt a feladata, hogy megmentse Lótot.

síkságon. L. XIII,10-hez.
a hegységbe. L. XIV,10-hez.

Gen 19,19
a veszedelem. A szerencsétlenség.

Gen 19,20
kicsiny. Jelentéktelen nagyságú; azért kis kegyet kér, amidőn könyörög, hogy az a helység megkíméltessék.
hogy életben maradjon a lelkem. Azaz, maradjak életben.

Gen 19,26
sóoszloppá. Visszanézett és késlekedett mögöttük, amíg utólérte őt a kén és a tűz, ami elől a többiek elmenekültek. Hasonló sors érte Pompeii késlekedő menekülőit. „Testüket bevonta és áthatotta valamiféle nitrogénes és sós anyag, ami valószínűleg megóvta őket egy ideig a bomlástól" (Del Sola). Ókori írók úgy számolnak be erről az oszlopról, mint meglévő dologról. Josephus azt állítja, hogy ő látta is.

Gen 19,27
Ábrahám. Nyugtalan éjszaka után, miután szívére nehezedett az öt város sorsának tudata, korán reggel felkelt, hogy szánakozó szemmel tekintsen arra a vidékre, amelyen beteljesedett az istenítélet.

Gen 19,28
A közelmultban végzett archeológiai kutatások bebizonyították ős-kanaáni civilizáció létezését a síkságon. Sok mai tudós szerint Szodoma négy mérfölddel a Holttengertől észak-keletre volt; régebbiek szerint a Holttenger déli részén (Albright).

Gen 19,29
megemlékezett Isten Ábrahámról. Ez okolja meg, hogy miért kímélte meg Isten Lótot.

Gen 19,30
félt. Hogy Isten az általános pusztulást még Cóárra is kiterjeszti, amint hogy az ítélet valóban mind az öt városra szólt. Úgylátszik, hogy az ő eltávozása után Cóár is tűz által pusztult el.

Gen 19,31
férfi pedig nincs. Némelyik magyarázó szerint Lót leányai azt hitték, hogy a pusztulás általános volt és hogy az egész világ elnéptelenedett. Ez a magyarázat tarthatatlan, mivel hisz csak az imént hagyták el Cóárt. Eljárásuknak nincsenek enyhítő körülményei: Szodoma méltó neveltjei voltak.

Gen 19,32
borral. Móáb hegyvidéke tele van barlangokkal; és a Midrás megállapítja, hogy a lakosok ilyen barlangokban tárolják a bort (Szifré Ékev 43.).

Gen 19,37
Móábnak. Ezt a nevet is úgy értelmezik, mintha az lenne „mé-ab", „az apától".

Gen 19,38
Ben-Amminak. „Népem gyermeke", vagy „apám rokonságának fia".

Gen XX.
Abimelek.

Az ígéret és a remény, hogy fiúgyermeke lesz, úgylátszik megfiatalította Sárát. Elvitték Gerár királyának háremébe.

Gen 20,1

onnan. Mamre terebintusaitól; lásd XVIII,1.
Dél. Negeb; lásd XII,9-hez.
Kádés és Sur. Lásd XIV,7 és XVI,7.
Gerárban. Bizonyára a Wadi Jerur, Kádéstól 13 mérfölddel délnyugatra.

Gen 20,2
a nővérem. Ábrahám ugyanazokat az óvóintézkedéseket teszi, mint egyiptomi útja alkalmával; v. ö. XII,13 f.
Abimelek. Abimilki a neve egy egyiptomi helytartónak Tyrusban a Tel-el-Amarnai levelek adatai szerint.
és elvette Sárát. A háremébe vitte.

Gen 20,4
egy igaz népet. „Ártatlan népet" (Moffat).

Gen 20,7
próféta. Ez az első eset, hogy a Bibliában a próféta szó előfordul. Itt olyan embert jelöl, aki különösen közeli vonatkozásban van Istennel és ennél fogva isteni védelem alatt áll.

Gen 20,10
Mit láttál? Azaz, mire gondoltál.

Gen 20,12
atyám leánya. A Bibliában sokszor „fiú" és „leány" áll unoka helyett (v. ö. IX,24; XXIX,5). Sára Teráh unokája lehetett és így Ábrahám unokahúga volt. Lót is unokaöccse volt és mégis a testvér szót használja vele kapcsolatban (XIII,8.). (Rási). Náchmánidesz élesen elítéli az ősatya cselekedetét, amiért ismét veszélybe hozta feleségét; és hozzáfűzi, hogy az már nem jelent semmit, ha Ábrahám igazat mond is Ábimeleknek, amidőn Sárát „nővérének" nevezi, mert a legfontosabb tényt – hogy a felesége is, elhallgatja. A Szentírás feltárja hőseinek erényeit és vétkeit egyaránt.

Gen 20,13
elbujdostatott. A héber szövegben az ige többesszámban áll; ez többször előfordul, ha a Szentírás Istenről beszél, v. ö. XXXI,53-at. Lehet pluralis majestatis is, v. ö. I,26.

Gen 20,15
országom. Ez az ajánlat ellentétként szerepel, Fáraó eljárásával összehasonlítva, XII,19. és köv.

Gen 20,16
ezer darab ezüstöt. Erről nincs említés a 14. versben; bizonyára ez ráadásul adott személyes ajándék.
szemtakaró. Képletesen „igazságszolgáltatás" helyett; hogy szemet húnyjanak afelett, amit ő Sárával szemben elkövetett.

Gen XXI.

1–21. Izsák és Ismáél.

Gen 21,1
amint szólott. Lásd XV,4; XVIII,10.

Gen 21,2
arra az időre. Lásd XVIII,14.

Gen 21,3
Izsáknak. Lásd XVII,19.

Gen 21,6

Nevetséget, vagyis: örömet; ez újabb ok arra, hogy az Izsák név ráillett a gyermekre.
nevetni fog rajtam. Vagyis: örül velem.

Gen 21,8

a gyermek… elválasztatott. Rendszerint két, sőt néha hároméves korban; v. ö. II. Makk. VII,26. A gyermek elválasztása Keleten még ma is családi ünnepség keretében történik.

Gen 21,9

gúnyolódik. A héber kifejezés rendesen valamilyen tisztátlan vagy bálványimádó cselekedetre vonatkozik. Vagy: „Ismáél gúnyosan nevetett azon, hogy ünnepelnek és örvendeznek, mivel ő volt az idősebbik fiú és apja vagyonának örököse. Innen ered Sára természetes kívánsága, hogy elűzze őt a házból” (Ehrlich).

Gen 21,11

a dolog nagyon bántotta. Mert Ábrahám Ismáélhez vonzódott. Lásd XVII,18.

Gen 21,12

szólt… Ábrahámnak. Talán éjjel álmában; v. ö. a 14. verssel.
Izsák magzatát nevezik majd rólad. Izsák volt kijelölve az ősatya örökösévül; ezért cselekedhetett Ábrahám Sára kívánsága szerint, és elküldhette Ismáélt, hogy elkerüljön minden későbbi vitatkozást az örökség fölött.

Gen 21,14

tömlő vizet. Ez Keleten még ma is használatos.
és a gyermekkel. Ábárbánel rámutat arra, hogy a héber szöveget úgy lehet fordítani, hogy mind Hágár, mind a gyermek vitt ételt és vizet.
Beér Sebá pusztájában. Beér Sebá városa, Palesztina déli szélén, a sivatag szélén van.

Gen 21,15

egy bokor alá. Hogy védve legyen a forró naptól.

Gen 21,16

egy íjlövésnyire. Azaz hallástávolságon belül.

Gen 21,17

meghallotta a fiú hangját. Isten megkönyörül a szegény rabszolgaanya nyomorúságán, és meghallgatja kérését éppen úgy, mint Ábrahámét.
onnan, ahol van. Bölcseink ennek alapján tanították, hogy Isten – meghallgatva az imádságot – a bűnbánó imádkozót aszerint ítéli meg, hogy milyen a megtérés pillanatában (Rós Hásána 16b.).

Gen 21,19

És Isten felnyitotta szemét. Azaz, Hágár most észrevette a kutat, amely egészen közel van hozzá, amely azonban előbb, nagy izgalmában elkerülte figyelmét. „A héber kifejezés, *valaki szemét felnyitni,* kizárólag átvitt értelemben használatos új megismerési források elnyerésére, nem pedig a látóképesség visszanyerésére” (Maimuni).

Gen 21,21

Párán vadonában. Lásd XIV,6.
anyja feleséget vett neki. Rendszerint a szülők dolga volt, hogy fiúknak feleséget keressenek, v. ö. XXIV,3; XXXIV,4.
Egyiptom országából. Az ő szülőföldjéről.

22–34. Szövetség Ábrahám és Abimelek közt.

Gen 21,22

Isten veled van. Ez nyilvánvalóvá lett azáltal, hogy öregségére fia született.

Gen 21,23

itten. Beér-Sebában.
a jóindulat szerint. Megfelelően az ajándékoknak és az engedélynek, hogy az országban lakjék, lásd XX,14 és köv.

Gen 21,25

szemrehányást tett. Midőn beleegyezett a kívánt szövetségbe, Ábrahám panasszal állt elő; v. ö. Lev. XIX,17. „Ne gyűlöld testvéredet szívedben; intve intsed embertársadat".

Gen 21,27

juhot és ökröt. Ajándékok kicserélése szokásos szerződéskötéskor.

Gen 21,30

tanubizonyságul. A bárányok elfogadása azt jelenti, hogy Ábrahámnak joga van a kúthoz.

Gen 21,31

Beér-Sebának. A névnek kétféle etymológiája van: „a hét (juh) kútja", és „az eskü kútja". (L. XXVI,33.)

Gen 21,33

és szólította ott az Örökkévalót. Lásd XII,8-hoz. Megjegyzendő, hogy Hágár és Ismáél történetét a Tórából Rós Hásáná első napján olvassák fel, míg a következő fejezetet, Izsák feláldozásának az elhatározását a második napon olvassák fel. Az isteni hatalom legmagasabb megnyilvánulását nem a természet erőinek a létrehozatalában látjuk, sokkal magasabban nyilvánulnak meg Istennek útjai az emberek szívében és azoknak a mindennapi életében, akik igazságot, szeretetet és irgalmat cselekszenek és alázatosan járnak Istenükkel.

F)
Izsák megkötözése.
(Az Akéda.)

Ez a fejezet nagy fontossággal bír mind Ábrahám, mind Izsák élete szempontjából. Az öreg pátriárka, aki soká vágyakozott jogos örökös után („Uram, Örökkévaló, mit adhatsz nekem, aki gyermektelenül élek?" Gen. XV,2.) és akinek vágyakozása teljesült Izsák születésével, most azt a parancsot kapja, hogy mutassa be gyermekét égőáldozatul az Örökkévalónak. A parancs célja az volt, hogy Ábrahám hűségét a legerősebb próbának tegye ki és hogy Ábrahám hite megerősödjék hősies tettek által. Az ember Isten iránti szeretetének legértékesebb bizonyítéka az engedelmessége, hogy szolgálja Őt egész szívével, egész lelkével és minden tehetségével; vagyis teljes készsége még azt is feláldozni Istennek, ami drágább az életnél. Ez próba volt, amely csak isteni kézben maradt biztonságos, mert idejekorán közbelépett, amint valóban közbe is lépett, és mivel célja elejétől fogva az volt, hogy közbelép, abban a pillanatban a próba lelkileg befejeződött.
Ennyit arról, amit az Akéda *pozitív* tanulságának lehet nevezni. Most vizsgáljuk meg Ábrahám próbájának nagy negatív tanulságát. Izsák megkötözésének története megnyitja Izráel századokon át tartó küzdelmét a gyermek-áldozás förtelme ellen, ami szokásban volt a sémi népek között épúgy, mint egyiptomi és árja szomszédaiknál. Abban a korban csodálatra méltó volt, hogy Ábrahám Istene a gyermekáldozás *megakadályozására* lépett közbe, és nem annak végrehajtása érdekében. Ennek a parancsnak első célja tehát az volt, megmutatni Ábrahámnak és utódainak, hogy Isten megveti az emberáldozatot. Ellentétben a kegyetlen pogány istenekkel, csakis *a szellemi alárendelés volt az, amit Isten követelt.* Mózes inti népét, hogy ne úgy tiszteljék Istent, ahogy a szomszéd népek tisztelik az ő isteneiket. „Mert minden utálatosat, amit az Örökkévaló gyűlöl – azt tették meg isteneiknek; mert még fiaikat és leányaikat is elégették tűzben isteneiknek" (Deut.

XII,31). Az összes próféták hasonlóképpen borzadnak az emberi ájtatosság ez ocsmány tévútjától, és nem nyugszanak, amíg egész Izráel nem érzi undorodásukat az ilyen vérengző szokásoktól. Megfelel tanítási eredményének, hogy a Gé-Hinnom (Hinnom-völgye), ahol gonosz királyok ezt a rettenetes szokást gyakorolták, szinonimája lett a „pokolnak” (Ge-Hinnom = gyehenna).
Az Akéda-gondolat új értelmezése, – hogy az isteni eszmékért az ember életét is köteles feláldozni, – a makkabeusi korszakban merült fel történelmünkben, amikor először követelték a zsidóktól, hogy hitüket megtagadják. Ők inkább meghaltak, de nem tántorodtak meg. Ábrahám készsége, legszentebb érzéseit feláldozni Isten oltárán, felébresztett és kifejlesztett egy új eszményt Izráelben, *a vértanúság eszményét.* Hanna és hét fiának története, amely meg van örökítve a Makkabeusok II. és IV. könyvében, sok más alakban is ránk maradt. Ezek egyikében azt mondja a vértanú anya legfiatalabb gyermekéhez: „Menj Ábrahám ősatyánkhoz, és mondd meg neki, hogy én felülmúltam az ő áldozatkészségét. Ő egy gyermeket áldozott Istennek, én hetet (Gittin 57b). Amikor még nagyobb lett az üldözés a későbbi századokban, az Akéda felett mindíg gondolkoztak a zsidó férfiak és nők, akik minden pillanatban a rettenetes választ elé kerülhettek, hogy vagy elhagyják hitüket vagy meghalnak. Célzások az Akédára korán bekerültek a liturgiába; és idővel a zsinagógai költemények (pijjut) egész koszorúja keletkezett körülöttük. A középkorban emberfeletti erőt adott apáknak és anyáknak, hogy feláldozzák önmagukat és gyermekeiket inkább, mintsem, hogy hitüket megtagadják. Elég az inkvizició számtalan zsidó áldozatára utalni, akik mártirhalált haltak, de hitüket meg nem tagadták. Sőt, az utóbbi évtizedek története is bőven szolgálhat példákkal. Manapság sokan értelmetlenül állanak a vértanúsággal szemben. Nem veszik észre, hogy az eszményiség legmagasabb győzelmét jelenti, megingathatatlan ragaszkodást az eszméhez még az élet árán is. Épúgy nem veszik észre a vértanúság állandó hatását annak a nemzetnek életére és jellemére, amelynek történetét díszíti. Azok, akik érzéketlenek a legyőzhetetlen bátorság és a kitartás iránt, természetesen ellenségesen állnak szemben az egész Akéda-eszmével és annak jelentőségével a zsidó gondolkodásban. „Csak egy Moloch követel emberáldozatot” (Geiger), kiáltják. De az egész emberi történetben nincs egy magasabbrendű gondolat sem, mozgalom vagy hőstett, amely nem követelt volna áldozatot, sőt emberáldozatot is. Tudomány, szabadság, emberiesség, mindegyik követelt vértanúkat; és így volt ez a zsidósággal is. Izráel a vértanúság klasszikus népe. Egyik nép sem hozott hasonló áldozatokat az igazság, a lelkiismeretesség, az emberi méltóság, és az emberi szabadság érdekében (Schreiner Márton). Még a mi napjainkban is zsidó szülők Közép- és Kelet-Európában visszautasítanak boldogulást, érvényesülési lehetőségeket, amelyeket vallási parancsolatok megszegése által érhetnének el. Sőt, ami még sokkal nehezebb, feláldozzák gyermekeik jövőjét is, ha ez őseik hitével szemben elkövetett hűtlenség árán érhető el. A Biblia kevés fejezetének volt több hatalma és tartósabb hatása az emberek életére és lelkére, mint az Akéda fejezetének.

Gen XXII.
Izsák megkötözése.

Gen 22,1

megkísértette. A megkísértés sohasem azért történik, hogy valakin sérelem essék, hanem csak az ellenállóképesség kipróbálására. Ábrahám hitének összes bizonyságai betetőzést nyertek azáltal, hogy hajlandó volt legdrágább reménységét feláldozni Isten akaratának. Bölcseink ezt a tizedik és legnagyobb kísértésnek nevezik, melynek Ábrahám ki volt téve.
és szólt hozzá. A 3. versből következtetjük, hogy Isten éjjel szólt Ábrahámhoz, talán látomásban.

Gen 22,2

Vedd. A héber kifejezés különös. A „Vedd” imperativus után áll a נָא „kérlek” szócska. Isten úgy szólt Ábrahámhoz, mint „barát a barátjához”.
egyetlen fiadat, Izsákot, akit szeretsz. Az ismétlés kifejezi azt a hatalmas feszültséget, mely Ábrahám lelkére nehezedik, és a kívánt áldozat nagyságát.
Mória földjére. A zsidó hagyomány azonosítja ezt a Templomheggyel (II. Krón. III,1.).

és áldozd fel őt. Szószerint „emeld fel” (az oltárra). Isten parancsában nem használta azt a kifejezést, amely az áldozat megölését jelenti. Tehát már eleve nem volt szándékában, hogy emberáldozatot fogadjon el, de Ábrahám ezt először nem vette észre.

Gen 22,3

Fölkelt Ábrahám korán reggel. Itt nincsen felelet szavakban Ábrahám részéről. Az ő felelete tettekben nyilvánul meg. Isten parancsát habozás nélkül teljesítette.
fát hasogatott. Ezt a feladatot rendszerint szolgákra bízzák, ő azonban maga végezte.

Gen 22,5

Maradjatok ti itt. Egyedül akart maradni Izsákkal a feláldozás rettenetes pillanatában.
imádkozunk. Szószerint: leborulunk.
és visszatérünk hozzátok. Talán tudat-alatti érzése volt, hogy Isten nem fogja vele végrehajtani parancsát? Bölcseink megjegyzik, hogy abban a pillanatban őt a prófécia szelleme szállta meg és igazabban beszélt, mint ahogy gondolta (Moéd Qatan 18a.).

Gen 22,6

a tüzet. Azaz az edényt, melyben ízzó parázs volt, amivel az oltáron majd meggyujtja a fát.

Gen 22,7

a bárány az égő áldozathoz. Ez az egyszerű kifejezése a gyermeki kíváncsiságnak fokozza a helyzet magasztos páthoszát.

Gen 22,8

És mentek ketten együtt. Ez a kifejezés már előfordult a 6. versben. Ábrahám felelete által kezdett Izsákban derengeni a valóság: *ő* a kiszemelt áldozat.

Gen 22,9

megkötözte. Összekötözte tagjait.

Gen 22,11

Ábrahám, Ábrahám! Ez a kettős felkiáltás mutatja, hogy mennyire ügyelt az Örökkévaló angyala, hogy visszatartsa Ábrahámot az utolsó pillanatban.

Gen 22,12

most tudom. Isten csak azt akarta, hogy bizonyságot szerezzen Ábrahám engedelmessége felől és erkölcsi ereje valóban tökéletesnek bizonyult.

Gen 22,14

mondják. Azaz, közmondásszerű kifejezés lett.
az Örökkévaló hegyén látható lesz. Azaz, ahol megnyilatkozik – utalás a Szentélyre, amely később azon a hegyen épült fel.

Gen 22,16

Magamra megesküszöm. Mózes hivatkozott erre az esküre, amidőn könyörgött Izráelért; lásd Ex. XXXII,13. Hasonló kifejezés: „életemre, mondja az Örökkévaló” Num. XIV,28 és máshol.

Gen 22,17

és mint a fövény, mely a tenger partján van. „Mint ahogy a homok határt szab a tengernek, és mint ahogy dühöngenek felette a hullámok és ostromolják, de nem léphetik át a természetadta határt (Jer. V,22.), úgy törekednek az ellenségek tömegei, hogy elpusztítsák Ábrahám utódait; *ők azonban elfoglalják ellenségeik kapuit, stb.”* (Malbim) v. ö. XXXII,13.
elfoglalja majd… ellenségei kapuját. V. ö. XXIV,60. A „Kapu” volt a város legfontosabb helye (lásd XIX,1-hez) és elfoglalása hatalmat adott a város fölött.

Gen 22,18

áldottak lesznek. Lásd XII,2-höz.
20–24

Ezeket a verseket közbeiktatja, hogy Rebeka leszármazását megismerjük, mert az ő élete összekapcsolódik Izsákéval.

„hatalmas fejedelem”.
legszebb sírhelyünkbe. Családi és törzsi sírboltok általánosak voltak a régi időkben és a hettiták megengedték Ábrahámnak, hogy bármelyik közös sírboltot válassza. De az ősatya megmaradt követelése mellett, külön sírboltot akart feleségének. Bizonyára az volt a szándéka, hogy majdan őt is ott temessék el; és ez meg is valósult, lásd XLIX,29 és köv.

Gen 23,7
az ország népe. Héberül „am-haarec”, máshol az ország lakosságát jelenti és a későbbi héberben „tudatlan embert”, itt pedig a hettita tanács tagjaira vonatkozik. Ábrahám olyan temetkezési helyet akart biztosítani, amely örökre megmaradhat családja birtokában. Ilyen „szabad birtok” vásárlása lehetetlen volt az ottani hettita nemzeti tanács beleegyezése nélkül. Az „am-haarec” kifejezés 49-szer fordul elő a Szentírásban. E közül 42-szer nem jelenti sem a nemzetet, sem a tudatlan személyt, hanem egyszerű terminus technikus a héber politikából, és azt jelenti, amit mi parlamentnek nevezünk.” (L. m. Sulzberger művét: „The Am ha-aretz, the Ancient Hebrew Parliament” Philadelphia, 1910.)

Gen 23,9
Makpéla barlangját. Általános szokás volt, barlangokba temetkezni. A „Makpéla” szó, amely a barlang és a helység neve „kettőst” jelent, talán mert két emeletből állt.
teljes árában. Szószerint „teljes ezüstöt”; Ábrahám a teljes érték kifizetésével elvitathatatlan jogot akart szerezni a területre.

Gen 23,10
Efrón éppen ott ült. Elnökölt a gyülekezet ülésén.
fiai hallatára. Azaz nyilvánosan; v. ö. „mind, aki kiment városának kapujába”, XXXIV,24.

Gen 23,11
neked adom. Társadalmi udvariasság kifejezése, nem érti szószerint sem az, aki mondja, sem az, aki hallja.

Gen 23,15
mi az, köztem és közted? Mit jelent az említett összeg olyan embereknél, mint mi vagyunk? Ebben a látszólag közömbös hangnemben az eladó kimondja az árat, amit követel. A követelt összeg – 400 sekel – nagyon jelentős összeg; vásárlóerejében esetleg megfelel 25–50.000 pengőnek. A korabeli Hammurabi-kódexben (lásd XIV,1-hez) egy munkás évi bére 6–8 sekel körül van (Bennett).

Gen 23,16
lemérte. Még nem volt szilárd nagyságú és veretű pénzérmük. Ezért meg kellett mérni az ezüstdarabokat, mielőtt megállapították értéküket.
ezüst sekelt, amilyen a kereskedők közt forgalomban van. Ez a kifejezés talán azt jelenti, hogy az ezüst a szokásos nagyságú darabokban volt, melyeket kényelmesen lehetett a kereskedelemben értékesíteni.

Gen 23,18
megvásárolt birtoka. Ez és a következő vers idézet lehet egy okiratból, melyet a vásárláskor kiállítottak. Ilyenféle okmányok ősi szemita korból nagy számban kerültek napfényre.
jelenlétében. Az eladásnak megfelelő tanui voltak; v. ö. Jer. XXXII,12.
Nemzedékeken, sőt évszázadokon keresztül az izraelitáknak nem volt szilárd pontjuk a Makpéla-barlang kivételével. A mohammedánok is különös tisztelettel viseltetnek a Makpéla-barlang iránt, föléje nagy mecsetet építettek és a legújabb korig sem zsidóknak, sem kereszténynek nem engedték meg a megtekintését. Zsidók számára még ma is nagy nehézségekkel jár a barlang meglátogatása.

Gen XXIV.
Rebeka.

Gen 24,1

nagyon magaskorú. Lásd XVIII,11-hez.

Gen 24,2

háza öreg szolgájához. Akinek a legnagyobb tekintélye volt. Noha a szolga neve itt nem szerepel, kitűnik XV,2-től, hogy Eliezerről van szó.

Tedd kezed csípőm alá. Bibliai szólásmód szerint a gyermekek apjuk „ágyékából" erednek (v. ö. XLVI,26). Eszerint az ágyékra tett kéz formalitása azt jelképezte, hogy ha az esküt megszegik, az eskü elfogadójának utóda meg fogja torolni az esküszegést.

Gen 24,3

az ég és föld Istenére. Szószerint: az ég Istenére és föld Istenére. Ábrahám megesketi szolgáját annak az Istennek nevében, akit ő maga szolgál; szolgáját az igaz hitre térítette (lásd XII,5-höz), ami kitűnik Eliezer jámbor magatartásából a következő elbeszélés folyamán.

kanaániták leányai. Akik eltéríthették Izsákot attól az úttól, melyet atyja kijelölt számára; v. ö. XXVIII,1. A Bibliában gyakran jut kifejezésre a félelem a rossz következményektől, a pogányokkal kötött vegyes házasságokat illetőleg. Lásd Deut. VII,3 és köv.

Gen 24,4

szülőföldemre. Ez Haran helységre és Ábr. fivérének, Náhórnak a családjára vonatkozik.

Gen 24,5

Értelme: Ha találok Izsáknak való feleséget Haranban, de ő nem akarja elhagyni hazáját, elvigyem-e Izsákot Haranba?

Gen 24,6

Semmi esetre se térjen vissza Izsák Haranba, nehogy elhagyja az ígéret földjét.

Gen 24,7

Ábrahám érezte, hogy Izsák házassága fontos tényező lesz az isteni ígéret teljesülésében. Ezért bízott abban, hogy támogatni fogja Isten Eliezert küldetésében, melyben Izsáknak méltó feleséget keres.

Ő elküldi majd angyalát elébed. Ez a kifejezés azt jelenti, hogy részesülni fog Isten segítségében és védelmében; v. ö. Exod. XXIII,20.

Gen 24,9

erre a dologra. Szószerint „erre a szóra", azaz erre a feltételre. Azaz, ha az asszony vonakodni fog őt követni, Eliézer fel lesz oldva kötelezettsége alól.

Gen 24,10

És a szolga vett. Ajándékokat a menyasszonynak és a családjának.

Mezopotámiában. Azaz, „a két folyam (Tigris és Eufrátesz) Aramja", Mezopotámia.

Náhór városába. Abba a városba, melyben Náhor és családja lakott, Haranba.

Gen 24,11

a kútnál. Azon a helyen, ahol rendszerint várni szokott az idegen, aki tudakozódni akar a város valamely lakója felől.

Gen 24,12

adj nekem ma. Azaz, teljesüljön, amit kívánok.

Gen 24,14

tevéidnek is adok inni. Eliézer csak önmagának kért vizet, hogy igyék. A leány maga ajánlotta, hogy megitatja a tevéket is. Ez a cselekedete mutatta jólelkűségét. Jóság az állatokkal szemben olyan erény, melyet a zsidóság nagyon fontosnak tart. A Talmud szerint nem szabad az embernek leülni az evéshez, míg eleséget nem adott állatainak (Berák. 40a.) l. Guttmann Mihály cikkét: Erkölcsi szempont az állatkínzási tilalomban (M. Zs. Sz. 1933. 247–260). Figyelemreméltó, hogy Eliézer a jellem szépségét vette mértékül midőn feleséget keresett Izsáknak. Megelőzte a

Példabeszédek költőjét, aki (Péld. XXXI,30) azt mondja: „Hazugság a kellem, és hiábavalóság a szépség, az asszony, aki istenfélő, az érdemel dícséretet”.

Gen 24,15

Betuélnek. Lásd XXII,23 és köv.

Gen 24,16

szép. Külseje is szép volt, szíve is jó volt.

Gen 24,22

orrgyűrűt, t. i. orr-karikát; l. 47. verset.
súlya fél sekel. Egy sekel körülbelül fél unciát (egy uncia kb. 30 gramm) nyomott. Ezek az ajándékok egyrészt a hála jelei voltak, másrészt arra szolgáltak, hogy megnyerjék a leány jóindulatát.

Gen 24,27

kegyelmét. A héber kifejezés „kegyelmét és hűségét” azt jelenti, hogy „igazi jóindulatát”.
testvéreinek. Rokonainak.

Gen 24,28

anyja házában. Azaz Betuél házának abban a részében, ahol az asszonyok szobái voltak.

Gen 24,30

látta az orrgyűrűt. Lábánból hiányzott az őszinte vendégszeretet szelleme és pusztán a haszonlesés szelleme vezette.

Gen 24,31

az Örökkévaló áldottja. Ez a kifejezés nagy megtiszteltetést jelent. Így még XXVI,29. Rebeka hallotta, amint Eliézer Isten nevét említette (l. 27. verset) és ismételte, mikor beszámolt róla.

Gen 24,32

leszerelte a tevéket. A mondat elején (És bement az ember) Eliezer az alany, a most következő állítmányok alanya pedig Lábán (Náchmánidesz).

Gen 24,34

Ábrahám szolgája vagyok. Az arab vendéglátó nem kérdi vendégének a nevét addig, amíg az nem evett az ő ételéből, nehogy kiderüljön, ha esetleg vérbosszú kötelezettsége áll fenn közöttük vagy törzseik között. Miután a vendég evett vendéglátójával, biztonságban van (Bennett).

Gen 24,39

Hátha nem követ majd az asszony engem. Innen és az 57. versből kitűnik, hogy bármilyenek voltak is az előzetes tárgyalások és a házasság „rendezése”, az egész ügy mégis a leány beleegyezésétől függött.

Gen 24,40

családomból: Vagy: rokonságomból.

Gen 24,43

a leány. Más héber kifejezés, mint a 14. versben előforduló. Férjhezmenés előtt álló leányt jelent; ugyanez a kifejezés van Jezs. VII,14-ben is.

Gen 24,47

Valóban odaadta neki az ajándékokat, még mielőtt tudta volna, hogy ki az a leány, lásd a 22. verset és köv.

Gen 24,48

fivérének leányát. Azaz: rokonának leányát. A „fivér” itt unokaöccsöt jelent, mint XIV,16; XXIX,12.

Gen 24,49

hogy… forduljak. Azaz, hogy megtudja, mi a legközelebbi teendője.

Gen 24,50

Ekkor feleltek Lábán és Betuél. Figyelemreméltó, hogy Lábánt említi először. Lábán tiszteletlen módon előbb felelt, mint az apja (Rási).

se jót, se rosszat. Szólásmód, azt jelenti „akármit” v. ö. III,22. Semmit sem tehetnek Isten nyilvánvaló akarata ellen.

Gen 24,51

vedd és menj. Amint Keleten szokás, házassági ügyben a bevezető tárgyalások a leány megkérdezése nélkül folytak; de lásd a 39. és az 57. verseket.

Gen 24,53

Eliezer átadja az anyának és a fivérnek a „móhart” ellenértékül, kárpótlásul azért, hogy a család elveszti a leányt.

Gen 24,54

Csak miután teljesítette kötelességét urával szemben, gondol Eliezer önmagára és eszik a neki nyujtott ételből.

Gen 24,55

Testvérei és anyja. Lábán megint megelőzi szüleit a felelettel. Lásd az 50. verset. Mi az anya helyett az apa említését vártuk volna. Rási szerint aznap éjjel meghalt az apa, aki nem akart beleegyezni a házasságba.

vagy tíz napig. Vagy, egy teljes évig, vagy tíz hónapig. Ez a Talmud értelmezése (Ketubóth 57b, L. m. a Tárgumot) és teljesen jogosult a héber kifejezésmód alapján. Rebeka anyja és rokonai elkedvetlenedtek, hogy hirtelen meg kell válniok tőle, mert valószínűleg nem lesz majd alkalmuk őt többé látni.

Gen 24,57

kérdezzük meg őt. Azaz, megkérdezzük őt, hogy mikor akar menni. A rabbik szerint megkérdezték, hogy akarja-e Eliézert követni, és ebből a szövegből vezetik le azt a szabályt, hogy a leányt nem lehet jogosan kiházasítani az ő beleegyezése nélkül (Ber. Rabba).

Gen 24,59

nővérüket. Lábán volt a tárgyalásokban határozottan a legügyesebb családtag.

és dajkáját. A neve Debóra volt; lásd XXXV,8.

Gen 24,60

foglalják el ivadékaid. Lásd XXII,17-hez.

Gen 24,61

és követték a férfiút. Keleten még ma is az a szokás, hogy akár gyalog, akár lovon mennek, a nő a férfi mögött halad.

Gen 24,62

Laháj-Rói kútja. Ez a kút szerepel Hágár történetében.

dél országában. A Negeb felé; lásd XII,9-hez.

Gen 24,63

sétálni. A Tárgumok és bölcseink (Berák. 26b.) ezt a szót „imádkozásnak” értelmezik, és úgy vélik, hogy Izsák vezette be a délutáni istentiszteletet (מנחה), amint Ábrahám bevezette a reggeli istentiszteletet (XIX,27 alapján), és később Jákób bevezette az esti istentiszteletet (XXVIII,11 alapján).

Gen 24,64

leszállt. Tisztelete jeléül; v. ö. Józs. XV,18; I. Sám. XXV,23. Keleten férfi is, nő is leszáll a

hátasállatról, ha előkelő ember közeledik.

Gen 24,65

fogta fátyolát. Rebeka ismét keleti szokás szerint cselekedett. Nem volt szükséges betakarnia arcát Eliézer jelenlétében, mert ő csak szolga volt, de most ura közeledett.

Gen 24,67

anyja, Sára sátrába. A ház úrnőjévé tette.
A szórend: *elvette Rebekát, feleségévé lett és megszerette őt,* magyarázatra szorul. A mai életben *„megszerette őt”,* állna az első helyen és így írnók: „Megszerette Rebekát, elvette és felesége lett”. De bármily fontos is, hogy a szerelem megelőzze a házasságot, sokkal fontosabb, hogy a házasságkötés állandósuljon. Ma a házasság előtti romantikát nagyon fontosnak tartják, a régi zsidó felfogás az élethossziglan tartó odaadást és a házasságkötés után is megmaradó szerelmet tartja fontosnak. (S. R. Hirsch.)
megvigasztalódott. Rebeka kitöltötte azt a rést, amely Izsák életében anyja halálával keletkezett. Bölcseink kifejtik, hogy Sára halálával megszűnt az az áldás, mely ősatyánk házát betöltötte és azok a jámbor szokások, amelyek azt díszítették; de midőn Rebeka Izsák otthonába került, megújultak ezek. „A szombati lámpa újra megvilágította ősatyánk otthonát”, és folytatta Rebeka a többi jámbor szertartást is, melyet Sára megkezdett (Ber. Rabba).
anyja halála után. Szószerint: anyja után.

Gen XXV.
Ábrahám halála és Ismáél utódai.

Gen 25,1

És Ábrahám ismét feleséget vett. Ebből nem az következik okvetlenül, hogy ez csak Sára halála után következett be. Lehet, hogy még Sára életében vett másik feleséget és itt csak az ősatya végrendeletével kapcsolatban említi a Szentírás (I. Krón. I,32-ben Ketúra „ágyas”-nak neveztetik).

Gen 25,2

A családi hagyomány ezekben a versekben megőrzi annak az ősi rokonságnak az emlékezetét, amely Izráel ősei és az északarábiai sivatag törzsei közt fennállott (Ryle).
Medán. Szerepel még XXXVII,36-ban (Mödánim).
Midjánt. Nomád törzs neve. A Bibliában egyébként gyakran szerepel. (L. ugyanott a 28. verset.)
Suahot. Jób egyik barátja suhita volt (Jób II,11).

Gen 25,3

Sebát és Dedánt. Említve van X,7-ben. A többi neveket megtalálták arab feliratokban.

Gen 25,5

V. ö. XXIV,36.

Gen 25,6

ágyasai. T. i. Hágár és Ketúra.
adott. Szószerint: adott Ábrahám.
amidőn még élt. Bölcs óvatosság, hogy Izsáknak biztonságot szerezzen és elejét vegye a családtagok közötti vitáknak.
kelet felé. Azaz Arábia felé. Az arabokat néha „Kelet fiainak” nevezik; lásd Birák VI,3; Jób I,3.

Gen 25,7

százhetvenöt esztendő. Ábrahám eszerint még ismerte unokáit is. Izsák születése idején Ábrahám százéves volt (XXI,5) és Izsák hatvanéves volt Ézsau és Jákób születésekor (l. a 26. verset); az utóbbiak tehát 15 évesek voltak, midőn Ábrahám meghalt.

Gen 25,8

megtért őseihez. Nem betűszerint értendő, mert hiszen ősei Mezopotámiában voltak eltemetve. Ehhez hasonló kifejezés „meg fogsz térni atyáidhoz” XV,15-ben; mindkettő célzás a halhatatlanságra.

Gen 25,9

Izsák és Ismáél. Apjuk sírjánál a féltestvérek kibékültek (Ber. Rabba, Baba Bat. 16b.).
Makpéla. Lásd XXIII,9. és köv.

Gen 25,11

Isten megáldotta fiát, Izsákot. Az ígéretek, melyeket Ábrahám kapott, most Izsák örökségévé lettek.

12–18. Ismáél utódai.

Gen 25,12

nemzetségei. Utódai. A következő nevek némelyike megtalálható asszír és arab feliratokban.

Gen 25,13

Nebajót. Ez a név később „Nabatäa” formában ismeretes.
Kédár. Zsolt. CXX,5 szerint ellenséges szomszéd gyanánt szerepel.

Gen 25,15

Téma. Fontos állomás a Jemen-Szíria kereskedelmi vonalon.

Gen 25,16

falvaikban. „Tirot” talán terminus technikus, mely a nomád népeknél szokásos kerek, zárt települést jelenti.
fejedelem. Törzsfő.

Gen 25,17

megtért. Lásd a 8. vershez.
népeihez. Vagy: őseihez.

Gen 25,18

Havilától. Lásd II,11; Északkelet-Arábiában van.
Surig. Lásd XVI,7-hez; v. ö. még I. Sám. XV,7.
Assur. A célzás bizonyára az Assurim országára vonatkozik, amelyet a 3. vers említ.
terült el. Szószerint „esett”. V. ö. Birák VII,12. Ott is ilyen értelemben fordul elő.
Ezzel a fejezettel zárul a bibliai elbeszélés első ősatyánkról. Éppen mivel általánosan ismertek, nehezen tudjuk egyéniségüket méltányolni úgy, ahogy nagyságuk szerint megérdemelnék. Ábrahám volt a monotheizmus úttörője. Nem hagyta magát elvakítani Nimród és Hammurabi pogány fényétől, elfordult kortársainak lealacsonyító bálványimádásától, és életét annak szentelte, hogy terjessze a világmegváltó hitet az igazság és könyörület Egyistenéről. Elhagyta hazáját és családját, hogy ismeretlen veszélyekkel dacoljon, mert Isten hangja szólította őt, hogy így cselekedjék; egész életén át azt bizonyította, hogy az Istenben való hitnek abban kell megnyilvánulnia, hogy feltétel nélkül örömmel alávetjük magunkat Isten akaratának. Példát mutatott gyermekeinek, hogy áldozzák fel életük legdrágább értékeit is, és ha kell, magát életüket is a gondjukra bízott szellemi örökség védelmében. Míg ő lemondást hirdetett Isten szolgálatában, szeretetet és hűséget gyakorolt embertársaival szemben. Bizonyság erre: nagylelkűsége Lóttal szemben, előkelő magatartása, mellyel visszautasította a zsákmányt, amelyet emberei szereztek meg, jósága az idegenekkel szemben, küzdelme az igazságért, amidőn az elítélt városokért könyörög és az ő mindent felkaroló emberi könyörületessége, amely még azokra is kiterjedt, akik eljátszottak minden jogot az emberi irgalomra. Végül élete utolsó szakasza mutatja, mennyire ügyelt arra, hogy azt a szellemi kincset, amelyet gyüjtött, fia által örököltesse a jövendő nemzedékeknek.

Ő valóban az az eszménykép, amely felé a zsidónak törekednie kell. „Tekintsetek a sziklára, amelyből vágattatok, tekintsetek ősatyátokra, Ábrahámra”, így szól az isteni buzdítás Izráelhez (Jezs. LI,1.).

VI. Tóledóth. (XXV,19–XXVIII,9.)

(b) Jákób. (XXV–XXXVI.)

Gen XXV.

19–34. Az elsőszülöttség joga.

Gen 25,19
Ezzel a verssel Genezis könyvének új része kezdődik, mely a XXXVI. fejezet végéig terjed. Ezért adja a Biblia rövid összefoglalását annak, ami előzőleg történt, hogy előkészítsen bennünket az új eseményekre, melyek itt következnek.
Ábrahám fiának. Azaz: Izsák, igazi fia és örököse, nem pedig Hágár és Ketúra gyermekei.
Ábrahám nemzette Izsákot. Izsák csak azután született, hogy az ősatyának neve megváltozott Ábrámról Ábrahámra, (XVII,5), a szó jelentése: „népek sokaságának atyja”.

Gen 25,20
Paddan-Arámból. Azonos Arám-Náhárájimmal, azaz Mezopotámiával; v. ö. XXIV,10.

Gen 25,21
magtalan volt. Mint Sára előtte (XVI,1) és Ráhel utána (XXX,1). Ez a magtalanság azt akarta kifejezésre juttatni, hogy a gyermekek, akik esetleg születni fognak, Isten kegyének az ajándékai, az Ő céljának teljesítésére.

Gen 25,22
tusakodtak. Előjele a viszálynak, amely a két testvér és utódaik közt lesz.
Ha így van, minek élek én? Az élet elviselhetetlen volt számára, és halálát kívánta (Náchmánidesz).
megkérdezze az Örökkévalót. Terminus technicus arra, hogy felvilágosítást kér isteni forrásból (Ber. Rabba és Tárg. Jonathan). A Midrás szerint Sém iskolájába ment, ahol Isten megismerését tanították. Nagyon valószínű, hogy „Istent megkérdezni” Ábrahám által akarta, aki akkoriban még életben volt (lásd a magyarázatot a 7. vershez fent).

Gen 25,23
Két nemzet. Azaz két nemzet alapítói. A jóslatszerű válasz négy költői versrészben van.
válik szét. Egymásnak ellenfelei lesznek születésüktől fogva.
az idősebb szolgálja majd a fiatalabbat. Ez a jóslat teljesült, midőn Dávid legyőzte Edómot. Lásd II. Sám. VIII,14.

Gen 25,25
vörös. Héberül „admóni”. A Midrás a vörösséget célzásnak tartja Ézsaunak a vadászat és vérontás iránti hajlamaira (Ber. Rabba).

Ézsaunak. Némelyek szerint ez sémi szó és „szőröst” jelent.

Gen 25,26

kezével Ézsau sarkát tartva. Mintha vissza akarná őt tartani, hogy megelőzhesse az elsőszülöttségben; v. ö. Hósea XII,4.

Gen 25,27

ügyes vadász. Szószerint „vadászathoz értő”. „Jódéa”, itt régi értelmében „ügyes”.
jámbor. Azaz: juhpásztor A Tárg. משמש בית אולפנא יושב אהלים-t szavakkal fordítja, ami azt jelzi, hogy vallástudományi iskolát látogatott. Ebben a szellemben értelmezi a Tárg. Jerusálmi is és a Midrás (Ber. Rabba).

Gen 25,28

Izsák szerette Ézsaut. Noha rabbinikus felfogás szerint Ézsau a kóbor vadász, épúgy mint Nimród, rossz jellem, mert a vadász életével összefügg az állatokkal szemben gyakorolt kegyetlenség, mégis dícséretben részesül. Hogy megszerezte atyja szeretetét, az Ézsau gyermeki odaadásának következménye.
szerette a vadat. Vagy: a vad szája ízére volt. (Az Imit régi fordítása.)
Rebeka pedig Jákóbot szerette. Az egyik szülő az egyik gyermeket, a másik a másikat kedvelte jobban és ez a család felbomlására vezetett. „Szeresd gyermekeidet pártatlan szeretettel”, így szól egy középkori zsidó bölcs (Berechja Hanakdan) mondása. (L. Sábbáth 10b.)

Gen 25,30

nyelnem. Ez a héber ige (laat) nem fordul elő máshol a Szentírásban. Mohó, állatias evést jelent.
Edómnak. „A héberek a riválisnemzet nevében állandó emlékeztetést láttak ősének rövidlátására” (Driver). Ézsau kapzsisága közmondásossá lett.

Gen 25,31

Add el hát nekem a mai napon elsőszülöttségedet. Első pillantásra Jákób magatartása valóban visszatetszőnek tűnik. De alaposabb vizsgálatnál észrevesszük, hogy az elsőszülöttségi jogok, melyek után Jákób sóvárgott, tisztán szellemi természetűek. Primitív időkben a törzs feje, vagy az elsőszülött volt a pap. Ézsau magatartása nem nagyon egyezett azzal, ami megfelelt volna a „Legmagasabb Isten szolgája” fogalmának és Jákób sejtette, hogy Ézsau nem értékeli ezt a méltóságot és jogot jelentőségének megfelelően. Amidőn aztán alkalom kínálkozott, Jákób próbára akarta tenni fivérét. Jól tudta azt is, hogy a főzelék megtagadása nem járt volna végzetes következményekkel. Így azonban teljes biztossággal megállapíthatta, hogy Ézsau mennyire becsüli elsőszülöttségét. „Hatalmat és erőszakot sohasem gyakorolt Jákób Ézsauval szemben; ellenkezőleg, szerényen és alázatosan ‘Uram’-nak szólítja őt” (Ábárbánel).

Gen 25,32

én már a halál elé megyek. Éhes ember túlzása, akinek határtalan étvágya van.

Gen 25,34

Így vetette meg Ézsau az elsőszülöttségét. Amit nem tett volna, ha az elsőszülöttség anyagi előnyökkel járt volna. Ábrahám szellemi öröksége ellenben, melynek rendes úton Ézsau kezébe kellett volna kerülnie, nem ért meg neki annyit sem, mint egy tál főzelék. Az érzéki emberek módján ez az ingadozó és hirtelen határozó vadász kész feláldozni a pillanat vágyának kielégítésére olyan értékeket is, melyek előkelő gondolkodású ember számára transcendentális jelentőségűek.

Gen XXVI.
Izsák és a filiszteusok.

Gen 26,1

az első éhségen kívül. XII,10-ben van említve.

Abimelek. Lásd XX,2-höz. Bizonyára nem tulajdonnév, hanem a filiszteus uralkodók címe.
Gerárba. Lásd XX,1-hez.

Gen 26,2
Ne menj el Egyiptomba. Izsáknak természetesen eltökélt szándéka volt, hogy ugyanazt teszi, amit apja tett hasonló körülmények közt, amint ezt látjuk XII,10-ben.

Gen 26,3
Tartózkodjál. Időzzél; v. ö. XII,10.

Gen 26,4
mint az ég csillagai. V. ö. XV,5.
áldott lesz. Lásd XII,3-hoz.

Gen 26,5
mert Ábrahám. Hangsúlyozza az egységet és a folytonosságot Ábrahám és utódai közt.
parancsolataimat. Ezek az erkölcsi érzés követelte törvények, pl. a rablás, vérontás bűne ellen szóló parancsok, stb. מצוות
törvényeimet. Törvények, melyekre Isten kötelezett bennünket, noha az okukat nem lehet megmagyarázni, pl. a sáátnéz tilalma. (חוקים) (L. Majmuni, Móre Nebúchim III,26.).
tanaimat. Szokások és hagyományos intézkedések, melyek szájhagyományként szálltak nemzedékről nemzedékre (תורות) (Jóma 28b.)

Gen 26,7
Izsák ugyanazt tapasztalja mint apja (XII,13; XX,5), és érthetetlen módon ugyanazt az intézkedést teszi saját biztonsága érdekében, mint apja.

Gen 26,8
Ábimelek nem vette Rebekát magához, mint ahogy az Sárával történt.
játszadozik. Vagy: enyeleg. Ugyanaz a kifejezés, mint XXI,9-ben, de itt más értelemben. Viselkedésük olyan volt, amiből Ábimelek gyanította, hogy házastársak.

Gen 26,12
abban az évben. Azaz, az éhínség évében. Nem tekintették a rendkívüli sikert természetes dolognak, hanem isteni áldásnak.
százszor annyi. „A Hauran dús láva-talajában a búza állítólag nyolcvanszoros átlagot ér el és az árpa százszorosat” (Wetzstein).

Gen 26,16
Az ősatya gazdagodása írígységet kelt szomszédai között. A mai antiszemitizmus is általában írígységből fakad, bizonyítja a rabbinikus mondás igazát: „ami az ősatyákkal történt, megismétlődik utódaik életében”. (Ber. Rabba LXXXIV,6.)

Gen 26,17
völgyében. A héber *„náchál”* szó vádit vagyis folyómedret jelent, ami télen vagy zivatar után hatalmas folyóvá dagad, nyáron apró patakokká apad vagy egészen ki is szárad. Ilyen vádiban gyakran lehet vizet találni, ha ásnak (Driver).

Gen 26,19
élő víz kútfejére. Vagy „forrásvízre”; ellentéte: állóvíz.

Gen 26,22
Rehóbótnak. Szószerint: „tág helyek”. A héberben az a szó, mely tágat jelent, egyúttal kényelmet és biztonságot is jelent. Beér Sebától húsz mérföldnyire délnyugatra van egy forrás, melynek Ruhaibeh a neve.

Gen 26,24
ne félj. A nemrégiben vele szemben tanusított ellenségeskedéstől.

Gen 26,25
szólította az Örökkévaló nevét. Lásd XII,18-hoz.

Gen 26,26
barátja. Azaz meghitt tanácsosa.
Pikól. Ugyanaz mint XXI,22-ben. Ha Abimelek és Pikól azonosak azokkal, akik a XXI. fejezetben szerepelnek, nagyon öreg emberek lehettek Izsák idejében.

Gen 26,28
az Örökkévaló veled volt. Ugyanaz az ok a vele való barátság keresésére, mint XXI,22-ben.

Gen 26,29
nem bántottunk téged. V. ö. a 11. verset.

Gen 26,33
Sibeának. Jobb: Jó szerencse. A héber gyök שבע – a többi jelentésén kívül és azok alapján – jelentheti: „szerencsésnek lenni”. Így a szamaritánus tárgum כאשרי (Gen. XXX,13) szót כמשבעי-val fordítja (Oppenheim, Berliner Magazinjában, 1875).
Beér-Sebá. Azaz: szerencse kútja.

Gen 26,34
Jehuditot. Nem fordul elő máshol a Bibliában, de ez a neve egy apokrif könyv hősnőjének.
Boszmatot. XXXVI,2-ben még megtaláljuk Ézsau több feleségének nevét.

Gen 26,35
lelki keserűséggé. A családi hagyománnyal ellenkezett a vegyesházasság ezekkel a fajokkal; lásd XXIV,3; XXVII,46. Ézsau feleségeit itt azért említi a Szentírás, hogy lássuk, milyen hűtlen volt Ábrahám és Izsák tanításához és példájához; érdemtelen volt arra, hogy szellemi örökösüknek tekintsék és atyai áldásukban részesítsék.

Gen XXVII.
Izsák áldása.

Gen 27,2
nem tudom halálom napját. „Nem tudom, milyen hamar fogok meghalni” (Moffatt).

Gen 27,4
megáldjon téged lelkem. Hangsúlyozott forma, jelentése: „megáldlak téged”; lásd XII,2-höz. A haldokló szavait prófétainak tekintették.

Gen 27,5
hallotta. Pontosabban: hallgatózott. Rebeka tettének megértéséhez tekintetbe kell vennünk azt, amit XXV,23-ban olvastunk. Midőn megkérdezte az Örökkévalót születendő gyermekei felől, azt a választ kapta, hogy „az idősebb fogja szolgálni a fiatalabbat”. Ez a prófécia látszólag hamisnak bizonyult volna, amennyiben Izsák főáldását Ézsaunak akarta adni. Mivel tudta, hogy mennyire szereti Izsák idősebbik fiát, érezte, hogy hiábavaló kísérlet lenne, őt szándékáról lebeszélni. Kétségbeesésében elhatározta tehát, hogy rászedi őt.

Gen 27,15
drága ruháit. Szép ruháit, megkülönböztetésül durva és véres ruháitól, melyeket a vadászatnál viselt.
melyek nála voltak a házban. Noha Ézsau házas ember volt és bizonyára volt saját otthona, valószínűleg néhány ruhadarabot atyja házában tartott, melyeket akkor vett fel, ha látogatóba jött, miután levetette szennyes vadászöltönyét.

Gen 27,19

Én vagyok Ézsau, elsőszülötted. Ezek a szavak megtévesztették Izsákot és Jákób valóban azzal a szándékkal felelt, hogy atyja azt higyje: Ézsau áll előtte. Miután Jákób beleegyezett és anyja tervét magáévá tette, kénytelen volt szerepét végigjátszani (Ibn Ezra).

Gen 27,20

ily hamar. Ez nem volt Rebeka tévedésének következménye, sietni kellett, nehogy közben visszatérjen Ézsau és felfedezze a cselt.
szerencsét adott az Örökkévaló, a te Istened. Ezek a szavak nem olyanok, amilyeneket a zord Ézsau mondani szokott. Isten neve bizonyára ritkán jött az ő ajkára. Ezért Jákób beszédmódja felkeltette apja gyanúját, aki éppen azzal a próbával akar bizonyságot szerezni, amitől Jákób annyira félt (lásd 12. versben).

Gen 27,23

így tehát megáldotta őt. Ha ez lenne a héber szó valóságos értelme, az áldás szavainak itt azonnal kellene következniök. De az áldás csak a 28. versben kezdődik. Lehetséges tehát, hogy ויברכהו itt így fordítandó „üdvözölte őt".

Gen 27,28

az ég harmatából. Azokban az országokban, melyekben a napok rendkívül melegek és az éjszakák rendkívül hidegek, nagyon dús a harmat és áztatja a talajt. Nagyon fontos ez a növényzet szempontjából esőtlen nyáron, és ezért isteni áldásnak tartották és tartják a harmatot.
bort. Szószerint: mustot.

Gen 27,29

népek. Idegen népekre vonatkozik. Pl. a kanaánitákra.
testvéreid fölött. Rokon népek fölött.
anyád fiai. „Fiai" itt annyit jelent, mint: „leszármazottai".
átkozott… áldott. Így Jákób örökölte az isteni ígéretet, melyet Ábrahám kapott XII,3-ban.

Gen 27,33

áldott is lesz. Az áldás, mely elhangzott, visszavonhatatlan volt. Egyszersmind azt is jelenti, hogy Izsák belátta, hogy ami történt, Isten akarata volt.

Gen 27,36

elsőszülöttségemet. Szenvedélyes haragjában vádolja Jákóbot, hogy elvette azt, amit neki eladott és esküvel megerősített.

Gen 27,38

sírt. „Ézsaunak, ennek az érzéki, vad, szenvedélyes embernek könnyezése hasonlít a csapdába esett vad feljajdulásához. Ez a mozzanat valóban a Biblia legpatétikusabb jelenetei közül való" (Davidson). Bölcseink szerint később keserű megtorlásban részesült Jákób, amiért ezeket a könnyeket okozta.

Gen 27,39

a föld kövérségétől… az ég harmatja nélkül. (T. i. távol.) A föld nem adja meg tovább létfenntartásának eszközeit, ő sivár, puszta területeken fog lakni.

Gen 27,40

Kardod után élsz. Azaz: zsákmányoló hadjáratokból. Hegyi erődökben lakó fosztogatók élete lesz az övé. Be fog törni testvérei határába és kirabolja a karavánokban utazó kereskedőket (Ryle).
testvéredet szolgálod. Az ígéret, hogy Jákób lesz az úr, nem vonható vissza, de Izsák megjósolja, hogy ez az uralom korlátolt tartamú lesz. Olvasunk edomita lázadásokról I. Kir. XI,14 és köv. és II. Kir. VIII,20 és köv.

Gen 27,41

a gyásznapok atyám miatt. Ez Ézsau javára szól, hogy apjának nem akart fájdalmat okozni, várni akart a bosszúval haláláig (Ber. Rabba).

Gen 27,44
egy ideig. Anyjuk azt remélte, hogy az ellentét a testvérek közt nemsokára el fog simulni és a búcsú fájdalmára nemsokára el fog következni a viszontlátás öröme. Pedig az volt a sorsa, hogy Jákóbot ne lássa többé.

Gen 27,45
miért fosztassam meg mindkettőtöktől. Izsáktól és Jákóbtól; amennyiben az előbbinek a halála lenne a jel az utóbbi megöletésére.

Gen 27,46
Hét leányai. Lásd XXVI,34 és köv. Hogy az igazi ok megismerésétől megóvja Izsákot, nem mondja meg Rebeka, hogy miért távozik Jákób, hanem úgy tünteti fel a dolgot, hogy feleséget megy keresni Háránba.
mi jót ad nekem az élet? Szószerint: minek nekem az élet?

Gen XXVIII.

Gen 28,2
Paddán Arámba. Lásd XXV,20-hoz.

Gen 28,3
Mindenható Isten. Lásd XVII,1-hez.

Gen 28,4
Ábrahám áldását. V,9; XII,2.

Gen 28,9
feleségei mellé. Azok mellé, akik XXVI,34-ben fordulnak elő. Úgy látszik elvette unokahúgát, hogy kiengesztelje szüleit, akik neheztelnek rá idegen feleségei miatt.

VII. Vájjécé.
(XXVIII,10–XXXII,3.)

Gen XXVIII.

10–22. Jákób álma.

Gen 28,10
elment… Beér-Sebából. Miért említi meg az Írás, hogy honnan indult? – kérdik bölcseink – hiszen elég lett volna megállapítani, hogy Jákób elment Hárán felé! Válasz: Az igaz ember távozásával csökken lakóhelyének jelentősége és súlyos veszteség éri azokat, akiket elhagyott (Ber. Rabba, Rási).

Gen 28,11
Eljutott egy helyre. Mivel ugyanez a héber szó azt is jelenti, hogy „könyörögni”, a Talmud (Berák. 26b.) ebből következteti, hogy Jákób ott isteni védelemért imádkozott, és ezzel bevezette az „Esti ima” intézményét (l. a magyarázatot XXIV,63-hoz).
a hely. Bölcseink hangsúlyozzák a határozott névelőt és azt állítják, hogy az a hely a Mórija-hegye volt. (L. m. a Jerusalemi Tárgumot).

Gen 28,12
Jákób álmának leírása a világirodalom legszebb helyei közé tartozik (Hazlitt). Gyönyörű kép ez, mely szimbolizmusában minden emberhez szól. E szózat nemcsak Jákóbnak, hanem minden embernek minden korszakban azt hirdeti, hogy a föld tele van Isten dicsőségével, hogy Isten nem a messzeségben, az Ő égi lakában tartózkodik és nem közömbös az iránt, hogy mi történik a földön az emberekkel. Az ember számára a föld minden pontja lehet „az ég kapuja".
fel- és alájárnak. Figyeljük meg, hogy az angyalok először felmentek, mintha együtt jöttek volna Jákóbbal és kísérték volna ősatyánkat vándorlásaiban. Lehet, hogy nem voltak Jákóbnak barátai az emberek között és az angyalok azért kísérték, hogy bátorítsák őt.

Gen 28,13
mellette. Egyes magyarázók szerint a helyes fordítás: felette, ami a héber szövegnek a betűszerinti visszaadása.
atyád. Azaz: ősöd. Jákóbnak Ábrahámmal való rokonságát emeli ki, mert ő kapta azt az eredeti ígéretet, amelynek öröklését most Isten Jákóbnak ígéri.

Gen 28,14
kiterjeszkedel. Szószerint „kitörsz". Azaz áthágod szűk határaidat.
áldottak lesznek. Lásd XII,3-hoz.

Gen 28,15
veled vagyok. Ezért nem kell Jákóbnak félnie Ézsau fenyegetéseitől.

Gen 28,16
nem tudtam. Népies felfogás szerint Isten jelenléte „szent helyekhez" van kötve. Sokan még ma is korlátozzák a vallást szent alkalmakra és szent helyiségekre, ahol istentiszteletet tartanak, ahelyett, hogy a vallás állandó pozitív hatását irányadó tényezőnek tartanák mindennapi életükben.

Gen 28,17
félelmetes. A héber szó „nóra" tiszteletteljes félelmet keltőt jelent.

Gen 28,18
oszlopkőnek. Nem azért, hogy oltárként szolgáljon istentisztelet céljára, hanem hogy jelölje azt a helyet, ahol sorsdöntő látomása volt. Azonban remélte, hogy később majd szentélyt építhet ott (lásd 22. verset).
olajat öntött. Hogy megkülönböztesse azt a követ a többitől, hogy megismerhesse midőn visszatér (Ibn Ezra).

Gen 28,19
Luz. A Bét-Él nevű szent hely a régi Luz városon kívül volt. Jákób nem töltötte az éjjelt Luzban, hanem a helység mellett. A XIX. fejezetből látjuk, milyen veszélyek fenyegették a vándort, aki éjjel idegen városba tért be.

Gen 28,20
fogadást tett. Jákób elhatározta, hogy istenadta gazdagságának egy részét Istennek fogja szentelni. Ez az első fogadalom, ami a Bibliában előfordul.

Gen 28,21
akkor az Örökkévaló lesz az én Istenem. Azaz hálából az ő védelméért és gondoskodásáért neki szentelem életemet.

Gen 28,22
tizedet. V. ö. XIV,20. A tized fontos szerepet játszik később is Izráel törvényeiben. A jámbor zsidók mind a mai napig jótékony célra fordítják jövedelmük egytizedét.

Gen XXIX.

Jákób és Lábán.

Gen 29,1

kelet fiainak. Általánosan azokat az arab törzseket nevezi, amelyek Palesztina keleti és északkeleti részén laktak.

Gen 29,2

a kút száján egy nagy kő volt. Keleten ma is nagy sziklatömbbel fedik be a kutakat, nehogy a víz bepiszkolódjék.

Gen 29,3

Ide szokták összegyüjteni. Gyakorító igék és így kellene fordítani: „Az összes nyájakat oda szokták gyüjteni… elszokták gördíteni… és megitatni" (Rási).

Gen 29,4

Testvéreim. Nyilvánvalóan általános megszólításmód.

Gen 29,5

Náhór fiát. Lábán Náhór unokája volt, de lásd XX,12-höz.
Ismerjük. A bibliai héberségben nincsen az „igen"-nek megfelelő szó: tehát úgy felelnek a kérdésre, hogy egy vagy több szót ismételnek megerősítve vagy tagadólag.

Gen 29,6

Békében van-e? Szószerint: Béke van vele?

Gen 29,8

Várnak mások megérkezésére, hogy közös erővel elmozdítsák a követ, vagy, ami valószínűbb, mert oktalan lenne a követ elmozdítani, mielőtt a nyájak együtt vannak, nehogy közben a szél port és homokot hordjon a kútba.

Gen 29,9

mert ő legeltette őket. Mind a mai napig nem tartják méltatlannak, hogy egy arab seik leánya az atyja juhait legeltesse.

Gen 29,10

Jákób nem veszi tekintetbe a helyi szokást és rendkívüli erőfeszítéssel elmozdítja a követ. A kifejezés „anyja testvérének" háromszor van a versben, hogy kifejezésre jusson az az öröm, amelyet Jákób érzett, midőn anyja családjának egy tagjával találkozott és az ő segítségére lehetett.

Gen 29,11

megcsókolta. Midőn a csókolni ige után, mint pl. itt, nem következik accusativus, kézcsókot jelent, a tiszteletteljes köszöntés kifejezésére (Ibn Ezra).
és sírt. „Az érzésnek feltűnő kifejezése, homéroszi egyszerűségű" (Ryle).

Gen 29,12

atyjának vére. Azaz, rokona.
megmondta apjának. Anyja már nem élt (Ber. Rabba).

Gen 29,13

megölelte. Az áradozó üdvözlés éles ellentétben van Lábánnak Jákóbbal szemben tanusított későbbi viselkedésével. Bölcseink ezért kétségbe vonják, hogy Lábán őszinte örömmel üdvözölte Jákóbot (Ber. Rabba).
mindezeket a dolgokat. Hogy Rebeka elküldte őt Ézsau haragja miatt.

Gen 29,14

csontom és húsom. Közeli rokonom vagy szívesen látott vendég leszel házamban.

Gen 29,15

béred. Úgy látszik, Jákób eleve elhatározta, hogy nem kötelezi le magát nagybátyjának, hanem a maga erejéből teremti elő szükségleteit.

Gen 29,17

gyengék. A Tárgum szerint „szépek”.

Gen 29,18

Ráhelért. Lásd XXIV,53-hoz. Még ma is szokás Keleten, hogy aki nem tud pénzt vagy barmokat szerezni, munkáját ajánlja fel móring helyett.

Gen 29,19

neked. Rokonomnak; pártolták a rokonok közötti házasságot.

Gen 29,20

de neki csak néhány napnak tetszett, mert szerette őt. Az a hat héber szó, amely ennek a fordításnak a szövegben megfelel, a leggyengédebb és legodaadóbb szerelemnek egész világát tartalmazza, a regényes szerelem egész irodalma nem múlja felül szépségben.

Gen 29,21

feleségemet. Azaz azt a nőt, akit eljegyeztek vele, hogy feleségül vegye.

Gen 29,23

vette leányát, Léát. Sűrű fátyollal és sötétben. Ez a csalás megtorlásnak tekinthető azért a csalásért, amit Jákób követett el atyjával szemben.

Gen 29,26

hogy odaadják az ifjabbikat. Hazug kifogás, mert hiszen az ünnepség annak a leánynak szólt, akiért Jákób szolgált.

Gen 29,27

Töltsd ki ennek a hetét. Azaz, ne utasítsd vissza a Léával való házasságot. A lakodalom rendszerint egy hétig tartott. V. ö. Birák XIV,12.
odaadjuk neked. Azaz Lábán és családja adja: v. ö. XXIV,50.

Gen 29,28

odaadta neki leányát, Ráhelt. Nyolc nappal Léa után, azzal a feltétellel, hogy Jákóbnak még hét évig kell szolgálnia Lábánt. A szinàji kinyilatkoztatás után azonban tilos volt egyszerre két nőtestvért elvenni.

Gen 29,30

még hét évig. A Midrás megjegyzi, hogy Jákób a második hét évben ép oly lelkiismeretesen szolgált, mint az elsőben, noha el volt keseredve nagybátyja eljárása miatt (Ber. Rabba).

XXIX,31–XXX,24. Jákób gyermekeinek születése.

Gen 29,31

nem szereti. Szószerint, hogy gyűlölt volt Léa, – valójában nem gyűlölte, csak jobban szerette nála Ráhelt, v. ö. Deut. XXI,15.

Gen 29,32

Reubénnek. Ebben és a következőkben a törzsnevek etimológiáját adja a Szentírás.
szeretni fog a férjem. Fiú-gyermek születése emelte a nő becsületét férje előtt.

Gen 29,33

meghallotta, helyesebben: tudta.

Gen 29,35

Jehudának: Ezzel a névvel később az egész zsidóságot jelölték: „Jehudim” azaz „Zsidók”.

Gen XXX.

Jákób gyermekeinek születése.

Gen 30,1
meghalok. Bánatomban és szégyenemben.

Gen 30,2
Isten helyében vagyok-e én? Hiszen kizárólag az ő hatalmában van az élet és a halál.

Gen 30,3
Itt van szolgálóm. Ráhel ugyanahhoz az eszközhöz folyamodik, mint Sára.
térdemen. Képletes kifejezés, a gyermek adoptálását jelenti.
megépüljek. Mint XVI,2-ben. Így lehetnek neki „fiai”, akiket felnevelhetett olyanokká, mintha saját gyermekei volnának (Tárgum).

Gen 30,6
Ítélt felőlem Isten. Isten az ő javára döntött.

Gen 30,8
Nagy küzdelmet. Szószerint „Isten küzdelmeit”, de „Isten” azaz „Elóhim” a héberben a felsőfokot is kifejezheti.

Gen 30,11
Megjött a szerencse. Ez a fordítás a hagyományos olvasásnak, a „keré”-nek felel meg.

Gen 30,13
asszonyok. Szószerint: leányok.

Gen 30,14
mandragóra. „Szerelem-almákkal” is fordítják. A gyümölcs jókora szilva nagyságának felel meg, egészen kerek, sárga és nagyon lágy húsú. Keleten ezt a gyümölcsöt még ma is szerelmi szernek tekintik. Ezért igyekezett annyira Ráhel, hogy megszerezze.

Gen 30,15
elvetted. Amennyiben az ő szerelmében az első helyet foglalod el.

Gen 30,22
Isten megemlékezett. Meghallgatta imáit.

Gen 30,23
gyalázatomat. Hogy gyermektelen vagyok. אסף = elvenni a gyalázatot. A következő versben pedig „hozzáadni” יסף tővel hozza kapcsolatba a József nevet.

25–43. Jákób bére.

Gen 30,25
Bocsáss el. Eszerint úgy látszik, hogy a tizennégyéves szolgálat röviddel József születése után telt le.

Gen 30,26
Add ide feleségeimet. Annak ellenére, hogy szolgálati évei leteltek, az asszonyok és gyermekek

Lábán törvényes hatalmában voltak, aki megtagadhatta átadásukat Jákóbnak; lásd XXXI,43.

Gen 30,27

ha kedvet találtam szemedben. Lábán vissza akarja tartani Jákóbot.

Gen 30,29

nálam. Az én gondozásomban.

Gen 30,30

akármerre mentem. Szószerint: Lábam szerint. Vagy minden lépésem nyomán vagy (a Midrás szerint): onnan kezdve, hogy a házadba jöttem, Onkelosz: בדילי miattam.

Mikor… házamért? Feleségeivel és gyermekeivel szemben felelősnek érzi magát, gondoskodni akar jövőjükről.

Gen 30,31

Jákób, akiben még él a fájdalmas emlék, hogy Lábán Ráhel dolgában rászedte őt, elhatározza, hogy felhasználja kitűnő juhpásztori ismereteit és ügyességét.

Gen 30,32

A juhok Szíriában általában fehérek és a kecskék feketék. Jákób jutalmul azokat a juhokat kéri, amelyek nem fehérek és azokat a kecskéket, amelyek nem feketék. Lábán ezt a kérést elég szerénynek és a maga számára hasznosnak találja.

ez legyen a bérem. Ezek, meg azok a bárányok és gödölyék, melyek ezentúl ugyanolyan külsővel jönnek a világra, legyenek az ő bére.

Gen 30,33

az igazságom. „Ezáltal nyilvánvaló lesz az én becsületességem, ha eljössz megnézni az én nyájamat; minden kecskét, amely nem foltos vagy pettyes és minden juhot, amely nem fekete, lopottnak tekinthetsz” (Moffatt).

A szerződés Lábánnak kedvez; de amilyen ravasz, önző és kapzsi, mindjárt az elején rá akarja szedni Jákóbot; megakadályozza a foltos vagy barna jószág szaporodását.

Gen 30,36

három napnyi utat. Kifejezés, mely jelentős távolságot jelent v. ö. Ex. III,18.

Gen 30,37

sávokat. Jákób három módot eszel ki, hogy meghiúsítsa Lábán akaratát. Sávos botokat helyez el az anyajuhokkal szemben. Ezekre a rudakra tekintettek az anyaállatok és így foltos gidákat és bárányokat ellettek. „Ehhez a módszerhez nem nyult az első évben, és azután is csak saját nyájaival tette, különben ez nyilvánvaló becstelenség lenne” (Kimchi).

Gen 30,38

hogy foganjanak. Vagy: és felhevültek. (Az Imit régi fordítása. L. m. ugyanígy a 39. és 41. versben.)

Gen 30,40

A második terv az volt, hogy Jákób elkülöníti az újszülött foltos bárányokat és gödölyéket a nyáj többi részétől, de úgy rendezi a dolgokat, hogy megmaradjon hajlamuk foltos állatok szülésére.

Gen 30,41

Úgy rendezi a dolgokat, hogy a legerősebb állatok ivadékai az övéi legyenek.

Gen 30,43

szolgái és szolgálóleányai. Szószerint: szolgálóleányai és szolgái

Gen XXXI.

1–21. Jákób szökése.

Gen 31,1

Lábán fiainak. Lásd XXX,35. Jákób gazdagodása irígységet kelt rokonai közt.

Gen 31,3

szólt az Örökkévaló Jákóbhoz. Álomban, lásd 11. verset.
atyáid országába. Kanaánba.

Gen 31,4

Ráhelt és Léát. Új példája az asszony előkelő helyzetének az ősi Izráelben. Az ősatyák semmit sem tesznek anélkül, hogy meg ne kérdeznék feleségeiket, mert magukkal egyenrangúaknak tekintik őket.
a mezőre. Titokban beszélni velük. A Midrás megjegyzi ehhez: „füle van a falnak”. (Vajjikra Rabba 32,2 stb. Berák. 8b. Rási u. o. אזנים לכותל.)

Gen 31,5

velem volt. Azért gyarapodott meg vagyona ennyire.

Gen 31,7

béremet. Lásd XXIX,15-höz.
tízszer. Ez a szólásmód csak azt jelenti, hogy „többször”. Lábán természetesen az egyik kísérletet a másik után tenné meg, hogy megváltoztassa a feltételeket saját javára, ha úgy találná, hogy számára nem kedvezőek. Ez az elbeszélés kiegészíti azt, amit az előbbi fejezet mondott el.

Gen 31,11

Isten angyala. A 3. versben „Isten mondta”. A kifejezések „Isten” és „Isten angyala” gyakran váltakoznak.

Gen 31,13

Bét-Él Istene. Isten, aki megjelent neked Bét-Élben, lásd a XXVIII-ik fejezetet.

Gen 31,15

idegeneknek. Lábán nem engedte, hogy mi és gyermekeink bármit is élvezzünk abból a vagyonból, ami férjünk 14 évi szolgálati ideje alatt összegyűlt. És most még arra is irígykedik, amit saját fáradozásával szerzett.
adott. Vagy: kapott.

Gen 31,17

gyermekeit. Szószerint: fiait (bánáv), de helyesebb: gyermekeit.

Gen 31,18

szerzeményét. T. i. amit szerzett, a tevéket és szamarakat, XXX,43.

Gen 31,19

elment, hogy megnyírja juhait. A juhnyírás ünnepi esemény volt és több napig tartott.
teráfimjait. Bálvány-szobrocskák, melyeket a házban tartottak, talán megfelelően a római „penates”-nek, hogy védelmet és szerencsét hozzanak a háznak. Lábán „isteneimnek” nevezi e bálványokat (30. vers). Miért vitte el Ráhel a teráfimot? A Midrás szerint azért, hogy megakadályozza apját a bálványimádásban (Ber. Rabba).

Gen 31,20

És Jákób… az arámitól. Szószerint: És meglopta Jákób az arámi Lábánnak szívét. (L. m. a 26. és 27. verset.)

Gen 31,21

átment a folyamon. Az Eufráteszen.

Gileád hegye. Vagy „Gileád hegyes országa”, Transjordánia.

Gen 31,23

testvéreit. Rokonait.

22–54. Lábán üldözi Jákóbot.

Gen 31,24

se jót, se rosszat. Azaz akármit, mint XXIV,50-ben. Ugyanez a héber kifejezés: II,17; III,5 és 22; ott azt jelenti, hogy „mindent”. Itt negatív formában áll, és azt jelenti, hogy „semmit”. Nem szabad őt sem baráti ajánlatokkal visszatartanod, sem pedig fenyegetésekkel visszatérésre kényszerítened.

Gen 31,26

mint a kard foglyait. Anélkül, hogy alkalmat adtál volna nekik, hogy elbúcsúzzanak apjuktól és fivéreiktől. Lábán a megsértett ártatlanság hangját üti meg.

Gen 31,28

fiaimat. Azaz, unokáimat (lásd XX,12-höz).
leányaimat. Ez a kifejezés jelentheti egybefoglalólag Ráhelt, Léát és Lábán leány-unokáit.

Gen 31,29

hogy rosszat tegyek veletek. Eszerint úgy látszik, hogy Lábánnak nagy kísérete volt, mely számbelileg felülmúlta Jákób szolgái számát.

Gen 31,31

Ez a vers felel az első pontra, amit Lábán említ, hogy t. i. miért hagyta el őt Jákób titokban.

Gen 31,32

ne maradjon életben. Az ősatya nem azt akarja mondani, hogy ő maga fogja megölni a bűnöst, hanem hogy a gonosztevő életét Lábán kezébe fogja adni; v. ö. XLIV,9.

Gen 31,33

Náchmánidesz kifejti, hogy Lábán a következő sorrendben kereste bálványait: Jákóbnál, Léánál, Ráhelnél és végül a szolgálóknál. Az elbeszélés azonban Ráhel említését utoljára tartja, mert ő áll az érdeklődés középpontjában.

Gen 31,34

nyergébe. A szót jobban lehetne „hordággyal” fordítani. Rekeszféle, amit a nyereghez erősítettek, pokróccal lefedtek és függönyökkel takartak be, amilyenben keleti nők utaznak.

Gen 31,35

felkelni. A gyermeknek fel kellett állni, ha apja belépett a szobába.

Gen 31,36

haragra gerjedt. Ősatyánk joggal méltatlankodott, mihelyt kitűnt Ráhel ártatlansága és azzal vádolta Lábánt, hogy a „terafim” ellopásának vádját csak kitalálta, hogy ürügye legyen az ő dolgainak átkutatására.
szólt. Azaz, válaszolt Lábán vádjaira.

Gen 31,38

nem vetéltek el. A pásztor ügyessége és szorgalma folytán.

Gen 31,39

amit… éjjel. Ezekben a szavakban a szemrehányás keserűsége rejlik. A juhásznak joga volt éjjeli nyugalomra, és ha megtette a megfelelő óvóintézkedéseket, nem lehetett őt felelőssé tenni, ha éjjel károkat okoztak a kószáló ragadozók.
Hammurabi kódexe szerint – amely akkoriban Mezopotámiában elfogadott törvény volt – a pásztor

elismervényt adott az állatokról, melyeket rábíztak és köteles volt azokat a megfelelő gyarapodással együtt visszaadni. De felhasználhatott egy bizonyos számot táplálékul és nem volt felelős azokért, melyeket oroszlán vagy villám ölt meg. Minden veszteséget, amely gondatlanságból eredt, tízszeresen kellett megtérítenie. Mindez éles világosságot vet Jákób és Lábán viszonyára.

Gen 31,42

Izsák félelme. Vagy „Izsák tisztelete”, azaz Isten, akit Izsák félve tisztelt. Ez a főnév, ebben a különös értelemben, Isten jelzőjeként előfordul még az 53. versben.
ítélt. Lásd a 29. verset.

Gen 31,43

Lábán nem képes Jákób szemrehányásaira válaszolni, azért hivatkozik a primitív szokáson alapuló jogára. Eszerint a család feje névleg birtokosa mindannak, ami az egyes családtagoké. Azután pedig azt állítja, hogy leányainak és unokáinak jólétéért aggódik.

Gen 31,46

kőrakást. Vagy: emlékhalmot.
ettek. A lakoma a baráti szövetségkötés szertartásának része volt.

Gen 31,50

Lábán még tovább is fenntartja azt a kifogást, hogy a szerződés, mely közte és Jákób közt létrejött, lányai védelmét szolgálja; de mindjárt utána másik kőrakást és oszlopot emel, hogy önmagát védje Jákób minden jövendőbeli támadása ellen.

Gen 31,53

Lábán, aki Náhór utóda (XXII,20. és köv.), szólítja azt az istenséget, melyet az ő családja imád, és azt az Istent, akit Jákób családja imád, hogy tanuk legyenek a szövetségnél; de Jákób megtagadja „Náhór istenének” az elismerését, csak „Izsák Félelmére” esküszik.
atyjuk istene. Mindegyik saját őseinek istenére esküszik. (Náchmánidesz.)

Gen 31,54

áldozatot mutatott be. Hálából Istennek.
és… a hegyen. Vagy: ettek kenyeret és megháltak a hegyen. (Az Imit régi fordítása.)

Gen XXXII.

Gen 32,1

fiait. Azaz unokáit.

Gen 32,2

útjára ment. Bét-Él felé, ahová Isten küldte, hogy fogadalmát teljesítse. Ez a látomás megerősítette Jákóbot abban a hitében, hogy Isten is emlékezik néki tett ígéretére.

Gen 32,3

Mahanájim. Azaz, két tábor; az angyalok csapata és Lábán csapata.

VIII. Vájjislach.
(XXXII,4–XXXVI.)

Gen XXXII.

XXXII,4–XXXIII,17. A félelem Ézsautól.

Gen 32,4

Amidőn Jákób közeledett hazájához, felébredt benne a fivérétől való félelem. Húsz év telt el Jákób távozása óta, de Ézsau bosszújától még mindig tarthatott Jákób és családja. Jákób jól tudta, hogy némely ember megőrzi haragját, hogy az idő nem mindig enyhíti a gyűlöletet.
földjére. Azaz, területére.

Gen 32,5

Jákób beszámolóját a legalázatosabb és legbékülékenyebb szavakkal mondja el.
tartózkodtam. Rási úgy értelmezi ezeket a szavakat „én nem lettem fejedelem, hanem idegen maradtam, nincs tehát okod, hogy gyűlölj apánk áldása miatt, amellyel azt az ígéretet kaptam, hogy nagyobb leszek nálad, mert az ígéret nem teljesült". Mivel héber szó גרתי (tartózkodtam) betűinek számértéke 613, s ez megegyezik a tórabeli parancsolatok számával (תריג מצו ת) a Midrás megjegyzi: „Lábánnál tartózkodtam, de a 613. parancsolatot megőriztem" – ez buzdítás Jákób utódainak, hogy legyenek hűségesek a Tórához, még ha nemzsidó környezetben laknak is (Rási, Lekách Tób).

Gen 32,6

üzenetet küldök uramnak. Hogy útban vagyok hazafelé és vágyom arra, hogy „kegyességet találjak szemedben".

Gen 32,7

testvéredhez, Ézsauhoz. Ehhez a kifejezéshez megjegyzik bölcseink: „Elmentünk ahhoz, akit te 'testvérednek' nevezel, de úgy vettük észre, hogy 'Ézsauhoz' jöttünk, ahhoz az emberhez, aki még mindig gyűlöl téged." (Ber. Rabba, Tanchuma.)
négyszáz ember. Nagyszámú kíséret, ez természetesen nyugtalanította Jákóbot, attól félt, hátha ellenséges szándékkal jön.

Gen 32,8

megijedt. Hogy elpusztul övéivel együtt.
aggódott. Még nagyobb aggodalom lett úrrá rajta arra a gondolatra, hogy ő lesz kénytelen másokat megölni (Ber. Rabba). Mindamellett nem esik kétségbe, hanem elkövet minden lehetőt, hogy megmentse önmagát és övéit. Három módszerrel próbálta meghiúsítani testvére gonosz terveit. Első védekezése az volt, hogy imádkozott Istenhez תפלה (vers 10.13); második, hogy ajándékokkal דורון iparkodott Ézsau gyűlöletét jóindulattá változtatni (vers 14–22); harmadik és utolsó menedéke volt, ellenállni és küzdeni מלחמה (XXXIII,1–3). (Tanchuma.) Jákób imája, megmutatva alázatosságát és háládatosságát, bizonyítéka annak, hogy sorsüldözöttsége kifejlesztette szívének nemes hajlamait. Szilárd elvekhez való ragaszkodás, állhatatos célkitűzés és a jelennek húsz éven át való szakadatlan bátor feláldozása a jövőért – megtisztít és nemesít. Jákób, noha kezdetben önzőnek látszott, mégis finoman érzékeny a lelki valóságok iránt és alkalmas belső újjáalakulásra. És az igazi megtérő – bölcseink szerint – közelebb jut Istenhez még azoknál is, akik sohasem botoltak meg, sohasem vétkeztek (Szanh. 99a.).

Gen 32,10

aki ezt mondtad nekem. Lásd XXXI,3.

Gen 32,11

hűséget. Szószerint: igazságot.
botommal. Ami a vándornak egyedüli kísérője magányos útján.

Gen 32,12

az anyát és gyermekeit. Szószerint „az anyát gyermekei felett", – plasztikus képe az anyának, aki gyermekei fölé helyezkedik, hogy védje őket és ha kell, felettük haljon meg. Ez a szólásmód bizonyára népies kifejezés, hogy jelezze a könyörtelen mészárlást. A fékeveszett gyűlölet nem

kíméli a gyengét és a védtelent sem.

Gen 32,13

mint a tenger fövénye. Jákób nem felejtette el az őseinek tett ígéretet (XXII,17.).

15–21

Jákób reméli, hogy az egymás után következő ajándékok csökkentik Ézsau gyűlöletét.

Gen 32,21

Megengesztelem őt. Szószerint „befedem arcát”, úgyhogy többé nem lát semmi okot arra, hogy reám haragudjék. V. ö. azzal a kifejezéssel, amely XX,16-ban fordul elő.

akarok arca elé kerülni. Szószerint „felemeli arcomat”, azaz kedvezően fogad engem.

23–33. Jákóbból Izráel lesz.

Ez a rész szemlélteti Jákób lelki életének válságát. Beszámol találkozásáról egy Égi Lénnyel, nevének Izráelre változtatásáról, az Égi Lény áldásáról és jellemének ebből eredő átalakulásáról. Maimonidesznek az a véleménye, hogy ez az egész esemény „prófétai látomás”. Más, különböző korban élő bibliamagyarázók is szimbolikusan fogták fel ezt a viaskodást és ősatyánk belső küzdelme megnyilvánulásának tekintik. – Mert benne is – mint minden halandóban harcolnak az alacsony szenvedélyek a nemes érzésekkel. A halálosan csendes éjszakában feleségeit, gyermekeit és mindenét átküldte a folyón. Jákób egyedül maradt – Istennel. Ott a sötétségben, kiszolgáltatva az aggódó rettegésnek, Isten küldöttje birkózott vele, aki oly sokszor harcolt emberekkel és győzött energiájával, ellenálló képességével és magasabb értelmével. A próféta szavai szerint (lásd e szidra haftáráját) „Neki (Jákóbnak) volt hatalma az angyal felett, és bírt vele, ő sírt és könyörgött hozzá”. Ez a könyörgés irgalomért, bűnbocsánatért és Isten védelméért meghallgatásra talált. Jákób, az eltaszított, Izráel lett. Isten fejedelme. Ősatyánknak ez a titokzatos küzdelme lett általános emberi allegóriája a harcnak és viaskodásnak egy-egy félelmetes válság előestéjén a kísértés magányában és homályában” (Stanley).

Gen 32,23

Jábók. A Jordán mellékfolyója, feleúton a Holttenger és a Kinneret-tó között.

Gen 32,26

megérintette csípőjének forgócsontját. Általában ezt úgy értelmezik, hogy ez lett volna a támadó utolsó erőfeszítése Jákób legyőzésére.

Gen 32,27

Az ellenség aggódó törekvése arra, hogy kiszabaduljon mielőtt „hajnalodik”, késztette ősatyánkat arra a gondolatra, hogy támadója természetfeletti lény. Ezért követel Jákób áldást a szabadonbocsátás jutalmául.

Gen 32,28

Mi a neved? Szónoki kérdés, nem kíván feleletet, ez kitűnik a XVII,5-ből. A nevek a Szentírásban nemcsak egyszerű jelzésre szolgálnak, hanem belső jelentőségük is van.

Gen 32,29

Ne legyen többé a neved Jákób. Azaz: „fondorkodó”, aki megtévesztéssel győz ellenségei felett.

Izráel. Ez a név nyilván a győzelem kifejezése: valószínűleg „Isten harcosa”. Utódai az *izráeliták.* Isten harcosai, akik az isteniért küzdenek, akik mennyei segítséggel Istenüknek aratnak győzelmet.

küzdöttél. A LXX. és Vulgata így fordítják: „Győztél Istennel szemben és győzni fogsz emberekkel szemben”.

Istennel. V. ö. Hósea XII,4. Itt új példánk van arra, hogy „Isten” az „Isten angyala”, kifejezés helyett áll XVI,7 és XXXI,11-ben.

emberekkel. Lábánnal és Ézsauval.

Gen 32,30
Mint Birák XIII,17 és köv.-ben az angyal nem akarja elárulni a nevét, mert valami misztikum van benne.

Gen 32,31
Láttam Istent színről-színre. A Tárgum szerint: „Láttam Isten angyalait színről-színre".
megmenekült lelkem. Jákób angyalt, Isteni Lényt látott és életben maradt: v. ö. Exod. XXXIII,20.

Gen 32,32
sántított. A harc rajta hagyta nyomát, de Jákób győztesen került ki belőle, megváltva és a küzdelemben átalakulva. Ez volt mindig sorsa a népnek is, amely tőle kapta nevét.

Gen 32,33
A szökőinat. Ezt, más vele összefüggő erekkel és inakkal együtt ritusunk szerint el kell távolítani a levágott állatból, mielőtt az állatnak ezt a részét megesszük. Ez az intézkedés Izráel részére állandó emlékeztetés az isteni gondviselésre, melynek megnyilvánulását ősatyánk történetében látjuk.

Gen XXXIII.
Jákób és Ézsau találkozása.

Gen 33,2
leghátrább. Azokat, akiket legjobban szeretett, a lehető legbiztosabb helyre állította.

Gen 33,3
elvonult előttük. Hogy kiengesztelje fivérét, ha lehet, vagy hogy felfogja a támadás első lendületét és elősegítse feleségeinek és gyermekeinek megmenekülését.
hétszer. A Tel-El-Amarnai levelekben gyakran előfordul ez a kifejezés: „hétszer és hétszer borulok le az én uram lábához".

Gen 33,4
megcsókolta. Ebből kitűnik, hogy Ézsau mégis jólelkű és megbocsátó volt. Jákób nyakába borult, megcsókolta és sírtak, ami gyakran előfordul az érzékeny lelkű keleti embernél. Azonban az a szó, hogy „megcsókolta" וישקהו a héber szövegben pontokkal van ellátva. Bölcseink kételkedtek abban, hogy Ézsau csókja őszinte volt (Ber. Rabba). Magatartása valóban furcsa. Ha szándéka kezdettől fogva barátságos volt, miért kísértette magát négyszáz főnyi haderővel? Ha pedig azzal a céllal indult el, hogy testvérét megtámadja, mit jelent ez a meleghangú üdvözlés, mihelyt szembe találkozott vele?
Bölcseink szerint ez Jákób imáinak volt köszönhető: Isten Ézsau haragját szeretetre változtatta. De bárhogy is legyen, itt új bizonyítékát látjuk a Szentírás ragyogó pártatlanságának. Izráel örökös ellenségeinek, az edomitáknak ősét lovagias, nagylelkű és nemes érzésű embernek írja le.

Gen 33,8
táborral. Azaz a nyájakkal, melyeket előre küldött Ézsaunak ajándékul. Lásd XXXII,17.

Gen 33,9
Van nekem elég. Szószerint: „van nekem sok". Hogy Ézsau vonakodott az ajándékot elfogadni, az bizonyára csak a keleti udvariaskodásnak követelménye. Lásd a XXIII. fejezetet.

Gen 33,10
arcodat úgy láttam. Ez a kifejezés: „arcot látni" a barátságos fogadtatást fejezi ki. Jákób ezt mondta: „Kegyesen megbocsátottál nekem, mint ahogy bocsánatot nyertem volna Isten előtt is, ha az ő színe előtt jelentem volna meg ilyen alázatos lélekkel és tiszteletteljes áldozatokkal, amilyenekkel hozzád közeledek. Tekintsd tehát az én ajándékomat „minchának", „áldozatnak".

Gen 33,11

ajándékomat. Szószerint: áldásomat. Az ajándék visszatükrözi az adakozó szívének érzéseit.
van nekem mindenem. Ézsau vagyona „sok”, de azért hajlik arra, hogy „többet” szerezzen. Jákóbnak most „mindene” van, azaz elmúlt az a veszély, hogy testvére öli meg, vagy hogy megöli testvérét, lásd XXXII,8-hoz.

Gen 33,12
én akarok előtted menni. Ézsau felajánlja neki saját fegyvereseit.

Gen 33,13
Jákób ismeri Ézsau ingadozó jellemét, minél gyorsabban el akar tőle válni.
gyengék. Azaz, nem bírják az út fáradalmait.
és hogy… szoptatnak. Vagy: és vannak nálam szoptatós juhok meg marhák. (Az Imit régi fordítása.)

Gen 33,14
jószágom. Szószerint: „munkám”; v. ö. a szó használatát Gen. II,2-vel, ahol többek közt azokra a dolgokra vonatkozik, melyeket Isten alkotott. A héber szó: „munka” itt „birtokot” is jelenthet, mint Exod. XXII,7.10-ben.
Széirbe. A Biblia nem beszél arról, hogy Jákób meglátogatta volna testvérét Széirben. De – bölcseink szerint – Jákób még meg fogja látogatni Ézsaut Széirben a messiási időkben, amidőn a kibékülés Izráel és Edóm közt teljessé lesz. (Jer. Áb. Zara II,1.).

Gen 33,15
Jákób az ajánlatot bölcsen visszautasítja.

Gen 33,17
Szukkótba. Pontos helye ismeretlen. Gád törzsének területéhez tartozott Nyugat-Jordániában (Józs. XIII,27). Jákób több évet tölthetett Szukkótban.

18–20. Sekemben.

Gen 33,18
békességben. Azaz békésen, békés szándékkal. Mivel az a szó „teljességet, épséget” is jelent, többféle midrás-magyarázat fűződik hozzá; pl.: hogy kigyógyult sántaságából; vagy: tökéletes lett tóra-tudásában, amit nem felejtett el Lábánnál tartózkodása alatt (Sább. 33b. Rási).
Sekem. Lásd XII,6-hoz.
a város előtt. Azaz a várostól keletre, v. ö. XVI,12-höz. Kb. egy mérföldnyire a várostól még ma is mutatják Jákób forrását.

Gen 33,19
megvette. Az ősatyák bizonyságát adják függetlenségre törekvő szellemüknek azáltal, hogy vásárlással is megszilárdítják országukra való elvitathatatlan jogukat. Lásd a XXIII. fejezetet.
Hamór… fiaitól. Hamór családjából származó emberektől.
Sekem atyjának. Sekem városának alapítója vagy főnöke.

Gen 33,20
oltárt. Hálából Istennek, amiért megengedte, hogy békében visszatérjen ősei országába.
és így nevezte el: Isten, Izráel Istene. Hitet tesz az egy igaz Isten mellett, rögtön abban a pillanatban, amikor pogány kanaániták között telepszik le (Ryle).

Gen XXXIV.
Dina.

Ez a fejezet kivétel a békés jelenetek sorozataiban, amelyek az ősatyák életéről és jelleméről

szólnak. Itt vad bosszúról és dühös mészárlásról hallunk.

Gen 34,1

hogy megnézze. „És magát mutogassa” – fűzi hozzá a szamaritánus szöveg. A héber kifejezés „Látni valakit” azt jelenti: „barátkozni valakivel”. Jákób rosszul tette, hogy leányát egyedül, kíséret nélkül engedte az ország leányai közé (Adam Clarke).

Gen 34,2

meggyalázta. A héber kifejezésben benne van az erőszakosság fogalma is.

Gen 34,3

nyájasan. Szószerint „szívére beszélt” a leánynak, v. ö. Jezs. XI,2. Vigasztalni próbálta őt szerelmes szóval és azzal, hogy feleségül veszi.

Gen 34,4

Szerezd meg nekem feleségül ezt a leányt. A szülők kötelessége volt fiúknak feleséget szerezni, v. ö. XXI,21.

Gen 34,7

aljasságot. A héber szó értelmetlen rosszaságot, erkölcsi alapfogalmak iránt való teljes érzéketlenséget is jelent.
Izráelben. Mivel ez a szó azt jelenti, hogy „Izráel népe” itt egyenesen anakronizmusnak látszik, mert a nemzet még akkor nem létezett. A mondatnak ezt a részét tehát úgy kell felfogni, hogy nem Jákób mondta, hanem a Tóra írójának felfogása. Azt jelenti, hogy ősatyáink otthonában a fejlett erkölcsi fogalmak voltak honosak, és egy leány megbecstelenítését a családi tisztesség és erkölcs ellen való durva sértésnek tartották, amely szigorú megtorlást követelt.

Gen 34,10

Hamór meghívásának szívélyességét össze kell vetni azzal, amit városa embereinek mondott a 23. versben: Hogy tervét elfogadtassa velük, megígéri nekik, hogy hasznuk lesz az egyesülésből, mert hozzájuk kerül Jákób vagyona.

Gen 34,12

hozományt. A vételárat, ez a „móhar”, amit a menyasszony apjának és fivérének adtak, lásd XXIV, és XXIX,18-hoz.
ajándékot. Személyes ajándékot a menyasszonynak.

Gen 34,13

ravaszsággal. Jákób fiai tudták, hogy ők kisebb számban vannak, mint Sekem városának polgárai, cselhez folyamodtak, hogy keresztülvigyék határozatukat, nővérük megbecstelenítésének megbosszulását. Ha elfogadják ajánlatukat, a férfi lakosság egy időre gyenge és védtelen lesz, ez majd alkalmat ad nekik az eredményes támadásra. De miért szenvedjen a város egész lakossága egyiküknek gaztettéért? Jákób fiai bizony meggondolatlanul és istentelenül cselekedtek. Jákób nem is bocsátotta ezt meg nekik halála napjáig. L. XLIX,7.

Gen 34,14

szégyen. V. ö. Józs. V,9.

Gen 34,20

kapujába. A szokásos gyülekezőhelyen. L. XIX,1-hez.

Gen 34,23

nem lesz-e… a miénk. Ez a megokolás mutatja Hamór kétszínűségét.

Gen 34,24

mind, akik kimentek városának kapujába. V. ö. XXIII,10-hez. Valószínűleg az erős férfiak, az aggok és a gyermekek azonban nem, őket nem érdekelte a két nép összeházasodásának ajánlata.

Gen 34,25

Dina két fivére. E szavak hozzáfűzésével azt hangsúlyozza a Szentírás, hogy Simeon, Lévi és Dina ugyanannak az anyának voltak a gyermekei és azért ez a két fivér erősebben érezte a sértést és a bosszúvágyat.

Gen 34,30

Sokan kifogásolják, hogy Jákób csak azért fedte meg fiait, mert tettük veszélyt hozhatott reá, de nem fedte meg őket eljárásuk gyalázatos módjáért, hogy kihasználták azoknak az embereknek védtelenségét, akikkel baráti szövetséget kötöttek. A Szentírás azonban gyakran hagyja, hogy a tettek beszéljenek, és nem fűzi mindig hozzájuk a belőlük leszűrhető erkölcsi tanulságot. Azonfelül ezt a fejezetet kiegészíti Jákób áldása XLIX,5. és köv.-ben. Simeonra és Lévire utalva így kiált fel, haldokló ősatyánk „Simeon és Lévi testvérek, erőszak eszközei az ő fegyvereik… Átkozott legyen haragjuk, mert erős és fellobbanásuk, mert kegyetlen volt".

Gen 34,31

Jákób fiai azt válaszolják, hogy húguk megbecstelenítését meg kellett bosszulniok és hogy csak ez az út maradt a cselekvésre. Minden népben akadtak a történelem folyamán lobbanékony, harcias emberek, akik engedtek vak indulatuknak, ha ilyenfajta durva sértés érte őket.

Gen XXXV.
Visszatérés Bét-Élbe. Izsák halála.

Gen 35,1

menj fel Bét-Élbe. Sekem kb. 630 méternyire van a tenger színe felett és Bét-Él kb. 960 méternyire. Az út Sekemből Bét-Él felé tehát állandóan emelkedik.
oltárt. Beváltotta fogadalmát (XXVIII,22-ben).

Gen 35,2

az idegen isteneket. Azaz, az isteneket, melyeket idegen törzsek imádnak. Rási szerint ez azokra a bálványképekre vonatkozik, melyeket Sekemből zsákmányoltak.
tisztálkodjatok. Fürdés által és az önmegtartóztatás által mindattól, ami vallási szempontból tisztátalanná tenné őket. V. ö. Exod. XIX,10 és köv.

Gen 35,4

gyűrűket. Fülbevalókat. Ezek nemcsak díszítésre szolgáltak, hanem amulettek és varázsszerek voltak (Tárgum Jonathan).
tölgyfa. Lásd XII,6-hoz.

Gen 35,5

Isten rettegése. Istentől való rettegés.

Gen 35,6

Lúzba. Lásd XXVIII,19-hez.

Gen 35,7

Bét-Él Istene. Rási kifejti: „*Isten,* aki kinyilatkoztatta magát Bét-Élben".

Gen 35,8

meghalt Debóra, Rebeka dajkája. V. ö. XXIV,59. Mindeddig Jákób családjánál élt.

Gen 35,9

újra. Amint megnyilatkozott neki Isten a kivándorlás idejében, épúgy visszatérésekor is megnyilatkozott, hogy megújítsa ígéreteit.
Paddán-Arámból. Lásd XXV,20-hoz.

Gen 35,10

Isten megerősíti a névváltoztatást, mellyel az angyal a harc hevében Jákóbot kitüntette (XXXII,29).

Gen 35,11

Mindenható Isten. Héberül: „Él Saddai”. Az ígéretre nézve v. ö. azzal a jelenettel, mikor Izsák megáldja Jákóbot, XXVIII,3-ban.

Gen 35,13

És fölszállt mellőle. Ugyanez a kifejezés XVII,22.

Gen 35,14

kent rá olajat. V. ö. XXVIII,18-hoz.

Gen 35,16

mikor közel voltak már. Azaz, nem nagy távolságban.
Efrátba. Bét-Éltől délre fekvő helység.

Gen 35,17

most is fiad lesz. A dajka úgy vigasztalja a haldokló asszonyt, hogy emlékezteti József születésénél mondott imájára XXX,24. (Skinner).

Gen 35,18

Benjaminnak. Hoffmann szerint így lehetne ezt a nevet fordítani: „aggkorom fia”. A szamaritanus szöveg בן ימים-ot ír.

Gen 35,19

meghalt Ráhel. A Szentírás nem szól Jákób bánatáról. Új példája ez a bibliai elbeszélés rendkívüli tárgyilagosságának. Jákóbnak szeretett asszonyáért érzett bánkódása, akiért türelmesen szolgált tizennégy éven keresztül szenvedélyes hangú visszaemlékezésben jut kifejezésre, XLVIII,7-ben.

Gen 35,20

oszlopot. A héber מצבה szó később a sírkő terminus technicusa lett. „Ráchel sírja” a mai Palesztina zsidó szenthelyeihez tartozik.

Gen 35,21

Migdál Éderen. Fekvése ma ismeretlen.

Gen 35,22

Reubén. Szokás volt Keleten, hogy a jogos örökösök apjuk feleségeit birtokukba vették, hogy ezzel is kinyilvánítsák az öröklésre való jogukat, v. ö. Lev. XVIII,8. De bármi volt is az indoka ennek az undok tettnek, emléke megmaradt az ősatya lelkében; ez hatott az „áldás”-ra, melyet halálos ágyán legidősebb fiának mondott (XLIX,4).
és meghallotta ezt Izráel. „Ezt” nincs meg a héber szövegben. A héber szöveg régi rendezői, a maszóra mesterei szerint „szünetjel van a mondat közepén”. Ez azt jelenti, hogy a Biblia hirtelen félbeszakítja elbeszélését, mert kínos lenne folytatni az ilyen visszataszító témát.

Gen 35,26

születtek neki Paddán-Arámban. Általánosítás, mely nem veszi figyelembe a kivételt, Benjamint, aki Kanaánban született.

Gen 35,27

Mamréba. Lásd XIII,18-hoz.
Kirjat-Arbában. Lásd XXIII,2-höz. Abból, hogy Rebekát itt nem említi, arra következtethetünk, hogy ő meghalt Jákób visszatérése előtt.

Gen 35,29

meghalt. Rási szerint a Biblia itt nem követi a kronológiai sorrendet. Csak kényelem szempontjából említi itt meg halálát.
betért népeihez. Lásd XXV,8-hoz.
Ézsau meg Jákób. Épúgy közösen adta meg Izsák és Ismáél a végtisztességet Ábrahámnak (XXV,8.). Izsák kevésbé tevékeny jellem mint Ábrahám vagy Jákób. Ábrahám korszakot nyitott

meg. Élete ezért gazdag volt eseményekben. Jákób befejezi az ősatyák korszakát. Az ő élete is változatos és eseményekkel teli volt. De Izsák helyzete más volt. Ő örökölte a hűséges istenhitet. Neki csak az volt a feladata, hogy azt csorbítatlanul továbbítsa. Nem csoda, hogy keveset hallunk róla, és hogy apja életének némely mozzanatát megismétli (Hoffmann). Izsák türelmes, elmélkedő ember, erős és odaadásban és szeretetben mintaképe, az otthonát szerető embernek. Erényei utódjaira is jellemzők a történelem különböző korszakain keresztül. Ő a passzív erények mintaképe, de ebben a passzivitásban erő rejlik (The Study Bible).

Gen XXXVI.
Ézsau leszármazottai.

Gen 36,1
azaz Edómnak. V. ö. XXV,30.

Gen 36,2
Ézsau… vette. Ézsau feleségeinek a neveihez lásd XXVI,34-hez.

Gen 36,6
más országba. A Tárgum fordítja így, az „országba” kifejezést, megkülönböztetésül „Kanaán országától”.

Gen 36,7
Ugyanez az ok indította Ábrahámot, hogy elkülönödjék unokaöccsétől, Lóttól (XIII,6.).

Gen 36,8
Széir. Lásd XIV,6-hoz.

Gen 36,10
Elifáz. A rabbinikus legendában ő a legkiválóbb Ézsau utódai között. A jámbor életmódban nevelkedett Izsák szemei előtt, az Örökkévaló felruházta őt a prófécia szellemével. A hagyomány szerint azonos Jób egyik barátjával.

Gen 36,12
Amálékot. V. ö. XIV,7-hez.

Gen 36,20
az ország lakói. Az őslakók Ézsau nemzetségének megérkezése előtt. A hóriták valószínűleg barlanglakók voltak. Némelyek szerint ők voltak a hetiták kulturális elődei; lásd Deut. II,12-höz.

Gen 36,24
ősvéreket. A héber szó „Jemim” csak itt fordul elő. Más hagyományok szerint hőforrásokat jelent ez a szó.

Gen 36,31
Ebben a versben határozott nehézség van. Ibn Ezra a „királyt” Mózesre vonatkoztatja, Izráel fiainak első vezetőjére. Kielégítőbb magyarázata a versnek a következő: az előbbi fejezetben (XXXV,11) az örökkévaló ünnepélyesen megígérte Jákóbnak, hogy „és királyok erednek ágyékodból”. Az izraeliták kétségtelenül állandóan ápolták a reményt a megígért királyságra és a királyi nemzedékre. Mózes maga (Deut. XXVIII,36.) beszél a királyról, akit az izraeliták maguk fölé fognak helyezni; és azért nem természetellenes, hogy a nyolc királlyal kapcsolatban, akik Ézsau családjában Mózes előtt uralkodtak, a Szentírás félbeszakítja elbeszélését és biztosítja Izráelt, hogy az ő története még nem érte el teljes kifejlődését. A héber szöveg szószerinti fordítása: „Mielőtt király uralkodott Izráel fiai felett”, de így is lehet fordítani: „míg Izráel fiai felett ezidőszerint még nem uralkodik király”, mert semmi sem utal ezekben a szavakban a mult időre illetőleg arra, hogy megírásuk előtt király uralkodott volna Izráelben.

Gen 36,35

Hadád. A szír vihar-isten neve, és gyakori edómita (és szír) nevekben.

Gen 36,38

Báal-Hánán. Ugyanaz a név, mint Hannibal, azaz: „Báal kegyes”.

Gen 36,40

törzsfőinek nevei. A törzsfők (amint címük mutatja) nem voltak egész Edóm uralkodói, hanem csak egyes törzsek vagy tartományok urai.

IX. Vájjéseb.
(XXXVII–XL.)

(c) József és testvérei.

Gen XXXVII.
József álmai.

Gen 37,1

Ézsau leszármazottainak rövid felsorolása után, anélkül, hogy történetüket elmondaná, visszatér a Biblia Jákób és fiai történetének elbeszéléséhez.

Gen 37,2

nemzetségei. Csakis Józsefet említi, mert ő a főszereplője annak az elbeszélésnek, amelyet könyvünknek még hátralevő része elmond. A Genezis elbeszéléseinek szépsége és mélysége és különösen József történetének bája, minden időben bámulatba ejtette az olvasót. A legmélyebb gondolatokat a mindennapi élet szavaival fejezi ki úgy, hogy habár a gyermek is meg tudja érteni az elbeszélés menetét, mindamellett a legnagyobb gondolkozók is állandóan új mélységeket, meglepő gondolatokat fedeznek fel benne (Ryle). Mint a nyár és a csillagos ég, mint az öröm és a gyermekkor, úgy kapják meg és bűvölik el az ember lelkét ezek az elbeszélések fenséges egyszerűségükkel, nagy komolyságukkal és csodálatos szépségükkel. Valóban pótolhatatlanok a gyermekek erkölcsi és vallási nevelésében. Maga az a tény, hogy ezek az elbeszélések több mint háromezer év után is még mindíg érdeklődést keltenek minden faj és világtáj gyermekeinél, bizonyítja, hogy örök értékek rejlenek bennük. Nincs a világon más irodalom, amelyben erre példa volna.

Ezt még olyan pedagógus-körök is elismerték, amelyek nemcsak a Bibliával szemben elfoglalt hagyományos állásponttól, hanem még az általános vallási szempontoktól is távol állanak. Ezeknek az elbeszéléseknek páratlan hatóereje abban rejlik, hogy azt az érzést keltik az olvasóban, hogy az uralkodó isteni Gondviselés törvénye érvényesül minden felett és keresztülviszi céljait az emberi motívumok bonyodalmain keresztül. Erkölcsi szellemmel vannak telítve e történetetek. Kötelesség, bűn és büntetés, a szenvedély összeütközése a lelkiismeretességgel, az erkölcsi és szellemi erők győzelme az emberi élet viszontagságaiban, ezek a vezető témák. Ami különösképpen vonatkozik a Genezisre, az alkalmazható az egész bibliai történetre. Nem elvont formulákkal hozza közel Istent és a kötelességtudást az ember lelkéhez, hanem egyes *emberek életének elbeszélése* által, akik éreznek és vétkeznek, akik botlanak és bűnbe esnek, mint mi is; de akik sötétben-tapogatózásuk mellett is megmaradnak az egy-igaz úton és újra felemelkednek a magasba. Bizonysága ennek József testvéreinek a magatartása, amidőn teljesen átérzik bűnük egész nagyságát. „Melyik más

könyv tanulmányozásában – ezt kérdezi T. H. Huxley, Darwin munkatársa – nemesedhetnének ennyire a gyermekek és jöhetnének rá arra a gondolatra, hogy a történelem tágas területén minden egyén, ők maguk is, csak egy pillanatnyi helyet foglal el az Örökkévalóság folyamatában; és minden idők áldását vagy átkát nyeri el, aszerint, hogy mennyire iparkodik a jót cselekedni és a rosszat gyűlölni?"

legeltette. Az, hogy József ugyanazt a foglalkozást űzi, mint testvérei, nincs teljesen összhangban azzal, ami a következő versben áll. Ehrlich azért így fordítja: „József, aki 17 éves volt, ellenőrizni szokta – noha még csak ifjú volt – testvéreit", t. i. Bilha és Zilpa fiait, amikor ők a juhoknál voltak. József így csak a szolgálók fiainak lett volna ellenőrzője.

rossz híreket. Valószínűleg beárulta őket, hogy elhanyagolják kötelességeiket.

Gen 37,3

öregségének gyermeke volt. Akkoriban Benjámin még gyermek volt és az apa szeretete elsősorban Józsefre összpontosult. Miután azonban Józsefet eladták, Benjámin lett az apja kedvence. (XLIV,20.)

tarka köntöst. Ez a fordítás a LXX-án, a Tárgum Jónathánon és Kimchi magyarázatán alapszik. Régebben csodálkoztak, hogy olyan csekélység, mint egy tarka ruhadarab, kiválthatta a többi testvérek gyilkos gyűlöletét. Most azonban tudjuk az egyiptomi Bene Hassein sírboltjának festményeiből, hogy a patriarchák korában a semita törzsfők tarka köntöst hordtak az uralom jeléül József gyűlöletessé tette magát testvérei előtt, mert árulkodott rájuk; és Jákób azzal, hogy tarka köntöst csináltatott neki, kifejezésre juttatta, hogy őt *szemelte ki utódjául, ő lesz a törzsfőnök.* Mindehhez hozzászámítandó a fiú hiúsága, ami álmai elmesélésében is megnyilvánult, és így érthető testvérei haragja. Az uralkodásnak és királyi hatalomnak ez a jelképe Dávid korában is használatos volt, amint látjuk II. Sám. XIII,18-ból, noha a krónikásnak ott már meg kell magyaráznia ezt a különös ruházkodásmódot. Az a tény, hogy a József-elbeszélésben nincs ilyen magyarázó jegyzet, bizonyítja ennek az elbeszélésnek a régiségét. Amidőn a Genezist leírták, még tökéletesen értették ennek a szokásnak a jelentőségét (M. G. Ryle).

Gen 37,10

atyjának. József, bár előkelő családnak okos gyermeke, nagyon tapasztalatlan ahhoz, hogy eltitkolja magasabbrendűségét (Moulton).

megdorgálta. Mert szavai még fokozták azt a rosszindulatot, amely testvéreinél már eddig is megvolt.

anyád. Aki már nem is él.

Gen 37,11

irígykedtek. Az álom ismétlése megmutatta nekik, hogy az több volt közönséges álomnál. Irígyelték őt határozott magabízásáért. Mivelhogy ez az irígység még fokozta gyűlöletüket, olyan lelkiállapotba kerültek, hogy készek voltak ellene erőszakosan fellépni. Egyike a legnehezebb dolgoknak, megszokni, hogy valaki irígység nélkül elviselje a fiatalabb testvér magasabbrangúságát.

emlékezetében tartotta a dolgot. Megelégedéssel állapította meg, hogy látszólag isteni helyeslésre talált az, hogy ő Józsefet jelölte ki a család jövendő vezetőjéül.

Gen 37,12

Sekemben. Azt jelenti, hogy Sekem környékén, amely termékeny síkság volt. Nagyon merész cselekedet lett volna Jákób fiai részéről, ha odamentek volna azután, amit a XXXIV. fejezet elbeszél. De XXXV,5-ben világosan látjuk, hogy Isten rettegést küldött a népek szívébe, aminek következménye volt, hogy Jákób fiait békében hagyták.

Gen 37,14

Hebrón. Jákób székhelye, XXXV,27. A város mélyen fekszik egy szűk völgy lankás oldalán, hegyes vidék közepette.

Gen 37,17

Dótanba. Mai neve Tel-Dóthan. Gazdag legelője van.

Gen 37,19

az álmodozó. Szószerint „az álmok ura”; ez azonban csak az „álmodozó” szó héber megfelelője. Testvérei keserű gúnnyal beszéltek róla, és ez számára rossz jövendőt jelentett.

Gen 37,20

gödörbe. Vagy „ciszternába”, ahol vizet gyüjtöttek; ez még ma is általános dolog Keleten. Nyílása keskeny, úgyhogy aki benne van, nem tud segítség nélkül kijönni.
Majd meglátjuk. A midrás szerint ezek a szavak Isten megjegyzése (amit Mózes isteni sugallatra mondott) a testvérek kijelentésére: „öljük meg őt”. Az isteni válasz azt jelenti: Hadd lássuk kinek a terve fog érvényesülni, az enyém vagy az övék? A Midrás továbbá megállapítja, hogy Simeon volt az, aki először tette a testvérgyilkos javaslatot. Ez okolja meg József későbbi magatartását, XLII,24-ben (Ber. Rabba).

Gen 37,22

Ne ontsatok vért. Reúben első felszólítása „ne üssük agyon”, süket fülekre talál (lásd XLII,22); ezért cselfogással akarja testvéreit rászedni; arra hivatkozik, hogy legalább ne ontsanak vért – remélve, hogy megmentheti Józsefet és visszavezeti Jákóbhoz, aki ellen valamikor oly súlyosan vétkezett (Náchmánidesz, Ábárbánel).

Gen 37,23

lehúzták Józsefről köntösét. Letépték erőszakkal. Hogy mit mondott József testvéreinek ennél a kegyetlen jelenetnél, azt csak közvetve tudjuk meg XLII,21-ből. Úgy, ahogy Jákóbnak Ráhel halála feletti érzéseiről is csak a XLVIII,7-ben előforduló szenvedélyes célzásból következtetünk. A bibliai elbeszélés tömörsége ebben épúgy mint a XXII. fejezetben, az írásművészet tetőpontját éri el (Steinthal).

Gen 37,24

nem volt benne víz. De voltak benne kígyók és skorpiók (Rási).

Gen 37,25

leültek enni. Míg elítélt testvérük szívbemarkoló kiáltása még fülükben csengett. Semmivel sem lehet jellemzőbben kifejezni az érzéstelenséget és testvérietlenséget.
karaván. Az ilyen karaván Palesztina tiszta levegőjében több mérföldnyi távolságból látható. Két vagy három órát is eltarthatott, míg a karaván a testvérekhez eljutott. Dótan a transjordániai Gileádból jövő kereskedelmi út mentén volt, amely Jezreél völgyén és a filiszteus tengerparton át vezetett Egyiptomba.
balzsamot. Erről Gileád híres volt.

Gen 37,27

hallgattak reá. Kezdenek megijedni tervüktől, hogy éhhalállal pusztítsák el Józsefet; kevésbé kegyetlen tervhez folyamodtak tehát. (Reúbén nem volt jelen a tanácskozáson.)

Gen 37,28

midjánita emberek. Közben, míg a testvérek az étkezésnél voltak, midjánita kereskedők mentek arra véletlenül, emberi kiáltozást hallottak az útmenti ciszternából, felhúzták Józsefet és eladták az egyiptomi karavánnak. Így valóban nem testvérei adták el Józsefet. „Ellopták” őt, amint maga is mondja XL,15. (Rásbám, Luzzatto). Lehetséges, hogy a testvérei esetleg még meggondolták volna a dolgot és megkegyelmeztek volna öccsüknek.

Gen 37,29

Reúbén, aki úgy látszik, nem vett részt az étkezésben (25. vers), fel akarta húzni Józsefet a gödörből és vissza akarta vinni apjához. De a gödröt üresen találta, József nyomtalanul eltűnt. Azt hitte, hogy valami ragadozó állat hurcolta el.

Gen 37,30

én most hova legyek? Mint elsőszülött, őt tartaná apja erkölcsileg felelősnek. „Hova meneküljek apám bánata elől?” (Rási).

Gen 37,31

vették. A testvéreknek azonban egész kellemes volt a tudat, hogy megszabadultak Józseftől.

Gen 37,32

elküldték. Mások által; azaz, úgy intézték, hogy mások vigyék a köpenyt Jákóbhoz (Rásbam).
szóltak. Azok, akik a köpenyt hozták.

Gen 37,33

bizonyosan. Szószerint: „Fiam köntöse ez, vadállat falta fel őt; széttépve széttépetett József!” – Ezek a szavak tükrözik az apa szörnyű fájdalmát.

Gen 37,34

megszaggatta ruháit. Hagyományos gyász-szertartás a közeli hozzátartozó halálánál, a „keria”.
hosszú ideig. 22 évig.

Gen 37,35

leányai. Jelenti leány-unokáit és menyeit is, mint ahogy „fiai” unokákat is jelent.
sírba. Héberül „seól”, a halottak tartózkodási helye. Jákób szavai vagy azt jelentik, hogy gyászolni fogja fiát egész életén át, vagy hogy még a sírban is fogja őt gyászolni.

Gen 37,36

midjaniták. A héber szövegben: mödanim.
Egyiptomba. Az izmaelita karaván által.
Potifarnak. (Máshol Potifera, Petefre). Ez a név azt jelenti, hogy „Ra napisten ajándéka”.
tisztjének. A héber szó általános megjelölése minden „udvari tisztségnek”.
Fáraó. Az egyiptomi uralkodó címe.
a testőrök kapitányának. Vagy: „a hóhérok vezérének”.

Gen XXXVIII.
Júda és Támár.

Jákób családjának történetében Júda és József a két középpontban álló egyéniség. Az előbbi testvéreinek a vezetője és Dávid őse; az utóbbi, előkelő jelleme folytán és rendkívüli személyes befolyása által, fontos szerepet vitt Jákób gyermekei jövőjének a kialakításában. Mielőtt a Szentírás beszámolna József sorsáról Egyiptomban, elmondja a következő eseményt Júda életéből, hogy kimutassa az ellentétet az ő viselkedése és Józsefé közt a kísértés órájában.

Gen 38,1

abban az időben. Határozatlan kifejezés, gyakran áll olyan eseményekre, amelyek több évvel előbb vagy utóbb történtek. Ebben az esetben: Júda házassága előbb volt, mint József eladatása (Ibn Ezra).
elment. A Hebrón körüli sziklás magaslatokról Adullámhoz, a mélysíkra, 17 mélyföldnyire Jeruzsálemtől délnyugatra.

Gen 38,2

kanaáni. Ézsau rossz példáját követte (v. ö. XXVI,34 köv.), és dúsan aratott bűnt és szégyent. Azonban sok magyarázó ezt a szót olyan értelemben veszi, mint Zech. XIV,21 és „kereskedő”-nek fordítja (Tárgum, Rási, Mendelssohn).

Gen 38,5

Kezibben volt. T. i. Jehuda.

Gen 38,6

Jehuda feleséget vett. Az volt a szokás, hogy az apa választott menyasszonyt a fiának.

Támár. Szószerint „datolyapálma”. Ez a név később előfordul Dávid családjában.

Gen 38,8

teljesítsd az elhalt férj testvérének a kötelességét. Ez a sógorházasság (leviratus) szokására utal, amely szerint a megmaradt sógor (latinul: levir) elvette fivére gyermektelen özvegyét, lásd Deut. XXV,5 és v. ö. Rúth IV, és köv. A legidősebb fiú, aki ebből a házasságból eredt, örökölte az elhúnyt nevet és vagyonát.

Gen 38,9

nem az övé lesz. Azaz, nem az ő nevét fogja viselni a születendő gyermek.

Gen 38,11

menyének. Támárnak. A gyermektelen özvegy visszament apja házába. Júda azt hitte, hogy Ér és Ónán halálának Támár volt az oka. Ezért nem meri Sélával megköttetni a sógorházasságot.

Gen 38,12

Sua leánya. Az asszony neve ismeretlen. Bizonyos idővel halála után Júda illőnek tartotta, a juhnyírás idején meglátogatni a kanaánita ünnepségeket.
Timnába. Néhány mérfölddel Hebróntól délre.

Gen 38,14

özvegyi ruháit. Nehogy Júda felismerje, álruhában jelenik meg és ez a csel egész tisztességesnek tűnt fel neki. Az Astartenak szentelt (parázna) nők fátylait vette magára. Szándéka az volt, hogy Júdát magát kötelezi a leviratus-kötelesség teljesítésére. Úgy látszik, hogy a Mózes előtti korban az elhúnyt családfő minden férfi rokonára kötelező volt a leviratus-házasság.

Gen 38,15

paráznának vélte. A 21. vers szerint „kedésa”; azaz olyan asszony, aki arra szánta magát, hogy paráználkodjék a pogány kultusz értelmében. Ez a visszataszító szokás általános volt a régi Főniciában és Babylóniában, és megmaradt sok formai maradványa a hindu kultuszban is. De Izráelben nem tűrték meg a „kedesá”-t; lásd Deut. XXIII,18.

Gen 38,16

letért hozzá. Letért az útról, amelyen haladt, hogy találkozzék vele (Rási).

Gen 38,18

Támár így szerzett olyan zálogot, amely teljes biztossággal lehetővé tette a tulajdonos felismerését. Pecsét, zsinór és bot voltak a seik jelvényei Kanaánban és a magasrangú személy jelvényei Babilóniában és Egyiptomban.
zsinórod. Erre akasztották a pecsétet.

Gen 38,23

tartsa meg hát magának. Hadd tartsa meg a zálogokat, nehogy a további kutatás által (Juda) megszégyenüljön. Még a מתן תורה előtt is, még mielőtt a Szinajon Isten kinyilatkoztatta az egyéni életmódnak magasabb eszményét és még mielőtt ismert lett volna a Szentség törvénye (Lev. XIX), szégyenletesnek tartották az ilyen tetteket.
elküldtem e gödölyét. Érzi, hogy nem tehet többet.

Gen 38,24

hogy elégessék. Júdának, mint a család fejének, hatalma van élet és halál felett; v. ö. XXXI,32. Támár Séla menyasszonya volt, és az eljegyzés épp olyan köteléknek számított, mint a házasság.

Gen 38,25

attól a férfiútól. Támár nemesen cselekszik, midőn eltitkolja a csábító nevét. Júda is jobbik oldalát mutatja, mert bevallja bűnét. Bölcseink igen fontosnak tartják a megtérésnek ezt a tényét. (Rási, Szóta 10b.)

Gen 38,26

A Szentírás nem hallgatja el hőseinek és hősnőinek bűneit.

Gen 38,28
piros fonalat. Hogy biztosítsa elsőszülöttségi jogát.

Gen XXXIX.
Potifár felesége.

József története folytatódik ebben a fejezetben. Életének új és súlyos körülményei között is bizalmat kelt megnyerő egyénisége és jellemének természetes előkelősége. Megnyeri urának bizalmát, és sértetlenül menekül meg a bűnös kísértésből.

Gen 39,1
egyiptomi férfiú. József története a Hykszosz-királyok uralkodása alatt játszódott le, Egyiptom beduin hódítói alatt. Talán csak kivételesen került „egyiptomi férfiú" magasabb állami hivatalba.

Gen 39,2
szerencsés ember. Minden cselekedete sikerült.

Gen 39,4
vele szolgáltatta ki magát. Személyes szolgája volt. Azután előlépett a felügyelői állásba, t. i. háztartásának és egész vagyonának az ellenőre lett.

Gen 39,6
nem gondolt mellette semmivel. Azaz, mivel József volt az intézője, semmivel sem törődött, és minden ügyét József gondjaira bízta, kivéve kenyerét. Ezt nem bízhatta olyanra, aki nem volt egyiptomi; lásd XLIII,32.
szép termetű. Mint anyja, Ráhel (Ibn Ezra).

Gen 39,7
ezen dolgok után. Azaz József kettős előlépése után, miután nem volt már rabszolga, hanem felügyelő és bizalmas titkár lett, urának felesége közeledett hozzá. A régi egyiptomiak – férfiak és nők – erkölcstelensége közismert volt.

Gen 39,9
és vétkeznék Isten ellen. József nem akart urának bizalmával visszaélni, sem pedig Isten ellen vétkezni. Mint istenfélő ember tudta, hogy ez a dolog visszatetsző lenne Isten előtt. És ez elég ok számára, hogy ne hallgasson a bűnös asszony csábító szavára. Ha Potifar nem is jönne rá soha a bűnre, Isten tudna róla.

Gen 39,12
elmenekült. Némely bűnt csak menekülés által lehet elkerülni. Ben Szira XXI,2: „Menekülj a bűntől mint a kígyótól, mert ha nagyon közel jutsz hozzá, megmar; foga olyan, mint az oroszlán foga, az emberek lelkét öli meg". Bölcseink azt mondják, „a kísértés pillanatában atyja képe jelent meg előtte és ez adott neki erőt az ellenállásra". (Szóta 36b.)

Gen 39,14
hívta. Bosszúálló rosszakarattal visszautasított szerelme miatt; hangosan kiáltott házanépének, amely bizonyára úgyis irígykedett Józsefre szerencsés helyzete miatt.
héber. Lásd az 1. verset és XLI,12. Régi egyiptomi törzshöz tartozván, egyiptomi faji előítéletre hivatkozik. Ennek az ázsiai idegennek a beengedése az ő házába sértés reá, mint minden tiszta-fajú egyiptomira!
hogy csúfot űzzön velünk. Hogy a legdurvább sértést kísérelje meg velünk szemben.

Gen 39,16
ruháját. József ellen bizonyítékul, és hogy meggyőzze Potifárt saját ártatlanságáról.

Gen 39,20

börtönbe. A héber szó csak itt fordul elő, és úgy látszik egyiptomi eredetű. A Midrás szerint Potifárnak bizonyos kételyei voltak a József elleni vád tekintetében; mert különben nem záratta volna börtönbe, hanem megölette volna (Ber. Rabba). József életének ehhez a jelenetéhez van egy érdekes párhuzam az egyiptomi irodalomban: „Elbeszélés a két fivérről". A mesében a gonosz asszonyt saját férje öli meg.

Gen 39,21

De az Örökkévaló Józseffel volt. A börtönben, adván neki vigaszt és erőt, hogy elviselje a szenvedést és a szégyent. Megnyeri a börtönőr bizalmát, mint azelőtt uráét. A magasabbrendű szellem és lélek értéke még a fogházban sem maradhat elrejtve.

Gen 39,22

József kezébe adta. Azaz, ő lett a többi fogoly felügyelője.
ő általa történt. Minden József indítványa szerint történt.

Gen 39,23

nem nézett semminek utána. Épúgy, mint Potifár. József teljes bizalmat élvezett.

Gen XL.
József és a foglyok.

József megfejti Fáraó két tisztviselőjének álmát. Ez a jelenet hűségesen tükrözteti az egyiptomi viszonyokat József idejében.

Gen 40,1

ezen dolgok után. Melyeket részletesen elmondott az előbbi fejezetben.

Gen 40,2

főpohárnokra… fősütőre. Az egyiptomi udvaroknál volt: „konyhaasztal irnoka" és egy „sütőház-felügyelő" (Erman). Ezeknek a tisztviselőknek meg kellett kóstolniok az ételt, mielőtt a királyi étkezés megkezdődött. A főpohárnok szót úgy is lehet fordítani, hogy „serleg-hordozó". Némelyek azt gyanítják, hogy ezeket a tiszteket azzal gyanusították, hogy Fáraót meg akarták mérgezni.

Gen 40,3

őrizetbe. Vizsgálati fogságba, perük befejeztéig.
testőrök kapitányának. Azaz Potifárnak. A fogházban a fogházőr teljesített szolgálatot és Potifárnak volt felelős.

Gen 40,4

Potifár Józsefet bízza meg, hogy a bezárt tisztekkel legyen. De József nem a feljebbvalójuk, hanem köteles őket kiszolgálni – ez udvarias cselekedet Potifár részéről szerencsétlen tiszttársaival szemben.
egy ideig. Szószerint „napokig", talán *hosszú* időt jelent.

Gen 40,5

jelentése szerint. Amint a jövő igazolta.

Gen 40,8

nincs, aki megfejtse. Hivatásos álomfejtő nem állott rendelkezésükre, és másoknál hiába kérdezősködtek a fogházban az álom értelmének a lehetőségeiről. Az álomfejtő hivatásos, nagyfontosságú „szakember" volt a jósok, kuruzslók és „bölcs emberek" kategóriájában.
Istennél van a megfejtés. Azaz lehet, hogy Isten, aki az álmot küldte, megadja nekem a megfejtés lehetőségét. „Az ember nem tudja saját bölcsessége által az álmokat megfejteni. Csak Isten tudja felfedni igazi jelentőségüket. Mondd el kérlek az álmot, talán Ő megajándékoz engem bölcsességével, hogy megmagyarázzam álmod jelentőségét" (Chizkúni).

Gen 40,11
kipréseltem. Szőllőlé vízzel keverve szerepel frissítő italként egyiptomi feliratokban.

Gen 40,13
számonveszi Fáraó fejedet. Tisztelettel, amennyiben visszahelyez állásodba.

Gen 40,14
Emlékezz meg rólam. Csakis annyit kér, hogy a főpohárnok ne felejtse el őt, hanem próbálja meg visszaszerezni neki a szabadságot.

Gen 40,15
elloptak engem. Lásd XXXVII,28., ami azt is jelenti, hogy nem volt született rabszolga.
a héberek országából. Abból az országból, ahol Jákób lakott. Némelyek azonosítják a „héberek" szót, amely ebben a versben fordul elő, a „Chabiri"-val, a Palesztinába betörő törzsekkel, melyek a 14. századbeli ante Tel-el-Amarna-táblákon szerepelnek.

Gen 40,16
kosár fehér kenyérrel. A király részére (v. ö. Nech. V,18); vagy: „lukacsos-fonású kosarak", amelyek lehetővé tették a madaraknak, hogy csipkedjenek a tartalmukból (Rásbám).

Gen 40,17
étel. Sütemény.
és a madarak. A pohárnok azt álmodta, hogy ő valóban hivatalát látta el, míg a fősütő csak megkísérelte, hogy azt tegye, de megakadályozták ebben. Rossz előjel volt továbbá az is, hogy a madarak lecsaptak az ételre és neki nem volt hatalma elűzni őket.
madarak ették. Szószerint: madár eszi.

Gen 40,19
és felakasztat. Karóba húzat. A lefejezett gonosztevők testét nyilvánosan kiakasztották, hogy a madarak zsákmánya legyen. Izráelben tilos volt ez a barbár szokás (Deut. XXI,23).
madarak eszik. Szószerint: madár eszi.

Gen 40,20
Fáraó születése napján. Azon a napon megvizsgálta a foglyok ügyét, mérlegelte kérvényeiket.

Gen 40,23
nem emlékezett meg Józsefről. Azon napon.
és elfelejtette őt. Később (Rási). A Midrás szerint, mivel József bizodalmát a pohárnokba vetette, Isten őt még két évig váratta a szabadságra (Ber. Rabba). A főpohárnok feledékenysége, saját szerencséjének örömében, nagyon is természetes. Sajnos, semmi sem olyan általános, mint a hálátlanság. Az ember felejt, de Isten nem felejti el az Övéit. És mikor legsötétebb az éjszaka, közeledik a hajnalhasadás.

X. Mikkéc.
(XLI–XLIV,17.)

Gen XLI.
József és Fáraó.

Gen 41,1
két év. Két évvel az előbbi fejezetben elmondott dolgok után.

Gen 41,2

nádasban. Héberül „achu”; egyiptomi eredetű szó. A nílusi fű értendő rajta.

Gen 41,5

szép. Vagy: „kövér”, azaz dús.

Gen 41,6

keleti széltől. A félelmetes sirokko (chamszin), mely Arábiából jön. Néha ötven napig is eltart és elpusztítja a növényzet nagy részét.

Gen 41,8

nyugtalankodott a lelke. Az álom ismétlődése meggyőzte őt arról, hogy az álomnak jelentősége van. A „nyugtalankodott”-tal fordított héber szó céloz az izgalomból eredő heves szívdobogásra.
írástudóját. Héberül „chartum” – valószínűleg egyiptomi szó.
nem volt senki, aki meg tudta volna fejteni. A pogány kuruzslás teljes csődje itt szembe van állítva az Isten által ihletett héber rabszolga tökéletes tudásával; v. ö. Exod. VII–IX,2. és Dániel II. és V.

Gen 41,9

Meg kell említenem vétkeimet. Nem csak akkori bűnét a király ellen, hanem József ellen elkövetett vétkét is, hogy megfeledkezett róla.

Gen 41,12

mindegyiküknek az álma szerint fejtette meg. Mindkettőjük álma egyéni volt és a megfejtés is egyéni.

Gen 41,16

nem én bennem van. Fáraó feltételezte, hogy József hivatásos álomfejtő. József válasza finom összetétele a vallásos komolyságnak és az udvarias szerénységnek.
ad majd jó feleletet Fáraónak. Azaz, olyan választ fog adni, amely meg fog felelni Fáraó és népe kívánalmainak.

Gen 41,19

nem láttam ilyen csúnyákat. Fáraó kiszinezi előadását, amennyiben kifejezi az álom által előidézett érzéseit is.

Gen 41,25

egy. Mindkét álomnak ugyanaz a jelentősége: mindkettő előjele annak, amit Isten tenni akar.

Gen 41,30

pusztítja az országot. Azaz az ország népét (Onkelosz).
33–36
József kifejti, hogyan tudatja Isten Fáraóval a helyes feleletet (16. vers). Az álom megfejtését kiegészíti a praktikus tanács, hogy hogyan lehetne az eljövendő válságot leküzdeni. József, a szent és álmodozó, a praktikus cselekvésekben is kiváló tehetségűnek bizonyul.

Gen 41,35

Fáraó keze alatt. Azaz királyi magtárakban.

Gen 41,36

összegyüjtve. Tartaléknak.

Gen 41,38

akiben Isten szelleme van. Azaz, az álomfejtés természetfeletti erejéhez hozzájárul még az államférfi gyakorlati éleslátása.

Gen 41,40

házam fölött. Vezetőállást biztosított számára.

Gen 41,42

pecsétgyűrűjét. Ezáltal jelképesen királyi tekintéllyel ruházta fel Józsefet.

byszusz-ruhába. Egyiptomi eredetű szó. Ebből az anyagból készítették a királyi család tagjai és a magasrangú tisztviselők ruháit.
aranyláncot. Az arany nyaklánc a magasrangú hivatalnokok kellékeihez tartozott. Ez új példája a József-elbeszélés figyelemre méltó történeti pontosságának. „Egyik ősi civilizáció sem volt elkülönödöttebb és sajátságosabb, mint az egyiptomi. Szokásaikat, nyelvüket, írásmódjukat egy nép sem követte, és mégis, ennek az elbeszélésnek minden egyes pontja teljesen ráillik az egyiptomi életkörülményekre. Sajátos egyiptomi szokások is tükröződnek ezekben a történetekben; mint pl. a sokat dícsért aranylánc ajándékozása, melyet az állam hivatalnokainak adományoztak kiváló teljesítményekért.” (F. C. Kent.)

Gen 41,43
második kocsiján. Fáraóhoz legközelebb. Lovak és szekerek használatát Egyiptomban a Hykszosz-korban vezették be.
térdre. „Lehet, hogy egyiptomi szó (azt jelenti: „a legelső írástudó”), mely héber formájában („abrech”) úgy hangzik, mintha azt jelentené „térdre” (R. V. jegyzet).

Gen 41,44
ne emelje fel senki se kezét, se lábát. Azaz, senki sem tehet semmit.

Gen 41,45
Cáfenat-Panéahnak. József állami hivatalával új nevet kap. Ez mind az egyiptomiaknál, mind a hébereknél szokásos volt; v. ö. pl. Num. XIII,16. Egyiptológusok szerint „Cafenat” azt jelenti, hogy „tápláló”, és „paneach” „élet”, azaz a „fő-élelmező” a birodalomban az éhínség korában (Kyle). A névváltoztatást azért emeli ki ebben az elbeszélésben, mert az is hozzájárult ahhoz, hogy Józsefet nem ismerték fel testvérei, amidőn Egyiptomba jöttek.
Aszenátot. Jelentése: „Néth istennőhöz tartozó”.
Potifera. Megkülönböztetésül Potifártól, József előbbi gazdájától.
Ón. Később Heliopolis néven ismeretes, Kairó közelében. Ón volt az egyiptomi napimádás központja. A Kleopatra-féle obeliszk (Cleopatra’s Needle) a Temze partján, eredetileg Ón-ban volt.

Gen 41,46
harmincéves. Kb. tizenkét évet töltött fogházban.

Gen 41,47
gazdagon. A termés nagyon dús volt. Némelyik zsidó kommentátor „magtáraknak” fordítja.

Gen 41,51
minden szenvedésemet és atyám egész házát. Állása elfeledtette vele rabszolgakorában elviselt szenvedéseit és testvéreinek rosszakaratát, amely az ő rabszolgaságát okozta. Vagy héber szólásmódnak is lehet ezt a kifejezést felfogni, hogy „mindazt a szenvedést, amit atyám háza okozott nekem”, azaz testvéreim (Wogue).

Gen 41,54
minden országban. Minden szomszédos országban.

Gen 41,56
mind a magtárakat. A héber szövegben csak az van: „mindazokat, amelyekben van”.

Gen 41,57
minden ország. Azaz az „egész világ”, mindenki. Ez a vers előkészít a dráma következő jelenetére (XLII. fej.).

Gen XLII.
József testvérei Egyiptomban.

Gen 42,1

látta. Bizonyára látta a gabonát, amit a karavánok hoztak.
Mit néztek egymásra? Megbénulva a kételytől és a gyámoltalanságtól (Luzzatto).

Gen 42,2
menjetek le oda. V. ö. XII,10.

Gen 42,6
ő adta el. Ő ügyelt fel az eladásnál. Az idegen vásárlókat hozzávezették, hogy kikérdezze őket. Álmai teljesültek, lásd XXXVII,7–10. Testvérei „meghajoltak előtte”.

Gen 42,7
keményen beszélt velük. A testvérnek, akit gyalázatosan és könyörtelenül rabszolgául adtak el, most alkalma van a bosszúra. József jellemének nemessége abban rejlik, hogy ő ehelyett az embereknek minden idő számára követendő példaképet mutatott. Próbára teszi testvéreit, visszatartja saját természetes indulatát, amíg meggyőződik gyermeki odaadásukról apjuk iránt, szeretetükről Benjámin iránt, és őszinte megbánásukról a vele szemben elkövetett gaztett dolgában. Azután megbocsát nekik önként, teljesen és szeretettel.

Gen 42,8
testvéreit. Megismerte őket, de ők nem ismerték fel az alkirályt, aki ruházatában, nevében, nyelvében, modorában egyiptomi volt.

Gen 42,9
József megemlékezett az álmokról. Nem a gőg és gyűlölet szellemében, hanem a jóságos Isten kinyilatkoztatott akaratát látta bennük, akinek útjai kifürkészhetetlenek.
Kémek vagytok. A legtermészetesebb vád, amit idegenre rá lehetett fogni Egyiptomban vagy bárhol.
az ország meztelenségét. A gyenge pontokat a határmenti védelmi vonalon. Észak-kelet volt Egyiptom gyenge oldala, és az idegeneket, akik abból az irányból jöttek, gyanakvóan ellenőrizték.

Gen 42,11
egy ember fiai. Kielégítő válasz arra a vádra, hogy kémek. Senki sem kockáztatja tíz fiának életét ilyen veszedelmes vállalkozással.

Gen 42,12
Nem. József ismétli vádját. Ez megzavarja őket. Félreteszik óvatosságukat, gyanuját azáltal akarják eloszlatni, hogy önként beszámolnak apjukról, legifjabb testvérükről – amit József azonnal saját előnyére használ fel.

Gen 42,13
az egyik pedig már nincs. Természetesen Józsefre vonatkozik. Nem mondták, hogy meghalt, mert valóban nem tudták, hogy mi történt vele.

Gen 42,15
Próbára kell tennem titeket. Vagy: Ez által fogtok megpróbáltatni. (Az Imit régi fordítása.) Elbeszélésük valószínűtlen, tehát be kell bizonyítani. Hozzák le Benjámint Egyiptomba. Így József próbára teheti hűségüket legifjabb testvérük iránt. Tudni akarja, úgy gyűlölik-e Benjámint is, mint ahogy őt gyűlölték? Persze ügyesen tartózkodik keresztkérdéseiben attól, hogy őket arról a testvérről kikérdezze, aki „már nincs”.
Fáraó életére. Esküféle vagy erős állítás. Eskü a király életére megtalálható egy egyiptomi feliraton a XX. századból ante.

Gen 42,18
Ezt tegyétek, hogy életben maradjatok. A testvérek azt állították, hogy egyenes, becsületes emberek. De az állításuk magában nem volt elég bizonyíték. Hadd hozzák legfiatalabb testvérüket, „hogy igazoltassanak szavaitok és meg ne haljatok” (20. vers).
mert én félem az Istent. És így nem akarlak benneteket felesleges szigorral kezelni puszta gyanú

alapján. Az egyiket közületek itt tartom túsznak, a többi vigyen eleséget családotoknak. „Az istenfélelem az egyetemes elem a vallásban, mely emberségessé teszi az emberek bánásmódját ‘idegenekkel’ szemben, még ha nemzeti érdekek játszanak is közre” (Procksch); v. ö. XX,11.

Gen 42,19

börtönben. Szószerint: őrizetetek házában.

Gen 42,21

Bizony bűnösek vagyunk. József végre megszólaltatta szívükben a lelkiismeret szavát. Ők vakok voltak testvérük nyomorúságával szemben és süketek könyörgései iránt. Bűnösek voltak, és szerencsétlenségük igazságos büntetése volt kegyetlenségüknek. Csak most, bűnbánatuk tükrében, látjuk megvilágítva azt a kínos jelenetet, amidőn a fiúk bedobták a gödörbe sok évvel azelőtt. Lásd XXXVII,23-hoz. Megtört és bűnbánó szívvel most emlékezetükbe idézik akkori embertelen durvaságukat. – Mindezt József füle hallatára.

Gen 42,22

Immár vérét is követelik. Reúbén azt állítja, hogy József halála, bármilyen körülmények közt következett is be, az ő lelkiismeretüket terheli. Ők felelősek erkölcsileg a haláláért. József vére „kerestetik”, azaz most megbosszultatik (lásd IX,5).

Gen 42,23

tolmács. József, mint alkirály, állandóan egyiptomi nyelven beszélt velük.

Gen 42,24

és sírt. Megtörtségük és bűnbánatuk Józsefet sírásra készteti.
Simeónt. Mert Reúbén után ő a legidősebb. Reúbénnek ugyanis, mivel ő volt a legidősebb, be kellett számolnia Jákób előtt a történtekről. Rabbinikus hagyomány szerint Simeón volt az, aki azt tanácsolta, hogy Józsefet öljék meg (Rási, Ber. Rabba).

Gen 42,27

szálláson. Útszéli fészerben.

Gen 42,28

remegve szóltak egymáshoz. Kíváncsiak voltak, mit jelenthet az ilyen szokatlan esemény. Talán lopással fogják őket vádolni?
29–34
Beszámolnak apjuknak élményeikről.

Gen 42,30

ura. A héber szó többesszámban van; ez gyakran fordul elő és hatalmat vagy nagyságot fejez ki.

Gen 42,33

házaitok szükségletére. Szószerint „házaitok éhségére”.

Gen 42,34

bejárhatjátok az országot. József ezt nem mondta, csak annyit: „és meg ne haljatok” (20. vers). Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy megengedték a testvéreknek, hogy Egyiptomba jöjjenek és gabonát vegyenek.

Gen 42,35

és megfélemlettek. Jákób és fiai. Ebben az egyiptomi főúrnak szándékos tettét látták, hogy a lopás vádját emelje ellenük.

Gen 42,36

mindez engem terhel. A szemrehányás abban áll, hogy Jákób gyermekei jutnak veszélybe, nem az ő fiaik: erre válaszol Reúbén ajánlatával.

Gen 42,37

Megölheted az én két fiamat. Reúbén heves természete mutatkozik itt meg. „Két fiamat” – egyiket

Benjaminért, a másikat Józsefért, akiknek halála miatt – úgy érzi – osztoznia kell a felelősségben testvéreivel.

Gen XLIII.
József testvéreinek második útja Egyiptomba.

1–14
Júda kikényszeríti Jákóbtól az engedélyt, hogy Benjámin elkísérje testvéreit Egyiptomba. Júda veszi most át a vezetést Reúbén helyett, akiben apja nemigen bízott.

Gen 43,2
megették a gabonát. De nem az egészet; bizonyára hagytak még otthon apjuknak és családjuknak egyiptomi utazásuk tartamára.

Gen 43,5
nem megyünk le. Júda határozott beszédének megvan a kívánt eredménye Jákóbnál.

Gen 43,6
tettetek velem rosszat. Ez nem kérdés, hanem szemrehányás. Szemrehányást tesz fiainak, hogy önkéntelenül elárulták magukat az egyiptomi alkirály előtt.

Gen 43,7
mondván. Azaz, mi csak feleleteket adtunk, amelyekre kérdései kényszerítettek.

Gen 43,9
Én jót állok érte. Kezességet vállalok arra, hogy visszahozom. Jákóbra mélyebb benyomást tesznek Júda szavai, mint Reúbén szenvedélyes ajánlata.
én legyek minden időre vétkes. Azaz, én viselem a vétket.

Gen 43,10
ha nem késlekedtünk volna. És nem töltöttünk volna el ennyi időt a vitatkozással.

Gen 43,11
Ha már így van, tegyétek meg. „Mivel így kell ennek lennie, ezt tegyétek”. Jákób enged a kényszerítő követelményeknek, de bölcs tanácsod ad gyermekeinek.
termékeiből. Csak itt fordul elő ez a héber szó ilyen értelemben.
mézet. Azaz: datolya-mézet, ami ritka Egyiptomban.
pisztáciadiót: Ez Keleten még ma is csemege.

Gen 43,12
kétszeres pénzt… azt a pénzt is. Most kétszeres pénzt kellett vinniök, mert visszavitték azt a pénzt is, amit zsákjaikban találtak. Azonkívül többet is vittek, mert számítottak arra, hogy közben megdrágult a gabona (Rási).

Gen 43,14
Mindenható Isten. „Él Sáddáj”. „Most csak Ábrahám Istene segíthet neki, a két gyermeke életéért remegő öreg embernek” (Procksch).
irgalmat. Isteni irgalmat a szegény és védtelen ember gyámoltalan nyomora számára.
ha már meg vagyok fosztva gyermekeimtől. Ez szomorú megnyugvást fejez ki az isteni akaratban, épúgy mint Eszter felkiáltása, IV,16: „s ha már elvesztem, hát elvesztem”.

15–34. A testvérek József palotájában.

Gen 43,15
József elé. A hivatala helyiségében, ahová az emberek eljöttek, hogy gabonát vegyenek.

Gen 43,16
Vezesd be az embereket a házba. Azaz, József magánpalotájába.
Velem fognak ebédelni. Ez azért érdekes, mert mutatja az időt, amikor az ősi Egyiptomban húst evett a nép felső rétege.

Gen 43,18
A pénz miatt, amely a multkor visszakerült. A testvérek féltek, hogy elfogják és megbüntetik őket.
bennünket rabszolgákká tegyenek. Mint leleplezett tolvajokat: v. ö. Exod. XXII,3.

Gen 43,19
a ház kapujában. A küszöb átlépése előtt tisztázni akarták magukat az ellenük fennálló gyanú alól.

Gen 43,21
ezt visszahoztuk. Ezt azért mondják, hogy mindenekelőtt eloszlassák a lopás gyanúját.

Gen 43,22
Nem tudjuk, ki tette. Hangúlyozzák, hogy ők az egész ügyben ártatlanok.

Gen 43,23
pénzetek eljutott hozzám. A ház főnöke, kétségtelenül József utasítására, megnyugtatja őket, hogy amit zsákjaikban találtak, az Isten ajándéka.

Gen 43,25
mire József délben megjön. Azt jelenti, „úgy, hogy kész legyen József megérkezéséig”.

Gen 43,27
akiről szóltatok. József ügyel arra, hogy el ne árulja magát testvérei előtt.

Gen 43,29
anyjának fiát. Ezek a szavak növelik a helyzet pátoszát, élénkítik a stílust.

Gen 43,30
elsietett József. Gyorsan befejezte a beszélgetést és visszavonult.
megindult a szíve. Látván anyjának fiát, érezte, hogy nem bírja könnyeit visszatartani.

Gen 43,31
Hozzátok az ételt. Szószerint: tegyétek oda a kenyeret.

Gen 43,32
Külön tették ő eléje. Mint előkelő egyiptomi, kíséretétől elkülönülve étkezett és természetesen külön a héberektől, akik az egyiptomiak szemében idegenek voltak. A hikszosz-hódítók rövidesen átvették az ősi egyiptomi elkülönülés hagyományát az idegenekkel szemben.

Gen 43,33
az emberek egymásra bámultak. Honnan tudhatta ez az egyiptomi az ő életkorukat? Csodálkozva néztek egymásra.

Gen 43,34
vígan voltak. Szószerint „sokat ittak”. József el akarta terelni figyelmüket asztalától, ahonnan az ő serlegét eltávolították. A külön adag, melyet Benjáminnak adtak, különös megtiszteltetést jelentett.

Gen XLIV.

Ez a fejezet folytatja József tervének elmondását. József folytatja kísérleteit, hogy kipróbálja testvéreinek őszinteségét és hűségét.

1–17. A jóslás serlege.

Gen 44,1

amennyit csak elvinni képesek. Többet, mint amennyit rendes vásárlás által kaptak volna. Ez a barátságos cselekedet József részéről szándékos volt, hogy annál csúnyábbnak tűnjék fel testvéreinek viselkedése (lásd 4. verset).

tedd be mindegyiknek pénzét. Ezt azért tette, hogy a testvérek ne gyanúsítsák Benjámint, hogy valóban ellopta a serleget. Mert amint látni fogják, hogy pénzük ismét visszakerült, azt kell hinniök, hogy a serleg ugyanazon a kifürkészhetetlen módon került Benjámin zsákjába (Ábárbanel).

Gen 44,2

az ezüst serleget. Jóslás-serleget gyakran használtak Egyiptomban. Arany- vagy ezüst-darabokat dobtak a vízbe, vagy más folyadékba, ami a serlegben volt, és a folyadék mozgásából vélték kiolvashatni az eljövendő eseményeket.

Gen 44,4

miért fizettétek rosszal a jót. József házának főnöke úgy tesz, mintha feltételezné, hogy a testvérek tudnak annak az értékes és csodás serlegnek eltűnéséről.

Gen 44,5

abból szokott jósolni is. Szent serleg az, amelynek segítségével gazdájuk varázsvesszővel jósol.

Gen 44,8

hogy lopnánk? Indokolásuk helytálló. Kanaánból visszahozták azt a pénzt, amit zsákjaikban találtak. Különben is: feltételezhető-e róluk, hogy meg akarták lopni azt az embert, aki velük olyan kíméletesen bánt?

Gen 44,9

haljon meg. Meg vannak győződve teljes ártatlanságukról, felajánlják, hogy halálbüntetéssel lakoljon a tolvaj, sőt, hogy ezen felül rabszolga legyen az összes többi testvér.

Gen 44,10

A ház-főnök csak azt követeli, hogy maga a bűnös legyen az ő rabszolgája. Rási szerint azt jelenti ez a vers: „Bizony, úgy kellene lenni, ahogy ti mondjátok, mert ti mind hozzá tartoztok, és ezért mind bűnösök vagytok; de én kegyesebb akarok lenni, csak az legyen az én rabszolgám, akinél a serleget megtalálják”.

Gen 44,11

Hamarosan. Ez a mohó buzgalom gyönyörűen szemlélteti bizakodó ártatlanságukat (Procksch).

Gen 44,12

a legnagyobbnál kezdte. Nehogy elárulja, hogy ismeri az egész ügyet.

Gen 44,13

Megszaggatták ruháikat. Bánatukban, arra a gondolatra, hogy Benjámint elvesztik; meggyászolják, mintha már meghalt volna.

Gen 44,14

Jehuda. Aki átvette a vezető szerepet, mivel felelősséget vállalt Benjámin hazahozásáért.

földre vetették magukat. Hogy alázatos viselkedésükkel jóindulatot keltsenek maguk iránt.

Gen 44,15

jósolni szokott. És le tudja leplezni a tolvajt.

Gen 44,16

hogy igazoljuk magunkat? Azaz, hogyan igazoljuk ártatlanságunkat; a serleg ellenünk tanuskodik.

Isten megtudta… bűnét. A felkiáltás nem azt jelenti, hogy éppen ezt a bűnt ismerték el: arra a bűnre gondolnak, amit apjukon és Józsefen követtek el annakidején. Ez rejlik Júda vallomása mögött. A testvérek erkölcsi újjászületése befejeződött.

XI. Vájjiggas.
(XLIV,18–XLVII,27.)

Gen XLIV.

Júda védőbeszédének lendülete és szépsége mély hatást gyakorolt az emberi szívekre minden korszakban. Walter Scott „a veleszületett természetes ékesszólás legtökéletesebb mintájának” nevezte, amelyhez foghatót egy nyelvben sem találunk. Ha ezt a nemesveretű beszédet olvassuk, megbocsátjuk Júdának mindazt, amit a multban tett, kénytelenek vagyunk elismerni „Te vagy az, akit testvéreinek dícsérniök kell” (Gen. XLIX,2). Az önfeláldozás szelleme, mely Júda beszédéből sugárzott, midőn Benjámin helyett akarja vállalni a rabszolga szomorú sorsát, párhuzamra talál Mózes élettörténetében, aki kérte Istent, hogy törölje nevét az Élet Könyvéből, ha nem bocsát meg Izráel népének (Ex. XXXII,32).

Gen 44,18

eléje lépett. Nem félelemmel, hanem abban a tudatban, hogy életbevágó következménye lehet annak, ami kockán forog. Benjámin rabszolgaságának következménye lenne Jákób halála és Júda gyalázata.

hadd szóljon szolgád egy szót. Bocsánatot kér, hogy folytatni meri a tárgyalást, miután József kimondta már ítéletét ügyükben. De éppen azért, mert József olyan tekintély, mint Fáraó, illik, hogy meghallgassa a fellebbezést.

Gen 44,19

Uram, te kérdezted. Lásd XLIII,7. Júda, József rokonszenvét, öreg atyja szerencsétlen helyzetére akarja irányítani, akitől elrabolják legkisebb fiát, akit Júda „öregsége gyermekének, a kicsi”-nek nevez.

Gen 44,20

testvére meghalt. József halottként szerepel tizenegy testvére előtt. Halott, de még emlékezetében van apjának és testvéreinek.

Gen 44,28

szét lett tépve és én nem is láttam mostanig. József most tudja meg az ő állítólagos halálának a módját. Nem foglalnak-e ezek a szavak magukban bizonyos lappangó gyanakvást Jákób lelkében József halálának meséjével szemben? Talán kifejezést adnak Jákób határtalan vágyának az ő szeretett fia, József után. Ezek a szavak megrendíthették Józsefet szíve mélyéig.

Gen 44,30

lelke össze van kötve az ő lelkével. Ugyanez a kifejezés áll Dávid és Jónathán szeretetben összeforrott lelkéről I. Sám. XVIII,1. Ennek a három héber szónak tömör szépsége nehezen adható vissza fordításban.

Gen 44,31

búbánatban teszik majd a sírba. A gondolat ügyes ismétlése fokozza szavainak erőteljességét és szenvedélyességét.

Gen 44,33

maradjon szolgád uram rabszolgája a fiú helyett. Júda kezességet vállalt (32. vers), és így most helyettesnek ajánlkozik. Hogy megmentse testvérét, rabszolgaságot vállal a szabadság helyett. Ő már egyszer látta apja fájdalmát, amidőn József eltűnt, nem bírná elviselni, hogy mégegyszer szemtanúja legyen.

Gen XLV.

József megismerteti magát.

Gen 45,1

nem tudott tovább uralkodni magán. Öreg atyja szerencsétlenségének ismételt említése mélyen meghatotta őt és mivel nem akarja, hogy kísérete is megtudja testvérei régi bűnét, kéri őket, hogy vonuljanak vissza. Most egyedül van tizenegy testvérével. Tolmács nincs jelen és József testvéreinek nyelvén szólal meg.

Gen 45,2

meghallotta Fáraó háza. József kíséretétől. Gyorsan terjedt a hír, hogy József testvérei megérkeztek.

Gen 45,3

Él-e még atyám? A kérdés, úgy látszik, azt akarja kifejezni: „Valóban igaz, hogy apánk, aki olyan öreg, olyan megviselt, még él?” A csodálat adja szájába ezt a kérdést, mint első szavait, amidőn felfedi magát testvérei előtt. Első gondolata: atyja. Nem is vár feleletre.
meg voltak rendülve. Az ijedelem süketté tette őket. Nem hisznek szemüknek és fülüknek.

Gen 45,4

Lépjetek közelebb, kérlek. Hogy jobban meggyőződjenek a valóságról.

Gen 45,5

ne bosszankodjatok. „Páratlan nagylelkűséggel megnyugtatja őket, hangsúlyozva, hogy a Gondviselés gaztettüket jóra fordította” (Skinner).
azon, hogy eladtatok. Azaz, ti okoztátok, hogy eladtak.
hogy életetek megmaradjon. Vagy: mert életfenntartásra. (Az Imit régi fordítása.)

Gen 45,7

maradékotok. Utódaitok, leszármazóitok.

Gen 45,8

hanem Isten. József Egyiptomban tartózkodását Isten művének tulajdonítja.
atyjává. Héberül „Ab”, ez szószerinti átírása az egyiptomi államférfiúi címnek, ami magasrangú hivatalnoki címnek felel meg.

Gen 45,9

ne késlekedj. Az aggodalom, hogy látja-e még apját, szólal meg ebben a kívánságban.

Gen 45,10

Gósen. A vasút Alexandriától Szuezba most azon a területen megy át, ahol József apja és családja letelepedett. Az volt Egyiptom legjobb legelőterülete.
és közel leszel hozzám. Ezt talán azért mondta, hogy Jákóbot rávegye az Egyiptomba költözködésre.

Gen 45,12

szemetek látja. Ezek a szavak testvéreinek szólnak, akik még mindíg el vannak kábulva és még nem igen hisznek szemüknek.

Gen 45,15

azután. A testvérek nem beszélnek vele, amíg nem mutatott irántuk épp olyan testvéri szeretetet, mint Benjámin irányában. Csak akkor tudták meg, „hogy szíve velük van” (Kimchi).
16–20
Fáraó támogatja József meghívását és kocsikat bocsát rendelkezésére, hogy elküldje Jákóbnak és családjának ideszállítására.

Gen 45,17

barmaitokra. Teherhordó állataitokra.

Gen 45,18

országának javát. Úgy látszik, hogy ez párhuzamos a következő kifejezéssel: „az ország zsírját”; mindenhol, ahol „zsírját” kifejezés van, ez azt jelenti: „a legjobbat, a legkívánatosabbat” (Rási).

Gen 45,19

Neked pedig meghagyom, ezt cselekedjétek. Hiányos kifejezés, azt jelenti: „Most megbízlak téged, hogy elmondjad nekik, ezt tegyétek meg” (Rási).

Gen 45,20

ne sajnálja holmitokat. Sokat ott kellett hagyniok vagyonukból Kanaán országában. Ingó vagyonuknak csak egy részét vihetik magukkal, de ezzel ne törődjenek.
mert Egyiptom egész országának java a tietek. Így Jákób és családja a király meghívására jött Egyiptomba. Sőt, ígéretet is kaptak jó bánásmódra, mint annak az államnak vendégei, amelyet családjuk egyik tagja mentett meg. Mint szabad embernek eszerint joguk volt tetszésük szerint visszatérni régi hazájukba, Kanaánba.

Gen 45,21

Fáraó parancsa szerint. Azaz, a király intézkedése szerint.

Gen 45,24

Ne háborogjatok az úton. Ezt rendszerint úgy értelmezik, hogy „ne veszekedjetek, ne tegyetek egymásnak szemrehányást”.

Gen 45,26

szíve megdöbbent. Azaz, elállt a szívverése, nem vert a csodálkozás miatt.
mert nem hitt nekik. Nagyon is jó volt ez a hír ahhoz, hogy igaz legyen.

Gen 45,28

Elég. „Mit törődöm minden dícsőségével? József, a fiam, még él!”

Gen XLVI.
Jákób utazása Egyiptomba.

Gen 46,1

elérkezett Beér Sebába. Hebrónból, hogy áldozatot mutasson be ott, ahol Isten megjelent Ábrahámnak. Jákób Isten jóváhagyását kívánta, mielőtt elhagyta az Ígéret Földjét.
atyja Izsák. Aki oltárt épített és letelepedett Beér-Sebában.

Gen 46,2

éjjeli megjelenésben. Álomban.

Gen 46,3

ne félj lemenni. Izsák ki akart vándorolni Egyiptomba, de Isten megtiltotta neki. Most Jákóbnak megengedi. „Álmatlan éjszaka volt az, amelyben Isten, a megbolygatott lelkű öregembernek a biztonság békéjét hozta. Az ősatyával együtt éreznünk kell, hogy életének fordulópontjához értünk, amelyet ma az emberiség történetében is fordulópontnak tekinthetünk. Mert Egyiptom volt az az ország, ahol majdan megszületik Izráel legnagyobb vallási géniusza.” (Proksch.)

Gen 46,4

lemegyek veled. Isten szava itt magában foglalja ígéretét, hogy Jákóbot védeni fogja Egyiptomban és beteljesíti az isteni akaratot rajta és utódaiban (v. ö. XXVIII,15).
fel is hozlak. T. i. utódaidat. Némelyik magyarázó ezt a kifejezést Jákób temetésére vonatkoztatja. L. 13. (Rási és Kimchi).
ráteszi kezét a szemedre. Halálodkor; szokásos kötelesség ez a halottal szemben (Ibn Ezra).

Gen 46,5

Fáraó küldött, hogy elvigyék őt. Ez az ismétlés hangsúlyozza, hogy Fáraó meghívta Jákóbot és családját Egyiptomba.

Gen 46,7

leányait. Menyeit is beleértve.
minden magzatát. Azaz, dédunokáit.
8–27
Jákób utódainak lajstroma, akik vele Egyiptomba jöttek. V. ö. a lajstromokat Num. XXVI. és I. Krón. II–VIII-ban, amelyek csekély eltéréseket mutatnak a nevek tekintetében.

Gen 46,10

Jákin. Ezzel a névvel jelölik Salamon templomának egyik oszlopát, lásd I. Kir. VII,21.
kanaánita nő. Luzzatto szerint Dina leánya volt, és apja, Sekem miatt nevezik „kanaánita nő”-nek.

Gen 46,15

harminchárom. Ebben a számban bennfoglaltatik Jákób is, lásd a 8. verset. Jákób leszármazottainak igazi száma a 9–14. vers szerint harminckettő. Bölcseink hozzáadják Jochebedet, Lévi leányát, aki éppen akkor született, midőn Egyiptom várfalai alá érkeztek (Szóta 12a.).

Gen 46,21

Náamán. Itt Benjáminnak egy fia, de Num. XXVI,40-ben ugyanilyen nevű unokája szerepel. Ibn Ezra feltételezi, hogy ugyanez a név két különböző személyre vonatkozik. A látszólagos nehézség abban rejlik, hogy Benjáminnak fiai és unokái voltak, amidőn Egyiptomba jött, és hogy őt ugyanakkor „kicsinynek” nevezik (XLIV,20), de ez megoldódik, ha összehasonlítjuk Jákób magas életkorát Benjáminéval, aki legifjabb fia volt.

Gen 46,26

hatvanhat. Léa leszármazottai harminchárman voltak. Zilpáé tizenhatan, Ráhelé tizennégyen, Bilháé heten. Ezeknek a számoknak összege éppen 70; de ha Jákóbot, Józsefet és két fiát kizárjuk, az eredmény: 66.

Gen 46,28

hogy mutassa neki az utat. Hogy József mutassa Júdának a helyet, ahol Jákób lakjék. A Midrás azonban a héber kifejezést más értelemben magyarázza, „hogy tanházat létesítsen” (Ber. Rabba 95. j. Jebám, VIII,3). Így belemagyarázza a zsidó tudományszomjat; mert bármely országba került a zsidó, első gondja volt, hogy a gyermekeinek vallási neveléséről gondoskodjék.

Gen 46,29

sokáig. Azaz eleinte egyikük se tudott beszélni, mert az izgalom megnémította őket.

Gen 46,30

Immár meghalhatok. Mivel mégegyszer látta Józsefet, nem maradt már semmi, amiért még élnie kellett volna: elérte élete legnagyobb boldogságát.

Gen 46,34

minden juhpásztor. Úgy látszik, hogy a Hikszoszok az idegen pásztor királyok a bennszülött egyiptomiak módjára ellenszenvet éreztek az idegenekkel, különösen a pásztorokkal szemben.

Gen XLVII.

1–10. Jákób és fiai Fáraó előtt.

Ez döntő bizonyítéka József nemes jellemének. Hogy Egyiptom alkirálya elismeri testvéreiül a durva kanaánita pásztorokat, akik egyébként is elég okot szolgáltattak arra, hogy megtagadja őket, a legnagyobb hűség és szerénység jele. „Sokan ellenállnak a fiatalság csábításainak, magas állásokat

érnek el, aztán vétkeznek abban, hogy nem fizetik ki adósságaikat szegény rokonaiknak, akik az ő haladásukat elősegítették. Józsefnél az adósság, ha volt, kicsi volt. Nem volt elkerülhetetlenül szükséges, hogy elárulja kilétét, annál kevésbé, hogy meghívja bárdolatlan rokonait Egyiptom országába. Cselekvése eszerint jellemének természetes nemességét árulja el, ami ritkán fordult elő akár a multban, akár a jelenben" (C. F. Kent).

Gen 47,6

az ország legjavában. Rendelkezésükre áll az egész ország. Ez volt Fáraó hálája József iránt, új hazájának tett kiváló szolgálataiért.

tedd meg őket nyájaim felügyelőivé. További jele a király hálájának. József rokonait kinevezte királyi tisztségekre, a királyi pásztorok felügyelőivé tette őket.

7–12. József bemutatja apját a királynak.

Gen 47,7

állította. Vagy: bemutatta.

Jákób megáldotta Fáraót. Ősatyánk Isten áldását kéri a királyra, aki szívesen fogadta az ő szeretett fiát.

Gen 47,9

Vándoréletem. „Életem minden napjában idegen voltam" (Rási). Az ősatyának ez a földi élet csak zarándoklás, az igazi élet a túlvilág; v. ö. Zsolt. XXXIX,13.

kevés és szomorú. „Kevés",összehasonlítva apja és nagyapja hosszú életével; „szomorú", vagy boldogtalan.

Ráamszész földjén. Azaz, Ramszesz városa körül fekvő területen. Ez a város szerepel Ex. I,11-ben. Nevét Ramszesztől kapta, akit némelyek az elnyomatás Fáraójának tekintenek.

Gen 47,12

ellátta. Támogatta.

13–27. Éhinség Egyiptomban.

Gen 47,13

Az egész országban. Úgy is lehet fordítani „az egész földön".

ellankadt. Dean Stanley emlékeztet egy hasonló egyiptomi éhínség leírására, ez képessé tesz bennünket arra, hogy fogalmat alkossunk magunknak arról a szerencsétlenségről, amelytől József az országot megmentette. „Az emberhús evése olyan általános lett, hogy már nem is keltett feltűnést", írja az egyik ilyen középkori éhínségnek szemtanúja; „az út Szíria és Egyiptom között olyan volt, mint egy hatalmas mező, telehintve emberi hullákkal".

Gen 47,14

Fáraó házába. Azaz, a királyi kincstárba.

Gen 47,15

a pénzünk. Szószerint: a pénz.

Gen 47,16

barmaitokért. Cserébe barmaitokért.

a pénzetek. Szószerint: a pénz.

Gen 47,17

lovakért. Mint fényűzési cikket, a lovat említi meg először.

Gen 47,18

a második évben. Luzzatto ezt úgy magyarázza, hogy itt a hetedik évről van szó.

Gen 47,19

bennünket és földünket. Ezt ők ajánlják cserébe kenyérért.
mi és földünk. „A régi feudális nemesség eltűnt Egyiptomban a Hikszosz-korszakban, és a 18-ik dinasztia korától kezdve a földet, amely azelőtt helyi birtokosoké volt, a Fáraó vagy a templomok tulajdonában találjuk. Ugyanakkor nyilvános magtárakról kezdenek beszélni, amelyeknek felügyelője a legelőkelőbb egyiptomi tisztviselők közé tartozott" (Sayce).
vetőmagot. Lásd 23. verset.

Gen 47,20

megvette József Egyiptom egész földjét. Ezáltal Fáraó lett egész Egyiptom hűbérura.

Gen 47,21

városokba. A városok „gyüjtőtáborok" lettek, hogy könnyebb legyen az élelmiszer elosztása.

Gen 47,22

Csak a papok földjét. A papok meghatározott adagot kaptak a királyi magtárakból; így tehát nem volt okuk földjeiket eladni.

Gen 47,24

ötödöt. Ez a mérték nem volt nagyon nagy. A zsidók a makkabeusi korban a termés egy harmadát fizették a szír kormánynak (L. Makk. X,30).

Gen 47,25

szolgái leszünk Fáraónak. Hogy megfizessék a kivetett adót (Rási).

Gen 47,26

mindezen napig. Mózes korában az itt leírt intézmény még érvényben volt.

Gen 47,27

birtokukba vették. Vásárlás útján szerezték (Kimchi).

XII. Vájjechi.
(XLVII,28–L,26.)

Gen XLVII.

A Genezisnek ebben a befejező szidrájában Jákób pályafutásának alkonyát látjuk. Megpillantjuk ezt a hányatott életű egyéniséget halálos-ágyán, amint megáldja gyermekeit. Nem fél a haláltól: „Megtérek őseimhez" mondja. Megbékélt Istenével, „Segítségedet remélem óh Örökkévaló", ez egyike utolsó mondatainak. Tudja, hogy sohasem fog Isten gondviselése nélkül céljához elérkezni. Békében van az emberekkel. Ézsau, Dína, József – a civakodásnak, a szenvedésnek, a megpróbáltatásoknak milyen sokaságát hozta neki e tragédiák mindegyike – és most mégis áldással hal meg. Noha pályafutását, mint „egyszerű ember, sátorlakó" kezdte, nem magának élő egyéniség, nem jelentéktelen az ő élete. Mestere annak a ritka művészetnek, hogy hogyan kell minden sorscsapásból megtisztultan kikerülni. Téved, botlik, de mindíg újra felkel és a szenvedés üllőjén kovácsolódik lelke.

Gen 47,28

És Jákób… élt. Héberül: ויחי יעקב. Mily kevés emberre – kérdi egy modern zsidó szónok – alkalmazhatunk ilyen kifejezést, hogy: „És Jákób *élt*". Sok emberről, ha meghalt, gyászjelentés jelenik meg a sajtóban, valójában azonban ez csak az élet hirdetése, mert enélkül a világ sohase tudta volna meg, hogy az az ember élt valamikor (Güdemann).

Aki hatalmas volt emberi jóságban és aki él azoknak a szívében és lelkében, akiket jobbá tett jelenléte által földi vándorlása idején, csak arról érdemes mondani, hogy *élt,* csak az ilyen ember részese a halhatatlanságnak.

Gen 47,29

És közeledett az idő, amikor Izráelnek meg kellett halnia. Héberül: Izráel napjai. A „napok" fontos szerepet játszottak Jákób történetében. Ő minden napját átélte, minden pillanat számított.
kezedet csípőm alá. Lásd XXIV,2-höz.
szeretetet és hűséget. Héberül „cheszed veemesz", „Bánj velem hű szeretettel még halálom után is, teljesítsd temetésemre vonatkozó kívánságaimat". „Melyik a jótett legtökéletesebb formája?" kérdezik bölcseink. „A jótett, amit azzal tesznek, aki már meghalt." (Rási, Ber. Rabba.)
ne temess el, kérlek, Egyiptomban. Egyetlen gyakran ismételt gondolata az volt, hogy csontjai ne nyugodjanak abban az idegen országban, ne piramisban vagy festett sírkamrában, hanem abban a sírban, amelyet magának ásott atyja egyszerű temetkezési helyén (Stanley).

Gen 47,30

hanem, hogy atyáimnál feküdjem. Vagy: „Úgy, hogy őseimnél feküdjek", Kanaánban történő eltemettetése ébren tartaná utódainak kívánságát, visszatérni az Ígéret Földjére.

Gen 47,31

Esküdj meg nekem. A tényleges eskü, úgy látszik független volt a kéz ágyék-alá helyezésének szertartásától (l. a 29. versben). Az eskü arra való volt, hogy József annak segítségével leküzdjön minden ellenvetést, amit esetleg Fáraó tesz majd.
leborult az ágy fejére. Azaz, Istenhez imádkozott az ágy párnájánál. Az eskü letétele alatt Jákób ült az ágyban, most újra visszafekszik és hálát ad Istennek József ígéretéért, hogy Kanaánban fogja eltemetni (Ibn Ezra, Szfornó).

Gen XLVIII.
Efráim és Menasse.

Gen 48,1

magával vitte két fiát. Hogy Jákób megáldja őket halála előtt.

Gen 48,2

Izráel összeszedte erejét. Megerőltette magát és felült, úgy, hogy lábai a földre értek.

Gen 48,3

Mindenható. Mindenható Isten. Héberül: „Él Sáddái".
Lúzban. Azaz, Bét-Élben, lásd XXVIII,19.

Gen 48,4

Örök birtokul. Annak ellenére, hogy ideiglenesen nem laknak ott, Izráel gyermekeinek elvitathatatlan joga van az Ígéret Földjére.

Gen 48,5

Most pedig. Jákób örökbe fogadja József két fiát, Efráimot és Menasset, akik az ő Egyiptomba jövetele előtt születtek és így egyenrangúvá teszi őket fiaival. Azáltal, hogy így Józsefnek az örökség kettős részét juttatja, ráruházza az igazi elsőszülött előjogait.

Gen 48,6

testvéreik nevéről neveztessenek. Efráim vagy Menasse törzséhez fognak tartozni.

Gen 48,7

Ráhel. Úgy látszik, ezeket a szavakat Jákób önmagához intézte, különben azt mondta volna „a te anyád". Ez Ráhel tiszteletére történt, akinek elvesztését egész életén keresztül gyászolta.
Azzal, hogy unokáit fiaivá fogadta, ahelyett, hogy csak két törzsnek lenne az anyja, most három

törzs ősének számít. Tisztelete és becsülete ennek megfelelően növekszik (Herxheimer, S. R. Hirsch).
mellőlem. Vagy „bánatomra” (RV); v. ö. XXXIII,13.

Gen 48,8
meglátta. Halálos ágyán szemére ránehezedik az a köd, mely nemsokára örökre befedi. Nem ismeri meg unokáit, akik apjukat kísérik. Homályosan kiveszi a fiatal emberek alakját, de nem tudja megkülönböztetni arcvonásaikat; lásd a 10. verset.

Gen 48,10
nem látott már. Élesen; ezért kérdezte Józseftől, amint fiait meglátta: „kik ezek?”.

Gen 48,12
térdei közül. A gyermeket a térdek közé venni, az örökbefogadás jelképe volt. József ezért fiait Jákób térdére, vagy térdei közé tette. Miután ez megtörtént, József elveszi őket onnan.
meghajtotta magát arcával a földre. Hálából apja iránt.

Gen 48,13
Most kellett volna Jákóbnak a fiúkat megáldani. József Menasset, az elsőszülöttet, Jákób jobbjával szemben helyezi el: így tisztelet-helyet ad neki.

Gen 48,14
megfontolva tette így kezeit. Jákób, József kívánsága ellenére, a fiatalabbat az idősebb fölé helyezi. Ez az első példája a Bibliában a kézrátevésnek az áldásnál.

Gen 48,15
megáldotta Józsefet. Midőn megáldotta gyermekeit (Rásbám).

Gen 48,16
az angyal. Ez a vers az előbbi vershez kapcsolódik. A Tárgum Jónathan így egészíti ki: „Isten, akit őseim, Ábrahám és Izsák imádtak, Isten, aki védelmezett engem egész életemen át mind a mai napig – legyen a Te akaratod, hogy az angyal, akit Te kijelöltél, hogy megváltson engem minden bajtól, áldja meg a fiúkat”.
viseljék ők is nevemet. Azaz, „legyenek méltók arra, hogy az ő nevük az enyémhez fűződjék és őseik nevéhez, Ábrahámhoz és Izsákhoz” (Szfornó).

Gen 48,17
nem tetszett neki, hogy apja a fiatalabb fiát az idősebb fölé helyezi. Ami a 17–19. versekben szerepel még az áldás előtt volt (Rásbám).

Gen 48,19
Tudom. „Hogy Menasse az elsőszülött” (Rási).
kisebbik testvére nagyobb lesz nála. Épúgy, mintha övé lenne az elsőszülöttség joga. A fiatalabb testvért a Szentírásban néha többre becsülik, mint az idősebbiket. Ábel, Ábrahám, Izsák, Mózes és Dávid története világos bizonyítékai ennek a ténynek.
sokaságává. Szószerint „teltsége”.

Gen 48,20
Veled áldjon Izráel. Mind a mai napig, minden jámbor zsidó apa a szombat előestjén kezét fia fejére teszi és megáldja e szavakkal: „Tegyen téged Isten olyanná, mint Efráim és Menasse”. Efráim és Menasse nem tagadták meg „zsidóságukat” a legelőkelőbb társadalmi állásért sem, vagy a legirígylésreméltóbb politikai pályafutásért sem Egyiptomban. Önként feladták a magas egyiptomi arisztokráciában elfoglalt helyüket és nyíltan azonosították magukat „idegen” rokonaikkal, a megvetett juhpásztor-bevándorlókkal. Minden zsidó szülő imádkozhatik, hogy gyermekei ugyanazt a hűséget tanusítsák atyjuk és atyjuk Istene iránt, mint Efráim és Menasse.

Gen 48,22
Ez a vers az áldás, amely Józsefnek személyesen szól.

osztályrészt. Héberül שכם. A célzás arra a darab földre vonatkozik, melyet Jákób megvett Hamórtól Sekemben; lásd XXXIII,19. Úgy látszik az összefüggésből, hogy az a darab föld az emóriták kezébe jutott és fegyveres erővel vette vissza. Jákóbnak erről a hőstettéről máshol nincs szó.
testvéreid osztályrészén felül. Azaz, többet mint testvéreidnek. Némely magyarázó a külön osztályrészt, melyet József kapott, úgy értelmezi, hogy ez két fiának elsőjogára vonatkozik, mivel ők a többi törzsekkel egyenlő rangúak.

Gen XLIX.
Jákób áldása.

Gen 49,1
Jákób szólította fiait. Többi fiát, akik nem voltak jelen, midőn megáldotta Efráimot és Menassét.
ér benneteket. Jákób szava prófétai hirdetés gyermekei jövendő sorsáról. Tanács és áldás, amit Izráel ad nekik. A tanács javukra vált és az áldás beteljesedett: utódai „Izráel gyermekei” maradtak mind a mai napig.
az idők végén. Azaz, a távoli jövőben. A prófétákban ezt a kifejezést használják a messiási idők kifejezésére.

Gen 49,2
Az áldás költői formában van, azért jellegzetes benne a *parallelizmus membrorum,* vagyis a „gondolatritmus”, ami az egész héber költészetet jellemzi. Ez a vers bevezetés az egész fejezet főtémájához. Jákób kéri, hogy komolyan figyeljenek a sorsdöntő szózatra, amit nekik kinyilatkoztat.

3–4. Reubén.

Gen 49,3
elsőszülöttem. Reubén eljátszotta természetes jogait. Volt neki születési előjoga, méltósága, lehetősége, de nem volt erős jelleme. A bibliai elbeszélések olyan emberként jellemzik, aki elkezd jó tetteket, de nem fejezi be őket. Így azt tervezi, hogy megmenti Józsefet, valóban meg is akadályozza a gyilkosságot, de mégis eladják Józsefet. Reubén utódai a zsidó történetben hűek maradnak ősük típusához. Amidőn Debóra kibontotta a zsidó szabadságharc zászlaját a bírák korában, összegyülekeztek körülötte a törzsek. Reubén területén azonban nagy nyilatkozatok hangzottak el, és sok volt a szívek töprengése – de semmi sem történt; lásd Bírák, V,15. Ennélfogva Reubén törzse csak ritkán szerepel Izráel történetében.
Erőm. „Mint elsőszülött Reubén túltengő életerővel rendelkezik, ez az ő kiválóságának a forrása és egyúttal romlásának is oka” (Skinner).
első… hatalomra. Hebraizmus, azt jelenti, hogy „rendkívül kimagasló”. Kiváló tisztelet és hatalom illette az elsőszülöttet. Onkelosz így fordítja: „Téged illetett volna meg három kiváltság, az elsőszülöttség, a papság és a királyság”. Az elsőt ezek közül József kapta, I. Krón. V,1; a papság Lévinek jutott, Num. III,41; a királyi hatalom pedig Júda osztályrésze lett, lásd a 8. verset.

Gen 49,4
Állhatatlan voltál, mint a víz. Minden szellő felkavarhatja színét. Vagy „kiáradó, mint a víz” a szenvedély féknélküli erejében. Reubén főbűne Jákób szerint akaratának gyengesége, az önellenőrzés és a szilárd célkitűzés hiánya. A héber szó „pachaz” állhatatlanságot, könnyelműséget fejez ki; ugyanaz a gyök az aramban „bujaságot” jelent.
ne légy első. Azaz, elveszted elsőszülöttségi előjogaidat. Reubén utódai között sohasem volt bíró, próféta vagy vezető. Itt hangsúlyozza a Biblia azt az eszmét, hogy az erkölcsös jellem fontosabb tényező, mint az öröklött jog.
nyoszolyámra szállt ő fel. A hirtelen végbemenő stílusbeli változás a második személyről a

harmadikra, megfelel annak az undornak, amelyet Jákób érez, amidőn megemlékezik Reubén bűnéről; lásd XXXV,22.

5–7. Simeón és Lévi.

Gen 49,5

Simeón és Lévi testvérek. Az erőszakban. Lásd XXXIV,26 és köv. Moffat így fordítja: „Simeón és Lévi egy pár".
Erőszak eszközei az ő fegyverük. Ezt a kifejezést így is fordítják: „Kegyetlenség szerszámai vannak az ő lakásaikban". (Onkelosz, Kimchi.) A célzás világosan Sekem elleni eljárásukra vonatkozik, lásd XXXIV,26.

Gen 49,6

Tanácsukba. Vagy – „titkukba"; azaz, titkos összeesküvésükbe.
méltóságom. Azaz, lelkem, mint Zsolt. XIV,9. Milyen magasztos elképzelés a „méltóságról" is és a „lélekről" is, hogy a héberben szinonimáknak tekintik ezeket a szavakat!
embert. Egyesszám, de mint gyüjtőfogalomnak többes értelme is van.
ökröt bénítottak. Kép a bosszúálló pusztításról, amiről a XXXIV,28–29-ben van szó. A „bénítás" bizonyos inak elszakítása, ami által az állat tehetetlen lesz. Abban a fejezetben nincs említés az állatok csonkításáról. Sok fordító ezért így fogja fel: „falat ástak alá", Sekem pusztítására célozva. A héber szavak „ökör" שׁוֹר és „fal" שׁוּר csak pontozásban különböznek.

Gen 49,7

Átkozott legyen a haragjuk. Jákób nem átkozza meg őket, hanem csak bűnüket, amelyet élesebben nem bélyegezhetett volna meg. Jellemző a szamaritánus szöveg megbízhatatlanságára, hogy „átkozott legyen az ő haragjuk" helyett az van: „hatalmas legyen az ő haragjuk!"
Elosztom őket Jákóbban. Beteljesedett ez azáltal, hogy Simeón törzse beleolvadt Júdába (lásd Józs. XIX,1) és hogy Lévi törzse szétszóródott egész Izráelben.

8–12. Júda.

Reubén jellemzésével ellentétben áll Jákób ujjongó dícsérete Júdáról. Reubéntől eltérően Júdának nincs meg sem az elsőszülöttségi joga, sem az elsőszülöttség méltósága, vagy lehetősége, de van lelki ereje és kitartása célja eléréséhez. Ismeri ellenségét, és – akár személy, tárgy, vagy veszedelem ez – keze az ellenség nyakán van. Bár, néha súlyos tévedésbe és bűnbe esik, mégis hűséges szívű. Júdát alkalmassá teszi jelleme, hogy átvegye a vezetést és az uralmat. Méltó őse Dávidnak, Jesajásnak és Nehemiásnak, ősatyja annak a királyi törzsnek, amelynek vezető szerepe volt az Ígéret Földjének meghódításában.

Gen 49,8

Jehúda, téged dicsőítenek testvéreid. Megjósolja Júda katonai dicsőségét testvérei ellenségeinek (a filiszteusoknak és edomitáknak) leigázásában, és ez arra vezetett, hogy Júdát elismerték a nemzet vezető törzsének, amely királyt adhat.

Gen 49,9

Ifjú oroszlán. A Midrás szerint Júda törzsének jelképe egy oroszlán volt. A kép mutatja Júdának és utódainak hatalmát és előkelőségét, harci mozdulatainak megszokott gyorsaságát és erejét.
jöttél fel. Júda hegységének biztos területeire a győztes csaták után, melyeket a síkságon vívott.

Gen 49,10

törvénypálca. A királyi méltóság jelvénye.
térdei közül. Ez a keleti uralkodó leírása, amint ül, a kormánypálca térdei közt van; így látható ez asszír és perzsa domborműveken.

Míg el nem jön Sílóba. Héberül: „ad ki jabó Síló”, esetleg „mindaddig, amíg emberek mennek Sílóba”, vagy „amíg az, ami az övé, jönni fog”; azaz, Júda uralma mindaddig fog tartani, amíg eljön sajátjába és neki engedelmeskednek a többi törzsek. Ennek a versnek az értelmezése, különösen e héber szavaké עד כי יבא שילה nagyon nehéz. Némelyik kommentátor messiási értelmet tulajdonít e szavaknak. Arra az értelmezésre, amit az Egyház adott e versnek, lásd a hozzátartozó függeléket a könyv végén.
népek. Azaz Izráel törzsei, mint Deut. XXXIII,3.19.

Gen 49,11
A szőlőtőhöz köti csikaját. Egyes vélemények szerint ez nem a helyes fordítás, mert ez nem volna okos cselekedet. Talán így lehetne fordítani: „megterheli szamarát egy szőlőtő (termésével) és szamárcsikóját egy venyige (termésével)” –; ezzel a megkapó képpel mutatja Júda országának termékenységét: egy szamár kell egy szőlőtő termésének az elszállításához és még venyige is elég egy szamárcsikó megterhelésére. Ez a fordítás, mely bölcseink értelmezésén alapszik, világosan kifejezésre jut Rásiban és Rasbamban, de figyelmen kívül hagyták a későbbi magyarázók (Marcus Jastrow).
venyigéhez. Héberül „szorek, szeréka”, édes, értékes szőlőt termő venyigét jelent. Olyan bőven lesz szőlő, hogy Júda népe ruháit is abban moshatja.

Gen 49,12
Szeme piros a bortól. Ez a fordítás értelmetlen. Eszerint Júda szemei pirosak lennének az iszákosságtól, és Jákób áldása az lenne, hogy Júda részeges ember legyen! A szó, amit „vörös”-sel fordítanak, jelentheti azonban azt is, hogy „fényes” (Septuaginta, Gunkel, Gressmann); a vers pontos fordítása tehát így hangzik: „szemei fényesebbek a bornál”.
fogai fehérek a tejtől. A tejivás talán fehéríti a fogakat? A helyes fordítás (Septuaginta, Vulgata, Szaadja, Jastrow): „fogai fehérebbek a tejnél”.

13. Zebúlon.

Gen 49,13
Leírja Zebúlon területének kedvező földrajzi fekvését.
hajók kikötője. Part, amelyhez a hajók biztonságban közeledhetnek.
Cidón. Zebúlon területe a galileai tótól a Karmel-hegyig terjedt, közvetlenül Tiruszig és Cidónig.

14–15. Jisszákár.

Gen 49,14
csontos szamár. Nagy testi erőt jelent.

Gen 49,15
a nyugalmat. Ellentétben a nomádok vándor-életével (Ryle).
robotoló szolgává lett. Vagy „adófizetővé”, Jisszákár, gazdag terület birtokosa, inkább sarcot fizetett, semhogy elhagyja az ekét és kardot rántson. Lásd Deut. XXXIII,18.

16–19. Dán.

Gen 49,16
jogot szerez. Vagy „védeni fog”, vagy „bosszút fog állni”. Onkelosz szerint ez Dán törzsének Simson idejében való szerepére vonatkozik (Bírák, XV,20).
népének. Dán törzsének.

Gen 49,17

Vipera. Kicsi, de nagyon mérges; a homokba kuporodik és ha felzavarják, megtámad minden arra menő állatot. Dán veszélyesnek fog bizonyulni ellenségei számára kelepcék felállítása és gerillaharcok által.

Gen 49,18

Segítségedet remélem. Ez valószínűleg a Dánra mondott áldásnak egy része, aki a leginkább veszélyeztetett helyen volt Izráel összes törzsei között.
segítségedet. Azaz felszabadítást Te általad.

19. Gád.

Gen 49,19

csapat csődül ellene. Itt is, mint az előbbi versben, szójáték a névvel.
Gád sikeresen visszaűzte az ammónitákat, a moabitákat és a szíreket, akik állandóan támadták határait. Ebből a törzsből származott Jifták.

20. Ásér.

Gen 49,20

Ásér. Az „ásér" szó boldogot, szerencsést jelent (lásd XXX,13); és ez az értelem tükröződik a reá mondott áldásban. Ásér országa virágzó, boldog volt; v. ö. az „Arabia Felix" kifejezéssel.
Királyi csemegéket. Csemegéket, melyek méltók a király asztalára. Ez bizonyára célzás a kiviteli kereskedelemre, amit az Ázsér-törzsbeliek űztek.

21. Naftáli.

Gen 49,21

elszabadult szarvasünő. A mozgás gyorsaságának és bájosságának képe.
Kedves beszédeket hallat. A törzs szónoki hírére vonatkozik, és a Naftáli-beli Bárák győzelmére, amely után felcsendült Debóra győzelmi dala (Kimchi). Más fordítás: „Naftáli karcsú terebintus, amely szép ágakat fejleszt". (Józsefet a következő versben szintén növényhez hasonlítja.)

22–26. József.

Jákób leggyengédebb és legszeretetteljesebb jelzőit Józsefnek tartogatja, aki magában egyesíti a legjobbakat és legszebbeket Júda és Reubén jó tulajdonságaiból. Ő a látomások, az álmok embere; de ehhez járul még erkölcsi és szellemi ereje, amely megbírkózik az élet minden viszontagságával. Ő az ideális fiú, az ideális testvér, az ideális szolga, az ideális államférfiú. Jellemét és történetét régtől fogva jelképnek tartották Izráel jellemére és történetére. A zsidó volt a korszakok álmodozója. Izráel minden időben egyetemes igazságról, örök békéről és egyetemes testvériségről álmodozott. Miként József, ő is mindig mostohatestvérei gyűlöletének védtelen áldozata volt, gyűlölet űzte őt el hazájából és kergette száműzetésbe. A száműzetésben – épúgy, mint József – számtalan válságot élt át, mindig ellenállt a Nagy Kísértésnek s nem lett hűtlen ősei Istenéhez. József előtt álmában a nap, a hold és tizenegy csillag leborult. A csillagok borultak le ő előtte és nem ő a csillagok előtt. Ez jellegzetes mind Józsefre, mind Izráelre. אין מזל לישראל (Sabb. 156a) mondja Rabbi Johanan. A zsidónak szégyelnie kellene magát, ha csillagát, környezetetét vagy más külső körülményt vádolna erkölcsi bukásáért vagy hitének elhagyásáért. Az ember saját lelkének

ura; és ahol van ragaszkodás a zsidósághoz, ott megvan a lehetőség is a zsidó élethez.

Gen 49,22

forrás mellett. V. ö. Zsolt. I,3; a víz közelsége szükséges előfeltétele annak, hogy a fa fejlődhessen és gyümölcsöt hozzon.

Gen 49,23

az íjászok. Testvérei.
nagyon keserítették. Bosszantották ellenséges cselekedetekkel. A támadások ellenére Józsefnek és utódainak ereje nem csökkent, mert a Mindenható velük van.

Gen 49,24

szilárd maradt íja. Azaz, megmaradt ereje.
Megizmosodtak. Vagy „tevékenyek” voltak. Ez a vers szép képet ad; az íj állandó készenlétben van, míg a kéz, amely kiröppenti a nyilakat, gyors ütemben, fürgén mozog ide-oda (Gunkel).
Jákóbnak hatalmas Istene. Isten jelzője, lásd Jezs. I,24.
Onnan. Jákób hatalmas Istenétől.
sarkköve Izráelnek. Ritka párhuzam az ismeretesebb „Izráel szirtjé”-hez.

Gen 49,25

Három áldásról van szó.
áldásaival felülről. Eső és harmat, napsütés és szél.
mélységnek. A földalatti vizek tartaléka, amelytől a talaj termékenysége ered.
emlők. A család termékenysége.

Gen 49,26

Hatalmasabbak. Ez a vers megállapítja, hogy az áldások, melyeket Jákób kapott, felülmúlják azokat az áldásokat, melyekben az ő ősei részesültek. Jákób most ezt a fokozott áldást Józsefre ruházza, ezáltal őt mind saját, mind ősei örökösévé teszi.
örök halmok. Úgy fognak kimagaslani Jákób atyjának áldása felett, mint a hegyek a síkság felett.
kiválasztottnak. Szószerint „a testvéreitől elkülönödöttnek”, azaz, aki különb náluk, aki kiválik testvérei közül.

27. Benjámin.

Gen 49,27

ragadozó farkas. Vagy „szétszaggató”, célzás a törzs harciasságára; lásd Bírák V,14 és XX,16.

Gen 49,28

tizenkét törzse. József kapta az áldást és nem a fiai. Midőn Jákób megáldotta fiait, velük együtt áldotta meg az eljövendő törzseket.
mindegyiket. Mindenki a neki megfelelő áldást kapta. A jövőnek kell eldöntenie atyjuk áldásának prófétai voltát.

Gen 49,32

Hét fiaitól megvett birtok. Az ő tudtukkal és beleegyezésükkel (Ábárbanel). József, aki annyi évig távol volt Kanaán országától, részletes tájékoztatást kap arról a helyről, ahol atyját el kell temetnie. Ez a vers egy vásárlási okmányra utal.

Gen 49,33

behúzta lábát. Azelőtt ült; most lefekszik az ágyra.
megtért őseihez. Ez az elbeszélés mutatja, hogy ez nem a test eltemetésére vonatkozik, hanem a lélek távozására, hogy egyesüljön azoknak lelkével, akik előtte távoztak el.

Genezis XLIX,10 magyarázatához.

A Szentírásban krisztológiai vonatkozásokat is kerestek a keresztény magyarázók. Az első ilyen állítólagos utalás lenne Gen. XLIX,10-ben. (Nem fog távozni a kormánypálca Jehudától sem a törvénypálca a lábai közül, míg el nem jön Silóba és övé nem lesz a népek hódolása.) A legtöbben a régiek és maiak közül a „Siló" szóra hivatkoznak.

I. Különös, hogy a régi zsidó verziók és kommentárok (Septuaginta, Tárgumok, Száádja és Rási) ezt a szót „jod" nélkül olvassák, mintha שֶׁלָּה lenne, ami az „övé" שֶׁלּוֹ szó régies alakja, vagy költői változata a „béke" szónak. שלוה

(a) A fordítás, „amíg az, ami az övé, eljön" a Septuagintán alapszik. Az értelme az, hogy nem távozik el Júdától a kormánypálca, amíg nem veszi ténylegesen birtokba mindazt, ami neki jár.

(b) „Amíg nem jön az a Messiás, akié az uralom" (Onkelosz, Tárgum Jerusálmi, Száádja, Rási és más zsidó magyarázók).

(c) „Amíg nem jön béke" (M. Friedländer).

II. A legtöbb magyarázó azonban a שילה szót helység vagy személynévnek tekinti.

(a) „Addig, amíg emberek mennek Silóba imádkozni. (Az amerikai zsidó fordítás)." Siló volt a szentély helye Sámuel próféta napjaiban, mielőtt Jeruzsálem a zsidó istentisztelet központja lett (L. Guttmann M. ארץ ישראל 78–79). Mivel Júda törzsének kimagasló fölénye csak a jeruzsálemi templom felépítésekor kezdődött, ez a magyarázat nem kielégítő.

(b) „Amíg az a silói jön és a népek engedelmessége feléje fordul." Mendelssohn és Zunz ebben a versben egy esemény megjövendölését látják, I. Kir. XI,9 és köv. u. is szerepel Ahija, a silói próféta, aki megjósolta Jeróbeámnak, hogy a királyság egy része elvétetik Salamontól és őrá száll majd, hogy Izráel tíz törzse (itt „népeknek" nevezve, lásd Gen. XLVIII,4) el fog szakadni Dávid házától és Jeróbeám uralma alá kerül. Ez a szellemes magyarázat több okból nem elégíthet ki bennünket. Ha a mi versünk azt akarná mondani, „az a silói", akkor nem שילה-t írna, hanem השלוני-t, amint I. Kir. XI,29-ben; azonkívül a törzsek nem a „silói" próféta felé fordultak, hanem Jeróbeámhoz; továbbá minek utalt volna Júdának olyan eseményre, amelyet még nem is sejthetett.

(c) „Amíg Siló jön". Ez az az angol „Authorised Version" fordítása és feltételezi, hogy Siló személynév, vagy messiási cím. Noha ez a feltevés támaszra talál a rabbinikus irodalomban, itt mégis csak homilétikai megjegyzésnek számít, hivatalos, kötelező tekintély nélkül. Annak ellenére, hogy ez a kifejezés a Szentírásban sehol sincs alkalmazva a messiásra, a keresztény teológusok feltételezik, hogy a Siló a kereszténység alapítójának egyik neve. Ilyen értelemben, „Amíg Siló jön" misszionáriusok kedvenc szövege. Megjegyzendő, hogy ez a fordítás csak 1534-ig vezethető vissza és először Münster Sebestyén német Bibliájában fordul elő. Noha a „Revised Version" angol szövegébe is átvette, mindazok, akik tudományosan ismerik a tárgyat, elvetik ezt a magyarázatot. Sőt, az anglikán egyház egy kiváló püspöke ezt írta: „E késői magyarázat valószínűtlensége olyan nagy, hogy nem is vehető figyelembe" (Ryle).

Hasonlóan kell megítélni a többi állítólagos krisztológiai szövegmagyarázatokat is, amelyeket sokszor hittérítő szándékkal is szeretnek használni. Hírneves keresztény tudósok lassanként feladják az ilyen célzatos magyarázatokat. Így Zsolt. II,12 az „Authorised Version"-ban így van fordítva, hogy „csókoljátok a Fiút", világos célzással a kereszténység alapítójára. A „Revised Version" szövegében azonban már így fordítja: „csókoljátok a fiút" (kis betűvel), míg a széljegyzet szerint: „ájtatoskodjatok tisztaságban" fordítása e kifejezésnek. Ez utóbbi egyezik zsidó magyarázatokkal. Hasonlóképpen, kapcsolatban Jezs. VII,14-el, „A szűz foganni fog", keresztény tudósok is elismerik már manapság, hogy a héber „almó" szót helytelenül fordítják ebben a versben a „szűz" szóval. A leány vagy hajadon a héberben „bethula". Az „almó" szó Jezs. VII,14-ben (hímnemben „elem") felnőtt fiatal nőt jelez, akár férjnél van, akár nem. (L. Péld. XXX,19 דרך גבר בעלמה).

Az ilyen helyek leghíresebbje azonban Jesája LIII. fejezete. Ezernyolcszáz éven át keresztény teológusok szenvedélyesen ragaszkodtak ahhoz, hogy ez a prófétai jövendölés vallásuk alapítójának életére vonatkozik. A fejezet pártatlan vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a próféta egy *elmúlt történeti tényről* beszél, és leír egy embert, akit már halálra kínoztak. Ennélfogva lehetetlen, hogy célzás legyen benne olyan eseményre, amely sok száz évvel később történt volna. Ujabban

uralkodóvá lett az a felfogás, hogy az egész Izráel népére vonatkozik, és „Isten szolgája” Izráel szimboluma.
Egyébként ez a három példa jellegzetesnek mondható. De a Szentírásnak sok helyét próbálták a Középkorban a kereszténységre vagy a kereszténység alapítójára vonatkoztatni. Hitvitázó irodalmunkban igen gazdag anyag halmozódott fel a bibliai helyekkel kapcsolatban. A keresztény teológiai és exegetikai irodalomban is nagy jártassággal bíró zsidó apologéták a legteljesebb határozottsággal és igen nagy felkészültséggel kimutatták e magyarázatok tarthatatlanságát. A modern nemzsidó tudományos bibliamagyarázók legnagyobb része is úgy véli, hogy ezek a helyek egyáltalán nem tartalmaznak jövendöléseket a kereszténységre vagy annak megalapítójára.
A Gen. XLIX,10-re vonatkozó gazdag irodalomból elég lesz, ha kiemeljük a következő munkát: Dr. Adolf Poznanski, Schiloh, Ein Beitrag zur Geschichte der Messias-Lehre, Leipzig, 1904. I. Teil, XXXIII + 512 + XXVI.

Gen L.
Jákób temetése. József halála.

Gen 50,1
És József. Ez nem jelenti azt, hogy Jákób többi gyermeke nem tette volna ugyanazt, amit József.

Gen 50,2
hogy balzsamozzák be atyját. Ez nem utánzása az egyiptomiak szokásának, akik ügyeltek arra, hogy a halál után megóvják a testet és készenlétben tartsák arra, hogy a lélek ismét elfoglalja. József célja csak az volt, hogy megóvja az oszlástól, mielőtt eléri a Makpéla barlangját.

Gen 50,3
megsiratták az egyiptomiak. József iránt érzett tiszteletből. Valószínűleg beleszámított a hetven napba a bebalzsamozás negyven napja is (Rási).

Gen 50,4
Fáraó háza népéhez. József, mivel gyászolt, nem közeledhetett a király személyéhez.

Gen 50,5
amelyet… ástam. „Amit előkészítettem” (Onkelosz). Nagyon valószínű, hogy Jákób előkészítette a sírt saját temetésére, Léa sírjának közelében a Makpéla barlangjában.
és azután visszatértek. József biztosítja Fáraót arról, hogy vissza akar térni Egyiptomba.

Gen 50,7
vénei. A tiszteletadás, amelyet Jákóbbal szemben nyilvánítottak, megfelel annak a magas állásnak, amelyet József Egyiptomban betöltött. Ilyen temetési menetek, amilyenekről a mi szövegünkben van szó, gyakran szerepelnek egyiptomi sírok képein.

Gen 50,8
Csupán gyermekeiket… hagyták Gósen földjén. Mert nem lettek volna képesek a kanaáni út fáradalmait elviselni.

Gen 50,9
szekerek is, meg lovasok is. A zarándokok védelmére.

Gen 50,10
Átád szérűjéhez. Átád helyét ma még nem állapították meg.
a Jordánon túl. Ez nem lehet a Jordántól keletre, mert nem lehet elképzelni, hogy midőn a Makpéla barlangjához mentek Hebrónba, kerülő úton mentek volna a Holttenger körül. De minden nehézség megoldódik, ha meggondoljuk, hogy Mózesnek és az izraelitáknak, amikor Moáb földjén vannak a „Jordánon túl” kifejezés *Nyugat*jordániát jelenti. Ez a kifejezés tehát új bizonyíték a Genezis mózesi eredetére (W. H. Green).

hét napi. Még ma is ennyi a zsidó gyászolási idő hozzátartozókért. A „siva” szent intézménye lényegében tehát visszavezethető az ősatyák koráig.

Gen 50,11

Kanaán ország lakossága. Vagy: az ország lakója, a kanaáni. (Az Imit régi fordítása.)
Súlyos gyász. Vagy „tiszteletteljes gyász”.

Gen 50,15

Meglehet, hogy József gyűlöl bennünket. Érdekes példa arra, hogy a rossz lelkiismeret hangját sohasem lehet elhallgattatni.

Gen 50,16

Atyád meghagyta. Erről az üzenetről sehol sincs említés.

Gen 50,17

atyád Istene szolgáinak. Noha atyád meghalt, atyád Istene él (Rási). Megbocsátást kérnek és kérésüket a közös hit tényével támogatják.
József sírt. Mert látta, hogy nem bíznak benne.

Gen 50,18

Elmentek azután testvérei. Miután először másokat küldtek maguk helyett (lásd 16. vers), most személyesen jöttek, hogy József előtt védekezzenek.
Mi a Te szolgáid vagyunk. Újra teljesítvén régi álmodat. Lásd XXXVII,6 és köv.

Gen 50,19

Teljesen lehetetlen bárki számára is, Isten tervét meghiúsítani.

Gen 50,20

ti rosszat gondoltatok. Ember tervez, Isten végez. „József eladatása a Gondviselés műve volt. Nemcsak az ő számára, aki magas állást nyert el, hanem családja számára is, amely szintén élvezte ennek előnyeit. József testvérei nem érdemeltek büntetést; sőt ellenkezőleg, József ismételten kijelenti, hogy bármit is tettek, akaratlanul teljesítették a Gondviselés parancsát” (Ábárbanel).
hogy megmentse sok nép életét. Nemcsak az egyiptomiakat és Izráel gyermekeit, hanem más népeket is, amelyek Egyiptomba jöttek az éhínség idején gabonát venni.

Gen 50,22

száztíz évig. Negyvenöt évvel túlélte apját. Egyiptomi írásokban a 110 éves kort ideális korhatárnak tekintik.

Gen 50,23

Mákir. Menasse családjainak leghatalmasabbika; lásd Bírák V,14.
József térdein születtek. Az örökbefogadás jelképes cselekvése.

Gen 50,24

testvéreihez. Ez a kifejezés közeli rokonokra is vonatkozhatik, mint pl. itt.
melyet esküvel ígért. Lásd XXII,16; XXVI,3.

Gen 50,25

vigyétek el innen csontjaimat. Hisz az ígéretben, hogy Isten megváltja majd népét. József csontjait el kellett vinni visszatérésük idején Kanaánba és ott kellett nyugalomra helyezni. Az ígéret teljesült is, lásd Exod. XIII,19 és Józs. XXIV,32.

Gen 50,26

koporsóba. Héberül „árón”. Ugyanezzel a héber szóval jelölik a frigytáblák ládáját. Ez jellemző. A zsidóság a kötelező tiszteletet hirdeti az emberi egyéniség iránt, mert az embernek hatalmában áll élő hordozójává lenni az Erkölcsi Törvénynek. Bölcseink azt mondják: Csodálkoztak a népek, hogy miért vitték magukkal Izráel gyermekei sivatagi vándorlásukban József csontjait hasonló ládában és hasonló tisztelettel, mint a frigytáblákat. Erre azt felelték: „Az, akinek csontjai ebben a ládában

nyugosznak, hűségesen megtartotta azokat az isteni parancsokat, melyek a másik ládában vannak”. ***Egyiptomban.*** Az utolsó szavak előkészítenek bennünket az új korszakra, amely Izráelre Egyiptomban vár és az Exodus eseményekben gazdag történetére.

Zsidó szokás szerint a Tóra mindegyik könyvének befejezését a zsinagógai felolvasásnál a gyülekezet חזק חזק ונתחזק felkiáltással jelzi: „légy erős, erős, és erősítsük egymást”, ami visszhangja az ősi harcos szavainak: „Légy erős, és erősödjünk népünkért és Istenünk városaiért” (II. Sám. X,12). „Légy erős”, t. i. végrehajtani azokat a törvényeket, amelyek az éppen befejezett könyvben foglaltatnak.
A Masszóra megjegyzi, hogy a Genezis verseinek száma 1534; szidráinak száma (parasijjót) 12; a szedarim, kisebb bekezdések száma a Hároméves-ciklus szerint 43 és fejezeteinek a száma 50.

MÓZES MÁSODIK KÖNYVE • EXODUS

Címe. Mózes második könyvének eredetileg ספת יציאת מצרים „Az Egyiptomból való kivonulás könyve” volt a címe. Később a könyv kezdőszavai alapján ואלה שמות-nak, röviden שמות-nak nevezték. A יציאת מצרים görög megfelelője: Exodus Aigyptou, röviden: *Exodos.* A Vulgata (a Szentírás elterjedt latin fordítása) nyomán, a latinos végződésű *Exodus* névvel jelölik könyvünket általában a nyugati országokban és a tudományos irodalomban.
Tartalma. Exodus könyve Genezis könyvének természetes folytatása. Genezis a héber nép ősatyáinak történetét mondja el: Exodus elbeszéli magának a népnek az őstörténetét. Beszámol arról, hogy Izráelt miképen tették rabszolganéppé Egyiptomban és elmondja, miként szabadultak ki Izráel fiai a „Rabszolgaság Házából”. Leírja a peszach ünnepét, a szövetség kötését a Szinaj hegyén, a nyilvános istentisztelet megszervezését, amely Izráelt „Papok birodalmává és megszentelt néppé” (XIX,6) tette. Beszámol Izráel zúgolódásáról és elpártolásáról, valamint az isteni vezérlésről és a tanításról, amely a népnek szól; a nép eretnekségéről az aranyborjúval épúgy, mint a rákövetkező magasztos megnyilatkozásról, amelyben megismerjük a Világ Urát, mint aki „irgalmas és kegyelmes Isten, türelmesen elnéző, nagy a kegyelemben és az igazságban. Megőrzi a kegyelmet ezredízig, megbocsátja a bűnt, az elpártolást és a vétket, de teljes felmentést nem ad, megemlékszik az atyák bűnéről a fiakon és unokákon” (XXXIV,6–7).
Jelentősége. Majdnem minden alap, amelyen a zsidó vallás és élet felépül, a Tíz Ige, a történeti ünnepek, a polgári törvénykezés alapelvei, az Exodus könyvében található meg. És ennek a könyvnek a jelentősége nem csak Izráelre vonatkozik. A rabszolgaság járma alatt sínylődő Izráel felszabadulásának történetéből megtanulta az emberiség, hogy Isten a szabadság Istene; hogy a Gondviselés, amint Egyiptomban magáévá tette az elnyomott rabszolgák ügyét a királyi zsarnok ellenében, épúgy mindíg diadalra juttatja az igazságot és a szabadságot és megsemmisíti a jogtalanságot és az elnyomást. A Szinájon kinyilatkoztatott Tíz Ige, a vallás és az erkölcs Magna Chartája, először köti össze ezt a kettőt, de örök időkre elválaszthatatlan egyesüléssé.
Beosztása. A könyvet öt részre lehet osztani. Az első rész (I–XV. fej.) elmondja az elnyomatás és megváltás történetét. A második rész (XVI–XXIV. fej.) leírja a vándorlást a Szinajig, magában foglalja a Tíz igét és a polgári törvényeket, amelyek oly nagy hatást gyakoroltak az emberi társadalomra. Azután következnek a XXV–XXXI. fejezetekben utasítások a szentély építésére. A XXXII–XXXIV. fejezetek Izráel elpártolását az aranyborjúval kapcsolatban adják elő; és a XXXV–XLI. fejezetek leírják a szentély felépítését és így előkészítik az utat Mózes III. könyvéhez, Leviticus-hoz, a Papok Tanához.

I. Semóth.

(I–VI,1.)

Izráel Egyiptomban: Az elnyomás és a megváltás. (I–XV.)

Ex I.
Az izraeliták elnyomatása.

Ex 1,1

Ezek. Szószerint: És ezek. A „vav” kötőszó hangsúlyozza a szoros összefüggést Mózes első és második könyve közt. Az egész Tóra egyetlen összefüggő történet.

Ex 1,5

hetven lélek. Ebbe a számba beletartozik maga Jákób is; lásd Gen. XLVI,8–27. A hetven közül 68 *férfinemű* volt. Ha ehhez hozzáadjuk az asszonyokat, az unokákat, a leányok és leányunokák férjeit, összes szolgáikat és családjaikat, akkor több százra, ha nem több ezerre emelkedik ez a szám.

Ex 1,6

És meghalt József. Ez a vers újra felveszi az elbeszélésnek Gen. utolsó versében (L,26) elveszett fonalát, ahol azt olvassuk: „Ezután meghalt József”.
és az egész nemzedék. Mind az izraeliták, mind az egyiptomiak.

Ex 1,7

gyarapodtak. Figyelemreméltó a szinonimák torlódása – szaporodtak és gyarapodtak és megsokasodtak és megerősödtek igen nagyon. Az izraeliták rendkívül gyors szaporodása Egyiptomban csak látszólagos, egyáltalán nem természetellenes. Amint láttuk, a „hetven lelket”, aki Egyiptomba ment, nagy háztartás kísérte, akik bizonyára beléjük olvadtak (v. ö. Gen. XVII,12.27). Orr professzor emlékeztet személyes tapasztalatból egy esetre, melynél egy aranylakodalmas pár családja 69 személy volt. Szerinte „Ha valaki ezt elgondolja Jákób utódaival kapcsolatban Egyiptomban és kiszámítja hasonló alapon 300 vagy 400 éves időtartamra, az eredmény meglepő lesz”.
megtelt velük az ország. Nemcsak Gósen, a keleti Nílus delta, az a föld, amelyet eredetileg az izraelitáknak lakóhelyül jelöltek ki, hanem idővel találkoztak velük mindenütt Egyiptomban, sőt még a tulajdonképpeni Egyiptomon kívül is, az egyiptomi fennhatóság alatt lévő tartományokban; lásd a 12. verset.

Ex 1,8

új király. Egy új dinasztia uralkodója, amely nemzeti politikát kezdett; József talán az egyik hikszosz király alatt szolgált. A hikszoszok ázsiai eredetű hódítók, akik évszázadokig uralkodtak Egyiptom felett; lásd Gen. XXXIX,1-hez szóló magyarázatot. (l. m. Bilabel, Geschichte Vorderasiens und Ägyptens 1927. 13. o.). Uralmuknak röviddel József halála után vége szakadt, amidőn a hikszoszokat visszaűzték Ázsiába és egy bennszülött dinasztia tagja szerezte vissza az uralmat. Lásd az A. jegyzetet (56–58. l.).
aki nem ismerte Józsefet. Azt hazudta, hogy nem tud semmit József érdemeiről (Rási. Szóta 11a.). Királyok és testületek elképzelhetetlen hálátlansága közmondásos. Különösen általános a hálátlanság Izráellel szemben, azzal a néppel szemben, amely oly sok erkölcsi értéket alkotott, de oly ritkán élvezhette a hála gyümölcseit.
József halála után idővel sok izraelita elfelejtette a vallási hagyományokat és az ősök vallási szokásait (Józs. XXIV,14; Ezek. XX,8). De a nép szélesebb rétegeinek szívében bizonyára éltek

még az ősök hagyományai és reménye. Máskép lehetetlen volna elképzelni, hogyan tartották meg különállóságukat az elnyomatás hosszú évszázadai alatt és még inkább a jólét korszakában az egyiptomiak magas kultúrájú társadalmában. A hagyományőrzők között első helyen állt Lévi törzse, amely töretlen hűséggel őrizte „Ábrahám szövetségét". Azok közül, akik elhagyták Izráel hagyományait, sokan visszatértek a pogány sémi szertartásokhoz, míg mások, a Midrás szerint, követték a jelszót, „legyünk egyiptomiak minden dologban". (Lev. r. VII,1.)

Ex 1,9

nagyobb és hatalmasabb nálunk. A gyűlölet az irígység és a félelem túlzása. Úgy képzelték, mintha az ország tele volna izraelitákkal; *mindenütt* ott voltak. „Megtöltötték a színházakat és a szórakozóhelyeket" jegyzi meg a Midrás (Tanchuma ed. Buber Semóth 6). Az a tény, hogy szaporodásuk egyetlen bűnük és hogy semmi társadalomellenes tevékenységgel nem vádolhatták őket, döntő bizonyítéka őseink feddhetetlen életének.

Ex 1,10

Rajta, bánjunk furfangosan velük. A király megbeszéli tanácsadóival a módot, hogyan pusztíthatná el az izraelitákat. „A nagystílű *risusz*-nak ez az első példája figyelemreméltó abból a szempontból is, hogy nem az egyiptomi népből indul ki, hanem az uralkodó rétegekből. A király az, aki lázít és magas államérdekeket használ kifogásként, amennyiben azt „nemzeti" politikának állítja be. Ez sokszor ismétlődött meg a történelemben" (Hirsch).
csatlakoznának. Az izraeliták, akik Gósenben éltek, támogathatnák az ellenséget és szövetkezhetnének a hettitákkal, akiknek hatalmát Ráamszész nem tudta megtörni vagy más sémi támadókkal, akik Egyiptomtól keletre laktak. Minden időben közös módszerük volt bizonyos „hazafiaknak", hogy kétségbe vonják az irígyelt idegenek hűségét, akik békésen és boldogan éltek közöttük. Midőn az izraeliták elhagyták Egyiptomot, egyike az első törvényeknek, melyet meg kellett tanulniok, ez volt: „Idegent ne gyötörj és ne zaklass, mert idegenek voltatok Egyiptom országában" (XXII,20; lásd 63. oldalt és Gen. XVIII,7-hez szóló magyarázatot).
és eltávoznának. Mendelssohn itt a vav-kötőszócskát „vagy"-gyal fordítja (mint XXI,15-ben); „és harcolnának ellenünk" – ellenséges betörés esetén, – „*vagy* eltávoznának az országból" és gyarapítanák a bennünket fenyegető ellenség számát. Ezért törekedtek az egyiptomi uralkodók egyrészt, hogy visszatartsák az izraelitákat, másrészt pedig, hogy megtizedeljék és megsemmisítsék őket szigorított kényszermunkával. A szószerinti fordítás az lenne: „felmenne az országból". Azért használja a „felmenni" igét, mert Egyiptom mélyebben fekszik, mint Palesztina. Ha viszont arról van szó, hogy Palesztinából Egyiptomba mennek, akkor a Szentírás a leszállás (ירד) igét használja.

Ex 1,11

robottiszttartókat. Vagy „robotfelügyelőket". Ez volt az első intézkedés az izraeliták gyarapodásának meggátlására. Gósen szabad és független telepesei, akiket meghívtak Egyiptomba (Gen. XLV,16–20), most ellenszolgáltatás nélkül kényszerülnek közmunkákat végezni, amire csak rabszolgák voltak kötelezhetők. „Munkájuk bizonyos törzsi adó volt, amelyet szolgáltatniok kellett, és amiért saját törzsfőik voltak felelősek" (Petrie). Egyiptomi és asszir domborműveken látni rabszolgacsoportokat, akik téglákat készítenek, köveket fejtenek, és más nehéz munkát végeznek felügyelők korbácsa alatt.
hogy megtörjék őket. Hogy lelküket megtörjék. Szószerint: hogy sanyargassák őket.
terhes munkájukkal. Nehéz munkákkal, amelyeket kényszer alatt végeztek.
tárházvárosokat. Erődöket Egyiptom védelmére esetleges ázsiai betörések ellen; ezek az erődök egyúttal az Ázsia felé vonuló egyiptomi csapatok fegyvertárai és éléstárai voltak.
Pitómot. Egyiptomi nyelven Pi-Tum, „Tum isten lakóhelye"; amit Naville 1883-ban felismert a Wadi Tumilat-ban, kb. 60 mérföldre Kairótól északkeletre. Talált számos vastagfalú négyszögletes kamrát, melyek nem voltak egymással összekötve, hanem csak felülről voltak megtölthetők, magtáraknál szokásos módon. A. H. Gardiner szerint Pitóm 8 mérfölddel nyugatabbra volt, a mai Tell-er-Retabeh-nél. Pitóm talán azonos Ráamszésszel. Pitóm a város egyházi neve lehetett. (L. m. Szóta 11a:

Ráamszészt. Az a hely, ahol később a római Pelusuim volt, a Nílus-delta régi keleti ágának torkolatánál a Földközi-tenger mentén (Gardiner). A hikszosz királyok fővárosa volt, ebben az időben nagyot fejlődött és új nevet kapott. Nemrég megtalálták II. Ráamszésznek egy feliratát Beisanban, Palesztinában, amelyen dicsekszik, hogy a nevéről elnevezett várost *sémita* rabszolgák munkájával építette fel (Naville).

Ex 1,12

Az első terv az izraeliták elpusztítására – az első, amelyet a történelem ismer – nem sikerült.
gyarapodott. Szószerint „áttört határain" vagy „kiterjeszkedett". Nemcsak Gósen határain terjeszkedtek túl, hanem egész Egyiptom határain, Dél-Palesztina területére, amely akkoriban egyiptomi fennhatóság alatt állott.
megriadtak. Az Imit régi fordítása: és aggódtak Izráel fiai miatt. Szószerint: és irtóztak Izráel fiaitól.

Ex 1,13

kemény szigorúsággal. Hogy megtörjék a munkások testi és szellemi ellenállóképességét, Izráel fiainak degenerálódását akarták előidézni. H. H. Johnston az afrikai rabszolgaságról szóló beszámolójában kimutatta, hogy a rettenetes emberkereskedelem, mint általában minden rabszolgatartás, a rabszolgatulajdonosban kegyetlen ösztönöket ébreszt, és ezt még akkor is kiéli, ha ez számára anyagi veszteséget jelent.

Ex 1,14

téglavetéssel. Szószerint: téglákkal. Téglák, melyeken II. Ráamszész pecsétje van, láthatók a British Museumban.
a mezőn. A mezők öntözésére kényszerítették őket (lásd Deut. XI,10). A vizet mesterségesen kellett felhozni a magasfekvésű mezőkre, egy egész sor vederrel, amelyeket hosszú rudakra erősítettek és tengelyekkel hajtottak. Az egyiptomi embernek mindennapi munkájában semmi sem volt olyan fárasztó – és ma is ez a helyzet –, mint a mezők öntözése (Erman). Egyébként a régi Egyiptomban nem bántak emberségesen a rabszolgákkal. De még újabb időkben sem változott a helyzet e tekintetben. A Mohammed-Ali-csatorna építése, amely a Nílust Alexandriával köti össze, 20.000 ember életébe került.
15–22
Miután az izraelitákat a robotmunka nem degenerálta, Fáraó most gyermekgyilkosságot javasol.

Ex 1,15

a héber bábaasszonyokhoz. Azaz, az egyiptomi asszonyokhoz, akik bábaasszonyok voltak a hébereknél (Septuaginta, Josephus, Ábárbánel). Nem igen lehet feltételezni, hogy a király elvárta volna, hogy héber asszonyok öljék meg saját népük gyermekeit.
Sifra…Púa. Valószínűleg egyiptomi nevek. Ez volt a két bábaasszony a fővárosban, ahol a héber asszonyok bábaasszonyok segítségét igénybe szokták venni (Strack). A fővárosban laktak Izráel „felsőbb rétegei", természetes vezetőik. Ha Fáraónak sikerült volna ezeket kiirtani, könnyű szerrel ártalmatlanná tehette volna a többit is.

Ex 1,16

öljétek meg. A király célja, hogy az összes izraelitákat elpusztítsa. Már ott tart, hogy az értékes „emberanyagot" is hajlandó kiirtani. Ez gyakori jelenség. A gyűlölet egyeseket és népeket nemcsak embertelenségre indít, hanem gyakran arra készteti, hogy vakon a saját kárukra cselekedjenek.
ha pedig leány, maradjon életben. Ezek nem lehettek veszélyesek háború esetén és szolgálatban tarthatták őket mint rabszolganőket. Az izraelita nép megmaradt része beleolvadt volna az egyiptomi lakosságba.

Ex 1,17

félték az Istent. És nem akartak résztvenni e rettenetes gaztett végrehajtásában. A kifejezés „Istent félni" a Bibliában pogányokkal kapcsolatban annak az érzésnek kifejezésére szolgál, amely

emberségessé teszi az „idegenekkel” való bánásmódot még akkor is, ha állítólagos nemzeti érdekek forognak kockán; lásd a magyarázatot Gen. XLII,18-hoz. Így, amidőn Amálék Izráelt nem nyilt harcban támadta meg, hanem lesből, a tábor végén legyilkolva az öregeket és gyengéket, természetes jámborság és emberiesség teljes hiányát mutatva, azt mondja róla a Szentírás, „és ő nem félte Istent” (Deut. XXV,18). A bábaasszonyoktól követelte királyuk, hogy embertelenül viselkedjenek „idegenekkel” szemben. De ők inkább hallgattak lelkiismeretük szavára: „a bábaasszonyok félték az Istent”. Lásd Gen. XX,11-et is.

Ex 1,19

életerősek. Azaz, a héber asszonyok szívósabbak, kitartóbbak, mint az egyiptomi asszonyok, és – mint a legtöbb ősi és mai arab asszony – nem kérik a bábaasszonyok segítségét; és így nincs a bábaasszonyoknak alkalmuk arra, hogy a gyermekeket elpusztítsák. A héber szó *„chájjoth”* főnévnek is vehető, „állatok” értelemben (Szóta 11b). Eszerint azt mondták volna a bábaasszonyok Fáraónak: „A héber asszonyok nem emberi lények; ők *állatok,* és nincs szükségük bábaasszonyokra”. A héber nőkre alkalmazott lealacsonyító kifejezés használata elnémíthatta a király gyanúját (Ehrlich, Yahuda).

Ex 1,21

házakat épített számukra Isten. Isten gyarapította családjaikat, vagy növelte jólétüket. De így is lehet ezt a verset értelmezni: „Isten házakat épített számukra (az izraeliták számára)”; azaz, a nép nagyon gyarapodott és növekedett (Biur).

Ex 1,22

megparancsolta egész népének. Miután a bábaasszonyoknak adott parancs nem vezetett célra, az izraeliták tovább gyarapodtak, Fáraó most egész népének parancsolja meg, hogy hajtsák végre a kegyetlen rendelkezést. „Most az egész népet uszítják a héberek ellen; kémkedés és besúgás most alattvalói hűségnek számít, a szánalom viszont felségsértésnek tekintendő” (Kalisch). Természetesen ugyanakkor, midőn sokan a bábaasszonyokhoz hasonlóan „félték Istent”, bizonyára voltak számosan olyanok is, akik örömmel és nagy készséggel teljesítették a király parancsát.
a folyamba dobjatok. A spártaiak hasonló barbár módon bántak a helótáikkal.
a folyamba. Azaz, a Nílusba. Az akkor ismert leghosszabb folyó, Afrika szívében ered és több mint 3000 mérföldnyi út végén északon a Földközi-tengerbe ömlik. Egyiptom természeténél fogva esőtlen puszta, melyet kizárólag a Nílus változtat minden évben kertté. Mivel azonban az izraeliták legnagyobb része távol lakott a Nílustól, ezt a kegyetlen törvényt nem hajtották teljesen végre. Idővel holt betűvé lett. Rabbinikus hagyomány szerint ez a törvény kb. 3 évig volt érvényben (Jálkut Exod. 165. p. végén pontosan $3^1/_3$ évig, Pirké di R. Eliezer 48. alapján. De vannak eltérések. V. ö. Cant r. I,18; Jubileumok XLVII,2).

Ex II.
Mózes születése és neveltetése.

A gondviselés meghiúsítja az emberek zsarnoki terveit és Izráel jövendő felszabadítója éppen a könyörtelen zsarnok udvarán nevelkedett szent feladatára. Ez a csodálatos és egyedülálló kiemelkedése egy népnek egy másik nép és ország közepéből lehetetlen és érthetetlen lenne egy hatalmas vezető géniusz nélkül. Ezzel a fejezettel kezdődik a Próféták Atyjának a története, Izráel Felszabadítójáé és Tanítójáé, aki nemcsak hogy kivezette Izráelt az egyiptomi rabszolgaság házából, hanem elvezette őket a Szinajhoz és nevelte őket, hogy szabad nép legyenek és életüket Istennek és az igazságnak szenteljék. „Mózes nagy művész volt, akiben valódi művész-szellem élt. Ez a művész-szellem őt, mint egyiptomi földijeit, a hatalmas és az elpusztíthatatlan alkotások létrehozására ösztönzi. De, amíg az egyiptomiak műremekeit téglából és gránitból építették, ő emberpiramisokat épített, ember-obeliszkeket faragott; vett egy szegény pásztortörzset és olyan népet teremtett belőle, amelynek szintén az évszázadokkal kellett harcolnia, egy hatalmas, örök, szent népet, Isten népét, amely minden más népnek mintául, sőt az egész emberiségnek eszményül

szolgálhatna. Megteremtette Izráelt!” (Heine).
Irodalmi forma szempontjából is figyelemreméltó ez a fejezet. A Szentírásnak kevés része van, amelyben annyi drámai esemény tömörül néhány versbe. Ezáltal csak nyer az elbeszélés ereje.

Ex 2,1

Lévi házából. Azaz, Lévi törzséből. A férfiúnak és feleségének neve említtetik VI,20-ban.
feleségül vette. Az, hogy Mózes születését is elmondja, a bibliai szemlélet egyik sajátossága. Mózes is ember, mind születésében, mind halálában (Deut. XXXIV,5). Ez a természetesség végigvonul egész élettörténetén. Hibáit éppen úgy feltárja a Pentateuch, mint erényeit.
Lévi leányát. A hagyomány szerint 130 éves volt Jókebed, midőn Mózes megszületett (Rási, Szóta 12a).

Ex 2,2

és fiút szült. Két gyermekük volt már: Mirjám, az idősebbik, fiatal asszony volt Mózes születésekor; és Áron, aki három évvel Mózes előtt született. A király parancsa, amely szerint az izraelita gyermekeket a folyamba kell dobni, bizonyára Áron születése után adatott ki, mivel az ő élete még nem forgott veszélyben.
és látta, hogy derék gyermek és rejtegette. Nem okozati, csak időrendi összefüggés: az anya mindenesetre védte volna gyermekét akkor is, ha az nem is lett volna derék.
derék gyermek. A gyermek jó volt és nem árulta el sírással jelenlétét, úgyhogy három hónapon át el lehetett őt rejteni (Luzzatto). Más fordítások a טוב szót, amely szószerint „jót” jelent, szépnek fordítják. Egyébként a „jó” fordítás is megfelelő értelmet ad.

Ex 2,3

gyékénykosárkát. A héberben két szó תבת גמא. A *„téba”* szó ládát, kosárt vagy bárkát jelent (l. Nóénál) Gen. VI,14.
gyékény. A *„góme”* egyiptomi kölcsönszó. Papiruszt jelent. Ez a növény négy méter magasra is megnő. Leveleiből készítettek csónakokat, ponyvákat, köteleket és papiruszt.
gyantával és szurokkal. Olyan anyagokkal, amelyek vízállóvá tették.
a sás közé. Nádféle, amely kisebb a papirusznál.

Ex 2,4

állt. Nem messze attól a helytől, ahol fürödni szoktak.

Ex 2,5

lejött. Palotájából Bizonyára Coanban (Tanisz) volt ez. Egyik ismertebb királyi székhely a Deltában.
a folyam partján. Hogy figyelmeztessék a tolakodókat, hogy ne zavarják a hercegnőt.
szolgálóleányát. Aki a fürdésnél a személyi szolgálatot látta el.

Ex 2,6

És megszánta őt. Fáraó leánya is „félte Istent”.
A héberek gyermekei közül való ez! Csak egy kétségbeesett héber anya tehette így ki gyermekét a folyamba, hogy megmentse a pusztulástól.

Ex 2,7

nénje. Amidőn látta, hogy megtalálták a gyékénykosárkát, csatlakozott a hercegnő cselédségéhez, hogy lássa, mi történik öccsével.
szoptató nőt a héber asszonyok közül. Bennszülött egyiptomi asszony nem vállalta volna a dajkaságot a héber gyermeknél (Driver).

Ex 2,9

megadom a te béredet. Fáraónak az izraelita gyermekek elpusztítására kovácsolt terveit asszonyok akadályozták meg; a bábaasszonyok emberi érzése sok-sok izraelita gyermeket mentett meg. Mózes életét pedig egy királyi származású nő gyengéd vonzalma és a nővér ébersége menti meg. „Jámbor nők érdeme volt, hogy Izráel elérte a megváltást Egyiptomban”, mondják bölcseink (Szóta 11b.).

Ex 2,10

És felnőtt a gyermek. A fejlődésnek és befolyásolhatóságnak éveiben anyja bizonyára arra nevelte, hogy higyjen az Egyistenben, az ég és föld Teremtőjében, az Örök Szellemben, amelyet minden alak vagy forma nélkül, tisztán mint szellemi lényt kell elképzelni; és közölte vele Izráel szent hagyományait, az ősök történetét Kanaánban, Józsefét Egyiptomban és az isteni ígéretet az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulásról. Amidőn Mózes visszatért a palotába, mint a hercegnő fogadott gyermeke a legmagasabb népréteg gyermekeinek nevelésében részesült, bizonyára Heliopolisban, – „az ókori Egyiptom Oxfordjában" (Stanley). Ott „sok olyat kellett tanulnia, ami héber szempontból nem volt kívánatos" (Driver). De, amidőn a papok próbálták bevezetni őt az egyiptomiak fantasztikus bálványimádásába, eszébe jutottak a réghallott tanítások és héber maradt.

és az ő fia lett. Magáévá fogadta a hercegnő és az egyiptomi udvari életben elsajátította azt a módot és megszerezte azt a gyakorlatot, amire a vezetőnek szüksége volt abban a korban. „Kiszámíthatatlanok a Gondviselés útjai! Kifürkészhetetlen szándéka volt, hogy Mózes palotában nevelkedjék, hogy az ő lelkülete ne a rabszolgaság elnyomó és idegölő befolyása alatt fejlődjék. Megölte az egyiptomit, mert az ő lelke nem tudott erőszakot és jogtalanságot látni, és ugyanazon nagylelkűség folytán megvédte Reúél leányait a pásztorok ellen. De más célt is szolgált királyi neveltetése. Ha állandóan népe között élt volna, nem ismerték volna el őt olyan készséggel, mint vezért és nem tanúsítottak volna vele szemben alázatot és tiszteletet, amire nagy küldetése sikeres keresztülviteléhez okvetlen szüksége volt" (Ibn Ezra).

Mózesnek. Héberül: *Móse.* Hebraizált formája egy egyiptomi szónak, amely valószínűleg azt jelenti „Nílus gyermeke" (Yahuda). A magyarázat a névre, amely a szövegben van („Mivelhogy a vízből mentettem meg őt") hasonló hangzáson alapszik, amint ismételten előfordul a Genezisben; a „Móse" szó hasonlít ahhoz a szóhoz, ami azt jelenti, hogy „a vízből kimentett".

Ex 2,11

midőn Mózes felnőtt. „Vajjigdal"-t így is lehet fordítani, hogy „nagy lett". Későbbi korban – sajnos meg kell mondani –, Izráel sok fia, ha nagy lett, inkább elment testvéreitől. Nem úgy tett Mózes. Ő kiment a palotából a munkahelyekre, ahol testvérei sínylődtek és szenvedtek kegyetlen rabszolgaságban. Népe iránti szeretetből cselekedett így (Bába Bátra 10a). Tíz erős dolog van a világon, bölcseink szerint: a szikla erős, de a vas széthasítja, a tűz megolvasztja a vasat, víz eloltja a tüzet, a felhők magasba viszik a vizet, a szél elűzi a felhőket, az ember ellenáll a szélnek, a félelem megrettenti az embert, a bor elűzi a félelmet, az alvás legyőzi a bort és a halál még az álmot is elsodorja. De mindennél erősebb a szeretet, mert az dacol a halállal és túléli azt. Mózes át volt hatva szeretettől. Szánalommal látta, amint testvérei sóhajtanak terheik alatt. „Mit tett Izráel, hogy ilyen nyomorúságot érdemel?" kérdezte.

egy egyiptomi férfi ver. Bizonyára egy robottiszttartót látott, amint korbácsolt egy izraelitát. Nagyon jól tudjuk régi iratokból és képekből, hogy mit jelentett a rabszolgák korbácsolása. Mózes először látta egy szegény héber megkorbácsolását és az több volt, mint amit el tudott viselni. Testvéri érzelmei nem tompultak el egyiptomi nevelkedése alatt.

Ex 2,12

lesujtotta. Mózes hasonlít „a múlt és a jelen nagy hazafiaihoz, akik kardot ragadtak, hogy felszabadítsák népüket zsarnokok uralma alól. El lehet ítélni tettét, mint elhamarkodottat. Rögtöni eredményt nem is ért el, ami mindíg úgy van, ha elhamarkodott kísérletet tesznek, hogy erőszakkal jóvátegyenek valamely jogtalanságot. Ez azonban Mózest végleg népéhez fűzte " (Kent).

Ex 2,13

a bűnösnek. Azaz, akinek nem volt igaza.

Ex 2,14

Ki tett téged hatalmas férfiúvá. Jellegzetes magatartása a zsidók egy kicsi, de csökönyös kisebbségének, mindenkivel szemben, aki Izráelért dolgozik. Bölcseink ezt Dáthan- és Abirám-gondolkodásmódnak nevezik (Nedárim. 64b) (v. ö. Num. XVI).

Bizonyosan ismertté lett már a dolog! Az egyiptomi halálának dolga. A Midrás ezeket a szavakat feleletnek veszi arra a kérdésre, hogy miért kellett Izráelnek rabszolgaságban sínylődnie. Most tudta meg az okot: megérdemelték (Rási, Tanchuma Semóth 10). „Jellemző a Szentírás igazságszeretetére, hogy nem hallgatja el a tényt: menekülését inkább honfitársainak rosszakarata idézte elő, mint az egyiptomiak ellenségeskedése" (Stanley).
Mózes, amint látjuk, első tettében elragadtatja magát heves indulatában az elnyomó ellen; második tettében pedig iparkodik helyreállítani az egységet az elnyomottak között. Mindkettőben hazafias lángolás vezeti. Természetének azonban fel kell szabadulnia a heves szenvedélytől. A pusztában, ahova menekül, az ő szelleme is tisztul és mélyül és visszatér mint testvéreinek hivatott felszabadítója.

Ex 2,15

Midján. A Szinaj-félsziget délkeleti része. Oda az egyiptomi igazságszolgáltatás keze nem ért el. A midjániták főterülete úgy látszik az Akaba-öböl keleti oldalán volt.

Ex 2,16

Midján papjának. Héberül: *„kóhén",* ami nem jelent okvetlenül „papot". Jelenthet „főnököt" is. Így fordítja itt Onkelosz és Rási is. Dávid fiait szintén *„kóhanim"*-nak nevezi II. Sám. VIII,18., ahol csak azt jelenti, hogy előkelők, vagy tisztek. (I. Krón. XVIII,17 a megfelelő helyén a ם ליד המלך הראשוני „elsők a király oldalán" kifejezést használja a Sámuel könyvében szereplő *„kóhanim"* helyett.)
hogy megitassák atyjuk juhait. Mind a mai napig fiatal nők őrzik a juhokat a beduinoknál a Szinaj-félszigeten.

Ex 2,17

elűzték őket. Azok a „lovagias" arabok saját juhaikat akarták először megitatni, noha a nők már megtöltötték a vályukat. Mózes megint a sértetteket veszi védelmébe, de most erőszak alkalmazása nélkül.

Ex 2,18

atyjukhoz, Reúélhez. Itt úgy látszik, hogy Reúél volt az atyjuk, viszont később (III,1 stb.) látjuk, hogy Jitró volt Mózes apósa. A „Jitró" szó azt jelenti „Őkegyelmessége", és cím lehetett, amit Midján papja vagy főnöke viselt, akinek tulajdonneve Num. X,29 szerint Hóbáb ben Reúél. Eszerint Reúél a lányok nagyatyja (akit gyakran „apának" nevez a Biblia; lásd Gen. XXVIII,13 és XXXII,10) volt. Ha azonban Jitrót és Reúélt egy személynek vesszük, abban nincs semmi különös, mert gyakran egy embernek két neve van (pl. Jákób, Izráel); délarab feliratok szintén azt mutatják, hogy sok törzsfőnöknek két neve volt.
Miért érkeztetek ilyen korán. Reúél tudta, hogy máskor azért szoktak későn érkezni, mert a pásztorok elűzték őket.

Ex 2,19

Egy egyiptomi. Mózes ruházata és beszéde egyiptomi volt, ezért természetesen egyiptominak hitték a lányok.
és vizet is merített számunkra. Meg voltak lepve lovagias viselkedésétől. Megmentette őket és azonfelül vizet merített nekik és segített megitatni a juhokat.

Ex 2,20

Merre van ő. Rosszallását fejezte ki, hogy elmulasztották a vendégszeretet gyakorlását az idegennel szemben, aki jót tett velük.

Ex 2,21

beleegyezett. Izsáknak és Jákóbnak részletesen leírt nőkérésével ellentétben Mózes házasságkötését tömör rövidséggel mondja el a Szentírás. Amit „regényes elemnek" lehetne nevezni Mózes történetében, az tovatűnik mint a szappanbuborék; népének szenvedése az, ami lelkét teljesen betölti.

Cippórát. Ennek a szónak az értelme „madár”. A midjaniták nyelve a héberrel rokon volt.

Ex 2,22

Gérsómnak. Héberül *„gér”,* „idegen” és *„som”,* „ott”, idegen országban. Szíve Egyiptomban volt szenvedő testvéreinél.
23–25
Átmenet a felszólításhoz és a megbizatáshoz, amelyet Mózes kapott.

Ex 2,23

hosszú idő elteltével. Rabbinikus hagyomány szerint negyven évet töltött Mózes száműzetésben Egyiptomon kívül (Pirké di R. Eliezer 40).
meghalt Egyiptom királya. Bizonyára II. Ráamszész, aki 67 évig uralkodott. Az izraeliták bizonyára remélték, hogy utóda, Meremtah (Mernephtah) bizonyos könnyítéseket nyujt nekik; de csalódtak. A kegyetlen elnyomatás Izráellel szemben most állandósult. Megértették rabszolgaságuk reménytelenségét. Ezért „felkiáltottak Istenhez”.

Ex 2,24

megemlékezett… szövetségéről. Nem mintha elfelejtette volna, hanem mert most jött az alkalom könyörületes céljának teljesítésére.

Ex 2,25

és tudomást vett róluk. Isten nem csukja be szemét szenvedéseik elől (Rási), hanem ő maga választja ki az alkalmas időt, hogy mikor küldje a felszabadulást és mikor tegye lehetővé, hogy Izráel elhagyja Egyiptomot.

Ex III.
Mózes hivatása.

Ex 3,1

legeltette… juhait. Isten soha sem bíz valakire magasrendű hivatást, ha nem tette előbb próbára kicsiny dolgokban, mondják bölcseink. A Midrás szerint, amidőn Jitró nyájait legeltette, látta Mózes, hogy egy kis bárány elszalad a nyájtól, és amidőn követte, utólérte egy pataknál, ahol szomját oltotta. „Ha tudtam volna, hogy szomjas vagy, karjaimba vettelek volna és idehoztalak volna”, mondta, „Életedre”, mondta egy Mennyei Hang, „te méltó vagy, hogy őrizd Izráelt, az Én nyájamat” (Exod. r. II,2–3).
a pusztaságon túl. A gyér bozót a pusztaságban nem lett volna elég a nyájnak. „A kietlen vadon ünnepies magánya előkészítette lelkét arra a kimagasló hivatásra, melyre a Gondviselés őt kiszemelte” (Kalisch).
Isten hegyéhez. Így nevezi a Szentírás, mert később Isten dicsősége ott jelent meg. Azt a helyet, amelyet Isten kiválasztott, hogy Izráel anyagi megváltását ott kihirdesse, azt találta alkalmasnak a szellemi megváltás kinyilatkoztatására is.
Hórébhez. Hóréb a hegység és a kerület, Szinaj pedig a hegycsúcs neve vagy mind a két név egy-egy csúcsot jelöl ugyanazon hegységben, amelyet némelyek azonosítanak a Dzsebel-Muszá-val (kb. 2500 méter), mások a Szerbal-heggyel (kb. 2300 méter magas) a Szinaj-félszigeten. A vidék szárazságát túlozni szokták. A magasabb helyeken vannak termékeny völgyek gyümölcsfákkal és sok vízzel.

Ex 3,2

az Örökkévaló angyala. A bibliai angyal nem azonosítandó Istennel. Az angyal Isten hírnöke és az Ő nevében beszél, és sokszor annak a Nevével illetik, aki őt küldte (lásd 4. vers). A beszéd vagy cselekvés az angyal műve, de a gondolat vagy akarat Istené.
tűzlángban. (*belabbat – belahabat, lehaba* – láng), vagy: „a tűz szívében *(belibat?)*”; azaz a tűz közepén (Maimonidesz).
tüskebokor. A vad-akác, amely jellegzetes növénye annak a vidéknek.

el nem hamvad. Az égő tüskebokrot gyakran tekintették Izráel jelképének; kicsi és alacsony a népek között és mégis elpusztíthatatlan; az Isteni Szellem miatt, amely Izráel közepette lakik.

Ex 3,4

kiáltott feléje Isten. Azaz, Isten angyala, aki említve van a 2. versben. Az angyalról itt úgy beszél a Biblia, mint Istenről, mert ő képviseli a Mindenhatót (Ibn Ezra).
Mózes! Mózes! Isten nevén szólítja Mózest. „A név ismétlése a megindultság jele, és az a célja, hogy bátorítsa őt" (Mechilta); v. ö. Ábrahám, Ábrahám! Gen. XXII,11-ben; és Jákób, Jákób! Gen. XLVI,2. Isten választása sohasem alaptalan vagy önkényes. Mózesnek testvéreiért dobogó szíve és lángoló felbuzdulása minden jogtalanság ellen méltóvá teszi őt Isten szeretetére és választására.

Ex 3,5

szent föld. Minden hely, ahol Isten kinyilatkozik, szent föld.

Ex 3,6

atyád. Azaz, atyáid; a szó itt kollektív értelemben áll. Magyarázatul szolgálnak a következő szavak: „Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákób Istene"; lásd XV,2. A Midrás azonban az „atya" szót Ámrámnak, Mózes apjára vonatkoztatja. Isten angyala az ő atyjának hangjával szólott hozzá: „Én vagyok a te atyád Istene, az az Isten, akiről a te atyád beszélt neked, az örökkévalóság változhatatlan Istene, aki most teljesíteni akarja igéretét, amit Izráel őseinek adott" (Exod. r. III,1).
eltakarta arcát. Tisztelete jeléül (v. ö. I. Kir. XIX,13). A Legszentebb jelenlétében az emberi gyarlóság erős és ellenállhatatlan érzése keríti őt hatalmába. Szent félelemben az Istenség szentsége előtt eltakarja arcát. Egyetlen halandó szem sem érdemes arra, hogy Istent meglássa. Még az angyalok sem tiszták Ő előtte; és ezért úgy beszél róluk Jesája látomásában VI,2., hogy befedik arcukat és testüket; lásd 509. old.

Ex 3,7

népem. Ez az első eset, hogy Izráel így neveztetik: Isten az ő ügyüket magáévá tette. „Isten mindíg az üldözöttek pártját fogja" mondják bölcseink (Eccl. III,15 alapján Lev. r. XXVII,5).
hallottam jajkiáltásukat. Lásd II,23–25. Az izraeliták kiáltása emberi lények hangja volt, akikkel embertelenül bántak, a kétségbeesés kiáltása, amely felszáll egészen a Mindenható trónusáig.
mert ismerem fájdalmaikat. Helyesebben: bizony, ismerem fájdalmaikat.

Ex 3,8

leszállottam. Hasonlóan emberi módon beszél Istenről (anthropomorphismus) XIX,1-ben.
tejjel-mézzel folyó. Közmondásos kifejezés, gyakran alkalmazzák Kanaánra, lásd XIII,5; Num. XIII,27. Az Ígéret Földjének leírása itt szükséges, mert Mózes nem ismeri azt személyes tapasztalat alapján.
a Kanaáni. Általános elnevezés Palesztina összes őslakóira. Eredetileg a Kanaán szó „alföldet" jelentett. Főnicia és Filisztea partvidékeire vonatkozott; lásd Gen. X,6.
a Hitti. Hatalmas és harcias nemzet, amelynek hazája Kisázsiában volt; ennek a népnek egy távoli ágazata Dél-Palesztinában élt; lásd Gen. XXIII.
az Emóri. Eredetileg harcias törzset jelöltek ezzel a névvel, amely a hegyvidéken lakott Főnicia mögött. Később ezt a nevet minden Izráel-előtti kanaánbeli népre alkalmazták (Ámósz II,2).
a Perizzi, a Hivvi. Valószínűleg Közép-Palesztinában laktak (Perizzi esetleg a „szétszórtat" jelenti, tehát leigázott őslakosság lehetett.)
a Jebúszi. Ez a törzs Jeruzsálemben lakott.

Ex 3,11

Ki vagyok én. Milyen más volt Mózes magatartása ifjúkorában! Mózes, miután megöregedett, csak saját gyengeségére tud gondolni a hatalmas feladattal szemben; v. ö. Jeremiás vonakodását a prófétai hivatással szemben; Jer. I,6 és köv. lásd a 468. old.

Ex 3,12

veled leszek. Az isteni segítség hatalmas ereje lehetségessé teszi, hogy Mózes, a nyolcvan éves öreg ember szemtől szembe álljon Fáraóval és követelje rabszolga-testvérei felszabadítását. Mózes

alázatossága itt tehát nincs helyén; és ha megmarad mellette, isteni megrovásban részesül.
ez legyen számodra a jel. Azaz: az lesz annak bizonyítéka, hogy téged Isten küldött, hogy épp ezen a helyen, ahol te most kételkedel a megváltás lehetőségében, Izráel gyermekei istentiszteletet fognak tartani hálából Istennek, aki kivezette őket a raszolgaság házából.
ezen a hegyen fogjátok szolgálni Istent. Lásd XIX,3 és köv.

Ex 3,13

ha én elmegyek. Azaz, feltéve, ha elmegyek.
Mi a neve? Héberül מה שמו. Nem az iránt való érdeklődés, hogy hogyan *hívják* Istent. Mózes ezekkel a szavakkal jön Izráelhez: „Atyáitok Istene küldött engem tihozzátok". Tehát nehezen hihető, hogy egy őnekik teljesen ismeretlen Istent hirdetett volna atyáik Isteneként (G. B. Gray). Nekik tudniok kellett, hogyan hívják Őt, „mert merően ellentétben volna a bibliai szellemmel egy 'ismeretlen Isten' eszméje" (B. Jacob). De mivel *név* hírességet, „hírnevet" jelent, és IX,16-ban a „hatalom" szó szinonimájaként használtatik „Mi az Ő neve?" azt jelenti, „mik azzok a hatalmas tettek, amelyeket elmondhatsz Őróla – mi az Ő hatalma – hogy mi hallgassunk arra a hirdetésre, amit Tőle hozol?".

Ex 3,14

Én vagyok, aki a Lét vagyok. Héberül *„ehje aser ehje"* – az önmagam által létező örök Isten; Az Isteni Szellem egységének és szellemiségének a kinyilvánítása, pontos ellentéte a bálványimádás minden formájának, amely emberi, állati alakok vagy égitestek imádatában nyilvánult meg. „Vagyok, aki a Lét vagyok" azonban nem csak filozófiai kifejezés; a hangsúly az isteni létezés aktív kinyilatkoztatásán van; v. ö. a Midrás értelmezését (Exod. r. III,6)

אהיה אשר אהיה אני נקרא לפי מעשי

Ez azt jelenti az izraelitáknak, akik rabszolgaságban voltak: „Noha Ő még nem fejtette ki hatalmát érettetek, de meg fogja ezt tenni: Ő örök és biztosan meg fog váltani benneteket".
A legtöbb mai magyarázó Rásit követi: „Leszek, aki leszek"; azaz, szavak nem tudják kifejezni azt, ami Ő lesz az Ő népének, de az Ő örök hűsége és meg nem változó irgalma mindíg jobban és jobban megnyilvánul Izráel vezetésében. A felelet, amit Mózes ezekben a szavakban nyer, így megfelel ennek: „Meg fogom őket menteni úgy, ahogy meg fogom menteni". Megnyugtatja az izraelitákat a felszabadulás *tényével,* de nem fedi fel a *módját.* Elégedjenek meg az izraeliták azzal, hogy megtudják: „*Ehje, Én leszek* (veletek), küldött engem tihozzátok".

Ex 3,15

Az Örökkévaló. Ez a fordítása az Istennévnek, amelyet a héberben négy betűvel: JHVH írnak és Ádonáj-nak olvasnak (l. Genezis 16. old.). A négybetűs Istennév – a tetragrammaton ugyanabból a héber tőből *(haja)* ered, mint *„ehje"; azaz „lenni".* Ez kifejezi azt a gondolatot, hogy Ő örökké létezik a jelenben, a multban és a jövőben. Itt szintén nem kell csupán a létezés filozófiai értelmében felfogni, hanem mint Isten létének tevékeny megnyilatkozását. Bölcseink szerint (Exod. r. III,7) ez a név hangsúlyozza Isten jóságát és hűségét teremtményeivel szemben: Ő, aki nevel, büntet és vezet; Ő, aki hallja az elnyomottak kiáltását és tudatja az Ő igazságos útjait az emberek fiaival. Ő a hatalmas Élő Isten, aki kinyilatkoztatja magát gondviselő szerepében népe iránt.
Az Örökkévaló, Atyáitok Istene. Nem valamely istenség, amelyet Mózes fedezett fel Midjánban, hanem ugyanaz az Isten, aki megnyilatkozott az ő őseiknek, a világ Teremtője és az egész föld igazságos Bírája – Ádonáj – a hűség és szeretet örökkévaló Istene, küldte őt hozzájuk.
az én emlékeztető nevem. A megjelölés, amellyel említtetni akarok. A *„zécher"* szó a „név" szinonimájaként, Hósea XII,6 (l. Genezis 489. old.) szerepel.

Ex 3,16

Izráel véneit. Úgy látszik, hogy az izraelitáknak volt szervezett nemzeti képviseletük, amely a családok vagy törzsek legidősebbjeiből, illetőleg vezetőiből állott. Ez mutatja, hogy mind a vének, mind a nép ismerték Isten nevét. „Milyen hatásra is számíthatott volna Mózes náluk egy teljesen új névvel?" (B. Jacob).
Megemlékeztem rólatok. Azaz, gondoltam rátok.

Ex 3,18

a héberek Istene. Megkülönböztetésül az egyiptomiak isteneitől.

megjelent nekünk. Mózes által, aki az egész népet képviselte.

háromnapi útra. Használatos kifejezés nagy távolságra; Gen. XXX,36; Num. X,33. „Az Izraeliták azt kérték, amit nem lehetett indokoltan visszautasítani, mivel ez olyan kérés volt, ami teljesen megfelel az egyiptomi szokásoknak… Fontos megállapítani, hogy az első kérés, melyet Fáraó visszautasított, teljesíthető lett volna anélkül, hogy ez Egyiptom számára veszteséget jelentett volna vagy kockázattal járt volna abban a tekintetben, hogy az izraeliták áthatolnak a jól megerősített határon" (Speaker's Bible). Kérésük nem teljesült és végül azt követelték, hogy minden feltétel nélkül távozhassanak el Egyiptomból.

Ex 3,20

minden csodatételemmel. Azaz, a csapásokkal.

Ex 3,21

kedvessé teszem ezt a népet. Az egyiptomi nép okvetlenül sokkal barátságosabb volt az izraelitákkal szemben, mint a keményszívű király. Nemcsak, hogy engedik az izraelitákat elmenni, hanem Isten jóindulatúvá teszi őket az izraeliták iránt.

amikor távoztok, nem fogtok távozni üresen. Hogy megértsük ezt a kifejezést és a benne rejlő ígéretet, emlékezetünkbe kell idéznünk Deut. XV,13 és köv.-t, mely elrendeli, hogy ha egy hű szolga elhagyja urát sok évi szolgálat után, bőségesen meg kell őt ajándékozni. „S midőn elbocsátod szabadon magadtól, ne bocsásd el üresen. Bőségesen meg kell őt ajándékoznod juhodból, szérűdből és présházadból". A kifejezés „meg kell őt ajándékoznod" héberül העניק תעניק לו; ez szószerint azt jelenti: „nyaklánccal ellátni"; és képletesen azt jelenti, „díszíteni, szépíteni". A gazda értékes ajándékkal juttatja kifejezésre megelégedését a szolga iránt, aki hűségesen szolgálta sok éven át. Ilyen bensőséges lesz – hirdeti Isten Mózesnek – a búcsú, amelyben az egyiptomi nép a távozó izraelitákat részesíteni fogja.

Ex 3,22

kérni fog. Puszta kérésre fognak adni örömmel és barátsággal értékes, drága ajándékokat. A héber שאל ajándék kérését jelenti (lásd Zsolt. II,8), melyben egyáltalán nincs benne az így kapott tárgynak a visszaadási kötelezettsége. A fordítás „minden asszony kölcsön fog kérni" teljesen téves. Ha kölcsönkért értékek visszafizetéséről lenne szó, az csak az egyiptomiakra vonatkozhatna, akik igénybe vették az izraeliták munkáját ellenszolgáltatás nélkül (Dummelow).

házában lakó nőtársától. Vagy: „házának lakónéjától" (Deutsch). Ehrlich Rásit követve és a sémi kifejezésmóddal teljes összhangban, helyesen fordítja, „akinek a házában ő lakik".

ezüsttárgyakat és aranytárgyakat. Ezeket a tárgyakat nem azért kérték, hogy hordják ünnepi viseletként az istentisztelet alkalmából. Az istentisztelethez lelki megtisztulás kell és lelki odaadás, áhitat az imádkozó részéről (v. ö. Gen. XXXV,2), nem cicomázás (B. Jacob); lásd a következő jegyzetet.

fiaitokra és leányaitokra. Az egyiptomi nép barátságának és jóakaratának ez a határozott bizonyítéka emlékezetükben marad az izraelitáknak nemzedékeken át; és ezért kérik őket, hogy tegyék ezeket az ajándékokat és dísztárgyakat gyermekeikre, akik majd érdeklődni fognak annak a nagy napnak eseményei iránt, amidőn Isten megváltotta Izráelt az egyiptomi rabságból. Helyesen cselekedtek később, midőn ezeket az ékszereket, a *barátság* és a *bűnbánat* jeleit, a szentély díszítésére és gazdagítására használták fel.

így vegyetek sarcot Egyiptomon. Ez legenyhébb módja a kártalanításnak. Más fordítás: „kiürítitek Egyiptomot". Helyrajzi, ill. területi értelemben veendő. Az Egyiptomból távozó izraeliták száma néhány millió lélekre rúgott. Hiszen csak a húsz éven felüli férfiak száma meghaladta jóval a hatszázezret (Num. I,46). Ilyen nagy embertömeg hirtelen távozása területileg is nagy űrt hagy maga után. Még nagyobb lehetett az űr gazdaságilag, ha figyelembe vesszük, hogy rabszolgákról van szó, akik verejtékes rabmunkájukkal, vagyis vízhordással és egyéb földmunkával lehetővé tették a Nílushoz nem éppen legközelebb fekvő terület termékennyé tételét. Ismét más fordítás: *„kifosztjátok"*. Ennek a fordításnak azonban nincsen tárgyi alapja. Először is nincsen a bibliai

szövegben semmi nyoma annak, hogy az Egyiptomból távozó izraeliták kifosztották volna az egyiptomiakat. Mindössze csak annyi van, hogy *„kérni fog szomszédasszonyától és házában lakó nőtársától”* stb., tehát nem is járták be Egyiptomot, hanem kiki a legközelebbi szomszédjához fordult, még pedig *kéréssel.* Ugyanez ismétlődik XII,36-ban, amely vers az ügy végrehajtásáról szól. De ott is csak az van, hogy *Izráel fiai kértek az egyiptomiaktól* és a kérés teljesítése annak volt köszönhető, hogy az izraeliták Isten segítsége folytán *kegyet* találtak az egyiptomiak szemében.
Az ajándékkérés meg is felel az *ősi* helyzetnek. Midőn a rabszolga békességben távozott patrónusától vagy rabsága körétől, ajándékot kért, mert hiszen bére nem volt. Még jobban megfelel ez a *bibliai* szellemnek, mely egyenesen megparancsolja a rendes szolga esetében is, aki munkaerejét eladja előre hat évre, hogy az idő letelte után nem szabad üresen elküldeni, hanem meg kell ajándékozni minden jóval, amit Isten urának adott (Deut. XV,13–15), még pedig egyenes vonatkozással az egyiptomi élményekre.
Legszembetűnőbb, hogy Fáraó, midőn maga, aki az események közvetlen hatása alatt áll, megbánja az izraeliták szabadonbocsátását, egy szóval sem említi, hogy az izraeliták mit kaptak és mit vittek el az egyiptomiaktól, csak azt mondja (XIV,5) „Mit cselekedtünk, hogy elbocsátottuk Izráelt a mi szolgálatunkból”. Fáraó nyilván nem tud semmi kifosztásról. Ez később kitalált vád, amelyet a hellenista kor zsidó- és bibliagyűlölői kovácsoltak oly korban, amely az eseményektől több mint ezer évnyi távolságra esett. Nagyban hozzá járult a vád ébrentartásához a legenda és a meseszövés, valamint azoknak rosszakaratú félreértése.
A Talmud (Berák. 9b.) a נצר gyököt szintén kiürítésnek veszi és két különböző példázattal világítja meg. Az egyik szerint Egyiptom úgy üríttetett ki, mint a halastó, amelyből eltűntek a halak. Több mint valószínű, hogy a halak a távozó izraelitákat jelképezik. A másik példázat a gabonahombár kiürítésével hasonlítja össze. Mindkét példázat nyilván az ősizraeliták rabmunkájának nyomán fakadó természeti áldás elmaradására céloz. A Talmud azonban jól ismerte az alexandriai zsidógyűlölők alaptalan vádaskodásait és minden filológiai tisztázás nélkül vezeti *ad absurdum* egy kis drámai megjelenítéssel. Meghagyja az egyszerűség kedvéért az ősi, közel másfélévezredes *ajándékokat* bíróságilag behajtható adósságoknak, megengedi egyben, hogy a hellenisták, az újgörögök, az ősi Egyiptom jogutódjai, figyelmen kívül hagy minden elévülési szabályt, és Nagy Sándorra bízta a döntést: Az egyik serpenyőben vannak az egyiptomi ajándékok, a másikban pedig 600.000 munkás több évszázados ki nem fizetett munkabére. A legenda szerint a vádlók elmenekültek, mert a meg nem fizetett munkabér végtelen sokszorosa volt az ajándékoknak (Szanhedrin 91a).
Az egykori egyiptomi ajándékoknak már rég nyoma is veszett. De a hozzájuk fűződő legenda szinte halhatatlannak látszik. A jelen század elején annyira föléledt, hogy újból foglakoztatta a törvényszéket. Itt csak röviden utalunk két teológus szakvéleményére. A perben a שאל gyök jelentése körül folyt a vita. Kittel Rudolf professzor szerint a gyök nem tisztán az egyszerű kérdést, hanem a *kölcsönkérést* is jelenti. Az izraeliták tehát esetleg kölcsönképpen kapták holmijaikat az egyiptomi szomszédoktól, a visszafizetés azonban nem következett be. Ezen az alapon mentették fel a vádlottat a zsidó Isten káromlásának vádja alól. Vele szemben áll König professzor, ki szerint a régi héber nyelvhasználatban a שאל gyök tisztán *kérést* jelent; szerinte tehát a zsidó Isten káromlása bűntény, v. ö. Das Obergutachten im gotteslästerlichen Prozess Fritsch, beleuchtet von Geheimrat Ed. König in Bonn. 1918. V. ö. még Kaminka Festschrift héber részének első cikkét. Guttmann M. בזת מצרים dolgozatát.
Említendő még B. Jacob, ki a megvádolt szavakat ונצלתם את מצרים úgy fordítja: „mentsétek az egyiptomiakat”, azaz tisztázzátok az egyiptomiak nevét és igazoljátok az ő emberségüket. Keserű emlékek és gondolatkapcsolatok rezeghettek az izraeliták lelkében az „egyiptomi” szónál, akik Izráelt nemzedékeken át rabszolgaságra kényszerítették és elnyomták. Barátságos elválás és nagylelkű ajándékok azonban el tudják oszlatni ezt az érzést. Az izraeliták így rájönnek arra, hogy az elnyomók Fáraó és közelebbi hozzátartozói voltak, nem az egyiptomi nép. Ezáltal képesek lesznek végrehajtani a parancsot, amit negyven évvel később vesznek át a pusztában, „ne útáld meg az egyiptomit” (Deut. XXIII,8). Dr. B. Jacob magyarázata igen szép. Ez kiküszöböl minden látszólagos nehézséget és váratlan szépséget mutat fel az isteni parancsban. De mindenesetre ez a

kifejezés, *egyiptomiak kifosztása,* amely közmondásos lett, teljes félreértése a szövegnek mint egy másik kifejezés is: Káin-jel (Gen. IV,15–38. old.).

Ex IV.
Mózes hivatása.

1–9. Mózes harmadik vonakodása: az izraeliták esetleg nem hisznek az ő szabadulás hírének.

Ex 4,1
Nem jelent meg néked az Örökkévaló. Mit lehet erre felelni? Nagyon nehéz nekik megfelelő bizonyítékokat nyujtani. Nem könnyű olyan érveket találni, amelyek meggyőzően hatnak olyan emberekre, akiknek vallási hagyományai elhomályosodtak és szellemük a rabság terhe alatt megtört. Itt csak isteni jelek segítenek.

Ex 4,2
Az első jel.

Ex 4,2
Pásztorbot. A zsidó legenda csodálatos meséket szőtt Mózes botja köré. „Bizonyára csak egyszerű pásztorbot volt. És mégis milyen nagy történeti feladat várt reá! A Sástengeren át gyalogutat mutat mélységek felett; a sziklából vizet fakaszt; győzelmet szerez Amálék seregei felett; Isten botjaként jelképpé lett" (Meyer).

Ex 4,3
kígyóvá. Héberül: *„nachas",* a baziliszk, királyi és isteni hatalom jelképe, amit Fáraó fejdíszén viselt. „Ennek a csodának úgy látszik az az értelme, hogy Fáraónak saját hatalma a büntetés eszközévé válik és rabszolgasorba döntött ellensége győzedelmeskedni fog felette" (Hirsch).

Ex 4,4
Nyujtsd ki kezedet. Kígyóbűvölők a kígyókat rendesen a nyakuknál fogják meg, nehogy megmarják gazdáikat. Sokkal veszélyesebb a farkánál megfogni. Az élő kígyó bottá változik Isten akarata által. Fáraó is legyőzhető, mint a kígyó.

Ex 4,6
A második jel.

Ex 4,6
íme keze poklossággal volt belepve. Az, hogy ezt a rendkívül veszedelmes betegséget képes előidézni és meggyógyítani, számukra még meggyőzőbb jel lesz isteni küldetésének bizonyítására, mint az előbbi.
fehér volt, mint a hó. A lepra el volt terjedve Egyiptomban. Legsúlyosabb foka az volt, amidőn a bőr fényes fehér lett, száraz és dagadt.

Ex 4,7
mint a teste. Ez azért tűnt fel különösen nagy csodának, mert a fehér lepra, ha teljesen kifejlődik, ritkán gyógyítható (Kalisch).

Ex 4,8
ha nem hisznek. Isten nagyon jól tudta, hogy fognak-e hinni vagy sem; de Mózest meg kellett nyugtatni azzal a kijelentéssel, hogy ha a nép egy része nem fog hinni az első jel után, meg fog győződni a második csodajel beteljesedésétől (Ibn Ezra).
az első jel hangjára. Az első jel tanúságára.

Ex 4,9

A harmadik jel.

végy a folyam vizéből. Mózesnek így három jel adatott, hogy bizonyítsa isteni küldetését az izraelitáknak; a harmadik jel hasonlít a „tíz csapás” közül az elsőre.

folyam. Héberül: *Jeór,* mintha azt mondaná: a Nílusból.

10–17. Mózes még habozik: nincs szónoki képessége.

Ex 4,10

a szónak embere. Vagy: „a beszéd embere”. Férfikorának éveit a végnélküli, néma sivatag ölén töltötte és nem érezte magát hivatottnak, hogy a szabadság hírnöke legyen. Azt hitte, nem alkalmas a vezéri tisztségre olyan ember, aki járatlan a szónoklásban, amivel meg lehetne nyerni a vének tanácsát eszméi számára és amire okvetlen szüksége lett volna, hogy népe ügyét sikeresen és meggyőzően tolmácsolja Fáraó előtt.

nehézajkú és nehézbeszédű. Talán beszédhibás volt. Rabbinikus legenda szerint Mózest gyermekkorában Fáraó ölébe vette. Ő megragadta Fáraó koronáját és saját fejére tette. A csillagjósok megrémültek. „Hozzanak be két tálat – tanácsolták –, az egyikbe aranyat, a másikba izzó parazsat helyezzenek és tegyék a gyermek elé. Ha az arany után nyul, akkor a trónra tör és Fáraó saját biztonsága kedvéért ölesse meg, de ha a parázs után nyul, csak gyermeki dologról van szó. Midőn behozták a tálakat, Mózes az arany után akart nyulni, de Gábriel arkangyal kezét a parázsra irányította. A gyermek kiragadott egy izzó parazsat, ajkához emelte és egész életére nehézajkú és nehézbeszédű maradt” (Exod. r. I,26).

Ex 4,12

és tanítalak arra. A helyes gondolat folyékony kifejezésére.

Ex 4,13

küldj… akit küldeni akarsz. Azaz, bárkit, csak engem ne (Rásbám). Bátorságát elvesztette, mert ifjúkori felbuzdulása a szabadság és igazságosság eszméjéért nem sikerült, és ezért vonakodik küldetését elvállalni.

Ex 4,14

föllobbant. Amiért makacsul vonakodott feladata elvállalására, habár isteni ígéretet kapott a támogatásra. Ez is antropomorfisztikus kifejezés.

a lévita. Ez az appositio nem fölösleges. Héber használatban, ha valakiről szeretettel beszélnek, az illető személy teljes nevét és címét mondják; v. ö. „Vedd egyetlen fiadat, Izsákot, akit szeretsz” (Gen. XXII,2).

Ex 4,16

Isten helyében. Mózes ihletét egyenest Istentől nyerte; ő viszont testvérének ihletője lesz, aki Mózes szavait tolmácsolja Fáraó és Izráel előtt.

18–31. Mózes visszatér Egyiptomba.

Ex 4,18

testvéreimhez. Rokonságomhoz; lásd Gen. XIII,8.

Ex 4,19

Menj, térj vissza Egyiptomba. Mózes lelkében volt még bizonyos aggály és félelem. Ezért a határozott megnyugtatás, hogy összes ellenségei meghaltak.

Ex 4,20

fiait. Az idősebbik születése említve van II,22-ben; a második úgy látszik, még gyermek volt.

szamárhátra. „A szamár sokkal fejlettebb Arábiában és Egyiptomban, mint az északi országokban; sokkal élénkebb, gyorsabb, bátrabb és erősebb” (Kalisch).

Ex 4,21

megkeményítem az ő szívét. Szószerint „megerősítem a szívét”, azaz, csökönyössé teszem. Ez nem azt jelenti, hogy Isten szándékosan bűnössé teszi Fáraót. Ha Isten lehetetlenné tenné azt, hogy az ember engedelmeskedjék Őneki, és azután megbüntetné őt ezért az engedetlenségért, ez igazságtalan lenne, és ellentétben állna a zsidó hit alapelvével a szabad akaratról. Az a kifejezés, amit gyakran úgy fordítanak „a szív megkeményítése” tizenkilencszer fordul elő; tízszer az áll, hogy Fáraó keményítette meg a szívét; és kilencszer Istennek van tulajdonítva Fáraó szívének a megkeményítése. Ennek a megkeményítésnek tehát, úgy látszik, két alakja van. Amidőn az isteni parancs elhangzott Fáraóhoz, „engedd szabadon a rabszolgákat”, és ő azt válaszolta, „nem akarom”, Fáraó állhatatlan makacsságának minden ismétlése valószínűtlenebbé tette, hogy hallgatni fog Isten szavára. Mert ilyen a lelkiismeret törvénye: ha nem hallgatunk a lelkiismeret hangjára, az mindíg tompább és gyengébb lesz és a szív megkeményedik. Az ember nem lehet „semleges” valamilyen isteni paranccsal szemben. Vagy engedelmeskedik az isteni parancsnak és az akkor áldássá lesz számára, vagy dacol Istennel és az ilyen parancs akkor átkává lesz. „Az isteni világrendhez hozzá tartozik, hogy ha az ember szabadon a rosszat választja, az lassanként rabszolgájává teszi őt; a gonosztett megvakítja és elkábítja őt, szinte lehetetlenné teszi számára a bűnbánatot” (Riehm). Így Mózes követelésének minden egyes visszautasítása Fáraó részéről mindinkább megfagyasztja Fáraó jó természetét, amíg végre úgy látszik, mintha Isten keményítette volna meg a szívét. De ez csak azért történt, mert Fáraó eleinte önmaga keményítette meg a szívét és kitartott emellett. A Mindentudó Isten előre tudta, hová fog Fáraó makacssága vezetni, és előkészítette Mózest, hogy eleinte nem lesz sikere, amennyiben előre megmondta, hogy Fáraó szíve „megkeményedett” lesz. A szabad akarat erkölcsi területen inkább csak a kezdeményezésre vonatkozik (Sabb. 104a.).
A mai felfogás is megegyezik abban, hogy végeredményben minden Isten akaratának ellenőrzése alatt áll, de nem tulajdonít minden egyes cselekvést Isten *közvetlen* hatásának. Nem így a bibliai felfogás, nevezetesen a zsidó hagyomány értelmezésében. Minden az ég kezében van, kivéve az istenfélelem, illetőleg az erkölcsi erő (Berák. 33b). Ez a szabadakarat erkölcsi vonatkozását fejezi ki. (V. ö. Dillmann, Driver, Jacob.) Lásd a jegyzetet Jes. VI,9. 511. old.

Ex 4,22

Izráel, az én elsőszülött fiam. Ezt a kifejezést itt használja a Szentírás először Izráellel, mint nemzettel kapcsolatban.
elsőszülött. Magában foglalja azt a gondolatot, hogy Isten az egész emberiség atyja. A többi nemzetek is Isten gyermekei; és Ábrahám ivadékai által, a szellemi elsőszülött által, a föld összes népei áldásban fognak részesülni (Gen. XII,3).

Ex 4,24

elérte őt. Mózes még bizalmatlan volt önmagával szemben küldetése tekintetében, ezért késlekedett, várakozott a szálláson. Emiatt neheztelt rá Isten (Midrás Aggada ed. Buber 132. o.).
és meg akarta ölni. Talán azt jelenti a Biblia nyelvén, hogy Mózes hirtelen súlyos betegségbe esett. Sok magyarázó Mózesnek ezt a hirtelen megbetegedését összefüggésbe hozza fia körülmetélésének halogatásával (u. o.: Nedár, 32a.). A hagyomány ezt a mulasztást Jitrónak és Cippórának tulajdonítja, akik a körülmetélést el akarták halasztani, amíg a gyermek tizenhárom éves lesz. Ez szokás volt a beduin törzsek között. Az előbbi versben Mózes intette Fáraót, hogy engedetlensége Isten akaratával szemben rettenetes büntetést von maga után; nem valószínű tehát, hogy ő maga nem akarta volna teljesíteni kötelességét.

Ex 4,25

Cippóra. Mivel Mózest betegsége akadályozta, Cippóra végezte a szertartást.
kovakövet. Éles kőszerszámot; lásd Józs. V,2.
megérintve őt lábainál. Vitás, hogy kire vonatkozik. Egyes magyarázók szerint Mózes lábáról, mások szerint az angyal lábáról, egy harmadik magyarázat szerint a gyermek lábáról van szó (jer.

Nedár. III,9).
véren szerzett jegyesem. Vitás itt is, hogy a gyermekre vagy Mózesre vonatkozik-e ez a kifejezés (l. u. o.). Ibn Ezra szerint ezeket a szavakat „véren szerzett jegyesem vagy nékem” a gyermekhez intézte: „Bizony téged szószerint *véren szerzett jegyesemnek* nevezhetlek, mert te majdnem férjem halálát okoztad” (Exod. r. V,8).

Ex 4,26
És midőn megszűnt a veszély. Mózes betegsége enyhült és ő nemsokára meggyógyult. Vagy pedig: Midőn elment az angyal, megtudta, hogy a körülmetélés elmaradása miatt volt a baj (Rási, Ex. Rabba u. o.).

Ex 4,27
Isten hegyénél. Azaz, a Hórébnál, lásd III,1. A „sivatag” Hóréb és Egyiptom közti terület.

Ex 4,29
véneit. Lásd a magyarázatot III,16-hoz.
„Most, évek után, bizonytalan hírek keringenek a téglaégetők között és a nagy csatorna mentén, e két öreg ember felől, aki a távoli Midjánból jön rendkívül meglepő küldetésben. Az egyik, úgy beszélték, az a Mózes volt, akinek izgalmas történetéről még beszéltek az idősebb emberek, arról a történetről, amely régesrégen annyira felizgatta a rabszolgatábort. Szólott ez egy egyiptomi hercegről, aki közülük került a királyi udvarba, és őmiattuk nem akart Fáraó leányának fia lenni. Azután jöttek a titkos hírek Mózestől és Árontól a családfőkhöz. Hiszen mielőtt Fáraóhoz mentek, bizonyosságot kellett nekik szerezniök afelől, hogy vezetésüket a nép el fogja ismerni. El lehet képzelni a titkos gyűlésezéseket a csatornák mentén, az elkeseredett emberek éjféli találkozásait akár életük kockáztatása árán is, (ahogy „Tamás bátya kunyhójá”-ban olvassuk), az öreg rabszolgákat, a törzsek véneit, az első reménysugárral szemeikben. Szegény nyomorultak, csak aki úgy szenvedett, mint ők, értheti meg azt a boldogságot, amely annak felfedezésében rejlik, hogy mindezek mögött Isten keze van” (Smyth).

Ex 4,30
És előadta Áron. Mint Mózes szószólója cselekedett; lásd 15. verset.
és elvégezte mind a csodajeleket. Zsidó bibliamagyarázók feltételezik, hogy eszerint Áron végezte a csodajeleket; mások szerint Mózes.

Ex 4,31
a nép. Képviselve a vének által. Azt is fel lehet tételezni, hogy a vének összehívták a népet, hogy hallják a hírt, amit Mózes és Áron hozott. Most már beteljesedett Isten szava: „És ők majd hallgatnak szavadra” (III,18).
földre borultak. Imával adtak hálát Istennek.

Ex V.
Eredménytelen felszólítás Fáraóhoz.

Az elnyomatás növekedése.

Ex 5,1
Ezek után. Csak miután az izraeliták bizalmát megszerezték a jelek által, közeledhetett Mózes és Áron Fáraóhoz.
ünnepet üljenek. A héber *chag,* közös semita szó, zarándoklást jelent valamely szent helyhez vagy ereklyéhez, ahol a zarándokok résztvettek vallási körmenetben és szertartási táncokban. Az ilyen ünnepség lényeges része volt az áldozás. A mohammedánoknál *chadzsi* címe annak van, aki már egyszer elzarándokolt Mekkába.

a sivatagban. Az izraeliták nem tudtak áldozni az egyiptomiak jelenlétében, már csak azért sem, mert az áldozásra szánt állatok szentek voltak az egyiptomiak szemében; amint a mohammedánok sem vághatnak le ma teheneket Indiában veszély nélkül a hindu hívők szemeláttára. Ezért kérik, hogy a sivatagba mehessenek ünnepet tartani.

Ex 5,2

Ki az Örökkévaló. Ez a megvetésnek a kifejezése. Fáraó nem ismeri „Ádonáj"-t, és nem ismeri el jogát, hogy neki parancsoljon. Bölcseink szerint Fáraó hetven írástudójához fordult, akik a föld összes nyelveit ismerték és megkérdezte tőlük: „Ismertek egy Istent, akinek a neve *Ádonáj,* az Örökkévalóság istene?" Ezek azt felelték: „Mi kerestük az összes népek összes könyveiben az összes istenek nevei között, de nem találtuk *Ádonáj*-t közöttük". Igazat mondtak. Új kinyilatkoztatás volt, új istenfelfogás, amit Mózes hozott az emberek fiainak. Egyetlen pogány birodalom, egyetlen régi uralkodó sem ismerte a Szabadság, a Szentség és az Igazság Istenét. Nem szerepelt pantheonjukban (Exod. r. V,14. Óthijóth d. R. Akiba ק betű).

Ex 5,3

A héberek Istene megjelent nekünk. Mózes és Áron most olyan nyelven beszélnek Fáraóhoz, amelyet ő jobban ért. Ahelyett, hogy Ádonáj"-ról beszélnének, elmondják, hogy az az Isten, aki megnyilatkozott Mózesnek, az a héberek Istene.
háromnapi útra. Lásd III,18.
karddal. Még Fáraó is megérthette, hogy egy nép, amely Istenének szolgálatát elhanyagolja, kiszolgáltatja magát az isteni büntetésnek.

Ex 5,4

mért riasztjátok el a népet munkájától? Mért zavarjátok a népet munkájában, ezzel az egész fecsegéssel a zarándoklásról, ami csak kifogás, hogy lustálkodhassanak!

Ex 5,5

föld népe. A héber *am ha-arec* kifejezés talán itt is a vénekre vonatkozik, a nép képviselőire, akik Mózeshez csatlakoztak (III,18). (Lásd Gen. XXIII,7-hez szóló magyarázatot.) Valószínűbb azonban, hogy itt az egész népre vonatkozik.

Ex 5,6

azon a napon. Fáraó nem késlekedik, még aznap terveket készít a héber vezetők reményeinek meghiusítására.
robottisztjeinek. Héberül *„nógszim",* nem ugyanaz a szó mint I,11-ben *(száré misszim).* A *„nógszim"* bizonyára a *száre misszim* alárendeltjei voltak.
felügyelőinek. Akik héberek voltak; lásd 14. verset.

Ex 5,7

szalmát. Ami szükséges az agyag összetartására, a törés megakadályozására.
gyüjtsék össze tallózva maguknak a szalmát. Össze kellett azt gyüjteniök az egyiptomiak földjein.

Ex 5,8

számát. Ugyanazt a mennyiséget követelték tőlük az új rendszerben is, mint azelőtt. A követelés teljesítése, amint Fáraó azt nagyon jól tudta, lehetetlen volt, olyant kívánt a héber rabszolgáktól, ami meghaladta az emberi teljesítőképesség határait.
renyhék. Papiruszokon, melyeket egyiptomi sírokban találtak az Exodus idejéből, ezt olvassuk: „Senkim sincs, aki segítene nekem a téglák készítésében, szalma sincs, stb."; szó van továbbá tizenkét munkásról, akiket megbüntettek, mert nem készítették el a kötelező mennyiséget.

Ex 5,9

Legyen nehezebb a munka. Elhatározza, hogy nem hagy időt rabszolgáinak, hogy gondolkozzanak szabadságról vagy istentiszteletről.
és ne forduljanak hazug beszédek felé. A „hazug beszédek" az ígért megváltásra vonatkoznak; ez az ő szemében csak kifogás volt lustálkodásra.

10–12
A felügyelők közlik Fáraó parancsait a néppel.

Ex 5,12
töreket. Mindenféle mezei hulladékot, rőzsét, növényszárakat, száraz növények gyökereit. Ezt kellett összevagdalni és osztályozni. Ez természetesen hihetetlenül fáradságos és időtrabló munka volt.
szalmának. Azaz, hogy szalma helyett használják.

Ex 5,14
tegnapelőtt és harmadnap. Vagy: tegnap és tegnapelőtt
15–19
Az izraeliták felügyelői hiába kiáltanak Fáraóhoz.

Ex 5,15
Fáraóhoz. „Keleten aránylag könnyű alacsonyrangú embereknek is hozzáférni a királyhoz” (Bennet).

Ex 5,16
azt mondják. Tudniillik az egyiptomi felügyelők.
20–21
A héber felügyelők Mózest és Áront vádolják a héberek helyzetének rosszabbodása miatt.

Ex 5,20
akik velük szemben állottak. Mózes és Áron Fáraó válaszára várt (Luzzatto).

Ex 5,21
Tekintsen rátok az Örökkévaló és legyen bíró. Isten fizesse meg nektek azt a rosszat, amit az izraelitákkal tettetek!
kardot. Ürügyet a mi elpusztításunkra.
22–23
Mózes panaszkodik Isten előtt, hogy az elnyomás kegyetlenebb, mint valaha.

Ex 5,22
visszatért. „Ez a kifejezés szép a maga egyszerűségében, mert kifejezi az ő állandó összeköttetését Istennel” (Mc Neile).

Ex 5,23
és Te nem mentetted meg. Nem teljesítetted ígéretedet, III,8. „Nem tudta megérteni az Örök Bíró hosszantartó türelmét, aki időt akart adni a kemény zsarnoknak a bűnbánatra. Mózes kétségbeesett panasza egy jámbor lélek küzdelmének az eredménye volt, amely be akart hatolni a Mindenható titkaiba” (Kalisch).

Ex VI.
Eredménytelen felszólítás Fáraóhoz.

Ex 6,1
Most fogod látni. Isten megnyugtatja Mózest azzal, hogy megújítja a megváltás ígéretét.
erős kar alatt. Kényszerítve Isten hatalma által.

Jegyzetek Mózes második könyvéhez.

A)
Izráel Egyiptomban: a történeti problémák.

I.
Izráel egyiptomi tartózkodása az egyiptomi történet megvilágításában.

A régi Egyiptom történetét rendszerint három korszakra osztják. A legrégebbi korszak a Régi Királyság, amely magába foglalja a piramisépítők első tíz dinasztiáját, kb. 3100–2500 ante. A második korszak, a Középső Királyság, a 11-től a 17. dinasztiáig (2500–1587 ante). Ez egyike a leghomályosabb korszakoknak. Ebbe esnek bele azok a századok, amelyekben a hikszoszok, arábiai beduinok uralkodtak Egyiptomban. Ezeknek uralmát a 18-ik dinasztia alapítója 1587-ben döntötte meg. Vele kezdődik a harmadik korszak, az Új Királyság, amely a 20-ik dinasztia végéig tart (1100 körül ante). Ezután az ország fokozatosan idegen uralom alá kerül, Libia, Perzsia, Macedonia és Róma fennhatósága alá.
A bibliai kapcsolatok Egyiptomhoz a Középső Királyság alatt kezdődnek. József egy hikszosz-király alatt szolgálhatott. Ezek a hódítók, „a sivatag fejedelmei”, amint ők magukat nevezték, gyorsan asszimilálódtak ahhoz az uralkodási rendszerhez, amelyet Egyiptomban találtak; és az ő hozzájárulásuk az egyiptomi kultúrához nem volt jelentéktelenebb, mint a bennszülött királyoké. Uralkodásukat később – az igazsággal ellentétben – mint a bomlás és pusztulás korszakát jellemezték. A hikszosz-királyok újjáalakították és kibővítették a templomokat, fejlesztették a tudományt. Az sem valószínű, hogy elpusztítottak volna régebbi egyiptomi műemlékeket, hiszen akkor nem maradtak volna meg ezek a mai napig. Ellenkezőleg: az utánuk következő bennszülött uralkodók irtották ki a hikszosz-kor nyomait. Ezért olyan homályos az egész hikszosz-kor története és oly sok a bizonytalanság az egyiptomi kronológiában. Nem sokkal József halála után a hikszoszokat visszaűzték Ázsiába; és egy bennszülött uralkodó, a 18-ik dinasztia alapítója került uralomra.
Ennek a bennszülött nemzeti dinasztiának a hatalomrajutása jelenti a nagy sorsfordulatot Jákób udódainak életében. Mint a legyőzött hikszosz-királyok barátai elvesztették kiváltságos helyzetüket, és régi szolgálataikat az állam javára „nem ismerték el”. A Nílus keleti Deltájában lakó gazdag és megbecsült telepesek, akiknek mozgási szabadságuk és költözködési joguk volt mind Egyiptomban, mind gyarmatain a 18-ik dinasztia uralma alatt (1587–1350 ante) lassanként jobbágyi sorba süllyedtek. Ezek az uralkodók, épúgy mint a 19. dinasztia (1350–1200) királyai, nagy építők voltak és hírnevet szereztek pompás és nagyszámú építkezéseik által. Az a valóságos építkezési őrület, amely ezeket az uralkodókat hatalmába kerítette, természetesen óriási munkát követelt és csak kényszermunkások tömeges alkalmazásával volt keresztülvihető. A fáraók úgy gondolták, hogy ilyen célokra különösen alkalmasak a rettegett és gyűlölt izraeliták. Téglakészítésre és az építkezésekkel kapcsolatos nehéz munkákra kényszerítették őket, ámbár természeti adottságuk és régebbi életmódjuk egészen más volt. Eddig szabad és független pásztoréletet folytattak.
Nehéz megállapítani az „új király” nevét, aki az elnyomatást elkezdte. A Szentírás nem említi az illető uralkodó nevét. Fáraó ugyanis nem tulajdonnév, hanem az egyiptomi uralkodó címe volt. A Szentírás elbeszélésének egyetlen célja, hogy elmondja Isten vezérlő gondviselését népe iránt. Az elbeszélés „theocentrikus” és az eseményeket az örökkévalóság szempontjából szemlélteti. Részleteket, mint pl. az istentelen pogány elnyomó nevét, nem említi. A főhangsúly a vallási igazságokon nyugszik, amelyek az egész történetet áthatják (Boehl). Ami a képírásos emlékeket illeti, azoknak a tudósítása erről az egész korról nagyon hiányos. Ez talán azért van, mert még kevés ásatás volt Gósenben, azaz a Keleti Deltában, amely az izraeliták lakóhelye volt. De még ha fel is tárják részünkre a régi Gósent, figyelembe kell venni, hogy a bennszülött egyiptomi krónikások nem igen törődtek egy idegen jobbágytörzsnek, mint az izraelitáknak a sorsával, akiknek eredeti foglalkozása, a juhtenyésztés, az ő szemükben nagyon megvetett foglalkozás volt (Gen. XLVI,34). Ezért csak kevés és mellékes megjegyzés van a feliratokban az *„Aperu”* vagy *„Apuriu”*-ról, ami

talán az egyiptomi megfelelője a „héber” szónak. Így pl. egy tudósításban, amely II. Ráamszész korából származik, egy tisztviselő jelentésében ezek a szavak fordulnak elő: „Engedelmeskedtem uram parancsának, amelyben mondta: „Adj gabonát a bennszülött katonáknak, és az Apuriu-nak is, akik köveket hoznak fel Pa-Rameszu nagy kapujához…”, „kiadtam nekik gabonájukat minden hónapban uram utasításai szerint”. Ugyanannak a kornak egy másik tudósításában olvassuk: „Én ügyeltem uram parancsára, adj eleséget a katonaságnak és az Aperiu-nak, akik felhoznak köveket Ra (a napisten) részére, t. i. Ramszesz Ra-jának, Ámon kedvencének, Memphis déli negyedében”. Egyébként az „Apuriu” elnevezés még a 11. században (ante) is előfordul, tehát még olyan korban is, amidőn az izraeliták már nem voltak Egyiptomban. Ez azzal magyarázható, hogy később általában a rabszolgák egy fajtáját nevezhették „apuriu”-nak. Például a magyar nyelvhasználatban: izmaelitáknak nevezték egykor a kereskedőket.
Az egyiptomi források nem beszélnek az izraeliták ottlétéről vagy kivonulásáról. Ez érthető is. Rendszerint elhallgatják azokat az eseményeket, amelyek uralkodóiknak vagy az egyiptomi népnek kudarcára vonatkoznak. Például, noha a hikszosz hódítás egyik legfontosabb politikai esemény Egyiptom történetében, mégsem említik ezt a feliratokban, pedig ez az invázió az egész társadalmi élet alapját ingatta meg. Az egyiptomi elbeszélések arra szorítkoznak csupán, hogy dicsekedve elbeszéljék győzelmeiket. Az összes keleti krónikások közül egyedül a Biblia jegyzi fel saját királyaik és seregeik vereségét is; sőt vádolják uralkodójukat és népüket egyaránt, ha hűtlenek voltak a nemzet céljaihoz és ideáljaihoz. Ez egyike azoknak az okoknak, amelyeknél fogva a keleti krónikások közül csakis a bibliai elbeszélések érdemlik meg a történetírás nevét.

II.
Ki volt az elnyomatás fáraója?

Az előbb mondottakat tekintetbe véve több fáraó jöhet számításba abból a szempontból, hogy ő lehetett az „elnyomatás fáraója”, aki alatt az izraeliták elnyomatása annyira elfajult, hogy a kiirtásukra irányuló törekvés rendszeres lett. A legtöbb tudós azonosítja ezt a fáraót a pompaszerető, zsarnoki II. Ráamszesszel, akinek az uralkodását különböző időkre teszik: 1300–1234 ante (Petrie) és 1347–1280 (Mahler). „Hiú és dicsekvő természetű volt, aki el akarta vakítani az utókort, azzal, hogy rengeteg emlékművet emelt, melyekbe ezerszer is be volt vésve a neve és aki feliratokban nagy hódításokkal hivalkodott, amelyeket sohasem vitt végbe” (Naville). Az exodusról magáról azt hiszik, hogy fia, Mernephtah alatt következett be, akivel Egyiptom hanyatlása megkezdődött. Mernephtah (vagy Menephtach) makacs és hiú zsarnok volt, neki is megvolt az a tulajdonsága, hogy másoknak a hőstetteit önmagának tulajdonította. Egyike volt a leglelkiismeretlenebb bitorlóknak (és felirathamisítóknak): meghamisította elődei emlékműveit, beleértve apja emlékműveit is, aki erre példát mutatott neki…, mindez megfelelt beteges vágyának, hogy fenntartsa emlékét” (Prof. Gritfith, Encyclopaedia Britannica, 1929).
Némely tudós azonban az elnyomatást és az exodust a Ráamszész előtti századra teszi és összefüggésbe hozza IV. Amenophis vagy Echnaton (1383–1365) vallási forradalmával. Ez a rendkívüli egyéniség kiküszöbölte az egyiptomi Pantheon sokistenségét és kizárólag a Nap-isten szolgálatába állott. Ezek a tudósok azt hiszik, hogy bizonyos rokonság volt az izraeliták hite és Echnaton nap-monotheizmusa közt, és hogy részint izraelita befolyásnak volt tulajdonítható ez a támadás az általános egyiptomi bálványimádás ellen. Echnaton gyűlöletes volt a nép előtt mint „eretnek-király” és újításait kiküszöbölte veje, Tut-Ench-Ámon, aki a trónon követte. Lehet, hogy Haremrab, a 18-ik dinasztia utolsó fáraója irtotta ki az új vallás végső maradványait, midőn a régi vallást restaurálták. E tudósok szerint egyidejűleg az izraelitákat is üldözni kezdték. Eszerint az elnyomatás szoros összefüggésben lehetett az Echnaton-reformok kiirtásával.
Más egyiptológusok még egy évszázaddal mennek vissza, III. Thutmóziszhez (1503–1449) és őt tekintik az elnyomatás fáraójának. Összefüggésbe hozzák az elnyomatást és a kivonulást Egyiptomból a Habiri-nép vándorlásaival az Amarna-korban és azt hiszik, hogy a Szinaj-félszigeten nemrégen felfedezett feliratok szintén ennek az elméletnek kedveznek.

Egyik főok, amely mindezeket a tudósokat arra késztette, hogy elvessék azt a felfogást, amely szerint II. Ráamszész volt az elnyomatás fáraója, az a tény, hogy az „Izráel" név állítólag elfordul Mernephtahnak egy feliratán. Ez a felirat (amelyet 1896-ban fedeztek fel) Mernephtahnak egy győzelmi dala, amelyben gőgös szavakkal írja le győzelmeit Kanaánban; és egyéb hódítások közt avval dicsekszik, hogy „Kanaán bajjal el van árasztva; Askelon el van veszve; Gezer el van pusztítva…; *Jizraal tönkre van téve, vetése nincs többé"* (L. Dr. Hirschler Pál cikkét „Izráel honfoglalása az ásatások megvilágításában". IMIT-Évkönyv, 1933, 16–31.) Ebből a kifejezésből *„Jizraal tönkre van téve, vetése nincs többé"* ezek a tudósok azt következtetik, hogy az izraeliták abban az időben Kanaán birtokában voltak; és hogy ezért a kivonulásnak jóval Mernephtah előtt kellett megtörténnie. Egyáltalán nem bizonyos, hogy *„Jizraal"* valóban Izráelre vonatkozik. Így pl. Kennett professzor a *„Jizraal"* szót az *„Askelon"* és *„Gezer"* nevekkel tartja egyenértékűnek, tehát helynév párhuzamának tekinti; eszerint ez csak azt állapítaná meg, hogy Mernephtah elpusztította Jezreel vidékét. Ha azonban *„Jizraal"* valóban Izráelt jelenti, akkor az Egyiptomból származó palesztinai izraelita településekre vonatkozik, amelyek már az Exodus előtt ott léteztek (Jampel). Különböző adatok arra utalnak, hogy az elnyomatás előtti nemzedékek idején az izraeliták nem maradtak mind Gósen határai között, sőt a tulajdonképeni Egyiptom határai között sem, hanem elkerültek Dél-Palesztinába is, amely ország akkor egyiptomi fennhatóság alatt állott és részt vett a filiszteusok elleni harcokban is. Midőn a nemzet nagyrésze elhagyta Egyiptomot és kivándorolt a pusztába, ezek az izraelita telepesek is lerázták az egyiptomi fennhatóságot. Bizonyára azzal dicsekszik Mernephtah, az említett feliratában, hogy kanaáni hadjárata alkalmával ezeket a zsidó telepeket pusztította el. Nincs tehát olyan adat, amely feltétlenül arra kényszerítene bennünket, hogy eltérjünk az általános felfogástól, amely szerint az elnyomatás fáraója II. Ráamszész volt és az Exodus fáraója fia, Mernephtah.

III.
A bibliai hagyományok „nehézségei".

Nem kell sokat érvelni a szélsőséges és alaptalan szkepticizmussal szemben, amely napjainkban is kísért, amely szerint az izraeliták soha nem voltak Egyiptomban és hogy ennélfogva nem lehettek elnyomva és nem vonulhattak ki.

Van egy meggyőző felelet az Exodus elbeszéléseinek történelmisége és a Biblia más fontos eseményei ellen felmerülő kételyek ellen és ez az, amit helyesen neveztek a „bibliai hagyományok *kényelmetlenségének*". Egy-két példa megmagyarázza ezt a bizonyítékot és megvilágítja ennek átütő erejét. Az első példát Ábrahám történetéből vesszük. A héber törzsek évszázadokon keresztül élet-halálharcot vívtak a bennszülött lakossággal az ősi Palesztinában. De ahelyett, hogy a héberek azzal érveltek volna, hogy ők is bennszülött kanaániták vagy hogy ők az ország őslakóinak leszármazottjai, a bibliai hagyomány megállapítja, hogy a héber nép ősei nem Kanaánból származnak, hanem nomádok, bevándorló pásztorok és a babilóni Ur városából származnak. Nos, a szkeptikus történész is kénytelen elismerni, hogy egy ilyen hagyománynak megbízható történeten kell alapulnia, mert egy nép sem talál ki egy ilyen *kényelmetlen* hagyományt, amidőn olyan fontos létkérdésről van szó, amely eldönti, hogy milyen jogcíme van egy népnek ahhoz az országhoz, amelyet hazájának tekint. Más példa: A Genezis elbeszélésének, amely szerint Izsák és Jákób aram asszonyokat vettek feleségül, *valóságnak* kell lennie, ez nem lehetett kitalált dolog a királyság korából, mint ahogy némely bibliakritikus állítja. Mert az egész királykorszakban Aram állandó ellensége volt Izráelnek és a legnagyobb kegyetlenkedéseket követte el ellene, folytonos támadásokkal gyengítette Izráelt. Itt is világos, milyen *kényelmetlen* volt az a hagyomány, hogy az izraelita nép „ősanyái" aram nők voltak; ez sem lehet tehát a későbbi legenda koholmánya (Cornill, Jirku).

Mindez még fokozottabb mértékben vonatkozik az egyiptomi ragszolgaság történelmi valóságára. Összehasonlítva az egyiptomi rabszolgasággal és az onnan való felszabadulással, minden egyéb, a bibliai történetben másodrendű jelentőséggel bír. A rabszolgaság és felszabadulás emlékezete bele

van szőve a törvényhozó, a történész, a zsoltárköltő, a próféták és a papok műveibe; és a zsidó életnek nagy része a bibliai és biblia utáni korban csak זכר ליציאת מצרים, csak visszhang és emlékeztetés arra az isteni eseményre, amely egyidejűleg Izráel felszabadulását és a nemzet megszületését jelentette. Az pedig szinte hihetetlen, hogy bármely nemzet, ha nem kényszerül rá az elfelejthetetlen és letagadhatatlan valóság által, önként, galádul kitalált volna olyan gyalázatot saját őseire, hogy azok rabszolgák voltak egy idegen országban. Soha sem talált ki egy nép lealázó multat önmaga számára. Feltételezni, hogy egy későbbi kor talált volna ki olyan történetet, amely a nemzeti öntudatot annyira lealázza, még megdöbbentőbb lenne Izráel esetében, ha tekintetbe vesszük, hogy Mernephtah napjai után megkezdődött Egyiptom hanyatlása, a kitalált nemzeti rabszolgaság tehát egy gyenge és hanyatló hatalomban játszódott volna le. Ha tehát Izráel tartózkodása és rabszolgasága Egyiptomban csakis legenda, egy ilyen kitalálás teljesen érthetetlen volna, valóságos lélektani rejtély. Ennek a kérdésnek egyik alapos tanulmányozója, Peet professzor, a következőkben összegezi eredményeit: „Hogy Izráel valamilyen formában Egyiptomban volt, abban egy történetíró sem kételkedhetik; egy legenda, mely ilyen szívósan tartja magát és a nép őstörténetét olyan kedvezőtlen színben tünteti fel, nem keletkezhetett máskép, mint a való események visszatükröződésekép”.

B)
Izráel Egyiptomban: a szellemi ellentét.

Izráel és Egyiptom két világfelfogást képviselnek, kétféle szemszögből néznek embert és Istent, olyannyira, hogy ez a kétféle felfogás nemcsak hogy ellentétben áll egymással, hanem kölcsönösen kizárja egymást.
Egyiptom sokáig a Csodák országa volt és tisztelettel beszéltek az emberek az egyiptomiak bölcsességéről. Ma tudjuk, hogy az egyiptomi valóban csodálatos nép volt; de csakis művészetben, kézművességben és különösen óriási méretű hatalmas építkezéseikben értek el igazán csodálatraméltó eredményeket.
De egy nemzet valódi kultúrájának megítélésénél más szempontokat is tekintetbe kell venni. Egyik legjellemzőbb vonás, hogy miképen képzelik Istent, mert ebből alakul ki világszemléletük, az emberiségről való felfogásuk. Nos, mik voltak Egyiptom imádásának tárgyai? Fa és kő és mindenekelőtt állatok. Vannak ugyan nyomok – igaz, gyenge nyomok –, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a Nílusvölgy embere foglalkozott vallási kérdésekkel is és vallásos életmódok problémáival, de teljesen képtelen volt felejteni. Egyiptom soha sem vetette le történelem előtti napjainak alacsony animizmusát vagy vad fetisizmusát és mindíg „zoomorph” maradt istenfelfogásában: bikák, krokodílusok, bogarak, majmok, macskák és kecskék, ezek voltak az isteneik. Igaz, hogy felvillant néha-néha valami magasabb is, fejlettebb vallási igazságoknak a megcsillanása; de ezek csak megcsillanások maradtak, mint egy fénysugár, mely egy pillanatra megvilágítja az éjszakát, de maga után még nagyobb sötétséget hagy, egyiptomi sötétséget. Csak egyszer tett kísérletet egy rendkívüli egyéniség, IV. Amenophis, hogy az egyiptomi kultusz barbárságát reformálja és helyébe egy bizonyos monoteizmust tegyen. Eszerint csakis a napot imádták volna Áton néven; és saját nevét Echnátonra változtatta, ami azt jelenti: „dicsőséget Atonnak”. De a reformkísérlete meghiúsult. Alattvalói átkai közt halt meg és a régi zavaros politeizmus utána erősebb lett, mint valaha volt. „Nincs okunk azt a felfogást vallani – mondja Hall professzor –, hogy a művelt egyiptomi pap, még kevésbbé az egyszerű átlagember hitének valami rejtett monoteisztikus alapja lehetett, amely az ő lármás politeizmusa alatt lappangott volna… Vallási dolgokban az egyiptomiak minden korszakban (kivéve a művelt réteget a 18. dinasztia végén) az Aranypart vagy a Nigerdelta négerjeinek szellemi színvonalán maradtak. Igaz, voltak „misztériumaik”, mint az Asanti-négereknek vagy az Ibo-törzseknek. Tévedés azonban azt hinni, hogy ezekben a misztériumokban igazság rejtőzött és hogy valamilyen homályos „hit” volt mögöttük. Erre nincs több bizonyíték, mint az Asanti vagy Ibo esetében” (Encyclopaedia Britannica, 1929).

Nos, ott ahol nincs helyes Isten-szemlélet, nem lehet helyes ember-, és emberiségszemlélet sem. Innen ered az ember jelentéktelensége az egyiptomi világszemléletben. Meghajtották térdüket az állat előtt, de az emberek rabszolgaságban voltak az egész egyiptomi történet folyamán. Az emberi életnek egyáltalán nem volt értéke. Nagy embertömegek életét feláldozták különc építkezések kedvéért. Herodotos elmondja, hogy II. Necho fáraó idejében (609–588 ante) 120.000 munkás halálát lelte egy csatornaépítésnél, mely a Nílust összekötötte a Vörös-tengerrel. A piramisok építéséhez a zsarnokok végtelen embertömeggel rendelkeztek, és ezek örök emlékei maradnak az emberi rabszolgaságnak és a kíméletlen, felelőtlen erő istenítésének.
Örök ellentétben Egyiptommal, Izráel egész története egyetlen hatalmas tiltakozás a bálványimádás és az embertelenség ellen. Egy zsidó uralkodó életéből kiragadott eset illusztrálja az áthidalhatatlan ellentétet Izráel és Egyiptom között. Jehojakim király, II. Necho kortársa, utánozni akarta az ő példáját, palotákat építtetett magának a robotmunkásokkal. Egyiptomban ilyesmit természetes dolognak tekintettek, mint a király elvitathatatlan jogát. Izráelben ezt a kísérletet merényletnek tartották az emberi méltóság és becsület ellen. Felkelt Jeremiás próféta, Jehojakim palotájának kapujához jött és felkiáltott: „Jaj annak, aki igazság nélkül építi házát és emeleteit jog nélkül, felebarátjával ingyen dolgoztat és munkabérét nem adja meg neki… De a szemed és szíved nincsen másra, hacsak nem nyereségedre és hogy ártatlan vért onts és a fosztogatásra és elnyomásra, hogy megtegyed. Azért így szól az Örökkévaló Jehojakimról, Jósijahu fiáról, Jehúda királyáról: ne tartsanak érte gyászt: Jaj, fivér és jaj nővér! nem tartanak érte gyászt. Jaj, úr és jaj, fenség! Amint szamarat temetnek, úgy fogják őt is temetni, hurcolva és eldobva messze Jeruzsálem kapuitól!” (Jer. XXII,13.17–19). Jeremiásnak szavai csak prófétai visszhangja az izraeliták szabadság utáni kiáltásának, amely az egeket ostromolta Mózes napjaiban; ezek csak az Exodus és a szinaji szövetség harsonahangjainak a folytatásai, isteni és örök hirdetései az emberi jogoknak.
Egy másik jellemző eleme az egyiptomi életnek a halottkultusz volt. Lássuk rövid összefoglalását ennek a kultusznak, Max Müllernek az Encyclopaedia Biblica-ban megjelent cikke alapján. A hatalmas piramisok egymagukban is – Müller professzor szerint – eléggé bizonyítják, hogy az egyiptomiak nagyobb kultuszt űztek, mint bármely nemzet, halottaik tartózkodási helye körül. Az elhúnyt lelkek táplálására áldozatokat mutattak be. Az egyiptomiak bibliája az úgynevezett „halottaskönyv”, mágikus formulákat tartalmaz az ember vezérlésére halála után, amelyek intik az őt érhető veszélyektől, és ellátják hasznos varázsigékkel, – amelyeket előzőleg elhelyeztek a koporsón erre a célra, – hogy jótálljanak biztonságáért. Midőn a halott elérte Ozirisz isten nagy ítélőtermét, megvizsgálták erkölcsi életét. A tárgyalás folyamán a halott tagadta, hogy valamikor is elkövette volna a 42 főbűn egyikét. (R. H. Hill helyesen jegyzi meg: Az egyiptomi ember soha sem volt alázatos, nem is színlelt alázatosságot. Amikor bűnvallomást tett, nem mondta „bűnös vagyok”, hanem „ártatlan vagyok”. Vallomása negatív volt és a bizonyítás munkája bíráit terhelte). A most említett tannal egyidejűleg volt egy ellentétes hit, hogy az elköltözött lelkek sötétségben és nyomorban élnek az alvilágban, gonosz szellemek által űzve, úgyhogy legjobb volt a halott részére, ha kuruzslás által maga is rossz szellemmé változik.
Nem csoda, hogy az egyiptomi vallás befolyása az emberek életére nem volt nagyon mély. Úgy látszik, hogy az egyiptomiak erkölcse minden tekintetben laza volt. Erre elegendő egy példa: A sírkamrákba majdnem mindíg betörtek röviddel a temetés után és semmiféle katonai védelem nem tudta megóvni még a királysírokat sem a fosztogatástól.
Ha összehasonlítjuk az egyiptomi magatartást a halállal szemben a Pentateuchus szellemével, látjuk ez utóbbiban a határozott célt, hogy eltérítsék az izraelitákat az egyiptomi babonától. Csakis így magyarázható, hogy Izráel Tórája hallgat a halál utáni életről. Egyrészt egy szó sem áll a halhatatlanságról vagy túlvilági jutalomról és büntetésről; másrészt szigorúan kiirtottak minden kuruzslást és varázslást vagy a halottnak szóló áldozást, épúgy mint mindenféle formáját az úgynevezett érintkezésnek a szellemek világával. Izráel hite az *élet* vallása, nem a halálé; olyan vallás, amely az emberiességet az emberek iránt az Egyisten leghelyesebb imádása módjának tekinti, annak az Istennek szolgálatában, aki az eget és a földet teremtette és aki örökkön-örökké él.
Amíg Izráel Egyiptomban volt, még gyermek volt és nem volt elég erős arra, hogy ellenálljon Egyiptomnak Egyiptomban. Ez csak Egyiptomon kívül fejlődhetett ki, távol egy hanyatló

civilizáció káros befolyásától. Csak miután megszabadult egy nemzet ragályától, amely szellemi dolgokban csak gyermeki gügyögést ért el, virágozhatott és tölthette meg a földet a szentség és erkölcsiség Istenének fennkölt ismeretével és az ő Igazságának hirdetésével emberek és nemzetek között és az igazságosság gyakorlásával emberek és nemzetek iránt.

II. Váérá.
(VI,2–IX.)

Ex VI.

2–13. A megváltás ígéretének megújítása.

Ezek a versek Mózes avatásának befejező részei és csak a III–V. fejezetekkel kapcsolatban érthetők meg.
Tekintettel Mózes és a nép kétségbeesésére és bátortalanságára, amiről az előző fejezetben szó volt és válasz gyanánt Mózes szemrehányására „nem mentetted meg a Te népedet”, Isten megismétli a megváltás ígéretét, amelyet a Hórébon adott.

Ex 6,2
Én vagyok az Örökkévaló. Vagy: *Én vagyok „Ádonáj”.* Nem közölni akarja Mózessel azt, hogy mi az Isten neve, hanem be akarja vésni lelkébe azt a gondolatot, hogy az *isteni ígéretek teljesítésének a biztosítéka annak a Lénynek valójában rejlik, aki az ígéreteket tette.* Úgy mint az a kifejezés „Én vagyok Fáraó” (Gen. XLI,44) csupán hangsúlyozása a királyi tekintélynek és hatalomnak, hasonló módon „Én vagyok Ádonáj”, azt jelenti, „Én vagyok az, akinek hatalma van, állhatatos vagyok és teljesítem minden ígéretemet, amelyet tettem. Én megváltást ígértem és teljesíteni is fogom ezt az ígéretet. Én akarom és módomban van ezt megtenni; Izráel még fel fogja ismerni, hogy Én vagyok az Örökkévaló; és Fáraó, aki megvetéssel mondta, ‘én nem ismerem az Örökkévalót’, szintén meg fogja ezt tudni”. Ezt a magyarázatot adja Rási is: „Isten azt mondja Mózesnek: nem küldtelek hiába, amint panaszkodtál, hanem teljesítem szavamat, melyet az ősöknek adtam. *Én vagyok az Örökkévaló* gyakran áll figyelmeztetésként arra, hogy Isten megtorolja a bűnt és megjutalmazza azt, aki megtartja a törvényt”.

Ex 6,3
mint Mindenható Isten. Héberül: *„Él Sáddái”;* lásd Gen. XVII,1-hez szóló magyarázatot (Genezis 144. old.). Nem arról van szó, hogy ez új név ellentétben áll a régivel.
de ezen a nevemen: Örökkévaló, nem ismertettem meg magamat velük. Ez a mondat azt jelenti: ámbár az ősatyák ismerték és használták az „Ádonáj” nevet, jelentését, amely szerint az Örökkévaló a hűség örök Istene, akinek ígéretei, még ha évszázadokra és évezredekre szólnak is, hiánytalanul teljesülnek, nem értették teljesen. „A Szentírás tulajdonképpen nem is állítja, hogy *nem ismertettem meg magam velük* Ádonáj nevemen (הודעתי); hanem, hogy Ádonáj nevemen *nem voltam ismeretes előttük.* (נודעתי); azaz nem ismerték fel bennem a hűség attributumát, ami lényeges része az Ádonáj névnek, ez egy lényt jelöl, aki hűségesen megtartja szavát; mert azt látták, hogy megígértem nekik Kanaán országát, de napjaikban nem teljesítettem ezt az ígéretet” (Rási). Isten most teljes jelentőségében meg akarja ismertetni Izráel fiaival ezt a nevet, azáltal, hogy megváltja őket a rabszolgaságtól. Eszerint megnyilatkoznék az utódoknak oly módon, ahogy nem nyilatkozott meg őseiknek. Lásd a C jegyzetet a 104. oldalon.

Ex 6,4
tartózkodásuk földjét. Azt az országot, ahol egyideig tartózkodtak mint idegenek, de amelyet

utódaiknak állandó birtokul ígért Isten.

Ex 6,5

Én hallottam. Ebben a mondatban az „Én” személynévmást ki kell emelni. Azaz, ugyanaz a Lény, aki szövetségét létrehozta. Az összefüggésből következik: „Én változhatatlan vagyok és terveim megmásíthatatlanok. Én megígértem őseiteknek Kanaán országát a megpróbáltatás és nyomor bizonyos ideje után; az elnyomatásnak ez a korszaka most végéhez közeledik; és ezért teljesíteni fogom ígéretemet, amennyiben megváltlak benneteket nagy ítéletekkel elnyomóitoktól” (Kalisch).

Ex 6,6

és megváltalak titeket. A héber *„gaal”* tő azt jelenti, „visszakövetelni, visszavásárolni”; ezért *góél* terminus technikus a rokona, *akinek kötelessége volt kiváltani* rokona vagyonát, vagy ha szükség volt rá, megbosszulni rokona halálát. Isten közbelép, hogy kiváltsa az ő védtelen, szenvedő népét a rabságból; irgalommal és hűséggel a megváltójuk *(„góél”)* lesz.
kinyujtott karral. Hatalmam nyilvánításával.
ítéletekkel. Amelyekkel büntetni kell az elnyomó zsarnokot.

Ex 6,7

És magamhoz fogadlak benneteket népül. Az Egyiptomból való megváltás után Isten Izráelt a Szinaj hegyéhez vezeti, hogy kinyilatkoztassa számukra a Tórát. A Szinaj-hegyi kinyilatkoztatás volt a magasabb szellemi célja Izráel felszabadulásának.
és megtudjátok. Itt szintén nem arról van szó, hogy egy új istennevet ismernek meg, hanem hogy tapasztalják Isten hatalmát a gyakorlati életben.

Ex 6,8

felemeltem kezemet. Azaz, megesküdtem. Az eskünél a kezet az ég felé emelték. Innen származik ez a kifejezés.
örökségül. Héberül *„mórasa”,* ugyanez a szó Deut. XXXIII,4-ben a Tórára vonatkozik. Ez jellemző. Izráel két örökséget kapott: az egyik szellemi, a Tóra, feltétlen és örök. Nem ilyen a másik örökség, az Ígéret Földje. Ennek birtoklása attól függ, hogy Izráel mennyire értékeli amazt és mennyire engedelmeskedik a Tórának, az Isteni törvénynek (Hirsch).
Én az Örökkévaló. Vagy, „Én vagyok Ádonáj”. A Mózesnek szóló kinyilatkoztatás ugyanazzal az isteni kijelentéssel zárul, amellyel kezdődött: Isten az állhatatos hűség Istene és ígéretei bizonyosan teljesülni fognak.

Ex 6,9

lehangoltság… miatt. A nép rendkívül levert volt csalódása miatt és nem adott semmit az új megváltásról szóló ígéretekre.

Ex 6,12

nehézbeszédű vagyok. Más fordítás: méltatlan ajkú vagyok. Nem vagyok eléggé alkalmas arra, hogy ilyen roppant nagy fontosságú küldetésnek megfeleljek. Lásd IV,10. Az *„árál”* szót alkalmazza a Szentírás a szívre (Lev. XXVI,41) és a fülre (Jer. VI,10). Azt hiszi, hogy dadogó és akadozó beszéde miatt vallott kudarcot.

Ex 6,13

Mózeshez és Áronhoz. Isten felel és megbízza Áront, hogy vegyen részt Mózessel együtt Izráel felszabadításában.

VI,14–VII,7. Mózes és Áron geneológiája.

14–27
Mózes és Áron családfáját kapjuk itt, akik a népvezetést most átveszik. Amidőn felsorolja Lévi törzse családfőit, a két idősebb törzs családfőit is bemutatja, talán annak hangsúlyozására, hogy amint Mózes nem volt Ámrám legidősebb fia, Kehát sem volt Lévi legidősebb fia. A természetes

elsőszülött nem mindig „elsőszülött” Isten szemében. Ez a gondolat általános a Bibliában. Ábel, Sém, Izsák, Jákób, Lévi, Júda, József, Efráim, Mózes és Dávid – egyikük sem volt elsőszülött.

Ex 6,14

atyai nemzetségházaiknak. A felsorolt nevek azonosak Gen. XLVI,9 és I. Krón. V,3-ban szereplőkkel.

Ex 6,15

Simeón fiai. A nevek megegyeznek azokkal, amelyek Gen. XLVI,10-ben szerepelnek.

Ex 6,16

származásuk szerint. Ez a kifejezés csak Lévinél áll, mert az unokáit, dédunokáit és többi leszármazottjait is felsorolja.

Ex 6,20

Amrám. Akire célzás történik, de nincs névvel megemlítve II,1-ben.
nagynénjét. Lev. XVIII,12. szerint tilos a nagynénit feleségül venni. A tóraadás előtt azonban ez nem volt megtiltva. Mindenesetre jellemző a Szentírás feltétlen megbízhatóságára, hogy még akkor sem hallgat el ilyen tényeket, amidőn ezek Mózes családjára vonatkoznak. Nem igyekszik szépíteni a valóságot.
Jókebedet. Mint később királyi személyeknél, (pl. I. Kir. XV,2 stb.) meg Mózesnél és más jelentősebb egyéniségeknél az anyja nevét is említi a Szentírás. A Jókebed név azt jelenti „az Örökkévaló az én dicsőségem” (ez mutatja, hogy ellentétben a bibliakritikusok véleményével, még „P” [Priester codex = papok tana] szerint is, az „Ádonáj” név Mózes előtti időkben is használatban volt).
Áront és Mózest. Mirjám nincsen említve, mert a leszármazás csak a férfi-ágon van levezetve.

Ex 6,21

Kórah. Lásd Num. XIV,1 és I. Krón. VI,38.

Ex 6,23

Áron feleségül vette. Áron gyermekei fel vannak sorolva, mert később nagy jelentőségre tettek szert Izráel történetében.
Elisébát. Ez a név közismert abban az alakban, ahogy a Septuagintában előfordul „Elizabeth”. Ebből keletkezett a magyar „Erzsébet” név.
Nádábot és Abihút. Meghaltak az oltár előtt, mert „idegen tüzet” mutattak be; lásd Lev. X,1–2.

Ex 6,25

Eleázár. Főpap lett Áron halála után; lásd Num. XX,23–28.
Pinhászt. Főpap lett Eleázár halála után; lásd Birák XX,28. A Pinhász név gyakori az egyiptomiban és azt jelenti „sötétszínű gyermek”.

Ex 6,26

Áron és Mózes. Itt korszerinti sorrendben szerepelnek.
seregeik szerint! Izráel nem úgy vonult ki Egyiptomból, mint egy rendetlen tömeg; törzsekre, nemzetségekre és családokra oszlottak, „vezetőik” és „véneik” voltak.
29–30
Ezek a versek lényegükben azonosak a 11. és 12. verssel és az ismétlés arra való, hogy felvegye ismét a megváltás elbeszélésének fonalát. Mintha azt mondaná, folytassuk ott, ahol elhagytuk (Rási).

Ex VII.

Ex 7,1

Isten helyébe tettelek Fáraó számára. Mózes továbbítsa az isteni kijelentést mint Isten képviselője; lásd IV,16.

prófétád. Szószólód; ez az *eredeti* jelentése a héber *„nabi”* szó sémi gyökének. Áron tolmácsolja azokat a szavakat, amelyeket Isten Mózesnek mondott Fáraóra vonatkozólag, vagy azokat a gondolatokat, amelyeket Isten Mózes szívébe vésett. A próféták ihletett szószólói Isten akaratának. Intik a népet az engedetlenség következményeire és gyakran megjövendölnek eseményeket; de ez utóbbi nem elsőrendű feladatuk. Az események, amelyek be fognak következni, rendszerint az embernek vagy a népnek Istenhez való viszonyából következnek.

Ex 7,3

keménnyé teszem. Lásd IV,21-hez. Itt előre megmondja, hogy a valószínűség szerint miképen fog Fáraó viselkedni.

Ex 7,4

kezemet bocsátom. Azaz, kibontakoztatom mindenható hatalmamat.
nagy ítéletekkel. Azaz, büntetésekkel; lásd VI,6.

Ex 7,5

én vagyok az Örökkévaló. Vagy, „Én vagyok Ádonáj”; lásd VI,3. Ha Isten kivezeti népét Egyiptom téglaégető kemencéi mellől a szabadságba, ez oly nagyszerű megnyilatkozása lenne az Ő irgalmának és hatalmának, hogy Egyiptom és minden szomszédos nemzet megismerné, hogy csak az a Lény, amelynek olyan tulajdonságai vannak, mint amilyeneket Ádonájnak tulajdonítanak, amelyekre az ő neve is utal, teljesíthette a megváltást.

Ex 7,6

És így tett Mózes és Áron. Most már minden bizalmatlanságuk megszűnt és reménnyel és buzgalommal fordultak feladatuk felé (Kalisch).

Ex 7,7

nyolcvan éves. Józsefnél szintén megemlíti a Szentírás (Gen. XLI,46), hogy hány éves volt, midőn kinevezték Egyiptom alkirályává. A kinevezésnél ez a formula áll: „Én vagyok Fáraó” (44. vers), ezután következik a megállapítás: „És József harminc éves volt” (46. vers). Aztán kezdődik hivatalos tevékenysége. Mózes kijelölése, hogy „Isten helyébe legyen Fáraó számára”, hasonló formulával kezdődik, „Én vagyok Ádonáj” – és hivatalos tevékenysége megkezdése előtt, mint Józsefnél is, itt is meg van mondva az életkora. Ez kiküszöböli azt a felfogást, hogy „Én vagyok az Örökkévaló” VI,2-ben valamilyen új Istennév kinyilatkoztatása lenne.
8–13
Mózes, Áron és a varázslók.

Ex 7,9

„Mutassatok magatok mellett csodajelet.” Hogy valószínűvé tegyétek azt, hogy Isten küldöttei vagytok; lásd IV,21.
kígyóvá. Héberül: *„tannin”,* hosszú csúszómászót jelent, tengeri vagy folyami szörnyeteget, különösen pedig a krokodilust, Egyiptom jelképét.

Ex 7,10

és Áron ledobta botját. Azaz, Mózes botját, amelyet Áron Mózes kérésére használt.
szolgái elé. Fáraó miniszterei is ott voltak.

Ex 7,11

bölcseket. Akik a természet sok titkát ismerték, amelyeket a nép nem ismert.
varázslókat. Emberek, akik értettek hozzá, hogy miképpen lehet a bűvészet titkainak felhasználásával a dolgok külső megjelenését megváltoztatni. (Ibn Ezra.)
írástudói. Vagy „mágusai”. Ezek járatosak voltak a mágikus tanokban és szokásokban; csodálatos ügyességű szemfényvesztők; lásd Gen. XLI,8.
titkos bűvészetükkel. A kígyóbűvölés nagyon el volt terjedve az ó-keleti világban, – napjainkban is nagyon népszerű –, és ma is egyes egyiptomi családok féltve őrzött titka. Dr. A. Macalister mondta, hogy „látott kígyót is és krokodilt is, amely a hipnózis hatása alatt annyira megmerevedett, hogy

mint botot emelhették fel farkánál fogva”.

Ex 7,12

kígyókká változtak. „Titkos bűvészetükkel” azt a látszatot keltették, mintha kígyókká változtatták volna (Ibn Ezra, Maimonidesz és Ábárbánel).

Ex 7,13

És megkeményedett Fáraó szíve. Azaz, ez a jel nem gyakorolt rá kellő hatást. Az a tény, hogy Mózes és Áron könnyebben csinálták meg, mint az ő mágusai, csak megerősítette őt makacsságában; lásd a IV,21-hez szóló magyarázatot.

A tíz csapás. VII,14–XII,36.

„A bibliai elbeszélés seholsem élénkebb, mint az egyiptomi csapások leírásánál. Fáraó szinte megtestesítője a sötét hatalmaknak, lépésről-lépésre hátrál, vagy csak pillanatokra, hogy aztán újra megkeményítse szívét, ha elmúlik a veszély. De ez csak emberi erő, amely a természet kimeríthetetlen erőforrásaival veszi fel a harcot, amelyeket Mózes irányít. A Nílus, Egyiptom büszkesége, vérrel telik meg, nádasaiból békák végeláthatatlan sokasága özönlik a fényűzés rejtett zugai felé; a föld pora megelevenedik és undok férgekké válik; sem bent, sem kint nem találnak menedéket a pusztító rovaroktól és az útálatot keltő állatoktól. Míg egész Egyiptom országában a barmok dögvész által pusztulnak el, Izráel települési helyén, Gósenben, a barmok épségben maradnak. A király varázslói vetélkedni akartak Mózes csodatetteivel, de maguk is áldozatai lettek a fekélynek. Most az ég is belekapcsolódik a színjátékba és rettenetes jégesőt zúdít Egyiptomra; ezalatt – hogy a csoda még nagyobb legyen – tűz szórja széjjel a jégdarabokat, de nem olvasztja meg. Egyiptom országa rettenetes pusztulás képét mutatja; ezenfelül kívülről keleti szél tör elő és sáskák lepik el a talajt; majd Izráel vezérének egyetlen jelére nyugati szél támad és a sáskarajokat belesodorja a Sástengerbe. Aztán az egész színtérre sötétség borul, amely olyan sűrű, hogy szinte tapintani lehet. Minden ember fogolyként marad ott, ahol éppen tartózkodott. Végül éjfélkor bekövetkezik az elsőszülöttek szörnyű pusztulása és Fáraó meg a népe elűzik Izráelt” (R. G. Moulton).

„Ki az Örökkévaló, hogy hallgassak az Ő hangjára, hogy elbocsássam Izráelt? Nem ismerem az Örökkévalót és Izráelt sem bocsátom el!” (V,2). Ez volt Fáraó válasza az igazság Istenének követelésére, aki igazságot követelt Izráel, az ő elsőszülött fia számára. Fáraó szintén gyermeke, de „engedetlen fiú” (Deut. XXI,18), akit előbb meg kell fenyíteni, mielőtt szabadon bocsátja rabszolgáit. A csapások Isten nevelő fenyítései. Isten ahelyett, hogy a zsarnokot egyetlen csapással megsemmisítené, mennyei türelemmel egymásután következő tíz csapást mér rá, hogy megtörje gőgjét. „Lásd, mennyire különbözők Isten útjai az ember útjaitól”, mondják mestereink; „ha halandó harcos el akarja pusztítani ellenfelét, meglepetésszerűen tör rá, csapásai sűrű egymásutánban zúdulnak ellenfelére, és mihelyt leterítette, nyomban végez vele. Isten azonban tízszer figyelmeztette Fáraót és tízszer adott neki alkalmat, hogy megtérjen; és mielőtt büntette, tízszer gyakorolt irgalmat.” Mert van isteni kegyelem és irgalmas bűnbocsánat azok számára, akik megkeményítik szívüket Isten hangjával szemben és folytatják embertársaik elnyomását (Tanch. Váérá 14).

A tíz csapás szabályosan kibontakozó rendszerben halad. Három hármas sorozatból áll: *a)* vér, békák, férgek; *b)* rovarok, dögvész, fekélyek; *c)* jégeső, sáskák, sötétség. Minden sorozatban az első csapást a Nilus partján jelentik be Fáraónak, a másodikat a palotában, a harmadik figyelmeztetés nélkül következik be. A csapás-sorozatok súlyosságuk szempontjából fokozatosan emelkednek, az utolsó sorozat a három közül a legsúlyosabb, de az is csak a tizedik csapásnak bevezetőjéül szolgál, az elsőszülöttek halálának; ez a csúcspontja az összes csapásoknak. Az első kilenc csapás, noha gyakran nevezik csodának, a valóságban nem olyan fantasztikus és csodálatos jelenség, amely nem alapulna valamely természeti tüneményen. Mint mindenütt máshol, a Szentírásban, a természetfölötti itt is a természetessel keveredik és a csapások csak csodálatosan és különlegesen

kiemelkedő megjelenési formái azoknak a különleges természeti jelenségeknek és bajoknak, amelyek Egyiptomban időnkint előfordultak. Június és augusztus közt a Nilus rendszerint vöröses színűvé válik egy növényi festék-anyag következtében. Ez időszak után a folyó iszapja rengeteg békát termel; és a levegő megtelik kínzó rovarok rajaival. Ezért érthető, hogy a Nilusnak *rendkívüli* eliszaposodása óriási mértékben növelte a benne nyüzsgő békák nagy számát; hogy a pusztuló békák nagy tömege hatalmas rovar-rajokat támasztott, ezek viszont a különféle betegségek csíráit terjesztették, amelyek megtámadták a Nilus mentén legelő csordákat és nyájakat. De akár a természetes, akár a természetfeletti részre helyezzük a fősúlyt a csapásoknál, nem szabad elfelejteni a célt, amelyet szolgáltak. Mint minden bibliai elbeszélésnél, itt sem az a cél, hogy kimerítő régészeti vagy történeti adatokat kapjunk, hanem hogy erkölcsi és vallásos oktatást nyerjünk. „A csapások elbeszélése el nem halványuló szinekkel van ecsetelve és jellegzetes didaktikai jelentőségüket nem lehet eléggé megbecsülni. Kifejezésre juttatja az ember legszilárdabb elhatározásainak a tehetetlenségét, ha Istennel akar küzdeni és az ember minden erőfeszítésének eredménytelenségét, ha Isten céljait akarja meghiúsítani” (Driver).
Azonkívül, a harc sokkal többet jelentett, mint a makacs és elvakult zsarnok drámai megalázását. Nem kisebb dologról volt szó, mint Egyiptom bálványai feletti isteni ítéletről. A csapások a főistenségekre sujtottak le, amelyeket emberemlékezet óta imádtak a Nilus völgyében. A folyó is Isten volt; de undorrá vált imádói előtt. A békát, mint a termékenység jelképét tisztelték és rettegéssé vált szemükben. A barom, a szent kos, a szent kecske, a szent bika, mind porba sujtattak. A féreg azoknak kínzója lett, akik bíztak istenségében. Ha mindehhez hozzáadjuk a sötétség csapását, amely Rá, a napisten elsötétedését okozta, látjuk az éles ellentétet Izráel Istene, a világegyetem Ura és egy elavult civilizáció érzéketlen bálványai között, amint írva van: (XII,12) „Egyiptom minden bálványán ítéletet teszek, Én, az Örökkévaló”.

Ex VII.

14–25. Az első csapás: a víz vérré változik.

Ex 7,15

a vízhez. Hogy megtudja, milyen magasra dagadt (Ibn Ezra), mert a Nílus vizének állásától függött Egyiptom gazdasági helyzete; vagy hogy imádkozzék a folyam istenéhez. A Nílust, Egyiptom termékenységének a forrását tisztelték több név és jelkép alatt. A Nílus-isten tiszteletére vallási ünnepségeket tartottak, amelyeken néha Fáraó maga is áldozott. Az ásatások révén ismeretesek azok a himnuszok, amelyeket a Nílushoz intéztek.

Ex 7,17

fogod megtudni, hogy én vagyok az Örökkévaló. Fáraó merészen és zabolátlanul azt mondta, „Nem ismerem az Örökkévalót” (V,2). Most meghallja, hogy nemsokára *ismerni fogja* az Örökkévalót.
én lesujtok a bottal. A parancsot a valóságban Áron viszi keresztül, de Mózes utasítására teszi ezt.
vérré változik. Olyan színe lesz, mint a vérnek (v. ö. Jóél III,4. „A nap átváltozik sötétséggé és a hold vérré”). E csapásnak külön jelentősége van: „A véres Nílus láttára az egyiptomiak rettegve emlékeztek Fáraó gyilkos parancsára, amelyet a héber gyermekek ellen hozott” (Salamon Bölcsessége XI,6).

Ex 7,18

És a hal, amely a folyamban van. A Nílusnak dús halállománya volt, amelynek pusztulása nemzeti szerencsétlenség lenne, mivel a hal a régi Egyiptom egyik legfontosabb tápláléka volt.
irtóznak. A héber szó, amely itt „irtóznak” igével van fordítva, úgy is fordítható „beleúnnak” vagy „kifáradnak”; lásd Gen. XIX,11. „Hiába próbálkoztak bármivel, hogy élvezhetővé tegyék a Nílus vizét” (Rási).

Ex 7,19

folyóik, folyamaik. A Nílus ágai, melyek a Földközi-tengerbe folynak. A Nílusnak nincsenek mellékfolyói. Rási szerint a *„náhár”* szó itt a folyót jelzi, a *„jeór”* pedig a mesterséges csatornákra vonatkozik, amelyeket a Nílusból vezettek, hogy a földeket öntözzék.
tavaik. Amelyek a Nílus áradása által keletkeztek (lásd Jes. XLII,15).
vízmedencéik. Kutak, ciszternák és más, emberek által készített vízgyűjtőhelyek.

Ex 7,20

fölemelte. T. i. Áron.

Ex 7,21

vér volt Egyiptom egész országában. Máskor is előfordult, hogy az áradás idején a Nílus vize vöröses színű volt. Természetellenesnek csak azért látszott a mostani jel az egyiptomiak előtt, mert hirtelen lépett fel és a szokottnál jóval nagyobb mértékben és hogy ezt a jelenséget a halak kipusztulása, valamint a vizek élvezhetetlenné válása kísérte.

Ex 7,22

cselekedtek. Honnan vettek a varázslók vizet kísérletükhöz, ha *minden* víz vérré változott? kérdi Ibn Ezra. Esővizet vettek (Midrás) vagy Gósenból hoztak vizet vagy új kutakat ástak (24. v.).

Ex 7,23

és nem vetett ügyet szívében erre sem. Célzás az első csodára Áron kígyójával kapcsolatban, amelyet szintén nem vett komolyan. Az egyiptomi varázslók közismert fogása volt, hogy kis mennyiségű vizet látszólag vérré változtattak. Ezért Fáraó, aki nem vette figyelembe Mózes csodájának terjedelmét és tökéletességét, azt hitte, hogy az nem más, mint amit ő oly sokszor látott varázslóitól.

Ex 7,25

És eltelt hét nap. Itt világosan megmondja a Szentírás, hogy ez a csapás meddig tartott. Semmi sem áll arról, hogy a Nílus vize miként változott vissza rendes állapotába. Bizonyára a Felső-Nílusból jövő friss víz tisztította meg a Nílus vizét.

VII,26–VIII,11. A második csapás: Békák.

Ex 7,27

határodat. De Gósen földjét nem.
békákkal. Ez a csapás is, mint az előbbi, általános összhangban volt a természeti jelenségekkel, de csodálatos kiterjedésben és erősségben nyilvánult meg.

Ex 7,28

és ágyadra. Az egyiptomiak tisztaságszeretete ezt a csapást különösen elviselhetetlennek érezte.

Ex VIII.

4–10
Fáraó kérésére megszűnik a csapás. Megígéri, hogy megengedi az elvonulást.

Ex 8,4

Könyörögjetek az Örökkévalóhoz. Fáraó ezáltal elismeri, hogy ezt a csapást a héberek Istene küldte rája.

Ex 8,5

Legyen meg ez a fennhéjázásod fölöttem! Azaz, „Legyen tiéd a dicsőség, hogy te határozod meg, mikor szűnjék meg a csapás”; vagy „legyen meg neked az a dicsőséged felettem, hogy megállapítsd az időt, amikor a csapás megszűnjék az én kérésemre” (Luzzatto). Ezek a szavak udvarias szólamok

a királlyal szemben.

Ex 8,6

nincs senki hasonló a mi Örökkévaló Istenünkhöz. A csapás megszüntetése a Fáraó által meghatározott időben világosan bizonyíthatja számára, hogy azt Isten küldte (Driver).

Ex 8,7

csak a folyamban. Ahol természetesen mindenkor éltek ezek az állatok.

Ex 8,8

fölkiáltott Mózes. Erős, szenvedélyes kifejezés. Mózes felkérte Fáraót, hogy határozza meg az időt, amikor a csapás megszűnjék anélkül, hogy erre Isten őt felhatalmazta volna. Ezért buzgó imára volt szüksége (Ibn Ezra).

Ex 8,9

udvarokról. Amelyek a magánházakhoz tartoztak.

Ex 8,11

megkeményítette szívét. Újra megszegte ígéretét.
nem hallgatott reájuk. Amidőn követelték a megígért szabadságot.

12–15. A harmadik csapás: Férgek.

Ex 8,12

férgekké. Héberül *„lö-kinnim”*.

Ex 8,13

a föld minden proából féreg lett. A férgek sokasága miatt így tűnt fel a népnek (Luzzatto).

Ex 8,15

Isten ujja ez! Az írástudók bátorították Fáraót, hogy utasítsa vissza az Isteni akaratot; ezért annál jelentősebb, hogy itt bevallják tévedésüket. Felismerik Isten kezét, illetve művét a csapásban.

16–28. A negyedik csapás: Rovarok.

Ex 8,17

rovarokat. Héberül *„hearób”,* egyesszámú gyűjtőnév a héber ערב tőből, amely „keveredést” jelent. A vélemények eltérnek ennek a szónak értelmezésében; némelyek szerint a „kártékony vadállatok tömkelege” (Rási); mások szerint „rovarok” (Kalisch). A scarabeus-rovar szent volt, és a nap-isten jelképe volt. Ábrázolták domborműveken, ráfestették sírokra, bevésték érmekbe, hordták a nyakon amulettként és tisztelték ezer alakban (Geikie).

Ex 8,18

És különválasztom. Elkülönítve és csodálatos módon megkülönböztetve Gósent Egyiptom többi részétől. „Ilyen rajok bizonyos területeken vonultak keresztül és más vidékeket megkíméltek” (Dillmann).
Én vagyok az Örökkévaló e föld közepén. Noha az én dicsőségem az égen van, az Én akaratom mindenható a földön (Rási).

Ex 8,19

És védelmet teszek. A héberben a פדות „megváltás” szó van. Más fordítás: És különbséget teszek.
holnap. Időt enged a megtérésre.

Ex 8,20

temérdek: A héberben: *kabéd.* Szószerint „súlyos”, „nehéz”.
és pusztult az ország. Nemcsak az egyiptomiak és barmaik szenvedtek, hanem félbeszakadt a nép mindennapi munkája is.

Ex 8,21
az ország belsejében. De nem a sivatagban, ahogy Mózes kívánta. Végre kezd a király engedni.

Ex 8,22
Egyiptom bálványait. Ezeknek az állatoknak feláldozása, amelyek szentek voltak az egyiptomiak előtt, rettenetes vétek lett volna az ő szemükben. Diodorus ókori történetíró beszél egy római követről, akit Egyiptomban megöltek, mert agyonütött egy macskát. Gondoljunk csak a hinduk zavargásaira manapság, ha mohammedánok teheneket vágnak le előttük.

Ex 8,23
Háromnapi járóutat. Szólásmód nagy távolság kifejezésére; Lásd III,18.
amint meghagyja nékünk. Lásd X,26. Az izraelitáknál eddig még nem volt megállapítva a vallási áldozatok módja.

Ex 8,25
ne űzzön játékot többé Fáraó. Vagy, „ne gúnyoljon”, vagy „ne csaljon meg”. Mózes fél, hogy Fáraó újra csalárdan cselekszik, mint a 11. versben, miután megígérte, hogy elengedi a népet.

Ex 8,28
ez alkalommal is. Mint ennek előtte. De ezúttal határozottabb ígéretet tett (24. vers).

Ex IX.

1–7. Az ötödik csapás: Dögvész.

Ex 9,3
tevékre. Kereskedők, akik árut hoztak az arab sivatagon át, korán ismertté tették a tevét Egyiptomban; lásd Gen. XXXVII,25. Lovak, amelyek állítólag ismeretlenek voltak a hikszoszbetörés előtt, a XVIII. dinasztia alatt terjedtek el, amikor hadicélokra használták.
nagyon súlyos dögvészben. Szarvasmarhapestis; lásd a 15. verset.

Ex 9,4
És megkülönböztetést tesz. Lásd VIII,18. Gósen földjét ismét megkímélte Isten a csapástól.

Ex 9,6
minden jószága. A „minden” szót nem kell szószerint venni, hanem úgy kell érteni, mint gyakran a héberben és más nyelvekben is: olyan nagy számban pusztultak el, hogy a megmaradottak nem is jöttek tekintetbe (Keil).

Ex 9,7
És elküldött Fáraó. Hogy meggyőződjék, vajjon valóban úgy van-e. De a tények ismerete szívét még jobban elkeserítette.

8–12. Hatodik csapás: Fekélyek.

Ex 9,9
porfelhővé. A fertőzés a levegőn keresztül terjedt.

Ex 9,11

nem tudtak az írástudók helytállani. Nem csak hogy nem tudták utánozni, de ők maguk is szenvedtek a betegségben.

Ex 9,12

megkeményítette Fáraó szívét. „Fáraó bűne megelőzte és maga után vonta Isten büntetéseit, amelyek azonban korántsem bírták engedelmességre makacs szívét, sőt még elősegítették szíve megkeményedését és tudatos ellenszegülésre indították Izráel Istene ellen” (Kalisch). Lásd IV,21-hez szóló magyarázatot.

Ex 9,14

Mert most. Azaz, megadott időben, halogatás nélkül.
csapásomat. Héberül: *maggéfa;* nem ezzel a kifejezéssel jelölik a tíz csapást, ez végzetes fenyítést jelent; v. ö. Num. XIV,37.

Ex 9,16

hogy megmutassam neked hatalmamat! Hogy lásd be valóban, milyen balga voltál, amidőn azt mondtad: Nem ismerem az Örökkévalót (V,2) (Rásbám).

17–35. A hetedik csapás: Jégeső.

Ex 9,17

zsarnokoskodol népem felett. Más fordítás: „felülemelkedel népemen” (Deutsch) vagy: „gőgösködöl népemen” (Az Imit régi fordítása). Nem ereszted őket szabadon. Rási a Tárgum alapján: letaposod (azaz: elnyomod) népemet.

Ex 9,18

alapításának napja óta. Azaz, attól kezdve, hogy benépesedett.

Ex 9,19

tereltesd be. Vagy: „mentsd meg” vagy: „gyüjtsd hamar össze” (Deutsch).
elpusztulnak. Isten csak a növényzetet akarta elpusztítani, de megkönyörült emberen és állaton, mert még a bűnösöket is kíméli (Náchmánidesz).

Ex 9,20

Aki félte az Örökkévaló szavát. Ez az első jele annak, hogy a figyelmeztetések üdvös hatással voltak az egyiptomiakra.

Ex 9,22

emberre és állatra. Sújtsa azokat, akikre nem hatottak az előbbi figyelmeztetések.

Ex 9,23

tűz cikázott a földre. A jégeső bizonyára villámlással járt. Ezt nevezi „tűznek”.

Ex 9,24

villanó tűz a jégesőben. Itt szintén a villámok fényhatására gondol.

Ex 9,25

a mező minden füvét. A héber szólásmód „minden” azt jelenti: „nagy része”.

Ex 9,26

Csak Gósen földjén. Lásd VIII,18; IX,4.7.

Ex 9,27

Fáraó harmadszor könyörög a csapás megszünéséért. (Lásd VIII,4.24.)

Ex 9,27

Én most vétkeztem. Fáraó most bevallja vétkét, ezt eddig soha sem tette. Bűnbánata azonban, amint

a következőkben látszik, nem nagyon mély (Driver).
igaz. Azaz, neki van igaza.
bűnösök vagyunk. Nincs igazunk.

Ex 9,29
kimegyek a városból. A város tele volt bálványokkal, azért nem akart ott imádkozni (Midrás, Mechilta).
kiterjesztem kezemet. Azaz, imádkozott.
az Örökkévalóé a föld! A bálványokról azt képzelték, hogy csak egy-egy országra terjed ki hatalmuk, de ez is csak tévhit. A héberek Istene valóságos Uralkodója az egész földnek.

Ex 9,30
még mindíg nem féltek. Azaz, még nincs bennetek annyi tisztelet az Örökkévaló iránt, hogy felszabadítsátok Izráelt.

Ex 9,31
a len és az árpa letört. Ebből és a következőkből kitűnik, hogy ezek az események január végén vagy február elején játszódhattak le. A lent nagyon becsülték az egyiptomiak, Egyiptom volt az ókori világ nagy vászonpiaca. Az árpából durva kenyeret készítettek a szegény népréteg számára.

Ex 9,32
A búzát és a tönkölyt. Búzából termeltek a legtöbbet Egyiptomban. A „tönköly” szó még kétszer fordul elő a Szentírásban (Jes. XXVIII,25 és Ezek. IV,9) és az asszír *kuszum* szóval hozzák összefüggésbe. Valami búzanemű gabona lehetett vagy legalább is olyan növény, amely búzával együtt érik.
mert későn érők. Tehát akkor még gyengék és hajlékonyak voltak, ellenálltak a jégesőnek. Legalább is jelentős károkat nem okozott bennük a jégeső.

Ex 9,33
nem szakadt többé a földre. Mózes imájára megszűnt a jégeső és a villámlás.

Ex 9,34
tovább vétkezett. Noha előzőleg már elismerte, hogy Isten igaz (27-ik vers), mégis ellenáll parancsainak. Lázadó lesz. Miniszterei is csatlakoznak a királyhoz Isten elleni makacs ellenállásában, amint a vers végén látjuk: „szolgái is”.

Ex 9,35
És dacos volt Fáraó szíve. Ismétli bűneit, amennyiben adott szavát ismételten megszegi.

C)
Támogatja-e Exodus VI,3 a bibliakritikai elméletet?

Ez a kérdés és a felelet rá nem nagyon érdekli a nem-szakembert. Ezért tehát nyugodtan átlapozhatja a következő négy oldalt. De van sok olyan laikus is, aki tudja, milyen nagy jelentősége van Ex. VI,3-nak a modern bibliakritikában. Ezeknek nagyon fontos, hogy azt a kérdést, mely ennek a jegyzetnek a címében jelezve van, alaposan megbeszéljük. Az is, aki nem rendelkezik szaktudással, látni fogja ebből, hogy milyen gyönge és bizonytalan az alap, amelyen oly sok bibliakritikai elmélet nyugszik.

I.

Ellentétben azzal, amiről már szó volt, hogy mi az egyszerű értelme Ex. VI,3-nak, a bibliakritikusok kijelentik, hogy a négybetűs Istennév („Ádonáj” JHVH), itt *először* nyilatkoztatott ki Mózesnek.

Tehát – azt állítják – a Genezisnek és Exodusnak mindazok a fejezetei, amelyekben Ádonáj (Örökkévaló) előfordul, más szerzőtől származnak, mint Ex. VI,3. Erre a versre utalnak mint állítólagos bizonyítékára annak a felfogásnak, hogy több „forrás"-ból merített a Pentateuchus és eszerint Ex. VI,3-at „főbizonyítéknak" hirdetik minden tudományos és népszerű bibliakritikai munkában arra, hogy a Pentateuchus különböző forrásokból tevődik össze.
A szokásos kritikai értelmezése ennek a versnek azonban a héber kifejezés teljes félreértésen alapszik. Ha a Szentírás megállapítja, hogy Izráel vagy a nemzetek vagy Fáraó „tudja meg, hogy Isten Ádonáj" – ez nem azt jelenti, hogy tudomást szerezzenek arról, hogy az Ő neve JHVH (Ádonáj)", ahogy a kritikusok szeretnék, hanem hogy ők tanuskodjanak Isten hatalma mellett és értsék meg az Isten-név azon tulajdonságait, melyeket ez a név jelent. Így pl. Jer. XVI,21 „Azért íme én meg fogom ismertetni velük kezemet és hatalmamat és megismerik, hogy nevem Örökkévaló (Ádonáj)". Ezekiélben ez a kifejezés, „tudják meg, hogy én vagyok Ádonáj", több mint hatvanszor fordul elő. Sehol sem jelenti azt, hogy megtudják az Ő négybetűs nevét. Mindenütt azt jelenti, hogy megismerik Őt az Ő cselekedeteiben és ígéreteinek teljesülésében (lásd pl. Váérá haftáráját).
Ha itt valóban egy új nevet jelentenének be első ízben a héber *„nagad"* igének kellene itt állni (v. ö. Gen. XXXII,30; Birák XIII,6); és a kifejezés így hangzana: ושמי ד׳לא הנדת להם B. Jacob szerint egy új istennév kinyilatkoztatása kb. következőképen hangzana:

הנה לא ידעת עו כה את שמי וגם אל אברהם
אל יצחק ואל יעקב לא נודעתי כי אם בשם
אל שדי ושמי ד׳ לא הגדתי להם׃
ועתה הנני להודיעך כי לא אל שדי
יקרא עוד שמי כי אם ד׳ יהיה שמי׃

„Íme, te nem ismerted eddig az Én nevemet; és Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak sem voltam ismeretes, csak Él Sáddáj nevemen, de az Ádonáj nevemet nem mondtam meg nekik; most tudatom veled, hogy a nevem ne neveztessék többé Él-Sáddáj-nak, hanem Ádonáj legyen a nevem."
Eszerint VI,3-nak a szerzője nem azt akarhatta kifejezni, amit a kritikusok olvasnak bele szavaiba. Azonkívül a kritikusok maguk szolgáltatnak cáfolatot saját elméletükhöz. Különös ember lehet ez a szerkesztő. Miután feltételezik, hogy ő összetákolta az ősatyák történetét olyan okmányokból, melyek folytonosan használják az Ádonáj nevet, most olyan megállapítást tesz, hogy az ősatyák soha sem hallották ezt a nevet! Ilyen megállapításnál a szerkesztő egészen beszámíthatatlannak bizonyult volna, ha ugyan valaha létezett volna a modern kritikusok képzeletén kívül (W. H. Green).
E kritikusok egyike (Dr. J. Skinner), azzal érvel, hogy a kritikai bibliaanalízis lánc, amely pedig sokkal erősebb a lánc leggyöngébb szeménél. Bármit akar is ezzel mondani, senki sem mondhatja, hogy egy lánc erősebb lehet, mint annak legerősebb szeme. És annak legerősebb láncszeme – az úgynevezett bizonyíték Ex. VI,3-ból – nemcsak a szöveg egyszerű jelentésének a félreértéséből ered és abból, hogy a Biblia szerzőjének lehetetlenséget tulajdonítanak, hanem a kritikusok által alkotott „szerkesztő" eszének nagy mértékű lekicsinyléséből is.

II.

Az úgynevezett forrás-analízist, nemlétező szerzők sorozatával és felelőtlen „szerkesztőjével" semmiféle bizonyíték nem támogatja. Az elképzelt források egyike sem maradt ránk eredeti alakjában, sem valamilyen más alakban. „A források sokaságát – panaszkodik Naville – *feltételezik* a kritikusok mint elvitathatatlan tényt. Hogy egy szerző lenne, ez nem is jön számításba. Minden áron különböző szerzőket kell felfedezniök egy tökéletesen egyszerű elbeszélés magyarázásánál is, amely a legtermészetesebb módon pereg le. Az nem akadály számukra, hogy a szöveg maga túlságosan ellenkezik a kritikusok elméleteivel. A szövegnek kell igazodnia ezekhez az elméletekhez. Ha nem igazodik, az nem baj: az a *szöveg* hibája; úgy korrigálják a szöveget, hogy

megegyezzék elméleteikkel.”
Az istennevek különböző használata nem jelenti a szerzőség különbözőségét, hanem megfelel a nevek különböző jelentésének, amelyeknek a megválasztása minden egyes esetben gondos megfontolás eredménye. Eltérések a stílusban és a tárgyalásban a megbeszélt témák különbözőségén alapszanak. Pl. Exodusban az Egyiptomból való felszabadulás elbeszéléséhez erőteljes elbeszélőmód szükséges; míg a frigysátor építésének a leírásában a technikai részletek finom megkülönböztetése fontos. Mindazok az állítások, hogy ismétlések és ellentmondások fordulnának elő, csupán azt mutatják, hogy a bibliakritikusok nem mélyednek bele eléggé a Szentírás szellemébe és nem veszik tekintetbe célkitűzéseit.
A Szentírás bírálói régebben „magasabb kritikának” nevezték módszereiket, ma szívesebben használják a „történeti kritika” kifejezést. Ez azonban még inkább megtévesztő – *mert semmi sem jellemzi jobban ezt a kritikai iskolát, mint az, hogy visszautasítja saját felfogásának revizióját a történeti felfedezések alapján, amelyek megcáfolják ezeket a felfogásokat.* Egy példa elegendő: A kritikai elmélet abból a feltevésből indul ki, hogy a héberek Salamon napjai előtt barbár állapotban éltek. Így pl. a tudomány egyik „végeredménye” az volt, hogy az írás művészete ismeretlen volt az ősi Izráelben. Még 1892-ben ennek az elméletnek egyik kiváló képviselője határozottan azt állította: „Az a kor, amellyel a Mózes előtti elbeszélések foglalkoznak, elég bizonyíték legendaszerű jellegükre. Akkor az írástudomány még ismeretlen volt.” Mások ugyanezt állítják Mózes idejére. Ezzel szemben Sellin professzor, egyik legismertebb bibliamagyarázó és történész, aki több ásatást is vezetett, ezt mondja: „Hogy egyáltalán valamikor felvethették azt a kérdést, hogy tudott-e Mózes írni, ma abszurdumnak látszik. Minden kanaánita város-állam kiskirályának megvolt az ‘íródeákja’, aki az ő levelezését lebonyolította, és a szükséges listákat vezette.” De noha a főfeltevés, amelyen a kritikai elmélet alapszik, helytelennek bizonyult, a kritikusok szilárdan kitartanak elméletük mellett. Olyan minden kritikán felüli tanú, mint Ki el Rudolf professzor, a kiváló történész, nemrég ezt írta: „A tények maguk tarthatatlanná tették Wellhausen elméletének nagy részét. Feltételezhetjük, hogy Wellhausen tudomást szerzett erről, de soha semmit nem vont vissza és nem módosított elméleteiből: és követői tovább írtak és építettek az ő elméleteire, mintha mi sem történt volna.” Wellhausen tisztelői még ma is úgy írnak, mintha semmi sem történt volna. És az ő elméleteit a népszerűsítők, az irodalmi napszámosok és tömegírók még ma is, mint olyan igazságokat hirdetik, melyeknek kétségbevonása eretnekség volna.
A mai bibliatudomány vezetőegyéniségei azonban már nem bíznak annyira, mint a régiek az istennevek kritériumában a „források” megkülönböztetését illetőleg. Zsidó és keresztény tudósok, mint Hoffmann és Wiener, Dahse és Erdmans, W, H. Green és Naville nem dolgoztak hiába; és a kritikai elmélet, amely a 17. században Spinozával, R. Simonnal és J. Astruc-kal indult meg és Wellhausenben és iskolájában érte el csúcspontját, szemünk láttára összeomlik. (L. m. Dr. Sipos István munkáját: A Pentateuchus mózesi szerzősége. Pozitív kritikai tanulmány. Budapest, 1935.) Dr. B. Jacob emlékeztet arra a tényre, hogy még 1910-ben egy liberális zsidó kritikus annyira hitt a Pentateuchus kritikai elemzésében és szimbólumaiban a J, E, P, D, R, rendszerek igazságában, hogy megengedte magának azt a kijelentést: „Ha valaki kételkedik a kritikai analízis igazságaiban, épúgy kételkedhetik Newton gravitációs elméletének igazságaiban is!” Ilyenfajta megállapításban csodálattal láthatjuk a bibliakritika egész iskolájának a dogmatizmusát. Nem álmodtak arról, hogy egyéniségek támadnak, mint Einstein, akik a fizika terén a gravitációs elméletet korrigálni fogják új elméletek alapján, míg mások a Biblia terén ingatják meg a Wellhausen-elmélet alapjait és végleg kimutatják, hogy annak feltevései nem tudományosak, hanem már elavultak.

III. Bó
(X–XIII,16.)

Ex X.

1–20. A nyolcadik csapás: Sáskák.

Ex 10,1

Menj be Fáraóhoz. – És intsd őt (Rási).
megkeményítettem az ő szívét. Lásd a IV,21-hez szóló magyarázatot.

Ex 10,2

hogy elbeszélhesd. „Ez a kifejezés nagyon megfelelő a sáskák csapásával kapcsolatban, mert ez folyton ismétlődik azokban az országokban. Hasonló csapások alkalmából gondoljanak a későbbi korok emberei az egyiptomi eseményekre, amelyekhez fogható nem lesz.” (Bechór Sór.)
amit míveltem Egyiptomban. Az itt használt igealak elég ritka. Rendszerint valami kemény, szigorú vagy rosszindulatú cselekedetre utal (l. m. I. Sám. VI,6; Num. XXII,29 stb.).
megismerjétek: Én vagyok az Örökkévaló. Lásd a VI,3–7-hez szóló magyarázatot. A csapások neveljék az embereket Isten ismeretére. A LXXVIII. és CV. zsoltárok költői módon írják le a csodákat, amelyeket Isten egykor Izráelért művelt.

Ex 10,3

vonakodol még alázatot tanúsítani előttem? Most Fáraó bűnösségének lényege abban áll, hogy a csapások lezajlása után sem akar megalázkodni Isten előtt. És valóban Fáraó nem is tanúsíthatott volna alázatot Isten előtt másképpen, mint úgy, hogy engedelmeskedik Isten akaratának és megteszi, amit már maga is megígért és elbocsátja Izráelt Egyiptomból. Szíve megkeményedett, bár akarata még szabad volt és még megbánhatta volna tettét, ha akarta volna.

Ex 10,4

holnap. Új alkalmat kap a király, hogy alávethesse magát az isteni parancsnak.

Ex 10,5

elborítja az ország színét. Ez szó szerint értendő, ha sáskákról beszélünk. Lord Bryce így ír le egy sáskarajt:
„Különös látvány, gyönyörű volna, ha nem kellene arra a rettenetes pusztulásra gondolni, ami vele jár. A levegő a földtől 12 vagy talán 18 láb magasságig is tele van rovarokkal: vörösesbarna a testük, széles, fátyolszerű szárnyakkal. Ha a nap sugarai érik őket, olyanok, mint amidőn a tenger ragyog a napfényben. Ha felhővel szemben nézi az ember a rajokat, olyanok, mint a hófúvás sűrű pelyhei. Az ember úgy érzi, mintha azelőtt sohasem tudta volna felfogni a végtelen sokaságot. Egy nagy ünnepélyre összegyűlt tömeg, a hegy lejtőjén lehúzódó fák sudarai mind semmi a rovarok miriádjaihoz képest, amelyek elfedik a napot fent és befedik a földet lent és megtöltik a levegőt, bármerre tekintünk. A szellő gyorsan tovaviszi őket, de új fellegekben jönnek, mint ellenséges had, amelynek nincs vége; minden egyes külön-külön állat egy-egy ártatlan teremtés, amelyet meg lehet kézzel fogni és össze lehet nyomni, de összességükben rettenetes pusztítást hozó hatalmat jelentenek.”
felfalja a termés megmentett maradványát. Étvágyuk elképzelhetetlen; lásd Jóél, II. fej. (Sábbát Súva haftárája). Nem csak a leveleket, hanem az ágakat és a fát magát is megtámadják és a fa háncsát megeszik. A „maradvány” itt a búzára és a tönkölyre vonatkozik (IX,32), ami megmaradt a jégeső pusztítása után (Málbim).

Ex 10,6

És megtelnek velük házaid. Ha a rajnak egy része leereszkedik egy házra, a sáskák benyomulnak a legbelsőbb zugokba is és betöltenek minden sarkot.
amióta a földön vannak. V. ö. IX,24.
És megfordult. T. i. Mózes, Áron pedig követte őt; lásd 3. verset.
7–11
Első ízben szólnak közbe a szolgák, mielőtt bekövetkezik a csapás. Ezzel beismerik, hogy most már hisznek Mózes fenyegetésében és félnek a bajtól. Akarják, hogy Fáraó tárgyaljon Mózessel, aki követeli, hogy az egész nép menjen el Istent imádni.

Ex 10,7

Fáraó szolgái. Szívük nem volt olyan kemény, mint uruké; lásd IX,20.
ez az ember. Azaz, Mózes.
kelepce. Romlásunk okozója.
elveszett. A csapások pusztítása következtében.

Ex 10,8

de kik legyenek azok, akik elmennek? Már ő is hajlik az engedékenységre, de feltételeket akar szabni.

Ex 10,9

Ifjainkkal. Semmi rendkívüli nem volt Mózes követelésében, mivel a nagy ünnepségeken Egyiptomban is az egész nép részt szokott venni.

Ex 10,10

Úgy legyen az Örökkévaló veletek. Fáraó gúnyosan válaszol.
gonosz szándék van előttetek. Gonosz szándékotok, amit rejtegettek, hogy örökre elhagyjátok Egyiptomot vagyonotokkal együtt, mindig világosan látható arcotokon; mindenki előtt nyilvánvaló (Bechór Sór). Az Imit régi fordítása: „rossz dolog van előttetek”.

Ex 10,11

Nem úgy. Ahogy ti mondtátok, hogy elviszitek gyermekeiteket (Rási).
férfiak. Fáraónak ezt a politikáját sokszor utánozták Izráel elnyomói. A Spanyolországból történt kiűzetés után 80.000 zsidó menekült Portugáliába „bízva a király ígéretében. Spanyol papok felingerelték a portugálokat és rávették a királyt egy olyan rendelet kiadására, amely még Ferdinánd és Izabella rendeletét is elhomályosította. Minden felnőtt zsidót kiűztek Portugáliából; de előbb elrabolták 14 éven aluli gyermekeiket mind, hogy a keresztény vallásban neveljék őket. Erre az az elszánt bátorság, amellyel a száműzött nép oly sok és oly nehéz bajt viselt el, megtört és helyet adott a kétségbeesés legvadabb kitöréseinek” (Lecky).
mert hiszen ez a szándékotok! Ez az, amit ti eddig kértetek, hogy vallási ünnepséget tartsatok Isten tiszteletére és ehhez a férfiak maguk is elegendők. Mózes azonban kezdettől fogva azt követelte „Bocsásd el népemet” – egész népemet és nem csak a férfiakat.

Ex 10,14

határán. Azaz, területén.
súlyos volt. Lásd VIII,20. A célzás itt a sáskák félelmetes tömegére vonatkozik.
nem volt hasonló sáskajárás. Egyiptomban.
és utána sem lesz hozzá fogható. Egyiptomban. Ez utóbbi két szólásmód közmondásszerű, túlzó kifejezés (Luzzatto); v. ö. II. Kir. XVIII,5 és XXIII,25. Lásd IX,24-et is.

Ex 10,15

elsötétedett. A kifejezés találó és szemléltető. Távolról a sáskák nehéz felhőnek látszanak, amely a vidék felett függ. Amint közelednek, teljesen elfedik a napot.
nem maradt semmi zöld a fákon és a mező füvén. Ahol ilyen sáskaraj megjelenik, kopárrá teszi a vidéket és minden zöld eltűnik a mezőkről.

Ex 10,16

és ti ellenetek. Lásd IX,27. Itt a király bevallja kettős bűnét Isten és Izráel ellen.

Ex 10,17

ezt a halált. Azaz, ezt a csapást, amely elpusztít minden ehetőt.

Ex 10,19

a Sástengerbe. A könnyű szellőn lebeg a sáskaraj, de a vihar magával ragadja és lesújtja és ha vízre ér, tönkremegy. Plinius is beszél sáskarajokról, amelyeket a szél elvitt és a tengerbe sodort.
a Sástengerbe. A LXX. alapján „vörös tengernek” fordítják. Nevét talán a korallokról, amelyek vizében vannak, a partmenti hegyek színéről vagy a benne tükröződő nap izzásától kapta. Az Imit

régi fordítása: „nádastenger”.

Ex 10,20

A csapás megszűnte után Fáraó újra megszegi szavát.

21–23. A kilencedik csapás: Sötétség.

Ex 10,21

sötétség Egyiptom országa fölött. „Mint a harmadik és a hatodik csapás, ez is előzetes bejelentés nélkül következik be. A tárgyalás, a megállapodás megkötése és megszegése, ami a nyolcadikkal járt, teljesen elég ennek megokolására” (Chadwick).
Ez a csapás különösen érzékenyen érinthette az egyiptomiak lelkét, akiknek főistenük Rá volt, a nap-isten. Mernephtaht egy domborművön a következő felirattal ábrázolják: „Ő a napot imádja”.
a sötétség legyen tapintható. Egyesek úgy magyarázzák, hogy ez a „chamszin”-nak, (pusztai szél), veszélyesebb változata volt, amely nem ritka Egyiptomban. Kellemetlen sötétség jár ezzel, amely a legrosszabb angol ködöt is felülmúlja (Rawlinson). A következő versek gyönyörűen írják le a sötétség csapását (Salamon bölcsesége XVII).
„Semmiféle tűznek az ereje sem adott nekik világosságot és a csillagok ragyogó fénye sem volt elég erős, hogy megvilágítsa azt a sötét éjszakát… Akár susogó szellő lebbent, akár a madarak dallamos csicsergése a lombos ágak között vagy a gyorsan rohanó vizek zúgása hangzott fel, megbénultak rémületükben; de a Te szentjeidnek nagy világosság volt.”

Ex 10,23

Nem látta az ember az ő testvérét: Nem látták egymást. Vagy: nem látta egyik a másikát. (Az Imit régi fordítása.)
nem mozdulhattak el helyükből. A rémülettől nem mertek mozdulni.
világosság volt otthonában. Azaz, Gósen földjén. Mahler professzor azonosítja a kilencedik csapást azzal a napfogyatkozással, amely 1335 ante március 13-ikán volt. Ez teljesen besötétítette Egyiptomot, de nem terjedt ki, mint *teljes napfogyatkozás* Gósenre; ezért „Izráel minden gyermekének világosság volt otthonában”. (Így pl. 1925 jan. 24-én a napfogyatkozás nem volt észlelhető New York alsó felében, a 96. utca volt a déli határa a teljes napfogyatkozásnak.)
Hagyomány szerint a sötétség Niszán 1-én volt, ami akkor csütörtöki napra esett. Ha Mahler azonosítása helyes, megállapíthatjuk a kivonulás pontos idejét: 1335 ante március 27, csütörtök.
Mahler professzor a 22. vers végén lévő szavakat „három napon át” a 23. vershez veszi: „Három napon át nem látta az ember az ő testvérét és nem mozdulhattak el helyükből három napon át”. Eszerint napfogyatkozás csak egy napon volt, de annak megrémítő hatása, a rettenetes dermesztő bénulás, három napig tartott. Görög írók élénk leírásokat közölnek a napfogyatkozások hatásáról, „amidőn rettenetes félelem szállta meg az embereket”. Herodotos elbeszéli, hogy egy teljes napfogyatkozás 585-ben ante, amely a lidek és médek csatája közben következett be, annyira megrémítette a harcoló feleket, hogy abbahagyták az ütközetet és békét kötöttek egymással…

Ex 10,24

És hivatta Fáraó Mózest. Miután a sötétség elmúlt.
gyermekeitek is. Fáraó nagyobb engedményt tesz, mint azelőtt, ez egy további lépés a teljes meghódolás útján. Most már megengedi, hogy az egész nép menjen. De azt akarja, hogy barmaikat hagyják ott biztosítékul, hogy visszatérnek. Mózes ezt nem fogadja el.

Ex 10,25

vágóáldozatokat. Ezeknek egy részét elégették az oltáron és egy részét megették azok, akik áldoztak (Zebachim 116a).
égőáldozatokat. Ezeket teljesen elégették az oltáron.

Ex 10,26

nem fog visszamaradni egy csülök sem. Mózes hangsúlyozza szándékát, hogy nem hozza vissza Izráelt Egyiptomba.
mert ezekből vesszük, amivel szolgáljuk az Örökkévalót. Mi még nem tudjuk, milyen fajta állatok lesznek szükségesek az áldozatokhoz és azt sem tudjuk, hogy mennyi (Ibn Ezra).

Ex 10,28
ne merészeld többé színemet látni. Ne próbálj mégegyszer hozzám bebocsátást kérni; v. ö. II. Sám. XIV,24.28; II. Kir. XXV,19. A király volt az, aki megmásította szándékát, amidőn újra találkoztak; az ő arcán és nem Mózesén volt a halálfélelem fehérsége. Mózes, midőn tárgyalt Fáraóval, mindíg megadta a királynak járó tiszteletet, soha sem „gyalázta az uralkodót", nem vétett az udvariasság szabályai ellen a királlyal szemben; de nem habozik és nem köt egyességet. Mózes mindíg méltón viselkedett, Fáraó aljasan és gyalázatosan, azzal kezdte, hogy megsértette Mózest, majd rászedte őt, végül csúnyán megadta magát, majd jön az árulása és megszégyenítő veresége a Sástenger partján (Chadwick).

Ex 10,29
Jól beszéltél. További tárgyalásnak nincs értelme.
nem akarom többé látni arcodat. De mielőtt Mózes eltávozik a királytól, bejelenti neki a tizedik csapást (XI,4), és azután haraggal ott hagyja (XI,8).

Ex XI.
Bejelenti az utolsó csapást.

Ex 11,1
És szólt az Örökkévaló. Az ige plusquamperfectumban van. Az 1–3. versek közbe vannak vetve, mert ezeknek tartalmát Mózessel már egy előbbi alkalommal közölte Isten.
űzve űz majd innen tova. Mózes így megtudta, hogy az utolsó csapás után azonnal a kivonulás következik és sürgősen meg kell tenni a szükséges intézkedéseket az út előkészítésére.

Ex 11,2
kérjen. Úgy hagyják el Egyiptomot, ahol oly sok évszázadon át éltek, hogy ne emlékezzenek keserűséggel az egyiptomi népre. Lásd a III,21-hez szóló magyarázatot.

Ex 11,3
a népet kedvessé tette. Ezért az egyiptomiak nagylelkűen és jó barátságban váltak el az izraelitáktól; lásd a Deut. XV,14-nek magyarázatát a III,21-hez szóló magyarázatban.
igen nagy volt. Nagy tekintélyre tett szert a csapások folytán; és különösen azért a gondosságért, amellyel intette és amennyire lehetett, megkímélte őket a bajoktól. Ez a magatartás rokonszenvet keltett Mózes népe iránt is az egyiptomiaknál.

Ex 11,4
És szólt Mózes. Fáraóhoz válasz gyanánt ultimátumára, X,28.

Ex 11,5
a rabszolganő elsőszülöttjéig. A legalacsonyabbrendű személy a királyságban ellentétbe van állítva a legelőkelőbbel. A gabona őrlése nyomorúságos vesződséggel járó munka, asszonyok, rabszolgák és foglyok dolga volt. A kézimalom még manapság is használatban van Keleten és Kelet-Európában is.
minden állat elsőszülöttje. A jószágra vonatkozó csapás, ami le van írva, IX,3-ban, korlátozva volt arra „a jószágra, amely a mezőn van". IX,3–7-ben, *mikne* szót használja, míg itt *behema* áll. Az egyiptomiak isteni tiszteletben részesítettek különböző állatokat; és minden állatok elsőszülöttjét elérte végzetük.

Ex 11,6
nagy jajkiáltás. Ismeretes az a szenvedélyesség, amellyel keleti emberek érzéseiket kifejezésre

juttatják.

Ex 11,7

még eb sem feni nyelvét. Kutya sem ugatja meg; közmondásossá vált kifejezés, békét és háborítatlanságot jelent.

Ex 11,8

le fognak jönni. Az udvaroncokat majd sürgősen Mózesért küldik és teljesítik követeléseit.
felindult haraggal. Mert Fáraó azt mondta neki „ne merészeld többé színemet látni" (X,28).

Ex 11,9

És szólt az Örökkévaló. Összefoglalja itt röviden mindazt, ami eddig történt Fáraóval, különösen azt, hogy a csodák miként hatottak rá. Ez az összefoglalás a második könyv egyik fontos részének a befejezését jelenti.

Ex XII.
A peszach intézménye.

A felszabadítás Egyiptomból nemcsak fizikai, hanem szellemi felszabadulást is jelent a rabszolgaság alól. Izráelt meg kell szabadítani minden pogány befolyástól és meg kell szentelni Isten tiszteletére. Ezek a peszachra vonatkozó parancsok vezetik be a Tóra vallási törvényeit. Az alkalom, amidőn ezek adattak és a mód, ahogyan kifejezésre jutottak, jellemzően domborítják ki ennek az ünnepnek alapvető fontosságát Izráel életében és történetében. „Az egyiptomi kivonulás nemcsak a zsidó történet legnagyobb eseménye és legfontosabb korszaka, hanem az egész emberiség történetében ugyanilyen korszakalkotó esemény. A szerencsés megmenekülésért Európa, Amerika és Ausztrália épp oly hálásak lehetnek, mint maguk a zsidók. És Európa, Amerika és Ausztrália népei velünk zsidókkal együtt ünnepelhetnék a peszach-ünnepét" (C. G. Montefiore).

Ex 12,2

Ez a hónap. Az *Ábib,* vagy Niszán hava, amelyben a felszabadulás megtörtént.
számotokra. Héberül לכם. Bölcseink hangsúlyozzák ezt a szót és ebből következtetik, hogy az ünnepek pontos megállapításának joga Izráelnek, illetve Izráel régi vallási vezetőinek kezében van (Rós Hasáná 22a). Bibliai és koratalmudi időkben a szinhedrion állapította meg az újholdat megfigyelés alapján és a dátumról követek útján értesítette a népet. Később csillagászati számítások alapján állapították meg a dátumot. Vallási szempontok döntötték el, hogy melyik év legyen szökőév és mikor legyen a „Kiszlév" és „Márchesván" hónap „teljes" (30 napos) és mikor legyen „hiányos" (29 napos). Fontos szabály, hogy Rós Hasáná sohasem eshetett vasárnapra, szerdára vagy péntekre (לא אד"ו ראש השנה). Ez biztosította többek között azt, hogy az Engesztelés napja ne essék közvetlenül szombat előtti vagy utáni napra.
a hónapok kezdete. „Szabadságod első hónapja legyen az első a hónapok sorrendjében, úgyhogy időszámításod szabadságod órájával kezdődjék. Ezáltal megemlékeztek a szabadság órájáról, az Én jótetteimről is irántatok és vigyázni fogtok arra, hogy féljetek, szeressetek és szolgáljatok Engem" (Bechór Sór). A megváltás Egyiptomból mindenképpen „korszakalkotó". Az Exodusnak új korszakot kellett kezdenie; és nem csak az évek számítása szempontjából kezdődik ezzel az új korszak Izráel történetében (XVI,1; XIX,1; Num. I,1; Kir. VI,1), hanem a hónapokat is Izrael felszabadulása első hónapjától kell számítani. Izráel új naptárt kap és ezáltal teljes a szakítás Egyiptommal.
A rendes zsidó év 12 holdhónapból áll, amelyeknek mindegyike $29^1/_2$ napból és még néhány percből áll. A hónak kezdete (Rós Chódes) kisebb ünnepnek számít. Mivel egyrészt 12 holdhónap csak valamivel több mint 354 és egy harmad nap, tehát kereken 11 nappal rövidebb egy átlagos napévnél, amely 365 és kb. egy negyed nap; másrészt pedig az ünnepeket a napév évszakainak megfelelően kellett ünnepelni, tehát peszachot tavasszal, sábuótot nyáron, szúkkótot ősszel, össze kellett egyeztetni a holdévet a napévvel. Ez úgy történt, hogy bizonyos években közbeiktattak még

egy póthónapot, a „második Ádárt”, ami által az évből „szökőév” lett. Minden 19 éves ciklusban van 7 ilyen 13 hónapos szökőév (III, VI, VIII, XI, XIV, XVII, XIX, = גו״ח א״ד ז״ט). Aszerint, hogy a Kiszlév és Márchesván hónapok 29 vagy 30 naposak, az egyszerű évben 353, 354 vagy 355 nap van, a szökőévben pedig 383, 384 vagy 385 nap van. Ezáltal biztosítva volt a zsidó év matematikai pontossága. Egy híres nemzsidó tudós, Scaliger nagy elismeréssel nyilatkozott a zsidó naptárrendszer tökéletességéről.

Ex 12,3

egész gyülekezetéhez. Eddig Mózes és Áron Isten követei voltak Fáraó előtt; most Izráel előtt lesznek Isten követei. „Izráel gyülekezete”, *ádáth Jiszráél* a közösséget mint vallási egységet jelenti.

E hó tizedik napján. Csakis ez alkalommal kellett a peszachi bárányt a hónap tizedikén kiválasztani.

családi házak szerint. Szószerint: „az atyák háza szerint”, itt ugyanazt jelenti ez a kifejezés, mint a *mispacha,* „család” szó. A peszach Izráelben jellegzetes családi ünnep. Figyelemre méltó, hogy a zsidó vallás első rendelete házi istentisztelet volt. Egy nemzet akkor erős valóban, ha ápolja a család szentségét.

Ex 12,4

kevesebb a ház lakossága annál, semhogy egy bárány kellene. Azaz, kevesen vannak ahhoz, hogy egy étkezésnél megegyék. „De ha a ház férfiai kevesebben vannak tíznél” (Tárgum Jerusálmi). Ha egy 2–3 tagú család kénytelen lenne egy juhot venni, nagyon sok veszne kárba: lásd a 10. verset.

a lelkek. A személyek.

minden egyesnek táplálékához mérten. Kis gyermekeket és nagyon öreg embereket, akik még a kötelező kis adagot (כזית) sem tudták megenni, nem lehetett beleszámítani.

Ex 12,5

Hibátlan. Hibátlan legyen, mint minden áldozati állat; Lev. XXII,19.21.

egyéves. Szószerint: „egy év fia”. Bölcseink így értelmezik, hogy születésétől számítva egyéves koron belül (Mechilta), Lev. IX,3. „Ez a zsenge kor az ártatlanság jelképe, különösen alkalmassá teszi, hogy annak a szövetségnek jelképe legyen, amelyet Isten Izráellel, mint nemzettel köt.” (Kalisch.)

hím legyen. Mint az égőáldozat esetében; Lev. I,3.10.

Ex 12,6

esti szürkület idején. Szószerint „a két este közt”. Az „első este” délután áll be, amikor a nap melege enyhülni kezd, három óra körül, és a „második este” napnyugtával kezdődik (Mechilta). Josephus azt írja, hogy a peszach-áldozatot a nap 9–11. órája között mutatják be, azaz délután 3–5 között.

Ex 12,7

a szemöldökfára. A gerenda a kapu felett; vagy talán a rácsos ablak, amely rendesen az egyiptomi házak kapuja felett volt (Rawlinson).

Ex 12,8

a húst. A peszachi bárány húsát.

azon az estén. Amely Niszán 14-ikét követi.

tűzön sütve. A sietség miatt, mert sietve fogják elhagyni Egyiptomot.

kovásztalan kenyérrel. „Mert azt gyorsan el lehet készíteni” (Maimonidesz); jelképezi a sietséget, amellyel az izraeliták elhagyták Egyiptomot. Nem maradt annyi idő, hogy tésztájuk megkeljen. Deut. XVI,3-ban a „kovásztalan kenyér” (héberül: *maccoth; macca* többesszáma) neve „a sanyarúság kenyere”.

keserű füvekkel. Héberül: *merórim* (ez *márór* többesszáma). Az egyiptomi rabszolgaság keserűségének jelképe; I,14.

Ex 12,9

Ne egyetek belőle nyersen. Amint sok pogány nép teszi áldozataival.
vagy vízben főzve. Nem volt szabad a bárányt főzni, mert ezáltal elkerülhetetlen lenne szétvagdalása. Nem volt szabad szétdarabolni, hanem egyben kellett megsütni. Ez a ritus bizonyára jelkép akart lenni Izráelnek, mint nemzetnek teljes egységére. *Egy* étkezés, *egy* asztalnál, *egy* darabban, *teljesen* el kell fogyasztani. A *vízben* (במים) szót ki kell írni, mert a בשל tő esetleg a sütést is jelentheti (l. II. Krón. XXXV,13).

Ex 12,10

ami pedig megmaradna. Azt nem volt szabad rendes étkezésre használni, de nem volt szabad megvetéssel eldobni sem; el kellett égetni.

Ex 12,11

Derekatok fölövezve. A hosszú, bő köpenyeket, amelyeket Keleten a nép viselt, övvel összekötötték a derék körül, ha útra keltek. Ezek és a következő utasítások csak az egyiptomi peszachra vonatkoztak, és nem a későbbi peszach ünnepekre.
saruitok lábatokon. Útrakészen. A sarut, vagy szandált a házban rendesen nem hordták.
vándorbototok. Szüksége van rá a vándornak a sivatagban.
egyétek azt sietve. Hogy megkezdhessék minden pillanatban utazásukat.
Az Örökkévaló elkerülési ünnepe az. Vagy: „peszach az Örökkévalónak”. (Az Imit régi fordítása.) Azaz, peszach-áldozat az Örökkévaló tiszteletére (Mendelssohn). A *peszach* szó eszerint itt peszachi bárányt jelent; és a *paszach* igéből „átugrani”, „elkerülni” keletkezett; lásd a 13. verset.

Ex 12,12

És én bejárom Egyiptom országát. V. ö. XI,4. „Isten hatalma félelmetesen fog megnyilvánulni az országban; az Ő fensége rettegést okoz; az Ő ítélkezése félelmet és tiszteletet kelt – és így járja be az országot” (Kalisch).
és Egyiptom minden bálványán. Midőn Isten megölte minden élő elsőszülöttjét, embert és állatot egyaránt, részben elpusztította az egyiptomi kultusz tárgyait is, mert Egyiptomnak egy istensége sem volt, amelyet nem képviselt volna valamilyen állat.
én, az Örökkévaló. Újabb bizonyíték, hogy ez a kifejezés VI,2-ben a hatalom hangsúlyozását jelenti és nem egy új név kinyilatkoztatását.

Ex 12,13

számotokra. A ti javatokra.
jel. A könyörületesség záloga. A vér látása erősíti szíveteket és bátorít, midőn elpusztulnak az egyiptomiak elsőszülöttei és a pusztítás angyala átvonul Egyiptomon (Ibn Ezra és Reggio).
és látva a vért. „Minden nyilvánvaló Ő előtte, de a Szent, áldott legyen Ő, azt mondta: meg fogom nézni, hogy foglalkoztok-e az Én parancsolataimmal, és ha látom, hogy igen, akkor megkíméllek benneteket” (Rási).
elkerüllek benneteket. Vagy: „megkíméllek benneteket” (Tárgum); „megvédlek benneteket” (Septuaginta). A héber igében benne van az elkerülés és a megkímélés értelme is.
nem lesz a sújtó csapás. A pusztítás angyalának nem lesz engedélye, hogy csapást hozzon rátok (Reggio).

14–20. Előírások a peszach-ünnepre.

Ex 12,14

emlékezetül. A jövőben. Az eddigi szabályok, az egyiptomi peszachra vonatkoznak (1–13. v.); Most (14–20. v.) a jövőbeli peszachok számára szóló törvények következnek.
ünnepeljétek azt. Azaz, a peszach-áldozat évfordulóját évenként hétnapos ünnepséggel, amelynek főjellegzetessége a kovásztalan kenyér.
örök. Izráel még ma is megőrzi.

Ex 12,15

de már az első napra takarítsatok ki minden kovászt házatokból. A kovászost eszerint eltávolítják és jelképesen elpusztítják tűz által (ביעור חמץ) a peszach előtti nap délelőttjén. Bölcseink bevezették „a kovászos keresését" is (בדיקת חמץ) az előtte való estén. (Peszach. 2a. és Toszáf.) A kovász a romlottságnak, a szenvedélynek és a bűnnek jelképe.
legyen kiirtva. Lásd Gen. XVII,14 Nem ölik meg, hanem kiközösítik Izráel gyülekezetéből, olyan lesz mint a pogány.

Ex 12,16

szent gyülekezet. Szent ünnep. Szószerint „szent összehívás". Ez a kifejezés kétségtelenül úgy keletkezett, hogy eredetileg az imádkozókat összehívták az ünnep megtartására.
ami élelem szükséges minden embernek. Az étel elkészítése ember és állat részére meg van engedve ünnepnapon, ha az hétköznapra esik. Ez a főkülönbség a munkatilalom szempontjából szombat és ünnepnap közt.

Ex 12,18

estéjétől. A zsidó nap az előző nap estéjén kezdődik és a következő nap estéjéig tart. Látjuk ezt már a világteremtés leírásánál is. „És lett este és lett reggel" (Gen. I,5 stb.).

Ex 12,19

kovászosat. Héberül: *máchmeceth;* azaz, minden, ami kovászos, el van tiltva, nemcsak a *chamec,* a kovászos kenyér.
idegen. Héberül: *gér.* Az idegen, aki letelepedett az országban. „Nem parancsolták vagy kényszerítették, hogy felvegye Izráel vallási kötelességeit, de intézkedés történt, hogy ne akadályozza Izráel vallási gyakorlatát" (Sulzberger). A későbbi héber törvényben a letelepedett idegen lehet vagy *gér cedek,* aki szabályszerint felvétetett Ábrahám szövetségébe és ezért ugyanazokat a jogokat kapja és ugyanazokat a kötelességeket vállalja, mint a született izraelita; vagy pedig *„gér tósáb* vagy *gér sáár",* „a kapu idegenje", az idegen pásztor (telepes), aki Izráel vallási életén kívül marad, de aki magára vállalta, hogy követi a hét noachida-törvényt, amelyek kötelezők mindenkire, aki az emberi társadalomban akar élni; lásd Genezis 8. old.

Ex 12,20

minden lakóhelyeteken. Még Palesztinán kívül is, ahol nem áldoztak peszachi bárányt, kötelező peszach ünnepének megtartása.
21–28
Mózes közli a peszachi törvényeket a vénekkel.

Ex 12,21

Vezessetek elő. A vének mondják a népnek, hogy vezessék elő a juhokat az akolból.
vegyetek. Ha nincs sajátotok, vásároljatok bárányt (Mechilta, Rási).
családjaitok szerint. Azaz, egy bárányt egy háztartásnak; lásd a 3. és a 4. verset.

Ex 12,22

izsópköteget. Héberül: *ézób.* Ezt a növényt használták csomóba kötve szivacs helyett folyadék felszívására. Jelképe lett később a bűntől való lelki megtisztulásnak (Zsolt. LI,9).
közületek pedig ne menjen ki senki. Mindannyian legyetek készen, hogy eleget tegyetek a szabadság hívásának.

Ex 12,23

hogy sujtsa Egyiptomot. Elsőszülötteiket.
elkerüli az Örökkévaló az ajtót. Megkímélvén azokat, akik bent vannak; lásd a 13. verset.
pusztítót. A pusztító angyalt: mint II. Sám. XXIV,16.

Ex 12,24

És őrizzétek meg ezt a dolgot. V. ö. a 17. verset. A figyelmeztetés itt a peszachi ünnepségre, illetve a peszach-áldozatra vonatkozik és nem a vér fecskendezésére, ami csak az egyiptomi kivonulás

peszach-ünnepére volt kötelező.

Ex 12,25

midőn bementek abba az országba. Azaz Kanaánba. A peszachi bárány áldozatának állandósulnia kell, midőn Izráel fiai letelepednek Kanaán országában.
amint hirdette. Ábrahámnak: Gen. XII,1.7.
akkor tartsátok meg ezt a szolgálatot. A peszachi báránnyal kapcsolatban.

Ex 12,26

szólni fognak hozzátok fiaitok. A következő nemzedékek gyermekeivel közölni kellett a peszach-ünnep eredetét és jelentőségét. Peszach 1. és 2. napjának Széder-estjében ez a parancs ünnepélyes megvalósulásra jut. Ezeken az estéken a történelem vallássá magasztosul. A jelenlévő legfiatalabb gyermek teszi fel a „kérdéseket", amelyekre az egyiptomi kivonulás eseményeinek felsorolásával felelnek. Ezeknek csúcspontja a peszach-ünnep volt. A családon belüli vallásos nevelés története eszerint olyan ősrégi, mint maga a héber nép; lásd Gen. XVIII,19.
Mit jelent ez a szolgálat számotokra? A vallási szertartásoknak és formaságoknak a peszachhal kapcsolatban az a céljuk, hogy ébren tartsák az izraeliták szívében a csodálatos megváltás emlékét. A templom elpusztulása óta a gyermek kérdései a széder-étkezés különböző sajátosságaira vonatkoznak.

Ex 12,27

aki elkerülte. Vagy: mivel megkímélte. (Az Imit régi fordítása.)
elkerülte Izráel fiainak házait. A jövendő nemzedékek gyermekeinek figyelembe kell venniök, hogy az ő szabadságuk összefügg őseik egyiptomi szabadulásával.
És a nép meghajolt és leborult. Amidőn hallották a megváltás ígéretét és Kanaán jövendőbeli birtokbavételét (Rási).

29–30. Az utolsó csapás és Izráel kivonulása.

Ex 12,29

a fogolynak elsőszülöttjéig, aki a börtönveremben volt. XI,5-ben „a rabszolganő elsőszülöttjéig, aki a kézimalom kereke mögött áll".

Ex 12,30

nagy jajkiáltás. A fájdalom őrjöngő jajkiáltása, elsőszülött gyermeküktől megfosztott keleti emberek kétségbeesett jajgatása az egész országon át.
nem volt ház. Az egyiptomiak házai között.

Ex 12,31

És hivatta. Fáraó; v. ö. X,28.
népem köréből. Gósenben is Fáraó országában és az ő népe körében laktak az izraeliták. De sok izraelita rabszolgamunkát végzett Egyiptom más részein is.

Ex 12,32

és áldjatok meg engem is. Imádkozzatok érettem, hogy további csapások ne érjenek engem.

Ex 12,33

És sürgették az egyiptomiak. Mert féltek, hogy új csapások jöhetnének rájuk, ha nem bocsátják el szabadon minden halogatás nélkül az izraelitákat.

Ex 12,34

sütőteknőit. Ezekre nemsokára szükség lehetett a sivatagban.

Ex 12,35

kértek az egyiptomiaktól. Lásd III,22. A parancs a népnek röviddel a kivonulás előtt adatott ki.

Ex 12,36

és így vettek sarcot Egyiptomon. Lásd a III,22-höz szóló magyarázatot, ahol erről a kérdésről részletesen szólunk.

37–42. A kivonulás.

Ex 12,37

Ráamszésztől. Lásd I,11.

Szukkótba. Azonosították ezt egyesek az egyiptomi Thuku névvel, ami Pitómnak a világi neve lenne. Az is lehetséges, hogy más helység neve, amely Pitóm közvetlen közelében feküdt. L. még az I,11-hez szóló magyarázatot.

hatszázezer. Kerek szám, pontosabban 603.550 Num. I,46 szerint. Nem kell abban nehézséget látni, hogy egyszerre egy helyről oly nagy embertömeg vonult ki: van ennek az eseménynek történelmi párhuzama. A 18. század végén 400.000 tatár indult el egy éjszaka Oroszországból a kínai határok felé.

Ex 12,38

És nagy gyülevész tömeg. Nem-izraelita idegenek tömege, amelyhez rabszolgák és hadifoglyok tartoztak, akik kihasználták a zűrzavart, hogy elmeneküljenek Egyiptomból. Ezek nem voltak kívánatos elemek, amint Num. XI,4–5-ből látjuk.

juhnyáj meg szarvasmarha. Nem az összes izraeliták voltak rabszolgák, hanem nomád törzsek is voltak köztük, nagy marhaállománnyal.

Ex 12,30

útieleséget sem készíthettek maguknak. Mást, mint tésztát.

Ex 12,40

négyszázharminc év. Gen. XV,13-ban, ahol megjövendöltetik a szenvedés korszaka, négyszáz évről van szó, és – rabbinikus hagyomány szerint (Mechilta) – ez a korszak Izsák születésével kezdődött. A 30. évről, ami ott nincs említve, feltételezik, hogy azokra az évekre vonatkozik, amelyek a szenvedéseket megjövendölő látomás és Izsák születése közt teltek el (Luzzatto). Mások szerint ez a 30 év az efraimiták hőstettére vonatkozik, akik a Talmud (Szanh. 92b. I. Krón. VII,20–22 alapján.) szerint Egyiptomból kitörtek egy nemzedékkel az Exodus előtt. Ebből a 430 évből a rabbik szerint az izraeliták 210 évig voltak Egyiptomban. Ez összhangban van Exodus elbeszélésével és a VI. fejezetben lévő genealógiai táblázatokkal.

Ex 12,41

éppen ezen a napon. Niszán 15-én.

Ex 12,42

Őrködés. Az Imit régi fordítása: „a megőrzés”. Mások a héber *simmurim* szót a „figyelés éjszakájának” (Deutsch) fordítják. Isten megoltalmazta őket és nem engedte, hogy a pusztítás a házaikhoz érjen. Ő elrendelte, hogy ezt az éjjelt az összes izraeliták őrizzék meg mint az őrködés éjjelét, emlékezetül a „megváltás éjszakájára” (Ibn Ezra). Ez volt Izráel nemzetének születési éjszakája és Izráel egész történetét áthatotta ennek az emlékezete.

43–51. További utasítások a peszach-ünnepre.

Ex 12,43

Ez a Peszach áldozat törvénye. Ez a bevezetés annak következtében szükséges, ami a 38. versben áll a gyülevész népről (Ábárbánel).

Senki idegen ne egyék belőle. A nem-izraelita, aki nem akart belépni Ábrahám szövetségébe, éppen

úgy, mint az a zsidó ember, aki tettei által elidegenedett mennyei atyjától (Mechilta, Rási), nem vehetett részt a peszachi lakomán. Annak kifejezetten izraelita szertartásnak kell maradnia.

Ex 12,44

szolgája. Az idegen azonban, aki mint vásárolt rabszolga belép egy izraelita család körébe, Izráel teljesjogú tagja lesz, és ezért résztvesz a peszach-ünnep szertartásaiban.
miután körülmetélted őt. „Az ő beleegyezésével" (Ibn Ezra). Kényszeríteni nem lehet őt, hogy kövesse Izráel törvényét. Körülmetélés és peszach szorosan egymáshoz tartoznak; az előbbi Izráel kiválasztottságának a jele és jelképe Isten szövetségének népével; az utóbbi annak a szimbóluma, hogy Isten a maga részéről beteljesítette a szövetséget (Mechilta, Rási).

Ex 12,45

Zsellér. Ez a *„gér tósáb"* (Mechilta).
bérszolga. Aki bálványimádó marad (U. o.). A vásárolt rabszolga azonban, ha körülmetélteti magát, a született izraelita jogaiban részesül.

Ex 12,46

Egy házban. Azaz, egy társaságban (Rási).

Ex 12,49

és az idegen számára, aki körödben tartózkodik. Lásd a 19. verset. Ibn Ezra szerint itt olyan idegenről van szó *(„gér cedek"),* aki meggyőződésből tért át a zsidó vallásra. Ezeknek a törvényeknek az alapelve – „egy törvény legyen számotokra, a jövevény olyan legyen mint a honos" – érvényes a törvénykezésben, kivéve a vallási szertartások körét. (Lásd Lev. XXIV,22.) Ez irányítja nemcsak a zsidó erkölcsi magatartást, hanem Izráel polgári törvénykezését is és eszerint a zsidó törvénykezés nem ismer különbséget a magánjogban belföldi és idegen között. Csak legújabban ajánlották ezt a verset mottóul az európai államok kisebbségeit védő kongresszuson.

Ex 12,50

És cselekedtek Izráel fiai valamennyien úgy. A 28. vers ismétlése, mert közben a peszachra vonatkozó újabb törvényeket hallottuk.

Ex 12,51

És azon a napon. Niszán 15-ike, a peszach éjjel után.

Ex XIII.
Az elsőszülöttek felszentelése.

Ex 13,2

Szentelj meg számomra. Lásd Num. III,13 és XVIII,17–18.
minden elsőszülöttet. Amint az évenkénti peszach-ünnep arra szolgál, hogy emlékeztesse az izraelitákat a nagy megváltásra, úgy ennek az emléknek az ébrentartására szolgál minden elsőszülött felszentelése is. Erre a ritusra emlékeztet még Izráelben az „elsőszülött fiú kiváltásának" *(pidjón habbén)* szertartása. Az izraelita elsőszülöttek Niszán 14-ikét bőjtnapnak tartják, emlékezetül arra a csodára, amely őseikkel történt. A böjtölési kötelezettség alól feloldódnak, ha az elsőszülött fiúk résztvesznek egy talmud-traktátus ünnepélyes befejezésén *(szijjum)* és az azt követő lakomán *(szeúdath micva).*

Ex 13,3

Ismételt buzdítás a peszach-ünnepségekre vonatkozólag.

Ex 13,3

Emlékezzetek meg erről a mai napról. Minden évben.
a szolgaság házából. Abból az országból, ahol úgy bántak veletek, mint rabszolgákkal.
innen. Ezt a kifejezést csak akkor lehetett használni, amikor már felszabadultak, de még egyiptomi

földön állottak.

Ex 13,8

És beszéld el a te fiadnak. Bölcseink ebből a versből vezeti le (Mechilta, Pesz. 116b.), hogy minden apának el kell mondani peszach estéjén gyermekeinek a megváltás történetét. A történet abban a formában, ahogy a peszachesti házi szertartásra való felolvasásra kialakult, *Haggada sel Peszach*-nak nevezik (Peszachi elbeszélés).

Ex 13,9

jelül. Az Exodusra való visszaemlékezésnek többnek kell lennie, mint egy minden évben ismétlődő ünnepségnek. Örök tanításainak mindig az izraeliták szeme előtt kell lebegniök, a „jel" által a kézen és az emlékeztető által „a szemek közt". Ezen emlékeztető jeleknek a neve a karon és fejen *tefillin,* késői héber többesszám a תפלה *ima* szóból. A Tórának négy szakasza (Ex. XIII,1–10; 11–16; Deut. VI,4–9 és XI,13–21) van a *tefillin*-ben; „ezt a négy szakaszt azért választották ki a Tórából, mert ezek beszélnek a Mennyei Királyság elfogadásáról, a Teremtő egységéről, és az egyiptomi kivonulásról – a zsidóság alapelveiről" (Széfer ha-chinnuch). A *tefillin* célja kifejezésre jut abban az elmélkedésben, amelyet elmondanak a *tefillin* felvétele előtt.
A *tefillinben* a Tórának az a négy szakasza van, „amelyekben kifejezésre jut Isten tökéletes egysége, és amelyek által emlékezünk azokra a jelekre és csodákra, amelyeket Ő tett érettünk, amidőn kivezetett bennünket Egyiptomból. Ő, akinek ereje és hatalma van a legmagasabb és a legalacsonyabb felett, megparancsolta, hogy karunkra helyezzük a *tefillint,* emlékezetül az Ő kinyujtott karjára; a szívvel szemben annak a kötelességnek a kifejezésére, hogy alá kell vetnünk szívünk vágyait és óhajait az Ő szolgálatának, áldott legyen Ő; és a fejre, az aggyal szemben, ezáltal azt hirdetvén, hogy az értelmet, amelynek az agy a székhelye, minden érzékünkkel együtt alá kell rendelnünk az Ő akaratának, áldott legyen Ő". A *tefillint* nem hordják éjjel, mert akkor nem tudunk vigyázni a test tisztaságára, sem pedig szombaton és ünnepen, mert ezek magukat nevezik azon nagy igazságok „jelének", amelyeket a *tefillin* jelképez. A *tefillin* parancsa minden férfira vonatkozik a 13-ik születésnapjától kezdve, amikor eléri vallási nagykorúságát *(Bár-micva).* A születésnap utáni szombaton a *Bár-micvát* felhívják a Tórához, hogy nyilvánosan elismerje Isten kegyelmét, aki a Tórát adta.

Ex 13,10

ezt a törvényt. A peszachról.
időszakában. Azaz, Niszán hóban holdtöltekor.
évről-évre. Szószerint: „napoktól-napokig". Ugyanez a héber kifejezés áll Birák XI,40-ben, ahol szintén „évről-évre" jelentése van.

Ex 13,11

Kanaáni országba. Általános kifejezés, e fogalom alá tartoznak az ország többi törzsei is. Az elsőszülött kiváltásának törvénye a Szentföld elfoglalásától kezdve lett kötelező.

Ex 13,12

tereld külön. Különítsd el az Örökkévaló számára, hogy ne keveredjék más állatokkal (Ibn Ezra).

Ex 13,13

szamárnak első fajzását. A szamár tisztátlan állat és nem mutatható be áldozatul.
váltsd meg báránnyal. A pap kapta a bárányt és akkor az izraelita megtarthatta a szamár elsőszülöttjét saját használatára.
szegd nyakát. Ez az intézkedés biztosította a tisztátlan állatok kiváltásáról szóló törvény lelkiismeretes végrehajtását, mert mindenki szívesebben adott egy bárányt, semhogy elveszítsen egy szamarat.
meg kell váltanod. „Öt sekellel"; Num. III,45–47. Ez a törvény határozott ellentéte a pogány sémi törzsek szokásainak akik feláldozták elsőszülötteiket. Még Wellhausen is elismeri, hogy az ilyenféle barbárságnak nincs nyoma Izráel vallásában. Driver azt írja: „A gyermekáldozás előfordulása Izráelben vagy feltűnően rendkívüli esemény, vagy – mint Áház és Menásse uralma

alatt, – a főniciai szokások meghonosodásának eredménye”.

Ex 13,14

mi ez? Azaz, mit jelent ez a törvény az elsőszülöttről.

Ex 13,15

megölte Egyiptom országában mind az elsőszülötteket. És megkímélte a mi elsőszülötteinket.
ezért áldozom én. Hálából, hogy megkímélte barmaink elsőszülöttjeit.
fiaim minden elsőszülöttjét pedig megváltom. Emlékezetül, hogy az izraeliták elsőszülötteit megkímélte az Örökkévaló.

Ex 13,16

homlokdíszűl. Héberül: *tótafot;* lásd Deut. VI,8. Ez és az előbbi vers tartalmazzák az apa feleletét arra kérdésre, amit a fia tesz fel neki. A gyermekek vallási nevelése isteni parancs és a vallás jövője ennek az előírásnak lelkiismeretes megtartásától függ. Ezeken a jeleken és szertartásokon kívül mind a szombatról, mind azokról az ünnepekről is, amelyeknek egyéb történeti vonatkozásuk van, úgy beszél a liturgia, mint זכר ליציאת מצרים „Emlék az egyiptomi kivonulásról”.

IV. Besállách. (XIII,17–XVII.)

A megváltás Egyiptomból.

Ex XIII.

XIII,17–XIV,31. Átvonulás a Sástengeren.

Ex 13,17

szabadonbocsátotta Fáraó a népet. Isten nem vezette a népet Kanaánba a rövidebb úton a Filiszteusok országán át (az egyenes karaványút Kanaánba ugyanis a tengerpart mentén halad Gáza irányában), hanem a szemben lévő úton a Sástenger felé.
Filiszteusok. Erős erődítmények mögött élő, harcias nép. Országuk neve Filisztea, azaz Palesztina, az egész Kanaán neveként szerepelt később. (L. Gen. 92. old.) Ákkádul: Pa-la-as-tu, vagy Pi-lis-te. Először III. Ráamszész korában (1200 körül) szerepelnek több néppel együtt, amelyek Egyiptomba be akarnak törni. Tehát az Exodus utáni korban. Azonban nincs semmi ok annak föltevésére, hogy ekkor kerültek erre a területre. Arról lehet szó, hogy ebben az időben már olyan erőseknek érezték magukat, hogy más népekkel együtt a legyengült Egyiptom ellen forduljanak.
noha az közel volt. Ezen az úton az Ígéret Földjét kb. 11 nap alatt elérhették volna.
megbánja. Más meggyőződésre jutnának és visszamennének Egyiptomba. Szükségük volt erősödésre, tanulásra és fegyelemre. „Mint az a király, aki örökségét át akarta adni fiának. Gondolta magában: az én fiam fiatal, alig tud írni, olvasni. Ha neki adom most minden vagyonomat, nem lesz képes azt megtartani. Várni fogok amíg felnő és gyarapszik erőben és okosságban. Hasonlóan vélte Isten: Izráel gyermekei most még valóban gyermekek; hadd neveljem rá őket először arra, hogy parancsaimat és rendeleteimet megértsék és teljesítsék, azután adom nekik az Ígéret Földjét” (Mechilta).

Ex 13,18

a sivatag útján. Azaz, az egyiptomi sivatag irányában, a Szuez-öböl északi végétől nyugatra.
Sástengerhez. A Sástenger északi részéhez. Lásd a X,19-hez szóló magyarázatot. Sást találtak egyes helyeken Szueztől északra és sok sás található a Timszah-tavon, pontosan Gósen bejáratánál. Akkoriban a Szuez-öbölnek egy sekély része a Timszah-tóig terjedt; lásd a következő fejezet 2. verséhez szóló magyarázatot.
fölfegyverkezve. Vagy „lándzsákkal fölfegyverkezve". Héberül: *chamusim,* ami bizonyára az egyiptomi *chams,* „lándzsa" szóval van összefüggésben (Yahuda).

Ex 13,19
És Mózes magával vitte József csontjait. József megeskette testvéreit, hogy csontjait vigyék magukkal Egyiptomból. Amidőn Mózes teljesítette ezt az ünnepélyesen vállalt kötelezettséget, követendő példát mutatott a halottak iránti kegyeletre; lásd a Gen. L,26-hoz szóló magyarázatot.
megeskette. Hogy ők a következő nemzedéket eskessék meg erre, (Mechilta), mert hiszen nem tudhatta, hogy a megváltás mikor fog bekövetkezni.

Ex 13,20
Szukkótból. Lásd a XII,37-hez szóló magyarázatot.
Étámban, a sivatag szélén. Itt szelte át az izraeliták útja az egyiptomi határt, a mai Iszmailia szomszédságában (Naville). A határon Egyiptom termékeny földje hirtelen megszűnik, mintha késsel vágták volna el attól a sivatagtól, amelybe jutottak.

Ex 13,21
felhőoszlopban. A felhőoszlop nappal és a tűzoszlop éjjel jelképe és tanúja volt Isten őrködő gondviselésének.
Luzzatto és Kalisch hivatkoznak arra, hogy Keleten a seregek előtt tűzjelzéseket adnak le vagy faszénnel teli serpenyőket visznek. Ez volna tehát természetes párhuzama az itt található felhő- és tűzoszlopnak. Ez esetben az elbeszélésben szereplő felhő- és tűzoszlop új példája volna annak, hogy a Szentírásban a természetes és természetfeletti dolgok egybeolvadnak.

Ex XIV.

Ex 14,2
forduljanak vissza. Alig kezdődött meg a menetelés, mindjárt megakadt. Elrendelték, hogy forduljanak vissza. Nagy veszélybe kerültek volna, ha Egyiptom királya elhatározza magát, hogy üldözi őket, Fáraó hadi szekerei hamar utólérték volna őket és serege vérfürdőt rendezett volna a menekülők közt. Úgy látszik, ez volt az oka annak, hogy olyan parancsot kaptak, amelyet különösnek kellett találniok és amely megrendítette hitüket vezérükben (Naville). Ahelyett, hogy tovább vonultak volna északra a Szuez-öböl északi részén, visszarendelték őket délre vagy délnyugatra, amennyiben a tavat, vagy a Szuez-öbölt balra elhagyták. Némelyek nagyon valószínűnek tartják, hogy akkor a Szuez-öböl jóval északabbra nyúlt fel, mint ma és a mai Timszah-tó és Sós-tavak össze voltak kötve egymással és a Szuez-öböllel, amelyekből egy vihar könnyen elsöpörhette a vizet, csaknem a kiszáradásig. De a csoda súlyponta a szöveg szerint (XIV,21) „a hatalmas keleti szélviharban" keresendő, mely az egész éjjelen át hasította a vizeket. A határmegjelölések, amelyek ebben a versben említve vannak, már régen eltűntek és nem ismerhetők fel bizonyosan. De a pontosság, amellyel le vannak írva, bizonyítja, hogy azokat a helyeket akkoriban nagyon jól ismerték. Palesztina kivételével a világ egy helye sem volt annyira ismeretes az izraeliták előtt, mint Egyiptom keleti határa és a Bibliának egyik elbeszélése sem oly tartósan népszerű, mint az Egyiptomból való kivonulás története.
Pi-Háhirot. Naville azonosítja Pi-kerehet-tel, amely az ő bizonyítása szerint a Timszah-tó délnyugati szélén terült el és Ozirisz szentélye volt. V. ö. Num. XXXIII,7.
Báal-Cefón. Egy sémi istenség kultusz-helye, velük szemben, a tónak ázsiai oldalán.

Ex 14,3
Eltévedtek. Vagy, „megzavarodtak", nem tudták melyik úton menekülhetnek.

az országban. Megint visszatértek egyiptomi területre.
bezárult rájuk a sivatag. Azt fogja hinni Fáraó, hogy nem mernek nekivágni a sivatag kietlenségének. A sivatag déli részén magas hegylánc zárta el útjukat.

Ex 14,4

És én megkeményítem Fáraó szívét. Miután több nap eltelt, a király fokozatosan magához tért rémületéből és áttekintette veszteségét, t. i. hogy annyi sok százezer dolgozó rabszolgát elveszített, visszatért természetes makacssága; lelki vaksága folytán nem akarta elismerni az izraeliták jogát a szabadságra és ez lassan rögeszmévé lett nála. Ez kergette pusztulásba. Makacs istentelenségét megerősítette az a jelentés, hogy a héber sereg most Migdól és a tenger között volt és nyilván nem ismerte fel a kelepcét, amelybe belekerült.
dicsőséget szerzek Fáraón. Az igazak védelmével és a gonoszok legyőzésével Isten kinyilvánítja az igazság győzelmét és hatalmát. Ezáltal az egyiptomiak és az egész emberiség felismerik, hogy él az igazság Istene.
és így cselekedtek. Az izraeliták visszafordultak és Pi-Háhirot előtt tábort ütöttek.
5–14
Az elbeszélés most gyorsan közeledik tetőpontja felé. Az előbbi fejezetek leírták Izráel utolsó éjszakáját Egyiptomban; milyen rettegést hozott az egyiptomiak számára és milyen örömet szerzett az izraelitáknak, amidőn uralkodó és nép egyaránt sürgette az izraelitákat, hogy hagyják el a rabszolgaság házát. De alig távozott el Izráel, Fáraó és udvara megbánták, hogy elengedték őket. „Mit cselekedtünk!" kiáltották. Ezután gyorsan felsorakoztatták Egyiptom lovasait és szekereit és alig pár nappal utána, hogy szabadok lettek Izráel gyermekei, megpillantották a nyomukban levő egyiptomi seregeket.

Ex 14,5

megváltozott Fáraónak és szolgáinak szíve. Látták, hogy Gósen ki van ürítve, a téglamezők el vannak hagyatva, Egyiptom nagy munkái abbamaradtak rabszolgahiány miatt, megbánták, hogy szabadonbocsátották az izraelitákat; lásd XII,31 és köv.

Ex 14,6

És befogatta. A lovakat a szekerekbe; v. ö. Gen. XLVI,29.
és hadinépét magával vitte. Azaz, harcosait v. ö. Num. XXI,23.

Ex 14,8

magasra emelt kézzel. Azaz, bizalommal, félelem nélkül.

Ex 14,9

lovasai. Ismeretes, hogy II. Ráamszésznek 2400 főből álló lovassága volt a szekérhadán kívül. Jesája (XXXI,1) szintén külön említi Egyiptom lovasait és harci szekereit.

Ex 14,10

és féltek nagyon. „Meglepő, hogy olyan nagy tömeg megijedt, amidőn látta a közeledő ellenséget. De nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyiptomiak a héberek régebbi urai voltak és hogy az a nemzedék gyermekkorától fogva megszokta, hogy tűrje az egyiptomiak sértéseit. Így kishitűek és szolgalelkűek lettek" (Ibn Ezra).

Ex 14,11

Talán mert nincs elég sírhely Egyiptomban?
Keserű gúny. „Ezek a szavak mutatják, hogy szemtanú számol be az eseményekről" (Naville). Hasonló gúnnyal illették mindíg vezetőiket, ha valami balul ütött ki, ha élelemben, vízben vagy kényelemben hiány volt.

Ex 14,12

hagyj minket. A Midrás szerint a nép nemcsak a félelemtől volt megzavarodva, hanem erkölcsi fegyelme is meglazult a véleményeltérések miatt. Az egyik csoport, amely dühöngött elkeseredésében, azt kiáltotta: vessük magunkat a tengerbe. A másik csoport azt mondta: menjünk

vissza Egyiptomba a rabszolgaságba. Más csoportok harcba akartak bocsátkozni az ellenséggel. (Mechilta, jer. Táanit II,5p. 65d. legpontosabban Midrás Vájósá אמר אויב-hoz).

Ex 14,13

az Örökkévaló segítségét. A ישועה szóban benne van a segítség, a felszabadulás, a jólét és az Isteni áldás.

Ex 14,14

ti pedig hallgassatok. Ne engedjék a rettegést úrrá lenni maguk felett, hanem bízzanak hittel és bizodalommal Isten segítségében.

Ex 14,15

Mért kiáltasz hozzám? E válságos pillanat nem imát, hanem tetteket követel.
induljanak. A tengerpart felé.

Ex 14,16

és hasítsd ketté. „Mi tudjuk, hogy nem a bot hasította ketté a tengert, hanem mihelyt Mózes kinyujtotta kezét a tenger fölé, Isten visszaszorította a tengert egy erős keleti szél által” (Ibn Ezra).

Ex 14,17

dicsőséget szerzek. Lásd a 4. verset.

Ex 14,18

És megtudják az egyiptomiak. Az egyiptomiak, akik Egyiptomban maradnak, elismernek engem, mint Istent, mert nem kívánom a bűnös halálát, hanem azt akarom, hogy térjen meg gonosz útjáról és éljen (Szfornó).

Ex 14,19

Isten angyala. Lásd XIII,21-hez szóló magyarázatot.
Izráel tábora előtt haladt. Azaz Isten angyala és a felhőoszlop, ahelyett, hogy az izraeliták előtt lenne, mint eddig, most mögöttük állott. A felhőoszlop az angyal eszköze. A vers második fele, „és elvonult a felhőoszlop előlük és megállott nyomukban” párhuzama a vers első felének.

Ex 14,20

a felhő és a sötétség. Héber kifejezésmód „sötét felhő” értelmében.
bevilágította az éjszakát. Az izraeliták számára; úgy képzeljük el, hogy egy fényoszlop volt ott és egy sötét felhőoszlop. A fényoszlop lehetővé tette az izraelitáknak, hogy átmenjenek éjjel a tengeren, míg a felhőoszlop az egyiptomiak előtt állt és akadályozta mozgásukat. De ha azt tételezzük fel, hogy csak egy oszlop volt, akkor a sötét oldala volt az egyiptomiak felé, a másik oldala viszont világított az izraeliták felé.

Ex 14,21

megindította a tengert. Erős keleti szél, amely egész éjjel fújt és az apállyal kezdődött, kiszáríthatta azt a víznyelvet, amely összekötötte a Keserűvíz-tavat a Sástengerrel és ezáltal az izraeliták biztonságban átkelhettek. „Mint minden csoda Egyiptomban, ez a legnagyobb is természetes okon alapszik; és abban mutatkozik Isten végtelen hatalma, hogy képes jelentéktelen változtatások által a dolgok természetes és egyszerű folyását rendkívüli és csodálatos eseményekké alakítani” (Kalisch).

Ex 14,22

falként álltak. Védelmül és oltalmul. Fáraó nem támadhatta meg őket egyik oldalról sem a víztömegek miatt, amelyek közt meneteltek. Csak úgy érhette volna el őket, ha utánuk megy (Rawlinson).

Ex 14,24

reggeli őrváltás idején. Kettőtől hatig hajnalban. Az éjszaka három „őrváltásra” volt osztva. Az átvonulás a Sástengeren eszerint nem világos nappal történt, hanem éjjeli homályban.
hogy letekintett az Örökkévaló. Átvitt értelmű kifejezés a villámlásra. Isten szemének egy

pillantása elég arra, hogy reménytelen zavarba döntse az ő kiválasztott elsőszülöttjének ellenségeit. Anthropomorphistikus kifejezés, de nagyon hatásos. Hasonló képek: Ámosz IX,4; Zsolt. CIV,32.
összezavarta. A szöveg nem mondja meg, mivel zavarta össze az egyiptomiakat. A zsoltáros kiegészíti ezt a hiányt. „Vizet ömlesztettek a felhők, a fellegek dörejt hallattak; nyilaid is szerte jártak; hallatszik dörgésed a forgatagban, megvilágították a villámok a világot: megreszketett és megrendült a föld. Tengeren át volt utad és ösvényed nagy vizeken és nyomdokaid nem voltak felismerhetők. Vezetted népedet, mint juhokat, Mózes és Áron által" (Zsolt. LXXVII,18–21). Az orkán tornádó erejével dühöngött és visszaűzte a tengert sötétség közepette, amelyet csak a villámfény világított meg, amint „letekintett az Örökkévaló" a sötét egekből.

Ex 14,25
És lehullatta. Az egyiptomiak nem üldözhették az izraelitákat, mert a villámok beleütöttek kocsikerekeikbe és megölték az egyiptomi harcosokat harci szekereiken (Rási).
nehézséggel vonszolta. A kerekek lehullottak és így a hadiszekerek nehezen jutottak előre a puha, nedves homokban.
az Örökkévaló harcol értük. Végre megértik az egyiptomiak, hogy ki ellen harcolnak.

Ex 14,26
térjenek vissza. „A szél hirtelen megszűnése párosulva esetleg egy hirtelen dagállyal (éppen telihold volt), azonnal átváltoztathatja a sekély lapos homokhalmokat előbb iszapos homokká, azután víztömeggé, oly gyorsan, hogy alig maradhatott idő egyetlen hadiszekérnek is a menekülésre" (F. C. Cook).

Ex 14,27
állandó helyére. Az Imit régi fordítása: „medrébe".
futottak feléje. Az ijedtség megőrjítette őket és ahelyett, hogy menekültek volna a víz elől, feléje futottak.

Ex 14,28
utánuk. Azaz, az izraeliták után.
nem maradt meg közülük egy sem. A menekülés lehetetlen volt; lásd Zsolt. CXXXVI,15. Egyes hagyományok szerint Fáraó maga megmenekült (Mechilta). A későbbi zsidó legenda hozzáfűzi, hogy ő nem halt meg és nem is fog soha meghalni. Ő ott áll a pokol kapujában, és ha egy pogány zsarnok megérkezik, ezekkel a szavakkal fogadja: „Miért nem okultál az én példámon?" (Midrás Vájósá מי כמוך-hoz).

Ex 14,30
megmentette az nap az Örökkévaló Izráelt. Nem volt ez olyan győzelem, amelybe büszkeség vagy öndícséret érzése vegyülhetett. Sem a nép sem Mózes nem tulajdonított magának semmiféle érdemet vagy dicsőséget a győzelemért. A *Haggada sel Peszach,* a megváltás története, nem is beszél Mózesről. Csak *egyszer,* közvetve, egy idézetben fordul elő Mózes neve az egész Széder-szertartásban!
az egyiptomiakat holtan a tenger partján. Az a tény, hogy az egyiptomiaknak el kellett pusztulniok, lerontja Izráel győzelmének a teljességét. „Amidőn az egyiptomi seregek belefulladtak a tengerbe – mondják bölcseink –, az angyalok az égben győzelmi dalt akartak énekelni. De a Szent, áldott legyen Ő, elnémította őket e szavakkal: Teremtményeim elpusztultak és ti énekelni akartok?" (Szanhed. 39b.) Hasonló szellemben magyarázta egy középkori rabbi, hogy miért öntenek ki egy-egy csepp bort a Széder-esti serlegből minden egyes csapás megemlítésénél, amely az egyiptomiakat érte. Izráel örömserlege, mondta, nem lehet tele, ha Izráel győzelmével vele jár az ellenség szenvedése.

Ex 14,31
a hatalmas kezet. A nagy hatalmat, a nagy hőstettet.
és hitt az Örökkévalóban és Mózesben, az ő szolgájában. „Olyan élmény, mint az Egyiptomból való kivonulás és az átvonulás a Sástengeren, mindenki szemében, aki átélte, úgy tűnt fel, mint

Isten közvetlen cselekedete. Mózes tekintélye ezáltal tökéletes lett népe szemében” (Kittel). Újjászületett istenhitük és az Ő csodálatos segítése mellett tett tanúságuk a következő fejezetben foglalt csodálatraméltó dal keletkezéséhez vezetett.

Ex XV.
Dal a Sástengernél.

1–21
Ennek a dalnak figyelemreméltó költői ereje, élénk fantáziája és gyors fordulatai rendkívüli kifejezést adnak a rettegés, a győzelem és hála érzéseinek, amelyeket Izráel seregei átéltek azokban a sorsdöntő órákban, amidőn Fáraó üldöző seregeit látták. A zsidó irodalomban ezt „A Dal”-nak (שירה) nevezik, és azt a szombatot, amelyen a zsinagógában olvassák, שבת שירה-nak, a Dal Szombatjának.

Ex 15,1
Mózes Izráel fiaival. Mózes volt a Dal szerzője és Izráel fiai együtt énekeltek vezérükkel Isten dícséretére. Ez valószínűleg a legrégibb meglévő nemzeti győzelmi dal.
az Örökkévalónak. Az Ő dicsőségére.
ki a lovat és lovasát a tengerbe temette. E négy héber szóban kifejezésre jut Egyiptom katonai hatalmának teljes pusztulása. „Szekerei és lovai, haderejének főtámaszai isteni hatalom által a tengerben lelték örök sírjukat” (Driver).

Ex 15,2
Az Örökkévaló. Héberül: *Jah,* a tetragrammaton rövidített alakja, mint pl. ebben a szóban: *Hallelujah* (szószerint: „Dícsérjétek az Örökkévalót”).
erőm és az én énekem. Ő az én erőm forrása és énekem tárgya.
és ő volt az én segítségem. Azaz, ő az én felszabadulásom oka.
ez az én Istenem. Aki megmentett engem. A Sástengernél megmentett izraelitáknak rendkívüli erejű bizonyítékuk van Isten jelenlétére és eredményes segítségére. Bölcseink mondják: „Egy cselédlánynak a Sástengernél elevenebb és életrevalóbb tapasztalata volt az Istenről, mint némely prófétának” (Mechilta).
akit dicsőítek. Az a fordítás: „hajlékot készítek neki” Onkeloszt és bölcseinket követi, akik így fordítják: „szentélyt fogok építeni Neked” (Mechilta).
atyám Istene. Az istenimádás folytonossága az ősatyák gyermekei között jut itt kifejezésre. A hagyomány Istene igaznak bizonyult, amennyiben megváltotta Izráelt. Az ígéretek, amelyeket az ősök kaptak, most teljesültek: „atyám Istene” áll itt, „atyáim Istene” értelmében; lásd III,6.

Ex 15,3
Az Örökkévaló a háború ura. Isten végigküzdötte üldözött gyermekeinek harcát és legyőzte a kegyetlen elnyomót.
Örökkévaló az ő neve. „Mert igazságot tett” (Rásbám); lásd a VI,3-hoz szóló magyarázatot.

Ex 15,4
harcosainak színe-java. Szószerint: „tisztjeinek válogatottjai”.

Ex 15,5
elborították őket. A héber ige imperfectumban áll. Ez élénkíti az előadást. Az utána következő ige már perfectum.

Ex 15,6
A te jobbkarod. Azaz, Isten hatalma.

Ex 15,8
Indulatod viharától. Költői változata XIV,22-nek.
megállanak, mint a gát. Lásd XIV,22. A finom, költői kifejezésmód az egész versen végigvonul.

Más fordítás: „megálltak, mint a fal” (Deutsch).

Ex 15,9

Űzőbe veszem őket, utólérem, zsákmányt osztok stb. Gyönyörű példája a héber költészet kifejező erejének. A rövid, kemény szavak hatásosan szemléltetik az üldöző ellenség mohóságát, teljes győzelmében való hitét.
betelik rajtuk a lelkem. A héberben a „lélek” a vágyak székhelye. Itt bosszú és zsákmányolás ösztönét jelzi.

Ex 15,11

Ki hozzád fogható, szentségben magasztos. A szentség fensége lényeges kiemelkedő attributuma Izráel Istenének.
dicsőségben félelmetes. Félelmetes dicsőítésre méltó tettei miatt; félelmet terjeszt nagy tettei által, amelyekért népének dicsőiteni kell őt.

Ex 15,12

Kinyujtottad jobbodat. Ahogy egy ember kinyujtja kezét, hogy kifejezze akaratát szolgáinak (Luzzatto).

Ex 15,13

Vezérelted. Ebben és a következő versekben az igék értelmük szerint jövőidejűeknek is tekinthetők. A 16. versben a szöveg maga is rátér a jövőidejű alakokra.
kegyelmeddel. Isten egyúttal bebizonyította nagy kegyelmét azokkal szemben, akiket üldöztek az egyiptomiak.
terelted. Szelíden, ahogy a juhász tereli a nyájat. „A dal következő része prófétai képekben írja le Isten gondviselését Izráelen, Isten védelmezi őket, amíg legyőzik a puszta veszélyeit, diadalmaskodnak Kanaán népein és felépítik a szentélyt Cijón hegyén” (Kalisch).
szentséged hajléka felé. Szinaj hegye, amelyen Isten dicsősége időzött, amidőn Mózes átvette a Tórát (Ibn Ezra); vagy a templom a Mória hegyén. Rásbám szerint Kanaán országa (hegyvidéke) értendő rajta, mert az néhol „Isten lakhelyé”-nek neveztetik; lásd Zsolt. CXXXII,13.

Ex 15,14

Hallották a népek. Isten csodáit Izráel védelmében. Az egyiptomiak veresége a rettegés forrásává lesz a pogányok számára, akik ennek hírét hallják; lásd Józs. II,9–11.
és megrendülnek. A költő már látja, hogy reszketnek a nemzetek Isten népének közeledtére (Luzzatto).
remegés. Vagy: „vajudás”.
Peleset. Lásd XIII,17.

Ex 15,15

Akkor megriadtak Edóm törzsfői. Edóm birtokolta a Széir hegység hegyláncait az Araba rónaság mindkét oldalán, amely a Holttengertől délre vezet az Akaba-öböl csúcsáig.
Móáb hatalmasait. Móáb a magas vidéken a Holttengertől és a Jordán déli folyásától keletre terült el.
elcsüggednek. Védtelenek a rettegés és a kétségbeesés folytán; v. ö. Józs. II,9.24.

Ex 15,16

elnémulnak. A rettegéstől, midőn Izráel népe Kanaán felé vonul.
szereztél. Szószerint: „vásároltál”; Isten megszerezte Izráelt, amennyiben kiváltotta őt Fáraó rabszolgaságából.

Ex 15,17

Elviszed őket. Izráel győztes előnyomulásának utolsó célja Kanaán földje, amelyet őseiknek ígért az Örökkévaló.
örök birtokod hegyén. Azaz, Kanaánban, amelyről jogos így beszélni, tekintettel arra, hogy legfontosabb részeinek java hegyvidék; v. ö. Deut. III,25; Jes. XI,9; Zsolt. LXXVIII,54 (célzással

erre a helyre).
a szentélybe. Amely a Mória hegyén lesz.
emeltek kezeid. Vagy: „készítettek kezeid” (az Imit régi fordítása).

Ex 15,18
Az Örökkévaló uralkodni fog mindörökké. A dal nem földi területek hódításával, hanem Isten Királyságának ígéretével ér véget. Ez a csúcspont. Az Egyiptomból való megváltás után kellett következni a kinyilatkoztatásnak a Szinajon, amidőn Isten Királysága a földön megalapíttatott. Ez a Királyság örök.

Ex 15,19
Ez a vers nem tartozik a dalhoz. Ez összefoglalja a nagy eseményeket, amelyek a győzelmi dalhoz vezettek és átmenet a következő elbeszéléshez.
Mert Fáraó lovassága. Ezt a következő vershez kellene vonni; így: „amidőn Fáraó lovassága behatolt… de Izráel fiai átmentek szárazföldön a tenger közepén, kezébe vette, Mirjám a prófétanő…” (Rási, Mendelssohn).

Ex 15,20
a prófétanő. Lásd Num. XII,2 és v. ö. Birák IV,4.
Áron nőtestvére. Mirjámot szorosabb kötelékek fűzték Áronhoz, mint Mózeshez; lásd Num. XII,1 és köv.
kimentek utána. Ő vezette az asszonyokat Isten dícséretében.
körtáncokkal. Lásd II. Sám. VI,14 és Zsolt. CXLIX,3. Keleten a tánc abban az időben, miként ma is, a vallásos érzés kifejezésének egyik eszköze volt.

Ex 15,21
És dalba kezdett előttük. Szószerint: „felelt”. Azaz, felelt karénekben; lásd I. Sám. XVIII,7. Mirjám énekelt és az asszonyok válaszoltak (Luzzatto).

Vonulás a Szinajhoz.

Ex XV.

22–27. Izráel Márában és Élimben.

Ex 15,22
Súr sivatagja felé. Egyiptom határától északkeletre fekvő terület; lásd Gen. XVI,7 és XXV,18. A Szuez-öböl partja mentén van egy sík földsáv; északi részét Súr sivatagjának nevezik, a délit pedig Szin sivatagjának.
Az a hely, ahol Mózes és az izraeliták táboroztak, miután átkeltek a Sástengeren, az arabok szerint azonos Ájn Muszával, a „Mózes-forrással”, 9 mérfölddel Szuez alatt, az öböl keleti oldalán, $1^1/_2$ mérföldnyire a tengerparttól.
három napon át. Ennyi idő alatt körülbelül 45 mérföldet tenne meg egy karaván, amely poggyásszal utazik.

Ex 15,23
Márába. Némelyek azonosították Bir Huwara-val, körülbelül 47 mérföldre Ájn Muszá-tól délkeletre, 7 mérföldre a tengerparttól a rendes karaván-útvonalon a Szinaj-hegy felé. Mások Márá-t „Ájn Naba”-val azonosítják, (amit el-Churkudeh-nak is hívnak). Ez egy erősen sóstartalmú forrás kb. 10 mérföldre Szueztől délkeletre és 50 mérföldre a Timszah-tótól.

Ex 15,25

az Örökkévaló mutatott neki egy fát. Vannak bizonyos bozótfélék, amelyek édessé teszik a keserű vizet.

törvényt és rendelkezést. A héber törvény erkölcsi és társadalmi alapját szögezi le itt a Szentírás a keserű víz használhatóvá tételével kapcsolatban. Isten megtanítja Izráelt, hogy az Ő gondviselésében feltétlenül hinni kell és ezt azzal is bizonyítani kell, hogy feltétlenül engedelmeskedünk az Ő akaratának. A keserű víz megjavítása jelkép volt arra, hogy Isten minden bajból megszabadítja őket, ha engedelmeskednek törvényeinek.

és ugyanott próbára tette őket. Az embert épúgy próbára lehet tenni a jólét bőséges árasztásával, mint azzal, hogy nélkülözéseknek teszik ki.

Ex 15,26

Ha hallgatva hallgatsz. Márában úgy érezték az izraeliták, hogy őket is egyiptomi csapás fenyegeti: ihatatlan a víz Isten megszabadította őket ettől; és ha engedelmeskednek parancsainak, a jövőben is megvédi őket azoktól a bajoktól, amelyekben az egyiptomiak sínylődtek.

a te gyógyítód. „Az uralkodó azért követel engedelmességet, hogy saját tekintélyét védje. Az orvos is engedelmességet követel, de csak azért, hogy a beteg jólétét biztosítsa. Ilyenek az Örökkévalónak rendeletei is, aki a mi gyógyítónk” (Málbim).

Ex 15,27

Élimbe. Szószerint: „Terebintusok”. Egyesek azonosítják a Wádi Gherandel-lal, mely $2^1/_2$ mérföldre van Tor-tól északra, nagyon szép völgyben, kitűnő forrásokkal és sok pálmafával.

Ex XVI.

1–36. A manna.

Ex 16,1

Szin sivatagához. Lásd XV,22-höz szóló magyarázatot.

a második hónap tizenötödik napján. Azaz, egy hónappal az egyiptomi kivonulás után.

Ex 16,2

És zúgolódott. Abban a pillanatban, amidőn érezték az élelem hiányát. Az a tény, hogy az elbeszélő nem hallgatja el a nép állandó zúgolódását, bizonyítja „a vándorlások” leírásának történeti hűségét. Ha a Szentírás a kiválasztott népet eszményi színben akarta volna feltüntetni, elhallgatná ezeket az eseményeket. Ezek is kiegészítik Mózes csodálatos egyéniségének rajzát, aki békíteni és vezetni tudja a vad nomád törzsek széthúzó csoportjait és uralkodik felettük” (McNeile).

Ex 16,3

mikor ültünk a húsosfazék mellett. Emlékeztek a kenyérre és a húsosfazékra, de elfelejtették, hogy rabszolgák voltak. Sok magyarázó innen azt következteti, hogy az izraelitáknak Egyiptomban jó és bő eleségük lehetett. Az ilyen következtetés indokolatlan. Az éhség kínjai felnagyítják emlékezetükben az egyiptomi viszonylagos jólétet. Valószínűleg egy egész csoportra jutott egy „húsosfazék”. A jelenlegi még nagyobb nyomorúság idején ez is fényűzésnek tűnik fel előttük.

ezt a nagy gyülekezetet. Szószerint: ezt az egész gyülekezetet.

Ex 16,4

hogy ezzel próbára tegyem. Az élelem, amit Isten küldeni fog nekik, megvédi őket az éhségtől, de az a mód, amelyen adatik nekik, alkalmas lesz arra, hogy bebizonyítsák hűségüket és engedelmességüket.

Ex 16,5

a hatodik nap. Péntek.

tartsák készenlétben. Mert szombaton nem volt szabad munkát végezni.
kétszerese annak. Mivel a szükséglet több lesz, a hatodik napon mindenki többet fog gyüjteni, és ha majd elkészítik, úgy találják, hogy az éppen kétszer annyi, mint amit rendesen gyüjtenek.

Ex 16,6
Este. Akkor jönnek a fürjek; lásd a 8. verset.
hogy az Örökkévaló vezetett ki benneteket. És nem Mózes meg Áron, ahogy ti helytelenül mondjátok; lásd a 3. verset.

Ex 16,7
És reggel. Lesz kenyerük az égből.
meg fogjátok látni az Örökkévaló dicsőségét. Ez a manna csodálatos ajándéka által nyilvánvalóvá lesz. (Rási, Luzzatto).
zúgolódástokat az Örökkévaló ellen. A valóságban Mózes és Áron ellen, de ők csak Isten szolgái voltak.

Ex 16,8
ha ad. Amidőn az ígéret, amelyre a 6. és 7. versben hivatkozás történt, teljesül.

Ex 16,10
az Örökkévaló dicsősége. V. ö. XIII,21 és köv., annyi mint dicsfény. Isten dicsősége „egy bizonyos világosság" volt, „Isteni Világosság"-nak is nevezték (Maimonidesz). Talán a felhő eltakarta az Isteni Világosság teljes ragyogását.

Ex 16,12
hogy én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek! Aki nemcsak hallja a ti zúgolódástokat, hanem megadni is képes mindent, amire szükségtek van.

Ex 16,13
fölszálltak a fürjek. A fürjek vándormadarak, tavasszal nagy tömegekben jönnek Arábiából és más déli országokból. Seholsem gyakoribbak, mint a Sástenger környékén. Mindíg a széllel repülnek, és ha kimerültek a hosszú repülés után, könnyen lehet őket – akár kézzel is – összefogni. „A fürjek ajándéka, ellentétben a manna ajándékával, erre az egy említett esetre korlátozódott" (Ábárbánel).
reggel. Azon az éjszaka után, amelyiken megjelentek a fürjek.

Ex 16,14
És fölszállt. Elpárolgott.
finom pikkelyszerű. Azaz, a manna. Rási és más zsidó magyarázók szerint először harmat hullott, aztán manna a harmatra, végül ismét harmat rakódott a mannára. Eszerint a manna két harmatréteg közé volt ágyazva.

Ex 16,15
Mi ez? A héber *man* valószínűleg egyiptomi eredetű lehet (Rásbám, Ebers) akkor a fordítás így lenne: „Szólott egyik a másikhoz: manna ez". Nem tudták, hogy tulajdonképpen mi az, de hasonlított valamihez, amit Egyiptomban mannának neveztek, alkalmazták tehát az ismert nevet az új eledel jelölésére. Az arabok *„man"*-nak neveznek egy édes, ragadós, mézszerű folyadékot, amely májusban vagy júniusban csepeg egy bokor fájából, amely a Szinaj-félszigeten honos. Ez azonban csak kis mennyiségben fordul elő és nem felel meg annak a leírásnak, amelyet a szövegben találunk, ahol a manna kétségtelenül csodálatos anyag. Isten az ő örökös gondviselésében az ő kifürkészhetetlen módján táplálta Izráel seregeit a vándorlás nehéz éveiben.

Ex 16,16
egy ómerrel. Ürmérték, körülbelül 2 litert tesz ki.

Ex 16,18
És megmérték. Bármilyen sokat vagy keveset gyüjtött egy-egy személy, ha otthon megmérte, úgy találta, hogy éppen egy-egy ómer jut egy-egy személyre.

Ex 16,20

és megneheztelt rájuk. Engedetlenségük miatt, és mert nem bíztak Isten jóságos gondviselésében.

Ex 16,23

meghagyott az Örökkévaló. A szombatra vonatkozólag.

szentséges szombat lesz holnap az Örökkévalónak. A hetedik napot már ismerte a nép mint kiemelkedő napot, amely eltér a hét többi napjaitól. Az ősatyák gyermekei magukkal hozták Egyiptomba azt a hagyományt, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot, és hogy megszentelte a hetedik napot. A Szinaj hegyén ezért Izráel gyermekei felszólíttatnak, *„Emlékezzél* meg a szombat napjáról" (XX,8).

amit megsüttök, süssétek. Pénteken. Amit nem ettek meg pénteken, azt tegyék el szombatra.

Ex 16,27

kimentek néhányan. Nem mintha hiányt szenvedtek volna élelemben, hiszen kettős adagot gyüjtöttek az előbbi napon, hanem mert kételkedtek Mózes szavaiban.

Ex 16,28

Meddig vonakodtok? A szemrehányás Mózesnek, a nép képviselőjének szól.

Ex 16,29

maradjon. Azaz, ne menjetek ki mannát gyüjteni.

ne menjen ki senki helyéről. Szombaton mannát gyüjteni. A rabbinikus hagyomány ebből a szövegből vezette le azt a tilalmat, amely szerint szombaton nem szabad a lakóhelytől több, mint 2000 rőfnyire eltávolodni. Ezt nevezik תחום שבת szombati határnak. A lakóhelytől való nagy eltávolodás megzavarja az ember és állat nyugalmát, éppen ezért tilos szombaton (Mechilta, Érúb. 51a).

Ex 16,31

Izráel háza. Szokatlan kifejezés „Izráel fiai" helyett; lásd XL,38; Num. XX,29.

mint a koriandrum magva. A koriandrum vadon nő Palesztinában és Egyiptomban, kicsi szürkésfehér magja van és kellemes, zamatos az íze.

mézes lepényé. V. ö. Num. XI,8. „íze pedig olyan volt, mint az olajlepény íze". Zsidó hagyomány szerint a manna egyesítette magában az összes jó ételek ízét és zamatját és megfelelt mindenki ízlésének, aki evett belőle.

32–36

Különböző parancsok a mannára vonatkozólag.

Ex 16,32

nemzedékeitek számára. Azaz, az utókornak.

hogy lássák a kenyeret. És levonják a tanulságot, ami ebből fakad; hogy bízni kell Istenben, hinni Isten gondviselésében és könyörületességében.

Ex 16,33

Végy egy üvegedényt. Vagy: „cserépedényt" (Rási).

és helyezd el azt az Örökkévaló előtt. Azaz, a Bizonyság Ládája előtt a hajlékban. Ibn Ezra szerint ennek a résznek a Szentély építése után kellene következnie. Luzzatto feltételezi, hogy Mózes a 33–35. verseket a pusztai vándorlás 40-ik évében írta. Figyelemreméltó az a rabbinikus elv, mely szerint a Szentírás eseményei nem következnek mindíg szigorúan időbeli sorrendben.

אין מוקדם ומאוחר בתורה

Egyes események néha a *belső összefüggés* miatt egy fejezetben együtt vannak említve, noha időben távol vannak egymástól.

Ex 16,34

a bizonyság helye előtt. Azaz, a frigyszekrény előtt, amelyet a két „bizonyság-tábla" miatt neveztek így, amelyekbe a parancsolatok (l. m. XXV,22 „bizonyság ládája"; XXXI,18 „a bizonyság két táblája") be voltak vésve.

Ex 16,35

negyven éven át. Ez nem terjeszti ki az elbeszélést Mózes idején túl és nincs ok feltételezni, hogy Mózes ezt nem írhatta volna közvetlenül halála előtt.

a lakott földre. Kanaánt nevezi így, ellentétben a sivataggal.

Kanaán országának határához. Mózes vezetése alatt eddig jutottak el. Mózes elmondja a manna teljes történetét saját élete végéig. Nem állapítja meg, hogy a manna megszűnt. Mert a manna nem szűnt meg, csak Mózes halála után, miután az izraeliták átkeltek a Jordánon Józsua alatt (Józs. V,12).

Ex 16,36

éfának. Egy ürmérték, amelyet nagyon jól ismert a nép, míg az *ómer* név nem volt ismeretes előttük (Ábárbánel). Emellett szól az a tény is, hogy a Tóra csak ebben a fejezetben használja az *ómer* szót mint mértéket.

Ex XVII.

1–7. Mózes vizet fakaszt a sziklából Hórébnél.

Ex 17,1

meneteléseik során. Az útirány a következő volt: Szin sivatagja, Dafka, Álus, Refidim lásd Num. XXXIII,14. A különböző állomásokat itt nem sorolja fel, mert itt nem célja a Bibliának, hogy felsorolja az összes állomásokat, ahol az izraeliták táboroztak. Csak azokat a helyeket említette most, ahol a nép zúgolódott (Biur).

Refidimben. Vagy a széles és hosszú Feiran-óázis felső része, a Szinaj-félsziget legtermékenyebb vidéke, vagy el-Wattiyeh szűk völgye, 27 mérföldre Feirantól.

Ex 17,2

Adjatok nekünk vizet. Többesszámban van, Mózesre és Áronra vonatkozik, annak ellenére, hogy a vers elején csak Mózes van említve.

Ex 17,3

hogy megöljetek engem… szomjúságban? Mintha mindenki külön-külön kiáltott volna. A sástengeri ujjongó hangulat után itt teljes a visszahatás. „Az emberi természethez hozzátartozik – mondja Macaulay –, hogy túlbecsüli a jelen nehézségeit. Száz nemzedék múlt el az első nagy nemzeti felszabadulás óta, amelyről tudósítás maradt ránk. A legősibb Könyvben olvassuk, hogy egy népet, amelyet porba sujtottak, kegyetlen iga alatt tartottak, munkára kényszerítettek kemény rabszolgafelügyelők járma alatt, amelyet nem láttak el szalmával és mégis kényszerítettek, hogy a téglák mindennapi adagját elkészítse, megúnta az életet, és olyan jajkiáltásban tört ki, hogy az égig hallatszott. Csodálatos módon felszabadultak a rabszolgák; felszabadulásuk pillanatában hála- és győzelmi dalt énekeltek; de már néhány óra mulva kezdik visszakívánni rabszolgasorsukat és szemrehányásokkal illetik vezetőjüket, aki elcsalta őket a rabszolgaság házának ízletes élelmétől a rettenetes sivatagba, amely még elválasztotta őket a tejjel-mézzel folyó országtól. Azóta minden nagy felszabadító történetében megismétlődött Mózes sorsa. Mind a mai napig az olyan ujjongásokra, mint amilyen a Sástenger partján volt, mindíg gyorsan következtek a zúgolódások, mint a Civakodás Vizénél”.

Ex 17,4

Mit tegyek ezzel a néppel? Hogy visszatartsam őket a kétségbeeséstől és a bűntől.

Ex 17,5

végy magaddal néhányat Izráel vénei közül. Hogy tanúk legyenek a csodáknál, amelyek történni fognak. Ők voltak a nép képviselői.

botodat. A bot, mely a Nílus vizét ihatatlanná tette az egyiptomiak számára (VII,17), vizet fakaszthatott az izraeliták szomjának kielégítésére. Noha Áron végezte a jelképes cselekvést, amely az első csapást megelőzte, azt mégis Mózesnek tulajdonították, és ezért az ő botjának nevezték azt. Áron Mózes parancsára cselekedett.
és menj. A sziklához a Hórében.

Ex 17,6
ott állok előtted. Jelen leszek mindenhatóságommal (Dillmann).
a sziklán Hórébnél. A sziklán, amelyet Mózes már ismert, ahol már megnyilatkozott neki Isten dicsősége (Ábárbánel).
és inni fog a nép. A nép Refidimben volt, Hóréb̄től kis távolságra. A víz a sziklából lefolyt hozzájuk.

Ex 17,7
Meribának. Mert zúgolódtak ott Mózes ellen; lásd Zsolt. XCV,8.
vajjon köztünk van-e hát az Örökkévaló avagy nincsen? Azaz, tud-e segíteni bajunkon vagy sem?

8–16. Harc az amálékitákkal.

Ex 17,8
Amálék. Rabló törzs, amelynek hazája állítólag Palesztina sivatagja volt. Egy nomád törzs azonban nagyon könnyen vezethet rablóhadjáratokat távol rendes hazájától. (Pl. 1929-ben csak nehezen tudták megakadályozni, hogy a transzjordániai arab törzsek ne vegyenek részt a zsidók elleni támadásokban Palesztinában.) Az is lehetséges, hogy az amálékiták a nyári hónapokban nyájaikat a hidegebb és üdébb legelőkre, a Szinaj-félsziget hegyeire szokták terelni.
Ekkor jött Amálék. Az izraeliták zúgolódásának közvetlen következménye gyanánt, mondják bölcseink. Ez a zsidó történet változatlan tanulsága, hogy mindíg, ha Izráel kezd kételkedni Istenben és kérdezi „vajjon közöttünk van-e hát az Örökkévaló avagy nincsen?”, váratlanul megtámadja őt valamely *Amálék* (Mechilta XVII,7-hez, v. ö. Peszikta 28a).
hadakozott Izráellel. Deut. XXV,18 elmondja, hogy Amálék „elvágta közüled mindazokat, kik gyengülten elmaradtak mögötted”.

Ex 17,9
Józsuához. Neve eredetileg Hóséa volt (Num. XIII,8). Ez az első említése Mózes utódának, a nagy hadvezérnek. Itt már a később kapott nevén szerepel.
Holnap. Ha folyik a harc.
Isten vesszeje. A győzelmet az ellenség felett teljesen Istennek tulajdonították.

Ex 17,10
Húr. Állítólag Mirjám és Káléb fia (Szóta 11b).

Ex 17,11
És történt, midőn Mózes felemelte karját. A Talmud megjegyzi: „Vajjon valóban Mózes felemelt karjával szerezték meg a győzelmet, vagy az okozta a vereséget, hogy Mózes lebocsátotta karját? A Szentírás azt tanítja itt, hogy ha Izráel feltekint Istenéhez és megalázza magát Mennyei Atyja előtt, akkor győzedelmeskedik, de ha nem úgy cselekszik, vereséget szenved”. (Mechilta, Rós Hásána 29a, Tanch. Besállách végén.) Egyes magyarázók szerint Mózes felemelte botját mint egy lobogót. Ha az izraeliták látták azt, bátrak voltak és győztek, de ha nem látták, kétségbeestek és futásnak eredtek; és ezért nevezték azt a helyet *Ádonáj-nisszi*-nek, azaz, „az Örökkévaló az én lobogóm” (15. vers).

Ex 17,12
nehezek. Fáradtak voltak, mert megerőltető volt, sokáig magasan tartani.
vettek. Azaz, Áron és Húr.

követ. „Nem adhattak neki széket vagy párnát? De ő azt mondta: Mivel az izraeliták bajban vannak, íme, ki akarom venni és is részemet szenvedéseikből; mert az, aki részt vesz Izráel bajaiban, az élni fog és részt fog kapni jutalmából is.” (Mechilta, Taan. 11a. Tanch.)
Áron meg Húr támogatták karját. Ez megint olyan vonás, amely nem a költői fantázia szüleménye. Mózes csak másodrangú szerepet játszik; és noha csak imádkozik, mégis támogatni kell a karját! Minden olyan prózai, illetve valószínű, ahogyan az valóban végbemehetett (Chadwick).
kitartott. Héberül: *emuna;* szószerint: hűség, hit, megbízhatóság.
napszállatig. Nem egyszerű összetűzés volt ez, hanem heves, hosszantartó csata.

Ex 17,13
És megverte. Vagy: meggyöngíté (Deutsch).
Amálékot és népét. Héber kifejezésmód, azt jelenti: „Amálék népét”.

Ex 17,14
Írd fel ezt. Az amálékiták támadását.
egy könyvbe. A Tórába, abba a könyvbe, amelyet Mózes írt; v. ö. XXIV,4.7 és XXXIV,27.
és helyezd Józsua fülébe is. Azaz, vésd be emlékezetébe annak a férfiúnak, akinek majdan harcolnia kell Kanaán királyaival és akinek az lesz a rendeltetése, hogy az izraelitákat bevezesse a Szentföldre.
el fogom törölni. A provokálatlan és embertelen támadás miatt Isten népe ellen; lásd Deut. XXV,17 és köv.

Ex 17,15
oltárt épített. Hórében.
Az Örökkévaló az én lobogóm! Isten újra megmentette népét. Ő Izráel győzedelmes lobogója.

Ex 17,16
kart emelt Isten trónja ellen. Azaz, Amálék felemelte karját Izráel, Isten serege ellen. A szöveg nehéz és így is fordítható: „Az Örökkévaló megesküdött a trónusára, hogy harcban fog állani Amálékkal nemzedékről nemzedékre” (Onkelosz, Rási, Ibn Ezra, Luzzatto).
háborúja lesz az Örökkévalónak Amálék ellen. Lásd I. Sám XV,2 és köv.; Deut. XXV,17–19. „Mivel Amálék volt az első, aki karddal támadt Izráelre, Izráel parancsot kapott, hogy karddal törölje el az ő nevét” (Maimonidesz). Amálék eltűnt a föld színéről, de az ő szelleme még kísért a földön. Az Örökkévaló harcában Amálék ellen, a szellem küzdelmében, eredményes fegyver csakis a bátorság és a meggyőződés, a hűség és az igazság.

V. Jitró.
(XVIII–XX.)

Ex XVIII.
Jitró látogatása.

Ex 18,1
Jitró. Lásd a III,1 és II,16 és köv. Ez a fejezet egyike Exodus könyve azon kevés helyeinek, amelyek Genezisnek a patriarchákról szóló történeteire emlékeztetnek.

Ex 18,2
hazaküldte. Jitróhoz Midjánba a IV,24–26-ban elbeszélt jelenet után.

Ex 18,3
Gérsóm. Lásd a II,22-hez szóló magyarázatot.

Ex 18,4

Atyám Istene. Lásd III,6 és XV,2-hez szóló magyarázatokat.
Fáraó kardjától. Lásd II,15. Valószínű, hogy amidőn Mózes nevet adott második fiának, így szólt: „Mert Atyám Istene segítségemre volt” stb.

Ex 18,5

Isten hegyéhez. A Szinaj vagy Hóréb. Ott ütötte meg Mózes a sziklát, hogy vizet fakasszon belőle népe számára, XVII,6. Refidim a Hóréb szomszédságában volt.

Ex 18,7

És kiment. Hogy megtisztelje vendégségbe jövő apósát; lásd Gen. XXXII,7–12.

Ex 18,8

viszontagságot. Utalás arra, hogy az egyiptomiak miként üldözték őket és a Máránál, Másszánál, Meribánál és Refidimnél történt eseményekre.

Ex 18,9

És örvendett Jitró. Nem azért, mert az egyiptomiak megbűnhődtek, hanem azért, mert Isten sok jót tett Izráellel.

Ex 18,10

megmentett benneteket. Azaz, Mózest és Áront.
megmentette a népet. Azzal, hogy elpusztította az egyiptomiakat, amidőn át akartak kelni a Sástengeren.

Ex 18,11

mert azzal sujtott rájuk, amiben konokul vétettek. Mert az egyiptomiak vízzel akarták az izraelitákat kipusztítani és éppen víz lett a vesztük (Rási). Az egyiptomiak gőgösek és makacsok voltak Izráellel szemben, Isten tehát szükségesnek tartotta, hogy hatalmát használja az egyiptomiak megtörésére (Rásbám). Isten kihasználta az ő gőgösségüket és makacsságukat, hogy beteljesítse végzetüket és egyúttal Izráel felszabadítását is megvalósítsa. Ezáltal Jitró felismeri, hogy az Örökkévaló „nagyobb mind az isteneknél”. Bölcseink szerint Jitró ekkor felhagyott a bálványimádással és prozelita lett (Mechilta).

Ex 18,12

és odaérkezett Áron és vele Izráel összes vénei. Noha Mózes nincs említve, ő természetesen jelen volt, hiszen az ő sátrában volt az összejövetel (Ibn Ezra).
hogy kenyeret egyenek. Hogy résztvegyenek az áldozati-lakomán Isten színe előtt; az oltár előtt, amelyet Mózes Isten tiszteletére épített; lásd XVII,15.
13–23
Jitró tanácsa Mózesnek. Ez a rész igen érdekes, mert bemutatja Mózest mint törvényhozót és bírót.

Ex 18,13

másodnap. Jitró megérkezése után.
törvényt látni a nép fölött. Az ősi sémi társadalomban az uralkodó volt vezér a háborúban és bíró a perekben.

Ex 18,14

mindazt, amit ő végez. Hogy egyedül végez mindent. Vezér és egyben biró is.

Ex 18,15

Istentől kérdezni. Lásd Gen. XXV,22-t. Ez a szólásmód azt jelenti, hogy Istentől akarnak kapni törvényes döntést; lásd Num. IX,8. Izráelben a törvénykezést Istenhez tartozónak tekintették; lásd Deut. I,17.

Ex 18,16

ügyük. Peres ügyük.
akkor eljönnek hozzám. Vagy: az elém kerül.

Isten törvényeit. Természetesen az izraelitáknak, mint minden társadalmi csoportnak, voltak törvényeik (pl. lopás és erőszak ellen) jóval a Tíz ige kihirdetése előtt.
tanait. Héberül: *tóróth.* Utasítások, amelyek különös körülményekre vonatkoztak.

Ex 18,18
és a nép is, amely veled van. Mert nem részesülhetnek valamennyien olyan figyelemben, amilyet elvárnának.

Ex 18,19
és legyen véled Isten. Isten megsegít téged, ha megfogadod ezt a tanácsot (Ibn Ezra).
és vidd a dolgokat. A nehéz eseteket.

Ex 18,20
amelyet végezniök kell. Hogy mihez tartsák magukat minden adott esetben.

Ex 18,21
szemelj ki. Szokatlan héber kifejezés a kiválasztás, kijelölés körülírására. Ezt az igét prófétai látomásokra szokták alkalmazni: „Válassz prófétai adottságod segítségével, amellyel Isten megáldott téged” (Rási).
akik istenfélők. És nem az emberektől félnek; mélységesen vallásos, emberséges érzésű egyéneket; v. ö. I,17.
a haszonlesés ellenségei. Akik megvesztegethetetlenek és a megvesztegethetőségnek a gyanuja is távol van tőlük.
ezrek tisztjeivé. Bírák és segédbírók kidolgozott rendszerét látjuk itt. Gersonidesz azt véli, hogy a „tizek tisztje” több kisebb csoportot ellenőrzött, de 100 embernél kevesebbet, a „százak tisztje” több százas csoportot, de 1000-nél kevesebbet stb.

Ex 18,22
minden időben. Azaz, mindíg, ha peres ügyek akadnak.
minden nagy dolgot. Rendkívüli esetet.
nagy dolgot… kis dolgot. Vagy: nagy ügyet… kis ügyet.

Ex 18,23
és Isten is így hagyja meg neked. Jitró tanácsai akkor érvényesek, ha Isten is szentesíti őket.
a maga helyére jut békességben. Miután pereiket gyorsan elintézik, a felek megelégedetten térnek vissza sátraikba. Nem kell többé a népnek egész nap állni és várni, amíg rájuk kerül a sor Mózes előtt (lásd 14. verset). Azonkívül az új rendszer által az emberek elintézhetik peres ügyeiket saját táborhelyük területén. Decentralizálják a törvénykezést.
„A bölcs tanács, amelyet Jitró adott, sohasem avult el. A decentralizáció államvezetési elve, a felelősség megosztása, ma épp oly fontos, mint Mózes korában” (McNeile).

Ex 18,27
országába. Midjánba, lásd II,15 és v. ö. Num. X,30.

Ex XIX.
Előkészületek a szinaji szövetségre.

A Szinaj-hegy lábához való megérkezés Izráel szellemi történetének a kezdetét jelenti. Elértük azt, ami a magva és lényege a nemzeti életnek, a Szövetséget, amely az összes törzseket az Egyisten iránt való törhetetlen hűségben egyesítette, a Szövetséget, amely papi népet hozott létre és az Isten birodalmát megalapította a földön az emberek fiai között.

Ex 19,1
A harmadik hónapban. Sziván havában.
ezen a napon. Azaz, a hónap elsején (Mechilta).
Szinaj sivatagába. A sivatagba, a Szinaj-heggyel szemben. Ezt a hegyet rendesen azonosítják a

Dzsebel-Muszával; és eszerint a sivatag valószínűleg azonos Er-Rarah síkságával, amely kb. 1700 m. magasságra emelkedik a tenger színe fölött. Pontos helyszíni vizsgálat után Robinson arra a meggyőződésre jutott, hogy Er-Rarah síkságán elég hely volt, hogy megfeleljen a bibliai elbeszélés követelményeinek. A gyülekező népnek megfelelő terület állt rendelkezésre az isteni kinyilatkoztatás meghallgatására. A síkság másfél mérföld hosszú és egy mérföld széles; míg a vele határos halmokon bőven van hely sátrak, állatok és mindenféle holmik részére.

Ex 19,2

Elindultak Refidimből. Itt újra felveszi az elbeszélés fonalát, amelyet megszakított Jitró látogatásának elmondásával.
táboroztak. Szinaj sivatagában.

Ex 19,3

És Mózes fölment az Istenhez. Azaz, felment a hegyre. Azon a napon, amelyen az izraeliták megérkeztek a Szinaj hegyéhez, leereszkedett Isten dicsőségének fellege a hegyre; lásd XXIV,16.
a hegyről. A hegy csúcsán lévő fellegből; lásd a 20. verset.
Jákób házához… Izráel fiainak. Nagy jövő vár Izráelre; az lesz a hivatása, hogy a Szentség és az Igazság Istenének papi nemzete legyen. „Jákób háza" csak itt fordul elő a Tórában a költői megfelelője az „Izráel háza" kifejezésnek. Bölcseink „Jákób házán" az asszonyokat értették (Mechilta). Mózesnek előbb az asszonyokhoz kellett fordulnia, mert ők tanítják a zsenge gyermekeket a vallás alapelemeire, ők rakják le a hit alappilléreit a gyermekek lelkében. A hagyomány szerint Isten megkérdezte Izráelt: „Milyen biztosítékot adtok, hogy meg fogjátok tartani Szövetségemet?" Erre felajánlották kezesként az ősatyákat, a prófétákat és az igazságos királyokat, de az Örökkévaló mindezeket nem találta eléggé alkalmasnak a kezességre. Végül a kis gyermekeket ajánlották fel; ezeket már elfogadta az Örökkévaló. (Tánchúma Vájjigás 2).

Ex 19,4

Ti láttátok. Ők szemtanúk voltak és nemcsak azt tudták, amit a régi hagyományok alapján mondtak el nekik (Rási).
sasszárnyakon. Ez a vers a héber költészet egyik legszebb gyöngye. Gyönyörűen kifejezésre juttatja Isten viszonyát Izráelhez. Zsidó magyarázók hangsúlyozzák, hogy a sas fiókáit szárnyain viszi és így saját testével pajzsként védi fiait az íjászok támadásaitól. A sasnak rendkívüli gyöngédsége fiai iránt jelképezi Isten szeretetét, aki kivezette népét Egyiptomból és elvezéreli őket saját hazájukba.
és elhoztalak benneteket magamhoz. Szinajhoz, ahol királyságomat kihirdetem.

Ex 19,5

értékes kincs. Héberül: *szegulla.* Ez a kifejezés értékes tárgyat vagy valamilyen különleges célra őrzött kincset jelöl I. Krón. XXIX,3. „Ezek a szavak 'értékes kincs' nem értendők szószerint. Ha én kiválasztottam egy eszközt valamilyen különleges cél elérésére, az eszköz jelenthet számomra kincset, de a cél természetesen mindig fontosabb az eszköznél. Így van ez a zsidókkal is. Ők Isten eszközei és mint ilyenek különös értékűek; de a cél náluknál sokkal fontosabb" (C. G. Montefiore).
mert enyém az egész föld. Lásd VI,7. Isten az alkotója mindennek és az egész emberiség atyja. Izráel – minden más nemzettel együtt – Isten birtokának egy része. De ő kiválasztotta Izráelt, hogy csakis és kizárólagosan az Övé legyen, hogy „világossága legyen a nemzeteknek" s áldás az egész emberiségnek. Isten választásában nyoma sincs a kegyencválasztásnak. Izráel hivatása nem kiváltság vagy hatalom, hanem szolgálat és vértanúság.

Ex 19,6

papok birodalma. Vagy: „papi királyság"; birodalom, amelynek polgárai mind papok (v. ö. Jes. LXI,6), akik teljesen Isten szolgálatának élnek és állandóan élvezik azt a jogot, hogy eléje lépjenek. Amint a pap kötelessége az embereket közelebb hozni Istenhez, épp úgy Izráelnek az a hivatása, hogy a pap szerepét töltse be más népekkel szemben; azaz, hogy közelebb hozza őket Istenhez és igazságához. Ez a szellemi királyság legmagasabb küldetése.
és megszentelt nép. „Megszentelt" itt azt jelenti „elkülönített" a többi népek bálványimádásától és helytelen felfogásaitól. Izráel „megszentelt" lesz, ha ragaszkodik Istenhez és az Ő Tórájához; lásd

XXII,30-hoz is.

Ex 19,7

Mózes közli az izraelitákkal Isten célját.

Ex 19,7

És ment Mózes. A hegyről a vénekhez.
és összehívta a nép véneit. Akik beszámoltak a népnek.
eléjük tárta. Az egész népnek lehetőséget nyujtott a választásra, hogy elfogadja-e vagy sem az isteni küldetést; v. ö. Ex. XXIV,3 és Deut. IV,44. A vallás Izráelben nem volt egy kiváltságos osztály titkos tana, nem a „misztériumok" gyűjteménye, amelynek megőrzését a papokra bízták volna, mint Egyiptomban. Az isteni kinyilatkoztatás gazdaghoz és szegényhez, öreghez és fiatalhoz, tanult és tanulatlan emberhez egyaránt szólott.

Ex 19,8

Mindazt, amit az Örökkévaló mondott. Örömmel és önként fejezik ki akaratukat, hogy Isten szövetségét elvállalják; v. ö. XXIV,3. Ezáltal különleges módon lettek Isten népévé. Az a meggyőződés, hogy szövetségre lépnek Istennel – és ez ettől kezdve belevéső dik a zsidó köztudatba – nem keletkezhetett önmagától. Ennek történeti volta ép annyira megingathatatlan, mint az egyiptomi rabszolgaság ténye.
És Mózes visszavitte. Jelentette Istennek. Isten a nép válasza után azonnal kijelentette, hogy megnyilatkozik a nép füle hallatára.

Ex 19,9

hogy a nép hallja. Közvetlenül, nem pedig követ vagy más közvetítő által; Jehuda Hálévi szerint a nép tényleges tanúsága az egyiptomi kivonulásról és a szinaji Tan közvetlen átvételéről, olyan *vallási tapasztalat,* mely Izráel hitének alapja.
benned is higyjenek. A *benned* szón van itt a hangsúly. Amint a nép hallja a hangot a felhőből és a füstből, nem fog többé kételkedni Mózes isteni küldetésében. „Ettől kezdve tudta a nép, hogy Mózes közvetlen kapcsolatban van Istennel és hogy az ő szavai nem voltak koholmányok" (Jehuda Hálévi).
örökké. „Mózes törvénye nem változik meg és a Teremtő, áldva legyen az Ő neve, nem fog soha másik Tórát adni." (A Maimonidesz által pontokba foglalt zsidó hitelveknek אני מאמין] IX. pontja.)
10–15
A népet elő kellett készíteni a közeledő kinyilatkoztatásra. Ezek a formaságok és intések bevésték Isten szentségének tudatát a vallásilag még kezdetleges nép lelkébe.

Ex 19,10

szenteld meg őket. Parancsold meg nekik, hogy szenteljék meg magukat. Készítsd elő őket az Istennel való találkozásra. Az isteni kinyilatkoztatás rendkívüli ünnepélyességéhez külön megszentelés kellett; v. ö. Gen. XXXV,2.
ma és holnap. Sziván 4-ike és 5-ike.
mossák meg ruháikat. A vízzel való tisztálkodásnak erkölcsi értelme is van a köznapi értelmen kívül, v. ö. Jes. I,16; Zsolt. LI,9.

Ex 19,11

harmadnapra. Nem a hónap harmadikára, hanem a „három előkészítő nap" harmadikára, tehát Sziván hatodik napjára vonatkozik.
leszáll. Az Ő dicsősége megnyilatkozik a tűzben.

Ex 19,12

vedd körül. Azaz, határold el őket bizonyos megjelölt vonalak mögé (Rási). E kifejezés alapján nevezik a Sábuoth előtt levő három napot שלשת ימי הגבלה-nak: a „körülzárás három napjának". Az a hegy, amelyre Isten dicsőségének le kellett szállania, különleges szentséget kapott. Ugyanolyan megközelíthetetlen szentséggel ruházták fel mint a frigyszekrényt vagy a majdan felépítendő

szentekszentjét.
a szélét. Még a szélét sem szabad érinteni (Rási).

Ex 19,13
Kéz ne érje. Azt, aki átlépte a határt, mert ezáltal új érintkezés jönne létre legalább is a hegy szélével.
hosszasan szól a kürt. Azaz, amidőn ugyanazt a hangot sokáig fújják. Ez lesz a jel, hogy a kinyilatkoztatásnak vége van és hogy a hegy ismét visszakapja hétköznapi jellegét.

16–19. A kinyilatkoztatást kísérő természeti jelenségek.

Ex 19,16
midőn felkelt a reggel. Vagy: mire reggel lett.
nehéz felhő. Azaz, sűrű felhő. Egyetlen halandó sem tud Isten burkolatlan fenségére tekinteni. A felhő az Isten jelenlétének jelképe; lásd XIII,21. A kinyilatkoztatás rendkívüli erejű viharban történik, lenyügöző természeti jelenségek közepette: villámlás, mennydörgés, földrengés, tűz. V. ö. I. Kir. XIX,11–13-mal, ahol Élijáhúnak megjelenik az Örökkévaló.
a harsona. Héberül: *sófár;* lásd a 19. verset és XX,18. A harsonát arra használták, hogy fontos és nyilvános eseményeket jelezzen vagy olyanokat kísérjenek vele, pl. a király kikiáltását. A Szinajon Isten királysága alapíttatott meg a sófár hangjánál. Rós hásánákor használják a sófárt, hogy Isten uralmát hirdesse. Az engesztelés napjának kimenetelekor is megfújják a sófárt, hogy Izráelnek a bűntől való megszabadulását hirdesse, mint ahogy a régi időkben is megfújták a sófárt a ragszolgák felszabadulásának hirdetésére. Egész Elul hónapja folyamán is megszólaltatják minden reggel a sófárt, hogy a közelgő szent napok alkalmából megtérésre serkentsék a hívőket. De más különleges alkalmakkor is használták a sófárt különböző korokban.

Ex 19,17
a hegy tövében. Azaz, a korláton belül; lásd a 13. verset.

Ex 19,18
mint a tűzhely füstje. V. ö. Gen. XV,17 és Jes. VI,4.

Ex 19,19
Isten pedig felel neki hangosan. Ez nem vonatkozik a Tíz parancsolatra, hanem arra, amiről 21–24-ben van szó. Mózes beszélt Istenhez és Isten felelt neki, olyan hangosan, hogy a sófár folyton emelkedő hangja ellenére is jól hallhassa.

20–25. Az utolsó utasítások a kinyilatkoztatás előtt.

Ex 19,20
És leszállott az Örökkévaló. „A Tóra az emberek nyelvén beszél”, úgyhogy a hallgató vagy az olvasó világosan elképzelhesse az eseményeket.

Ex 19,21
intsd. Figyelmeztesd őket, hogy ne menjenek fel a hegyre (Rási).
ne rontsanak előre. A korlátokon át (12. vers).

Ex 19,22
a papok. Az elsőszülöttek (Rási, Ibn Ezra, l. Zebachim 115b) v. ö. XIII,2 és XXIV,5. Még a papoknak is, akiknek kiváltságuk, hogy közel legyenek Istenhez, szükségük van felszentelésre.
akik közel lépnek. A korláthoz.

Ex 19,23

A nép nem mehet fel. Mózes merészen kérdezi, miért szükséges ilyen óvó intézkedés, hangsúlyozván, hogy a korlátok már megakadályozzák a népet a kijelölt határok átlépésében. Isten felelete a 24. versben az emberi szív legmélyebb ismeretéről tesz tanúságot. Parancsolatai sohasem feleslegesek (H. F. Stewart).

Ex 19,24

nehogy rajtuk törjön. Vagy: nehogy rájuk törjön. (Az Imit régi fordítása.)

Ex 19,25

és közölte vélük. Ismételte a figyelmeztetést (Rási).
A következő fejezetben közölt Tíz parancsolatnak kétféle hangjegye van a hagyomány szerint: egyik a nyilvános felolvasásra szolgál a templomokban, a másik pedig a magánáhitat vagy tanulmány céljaira szól.

Ex XX.

1–14. A Tíz parancsolat.

A Tíz ige vagy a Tíz parancsolat, עשרת הדברות, vagy Dekalogos (t. i. *deka,* tíz és a *logos,* ige görögül) a legfontosabbak a Tóra törvényei között, mind alapvető jelentőségük miatt, mind pedig a tiszteletet keltő mód miatt, amellyel a nép tudomására hozták azokat. Dörgés és villámlás közt és a sófár hangjainál, láng és tűz között, amely beborította a füstölgő hegyet, az Isten hangja hirdette azokat a szavakat, amelyek attól a naptól kezdve mind a mai napig az emberiség magatartásának irányítóivá lettek. Ez a kinyilatkoztatás volt a legjelentősebb esemény az emberiség történetében. A szellem vallása születésének órája volt ez. Az itt hirdetett eszmék hivatva voltak a lelkeket megvilágítani, az emberiség életét elrendezni. A Dekalogos a legnagyszerűbb összegezése az emberi kötelességeknek, amelyek az egész emberiségre egyformán kötelezők; olyan összefoglalás ez, amelynek nincsen párja egyszerűség, sokoldalúság és ünnepiesség szempontjából, olyan összegezés, amely az isteni eredet bélyegét viseli magán, és amely nem avulhat el mindaddig, amíg a világ fennáll. Ez egyúttal kivonata Izráel hitének és élete alapelveinek; régi és új zsidó bölcsek kútforrásnak tekintették, amelyből minden zsidó tant és zsidó igazságot le lehet vezetni. „Ezeket a parancsokat felírták zsidó és keresztény templomok falaira; ezek a világ törvényei minden időkre. Ezeknek az uralma sohasem fog megszűnni. Mindenképpen igaz a próféta szava: „Istenünk igéje fennmarad örökre” (M. Joseph).
A Tíz igének legtermészetesebb beosztása: *az ember kötelességei Istennel szemben* (בין אדם למקים) az első öt parancsolat, az első tábla tartalma; és *az ember kötelességei embertársaival szemben* (בין אדם לחברו) öt parancsolat, a második tábla tartalma.

Az első tábla: Kötelességek Istennel szemben.
Az első parancsolat: Isten uralmának elismerése.

Ex 20,2

Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened. A zsidó hagyomány ezeket a szavakat tekinti a Tíz ige közül az elsőnek és ebből vezeti le a törvényt: *hinni Isten létezésében.*
Én. Héberül: *anóchi.* Isten, akit a zsidóság imád, nem elvont erő vagy tárgy, amit „Természetnek” vagy „Világértelemnek” lehetne nevezni. Izráel Istene nemcsak a hatalom és élet forrása, hanem a lelkiismeret, egyéniség, erkölcsi cél és etikai cselekvés forrása is (M. Joel). (V. ö. Peszikta § 12, 100 és köv. Sábbáth 105a.)
a te Istened. Nem olyan, akiről csak hagyományok és elbeszélések alapján van tudomásod, hanem olyan, akinek irányító hatalmát a közelmult eseményeinél tapasztaltad.

aki kivezettelek Egyiptom országából. Isten itt nem mint az „ég és föld teremtője” van feltüntetve. Izráel Istenének befolyása nemcsak a természetben mutatkozik, hanem az ember sorsának irányításában is. Nagy történeti tettben nyilatkozott meg Izráelnek, a legnagyobban minden nép életében: az az Isten, aki megmentette Izráelt a rabszolgaságból, mint az ő jótevője és megváltója, erkölcsi jogot szerzett hálájára és engedelmességére. „A zsidó élet alapja nemcsak az, hogy Egy Isten létezik, hanem az a meggyőződés is, hogy ez az Egy Isten az egyedüli és igaz Isten, az én uralkodóm és vezetőm mindenben, amit teszek” (Hirsch). Az első parancsolat tehát arra figyelmeztet, hogy ismerjék el Isten uralmát (קבלת עול מלכות שמים szószerint: Az Égi Uralom jármának elfogadása).
Az egyiptomi megváltásra való hivatkozás igen fontos nemcsak Izráel, hanem az egész emberiség szempontjából. Izráel Isten-hirdetésében az első szó az, hogy az Egyisten mint a szabadság Istene nyilatkozott meg. Ez a felfogás, amelyet Izráel Istenről alkotott, megvilágítja nekünk az emberiség történetének egészét. Ennek az igazságnak fényében a történelem egyetlen összefüggő isteni kinyilatkoztatássá válik a szabadság és az igazság fokozatos megvalósulásával kapcsolatban. Az első igében a világalkotó Isten megnyilatkozik mint a történelem Istene.

Második parancsolat: Isten egysége és szellemisége.

A zsidó hagyomány szerint (a Talmud, Midrás és Tárgum) a második parancsolat a harmadik verssel kezdődik (Mechilta, Makkóth végén).

Ex 20,3

Ne legyenek neked idegen isteneid. Mert ilyenek nem is léteznek a valóságban. Izráel vallásának alaptétele: Isten egysége.
színem előtt. Vagy: „kívülem”. Semmi se részesüljön Istennek járó imádatban, mert ez egyedül csak Őt illeti meg. Sem angyalokat, sem szent férfiakat vagy nőket nem illet meg isteni imádat; zsidónak nem szabad ezekhez könyörögni. Ez a parancsolat tiltja a rossz szellemekben, boszorkányságban és más hasonló babonában való hitet. Ez a parancsolat jelenti továbbá azt is, hogy aki hisz Istenben, nem veti bizodalmát a véletlenbe vagy a szerencsébe.

Ex 20,4

faragott képet. Ez a vers megtiltja, hogy az Egyistent helytelen módon imádják. A zsidóság egyedül tanította kezdettől fogva, hogy Isten tisztán szellemi lény és megbocsáthatatlan bűnnek minősítette, hogy Istent valamilyen testi formában ábrázolják és imádják. Kétségtelen, hogy ez a törvény akadályozta meg a vallási képzőművészet kifejlődését az ősi Izráelben, de felbecsülhetetlen szolgálatot tett az istenfelfogás tisztaságának.
bármely alakot. Nem szabad Őt elképzelni vagy imádni semmiféle alakban, még akkor sem, ha ez a kép nincs is lerögzítve.
az égben fönt. Azaz, az égitestek közül, amelyeket a héberek ősei imádtak az ősi Babilóniában.
a földön alant. Azaz, állatokat, amelyeket az izraeliták szemeláttára az egyiptomiak imádtak.
a vízben a föld alatt. A tengerek szörnyeit.

Ex 20,5

féltve őrködő Isten. A *„féltve őrködő”* szó héber megfelelője: *kanna.* Isten azt kívánja, hogy Ő *minden* legyen gyermekei számára és kizárólagosan magának követeli az engedelmességüket és szeretetüket. Megveti a kegyetlenséget és a jogtalanságot, utálja a tisztátalanságot és a bűnösséget; és éppen úgy ahogy az anya is féltő őrködéssel elhárít minden rossz befolyást gyermekétől, nehogy annak hatalmába kerüljön, Ő is féltő őrködéssel vigyáz, nehogy tisztaság és jóság helyett bálványimádás és szentségtelenség uralkodjék szeretett gyermekein. Kétségtelen és természetes, hogy az ilyen és ehhez hasonló kifejezések Isten tulajdonságaival kapcsolatosan antropomorfizmusként hatnak. Viszont Istennek ez a tulajdonsága szentségének lényegéhez tartozik és másként nem lehetett ezeket a gondolatokat érthetővé tenni az ember számára. Egyesek pedig a *kanna* szót „féltékenynek” fordítják. Izráelen kívül a régiek azt tartották, hogy mennél gazdagabb a

nép panteonja, annál nagyobb a hatalma. És mert a pogány istenek mentesek voltak minden „féltékenységtől” és megtűrték egymást és babonáikat, a pogányság szellemileg igen alacsony színvonalra süllyedt és a teljes erkölcsi pusztulás felé haladt.
megemlékszik az atyák bűnéről a fiakon. Azaz, Isten megemlékszik az atyák bűnéről, amikor meg akarja büntetni a gyermeket. Különbséget tesz az erkölcsi felelősség között, amely csak a bűnös szülőket terheli és a természetes következmények, a bűnre való hajlamosság között, ami az utódokhoz örökségként került. Tekintetbe veszi a káros környezetet és befolyást. Azért mérsékli az igazságot irgalommal. És azt teszi Ő a harmadik és negyedik nemzedékig. Az Imit régi fordítása: „megbünteti az atyák bűnét a gyermekeken”. A Tóra sem itt, sem máshol nem tanítja azt, hogy a vétkes apák bűnét meg kell torolni az ártatlan gyermekeken. „A vétkező lélek, az hal meg” (XVIII,4) mondja Ezekiél próféta. És az állam joghasználatára a Tóra világosan megállapítja: „Ne ölessenek meg az atyák a gyermekek miatt és a gyermekek ne ölessenek meg az atyák miatt, mindenki a maga vétkéért ölessék meg” (Deut. XXIV,16). Bizonyos, hogy az emberi tapasztalat igen határozottan mutatja a szülők és gyermekek egymástól való függését erkölcsi szempontból. Az apa rossz példája nagyon gyakran elrontja ivadékait. De a bűnös szülők legrettenetesebb hagyatéka gyermekeikre nem az, hogy ezek is bűnhődnek a szülők vétkeiért, hanem hogy hajlamosak más, új bűnök elkövetésére. Eszerint minden szülőben kell, hogy ha már más nem is, legalább a gyermekek iránti szeretet növelje Isten iránt érzett szeretetét. Ebben bűntől visszatartó erő rejlik, nehogy örökségbe adják a hajlamot, hogy ugyanazokat a bűnöket utódaik is elkövessék.
akik engem gyűlölnek. Bölcseink szerint ezek a szavak a gyermekekre vonatkoznak. Isten számonkéri tőlük apáik bűnét, de csak akkor, ha ők is megszegik parancsait (Berákóth 7a). Ez a magyarázat természetesen a „megbünteti” fordítás mellett szól.

Ex 20,6

ezredíziglen. Nagy az ellentét az első, szűk határ között – három vagy négy nemzedék –, ameddig Isten megemlékezik az atyák bűneiről és a másik határidő közt – ezredíziglen –, amelyen át Ő megmutatja irgalmát azoknak, akik szeretik és megtartják az ő parancsait. A hagyomány szerint legalább is ötszázszor akkora ez, mint az előbbi, mert az אלפים kifejezés legalább 2000-t jelent. (V. ö. Mákkóth 23, Rási.) „A történelem és a tapasztalat megmutatja, milyen gyakran és mily különböző körülmények között történik meg, hogy az apák rossz tettei keserű következményekkel járnak gyermekeikre. A jótékony élet áldásos következményei aránytalanul tovább hatnak ki, mint a megtorlás, ami büntetést jelent a bűnben való megrögzöttségért” (Driver).
akik engem szeretnek. Megjegyzendő a „szeret” ige, amely az embernek Istenhez való helyes viszonyát fejezi ki. V. ö.: „Szeresd tehát az Örökkévalót, Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és egész erőddel” (Deut. VI,5). Szeretet Isten iránt a zsidóság lényege és az Isten iránt érzett szeretetből fakad az, hogy engedelmeskednünk kell az Isten akaratának.

A harmadik parancsolat: Hamis és fölösleges eskü ellen.

A második parancsolat kimondja azt a kötelességet, hogy csak Istent kell imádni és hogy nem szabad semmiféle alakban ábrázolni. A harmadik parancsolat megtiltja nekünk, hogy Istent megszentségtelenítsük azzal, hogy az Ő neve említésével olyasvalaminek az állítását erősítjük meg, ami nem igaz, vagy hogy az Ő nevét könnyelmű vagy nem fontos állítással kapcsolatosan ejtjük ki.

Ex 20,7

Ne vedd az Örökkévalónak, a te Istenednek Nevét. Azaz, ne ejtsd ki a nevét. Isten és az Ő neve szent. Nem szabad tehát az Ő nevét hiábavaló módon használni, hogy tanúul hívjuk olyasmire, ami nem igaz, nem fontos, vagy lényegtelen. Csak akkor esküdhetünk Isten nevére, ha teljesen meg vagyunk győződve állításunk igazságáról, és akkor is csak abban az esetben, ha ezt a bíróság kéri tőlünk. Ez a vers megtiltja bölcseink szerint Isten nevének használatát hamis esküre (pl., hogy a fa kő) vagy hiábavaló és szükségtelen eskünél (pl., hogy a kő kő). Ezenkívül közönséges beszélgetésben sem szabad Isten nevét szükségtelenül kimondani (Sebúóth 21a).

nem hagyja büntetlenül. Hamis eskü megbocsáthatatlan bűn; ha ezt nem torolnák meg a legsúlyosabb büntetésekkel, elpusztítaná az emberi társadalmat. Bölcseink elrendelték, hogy mindenki, akinek törvényszék előtt kellett megesküdni, szertartásos figyelmeztetésben részesüljön (u. o. 39a). Egyes jámbor emberek egyáltalán nem voltak hajlandók esküt letenni. Az esszeusok – zsidó szekta a Második Szentély korában –, azt tanították, hogy „akinek nem lehet hinni eskü nélkül, az már el is van ítélve". „A te igened legyen igen, és nemed nem" mondja a Talmud (Bába Mecia 49a, Tánchúma Vájjikrá 7).

A negyedik parancsolat: A szombat.

Ex 20,8

Emlékezzél. Az „emlékezzél" szó használata azt jelentheti, hogy ez az intézkedés ismeretes volt az izraelitáknál már jóval a mannával történt tapasztalatok előtt is; ez tehát olyan szent intézmény, amelyet az ősatyáktól örököltek. Bölcseink azonban azt, hogy „emlékezzél meg a szombat napjáról", úgy magyarázzák, gondolj rá és készülj az eljövetelére (Peszáchim 106a, Béca 15b stb.); gondolj rá napról-napra és beszélj szentségéről és megszentelő hatásáról. Elrendelték, hogy a szombat beköszöntésekor elmondják a *Kiddus*-imát, amelyben Istent dícsérik azért, hogy a szombatot adta és a szombat kimenetelekor a *Hávdála*-áldást, amelyben Istent dícsérik, hogy megkülönböztette a szombatot a munkanaptól.
a szombat napjáról. Héberül: *sabbath.* A *sábáth* ige a munka abbahagyását és a pihenést jelenti.
hogy megszenteljed. A szombat olyan nap, amelyet a nyugalmon kívül magasabbrendű, szent céloknak szolgálatába kell állítanunk. Már Philo is kiemeli a szombatnak szellemi életünk fejlesztése körüli fontosságát. Lényeges része a szombatnak az ünnepélyes istentisztelet és az azzal kapcsolatos vallásos oktatás: rendszeres olvasmányok a Tórából és a prófétákból. A szombatnak az a jellege, hogy lényegesen hozzá tartozik a vallásos tanítások terjesztése, a többi ünnepek kialakulásában is nagy szerepet játszik. Így a zsidó nép egyik legértékesebb nevelő eszközévé vált. De a leányvallások is átvették a heti pihenőnapjukkal, illetve ünnepeikkel kapcsolatos berendezkedéseknél ezt a különleges zsidó jellegű intézményes szokást és ennek következtében a szombat az egész emberiség szellemi és társadalmi fejlődésének jelentős tényezője lett. Zunz Lipót, a zsidó tudomány egyik megalapítója, kimutatja, hogy mily nagy hatást gyakorolt Izráel egész belső történetére a Tórához fűződő szombati prédikációk fejlődése. Egyébként a szombati istentisztelet még ma is az az erő, amely a zsidó közösségi érzést fenntartja és fejleszti. Enélkül nagy szellemi károkat szenvedne az egyén és a közösség egyaránt.

Ex 20,9

dolgozzál. A munka a hétnek hat napján époly fontos az ember testi és szellemi fejlődése szempontjából, mint a nyugalom a hetedik napon. Sem férfi, sem nő, bármily gazdag is, nincs felmentve, bölcseink szerint (Hoffmann, Midrás, Tánnáim, Deut. V,14) a munka kötelessége alól, mert a tétlenség okvetlenül bűnös gondolatokhoz és rossz tettekhez vezet. Hogy *hét* nap közül legalább egyet a pihenésnek kell szentelni, azt az utolsó 3000 év tapasztalatai is igazolták. Egészségi állapotunk folytonosan rosszabbodik, ha ennyit sem szánunk a pihenésre. Az első francia köztársaság be akarta vezetni, hogy csak minden tizedik nap legyen pihenőnap. De a kísérlet nem sikerült.
munkádat. Héberül מלאכתך, az amit az ember létrehoz gondolatával, akaratával és munkájával.

Ex 20,10

szombat az Örökkévalónak. Egy nap, amely elsősorban Istennek van szentelve.
ne végezz semmi munkát. A Szentírás nem sorolja fel azokat a munkákat, amelyeket szombaton tilos elvégezni, hanem alkalomadtán említi a mezei munkát, vételt, eladást, utazást, főzést stb., mint tilos munkákat. A Misna felsorolja 39 csoportra osztva mindazokat a cselekvéseket, amelyek zsidó törvény szerint munkának számítanak. Pl. szántást, aratást, teherhordást, tűzgyújtást, írást, varrást, stb. (Sábbáth 7. fejezet.) Vannak más dolgok, amelyeket nem lehet ebbe a 39 kategóriába beosztani,

de mégis tilosak, mert egy szombati tilalom megszegésére vezethetnek (שבות). Ugyanígy tilos minden cselekedet, amely arra irányul, hogy a szombatot hétköznappá változtassa. Amit sajátmagunk nem tehetünk meg, azt nem szabad más zsidó által sem elvégeztetnünk, még akkor sem, ha az egyébként meg is szokta szegni a szombatot. Az összes szombati törvények azonban fel vannak függesztve, mihelyt emberi élet forog veszélyben; bölcseink szerint נפש דוחה את השבת פקוח (Sábbáth 132a, Jóma 82a, 88b) „az élet megmentése a szombati tilalom mellőzését követeli". Isten törvényei az emberi jólét előmozdítását és az élet javát célozzák. Ez az elv Lev. XVIII,5-ön alapszik; „Őrizzétek meg törvényeimet és rendeleteimet, amelyeket megtesz az ember, hogy *éljen általuk"*. וחי בהם

te. A ház feje, aki felelős mindazokért, akik házában élnek.

sem szolgád, sem szolgálónőd. V. ö. Deut. V,14. Nemcsak a gyermekek, hanem a szolgák is, akár izraeliták, akár pogányok, sőt a teherhordó állatok is részesülnek a szombati nap nyugalmának áldásában; lásd a XXIII,12-hez szóló magyarázatot. „A szombat határtalan jótéteménye az emberiségnek és a vallás legnagyobb csodája. Semmi sem látszik egyszerűbbnek, mint ez az intézmény, hogy a hat munkanap után a hetedik napon pihenjenek. És mégsem jött rá a világ egyetlen törvényhozója sem erre az eszmére. A görögök és a rómaiak egyenesen nevetségesnek tartották" (B. Jacob).

barmod. A zsidóság dicsősége, hogy évezredekkel előbb, mint bárki más, teljesen felismerte az ember kötelességeit néma barátaival és segítőivel szemben; lásd Deut. V,14.

sem az idegen. A nem-izraelita, aki magára vette a hét noáchida törvény megtartását; lásd XII,48. Noha a szombat nem tartozik azon törvények közé, amelyeket meg kell tartania, mégis élvezi a szombati nyugalmat, önmagáért, mint emberi lény.

kapuidon belül van. A város határain belül.

Ex 20,11

megpihent. Lásd Gen. II,1–3-hoz szóló magyarázatot. Bölcseink szerint a szombat megtartása által tanúságot teszünk amellett, hogy hiszünk Istenben, a világegyetem Teremtőjében, (V. ö. Jalkut Jitró § 296.) Istenben, aki nem azonos a természettel, hanem a természet felett áll, annak alkotója és uralkodója. Talmudi misztikusok elmondják, hogy az ég és a föld teremtésénél az anyag elszabadult és egy isteni hang rákiáltott: „Elég! Eddig és ne tovább!" (Chagiga 12a). Az ember Isten képmására alkotva Őáltala a teremtés erejével ruháztatott fel. De az ő kis univerzumában is az anyag folyton kisiklik kezéből, azzal fenyeget, hogy legyőzi a lelket és fölébe kerül. A szombat által, amelyet זכר למעשה בראשית „emlékeztetés a teremtés művére" névvel jelölnek meg, fel vagyunk ruházva isteni hatalommal, hogy azt mondjuk „Elég!" a környezet minden lázadó követelésére, mert emlékeztetést nyerünk arra, hogy le tudjuk győzni mindazokat az anyagi hatalmakat, amelyek elnyomhatnának bennünket.

áldotta meg… a szombat napját. Az áldás napjává tette azoknak, akik megtartják. Lásd Gen. II,3-hoz szóló magyarázatot. A szombat egészen új fogalom volt, amely nem létezett azelőtt egy nemzetnél és vallásnál sem, örök emlékeztetője annak, hogy az ember felszabadíthatja magát világi gondjainak rabsága alól; hogy az ember szellemi szabadságra, békére és boldogságra teremtetett (Ewald). „A szombat az emberiség egyik dicsősége. Mert ha a munka előkelő dolog, annál előkelőbb szabad akaratunkból szünetet tartani a munkában, amely eredményt, pénzt, hírnevet szerez nekünk. Egy napot a nyugalomnak és Istennek szentelni, ez csakis az ember kiváltsága" (C. G. Montefiore).

és megszentelte azt. Felruházta megszentelő erővel. A szombat szentségének nyomai láthatók a zsidó lelkeken. Jesája úgy beszél a szombatról, mint „gyönyörűségről"; a liturgia pedig úgy írja le a szombati nyugalmat, mint a „szeretetben és az áldozatkészségben, az igazságban és a hűségben, békességben és a megenyhülésben, a megnyugvás és a biztonság érzetében megerősítő pihenést". „A szombat menyországot plántált minden zsidó házába, megtöltvén azt sokáig várt, örömmel üdvözölt békével; minden otthont szentéllyé varázsol, ahol az atya a pap és az anya, aki meggyujtja a szombati gyertyát, a világosság angyala" (B. Jacob). A szombat előz gondot és fáradtságot, szomorúságot és bánatot. Szombaton tilos a böjtölés (kivéve az Engesztelés napján, amely mint a

szombatok szombatja, felfüggeszti a rendes szombatok szabályát); úgyszintén szünetel minden gyász a szombati napon. A három szombati étkezésnek mindegyike kötelező vallási cselekedet (מצוה), amelyet vallásos zsidó otthonokban asztali dalok זמירות kísérnek. A szombat szellemi hatását a régiek נשמה יתירה-nak „külön léleknek" nevezik, amelyet a zsidó erre a napra kap. Tudatlan és rosszakaratú kritikusok elítélik a rabbinikus szombattörvényeket számtalan aprólékosságuk és elviselhetetlen „terhük" miatt. Ezek az intézkedések azonban igazolják önmagukat; mert annak a zsidónak, aki valóban lelkiismeretesen megtartja mindezeket a szabályokat, *és csakis az ilyen zsidónak,* megvan a szombati nyugalma. Az említett szombati törvények formaságairól egy német protestáns teológus nemrég ezt írta:
„Akinek alkalma van megismerni a mi napjainkban egy zsidó család belső életét, amely komoly jámborsággal és szigorúsággal megtartja ősei törvényét, csodálkozik azon a bőséges örömön, őszinte vidámságon, amelyről nem is álmodik a kívülálló és amelyet a Törvény teremt a zsidó házban. Az egész ház örül a szombatnak, amelyet különös megelégedéssel ünnepelnek, nemcsak mint a nyugalom napját, hanem még inkább, mint az öröm napját. Zsidó imák a szombatot „a lélek gyönyörűségének" nevezik, annak számára, aki megszenteli azt, az „élvezi a Te jóságod bőségét". Ilyen kifejezések nem puszta szavak; ezek az önként fakadó tiszta boldogságnak és lelkesedésnek a kifejezései" (Kittel).
A szombat megtartása nélkül, a bölcseink által meghatározott régi szombat nélkül, megszűnne idővel az egész zsidó élet.

Az ötödik parancsolat: A szülők tisztelete.

Ez a parancsolat a szombati törvény után jön, mert a szombat a családi élet alapja és biztosítéka. A parancsolatok első kőtáblájára van vésve ez a parancs, amely tábla az Isten iránti kötelességeket tartalmazza, mert a szülők Istent helyettesítik gyermekeiknél. A Szentírás máshol is párhuzamosan említi a szülők iránt és az Isten iránt való kötelességeket. (Lev. XIX,3.)

Ex 20,12

Tiszteld atyádat és anyádat. Viselkedjél tisztelettel, és szeretettel irántuk. Mindkét szülőnek egyformán lehet erre igénye. Mert ámbár itt az *atya* van első helyen említve, Lev. XIX,3-ban azt olvassuk: „Mindenki anyját és atyját félje". És ez a kötelesség a síron túlra is terjed. A gyermeknek szeretnie kell elhúnyt szülőjét szívvel és tettel. A szülők iránti tisztelet a legelemibb emberi kötelességekhez tartozik; nincs az a kiváló tulajdonság, amely ennek a kötelező tiszteletnek a hiányát pótolhatná. Csak rendkívül ritka esetekben (pl. ha istentelen szülők gyermeküket gaztettek elkövetésére akarják rábírni) lehet jogos az engedetlenség. Illő tisztelet a szülők iránt még akkor is kötelező, ha az időnként nagy nehézségeket okoz is. Sém és Jáfet a szeretet köntösét borították atyjuk szemérmére; csak az elfajult gyermek gyönyörködik a szülők szégyenében vagy lealázásában. Lásd Gen. IX,23-hoz szóló magyarázatot és Péld. XXX,17. A szülők részére a legnagyobb eredmény, ha mindig tökéletesen megérdemlik gyermekük tiszteletét, bizalmát és szeretetét.
hogy hosszú életű légy. A szülők iránti tisztelet jutalma boldogság és áldás. Ez nem látható mindíg az egyén életében, de a parancsolat az egyénnek, mint a közösség tagjának, mint a nép gyermekének szól. A szülői ház sokkal fontosabb a nép életében, mint az iskolák, a gazdasági és politikai élet; a nemzet fennmaradásának és boldogságának alapja a gyermeknek tisztelete a szülő iránt. Ha egy nemzet megvetéssel tekint saját multjára, kétségbeeséssel tekinthet jövőjére; elpusztul erkölcsi öngyilkosság által.

A második tábla: Kötelességek az emberek iránt.

Az első öt parancsolat mindegyikének magyarázó függeléke van. Az utolsó öt határozott és rövid. Csupa „ne" szóval kezdődő tilalom. Embertársainkhoz való viszonyunkat nem kell bővebben

magyarázni. Mivel mi érezzük azt a rosszat, amit mások tesznek velünk, világosan tudjuk, hogyan kell viselkednünk másokkal szemben. E kötelességeknek alapja: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” (Lev. XIX,18). Párhuzama Hillél mondása: „Ami számodra gyűlöletes, ne tedd másnak sem” (Sábbáth 31a).

A hatodik parancsolat: Az emberi élet szentsége.

Ex 20,13

Ne ölj. Az emberi élet értéke azon a tényen alapszik, hogy az ember „Isten képmására” teremtetett. Egyedül Isten adja az életet és csakis Ő veheti el. Emberi lénynek szándékos megölése, kivéve a törvényszék által kiszabott halálos büntetésnél vagy nemzeti és emberi jogokért vívott háborúban, a legnagyobb bűn. A gyermek élete ép olyan szent, mint a felnőtt élete. A régi Görögországban a gyenge gyermekeket kitették, vagyis cserbenhagyták egy magányos hegyen, hogy elpusztuljanak. A zsidók ellenállása a gyermekgyilkossággal szemben sokáig megvetendő előítéletnek számított. „Bűnnek számít a zsidóknál egy gyermeket megölni”, így gúnyolódik Tacitus, római történetíró. A zsidó vallási eszmék hatása alatt az iszlámnak is nagy küzdelmeket kellett eleinte folytatnia, hogy az elsőszülött leánygyermeket, régi szokás szerint, ne temessék el élve születése után. Kínában működő missziók ma is sok ezer pusztulásnak kitett csecsemő életét mentik meg évente.
A héber törvény pontosan megkülönbözteti a véletlen emberölést a szándékos gyilkosságtól. Megvédi a vérbosszútól azt, aki akaratlanul ölt meg valakit; de nem engedi meg a kiegyezést vagy a gyilkos életének pénzzel való megváltását. A zsidó erkölcs kiterjeszti a gyilkosság fogalmát és idesorolja mindazokat a cselekedeteket, amelyek veszélyeztetik embertársaink egészségét vagy jólétét vagy bármely cselekedetnek elmulasztását, amely által embertársunkat megmenthetnők a veszélyből, a nyomortól vagy a kétségbeeséstől. Az öngyilkosság tilalmáról lásd a Gen. IX,5-höz szóló magyarázatot.

A hetedik parancsolat: A házasság szentsége.

Ne légy házasságtörő. „Csúf, Istentől megvetett gaztett” (Philo). A házasságtörés ellen szóló parancsolat a férjet és a feleséget egyaránt inti, hogy a házasság szent szövetségét meg ne gyalázzák. Ez egyúttal óvást emel erkölcstelen beszéd ellen vagy olyan emberek társasága ellen, akik kigúnyolják a tisztaság szentségét. Egy népnél sem volt tisztább családi élet, mint a zsidóknál. Egy nő sem örvendett nagyobb tiszteletnek, mint a zsidó nő és ő ezt a tiszteletet tökéletesen meg is érdemelte.

A nyolcadik parancsolat: A vagyon szentsége.

Ne lopj. A vagyon jelenti a szorgalom és az értelem gyümölcsét. Minden támadás embertársunk vagyona ellen eszerint támadás az emberi egyéniség ellen. Ennek a parancsolatnak tágabb értelmezése is van, mint a rablásnak. Megtilt minden törvénytelen vagyonszerzést csalás, sikkasztás vagy hamisítás útján. „Vannak cselekedetek, amelyek látszólag törvényesek, vagyis nem járnak kimondott törvényszegéssel, mégis aljasak és becstelenek. Így mindazok a tettek, amelyekkel valaki kihasználja embertársa tudatlanságát, vagy zavarát, hogy azzal saját vagyonát növelje” (M. Friedländer).

A kilencedik parancsolat: Hamis tanúskodás ellen.

A három megelőző parancs olyan vétkekre vonatkozik, amelyeket aktív cselekedettel követünk el embertársaink ellen; ez a parancsolat pedig olyan vétekre vonatkozik, amit a száj beszédével

követünk el. Ez a parancs a becsület védelme.
Ne tégy felebarátod ellen hamis tanúságot. Ez a parancsolat magába foglalja a rágalmazásnak minden fajtáját, rossz hír keltésének és a dolgok elferdítésének tilalmát, akár egyén ellen, akár közösség, nép, faj vagy felekezet ellen. Senki sem szenvedett annyit rágalmazás és a valóság elferdítése miatt, mint a zsidók és a zsidóság. Így egyes teológusok még ma is azt állítják, hogy ennek a parancsolatnak értelmében izraelitának csak a másik izraelita rágalmazása tilos. Ezt arra alapítják, hogy a „barát" vagy „felebarát" (רע) itt és abban a parancsban „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" (Lev. XIX,18), nem jelenti általában az embertársakat, csak az izraelita néptársakat. Ez klasszikus példája a hamis tanúskodásnak Izráel ellen, amint ezt Ex. XI,2 bizonyítja („Kérjen kiki barátjától… ezüstedényeket és aranyedényeket"), ahol a barát szó nem is vonatkozhatik izraelitára, hanem csakis az egyiptomiakra. Itt is mint a 9. parancsolatban „barát", illetve „felebarát" kifejezésre ugyanaz a héber szó áll (רע).

Tizedik parancsolat: Mohó kívánság ellen.

Ex 20,14

Ne kívánd. Ne áhitozzál bárminek birtoklására, amit nem lehet megkapni tisztességes, törvényes úton. Ez a parancs minden gonosz cselekedet forrására utal, a zsákmányolási vágy nemtelen ösztöneire és indokaira, amik majdnem minden bűncselekménynek alapjai. Az az ember, aki nem kívánja embertársa vagyonát, nem is tesz hamis esküt ellene, nem rabol, nem gyilkol és nem követ el házasságtörést. Ez önmegtagadást követel, mert minden embernek hatalmában áll eldönteni, hogy ő uralkodjék-e ösztönein vagy indulatai uralkodjanak őrajta. Ilyen önuralom nélkül nem létezhetik értékes emberi élet. „Ki az erős?" kérdik bölcseink, „Aki uralkodik szenvedélyein" (Ábóth IV,1).
felebarátod házát. Azaz, háztartását. A felsorolt példák azok a dolgok, amelyeket a leggyakrabban megkívánnak.
Ezt a parancsolatot Deut. V,18 más szavakkal mondja el. Ezt az eltérést a többi apró eltéréssel együtt, amelyek az itteni Tíz parancsolat és a Deut. V,6–18-ban előforduló szöveg között megállapíthatók, majd a Deuteronomium könyvének tárgyalásánál fogjuk megbeszélni.
semmit. Vagy: bármit.

15–18. A kinyilatkoztatás hatása.

Ex 20,15

látta a mennydörgést és a villanó lángokat. A „látta", szószerint „látták" ige mindkét tárgyra vonatkozik. Természetesen a mennydörgést nem lehetett látni. Egyébként ezt a jelenséget, ahol egy ige több tárgyra vonatkozik, amelyek közül egyesekhez más ige kellene, ismeri a stilisztika és *zeugmának* nevezi.
megrendült. Félelem szállta meg őket.
Mihelyt a nép hallotta a mennydörgést és látta a villámokat (XIX,16–19), megrendült, még mielőtt a parancsolatokat kapta; lásd Deut. V,5.19.

Ex 20,16

és meg fogjuk hallgatni. És engedelmeskedni fogunk; lásd Deut. V,24.
és ne szóljon hozzánk Isten. A Tíz ige kihirdetése előtt.
nehogy meghaljunk. Lásd Deut. V,22.

Ex 20,17

hogy próbára tegyen titeket. Mózes megnyugtatja a népet. A megrettentés célja az volt, hogy próbára tegye a népet, hajlandó-e magát Istennek alávetni (l. XVI,4).
hogy az Ő félelme legyen arcotokon. Isten „félelme" azt jelenti, hogy félnek Istent megsérteni; és mivel ez megóv a bűntől, „Isten félelme" „Isten szeretetévé" válik.

és ne vétkezzetek. Isten azt kívánja, hogy a becsületesség legyen az ember életének vezérelve.

Ex 20,18

A nép távolabb állott (lásd 15. v.), amíg Mózes közeledett a sűrű felhőhöz.
ahol Isten volt. „Ahol Isten dicsősége volt” (Onkelosz).

A szövetség könyve. (XX,19–XXIII,33)

Ex XX.

Ez a rész különböző polgári, büntető, erkölcsi és vallási törvényeket tartalmaz. Semmi sem lehet alkalmasabb ilyen törvénygyüjtemény bevezetőjéül, mint a nyilvános istentiszteletre vonatkozó előírások közlése.

19–23. Hogyan kell Istent imádni.

Ex 20,19

Ti láttátok. Ti szemtanúk voltatok és ismeritek az én kinyilatkoztatásom valóságát.
az égből. Lenyügöző és összehasonlíthatatlan módon (Strack).

Ex 20,20

Ne készítsetek mellettem ezüstisteneket. Az istentiszteletre vonatkozó szabályok a bálványimádás tilalmának ismétlésével kezdődnek, még ha a bálvány ezüstből vagy aranyból lenne is. Az aranyborjú esete bizonyítja, hogy az ilyen ismétlés korántsem volt felesleges.

Ex 20,21

Földből oltárt. Még az sem fontos, hogy kőből legyen az oltár lásd a 22. verset.
mindazokon a helyeken. Azokra a különböző helyekre vonatkozik, amelyeken a frigysátor volt, attól kezdve, hogy az izraeliták Kanaán földjére léptek egész a salamoni templom felépítéséig (Hoffmann); lásd Deuteronomiumhoz „Az istentisztelet központosításáról” szóló jegyzeteket.
említeni engedem. Azaz, bárhol, ahol megparancsolom neked, hogy Nekem oltárt vagy szentélyt építs. Isten nevét említeni azt jelenti, imádkozni Hozzá; v. ö. Zsolt. XX,8 és Jes. XXVI,13.

Ex 20,22

kőoltárt. Megengedhető; de a köveknek faragatlan, természetes szikláknak kell lenniök, amelyeket Isten ujja, a természet formált.
kardodat. Vagy „vasszerszámodat”. A hagyomány ezt a tilalmat a következőképpen magyarázza: „A vas megröviditi az életet, míg az oltár meghosszabbítja” (Mechilta). A kard vagy vasfegyver a hadakozás jelképe, míg az oltár az engesztelés és béke jelképe Isten és ember közt, továbbá ember és ember közt.

Ex 20,23

fel legyen fedve. Nehogy a pap ruházata rendetlen legyen és testrészei takaratlanok maradjanak. Ez nemcsak a pogány szertartások vad szemérmetlenségeit tiltja, hanem az illő formák minden mellőzését is az istentisztelettel kapcsolatban.

D)
A Tíz ige vagy a Dekalogus.

Egyetlen vallási okmány sem gyakorolt nagyobb hatást az ember erkölcsi és társadalmi fejlődésére, mint az emberi kötelességeknek ez az isteni kinyilatkoztatása, amely a Tíz parancsolat néven ismeretes. Ez a néhány szűkszavú parancsolat – mindössze 120 héber szó – felöleli ténykedéseink összes területeit, nemcsak a külső cselekvéseket, hanem a szív titkos gondolatait is. Egyszerű, megragadó alakban adja ez az egyedülálló „törvénykönyvek törvénykönyve” az istenimádat és a jog alapvető szabályait minden időkre és minden ember számára.

I.
A Tíz parancsolat a zsidóságban.

Már a legrégibb időkben is helyesen értékelték Izráelben a Tíz parancsolat alapvető jelentőségét. A Talmud mesterei példázataikban és a rabbinikus legendák finom, költői, képes beszédeikkel hangsúlyozták a Tíz ige örök és egyetemes jelentőségét. A zsidó hagyomány szerint a két tábla, amelyre a Tíz parancsolat rá volt vésve, már a világ teremtésének előestéjén elő volt készítve (Ábóth V,6), tehát korban megelőzik az emberiséget és így függetlenek időtől, helytől és faji kultúrától; a dicsőség szafir trónusából vágattak ki és ezért örök értékűek. A Szinaj-hegyi kinyilatkoztatás, úgy mondták, a sivatagban történt, amely egyetlen nemzetnek sem kizárólagos birtoka. És nemcsak Izráel hallotta azt, hanem a föld összes lakói. Az isteni hang hetven nyelven szólott (Sább. 88b), amennyit a hagyomány szerint a földön beszélnek, hogy minden ember megértse az egész világnak szóló és az egész emberiséget megváltó tanításokat. Minden egyes parancsolat, amint elhangzott a Szinaj csúcsáról, megtöltötte az egész világot illattal. A halottak az alvilágban feléledtek és odazarándokoltak a Szinajhoz; sőt Izráel összes, még meg nem született lelkei is odagyülekeztek. Amidőn az isteni parancsolat elhangzott a Szinaj magaslatáról, egyetlen madár sem énekelt, egyetlen barom sem bőgött, az óceán nem háborgott és egyetlen teremtmény sem moccant; az egész természet lélekzetelfojtva figyelt az isteni hang hallatára, amely kinyilatkoztatta a lelkiismeret és az igazság fennhatóságát a világegyetemben. Bölcseink szerint Sziván hatodika, a szinaji kinyilatkoztatás napja, épolyan jelentős, mint maga a teremtés napja; mert az erkölcsi törvény létesülése nélkül, az anyagi világegyetem teremtése tökéletlen, sőt értelmetlen lenne (Sább. 88a). Ugyanakkor a Talmud mesterei nyomatékosan kiemelték, hogy a Tíz parancsolat nem foglalja magába az ember minden kötelességét, mint ahogy egyes zsidó szekták, amelyek a Második Szentély idején virágzottak, tanították. A Tíz parancsolat lefektette a vallás és az erkölcs *alapjait* és erre még rá kellett építeni az Emberi Kötelességek egész épületét. (Berák. 12a. V. ö. Guttmann M. בחינת המצוות 60 és köv.)

A Tíz ige rabbinikus értelmezését magukévá tették a középkori tanítómesterek és bölcsészek és ma is vállalják a zsidóság összes árnyalatai. Száádja és Jehúda Hálévi, Rási és Ábárbánel, a karaiták és a kabbalisták, mind egyetértenek a Tíz parancsolat tekintetében és ezeket a hit alapjainak, a Tóra oszlopainak és gyökerének ismerik el. A legújabb időben a zsidóság különböző képviselői kimutatták, hogy minden vallási törvény, amely a Tórában szerepel, tulajdonképpen a Tíz parancsolat alapigazságait juttatja érvényre; és hogy valóban a zsidóság minden hitbeli és világnézeti eszmeanyaga a Tíz ige beosztása szerint csoportosítható.

Már a talmudi forrásokban találkozunk azzal a gondolattal, hogy a Tíz ige a legfőbb törvényeket tartalmazza és szinte keretül szolgálhatna az egész Tórának. Sább. 87a. Num. r. XIII,16 és XVIII,21. Száádja Gáon fejti ki először részleteiben ezt a gondolatot. V. ö. בחינת המצוות 61 és köv.

A Tíz ige kulcshelyet foglal el az apologetikában is, különösen az ó-kort befejező századokban. A bibliaolvasót azonban csak egy alapgondolat foglalkoztatja, a *kinyilatkoztatott törvény* fogalma. A zsidó teológiának egyik alapvonása, hogy isteni kinyilatkoztatásokban a látomás, vagyis a jelenés mint olyan háttérbe szorul az isteni üzenet mögött. A másik alapvonása pedig az, hogy az üzenetben a fősúly az *isteni akaratra* irányul, arra, hogy mit kíván Isten kinyilatkoztatása nyomán az emberektől. Ez a szempont újabb fényt vet különösen a Tóra törvénytani részére. Azzal szemben, hogy másutt az *igazság* fogalmát állítják előtérbe, annak kihangsúlyozásával, hogy a kinyilatkoztatás magasabbrendű igazságok föltárásának van szánva, azt mondja a zsidó teológia,

hogy a kinyilatkoztatás főképpen *üzenet* arról, hogy mit kíván Isten az emberektől. Ilyen üzenet természetszerűen *törvény* keretében jut gyakorlati kifejezésre. A Tíz ige mindvégig ezt a képet mutatja. Vegyük azt a természetesnek látszó igét: „Tiszteld atyádat és anyádat". Lehet-e ezt egyszerűen *igazságnak* nevezni? A természettudományok keretében semmi esetre sem! De egyébképen sem lehet itt igazságról beszélni, hanem isteni akaratról, ill. *törvényről,* amely igazzá tételét, valóra váltását várja az ember fiaitól. Így van az egész valláserkölcs és etika tartalmával. Nem lehet az ilyen tartalmakról mondani, hogy *kész* igazságok. Csak kívánni, sőt követelni lehet, hogy *igazságokká váljanak,* hogy valóra váltassanak az ember gyakorlati életében.
Egyes modernebb teológusok úgy vélik, hogy a tizedik ige: *„Ne kívánd meg"* stb. nem illik bele az ősi dekalógusba, magasabb eszmei tartalmánál fogva. Azok nyilván azt hiszik, hogy a zsidóság vallásának már törvénytani formája, mint olyan, bizonyos alacsonyabb szintet kölcsönöz a vallásnak. Elfelejtik, hogy a vallásban a törvény mint *kinyilatkoztatott isteni akarat* jelentkezik, mind hit, mind etika dolgában. Már Buiding, a nagy jogtudós rámutat arra, hogy az öt jogi tilalom büntetőjogi sanctio nélküli rövidsége az isteni szikra fönségével bír. A Tóra nemcsak a bűnös *kívánság* tilalmát tartalmazza, hanem tartalmazza a „szeresd felebarátodat mint tenmagadat" (Lev. XIX,18); „szeresd őt (az idegent) mint tenmagadat" (u. o. 34. o.); „Szeresd az Örökkévalót a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és minden tehetségeddel" (Deut. VI,5) tanításokat; és tartalmaz sok más olyan tételt, amelyekre mint a hitnek és erkölcsnek legmagasabb csúcspontjaira tekintünk. Aki az ősi kinyilatkoztatás tényét igaz hittel fogadja, természetesnek fogja találni, hogy az egyszerű és ma természetesnek látszó szabályok mellett a legmagasztosabbak is helyet foglalnak. E téren igazán mondhatjuk, hogy nincsen új a nap alatt. John Stuart Mill egyik értekezésében *(Utility of Religion)* az emberszeretet „új" parancsolatáról szól, de egy későbbi kiadásban a következő jegyzetet teszi hozzá: „A parancsolat azonban nem új. Igazságot szolgáltatva a régi héber törvényhozásnak, mindíg arra kellene visszaemlékezni, hogy a parancsolat, embertársunkat úgy szeretni mint önmagunkat, már megvan a Pentateuchusban. És igen meglepő, hogy valóban megvan". (*Three Essays on Religion.* 3. kiad. London, 1885. 98. l.).

II.
A Tíz parancsolat Izráelen kívül.

Figyelemreméltó az a hely, amelyet a Tíz ige elfoglal az emberiség egyetemes vallási életében a zsidóságon kívül. Egyike a leghíresebb egyházatyáknak a Tíz parancsolatról úgy beszélt, mint a „törvény szívéről"; és ez maradt a kereszténység felfogása több mint 1500 éven át. Luther szavai, „Sohasem lesz olyan törvény, amely ezekkel a parancsolatokkal egyenértékű lenne, még kevésbbé olyan, amely felülmúlná azokat, mert ezek olyan magasztosak, hogy saját erejéből ember fia nem juthat el ilyen fokra" – jellemzők a protestáns egyházak felfogására. A humanisták, a deisták, sőt a szabadgondolkodók is tisztelettel beszéltek a szinaji Törvényről. Két nemzedékkel ezelőtt ezt írta Renan: „Az összehasonlíthatatlan szerencse, amely az Exodus ez oldalának jutott, t. i. hogy az egyetemes erkölcs törvénykönyve lett, jól megérdemelt. A Tíz ige minden népnek szól; és az idők végéig Isten parancsolatai maradnak". A kultúrtörténészek általában megegyeznek abban, hogy noha manapság kétségtelenül alacsony a világ erkölcsi színvonala, mégis bizonyos, hogy a Tíz parancsolat mélyreható befolyása nélkül még alacsonyabb fokon állana az emberiség.
Egészen másképp kezdték megítélni a Tíz parancsolatot a bibliakritika megindulása után. Gyakran nyílt ellenszenvvel viseltettek iránta a kutatók. Ez az ellenszenv állítólagos történeti és erkölcsi okokra vezethető vissza. Az állítólagos okok mindegyikéből elegendő lesz egy-egy példa, alaptalanságuk kimutatására. Így pl. a 19. század legnagyobb részében a kritikusok tagadták, hogy a Tíz ige mózesi eredetű a második parancsolatban előforduló képimádás tilalma miatt. A képimádás létezése a Birák és a Királyság korában szerintük bizonyította, hogy a képimádás tilalma nem lehetett Mózes idejében ismert. Nos, az valóban igaz, hogy az ősi Izráel nagy része a képimádás tilalmát több évszázadon át *megszegte,* mint ahogy 14 évszázadon át a kereszténység keletkezése óta a képimádás tilalmát „szándékosan félreismerte az *egész* keresztény egyház, egészen a

reformációig és még ma is semmisnek tekinti a kereszténység nagyobbik fele” (Canon Charles). De az egyáltalán nem helytálló bizonyíték, hogy mivel egy törvényt nyiltan megszegnek vagy hallgatólagosan nem vesznek figyelembe, azért az a törvény nem létezik. Minden tapasztalat, amelyet régi és modern társadalmak történetének vizsgálatánál nyerünk, e feltevés ellen szól. Kiváló bibliakutatók fel is ismerték ezt; és olyan jelentős tudósok, mint Burney és Sellin professzorok elismerik, hogy „nem merült fel semmiféle elfogadható ok, amely a Tíz ige mózesi eredete ellen szólna”.
Nem meggyőzőbbek azok az erkölcsi ellenvetések sem, amelyeket a kritikusok a Tíz ige ellen felhoznak, pl. hogy az csak *külső* cselekvésekkel foglalkozik. Ezek nem veszik figyelembe a tizedik igét, a legbensőbbet a parancsolatok közül: vagy szándékosan tagadják, hogy a „ne kívánd” vissza akarja szorítani a törvénytelen, belső vágyakozást valami után, ami a másé. És ezek nem veszik figyelembe azt sem, hogy a külső cselekvésekkel is együtt járnak a belső hitelvek, a szombattal pl. együttjár a világteremtésben való hit, továbbá az a fontos szociális elv, hogy meg kell adni a rabszolgának is a hetedik napi munkaszünetet. Modern teológusoknak a Tíz ige és az egész héber Szentírás iránti ellenszenve nem következik tárgyilagos kiindulópontból. Ezt bizonyítja a már említett felebaráti szeretet parancsolata, amely föltétlen csúcspontja az etikának és amelyet J. St. Mill azzal a határozott és erélyes jegyzettel lát el, hogy bizony nem új! Ilyesmit mások is állítanak, köztük Harnack is (Das Wesen d. Christentums 30–31). Guttmann M., Das Judentum u. seine Umwelt 338 és köv. – Ez a gondolatmenet eleve téves csapáson járt. Amely teológia Isten egységéből indul ki, annak az Egyisten ősi kinyilatkoztatását teljes magasztosságában el kell ismernie. A Tíz igének mint Isten által kinyilatkoztatott erkölcsi alapnak megtámadása vagy akár csak lekicsinylése, nem hozza meg a kívánt eredményt, mert a hit alapjainak megrendítéséhez és minden erkölcs és vallás visszautasításához vezet.

III.
A mai kor erkölcsi zűrzavara.

Különösen a mai korban károsak a támadások a Tíz parancsolat ellen. Mert a mai kor emberénél különösen szükség van az Erkölcsi Törvény isteni megerősítésére. A 19. század szeretett önmagáról úgy beszélni, mint a tudomány századáról. Nos, „a tudomány felszereli az embert, de nem vezeti őt. Megvilágítja előtte a világot a legtávolabbi csillagok távolságáig; de meghagyja az éjszakát a szívben. Legyőzhetetlen, de közömbös, semleges, erkölcs-nélküli” (Darmsteter). E század divatos tana volt az a „felfedezés”, hogy az ember az állattól származik; röviddel a felfedezés után sok irodalmi és művészi vezető feladatának tartotta a társadalom meggyőzését afelől, hogy az ember számára az lenne a természetes, ha visszatérne az állathoz. A hatalmasodó pogány szellem támadni kezdte a régi erkölcsi világot. Kiküszöbölte Isten hatalmát az ember életéből, kigúnyolta az összes erkölcsi korlátokat és kijelentette, hogy ösztön és hajlam az igazi vezérek az emberi boldogsághoz. A huszadik század folytatta azt az irányt, amely a 19-ben megindult. Az úgynevezett új pszichológia azt hirdeti, hogy az ösztön visszaszorítása veszélyt jelent az egyéniségre és természetesnek tekinti a hajlamoknak zabolátlan kielégítését, amelyekről a civilizált emberiség eddig azt tartotta, hogy azokat ellenőrizni vagy fegyelmezni kell. Új erkölcs keletkezett, amely époly pusztító, mint amilyen istentelen, amely azt követeli, hogy minden férfi, nő vagy gyermek azt tegye, ami helyesnek látszik saját véleménye szerint. Azt tanítja, hogy *minden* erkölcsi törvényt emberek csináltak és hogy éppen ezért *valamennyit* kiküszöbölhetik az emberek. Ennek folytán mindenütt kétségbevonják az emberi élet szentségét, kigúnyolják a tisztaság szentségét. Türelmetlenség mutatkozik manapság a vallási tekintéllyel szemben; és az emberek tagadják vagy legalábbis kétségbevonják az erkölcsi megkülönböztetések realitását, olyan dolgokat tűrnek meg, szépítgetnek, sőt bátorítanak – költészetben, színpadon, a mindennapi életben –, amelyek még egy nemzedékkel ezelőtt a legsúlyosabb elbírálás alá estek volna. Az erkölcsi irányítás csillagai már nem álló csillagok; és az élet tengerén való vándorlások közepette a felhős ég nem mutat irányt. A szellemi zavar és erkölcsi káosz közepette a vallásos zsidóság éleslátású és szilárd marad,

állhatatosan ragaszkodik a Tíz parancsolat isteni eredetéhez; és tovább hirdeti, hogy létezik örök különbség jó és rossz között, van feltétlen „ezt tedd” és „ezt ne tedd” az emberi életben, van kategórikus imperativus a vallásban, amely toronymagasan kiemelkedik a szenvedély sugalmazása felett, a hajlam véletlene vagy a divat múló pillanata felett. A gyenge és tévelygő halandónak szüksége van olyan *tekintélyen alapuló* törvényre a jó és a rossz kérdésében, amely félreérthetetlen világossággal lefekteti a kötelesség fő alapelveit és megjelöli a bűnök főcsoportjait. Ilyen isteni megállapítása az erkölcsi törvénynek minden korban óriási fontossággal bír az emberiség szempontjából, hogy a kételyek eloszoljanak és hogy az álbölcselet elnémuljon, amely mindenkor kész volt a jót rossznak és a rosszat jónak minősíteni. Mert az álbölcselőkre is vonatkozik a próféta szava: „Jaj azoknak, kik a rosszat jónak mondják és a jót rossznak, akik sötétséget világossággá tesznek és világosságot sötétséggé, akik a keserűt édessé teszik és az édeset keserűvé. Jaj azoknak, akik bölcsek a maguk szemében és önmaguk előtt eszesek” (Jes. V,20–21). Isten nem csak a mi Atyánk. Ő a mi Törvényhozónk is; és a Tíz parancsolatban Ő megismertette az emberiséggel azokat az alapokat, amelyeken az emberi jólét és boldogság felépülhet.

IV.
A kinyilatkoztatás és a Tíz parancsolat.

A zsidóság áll vagy bukik a szinaji kinyilatkoztatás történeti valóságának hitével. Kinyilatkoztatás először is azt jelenti, hogy Isten lényének valóságát és akaratát kinyilvánította az emberek előtt. Ez lényeges része a teisztikus felfogásnak. Ha a világegyetemet csupán úgy képzeljük el, hogy az a vak erők felhalmozódása, akkor természetesen nincs helye semmiféle összeköttetésnek Isten és ember közt. De abban a pillanatban, amidőn elismerjük egy Legfőbb Értelemnek a létezését, amely az anyag és élet végtelen formáinak Forrása és Lelke, a kinyilatkoztatás vagy összeköttetés Isten és ember közt magától értetődő és erkölcsi szükséggé válik. Ennek a természetfeletti összeköttetésnek Isten és ember között a pontos *módját* a hívők különböző csoportjai különbözőképpen fogják fel. Némelyek a bibliai elbeszélést a kinyilatkoztatásról szószerint veszik; mások ezt a bibliai elbeszélést a talmudi kor rabbinusainak vagy a középkori zsidó filozófusok vagy modern zsidó filozófusok és modern zsidó gondolkodók magyarázata szerint értelmezik. Mindazonáltal egy olyan magyarázat sem érvényes és nem egyeztethető össze a zsidó teisztikus felfogással, amely az emberi értelmet vagy az emberi egyéniséget teszi meg az ilyen kinyilatkoztatás *forrásának.* Egy kiváló vallásbölcsész nemrég a következőképpen juttatta kifejezésre ezt az igazságot: „*Minden* kinyilatkoztatás természetfeletti”. Amit a természet maga nyújt, az nem kinyilatkoztatás. Mi nem ismerhetjük igazán Istent, csak úgy, ahogy Ő maga akarja megismertetni magát és ahogy valóban megismerhetővé teszi magát. Az olyan Isten-fogalom, amely „magától”, az emberi értelemből nőtt ki és nem Isten magát feltáró tevékenysége által jött létre, nem képviselhet komoly értéket. A kinyilatkoztatás csak világos következménye az Istenség lényegének mindazok számára, akik hisznek a személyes Istenben, mindnyájunk mennyei Atyjában, akihez imádkozva, fohászkodva, istentisztelettel szolgálva, életünk legmagasabb csúcsait érjük el. Ez a szoros szellemi kapcsolat Isten és ember közt, a szellemi erőknek és energiáknak ez a kölcsönös befolyása, ami által az emberi lélek válaszol a Világegyetem önmagát kinyilatkoztató jelére, Izráel prófétáiban eléri azt a lenyügöző bizonyosságot, amely képessé teszi őket erre a kijelentésre: „Így szól az Örökkévaló”. Szilárd meggyőződésük, hogy a gondolatok, amelyek lelkükben támadnak Őróla és az Ő akaratáról és azok a parancsolatok és intelmek, amelyeket az Ő nevében adnak ki, valóban az Ő parancsára jönnek létre és az Ő tekintélyével vannak felruházva. Maimonidesz összehasonlítja a kinyilatkoztatást a villám felvillanásával a sötét éjszakában. Némely prófétának csak egyetlen Isteni villám-fény ragyogott fel; másoknál ezek a villámfények gyakran ismétlődtek; míg Mózesnek megadatott a folytonos, szakadatlan fény. Nem álmokban vagy látomásokban vagy isteni ihlet egyes felvillanásaiban nyilatkozott meg számára az Isten, hanem „színről-színre” azaz, mint a legmagasabb szellemiségből áradó világító eszmék tükröződése a próféta szellemében és öntudatában. Az ő lelkében, mondják

bölcseink, az Isteni szózat úgy tükröződött, mint világos, ragyogó tükörben (אספקלריה מאירה). De életének legmagasabb kinyilatkoztatását, a Szinaji Szövetség kinyilatkoztatását megosztotta egész Izráellel. Mindannyiuknak része volt Isten közvetlen érintkezésének lelki élményében. Miként a Sástenger partján is, amidőn a Midrás szerint egy egyszerű rabszolgalány is felfogta azt, amit Ezekiél az eksztázis pillanatában sem érhetett el, (Mechilta XV,2 [מם׳דשירה פ׳ג]. Az egészhez v. ö. משנת רבי אליעזר 7. fej. és Maimonidesz Jeszódé Háttóra 7. fej.) épúgy a Szinajnál a misztikus látomás megragadta az áhitatos nép lelkét, megtöltve azt tisztelettel, meggyőződéssel és világossággal.

V.
Izráel, a kinyilatkoztatás népe.

Izráel csodálatos történetének tanulmányozása megerősítheti az igazság minden elfogulatlan kutatóját abban a meggyőződésben, hogy Izráel istenismerete eltér minden más nemzetétől és hogy ezért valóban egyedülálló módon hatolt be Isten szelleme Izráelbe. Kétségtelen, hogy kezdettől fogva okvetlenül voltak a zsidó nép lelkében kinyilatkoztatásszerű és hagyományos adottságok a szinaji kinyilatkoztatás felfogására. Bölcseink hangsúlyozzák, hogy a Tíz ige összes parancsolatait gyakorolták az ősatyák és hogy ezek családi hagyománnyá váltak gyermekeiknél (Jalkut Jitró § 276). A rabbinikus legenda továbbá azt meséli, hogy mielőtt Izráelnek adta volna Isten a Tórát, felajánlotta azt a világ összes népeinek; de mindegyikük visszautasította egy vagy más okból. Így pl. Edóm azt kérdezte, „Mi van a Tórában?" Amidőn Isten felsorolta a fő parancsolatot „Ne ölj", azt a határozott választ adta, „Nem fogadhatom el". Más népek kifogásolták a hetedik vagy nyolcadik parancsolatot, mert erkölcstelenség és mások vagyona eltulajdonításának a tilalma nemzeti sajátosságaikkal ellenkezett volna (Abóda Zárá 2b; Szifré Deut. § 343. Tanchuma ברכה 4). Úgy látszik, magát a vallást egyikük sem ellenezte, mindaddig, amíg a vallás általános elvekre szorítkozott. Amit kifogásoltak, azok a Tíz parancsolat határozott és konkrét követelései voltak, „ezt ne tedd". „Nem akarjuk ismerni a Te útjaidat" így kiáltottak, „add a Te Tórádat Izráelnek". Ekkor elment Isten Izráelhez; és Izráel azt felelte, „Mindazt, amit az Örökkévaló kijelentett, megtesszük és híven meghallgatjuk".
„Izráel a kinyilatkoztatás népe", mondja egy mai gondolkodó. „Természetes hajlamának kellett lennie, hogy kitermelje a prófétákat és hogy követésüket biztosítsa. Ezért nem Mózes Istenéről, hanem Izráel Istenéről beszélünk" (Geiger). „Ha nem lennének izraeliták, nem létezne a Tóra", mondja Jehúda Hállévi hét évszázaddal Geiger előtt. „Izráel kiválósága nem Mózesnek köszönhető, hanem Mózes kiválóságának a forrása Izráel. Az isteni szeretet az ősatyák utódai felé fordult. Mózes csak az Isten által választott eszköz volt, amely által Isten áldása biztosítva lett Izráelnek."
Középkori költők és mai filozófusok egyetértenek abban, hogy Izráel kezdettől fogva hivatva volt arra, hogy Papok birodalma legyen. Pályafutása mint Szent Népnek azzal a történelmi eseménnyel, azzal a csodálatos élménnyel kezdődik, amelynek a Szinaj lábánál volt részese. A Szinaji Szövetség *nélkül* a kivonulásnak kevés jelentősége lett volna; Izráel története, mint más rokon sémi törzseké, eltűnt volna a puszta homokjában. A Szinaji Szövetséggel az örök élet magvát ültették el Izráel lelkében; és Izráel története folytatódik örök időkig.

VI. Mispátim.
(XXI–XXIV.)

Ex XXI.
Polgári törvénykezés.

1–32. Személyi jog.

Ex 21,1

És ezek. Az *„És”* összeköti az előbbi parancsolatokat a következőkkel. Amint az előző parancsolatok a Szinajon nyilatkoztattak ki, épúgy a következő előírások is ott adattak (Mechilta). A Tóra nem ismer szigorú határvonalat a Tíz ige és a következő fejezetek törvényei között. Isten akaratát fejezi ki mind. Az Ő Tórája figyelembe veszi az emberi élet minden mozzanatát, a polgári, a vallási, a fizikai és a szellemi életet.

2–11. A héber rabszolga.

Ex 21,2

rabszolgát. A legelső polgári intézkedés a rabszolgának, a társadalmi élet legalacsonyabb rétegének jogairól gondoskodik.
A rabbik ezt a szabályt arra a tolvajra vonatkoztatják, akit azért adnak el rabszolgának, hogy munkájának értékével a lopása által okozott kárt megtérítse. Arról, aki nyomora miatt önmaga adja el magát rabszolgának Lev. XXV,39 intézkedik.
héber rabszolgát. Az a rabszolgaság, amelyről a Tóra szól, egészen más természetű volt, mint a görög vagy római rabszolgaság vagy mint egyes államok kegyetlen rabszolgarendszere napjainkban. A héber törvény szerint a rabszolga nem volt tárgy, hanem emberi lény és nem tulajdona a gazdának, hogy korlátlan hatalma volna felette. A héber nyelvben ugyanazzal a szóval jelölik a szolgát és a rabszolgát. Kegyetlen bánásmód a rabszolgával szemben, akár héber az, akár pogány, az ő azonnali felszabadulását vonta maga után; lásd a 26. v. és a köv.
a hetedik évben. Attól az időtől kezdve, hogy eladták. De ha a Jóbél-év ennek a hat évnek valamelyikére esik, akkor, bár még nem telt le az ideje, mégis felszabadul (Lev. XXV,10).

Ex 21,3

egyedül. Nem volt felesége és gyermeke.
egyedül távozzék. Lásd a 4. verset.
ha felesége van. Itt zsidó feleségről van szó. Gazdájának kötelessége, hogy rabszolgája családját lakással és élelemmel ellássa, de a feleségnek és az idősebb gyermekeknek természetesen szintén dolgozniok kellett ellátásukért. Mind a felesége, mind a gyermekei követték apjukat, amikor az visszanyerte szabadságát.

Ex 21,4

ad neki. A rabszolgának nem volt arra joga, hogy a gazda engedelme nélkül házasságot kössön.
feleséget. Nem izraelita rabszolganőt (Mechilta). Ha zsidó nőt vesz el feleségül, a gazda nem rendelkezhetik az asszony és a gyermekek sorsa felett. Hogy a rabszolgát az erkölcstelen élettől megóvják, a Tóra engedményt tesz és megengedi a meghatározott időtartamra kötött házasságot. Így megóvja a rabszolgát, hogy szolgasága idején lealacsonyodjék a rabszolgáknak a régi időkben közmondásos erkölcstelen színvonalára.
a nő és gyermekei. A zsidó törvényben a gyermek az anya jogi helyzetét követi. Ha megengedték volna az izraelitáknak, hogy magukkal vigyék ezeket a gyerekeket a szabadságba, a faj tisztaságának rovására ment volna és egy félvér népréteget termelt volna ki.

Ex 21,5

De ha azt mondja. A gazdája rá akarja beszélni az izraelita rabszolgát, hogy ne válassza a rabszolgaságot a szabadság helyett, de az utóbbi szilárdan kitart elhatározása mellett.
feleségemet és gyermekeimet. Noha természetes, hogy az ember vonzódik feleségéhez és gyermekeihez még az itt leírt körülmények között is, az ilyen magatartás általánossá válása mégis nagyon káros hatással lett volna a héber államra. Oda vezetett volna, hogy egy rabszolga-kaszt alakul; és ahelyett, hogy a közösség egyenlő és szabad polgárokból állt volna, egy uralkodó- és egy

rabszolgarétegre osztódott volna (Kalisch).

Ex 21,6

a bíró elé. A héber szövegben: *elóhim* [= Isten] áll. A bírák Isten nevében hirdetnek ítéletet (Deut. I,17).
A rabszolgának nyilvánvalóan a bíróság előtt kellett ezt kijelentenie, nehogy gazdája erőszakosan átfúrja a rabszolga fülét és azt állíthassa, hogy ez a rabszolga szabad akaratából történt.
az ajtóhoz. Gazdája házának ajtajához.
fúrja át az ő fülét. „Miért kellett a test összes szervei közül éppen a fület átfúrni?" kérdezték Rabban Jochanan ben Zákkaitól az ő tanítványai. Erre ő azt felelte: „A fül, amely hallotta az isteni szót: *Az Én szolgáim Izráel fiai* (Lev. XXV,55) és mégis inkább ember szolgája akar lenni, azt a fület át kell fúrni" (Jer. Qiddúsin I,2). A fül átfúrása a ház ajtajánál azt jelképezte, hogy a rabszolga a háztartáshoz tartozik és annak bizonyítékául szolgált, hogy a rabszolga saját akaratából maradt a gazda szolgálatában. A fülnek átfúrása tehát egészen más valami, mint az az embertelen szokás, hogy izzó vassal égettek bélyeget a rabszolgára, aztán tintát öntöttek a sebhelyekbe, hogy a felírást feltűnőbbé tegyék. Egyébként a Hammurabi-Kódex az engedetlen rabszolga fülének levágását írja elő (288. §). Az ó-asszir törvényekben a fül átfúrása, illetve megsértése egyes esetekben a rabszolga jelzésére meg van engedve (44. §).
örökké. Egész életre (Rásbám). De a rabbik a לעולם szót úgy értelmezték, hogy Jóbélig (Lev. XXV,10). (Mechilta.) Ezt a rabbinikus értelmezést megerősíti Josephus is.

Ex 21,7

szolganőnek. Hogy második felesége legyen gazdájának vagy a fiának. A poligámia idejében a második feleség szerepe nem volt lealázó. Gyermekei egyenlő jogú örökösök voltak az első feleség gyermekeivel (Deut. XXI,10–14).
amint a rabszolgák. Azaz, nemcsak hat év múlva, hanem esetleg előbb is, a következő versben leírt módozatok szerint.

Ex 21,8

szánta. A gazdája önmagának és nem fiának szánta (9. vers), de ha visszatetszőnek találja, alkalmat kell adnia apjának vagy rokonainak, hogy visszavásárolják.
ne legyen hatalma. A Midrás ezt mindkettőre vonatkoztatja: apjára és gazdájára. Gazdája hűtlenül cselekedett, hogy nem tartotta meg magának vagy fiának, apja pedig azzal, hogy egyáltalán eladta őt (Mechilta).
idegen népnek. A vevőnek vagy meg kell engednie, hogy a szolganő rokonai visszavásárolják vagy meg kell tartania őt. Azok az alávaló üzletek, amelyek ellen ez a törvény irányult, nemcsak az ókorban voltak elterjedve, hanem később is; így pl. Malmesbury, amidőn a normann hódítás (1066) előtti időről beszél, panaszkodik a szászok rettenetes szokásáról, hogy a rabszolgatartók együtt éltek a rabszolganőkkel birtokaikon és azután eladták őket prostitucióra vagy rabszolgákul.
hűtlenül bánt vele. Mert nem valósította meg azt a szándékát, amely célból őt magához vette.

Ex 21,9

családbeli leányok törvénye szerint bánjon vele. „Úgy bánjon vele, mint lányával" (Moffat).

Ex 21,11

Ha ezt a három dolgot. Azokat a kötelességeket, amelyek az előbbi versben említve vannak (Ábárbánel).

12–14. A gyilkosságról szóló törvények.

Ex 21,13

nem állott lesben. A Tóra különbséget tesz szándékos és nem szándékos emberölés között.
Isten juttatta kezére. A modern gondolkodók elismerik ugyan, hogy végeredményben minden Isten

akarata szerint történik, de nem tulajdonítják a cselekvéseket *közvetlenül* Isten tevékenységének. Máskép fogja ezt fel a Biblia. Semmi sem történik Isten akarata nélkül; ha tehát a gyilkosnak nem volt szándékában az áldozatot megölni, a halál Isten akarata folytán következett be. Az angol törvényben benne van ugyanez az eszme és használja az „Isten cselekedete" kifejezést is (act of God); v. ö. a Fáraó szívének megkeményítéséről szóló magyarázatot a 44. oldalon.
helyet. Menedékhelyet a rokonok vérbosszúja elől. Külön menedék-városokat jelöltek ki Kanaánban erre a célra (Num. XXXV; Deut. XIX).

Ex 21,14
oltárom mellől. Még ha pap is az illető és éppen áldozatot mutat be, nem kerülhette el büntetését, ha szándékos emberölést követett el (Mechilta). A görögöknél az oltár minden gyilkosnak menedéket nyujtott. A Hammurabi-Kódex a nem szándékos gyilkosságot pénzbírsággal torolja meg.

15–17. Szülők ellen elkövetett bűnök. Gyermekrablás.

Ex 21,15
bántalmazza. Bölcseink szerint csak abban az esetben jár halálos büntetés, ha az ütés után sebhely maradt (Szánhedrin 84b). Az ó-keleti törvények sokkal enyhébb eljárást írnak elő a szülők bántalmazása esetén.

Ex 21,16
Aki emberi személyt elrabol. Emberrablás abból a célból, hogy az áldozatot külföldön rabszolgának adja el (v. ö. József történetét). Ha az áldozat izraelita volt, ez számára kettős csapást jelentett: szabadsága elvesztését és lelki halálát. Csak a 18. század vége felé történt, hogy a rabszolgakereskedelmet, azt a nagyszabású emberrablást, amelyet alávaló kegyetlenséggel vittek végbe, Nyugat-Európa országaiban megszüntették.
kezei közt találják. Bölcseink, hogy a halálbüntetést lehetőleg korlátozzák, ragaszkodnak a szavak szószerinti értelméhez. Csak akkor alkalmazták a halálbüntetést, ha tanúk látták az áldozatot az emberrabló kezében (Mechilta).

Ex 21,17
átkozza. Bölcseink szerint a szülőt átkozni ugyanolyan súlyos bűn, mint Istent átkozni (Qiddúsin 30b).
halállal vesszen. Bíróság által, törvényes eljárás útján, nem pedig szülei által. Rómában az apának joga volt felnőtt fiát, akár ok nélkül is, megölni.

18–27. Jogtalanságok személyek ellen.

Ex 21,18
nem hal meg. De ha az ütés halálosnak bizonyult, akkor a 12. vers törvénye érvényesül.

Ex 21,19
büntetlen. Mihelyt a sértett személy saját erejéből távozott, nem lehet szó emberölésről.
mulasztását. Szószerint: munkájának abbahagyását. De bölcseink megengedték, hogy más jogcímeken is követelhessen kártérítést; pl. az elszenvedett fájdalomért, a megszégyenítésért, testalkata torzulásáért stb. (Bábá Qámá 85a).
gyógyíttassa. Fizesse az orvos számláját (Bábá Qámá 83 és köv.).

Ex 21,20
rabszolgáját. Azaz, pogány rabszolgáját, mert csak az nevezhető „pénzének" (l. a 21. vershez).
bottal. Azzal az eszközzel, amelyet rendszerint a rabszolga fenyítésére használtak (Péld. X,13; XIII,24) és amely elegendő volt arra, hogy az ellenszegülőt engedelmességre bírják, de nem arra

való volt, hogy súlyosan bántalmazzák. A gazdának joga volt megfenyíteni rabszolgáját, de nem olyan kíméletlenül, hogy életét veszélyeztesse.
legyen tette megtorolva. Nem volt megállapítva a büntetés; a bírónak minden egyes esetben az eset súlyossága szerint kellett azt megállapítania. A Mechilta szerint a gazdát ilyen embertelenség miatt kivégezték (l. m. Szánhedrin 52b).

Ex 21,21

egy vagy két napig. Ebben az esetben nem büntették meg a gazdát, mert világos, hogy ő csak meg akarta fenyíteni a rabszolgát. Hasonló szempontokat mérlegeltek minden időben, amikor szülők felett ítélkeztek, akiknek gyermeke fenyítés közben meghalt. A halált u. i. ebben az esetben balesetnek tekintették és semmi másnak.
pénzbeli vesztesége ez. „Ebből a tényből lehetett feltételezni, hogy a gazdának nem volt szándékában őt súlyosan bántalmazni, mert ezzel önmagának súlyos anyagi kárt okozott volna” (H. Adler). Ilyen körülmények között az anyagi kár elég büntetés volt számára.

Ex 21,22

női. Lehet hogy véletlenül állott a verekedők közelében, vagy pedig iparkodott őket szétválasztani.
a bíróság kivetése szerint. Ha a férj nagyon nagy összeget követelt, a bíróság állapította meg a fizetendő összeg nagyságát.

Ex 21,23

embert emberért. Szószerint: „lelket lélekért”. A rabbik szerint, mivel itt nem volt szándékos emberölés, pénzbeli jóvátételt kell csak fizetni. Az, hogy a „lelket lélekért” csak jogi kifejezés és csak annyit jelent, hogy „méltányos jóvátétel” (Mechilta), látható a párhuzamos részből, Lev. XXIV,18., amely azt mondja: „És ha agyonüt állatot, fizessen lelket lélekért”. Ez feltétlenül azt jelenti: „megfelelő kártérítést”; mert máskülönben mindenki, aki megöl egy állatot, életével lakolna. Hogy minden kétség nélkül beigazolódjék, hogy a „lelket lélekért” csak jogi kifejezés és csak jóvátételt jelent, olvassuk el Lev. XXIV,21-et: „Aki agyonüt barmot, *fizessen* és aki agyonüt embert, *ölessék meg*”.

Ex 21,24

szemet szemért. Ez a törvény – *a ius talionis* – megvolt az ősi népeknél és megmaradt napjainkig, főbenjáró bűnösöknél. A Tórában is csak a gyilkosságnál valósították meg szószerint *a ius talionist.* „Ne fogadjatok el váltságdíjat a gyilkos lelkéért, aki el van ítélve halálra, hanem ölessék meg”, mondja a Szentírás (Num. XXXV,31). Ebből világosan kitűnik, hogy más testi sértésekért, amelyek nem végzetesek, anyagi elégtétel jár a megsértett fél javára. A pénzbeli elégtételnek azonban igazságosnak kellett lennie és lehetőleg egyenértékűnek. Lásd a jegyzetet a 288-ik oldalon.

Ex 21,25

sebet. Ha vér folyt.
sérülést. Ha csak zúzódást okozott. A jóvátétel megállapításánál tekintetbe veszik a tényleges sérülést, az időveszteséget, a gyógyítás költségét, a fájdalmat és a test eltorzulását.

Ex 21,26

rabszolgájának. Egy testrésznek az elvesztése – akár legfontosabb, akár a legjelentéktelenebb – feltétlenül rögtöni szabadonbocsátást jelentett a rabszolgák számára, ha ez a veszteség gazdája kegyetlen bánásmódjának a következménye. Rabbinikus magyarázat szerint a 26. és 27. vers csak a pogány rabszolgára vonatkozik (Mechilta). Ha a rabszolga héber volt, teljesen olyan bánásmódban részesült, mint a szabad héber polgár és ugyanazt a kártérítést kapta, de nem nyerhette el *ipso facto* a szabadságát.
szemét. Bölcseink a „szemet” és a „fogat” példáknak tekintik és 24 szervet sorolnak fel, amelyek ugyanilyen elbírálás alá esnek. Az ó-keleti törvénykönyvek a rabszolga testi sértéséért csak pénzbeli jóvátételt állapítanak meg. A Tóra törvénye tehát sokkal emberségesebb (Jirku).

28–32. Sérülés, melyet állat okozott.

Ex 21,28

ökör. Vagy bármely más állat.

kövezzék meg. Hogy a gyilkosság gondolatától elrettentsék az embereket, még az állatot is, noha annak nincs erkölcsi érzéke, elpusztították, ha Isten képmására teremtett emberi lény halálát okozta.

Ex 21,29

ítéljék halálra. Nem emberi bíróság által, hanem „Isten keze általi halálra” (Mechilta). Náchmánidesz párhuzamosnak tekinti Num. I,51-el: „De az idegen, aki közeledik, ölessék meg”, ahol a szentségtörés büntetése szintén Istenre hárul.

Ex 21,30

vetnek ki rá. Bíróság által.

váltságát. A legközelebbi rokonnak fizeti a váltságot.

Ex 21,31

fiúgyermeket vagy leánygyermeket. E vers értelmezésének nehézségeiről és arról, hogy milyen világot vet a *ius talionis* igazi értelmére, továbbá, a végtelen mély erkölcsi különbségről, ami a Tóra polgári törvénykezése és a Hammurabbi-Kódex között fennáll, lásd az E) jegyzetet (284. old.).

Ex 21,32

rabszolgát. Pogány rabszolgát (Mechilta). A felnőtt izraelita rabszolgának 50 sekel volt az értékelése (Lev. XXVII,3).

Vagyon elleni vétségek. XXI,33–XXII,14.
33–36. Vigyázatlanságból vagy állat által.

Ex 21,33

vermet nyit. Vízgyüjtésre. Ahol kevés folyó van és eső csak bizonyos időszakokban esik, a vizet tárolják és betakarják. Egy „verem nyitása” tehát azt jelenti, hogy a tartály (ciszterna) fedelét levették és elmulasztották azt visszahelyezni.

ökör vagy szamár. Azaz, bármilyen állat. A törvény kizárja az embert, mert feltételezi, hogy az ember megnézi hová lép.

Ex 21,34

a verem tulajdonosa. Az az ember, akinek dolga volt a veremmel. Nem kell éppen a tulajdonosnak lennie, aki nyitva hagyta, felelős vigyázatlanságáért.

legyen az övé. T. i. azé, aki a veszteséget okozta (Mechilta).

Ex 21,36

döfő állat. Lásd a 29. vershez.

legyen az övé. Ugyanaz a kifejezés, mint a 34. versben.

37–XXII,3. Lopás.

Ex 21,37

öt szarvasmarhát. Sokszoros kártérítés, de sokkal súlyosabb büntetés van előírva az ó-keleti törvényekben. A Hammurabbi-Kódex szerint tízszeres és sok esetben harmincszoros büntetés jár. Ha nincs a tolvajnak pénze, akkor megöletik. A hettita törvények tizenötszörös kártérítést írnak elő. A legtöbb európai országban halálbüntetéssel torolták meg a vagyon elleni vétségeket a 19. századig. Izráelben azonban vagyon elleni vétségekért nem járt halálbüntetés.

Ex XXII.

Ex 22,1

nincs miatta vérbűn. A tolvaj az éj leple alatt követi el tettét. Nem tekinthető tehát gyilkosságnak, ha a tulajdonos megöli azt, aki behatol és aki – régi és új törvénykönyvek feltevése szerint – nem riadt volna vissza a gyilkosságtól sem.

Ex 22,2

De ha feljött már a nap. Ha a betörés hajnalhasadás után történt (Ibn Ezra, Náchmánidesz), gyilkosságnak számít a tolvaj megölése, mert nem önvédelemből ölte meg. A Hammurabbi-Kódex szerint nincs meg ez a megkülönböztetés, hanem a tettenért betörőt mindenképpen meg szabad ölni (21. §).
miatta. A meggyilkolt tolvaj miatt.
fizetni tartozik. Aki nappal tör be, úgyszintén az a betörő is, akit éjjel nem öltek meg, hanem tette elkövetése közben elfogták (Herxheimer).
ha nincs semmije. A Hammurabbi-Kódex szerint ebben az esetben megölik.
tolvajlása fejében. Bölcseink megjegyzik, hogy ha a lopott állat értéke kevesebb volt egy rabszolga áránál, nem adták el a tolvajt (Qiddúsin 18a). A tolvajt csak a lopás értékéig terjedő összegért adhatták el és nem a négyszeres vagy ötszörös bírságnak megfelelő összegért.

Ex 22,3

kétszeresen. Vissza kell adnia a lopott állatot és egy másikat kell adni bírságul. Ezt a szabályt kiterjesztették minden lopott holmira.

4–14. Legeltetés vagy tűz által okozott kár és az őrizetbe adott dolgok törvényei.

Ex 22,4

lelegelteti. Barom által.
szabadjára bocsátja legelő jószágát. Vagy: elereszti marháját. (Az Imit régi fordítása.) Ha az ő hibájából kerülnek az állatok más legelőjére, akkor felelős, de nem felelős akkor, ha úgy kerültek oda, hogy ő nem tehetett róla.
legjavából. Ha felbecsülik a kárt, a károsult legjobb legelőjét veszik alapul az érték kiszámításánál.

Ex 22,5

Ha tűz támad. Azaz, valaki tüzet rak saját mezején és a szél a szikrákat elhordja a szomszédos mezőre és tűzvész támad.

Ex 22,6

ad. Valaki megkéri szomszédját, hogy őrizze meg szívességből holmiját. Esetleg elutazik és felkér valakit értéktárgyainak megőrzésére.
ellopták. T. i. a tárgy őrzője állítja ezt.

Ex 22,7

a bíró elé. Mint XXI,6-ban. Héberül; *elóhim* = Isten. Miután megesküdött, hogy nem sikkasztotta el azt, amit rábíztak, a tárgy őrzője felszabadul minden felelősség alól. Ha hamisan esküdött, Isten megbünteti.

Ex 22,8

amelyről kijelenti. Vagy a tulajdonos vagy egy tanú kerül elő, aki a megőrzőnél vagy a tolvajlással gyanusított egyénnél felismerni véli az elveszett tárgyat.
ez az. Az elveszett holmi.
elítél. Ha a tárgy őrzője az, akit a bíró elmarasztal, visszaadja a tárgyat és még egy másikat, amely vele egyenértékű. Ha az őrzőt felmentik, a tanúknak, akik hamisan vádolták, kell megfizetni a

meggyanusított őrzőnek az elveszett tárgy kétszeresét.

Ex 22,9

megsérült. Elesés vagy egy másik állat támadása által.
elhajtották. Útonállók.

Ex 22,10

legyen kettejük között. Döntsön közöttük. Az őrző esküvel erősíti állítását.
nem nyujtotta ki kezét. Hogy tulajdonosa kívánsága ellenére az állatot meg nem felelő módon használta volna és ennek következtében sérült meg.
fogadja ezt el. Az esküt, a meggyanusított őrző teljes igazolására.

Ex 22,11

ellopták. Ez nem olyan, mint amikor egy fosztogató banda hajtja el az állatot, ez esetben ő tehetetlen. Közönséges lopás esetében feltételezzük, hogy az őrző, aki pénzt kap az állat őrzéséért, nem vigyázott rá eléggé.

Ex 22,12

mutassa be bizonyításra. A szétszaggatott állatot.

Ex 22,14

vele van. Mert akkor a tulajdonos kötelessége az állatra vigyázni.
ki van egyenlítve bérdíjával. Ha a tulajdonos pénzt kap állata használatáért, vállalnia kell a kockázatot.

Erkölcsi vétkek. XXII,15–XXIII,9.
15–16. Csábítás.

Ex 22,15

elcsábít. Rábeszéli, hogy viszonyt kezdjenek. Ha erőszakot követ el ellene, 50 ezüst sekelt fizet az apjának és köteles őt feleségül venni, amellett nincs meg az a joga, hogy később elváljon tőle. (Deut. XXII,28 köv.)
hajadont. Ha a lány el volt jegyezve, bűne házasságtörésnek számít, hogyha a bűncselekmény a városban történt, de ha a mezőn történt, csak a férfit sujtják halálbüntetéssel. (Deut. XXII,23 és köv.) Az eljegyzésről lásd a Lev. XXI,3-hoz szóló magyarázatot.
mátkabérrel tartozik. „Ezáltal megvédi a Tóra a lányokat attól, hogy egy meggondolatlan bűn következtében örök megvetésnek legyenek kitéve” (Kalisch). A pénzbírság, amely ebben a versben elő van írva, védelmet jelent a csábító ellen, nehogy kibújjon kötelezettsége alól. A csábító követelhette volna, hogy adják hozzá feleségül a leányt, anélkül, hogy a mátkabért, *móhárt* megfizetné, amennyiben föltételezhette, hogy az apa az adott körülmények között nem merte volna a „mátkabért” követelni. Eredetileg a *móhárt* az apának fizették; v. ö. Gen. XXXIV,12. Későbbi időben nem az apa kapta meg, hanem a menyasszony.

Ex 22,16

a leány atyja vonakodik. Bölcseink szerint ugyanezt a törvényt kell alkalmazni, ha a lány nem akar hozzámenni (Ketúbóth 39b).
a hajadonok mátkabére szerint. Ötven sekelt (Deut. XXII,29).

17. Varázslás.

Ex 22,17

Varázslónőt. Nem mintha a varázslásban valóságos erő rejlene, hanem mert az Isten egységének megtagadása és a bálványimádás egyik megnyilvánulása. A régi világban a varázslás a

legkülönbözőbb gaztettek, csalások és erkölcstelenségek melegágya volt. Ezért helyén való, hogy ezt a tilalmat itt közölje. Előtte olyan törvények vannak, amelyek a nemi kicsapongások ellen szólnak (15. vers), és utána következik a természetellenes rossz hajlamok és bálványimádás elítélése (18. és 19. vers). A kifejezésmód feltűnő. Azt vártuk volna: „A varázslónő ölessék meg". Egyes kommentátorok ezért úgy értelmezik, hogy nem szabad varázslókhoz fordulni és őket ezáltal támogatni alávaló mesterségük folytatásában. Ez a törvény nemcsak a női, hanem a férfi-varázslókra is vonatkozik (Lev. XX,27).
Szokássá lett, a középkori rettenetes boszorkányüldözéseket erre a versre alapítani. De ennek semmi jogosultsága sincs. A boszorkányság, mint a zsidó társadalmi élet egyik gonosz betegsége, megszünt szerepet játszani jóval a második szentély pusztulása előtt. A Simon ben Setáchhal kapcsolatos eset nem bizonyítja az ellenkezőjét. Mind a zsidó, mind a nem-zsidó tudósok – Derenbourg, *Essai,* 69; Israel Lévi, *Revue des Etudes Juives,* XXXV,213; és Strack, *Einleitung,* V,118 – vizsgálat tárgyává tették ezt és arra a megállapításra jutottak, hogy ez csak legenda. Középkori zsidó tanítómesterek (Sámuel ibn Chofni és Ibn Ezra) az első közé tartoznak, akik tagadják a démonok létezését vagy a varázslás erejét. A középkori boszorkányperek rettenetes kegyetlenkedései lehetetlenek lettek volna zsidó bírósági eljárás mellett. Vallomások kicsikarása kínzások által ismeretlen volt a zsidó törvénykezésben és nem volt lehetséges, hogy a vádlott saját vallomása alapján hoztak volna halálos ítéletet. (Senki sem tüntetheti fel önmagát gonosznak רשע אין אדם משים עצמו.) Ez a zsidó büntetőtörvénynek egyik alapelve. Hogy milyen nagy pusztítást végzett a boszorkányokban való hit a középkorban, jellemző, hogy pl. Németországban állítólag 100.000 asszony és gyermek szenvedett rettenetes halált a rémes boszorkányvadászat alatt. De nem volt ez másként más országban sem. Igen nevezetes ténykörülmény, hogy a héber מכשפה szót a Septuaginta φαρμαχους-szal fordítja, v. ö. Dán. II,2. Theodotion is így fordítja. Ez eredetileg méregkeverőket, ill. mérges anyagok készítőit vagy azokkal foglalkozó személyeket jelentett. Mi rendesen varázslónőnek fordítjuk; ez helyes lehet, de mégis fontos az eredeti értelem, ami arra enged következtetni, hogy a bibliai korban olyan asszonyokat vagy férfiakat értettek rajta, akik halált okozó praktikákkal foglalkoztak. Josephus is még így érti a dolgot. Antiqu. IV. k. 8. f. 34. p. (Niese u. o. § 279) a következő körülírásban fordítja le ezt a verset: Senki izraelita ne tartson mérget, sem halált okozót, sem egyébképpen károsat. Akit ilyennek birtokában rajtakapnak, az halállal lakoljon. Tehát ugyanazzal büntették, amit azoknak kellett volna szenvedniök, kiknek a méreg szánva volt. V. ö. Niese i. h. párhuzamjelző rovatát. – Fordításunk helyességén ez mit sem változtat. Mert a varázslónő (rendesen asszonyok foglalkoztak ezzel) bűvészszerű praktikák egész sorozatával foglalkozott, jellemző azonban, hogy a legrégibb fordítók a méregkeverőt látják benne, a méreg tehát lényeges eszköze volt. Josephus körülírása pedig nem hagy kétséget afelől, hogy nem tisztán tévhitszerű dolgokról volt szó, hanem emberéletet veszélyeztető méregkeverők ártalmatlanná tételéről. Ilyen fogalommeghatározásból nem is fejlődhetett ki olyan gyakorlat, amilyennel a középkorban találkozunk. És így nem is lehet e tekintetben a Tórát koronatanúként idézni. Említésre méltó Kálmán király rendelete: „De strigis vero quae non sunt", tehát szintén harcolt e kegyetlen szokás ellen.
Még 1716-ban akasztottak fel Huntingdonban egy asszonyt és kilencéves kislányát, mert „viharokat támasztottak" varázslás által. A zsidó irodalom varázslattal és bűvészettel kapcsolatos adatait a megb. Blau professzor dolgozta fel „Az ózsidó bűvészet" (németül is megjelent: Das altjüdische Zauberwesen, Strassburg, 1898) című munkájában. Erről a munkáról a német tudomány egyik legnagyobb tekintélye: E. Schürer is nagy elismeréssel nyilatkozik (Theologische Literaturzeitung 1899, 17. o.). Blau megállapítja többek között, hogy „a jóslás minden neme a babilóniakra, a varázslás főképpen az egyiptomiakra vezethető vissza".

18. Szodomitizmus.

Ex 22,18

A varázslás elleni tilalom után a vele kapcsolatos különféle förtelmességek ellen szóló törvények

következnek, amelyek több ókori pogány kultusz velejárói voltak. Lásd még Lev. XVIII,23; XX,15 és köv.; Deut. XXVII,21.

19. Politeizmus.

Ex 22,19

áldoz. „Mivel az áldozatok bemutatása az istentisztelet főrészét alkotta, az összes többi pogány kultusz-megnyilvánulások bennfoglaltatnak ebben" (Rosemüller). A tilalom, hogy ne áldozzanak idegen isteneknek, egyes korszakokban sajnos nem volt felesleges Izráelben.
az Örökkévalón kívül. Még angyaloknak sem, mint az Ő szolgáinak, vagy valamely Isten és ember közt elképzelt közvetítőnek.
irtassék ki. Lásd Lev. XVIII,29.

20–23. A gyengék elnyomása.

Ex 22,20

Idegent. Héberül: *gér.* Letelepedett idegen; lásd XII,19. Nem követelték tőle, hogy kövesse a zsidó vallás parancsait, miként az izraeliták (akiknek egyiptomi helyzetét összehasonlítja itt a Szentírás az övével) sem imádták Iziszt vagy Ápiszt Egyiptomban.
ne gyötörj. Bölcseink ezt úgy értelmezik, hogy semmit sem szabad tenni, ami őt sérti vagy bosszantja, még szavakkal sem szabad érzését megbántani (Mechilta). Az a tény, hogy valaki idegen, nem jogosít vele szemben más bánásmódra, mint fajtestvérekkel szemben. „Ez a törvény, amely megvédi az idegent minden jogtalanság ellen, alapvető jelentőségű a vallástörténetben. Csakis ezzel kezdődik az igazi vallás. Az idegent védeni kellett, nem mintha tagja lenne valaki családjának, törzsének vagy vallási közösségének vagy népének, hanem mert *ember* volt. *Tehát az idegenben fedezték fel az emberiesség eszméjét"* (Hermann Cohen). (V. ö. Midrás Tehil. ed. Buber 196. 7).
mert idegenek voltatok. A következő fejezet 9. versében e kifejezés előtt ezek a szavak állnak, „hiszen ti ismeritek az idegennek lelkületét"; azaz ti ismeritek azokat a keserű tapasztalatokat, amelyeket az „idegen" szerezhet; tudjátok, hogy milyen érzés az, idegennek lenni. Az idegenek iránti szeretet ismeretlen fogalom az ősi időkben. „Az egyiptomiak nyiltan gyűlölték az idegeneket" (Holzinger); és a görögök alkalmazták a sértő „barbár" kifejezést mindenre, ami nem görög. Az idegen iránti szeretetet nagyon sokan még manapság sem tartják helyesnek. Lev. XIX,34 határozottan követeli az idegenre vonatkozólag, „szeresd őt, mint tenmagadat". A Talmud megemlíti, hogy az az előírás, hogy az idegent szeretni kell, vagy hogy nem szabad elnyomni, harminchatszor fordul elő a Tórában (Bábá Mecia 59b). Ennek a felszólításnak állandó ismétlése azért fontos, mert azok, akik azelőtt elnyomottak voltak, gyakran a legkegyetlenebb elnyomókká válnak, mihelyt a hatalom a kezükbe kerül.

Ex 22,21

Özvegyet és árvát. Akitől elrabolta a sors emberi védőjüket s nincs anyagi erejük, hogy jogaikat megvédjék. Duvay francia államminiszter történelmi művében kiemeli, hogy a gyöngék: özvegyek, árvák és idegenek védelmét elsőnek a Biblia hirdette és írta elő.

Ex 22,22

Ha sanyargatod őt. Az ige az előbbi versben többesszámban volt, míg ebben a versben egyesszámban áll: Ibn Ezra így magyarázza: Ha valaki özvegyet és árvát sanyargat és a közösség nem lép fel ellene, hogy megvédje őket, az egész közösség követ el bűnt.

Ex 22,23

És fellángol haragom. Különösen hangsúlyozza a gyengék elnyomásának megtorlását. Súlyos és

teljesen megfelelő bűnhődést helyez kilátásba (Kalisch).

24–26. Kölcsönök és zálogok.

Ex 22,24

Midőn pénzt adsz kölcsön. Az izraelitának *kötelessége,* hogy embertársát kamatnélküli kölcsönnel támogassa (Mechilta).
népem közül. Lásd a Lev. XXV,35-höz és Deut. XXIII,20 és köv. szóló magyarázatokat.
aki szegény. A kölcsön, ami megmenti a szegény embert a nélkülözéstől, egyike a legnagyobb jótéteményeknek, amit emberrel cselekedhetünk. Ez az együttérzés a szegénnyel, vezetett az ingyen-kölcsön-egyesületek alapításához *(Gemillusz Chasszodim)* a jól megszervezett zsidó hitközségekben.
hitelező. T. i., hogy magához ragadnád az adós birtokát vagy eladnád őt vagy a családját rabszolgának, a kölcsön behajtása céljából; lásd II. Kir. IV,1. „Ha tudod, hogy nem képes fizetni, ne nyaggasd őt, mert ezáltal megszégyenítenéd" (Rási).
kamattal. A kamatszedés minden fajtája tilos. „A mai korban a pénzt általában *kereskedelmi* célokra kölcsönzik, hogy az adósnak lehetővé tegyék, hogy tőkéjét növelje és üzletét fejlessze; époly természetes és méltányos, hogy ezért az előnyért bizonyos ellenszolgáltatást kell adni, mint ahogy fizetni kell egy ház bérletéért vagy más kényelemért. De a kölcsönnek e használata a gazdasági élet mai fejlettségéhez tartozik: az ó-kori őstermelő országokban viszont rendszerint csak a szegénység leküzdésére vettek fel kölcsönt, sorscsapások vagy eladósodás folytán; a kölcsön tehát kizárólag jótékonyság volt; ha kamatot szedtek volna a pénz után, úgy tűnt volna fel, hogy a gazdag ember ki akarja használni embertársa szorongatott helyzetét (Driver). Hasonló nézetet vall Farisszol Ábrahám, a középkor végén élő jeles zsidó apologetikai író, aki Mágén Ábrahám című művének 73. fejezetét szenteli e kérdésnek. L. Lőwinger, לקוטים מספר מגן אברהם című munkáját (14–20).

Ex 22,25

Ha zálogként lefoglalod. Deut. XXIV,6 szerint tilos kézimalmot vagy malomkövet zálogba venni, mert az nélkülözhetetlen eszköz a háztartásban. Ehhez hasonló előírások késztették Huxleyt arra a kijelentésre: „Nincs olyan régi vagy új törvénykönyv, amely oly igazságos és egyben olyan könyörületes, oly kíméletes lenne a gyengével és a szegénnyel szemben, mint a zsidó törvény".

Ex 22,26

meghallgatom. Mint ahogy Isten meghallgatja az özvegy és árva kiáltását (22. vers). Különösen figyelemreméltó az a lovagiasság, amely e versek szerint kötelező a szegényekkel szemben, ha tekintetbe vesszük, hogy milyen kegyetlenül bántak az adóssal a régi Rómában. Ha az adós harminc nappal a lejárt határidő után nem fizetett, a Tizenkét Tábla törvénye megengedte a hitelezőnek, hogy őt hatvan napig láncokban tartsa, ilyen állapotban a nyilvánosság elé állítsa, hogy az ügyet közhírré tegye. Ha ezalatt nem jelentkezett senki, aki kifizette volna helyette az adósságát, a hitelező eladhatta az adóst rabszolgának vagy megölhette őt. Ha több hitelező volt, darabokra vághatták az adóst és testéből leválhattak részeket az adósságok arányában. Ebből a törvényből ered a Velencei kalmár meséje. Európában még a 18. században általános dolog volt az adósok börtöne (Guttmann Henrik a Kiss Arnold Emlékkönyvben 79, 100).

27. A bíró és az uralkodó iránti tisztelet.

Ex 22,27

Bírót ne szidalmazz. A héber szövegben: *elóhim* = Isten áll. Egyes rabbik ezt valóban istenkáromlás tilalmának tartják, mások az *elóhim*-ot a bírókra vonatkoztatják (Mechilta). (V. ö. XXI,6; XXII,7.) Josephus és Philo így magyarázzák: „Senki se káromolja azokat az isteneket, amelyeket idegen polgárok isteneknek tartanak"; azaz ne beszéljetek tiszteletlenül másvallásúak hitéről.

fejedelmet. Az állam vezető egyéniségeiről tisztelettel kell beszélni. Az előbbi verssel való összefüggéshez megjegyzi Philippsohn: „Ez utóbbi versek a szegénnyel foglalkoznak. Intik őket, hogy még a legnagyobb ínségükben se káromolják Istent vagy ne viseltessenek forradalmi érzésekkel uralkodókkal szemben”.

28–29. Áldozat az első termésből.

Ex 22,28

Gazdag aratásod. Az első termésről szóló törvény teljesebben van meg Lev. XIX-ben; Num XV, XVIII; és Deut. XXVI-ban.
elsőszülöttjét. Az elsőszülött felszenteléséről embernél és állatnál lásd XIII,2 és köv.-höz szóló magyarázatokat.

Ex 22,29

hét napig. Maimonidesz kifejti, hogy az állat „ennyi idő letelte előtt olyan, mintha nem lenne életereje; és a nyolcadik nap előtt nem számítható azok közé, akik megpillantották a nap világosságát”.

30. Tiltott étel.

Ex 22,30

És szent emberek. A szentség gondolatának kapcsolatát a tiltott étellel lásd Lev. XI,44-hez. Az előbbi törvények, miként a következők is, egyesszámban vannak; csak ez a vers van többesszámban. Moritz Lazarus, a kiváló zsidó filozófus felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy ha a Tórában a szentség eszméjéről vagy kötelességéről van szó, mindíg többesszám van. (Pl. Szentek legyetek, Lev. XIX,2), mert halandó ember csak akkor válhatik szentté, ha másokkal együtt dolgozik a nagy Eszme diadaláért, mint a közösség, a társadalom, vagy a „királyság” tagja.
szétmarcangolt húst. Héberül: *teréfa;* ezt a kifejezést eredetileg csak olyan állatra alkalmazták, amelyet vadállat marcangolt szét a vadonban, de ma minden olyan húst ezzel jelölnek, amely rituális szempontból nem felel meg és így nem használható táplálékul. A *kásruth* célja az élet megszentelése.
az ebnek. A zsidó hagyomány szerint ez a parancs azt a gondolatot juttatja kifejezésre, hogy Isten egyetlen teremtmény jótetteit sem hagyja jutalmazás nélkül. A kutyák nem ugatták meg a zsidókat, midőn Egyiptomból kivonultak. Ez a jutalmuk (Mechilta).

Ex XXIII.

1–3. Igazság a bíráskodásban.

Ex 23,1

hamis hírt. Bölcseink szerint ez a figyelmeztetés arra való, hogy az ember ne hallgasson rágalmazásokra, vagy ne segítsen ilyeneket terjeszteni (Peszáchim 118a). A rágalmazás szerintük három embert öl meg: azt, akit rágalmaztak, a rágalmazót és azt, aki terjeszti a hallott rágalmazást. Ez a vers vonatkozik szerintük a bíróság előtti tanúskodásra is. A tanúnak semmi olyat nem szabad állítani, amit nem tud egészen bizonyosan. A Talmud bölcsei e vers alapján úgy határoztak, hogy az egyik peres félnek nem szabad bíróság előtt előadni dolgát a másik peres fél távollétében (Szánhedrin 7b).
a gonosszal. A héber *rásá* szó itt azt az embert jelenti, akinek nincs igaza.

hamis tanúként lépj fel. Az az értelme, ne szövetkezz olyan emberrel, akinek nincs igaza, hogy tanúskodnál az érdekében, ami által az igazság háttérbe szorulna.

Ex 23,2

a sokaságot. Ez a vers arra figyelmeztet, hogy ne kövessük vakon a többséget gonosz cél elérésére. Különösen az igazság elferdítésétől óvakodjunk. Ha a bírók vagy tanúk többsége egy véleményen van és ez valakinek a felfogása szerint helytelen, ne adja fel az illető saját véleményét, csak azért, hogy a többséggel ne kerüljön ellentétbe. Egy ember *Istennel* és az *igazsággal* képviseli a valódi „többséget".
ne tégy… tanúságot. E héber ige használatáról lásd XX,16.
jogferdítésre. Bölcseink kiemelik jelentését és úgy értelmezték, hogy követhetik a bírók a többségnek a véleményét, ha az nem igazságtalan (Mechilta).

Ex 23,3

a szegénynek se kedvezz. Vagy mert rokonszenvezel vele vagy mert a gazdag és hatalmas peres fél iránt ellenszenvvel viseltetel (Driver). A bibliai jog felfogására jellemző a feltétlen szigorú pártatlanság. Ha pénzügyi per támad gazdag és szegény között, nem szabad a bírónak igazságtalanul ítélni a szegény javára abból az elgondolásból kiindulva, hogy a gazdag kibírja a szóban levő összeg elvesztését. „Rokonszenv és sajnálkozás nagy erények, de még ezeknek az érzéseknek is hallgatniok kell az Igazság színe előtt" (Geiger).

4–5. Az ellenség iránti szeretet.

Ex 23,4

ellenséged ökrére. Vagy bármely más állatára (Mechilta). Ez a törvény összefügg azokkal az igazságszolgáltatásra vonatkozó előírásokkal, amelyek közvetlenül előtte állnak. Ha szomszédod jogtalanságot követett el veled szemben, amiért haragban vagy vele, nem helyes, ha cselekedeteidben ettől a haragtól vezetteted magad akkor, amikor a te kötelességed nyilvánvaló. Noha ő megszegte a felebaráti szeretet kötelességét veled szemben, mégis embertársad marad. Minden gyűlölet vagy rosszakarat vele szemben tilos. Nem szabad szívedben bosszúra gondolnod (lásd Lev. XIX,18-hoz); az ő eljárását veled szemben nem szabad mértéknek tekintened a vele szemben tanúsítandó magatartásodra nézve. Saját emberi méltóságod végett késznek kell lenned őt támogatni, ha rászorul, mint pl. olyan esetekben, amelyek itt fel vannak sorolva. A Mechiltában első helyen az a magyarázat van, hogy, nemzsidó ellenségre vonatkozik.
Az ellenség iránti valódi, gyakorlati szeretet alapelveit szögezi le a Tóra ebben és a következő versekben. „Gyűlöld az ellenségedet", sehol sem áll a Tórában. Rawlinson és mások ezt elismerik, a tény nem tagadható le. Polémikus kiélezésnek nem lehet itt helye. V. ö. Guttmann M., Das Judentum stb. I. k. 119. és jegyzetek. A gyakorlat mindenütt a szeretet elvét tartotta szem előtt. Az üldöztetések és háborúk korából fennmaradtak egyes kifakadások, melyeket normális nyilatkozatokkal tévesztenek össze. Ab. d. R. Nathan 23. fejezetében olvassuk: Ha valaki ellenségét látja a ház tetején vagy a gödör szélén és letaszítja onnan, hősiesség-e ez? Nem akkor hős-e az ember, ha ellenségét látja, amint elbukni készül és kezénél fogja és visszatartja, vagy ha látja, amint gödörbe esik és felhúzza onnan?

Ex 23,5

hagyj mellette segítséget. Az általános értelem világos. „Ha látod, hogy ellenséged szamara tehetetlenül fekszik terhe alatt, nem szabad őt magára hagynod, segítened kell könnyíteni az állaton" (Moffat). Ebben a rendeletben kifejezésre jut az emberiesség érzése az állattal szemben és az emberszeretet az ellenségét is barátjává teszi és ez csak úgy lehetséges, ha teljesíti az Írás szavát (v. ö. jerus. Erúb. III,2): „Ha éhezik a gyűlölőd, adj neki enni kenyeret és ha szomjazik, adj neki inni vizet… és az Örökkévaló megfizet neked". (Péld. XXV,21–22.)

6–9. Pártatlanság a bíráskodásban.

Ex 23,6

Ne ferdítsd el… jogát. „Amint ismeretes, a korrupció a bíráskodásban ma is, régen is óriási méretű volt a keleti népek között” (Driver). Sehol sem ostorozták olyan határozottan a szegények elnyomását és az igazság megtagadását az erőszak áldozataival szemben, mint Izráelben.

Ex 23,7

a hazugság szavától. A bíráskodásban; de ennek az intésnek további jelentősége is van; általános nagyfontosságú alapelvnek kell lennie az életben.
ártatlant és igazat. Minden lehető óvóintézkedést tégy meg, nehogy az ártatlan embert halálra ítéljék. A talmudi jog szerint, ha valakit halálra ítéltek, perújítást kell elrendelni, ha valamilyen új bizonyíték merül fel mellette; de ha felmentés történt, nem lehet perújítással élni (Szánh. 42b [misna]).
nem mentem föl a gonosztevőt. A bűnös nem kerüli ki a büntetést, még akkor sem, ha az emberi igazságszolgáltatás sujtó keze nem is éri utól.

Ex 23,8

megvakítja. A bírónak még akkor sem szabad megvesztegetést elfogadnia, ha amúgy is annak a javára akart dönteni, aki az ajándékot hozta neki. A megvesztegetésnek alattomos ereje van; arra irányul, hogy elterelje a bíró figyelmét olyan dolgokról, amiket egyébként észrevett volna. Kétségkívül romlásba viszi a bírót.

Ex 23,9

idegent. Lásd a XXII,20. vershez szóló magyarázatokat. Mint a szegénynél, őnála is nagy a valószínűsége annak, hogy igazságtalanság áldozata lesz. Az idegennel úgy kell bánni, mint a született izraelitával (Deut. I,16).
idegenek voltatok. Lásd a XXII,20-hoz szóló magyarázatot.

10–12. A szombati év és a szombati nap.

A szombati év intézményéről részletesen beszél Lev. XXV-ben és Deut. XV-ben a Tóra. Itt azért van említve, mert egyik részlete kifejezésre juttatja az emberiesség kötelezettségeit a szegénnyel és gyámoltalannal szemben (Ibn Ezra, Luzzatto).

Ex 23,11

hagyd magára ugaron. Héberül: *sámát,* ebből származik az intézmény, a *semitta* elnevezés, ami a szombati évet, a mezők szombatját jelenti. „A földnek szabályos pihenése kétszeresen szükséges volt azoknak az időknek tökéletlen termelési rendszerében és lényegesen hozzájárult a többi évek termékenységének javulásához” (Kalisch).
fogyasszák. Rendes évben a szegény hazavihette azt, amit böngészett a mezőn és amit a mező szélén hagytak számára, ezt nem volt szabad learatni (Lev. XIX,9 és köv.). A szombati évben nem volt aratás. Birtokosnak, szolgának, szegénynek és idegennek egyenlő joga volt a terméshez (Lev. XXV,6). Még a mező vadjairól sem feledkezik meg a Tóra.

Ex 23,12

„Még akkor is, ha az egész év nyugalmi év, meg kell tartani a szombati napot” (Mechilta).
pihenjen. Szószerint: „lélekzethez jutni”. Ez a szó, amelyet általában pihenéssel fordítunk (וינפש) összefügg a (נפש), lélek szóval. Még a legalacsonyabb rendű ember is Izráelben emlékeztessék arra, hogy van lelke, hogy létezik magasabbrendű élet is, mint a testi kínlódás; lelki üdülést kell nyernie a szombati napon.

Ex 23,13

ne említsétek. Az izraeliták nem szolgálhattak Istennek és valamilyen más istenségnek egyszerre.

Idegen istenek nevének említése is tilos volt.

14–18. Az év három zarándokünnepe.

A három zarándokünnepet, amelyen minden izraelitának Jeruzsálembe kellett zarándokolnia, részletesen tárgyalja Lev. XXIII-ban és Deut. XVI-ban.

Ex 23,15

amint meghagytam néked. XII,15-ben.
a kalászérés hónapjában. Héberül: *chódes háábib.* Az *ábib* hónapnév Mahler professzor szerint az egyiptomi *epifi* hónapnévvel van összefüggésben. Egyébként még a Tel-Ábib helységnévben is szerepel (Ezek. III,15).
üresen. Erről bőven beszél Deut. XVI,17-ben: „Kiki keze ajándéka szerint az Örökkévaló a te Istened áldása szerint, amelyet adott neked". A zarándok hozzon magával áldozatokat, amelyek kifejezésre juttatják háláját Isten bőséges áldásáért.

Ex 23,16

És ünnepét az aratásnak. Azaz, az aratás kezdetének az ünnepét. Ez a sábuót ünnepe; Num. XXVIII,26-ban יום הבכורים a neve, az a nap, amelyen bemutatták az első kenyereket, amelyeket az új gabonából sütöttek. Deut. XVI,10-ben חג השבועות „a hetek ünnepe" a neve, mert aznap telik le pontosan a hét hét peszach első napjától. A zsidó hagyomány, mint זמן מתן תורתנו a tóraadás évfordulójaként tartja számon, mivel a Tíz ige kinyilatkoztatása Sziván 6-án volt.
a betakarítás ünnepét. A sátorosünnepet; lásd Lev. XXIII,34.39 és köv.
mikor távozik az év. Azaz, a mezőgazdasági év végén; lásd Lev. XXIII,24-hez szóló magyarázatot.

Ex 23,17

minden férfi. Azaz, a felnőtt férfiak. Asszonyok fel vannak mentve minden cselekvő parancs alól, mely időhöz van kötve מצוות עשה שהזמן גרמא. Az asszonyoktól nem lehet elvárni, hogy felügyelet nélkül hagyják gyermekeiket. Noha nem volt rájuk nézve kötelező, az asszonyok mégis el szokták kísérni férjüket Jeruzsálembe; pl. Elkána meg Hanna és Penina, I. Sám. I-ben; lásd továbbá a XXXIV,24-hez szóló magyarázatot.
Úr. Héberül: *ádón.* Ezek a zarándoklások hódolatot fejeztek ki a föld Urával (Istennel) szemben.

Ex 23,18

kovászos kenyéren. Vagy: kovászos kenyér mellett. A peszachi bárányt nem volt szabad levágni, amíg el nem távolítottak minden kovászosat.
ünnepi áldozat. Szószerint: *chággi* = ünnepem. Azaz, az áldozat, amelyet a zarándok hozott. A *chág* szó Mal. II,3-ban és Zsolt. CXVIII,27-ben szintén áldozat értelemben használtatik.
hája. Az áldozati állatnak ezt a részét el kellett égetni az oltáron (XXIX,13).
reggelig. V. ö. XII,10.

Ex 23,19

zsengéjének. A bemutatás módját leírja Deut. XXVI,2. és köv.
ne főzd. Ez a parancs még kétszer szerepel, XXXIV,26-ban és Deut. XIV,21-ben. Ezekre a szavakra alapították bölcseink azt a tilalmat, hogy nem szabad húst és tejet semmiféle formában és semmi módon együtt enni. Ez kétségtelenül régi hagyomány volt Izráelben. Onkelosz, aki rendszerint szigorúan a héber szöveghez ragaszkodik, így fordítja versünk végét: „ne egyetek húst tejjel".
E törvény eredeti célja felől megoszlanak a vélemények. Némelyek szerint ez az intézkedés a bálványimádás és a babona ellen irányul (Maimonidesz); mások szerint ez az emberiesség követelménye és arra szolgál, hogy a szív eldurvulásától megóvja az embert (Ábárbánel, Luzzatto). „Mi nem tudjuk milyen felháborító eset volt e tilalom oka, de nyilván ez a kifejezés bizonyos emlékeztetést jelentett Izráel számára, amely mindíg figyelmeztette arra a gyengéd emberiességre, amely megkülönböztette őt a barbár nemzetektől" (Ewald). A hagyomány szerint azért szerepel háromszor a Tórában ez a tilalom, hogy eltiltsa: a hús és a tej együttes (1) evését, (2) főzését és (3)

egyéb felhasználását.

20–23. Intés.

Az egész isteni törvénykezés összefoglalása, a Tíz ige után következik az alapvető erkölcsi, vallási és polgári törvényeknek egy vázlata. Figyelmeztetés következik itt, mint rendesen az egész Tórában, hogy hűségesen kövessék ezeket a törvényeket, összekapcsolva azzal az ígérettel, hogy az Örökkévaló el fogja őket vezérelni a Szentföldre, boldogságuk színhelyére, ha követni fogják Isten parancsait.

Ex 23,20

angyalt. A héber szó *(málách)* nem jelent okvetlenül természetfeletti lényt. Általában küldöttet jelent, mint a görög *angelos* szó is; világos, hogy itt valóságos személyről van szó. Eszerint természetes, hogy ez a szó Mózesre céloz, akivel Isten beszélt „színről-színre" és aki képes volt az Ő akaratát a néppel közölni (Rálbág és Luzzatto). Mózes csak azt parancsolta, amit Isten elrendelt, ezért az iránta való hűség egyenlő az Isten iránt való engedelmességgel. A prófétákat és a papokat is nevezik néha Isten „angyalainak"; v. ö. Mal. II,7.
helyre. Az Ígéret földjére.

Ex 23,21

nem fogja… megbocsátani. Mert nem bocsáthat meg. Noha ő enyhe és elnéző akar lenni a ti hibáitokkal szemben, Isten megbünteti az engedetlenséget.
Nevem. Isten „Neve", az Ő isteni tekintélye a küldöttére ruháztatott; lásd III,13-hoz.

Ex 23,22

ellensége leszek. Isten támogatni fogja őket ellenségeik ellen, akik útjukban állnak, midőn el akarják foglalni Kanaánt.

Ex 23,23

küldöttem. Nem okvetlenül azonos a 20. versben előforduló „angyal"-lal. A valóságban Józsua volt az, aki ezt a feladatot teljesítette; őt is, miként Mózest, Isten jelölte ki erre a hivatásra (Deut. XXXI,23).
Emóri. V. ö. III,17.
megsemmisítem őket. Isten, és nem az a küldött vagy „angyal" biztosítja számukra a győzelmet. Az izraelitáknak mindíg emlékezniök kell arra, hogy kinek köszönhetik sikereiket. Ehrlich összeköti a 23. és 24. verset és így fordítja: „Ha az én küldöttem fog előtted járni… és én megsemmisítem őket; ne borulj le isteneik előtt".

Ex 23,24

ne utánozd az ő műveiket. Ne csinálj képmásokat, amint az ország lakói csináltak (Ehrlich).
döntsd le őket. Amíg bálványképek léteznek, fennáll a kísértés, hogy imádják őket. Ezért ki kell irtani a bálvány-kultusz minden nyomát.
oszlopaikat. Akár természetes kőtömb, akár mesterséges alkotás, amelyet valamely istenség lakhelyének tartottak.

Ex 23,25

megáldja a te kenyeredet és vizedet. Isten biztosítja nekik az élet szükségleteit vagy gondoskodik arról, hogy élelmük áldássá legyen számukra; azaz erősíti őket.
betegséget. V. ö. XV,26.

Ex 23,26

teljessé teszem. Isten megengedi, hogy az egyes emberek magas életkort érjenek el és ne haljanak meg fiatalon. Hasonló kifejezés, mint „hogy hosszú életű légy a földön" (XX,12).

Ex 23,27

A félelmet. A nemzetek, amidőn meghallják, hogy Isten segít az Ő népének, megbénulnak a rettegéstől, ha az izraeliták közelednek. Történeti példák: Num. XXII,2 és köv.; Józs. IX,3 és köv.
nyakszirttel fordítom. Menekülnek előled.

Ex 23,28
darázshadat. V. ö. Deut. VII,20; Józs. XXIV,12. Az izraelitákat hadjáratukban támogatni fogja a szúró rovarok csapata és kínozza és gyöngíti az ellenséget. Egyes magyarázók szerint a „darázshad" célzás az egyiptomi betörésekre, amelyek gyengítették a kanaániták hadi erejét. Lásd Deut. VII,20-hoz szóló magyarázatot.

Ex 23,29
és elszaporodjék rajtad a mező vadja. Ugyanez a gondolat előfordul még Deut. VII,22-ben. Ha a kanaánitákat egyszerre űzték volna ki, lakatlan területek keletkeztek volna, mert az izraeliták nem voltak elegen ahhoz, hogy az egész országot betelepítsék. Eszerint nagykiterjedésű, elhagyott területek nyüzsögnének a vadállatoktól. Így pl. miután a tíz törzset elhurcolták Asszíriába, oroszlánok garázdálkodtak az elhagyott területen; lásd II. Kir. XVII,25.

Ex 23,30
Lassan-lassan. Kanaán meghódítása csak Dávid uralkodása alatt vált teljessé.

Ex 23,31
A Sástengertől. Lásd X,19-hez.
a filiszteus-tengerig. A Földközi-tenger délkeleti partja, amely a filiszteusok területe volt.
a sivatagtól. Palesztina déli részén, amelyen átvonultak.
a folyamig. Nem a Nílusra, hanem az Eufráteszre vonatkozik. A héber állam határai Dávid és Salamon idejében az Eufráteszig terjedtek.

Ex 23,32
szövetséget. Gyakran ismétlődik az a figyelmeztetés, hogy Izráel ne kössön szövetséget Kanaán lakóival, nehogy azok bálványimádásra csábítsák őket; és amint Izráel egész későbbi története bizonyítja, erre a figyelmeztetésre nagyon is szükség volt. V. ö. XXXIV,12 és köv. és Deut. VII,2 és köv.

Ex XXIV.
A szövetség szentesítése.

Ex 24,1
Mózeshez így szólott. Miután Isten a Tíz igét kihirdette a nép számára, Mózes megint felment a hegyre (XX,18) és átvette a parancsolatokat, amelyek a szövetség könyvét tartalmazták (XX,19–XXIII,33). Isten megparancsolta Mózesnek, hogy ezeket a törvényeket a nép elé helyezze és azután jöjjön a hegyhez Áronnal, Nádábbal és Abihúval és a hetven vénnel (XXIV,1), noha neki egyedül kellett felmennie a hegycsúcsra (2. vers). Mózes így is cselekedett. Közölte a néppel Isten szavait (3. vers) és miután megerősítette a szövetséget áldozat bemutatásával, felment a nevezett emberekkel a hegyre (9. vers) és ők ott látták az isteni látomást. Akkor Mózes parancsot kapott, hogy menjen magasabbra Józsuával (12. vers és köv.), míg a többiek megálltak ott, ahol voltak, vagy ami valószínűbb, visszatértek a táborba. Hatnapi várás után, mialatt a felhő eltakarta a hegyet, egyedül Mózest szólította fel Isten, hogy lépjen a felhőbe (16. vers) és ő ott maradt negyven napig (18. vers).
Jöjj föl. Ez a parancs Mózesnek szólt, amikor le akart menni. Kiegészíthetjük ezekkel a szavakkal: „helyezd a törvényeimet a nép elé és aztán…".
Nádáb és Ábihú. Áron fiai.
hetven férfi Izráel vénei közül. Akik a nép képviselőiként szerepeltek.
boruljatok le. Készüljetek az isteni látomásra, amelyben részetek lesz (10. vers).
távol. Bizonyos távolságra a hegycsúcstól, ahová Mózes egyedül ment fel.

Ex 24,2

Mózes lépjen egyedül. A hirtelen változás a második személyről a harmadik személyre gyakori a héberben; de a célja itt az, hogy világosan kiemelje, hogy Mózesnek egyedül kellett „odalépni az Örökkévalóhoz”, azaz a felhőbe menni (15. vers).

Ex 24,3

igéit… törvényeket. Amelyek bennfoglaltatnak a Szövetség könyvében (7. vers).
felelt… egy hanggal. Mint XIX,8-ban. „Az egyöntetűség, amellyel az izraeliták itt kötelezik magukat Isten szolgálatára, magasztos és szívesen felejtjük el egy pillanatra, mily kevéssé maradtak hűek ehhez az ígérethez rögtön az utána következő időben” (Kalisch).

Ex 24,4

oszlopot. Ezek jelképek voltak annak kifejezésére, hogy a tizenkét törzs elfogadta a szövetséget; v. ö. Gen. XXXI,45 és köv.; Józs. XXIV,27.

Ex 24,5

ifjait. Onkelosz fordítása szerint, „az elsőszülötteket”; ez egyezik azzal a talmudi megállapítással, hogy a papság intézményének kialakulása előtt az elsőszülöttek dolga volt az áldozatok bemutatása. „Itt csak a hetven vén elsőszülött fiairól lehet szó” (Ibn Ezra).

Ex 24,6

a vérnek felét. Ezt hintette a népre és a másik felét az oltárra öntötte, amely Istent jelképezte. A két szerződő fél ezáltal a szertartás által egymáshoz kapcsolódott.

Ex 24,7

a szövetség könyvét. Rási szerint ez a Genezis és Exodus könyvének első fele. Valószínűbb, hogy a Tíz igét és XX,19–XXIII,33 fejezeteket jelenti, amelyek a Tóra kivonatának tekinthetők.
felolvasta. Mielőtt széthintette a vért, ami formálisan megerősítette a szövetséget, Mózes felolvasta a népnek, amit írt, hogy elejét vegye minden félreértésnek vagy kétségnek.
a nép. Nem csak a vének. Minden izraelitára vonatkozott a szövetség, mindenki egyéni felelősséget vállalt.
megtesszük és híven meghallgatjuk. Héberül נעשה ונשמע közvetlen és ösztönszerű válasz, hogy teljesítik Isten akaratát. Bölcseink szerint ezekkel a szavakkal a legteljesebb módon alávetik magukat Isten parancsainak (Sabb. 88a).
9–11
Mózes és Áron, Nádáb és Ábihú és a hetven vén felmennek a hegyre és Isten dicsőségének csodás látomásában részesülnek.

Ex 24,10

És látták. „Meglátták Izráel Istenének a fenségét és fenséges trónusa olyan volt, mintha drágakövekből lett volna kirakva stb.” (Onkelosz). Amit az emberek a valóságban láthattak, az természetesen az emberi szem látókörén kívül esik; arra kell gondolni, hogy önkívületi állapotban pillantották meg ezt a csodálatos látomást.

Ex 24,11

előkelőire. Mózes, Áron és fiai és a hetven vén.
nem bocsátotta ihletét. Vagy: nem nyujtotta ki kezét. (Az Imit régi fordítása.) Sértetlenek maradtak, mert méltók voltak a látomás megpillantására (Náchmánidesz). „Volt rajtam az Úr keze” a prófétára szálló, Istentől való ihletet jelenti.
ettek és ittak. Magukkal hozták a békeáldozatok húsát, és megették, mint szent áldozati étkezést, amely a szövetségkötés szertartásának egy része volt; lásd a Gen. XXXI,46-hoz szóló magyarázatot.

Ex 24,12

Jöjj fel hozzám. Lásd az 1. vershez szóló magyarázatot.
kőtáblát. Amelyekre rá volt vésve a Tíz ige.
a törvényt. Bölcseink szerint „az ő tanításukra” kifejezés a Talmudra vonatkozik (v. ö. Gittin 60b,

mely inkább XXXIV,27-re tartozik). A törvénynek minden magyarázata, amely egy általánosan elismert tekintélytől származik, olyan, mintha a Szinajon adatott volna. Minden magyarázat, amelyet isteni ihletű kutatók a Tórához fűztek, olyan gondolatokat tartalmaz, amelyeknek lényege valóban benne van a Törvényben.

Ex 24,13

Józsua. Lásd XVII,9-et. Ő elkísérte Mózest a táborból és a hegy alján maradt (Ibn Ezra).

Ex 24,14

ránk. Mózesre és Józsuára.
Húr. Lásd XVII,10-hez szóló magyarázatot.
ügye van. Mózes kinevezett hatóságokat viták eldöntésére, de a nehéz esetek (XVIII,26) amelyeknek eldöntése Mózesre várt volna, Áronhoz és Húrhoz kerültek Mózes távollétében.

Ex 24,15

a felhő. Hasonló felhő jelent meg a szinaji kinyilatkoztatás előtt is (XIX,16).

Ex 24,16

az Örökkévaló dicsősége. Lásd a XVI,7.10-hez szóló magyarázatot.
hetedik napon. Hat nap telt el míg Mózes előkészült arra, hogy Isten elé léphessen.

Ex 24,17

emésztő tűz. A nép a táborban látta a lángokat, amelyek a felhő felett világítottak.

Ex 24,18

a hegyre. A hegy csúcsára.
negyven nap és negyven éjen át. V. ö. XXXIV,28; Deut. IX,9.

E)
Hammurabi Kódexe forrása-e a mózesi polgári jognak?

Majdnem egy évszázad óta rendszeres archeológiai kutatásokat végeznek a szakemberek. Ősi kultúrákat tárnak fel, amelyek már régmult időkben eltűntek a föld színéről. Például, ma előttünk van többek között egy törvénykönyvnek eredetije, amely Hammurabi (i. e. 1945–1902 között élt) királytól származik, aki Ábrahám kortársa volt. Egyesek szerint Hammurabi Gen. XIV,1-ben említett Amráfellel azonos. (L. Gen. 124. old.) Ez a törvénykönyv határkő a világtörténetben és fontos kapcsolatai vannak a Tóra polgári törvénykezésével.
Mezopotámia. Az Eufrátesz völgyének – ez volt Hammurabi királyi birodalma – őslakóit általában sumé reknek nevezik. Évezredekkel minden más nép előtt téglaházakat építettek, szigorú törzsi szervezeteket létesítettek és város-államokba tömörültek. Ők alapították a világ első iskoláit és a sumérek voltak az úttörői a betűírásnak, az építészetnek, a súlyok és egységes mértékek megállapításának és a rendszeres földöntözésnek. Tőlük származik a kör beosztása 360 fokra és az, hogy az óra 60 percre oszlik, a perc pedig 60 másodpercre.
Országuk rendkívüli termékenysége nagy vonzerő volt a keleti és nyugati kietlen országokból származó hódítók számára. A legnagyobb ilyen betörő horda, történeti időben kb. 2500-ban ante, hatolt be az arab félszigetről. A behatolók elfoglalták az országot és megalapították 2300-ban Babilón városát. Ez a város idővel a Kelet kereskedelmi gócpontja és a világ ura lett. Az új lakosság, amely teljesen asszimilálódott, nagy mértékben fejlesztette az eredeti sumér vallást és kultúrát. Ez a babilóniai kultúra a semita dinasztia hatodik királyának, Hammurabinak uralkodása alatt érte el csúcspontját; az ő kiemelkedő alkotásai közé tartozott a babilóni jog kodifikálása. 1902-ben fedezték fel és tették hozzáférhetővé a Hammurabi-Kódexet az összehasonlító jogtudomány számára.
A babilóniai társadalom. Semmi sem adhat nekünk olyan jó bepillantást a babilóniak 3900 évvel ezelőtt lefolyt kulturális és társadalmi életébe, mint ez a törvénygyüjtemény. A társadalom az ősi

Babilóniában több kasztból állt: király, udvar és papok, előkelő emberek (nemesek és tisztek), egyszerű nép és rabszolgák. A társadalmi fokozatok különbségét meg lehet állapítani különböző intézkedésekből. Pl. lopás esetében így intézkedik a Hammurabi-Kódex (18. §): A lopott ökörért, juhért, disznóért vagy hajóért a *szentélynek vagy palotának* annak harmincszorosa, a *felszabadítottnak* tízszerese térítendő meg, de ha nincs mit adnia, ölessék meg. (A következőkben rendszerint dr. Weiss Jakab, Kodex Hammurabi és a bibliai törvényhozás [Budapest 1915.] című munkája alapján idézzük a törvénykönyv szövegét.)
Az egyszerű ember szabad volt, de köteles volt ingyenes kényszermunkát végezni és el lehetett őt adni rabszolgának adósságért vagy bűncselekményért.
A rabszolga csak áru volt, a tulajdonosának neve be volt égetve vagy tetoválva karjába és nem távozhatott el a városból, ha nem volt erre írásos engedélye a tulajdonosától. A megszökött rabszolgák elleni törvény rendkívül szigorú volt; némely tekintetben olyan kemény volt, mint az egykori amerikai törvény szökött rabszolgák ellen „Tamás bátya" napjaiban. Jutalmak voltak kitűzve a megszökött rabszolga elfogója részére. 15. §. A palota- vagy felszabadított rabszolgának segítése a szökésben halállal büntettetik. 16. §. A rabszolga elrejtése halállal büntettetik. 17. §. A szökött rabszolga elfogásáért, illetve visszahozásáért két sekel jutalom jár. Ennek az ellentéte Deut. XXIII,16-ban előforduló parancsolat: „Ne szolgáltass ki rabszolgát az urának, aki urától hozzád menekül".
Ha a rabszolga szabad asszonyt vett feleségül, a gyermekek szabadok voltak. Ha szabad ember rabszolganőt vett feleségül – még ha második feleségül is – a gyermekek szabadok voltak és a rabszolganő maga is felszabadult ura halálával. Az első feleségnek joga volt őt büntetni helytelen viselkedése miatt, de csak lefokozással. Ismáel, aki Hágárnak, a rabszolganőnek és Ábrahámnak, a szabad embernek fia, szabad ember. Amidőn Hágár helytelenül viselkedett Sárával szemben, Sára megbüntette őt oly keményen, ahogy azt Ábrahám megengedte, de nem adhatta el rabszolgának.
Az asszony helyzete a babilóniai jogrendszerben elég kedvező volt. Ha különböző társadalmi rétegekből származó egyének között jött létre a házasság, a nő megtartotta és a gyermekek örökölték az előkelőbb réteg jogait. A nő házasságkötésnél hozományt adott férjének, amely egész életén át a nőé maradt. A feleség lehetett tanú, üzletet köthetett saját nevén és lehetett külön vagyona, amit férjének hitelezői nem vehettek igénybe házasság előtti adósságért.
Birtok- és kereskedelmi törvények. A föld magántulajdon volt, de adót kellett fizetni érte. Egy-egy tulajdonosnak nagy nyájai és csordái voltak. A pásztor nyugtát adott a reábízott állatokról és köteles volt azokat visszaadni a természetes szaporulattal együtt. Szabad volt neki egy bizonyos mennyiséget élelmezésre felhasználni és nem volt felelős azokért, amelyeket oroszlán vagy villám ölt meg. Minden veszteséget azonban, amely az ő gondatlanságának volt a következménye, tízszeresen kellett megtérítenie. Ez magyarázza Jákób szemrehányását Lábánnal szemben: „Húsz évig voltam nálad; birkáid és kecskéid nem vetéltek el és juhaidnak kosait nem ettem meg. Amit a vadak széttéptek, nem vittem el hozzád, én viseltem a veszteséget, kezemből követelted, amit elloptak nappal és amit elloptak éjjel" (Gen. XXXI,38–39). Minden üzleti cselekvést írásba kellett foglalni, aláírni, lepecsételni, tanúkkal megerősíteni és másolatot készíteni az okmányról. Részletes szabályok voltak házbérre, épületbérre, kezességre, birtokkezelőkre, deponált értékekre, tárolásra, társasüzletre, kereskedelmi utazókra és ügynökökre, szállításra és hajózásra stb. Határozott munkabérek voltak megállapítva különböző munkáscsoportok számára, ökörhajcsárok, aratók, állatorvosok, hajóépítők és hajósok számára.
Az orvos díja a beteg társadalmi helyzete szerint állapíttatott meg, az építészé a ház nagysága szerint.
Az emberi életet nem értékelte nagyon ez a kódex. Gyakori büntetés a test megcsonkítása, a szem kiszúrása, fül, nyelv és kéz levágása; és harmincnégy olyan bűntett van, amelyért halálbüntetés jár; ezek között szerepel mindenféle lopás, beleértve azt is, ha valaki átvesz vagy vásárol valamit rabszolgáktól. De össze kellene hasonlítani ezzel a jegyzékkel és a rettenetes halálnemekkel, amelyek itt elő vannak írva, a közép- és újkori rendkívül kegyetlen kivégzési módokat európai országokban egész a mai napig. Angliában halálbüntetés járt a zsebtolvajlásért 1808-ig, birkalopásért 1832-ig.

Mózes és Hammurabi. Sokkal érdekesebb a kódex szabályainak ilyen részletes vizsgálásánál az a kérdés, hogy milyen volt a világ e legrégibb törvénykönyvének befolyása a Tóra törvénykezésére? El kell ismerni, hogy az ősatyák életének egyes epizódjai a Hammurabi-Kódex családi és pásztortörvényeinek világosságánál gyakran jobb értelmet kaptak. Láttuk ezt a Sára–Hágár esetében valamint Jákób szemrehányásainál Lábánnal szemben, amely teljes összhangban van a Hammurabi-Kódex 261–267 pontjaival. Ami Exodus, Leviticus és Deuteronomium törvényi részeit illeti, egy vonásról sem lehet határozottan állítani, hogy az a Hammurabi-Kódexből lenne véve. Van azonban 24 hely, ahol *hasonlatosság* és *párhuzamosság* van a két törvénykönyv között, mégpedig a gyermekrablás, betörés, megőrzésre átadott tárgyak, támadás és több más dolog tekintetében; és különösen a *ius talionis*-ban, – lelket-lélekért, szemet-szemért, fogat-fogért. Abból a tényből, hogy a mózesi törvény legalább 400 évvel fiatalabb mint a Hammurabi-Kódex, azt következtették, hogy az utóbbi a közvetlen vagy közvetett forrása a mózesi polgári és büntető törvénynek.
Sok tudós azonban tagadja ezt a befolyást. Azt állítják, hogy az általános törvények gyakran azonosak, mert azonos életviszonyokból erednek és ez sokszor megesik. Az ősatyák történetének szerintük valóban babilóniai háttere van. De ez azért van, mert ők Babilóniából származnak. Ábrahám Úr Kászdimból származik, kortársának, Hammurabinak egyik kedvenc városából. Ábrahám, Izsák és Jákób, mind Kanaánban éltek, ami akkor babilóniai uralom alatt volt. A mózesi törvény azonban semmiképpen sem függ a babilóniaitól. Mert teljesen megmagyarázhatatlan lenne, miért nem kerültek bele babilóniai kifejezések a Pentateuchus terminológiájába, ha valóban a babilóniai törvénykezés annak az alapja. Egy magasabb kultúra mindíg ráerőszakolja saját nyelvét azokra a primitív népekre, amelyek kultúráját átveszik. Azonkívül törvények, amelyekben a népi élet sajátosságait juttatják különösképpen kifejezésre, csak akkor kerülnek egyik néptől a másikhoz, ha a két nép életformái hasonlóak és hasonló társadalmi és gazdasági viszonyok vannak. Nos, Izráel egyáltalán nem tartozott a babilóniai népek közé, nomád, falusi, primitív volt; míg Babilóniának bonyolult, iparilag fejlődött kereskedelmi város-kultúrája volt. Izráelben a népnek felségjogai vannak; a király, alá van rendelve a törvénynek. Babilóniában pedig egy korlátozott jogú uralkodó elképzelhetetlen lett volna. Izráelben a tulajdon elleni bűnöknél nem szerepel a halálbüntetés, és akár a királyt, a nemest, az egyszerű embert vagy a rabszolgát lopják meg, a büntetés mindíg ugyanaz. A rabszolga is embernek számít. Ha az ura kiüti a szemét vagy fogát, azonnal felszabadul. A babilóniai jog azzal a paragrafussal *zárul,* hogy annak a szolgának, aki megtagadja gazdáját, le kell vágni a fülét. Míg a mózesi polgári törvénykezés (Ex. XXI,2–6) azzal *kezdődik,* hogy a rabszolga fülét át kell fúrni megbélyegzésül, ha hat évi szolgálat után nem akar élni a szabadság jogával. A babilóniai kódexben nyoma sincs az egyéni szentség bibliai eszményének vagy a jótékonyság gondolatának, nem hallunk a szegény és szükölködő iránt való kíméletességről, ami annyira jellemző a mózesi törvénykezésre. Még mélyebb a szakadék a Hammurabi-Kódex és a mózesi jog között az emberi szabadsághoz való viszonyukban. Még ma is helytállók Henry George szavai, amelyeket ötven évvel ezelőtt mondott a mózesi törvényről:

> „A héber közösség az egyénen nyugodott; olyan közösség ez, amelynek az volt az ideálja, hogy mindenki saját szöllőtője és fügefája alatt lakjék és hogy senki se zavarja vagy ijessze őt; olyan közösség, amelyben senki nincs elítélve örökös rabmunkára; ahol még a rabszolgának is reménye van; ahol még a teherhordó állatnak is megvan a nyugalma. Nem a vagyon védelme, hanem az emberi jogok védelme a mózesi törvény célja. Szombat napja és szombat éve még a legalacsonyabb rangúnak is pihenést és nyugalmat ad. Ha megfújják a jubileumi harsonát, a rabszolga felszabadul és az ország új felosztása még a legszegényebbnek is visszajuttatja jogos részét a közös Teremtő világában. Az aratónak hagyni kell valamit a kalászt böngésző számára, még az ökörre sem szabad szájkosarat tenni, ha gabonát nyomtat. Mindenütt és mindenben ez az eszme uralkodik: „Élni és élni hagyni".

„Szemet-szemért" a mózesi törvényben. Semmi sem mutathatja világosabban az alapvető különbséget e két nép jogi rendszere között, mint a *ius talionis* elvének kétféle alkalmazása. Annak az elvnek követése, hogy „lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért" ma az emberi haladás egyik legfontosabb mérföldköve. Azt követeli ez az elv, hogy a vad bosszú helyébe *törvényes* büntetés lépjen és az lehetőleg a bűnnel *egyenértékű* legyen. Ez a jogosság szelleme. Szt. Ágoston egyházatya egyike volt az elsőknek, aki kijelentette, hogy a *ius talionis* az igazság törvénye, nem a bosszú törvénye volt: *Egy* szemet, nem pedig *két* szemet egy szemért; *egy* fogat, nem pedig *tizet* egy

fogért; *egy* életet, nem pedig *egy egész családot* egy életért. A nemzetközi jog megteremtői – Hugo Grotius, Jean Bodin és John Selden – mind azt állítják, hogy a *ius talionis* előírja egyrészt a méltányos arányt bűn és büntetés között, másrészt azt, hogy minden polgár egyenlő a törvény előtt és hogy *mindenkinek* a sérelme egyazon mérték szerint ítéltessék meg. „Ez olyan törvény, amely csak szabad népeknél alkalmazható – mondja D. Michaelis, a modern bibliaexegézis egyik úttörője –, amelyben a legszegényebb embernek ugyanazon jogai vannak, mint a legelőkelőbb nemes támadónak. Annyira értékeli a legszegényebb paraszt fogát, mint egy nemesét; és ez feltűnő, mert a paraszt kenyérhéjat rág, a nemes süteményt eszik." Igaz, primitív társadalmakban megvolt az a veszély, hogy ez az elv kemény és rettenetes kegyetlen törvénnyé merevedik. De a mózesi törvényben már megkezdődött ennek átváltoztatása pénzbirságra. Ez abból látszik, hogy tilos pénzváltságot elfogadni a szándékos gyilkostól. „Ne fogadjatok el váltságdíjat a gyilkos lelkéért, aki el van ítélve halálra" (Num. XXXV,31). De egyébként a későbbi hagyomány kiküszöbölte a „szemet szemért, fogat fogért" szószerinti alkalmazását; és nincs példa a zsidó történetben arra, hogy valaha is szószerint alkalmazták volna ezt a törvényt.

„Fiút fiúért és leányt leányért" a Hammurabi-Kódexben. Egész másképp alkalmaztatik a *ius talionis* a Hammurabi-Kódexben. Úgy látszik, hogy az egész Kódex ezen az elven épült fel; és ahelyett, hogy csak általános elvnek tekintették volna, amint ez a héber igazságszolgáltatásban tapasztalható, szószerint vették és lefordították a legridegebb prózára; pl. „Ha valaki egy embernek, aki vele egyenrangú, azt okozza, hogy kiesik a foga, annak egy fogát ki kell ütni"; és hasonlóan 14 esetben. Igaz, hogy itt is szerepel a pénzbeli kiegyezés, de nem a nemes vagy szabad emberért, csak a rabszolgáért. Továbbá a *ius talionis* elve egész nevetséges módon kiterjesztetik. Például a 221–232. §-ban. „Az építőmester, aki bűnös építkezésével a ház bedőltét és így a háziúr halálát okozza, megöletik, ha pedig a háziúr fiának halálát okozza, az ő (= az építőmester) fia öletik meg. Ha rabszolga halálát okozza, rabszolgát térítsen meg". A helyes jogi érzék azt diktálná, hogy csak a lelketlen építész lakoljon, nem pedig a fia, amint a Tóra ki is mondja ezt világosan. „A gyermekek ne ölessenek meg az atyák bűnei miatt" (Deut. XXIV,16). Megvilágít viszont egy pontot a mózesi polgári törvénykezésben, amit a Hammurabi-Kódex felfedezéséig nem tudtak megmagyarázni. Exod. XXI,28–31-ben azt olvassuk:

„Ha felöklel egy ökör férfit vagy nőt, és az meghal, kövezzék meg az ökröt, húsát ne fogyasszák el és az ökör tulajdonosa fel van mentve. Ha azonban az ökröt öklelősnek ismerték már előbb, tegnap, tegnapelőtt és meg is lett róva gazdája előtt, az pedig nem vigyázott reá és megölt egy férfit vagy egy nőt: az ökröt kövezzék meg és a tulajdonosát is ítéljék halálra. Ha váltságdíjat vetnek ki rá, akkor fizesse meg élete váltságát teljesen úgy, amint kivetik rá. Ha fiúgyermeket vagy leánygyermeket öklelt meg, ezen törvény szerint bánjanak el vele."

Nos, mit jelent ez az utolsó kitétel? David Müller professzor, akinek a Hammurabi-Kódexről szóló munkája, (Die Gesetze Hammurabis, und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung, Vienna, 1903) a legkimagaslóbb és legértékesebb e téren, emlékeztet bennünket arra, hogy a Mózes előtti korban, ha egy öklelős ökör megölt egy embert, az ökör tulajdonosát ölték meg; de ha valaki fiát vagy leányát ölte meg, akkor nem az ökör tulajdonosát, hanem annak fiát vagy leányát ölték meg. Ezzel az egy szerény mondattal: „Ha fiúgyermeket, vagy leánygyermeket öklelt meg, ezen törvény szerint bánjanak el vele" – a Tóra eltörli az emberi jog említett gyalázatos megcsúfolását.

Nincs közvetlen kapcsolat a két törvénykönyv között. Ezek a különbségek bizonyítják, hogy a Hammurabi-Kódex nem forrása a mózesi polgári jognak. Az egyik legnagyobb szaktekintélynek az a felfogása, hogy ez a két rendszer két eltérő *önálló* kodifikálása az általános ősi sémi jognak. A hasonlatosságok a két törvényben onnan erednek, hogy mind a babilóniai, mind a héber jog régi sémi alapokra vezethető vissza. Ez a közös elem Babilóniában a Hammurabi-Kódexben öltött alakot. De Izráelben, Isten gondviselése által megtisztult és átváltozott oly módon, hogy magába foglalta a szeretetet az idegen iránt, a rabszolga védelmét, a Tíz igét és a: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" (Lev. XIX,18) magasztos parancsát.

Hogy állunk e törvénykönyveknek a későbbi korokra gyakorolt befolyásával? A babilóniai törvény nyomai úgy látszik eltűntek az asszir-babilóni hatalom elmúlásával. Egész másképp van ez a bibliai törvénnyel. Woodrow Wilson figyelmeztetett arra a nagy befolyásra, amelyet a zsidó gondolkodás

fejtett ki a nyugati népek jogfejlődésére a kereszténység évezredein át.
„Tévedés lenne – írja – a római jogi fogalmaknak osztatlan befolyást tulajdonítani a középkor jogi fejlődésére és intézményeire. Mózes törvényei épúgy, mint Róma törvényei, gondolatokat és irányítást adtak embereknek és intézményeknek, amelyek előkészítették az új világot; és ha nem volnánk érzéketlenek azon finom gondolatelemek iránt, amelyek fontos részei mai szellemi világunknak, akkor könnyen megállapíthatnók, hogy mit köszönhetünk mi még a zsidóságnak vallásunkon kívül mind magánéletünk, mind pedig állami életünk kialakulásában.” A Hammurabi-Kódex felfedezése századunk elején nagy zavarba hozta a bibliakritikusokat. Számukra a „tudomány végeredményei”-nek egyike volt az a tétel, hogy a Pentateuchus későbbi, mint a próféták, és nem volt, de nem is lehetett mózesi eredetű. Most pedig láthatták, hogy már Ábrahám korában nemcsak írott törvények voltak, hanem egy érdekes részletekkel teli kódex is megvolt, amely új világosságot vetett az ősatyákról szóló elbeszélésekre és a Tórára. Liberális zsidó körökben ennek a kódexnek a felfedezését úgy üdvözölték ugyan, mint „csapást az ortodoxiára”, mert valóban voltak benne hasonlóságok a mózesi törvénykönyvvel, alaposabb vizsgálat azonban világosan kimutatta, hogy alapvető különbségek is vannak a kettő között emberiesség és szentség szempontjából.
Ez a felfedezés, amely után nemsokára felfedezték az asszir, újbabiloniai, chettita és sumér kódexeket, alaposan megleckéztette a bibliakritikusokat; beigazolta, hogy a tudomány nem tegnap keletkezett. „Meg kell szabadulnunk attól a felfogástól – írja Baentsch professzor (Jena), a jelenkor egyik legnagyobb bibliakutatója –, hogy a Mózes előtti kor Izráelben barbár vagy félbarbár lett volna, az animizmus fáival, köveivel és ősök imádásával; fétisizmussal, totemizmussal, kuruzslással és más, hasonló szép dolgokkal telítve. Ma tudják, hogy Ábrahám kora többezeréves vallási fejlődésre tekinthetett vissza.” Az emberi történet látóköre évezredekkel bővült; és a történet fejlődéstani (evolutio) megítélése, vagyis az a felfogás, amely szerint a haladás mindíg egyenes vonalban megy, helytelennek bizonyult. Az emberi szellem történetében vannak apályok és dagályok; és a hanyatlás korszakai, mint a Homeros utáni kor a görögöknél vagy a bírák kora Izráelben, nem tekinthető többé bizonyítéknak arra, hogy a megelőző alkotó korszakok nem léteztek. Újra láttuk a zsoltárköltő szavainak szószerinti beteljesülését: „Igazság fakad a földből”. Az Eufrátesz és Tigrisvölgy téglái és kövei bizonyságot tettek a Tóra igazsága mellett.

VII. Terúma.
(XXV–XXVII,19.)

A szentély.

Exodus könyvének hátralévő része, kivéve a XXXII–XXXIV. fejezeteket, amelyek az aranyborjú történetét mondják el, a szentély építésével foglalkozik.
Izráel felszabadult rabszolgaságából, Isten kinyilvánította neki Törvényét a Szinajon. Isten közössége Mózessel és Izráellel azonban még akkor sem szűnik meg, amikor Izráel elhagyja a Szinaj hegyét. Isten felszólítja Mózest, hogy szentélyt építsen, amely látható jele legyen annak, hogy Isten Izráel között lakozik.
A szentély hordozható szerkezetű volt, mert kísérnie kellett az izraelitákat vándorlásaikon a sivatagban. Tulajdonképpen favázú sátor volt, hogy szilárdabb legyen, mint amilyenek az egyszerű sátrak szoktak lenni, amelyek rudakra vannak felszerelve. A szentély három részből állt:
1. Volt egy külső *udvar,* amely körül volt véve oszlopokon függő szőnyegekkel. Téglaalakú volt, 100 könyök volt a hossza és 50 könyök a szélessége. Bejárata a keleti oldalon volt.
2. Az udvarban a bejárattal szemben volt az *áldozati oltár;* és mögötte nyugatra volt a papok *mosdóhelye.*

3. Az „udvar” nyugati részén volt a tulajdonképpeni sátor. Ezt egy függöny két helyiségre osztotta. Az egyik ezek közül, amelybe csak a papok léphettek be, volt a *szentély.* Itt volt az asztal, a gyertyatartó és a füstölő oltár. A második helyiség volt a szentekszentje. Itt volt a „szövetség ládája”. Ide csak a főpap léphetett be, ő is csak egyszer egy évben, az Engesztelés napján. Nemes fémet és finoman szőtt festett anyagot használtak az építésnél. Minél közelebb volt egy tárgy a szentekszentjéhez, annál ritkább és drágább anyagból készült; a távolabb lévő tárgyakat bronzból és közönséges szövetekből készítették.
A hajlék északi, nyugati és déli oldalai famunkából készültek. A keleti oldala vagyis az eleje vászonból volt. Az egész csarnokot befedte egy sátor és a sátor felett még voltak más takarók is.
Gyakorlatilag minden magyarázó megegyezik abban, hogy a szentély jelkép volt; célja, hogy az embereket szellemileg és lelkileg befolyásolja. De mi volt az a szellemi tan, amelyet a szentély jelképezett? Ez, a régi és új, zsidó és nem-zsidó misztikus magyarázók fantáziájának tág teret engedett. Ezek szerint a szentély a világegyetem egészének kivonata volna (mikrokosmos), az életről és az örökkévalóságról a vallás legmélyebb szimbolumául szolgálna.
Ezek a magyarázók azonban túlságosan eltérnek az elbeszélés egyszerű magyarázatának szellemétől, hogysem meggyőzőek lennének. Sokkal reálisabb Maimonidesz felfogása, amely szerint a szentély főcélja az volt, hogy visszatartsa az izraelitákat a bálványimádástól és Istenre irányítsa figyelmüket. A szentély és kultusza nagy helyet foglal el mind a Tórában, mind az ősi Izráel életében, mert része volt annak az isteni tervnek, amelynek segítségével a kiválasztott nép ránevelődött szellemi küldetésére. A szentély hivatása volt, hogy nyomatékot adjon azoknak a törvényeknek, amelyeket Mózes Izráel fiainak adott. Állandóan ébren tartotta azt a gondolatot, hogy Isten közöttük lakozik és így az ő egyéni és közösségi életükre ennek a tudatnak áldásos befolyást kellett kifejtenie. Amint Isten szent és amint a szentély is szent volt, úgy az izraelitáknak is legfőbb céljukat abban kellett találniok, hogy életüket megszenteljék. A szentély így megtestesíti azt az eszmét, amely az egész isteni kinyilatkoztatás alapgondolata.

Ex XXV.

2–7. A szentély építéséhez való anyag.

Ex 25,2

adományt. Héberül: *terúma;* „az, amit felemeltek”, vagy elkülönítettek; az, amit az izraelita elkülönít vagyonából, adó gyanánt a szentély szükségletére.
szíve erre buzdít. Akit belső vágya arra késztet, hogy részt vegyen a szent munkában. A szentély szépsége és értékes tárgyak adományozása, ami szükségszerűen velejárt az építkezéssel, az áldozatkészség szellemét tartotta ébren. A szentélynek ízléses és művészi terv alapján való elkészítése, amelyhez bölcsesség és művészi érzék, értékes fa és drága kő, a vas ereje és az arany fénye kellett, látható jelképe lett a szeretetnek, a hálának és az engedelmességnek, amelyet Isten akarata iránt tanusítottak (Ruskin).

Ex 25,3

arany. A szövetség ládájához, a kerúbimhoz, az áldozati kenyerek asztalához, a gyertyatartóhoz és a füstölő oltárhoz.
ezüst. Ez volt az egyetlen anyag, amit nem önkéntes adományokból gyüjtöttek, hanem adó alakjában folyt be. Fél sekel volt kivetve minden felnőtt izraelitára; XXXVIII,25.
réz. A rezet az égőáldozati oltár anyagának készítésére használták fel.

Ex 25,4

Kékbíbor. Azaz, sötétkék fonalak, talán ibolyaszínűek aminek a festékét bölcseink szerint egy, a Földközi-tengerből halászott kagyló véréből állították elő (Sabb. 26a, Megilla 6b).
pirosbíbor. A festékhez felhasznált anyagot szintén egy bizonyos kagylóból nyerték (I. Makk.

IV,23).
karmazsin. Szószerint „fényes féreg”, mert ragyogó színű volt. A cochineal (Koschenille) féregről van itt szó. Az arabok „kirmiz”-nek nevezik, ebből ered az angol „crimson” és a magyar *karmazsin* szó.
bisszus. Vászonféle, amit csak Egyiptomban készítettek (Ibn Ezra), csak a királyi család és a legmagasabb tisztviselők viselték; lásd Gen. XLI,42-höz szóló magyarázatot. Talán összefügg a שׁישׁ = fehér márvány szóval.
kecskeszőr. A fehér kecskeszőrből az asszonyok fonalat készítettek (XXXV,26), ez kemény anyagánál fogva alkalmas volt sátorlapok előállítására.

Ex 25,5
kosbőrök. Elkészítésük után festették pirosra.
táhás bőrök. Valamely, a Sástengerben előforduló tengeri állat bőre.
sittimfák. Az egyiptomi, asszir és arab nyelvben vannak hasonló hangzású fa-elnevezések. Egyesek az akácfával azonosítják. A Szinaj-félszigeten gyakori, de tőle északra már nem terem meg. Igen tartós, megmunkálásra alkalmas fa.

Ex 25,6
Olaj. Azaz, oliva-olaj (XXVII,20).
illatos fűszerszámok. Lásd XXX,2 és köv.
a füstölőszerekhez. Lásd XXX,34 és köv.

Ex 25,7
foglalni való kövek. Lásd XXVIII,6 és köv. és u. o. 14 és köv.

8–9. A szentély céljai.

Ex 25,8
És készítsenek számomra. Csak addig marad az „szentély”, amíg Isten szolgálatának van szentelve.
szentélyt. Héberül: *mikdás.* „Isten, aki a Szinajon lakozott, amit az Ő kezei alkottak, most abban a szentélyben fog lakni, amelyet Izráel fog felépíteni; és a frigysátor egy vándorló Szinaj lesz” (B. Jacob).
hogy közöttük lakozzam. Héberül: ושכנתי בתוכם, a שכן igéből származik a *sechina* szó (az isteni jelenlét). Istennek egyik átvitt értelmű neve a rabbinikus irodalomban.
közöttük lakozzam. Figyelemreméltó, hogy a Tóra nem mondja, hogy *„benne lakozzam”,* hanem *„hogy közöttük lakozzam”,* azaz, a nép közepette. A szentély nem volt Isten lakóhelye v. ö. I. Kir. VIII,27. Annak a szentségnek a jelképe volt, amelynek az izraeliták életén uralkodnia kellett, ha Isten közelében akarnak maradni. Távol kellett tartaniok magukat mindentől, ami tisztátalan, mert Isten közöttük volt (Lev. XV,31). A szentély tehát a szentség forrása volt Izráel gyülekezete számára.

Ex 25,9
hajlék. Héberül: *miskán,* az előbbi versben előforduló „lakozzam” igéből képzett főnév. A szokásos „frigysátor” kifejezés a héber *óhel* (sátor) rendes fordítása, és a szentélynek azt a részét jelenti, amelyet a sátor védett, t. i. a szentélyt és a szentekszentjét.
mintáját. Mózes részletes utasításokat kapott látomásában. Látta a mintákat és ezektől nem volt szabad eltérnie.
fölszerelésének. Minden tárgynak és edénynek, amelyek a szentélyhez tartoztak.

10–16. A frigyláda.

Előbb a szentekszentjének felszerelési tárgyai vannak leírva; a frigyládával kezdi, mert ez a

legfontosabb tárgy az egész szentélyben. A frigysátor főcélja, hogy a frigyládát befogadja (lásd a 16. vershez szóló magyarázatot).

Ex 25,10

És készítsenek. Mint a 8. versben. A következő versek egyesszámú parancsolómódban állanak. Ez arra akar utalni, hogy Mózesnek kellett arra vigyázni, hogy a parancsot pontosan teljesítsék.
ládát. Más elnevezései: „szövetség ládája", a „bizonyság ládája", „Isten ládája", az „Örökkévaló ládája".
könyök. A könyöktől a középső ujj végéig; valószínűbb, hogy férfikar hossznak megfelelő mértékegység. V. ö. az *ammath is* kifejezéssel.

Ex 25,11

tiszta arannyal. Csak a legtisztább és legértékesebb fémet használták a láda díszítésére. A láda épúgy arannyal volt bevonva belülről, ahol emberi szem nem láthatta, mint kívülről, ahol látható volt; ez azt tanítja, hogy az embernek époly tisztának kell lennie lélekben és szívben, amilyen tisztának mutatkozik kívülről modorban és viselkedésben. Különösen a tudósok kötelessége bölcseink szerint belül olyannak lenni, mint amilyennek kívülről látszani akarnak (תוכו כברו) (Jóma 72b).
aranypárkányt. Az Imit régi fordítása: koszorút. Mindenesetre olyan díszítés, amely körülfut.

Ex 25,12

két karikát. Hogy vihessék a ládát vándorlásaik alatt. A ládán négy arany karika volt, kettő-kettő egy-egy oldalon. Ezekbe húzták bele a sittimfából készült rudakat.

Ex 25,13

rudakat. Amelyeknek segítségével a ládát vigyék.
vond be arannyal. Vagy azt jelenti, hogy bearanyozni, – ehhez nagyon is értettek Egyiptomban, – vagy aranylemezzel bevonni.

Ex 25,16

bizonyságot. Azaz, a Törvény két tábláját, amely bizonysága volt Isten szövetségének Izráellel: V. ö. I. Kir. VIII,9: „Nem volt semmi a ládában, csupán a két kőtábla". A képnélküli legbelső láda állandó jelképe volt Isten szellemiségének. Az a tudat, hogy a szentély legszentebb részében semmi sem volt, csak az eredeti Törvénytáblák, örökre lelkébe véste az izraelitáknak azt a gondolatot, hogy az azokba vésett erkölcsi törvények Isten és Izráel közötti szövetség feltételeit tartalmazzák.

Ex 25,17

födelet. Héberül: *káppóret.* Ugyanolyan nagyságú aranylemez volt, mint a láda felső része, amelyre rátették. A Talmud szerint tenyérnyi vastagságú volt (Szukka 5a). Olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak neki, hogy I. Krón. XXVIII,11-ben a szentekszentjét a „*káppóret* házának" nevezik. A szó gyöke nem csak azt jelenti, hogy „betakarni", hanem azt is, hogy „engesztelni". Ezért kérdéses, hogy a *„káppóret"*-nek nem volt-e más rendeltetése is, mint a láda eltakarása. Nagy szerepet játszik az Engesztelés napjának szertartásában. (Lev. XVI,2.14 és köv.)

Ex 25,18

kerúbot. A szárnyak említésén kívül nincs semmi leírás ezekről a jelképes alakokról. A Talmud, a héber szó népies etimológiája alapján azt állítja, hogy a *kerúbim*-nak gyermekarca volt (Szukka 5b). A bibliai költészetben a *kerúbim* jelképe Isten közelségének az emberhez. Így a zsoltáros is mondja Istenről, „aki trónol a *kerúbimon"* (Zsolt. LXXX,2), amidőn könyörög hozzá, hogy segítse meg népét: azaz, Ő nincs távol az egekben és nem képtelen arra, hogy segítsen, hanem jelenlevő segítő a szerencsétlenség és baj idején.
vertművű munkával. Azaz, egy darabból kovácsolva.

Ex 25,19

a födélből. Azaz, egy darabban a *káppórettel.* Az alakokat nem készítették el külön és erősítették rá a *káppóretre,* hanem a *káppórettel* egy darab aranyból formálták (Rási).

Ex 25,20

betakarva szárnyaikkal a födelet. A szárnyak így eltakarják a *káppóretet* a főpap elől, ha belépett a szentekszentjébe az Engesztelés napján; ez azt tanítja, hogy egyetlen ember sem képes, – (még az sem, aki belépett a szentekszentjébe) – Isten teljes lényét felfogni. Sok titokzatos jelentőséget tulajdonítottak a *kerúbim* jelképének is („amelynek gyermekarca volt”), nevelési szempontokból. A gyermekeket arra kell tanítani, hogy a magasba iparkodjanak („legyenek kiterjesztett szárnyúak a magasság felé”); hogy védjék a szövetség ládáját („betakarva szárnyukkal a fedelet”); hogy arcuk embertársaik felé forduljon; („ábrázatukkal pedig egymás felé irányítva”); és szemeik Isten frigyládájának födele felé tekintsenek.

Ex 25,21

Lásd a 16. verset.

Ex 25,22

találkozni. Héberül ונועדתי; innen nevezik az egész szentélyt אוהל מועד-nak, a „Találkozás Sátrának”, azaz, annak a helynek, ahol Isten kinyilatkoztatja akaratát Mózes által Izráel számára és ahol az emberi lélek Istennel találkozik hódolva az isteni akarat előtt.

23–30. A szinkenyér asztala.

Ex 25,23

asztalt. Ennek az asztalnak ábrázolása látható Rómában, Titus diadalívén.

Ex 25,24

aranypárkányt. Vagy, koszorút, mint a 11. versben.

Ex 25,25

tenyérnyi. Azaz, a kéz négy ujja együttesen; kb. 8. cm.
keretet. Vagy az asztal fedőlapjára, vagy a lábakhoz erősítve középmagasságban, hogy összetartsa azokat, mint a széket a küllői. A Titus-diadalíven látható ábra inkább az utóbbi mellett szól.
aranypárkányt. Rási szerint ez azonos az említett *zérrel,* csakhogy itt már megmondja a szöveg, hogy hol volt az.

Ex 25,26

négy aranykarikát. A szállítás céljaira, mint a 12. versben.

Ex 25,29

tálait. Amelyekben a kenyereket az asztalhoz vitték és az asztaltól elszállították.
csészéit. A tömjénnek, amelyet a kenyerekre tettek; lásd Lev. XXIV,7.
kannáit és kancsóit. Amelyeket a bor kiöntésére használtak a tömjén égetésénél. Előbbiek nagyobb edények lehettek, amelyekben tárolták a bort, az utóbbiak a kisebbek, amelyeket az áldozatbemutatásnál használtak.

Ex 25,30

a színkenyeret. Részletesebben beszél erről a Tóra Lev. XXIV,5–9-ben, ahol az áll, hogy 12 cipó készült a legfinomabb búzalisztből, Izráel 12 törzsének megfelelően. Szombaton tették az asztalra két sorban elhelyezve és ott hagyták a következő szombatig. Amikor elvitték a kenyereket, a papok megették. A színkenyerek jelképes értelmét csak sejteni lehet. Maimonidesz bevallja, „én nem ismerem az asztal célját, amelyen állandóan kenyér volt és mind a mai napig nem tudtam ennek a parancsnak valamilyen okát megtalálni”. A legtöbb magyarázó a színkenyeret a hála és elismerés kifejezésének tartja Izráel gyermekei részéről, hogy Isten megadja az ember mindennapi szükségletét.

31–40. *A menóra.*

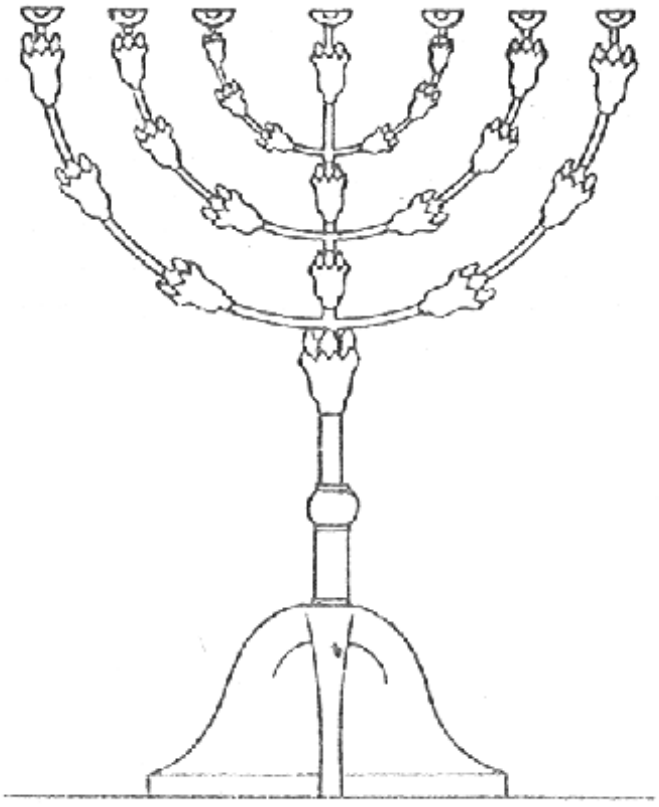

Ex 25,31

lámpatartót. A templomi zsákmány közt, amely Titus diadalívén ábrázolva van, látható a lámpa is.
vertművű munkával. Lásd a 18. vershez szóló magyarázatot.
kelyhei. Ezeknek nyilt mandulavirág-alakjuk volt, alattuk voltak a száron a bimbóalakú kidomborodások (Menach. 28b).

Ex 25,32

Hat cső. Ezek felkanyarodtak ugyanolyan magasságig, mint a középső törzs, úgyhogy mind a hét láng egy vonalban volt. A hetes szám a teljesség eszméjét képviseli, a hét lámpa jelképezi eszerint a tökéletes életet. Lásd még XXVII,20-hoz szóló magyarázatot.

Ex 25,33

három… kehely. Mindegyik cső három részre volt osztva. A tetején volt egy kehely és a cső kiindulási pontjától a tetejéig két-két kehely elosztva, amint az ábrán látható.
34–36
E versek alapján nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a törzsön miképpen voltak ezek a díszítések elhelyezve.

Ex 25,37

mécseseit. Amelyekbe az olajat és a kanócot tették, talán hosszúkás kagylóalakúak voltak.
előtere felé. Rási szerint a mécsek úgy voltak elhelyezve, hogy a kanóc-nyílások, amelyekben a láng égett, a törzs felé voltak fordítva.

Ex 25,38

hamvgyüjtői. Tartók, amelyekbe az elégett kanócok maradványait tették.

Ex 25,39

egy kikkár színaranyból. Josephus szerint a súlya mintegy száz font volt, ami kb. egy talentumnak felel meg. Az értékét általában 6000 angol fontra teszik.

Ex 25,40

amelyet bemutattak neked. Bölcseink szerint Mózes oly nehezen értette meg a lámpás készítésére vonatkozó szóbeli utasítást, hogy Isten mintát készített neki tűzből (Menach. 29a). De a szövegből nem lehet bizonyosan következtetni, hogy valóságos mintát mutatott-e az Örökkévaló Mózesnek. Luzzatto megjegyzi, hogy a héber ige „látni", értelmi felfogást épúgy jelenthet, mint szemmel való látást.

Ex XXVI.

1–6. A hajlék szőnyegei.

Ex 26,1

a hajlékot. Azaz, a szentélyt és a szentekszentjét. A belső részt be kellett takarni szőnyegekkel, amelyeket faváz tartott.

sodrott bisszusból. Különleges finom vászon, amelybe a *kerúbim* alakjai voltak beszőve szines fonalakkal.

szövőmunkával. Vagy: mesternek munkájával. Olyan szövés, amely különös ügyességet követelt. A hagyományos magyarázat az, hogy az ilyen munkánál a minta a szövet mindkét oldalán látható volt (Jóma 72b, jer. Sekal. VIII,4).

Ex 26,2

hossza. Öt-öt függöny volt egymáshoz illesztve. Egy így összeillesztett rész 28 könyök hosszú volt és 20 könyök széles. A hajlék hossza 30 könyök volt, szélessége és magassága 10 könyök. Ennélfogva, Josephus magyarázata szerint, a függönyök „befedték a hajlék tetejét és falait oldalt és hátul, egészen le egy könyöknyire a földtől; mivel a két fal és a szerkezet teteje harminc könyök volt és a függöny csak 28 könyök, szabadon maradt 2 könyök. Az épület hossza 30 könyök és a nyugati oldal 10 könyök, pontosan be voltak fedve a két függönycsoporttal, amelyeknek mindegyike 20 könyök széles, a kettő összefűzve tehát összesen 40 könyöknyi volt. A keleti oldal, a bejárat, egy külön függönnyel volt ellátva; 36. vers.

Ex 26,4

hurkokat. Öt függöny tett egy „sorozatot", és minden sorozat szegélyén kellett 50 huroknak lenni, úgyhogy horgokkal lehetett őket egymáshoz kapcsolni.

Ex 26,6

hogy a hajlék eggyé váljon. Több részből állottak, de úgy lettek összefűzve, hogy amidőn a hajlékot befedték, egy egészet alkottak. Hasonlóan Izráel közössége is, amely különböző törzsekre és családokra oszlik, kell hogy békében és együttérzésben egymáshoz kapcsolódjék (Ibn Ezra).

7–14. A sátor szőnyegei és takarói.

Ex 26,7

kecskeszőr szőnyeget. Hogy a hajlék finom szövésű függönyei meg legyenek védve portól és esőtől, még egy sátort kellett építeni külső burkolatul, ezek a sátorlapok kecskeszőranyagból készültek. Tizenegy ilyen szőnyeg volt. Hogy miért kellett még egynek lenni külön, magyarázatra talál a 9. versben.

Ex 26,8

hossza. A kecskeszőr-szőnyegek épp olyan szélesek voltak, mint az előbb ismertetett szőnyegek. De két könyökkel hosszabbak voltak, hogy pótolják minden oldalon az egy-egy könyök hiányt (lásd 2 és köv. v.).

Ex 26,9

És fűzz össze. A szőnyegeknek két könyök hosszúsága vissza volt hajtva a bejáratnál a keleti oldalon, hogy boltozatot alkossanak a bejárat felett.

Ex 26,10

Hasonlóan, mint a 4. és köv. versben. Nincs megmondva, hogy milyen anyagból készültek a hurkok. Bizonyára kecskeszőrszövetből voltak. A horgok rézből vagy bronzból voltak, mert ez a külső takaró nem volt része a tulajdonképpeni hajléknak, mint az előbbiek, hanem csak védőberendezésül szolgáltak por, eső, nap ellen.

Ex 26,12

Mivel tizenegy kecskeszőrszőnyeg volt a tíz finomabb szőnyegnek megfelelően és a tizenegyedik szőnyegből két könyöknyi arra szolgált, amiről a 9. versben van szó, tehát a két megmaradt könyök a földön feküdt a sátor hátsó részén, a nyugati oldalon.

Ex 26,13

A szőrtakarók két könyökkel voltak hosszabbak, mint a bisszus-szőnyegek és ez a külön hosszúság befedte mindkét oldalon azt a könyököt, amely szabadon maradt a belső függönyök rövidsége miatt (2. és köv.). Az oldalak így teljesen be voltak fedve a külső szőnyegekkel.

Ex 26,14

Hogy a hajlék drága anyagai még jobban meg legyenek védve, készíteni kellett az előbbieken kívül két bőrtakarót a tető számára, amelyek lelógtak az oldalakon. Egyes hagyományos magyarázatok szerint csak egy takaró volt és annak egyik fele kosbőrből, a másik fele pedig táhásbőrből készült (Rási, v. ö. Sabb. 28a).

15–30. A hajlék deszkái.

Ex 26,15

falideszkákat. Vagy tömör deszkák vagy ahogy némelyek gyanítják, két darabból állottak, amelyeket egy-egy keresztdarabbal fent és lent egymáshoz erősítettek.
álló helyzetben. Az oldalakat függőleges helyzetben kellett felállítani. Az egyes falideszkák hossza tíz könyök, a hajlék magasságának megfelelően.

Ex 26,17

beeresztő csapja. Úgy legyenek elkészítve, hogy szorosan egymáshoz lehessen őket illeszteni. Ez megfelelt a hajlék hosszúságának, mivel mindegyik másfél könyök szélességű volt. A teljes hosszúság így harminc könyök volt.

Ex 26,18

a déli szélen. Szószerint: *Negeb* felé, azaz *Palesztina* déli pusztája felé. Mint ahogy a 22. versben „a nyugati oldalon” helyett a „tenger felé” áll, mert a Földközi tenger Palesztina nyugati határán fekszik. Bibliakritikusok az ilyen terminusok használatából azt következtetik, hogy ez az elbeszélés már akkor íródott, miután Izráel elég sokáig élt Kanaánban ahhoz, hogy ezeknek a kifejezéseknek meg legyen ez az értelmük. Ez a következtetés helytelen, mert figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a héber nyelv nem Egyiptomban keletkezett a rabszolgaság alatt, hanem létezett már több évszázadon át, mielőtt Izráel gyermekei Egyiptomba kerültek.

Ex 26,19

ezüsttalapzatot. Hogy tartsák az oldaldeszkákat vagy csapjaikat. Így tehát a deszkák nem közvetlenül a földön álltak, hanem bele voltak ágyazva ezekbe az ezüsttalapzatokba.

Ex 26,22

a nyugati oldalon. Csak hat deszka volt a nyugati oldalon és ezek 9 könyök szélességet foglaltak el. Az bizonyos, hogy az épület szélessége tíz könyök volt, ugyanannyi, mint a magassága. Tehát egy

könyöknyi hiányzik még a teljes szélességig.

Ex 26,24

kettősök. A hiányzó könyököt (22. vers) kitöltötte két deszka, amelyeknek mindegyike egy-egy sarokba volt illesztve. Ezek a hozzáillesztett deszkák természetesen nem nyúltak ki az épületen kívül, hanem belül voltak és így „kettősök” voltak, mivel befedték a húsz deszka szélsőit. Ezek oszlopokul szolgáltak és erősítették a sarkokat.

Ex 26,26

reteszeket. A hajlék három falának mindegyikén reteszek voltak megerősítve három sorban. A középső retesz az egész szerkezet teljes hosszán végigment; de a felső és alsó sorban a reteszek rövidebbek voltak.

Ex 26,29

hüvelyül a reteszeknek. Ezek a reteszek a gyűrűkbe illettek. A gyűrűk és reteszek összetartották a falakat, „nehogy a hajlék mozogjon a szél vagy más behatás miatt, hanem szilárd és mindíg mozdulatlan maradjon” (Josephus).

Ex 26,30

Ebből a versből (v. ö. XXV,9.40) talán azt lehetne kiolvasni, hogy Mózes részletesebb utasításokat kapott, mint amennyire könyvünk részletezi; ezek a kiegészítő utasítások kitöltötték azokat a hiányokat, amelyek az írott elbeszélésben tapasztalhatók.

31–33. A függöny.

Ex 26,31

függönyt. Célja az volt, hogy válaszfalul szolgáljon a szentekszentje és a sátor többi része közt.

Ex 26,32

oszlopra. A függönyt négy facölöp tartotta arany horgokon. Az oszlopok ezüsttalapzatba voltak süllyesztve, épúgy, mint az oldaldeszkák (19. vers).

Ex 26,33

a bizonyság ládáját. Azaz, a ládát, amelyben a két kőtábla volt (XXV,10 és köv.).
szentekszentjétől. A szentekszentje kocka alakú volt, szélessége, hossza és magassága 10–10 könyök.

Ex 26,35

helyezd el. Rási leírja Jóma 33b alapján, hogy a hagyomány miképpen képzelte a hajlék berendezését. A színkenyerek asztala északon volt, két és fél könyöknyire a faltól; a lámpa délen volt, hasonló távolságra a faltól; és a kettő között volt az arany füstölő oltár.

Ex 26,36

takaró-függönyt. A szőnyegek helyett függöny-takarót készítettek a bejárathoz. Anyaga hasonló volt a 31. versben említett függönyéhez, csak abban tért el tőle, hogy nem voltak beleszőve a kerúbok.

Ex 26,37

öt sittimfa-oszlopot. Ezt a szőnyeget öt oszlop tartotta, míg az elválasztó függönyt csak négy. Erre az erősebb támaszra azért volt szükség, mert a papok az átjárásnál gyakran félrehúzták.

Ex XXVII.

1–8. Az égőáldozat oltára.

Ex 27,1

az oltárt. Bölcseink az oltár jelképes értelmét úgy magyarázták, hogy az oltár héber nevének (מזבח) minden betűjét egy szó kezdőbetűjének tekintették: מחילה „megbocsátás”, az oltár volt az az út, amelyen keresztül az izraelita kiengesztelődhetett Istenével, akitől elidegenedett a bűn által; זכות „érdem” hála, alázatosság és megtörtség megnyilatkozhattak az oltárnál, és ezeknek az erényeknek megnyilvánulása révén az élet nemesedett és az „érdem”-ek sokasodtak; ברכה „áldás”, amennyiben hű marad az ember azokhoz a tanokhoz, amelyek az oltárhoz fűződtek, elnyeri az isteni áldást és ő maga is áldássá lesz embertársaira; חיים, „élet”, az oltár mutatja az örökkévalóság útját, azokhoz a dolgokhoz, amelyek örökre fennmaradnak; igazsághoz, becsületességhez, szentséghez. (Tanch. B. תצוה 10 [זכות helyett זכרון טוב]; v. ö. még Ketúb. 10b.)

Ex 27,2

szarvait. Az oltár négy sarkán egy-egy kiszögellés volt. Az általános felfogás az, hogy ezek a felső sarkain voltak. Josephus, midőn leírja a második szentély oltárát, azt mondja, „sarkai olyanok voltak, mint szarvak”. Ezeknek a szarvaknak a célját csak sejteni lehet. A szarv volt a hatalomnak, a dicsőségnek és az üdvnek a jelképe; ezek a szarvak az imádkozók számára kétségtelenül Isten hatalmát jelképezték és kifejezték azt a gondolatot, hogy Isten megvédi azokat, akik az ő oldalánál keresnek menedéket. A menekült, ha nem volt gyilkos, biztonságban volt, ha megragadta az oltár szarvait (Lásd XXI,14-hez).
vele egy darabból. V. ö. XXV,19.31.
vond be őket rézzel. Mivel állandóan tűznek kellett égnie az oltáron.

Ex 27,3

a lehamvazáshoz. Az elégetett állat és tüzelőanyag hamuja számára.
lapátjait. A hamunak az oltárról való eltávolítására.
medencéit. Edényeket a levágott állat vére számára.
villáit. Az áldozatok húsának elrendezéséhez.
serpenyőit. Amelyekben égő parazsat vittek az égő-áldozati oltárról a füstölő oltárhoz.

Ex 27,5

párkánya alá. Az oltár félmagasságán haladt ez a párkány és valószínűleg rézből volt és egy ércrácsozaton nyugodott. A hagyomány szerint a párkány egy könyök széles volt, és úgy látszik, hogy a papok használták, amennyiben rajta jártak (Zebach. 62a). Az ércrácsozathoz gyűrűk voltak erősítve, ezeknek segítségével szállíthatták az oltárt.

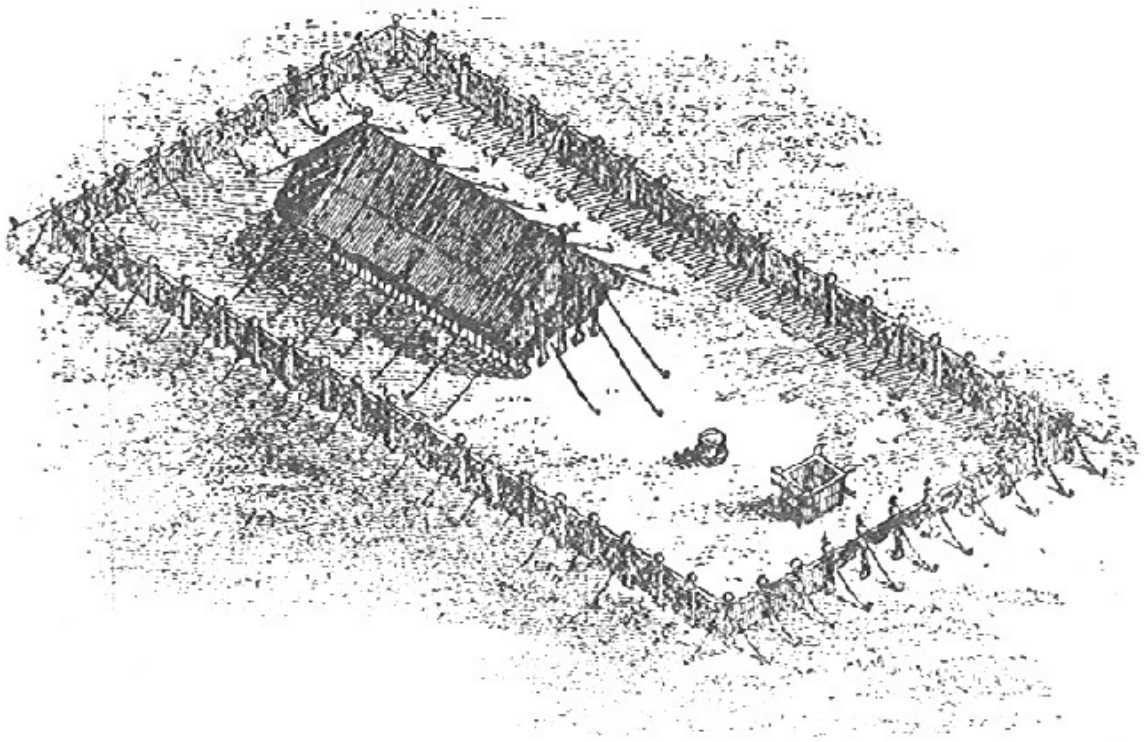

A sátor és a hajlék az udvarral.

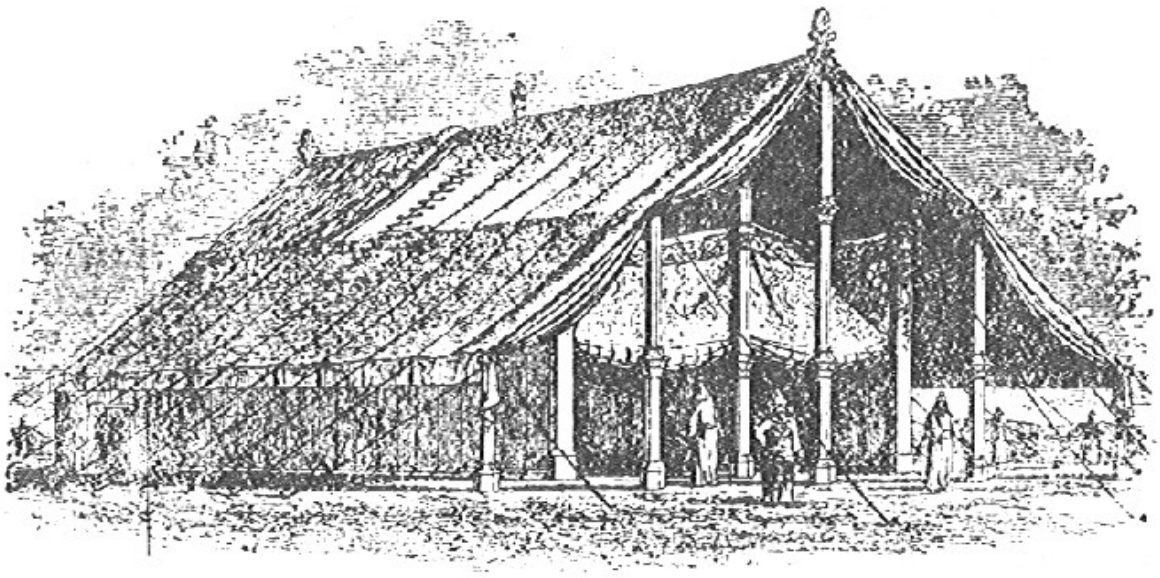

A hajlék. (Ferguson után.)

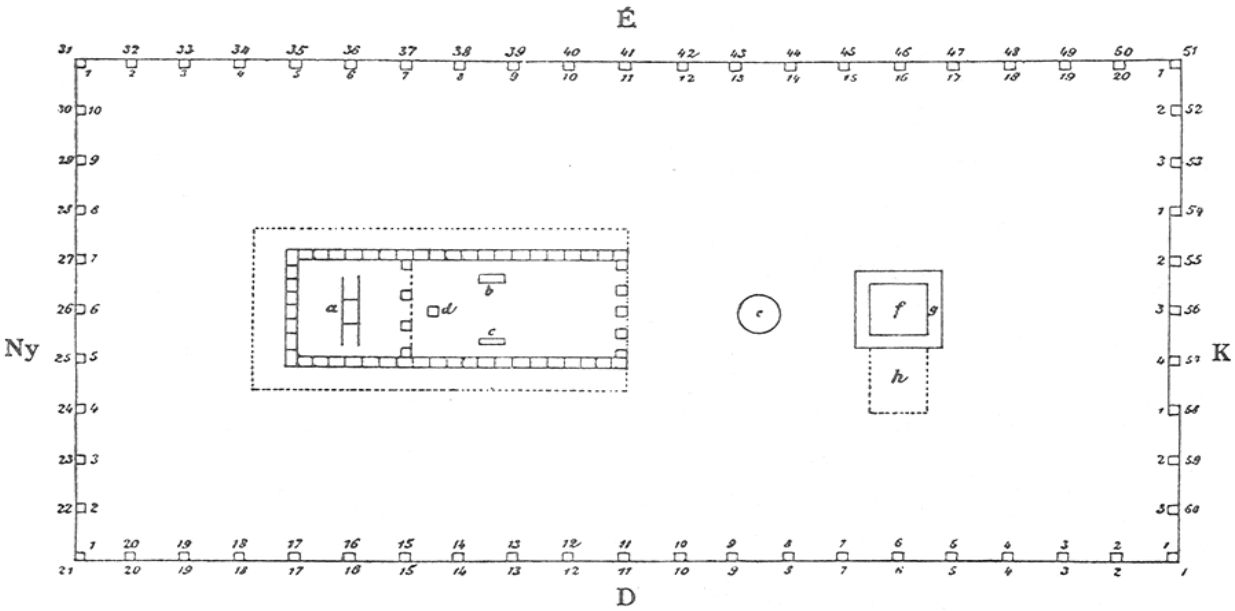

A hajlék alaprajza. (Riggenbach után.)
a) A frigyláda – *b)* A szinkenyér asztala – *c)* A menóra – *d)* A füstölögtető oltár – *e)* A mosdómedence – *f)* Az égőáldozati oltár – *g)* Az oltár párkánya.

Ex 27,8
Táblákból, belül üresen. Az oltár falécekből állt, amelyek érccel voltak borítva, úgyhogy belső része üres volt. Rási kifejti, hogy a XX,24-ben előforduló parancs „Földből oltárt készíts nekem", azt jelenti, hogy egy földhalmot készítettek, amely ugyanolyan nagy volt, mint az oltár ürege és az oltárvázat arra ráborították.

9–19. A hajlék udvara.

Ex 27,9
udvarát. Azaz, bekerített helyet, de tető nélkül.
Minden izraelita, aki nem volt rituális szempontból tisztátlan, beléphetett oda. A bekerítésre használt anyag sodrott bisszus volt (lásd XXVI,1-hez). Hossza 100 könyök volt. A vászonfalakat 20 oszlop tartotta, amelyek 5 könyöknyire voltak egymástól; és mivel a falak magassága 5 könyök volt (18. vers), az oszlopok közötti részek négyzetalakúak voltak.

Ex 27,10
talapzataik. Lásd XXVI,19-hez szóló magyarázatot.
pántjai. Összekötő rudak, amelyek az oszlopokat tartották össze.

Ex 27,12
szélessége. Az udvar kétszer olyan hosszú volt, mint amilyen széles. Hosszában húsz oszlop volt, szélességében elég volt tíz.

Ex 27,16
takarófüggöny. A keleti oldalon függönyök voltak, épúgy mint a többi három oldalon, de csak 15 könyöknyire minden saroktól. Egy húsz könyök szélességű nyilt hely maradt így a középen, amelyet külön függöny takart el. Ez a külön függöny ugyanolyan anyagból volt, mint amilyenről XXVI,36-ban van szó.

Ex 27,17
összepántolva ezüsttel. V. ö. a 10. verssel.

Ex 27,18

ötven-ötven. Nehéz kifejezés. A Talmud szószerint veszi, „ötvenszer ötven”, és úgy gondolja, hogy a keleti oldalon az udvar ötven könyök volt négyzetben, azaz 2500 könyöknyi területű.

Ex 27,19

A hajlék. A szó itt tágabb értelemben áll, értik rajta az udvart, a szentélyt és a szentekszentjét.
szerszáma. Az eszközök, amelyeket a szentély felállításánál használtak; pl. kalapácsok, amelyekkel az ékeket beverték a talajba.

VIII. Tecávve.
(XXVII,20–XXX,10.)

Ex XXVII.

20–21. Olaj a lámpa számára.

A szentély leírása után a Szentírás azoknak a kötelességével foglalkozik, akik benne szolgálnak.

Ex 27,20

világítás céljára tört, tiszta olajat. Minden szent célra ilyet kellett használni.
tört olajat. Az olajbogyókat óvatosan összetörték mozsárban és az első olajcseppek, amelyeket így nyertek, adták a legfinomabb minőségű olajat.
örökmécsest. Mivel a szentélybe nem hatolt be napfény, állandóan mesterséges világítást kellett használni (v. ö. I. Sám. III,3). A szentély lámpáját jelképezi a zsinagógákban az örökmécses, a *Nér Támid.* Bölcseink a lámpát Izráel jelképének tekintik; Izráel küldetése volt, „hogy legyen a nemzetek világossága” (Jes. XLII,6; Tanch. u. o. 8).

Ex 27,21

A találkozás sátorában. Azaz, a szentélyben, nem pedig a szentekszentjében; lásd XXV,22.
a bizonyságot. Lásd XXV,21.
estétől reggelig. V. ö. XXX,7; ott megtudjuk, hogy Áron kötelessége volt a megmaradt kanócot reggelenként eltávolítani, újjal helyettesíteni és a lámpát olajjal megtölteni, hogy este meggyujthassa.

Ex XXVIII.
A papi ruházatok.

Miután Mózes utasításokat kapott a szentély építésére, most megkapja az intézkedéseket azokra a személyekre vonatkozólag, akik mint papok szolgálnak a szentélyben. Ez a szent hivatás Áronnak, fiainak és utódainak volt fenntartva. Megismerjük e fejezetből azokat a ruhákat, amelyeket a papoknak viselniök kellett szolgálatuk alkalmával a szentélyben. Ezek a ruhák megkülönböztették a papot a világi izraelitáktól és emlékeztették őt arra, hogy a világi embereknél nagyobb mértékben kell neki a szentség eszményének követését élete céljának tekinteni. Ezek a ruházatok hozzájárultak még a templomi szolgálat ünnepélyességéhez és méltóságához is.

Ex 28,1

hogy pappá avasd nékem. *„Lökahanó li.* Az ige tárgyragja egyesszámban van, mert a csoport vezető személyére, Áronra vonatkozik. Az Imit régi fordítása: „hogy pappá legyen nekem”.

Ex 28,2

szent ruhákat. Azaz, olyan ruhákat, amelyeket a papoknak szent szolgálatuk idején kellett viselniök.

méltóságra és fényes díszül. Vagy: „tiszteletül és díszül”. (Az Imit régi fordítása.)

Ex 28,3

bölcs szívűekhez. A bibliai lélektan szerint a szív nem az érzéseknek, hanem az értelemnek a székhelye.

megtöltöttem. Nem mintha Isten erre a külön alkalomra egyes embereket rendkívüli ügyességgel ruházott volna fel, hanem minden képesség, ami az emberben van, Isten ajándéka. Azoknak tehát, akik rendkívüli művészi érzékkel voltak megáldva, istenadta tehetségüket fel kellett ajánlaniok a szent ruhák készítésére.

hogy föl legyen szentelve. A papi köntösökkel való felruházás a pap beiktatásának (felszentelésének) része volt, amint ezt a következő fejezetből megtudjuk.

Ex 28,4

Melldísz. Ez és a főpap többi ruhadarabja, amely később le van írva, a rendes papi ruhákon kívül értendő.

Ex 28,5

És ők vegyék át. Azaz, a kézművesek vegyék át az anyagokat (XXV,3) azoktól, akik ajándékozzák azokat.

6–12. Az éfód.

Ex 28,6

az éfódot. Rövid, szűk ruhadarab, amit a testen a karok alatt viseltek és a vállak felett szalagokkal erősítettek meg vagy úgy viselték, mint egy övet vagy köténytt.

szövött munkával. Lásd a XXVI,1-hez szóló magyarázatot. Az éfód anyaga ugyanaz volt, mint a szentély függönyeinek és szőnyegeinek anyaga, és ez a főpap és szentély között fennálló belső kapcsolatra utal. De azonkívül még aranyfonalak is voltak az anyagába beszőve, ez talán a királyi hatalom jelképe, mert a főpap a szellemi közösség feje volt.

Ex 28,8

És kapcsolórészének. Az Imit régi fordítása: „És átkötéshez való szorító”.

Ex 28,9

ónixkövet. Vagy, sóhamkövet, mert az ónixkővel való azonosítás bizonytalan. L. m. Gen. II,12.

Izráel fiainak. Azaz, Jákób 12 fiának, akiktől a törzsek nevüket kapták. Menásse és Efráim helyett itt József nevét vésték rá.

Ex 28,11

Kőmetsző munkával. Tut-enk-Ámon sírja és az Ur város helyén végzett ásatások, ahol értékes aranyművesmunkákat, ékszereket találtak, bizonyítják, hogy az itt leírt vésési munkák gyakoriak voltak az ókori keleten.

Ex 28,12

emlékkövekül. Hogy emlékeztessék Izráel fiait közös származásukra, közös kötelezettségeikre az Egyisten szolgálatában.

és viselje Áron. A nevek szemléltető módon mutatták, hogy a főpap az egész közösség küldöttje és képviselője.

13–30. A melldísz.

Ex 28,14

tiszta aranyból. Ugyanaz a fém, amelyet a szentekszentjében használtak.

Ex 28,15

melldíszt. A melldísz kétrétű volt, minden oldalon nyitva volt, csak alul nem. „Törvénytevő melldísznek" nevezték, mert abban voltak az *Úrim* és *Túmmim,* amelyek segítségével a főpap Istenhez fordult döntésért, ha a közösség nagy megoldásra váró kérdéseiről volt szó.

az éfód készítése szerint. Ugyanolyan anyagból készítsék, mint az éfódot.

Ex 28,16

kétrétű. A ruhadarab hossza egy könyöknyi volt, szélessége pedig félkönyöknyi; kétrét hajtották, úgyhogy zacskószerű alakja lett.

Ex 28,17

kitöltő köveket. A melldísz különös jellegzetessége az volt, hogy tizenkét kő volt rajta és egy-egy kőre rá volt vésve Izráel egy-egy törzsének a neve; a kövek aranyfoglalatban négy sorban voltak elhelyezve, minden sorban három kő.

rubinkő. Héberül: *ódem.* Nyilvánvalóan a szó eredeti jelentésével, ami „vörös"-et jelent, van összefüggésben. Vöröses csillogású drágakő.

topáz. Héberül: *pitdá.* Szanszkrit nyelven: *pita,* sárgát jelent. Valamilyen sárgás-zöldes színben játszó kő.

smaragd. Héberül: *báreketh.* A babilóni *baraktu* vagy pedig a szanszkrit *marakutu* szóval hozzák összefüggésbe. Valószínűleg a héber *bárák* = villám szóból kapta nevét. Villámszerű fényt szóró drágakő. A fényszóró drágakövekről lásd Lőw Immánuel cikkét a Mahler-Emlékkönyvben. (Budapest, 1937. 464–68.)

Ex 28,18

karbunkulus. Héberül: *nófech.* Az egyiptomi nyelvben *mfkt* szónak van malachit értelme.

Ex 28,19

opál. Héberül: *lesem.* Az egyiptomi nyelvben ismernek egy *nsm* nevű sárga drágakövet.

achát. Héberül: *sebó.* Asszirul *súbú* egy drágakő neve.

Ex 28,20

beryll. Héberül: *tarsis.* Lehetséges, hogy a hasonló nevű helységtől kapta nevét, ahová kincskereső expedíciókat vezettek.

jáspis. Színe világoszöld. Asszirul: *jáspu* v. *áspu.*

Ex 28,22

A láncokat, amelyekről ebben a versben szó van, ismerjük már a 14. versből.

Ex 28,23

és erősítsd. Szószerint: „és tedd". (Az Imit régi fordítása.)

Ex 28,25

két végét. Azaz, a sarkokat, a melldísz tetején.

26–28

Két gyűrűt kellett fűzni a melldísz belülső, alsó sarkaira és két másik gyűrűt a vállszalagok alsó részeire kellett helyezni. A gyűrűkön keresztülhúzott kék zsinórok fűzték ezeket egymáshoz. Ezáltal a melldísz szilárdan feküdt a főpap mellén.

Ex 28,30

Az Úrim-ot és a Tummim-ot. Szószerint: „A világosságokat és a tökéletességeket"; héber kifejezésmód *(εν δια δυοιν)* azt jelenti, hogy „a tökéletes világosságok". Azonos volt-e az Úrim és a Tummim a melldísszel és a tizenkét drágakővel vagy nem? Első tekintetre a szórend „És helyezd a törvénytevő melldíszbe az Úrim-ot és a Túmmim-ot" az utóbbi értelmezés mellett szól; és sok mai tudós azt hiszi, hogy az „két szent jóstárgy volt, amelynek segítségével a főpap Istenhez fordult

útmutatásért a nagy nemzeti ügyekben" (Driver). Rási is feltételezi, hogy az valamilyen olyan anyag, illetve tárgy volt, amelyet a főpap a melldíszen hordott és amelybe Isten neve be volt vésve. Ez ellen szól azonban az a tény, hogy a XXXIX. fejezetben, ahol a melldísz készítése részletesen el van mondva, semmi sem áll az *„Úrim és Tummim"* készítéséről. Tehát úgy látszik, hogy az *„Úrim és Tummim"* a tizenkét kőnek összefoglaló elnevezése volt. Az a tény, hogy magát a melldíszt is „a törvénytevő melldísznek" nevezték, azt mutatja, hogy maga a melldísz, nem pedig más valami volt az Istennel való érintkezésnek közvetítője. Lev. VIII,8-ban, ahol a főpap ruházata van leírva, az *Úrim és Tummim* említtetnek; viszont a tizenkét kő említése elmarad; ez meggyőzően bizonyítja a kettő azonosságát.
A Szentírás elmondja, hogy Izráel őstörténetének válságos és bizonytalanságokkal teli korszakaiban a nép az *Úrimhoz* és *Tummimhoz* fordult, hogy felvilágosítást és vezérlést kérjen (Num. XXVII,21; I. Sám. XXVIII,6); de hogy miképpen folyt ez le, az sehol sincs részletezve. Dávid kora után nincs szó arról, hogy *Úrim* és *Tummim*-hoz fordultak volna. Ez tehát a főpapsággal kapcsolatos, a leghomályosabb problémák egyike maradt.

31–35. A ruházat.

Ex 28,31

köpenyét. Hosszú köpeny, amelyet magasrangú férfiak hordtak. Hogy az ilyen köpenynek volt-e ujja, az bizonytalan, de a főpap köpenyének semmiesetre sem volt ujja. „Az éfód köpenyének" nevezték, mert ezen hordták az éfódot.
teljesen kékbíborból. A szövetet egyféle fonálból szőtték; a *kék* szín különös jelentőséggel bírt; v. ö. a kék fonalakat a *cicith*-nél (Num. XV,38).

Ex 28,32

fejének nyílása középütt. A köpenynek csak fent volt nyílása. Ezért a fejen át kellett felhúzni; és hogy el ne szakadjon az anyag, a szélét erősebb szövéssel kellett kidolgozni.
33–35
A köpeny szegélyét dúsan festett gránátalmákkal és aranycsengőkkel díszítették. Egy-egy pár gránátalma között egy-egy aranycsengő volt. A Talmud megállapítja, hogy 72 díszítés volt a szegély körül (Zebach. 88b). A főpapnak semmiesetre sem volt szabad szolgálatot teljesítenie hivatalos díszruhája nélkül. Az aranycsengők, amelyek a köpenyhez tartoztak, jelezték a gyülekezetnek az udvarban, hogy a főpap belép a szentélybe. Kalisch kifejti: „Az egész nép imádkozott és fohászkodott, amíg a főpap a szentekszentjébe lépett, hogy szolgálatot teljesítsen a nép nevében. Ezért szükséges volt, hogy ismerjék azt a pillanatot, amikor ő belép a szentekszentjébe".

36–43. Az aranylemez, a süveg és a főpap többi ruhái.

Ex 28,36

aranylemezt. A hagyomány szerint két ujjnyi volt a szélessége és az egész homlokot körülövezte (Szukka 5a).
„Szent az Örökkévalónak!" Szószerint: „Szentség az Örökkévalónak". Ez a felirat a főpap Istennek szentelt voltát juttatta kifejezésre és egyben világosan megjelölte a szolgálat célját is. Fennen hirdette azt az eszmét, amelynek a szentély látható jelképe volt.

Ex 28,37

kékbíbor szalagra. A kékbíbor szalag, amely az aranylemez sarkaira volt fűzve, megerősítette a főpap homlokán; de a homlok és az aranylemez között volt a süveg vászna (lásd 39. v.).

Ex 28,38

viselje Áron a felelősséget. Bizonyára ez az értelme: Amit Istennek adnak, annak hibátlannak kell lennie és az adás módjának is egyeznie kell az előírásokkal. Ha valami tökéletlenség lenne az áldozásnál vagy valamilyen hiba esnék a szertartás menetébe, a főpapra hárul a felelősség. Ő a szentély őre; és szent hivatala révén, amelyet homlokán az aranylemez jelképez, arra kell törekednie, hogy Isten elfogadja az oltáron bemutatott áldozatot.
homlokán állandóan. Mindíg, ha mint főpap szolgálatot teljesít.

Ex 28,39
köntöst. „Ez a ruhadarab leért a lábakig és szorosan a testhez simult és karhoz simuló ujjai voltak" (Josephus).
bisszussal. Színe kétségtelenül fehér volt, ez a tisztaság és szentség színe.
bisszus-süveget. A héber „cánáf" tőnek „körülcsavarás" értelme van. Bizonyára turbánféle süveg volt (l. m. Ezek. XXI,31). Ugyanebből a tőből van a צניף is, ami szintén szerepel mint főpapi és királyi süveg (Zech. III,5; Jes. LXII,3).

Ex 28,40
Áron fiainak. Az egyszerű papoknak köntösük és övük volt, mint a főpapnak; de bisszus-süveg (שש מענפת) helyett „magas süvegeket" (מגבעות) hordtak a fejükön.

Ex 28,41
És öltöztesd be azokba testvéredet, Áront. A beiktatásnak szertartása a következő fejezetben van leírva.
töltsd meg kezüket. A hivatalbaiktatás egyik *terminus technicus*-a. Annyit jelent, hogy szenteld meg. Talán arra vonatkozik, hogy első áldozatokkal „töltse meg a kezét".

Ex 28,42
alsóruhákat. Ezek térdig értek. A lábak betakarásáról nincs itt szó.

Ex 28,43
oltárhoz. Az égőáldozati oltárhoz.
a szentélyben. Itt ez a kifejezés általánosságban jelenti a szentélyt, beleértvén az udvart is.
nehogy meghaljanak. Isten könyörtelenül megbünteti, ha szolgái megszentségtelenítik hajlékát; v. ö. Nádáb és Ábihú sorsát Lev. X,1 és köv.

Ex XXIX.
A papság felszentelése.

Az itt elmondott szabályok nagyobb részletességgel vannak felsorolva Lev. VIII-ban, amellyel ezt a fejezetet össze kell hasonlítani.

Ex 29,1
tulkot. Vétekáldozatra (Lev. VIII,2). A papoknak maguk számára kellett bűnbocsánatot szerezni vétkeikért, mielőtt azokat a szertartásokat végezhették, amelyek által mások számára akarnak bűnbocsánatot kapni.
két hibátlan kost. Az egyik égőáldozatul szolgált (18. v.), és a másik az a „beiktatásnak kosa" volt (22. v.).

Ex 29,4
fürösztesd meg őket. Vigyázz arra, hogy megmossák egész testüket. Világos a fürdés szertartásának erkölcsi jelentősége. Ez az első lépés a beiktatás szertartásához. A zsoltáros szerint a „tiszta kéz és tisztult szív" előfeltétele annak, hogy valaki megállhassa helyét szent hivatásában. (XXIV,3–4) „Ki mehet fel az Örökkévaló hegyére és ki állhat meg az ő szent helyén? *A tiszta kezű és tisztult szívű,* aki hamisságra nem adta a lelkét és nem esküdött csalás végett".

Ex 29,5

öltöztesd Áront a köntösbe. Áront és fiait felöltöztetésükkel, szentségük és hivatásuk látható jelvényeivel látta el és ezzel jelezte, hogy ők különböznek a nemzet többi tagjaitól. „A papok, ha rajtuk van a hivatalos ruházatuk – mondja a Talmud –, rajtuk van a papságuk is; de ha nincsenek papi ruhában, nincs rajtuk a papságuk" (Zebach. 17b). Ez a rabbinikus mondás azt tanítja, hogy a papok nem különböznek Izráel többi fiaitól. Csak amidőn a szentélyben szolgálatot teljesítenek, a szolgálat tartama alatt emelkednek ki és vannak elkülönítve a közösség többi tagjától.

Ex 29,6

a szent koronát. Ez azonos a XXVIII,36-ban említett aranylemezzel *(Cic.)*.

Ex 29,7

a kenet olaját. Ennek összetétele XXX,22 és köv.-ben van ismertetve. Az olaj csillapító hatással volt a bőrre. Keleten, ahol perzselően tűz a nap, különleges jelentősége van ennek. Érthető, hogy az olajjal való kenés a kényelem és jóérzés jelképévé lett. Ezért került bele a királyok és papok felkenési szertartásába. Átvitt értelme: részesedni Isten áldásában.
öntsd fejére. Csak a főpapéra. Egyszerű papnál nem öntötték az olajat hanem az ujjal kenték a fejére (lásd Lev. VIII,12-höz szóló magyarázatot).

Ex 29,9

örök törvényül. A papságnak minden időkre Áron ivadékai közül kellett kikerülnie.
10–14
Áron és fiainak vétekáldozata.

Ex 29,10

támasszák… kezüket. Mindenki tegye rá kezét, hogy megjelölje az állatot, mint annak a személynek engesztelő áldozatát, aki az áldozatot hozta; lásd Lev. I,4-hez szóló magyarázatot. Áron és fiai kétségtelenül bűnvallomást tettek, mialatt kezüket az állat fejére tették.

Ex 29,11

És vágd le. A levágást nem kellett okvetlenül a papnak végeznie (lásd Lev. I,5-höz).

Ex 29,12

Az itt szereplő szertartás ugyanaz, mint amely rendesen a vétekáldozattal jár (lásd Lev. IV,4).

Ex 29,13

hagyd füstben felszállani. Héberül: *hiktir,* az áldozat, vagy tömjén füstölögtetésének *terminus technicus*-a.

Ex 29,15

És az egyik kost. A vétekáldozat után, amely a vétektől tisztított meg, következik az égőáldozat, amely az Istennel való közösséget jelképezte. Az égőáldozat szertartása részletesen le van írva Lev. I, és VIII-ban; azoknak a fejezeteknek magyarázata kapcsán részletesebben megbeszéljük.

Ex 29,18

kellemes illatú. Amely kellemes Istennek. „Az áldozat elégetését nevezik így, 'Kellemes illatú tűzáldozat az Örökkévalónak'; és az kétségtelenül úgy is van, mivel arra szolgál, hogy eltávolítsa a bűnös gondolatokat a szívekből. *Az áldozat hatása az emberre, aki bemutatja, kellemes az Örökkévalónak".* (Maimonidesz.)

Ex 29,19

a másik kost. A beiktatási áldozatra. Minden, ami előbb volt, csak bevezetés a beiktatás szertartásához.

Ex 29,20

fülcimpájára… jobbkezük… jobblábuk… A *fület* megérintették a vérrel, hogy meg legyen szentelve Isten szavának meghallgatására; a *kezet,* hogy teljesítse azokat a kötelességeket, amelyek a papsággal összefüggnek; és a *lábat,* hogy az igazság útján járjon. A „papi birodalomban" Izráel szellemi közösségében a fül, kéz és láb felszentelését ki kell terjeszteni a „birodalom" minden egyes

tagjára.

Ex 29,21

hints. A kettős behintés, vérrel és olajjal, jelképezte a papság két főtevékenységét: terjeszteni a jámborság világosságát és örömét és bevésni a népnek lelkébe azt az igazságot, hogy a bűnökért lehet bűnbocsánatot kapni, ha őszintén megtérnek.

Ex 29,24

lengesd szertartásos lengetéssel. Fordítsd az áldozatot a négy világtáj felé, annak jelképéül, hogy a mindenség Istenének mutatják be.

Ex 29,26

a szegyet. Azt megtarthatták az áldozó papok elfogyasztásra (Lev. VII,34), ezért itt Mózes kapja, mert itt ő végezte a papi szertartásokat.

Ex 29,27

És szenteld meg. Különítsd el; tedd külön, mint Áronnak és fiainak járó részt; lásd Lev. VII,34 és köv.
fölajánlásra szolgáló. Amit a hívő a papnak adott.

Ex 29,30

Hét napon át. Lásd a 35. vershez szóló magyarázatot.
midőn belép. Midőn először lép be.
31–34
A 27. versnek folytatása, amelyben le van írva Áronnak és fiainak áldozati étkezése beiktatásukkal kapcsolatosan.

Ex 29,32

És fogyasszák el. A békeáldozat jellemző tulajdonsága, hogy jelképes étkezés volt, amelyben Isten jelenlétében, szinte Istennel együtt vesz részt az áldozó és az áldozatbemutató, ha szabad ezt mondanunk.

Ex 29,33

idegen. Aki nem pap.

Ex 29,34

megmarad. V. ö. XII,10. Ez a törvény minden béke- és vétekáldozatra vonatkozik.
szentség. Istennek szentelt.

Ex 29,35

hét napon át. A felszentelés szertartását hét napon át minden nap meg kell ismételni.

Ex 29,36

tisztítsd az oltárt. Az Engesztelés napján a főpap megtisztította a szentélyt és berendezéseit minden tisztátalanságtól, amely az év folyamán érinthette (Lev. XVI,20). Eszerint mielőtt az oltárt nyilvános áldozatokra használatba vették, tisztítási szertartást végeztek rajta.

Ex 29,37

legszentebb. Szószerint: szentekszentje.
mindenki, aki az oltárt érinti. Mindenkinek, aki az oltárhoz közeledik, tisztának kell lennie (Ibn Ezra, Rásbám). A legtöbb mai magyarázó ezeket a szavakat úgy értelmezi, hogy minden, ami megérinti az oltárt, az oltár által „szent” lesz; azaz, a szentély tulajdona lesz és azt fel kell áldozni.

38–42. A mindennapi áldozatok.

A mindennapi áldozatok összegezése, amelyeket a közösségért, mint egységért kell bemutatni, valamint az imént felszentelt papok kötelessége; v. ö. Num. XXVIII,3–8.

Ex 29,40
lánglisztet. Az égőáldozattal egyidejűleg étel- és italáldozatot kell bemutatni.

Ex 29,42
találkozom veletek. Lásd XXV,22.

43–46. A szentély szent rendeltetése.

Ex 29,43
Izráel fiaival. A szentély nem a papok kizárólagos tulajdona és Isten sem kizárólag a főpapnak nyilatkozik ott meg.
dicsfényem által. Azaz, Isten megnyilatkozása a felhőben; lásd XL,34 és köv.

Ex 29,44
És megszentelem. Isten a szentség egyetlen forrása és csakis Ő szentelhet meg.

Ex 29,45
És lakozni… között. V. ö. XXV,8.
és Istenük leszek. Lásd VI,7.

Ex 29,46
És megtudják. Hogy ugyanaz az Isten, aki megmentette őket Egyiptomból, választotta ki őket népéül és szentelte fel őket az Ő szolgálatára.

Ex XXX.

1–10. A füstölögtető oltár.

Ex 30,1
oltárt. Azon nem mutattak be áldozatokat és csak azért nevezték úgy, mert hasonlított az égőáldozati oltárhoz.

Ex 30,3
tiszta arannyal. Mivel a füstölögtető oltár a szentélyben volt és nem az udvaron az égőáldozati oltárnál, azért aranyból volt készítve; lásd 293. oldalt.
aranypárkányt. Lásd a XXV,11-hez szóló magyarázatot.

Ex 30,4
két oldalfára. Karikák voltak rajta és sittimfából készült rudak a szállításra, mint a ládán, az asztalon és a másik oltáron.

Ex 30,6
a függöny elé. T. i. annak a helyzetéből, aki belép a szentélybe. A füstölögtető oltár (vagy „belső oltár”) kb. középen volt az égőáldozati oltár és a szentekszentje között.
bizonyság ládájánál. Lásd XXV,16.
ahol találkozom. Lásd XXV,22.

Ex 30,7
rendbehozza a mécseket. Lásd XXVII,21. A tömjénnek szimbólikus jelentősége volt, amint látható Zsolt. CXLI,2-ből, „Olyan legyen az imám előtted, mint tömjén”. Jelképe lett a forró és bensőséges imának. Bölcseink szerint a tömjén héber nevének négy betűje célzás négy szóra: tömjén = קטרת, azaz קדושה „szentség”; טהרה „tisztaság”; רחמים „irgalom”; és תקוה „remény” – gyönyörű

összegezése az ima előfeltételeinek és a szellemre gyakorolt hatásának (Tanch. u. o. 14).

Ex 30,8

estefelé. Héberül: bén *háárbájim,* szürkületkor.

Ex 30,9

idegen füstölőszert. T. i., amit nem úgy készítettek, amint elő van írva a 23. versben, vagy amit nem előírásos módon mutatnak be. Ezt az oltárt kizárólag tömjén füstölögtetésre használták.

Ex 30,10

engesztelést. Amennyiben rátesz a vétekáldozat véréből (Lev. XVI,18).
egyszer az évben. Engesztelés napján.

IX. Ki thissza.
(XXX,11–XXXIV.)

Ex XXX.

11–16. A sekel törvénye.

Minden esetben, amikor megszámlálják a harcképes férfiakat, a felnőtt izraelita férfiaknak egy fél sekelt kell fizetniök.

Ex 30,12

megszámlálásuk alkalmával. Olyan szerepe van ennek, mint a sorozásnak a hadseregnél.
váltságát. Héberül: כֹּפֶר. Ez a váltságdíjra vonatkozó *terminus technicus* háromszor fordul elő a Tórában és mindig olyan pénzre vonatkozik, amelyet az az ember fizet, aki életet oltott ki, még pedig olyan körülmények között, hogy nem nevezhető gyilkosnak. Igy pl. olyan ökörnek a tulajdonosát, akit már előzőleg figyelmeztettek, hogy az ökre öklelős és nem vigyázott rá, annak az embernek halálbüntetés járna; de mivel cselekedete nem volt szándékos, váltságdíjat (כֹּפֶר) fizethet. A szándékos gyilkostól azonban nem lehet ilyen váltságdíjat elfogadni. Ez az elgondolás az alapja fejezetünk félsekel törvényének. Az a katona, aki harcba készül, természetesen nem tekinthető szándékos gyilkosnak, de mivel kész emberéletet kioltani, meg kell fizetnie „lelkének váltságát” (B. Jacob).
midőn számba veszik. A katonával meg kell értetni, hogy bármily magasztosak is azok a célok, amelyekért harcba vonul, a háború mégis súlyos erkölcsi hátrányokat idéz elő. Ezért a váltságot már rögtön a sorozásnál meg kell fizetni jóval a valóságos háború megkezdése előtt.
csapás. Héberül: *negef.* Ugyanebből a tőből származik a *mággéfa* szó, amely egyes helyeken (I. Sám. IV,17; II. Sám. XVII,9 stb.) vereséget (a háborúban) jelent. Egy ismert karaita magyarázó ezt a helyet is így értelmezi: „nehogy vereséget szenvedjenek a harcban”.
midőn megszámlálják őket. A fent említett magyarázat szerint ez a kifejezés lenne a 13. vers kezdete.

Ex 30,13

Minden egyes, aki átmegy. A katonai tisztviselők előtt, akik a sorozást végzik.
a szent sékel szerint. Teljes súlyú sekelt, amelyet szentelt dolgokkal kapcsolatban használtak.
a fölajánlott adomány. Héberül: *terúma.* Ugyanez a kifejezés áll Num. XXXI,52-ben.

Ex 30,14

húsz évestől fölfelé. Ettől a kortól kezdve hadkötelesek az izraeliták.

Ex 30,15

és a szegény ne adjon kevesebbet. Minden lélek egyenlő értékű Isten előtt, ezért mindenkinek egyenlő váltságot kell fizetni.

engesztelésre lelketekért. Héberül: לכפר על נפשותיכם ez a kifejezés a כפר-nak bővítése és a következő versben újra előfordul. Még olyan racionalista magyarázó is, mint Ehrlich helyesen látja ebben a Szentírás egyik legszebb tanítását, amelyhez nincsen párhuzam sem régi, sem új szent könyvekben. Ugyanez a kifejezés áll a midjániták elleni háború után Num. XXXI,50-ben. A midjániták teljes veresége után a győztes harcosok a szentélybe jöttek és áldozatul hoztak drágaköveket és más értékes zsákmányt, hogy *engesztelést szerezzenek lelkükért az Örökkévaló előtt.* „Más népek győzelmi dalokat énekelnek ha győzelmet aratnak ellenségeik felett, hát miért hoznak ezek a harcosok engesztelési áldozatokat?" kérdi Ehrlich; „ez új bizonyítéka annak, hogy mennyire ellenszenves a Tóra szellemének az emberi vér kiontása. Ugyanez a motívum domborodik ki abból a zsidó legendából is, amely azt meséli, hogy az angyalok dicshimnuszt akartak zengeni, amikor az Örökkévaló a tengerbe döntötte az egyiptomiakat, de Isten elhallgattatta őket ezekkel a szavakkal: „Teremtményeim elmerültek a tenger hullámaiban és ti dicshimnuszokat akartok zengeni?" (Meg. 10b; Szanh. 39b).

Ex 30,16

szolgálatára. A sekelek ezüstjéből készítették a szentély oszlopainak talapzatait és a horgokat, amelyek összetartották a szentély egyes részeit (XXXVIII,27). Így tehát az összetartozás szimbolumaivá váltak.

emlékezésül. Azaz, hogy Isten kegyesen megemlékezzék Izráel gyermekeiről és engesztelést adjon nekik a harcban kiontott vérért.

Későbbi időkben a félsekel évi adó lett, amelyet a Templom nyilvános istentiszteletének fenntartására használtak fel. A mindennapi istentisztelet költségeit így az *egész* nép viselte, és nem csak néhány gazdag ember adakozásából fedezték. Az a tény, hogy a gazdag nem adhatott többet és a szegény nem adhatott kevesebbet, mint egy fél sekelt, azt tanítja, hogy a „Szentély mérlegelésében" ami szószerinti fordítása a בשקל הקדש-nak nincsenek rang- és vagyonbeli különbségek. Továbbá az a körülmény, hogy csak egy félsekelt kellett fizetni, azt mutatja, hogy az egyén adománya a szent, közös ügyek céljaira mindig tökéletlen marad. Mert ahhoz, hogy a szentély érdekében tökéletes munkát végezzünk, mindenkinek, magas- és alacsonyrangúnak, gazdagnak és szegénynek az együttműködésére van szükség.

A Palesztinán kívül élő zsidók az egész ókoron át époly buzgón fizették ezt a templomi adót, mint Júdea lakói. A zsidógyűlölők azzal vádolták, hogy „túlságosan sok pénzt küldenek ki az országból". Egyik római provincia helytartóját, aki ezeket az adományokat lefoglalta, Cicero vette védelmébe zsidóellenes beszédében. A második templom pusztulása után kényszerítették a zsidókat, hogy azt az adót tovább is fizessék a római Jupiter-templom javára. Midőn ez a jogtalan adó egyes alkalmakkor megszűnt vagy elengedtetett, a diaszpóra zsidói ezt az összeget arra használták fel, hogy a palesztinai teológiai főiskolákat támogassák.

Mind a mai napig él még a félsekelek emléke. Az Ádár hónapot megelőző szombaton, Sekálim-szombatján Ex. XXX,11–17-et olvassuk a Tórából, külön haftárával; Purimkor pedig a forgalomban levő ezüstpénz fele értékét valamilyen jótékony célra adjuk. A zsidó nemzeti mozgalom feltámadásával újjáéledt a sekel-fizetés szokása. Ezekből a sekel-jövedelmekből tartják fenn a cionista világmozgalmat és szerveit.

17–21. A mosdómedence.

Ex 30,18

oltár. Az égőáldozati oltár.

Ex 30,20

nehogy meghaljanak. Tisztátalan kézzel vagy lábbal a szentélybe lépni annak

megszentségtelenítését jelentené.
az oltárhoz. Noha az oltár az udvarban volt és nem a szentélyben, mégis ugyanazt a bűnt követnék el, mintha oda lépnének be.

Ex 30,21
mossák meg. Az előbbi versben használt ige ismétlése azt hangsúlyozza, hogy ez a rendelkezés örökidőkre szól.
nemzedékeiken át. Ezt a szabályt megtartották a jámborok minden időben és minden istentisztelet előtt megmossák kezüket; ez bölcseink szerint a mai megfelelője az áldozásnak. A legtöbb zsidó templom előcsarnokának bejáratánál mosdó van, a rituális kézmosás céljára (Rasba resp. 191; Ócár Jiszráél s. v. כיור).

22–23. A felkenő olaj.

Az olivaolajat négy fűszernövény kivonatával kellett keverni, hogy a felkenés jelképes szertartását végezhessék vele; azaz, hogy felszentelhessék vele a találkozás sátorát és azokat, akik benne szolgálatot teljesítenek.

Ex 30,23
kiváló illatszereket. A héber kifejezés nehézkes. Valószínűleg a legfinomabb illatszereket jelenti.
finom mirrhát. A legtisztább fajtából, amely vagy magától folyt ki a növényből vagy a növény megfúrása után csapolták le.
ötszáz mértékkel. Ez kb. 7 kilónak felel meg.

Ex 30,24
És kassziát. Héberül: *kidda.* Egy fahéjfélének a belső héja, amit lehántottak és napon szárítottak (Driver).
egy hin. Kb. 5–7 liter.

Ex 30,25
kenetolajat. Kiváló szakértelem kellett ezeknek az illatszereknek és olajoknak az előállításához. Azért ezt a munkát szakemberekre kellett bízni. Későbbi időkben bizonyos „papok fiai” voltak ennek a munkának a szakértői (I. Krón. IX,30). „És papok fiai közül vannak, akik keverik a keveréket a fűszerekből.”

Ex 30,29
legyen megszentelve. V. ö. XXIX,7.29.

Ex 30,30
És Áront… kend fel. V. ö. XXIX,7.29.

Ex 30,32
Embernek testére. Azaz, világi ember testére. Ezt a szent olajat nem volt szabad világi célokra használni.
hozzá hasonlót ne készítsetek. Világi célokra.

Ex 30,33
idegenre. Olyan embert felkenni, akinek nincs rá joga.
legyen kiirtva. Lásd XII,15-höz.

34–38. A szent füstölőszer.

A tömjén az ősi kultuszok mindegyikéhez hozzátartozott. Szimbolikus jelentőségéről lásd a XXX,7-hez szóló magyarázatot. Zsidó misztikusok azt mondják, „ha az emberek ismernék a szent tömjén kimagasló jelentőségét, aranykoronát tennének minden egyes fűszerére”. A tömjénnek fertőtlenítő

hatása van, azonkívül jelentékeny hatással van a hívők idegeire és az idegrendszer állapotára. Bölcseinknek a tömjénről szóló elbeszéléseiből láthatjuk, hogy ismerték a tömjénnek ezeket a tulajdonságait.

Ex 30,34

gyantát. Héberül: *nataf.* Egyes magyarázók szerint valami illatos olajat jelent. Bölcseink szerint ugyanaz, mint „Gileád balzsama” (Rási, Kerit. 6b).
ónixot. Héberül: *söchéleth.* Bizonyos kagylókból nyerték ezt, amelyeket a Sástengerből halásztak; nem azonos a sóham-kővel, amelynek megfelelője szintén ónix egyesek szerint, amely szó a görögben körmöt is jelent.
galbanumot. Héberül: *chelbena.* Bizonyos cserjének a gumija. Az előbbi fűszerekkel ellentétben ennek az illata nem kellemes. Bölcseink szerint azért keverték be a fűszerekbe, mert amint a galbanum lényeges eleme a szent tömjénnek, épúgy Izráel gyülekezetének az imáit is akkor fogadja el leginkább Isten, ha magukbafoglalják a megtérő bűnösök és a hitszegők imáit is (Kerit. 6b).

Ex 30,35

illatszerkészítő munkával. Különös ügyesség kellett a tömjén keveréséhez; titkok ezek, amelyeket nemzedékről nemzedékre öröklődtek Abtinász családjában, aki ennek elkészítésével volt megbízva (Jóma III,11).

Ex 30,37

szentség… az Örökkévaló számára. Tilos tömjént készíteni hasonló fűszerekből és hasonló összetételben magán- vagy világi használatra.

Ex XXXI.

1–11. A művészek és feladataik.

Lásd a XXXV,30–XXXVI,2-höz szóló magyarázatot.

13–17. A szombat.

Ex 31,13

szombatjaimat. A frigysátor építésének munkája, amelynek most kellett megkezdődnie, igen nagy jelentőségű volt és Isten szolgálatában történt. De nem volt nagyobb fontossága, mint az Isten által elrendelt szombatnak, tehát nem helyezhette a szombatot hatályon kívül. Ezért ismétli a Tóra a szombati törvényeket. V. ö. XXXV,2.
jel. A szombat több volt, mint pihenőnap. Megtartása azt jelentette, hogy az izraeliták újra meg újra elismerik Istent, mint a világegyetem teremtőjét. Nyilt istentagadást jelentett volna a szombat megszegése még a szentély építésével kapcsolatban is; ellentétben állt volna a szentély főcéljával, ami az volt, hogy Izráelt Isten szolgálatára megszentelje.
hogy tudva legyen. Szószerint „tudni”. Az Imit régi fordítása: „hogy megtudjátok”. Rási és Maimonidesz szerint azt jelenti: „hogy az összes nemzetek tudják”. Driver hasonlóan értelmezi: „Hogy az egész világ ismerje fel a szombat által, hogy Isten az, aki Izráelt megszenteli és megőrzi, hogy szent nép legyen”. A szombatot az egész ókori világban a zsidó nép legsajátosabb megkülönböztető ünnepének tartották.

Ex 31,14

halállal haljon. Ezt a legsúlyosabb büntetést csak akkor mondták ki, ha a bűnös két tanú figyelmeztetése ellenére is és azok jelenlétében szegte meg a szombatot.

Ex 31,15

nyugalom szombatja. Azaz, teljes munkaszünet.

Ex 31,16

örök szövetségül. Ha hetenkint megszentelik az izraeliták a szombatot, ezzel tanúságot tesznek Istenbe vetett hitükről és törvényei iránt való engedelmességükről. Állandó megújítása ez Isten és az ősatyák szövetségének.

Ex 31,17

hat napon át. Lásd a negyedik parancsolatot (XX,11).

18. Mózes átveszi a kőtáblákat.

Ex 31,18

Isten ujjával írt. A táblák kimondhatatlan szentségének kifejezésére és annak hangsúlyozására, hogy a táblának az emberek számára szóló tanításai isteni eredetűek.
A 18. vers összeköti ezt a fejezetet az aranyborjú elbeszélésével, amelyről a következő fejezetben van szó. XXXII,15 elmondja, hogy a táblák Mózes kezében voltak és ez a vers közli, hogyan vette át azokat.

Ex XXXII.

Az aranyborjú és a nép bálványimádása.

Ex 32,1

késlekedik. Bölcseink szerint a nép Mózes visszatérését a negyvenedik napra várta, a felmenés napját beleszámítva; de ő teljes negyven napon át maradt a Szinaj hegyén. Miután nem jelent meg azon a napon, amelyen várták, a nép azt hitte, hogy meghalt és az elhagyatottság érzése vett rajta erőt. Látható istent kívántak (Rási. Sabb. 89b).
Áron körül. Amidőn Mózes eltávozott a táborból, Áront és Húrt hagyta ott helyettesként (XXIV,14). Miért van tehát itt csak Áron megemlítve? A hagyomány szerint Húr ellenállt a nép követelésének és azért meggyilkolták. Áron viszont, aki látta a nép elszántságát, engedett, hogy időt nyerjen Mózes megérkezéséig (Lev. r. X,3).
aki járjon előttünk. Ennek az „istennek” Mózest, a vezetőjüket, kellett volna helyettesítenie.

Ex 32,2

Szedjétek le. Áron szándéka az lehetett, hogy lehűtse lelkesedésüket. Azt gondolta, hogy sajnálni fogják az ékszereket és nem fogják feláldozni még erre a célra sem.

Ex 32,3

És lerakta. Áron csodálkozására a nép azonnal engedelmeskedett felszólításának. „Micsoda ingadozó nép – mondják bölcseink –, egyik nap odaadják aranyukat és ezüstjüket Isten szentélye számára, másnap pedig ugyanazt teszik az aranyborjú kedvéért” (jer. Sekal. I,1).

Ex 32,4

kiformálta. Az aranytárgyakat előbb megolvasztották, úgyhogy egy aranytömb lett belőle. Ebből formálta Áron az aranyborjút. A birodalom kettéoszlása idején I. Jeróbeám is aranyborjút állíttatott fel (v. ö. I. Kir. XII,28). Itt is, ott is nyilvánvalóan egyiptomi befolyás ez.

Ex 32,5

holnap. Ez a halogatás – bölcseink szerint – Áron bizakodó reményéből fakadt, hogy Mózes majd közben megérkezik és a borjú tiszteletére szánt ünnepből „az Örökkévalónak” szóló ünnep lesz (Tanch. Ki Thissza 19). Jehúda Halévi szerint „a nép nem akarta feladni Istenhez való tartozását”.

Ők csak Isten látható szimbolikus jelképét óhajtották maguk előtt látni, annak az Istennek jelképét, aki kihozta őket Egyiptomból. Bűnük nem az első, hanem a második parancsolat megszegése volt. Áron magatartását mégis nehéz megérteni. Találunk azonban ha nem is mentséget, legalább magyarázatot viselkedésére. A hagyomány szerint békeszeretet volt természetének legjellemzőbb vonása. Mindíg a békét szerette, állandóan a békét kereste, de miután látta, hogy az ellenállás kilátástalan lenne, engedett a nép követelésének. Kétségtelenül akadtak volna, akik készek lettek volna mellé állani, de ő nem akarta a népet kettéválasztani, mert ez vérontásra vezetett volna (V. ö. Pirké di R. Eliezer 45. és Lurja u. o.).

Ex 32,6

másnap. Miután az oltár felépült.
égőáldozatokat. V. ö. XX,24.
enni és inni. Valószínűleg az áldozattal kapcsolatban (lásd XXIV,11-hez).
mulatozni. Vagy „játszani". Tánccal és énekkel egybekötve (v. ö. a 18. verssel), ami általában szokás volt a pogány népek szertartásaiban.

Ex 32,7

a te néped. Isten megtagadja a bűnös izraelitákat. Nem akarja őket többé saját népének elismerni. Bölcseink viszont a „te néped, amelyet fölhoztál Egyiptom országából" kifejezést célzásnak veszik a „gyülevész tömegre" *(erev-ráv).* Nem Isten volt az, aki ezeket Egyiptomból kihozta, hanem Mózes engedte meg nekik, hogy Izráelhez csatlakozzanak. (Zóhár Exod. 191 ab.)

Ex 32,8

Hamar. Még nem telt el egész hat hét, hogy hallották, amint Isten hangja hirdette, „Ne készíts magadnak faragott képet".

Ex 32,9

keménynyakú. Makacs; itt annyit jelent: kitartó a bálványimádásban. A képet a vers a csökönyös ökörről veszi, amely nem akarja nyakát az igába hajtani.

Ex 32,10

hagyj magamra. Bölcseink szerint ez azt jelenti, hogy Mózes megértette az isteni szavakból, hogy csakis az ő közbelépése mentheti meg az izraelitákat a fenyegető pusztulástól. (Tanch. u. o. 22.)

Ex 32,12

vesztökre. Gonosz szándékkal. Így gúnyolódnának az egyiptomiak, ha most Izráel elpusztulna; v. ö. X,10.
a hegyek között. A Szinaj-félsziget hegyeiben.
vedd meggondolóra. Szokása a Szentírásnak, hogy Istennek emberi érzéseket tulajdonít. Istenről akkor áll, hogy „meggondol valamit", és „megbán valamit", ha az emberek magatartásának változása folytán, Ő ennek megfelelően velük nem úgy cselekszik, mint előbb ígérte (Driver).

Ex 32,13

tenmagadra. Nevedre, amely örök ideig uralkodik.

15–20. Mózes visszatér a táborba.

Ex 32,16

Isten műve. Mózes, Izráel viselkedése felett való felháborodásában összetörte a táblákat, noha azok „Isten műve" voltak.

Ex 32,17

Józsua. Mózes őt a hegyen hagyta (XXIV,13), és ezért Józsua természetesen nem tudta, mi történt a táborban.

Ex 32,18

karéneknek. Azaz, karénekben felelnek egymásnak.

Ex 32,19

és föllobbant Mózes haragja… összetörte. A héber szó, amit „harag”-gal fordítanak, nem csak haragot, hanem méltatlankodást is jelent. Nem is harag volt az, ami őt arra indította, hogy a táblákat összetörje. „Az, aki haragjában összetör valamit, olyan, mint a bálványimádó” mondják bölcseink (Sabb. 105b). A harag önző és vak és pusztán érzéki visszahatás az elszenvedett fájdalom miatt. Ha pl. egy gyermek megüti lábát egy kövön, sokszor teljesen értelmetlenül a követ veri meg. Egészen másnemű a *méltatlankodás* erkölcsi érzése, amely akkor ragad el bennünket, ha valami gonosztett elkövetését látjuk, nem mintha az *bennünket* sértene, ami a harag esetében mindíg fennáll, hanem mert a gonosztett támadást jelent az igazság és a jogosság ellen. A jogos felháborodásnak ilyen érzése töltötte el Mózest amidőn látta, hogy az a nép, amely a Szinajon állott, most egy arany borjú előtt táncol. Ez a csőcselék, amely ilyen gonosz és esztelen hálátlanságot tanúsít Istennel szemben, úgy érezte, nem méltó az isteni Törvénytáblákra.

a hegy alján. A hegy lábánál.

Ex 32,20

amelyet alkottak. Minthogy az aranyat a nép ajándékozta és követelte elkészítését, közvetve ők is alkotói voltak a borjúnak, ámbár a valóságban Áron készítette.

a víz színére szórta. A teljes elpusztításnak a jele. Deut. IX,21-ben az áll: „és bedobtam a patakba, amely lejön a hegyről”.

megitatta vele Izráel fiait. A Talmud összehasonlítja ezt az eljárást a meggyanusított asszonnyal szemben követendő szertartással (Num. V); ez az ital károsan hat mindenkire, aki bűnös, de sértetlenül hagyja az ártatlant (Áb. Zara 44a).

Ex 32,21

óriási bűnt hoztál reá. Mózes csodálkozik, hogy Áron résztvett ebben a bűnben; és magyarázatot követel.

Ex 32,22

hogy rosszra hajlik. Áron az egész felelősséget a népre hárítja.

Ex 32,24

és előjött ez a borjú. Mintha az magától jött volna ki! Áron kettős védelme, hogy kényszer és véletlen lett volna az ok; a szokásos kifogások közé tartozik, ha valami gonosztettet szépítgetni akarnak. Áron erkölcsi bátorságának hiánya Isten rosszalását vonta magára; Deut. IX,20.

Ex 32,25

hogy fékeveszett, mert fékeveszetté tette. Az Imit régi fordítása, „hogy elvadult, mert elvadította”.

gyalázatra. Isten büntetése, amit vétkük miatt rájuk ró, gyalázatukká válik a szomszédos ellenséges népek előtt.

Ex 32,26

aki az Örökkévaló mellett van. Akinek nem volt része a bálványimádásban.

Ex 32,27

Így szól az Örökkévaló. A Mechilta szerint Mózes XXII,19 törvényét alkalmazta. „Aki akármilyen istennek áldoz az Örökkévalón kívül, irtassék ki.”

kaputól kapuig. A tábor egyik végétől a másikig.

testvérét. Felszólította a levitákat, hogy öljék meg a bűnösöket karddal és még legközelebbi rokonaikat se kíméljék, ha bűnösök. A „testvér” szót sokszor használja a héber „rokon” értelmében.

Ex 32,29

Szenteljétek ma kezeteket. Szószerint: „Töltsétek meg kezeiteket” (lásd a XXVIII,41-hez szóló magyarázatot). Rendesen úgy értelmezik, hogy Lévi törzse hűségnek és buzgóságnak jutalmául kapta a szentély szolgálatának hivatalát.

áldás. Az a kiváltság, hogy az Ő szolgái legyetek.

Ex 32,30

engesztelést szerezhetek. Könyörgés által bűnbocsánatot kapok Istentől számotokra.

Ex 32,32

ha megbocsátod bűnüket. Drámai hatású elliptikus kifejezés. Ezekhez a szavakhoz hozzáértendő: „Akkor tovább akarok élni”. A feltételes mondat egyik részének elhagyása nem szokatlan a héberben.
törölj ki engem. Mózes csak népéért élt. Ha az elpusztul, akkor ő sem kíván tovább élni. „Ez a vers egyike a legszebbeknek és leghatásosabbaknak az egész Szentírásban, amely meggyőzően mutatja be Mózes szeretetét és önfeláldozását népe iránt” (Driver).
könyvedből. Amelybe be van jegyezve az emberek sorsa; v. ö. Mál. III,16 és Zsolt. CXXXIX,16.

Ex 32,33

azt törlöm ki könyvemből. Isten nem engedi, hogy Mózes szenvedjen mások helyett. A zsidóság nem ismer helyettesítést sem a büntetésben sem az engesztelésben. „Az a lélek, amely bűnt követ el, *az* haljon meg”, ha nem nyeri el a bűnbánat és jó tettek által az isteni kegyelmet.

Ex 32,34

angyalom fog járni. Az „angyal”-ra vonatkozólag lásd a XXIII,20-hoz szóló magyarázatot.
számonveszem. Moffatt: „De ha büntetni fogok, megbüntetem bűnükért”. A számonkérés napját csak elodázta; de a nép Mózes kedvéért mégis eljut az Ígéret Földjére.

Ex 32,35

sújtotta. Talán a büntetés csak később következnék be, de a Tóra már itt utal rá (Ibn Ezra).

Ex XXXIII.

1–6. A nép bűnbánata.

Ex 33,1

te meg a nép. Nem „a te néped”, mint XXXII,7-ben. Isten többé nem utasítja vissza őket.

Ex 33,2

előtted. Azaz, Izráel előtt, akinek ez a hirdetés szólt.

Ex 33,3

megsemmisítselek. Isten csak szent nép között lakozhat. A népnek új elpártolása teljes pusztulást hozott volna rá.

Ex 33,4

a baljóslatú szót. Hogy Isten szelleme nem lakozik közöttük (Rási).

Ex 33,5

és meg fogom látni. Vigasztaló kijelentés ez. Ha lemondanak ékszereikről, ezzel tanuságot tesznek engedelmességükről és a megtérésre való hajlamukról. Ha megmaradnak ebben a tisztult hangulatban, Isten megkegyelmez nekik.

7–11. Mózes és az ő „találkozás-sátra”.

Ex 33,7

vette a sátort. Az aranyborjú bűnének idejétől kezdve, amíg fel nem építették a szentélyt (Rási).

sátort. A határozott névelő használatának ellenére sem lehetett ez az אוהל מועד „a találkozás sátra”, amely XXVII,21-ben említtetik, mert az még ekkor nem létezett. Ez bizonyára a XVIII,7-ben szereplő Mózes sátrára utal, ahol Mózes fogadni szokta a népet, ha peres ügyeivel jött hozzá.
kereste az Örökkévalót. Mózes közvetítése által.
a táborhelyen kívül. Mert a tábor tisztátalanná lett az aranyborjú által és a nép bűnei folytán onnan az isteni Jelenlét *(sechina)* elszállt. De Mózes közössége Istennel nem szűnt meg most sem, mert ő nem volt részes a bűnben.

Ex 33,8
felkelt. Tisztelete jeléül.
és tekintettek Mózes után. Szemükkel követték tisztelettel.

Ex 33,9
felhőoszlop. Az isteni Jelenlét *(sechina)* (XIII,21) látható jele.
állott. Azaz, maradt.
és Isten szólott. Az „Isten” szó nincs meg a szövegben; v. ö. Ezek. II,1.

Ex 33,10
leborult. Földre borult.

Ex 33,11
színről-színre. Mint „szemtől-szembe”. Azaz, nem homályos látomásokban és álmokban, sem rejtélyes célzásokban, hanem világosan, minden kétséget kizáró módon. Bölcseink szerint „Úgy tükröződött Mózes lelkében az isteni hirdetés, mint egy tiszta tükörben” (Jebam. 49b); l. a 235. oldalt.
visszatért. Ő csak akkor hagyta el a tábort, ha szükség volt rá, hogy Istent megkérdezze. Miután ez megtörtént, azonnal visszatért a táborba.
szolgája. Kísérője; v. ö. XXIV,13.
az ifjú. A szolga, illetve a kísérő. Nem volt fiatalember. 110 évig élt. A pusztai vándorlás 40 évig tartott, a honfoglalás, illetve az ország szétosztása a törzsek között további 14 évig tartott. Eszerint 56 éves lehetett ezidőtájt. Azért nevezi a Tóra így, mert Mózest ifjú emberhez illő alázatossággal és készséggel szolgálta (Ibn Ezra). A héber *náár* szó általában nőtlen embert jelenthet (Ehrlich); ezért volt tehát módjában, hogy állandóan a sátor belsejében tartózkodjék. I. Krón. VII,27-ben szereplő geneológiai táblázatban nincs említve, hogy Józsuának gyermekei lettek volna.

XXXIII,12–XXXIV,7. Mózes imája, a második táblák és Isten tizenhárom tulajdonsága.

Miután Izráel körültáncolta az aranyborjút és a Törvénytáblák összetörve hevertek a Szinaj lábánál, Mózes újra fölment a hegyre és leborult imában Isten előtt. Negyven nap után visszatér Izráelhez és az új Törvénytáblákkal még egy mennyei magyarázatot is hoz a Törvényhez, az Isten tizenhárom tulajdonságának leírását שלש עשרה מדות, amelynek mindegyike egy-egy szinonimája Isten örök irgalmának.

Ex 33,12
akit vélem küldesz. Minthogy Mózes meg van fosztva Isten jelenlétének bizonyosságától, érzi, hogy a rárótt feladat: „Vezesd fel ezt a népet”, nagyon nehéz ahhoz, hogy vállalhassa. Ezért isteni segítségért fohászkodik.
azt mondtad. A Tóra nem mondja meg, hogy milyen körülmények között mondta Isten a következő szavakat, de föl lehet tételezni, hogy akkor mondhatta, amidőn kijelentette Isten, hogy el akarja pusztítani Izráelt, Mózest pedig „nagy nemzetté” akarja tenni (XXXII,10).
neveden ismerlek. Azaz, névszerint kiválasztottalak téged, hogy teljesítsd az Én akaratomat. Mózes ismétli ezeket az isteni ígéreteket, hogy ellentétbe állítsa azzal a reménytelen helyzettel, amelyben most van.

Ex 33,13

a te utaidat. A Talmud szerint Mózes kérése arra irányult, hogy Isten tudassa vele, milyen elvek szerint jár el az emberekkel, hogy az egyiknek boldogságot, a másiknak szerencsétlenséget ad osztályrészül; hogy megismerje Isten tulajdonságait, hogy a népet az isteni akarat szellemében vezérelje és kormányozza (Berák. 7a).

a te néped ez a nemzet. És ne nélkülözze az isteni Jelenlét ihletét.

Ex 33,14

Az én arcom színe. Héberül: *panaj.* Ez ahelyett áll, hogy „én" (v. ö. II. Sám. XVII,11). Onkelosz fordítása szerint: „az Én dicsfényem".

Ex 33,15

ne is vigy föl minket innen. Ha az isteni Jelenlét nem lehet velük viszontagságos útjukon, arra kéri Mózes Istent, hogy maradhassanak inkább a Szinaj körül, mert ez meg volt szentelve a kinyilatkoztatás által.

Ex 33,16

és különbekké válunk. Izráel kiválasztottsága csakis abban rejlett, hogy Isten közötte lakozott.

Ex 33,18

dicsőségedet. Felbátorodva a népért való könyörgésével elért eredményen, Mózes azt a kegyet kéri, hogy megláthassa „Isten dicsőségét", azaz megismerje az Ő mennyei tulajdonságait. A „dicsőséged" szó Maimonidesz szerint itt „téged" helyett áll.

Ex 33,19

jóságomat. Isten erkölcsi tulajdonságait. A szeretet és irgalom eme tulajdonságainak kinyilatkoztatása, az *imitatio dei* הדבקה במדותיו של הקב״ה magasztos elvének forrása. Ez a zsidó eszménykép, „amely a vallás egyik legnagyobb dicsősége", a Lev. XIX,2-ben levő isteni parancsra „szentek legyetek, mert szent vagyok. Én, az Örökkévaló" vezethető vissza. Izráelnek nemcsak szolgálnia, hanem utánoznia is kell Istent. A halandó ember azonban nem utánozhatja Isten végtelenségét, mindenhatóságát vagy örökkévalóságát. Lényegének az a vonása, amely az emberi felfoghatóságon kívül esik, az utánzáson is kívül esik. De ismerhetjük az Ő „jóságát" és követhetjük az *Ő irgalmának és megbocsátásának útjait.* Így pld. a könyörület isteni tulajdonság; és az ember soha sem áll közelebb az istenihez, mint amikor könyörületet gyakorol. Isten irgalmas tulajdonságai ezért a legreálisabb kapcsolatok Isten és ember között. „Ahogy Én könyörületes vagyok, légy te is könyörületes; amint Én irgalmas vagyok, légy te is irgalmas", így értelmezik bölcseink Isten utánzásának nagy parancsát (Szóta 14a).

az Irgalmas Örökkévaló néven előtted. A „név" szónak ugyanaz a jelentősége, mint III,13. és köv.-ben, Isten jellegét, lényegét jelenti.

akinek irgalmazok. Isten irgalmas azokkal szemben, akik azt megérdemlik. Hogy kik azok, az nincs határozottan megmondva; de az elpártolt és azután megtért Izráelre vonatkozik (Driver). Ugyanaz a kifejezésmód, mint IV,13-ban: „Küldj üzenetet bárki mással, akit küldeni akarsz".

Ex 33,20

Nem láthatod színemet. Mózes olyat akart látni, amit ember nem tud felfogni, amit emberi nyelv nem tud kifejezni. De kérése nem kíváncsiságból ered, hanem a 14. versben adott ígéret következménye.

amíg él. Az Imit régi fordítása: „hogy élve maradjon". A Szentírásban elég gyakori az a gondolat, hogy halandó nem láthatja Istent úgy, hogy utána életben maradjon.

Ex 33,21

a sziklán. A Szinajon.

Ex 33,23

de arcom színe nem látható. Ha Isten elvonul – esetleg tűz alakjában (lásd XXIV,17) –, Mózes védve lesz „egy sziklahasadékban". Így nem látja „az arcát", teljes megnyilvánulását az Isteni

kisugárzásnak; csak „hátulról” az utósugárzást. Természetesen nem lehet e szavak misztériumába teljesen behatolni, amelyek az isteni természet magasztos igazságait próbálják kifejezni. Ebből a részből azt a tételt vezetik le, hogy egyetlen élőlény sem láthatja Isten arcát, azaz nem foghatja fel az Ő örök lényegét, csak „hátulról”, működése után utólag tekintve, a tőle kiinduló hatások és benyomások alapján ismerhetjük meg Őt. Mint ahogy a hajó, amidőn átszeli az Óceán vizét és hullámsávot hagy maga mögött, úgy ismerhető fel Isten is az emberiség történelmében, az emberi lélekben hagyott isteni nyomokon és hatásokon.

Ex XXXIV.

Ex 34,1

Faragj magadnak két kőtáblát. Az az isteni látomás, amelyben Mózes most részesül, a szövetség megújítását jelenti Isten és Izráel között, amely az arany borjúval kapcsolatos pártütés folytán megszakadt. Ezért az eltört törvénytáblákat új táblákkal kellett helyettesíteni.

Ex 34,2

És állj készen. Még olyan embernek is, aki oly szent életet él mint Mózes, készülnie kell, meg kell tisztítania lelkét, hogy Istenével találkozzék; v. ö. XIX,10.
a hegy ormán. Ahonnan Isten a Tíz igét kihirdette (XIX,20).

Ex 34,3

Senki. Sem Áron (XIX,17), sem a vének (XXIV,9) ne legyenek vele a hegyen. Ezúttal egyedül Mózesnek kellett a kinyilatkoztatás tanújának lenni. Bölcseink megjegyzik, hogy az első törvénytáblák, amelyek anyagi és lelki természetű események kíséretében adattak át, elpusztultak. A második kinyilatkoztatás csendben folyt le, csupán egy ember jelenlétében, aki titokzatos bensőséggel közeledett Alkotójához; és ezek a táblák megmaradtak Izráel és az emberiség üdvére (Tanch. u. o. 31).

Ex 34,4

fölment. A hagyomány szerint Mózes Elúl hó elsején ment fel, negyven napig maradt a hegyen, és Tisri 10-én jött le, az Engesztelés napján, hozta meg a hírt, hogy Isten teljesen megbocsát a bűnös népnek (Tanch. u. o.).

5–7. Isten lényének kinyilatkoztatása. A tizenhárom „tulajdonság”.

Isten „útjai” most ismertté lettek Mózes előtt az Isteni Természet tizenhárom jellemző tulajdonságának kinyilatkoztatása által, melyek a 6. és 7. versben soroltatnak fel. A zsidóság nagyon óvatos az Istenfogalom definiciójánál. Ő az *„Én szóf”,* a Végtelen, a Meghatározhatatlan. A „tizenhárom tulajdonság” azonban erkölcsi terminusokban adja nekünk Isten meghatározását. A zsidó szellemi irányzatok mind megegyeznek abban, hogy ezek a jelentős és magasztos jelzők a zsidóság különleges és jellegzetes tanításait tartalmazzák. Bölcseink a 6. és 7. verset, amelyek Isten „tizenhárom tulajdonságát” tartalmazzák, minden bűnbánó ima uralkodó refrénjévé tették.

Ex 34,5

és ott állott. Az alany az Örökkévaló (Ibn Ezra, Náchmánidesz).

Ex 34,6

és hirdette. Isten kinyilatkoztatja „az Örökkévaló nevét”, azaz, jellemző tulajdonságait Mózesnek. Bölcseink szerint ebben a két versben tizenhárom különböző jelző van; de számozásuk tekintetében eltérések vannak. A mi számozásunk Rábbénu Tám, Ibn Ezra, Mendelssohn és Reggio felfogásával egyezik meg. (Rós. Hásána 17b. Tósz. s. v. שלש עשרה מדות.)
Örökkévaló, Örökkévaló. Héberül: *Adonáj, Adonáj* (I. és II.).
Adonáj Istent jelenti irgalmasságának tulajdonságában; és az ismétlést így értelmezi a Talmud: „Én

irgalmas Isten vagyok, mielőtt bűnt követ el az ember és ugyanaz az irgalmas és kegyes Isten vagyok, miután vétkezett az ember (Rós. Hásána u. o.). Ha változások történnek, azok csak a bűnös lelkületében mentek végbe; nem az Isten lényében. Ő ugyanolyan, miután az ember vétkezett, mint amilyen az ember bűnbeesése előtt volt".
Isten. Héberül: *Él* (III). A világegyetem mindenható ura, a természet és az emberiség uralkodója.
irgalmas. Héberül: *ráchum* (IV); tele érző jóakarattal az emberi gyarlóság szenvedéseivel és bajaival szemben.
és kegyelmes. Héberül: *ve-channún* (V); segít és támogat; vigasztalja a szomorút és támogatja az elnyomottat. „Az emberekben ez a két tulajdonság csak esetenként és időnként van meg. Az emberrel kapcsolatban participiumban használjuk. Az ember tehát: חונן ומרחם. (A héber participium azt jelenti, hogy az a tulajdonság, csak időlegesen lép fel. P. נוגב az aki néha-néha lop. נַגָּב aki hivatásszerűen tolvaj.) Máskép van ez Istennél. Őbenne állandó a könyörület és kegyesség, lényegének tartozékai ezek és természetének szükséges velejárói. Ezért csakis őt lehet *ráchum ve-channún*-nak nevezni (Mendelssohn).
türelmes elnéző. Héberül: *erech-áppájim.* (VI); Az Imit régi fordítása: „hosszantűrő". Nem siet a bűnöst megbüntetni, hanem alkalmat ad neki, hogy bűneit megbánja és megtérjen.
nagy a kegyelemben. Az Imit régi fordítása: „bőséges a szeretetben". Héberül: *„rávcheszed"* (VII); adományait és áldásait bőségesebben adja az embereknek, mint ahogy azt megérdemlik.
és az igazságban. Héberül: *ve-emesz.* (VIII); Örökké igazságosan végrehajtja kifürkészhetetlen terveit az emberiség üdvére és megjutalmazza azokat, akik engedelmeskednek akaratának. Megjegyzendő, hogy *cheszed* (kegyelem v. szeretet) előbb áll mint *„emesz"* (igazság), mint általában az egész Szentírásban; mintha azt akarná mondani: „Mindenképpen az igazat mondd, de gondoskodj arról, hogy azt *szeretettel tedd*".

Ex 34,7

Megőrzi a kegyelmet ezredízig. Héberül: *nocér cheszed la-alafim* (IX); Az Imit régi fordítása: „megtartja a szeretetet ezredíziglen", megemlékszik az ősök jótetteiről ezer nemzedéken keresztül és jutalmat és kegyet oszt a legkésőbbi utódoknak is.
megbocsátja a bűnt. Héberül: *nószé ávón* (X); kímélettel eltűri az emberek hibáit és megbocsátással helyreállítja lelkük eredeti tisztaságát. A héber itt a „bűn"-t az *ávón* szóval adja vissza; olyan bűnt ért rajta, amelyet az ember adottságai és rossz hajlama folytán követ el.
az elpártolást. Héberül: *pesá* (XI); rossz tettek, amelyek a gonoszság és az Istentől való elpártolás következményei.
vétket. Héberül: *cháttáá* (XII); hibázások, amelyek figyelmeztetésből és tévedésből erednek.
de teljes fölmentést nem ad. Héberül: *ve-nakké ló jenakké* (XIII); Bölcseink kifejtik: *venakké* „fölmentést ad – a megtérőnek"; *ló jennakké,* de nem menti fel őt – aki nem tér meg" (Jóma 86a). Isten irgalmas, kegyelmes és türelmesen elnéző; de soha sem törli el az örök és áthidalhatatlan különbséget a világosság és a sötétség között, a jó és a rossz között. Isten nem hagyhatja az ismételt gonoszságot és a rosszban való makacs megrögzöttségét teljesen büntetlenül. Az Ő jósága nem semmisítheti meg az Ő igazságérzetét, sem az erkölcsi világrendet. A bűnösnek éreznie kell tettének következményeit. A bűnnek elmaradhatatlan és pártatlan következményei azt a tudatot ébresztik az emberben, hogy nincs „véletlen" az erkölcsi világrendben. A bűnnek a büntetése eszerint nem a bosszú gondolatát tartja fenn, hanem üdvös hatással van az emberiség nevelésére.
megemlékszik… a fiakon. Az Imit régi fordítása: „megbünteti… a gyermeken". Lásd XX,5. A bocsánat nem jelenti a *büntetés* elengedését, hanem a bűn megbocsátását és a bűnös lelkére nehezedő lelkiismeretfurdalások megszűnését. A bűnös cselekedetek hatása csak a harmadik és negyedik nemzedékig érvényesül, ellenben az Ő kegye azokhoz, akik szeretik őt, ezer nemzedéken keresztül is hatással van. L. a XX,6-hoz szóló magyarázatot.

8–9. Mózes imája.

Ex 34,8

És sietett. Miután Mózes megtudta, hogy Isten tulajdonságai között az irgalom milyen fontos helyet foglal el, azonnal imádkozik Istenhez, hogy gyakorolja ezt az irgalmat Izráellel szemben is.

Ex 34,9

bűneinket. Mózes azonosítja magát a néppel, „bűneink”-ről beszél. Hasonlóképpen a zsinagógai liturgiában, különösen az engesztelés napjának bűnvallomásában, az imák többes számban állnak („vétkeztünk”, stb.); mert bölcseink figyelmeztetnek bennünket, „az egyén egyesítse minden alázatos kérését a közösségével” (Bachja b. Aser i. h.).
végy birtokodba minket. Azzal, hogy Izráel között vagy, ismerd el a népet sajátodnak.

10–26. A szövetség felújítása és feltételei.

Ex 34,10

Íme én szövetséget kötök. Mózes kérésére válaszolva Isten kijelenti, hogy ismét visszatér hozzájuk és közöttük fog lakozni.
néped. Isten csodálatos tetteket fog véghezvinni érettük és ezzel meggyőzi őket, hogy el akarja őket vezetni rendeltetésük helyére.

Ex 34,11

amit én ma parancsolok neked. Azaz, Izráelnek, mint XXXIII,2 és köv.-ben.

Ex 34,12

kelepcévé. A pogányokkal való barátkozás elkerülhetetlenül bálványimádásra vezetne és bajt hozna Izráelre. Ez többször be is következett a Bírák korában.

Ex 34,13

romboljátok le. El kell pusztítani a pogány kultusz összes helyeit.
oltáraikat. Amelyeken gyakran emberéletet is áldoztak.
oszlopaikat. Lásd a XXIII,24-hez szóló magyarázatot, amelyek körül erkölcstelen orgiákat tartottak.
bálványligeteiket. Héberül: *áséra.* Egy kanaáni istenség neve lehet. A Tel-el-amarnai levelekben szereplő nevek *(Abd-asirti, Abd-asrati)* szintén megőrizték ezt a nevet. Erkölcstelen kultuszt űztek ennek az istenségnek oltárainál. A főniciai nyelvben ez a szó „szentélyt” vagy „kápolnát” jelent. Éppenúgy mint az asszír *asirtu,* v. *asru.* Talán az Ezra (V,3.9) könyvében és az elefantinei aram papirusokban előforduló אשרנא-val is összefüggésben van.

Ex 34,14

neve. Azaz, jellege (v. ö. XXXIII,19).
féltve őrködő Isten. Lásd a XX,5-höz szóló magyarázatot.

Ex 34,15

tévúton járnak. A héber nyelv a bálványimádást az erkölcstelenséget jelentő (זנה) igével jelzi. Azzal lehet ezt megmagyarázni, hogy a bálványimádás kultuszai gyakran erkölcstelen szokásokkal jártak együtt.
és te ennél az ő áldozatából. Pogány áldozat húsából enni, ugyanannyit jelent, mint megtagadni az Egyistent, mivel az áldozással természetesen más kultuszbeli cselekedetek voltak összekötve és aki ezekben résztvett, annak a vallásnak követője lett.

Ex 34,16

és lányai közül feleségeket vennél. A vegyesházasságok veszélyét szellemi szempontból már az ősatyák felismerték (Gen. XXIV, és XXVIII). Kiemeli még a Szentírás más helyeken is (Deut. VII,3 és köv.; Józs. XXIII,12; Bir. III,6; l. m. Nech X,31). A veszély, noha más formában, még ma is fennáll. Minden zsidó gyermeket úgy kell nevelni, hogy része maradjon Izráel közösségének, hogy folytassa Izráel művét és hogy ifjúságának és férfikorának őszinte eszménye legyen *zsidó*

tűzhely alapítása. Ha ez megtörténne, akkor sokkal ritkábbak lennének a vegyesházasságok, amelyek mind az egyén, mind a közösség szempontjából károsak. A zsidóság elvárja, hogy fiai és lányai kötelezve érezzék magukat – még ha ez a kötelesség mély érzések feláldozásával jár is –, hogy tartózkodjanak olyan életutaktól, amelyek aláássák Izráel jövőjét. Nem is beszélünk arról, hogy a vegyesházasságok mily nagy és nem indokolatlan ellenzéssel találkoznak napjainkban más népek részéről is. „Minden zsidó, aki a zsidó közösségen kívül akar házasságot kötni, önmagát olyannak tekintheti, mint aki előkészíti az utat a pusztulás számára, amely népének végzetes és helyrehozhatatlan szerencsétlensége lenne” (M. Joseph).

Ex 34,17

Öntött bálványokat. Az előbbi versekben az „oszlopok” és az „ásérák” elpusztítását írta elő a Tóra, most pedig az ezüstből és aranyból öntött bálványok ellen fordul (XX,23).

18–26

Az itt következő parancsolatok kizárólag az Isten és ember közötti viszonyra vonatkoznak. Mert a szövetséget nem az embertársak iránti kötelességek elhanyagolásával szegték meg, hanem azzal, hogy hűtlenek lettek az Istennel kötött szövetséghez.

Ex 34,18

A kovásztalan kenyér ünnepét. Arra emlékeztet, hogy Izráel szabadságát és nemzeti létét Isten megváltó hatalmának köszönheti. Ennek az emléke megóvja Izráelt attól, hogy más istenek után tévelyegjen.

Ex 34,19

első ellés. Lásd a XIII,12 és a XXII,28 köv. Ibn Ezra helyesen jegyzi meg, hogy ezt a törvényt itt azért említi, mert összefügg az egyiptomi kivonulással. Az izraeliták elsőszülöttjeinek megkímélése (XII,13) az emberek és állatok elsőszülötteinek Istennek szentelésénél említtetik; lásd XIII,2 köv. és 15.

Ex 34,20

báránnyal. Lásd XIII,13.

senki se jelenjék meg. V. ö. XXIII,15. Ezeket a szavakat *peszachra, sábuothra és szukkótra* is vonatkoztatják (a 22. vers és köv.).

Ex 34,21

a hetedik napon. Lásd XX,8; XXIII,12. A szombat megőrzése szintén emlékeztet Istenre, mint a mindenség teremtőjére és Izráel megszabadítójára Egyiptomból.

szántás és aratás idején. Még abban az időszakban is, amikor sürgős munka van a mezőn és az izraelita úgy érzi, hogy életszükséglete megszakítás nélküli munkát követel szombati nyugalom nélkül, még akkor sem szabad megszegnie a szent napot.

Ex 34,22

a hetek ünnepét. Lásd XXIII,16-hoz. Ugyanígy nevezi Deut. XVI,9–10-ben: „Hét hetet számoljál attól fogva, hogy kezdenek sarlót vinni a gabonába, kezdj el számlálni hét hetet. És tartsd meg a *hetek ünnepét*…”

az évnek fordulóján. Ha az évet mezőgazdasági beosztás szerint számítjuk, az őszi betakarítás jelenti a végét.

Ex 34,24

nem fogja senki megkívánni országodat. Isten meg fogja védeni otthonunkat ellenségtől, amely megragadhatná az ilyen kedvező alkalmat, hogy az otthon maradt nőket és gyermekeket megtámadja.

Ex 34,25

Kovászos kenyér fölött. Lásd XXIII,18.

Ex 34,26

ne főzd a gödölyét. Lásd a XXIII,19. szóló magyarázatot.

27–28. A második táblák.

Ex 34,27

ezeket az igéket. A 11–26 verseknek a tartalmát, ami a szövetség megújításának a feltétele volt.

Ex 34,28

negyven napon. Ez az idő a felmenésétől számítódik, ami a 4. versben van említve.

a szövetség szavaival. (Ibn Ezra): Mózes írta le ezeket a parancsolatokat, míg a Tíz igét a második táblákra Isten maga véste rá; lásd az 1. verset és Deut. X,1. A héber את szócska itt azt jelenti „-val, -vel". Máskülönben mindkét kifejezés elé ki kellene azt tenni.

Ebből a versből kiindulva Goethe 1773-ban azt az ötletet vetette fel, hogy a 14–26. versekben előforduló szabályokat tíz törvényre lehetne osztani és ez a tíz törvény lenne az eredeti Tíz ige! Később, érettebb éveiben (Dichtung und Wahrheit XII) úgy beszélt erről az ifjúkori állításáról, mint „egy szeszélyes megjegyzésről", amely hiányos ismeretből fakadt. Azóta azonban Wellhausen és más bibliakritikusok feltámasztották az ifjú Goethe gyerekes ötletét a második Tíz igéről; és az „erkölcsi" Tíz igéről beszélnek megkülönböztetésül az úgynevezett „rituális" Tíz igétől, ami ebben a fejezetben van meg. Más neves kutatók azonban felismerik az elbeszélés világos szándékát, amely az 1. versben van leszögezve. („Ráírom a táblákra az igéket, amelyek az első táblákon voltak, amelyeket összetörtél.")

Azonkívül arra is rámutatnak, hogy a 14–26. versekben levő parancsokat csak önkényes és erőszakos módon lehet úgy rendezni, hogy azoknak száma éppen tíz legyen.

29–35. Mózes arcának sugárzása.

Ex 34,29

a bizonyság két táblája. Mint XXXI,18-ban.

nem tudta. Nem tudta, hogy az isteni fénytől ragyogott az arca. A legnagyobb egyéniségek nincsenek tudatában nagyságuknak.

sugárzott. A héber קרן tő vagy fénysugárzást, vagy (ami gyakoribb) szarvat jelent. A Vulgata úgy fordítja, „arcán fény-szarvak nőttek". A középkori művészek, Michel Angelo is, ezért tévesen szarvakkal ábrázolták Mózest.

mivel beszélt Vele. Az Istennel való érintkezés megtölti a lelket isteni sugárzással.

Ex 34,31

És szólította. Hogy megnyugtassa őket.

visszatértek hozzá. Ebből következik, hogy félelmükben előbb eltávolodtak.

szólott hozzájuk. Elmondotta nekik, amit Isten a hegyen megparancsolt.

Ex 34,32

mindazt, amit az Örökkévaló beszélt vele. T. i. a szövetség új megerősítését, amelynek beteljesítéseképpen az Ő jelenléte el fogja kísérni a népet.

Ex 34,33

leplet. A sugárzás összefüggött az istenivel, ezért nem volt szabad azt profanizálni.

Ex 34,35

Izráel fiai látták. Igen mély benyomást tett a népre, midőn látták arcának sugárzását.

X. Vájjákhél.
(XXXV–XXXVIII,20.)

Ex XXXV.

Itt kezdődik Exodus könyvének utolsó része, amelyben a szentély felépítésének elvégzéséről van szó. A Szentírás pontosan leírja mily nagy szeretettel és pontossággal vitték keresztül az utasítást.

Ex 35,1

És egybegyüjtötte. Bölcseink feltételezik, hogy Mózes nem késlekedett a munka megkezdésével, Tisri 10-ikén az Engesztelés napján érkezett le a hegyről és másnap, Tisri 11-én azonnal összehívta a gyülekezetet, hogy nekilássanak a munkának.
egész gyülekezetét. A szentély építése minden izraelitának ügye volt.

2–3. A szombat.

Ex 35,2

szent nap. Szószerint: szentség. Isten figyelmeztette Mózest, hogy a szombat szentségét még a szentély építésével kapcsolatosan sem szabad megszegni (XXXI,13 köv.), Mózes ezt megismétli a gyülekezet előtt.

Ex 35,3

Ne gyujtsatok tüzet. Egyes zsidó szekták úgy értelmezték ezt a parancsot, hogy világítást vagy tüzet szombaton egyáltalán nem szabad *élvezni.* Sötét és fűtetlen szobában tartották a szombatot. Bölcseink azonban ezt csak a sütésre és főzésre vonatkoztatják. A mannával kapcsolatosan már elrendelte a Tóra, hogy pénteken kell mindent megsütni és megfőzni (XVI,23).
lakóhelyeiteken. Ez kizárja a szentélyt. A lámpa és az oltár tüzét ott szombaton is ébren tartották.
szombatnak napján. Ünnepnapokon (kivéve az Engesztelés napját, amely a „szombatok szombatja") szabad tüzet gyujtani.

Ex 35,6

Megfelel XXV,4–7-nek.

Ex 35,10

bölcsszívű. Lásd XXVIII,3.

Ex 35,11

A hajlékot. Lásd XXVI,1.
borítóját. Lásd XXVI,14.

Ex 35,12

ládát. Lásd XXV,10–22.
a takarófüggönyt. A szentekszentjével szemben (XXVI,31).

Ex 35,13

Az asztalt. Lásd XXV,23.
a színkenyeret. Lásd XXV,30.

Ex 35,14

világító menórát. Lásd XXV,31.
olajat. Lásd XXVII,20.

Ex 35,15

a füstölőszer oltárát. Lásd XXX,1.
a kenet olaját. Lásd XXX,23 köv.
füstölőszereket. Lásd XXX,34 és köv.
függönyét. Lásd XXVI,36.

Ex 35,16

Az égőáldozati oltárt. Lásd XXVII,1.
a medencét. Lásd XXX,18.

Ex 35,17
vászonfalait. Lásd XXVII,9.
az udvar kapujának takaróját. Lásd XXVII,16.

Ex 35,18
szögeit. Lásd XXVII,19.
köteleiket. Ezek nincsenek külön említve a megfelelő fejezetekben, de ha már szögekről beszélt, magától értetődő, hogy köteleknek is kellett lenniök.

Ex 35,19
A szolgálati ruhákat. Lásd XXXI,10.
a szent ruhákat. Lásd a XXVIII. fejezetet.

20–29. A nép válasza.

Ex 35,20
egész gyülekezete. Mindenki szívesen hajlandó volt résztvenni a szentély építésében.

Ex 35,21
akiket erre indított a szívük. V. ö. XXV,2. Mózes rábízta magát a nép lelkesedésére; önkéntes adományokra, nem kellett adót kivetnie.

Ex 35,22
a férfiak és nők egymásután. Noha semmit sem kértek tőlük, szívesen odaadták ékszereiket.
ékszercsattot. Vagy „karperecet” (Rási).
öveket. A héber *kúmaz* szó még csak Num. XXXI,50-ben fordul elő.

Ex 35,27
a fejedelmek. A törzsek főemberei.

XXXV,30–XXXVI,2. A szentély művészeinek kijelölése.

Ezek a részek nagyobbára megegyeznek XXXI,1–6-tal.

Ex 35,30
az Örökkévaló elhívta nevén. A művész „elhivatott”; azaz veleszületett tehetséggel ruháztatott fel feladatához, Isten kijelölte művészi hivatására. Bölcseink úgy magyarázzák ezeket a bevezető szavakat: „az Örökkévaló elhívta”, hogy Becalél kijelöléséhez e fontos feladat végzésére még a közösség jóváhagyása is szükséges volt, mert nem lehet a közösség fölé vezetőt rendelni annak beleegyezése nélkül (Berák. 55a).
Húr. Bölcseink szerint azonos azzal a Húrral, aki XVII,10-ben és XXIV,14-ben szerepel, akit a hagyomány szerint a nép meggyilkolt, mert ellenszegült a népnek az aranyborjú készítésénél (Szanh. 69b).

Ex 35,31
isteni szellemmel. Ez a Szentírás szerint minden emberi tehetség forrása. Pl. Gen. XLI,38 a szervezőtehetségnek és itt Becalél művészi képességének.
bölcsességgel, értelemmel és tudással. Hogy művészi képességeit kifejthesse, részint azáltal, hogy nagy tudása és kiváló szakképzettsége van, részint pedig Isten által sugalmazott ihlete és találékonysága által.

Ex 35,32

hogy terveljen terveket. Minden igaz művészetnek egy alapvető gondolat az indítéka és a művészek így az emberiség nagy gondolkodói közé tartoznak. Ezt a 19. századnak egyik kiváló festője helyesen így fejezte ki: „Az én szándékom nem annyira az volt, hogy olyan képeket fessek, amelyek kellemesen hatnak a szemre, hanem hogy nagy gondolatokat fejezzek ki, amelyek megragadják a képzeletet és a szívet és lángra lobbantják az emberek jobb és nemesebb érzéseit. Sőt úgy képzelem, hogy a jövőben a művészet úgy fog beszélni, mint a magas színvonalú költészet, azon az ünnepélyes és fenséges nyelven, amelyen a héber próféták szólottak a zsidó néphez, nemes lelkületet követelve, a legélesebben elítélve az egyes ember vétkeit és mély meggyőződéssel visszatartva őket az erkölcs és kötelesség elleni vétkektől” (F. W. Watts).

Ex 35,33

tervező munkában. Megszoktuk, hogy az isteni ihletet szavakban kifejezhető gondolatokra korlátozzuk. A bibliai felfogás szerint, aki ércet vagy anyagot formál vagy művészi faragványokat készít vagy drágaköveket csiszol, az is Istentől ihletett művet hoz létre.

Ex 35,34

hogy másokat is tanítson. Az igazi művésznek meg van az a képessége, hogy másoknak művészi ösztöneit fejlessze. Az a világosság, amely nem tud más világosságot gyujtani, csak gyenge fényű mécses. De ולהורות, „tanítani” szónak tágabb értelme is van. A művészet feladata, hogy tanító és nemesítő hatása ne csak más művészekre, hanem az egész emberiségre hasson.
Dán törzséből. Becalél Júdához, a vezető törzshöz tartozott: Oholiáb egy kisebb törzshöz. A Midrás szerint ez a választás jellemző volt. Isten szolgálatában a nagynak és kicsinynek együtt kell dolgoznia (Rási; Tanch. u. o. 4).
Ezeknek a verseknek helyes felfogása és méltánylása helyesbítheti a zsidóságnak a művészetekhez való viszonyáról elterjedt téves felfogásokat. Gyakran hallhatjuk azt a véleményt, hogy a zsidóságban nincs művészet; hogy a zsidóból hiányzik az esztétikai érzés; és hogy ez nagyjában megfelel a második parancsolat befolyásának, amely megakadályozta a képzőművészet fejlődését Izráelben. A zsidók és a zsidóság védői rendesen azzal érvelnek, hogy a zsidóságnak abban rejlett a hivatása, hogy az istenfogalmat az érzéki fölé emeljék és az istenit kizárólag szellemi fogalomnak tekintsék. A művészet fejlesztése valóban nem tartozott Izráel elsőrangú feladatai közé. Mert míg Görögország egyik legfőbb történeti hivatása a szépség eszméjének ébrentartása, addig Izráelé az Egyistenhit, ennek az egész emberiségre kiható egyetemes eszménynek és az igazságosság, a minden emberfiára kiterjedő korlátlan szeretet és együttérzés gondolatának ápolása, a társadalmakon, nemzeteken és fajokon túl is az együttműködés gondolatának ébrentartása. Volt azért a zsidóságban érzék a művészet iránt is, még ha nem is ez volt kultúrájuk legjelentősebb eleme. Sem ellenség sem barát nem méltányolja eléggé az adott tényeket. A fajok között a valóságban nem létezik olyan éles határvonal, mint ahogyan ezt sokan képzelik. Sokan elismerik, hogy maga a görög művészet is sémi eredetű; és sémiták sok kiváló műremeket alkottak a képzőművészet terén. És a költészet maga nem egyik ága-e a művészetnek? Bizony a Zsoltárok könyve, Jesája és Jób bármely más irodalom remekeivel felveheti a versenyt. És ez nemcsak a bibliai korszakra áll. Talmudi mestereinknek is kiváló érzékük volt a szép iránt. Külön áldásmondást írtak elő arra az esetre, ha az ember szép fát vagy állatot pillant meg, vagy ha a tavasz első virágait veszi észre. Egyesek közülük a Teremtés összességét a szépség kinyilatkoztatásának tekintették és Istenről úgy beszéltek, mint a páratlan művészről. A legnagyobb művész minden kor zsidó bölcsei szerint nem az, aki a legnagyobb mester önmagának kifejezésében, hanem az, aki a legnagyobb önmagának legyőzésében; aki a saját lelkét szentéllyé alakítja. Ez a felfogás kissé idegenszerű mai emberek számára. A mai kor egyik legszomorúbb jelensége a művészettel való visszaélés az ifjúság megrontására. A művészet isteni ajándék és isteni értelemben kell vele bánni. „Ha a héber szellem győz a görög felett, elveszi annak pogány értelmét, úgyhogy annak igazi szépsége megszabadul a barbár és istentelen elemektől” (Solomon J. Solomon).

Ex XXXVI.

Ex 36,1

bölcsességet és hozzáértést adott. Bölcseink egyik paradox mondása szerint „Isten csak annak ad bölcsességet, akiben már megvan. Ők már bölcsek voltak, azaz már megvolt bennük a szükséges művészi tehetség és Isten megadta nekik a hozzávaló ügyességet (Berák. 55a).
teljesen úgy. Héberül: *löchól.* Az Imit régi fordítása: „mind a szerint”.

Ex 36,2

hogy közeledjenek. Hogy résztvegyenek a munkában.

3–7. A nép bőkezűsége.

Ex 36,3

Mózestől. Szószerint: „Mózes elől”. (Az Imit régi fordítása.) Úgy kell elképzelni eszerint, hogy a nép adománya fel van halmozva Mózes előtt és a művészek elviszik onnan azt, ami munkájukhoz szükséges.

Ex 36,4

akik végezték. Szószerint: „akik elkészítik” (az Imit régi fordítása).

Ex 36,7

elég… és még maradjon is. Ifjak és vének, előkelők és szegények szívében egyaránt égett a szent lelkesedés. Annyit ajándékoztak, hogy az meghaladta a szükségletet.

8–19. A szőnyegek.

Megfelel XXVI,1–11.14-nek.

20–34. A fa-váz.

Megfelel XXVI,15–29-nek.

35–38. A függönyök, a sátor bejáratának takarója és az oszlopok.

Megfelel XXVI,31 köv.-nek.

Ex 36,38

pántjaikat. Az Imit régi fordítása: „abroncsaikat”. A párhuzamos részben (XXVI,37) az áll: „vond be ezeket (t. i. az oszlopokat) arannyal”. A szóbeli utasításokon kívül a Szinajon Mózesnek megmutatta Isten az összes tárgyak mintáját is. Ezért sok utasítás nincs teljesen részletezve. Fel kell tételeznünk, hogy ezeket általánosságban kell érteni és Mózes tudta, hogy nem kellett az oszlopokat teljesen bevonni arannyal, hanem csak tetejüket, amint ezen a helyen olvassuk.

Ex XXXVII.

1–9. A frigyláda.

Megfelel XXV,10–15.18–20-nak.

10–16. Az asztal.

Megfelel XXV,23–29-nek.

17–24. A menóra.

Megfelel XXV,31–39-nek.

25–29. A füstölőszer-oltár és a kenetolaj.

Megfelel XXX,1–5-nek.

Ex XXXVIII.

1–8. Az égőáldozati oltár és a mosdómedence.

Megfelel XXVII,1–8 és XXX,18–21-nek.

Ex 38,8

tükreiből. Ezek fényezett rézből készültek. Rabbinikus hagyomány szerint Mózes először vissza akarta utasítani a felajánlott tükröket, mert azok a női hiúság szolgálatában álltak, de Isten figyelmeztette őt, hogy az izraelita nők megosztották férjük szenvedéseit az egyiptomi rabszolgaságban és mindent megtettek, hogy férjüket a szomorú helyzetben felvidítsák. Mózes ezért beleegyezett, hogy elfogadja a tükröket, de a fémet a mosdómedencéhez használta és nem a tulajdonképpeni sátor építéséhez (Tanch. u. o. 9).
akik ott összesereglettek. Vagy „akik imádkozni jöttek” (Onkelosz). A jámbor asszonyok, akik felajánlották a tükröket Istennek odaadásuk jeléül, összesereglettek a frigysátor bejáratánál, hogy imádkozzanak (Ibn Ezra).
a találkozás sátoránál. Ez vagy Mózes sátra (XXXIII,7), vagy a szentély. Ha az utóbbit értjük rajta, akkor ez itt anticipáció, mert a szentély ekkor még nem volt készen.

9–20. Az udvar.

Megfelel XXVII,9–19-nek.

XI. Pekúdé.

Ex XXXVIII.

Aprólékos gondossággal írják le Exodus e fejezetei a szentélyépítés utolsó fázisait. E fejezet 21–30 versei a felhasznált értékes fémeket sorolják fel.

Ex 38,21

a bizonyság hajlékának. Ez az elnevezés onnan ered, hogy a Tíz igét tartalmazó táblákat ott helyezték el; v. ö. XXV,16.
a leviták munkájával. Vagy: a leviták szolgálata. (Az Imit régi fordítása.)
Itámár. A frigysátor főfelügyelője (Num. IV,28).

Ex 38,22
Becalél. Ebben és a következő versben kifejezi a Tóra elismerését a két főépítésznek lelkiismeretes munkájáért.

Ex 38,24
kikkar. Lásd a XXV,39-hez szóló magyarázatot. Egy kikkar 3000 sekelnek felelt meg.
a szent sekel szerint. Lásd a XXX,13-hoz szóló magyarázatot. Az egész felhasznált aranymennyiséget kb. 160.000 angol fontra értékelik.

Ex 38,25
megszámláltjainak. V. ö. XXX,12 köv. Az ezüst súlya 301.775 sekel volt; és minthogy minden felnőtt férfi egy fél sekelt adott, a számuk 603.550-re rúgott (I. Num. I,46). Lekerekítve 600.000-re (I. Num. XI,21).

Ex 38,27
talapzatainak megöntésére. Lásd XXVI,19-hez szóló magyarázatot.

Ex 38,29
réz. A réz mennyisége kb. 3 tonna volt.

Ex 38,30
rézoltárt. Itt nincs említve a mosdómedence, amely szintén rézből volt. Ennek az az oka, hogy az ahhoz való fém külön forrásból származott; lásd a 8. verset fent.

Ex XXXIX.

1–31. A papok ruházata.
2–7. Az éfód.

Megfelel XXVIII,6–12-nek.

Ex 39,3
Kinyujtották ugyanis az aranylemezeket. Ez a vers nem fordul elő a párhuzamos részben. Megmagyarázza, hogyan használták fel az aranyat a ruházat készítésénél.

8–21. A melldísz.

Megfelel XXVIII,15–28-nak.

22–26. Az éfód köpenye.

Megfelel XXVIII,31–34-nek.
sodrott bisszusból. Szószerint: sodrottan. (Az Imit régi fordítása.)

27–29. A köntösök és süvegek.

Megfelel XXVIII,39–42-nek.

Ex 39,28
a magas díszsüvegeket. Vagy a „magas süvegek díszét”. Ezek az egyszerű papok számára készültek, míg a turbánszerű *micnefet* a főpapé volt.

30–31. A szentség koronája.

Megfelel a XXVIII,36 köv.-nek.

Ex 39,30

a szentség koronájának. A párhuzamos szövegben ez a kitétel nem szerepel. Azonos az aranylemezzel.

32–43. A mű összegezése.

Ex 39,33

És elhozták a hajlékot Mózeshez. Az egyes darabokat. Az egymáshoz fűzés feladatát és különböző alkatrészek, illetve felszerelési tárgyak elhelyezését a megfelelő helyekre Mózes személyes utasítására végezték (XL,1).

Ex 39,37

a felszerelés mécseseit. Az Imit régi fordítása: „az elrendezés mécseseit”.

Ex 39,40

összes felszereléseit. Lásd XXVII,19-hez szóló magyarázatot.

Ex 39,42

Izráel fiai. Itt elismeri a Tóra a névtelen adakozóknak és munkatársaknak érdemeit, akik Becalél és Oholiáb munkáját lehetővé tették.

Ex 39,43

és megáldotta őket. Azzal fejezte ki háláját, hogy áldást kért rájuk. Az idő rövid volt, a feladat igen nagy és igen nehéz, de a dolgozók a szent lelkesedéstől és buzgalomtól áthatva örömmel végezték az elvállalt munkát. Mózes nem a szent vállalkozás kezdetén oszt áldást. Minden kezdet könnyű, de a befejezés, amilyen ritka, olyan nehéz. A hagyomány szerint a XC. zsoltár („Ima Mózestől”) Mózesnek tulajdonítható és ebből az alkalomból készült. Figyelemre méltóak a zsoltár utolsó szavai: „S legyen az Úrnak a mi Istenünknek kelleme mi rajtunk, s kezeink munkáját szilárdítsd meg nálunk, s kezeink munkáját, szilárdítsd azt meg” (Tószefta Menach. VII,8; Széder Ólam r. 6. fej. végén).

Ex XL.

1–33. A szentély felállítása.

Ex 40,2

Az első Újhold-napon. Az egyiptomi kivonulás utáni második évben (17. v.). Kilenc hónap telt el azóta, hogy a Szinajhoz érkeztek (XIX,1). A szentély tulajdonképpeni építése kb. négy hónapig tartott.

Ex 40,3

és függeszd föl a láda elé a függönyt. Lásd XXVI,33.

Ex 40,4

és rendezd el felszerelését. Az Imit régi fordítása: „rendezd el rendjét”. Lásd XXV,29 köv.

Ex 40,5

aranyoltárt. A szentély berendezésének elhelyezéséről lásd a XXVI,35-höz szóló magyarázatot.

Ex 40,6
a találkozás sátora hajlékának ajtaja elé. Azaz, az udvarba.

Ex 40,7
a medencét. Lásd XXX,18.

Ex 40,8
az udvart. Lásd XXVII,9 köv.

Ex 40,9
a kenet olaját. Lásd XXX,26–28.

Ex 40,12
És vezesd. Lásd XXIX,4 köv.; XXX,30.

Ex 40,15
fölkenetésük. Csak a főpapot kenték fel minden esetben, amidőn beiktatták hivatalába. A többi papoknál elegendőnek tartották, hogy felkenték az első papokat, Áron fiait. Az egyszerű papoknál a következő korokban abból állott a felszentelés, hogy a papi köntösbe beöltöztették őket.
örök papi tisztségük. A papi tisztség Áron családjában öröklődött.

Ex 40,16
akként cselekedett. A frigysátor felépítésére vonatkozó parancs teljesítését a következő versekben mondja el a szöveg. Áron fiainak beiktatását pedig Lev. VIII. beszéli el.

Ex 40,20
a bizonyságot. A Tíz ige tábláit. A hagyomány szerint az első, összetört táblák darabjait is elhelyezték a frigyládában. Ebből származtatják azt az elvet, hogy még az olyan tudóst is, aki valamely betegség vagy megöregedés következtében elvesztette emlékező tehetségét, tisztelni kell. לוחות ושברי לוחות מונחין בארון (Berák. 8b; Baba Batra 14b.)
a rudakat a ládán. Ezeket nem távolították többé el a ládáról (XXV,15).

Ex 40,27
És füstölögtetett rajta. Mózes végezte ezt és a többi papi feladatot a felszentelés hetében, amíg Áront és fiait fel nem szentelte.

34–38. A felhő a találkozás sátra felett.

Ex 40,34
a borulat. Mint XIII,21-ben és XXIV,15-ben. Felhő takarta be „az Örökkévaló dicsfényét”. A nép számára ez látható jelképe volt Isten jelenlétének.
az Örökkévaló dicsfénye. Lásd XXIX,43. Mivel Isten nem testi fogalom, ez csak az Ő jelenlétének *(sechina)* szellemi megnyilatkozása lehetett a találkozás sátrában.

Ex 40,35
betöltötte a hajlékot. Helyeslésének pecsétjét tette arra a munkára, amely most fejeződött be.

Ex 40,36
útnak indultak. A felhő még egy másik célt is szolgált: jelezte, mikor álljanak meg és mikor induljanak tovább vándorlásaik folyamán.

Ex 40,38
tűz. Azaz, tűzfény volt a felhőben éjjel (v. ö. Num. IX,15. köv.). A tűz nélkül a felhőt éjjel nem lehetett volna látni.
Exodus könyve így a XXIX,43.45-ben adott igéret teljesülésével zárul. Mózes kérése eredményes volt. Isten védő és megszentelő jelenléte népének közepette vezérelheti őket rendeltetésük helyére.

A Frigysátort, miután végigkísérte Izráelt pusztai vándorlásain, a Szentföldön valószínűleg először Gilgálban állították fel (Józs. IV,19), Józsua halála előtt pedig Silóban. (Józs. XVIII,1). Itt maradt a birák korszakán keresztül, mint nemzeti szentély (Bir. XVIII,31; I. Sám. IV,3). Külseje azonban ebben a korban kissé megváltozott és a bejárati függönyöket úgy látszik kapuk helyettesítették (I. Sám. III,15). Éli korszaka után Nóbba (I. Sám. XXI,1–9), majd innen Dávid idejében Gibeónba került (I. Kir. III,4). Salamon pedig Gibeónból Jeruzsálembe vitte (I. Kir. VIII,4). Midőn Salamon temploma felépült, a pusztai frigysátor befejezte feladatát: a Szövetség ládájának megvédését Izráel vándorlásai alatt. Akkor teljesedett be az az ígéret, hogy az Örökkévaló kiválaszt magának egy helyet, ahol megőrzik az Ő nevét és végzik az Ő szolgálatát.

Zsidó szokás szerint, a Tóra mindegyik könyvének befejezésekor a zsinagógában, a gyülekezet חזק חזק ונתחזק „légy erős, légy erős, és erősítsük egymást” felkiáltással jelzi a könyv végét. Ez nem egyéb mint visszhangja a régi harcosok szavainak: „Légy erős és erősödjünk népünkért és Istenünk városaiért” (II. Sám. X,12). „Légy erős” t. i. végrehajtani azokat a törvényeket, amelyek az éppen befejezett könyvben foglaltatnak.
A Masszóra megjegyzi, hogy Exodus verseinek száma 1209, szidrái száma *(parasijjóth)* 11; a *szedárim,* kisebb bekezdések száma a hároméves-ciklus szerint 29, fejezeteinek száma 40.

MÓZES HARMADIK KÖNYVE • LEVITICUS

Neve. Mózes harmadik könyvének legrégibb neve תורת כהנים „A papok tana”, t. i. az a könyv, amely a papság tevékenységét és a papok kötelességeit írja elő. Ma általában „Vájjikrá”-nak nevezik, mivel ez a héber szöveg első szava. A „Leviticus” elnevezés a Septuagintából ered.
Alapgondolatai. Leviticus könyvének alapgondolata azon magasztos célkitűzés megvalósítása, amelynek lényege a szinaji kinyilatkoztatással kapcsolatban e szavakba van foglalva: „És ti lesztek számomra papok birodalma és megszentelt nép” (Ex. XIX,6). A könyv első fele az áldozatokkal foglalkozik és azokkal a törvényekkel, amelyek biztosítják Izráel papi jellegét; a második fele a szentséggel és az emberi élet megszentelésével.
I. Az áldozat. Az istenimádás legprimitívebb formáinak tanulmányozása bizonyítja, hogy az állatáldozat emberemlékezet óta jóformán az összes emberfajoknál ismeretes volt. Ezért vált szükségessé, hogy az istentiszteletnek ezt az általánosan elterjedt formáját magasabb szellemi színvonalra emeljék (Maimonidesz). Ez meg is történt a Leviticusban. Minden kuruzslást és varázsformulát kiküszöböltek az áldozati kultuszból és minden bálványimádással kapcsolatos elemtől vagy szentségtelenségtől tudatosan megtisztították. Ha eltekintünk a ritka kivételektől (Lev. V,1.20–26; v. ö. még Misna Keritóth II,2), láthatjuk, hogy a szándékos bűnök kiengesztelése nem tartozik az áldozat hatáskörébe; és minden esetben kell, hogy a bűnbánat és a bűn jóvátétele megelőzze az áldozatot. (Tószefta Jóma V,9; Misna u. o. VIII,8; az egész kérdés ill Guttmann M., Erec Izráel a Midrásban és a Talmudban; [héb.] 110 és köv.) Ennek következtében, ha vannak is hasonlatosságok Izráel és más régi népek áldozatai között, sokkal jelentősebbek ezeknél az eltérések, amelyek megállapíthatók és amelyek a Bibliában elrendelt áldozatokat alkalmas eszközzé tették magasrendű vallási eszmék és igazságok kifejezésére. Az *égőáldozat* azt jelképezte, hogy az egyén aláveti magát Isten akaratának; a *békeáldozat* hálaadás Isten bőkezűségéért és irgalmasságáért; a *bűnáldozat* a bűnbánatot juttatja kifejezésre, amelyet az ember érez amiatt, hogy letért Isten útjáról, és egyben azt a szilárd elhatározást fejezi ki, hogy az áldozatot bemutató ki akar engesztelődni Istenével. Az *egész községért bemutatandó áldozatok* pedig azt a fontos gondolatot domborítják ki, hogy a község összes tagjai szent testvériségben együvé tartoznak és ezáltal a nemzetben ébren tartják küldetésének tudatát. Világos tehát, hogy azok a szellemi és erkölcsi célkitűzések, amelyek az áldozatokban kifejezésre jutnak, minden időkre a vallás alapgondolatai közé tartoznak.

II. A szentség. Ennek a könyvnek másik alapvető gondolata a szentség; azaz az élet, a cselekedetek és a gondolat tisztasága, amint az a „papok birodalmához” illik. A Leviticus összes rendelkezései ennek a magasztos gondolatnak „Szentek legyetek, mert szent vagyok Én, az Örökkévaló, a ti Istenetek” (XIX,2) a lefordítása a mindennapi élet nyelvére. A szentség aktív elv, amelynek termékenyítőleg kell hatnia és szabályoznia kell életünk és tevékenységünk minden területét. Éppen ezért a XIX. fejezetben a „Szentek legyetek” parancsa köré erkölcsi tanok csoportosulnak; a XI. fejezetben viszont az étkezési törvényekkel kapcsolatban közli ezt. A szentség törvényének uralkodnia kell a test felett épúgy, mint a lélek felett, mivel a test az az eszköz, amelyen át a lélek megnyilatkozik. A Szent Isten szent népe nemcsak az erkölcsi vétektől tartozik távol tartani magát, hanem minden olyan kultusszal kapcsolatos tisztátalanságtól is, amely gyengítené azokat a korlátokat, amelyeket az Izráelt fenyegető szellemi és erkölcsi veszedelmek ellen emeltek.
Befolyása. Régi időkben a zsidó gyermek a Biblia tanulmányozását Leviticussal kezdte; „mert a kis gyermekek tiszták és az áldozatok is tiszták, és akik még tisztaszívűek, foglalkozzanak tiszta dolgokkal” (Lev. r. VII,3 végén). Ezt a könyvet a leghelyesebben Izráel nevelésére kifejtett hatása alapján ítélhetjük meg. Szigorú törvényrendszerének tulajdonítható, hogy Izráel fiai és leányai mindennemű nemtelenségtől és durvaságtól, minden kegyetlenségtől és vadságtól mentesek maradtak. Ennek megszentelő hatása által elérte Izráel az Isten-ismeret legmagasabb fokát, amelyet egy nép valaha elérhet és az egészség és a szentség rendkívüli jelentőségének legteljesebb megbecsülése is e könyv befolyásának tulajdonítható.
Beosztása. Az I–VII. fejezetek az egyén, a gyülekezet és a papok áldozati törvényeiről számolnak be. A VIII–X. fejezetek az istentisztelet bevezetését írják le a befejezett szentélyben. A XI–XVII. fejezetek a tisztaság és tisztátalanság, a tisztulás és tisztultság törvényeivel foglalkoznak, amelyeknek csúcspontja az Engesztelés napjának intézménye. A XVIII–XXVI. fejezetek törvényeket közölnek a házasságról, az egyéni és társadalmi etikáról („Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”), az ünnepekről, földbirtokról, és ünnepélyes intéssel zárulnak le, amely figyelmeztet bennünket a vallási élet és a nemzeti boldogulás között fennálló kapcsolatra. A XXVII. fejezet tulajdonképpen függelék a fogadalmakról és tizedekről.

I. Vájjikrá.
(I–V.)

Az áldozati törvények.
(I–VII.)

Lev I.
Az égőáldozatok.

Lev 1,1

És szólította Mózest az Örökkévaló. „És” könyvünk és az előbbi könyv között fennálló szoros összefüggésre utal. Exodus utolsó fejezete a szentély befejezéséről számol be, Leviticus eleje folytatja Exodus elbeszélését, amennyiben közli azokat a szentéllyel kapcsolatos parancsolatokat, amelyek az áldozatokra és a szolgálatot teljesítő papokra vonatkoznak.
És szólította. Ősi hagyomány szerint a ויקרא szó utolsó betűjét a rendesnél kisebb betűvel írják. A Szentírás régi kéziratainban a szavak között nem voltak hézagok. Ha egy szó utolsó betűje ugyanaz volt, mint a következő szó első betűje – mint itt is – néha csak az egyiket írták ki (Luzzatto). Amidőn később mind a két betűt kiírták, egyiküket kisebb betűvel írták annak hangsúlyozására,

hogy eredetileg nem fordult elő a szövegben. – Ez mutatja a nagy tiszteletet és gondosságot, amellyel a régiek a szent szöveget kezelték.
a találkozás sátrából. Lásd Ex. XXV,22: „És ott fogok találkozni véled és onnan fogom elmondani néked… mindazt, amit parancsolok általad Izráel gyermekeinek". Mielőtt a találkozás sátora felépült, Mózesnek fel kellett mennie a Szinaj hegyére, hogy átvegye az utasításokat az Örökkévalótól.

Lev 1,2

Izráel fiaihoz. Az első öt fejezet az áldozati szertartásokról beszámoló, az egész nép számára készült kézikönyvnek tekinthető; az *önkéntes* magánáldozatokkal foglalkozik, amelyek az egyén háláját, imáját, Isten utáni vágyódását, engesztelés utáni sóvárgását juttatják kifejezésre. A 2. vers általános bevezetés, amely az áldozás néhány fontos alapelvét tartalmazza. Ezek a törvények közvetlenül érintették minden izraelita életét, nem tartoznak kizárólag a pap hatáskörébe. A szentély az egész nép tulajdona volt, hiszen férfiak és nők, öregek és fiatalok önként és nagylelkűen járultak hozzá építési anyagához.
Ha egy ember. Vagy: „Ha valaki" (Deutsch). Héberül: *„ádám"*. Még a pogány ember is hozhat áldozatot, ha szíve erre készteti (l. I. Kir. VIII,41 kk.), mert Isten az ember lelkületét és szívét vizsgálja, nem pedig származását. A hitehagyott azonban nem mutathat be áldozatot Izráel szentélyében (Szifra).
áldozatot. A Tóra feltételezi, hogy az áldozat fogalma és különböző fajtái ismeretesek a nép előtt. Különben az olyan kifejezéseket, mint „égőáldozat" (3. v) és „lisztáldozat" (II,1) közelebbről kellett volna meghatározni és céljukat is megállapítani, amint azt a peszachi áldozat esetében láttuk (Exod. XII) és amint ez a bűn- és vétekáldozatnál a IV. és V. fejezetekben is történik. A Szentírás „sehol sem magyarázza meg formailag az áldozati szertartást; úgy kezeli, mint ami magától értetődő és közismert mindenki előtt…; mivel természetes és mint az ima, általánosan elterjedt kifejezése volt a vallási hódolatnak" (Wellhausen). Az áldozás tehát ősi szokás volt Izráelben, és úgy vélték, hogy egykorú az emberiséggel; Gen. IV,3.
bemutat áldozatot. Önkéntes áldozatot, megkülönböztetésül a kötelező áldozatoktól, amelyekről később beszél könyvünk. Az egyénre bízza, hogy az alkalom vagy érzései szerint határozza meg az előírt áldozat fajtáját, amelyet hozni akar. A héber *„korbán"* főnév a *„hákréb"* „közelvinni" igével van összefüggésben. Az áldozatot közel hozták Istenhez, amennyiben bemutatták az Isten oltárán; de „szószerinti értelme mellett azt is jelenti, hogy az áldozat, ha helyes szellemben hozták, az a kapocs, amely által az ember közelebb jut Teremtőjéhez" (Ábárbánel).
az Örökkévalónak. Leviticus törvényének egyik főcélja az volt, hogy megtisztítsa az áldozat fogalomkörét minden pogány befolyástól (v. ö. XVII,7). Ezért szükséges volt, pontosan megjelölni, hogy *ki* felé forduljon kizárólagosan az izraelita hódolata. Leviticusban többnyire az, *Ádonáj* istennév, – Izráel felszabadítója és védője, – használatos és nem az *Elóhim,* az a kifejezés, amely „istent" jelent ott is, ahol „akármilyen istenről", tehát bálványról is van szó; v. ö. Exod. XXII,19.
a barmokból… és juhfélékből. Csak háziállatokat lehet használni, mert csakis az ezektől való megválás jelent igazi *áldozatot* annak számára, aki néhányat közülök felajánl. Vadállatok azonban, amelyek semmibe sem kerülnek, nem jöhetnek számításba; a lopott állat feláldozása az oltár megszentségtelenítését jelentette (Jes. LXI,8). Az is szempont lehetett, hogy a tiszta és a szelidített állatok nem falnak fel más állatokat és nem élnek más állatok elpusztításából. Mint ahogy a Szentírás eltiltja a vas használatát a szentély építésénél (Exod. XX,25) mert az a kardnak a jelképe volt, épúgy minden állat, amely tisztátalanság vagy más állatok elpusztítása útján szerzi meg táplálékát, nem volt alkalmas áldozatok céljaira. A rabbik szerint az a háziállat, amely halálosan megsebzett egy embert, szintén alkalmatlan áldozatra (Baba Qama 44b).

Lev 1,3

égőáldozat. Ez fejezi ki legteljesebben azt a gondolatot, hogy a hívő aláveti magát Isten akaratának, mert ennél az egész állatot elégették az oltáron. Az égőáldozat héber neve *„óla"* szószerint „az, ami felmegy", és jelképezi a lélek felemelkedését az ima szárnyain. A bemutatott áldozattal kifejezte a hívő azt a vágyát és óhaját, hogy maga is felszálljon az égbe; azaz, hogy önmagát teljesen Istennek

szentelje és életét Isten szolgálatába állítsa (Hoffmann). Egyes sémi nyelvészek az עולה-t az עול „igazságtalanság” főnévvel hozzák összefüggésbe és ugyanabba a csoportba osztják be, mint a חטאת-t és az אשם-ot, vagyis a vétek- vagy bűnáldozatot. Az égőáldozat a legrégibb és legelterjedtebb alakja volt az áldozatoknak, amelyet közösség vagy egyén bemutatott. Akkor mutatták be ezt az áldozatot, ha valakinek lelkiismeretfurdalásai voltak, ha az az érzése támadt, hogy elidegenedett Istenétől, hogy engesztelést nyerjen gonosz gondolataiért vagy tudtán kívül elkövetett vétkéért (Jób I,5). Ezt bárki bemutathatta, még pogány is, aki idegen országban él (v. ö. Sekálim, VII,6 עכו״ם ששלח עולתו ממדינת הים).
A legjellemzőbb megnyilatkozása volt az az Istenhez való közeledésnek. De mivel a közeledés a legfelsőbbhöz lehetetlen annak számára, aki bűnnel van beszennyezve (v. ö. Jes. LIX,2. „Hanem bűneitek választottak el benneteket Istenetektől és vétkeitek elrejtetik vele arcát tőletek, úgyhogy nem hall”) és mivel senki sem tudhatta, hogy bűntelen-e, az égőáldozat szertartásának elsősorban engesztelő hatása volt (lásd a köv. verset).

3–9. A tulokféléből.

a tulokféléből. Égőáldozatokat hozhattak a juhfélékből (10. v) vagy madárfélékből is (14. v). Mindezeket elfogadja Isten: Ő nem az áldozatok nagyságát vagy értékét veszi figyelembe, hanem az érzést és a lelkületet, amellyel az áldozatot hozzák (Lev. r. III,5).
hibátlant. Csakis az ilyen állat alkalmas Isten oltárára.
bejáratához. Az udvarba, a szentéllyel szemben, ahol az áldozati oltár és a mosdómedence volt elhelyezve. Ezáltal biztosítva volt az istentisztelet központosítása és egysége, és a pogány szokásokat szigorúan kiküszöbölhették. De ezt a parancsolatot sajnos nagyon gyakran megszegték a bibliai történelem folyamán, aminek végzetes szellemi és erkölcsi következményei voltak. Figyelemreméltó, hogy Platón is felismerte azt a veszélyt, ami akkor fenyeget, ha az áldozatok bemutatását és a magántemplomok építését az egyes ember szeszélyére vagy babonájára bízzák. (Törvények, X).
hogy kedvesen fogadja. Szószerint: „kedvességéül”. (Az Imit régi fordítása.) Vagy „hogy neki kegyelmet eszközöljön” (Deutsch).

Lev 1,4

És tegye rá kezét. Nyomja, vagy támassza kezét az állat szarvai közé. Ezáltal az állat képviselőjévé vagy helyettesévé lesz annak az embernek, aki az áldozatot bemutatja. Ez a magyarázat Num. XXVII,18 és 23-on alapszik, ahol Mózes Józsuára tette kezét, annak kifejezésére, hogy Józsua foglalja majd el Mózes helyét a nemzet vezetésében. Más magyarázat szerint az áldozó, azáltal, hogy kezét az áldozatra tette, jelzi, hogy az ő tulajdona.
Nem valószínű, hogy az áldozat-bemutatást nem kísérte ima. A Szentírásban a templomot nem csak „az áldozat házának”, (II. Krón. VII,12), hanem „az ima házának” is (Jes. LVI,7) nevezik. Ima és bűnvallomás kísérte a kézrátevést az Engesztelés napján (XVI,21). Kezdettől fogva kellett tehát imának és bűnvallomásnak szerepelni minden egyes kézrátevésnél, olyképpen mint ahogy reánk maradt a második templom korából. Rabbinusaink szerint az ima és bűnvallomás nélkül bemutatott áldozatnak lelki szempontból semmi jelentősége nem volt; egyesek az ilyen áldozatra vonatkoztatták a bibliai verset, „A gonoszok áldozata utálata az Örökkévalónak” (Péld. XV,8). (Jóma 36b; Tószefta Menách. X,12; Midrás Tehilim CII,1).
engesztelésül szolgáljon számára. A megfelelő héber szót régebben rendszerint egy arab tőből vezették le, amely azt jelenti „betakarni” „elrejteni” (a bűnt), újabban összefüggésbe hozzák az asszir *„kapparu”*-val, „megtisztítani a bűntől”. Tekintettel arra, hogy az áldozat bemutatása következtében, – amely együtt jár a bűnvallomással és alázatos imával és amellyel egyidejűleg kifejezésre juttatják a hívők vágyakozásukat Isten kegye után, – Isten úgyszólván eltörli vétkeiket színe elől, a כפר ige így azt jelenti: engesztelés által helyreállítani az Istennel való kapcsolatnak bensőséges érzését, ami megszünt a bűn következtében gonosz vágyak vagy bűnös dolgokon való gondolkodás által.

Lev 1,5

vágja le. Az alany vagy a pap vagy az áldozó vagy valaki, akit ők ezzel megbíznak. Itt nem áll a והמית „ölje meg” héber szó, hanem ושחט „vágja le”, a *„sechita”* útján. Ez megkíméli az állatot a nagyobb szenvedésektől, mert nagy vérveszteséggel jár, és ennek következtében az állat azonnal elveszti öntudatát.

az Örökkévaló színe előtt. Azaz, a találkozás sátra bejáratánál.

Áron fiai, a papok. Áron fiai közül azok, akik szolgálatot végeznek mint papok. Csak a levágást végezhette olyan személy, aki nem pap.

vigyék oda a vért. A papok felfogták a vért a szolgálati kelyhek egyikében és felvitték az oltárra. „Úgy vélték, hogy a vérben van az élet, és visszaadták azt Istennek, akitől az élet ered” (Driver).

hintsék. A vért az oltár északkeleti és délnyugati sarkaira hintették. A vér és engesztelés gondolatának összefüggésére vonatkozólag lásd a XVII,11-hez szóló magyarázatot.

Lev 1,6

És fejtse le. II. Krón. XXIX,24 és XXXV,9–11-ből látható, hogy a papok és a leviták végezték ezeket a feladatokat. A bőr nem tartozott az égőáldozathoz.

darabolja fel darabjaira. Levágták az állat tagjait, de a tagok épségben maradtak. A tűz így a részek *között,* ment keresztül, jelképezvén a szövetséget, amely Isten és az áldozó között létesült; lásd Gen. XV,10.

Lev 1,7

tegyenek… tüzet az oltárra. Az oltáron lévő tűzre vonatkozó szabályokat VI,2 és köv.-ben közli. Mivel a láng az oltáron soha sem aludhatott ki, minden áldozatnál csak néhány új fadarabot kellett hozzátenni. Egyesek ezt a verset arra az esetre vonatkoztatják, amidőn legelső ízben gyujtották meg a tüzet az oltáron. Málbim ezt a verset a sivatagi vándorlás korára vonatkoztatja, amidőn – a Szifra szerint – mindíg kioltották a tüzet, amikor szállították az oltárt.

Lev 1,8

a fejet. Külön említi a fejet, mert azt még a bőr lefejtése előtt vágták le a testről.

Lev 1,9

égőáldozatnak. Az áldozathozó számára a megemésztett áldozat füstjének felszállása jelképezi a lélek felemelkedését Istenhez.

kellemes illatú… az Örökkévalónak. Olyan kifejezés, mint „kenyér az Örökkévalónak” (III,11). Ez a kifejezés a régi nyelv maradványa és azt mutatja, hogy a pogány kultuszokban mily módon képzelték el az áldozat hatását az istenekre. De ezt a felfogást teljesen elhagyta a Szentírás. Sehol sem értendők szószerint ezek a kifejezések. „Az áldozat elégetését nevezik így *(„kellemes illatú tűzáldozat az Örökkévalónak”)* és az kétségtelenül így is van, mivel arra szolgál, hogy eltávolítsa a bűnös gondolatokat a szívekből. *„Az áldozat hatása az emberre, aki azt bemutatja, kellemes az Örökkévalónak”* (Maimonidesz); v. ö. Gen. VIII,21; Ex. XXIX,18.

10–13. A juhfélékből.

Lev 1,10

És ha. Ez és az előbbi szakasz szorosan egymáshoz tartoznak, előírásaik kiegészítik egymást; így pld. a kéz rátevését nem említi újra, noha az épúgy vonatkozik a juhfélékre, mint a tulokfélékre.

Lev 1,11

az oltárnak… oldalán. Mert a déli oldalon mentek fel az oltárhoz.

északra eső. Azaz, az oltár hátsó oldala és az udvar északi fala közötti hely.

14–17. A madárfélékből.

Lev 1,14

gerlicékből vagy galambfiakból. Az a szabály, hogy az áldozatnak hibátlannak és hímneműnek kellett lennie, nem vonatkozik a madarakra. Ha azonban egy végtagja hiányzott a madárnak, nem lehetett bemutatni. Madarak a szegény emberek áldozatai voltak (V,7; XII,8). A Tóra nem akart aránytalan terhet róni a szegényekre. A galamb a legbékésebb madarak közé tartozik. Más madarak gyakran megtámadják, ő azonban soha nem támad. Izráelnek jelképe a galamb, mondják bölcseink; és az áldozót arra tanítja, hogy inkább álljon az üldözöttek mint az üldözők oldalán (Baba Qama 93a).

Lev 1,15

Vigye a pap az oltárhoz. A kézrátevés ritusa nem vonatkozott a madáráldozatra. „Bizonyára azért, hogy fokozzák a szegény ember áldozatának a jelentőségét, az egész szertartást a pap végezte” (Kalisch).

Lev 1,16

a begyét tollastul. Ellentétben a tulokfélék és juhfélék beleivel, amelyeket megmostak és feláldoztak az oltáron (9. és 13. v), a madár begyét eldobták. „A tulkot vagy a juhot tulajdonosa eteti, de a madár ott eszik, ahol valamit talál, a meg nem emésztett eleség a begyében lopott jószág lehet, ezért nincs helye Isten oltárán” (Lev. r. III,4).

Lev 1,17

kellemes illatú. Ugyanaz a kifejezés áll a madaraknál, mint a tulokféléknél és juhféléknél. „Nincs annak jelentősége, hogy valaki sokat vagy keveset áldoz-e, az a lényeges, hogy a hívő a szívét az ég felé fordítsa” (Berák. 5b).

Lev II.
A lisztáldozatok.

1–3. Lánglisztből készült áldozatok.

Lev 2,1

Ha valaki. Héberül: *„nefes”,* szószerint „lélek”. „Csak nagyon szegény ember mutatott be lisztáldozatot tulok vagy juh vagy madáráldozat helyett; de Isten úgy tekinti áldozatát, mintha a lelkét áldozta volna fel” (Lev. r. III,5).

lisztáldozat. Héberül: *„mincha”;* olyan áldozat, amellyel kapcsolatban nem vágnak le állatot, de azért nem kevésbé ősi vagy fontos, mint az állatáldozat. Eredetileg a *„mincha”* kifejezést tágabb értelemben használták, mindenféle áldozatot értettek rajta, amit Istennek bemutattak, akár állatokból, akár a föld terméséből; Gen. IV,3. Ennek az áldozatnak a főalkatrészei: a liszt és az olaj, a legelterjedtebb élelmi cikkek. Ezek nem kész termékek, hanem munka eredményei. A lisztáldozat jelképezte az ember munkájának megszentelését Isten szolgálatában.

öntsön rá olajat. Olajat használtak felszentelésre.

tömjént. A hódolat jelképe; Zsolt. CXLI,2.

Lev 2,2

vegyen. Szószerint: „markoljon”. (Az Imit régi fordítása.) A papok egyike vegyen; az előbbi szertartásokat végezhette maga az áldozatokat bemutató vagy más valaki.

illatrészét. Az áldozatnak azt a részét, amelyet a valóságban áldozatul használtak, megkülönböztetésül attól a résztől, amelyet a papok kaptak. Van olyan felfogás is, amely szerint a héber *„ázkárá”,* szó, amelyet mi „illatrésszel” fordítunk a „záchór” „emlékezni” igével lenne összefüggésben és ezért „emlékeztetőnek” fordítják. Egyesek a *„záchár”* „hímnemű” szóval hozzák kapcsolatba. Eszerint az áldozat velejét, legjobb részét jelölné ez a szó.

Lev 2,3

a legszentebb. Szószerint: „szentekszentje” (Az Imit régi fordítása.) A lisztáldozatból csak a papok ehettek, de ők is csak a szentély területén, ezzel szemben a „rendes” szent dolgokat (קדשים קלים) megehették a papok és családtagjaik bármely „tiszta helyen”. Mindkét esetben szükséges volt azonban, hogy az, aki ezekből eszik, rituális szempontból tiszta legyen.

4–10. Főtt lisztből.

Lev 2,4

kovásztalan kalács. Hasonló a kovásztalan kenyérhez, amelyet peszachkor esznek.

Lev 2,6

Darabold el darabokra. A lepények széttörésének ugyanaz a jelentősége lehetett, mint az állat szétvágásának az égőáldozatnál; lásd az I,6-hoz szóló magyarázatot.

Lev 2,8

ezekből. Amelyeket a 4–7. versek felsorolnak.

Lev 2,9

az illatrészét. Lásd a 2. verset. Noha nincs itt külön említve a tömjén, mégis használták azt minden önkéntes lisztáldozatnál.

11–13. Kovász, méz és só.

Lev 2,11

se kovászt, se mézet. Ez a tilalom csakis az oltáron történő elégetésre vonatkozik. A kovászt az erjedés és romlás jelképének tekintették. Az ember bűnre való hajlamát a talmudi bölcsek a kovász szóval jelölték (שאור שבעיסה) (Berák. 17a). A mézet pogány kultuszokban az istenek kedvenc ételének tartották. Azért tiltják el, hogy megtisztítsák az áldozati szertartásokat attól az alacsonyrendű pogány felfogástól, hogy az áldozat Isten tápláléka (Maimonidesz, Hoffmann).

Lev 2,12

Első termésáldozatul. V. ö. XXIII,17 és Deut. XXVI,2-vel.

Lev 2,13

sót. Ezt használni kellett minden lisztáldozatnál, de kovászt és mézet egyiknél sem. A só megakadályozza a rothadást, ellenben a kovász és a méz elősegíti. A só konzerváló szer és jelképe az állandóságnak; v. ö. az „öröksó szövetség” kifejezéssel. (Num. XVIII,19). Az ókori Keleten a barátság jele volt „sót együtt enni valakivel”.
minden áldozatoddal. Állat- és madáráldozatokkal is. És mivel bölcseink szerint az ember asztalának ugyanolyan szentnek kellene lennie, mint az oltárnak, ez lett az alapja annak az ősi szokásnak, hogy a kenyeret sóba mártják az étkezés előtti áldás mondásánál (Órách Chájjim 167,5. R. Mózes Iszerlesz, J. Káró. komm. u. o.).

14–16. A termés zsengéjéből.

Lev 2,14

zsengék lisztáldozatát. További példája a lisztáldozatok csoportjának „a tűzben pörkölt kalász”, a szegényebb néposztályok kedvelt eledele volt. Bölcseink azonosítják ezt az áldozatot az ómerhozással (XXIII,10 és köv.) (Menách. 61b).

Lev III.
A békeáldozat.

1–5. A szarvasmarhákból.

Lev 3,1
békeáldozat. Vagy: *„hálaáldozat”*. Héberül: *„zebách selámim”* vagy egyszerűen *„zebách”,* vagy *„zebáchim”;* olyan áldozat, amelyet fogadalom teljesítéseként hoztak, vagy hálából megkapott vagy várt jótéteményekért. Ez tehát egy olyan alkalom volt, amikor az ember békét keres vagy nyer Teremtőjénél. A békeáldozattal mindíg a boldogság és megelégedettség érzése járt. Akkor mutatták be ezt az áldozatot, amidőn valami örvendetes nemzeti eseményt ünnepeltek meg, (I. Sám. XI,15), vagy ha a család, illetve az egyén életében történtek fontos események (Gen. XXXI,54). Az égőáldozattól eltérően a békeáldozat hím vagy nőstény állat lehetett. A békeáldozatnak csak kis részét égették el az oltáron, az összes többi részeit, kivéve azokat a részeket, amelyek a papoknak jártak, az áldozók, rokonaik és vendégeik ették meg ünnepélyes lakoma keretében az áldozás után. „Ez táplálta a közösség érzését a nemzetben vagy a családban, és egyidejűleg hangsúlyozta azt a gondolatot, hogy Istenre vagyunk utalva, Őtőle nyerünk védelmet és Tőle származik az élet minden áldása” (Chapmann-Streane).

Lev 3,2
hintsék… a vért. Hogy engesztelést szerezzenek az áldozónak, az esetben, ha valami olyat tett volna, ami méltatlanná tenné őt az áldozati étkezésen való részvételre. Ez a tisztítás szertartása volt.

Lev 3,3
a zsírt. A zsírt, amely a gyomrot és a beleket födi be, a zsidóknak nem szabad megenni, el kell azt távolítani az állatból. Itt az oltárnak kell felajánlani.

Lev 3,4
hártyát. Amely a májat összeköti a vesékkel.

Lev 3,5
És füstölögtessék. T. i. mindazt, ami az előbbi versekben említve van.

6–17. A juhfélékből.

Lev 3,9
a zsírt, a farkát. Vagy: „zsírfarkot”. Egyes keleti juhféléknek van ilyen zsírfarkuk.

Lev 3,11
tűzáldozati kenyér. L. m. a 16. verset. A héber *„lechem”,* „kenyér” szónak itt az eredeti sémi, „hús” jelentése van, ami szintén az áldozati szokások ősrégi eredetét bizonyítja.

Lev 3,12
kecske. Ennek a szabályai ugyanazok, mint a juhnak, kivéve a zsírfarkot. Madarakat nem fogadtak el békeáldozatul, mert azokat nem tartották elegendőnek egy áldozási lakomához.

Lev 3,17
Örök törvény. A Szifra így magyarázza ezt a verset: „Örök törvény” – a zsír és vér evésének a tilalma nemcsak addig volt érvényes, amíg az izraeliták a sivatagban voltak, amidőn szabad húsélvezet (בשר תאוה) nem volt, csak áldozati hús (שלמים); annak zsírját azonban elégették a frigysátor oltárán; hanem a szentély korában is, amikor szabad húsélvezet is meg volt engedve. Erre utal a kifejezés „nemzetédeiteken át”, a tilalom későbbi időkre is vonatkozik, amidőn már

egyáltalán nem mutattak be áldozatokat. Erre vallanak a szavak „minden lakhelyeteken”; ez minden országra vonatkozik, még a Palesztinán kívüliekre is, ahol sohasem hoztak áldozatokat. (Lásd XVII,10-hez.)

Lev IV.

A vétekáldozatok. IV,1–V,13.

A vétekáldozat az olyan vétkek kiengesztelésére szolgált, amelyeket tudtán kívül követ el az ember. Ez az áldozat ismét alkalmassá tette az akaratlanul vétkezőt az isteni kegyre. A bemutatandó áldozat az adományozó rangja szerint változott. Gondoskodás történt, hogy a szegényebbek szerényebb áldozatokat hozhassanak.

Lev 4,2
vétkezik. A héber חטא-tő eredeti értelme talán az volt: „célt téveszteni”. (L. Bir. XX,16; Péld. XIX,2). A vétkező eltéveszti az emberi élet igazi célját.
tévedésből. Vagy: „akaratlanul”. Az itt előírt szabályok nem vonatkoznak arra az esetre, ha szándékosan vétkeztek; lásd azonban a következő fejezetet.

3–12. A főpap áldozata.

Lev 4,3
ha a fölkent pap. A főpap. A felszentelés szertartásánál csakis az ő fejére öntöttek kenőolajat (VIII,12).
úgyhogy bűnt hoz. Valamely akaratlan vétekkel. A főpap volt a nép tanítója, vezetője és irányítója. Minden tévedés tehát, amit elkövet, „bűnt hoz a népre”.
vétekáldozatul. Héberül: חטאת. A חטא-tő azt is jelenti, hogy „megtisztítani” (l. Zsolt. LI,9 stb.). Ez az áldozat megtisztítja bemutatóját és eltörli vétkét és tévedését.

Lev 4,6
a szent függöny felé. A függöny előtt, amely elválasztotta a szentélyt a szentekszentjétől (Exod. XXVI,33). A pap a szentélyben állott és a vért nem a függönyre, hanem csak a függöny irányába hintette.

Lev 4,7
oltárának szarvaira. A füstölögtető oltár ez; lásd Exod. XXX,2. Ezek kimagasló sarokrészek voltak. Jelentőségük abban rejlett, hogy az ég felé mutattak; midőn a vérrel megérintették ezeket a sarkokat, a bűnös gondolata Isten felé terelődött.
minden vérét. Azaz, a megmaradt vért.

Lev 4,8
tulkának minden zsírját. A zsír eltávolításának kötelezettsége minden vétekáldozatnál megvolt.

Lev 4,10
barmáról. (L. m. IX,4.18–19; XVII,3; XXII,27; XXVII,26. Azért helyesebb a „barom”, mint az „ökör” szó használata, mert a „sór” szó e helyeken áldozati állatot jelent, már pedig ökröt nem lehetett áldozatul bemutatni.)

Lev 4,12
a táboron kívülre. Mind a három táboron kívülre (Zebách. 105b).
tiszta helyre. Az áldozatot nem égették el az oltáron, nehogy az adományozó azt gondolja, hogy ő az állat feláldozásával Isten bocsánatát megvásárolta. Kivitték az állatot a táboron kívüli helyre és

ott égették el. De mert az állat egyes részeit használták a szentélyben, ezért az egésszel tisztelettel kellett bánni. A legalkalmasabb hely, ahová azt vihették, a „hamu lerakodó helye” volt a szentély mellett. Haupt és Ehrlich úgy vélik, hogy ez a kifejezés euphemizmus, és azt jelenti, hogy „tisztátalan helyre”.

13–21. A község áldozata.

Lev 4,13

Izráel egész községe. Ha a főpap vétkezik, abból kifolyólag könnyen rossz útra kerülhet az egész község.

a gyülekezet szeme előtt. Vezetői elől; „szem” ebben az értelemben használatos a rabbinikus irodalomban is (Ehrlich).

Lev 4,17

a függöny. A szentély és a szentekszentje között levő függöny; lásd a 6. verset.

Lev 4,18

az oltár szarvaira. Lásd a 7. verset.

Lev 4,20

a vétekáldozat tulkával. A főpap áldozatával, amiről fejezetünk első részében van szó.

engesztelést szerez. Mert Isten végtelenül kegyelmes, megbocsátja a bűnt és a vétket.

20–26. A fejedelem áldozata.

Lev 4,22

fejedelem. Vagy: „a törzsfő” (Ibn Ezra). „Boldog az a nemzedék, amelynek fejedelme nyilvánosan bűnvallomást tesz a tévedésből elkövetett vétkéért, mert mennyivel inkább megtenné ő ezt, ha szándékosan vétkezett volna”. (Hórájóth 10b) – jegyzik meg bölcseink.

Lev 4,23

egy kecskebakot. Ha a bűnös alacsonyabbrangú ember, olcsóbb áldozatot kell hoznia.

Lev 4,26

vétkéért. Ennek a versnek az értelmét így lehet kifejezni: „A pap végezze el számára az engesztelés szertartását ami által ő megtisztul bűneitől, hogy átvehesse az isteni bűnbocsánatot” (Kennedy).

27–35. Az egyszerű ember áldozata.

Lev 4,27

az ország népéből. Héberül: *„ám ha-arec”*. Van olyan vélemény, hogy mivel ezt az esetet azonnal a fejedelem után sorolja fel könyvünk, „ám ha-arec” terminus technicus a „nemzetgyűlés”, a „parlament” kifejezésére; lásd Genezis 192. old. Ez esetben azonban hiányozna itt az egyszerű ember vétkére vonatkozó teendő.

Lev V.

1–13. Más vétkekért bemutatandó vétekáldozatok.

Lev 5,1

Ha valamely személy vétkezik. A Tóra újabb eseteket ír le, ahol a vétekáldozat kötelező, pl. ha a tanú elmulaszt tanúvallomást tenni (1. v); ha valaki tisztátlanná lesz (2. és 3. v.); ha valaki nem teljesíti esküjét (4. v.). Itt nincs különbség „szándékos" és „akaratlan" közt; lásd IV,2.
esküszót. Arról van szó, hogy megesketik. „T. i. megeskették, hogy tanúságot mondjon" (Deutsch). Ezt az esküt אלה-nak „átok"-nak nevezték, bizonyára, mert átkot mondtak benne arra, aki megtagadja a tanúságtételt. Mivel megakadályozta az igazság érvényesülését, engesztelésre volt szüksége, ezért kellett a vétekáldozatot bemutatnia.

Lev 5,2

tisztátalan dolgot. Az erre vonatkozó törvényt XI,24–43 mondja el.
és bűn terheli. Bölcseink szerint ez csak akkor következik be, ha elfelejtvén tisztátalanságát áldozati étkezésben vesz részt vagy bemegy a szentélybe.

Lev 5,3

tisztátalanságát. Pl. a hulla tisztátalanná teszi azt, aki megérinti.

Lev 5,4

kiejtvén ajkaival. Ellentétben azzal, amit csak szívében határoz el, de nem mond ki (Rási, Sebúóth 26b).
rosszat vagy jót okozva. A saját előnyére vagy hátrányára (v. ö. Zsolt. XV,4. „kárára esküszik, de meg nem változtatja"). Azt is jelentheti, „hogy bármit is tesz".
de nem tudott róla. Azaz, elfelejtette esküjét.

Lev 5,5

ezeknek egyike által. Azaz, a vétkek által, amelyek 1–4. versekben felsoroltatnak.
vallja be. A bűnvallomás kötelező volt a vétekáldozatnál.

Lev 5,8

először a vétekáldozatra valót. A vétekáldozatnak előbb kellett jönnie mint az égőáldozatnak. Csak miután a bűnös kiengesztelődött Istenével, vált elfogadhatóvá adománya.

Lev 5,9

az oltár falára. Lásd I,15.

Lev 5,10

a törvény szerint. Amelyek I,14 és köv.-ben szerepelnek.

Lev 5,12

tűzáldozataival. Vagy: „a tűzáldozatok módja szerint".

Lev 5,13

ezek egyike ellen. Lásd a 4. verset. A szegény vétekáldozatul lánglisztet hozhatott, de csak azokra a vétkekre, amelyek a fejezet elején szerepelnek.
mint lisztáldozat. Lásd II,4.

14–19. A bűnáldozat.

Ez a rész azzal foglalkozik, aki valamilyen kárt okoz a szentélynek, amennyiben akaratlanul felhasznál valamit saját céljaira, ami a szentély tulajdona. Vissza kell fizetnie a kár összegét és még ezenfelül pénzbírságot is fizet.

Lev 5,15

hűtlenséget. A talmudi nyelvhasználatban מעילה. A szentély tulajdonának jogtalan birtokbavételét jelenti.
az Örökkévalónak valamely szentelt tárgya ellen. Felhasznál valamit abból, amit a szentélynek

adományoztak vagy a papoknak kijáró részekből.
becslésed szerint. Az *„-ed”* birtokrag mindenütt hozzá van fűzve a „becslés” szóhoz a Leviticusban; úgyszintén Num XVIII,16-ban.
a szent sekel szerint. Teljes súlyú sekel, húsz géra; Ex. XXX,13.

Lev 5,16
egy ötödét tegye hozzá. Az eredeti érték negyedrészét, úgyhogy amennyit hozzátesz, az egész összegnek egy ötödét teszi ki.
és a pap. Az engesztelés csak a jóvátétel után következhetett.

Lev 5,17
vétkezik. T. i. tévedésből. Noha ez a szó itt nincs meg, előfordul a következő versben. Ez a szabály arra vonatkozik, amit bölcseink (Szifra) אשם תלוי-nak neveznek, ez bűnáldozat, amelyet annak kell hoznia, aki nem tudja biztosan, vajjon megszegett-e olyan törvényt, melynek áthágása következtében vétekáldozatot kell hoznia.

Lev 5,18
becslésed szerint. Amint ezt megtaláljuk a 15. versben.
de ő nem tudta. A héber kifejezés azt jelenti „amíg nem biztos benne”. De ha később eszébe jutna vétke, be kell mutatnia a vétekáldozatot.

20–26. Bűnáldozat bizalommal történt visszaélés miatt.

Lev 5,21
az Örökkévaló ellen. Rabbi Akiba ezeket a látszólag felesleges szavakat nagy jelentőségűeknek tartotta. Tanítása szerint az az ember, aki letagadja azt a tulajdont, amit embertársa rábízott, megtagadta Istenét, aki tanúja volt a tárgy átvételének (Szifra). Hasonlóan magyarázza Philo ezt a kifejezést: „Az, aki valamit letétbe helyez embertársánál, csakis annak a becsületességére bízza magát, aki azt a tárgyat átvette. Nincs más tanú jelen, mint Isten, a legcsalhatatlanabb és legmegbízhatóbb tanú, aki látja az emberek összes tetteit, akár akarják, akár nem.”
letagad. Másik csoportja ez a מעילה-nak, valamilyen tárgynak az elsikkasztása. A törvény itt azokra az esetekre vonatkozik, amelyek nem juttatják a vétkest a polgári bíróság itélőszéke elé. Letagadta a kötelezettségét és hamisan esküdött. Később felébredt lelkiismerete arra késztette őt, hogy önként bevallja bűnét. Noha bölcseink a hamis esküt a legnagyobb bűnök közé sorolták, a bűn nyilt bevallását hősies erkölcsi cselekedetnek tekintették (Büchler).
felebarátjának. Lásd a *C* jegyzetet a 220. oldalon.
kezébe letett tárgyat. Biztosíték kölcsönért vagy hasonló dolog. A jogos tulajdonosnak nem volt írása, amivel igazolhatta volna, hogy átadta azt a tárgyat. A vádlottnak, mivel nem voltak tanúk, esküt kellett tennie, hogy nem vette át azt a tárgyat. Ha az esküt letette, nem volt köteles fizetni. De ha később bevallotta bűnét, akkor az itt előírt szabályokat kellett ellene alkalmazni.
rabolt. Idetartozik a lopás is. A prófétáknál a „rablás” szó magába foglal minden jogosnak látszó burkolt jogtalanságot, jogi ürügyet vagy fogást, ami által valaki kifosztja embertársát. A rabbinusok még bővebb értelmet adtak a „rablás” szónak. Így pl. a földbirtok tulajdonosának nem volt joga saját szegény rokonának juttatni mezeje szélét, ami minden szegény tulajdona volt, mert ezáltal elrabolta a többi szegénytől osztályrészüket.
megfosztotta felebarátját. Valamilyen ürüggyel visszatartotta azt a pénzt, ami valakinek jár.

Lev 5,23
hogy ha vétkezett. Azaz, ha igaz az ellene felhozott vád. Beismeri vétkességét.
a rablást. Ha az nem volt lehetséges, a megfelelő értéket pénzben kellett neki megtéríteni.

Lev 5,24
amikor bűnösnek találtatott. T. i. azon a napon, amelyen önként beismeri bűnét, vagy a bűnáldozat

napján. Vissza kell neki fizetnie annyit, amennyit az akkor ért meg, amikor elvette és még hozzá kell pótolnia egy ötödöt.

Lev 5,25

És bűnáldozatául vigyen. De csak miután a jogtalanul birtokba vett tárgyat megtérítette. Midőn a Második Templom elpusztulása után minden engesztelő áldozat megszűnt, bűnbánat, bűnbeismerés és ima került a helyébe. Az Engesztelés napja Rabbi Eleázár ben Ázárja szerint nem engesztel ki minden bűnt. Az Engesztelés napja kiengeszteli azokat a bűnöket, amelyeket az ember Isten ellen követ el, de nem engeszteli ki azokat a bűnöket, amelyeket az ember embertársa ellen követ el. Ezek csak akkor nyernek bűnbocsánatot, ha az ember kiengeszteli felebarátját" (Jóma VIII,9).

Lev 5,26

és megbocsátást nyer mindenre. Ha a bűnös súlyos vétkére, amelyet Isten és embertársai ellen elkövetett, engesztelést talált, beismerés, teljes jóvátétel és egy ötöd bírság megfizetése által, az áldozati állat vérének fecskendezése és a bűnáldozat összes szertartásainak elvégzése által, a bűn szégyenfoltja le lesz törölve és a bűnös érzi, hogy megszabadult vétke terhétől. Az ember, miután önmagát megtisztította, teljesen megtisztul Isten szerető irgalmassága által, amely a legalacsonyabbra süllyedt bűnöst is új emberré alakítja át, ha megtér, és felszabadul a mult minden vétkétől, kibékülve az emberekkel, kibékülve Mennyei Atyjával (Büchler).

Jegyzetek Mózes harmadik könyvéhez.

A)
Az áldozati kultusz.

I.
A pogány és a héber áldozat.

A Biblia és a Talmud felfogása szerint az áldozat intézménye époly régi, mint maga az emberiség. A történetíró is megtalálja nyomait már az emberi kultúra legprimitívebb fokozataiban és az áldozati kultuszban a vallástörténetnek elemi és egyben egyetemes jelenségét látja.
Sokféle elmélet van az áldozat keletkezéséről. Azokat, amelyek W. R. *Smith,* H. *Spencer* és J. G. *Frazer* nevével kapcsolatban ismeretesek és amelyek egyébként rendkívül szellemesek, ma általában elfogadhatatlanoknak tekintik. Eltekintve ezektől a valószínűtlenül hangzó feltevésektől, két egyszerű elmélet nyujt megfelelő magyarázatot az áldozatokra vonatkozóan.
Az első elmélet szerint az áldozat a hódolat kifejezése és annak hangsúlyozása, hogy az ember aláveti magát a mennyei Uralkodónak, vagy, hogy hálát ad Istennek jótéteményeiért; mint ahogy az, aki földi uralkodóhoz könyörög, ajándékokkal fejezi ki hódolatát és háláját. A másik elmélet szerint az áldozat az ősember azon vágyából ered, hogy kiengesztelje Istenét. Mind az engesztelés, mind az ajándékozás eszméjében megtalálható az anyagi értékelésnek mozzanata; az Istenhez irányított kívánságnak megfelelően kell kiválasztani az áldozatot is. Ez a régieknél meg is volt. Életbevágó fontos kérdésben vagy fenyegető veszélyek pillanatában nem riadtak vissza az ókori népek emberáldozatoktól sem. Nem ritkán a szülő saját gyermekét mutatta be áldozatul. A sok egyéni esetet mellőzve, elég rámutatni a Molok-kultuszra. Ezt az értékelési gondolatot kiküszöbölik a Leviticus törvényei, amelyek az embert meggátolják szabad választásában még az engesztelő áldozatok tekintetében is. Mindössze csak három háziállat a barmok fajai közül és két galambfajta a szárnyasok világából – ami szintén kéznél volt – mutatható be áldozatul. A lisztáldozatról nem kell

külön szólni. Az olaj és a liszt mindenki számára hozzáférhető volt.
Az önkéntes magánáldozatok lajstroma rendkívül kicsi és egészen mentes a jövőbe vetett célok vagy remények kikényszerítésének gondolatától. Az ima e tekintetben messzebbre ment, mint az áldozat.
Az ősi népeknél, és különösen az Izráelt környező népeknél, úgy volt, hogy ha a hívő félt, hogy valamely okból elvesztette Istenének iránta tanúsított jóakaratát, ki akarta őt engesztelni azáltal, hogy lemondott legdrágább kincséről: elsőszülöttjéről, barmáról, vagyontárgyairól.
Az az ösztön, amely az embert arra készteti, hogy alárendeltségét és háláját Istenével szemben kifejezze, őt kiengesztelje, nemcsak a primitív ember sajátja, hanem általános lelki szükséglete minden hívőnek. Megnyilatkozik ez az áldozatban is, csak a végrehajtás módja mutatja a bensőséges lelki élet alacsonyabb vagy magasabb fokait.
Az a tény, hogy állatáldozat a legősibb időktől fogva el volt terjedve, azt bizonyítja, hogy a vallási érzésnek ezen a módon történő kifejezése az emberi természet lényegéhez tartozik és azt Alkotója plántálta belé. A monoteizmus feladata az volt, hogy megszabadítsa a kegyetlen szertartásoktól, erkölcstelen cselekedetektől és hogy úgy szabályozza az áldozati kultuszt, hogy becsületes és szent életre vezessen. A pogány sémi vallásokban az áldozati kultusz kegyetlen volt és sokszor emberáldozatot is követelt. Kicsapongó szertartásai, erkölcstelen volta emberek iránti bűntetteket takargattak. Értelem-ellenes volt, boszorkányhitbe és varázslásba süllyedt. Teljes ellentétben ezekkel az alacsonyrendű pogány áldozati szertartásokkal, a Tóra kiküszöböl minden kegyetlen, visszatetsző és szentségtelen dolgot az áldozati kultuszból. Azonkívül az áldozatoknak tulajdonított hatás szigorúan körül van határolva; néhány megnevezett kivételtől (Lev. V,1.20–26) eltekintve, az áldozat csak az akaratlanul elkövetett bűnöket engeszteli ki, és csak abban az esetben, ha senki sem szenved miattuk, azaz ha a jóvátétel megelőzte az áldozást. „Szándékos erkölcsi vétséget nem lehet áldozattal jóvátenni. Azt törvényesen meg kell torolni vagy bűnbánat által bocsánatot kell szereznie a bűnösnek; más mód nincsen az engesztelés megszerzésére” (Montefiore, Tószefta Peszách. 3a alapján).
Manapság nem veszik eléggé tekintetbe, milyen hatalmas volt az áldozati kultusz befolyása a nép lelkületére az ősi Izráelben. Elég, ha I. Sámuel és Jób könyvének bevezető fejezeteire utalunk, hogy ezt a befolyást elképzelhessük. Valójában az áldozatok és adományok felajánlásával egybekötött istentisztelet évszázadokon át a vallás legfőbb megnyilvánulása volt kifelé és az egyetlen út a legfelsőbb szellemi hatalom magassága felé. A központi szentély volt a tengely, amely körül a nemzeti élet forgott. A templom „fórum”, „erősség”, „egyetem” és „központi szentély” volt Izráel számára. A nép *szerette* a templom pompáját, a szertartásokat, a leviták zenéjét és énekét, a papok szolgálatát, a főpapot, amint ott állt és megáldotta a leboruló gyülekezetet mély csöndben és áhitatban az Engesztelés napján. Finoman fejezik ezt ki a zsoltárköltő szavai.

> „Mily kedvesek a te hajlékaid, Örökkévaló, Seregek Ura! Vágyódott és epedt is a lelkem az Örökkévaló udvarai után, …boldogok, akik házadat lakják, egyre dícsérnek Téged. Szela” (Zsolt. LXXXIV,2–5).
>
> „Mint a szarvasünő, mely kiáltoz vizek medrei felé, úgy kiáltoz a lelkem Tefeléd, ó Isten, Szomjúhozik lelkem Istenre, az élő Istenre; mikor mehetek el és jelenhetek meg Isten színe előtt?” (Zsolt. XLII,2–3).
>
> „Küldd világosságodat és hűségedet, azok vezéreljenek engem, vigyenek el szent helyedhez és hajlékaidhoz; hadd mehessek be Isten oltárához, ujjongó örömöm Istenéhez” (Zsolt. XLIII,3–4).

A vallásos elragadtatás ritkán nyilvánult meg szebben, mint ezekben a zsoltár-versekben; és hogy ezek a szavak istenfélő emberek őszinte és komoly vallásosságát tükrözik vissza, az minden vitán fölül áll. Azonban „gonosztevők is bíztak az áldozatban, mert hatásos eszköznek tartották Isten kiengesztelésére, mint ahogy az ajándékozás is a bíró megvesztegetésére szolgálhat. Az áldozat ilyenirányú hatásában való hit Istenről és a vallásról alkotott erkölcstelen felfogáson alapult. Ezért támadták a próféták” (Moore).

II.
Ellenzik-e a próféták az áldozatot?

A próféták állásfoglalását az áldozati kultusszal szemben nagyon sokan tévesen értelmezik. Állásfoglalásukat gyakran teljesen ellenségesnek tekintik. De ez nem felel meg a valóságnak.
A próféták nem akarták a vallás külső megnyilvánulásait megváltoztatni vagy eltörölni. Nem voltak olyan meggondolatlanok azt követelni, hogy az istentiszteletet mentesítsék minden szimbolizmustól. Ők csak az ellen a végzetes felfogás ellen tiltakoztak, amely ezeket a külső szimbolumokat a vallás lényegének tekintette. Az áldozatok babonás *túlbecsülése* ellen, az igazságossággal, könyörületességgel és tisztasággal szemben; különösen pedig az olyan istentelenségek ellen küzdöttek, amelyek gyakran kísérték az áldozatokat.
Így pl. Ámósz jogfosztást és tisztátalanságot vet a nép szemére és figyelmezteti őket, hogy mindaddig, amíg ezeket cselekszik, az áldozatok sokasága nem másítja meg a várható isteni büntetést.

> „Gyűlölöm, megvetem ünnepeiteket; nem tűrhetem gyülekezéseiteket. Mert ha bemutattok nekem égőáldozatokat meg lisztáldozatokat, nem kedvelem; békeáldozatot hízó barmaitokból nem nézek. Távolítsd el tőlem énekeidnek zúgását s lantjaidnak zenéjét nem hallgatom! Hadd hömpölyögjön mint a víz a jog és az igazság, mint az örökké folyó patak” (V,21–24).

Isten nem volna a Szentség Istene, ha nem „gyűlölné” és nem „vetné meg” a szentségtelen és becstelen ájtatoskodók áldozatait, énekeit és dicshimnuszait. De nem találunk célzást arra, hogy az áldozatok, imák és dicshimnuszok azután is „gyűlöletesek” lennének Isten előtt, miután a hívők már eltávolodtak bűneiktől. Ugyanebben a beszédben inti a népet:

> „Gyűlöljétek a rosszat és szeressétek a jót; állítsátok föl a kapuban a jogot: talán megkönyörül az Örökkévaló, a Seregek Istene, Józsefnek maradékán” (15. vers.)

Jesája kijelenti, hogy a leggondosabban végzett szertartás, ha nem párosul tisztességes életmóddal, semmit sem ér, sőt istenkáromlásnak számít. Az akkori Izráel ellen szóló nagy vádbeszédében így kiált fel:
„Ó, vétkező nemzet, bűnnel terhelt nép… Minek nekem áldozataitok sokasága? szól az Örökkévaló: Jóllaktam a kosok égőáldozataival és a hízó barmok zsírjával, a tulkok, juhok és bakok vérét nem kedvelem. Midőn jöttök megjelenni színem előtt, ki követelte azt tőletek, hogy tapossátok pitvaraimat? Ne hozzatok többé hiábavaló lisztáldozatot, utálatos füstölgés az nekem, újhold és szombat, gyülekezet hirdetése – nem tűrhetek jogtalanságot ünnepléssel. Újholdaitokat és ünnepeiteket gyűlöli lelkem; terhemre lettek, megúntam elviselni. És amikor kiterjesztitek kezeteket, elrejtem szememet előletek, ha sokat is imádkoztok, nem hallom: kezetek vérrel van tele. Mosakodjatok, tisztuljatok meg, távolítsátok el szemem elől tetteitek rosszaságát, szűnjetek meg rosszat tenni! Tanuljatok meg jót tenni, törekedjetek jogosságra, *igazítsátok útba az erőszakost,* szerezzetek jogot az árvának, támogassátok az özvegy ügyét!” (Jes. I,4.11–17).
Ha ezt a beszédet úgy értelmeznők, hogy Jesája feltétlenül elítéli az összes áldozatokat, akkor a feltétlen elítélésben benne volna a szombatok és ünnepek megbélyegzése is, továbbá a „gyülekezet hirdetés”, azaz az istentiszteletek és az emberek szentélyhez zarándoklásának helytelenítése; mert mindezeket együtt említi a „bakok vérével” és a „hízó barmok zsírjával”. De az viszont kétségtelen, hogy Jesája szemében az imák, a szombatok, az ünnepi gyülekezések és a templomi kultusz megbecsülésre méltó szent intézmények voltak, amelyek nélkülözhetetlenek a vallási életben és csak az ezekkel való istentelen *visszaéléseket ostorozza.* Ugyanez vonatkozik tehát az ő viszonyára az áldozatokhoz. A próféta nem azt hirdeti „szűnjetek meg áldozatot bemutatni”, hanem, hogy „szűnjetek meg rosszat tenni”.
Ha tárgyilagosan ítéljük meg Ámósz fenti szavait, aki az első író próféta volt, és Jesáját, aki kimondta azt, amit az áldozat legélesebb elítélésének szoktak tekinteni, arra a meggyőződésre jutunk, „hogy élt – a régi Izráelben – az áldozatok bemutatásának szép, erkölcsös szokása, de létezett az előbbivel szemben istenkáromló visszaélés is az áldozati kultusszal. A próféták ez utóbbi ellen hirdettek harcot, amiből nem következik az, hogy az előbbit is ellenezték volna” (Baxter).
A próféták szónokok voltak, néha szónoki túlzással éltek, hogy ráébresszék hallgatóikat az igazság igazi tudatára, ami különben elkerülte volna figyelmüket. És midőn szemben találták magukkal azt

a káros felfogást, mely szerint Isten semmit sem kíván csak áldozatot és látták, hogy a nép szerint az áldozat jóváteszi a jogtalanságot, a szívtelenséget és a tisztátlanságot, rettenetes felháborodásuknak adtak kifejezést a felindultság szenvedélyes nyelvén. (Lásd Jeremiás VII,22-höz szóló magyarázatot, 345. old.)
A tanítás, melyet a próféták be akartak vésni Izráel lelkébe, soha többé nem ment feledésbe. Ez visszhangzik a Szentírás más helyein is. Egyébként már Sámuel próféta is kifejezésre juttatta ezt, midőn Saul azt hitte, hogy az áldozatokkal mindent ki lehet engesztelni: „Vajjon oly kedvet talál-e az Örökkévaló az égő- és vágóáldozatokban, mint abban, hogy hallgatnak az Örökkévaló szavára? Íme, az engedelmesség jobb az áldozatnál, a figyelem a kosok zsírjánál" (I. Sám. XV,22). Ugyanezt a gondolatot domborítja ki a következő bibliai mondás: „A gonoszok áldozata útálat az Örökkévalónak" (Péld. XV,8). Aki a szegényektől kizsarolt értéket mutatja be áldozatul, olyan, mintha gyilkosságot követne el (Szirách XXXIV,20); végül a Rabbiknak is az a véleményük, hogy az engedelmesség Isten iránt és az emberszeretet értékesebbek, mint az áldozat. (V. ö. Abóth d. R. Náthán I,4. fej., továbbá Guttmann M. Erec stb. 99 és köv. 110 és köv.)

III.
A Rabbik és az áldozati kultusz.

A Rabbik szerint az áldozat intézménye egyik jele az isteni szeretetnek Izráel iránt. Célja, hogy békét hozzon a világ számára. (Lev. r. IX,8–9.) Mindamellett szerintük az áldozati kultusznak nincs uralkodó jellege, hanem egyenlő értékű a Tóra ismeretével és tanulmányozásával, az imával és a jó tettekkel. Az áldozati szertartás egyes részeinek szimbolikus értelmet adtak és mély erkölcsi tanulságokat vontak le belőlük. Így pl. az áldozati szabályok bizonyítják, hogy Isten az üldözötteket pártolja. A szarvasmarhákat elragadják az oroszlánok, a kecskéket a párducok, a juhokat a farkasok, de az Isten azt parancsolta: „Ne azokat mutassátok be áldozatul nekem, amelyek más állatokat üldöznek, hanem azokat, amelyek üldözést szenvednek" (Baba Qama 93a). Hasonló módon tanította Philo, hogy „az áldozatok tökéletessége arra utal, hogy az áldozónak is feddhetetlennek kell lennie; hogy az izraelitáknak soha sem szabad az oltárhoz magukkal hozniok lelki gyengeséget vagy gonosz szenvedélyt, hanem teljes lelki tisztaságra kell törekedniök, nehogy Isten undorral forduljon el tőlük. Nem lehet Isten törvényszéke elé megvesztegetéssel járulni; Isten elutasítja a bűnöst, még ha száz ökröt (hekatombát) áldoz is naponta és kegyesen fogadja az ártatlant, még ha egyáltalán nem is mutat be áldozatot. Isten előtt kedvesek a tűz nélküli oltárok, amelyeket az erények koszorúja övez".
A Rabbik a bűnbánat alapvető fontosságát hirdetik, majdnem mindenhatóságot tulajdonítanak annak az ember lelki életében. „Megkérdezték a Bölcseséget: 'ha az ember vétkezik, mi legyen a büntetése?' A Bölcseség így felelt: 'a bűn üldözi a bűnöst.' Azután kérdezték az emberek a próféciát, a Tórát és Istent: 'ha vétkezik az ember, mi legyen a büntetése?' A prófécia azt mondta: 'a lélek, amely bűnt követ el, haljon meg.' A Tóra így felelt, 'hozzon bűnáldozatot és bocsáttassék meg a bűne' Isten azonban így válaszolt: 'bánja meg bűnét és bocsánatot nyer" (jer. Mákkóth II,8). A rabbinikus felfogás szerint a bűnbánat az egyedüli feltétele minden engesztelésnek és minden bűnbocsánatnak: „Sem a bűnáldozat, sem a vétekáldozat, sem az Engesztelés napja nem használ bűnbánat nélkül" (Tószefta Jóma V,9; M. u. o. VIII,8). Az áldozatok megszűntével a Tóra tanulása, ima és jótékony cselekedetek léptek végérvényesen a templomi kultusz helyébe. Ez az oka annak, hogy a szentély pusztulása nem bénította meg a zsidóságot. A szentély pusztulása után is megmaradt a zsinagóga Tóra felolvasásával és Tóra magyarázásával és közös istentisztelettel áldozó pap és áldozati szertartás nélkül. A szentély csak Jeruzsálemben volt, de zsinagóga ott volt minden faluban, mint a zsidó hit kifejezője, napról-napra és hétről-hétre. „A szentély volt az oltár, a zsinagóga a tűzhely, de a szent tűz mindkettőn égett. A szentély pusztulásával kialudt a tűz az oltáron, eltaposta azt a győztes lába, de tovább izzott a tűzhelyen… a zsidó nép az ő egész, hosszú történelme folyamán alig mutathat fel valami csodálatosabbat, mint a zsinagóga megteremtését. Egyetlen emberi intézménynek sincs hosszabb összefüggő története és egyik sem tett többet az

emberi nem emelkedéséért” (Herford).

IV.
Az áldozat zsidó értelmezései.

A rabbinikus zsidóság elfogadta az áldozati törvényeket, de nem állítja azt, hogy kielégítő magyarázatot talált minden részletére. „Az áldozati intézkedések a kinyilatkoztatott vallás szerves részét alkották és az írott törvények kötelező erejével bírtak. Nem volt gyakorlati jelentősége azon probléma kutatásának, hogy miért rendelte el ezt így a Törvényalkotó és miért nem másképp. Elég volt az a tény, hogy Ö rendelte ezt el Izráel számára ” (Moore). Néha a Rabbik a szimbolizmushoz folyamodtak, persze sokkal kisebb mértékben, mint Philo. Az ő viszonyuk az áldozatokhoz változatlan maradt a különböző korszakokon keresztül és élénk kifejezésre talált Jehúda Hálévi írásaiban a középkorban, S. R. Hirsch és D. Hoffmann írásaiban az újabb időkben. Ez utóbbi szerint az áldozat jelképezi az ember Isten iránt érzett háláját, függését Tőle, a tökéletes odaadást, amellyel Neki tartozik, végül az ember bizodalmát Iránta.

Az áldozat szimbolikus magyarázatával párhuzamosan halad az úgynevezett jogi magyarázat. Ezt képviseli Ibn Ezra és sok tekintetben Náchmánidesz. Ennek az elméletnek lényege a következő: Ha az ember bűnbe esik, életével tartozik Istennek; de a kegyes Gondviselés megengedi neki, hogy önmaga helyett egy hibátlan áldozatot hozzon, amelyre a kéz rátámasztása által képletesen átruházza bűnét.

Egészen más Maimonidesz és Ábárbánel racionális felfogása az áldozatról. Maimonidesz szerint az áldozati kultusz hozzáigazodott a nép kezdetleges eszmevilágához és arra törekedett, hogy eltérítse a népet pogány szomszédainak alacsonyrendű vallási szokásaitól. (Lásd a Lev. XVII,7-hez szóló magyarázatot.) Ezért korlátozza a Tóra az áldozatok bemutatását egyetlen helyre; ezáltal ezt a különleges istentiszteleti formát szűk határok közé szorítja. Kerülő úton, lassan és fokozatosan jutott így Izráel a legmagasabb istentisztelet színvonaláig, ami szellemi természetű. Abban az időben nem lehetett az emberekkel megértetni, hogy lehet Istent szolgálni áldozatok nélkül, mint ahogy ma is nehéz lenne olyan vallási rendszert elfogadtatni, amelyben az imának ne lenne semmi szerepe. Ábárbánel Maimonidesz felfogásának támogatására felhasználja Rabbi Lévinek egyik példázatát, amelyet a Midrásban találunk meg. „Egy király észrevette, hogy fia szeretett elhullott vagy vadállatok által széttépett állatok húsából enni. Erre így szólt a király: Egyék a fiú mindíg az én asztalomnál és majd magától leszokik erről a rettenetes szokásról. Így volt az izraelitákkal, akik az egyiptomi pogányságba züllöttek és áldozatokat szoktak hozni a magaslatokon a démonoknak, és ezáltal büntetést vontak magukra. Erre mondta a Szent, áldott legyen Ő, mutassák be mindenkor az áldozatokat Én előttem a szentélyben és így majd elszoknak a bálványimádástól és megmenekülnek.” (Lev. r. XXII,8 Ábárbánel olvasata szerint. V. ö. Hoffmann, Lev. I. 81 old.)

Ennek a felfogásnak ellenére a Rabbik és olyan gondolkodók is mint Maimonidesz és Ábárbánel nem hagytak fel azzal a reménységgel, hogy a messiási időben ismét helyreáll az áldozati kultusz. „Még azok a törvények is, amelyeket egy emberi testület alkotott, érvényben maradnak mindaddig, amíg szabályszerű törvényes módon meg nem szüntetik őket. Mi nem tudjuk, hogy a Tóra e törvényei közül visszavonatik-e bármelyik is, de meg vagyunk győződve arról, hogy ha visszavonnak is azok közül egyeseket, az époly meggyőző kinyilatkoztatás által fog megtörténni, mint a törvényadás a Szinajon. Másrészt viszont az áldozati kultusz újjáéledését is isteni hangnak kell hirdetnie próféta által” (M. Friedländer).

A Rabbik azonban remélték, hogy a fejlődés folyamán az emberi erkölcsök magasabb színvonalra emelkednek, úgyhogy engesztelő áldozatokra nem is lesz többé szükség. Csak az Isten iránti hála érzése marad meg. „A messiási korban minden áldozat meg fog szűnni, kivéve a hálaáldozatot, amely örökké érvényben marad”. (Tanchuma Emór XIX, Midr. Tehillim LVI,4., v. ö. Guttmann M. Erec stb. 104.)

II. Cáv.
(VI–VIII.)

Utasítások a papoknak.

Lev VI.

1–6. Tűz a mindennapi áldozathoz.

Lev 6,2

Áronnak és fiainak. Az első öt fejezet „Izráel fiai”-nak szólt, az egész népre vonatkozott. A VI. és a VII. fejezet a papoknak szóló áldozati kézikönyvnek tekinthető.

törvény. Héberül: *„tóra”;* szószerint: „utasítás”. Ez a kifejezés: „Ez a *tóra*…ról” a Leviticusban rendszerint olyan szakaszt vezet be, amely egy külön törvényt vagy egy összefüggő törvénycsoportot tartalmaz.

az égőáldozatról. Az I. fejezetben leírt égőáldozat az egyén önkéntes áldozata volt. Az itt szereplő égőáldozat az állandó áldozat, amelyet minden reggel és este a közösség nevében mutatnak be. (Exod. XXIX,38–42). Ezért nevezik *„támid”*-nak, vagy „állandó” áldozatnak. Az esti áldozat tüzét égve hagyták egész éjjelen át, úgyhogy annak lángjánál meggyújthatták a reggeli égőáldozat fáját. Későbbi korban ezeket az égőáldozatokat a közösségért bemutatott engesztelőáldozatnak tartották és ezért nemzeti intézménynek tekintették. Bölcseink ezért súlyt helyeztek arra, hogy az egész zsidó nép joga és kötelessége legyen ezeknek költségeit fedezni és nemcsak néhány gazdag adakozónak. Gondoskodtak továbbá arról, hogy az egész nemzet szellemileg közvetlenül részt vegyen ezeknek a mindennapi áldozatoknak bemutatásánál. E célból a palesztinai zsidóságot a papok és leviták 24 „őrjáratára” osztották fel (משמרות), amelyeknek mindegyike sorjában egy-egy hétig vett részt a templomi szolgálatban. Mindegyik papi „őrjárat” mellett volt egy megfelelő izraelita (nem papi) küldöttség (מעמד), amelynek egyrésze a papok mellett állt és imákat mondott az áldozati szertartás alatt. A küldöttség többi tagjai helyi imaházaikban gyűltek össze és a Tórának az áldozatokról szóló részeit olvasták fel. (Táánith 27ab; Josephus Antiquitates VII,14. 7.) „Így elhárult az a fenyegető veszély, hogy a nyilvános és állandó áldozatokat automatikusan bűnbocsánatot biztosító intézménynek tekintsék” (Büchler).

Lev 6,3

húzzon testére. Exod. XXVIII,39.42. írja le ezeket az öltözékeket.

a hamut. A hamunak eltávolítása (תרומת הדשן) fejezte be az előbbi nap áldozati szertartásait, és ezért kellett hozzá papi ruházatot ölteni.

az oltár mellé. A hagyomány szerint az égőáldozat hamuját annak a lejtőnek a keleti oldalára helyezték naponta, amely az oltárhoz vezetett. Ha már nagyon magasra halmozódott fel a hamu, kivitték a táboron kívülre; lásd a köv. verset.

Lev 6,4

más ruhát. A szent papi ruhákat csakis a szentélyben viselhették.

tiszta helyre. Lásd a IV,12-höz szóló magyarázatot.

Lev 6,5

ki ne aludjék Nappal sem. Még szombaton is kellett tüzelőanyagot tenni az oltárra. Az a törvény, hogy „ne gyujtsatok tüzet a ti lakóhelyeiteken sehol szombatnak napján” (Exod. XXXV,3), nem

vonatkozott a szentélyre.
a békeáldozat. Csak példaként említtetik.

Lev 6,6

Örök tűz. A mindennapi két áldozat révén a tűz állandóan égett az oltáron. Állandó tűz égett sok pogány oltáron is. Ott azonban a lángot vagy az istenség jelképének tekintették, vagy vele azonosították; míg a héber oltáron az örök tűz, – mint a *„Nér támid”* (Exod. XXVII,20) – csak tanuságtétel Izráel lankadatlan buzgósága mellett Isten szolgálatában és jelképe a vallásnak, amely áthatja az egész életet és nem korlátozódik meghatározott időre vagy helyre.
A Második Templom idején megállapított idejük volt mind a kóhénoknak és lévitáknak, mind a nép egyes családjainak, hogy mikor hozzák az oltárra való fát (Josephus; Misna Táánith IV,5; Tószefta u. o. IV [III] 5). Noha a fa adományozásának joga és kötelezettsége úgy mint a közáldozatok költségeinek fedezése az egész közösséget terhelték, mégis fát az egyes családok külön is hozhattak, hogy az oltár sohasem szenvedjen szükséget fában. Ezt prófétai intézkedésre vezették vissza (Nech. X,35; Tószefta u. o.).

7–11. További utasítások a lisztáldozatról.

Ezek a versek ismétlik és kiegészítik a II. fejezet szabályait és különös tekintettel vannak a mindennapi lisztáldozatra, amely a *„támid”* áldozattal járt (Exod. XXIX,41 köv.).

Lev 6,8

egy maroknyit. Nem határozottan megállapított mérték; mert a papok keze nem volt egyforma nagyságú.
illatrészül. Lásd a II,2-höz szóló magyarázatot.

Lev 6,9

A papoknak kellett azt megenniök és nem rendelkezhettek vele másként.

Lev 6,10

osztályrészükül. Nem volt szabad kovászt használni sem ahhoz a részhez, amelyet az oltáron égettek el (II,4.11), sem ahhoz a részhez, amely a papoknak járt.
Legszentebb. Lásd a II,3-hoz szóló magyarázatot. Ezt tehát csak Áron férfiutódai ehették.

Lev 6,11

Minden férfi. Még azok is, akik valamilyen testi hiba miatt nem voltak alkalmasak a szolgálatra; lásd XXI.
örök járandóság. Vagy: örök törvény.
járandóság. Vagy „illetmény” (Deutsch), vagy „osztályrész”. Hasonló értelme van a חק szónak. Gen. XLVII,22-ben.
bármi ér hozzájuk, szentté válik. Amint a rituális tisztátlanság, amely ragály módjára terjedt, úgy a rituális szentség is átment más tárgyakra is. Minden étel, ami érintkezésbe kerül szentelt étellel, maga is „szentté” lesz, és alá van vetve a קדשי קדשים vagy קדשים קלים szabályainak (II,3), az esetnek megfelelően. Sok modern magyarázó szerint az a kifejezés, hogy „szentté válik”, arra utal, hogy a szentélynek kell azt felajánlani. Ez esetben azonban יקדש helyett יתקדש-nak kellene állni a szövegben, mint Exod. XIX,22-ben (Wessely).

12–16. A főpap mindennapi lisztáldozata.

Lev 6,13

amely napon fölkenik őt. Ez a héber kifejezés (mint VII,35 és 36-ban is) talán azt jelenti, „a felkenése napjától kezdve” (Ibn Ezra). Felavatása után Áronnak minden nap lisztáldozatot kellett

bemutatnia saját költségén, nemcsak önmagáért, hanem az egész papságért *(mincháth chábittim).* Hasonlóképpen minden pap bemutatott lisztáldozatot, de csak szolgálata kezdetén (*mincháth chinnúch* = „a felavatás lisztáldozata").

Lev 6,14

sült lisztáldozatként darabokban. A megfelelő héber kifejezés nagyon homályos. A *„túfiné"* szót egyesek az asszir *„tappinnu"*-val hozzák összefüggésbe, amely szó egy gabona- vagy lisztfélét jelent. Más fordítások: „darabokra aprított süteményt… lisztáldozatnak" (Deutsch); „felaprított lisztáldozatnak darabokban" (Az Imit régi fordítása).

Lev 6,16

minden lisztáldozata. Azaz, nem csak az, amire itt kötelezi a Tóra, hanem ha a pap önként ajánlott fel lisztáldozatot, azt is egészen el kellett égetni az oltáron.

17–23. A vétekáldozat szentsége (v. ö. IV–V,13.)

Lev 6,19

egye meg. Azt a részt, amely az előírt részek elégetése után maradt, a szolgálattevő papnak és társainak kellett megenniök (lásd 22. v.).

Lev 6,21

törjék el. Cserépedény magába szív és visszatart valamit a benne főzött anyag tartalmából. Ezt még mosás és tisztítás után sem lehet teljesen eltávolítani (lásd XI,33).

Lev 6,23

vétekáldozatból. Lásd a IV. fejezetet.

A bűnáldozat. VII,1–10. (v. ö. V,14–26).

Lev 6,1

a bűnáldozatról. A vétekáldozattól eltérően ez nem hozott teljes engesztelést. Vagy bírságul hozták ezt egy „hűtlenség" elkövetéséért (lásd V,14–16.20–25), a jóvátételen kívül; vagy kétes esetekben (lásd V,17–19), amidőn az volt a rendeltetése, hogy megsemmisítse a bűn hatásait.
legszentebb. Lásd a II,3-hoz szóló magyarázatot.

Lev 6,2

Azon a helyen, ahol. Lásd az I,11-hez szóló magyarázatot.
hintse. A vétekáldozat vérét az oltár alapja felé hintették vagy a szarvaira kenték (IV,6 köv.), hogy ezzel a teljes engesztelést jelképezzék. De a bűnáldozat nem ilyen célt szolgált, (lásd az 1. verset;) ezért a vérrel csak körülhintették az oltárt.

Lev 6,7

aki engesztelést szerez vele. A szolgálattevő pap.

Lev 6,8

bőre. Az égőáldozatot le kellett nyúzni (I,6).

Lev 6,10

vagy száraz. Olaj nélkül: ez a szegény ember vétekáldozata volt, aki lánglisztet hozott állat helyett (V,11); lásd azonban Num. V,15.

11–21. Békeáldozat és hálaáldozat.
(v. ö. III.)

Lev 6,11

a békeáldozatról. Lásd a III,1-hez szóló magyarázatot. Ez a csoport három részre oszlik: 1. Hálaáldozatok betegségből való felgyógyulás vagy veszélyből való szabadulás esetében (Zsolt. CVII). 2. Olyan áldozatok, amelyeket fogadalom teljesítéseképpen hoztak, amit baj idején ígértek meg (Zsolt. CXVI). 3. Önkéntes áldozatok, amidőn az embert szíve készteti erre hálából Isten jótéteményeiért (Zsolt. CIII,1–5).

Lev 6,12

hálaadásul. Bölcseink a hálaáldozatot egyik legértékesebb áldozatnak tekintették; és azt mondják, hogy a messiási korban minden áldozat befejezi majd nevelőhatású küldetését, kivéve ezt az egyet, amely a hála kötelességét vési az ember lelkébe. Ez az áldozat fennmarad örökre. A próféták a hálátlanságot olyan bűnnek tekintik, amely az embert az oktalan állat színvonala alá süllyeszti (Jes. I,3). Az áldozatok megszűnése óta a zsidók helyettük hálaimákkal hódolnak Istenüknek. Akik az életet veszélyeztető tengeri vagy szárazföldi útról térnek haza, fogságból szabadultak meg vagy nagyobb betegségből épültek fel, nyilvánosan elmondják a *„Gómél”*-áldást a Tóra előtt.
kovásztalan kalácsokat. Lásd a II,4-hez szóló magyarázatot.

Lev 6,13

Kovászos kenyérből. Ami rendes étkezés és kultuszbeli étkezések tartozéka is volt; ezt természetesen nem mutatták be az oltáron (lásd II,11).

Lev 6,14

mindegyik áldozatából egyet. Egy lepényt minden fajtából.

Lev 6,15

az áldozás napján. V. ö. VIII,32 „És ami megmarad a húsból és a kenyérből, azt tűzben égessétek el”.

Lev 6,16

fogadalom vagy felajánlás. Mindkettő hasonló jellegű, csak a bemutatási kötelezettség szempontjából van közöttük eltérés. Ha valaki azt mondja, „magamra vállalom egy áldozat hozatalát”, (הרי עלי), az állat megjelölése nélkül, akkor mindenesetre kell neki egy áldozatot bemutatni. Ez a: נדר. Ha pedig azt mondja, *„ezt* az állatot feláldozom” (הרי זה), akkor a felelősség a kijelölt állatpéldányhoz fűződik. Ha elvész, nem köteles mást hozni. Ez a: נדבה. (Qinim I,1).
és másnap. Ezeket gyakrabban hozták, mint a hálaáldozatokat; és ha ugyanaz a törvény vonatkozott volna a fogadalmi áldozatokra mint a békeáldozatokra, nagyon sok hús ment volna veszendőbe. A harmadik napon azonban ennek a húsát sem volt szabad használni.

Lev 6,18

nem lesz beszámítva. Azaz, az áldozat érvénytelen lesz.
megvetés tárgya. Héberül: „piggúl”; terminus technicus az állott áldozati húsra.
viselje bűnét. XIX,8 megállapítja, hogy aki ilyen húst eszik, „az az ember irtassék ki a népből”. „Nem emberek által keresztülviendő büntetés, hanem Isten által” (Driver). (Talmudi felfogás. V. ö. Maimonidesz, Misna Komm. Szanh. IX. fej. végén.) Több visszataszító bűnnek, mind az erkölcs, mind a kultusz területein, büntetése a כרת „kiirtás” volt; egyes esetekben némelyek szerint, a כרת a kiközösítéssel volt azonos. Az az ember, aki nem akart belépni az isteni szövetségbe (Gen. XVII,14), vagy az, aki nem akart résztvenni a peszachi ünnepségben, a nemzet születési ünnepén (Exod. XII,15), árulónak számított, és a kiközösítés nem volt túlságosan súlyos büntetés számára (Sulzberger).

Lev 6,19

És a húst. T. i. a békeáldozat húsát.

Lev 6,20

tisztátalanság van rajta. Ez olyan tisztátalanságra vonatkozik, amely testi eredetű és az emberben magában van, XI–XV. foglalkozik ezekkel.

Lev 6,21

ember tisztátalanságát. Lásd V,2 köv.
undok állatot. Héberül: שקץ טמא. Csúszó-mászót, amelyet nem volt szabad megenni.

22–27. A zsír és a vér tilalma.

Lev 6,23

zsírját. Általánosságban III,17-ben beszél erről. Itt részletezi a dolgokat.
se ökörnek, se juhnak, se kecskének. A három áldozati állat; ezeknek a zsírját, amelyet חלב-nek neveznek, tilos megenni, kivéve a hússal szervesen összetartozó zsírt, mely nem esik tilalom alá. A tiszta állat többi zsírját שומן-nak nevezik és meg van engedve.

Lev 6,24

Elhullott állatnak. Héberül: *„nevéla”,* ezt a terminus technicust használják olyan állatra is, amelyet nem az előírás szerint vágtak le.

Lev 6,26

sem madárét, sem baromét. Mivel itt csak ezt a két gyüjtőfogalmat említi, bölcseink azt a következtetést vonták le, hogy ez a tilalom nem vonatkozik a halakra. Ezért a rituális sózás kötelezettsége, amelynek az a célja, hogy eltávolítsa a vért, nem kötelező a halaknál (Keritóth 20b).

Lev 6,27

vért eszik. Lásd a XVII,10-hez szóló magyarázatot.

28–34. A papok része a békeáldozatból.

Lev 6,30

lengetéssel. Az áldozatnak előírt részét az áldozó kezére tették, azután a pap saját kezét az áldozó keze alá tette, azt először előre és hátra, majd felfelé és lefelé mozgatta; ezzel jelképezte, hogy az áldozat Istené, az ég és föld uráé.

Lev 6,31

a szegy. Csak a zsírt kellett az oltáron feláldozni, a szegy a pap osztályrésze volt.

Lev 6,32

a jobb combot. Ezt tekintették az állat egyik legjobb részének és a legelőkelőbb vendégnek tartották fenn, (I. Sám. IX,24).

Lev 6,34

a lengetett szegyet és az adomány combját. A szegy az, amit lengettek és a comb az, amit „adomány”-ként *(terúma)* adtak.

35–38. Befejező rész az áldozatokról.

Lev 6,35

amelyen. Azaz, azon a napon és attól kezdve; v. ö. a VI,13-hoz szóló magyarázattal.

Lev 6,37

a fölavatásról. Szószerint: *„megtöltés”*. „A kéz megtöltése” héber terminus technicus valamely állásra való kinevezésre; bizonyára célzás rejlik benne az áldozatokra, amelyeket a kézbe tettek és ami feljogosította őt, hogy szolgálatot teljesítsen mint pap. Ezt az áldozatot Exod. XXIX. írja le.

A szentély szolgálatának bevezetése. (VIII–X.)

Lev VIII. Áron és fiainak felszentelése.

Áron és fiainak kijelölése a papságra Exod. XXVIII-ban található meg; Exod. XXIX és XL-ben megtaláljuk az utasításokat ruházatukra vonatkozólag és bevezetésüket szent tisztségükbe. Könyvünk először leírja az áldozatok különböző csoportjait és csak azután számol be a szentély szolgálatának berendezéséről és a papság felszenteléséről.

Lev 8,2

a kosarat a kovásztalan kenyérre. Lásd Exod. XXIX,2.

Lev 8,3

az egész községet. Némely magyarázó (pl. Ibn Ezra) szerint ez a kifejezés csak a törzsek fejeire és véneire vonatkozik; mások szerint mindenkinek szólt ez a felszólítás. A nagy többségnek azonban kinn kellett volna állnia, bizonyára a Szinaj hegy lankáin, amelynek aljánál táboroztak.

Lev 8,5

Ez az. A felszentelés, amelynek kezdődnie kell, Isten határozott akaratára történik. Azért volt szükséges az egyetemes gyűlés tanúságára a felszentelésnél, hogy elhárítsanak minden esetleges lázadást, amely Áron és fiainak előjogai ellen irányulna. Ilyen lázadási kísérlettel találkozunk Kóráhnál (Num. XVI).

Lev 8,6

És odavezette Mózes. A találkozás sátrának bejáratához, ahol a mosdómedence volt.
megmosdatta. Azaz, megparancsolta nekik, hogy mossák meg kezüket és lábukat (Ibn Ezra). A Szifra szerint a papoknak először egész testüket meg kellett fürösztenie, ahogy azt a főpap az Engesztelés napján tette (XVI,4). Rendesen csak kezüket és lábukat mosták meg, amidőn a szentélybe beléptek. (Exod. XXX,19); de a felszentelés napján teljes fürdés volt kötelező. A fürdés lelki jelentősége, mint a felszentelés első foka, érthető.

Lev 8,7

Ráadta. Áronra. Áron és fiainak ruházatát leírja Exod. XXVIII., a papok ruházatát Exod. XXIX. Áron és fiainak beöltöztetése volt a következő lépés szent tisztségükbe való bevezetésüknél. Ezzel ellátta őket Mózes szentségük és tisztségük látható jelvényeivel; lásd Exodus 342. old.

Lev 8,8

az Úrim-ot és Tummim-ot. Lásd Exod. XXVIII,30-hoz szóló magyarázatot.

Lev 8,10

a kenőolajat. Ennek alkatrészeit Exod. XXX,23–25. írja le. Az olajat a naptól perzselt bőrre gyakorolt hűsítő hatása a kényelem és boldogság jelképévé tette; míg világításra alkalmas volta a világosság és az élet gondolatára utalt. Ezért az olajjal való felkenés jelképévé lett az isteni szellemből kisugárzó világosságnak és életnek.
mindent, ami benne volt. A frigyládát, a színkenyerek asztalát stb.

Lev 8,11

az oltárra. Az égőáldozati oltárra.

hétszer. Az oltár felszentelése hét napig tartott; minden nap fel kellett kenni; Ex. XXIX,36.

Lev 8,12

És öntött a kenőolajból. Más helyeken (Exod. XXVIII,41; XL,15; Lev. VII,36; X,7) az összes papokról az áll, hogy felkenték őket. Noha Áront és fiait is behintették olajjal, de csakis a főpapnak öntöttek olajat a fejére.

Lev 8,13

amint parancsolta az Örökkévaló. Lásd Exod. XXIX,8. köv.

Lev 8,14

a vétekáldozat tulkát. Az első bemutatott áldozatnak meg kellett tisztítania a papokat minden vétküktől, amit elkövethettek. Előbb nekik maguknak kellett engesztelést nyerniök és csak ennek megtörténte után támogathattak másokat megszerzésében.

rátették kezüket. Eközben beismerték bűneiket; lásd az I,4-hez szóló magyarázatot.

Lev 8,15

És levágta. Mózes. Az eljárás ugyanaz volt, mint ami rendszerint a vétekáldozattal járt (IV. fejezet).

Lev 8,17

amint parancsolta az Örökkévaló. Lásd IV,12.

Lev 8,18

kosát. A vétekáldozat után közvetlenül bemutattak egy égőáldozatot (lásd Exod. XXIX,15 köv.) annak kifejezésére, hogy teljes szívvel alávetik magukat Isten akaratának, Őt akarják követni. Az égőáldozatnál szokásos szertartásokat végezték el. (I. fej.).

Lev 8,22

a felavatás kosát. Ez utóbbi volt a speciális felszentelési áldozat (Exod. XXIX,19 köv.); lásd a köv. verset.

Lev 8,23

fülének… kezének… lábának. Jelképes cselekedet; utal az egész test felszentelésére. A papnak felszentelt fülre volt szüksége, hogy mindíg figyeljen Isten parancsolataira; felszentelt kezekre, hogy mindenkor teljesítse az Ő akaratát; és felszentelt lábakra, hogy mindíg szent utakon járjon (Dillmann); lásd Ex. XXIX,20.

Lev 8,24

És odavezette Áron fiait. Ez Áronra nem vonatkozik, mert Áron kétségtelenül Mózes mellett állt az egész szertartás alatt.

Lev 8,25

jobb combot. Lásd a VII,32-höz szóló magyarázatot.

Lev 8,27

És rátette az egészet. A különböző áldozatoknak felsorolt részeit a papok kezére tették. Ezzel emlékeztették őket megbizatásukra, amelyet a nép érdekében az oltár szolgálatában kellett végezniök, továbbá arra, hogy hűségesen teljesítsék a rájuk bízott szent kötelességet.

és lengette azokat. Lásd a VII,30-hoz szóló magyarázatot.

Lev 8,29

És Mózes. Mivel a papi szolgálatot ideiglenesen ő végezte.

Lev 8,30

a kenőolajból és a vérből. Ez volt a felszentelő szertartás csúcspontja; a kettős behintés „megszentelte” a papokat és ruháikat és egyben jelképezte a papság két főkötelességét: az isteni világosságot terjeszteni és hirdetni azt az igazságot, hogy Isten engesztelést nyújt az őszinte

megtérőnek.
fiaira. Lásd a 12. vershez szóló magyarázatot.

Lev 8,31
és ott egyétek meg. Ez az étkezés pecsételte meg a papok szövetségét Istennel. Arról a szokásról, hogy a szerződés megkötését szertartásos lakomával szentesítik, lásd Gen. XXXI,46-hoz szóló magyarázatot.
amint parancsoltam. Ez úgy értendő, hogy Isten előzőleg azt Mózesnek megparancsolta. Ő követi az isteni rendelkezést. A Septuaginta így fordítja ezt a helyet: „amint parancsot kaptam rá". Valóban ezt a héber szöveget nyerjük, ha a pontozást megváltoztatjuk, anélkül, hogy egyetlen mássalhangzót felcserélnénk.

Lev 8,32
És ami megmarad. Reggelig.

Lev 8,33
És ne menjetek ki. Óvóintézkedés, nehogy tisztátalan dolgokkal kerüljenek érintkezésbe és figyelmük világi dolgokra terelődjék. A felszentelés hetében az észt és szívet bekövetkezendő hivatásuk szentségére és jelentőségére kellett irányítaniok.

Lev 8,34
Amint tették ezen a napon. Az első napon végzett szertartásokat ismételni kellett a hét nap mindegyikén (Exod. XXIX,35. köv.).

Lev 8,35
hogy meg ne haljatok. Gyakran figyelmezteti a Tóra a papokat, hogy az isteni szabályok megszegése a legnagyobb veszélybe döntheti őket.

Lev 8,36
És Áron és fiai elvégezték. Önként alávetették magukat a felszentelés szertartásának, ezzel bizonyították, hogy készek a Legfelsőbb szolgálatába lépni.

III. Semini.
(IX–XI.)

Lev IX.
A papok átveszik hivatalukat.

Lev 9,1
a nyolcadik napon. Hét nap múltán, ameddig a papok felavatása tartott.

Lev 9,2
borjút. Egy kétéves állatot.
vétekáldozatnak. Az újonnan beiktatott főpap azzal kezdte szolgálatát, hogy vétekáldozatot mutatott be önmagáért és fiaiért.

Lev 9,3
A népért hozott áldozat összefoglaló jellegű volt, az áldozatok főtípusai képviselve vannak benne. Ennek a szertartásnak egyszerűsége ellentétben áll azoknak az áldozatoknak hatalmas tömegével, amelyeket Salamon király mutatott be, midőn felszentelte a templomot (I. Kir. VIII,63). Isten nem követel többet népétől, mint amennyit az el bír viselni.

Lev 9,3

Izráel fiaihoz. Azaz, az összegyűlt vénekhez, akik a közösséget képviselték.

Lev 9,4

megjelenik. A héberben perfectum van; úgy mondja el az eseményt, mintha már megtörtént volna, mert bizonyos benne, hogy meg fog történni.

Lev 9,5

az Örökkévaló színe előtt. Az Ő jelenlétében, mivel a találkozás sátra előtt gyűltek össze.

Lev 9,6

cselekedjétek. Amíg a papok és a nép nem tisztulnak meg, Isten nem nyilatkozik meg előttük, és nem mutatja az Ő helyeslését.
az Örökkévaló dicsősége. Istent magát nem fogják látni, csak jelenlétének megnyilvánulását (24. v.), bizonyos jelenségek megtörténte által.

Lev 9,7

Jöjj közelebb. Áron bizonytalanul és félénken közeledett az oltárhoz; Mózesnek biztatnia kellett őt (Szifra). Nem a gőgösség vagy büszkeség érzésével tette meg Áron az első lépéseket szent hivatása kezdetén.
magadnak és a népnek. A főpap tisztasága magával hozta és visszatükrözte a nép tisztaságát is.

Lev 9,9

Áron fiai. Mivel Áron maga vágta le az áldozatot, szüksége volt fiai segítségére a többi szertartás elvégzésénél.
az oltár szarvaira. Az égőáldozati oltárról van szó.

Lev 9,10

a vétekáldozatból. Lásd IV,8 és köv.

Lev 9,11

És a húst és a bőrt. Lásd IV,12.

Lev 9,13

darabjai szerint. Lásd I,6.

Lev 9,15

bemutatja… mint az előbbit. A tisztítást, azaz a vér hintését épúgy végezték, mint Áron vétekáldozatánál, 8. v. és köv.

Lev 9,21

lengette. T. i. mielőtt a zsír elégett az oltáron. A lengetés szertartásáról lásd a VII,30-hoz szóló magyarázatot. A leírt áldozatok sorrendjének különös jelentősége volt. Először jött a vétekáldozat, ami az ember alárendelését jelképezi Istennel szemben; azután a lisztáldozat, ami a munka megszentelését jelentette; és végül a békeáldozat jelképezte az egyesülést Istennel. Először szabaduljanak meg a bűntől, azután vessék alá akaratukat Isten akaratának, szenteljék meg mindennapi munkájukat Isten szolgálatában és akkor Isten közelségébe juthatnak, ami az ember számára a legfenségesebb élmény.

Lev 9,22

fölemelte két kezét. Áldásra.
megáldotta őket. Rabbinikus hagyomány szerint a papi áldás (Num. VI,22. köv.) szavait mondta el. (jerus. Táánith IV,5; Náchmánidesz, Rási).

Lev 9,23

megáldották a népet. A zsidó hagyomány szerint a következő szavakkal köszöntötték a népet: „És legyen az Úrnak, a mi Istenünknek kelleme mi rajtunk, s kezeink munkáját szilárdítsd meg nálunk, s kezeink munkáját – szilárdítsd azt meg”. (Zsolt. XC,17) (Rási).

Lev 9,24

És tűz jött ki. Az áldozati hús részeit, amelyek még az oltár tűzhelyén voltak, hirtelen isteni tűz emésztette meg. Ez azt jelképezi, hogy az áldozat és az eszme, amit az kifejez, kegyet talált Isten színe előtt: v. ö. I. Kir. XVIII,38.
ujjongtak. Háladalt zengtek (Tárgum, Rási).
és leborultak arcukra. Hálával és imával; v. ö. Gen. XXIV,26.52.

Lev X.

1–5. Nádáb és Ábihu halála.

Lev 10,1
Nádáb és Ábihu. Áron legidősebb fiai. Hirtelen haláluk tanulságosan hirdeti: „Ne dicsekedjél a holnapi nappal, mert nem tudod, mit szül a mai nap”. (Péld. XXVII,1.) Úgy látszott, hogy ez a nap lesz Áron életének legboldogabb napja. Milyen emelkedett lehetett Áron hangulata, midőn a főpapi ruházatban lépkedett és magas tisztségének megfelelő szolgálatát végezte, és nemsokára két fia feküdt holtan lábainál!
serpenyőjét. Ezen szokták az izzó parazsat vinni.
idegen tüzet. Olyan tüzet, amely nem volt megszentelve, amely nem az isteni lángok által gyújtott oltártűzből eredt. Éppen a szentély felavatásának napján a szolgálatnak egy lényeges részét akarták megváltoztatni pillanatnyi szeszélyük hatása alatt. Az adott körülményeket és a tisztségüket tekintetbe véve, megbocsáthatatlan bűn volt az, amit cselekedtek. Mivel ez elbeszélés után az a törvény következik, hogy a papoknak nem szabad részegítő italt inni, mielőtt szolgálatukat végzik (8. v. és köv.), bölcseink azt állítják, hogy Nádáb és Ábihu ittas állapotban merészeltek belépni a szentélybe. Egy másik magyarázat az, hogy nem kérték ki sem Mózes, sem Áron véleményét ebben a kérdésben és apjuk és nagybátyjuk szándékos mellőzése irígységből fakadt. Így gondolkoztak: „Mikor halnak meg ezek az öregek? Meddig kell még várnunk, hogy mi vezethessük a közösséget?” Rosszindulatú becsvágy késztette őket, hogy elkövessék azt a tettet, amely aztán végzetessé vált számukra (Szifra XVI,1–2. jerus. Gitt. I,2. Peszikta d. r. Káhána Ácháré Móth elején).

Lev 10,2
megemésztette őket. Csodálatos módon, – így magyarázzák bölcseink – csak a lelkük pusztult el, de testük épségben maradt (Szanhed. 52a; l. m. a Tárgum Jerusalmi körülírását). Valószínű, hogy a tűz villámcsapásszerűen jött és megölte őket, anélkül, hogy ruházatuk elpusztult volna. Egyébként e vers hagyományos magyarázatából is arra lehet következtetni, hogy a halotthamvasztás gondolatát annyira visszataszítónak találták, hogy még ott is kiküszöbölik a lehetőségét, ahol mint büntetés szerepel. (l. Lőwinger. A halotthamvasztás zsidó szempontból 16–17. o.).

Lev 10,3
Ez az, amit szólt. A következő szavak nem fordulnak elő szószerint sehol, de a gondolat mégis következménye az Ex. XIX,22 és XXIX,1.44-ben mondottaknak, ahol a papok szentségéről és kötelességeiről van szó.
a Hozzám közelállók által. Éles ellentétben azzal a modern felfogással, amely szerint magasrangú vagy lángeszű emberek túltehetik magukat az erkölcsi törvényeken, a zsidóság azt tanítja, hogy mennél nagyobb valakinek a tudása, mennél magasabb az állása, annál szigorúbb mérték szerint ítélik meg őt (S. R. Hirsch) „Az igazaktól Isten mindent számonkér hajszálpontossággal” (Jebám. 121b).
az egész nép előtt megdicsőíttetem. Ha Isten megszenteltetik azok által, akik közel állanak hozzá, annak az lesz a következménye, hogy dicsőíteni fogja Őt az egész nép, amely a papoktól várja, hogy vezessék őket és hogy példát mutassanak.
hallgatott. Nem talált feleletet Mózes érvelésére; vagy pedig belenyugodott az igazságos ítéletbe,

amellyel Isten fiait sujtotta; v. ö. Zsolt. XXXIX,10. „Elnémultam, nem nyitom meg szájamat, mert Te cselekedted”.

Lev 10,4

Misáélt és Elcáfánt. Áron unokatestvérei és legközelebbi rokonai, akik nem voltak papok. Ha pap érintette volna meg a hullát, tisztátalanná vált volna és egy ideig alkalmatlan lenne a szent szolgálatra.

testvéreiteket. Rokonotokat.

a táboron kívülre. Hogy ott eltemessék őket. Mivel a sír mindenkit tisztátalanná tett, aki vele érintkezésbe jutott, a halottat a táboron kívül temették el.

Lev 10,5

köntöseikben. Lásd a 2. vershez szóló magyarázatot.

6–7. A papok ne gyászoljanak.

Lev 10,6

ruhátokat meg ne szaggasátok. A legelterjedtebb jele a gyásznak (Gen. XXXVII,29; XLIV,13). Ma is megszaggatják a zsidók ruháikat *(keria),* ha közeli rokon haláláról értesülnek.

hogy meg ne haljatok. Mert a gyász esetleg azt jelentené, hogy megbocsátják a szentély megszentségtelenítését, amit a halottak elkövettek.

és meg ne haragudjék. A régi rabbinikus magyarázat összeköti ezt a kifejezést, hogy „ne haragudjék” a következő mondattal. Eszerint tehát így fordítandó: „és meg ne haragudjék az egész gyülekezetre, látván, hogy összes testvéreitek, Izráel egész háza, megsiratja a tüzet, stb.”. Ez azt jelenti: Ha a papok mutatnák bánatukat, a gyülekezet többi tagjai is meggyászolnák a szomorú eseményt és talán Isten ellen is zúgolódnának a szerencsétlenség miatt, amely megzavarta az ünnepi napot. Akkor Isten haragja ellenük fordulna (Bachja b. Ásér Tóra-komm. i. h.).

Lev 10,7

ki ne menjetek. V. ö. VIII,33 és XXI,12.

8–11. Intés a papoknak a részegítő ital élvezése ellen.

Lev 10,9

Bort és részegítő italt. Amint már fentebb megjegyeztük, bölcseink összefüggésbe hozták Nádáb és Ábihu esetét ezzel a rendelkezéssel, amely megtiltja a részegítő italok élvezetét a templomi szolgálat előtt. Az elkeseredett lelkű emberek egyébként már a bibliai korban is a borban kerestek menekülést fájdalmuk elől. („Adjatok részegítő italt a bujdosónak és bort az elkeseredett lelkűeknek; igyék, felejtse el szegénységét és szenvedésére ne emlékezzék többé.” Péld. XXXI,6–7) A halott megsiratásának tilalmát követi eszerint egy új parancs, hogy ne keressenek gyászukban a borban vigasztalást.

midőn bementek a találkozás sátrába. A bor Isten jótékony adománya, ha mérséklettel élvezik. A papoknak nem kell tartózkodniok tőle, kivéve, amidőn szent szolgálatukat végzik mint papok vagy tanítók.

Lev 10,10

és hogy különbséget tegyetek. Mivel ők olyan kérdésekben hivatottak dönteni, amelyek a nép életfontosságú ügyeit érintik, döntésüknek nem szabad határozatlannak vagy zavarosnak lenni. „Ámde ők még mindíg bortól támolyognak és a részegítő italtól tántorognak” (Jes. XXVIII,7), ez az a rettenetes vád, amit Jesája Júda iszákos szellemi vezetői ellen emel; lásd Exodus 464. old.

a szent és a nem szent között. Ez nem csak a rituális ügyekre vonatkozik. Szent kötelessége a papnak, hogy tanítsa az embereket megkülönböztetni a szentet a nem szenttől, hogy különbséget

tegyen a sötétség és a világosság, a tiszta és a tisztátalan, a jó és a rossz között; Deut. XXIV,8.

Lev 10,11

hogy tanítsátok. A papság kötelességét megkapóan jellemzi Máleáki próféta: „Mert a papnak ajkai tartoznak őrizni a tudást és szent tanítást keressenek szájából, mert az Örökkévaló Istennek küldötte ő” (II,7).

12–19. Intézkedés a bevezető áldozatokról.

Miután közbevetőleg elmondotta Nádáb és Ábihu tragédiáját, folytatja a IX. fejezetben megkezdett törvények előadását. Az előbbi versek megindokolják, hogy Nádáb és Ábihu miért nincsenek már felsorolva Áron fiai között a 12. versben.

Lev 10,12

a lisztáldozatot, ami megmaradt. Lásd IX,4. Csak egy marék lisztet égettek el, a többi a papé volt (II,3).

Lev 10,13

mert ezt parancsolták nekem. Úgy látszik ezek a szavak az itteni különös körülményekre vonatkoznak. A papok egyék meg a részüket a lisztáldozatból, ámbár gyászban voltak.

Lev 10,14

és leányaid. Mivel a békeáldozatok nem a „legszentebb” csoporthoz tartoztak, azért ezeket az áldozati részeket Izráel táborának minden „tiszta” helyén megehették. Így a papok leányai is részesülhettek belőle.

Lev 10,16

A vétekáldozat bakját. Lásd IX,15.
Eleázárra és Itámárra. IX,15 szerint Áron mutatta be ezt az áldozatot. Mózes azonban mégis Áron fiaihoz intézi szavait, hogy ne csorbítsa a főpap tekintélyét és méltóságát (Rási).

Lev 10,17

szent helyen. A vétekáldozat szabályaira vonatkozólag, lásd VI,19.
hogy viseljétek a község bűnét. A Tárgum körülírja, – „hogy bűnbocsánatot szerezzetek”.

Lev 10,18

amint megparancsoltam. VI,19-ben. Hozzáértendő: „Az Örökkévaló nevében”.

Lev 10,19

És szólt Áron. Ámbár a szemrehányást Áron fiaihoz intézte Mózes, valójában Áronnak szólt az (lásd a 16. vershez szóló magyarázatot). Mivel e napon a papoknak engesztelést kellett szerezniök önmaguk számára, nem tartották magukat elég tisztáknak ahhoz, hogy résztvegyenek abban az ünnepélyes szertartásban, amelynek keretében ehettek volna a nép vétekáldozatából. A tökéletlenség érzése még jobban erősbödött náluk, midőn „ilyesmik” – t. i. Nádáb és Ábihu halála – történtek.

Lev 10,20

jónak tetszett szemében. Meg volt győződve arról, hogy a papok dicséretre méltó indokból cselekedtek úgy.

A tisztaság törvényei.
XI–XVI.

Leviticus első tíz fejezete a szentély törvényét tartalmazza a szó szorosabb értelmében. A könyv

többi részei – eltekintve egyes paragrafusoktól – nem foglalkoznak a papokkal és az áldozatokkal. Ezeket a részeket a mindennapi élet törvényének lehetne nevezni. A Tóra az emberi élet minden részletét felöleli; az ő szemszögéből semmi nem tekinthető „világinak", ami az emberrel kapcsolatban van. A Tóra behatol az izraelita otthonába és ellenőrzi a házi élet legbensőbb vonatkozásait is. Rendkívül fontos a Tórának ezt a jellegzetességét helyesen értelmezni. „Isten törvénye magába foglalja az élet teljességét annak minden cselekedetével; és mivel e cselekedetek egyikét sem lehet kivonni az élet egységéből, a Törvény sem zárkózhatik el ezek egyikétől sem" (Hermann Cohen). Ennélfogva sok olyan dolog, ami csak a fizikai életet érinti, e törvény hatáskörébe tartozik. Nyilvánvaló, hogy „ép testben ép lélek" ennek a szemléletnek az ideálja. A következő fejezetekben előírt szabályok ennek az ideálnak az eléréséhez szükséges előfeltételeket írják le, ezért örök értékük elvitathatatlan.

Lev XI.
Étkezési törvények.

A tisztaság törvényei között első helyen az étkezési törvények állanak, mert a mindennapi étkezés közvetlenül befolyásolja az ember egész létét. Ennek a fejezetnek az utóirata, (43. v. és köv.), világosan utal az étkezési törvények céljára. Isten felhozta Izráelt Egyiptomból, hogy „szent nép" legyen, „egy sajátságosan különálló nép, amely elüt minden más néptől külső szertartásai által, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a szentség eszméje kifejlődjék közöttük. A külső felszentelés jelkép volt, hogy a belső szentséget kifejezze". A tisztasági törvényeknek, amelyek a zsidó népet a föld többi népétől elkülönítik, az a feladatuk, hogy mindennap újra meg újra lelkébe véssék a zsidóságnak a „szent nép" eszméjét, azt a világosságot, amelyet természetfeletti hatalom gyujtott meg, nehogy teljes sötétség legyen, – Isten fennhatóságának és tisztaságának ezt a tanúságát, nehogy Isten teljesen ismeretlen maradjon abban a világban, amelyet alkotott, – a „papok birodalmának" eszméjét, az önmaguk és a világ többi népei érdekében történt felszentelést. Megakadályozta továbbá, a szoros és bensőséges kapcsolatokat a pogányokkal, aminek következtében esetleg teljesen felszívódtak volna. Valóban az étkezési törvény megtartása a zsidó nép fennmaradásának fontos tényezője volt a multban és sok vonatkozásban pótolhatatlan eszköze a zsidó egység megőrzésének a jelenben is. Egy kiváló zsidó tudós azt írja: „Kicsinyesnek látszik, hogy héber áldást mondanak a kenyér felett, és hogy a gyermekeket is erre szoktatják. De ha a zsidó az étkezésnél arra gondol, hogy ugyanazokat a szavakat használják a többi zsidók emberemlékezet óta az egész világon, bárhol legyenek is pillanatnyilag, ráeszmélnek népükkel való közösségükre. Ellentétben az olyan hitsorsosokkal, akiknek hetekig vagy hónapokig nincs alkalmuk, hogy hitük vagy népük felé irányítsák gondolataikat, az a zsidó, aki megőrzi a „kásrúszt", minden egyes étkezésnél gondol vallási és közösségi kötelékeire és e törvények megtartása alkalmat nyujt számára, hogy megújítsa pozitív állásfoglalását zsidóságával szemben és hogy ezt a tényt önként elismerje" (Haffkine).
Bölcseink megelégedtek azzal a kijelentéssel, hogy ezek a törvények ahhoz a csoporthoz tartoznak, amelyeket חוקים-nak, „rendeletek"-nek neveznek, amelyeknek engedelmeskedni kell, ámbár megokolásuk felülmúlja az emberi felfogóképességet annak ellenére, hogy ezek a törvények a zsidók és nemzsidó pogányok gúnyolódását váltották ki. Voltak azonban mindíg olyanok is, akik ezekben a törvényekben higiénikus célú rendelkezéseket láttak és azt tartották, hogy bizonyos ételeket nem ok nélkül tilt el a Tóra, hanem egészségügyi okokból. Modern kutatók is felismerték, hogy egyes állatokban paraziták élnek, amelyek betegségeket okoznak és betegségeket terjesztenek. Ezeknek húsa tehát káros az ember számára. Az ilyen állatok tejének és húsának élvezése tilos a héber étkezési törvények szerint. Mivel továbbá a ragályos betegségek csirái a vérben keringenek, az evésre való elkészítés előtt minden állatnak húsát teljesen meg kell tisztítani a vértől. Ez a leghatásosabban a *„sechita",* a zsidó rituális levágás által érhető el és különösen azáltal, hogy a húst hagyományos módon „kikóserozzák", mielőtt étkezésre használják. A statisztikai kutatás bebizonyította, hogy a zsidóság, mint népréteg immunis vagy kevésbbé van kitéve bizonyos betegségeknek; és élettartamuk gyakran hosszabb, mint szomszédaiké. Megbízható szaktekintélyek

ezeket az egészséges jellegzetességeket az étkezési törvények befolyásának tulajdonították. A középkorban, amikor járványok sok országot majdnem elnéptelenítettek, a zsidók sokkal kevesebbet szenvedtek a járványok pusztításaitól, mint a lakosság többi része; és ez az egészséges életmódjukból következő immunitás gyakran okot szolgáltatott arra a rosszakaratú vádra, hogy a zsidók okozták a járványt azzal, hogy megmérgezték a kutakat! Tagadhatatlan, hogy még sok feltárásra szoruló részletkérdés vár megoldásra a Tóra étkezési törvényével kapcsolatban, általánosságban azonban megállapítható, hogy megtartásuk az egészségre jótékony hatással van; v. ö. XVIII,5.
Az étkezési törvényekben rejlő legkiemelkedőbb gondolat azonban mégis a szentség eszméje nem mint elvont fogalom, hanem mint szabályozó intézkedés a férfiak, nők és gyermekek mindennapi életében. „Az étkezési törvények edzenek bennünket, hogy uralkodjunk ínyünk felett; ránevelnek bennünket arra, hogy meggátoljuk vágyakozásunk naggyá fejlődését és hogy ne tekintsük az evés és ivás örömét az ember létezése legfőbb céljának” (Maimonidesz). „Aki tiltott ételeket eszik, azt áthatja a tisztátalanság szelleme és kizáratk az Isteni szentség birodalmából” (Zóhár). Az étkezési törvények megtartásának elhanyagolását egyes korszakok a hitehagyással tartották egyenértékűnek. A makkabeusi vértanuk inkább meghaltak, semhogy megszegték volna azokat. A zsidók legnagyobb része mind a mai napig tartózkodott a tiltott ételektől, nem csak egyéni ellenszenvből, hanem mert Mennyei Atyánk megparancsolta, hogy tartózkodjunk azoktól (Szifra). Ezek a törvények felbecsülhetetlen értéket jelentenek az önuralom gyakorlásában. A mai zsidónak büszkének kellene arra lenni, és bele kellene oltani minden zsidó gyermek lelkébe annak átérzését, hogy vallása olyan önmegtagadást követel tőle, amely alól más felekezetek követői mentesek, hogy Izráel szent népéhez való tartozásának ára az állandó tudatos önfeláldozás. Az étkezési törvények táplálják az odaadásnak ezt a szellemét. Ezeknek tiszteletbentartása segíti a zsidókat abban, hogy – rabbinikus kifejezéssel élve – elnyomják saját vágyaikat Mennyei Atyjuk akarata előtt” (M. Joseph).

1–8. Tiszta és tisztátalan négylábúak.

Lev 11,1
és Áronhoz. A papok kötelessége volt, „hogy különbséget tegyenek a szent és a nem szent között, a tisztátalan és a tiszta között” (X,10).

Lev 11,2
Szóljatok Izráel fiaihoz. Ennek a fejezetnek a párhuzama Deut. XIV. A két szöveg közti eltérésekről majd a megfelelő deuteronomiumi fejezet magyarázatánál beszélünk. A tiszta és tisztátalan állatok közti megkülönböztetés visszamegy a bibliai történet legősibb korszakaira; de a kritériumok, amelyek alapján különbséget tehetnek a különböző fajták között, csak itt válnak ismeretessé.
a földön. A szárazföldön; elentétben a 9. verssel, ahol a vizi-állatokat sorolja fel.

Lev 11,3
ami hasadt patájú. Ahelyett, hogy felsorolná azokat az állatokat, amelyek ehetők, amint a Deuteronomiumban történik, itt csak az általános szabályt adja meg, amelyek segítségével az egyes állatfajtákat fel lehet ismerni. A „tiszta” állatnak három ismertetőjele kell, hogy legyen: *a)* a hasadt pata, *b)* a patáknak teljesen kettéhasítottaknak kell lenniök, *c)* kérődzőnek kell lennie. Valószínű, hogy azért emeli ki ezt a három jellegzetes tulajdonságot – hasadt pata, teljesen kettéhasadt pata, kérődzés –, mert ezáltal kirekeszti általánosságban a ragadozó és veszélyes természetű állatokat az emberi táplálék számára alkalmas állatok sorából.

Lev 11,4
a tevét. A teve patájának a talpa párnázva van. Ennek következtében szilárdan megállhat a homokban. E párnázat következtében a pata nincs teljesen széthasítva.

Lev 11,5

a hegyi nyulat. Ez az állat, – miként a házi nyúl is, – állandóan mozgatja az állkapcsát, mintha kérődznék.

Lev 11,7

a sertést. A sertés elleni ellenszenv nemcsak Izráelben volt meg. Eredetileg bizonyára visszataszító külseje és piszkos életmódja miatt undorodtak tőle.

Lev 11,8

dögüket. A tiszta állatnak teteme, amelyet szabályos módon levágtak, nem okozott tisztátalanságot.

9–12. Tiszta és tisztátalan halak.

Lev 11,9

a vízben van. „Ezek a jellegzetességek, amelyeket a törvény kiemel a megengedett állatoknál, t. i. a hasadt pata, a teljesen kettéhasadt pata, a kérődzés, a halaknál a pikkely és az úszószárny, nem az okot mondják meg, hogy miért ehetők, ha ezek a tulajdonságok fennállanak, és miért vannak eltiltva, ha nincsenek meg; hanem csak ismertetőjelekül szolgálnak, hogy általuk megkülönböztessük a megengedett fajtákat a tiltott fajtáktól” (Maimonidesz). Általában megtiltja a Tóra a különféle kagylók és rákok evését, amelyek különböző betegségeket okozhatnak, különösen forróégövi vidékeken.

Lev 11,10

minden élő állat közül, mely a vízben van. Ez azokra a tengeri állatokra vonatkozik, amelyek nem tartoznak a halak közé, pl. a fókák és bálnák.
undokság. Az előbbi paragrafusban a tiltott fajtákat „tisztátalan”-nak nevezi; azaz nemcsak hogy ehetetlenek, hanem dögük érintése is tisztátalanná tesz. A halakkal ez másképp van. Ezek „undokságok” és evésük tilos, de érintésük nem tesz tisztátalanná.

Lev 11,12

Mindaz, aminek nincs úszószárnya és pikkelye a vízben. Bölcseinknek az a felfogása, hogy minden halnak, amelyiknek vannak pikkelyei, vannak úszószárnyai. Vannak halak, melyeknek pikkelyei nem ismerhetők fel szabad szemmel, de bizonyos módon megállapíthatók, ezek a megengedettekhez tartoznak (Chúl. 66b. Ábóda Zárá 39a).

13–19. Tisztátalan madarak.

A tiltott madarak mind a ragadozó madarak csoportjába tartoznak, továbbá azok közé, amelyek sötét romokban és mocsarakban élnek. De mivel a Tóra hozzáfűzi „faja szerint”, bölcseink felsoroltak különböző ismertető jeleket, amelyek által a tiszta madarat fel lehet ismerni (Chúl. 59a; 61a és köv.).

Lev 11,13

útáljátok. Lásd a 10. vershez szóló magyarázatot.
a sas. A héber *„neser”* szót általában sassal fordítják, de nagyon valószínű, hogy a „fakó keselyűről van szó. Ez a leghatalmasabb ragadozómadár, Deutsch: „aranysas”-nak fordítja; lásd Deut. XXXII,11-hez szóló magyarázatot.
a keselyű. Deutsch: „fekete sas”.

Lev 11,15

holló. Idetartozik a varjú és a vetési varjú.

Lev 11,16

a struccmadár. Szószerint: „a jajgatás leánya”. Ez a madár úgy szerepel a Bibliában, mint romok

között élő állat (Jes. XIII,21), amely folyton jajgat (Micha I,8).
a fecske. Más fordítás: „sólyom” (Deutsch). Eszerint a חמס „rabolni” tővel lenne összefüggésben.
a sirály. Deutsch szerint: „csüllő, így neveztetik soványságáról (שחף)”.

Lev 11,17
a kuvik. Említve van Zsolt. CII,7-ben, hogy romokban lakik.
a búvár. „Így neveztetik, mert magát nyílsebességgel veti a halra, midőn azt a magas szikláról, hol utána leselkedik, a vízben észreveszi” (Deutsch).
a bagoly. Olyan madár, amely „a félhomályban tartózkodik”, romok lakója (Jes. XXXIV,11). A נשף félhomály szóval lenne eszerint összefüggésben.

Lev 11,18
a hattyú. Ugyanezzel a névvel egy négylábú szárazföldi mászó állatot is jelölnek a 30. versben.
a pelikán. A Szentírásban olyan madárnak ismerik, amely visszavonultan él pusztaságokban (Zsolt. CII,7).

Lev 11,19
a gólya. A héber szó talán azt jelenti, hogy „jámbor, szeretetteljes” fiókáihoz.
a gém. Talán az אנף „haragudni” tővel van összefüggésben. Deutsch magyarázata szerint „haragos természetű madár”.
a banka. Deutsch: „összetett név [דוך (törni) és כיפת (= כיפא [szikla]); így neveztetik az erdei fajd, mely a sziklát kivájja, hogy abba fészkét rakja”.
a denevér. Együtt említik a vakondokkal (Jes. II,20). Olyan madár, amely miként a vakond, sötét helyekre húzódik.

20–23. A szárnyas csúszó-mászók.

Lev 11,20
Minden szárnyas csúszó-mászó. Rovarok, melyek gyorsan szaporodnak, és az emberek számára csapást jelentenek.

Lev 11,21
szökőszáraik. Hátsó, tagolt lábaik magasabbak többi lábaiknál. Ezek segítségével szökdécselnek.

Lev 11,22
a sáskát. Az említett négy sáskafajta között mi már nem tudunk különbséget tenni. Ezért a későbbi zsidó vallási tekintélyek, tekintettel arra, hogy lehetetlen a tévedéseket elkerülni, minden sáskafajtát eltiltottak.

Lev 11,23
amelynek négy lába van. Azaz, a hátsó tagolt lábakon kívül.

24–26. Az érintés által származó tisztátalanság.

Lev 11,24
Ezek által. A Szifra (és Rási is) ezt a paragrafust bevezetésnek tekinti a 26. és köv. versekhez.
tisztátalanokká lesztek. Azaz, alkalmatlanok a szentélyi szolgálatban való részvételre, vagy „szent” étel érintésére.
estig. És akkor meg kellett fürdenie annak, aki tisztátalanná lett.

Lev 11,25
viszi. Egyik helyről a másikra. A tisztátalanság a ruházatra is átterjed, azt is meg kell tisztítani.

29–43. Tisztátalan csúszó-mászók.

Lev 11,29

a tisztátalanok. Nem szabad ezeket megenni és dögük tisztátalanná tesz.

Lev 11,30

a cickány. Ez és a három következő név fordítása bizonytalan, valószínűleg gyíkfajták.

Lev 11,31

holtuk után. Amíg élnek, érintésük nem tesz tisztátalanná.

Lev 11,32

faedény. Azoktól az állatoktól, amelyek szoros érintkezésbe kerülnek tisztátalan dolgokkal, és elhullásuk után élősdiek lepik el őket, tanácsos egészségi okokból is óvakodni.

Lev 11,33

cserépedény. Ez bizonyítja, hogy a „tisztátalanság” fogalma bizonyos mértékben azonos a „ragályossággal”, és hogy a tisztátalanság különböző fokai megfelelnek a ragályossághoz való hajlamosság különböző fokainak. Máskülönben nem lenne értelme, hogy megkülönböztessék az érc- vagy zománcedényt a cserépedénytől. Ez utóbbit nem lehetett elég alaposan megtisztítani, össze kellett tehát törni és így használatra alkalmatlanná tenni.

Lev 11,34

Minden étel. Ez azt jelenti: ha egy elhullott állat beleesik egy cserépedénybe, amelyben étel van, az étel csak abban az esetben lesz tisztátalan, ha előzőleg megnedvesedett; ez a megnedvesedés minden időre alkalmassá teszi az ételt a tisztátalanság befogadására (v. ö. 38. v.).

Lev 11,35

a kemencét, a tűzhelyet. Ez utóbbi olyan tűzhelyet jelent, amely úgy volt kivájva, hogy két fazék részére volt benne hely. Erre utal a héber dualis. Ezt is, mint a kemencét, agyagból készítették: ezért le kellett ezeket dönteni, ha tisztátalanokká váltak.

Lev 11,36

a forrás. Ez a vers arról a kivételes esetről beszél, amikor a hulla nem okoz tisztátalanságot. Ha beleesik egy forrás vagy egy kút vizébe, amelybe a víz természetes módon gyűlik össze (azaz, nem emberi vagy állati erő segítségével), akkor nem teszi az elhullott állat a vizet tisztátalanná. Csakis ilyen „természetes” vizet szabad használni rituális tisztításra. A legkisebb mennyiség egy rituális fürdőhöz *(Mikva)* 3 köbről, ami az emberi test teljes alámerülését lehetővé teszi! (Érúb. 4b. אמות אמה על אמה ברום שלש).

de aki érinti. Ámbár a vizet nem teszi tisztátalanná, de azt, aki megérinti a dögöt, még ha az a forrásban vagy a kútban fekszik is, tisztátalanná teszi.

Lev 11,37

vetőmagra. Ezen kifejezésen értjük a magot, úgy ahogyan azt elvetik; a búzaszemet hüvelyében, épúgy az árpaszemet és lencsét (Chúl. 117b).

Lev 11,38

dögükből. A természetes halállal kimult, ill. nem előírásos módon levágott állat.

Lev 11,39

elhull. Ha természetes halállal múlik ki, még a tiszta állat hullája is tisztátalanságot okoz. A hulla *érintése* tisztátalanná tesz, a hulla *vivése* a ruhák tisztítását is szükségessé teszi.

Lev 11,40

aki eszik dögéből. Ezt Deut. XIV,21 tiltja el.

Lev 11,41

csúszó-mászó. Ez a vers folytatja az étkezési törvények felsorolását, amelyeket a tisztátalanságról szóló szabályok megszakítottak. Ennek a versnek a 23. vers után kellene következnie, ahol nagyobb, illetve szárnyas „csúszó-mászókkal” foglalkozott. Itt a kisebb „csúszó-mászókról” van szó, azaz férgekről és csigákról.

Lev 11,42

hasán. A גחון szó harmadik betűje nagyobb a rendesnél. Itt van ugyanis a Tóra közepe a betűk számát tekintve (Qiddúsin 30a).
négy lábon. Kigyószerű lények, melyeknek lábaik vannak, mint pl. a skorpió.
mind a soklábúakat. Pl. pókok, hernyók, százlábúak.

Lev 11,43

Ne tegyétek lelketeket undokká. Azzal, hogy esztek a tiltott dolgokból. Rabbinusaink kiterjesztették ezt a tilalmat minden olyan cselekedetre vagy magatartásra, ami útálatot idéz elő, mint pl. tisztátalan tányérból való evésre, vagy arra, ha piszok érinti az ételt (Makk. 16b. Sább. 90b).

44–47. A törvények erkölcsi jelentősége.

Lev 11,44

szenteljétek tehát meg magatokat, hogy szentek legyetek. Más fordítás: „és tartsátok magatokat szentül, úgy szentek lesztek” (Deutsch). Vagy: „Törekedjetek szentségre és szentek lesztek”. A törekvés a szentség után önmagában is megszentel (Hermann Cohen).
A Tóra megparancsolja, hogy Izráel szent legyen. Ennek a parancsolatnak két oldala van: egy pozitív és egy negatív. A pozitív oldala törekvés Istenhez való hasonlatosságra; (imitatio Dei); lásd a XIX,2-höz szóló magyarázatot. A negatív oldal eltávolodást jelent minden tisztátalan és undok dologtól. Mint ahogy semmi sem lehetett kapcsolatban Istennel, amin a legkisebb folt is volt, épúgy az izraelitáknak arra kellett törekedniök, – már amennyire ez ember számára elérhető, – hogy maradjanak távol mindentől, ami fizikailag vagy szellemileg tisztátalan. Mindenhol, ahol férfiak vagy nők szent élet után törekednek, már maga a törekvés is magában hordja a teljesülés lehetőségét. Rabbi Pinchász ben Jáir mondta: „Óvatosság tisztálkodáshoz vezet; tisztálkodás tisztasághoz; tisztaság megszenteltséghez; megszenteltség alázatossághoz; alázatosság bűntől való félelemhez; a bűntől való félelem jámborsághoz *(chászidúth);* jámborság a szent szellem (הקודש רוח) eléréséhez” (Szóta végén.)
Bölcseink, – akik rendszerint a vallás általános elveit lefordítják a mindennapi élet nyelvére, az étkezés előtti kézmosás előírását a יהתקדשתם-re alapítják („szenteljétek meg tehát magatokat”). (Berák 53b).
mert szent vagyok Én. „Ez az alapja annak a kötelességeteknek, hogy magatokat megszenteljétek és annak kezessége, hogy képesek vagytok életeteket megszentelni. Szentség az isteni létezésnek valódi lényege; és minthogy az Ő lehelletét belétek lehelte, részesévé tett benneteket az Ő Mennyei Természetének, és felruházott benneteket azzal a lehetőséggel, hogy a szentséget elérhessétek. „Mivel Én szent vagyok, *legyetek* ti szentek és azzá is válhattok” (S. R. Hirsch).

Lev 11,45

aki fölhozott benneteket Egyiptom országából. Istennek köszönhetik az izraeliták szabadságukat; ezért joga van Istennek, hogy akaratát rájuk kényszerítse. A vers azt is jelenti, hogy Isten szabadította fel Izráelt a rabszolgaságból, hogy az Ő megszentelő szolgálatára vezesse őket.
46–47
Ezekben a versekben ismét összefoglalja a fejezet tartalmát.

Tházriá.

A tisztulási törvények.
XII–XV.

Az étkezési törvényeket az előbbi fejezet tárgyalta. Most következnek a tisztulási törvények, amelyek *a)* a szüléssel (XII); *b)* a poklossággal (XIII–XIV); *c)* a testi váladékokkal kapcsolatban (XV) előfordulhatnak. (Az emberi hulla érintése után kötelező tisztulási folyamattal Num. XIX. foglalkozik.) Elég bizonyító adat van arra, hogy a tisztaság és tisztátalanság törvényeit pontosan megtartották Izráelben a legrégibb időktől fogva. Ezeket a törvényeket azonban többször bővítették az idők folyamán; és nem sokkal a Második Templom pusztulása után részben kiküszöbölődnek a gyakorlati életből, még Palesztinában is. Éppen azért csak olyan magyarázatokat közlünk e kommentárban, amelyek a szöveg megértéséhez okvetlenül szükségesek. Aki e bonyolult kérdésekkel alaposan és részletesen akar foglalkozni (pl. Ezra idevonatkozó „intézkedéseivel", a régebbi írástudók és a farizeusok módosításaival és a későbbi szekták gyakorlatával), annak a szakmunkákhoz vagy a tudományos szakkommentárokhoz kell fordulnia.
Kétféle vélemény van a tisztaság és a tisztátalanság törvényeiről: Az egyik szerint ezek „higiénikus"-ak, a másik szerint pedig „levitikusok"; azaz tisztán vallásiak. A „higiénikus" értelmezés védői azt állítják, hogy a tisztátalanság forrásai a Szentírás felfogása szerint – betegség vagy halál, ember vagy állat oszladozó hullája, bőrbajok, szabálytalanságok a nemi életben – főleg testi természetűek. Mindezen esetekben – szerintük – a tisztátalanság egyenértékű a fertőzéssel vagy a fertőzés veszélyével; az elkülönítés törvényei a fertőzés terjedését akarják megakadályozni; és az előírt tisztítás, akár tűzzel, akár vízzel, a valóságban *fertőtlenítés.* A tisztítás folyamata tehát fertőtlenítő jellegű. Bizonyítja ezt az is, hogy a tisztulás egyik fokozatánál sincs ima vagy formula előírva; és az áldozat, amely mindíg a tisztulás *után* hozatott, csupán jeladás a táborba való visszatérésre (Katzenelsohn). A tisztasági törvények egészségügyi magyarázatát azonban más tekintélyek támadják. Ezek a higiéne motívumait teljesen kiküszöbölik. Rámutatnak ezek a Szentírásnak azon részeire, amelyek mindíg újra meg újra megállapítják, hogy ezeknek a törvényeknek legfőbb célja embereket a szentségre nevelni és távoltartani őket mindentől, ami tisztátalanít vagy ami kizárná őket a szentélyből. Mindkét felfogásnak vannak megfelelő érvei és bizonyítékai. De sem a „higiénikus", sem a „levitikus" értelmezéssel nem kapunk minden helyre megfelelő magyarázatot. Az igazság az, hogy e két vélemény nem zárja ki egymást. Így pl. a szombat indokolásánál a Szentírás mind vallási (Exod. XX,11), mind szociális motívumot (Deut. V,14) említ. Hasonlóképpen a mezőn széttépett állat húsát az egyik helyen a szentség törvénye alapján tiltja el a Tóra, (Exod. XXII,30), a másik helyen pedig a tisztátalanság miatt (Lev. XI,39–40).
Figyelemreméltó, hogy a tisztaságról és a tisztátalanságról szóló törvények legnagyobb része a szentéllyel és a vele kapcsolatos dolgokkal összefüggésben volt érvényben. Nem voltak érvényben a hétköznapi életben, vagy olyan személyekkel kapcsolatban, akik nem szándékoztak belépni a szentélybe.

Tisztulás a szülés után.
XII.

A szülés után az anya égőáldozatot és vétekáldozatot mutatott be a szentélyben és ezáltal rituális szempontból megtisztult. Sok nemzsidó magyarázó összefüggésbe hozza ezt a szabályt azzal a büntetéssel, amelyet Éva felett mondott ki Isten (Gen. III,16). Élet és halál ilymódon összefüggésbe kerül az első bűn gondolatával az Éden kertjében. Az anyaság eszerint önmagában bűnös dolog lenne, ami tisztulásra és engesztelésre szorul. De az ilyen gondolat *teljesen idegen* a Biblia egész eszmevilágától. „Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet" (Gen. I,28), az első parancsolat a Tórában; a magtalanságot a legnagyobb szerencsétlenségnek tekintették. Elfogadhatóbb az a felfogás, hogy ez a törvény csak a szüléssel járó testi secretiókra vonatkozik. Az anya a szüléssel kapcsolatos dolgok miatt lesz tisztátalanná, de nem a gyermek miatt. Ha a

tisztátalanság összefüggésben állana a gyermek születésével, mint természeti jelenséggel, akkor a gyermek, aki az anya tisztátalanságának okozója, maga is tisztátalan lenne.

IV. Tházriá.
(XII–XIII.)

Lev XII.
Tisztulás a szülés után.

Lev 12,2

hét napig. Tisztátalansága itt épp olyan szigorú, mint a havi tisztulása alatt (XVIII,19). Hét nap után rituális tisztító fürdőt vesz. A negyven, illetve nyolcvan napig tartó tisztátalanság csak a szentélyre vonatkozik (l. a 4. verset).

Lev 12,3

metéltessék körül. Lásd Gen. XVII. Ez bizonyítja, hogy az anya tisztulása csak testi állapotára vonatkozott. A fiúgyermek körülmetélése nem megtisztításra szolgáló eszköz; mert különben a leánygyermeknél is kellene hogy szerepeljen valami ceremónia. Bölcseink *„a nyolcadik napon”* szavakból vezették le azt a szabályt, hogy ezt a szertartást akkor is a nyolcadik napon kellett elvégezni, ha az szombatra esett; (Sább. 132a), még pedig nappal, nem pedig éjjel (Jeb. 72b; Megilla 20a).

Lev 12,4

tisztulásában. V. ö. Geiger, Jüd. Zeitschr. II,27: a farizeusok és szaduceusok vitájáról a המי טהרה magyarázatában.

Lev 12,5

két hétig. Nincs kielégítő magyarázat arra, hogy miért kétszer olyan hosszú a leánygyermek születése után következő tisztulási folyamat. Semmiesetre sem lehetett azért, mert a leányt inkább tisztátalanítónak tartották, mint a fiúgyermeket.
A Talmudban két különböző nézettel találkozunk: *a)* az anya fiúnál előbb békül ki fájdalmaival és szenvedésével, mint leánynál (Nidda 31b). *b)* Egy másik tannaita fiziológiai különbséget lát fiú és leány szülése között (u. o. 30b). Leányszülés nagyobb fájdalmakkal jár (u. o. 31a).

Lev 12,6

égőáldozatnak… vétekáldozatnak. Itt nem követi a szokásos sorrendet, amely szerint a vétekáldozat megelőzi az égőáldozatot. A vétekáldozat itt csupán tisztító áldozat volt, mint a tisztátalanság más eseteinél is (v. ö. XV,30), midőn nem követtek el bűnt (Szifra). Az égőáldozat azt jelképezte, hogy az áldozatot bemutató újra Istennek szentelte magát, miután egy ideig távol maradt a szentélytől.
bejáratához. Mivel ő csak az áldozat bemutatása után válik tisztává, egyelőre nem léphette át a találkozás sátrának küszöbét.

Lev 12,7

szerezzen engesztelést. Lásd az I,4-hez szóló magyarázatot. Ez azt jelenti, hogy az áldozatok folytán az az ok, amelyből kifolyólag ő nem léphetett be a szentélybe, megszűnt.

Lev 12,8

két galambfit. Mint a szegény ember vétekáldozatánál V,7-ben. Napjainkban az anya, mihelyt felépül és a körülmények megengedik, felkeresi Isten házát, hogy hálát adjon felgyógyulásáért és hogy imádkozzék az újszülött gyermekért.

A poklosságról szóló törvény.
XIII–XIV.

Nem lesz számunkra érthetetlen az a körülmény, hogy miért foglalkozik a Tóra olyan részletesen ezzel a kérdéssel, ha arra gondolunk, hogy mennyire el voltak és el vannak terjedve az ilyen betegségek a Közelkeleten; ezt megerősíti az a tény is, hogy a Biblia más helyén is gyakran van szó poklosságról.
Amint az előző fejezetben megállapítottuk, sok szakember azt hiszi, hogy ezek a szabályok kizárólagosan egészségügyi elveken alapszanak. A gyanus egyént elkülönítették egy bizonyos időre, amíg a diagnózist biztosabban meg tudták állapítani; és ha úgy találták, hogy a megfigyelt egyén valóban fertőzött, arra kényszerítették, hogy a táboron kívül éljen.
A tisztulási szertartást kell megvizsgálnunk ahhoz, hogy megérthessük a poklosokkal követett eljárás alapgondolatát. Ennek a szertartásnak csak egy magyarázata lehet, t. i. a poklos *testi* tisztátalanságban szenvedett, amely megakadályozta őt abban, hogy mint izraelita megtegye kötelességét a szentéllyel szemben. Mint ahogy a pap, akinek testi hibája volt, nem teljesíthetett szolgálatot a szentélyben, úgy az izraelita is, akinek külseje nagyon el volt torzulva, nem lehetett tagja „a papok birodalmának”. Poklossága ideje alatt halottnak számított: ha felépült, formálisan újra fel kellett magát szentelnie Isten szolgálatára.
Bölcseink a poklosságot gondviselésszerű büntetésnek tekintették rágalmazásért vagy mások megszólásáért (מוציא שם רע = מצורע). Ezzel azt tanítják, hogy a rágalmazás erkölcsi poklosság, és nincs helye Izráel táborában (Árákin 15b).

Lev XIII.

Lev 13,1
és Áronhoz. A papság egyik feladata a betegség megállapítása volt.

2–8. A betegség első jelei.

Lev 13,2
testének bőrén. Talán a „felső bőr” terminus technicusa, megkülönböztetésül a tulajdonképpeni bőrtől.
var. Ami leeshet vagy amit esetleg le lehet hámozni.
világos folt. Vagy: „fehér folt” (Deutsch).
a poklosság sebévé. Vagy „poklos sérelemmé” (Deutsch). Kétséges, hogy a צרעת szó, amelyet mi poklossággal fordítunk, megfelel-e a „lepra” fogalmának. Ez utóbbinál ugyanis a legjellegzetesebb tünetek közé tartozik a szervek megdagadása és a tagok rothadása. Itt viszont nincs szó ezekről a torzulásokról. Azonkívül a lepra rendszerint gyógyíthatatlan betegség, míg a צרעת-t gyógyíthatónak tartja a Tóra. Lehetséges, hogy e fejezet egyes részei a leprának arról a fajtájáról szólnak, amelyet elephantiasisnak neveznek.
vigyék Áronhoz. Hogy megállapítsa, vajjon ez a betegség olyan-e vagy már olyanná fejlődött-e, hogy az illetőnek el kell hagynia a tábort.

Lev 13,3
színe. A „szín” itt és a következő versekben a bőr „felszínét” jelenti.
jelentse ki tisztátalannak. Rituális szempontból szennyezettnek és ezáltal alkalmatlannak arra, hogy belépjen a szentélybe.

Lev 13,4
zárja el őt. Az elkülönítési időnek az volt a célja, hogy a betegségre gyanus egyént megakadályozzák a megfigyelési idő alatt a fertőzés terjesztésében.

hét napig. Az a betegség, amit ma leprának neveznek, nagyon lassan fejlődik ki és egy hét alatt csak nagyon csekély változást mutat.

Lev 13,5

megmaradt. Nem volt változás, se javulás, se rosszabbodás.

Lev 13,6

homályosodott. Azaz, halványabb színűvé lett s ezért valószínű, hogy elmúlik (Ibn Ezra).
mossa meg ruháit. Külső jele annak, hogy a beteg felszabadult a gyanu alól, csatlakozhatik testvéreihez és részt vehet a közösség életében. Sok zsidó szaktekintélynek az a véleménye, hogy mindíg, amikor a Szentírás a ruházat mosását rendeli el, a test megfürdetése is értendő rajta.

9–17. A betegség diagnózisa.

Ez a rész azzal a személlyel foglalkozik, akit hirtelen támadt meg a betegség vagy akinél gyorsan fejlődött ki, a fent leírt előzetes jelenségek nélkül.

Lev 13,9

vigyék el. Lásd a 2. vershez szóló magyarázatot.

Lev 13,10

ha fehér daganat van. Az elephantiasis első tünetei közé tartozik, hogy fényes fehér hólyagocskák képződnek a megtámadt egyén bőrén, amelyek felpattannak és fehéres folyadékot választanak ki.
vadhús nő a daganatban. Deutsch: „eleven húsnak a varasodása mutatkozik a dagadásban”.

Lev 13,11

régi poklosság ez. Az előbbi versben részletezett jelenségek kétségtelenné teszik, hogy a poklosság megfertőzte teljesen a beteget. Fölösleges az elkülönítés, hiszen az eset világos.
12–17
Ezek a versek talán a közönséges fehér leprára vonatkoznak. Ez sokkal enyhébb, mint az elephantiasis, vagy a tulajdonképpeni lepra. Az illető egyén egészsége normális marad a betegség tartama alatt és bizonyos idő multán rendszerint meggyógyul, csak a bőre színtelenedik el.

18–20. A poklosság különös szimptomái.

Lev 13,18

fekély. Bizonyára daganat-féle.

Lev 13,23

hegedése. Vagy: „varasodása” (Deutsch).

29–44. Poklosság a fejen és az állon.

Lev 13,29

seb. Itt is az elephantiasis egyik formájáról van szó.

Lev 13,30

ótvar. A megfelelő héber szó azt jelenti: „Valami, amit az ember le akar vakarni vagy szakítani”.

Lev 13,31

fekete szőr sincs benne. Amíg volt vagy nőtt fekete szőr a fertőzött helyen (lásd a 37. verset), addig nem tekinthették a gyanusítottat poklosnak.

Lev 13,38

foltok. Lásd a 2. verset.

Lev 13,39

fehér var. Deutsch „vörheny”-nek fordítja. Mindenesetre valami enyhébb bőrbetegség és nem poklosság.

Lev 13,40

kihull. A hajhullás az elephantiasissal járó tünet (lásd a 29. verset); de ez önmagában nem volt olyan ok, amely miatt valakit tisztátalannak nyilváníthattak volna, még akkor sem, ha a fej teljesen megkopaszodott.

Lev 13,41

kopasz homlokú. Héberül: *„gibbéách”.* Az Imit régi fordítása: „tarhomlokú” Deutsch: „elől-kopasz”. Ennek ellentéte a *„kéréách”,* akinek a feje hátulsó részén kopasz.

Lev 13,42

a kopasz fején vagy a kopasz homlokán. Az Imit régi fordítása: „a kopaszságon vagy a tarhomlokon van”. Deutsch: „akár a hátulsó, akár az elől-kopaszságon”.

45–46. A poklos kezelése.

Lev 13,45

a poklosnak. Ez a szó hímnemben áll; a nőbetegeknek is el kellett hagyniok a tábort és elkülönítve kellett élniök, de nem kellett ruhájukat megszaggatniok és fejüket megmezteleníteniök (Szifra).
ruhái. A poklos azt teszi, mint a gyászoló. Olyannak kellett önmagát tekinteni, mint akire a halál rátette a kezét. Élőhalott volt, nemcsak fizikai értelemben, mivel utálatos idült betegségben szenvedett, hanem szellemi értelemben is, mert kirekesztődött Izráel közösségének életéből.
tisztátalan, tisztátalan. Hogy figyelmeztesse az embereket, nehogy megérintsék. Későbbi időkben a poklosok csengetyűt viseltek ugyanilyen célból.

47–59. A ruházat poklossága.

A ruhákat is megfertőzhették a betegség kórokozói, ha érintkezésbe jutottak egy poklossal, vagy sebeivel. Némelyek a ruhákon lévő foltokat úgy magyarázzák, hogy azok a penészesedés által keletkeztek vagy más parazita fertőzésétől, amelyeknek hatása hasonló a test poklosságához.

Lev 13,47

ruhán. A héber szó minden szövetanyagra vonatkozhatik.

Lev 13,55

akár visszáján, akár színén van. Ugyanezeket a szavakat használta a 42. versben a fej kopaszságával kapcsolatban.

Lev 13,59

Ez a törvény. Ezeknek a szabályoknak ugyanaz a céljuk, mint a poklos testről szóló szabályoknak, t. i., hogy Izráel táborából eltávolítsanak mindent, ami tisztátalan.

V. Mecóra.
(XIV–XV.)

Lev XIV.

1–32. A poklos tisztulása.

Lev 14,2

napján. Bölcseink ezt szószerint vették és azt következtették belőle, hogy a tisztítást nem végezhették éjjel (Szifra).

vezessék. Vezessék a felgyógyult poklost a táboron kívül egy meghatározott helyre. Ehrlich szerint ez azt jelenti, hogy „vitessék (t. i. jelentessék) a papoknak (a felgyógyulás híre)".

Lev 14,3

nézze meg. A papnak személyesen kellett meggyőződnie arról, hogy a betegség teljesen elmúlt, mielőtt a tisztítás szertartása megkezdődött volna.

Lev 14,4

hogy vegyenek. A madarakat és a szertartáshoz szükséges kellékeket nem kellett okvetlenül a poklosnak a saját pénzéből beszereznie, más is megvehette azokat számára. Ez kizárja azt a gondolatot, hogy a madarak áldozatnak lennének szánva, mert ez esetben az az ember lenne köteles a madarakat ajándékozni, akinek a javára az áldozat bemutatandó volt. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy a madarak egyik részét sem áldozták fel az oltáron. A szertartás első része jelképes cselekedetnek tekinthető annak kifejezésére, hogy a poklos visszaadatott az életnek és újra bebocsátást nyert Izráel táborába.

cédrusfát. A legtartósabb fa, mely a rothadásnak a legszívósabban ellenáll; és ezért kifejező jelképe a felgyógyult poklosnak, aki szintén legyőzte betegségének súlyosságát. Maimonidesz azonban kijelenti: „Én jelenleg nem ismerem e dolgoknak (t. i. cédrusfa, karmazsin és izsóp) jelentőségét".

karmazsint. Deutsch: „karmazsin-színű fonalat". Rabbinikus magyarázat szerint egy gyapjúfonalat használtak, amelyet bíborba mártottak (Baba Mecia 29. Rási).

izsópot. Lásd az Ex. XII,22-höz szóló magyarázatot. Az izsópot használták csomóba kötve szivacs helyett folyadékok felszívására. Jelképe lett később a bűntől való lelki megtisztulásnak (Zsolt. LI,9); l. m. Num. XIX,6.18.

Lev 14,5

hogy vágja le az egyik madarat. Mert a vérre szükség volt a szertartásnál; ellentétben a másik madárral, melyet életben hagytak; az előbbi a halál jelképe, amelytől a poklos megmenekül, az utóbbi az új életé, amely elé most indul.

forrásvíz. Szószerint: „élő víz" (Deutsch). Azaz, olyan víz, amely frissen jön a forrásból, vagy a folyóból; az élet, az üdeség és a tisztaság természetes jelképe. A vér abba az edénybe folyt, amely a vizet tartalmazta.

Lev 14,7

jelentse ki tisztának. Most újra csatlakozhatik testvéreihez, ámbár még egy más szertartásra is szüksége volt, mielőtt a szentélyhez közeledhetett.

bocsássa el az élő madarat. Amint a poklos is megmenekült a haláltól és alkalma nyílt, hogy belépjen a táborba.

Lev 14,8

borotválja le. Ez a tisztulási ritusoknak egy része, mivel a betegség különösen a hajat támadta meg. Lásd a következő verset.

sátrán kívül hét napig. Átmeneti állapot a teljes elkülönödés és teljes szabadság között, amelyben visszakapja vallási kiváltságait és azokkal együtt társadalmi jogainak teljességét (Kalisch).

Lev 14,9

borotválja le. Most már nem azért, hogy megtisztítsák őt korábbi tisztátalanságától, hanem, hogy

előkészítsék a felszentelés szertartásához, mint ahogy a levitákat is leborotválták (Num. VIII,7), mielőtt bevehették őket a szentély szolgálatába.
mossa meg ruháit. Lásd a leviták előkészítését felszentelésük előtt (Num. VIII,7).

Lev 14,10
lóg. Kb. egy fél liter.

Lev 14,11
bejáratánál. Vagy: bejáratához. Lásd a XII,6-hoz szóló magyarázatot. A Második Templom korában az úgynevezett Nikánor-kapunál történt ez, amely az asszonyok udvarát elválasztotta az izraeliták udvarától. Ez utóbbit a szentély alkotórészének tekintették, az előbbit nem.

Lev 14,12
bűnáldozatul. Ez volt az első a három áldozat közül, amelyet a megtisztult poklosért mutattak be. A poklos betegsége alatt teljesen el volt különítve népétől és ezért első kötelessége az volt, hogy meg kellett újítania szövetségét Istennel.
A VII,1-hez szóló magyarázatban beszéltünk arról, hogy a bűnáldozat nem engesztelő áldozat volt, hanem bírság, amit az fizetett, aki valamit jóvá akart tenni. Miután a poklos el volt különítve a közösség életéből, nem hozhatta adóját a szentélynek és ezért megragadta a legelső alkalmat, hogy az oltárra helyezze adósságát.
lengetéssel. Lásd a VII,30-hoz szóló magyarázatot és Num. VIII,11-t. A lengetésnek még az a külön jelentősége is megvolt, hogy általa az áldozat bemutatója felszentelte magát a Legfelsőbb szolgálatára.

Lev 14,13
a papé. Lásd VII,6 és köv.

Lev 14,14
füle… keze… lába. Ez a szertartás azonos a papok felszentelésével és vele azonos értelmű; lásd a VIII,23-hoz szóló magyarázatot.

Lev 14,15
a lóg olajból. Azaz, valamit abból a lóg olajból, amelyet a 10. vers említ. Ebben különbözik ez a főpap felszentelésétől, akinek a fejére öntötték az olajat (VIII,12). Itt a pap csak „odatette” annak fejére, akinek meg kellett tisztulnia.

Lev 14,19
a vétekáldozatot. T. i. a 10. versben említett nőstényjuhot. A vétekáldozat ebben az esetben nem volt több, mint a tisztulás eszköze; lásd a XII,6-hoz szóló magyarázatot.

Lev 14,20
lisztáldozatot. A lánglisztet és az olajat (lásd a 10. verset). Ez az utolsó áldozat kifejezte a felgyógyult poklos hálaját.
21–32
Ha az illető szegény volt, a bűnáldozat követelése megmaradt ugyan, de a másik két állatáldozatot gerlicékkel vagy galambfiókákkal helyettesítik, mint a XII,8-ban.

33–53. A házon lévő poklosság.

Itt is, miként a ruhán lévő poklosságnál (XIII,47) vitás, hogy miről van szó. Talán olyasféle gombától eredhetett, amely száraz rothadást okozott. Mások úgy magyarázzák, hogy parazita rovarok fészkelték be magukat a házba vagy salétromréteg képződött a falon.

Lev 14,33
mondván. Hozzá kell gondolni: „Szólj Izráel fiaihoz”.

Lev 14,34

Ha bementek. A Tóra itt olyan törvényeket ad, amelyek arra az időre vonatkoznak, midőn az izraeliták letelepednek országukban és házakban fognak lakni.

teszem. Ez a kifejezés arra utal, hogy minden jelenség végeredményben az isteni akarat következménye.

Lev 14,36

ürítsék ki a házat. Amíg a pap nem hirdette ki formálisan, hogy a ház fertőzött, a benne lévő tárgyak nem tisztátalanok. Hasonló módon az ember sem volt poklosnak tekinthető, amíg a pap azt kifejezetten meg nem állapította. Az egész berendezést eltávolították a vizsgálat előtt, nehogy tisztátalannak nyilvánítsák azt is, azáltal, hogy a házat poklosnak nyilvánítják.

Lev 14,37

mélyedésekben. Azaz, a fertőzés lesorvasztott valamit a falak vastagságából.

Lev 14,40

húzzák ki a köveket. Vagy: „szedjék ki a köveket” (Deutsch). Hasonlóképpen láttuk, hogy a ruha fertőzött részét kivágták (XIII,56).

tisztátalan helyre. Azaz, olyan helyre, amelyről közismert, hogy tisztátalan, illetve, hogy ilyen célra használják.

43–45

A fertőzés ismételt megjelenése a házban ugyanaz a jelenség, mint ha a poklos embernél újra fellép a betegség (XIII,7 és köv.), és rendkívül szigorú intézkedésekre szorul.

Lev 14,47

a házban hál. Hosszabb ideig tartózkodik a házban, és ezáltal a ruhák is tisztátalanokká lettek.

Lev 14,48

odajön. Miután a ház egy hétig zárlat alatt volt, vagy a második hét végén.

Lev 14,49

megtisztítására. A tisztítási szertartásnál ugyanúgy kell eljárni, mint a poklos embernél.

Lev 14,53

így szerez engesztelést a ház számára. Ezalatt csak tisztítás értendő; v. ö. Ex. XXIX,36., ahol arról van szó, hogy az oltár számára szereznek engesztelést.

Lev 14,54

Ez a törvény. Ez a négy befejező vers összefoglalja a XIII. és XIV. fejezet tartalmát.

Lev 14,57

hogy megtanítsák. Ez a szó összefügg az 54. versben levő „Ez a törvény” kifejezéssel, és szószerint azt jelenti: „dönteni”. Értelme: „Ez az utasítás mindenféle […] vonatkozólag, hogy eldöntsék, mikor tisztátalan”.

Lev XV.
A folyás tisztátalansága.

Ez a fejezet a testi váladékról szól, amely az egyént tisztátalanná teszi és eltiltja őt bármely szentélyhez tartozó dolog érintésétől. A nemzsidóra ezek a szabályok nem vonatkoznak, mivel a szent helyre vonatkozó összes kötelezettségek őrá nem tartoztak. A 2. versben idült váladékról van szó. Az ilyen beteg személyt testi rituális fertőzés forrásának tekintették. A 16–18. versekben leírt tisztátalanság nem vonatkozott a laikusokra. Csakis a „tábortól” való elkülönítést jelentett, ami rabbinikus magyarázat szerint a tulajdonképpeni szentélyre és a szentély körüli levita táborra vonatkozott (Kélim I,8). Ezzel a tilalommal vele járt a szentelt ételtől (*terúma* és *máászér*) való tartózkodás. Ha az előírt papi mosásokat elvégezték, a korlátozás megszűnt a levita-táborra és a

máászérra vonatkozólag.
Azt a szabályt, amelyet Ezrának tulajdonítanak, amely szerint a 16–18. versekben mondottakat azokra a laikusokra is vonatkoztatták, akik a Tórát tanulmányozzák, később teljesen figyelmen kívül hagyták. Lásd Maimonidesz, Jád Hácházáká II,1.4.

Lev 15,18
egy magömléses férfi. Vagy: egy férfi magömléssel. (Az Imit régi fordítása.)
A 19–30. versek a havi tisztulással foglalkoznak. Erről lásd XVIII,19.

Lev 15,19
hét napig legyen elkülönítve. Vagy: hét napig legyen tisztulásában.

31–33. Befejező intelem.

Lev 15,31
És óvjátok. Az alany Mózes és Áron, akikhez Isten ezeket a szavakat intézte.
megtisztátalanítják hajlékomat. Ezekből a szavakból azt következtetik bölcseink, hogy a nevezett törvények csak arra vonatkoznak, aki be akar lépni a szentélybe vagy szent dolgokban akar részt venni (Szifra, Málbim).

VI. Ácháré Móth.
(XVI–XVIII.)

Lev XVI.
Az Engesztelés napja.

1–28. A szentély évenkénti megtisztításának szertartásai.

Lev 16,1
halála után. A X,1–3-ban elmondott szerencsétlenség alkalmat adott a Tórának, hogy közölje azt az időt, amidőn a főpap beléphet a szentélybe és hogy milyen módon tegye azt meg. Áron fiainak halála komor intelem volt a főpap számára, hogy a szentély minden megszentségtelenítése, akár a főpap, akár közönséges pap, akár laikus (lásd XV,31) részéről, súlyos büntetést von maga után. Áron fiai halálának okára vonatkozólag – részegség, tisztességtelen törekvés, önkényes intézkedés az istentiszteletben, és „idegen tűz” behozatala a szentélybe – lásd a X,1-hez szóló magyarázatot. Nádáb és Abihu történetében tanulság rejlik minden idők zsidó fiatalsága számára. „Aki könnyekre fakad a Tóra e részének olvasásánál és szívére veszi tanulságait, bűnbocsánatot nyer saját bűneire és az öregség áldását szerzi meg gyermekei számára.” (Zóhár.)

Lev 16,2
ne menjen be minden időben. Csak egyszer egy évben, az Engesztelés napján, az előírt ritusok kellő megtartásával.
a függönyön. Héberül: *„párocheth”,* amely elválasztotta a szentélyt a szentekszentjétől.
a födél. A tömör aranylap, amely a frigyláda födeléül szolgált. Ezen voltak a kerubok, lásd az Ex. XXV,17-hez szóló magyarázatot.
a felhőben. Amelyben Isten megnyilatkozik; Ex. XL,35; Jes. VI,4.

Lev 16,3

Ezekkel. Áldozatokkal és szertartásokkal, melyekről a következőkben lesz szó. Későbbi korokban a főpap hét nappal az Engesztelés napja előtt készülődni kezdett szolgálatára. Ez idő alatt visszavonultan élt a szentélynek egy külön részében, és a „vének" felolvasták és magyarázták neki e fejezet rendelkezéseit. Az Engesztelés napja előtti éjszakát ébren töltötte, vagy maga olvasott fel, vagy mások olvastak fel számára Jób, Ezra és Krónikák, illetve Dániel könyvéből (l. Jóma I,1–4).

a szentélybe. Nem úgy érti, hogy az állatokat vigye be a szentélybe, hanem hogy feláldozásuk a belépés előtti szertartásokhoz tartozik.

tulokkal… kossal. Ezek a főpap személyes áldozatai, és költségeit neki kellett viselnie. A saját bűneiért való engesztelés volt az első cselekedete a Nagy napon. Csak miután megtisztult saját bűneitől, vált alkalmassá arra, hogy mások bűneiért is bűnbocsánatot szerezzen.

Lev 16,4

a szent ruhák. Midőn a szentekszentjébe belépett, nem ölthette magára arannyal díszített ornátusát, amelyet minden más alkalomkor viselnie kellett „méltóságra és fényes díszül" (Ex. XXVIII,2), hanem egyszerű fehér lenruházatban jelent meg az Örökkévaló színe előtt. – Ez az alázatosságot és a gondolat tisztaságát jelképezte, ami a Szent napon elengedhetetlen volt. Ugyanazon okból lenvászon-köntöst *(kitli)* viselnek évszázadok óta az imádkozó zsidó férfiak az Engesztelés napján. Bölcseink szerint ennek a szokásnak még egy másik oka is van. „Ha az embert földi uralkodója maga elé idézi, hogy valamely vád ellen védekezzék, lesujtva, fekete ruhában jelenik meg, mint a gyászoló. De Izráel Istene előtt fehér ruhában jelenik meg, mintha ünnepségre menne, bízván abban, hogy mindazok, akik bűnbánóan megtérnek Teremtőjükhöz, nem kárhoznak el, hanem kegyelmet fognak nyerni Tőle." (jer. Rós Hásáná I,3.)

Lev 16,5

községétől. A megtisztulás ritusát a községért mint egységes testületért kellett végeznie. Az Engesztelés napja ritusainak egyik sajátossága, hogy kifejezésre juttatja Izráel erkölcsi egységét. Az Engesztelés napján elmondott bűnvallomás többesszámban van: „Vétkez*tünk,* hűtlenek vol*tunk,* stb.": lásd XXIII,27-hez szóló magyarázatot.

Lev 16,6

És mutassa be. Ez az az áldozat, amelyre I,3 köv.-ben célzás volt.

háza számára. A papi rendért, amely akkor Áron fiaiból állott. Bölcseink azonban a „háza" kifejezésen „feleségét" értették (l. Jóma I,1); és a főpap csak akkor áldozhatott az Engesztelés napján, ha felesége életben volt. Az Engesztelés napja ritusainak hagyományos előírásai szerint, amit a Misna őrzött meg, ezt a vallomást tette a főpap: „Ó Isten, én vétkeztem, jogtalanságot tettem, bűnt követtem el Te ellened, én és a házam népe" (Jóma IV,2). Bűnvallomásában a főpap a kimondhatatlan Isten-nevet használta, a tetragrammatont teljes kiejtésében; amire az összegyűlt papok és a nép a szentély udvarában földre borultak és kiáltották: „Áldott legyen az Ő Neve, akinek dicső királysága örökkön-örökké tart".

Lev 16,8

sorsot. Egy urnába két egyforma táblácskát tettek. Az egyikre az volt ráírva: „az Örökkévaló részére", a másikra pedig: „Azázél részére".

Azázél részére. A Septuaginta ezt a homályos héber szót így fordítja: „az egyik, amelyet el kell bocsátani"; „Ami pedig e szó etimológiai jelentését illeti, úgy látszik, hogy עזאזל (töve עזל) עזלזל helyett áll… עזל pedig (= אזל) annyit tesz, mint *elválni* és a reduplikált עזלזל, *végképpen, örökre elválni* לעזאזל tehát: *örök elválásnak:* célzással a nép bűneinek örök eltávolítására" (Deutsch). A Talmud egyik magyarázata szerint Azázél engesztelést szerez Úza és Azáél bűneiért. Ezek a földre szállt angyalok voltak és bűnösökké lettek. (Jóma 67b., l. m. a Tárgum Jerusálmit Gen. VI,4-hez, ahol Semcházájnak és Úziélnek nevezi ezeket az angyalokat.) Egy másik talmudi magyarázat szerint (u. o.) Azázél = „kemény meredek hegy", utalván arra a sziklára, ahonnan későbbi időkben ledobták a bakot. Ibn Ezra és Nachmanidesz egy pusztai démon nevének tekinti. A legtöbb modern bibliakutató is ezen a véleményen van. De ez teljesen elfogadhatatlan. A „bakok"-

nak a „szatirok”-nak való áldozást éppen a következő fejezetben tiltja el a Tóra (XVII,7). Pusztai démonok kultuszát tehát nem lehet összefüggésbe hozni a legszentebb szertartásokkal, amiről a mi fejezetünk beszél.

Lev 16,9

És mutassa be. Készítse el. Ennek a kecskebaknak a feláldozása csak a 15. versben van említve. Itt csak arról van szó, hogy a főpap kihirdette felette; „bűnáldozat az Örökkévalónak” (Szifra).

Lev 16,10

rajta. Az állat feje felett elmondott bűnvallomásra vonatkozik.

11–28. A tisztulás szertartásának részletes leírása.

Lev 16,11

És mutassa be. Szószerint: „vigye közel” az oltárhoz feláldozásra.
és háza számára. Bölcseink szerint a „ház” itt a papi rendre vonatkozik; és a főpap ismételte bűnvallomását (mint a 6. versben), hozzáfűzvén „a házam népe” kifejezéshez: „és Áron fiai, a Te szent néped” (Jóma IV,2).

Lev 16,12

serpenyővel. A Misna szerint színarany serpenyőt használtak ezen a napon (Jóma IV,4).
az oltárról. A rézoltár a külső udvarban.
az Örökkévaló színe előtt. Lásd az I,5-höz szóló magyarázatot.
a függönyön belül. Most lép be a főpap először a szentekszentje belsejébe.

Lev 16,13

a füstölőszer felhője. Ennek az volt a célja, hogy függönyként megakadályozza a főpapot abban, hogy a Szent jelenlétét (Isten dicsfényét) megpillantsa.
Későbbi időkben a főpap a szentekszentjéből való visszatérése után a következő imát mondta: „Legyen tetszésedre, ó Isten, hogy ez az év esőben bőséges legyen. Ne tűnjék el az uralom gyakorlója Júda házából. Ne szenvedjen szükséget a Te néped Izráel, úgyhogy egy izraelita se legyen kénytelen ellátását a másiktól vagy idegentől kérni; és ne hallgass az utazók imájára”, mert azok száraz időért imádkoznak, ami szerencsétlenséget jelent a Szentföldön (Jóma 53b).

Lev 16,14

hintsen ujjával a födélre. Ez engesztelésül szolgált a főpapért és a papi rendért.

Lev 16,15

Ekkor vágja le. Azt a kecskebakot, amelyet a sorsolás az „Örökkévaló számára” jelölt ki (9. vers).

Lev 16,16

tisztátalanságai miatt. A közösség engeszteléséért évente megtartott szertartáson kívül egyszer egy évben a szentély rituális tisztítása is kötelező volt, hogy feloldják az alól a tisztátalanság alól, amelyet a rituális szempontból tisztátalan izraeliták jelenléte okozott.
bűneik. Ez azokra vonatkozik, akik szándékosan tisztátalan állapotban léptek a szentély területére.
vétkeikért. Akik nem tudtak róla, hogy tisztátalanok (Sebúóth 12b).
a találkozás sátráért. Vagy: a találkozás sátrával. (Az Imit régi fordítása.)

Lev 16,17

És senki. Még a papoknak sem volt szabad a találkozás sátrában tartózkodniok, mialatt az engesztelés szertartása folyt. Az alkalom ünnepélyessége még fokozódott azáltal, hogy a főpap egészen egyedül volt a szentélyben.

Lev 16,18

Ekkor menjen ki. Azaz, menjen a kijárat felé, a füstölögtető arany oltár felé.

Lev 16,19

így tisztítsa meg. Az elmult év tisztátalanságától.
szentelje meg. Szentelje újra a következő év használatára.

Lev 16,20

az oltárt. Az arany oltárt.

Lev 16,21

vallja meg rajta… bűnét. A főpap mindkét kezét az elküldendő kecskebakra tette és közben, miután bűnvallomást tett, jelképesen rátette a nép bűneit e kecskebak fejére. A bűnvallomás szövege a Misna szerint a következő volt: „Ó Isten, a Te néped, Izráel háza, jogtalanságokat követett el, bűnöztek, vétkeztek Te ellened” (Jóma VI,2).
bűntettét. Az עון szó itt talán a legsúlyosabb bűn értelmében áll. Lehetséges, hogy összefoglaló értelme van és a szándékos és az akaratlanul elkövetett bűn vagy jogtalanság értendő itt rajta. A rendes áldozatok engesztelő ereje csak a szándék nélkül elkövetett bűnökre terjedt ki. Az Engesztelés napja és áldozatai azonban feloldották a széndékosan elkövetett bűnök alól épúgy, mint a tévedésből és akaratlanul elkövetett vétek alól.
bűnét. Itt ugyanaz az ellentét lehet a פשע és חטא között, mint ahogy a 16. versben az első a szándékosan, a második az akaratlanul elkövetett bűnre vonatkozik.
kirendelt. Aki rendelkezésére állt erre a célra.

Lev 16,22

kietlen földre. Deutsch: „elszigetelt földre”. Olyan terület, amely el volt vágva Izráel táborától, úgyhogy az állat nem térhetett vissza. Későbbi korokban az állatot letaszították egy szakadékba (lásd a 8. vershez szóló magyarázatot), mert nem lehetett olyan helyre kergetni, ahonnan nem térhetett volna vissza lakott területre. Ez a fejezet az eredeti szokást írja le a mózesi kor viszonyainak megfelelően. Ez is mutatja az itt elbeszélt dolgok ősi eredetét.
bocsássa el. A nép bűneinek jelképes eltávolításának gondolata Micha VII,19-ben is megtalálható: „és bedobod a tenger mélységébe minden vétkünket”. Ezeken a prófétai szavakon alapszik egy hasonló ritus, a *„táslich”* Rós Hásána első délutánján (ha szombatra esik az ünnep első napja, akkor a második napon végzik el ezt a szertartást).

Lev 16,23

menjen be Áron. A Talmud szerint ez a vers arra vonatkozik, ami a 24. és köv. versekben leírt égőáldozat után következik (Jóma 32a).

Lev 16,24

a szent helyen. A szentély udvarában külön erre a célra kijelölt hely.
égőáldozatát. A főpap kosát (3. v.) és a nép kosát (5. v.).

Lev 16,26

mossa meg ruháit. Mivel az „elküldött bak” magán hordta a közösség bűneit, az az ember, aki vele érintkezésben volt, természetesen tisztátalanná vált.

29–34. Az Engesztelés napjának intézménye.

Lev 16,29

És legyen… örök törvényül. A következőkre vonatkozik. Az engesztelés nem következik be automatikusan a főpap által végzett ceremóniák által, a népnek magának is közre kellett működnie, hogy bűnbocsánatot nyerjen.
a hetedik hónapban. V. ö. XXIII,27 köv.
sanyargassátok lelketeket. Ez a héber szó helyesen fejezi ki a bőjtölés szellemi célját. Mivel a bűn főforrása a testi kívánságok teljesítése, a bőjtölés megtanítja a bűnöst arra, hogy le lehet győzni minden testi vágyat, hogy a lélek uralkodhatik a test vágyain. Az ételtől és a testi kívánságok

teljesítésétől való tartózkodáshoz hozzá kell még járulni az őszinte bűnbánatnak amiatt, hogy nem értük el azt, ami hatalmunkban volt és amit megtehettünk volna, ami nekünk izraelitáknak kötelességünk lett volna. A lélekből jövő bűnvallomás nélkül, amelyhez még az az ünnepélyes elhatározás járul, hogy elhagyjuk a helytelen utat, a böjt egymagában még nem jelenti az isteni parancs teljesítését és nem célja az Engesztelés napjának. תשובה תפלה וצדקה – megtérés, ima és jótétemény – ezek változtathatják meg az ember életének és sorsának egész menetét és ezek vezethetnek teljes engeszteléshez. „Hagyja el a gonosz az útját és a jogtalanság embere gondolatait; térjen vissza az Örökkévalóhoz, hogy irgalmazzon neki és Istenünkhöz, mert sokat bocsát meg” (Jes. LV,7).

a jövevény. Ibn Ezra hangsúlyozza, hogy csak az Engesztelőnapi munkatilalom vonatkozik az idegenre, de „a lelkét nem kell sanyargatnia”, nem kell böjtölnie.

Lev 16,30

ezen a napon. A Talmudban יומא-nak „a napnak” nevezik az Engesztelés napját. Lásd még az Ex. XXXIV,4-hez szóló magyarázatot. A „Jóm há-Kippúrim” kifejezésről XXIII,27-nél beszélünk.

engesztelést szereznek számotokra. Héberül: יכפר עליכם. Mivel a megelőző és a következő versek a nép engesztelőnapi kötelességeiről beszélnek, a יכפר עליכם alanya nem lehet a főpap; mert akkor külön kellett volna őt említeni. Rabbi Akiba úgy véli, hogy Isten az alany. „Boldogok lehettek Izráel fiai – így kiált fel –, mert ki előtt tisztálkodtok ti és ki tisztít meg benneteket? Mennyei Atyátok; amint írva van (Ezek. XXXVI,25) „És hintek rátok tiszta vizet, hogy megtisztuljatok” (Jóma VIII,9). Megjegyzendő, hogy az engesztelés kezdeményezése a bűnös kezében van. A bűnös megtisztítja önmagát az Engesztelés napján könyörtelen önbírálattal, nyilt bünvallomással és azzal az elhatározással, hogy nem ismétli meg a mult év botlásait. Ha Mennyei Atyánk látja a megtért bűnös alázatát, Ő – nem pedig a főpap vagy más közvetítő – képes értelemben a megbocsátás tiszta vizét hinti a megtérőre. „Rabbi Akibának e gondolatában a monoteizmus lényege jut kifejezésre” (Hermann Cohen).

az Örökkévaló színe előtt. Mert csak nála találhatnak az emberek engesztelést, nem pedig a papnál vagy az oltárnál.

A héber szórend a következő: „Minden vétketektől az Örökkévaló színe előtt megtisztultok”. Erre alapította Rabbi Eleázár ben Ázárja magasröptű tanítását: „Az embernek Istennel szemben elkövetett vétkeit feloldja az Engesztelőnap (ha a bűnös is megbánja tetteit); de embertársaink ellen elkövetett vétkeinket az Engesztelő nap nem engeszteli ki, csak akkor, ha a vétkes kiengeszteli megsértett embertársát, és jóváteszi a vele szemben elkövetett hibát” (Jóma utolsó misnája). A Bűnvallomás (וידוי) majdnem kizárólag emberek ellen elkövetett erkölcsi vétkekre utal. Különösen sok kifejezés vonatkozik azokra a bűnökre, amelyeket nyelvünkkel követünk el: hamisság, rágalmazás, istentelen és tisztátalan beszéd. Bölcseink, akik a szertartási vétségeket bizonyára nem kicsinyelték le, az erkölcsi hibákat sokkal súlyosabbnak tartották azoknál, azért vették fel csak az utóbbiakat a bűnvallomásba.

minden vétketektől. Nemcsak az akaratlanul elkövetett vétektől; lásd a machzórban levő bűnvallomást. A bűnbánat a szándékos lázadást is tévedéssé enyhítheti; azaz, bűnbánata által bebizonyítja a bűnös, hogy szándékos bűnei jórészt tudatlanságból erednek, és azért Isten olybá veszi azokat, mintha „tévedésből” erednének (Jóma 36b).

עושין תשובה עשה לכם זדונות כשגגות

Egy modern vallásfilozófus a nap alaphangulatát Num. XV,26-ban látja („És megbocsáttatik Izráel fiai egész községének és a jövevénynek, ki közöttük tartózkodik, mert az egész népen esett meg tévedésből”). Ezt a verset mondják el a Kol Nidré után, az esti ima elején háromszor.

31–34

Ezek a versek kifejtik, hogy az Engesztelés napjának szertartásai minden időkre szólnak. Noha a Tóra Áront nevezi meg mint engesztelő papot, mindenki, akit ő utána szabályszerűen főpappá felszentelnek, hivatott volt a fejezetünkben előírt szent szolgálat elvégzésére.

Lev 16,31

Szombat nyugalma. Az ismétlés hangsúlyozza azt a tényt, hogy a munkaszünet és böjtölés

kötelessége még akkor is fennáll, ha már nincsenek papi szertartások (Midrás Lekách Tób. i. h.; Wessely).

Lev 16,34

örök törvény. Az Engesztelés napja túlélte a főpapság intézményét; sőt még gazdagodott is bensőség és szellemi súly tekintetében az áldozati rendszer megszűnésével. „A bőjtölés és megalázkodás Isten előtt, a bűnvallomás és a bűnök megbánása, a buzgó ima a bűnbocsánatért, még a szentély pusztulása előtt is lényeges magva volt az Engesztelő napnak, amelyhez a szentélybeli ritusok csak drámai jelképet alkottak” (Moore). Bölcseink súlyt helyeztek arra a prófétai tanításra, hogy bűnbánat nélkül az áldozati ritusoknak nem volt értékük (Berák. 23a). Az áldozatok megszűntével ezért a bűnbánat maradt meg mint egyetlen feltétele a bűnbocsánatnak. „Napjainkban, amidőn nincs szentély és nincs engesztelő oltár, van bűnbánat. A bűnbánat kiengesztel minden vétket” (Maimonidesz). Az Engesztelés napjának intézménye bölcseink szerint soha sem fog megszűnni, még akkor sem, ha a többi ünnep megszűnne. És valóban, mindaddig, míg Izráel szelleme élni fog, megmarad az Engesztelés napja. Lásd XXIII,27–32-höz szóló magyarázatot is. V. ö. Midrás Mislé IX,2; Tánchuma Pinhász végén; ed. Buber u. o. 17; Num. r. u. o. 24. végén R. S. b. A. resp. 93.
cselekedett. Áron. Eszerint cselekedett minden esztendő hetedik havának tizedik napján.

Lev XVII.

3–7. Állatok levágásáról táplálkozás céljára.

Ez a fejezet a Leviticus könyv első része kiegészítésének tekinthető. Elrendeli, hogy a húsétel fogyasztása mentes legyen a bálványimádás szennyétől, amelynek két alakja van: áldozás „a démonok”-nak (7. vers) és a vér élvezete (10–14. vers).

Lev 17,3

aki levág ökröt. Világos, hogy ez az intézkedés arra az időre vonatkozik, midőn állatok levágása táplálkozásra ritka esemény volt és csak valamely családi ünnepségnél vagy más fontos összejövetelnél ettek húst. A pusztai vándorlás alatt a nép mannából élt; és csak kivételesen fordulhatott elő, hogy táplálékul vágtak le állatokat. Minden ilyen levágásnak szertartási cselekvésnek kellett lennie; a szentélyben kellett történnie és békeáldozatnak számított. Deut. XII,20. köv.-ben a törvény módosítva van azt előrelátva, hogy a nép nemsokára nagykiterjedésű területeken fog élni; mert az a követelés, hogy minden megevésre szánt állatot a szentélyhez kell hozni, csak akkor volt alkalmazható, midőn az egész közösség a szentélyhez közeleső területen élt. Bölcseink szerint ez a rész kizárólag azokra az állatokra vonatkozik, amelyek áldozatnak vannak szánva; ezeket csakis a találkozás sátrának bejáratánál szabad bemutatni (Zebách. 115a).

Lev 17,4

áldozatot. A békeáldozatra vonatkozik: lásd a köv. verset.
az Örökkévaló hajléka előtt. Az oltáron.
vérnek számíttatik. „Vér” áll itt „vérbűn” értelmében, mint Deut. XXI,8-ban. Deutsch fordítása: „vérontásul tudassék be”. Úgy tekintik őt, mintha vért ontott volna és ezáltal súlyos büntetést von magára.
irtassék ki. A vétkest nem büntették meg földi bíróság által. A büntetés az volt, amit bölcseink, „az ég általi halál” (מיתה בידי שמים) szavakkal fejeztek ki. (V. ö. Jebám. 55ab; Móéd Qatan 28a, jerus. Bikkur. II. elején.)

Lev 17,5

áldoznak. Vagy „áldozni szoktak”. Azaz, amit ők „magaslatokon” áldoztak a szabad mezőn.
békeáldozatokul. Lásd a III,1-hez szóló magyarázatot. A békeáldozatok egy részét az

áldozatbemutató kapta meg.

Lev 17,7

bakoknak. Szatirkultusz. Erdei isteneknek vagy démonoknak tartották ezeket, amelyek a sivatagban laktak (Jes. XIII,21; XXXIV,14). A bakok imádása, amely a legundokabb szertartásokkal járt együtt, el volt terjedve Alsó-Egyiptomban. Ezt ismerték az izraeliták és Isten távol akarta őket tartani ettől (v. ö. Jozs. XXIV,14; Ezek. XX,7).
Egyes kommentárok utalnak ennél a versnél arra, hogy ez a Tóra áldozati rendszerének egyik főcélja; t. i. hogy fokozatosan eltávolítsa Izráelt primitív eszméktől és pogány szokásoktól. Az istentisztelet módját, ahogy azt ősi népek űzték, megtartották, de azt az istentiszteletet most az Egy, Szent Isten szolgálatába állították. „Ezáltal az isteni terv által a bálványkultusz kiirtatott, és hitünk alapelve, Isten létezése és egysége szilárdan megerősödött, anélkül hogy eltávolodtak volna a megszokott kultuszformától, mert az csak összezavarta volna a nép felfogását” (Maimonidesz).
nemzedékeken át. A „bakoknak” való áldozás örökre tilos.

Lev 17,8

Az áldozat bemutatása és levágása semmiesetre sem engedhető meg máshol, mint a szentélyben. Ez a tilalom nem csak izraelitákra vonatkozik, hanem azokra az idegenekre is (גרי צדק), akik véglegesen csatlakoztak Izráelhez.

10–14. Vért nem szabad enni.

Lev 17,10

eszik bármiféle vért. A tilalom, amelyben bennfoglaltatik annak a húsnak az evése is, amely még véres, általános vonásokban már megvan. Lev. III,17; VII,26 köv.
A Tóra nem indokolja meg ezeket az ismételt, ünnepélyes parancsokat. Céljuk az lehet, hogy az ember erőszakos ösztöneit megszelidítsék azáltal, hogy távol tartják őt a vértől, és arra nevelik, hogy irtózzék minden vérontástól. Idővel az átlagos izraelitától teljesen megvonták azt a jogot, hogy egy állatot megöljön azért, hogy húsát megegye és egy erre a célra képesített testületre bízták, a *„sóchet”*-ekre. Ezek a parancsolatok kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy a zsidók humánus érzésű néppé váljanak. „Vegyük figyelembe azt a körülményt, hogy egy zsidó anya soha sem ölt meg csirkét sajátkezűleg, és akkor megértjük, miért ritkább az emberölés zsidók között, mint bármely más emberi közösségben” (A. Leroy Beaulieu; l. m. Guttmann M., Das ethische Moment im Verbot der Tierquälerei. Gemeindeblatt Berlin, Juni 1926).
A zsidó levágási mód *(sechita)* a legnagyobb vérveszteséget idézi elő az állatnál; és a megmaradt vért kivonják a hús áztatása és sózása által.
A 15. versben előforduló *„nevéla”* és *„teréfa”* terminusokra megjegyzendő, hogy a magától megdöglött *(nevéla),* vagy a más állat által megölt állat *(teréfa)* húsa, szigorúan tilos. Ez utóbbi terminus *(teréfa)* oly állatok húsát is jelenti, amelyeket ugyan rituálisan levágtak, de sebet vagy szervi hibát találtak bennük, akár külsőleg, akár a levágott állat utólagos belső vizsgálata alkalmával. Olyan állatokat, amelyeket nem pontosan előírt *„sechita”* törvényei szerint vágtak le, a *„nevéla”* terminus technicusával jelölik. Az olyan állatok húsát, amelyet rabbinikus vizsgálati mód szerint nem találnak egészségesnek, nem szabad felhasználni táplálkozás céljaira.

Lev 17,11

a testnek lelke. Az állat életereje a vérben volt. Noha lélek és vér nem teljesen azonosak, mégis a vér a lélek főhordozója. Súlyos vérveszteség következtében elsorvad az életerő; és ha a veszteség folytatódik, az életerő teljesen megszűnik. A vérnek tehát bizonyos szentsége van és ezért nem szabad tápszerül felhasználni, szent és szimbolikus célokra van fenntartva.
elrendeltem nektek. Azaz, én arra szántam, hogy az oltáron legyen elhelyezve a *te* javadra (nektek). Ezek a szavak határozottan megcáfolják azt a feltevést, mintha az Istennek feláldozott állat élete megvesztegetést jelentene. A vér az oltáron a hívő lelki javát szolgálta, nem pedig Istennek szánt

ajándék volt.
a lélekben engesztelést szerez. A vérrel, amely a lelket tartalmazza (Kerit. 22a). A vérnek mint a lélek jelképének az engesztelés ritusaiban való használata kifejezésre juttatja a hívő lelkének teljes odaadását Isten iránt, és kifejezi azt a gondolatot, hogy ha az ember aláveti akaratát Istennek, ennek következménye az isteni kegyelem biztonsága.

Lev 17,12
Azért mondom. Azaz, mivel a lélek a vérben lakozik, azért tilos az evése.

Lev 17,13
vadászva elejt vadat. Ezt nem kell szószerint érteni. Természetesen a háznál nevelt szárnyasokra is vonatkozik (Chúllin 84a).
födje be porral. Mivel a vér a lélek jelképe. tisztelettel kell vele bánni, mint ahogy a tetemet sem szabad temetetlenül hagyni. A porral való betakarás egyértékű a holttest eltemetésével. Hoffmann (u. o. 14. v.) a כסויהדם-ban annak jelképét véli felismerni, hogy a vér tilalma vadnál és szárnyasnál is teljes mértékben fennáll. Áldozatra alkalmas állatnál ilyenféle jelképezésre nem volt szükség, mert a tény, hogy a vér feláldozásra kerül, eléggé indokolja az evésnek tilalmát; v. ö. 10. és 11. verset. V. ö. még a 14. verset.

15–16. Elhullott állat, amely tisztátlanságot okoz.

Lev 17,15
V. ö. XI,39. köv.
jövevény. Teljes prozelita, גר צדק (Szifra); lásd Deut. XIV,21.

Lev 17,16
viselje bűnét. Ha belépne a szentélybe, vagy ennék szentelt ételből.

Lev XVIII.
Tiltott házasságok, nemi erkölcstelenség és a Molok-kultusz tilalma.

A XI–XVII. fejezetek után, melyeknek tárgya a rituális tisztátalanság és annak megtisztítása, következnek a XVIII–XX. fejezetek, amelyek erkölcsi tisztátalanságról és büntetéseiről szólnak. Azok a törvények és rendeletek, melyeket a XVIII–XX. fejezetek sorolnak fel, a tiszta élet és a becsületesség alaptételeit fektetik le, a társadalmi erkölcs alaptörvényei közé tartoznak. Ezek között első helyen áll a házasság intézménye (XVIII). A házasság, az emberi társadalom alapköve, itt tisztán erkölcsi szempontból ítéltetik meg. A házasság szent jellegének minden megsértése utálatos véteknek számít, amely kihívja az Ég büntetését, mind a házasságtörő, aki elkövette, mind a társadalom ellen, amely eltűrte a sértést. Tisztátalanság a házasságban, közeli rokonok között végbemenő vérfertőző keveredés és más utálatos cselekedetek megbocsáthatatlan bűnök, amelyek megfertőzik és meggyalázzák az országot és lakóit. „Plasztikus kifejezésmód és illedelmesség tekintetében Lev. XVIII, felülmul minden más hasonló tartalmú helyet; gyengédebben és egyúttal komolyabban nem lehet ezekről a dolgokról beszélni (Ewald).
Ha valamely nép kulturális magasságának fokára családi életének tisztaságáról lehet következtetni, akkor Izráelt illeti meg az első hely a népek között. Izráelben a házasságot isteni intézménynek tekintik, mert csak ennek segítségével virulhat igazi tisztelet az élet misztériuma, méltósága és szentsége iránt. A házasság elsőrendű vallásos kötelesség. Az, aki feleség nélkül él – mondják bölcseink –, az vigasz, segítség, öröm, áldás és engesztelés (azaz, igazi, Istennel való vallási közösség) nélkül él (Jebám. 62b). A zsidó férj – szerintük – feleségét úgy szereti, mint önmagát és jobban tiszteli önmagánál. „Dolgozni akarok érted, tisztelni foglak téged, támogatni foglak téged,

amint illik egy zsidó férjhez", – ez mind a mai napig a férj fogadalma a házasságkötésnél. A szeretetteljes figyelmesség a zsidó feleség iránt, valamint az otthon erkölcsi tisztasága és a zsidó asszony hűséges odaadása, amire joggal büszke a zsidó asszony, nagyjában a Leviticus következő fejezeteiben lévő törvények és intelmek gyümölcse. Ezek eredményesen megakadályozták Izráel elmerülését a pogány tisztátalanság tengerében, amely az ókori világot elborította. E törvények bástyául szolgáltak egy új emberi eszmény, a családi otthon szentségének kialakítására; egy olyan eszménynek, amely a zsidó népnek egyik megkülönböztető jellegzetességévé vált a későbbi korszakokban.
A XVIII. fejezet az Engesztelés napján felolvasott tórarészletek közé tartozik. „E fejezet kiválasztásának kétségtelenül az volt a célja, hogy bevésse a lelkekbe az év legünnepélyesebb napján a tisztaság és önuralom kötelezettségének fontosságát. És kétségtelen, hogy e törvények iránti engedelmesség volt az, ami az isteni gondviselés folytán, egyik legerősebb tényezőnek bizonyult Izráel fenntartásában" (Hermann Adler).

1–5. Bevezető intelem.

Lev 18,2

Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek. Én vagyok ezeknek a törvényeknek a forrása és az Én isteni hatalmam nem tűri ezeknek az alapvető törvényeknek szándékos megsértését.

Lev 18,3

cselekednek Egyiptom… Kanaán. Vallási életüket ne befolyásolják sem annak az országnak erkölcstelen szertartásai, amelyet elhagynak, sem annak az országnak undok kultusza, amelybe be fognak vonulni.
törvényeik szerint. Az erkölcstelen pogány kultusz, különösen Egyiptomban és Kanaánban, a nemzeti törvények által szentesítve volt. Mind a szokások, mind a törvények ellentétben álltak az értelemmel, a lelkiismerettel és az isteni akarattal (Wogue).

Lev 18,4

Rendeleteimet. Izráel új törvénykönyvet kapott, s ez azoknak a helyébe kell hogy lépjen, amelyeket ők érvényben találtak Egyiptomban és majd találni fognak Kanaánban.
Olyan rendeleteket és törvényeket, amelyeket az erkölcsi érzés parancsol, mint pl. a lopás tilalma; *„micvá"*-nak, *parancsolatnak* nevezik; *törvénynek (chok)* pedig az olyat nevezik, amely megkülönböztető tilalom az izraeliták számára, mint pl. a disznóhúsevés tilalma: lásd még a Gen. XXVI,5-höz szóló magyarázatot.
tegyétek meg… tartsátok meg. Ez a két ige egymást kiegészíti. „Tegyétek meg", utal a gyakorlati keresztülvitelre, „tartsátok meg", ez magában foglalja azt az eszmét, hogy tanulmányozzák és megértsék a törvény alapelveit. Csak ha *megértéssel* helyeslik a Tóra szövegét, jelenthet annak szelleme alakító erőt az emberek életében.
hogy azok szerint járjatok. Ez a kifejezés még csak kétszer fordul elő a Tórában (XX,23; XXVI,3). Ez azt tanítja, hogy ne csak egyszer-kétszer teljesítsük a vallás követeléseit, hanem hogy állandóan *„járjunk"* azok szerint, hogy az életet azok szerint rendezzük be.
Én vagyok az Örökkévaló. Azaz, Én, aki megparancsolom e törvényeket, vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek. A refrén: „Én vagyok az Örökkévaló" különös ünnepélyességet ad azoknak a törvényeknek, amelyeknél említtetik ebben a fejezetben. Az embernek engedelmeskednie kell, mert Isten az, aki parancsol. „Az isteni parancs egyúttal önmagának kielégítő okát is adja" (Moore).

Lev 18,5

ha megtesz az ember. Bölcseink az „ember" szót hangsúlyozzák. Rabbi Meir szokta mondani: „Honnan tudjuk, hogy még egy pogány is, ha Isten törvényeinek engedelmeskedik, azáltal ugyanazt a lelki közösséget nyeri el Istennel, mint a főpap? Mert azt mondja az Írás, „melyeket ha megtesz az ember, él általuk" – nem pap, levita vagy izraelita, hanem *„ember"* (Baba Qama 38a).

él általuk. Elnyeri az örök életet a jövendő világban (Onkelosz, Tárgum Jonáthán, Rási); sőt ezen a világon is csak ezáltal éri el az igazi életet, mert a gonosz élete nem igazi élet (Hoffmann). Egyszerű értelme pedig az, hogy az ember jólétet és öregkort ér el, ha ragaszkodik Isten parancsolataihoz; v. ö. „hogy sokasodjanak napjaitok” (Deut. XI,21). „Nem volt soha virágzó és erős az olyan ország, amelyben a családi élet szentségét és az egyéni tisztaság értékét nem becsülték és nem gyakorolták” (W. R. Inge).
Bölcseink ezeket a szavakat: „él általuk”, úgy értelmezték, hogy Isten parancsolatai csakis az élet fenntartásához nyujtanak eszközt, nem pedig ahhoz, hogy az emberek elpusztuljanak általuk. בהם וחי בהם ולא שימות. Ezért három tilalom kivételével minden Tóra-parancsolatot át lehet hágni, ha megtartásuk halált hozna a hívőre. Senkinek sem szabad azonban életét megmenteni bálványimádás, erkölcstelenség vagy vérontás által. Ez volt bölcseink határozata (Lyddai határozat; Szanh. 74a) abban az irtóháborúban, amelyet Hadrianus, római császár, a zsidókra zúdított a Bár Kochba-felkelés leverése után; lásd a XXII,32-höz szóló magyarázatot.

6–18. Tiltott házasságok.

Szigorúan tilos minden házasságkötés, illetve nemi érintkezés a közeli rokonokkal. Mert az ilyen érintkezés a természetes lelki kapcsolatok kifejlődését hátráltatná és egyébként is a nemi élet elfajulását idézné elő. Elsősorban tiltott házasságok: *a)* a vérrokonokkal: valakinek anyja, nővére, leánya, unokája, apja nővére és anyja nővére; és *b)* sógorsági rokonokkal – vérrokonok feleségei és a feleség vérrokonai. Minden viszony – akár időleges, akár állandó, az e csoporthoz tartozó személyek között a „vérfertőzés” (עריות) fogalma alá tartozik. Nincs semmiféle kötőereje a Zsidó Törvény szerint az ilyenek között létrejött kapcsolatnak és semmi körülmények között sem tekinthetők „házasságnak”; ezért válólevél *(get)* nem kell az ilyen viszony megszakítására. Ilyen viszonyból származó gyermekek törvénytelenek (*mámzer*-ek).
Bölcseink kiterjesztették az elsősorban tiltott fokokat a felmenő és lemenő ágra. Ezt a bővítést „másodrendű tiltott házasságok”, שניות neve alatt ismerik; (Teljes felsorolás Maim. Isuth I,6). Pl. ahogy az anya tilos, épúgy tilos a nagyanya és a dédanya is; ahogy a mostohaanya, épúgy a nagyapa felesége is tilos; ahogy a meny, épúgy az unoka felesége is. Másodrendű tiltott házasságokat válólevéllel fel kell oldani, és a gyermekek, amelyek belőle származnak, törvényesek.
A fent felsorolt tiltott házassági fokokat, mind a bibliaiakat, mind a rabbinikusokat, megokolja az ösztönszerű idegenkedés és a természetes illem. Zsidó szektáriusok azonban, mint sok keresztény egyház is, főleg a római jog hatása alatt, nagyon kibővítették ezeket a tilalmakat és kiterjesztették azokat a két fivér vagy két nővér dédunokáira is. Az Egyház azonkívül „lelki rokonság” alapján is vezetett be házassági tilalmat; pl. keresztapa nem veheti el keresztlányát. A római jognak és az Egyháznak a tiltot házasságoknak ily határtalanul kiterjesztett kategóriáit enyhítette a *diszpenzáció,* amit az Egyház adott bizonyos körülmények között; de ez egyes esetekben visszaélésekhez vezetett. Mind a diszpenzáció, ming a „lelki rokonság” fenti értelmű fogalmai ismeretlenek a zsidóságban.
Bölcseink szerint a szinaji kinyilatkoztatás előtt csak a következő házasságok voltak megtiltva: anya, apa felesége, férjes nő, és anyai nővér. Ezért Ábrahám feleségül vehette félnővérét; és Jákób feleségei nővérek lehettek (Szanh. 58b).

Lev 18,6

Senki… mezítelenségét. Senki se kössön házasságot vérrokonnal. Az alapelv (כלל) van kimondva, aztán következnek a részletek a 7–18. versben.
Ezekre a törvényekre égető szükség volt abban a korszakban. Sok, az itt említett vérfertőző házasságok közül el volt terjedve az akkori népek közt, és el voltak ismerve a római világ egyes részeiben még a korai középkorban is. Egyiptomban gyakori volt a nővérrel kötött házasság, különösen a királyi családokban. A görögök kedvelték a félnővérrel kötött házasságot. A perzsáknál az anyával, nővérrel vagy saját leánygyermekkel kötendő házasságot különösen helyesnek tartották, mivel ezáltal érdemet lehet szerezni az istenek előtt. Tehát nemcsak a barbár, vad törzseknél voltak elterjedve ezek a szokások, amelyek nem ismerték az erkölcsi korlátozásokat, hanem az Ókor

kultúrnemzeteinél is. „Világos, hogy a Mozaismus a világnak új tant hozott a házassági kérdésben” (Dillmann). Ha tekintetbe vesszük e fejezet befolyását a nyugati és közelkeleti népekre, el kell ismernünk, hogy a zsidóság valóban élő, hatástkifejtő vallási civilizációt adott az emberiségnek.
vérrokonához. Szószerint: „hús az ő húsából”; húsa és vére. A közös vér bizonyos fokán belül két rokont egy húsnak, egy személynek tekintenek.
hogy fölfedje mezítelenségét. Ezt a kifejezést a „feleségül vegye” helyett tudatosan használja az ilyen eseteknél, hogy hangsúlyozza az erkölcsi förtelmességét és állatiasságát annak, aki ezt cselekszi (S. R. Hirsch).

Lev 18,7
Atyád. Megtiltja a viszonyt anya és fia közt, mert az megbecsteleníti mind az apát, mind az anyát.

Lev 18,8
Atyád feleségével. Megtiltja a viszonyt a mostohaanyával. Mivel a házasság egyesíti a férfit a nővel (Gen. II,24), a mostohaanya legközelebbi vérrokonnak számított.
Szokás volt keleten jogos örökösöknél, hogy birtokba vették atyjuk feleségét, s ezzel egyúttal kidomborították igényüket és jogukat a trónra, minthogy ez a cselekedet azonosította őket a nép szemében az elhúnyt uralkodó személyével. Ez magyarázza meg Reúbén magatartását Gen. XXXV,22-ben és Ábsálomét II. Sám. XVI,20–22-ben.

Lev 18,9
akár otthon született. Félnővér, aki törvényes házasságból származik; lásd XX,17.
akár máshol. Félnővér törvénytelen házasságból, vagy aki házasságon kívüli viszonyból származik (Ibn Ezra).

Lev 18,10
Fiad leányának. Mivel a mostoha leány gyermekét sem szabad feleségül venni, amint ez a 17. versből kitűnik, ez a vers feleslegesnek látszik. Bölcseink azonban ezt a törvénytelen fiúnak vagy leánynak a leányára vonatkoztatják (Jebám. 97a).
A saját leányával való házasság tilalma nem szerepel; mert ez, a leány-unoka tilalmát tekintetbe véve, magától értetődő dolog.

Lev 18,11
Atyád felesége leányának. Az anyának leszármazottait sokáig közelebbi rokonoknak tartották, mint az apának leszármazottait (Gen. XX,12). Eszerint a 9. verset félreérthették volna, mintha az azt jelentené, hogy „nővérednek” (t. i. ugyanattól az anyától), aki „atyád leányáét” azaz a teljes nővéred; vagy „anyád leányáét”, azaz félnővér ugyanattól az anyától, de más apától. Eszerint megengedhetőnek tarthatták volna a viszonyt félnővérrel ugyanattól az apától, de más anyától. Ezért szükség volt világosan kimondani azt, ami itt áll, hogy ugyanannak az apának, de más anyának a lánya szintén tilos (Hoffmann).

Lev 18,12
Atyád nővérének. Ez a tilalom is új volt az izraelitáknak és ellentétben állt korábbi szokásaikkal (Ex. VI,20).

Lev 18,14
Atyád fivérének. Az apa fivérének a feleségével való viszony támadást jelent két személy ellen, akiket a házasság „egy hússá” tett (lásd a 8. verset). Ezért nagynénjét még nagybátyja halála után sem veheti el. Bölcseink szerint épúgy tilos a házasság az anya fivérének özvegyével is (Jebám. 54b; Maim. Iszúré Bia II,1).

Lev 18,15
Menyed. Megtiltja a házasságot egy férfi és a menye között, a férj halála után vagy miután elvált tőle. Ezt gyalázatos véteknek tartották, ami majdnem egy fokon állott a saját leányával kötött „házassággal”.

Lev 18,16

Fivéred feleségének. Ez alól egy kivétel létezik Deut. XXV,5. köv., amely szerint az ember köteles fivére özvegyét elvenni, ha fivére gyermektelenül hal meg.

Lev 18,17

fajtalanság az. Ha egy férfinak viszonya van egy nővel és annak leányával vagy leány-unokájával, akár egy időben, akár az egyik halála után, azt rendkívül utálatos cselekedetnek tartják.

Lev 18,18

hogy vetélkedést gerjessz. Deutsch: „gyűlöletgerjesztésre". A nővéri szeretet ezáltal vetélkedéssé és gyűlöletté válna.
az ő életében. Első felesége életében, de még ha el is vált az egyiktől, nem veheti el a másikat. Halála után meg volt engedve, sőt még érdemnek is tartották bölcseink, mert egy idegen asszony nem gondozná olyan szeretettel elhúnyt nővére árváit, mint ő (Móéd Qatan 23a).

19–23. Erkölcstelen tettek tilalma.

Lev 18,19

tisztátalanságában. XV,24-ben szó volt ugyanerről a dologról a vele járó rituális tisztátalanság szempontjából. Itt azért ítéli el ezt a cselekedetet, mivel ellentétben áll az erkölcsi tisztaság elvével; lásd XX,18-at is.
A zsidóság hangsúlyozza a házasság szent jellegét és mérsékletet ír elő a házaséleten belül is. „A zsidó szentséggondolat nem korlátozódik a tilos dolog elkerülésére, hanem magába foglalja a megengedett dolog megszentelését is" (Moore). Határozott mérsékletet, önuralmat és erkölcsi szabadságot követel az élet legbensőbb vonatkozásaiban is. Ez megköveteli a legnagyobb kíméletet a feleség részére, nemcsak a havi tisztulása idejére *(nidda),* hanem a hét következő napra is, az asszony magához-térése és megerősödése *(tahara)* alatt, egészen addig, amíg a végleges rituális tisztulás be nem következik forrásban, vagy „élő víz gyüjtőhelyén" való teljes alámerülés által (*mikve;* későbbi héberben: *mikva;* lásd a XI,36-hoz szóló magyarázatot). Az a körültekintő irányítás ezekben a fontos életkérdésekben, amit e törvények megkövetelnek, ránevelte a zsidó férfiakat a női nem iránti tiszteletre, erkölcsi fegyelemre és etikai kultúrára. A zsidó nőknek ezek egyrészt védelmet nyujtottak a zabolátlan szenvedély ellen, másrészt megtanították őket a házaséletet a szentség (קדושה) szempontjából nézni.
E szabályok jelentőségét, eltekintve a tisztán vallási oldaltól, melyeket lelkiismeretesen megőriztek Izráel nemzedékein át, nem lehet eléggé felbecsülni. Ezek ápolták a faji egészséget és frisseséget, és ép oly kedvezőnek bizonyultak az egészség mint az erkölcs szempontjából. A zsidó asszonyok túlnyomó többsége még ma is – hála Istennek – ezeknek a törvényeknek „igája" alatt él, saját javára és a zsidó nép biológiai javára. Természettudósok bebizonyították világosan azt a tényt, hogy ha az egészségi szempont nem is volt eredeti célja ezeknek a törvényeknek, de az eredményük mindenesetre hasznos az egészségre. A nemi élet mérséklésének e törvényeit ma is sok kutató az asszonyi természet alapvető ritmusának megfelelő intézkedéseknek tartja. Míg az orvosi vélemény nem egyöntetű ebben a súlyos kérdésben, nem kételkedhetünk a következő statisztika jelentőségében: ez az a statisztika, amely a newyorki „Mount-Sinai" kórházban 80.000 zsidó asszonyon folytatott vizsgálat (akik megtartják a *nidda* és *táhára* törvényeit) eredménye kimutatta, hogy az alsótesti rákban szenvedő ilyen zsidó nők és hasonló társadalmi és gazdasági helyzetben élő nemzsidó nők között az arányszám 1:15 volt. Még figyelemreméltóbb a különbség az arányszámban a rák egy bizonyos esete tekintetében zsidó és nemzsidó férfiak között (Sorsby, Rák és faj, 1931). „A mózesi tan az ihletett bölcsesség és elővigyázat csodálatos példájának bizonyult újra, amelynek kettőzött erővel kellene megragadni minden felvilágosodott szellemet manapság. Fegyelem és önuralom talán a legszükségesebb követelmények a jelen időkben" (F. E. Freemantle, alezredes, az 1928-iki londoni Nemzetközi Rákkonferencia elnöke).

Lev 18,20

Felebarátod feleségével. Ez a tilalom olyan életbevágó a társadalom szempontjából, hogy a tíz parancsolatban, mindjárt az élet védelme után következik amivel egyenlő fontosságú (Ewald); lásd a XX,10-hez szóló magyarázatot is.

Lev 18,21

hogy tűzön átvezessék. Azaz, feláldozzák. Itt említi először a Biblia a pogány semiták rettenetes kultuszát, amelynél gyermekeket áldoztak istenségüknek. Izráel tanítómesterei megborzadtak az emberi áhitat e förtelmes tévelygésén, és nem nyugodtak mindaddig, amíg egész Izráel nem idegenkedett hasonló módon ezektől a szertartásoktól.
Nemi tisztátalanság, különösen, ha vallási köntösbe van bújtatva vagy pedig kultusszá válik, mint ahogy az a Báál- és Ástárte-kultuszban volt, embertelenné tesz és kiöli a legszentebb emberi érzéseket is.
ne szentségtelenítsd meg. Az ilyen vad bálványkultusz minden vallásnak és istenimádásnak becstelen megcsúfolása.

Lev 18,22

Férfiúval. Ez a perverzitás, amelytől a Tóra óvta Izráelt, el volt terjedve Görögországban és Rómában is.

Lev 18,23

útálatosság az. „Erőszak a természet és az isteni erkölcs ellen” (Dillmann); v. ö. Exod. XXII,18; Lev. XX,15. köv.
Az ókori és középkori világ törvényeiben, szokásaiban és legendáiban megtalálhatók ezek a majdnem hihetetlen állatiasságok, amelyek a romlott emberi természet rettenetes elfajulását tükröztetik vissza. Nem ismeretlenek a mai társadalomban sem. Sehol az irodalomban nincsenek ezek a vétkek oly feltétlenül elítélve, mint könyvünk e fejezetében, különösen a 21–23. versben, és a XX. fejezetben. Ez arra vezetett, hogy e förtelmességek kipusztultak Izráelből és ezáltal erkölcsileg átok alá kerültek mindazoknál a népeknél, amelyek a héber Szentírás hatása alatt állnak.
24–30
Intelem, hogy szívleljék meg a kanaániták sorsát, akiknek undok szokásai pusztulást hoznak rájuk, szétrombolva a társadalmi erkölcsöt.

Lev 18,24

Ne szennyezzétek be magatokat. Ha a nemi élet letér rendes útjáról a házaséleten belül és eltávolodik eredeti rendeltetésétől, hogy a tiszteletteljes és törvényes szerelem kifejezője legyen, az illető egyén beszennyeződik. Bölcseink a nemi erkölcstelenséget a legnagyobb tisztátalanságnak tekintették, ami elkülöníti az embert Istentől.
ezek által. Ezek a szavak az egész előző részre vonatkoznak, a tiltott házasságokra, a házassági korlátozások megszegésére, és a természetellenes tévelygésekre.

Lev 18,25

tisztátalanná vált az ország. Eszerint csak erkölcsi bűnök, nem pedig szertartásbeli vétkek teszik tisztátalanná az országot. Minden „útálat” először azt a személyt szennyezi be, aki elköveti, akár kanaánita az illető, akár izraelita, és ő viszont az országot teszi tisztátalanná (Büchler).
megbüntettem rajta a bűnét. Az ország (azaz, a lakói) büntetésben részesül. Járvány és szárazság által kihányja lakóit, úgy, mint ahogy az emberi szervezet kiveti magából azt az ételt, ami kellemetlen neki. Az igék ebben a versben látomásszerűen írják le a jövőt, mintha az már bekövetkezett volna.

Lev 18,29

irtassanak ki. A legtöbb említett vétek elkövetőire halálbüntetés várt. A többieknél a bűnöst kizárták a közösségből és valószínűleg az országból is kiűzték, mivel jelenlétük megfertőzte az országot.

Lev 18,30

Tartsátok meg rendeleteimet. Bölcseink ezt a kifejezést úgy értelmezték, hogy „őrködjetek

rendeleteim felett”: azaz, a vallási tekintélyek feladata, hogy építsenek „kerítést a tan körül”, hogy az embereket távol tartsák a bűntől, hogy intsék és kioktassák a népet e tilalmak komolysága és szentsége felől (Móéd Qatan 5a).

Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek. Az előbbi lakosok természetellenes szenvedélyeknek hódoltak, mert isteneik kultusza erkölcstelenné tette őket. De más a helyzet Izráelnél. „Az Örökkévaló a ti Istenetek”, az Ő szolgálata a lelket és a szellemet a magasba emeli. Ez a gondolat kapcsolja hozzá fejezetünket a következőhöz, amelynek első követelménye: „Szentek legyetek, mert szent vagyok Én, az Örökkévaló, a ti Istenetek”.

B) Jegyzet.
A házassági kapcsolatok táblázata, amelyek a mai zsidóknál is tilosak.

Férfi számára tilos a házasság a következőkkel:	**Nő számára tilos a házasság a következőkkel:**
a) Anyja, nagyanyja és felmenői; nagyatyja anyja; mostohaanyja, apai nagyatyja és annak utódai; anyai nagyanyja és annak utódai; felesége, anyai nagyapja felesége.	*a)* Atyja, nagyatyja és felmenői; mostohaatyja; nagyanyjának vagy más ősének férje. felmenőinek feleségének nagyatyjának
b) Leánya, unokája, dédunokája és annak utódai; menye; fia fiának a felesége és annak utódai; lánya és annak utódai; fiának a felesége.	*b)* Fia, unokája és dédunokája; veje, unokájának férje és annak udódai.
c) Feleségének anyja vagy nagyanyja; apósának anyja és annak felmenői.	*c)* Férje atyja vagy nagyatyja és apósa atyja és annak felmenői; anyósa atyja.
d) Felesége leánya vagy leányunokája és azoknak utódai.	*d)* Férjének fia, vagy unokája és azoknak utódai.
e) Nővére, félnővére, fivérének és félfivérének felesége (akár elvált, akár özvegy, de l. a Deut. XXV,5-höz szóló magyarázatot); nővére vagy a felesége él.	*e)* Fivére; félfivére; nővére vagy félnővére elvált férje, nővére életében; férje fivére és unokaöccse. és feleségének félnővére, amíg
f) Nagynénje lesége (akár vegy), akár anyjának fivére fivére az a nagybácsi.	és nagybátyja feelvált, akár özapjának, akár vagy félfivére
g) Férjes nő, ha nem kapott még *get*-et (válólevelet); saját elvált felesége, annak egy új házassága után (ha újra elvált második férjétől vagy özvegységre jutott).	*g)* Nős férfi, ha nem adott *get*-et; elvált nő nem mehet feleségül volt férjéhez, új férje halála után vagy tőle való elválása után.
h) Nő, aki nem zsidóhitű; tiltott közösülésből származó leány *(mámzereth);* férjes nő, aki vele házasságot tört; özvegy, akinek férje gyermektelenül meghalt, *chalica-adás* előtt. *Kohen*	*h)* Férfi, aki nem zsidóhitű; tiltott közösülésből származó férfi *(mámzér);* és férfi, akivel mint férjes nő házasságtörést követett el. nem vehet

el elvált nőt, özvegyet, aki *chalicát* kapott és prozelita nőt.

Férfi elveheti tehát a következő rokonsághoz tartozókat:	**Nő férjhez mehet tehát a következő rokonsághoz tartozókhoz:**
a) Teljes mostohanővére, mostohaatyja felesége (ha özvegy vagy elvált), fivérének, félfivérének vérének menye.	*a)* Teljes mostohafivére; mostohaanyjának előbbi férje. unokahúga; fivére vagy nővérének menye.
b) Unokanővére; mostohafia felesége (ha elvált vagy özvegy); meghalt feleségének nővére.	*b)* Unokafivére, meghalt nővérének vagy félnővérének a férje.
	c) Nagybátyja.

VII. Kedósim. (XIX–XX.)

Lev XIX. Az erkölcstan kézikönyve.

Ez a figyelemreméltó fejezet a Leviticusban és az egész Pentateuchusban központi helyet foglal el. Bölcseink helyesen tekintették ezt a Tan magvának és kijelentették, hogy a „Tóra lényeges tanai (רוב גופי תורה) benne foglaltaknak ebben a fejezetben” (Szifra). Sőt ezt a fejezetet a Tíz parancsolat párjának tekintették, mivel a Tíz parancsolat lényege ebben a fejezetben is megvan (I. és II. parancsolat a 4. versben; a III. a 12-ben; a IV. és V. a 3-ban; a VI. a 16-ban; a VII. a 29-ben; a VIII. és IX. a 11–16. versekben; és a X. parancsolat a 18. versben). Az ebben a fejezetben szereplő rendelkezések első pillantásra a szertartási és erkölcsi vonatkozású törvények keverékének látszanak. Az igazság és erkölcs alapvető elvei, törvényei és a rituális szabályok és rendelkezések váltakozva következnek egymásután; mert a Tóra az emberi életet megoszthatatlan egységnek tekinti és nem akarja az élet egyetlen mozzanatát sem kiengedni hatásköréből; lásd a XI–XVI. fejezetekhez szóló bevezető megjegyzéseket.

1–2. A szentség és az „imitatio del” fogalma.

Mivel az a parancsolat, hogy „Szentek legyetek, mert szent vagyok Én, az Örökkévaló, a ti Istenetek”, nemcsak ennek a fejezetnek uralkodó gondolata, hanem Leviticus egész erkölcsi törvénykezésének, ezért szükséges a „szent” (קדוש) szó erkölcsi jelentőségét pontosan meghatározni, megkülönböztetésül a szónak kultuszi használatától. Először is jelenti Isten fenséges magasságát és lenyügöző nagyságát: az isteni szentség jelenlétében az ember érzi, hogy ő csak „por és hamu” és leroskad abban az érzésben, hogy ő mily méltatlan Istenhez (Jes. VI,5). A „szent” szó kifejezi másodszor azt, hogy Isten tökéletesen mentes mindattól, ami az embert tökéletlenné teszi és hogy Ő távol áll mindentől, ami tisztátalan és igazságtalan; a próféta szavaival szólva; „Tisztább szemű vagy, semhogy rosszat láthatnál és nyomorúságot szemlélni nem tudsz (Chab. I,13). Harmadszor a „szent” kifejezés Isten etikai tulajdonságainak teljességét fejezi ki; ez azt jelenti, hogy több mint jóságos (טוב), több mint tiszta (טהור), több mint igazságos (צדיק); magába foglalja mindezeket egyesítve eszményi tökéletességükben. „A Szent, áldva legyen Ő” (הקדוש ברוך הוא) ez Istennek a legsűrűbben használt neve a rabbinikus irodalomban, és a zsidó tömegek ajkán is ez a

név a legnépszerűbb. A rituális használatban a „szent” szó személyeket vagy tárgyakat illet, melyek a szentéllyel állnak összefüggésben, vagy vallási célokra vannak szentelve.

Lev 19,2

egész községéhez. A Tóra és szentségének hirdetése Izráel egész közösségének öröksége. Nem az volt a követelmény, hogy legyen a vallásnak egy „specialistákból” álló kis, elkülönített rétege, a nép többsége ellenben tudatlanságba és a babonába süllyedjen. Izráelnek szellemi demokráciát kellett alkotnia (Deut. XXXIV.). Lásd az Exod. XXII,30-hoz szóló magyarázatot.

Szentek legyetek, mert szent vagyok Én, az Örökkévaló, a ti Istenetek. Az embernek nem csak imádnia kell Istent, hanem arra is kell törekednie, hogy Őhozzá hasonlítson, igyekeznie kell utánozni Őt. Az isteninek, ami az emberben lakik, tettekben kell megnyilatkoznia; a tetteknek tisztaságával és igazságosságával kell bebizonyítania, hogy ő Isten teremtménye. A halandó ember nem utánozhatja Isten végtelen fenségét vagy az Ő örökkévalóságát; de *képes törekedni* tisztaságra azzal, hogy távol tartja magát minden útálatosságtól és tisztátalanságtól (XI,44; Lev. r. XXIV,4); és mindenekelőtt arra törekedhetik, hogy utánozza Isten irgalmasságát. „Isten utánzását” bölcseink a legmagasabb emberi eszménynek minősítik (Exod. r. XXVI,2). „Légy olyan, mint Isten; amint ő irgalmas és könyörületes, légy te is irgalmas és könyörületes. A Szentírás azt mondja: járjatok az Örökkévaló, a ti Istenetek után. De hiszen az Örökkévaló emésztő tűz, hogyan járhat hát az ember Ő utána? Ez azt jelenti – felelik bölcseink –, hogy a Hozzá való hasonlatosságra kell törekednie az embernek irgalomban, szeretetben, hosszantűrésben. Gondoljunk arra, hogy a Tóra első oldalán Isten ruhába öltöztette a meztelen Ádámot; és az utolsón eltemette a halott Mózest. Ő gyógyítja a beteget, felszabadítja a foglyokat, jót tesz még ellenségeivel is, és könyörületes az élőkhöz és holtakhoz egyaránt” (Szóta 14a). Az irgalmasság gyakorlása ezért valóságos összekötő kapocs Isten és ember közt; és az ember soha sincs közelebb Istenhez, mint könyörületes pillanataiban. Dr. Schechter rámutatott arra, hogy a zsidó *„imitatio dei”* fogalma Isten két tulajdonságára, az irgalmasságra és kegyességre korlátozódik. „Az egész rabbinikus irodalmat hiába kutatnók át egyetlen példáért, hogy Istennek a Bibliában található szigorú tulajdonságait követendő példaként állítanák az emberek elé.”

A szentség eszerint nem annyira elvont vagy misztikus eszme, hanem inkább irányító elv a férfiak és nők mindennapi életében. „Szentek legyetek” alapmotívuma az egész fejezetnek, és ennek különböző rendelkezéseibe beleszövődik; tisztelet a szülők iránt, könyörület az ínségessel szemben, pontos fizetés a végzett munkáért, tisztességes viselkedés, rosszindulattól és rágalmazástól való óvakodás, a felebarát iránti szeretet és az idegen iránti jóság, egyenlő igazságtétel gazdag és szegény ügyében, pontos mértékek és súlyok használata, mindezeket a szentség gondolatától áthatva és minden tisztátalanságtól, értelmetlenségtől és pogányságtól való írtózással kell az embernek megtennie. Szentség csak így érhető el, és nem azzal, hogy az ember visszavonul a világtól, sem pedig azzal, hogy lemond a család vagy hivatás emberi kapcsolatairól, hanem a szellem által, amellyel teljesítjük az élet kötelességeit, annak legegyszerűbb és legáltalánosabb részleteit is; ezáltal, igazságos tettek által, könyörületességgel és alázattal Isten iránt, felmagasztosul a mindennapi élet. Lásd még Exodus 263. old.

3–4. Alapvető erkölcsi törvények.

Lev 19,3

Mindenki félje… és atyját. Ez az első, hangsúlyozott törvény tiszteletet követel a szülők számára. A gyermeki kötelesség elhanyagolása rossz irányba tereli az ember egész életszemléletét és elérhetetlenné teszi az ember számára a szentség eszményének megvalósítását; lásd Exodus 222. old. „Ha szüleinkkel szemben elmulasztjuk kötelességeinket, még kevésbbé alakíthatjuk ki helyesen viszonyunkat másokhoz” (Foerster).

félje anyját. A Tíz parancsolatban az apát említi az anya előtt. Ott a „tiszteld” kifejezés áll a „félje” helyett. Bölcseink feltevése szerint a különbség oka a következő: a szülők közül az apa szigorúbb a gyermekhez, az anya gyakrabban mutat jóságot és szeretetet a gyermek iránt. A gyermek eszerint

inkább „szereti” anyját és „tiszteli” (vagy féli) apját. Ezért követeli a Tóra a gyermektől, hogy mindkettő iránt tanusítson szeretetet és tiszteletet (Qiddusin 31a). A „félje” kifejezés ebben a versben ugyanaz, amit Istennel kapcsolatban használnak. Az apa és anya tisztelete ugyanolyan értékű, mint az Isten tisztelete, ezért a Szentírás ugyanazokat a kifejezéseket használja a szülők tiszteletére, mint az Isten tiszteletére (U. o. 30b). Mert a gyermek részére az apa és az anya több mint közönséges halandó; és valóban az ötödik parancsolat a Tíz igében az összekötő kapocs az Isten és az emberek iránti kötelességeink között. Sok szép elbeszélés van a rabbinikus irodalomban ezzel a parancsolattal kapcsolatban, de egyik sem szebb, mint a Damaról szóló elbeszélés. Damanak, egy áskelónbeli pogány ékszerkereskedőnek volt olyan drágaköve, amely a főpap mellvértjének drágakősorozatához szükséges. Küldöttség jött hozzá Jeruzsálemből, hogy tárgyaljon vele a kő megvételéről és megállapodott velük, hogy megveszik száz dénárért, de midőn a belső szobába ment, hogy kihozza a követ, látta, hogy apja alszik abban a szobában. Dama visszajött és mondta, hogy még se tudja eladni a követ. A küldöttség kétszáz dénárt kínált, majd háromszázat, végül ezret, – de hiába. Dama röviddel ezután, hogy apja felébredt, a küldöttség után futott, átadta az ékkövet, de nem fogadott el érte többet, mint az eredetileg felajánlott száz dénárt. „Nem akarok nyerészkedni azon a tiszteleten, amellyel apámnak tartozom”, – mondta, (Qiddusin 31a). A kötelező gyermeki tisztelet bölcseink szerint a természetes vallás követelése volt és ezért általános érvényű; és egyetemes emberiességükre jellemző, hogy egy pogány cselekedetét tekintették a fiúi szeretet tökéletes példájának (Guttmann M. Judentum stb. 136a).

szombatjaimat tartsátok meg. Figyelemre méltó, hogy ez a két parancsolat egymás mellett áll. Miként a szülők tisztelete első helyen áll az emberek iránti kötelességek között, épúgy a szombat megtartása az első lépés az ember lelki életének megszentelése felé. Mert a szombat nemcsak a munkaszünet napja, hanem egyben a heti közös istentiszteletnek és szellemi élet fejlesztésének napja is; l. Exodus 217 kk. old. Ez a két parancsolat azért áll egymás mellett, mert ezzel hangsúlyozni akarja a Tóra, hogy a szülők iránti tisztelet ne legyen nagyobb, mint az Isten iránti tisztelet. Ha a szülők valami olyat követelnének, ami az isteni törvénnyel ellenkezik, akkor a gyermeknek Isten iránti kötelességét előbbre kell helyeznie, mint a szülői tiszteletet (Jebám. 5b; Baba Mecia 32a).

Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek. Ez a kifejezés (gyakran rövidebb formájában: „Én vagyok az Örökkévaló) tizenhatszor fordul elő ebben a fejezetben. Ez az isteni pecsét, amely a törvény rendelkezéseit szentesíti. Ez „utal Istenre, aki egyúttal Szent és Bíró, egyúttal bátorít és félelemmel tölt el, éberségre buzdít és büntetéssel fenyeget” (Kalisch).

Lev 19,4

a bálványok felé. Héberül: *„elil”,* vagy „semmiség, nem létező dolog”. Lehetséges, hogy az *„Enlil”* babilóniai bálvány névvel van összefüggésben. Lásd Jer. XIV,14.

5–8. Rituális törvények.

Lev 19,5

És midőn áldoztok. Lásd III,1 és VII,15–20. Figyelemre méltó, hogy itt nem imperativusban áll „áldozzatok”; az áldozatok önkéntesek (Kimchi). Úgy látszik a Szentírásnak nem az a fontos, *hogy áldozzanak,* hanem hogyha áldoznak, *mily módon* mutatják azt be; azaz, hogy szigorúan megtartsák az áldozásnál azokat a szabályokat, amelyeknek célja a pogány elemek kiküszöbölése az áldozati szertartásokból.

9–10. Gondoskodás a szegényekről.

Lev 19,9

földed szélét. Az itt előírt adakozás a szegények részére, amelynek párhuzama az angol szegényadó,

nem zárja ki a magán- és önkéntes felajánlásokat az adakozó nagylelkűsége szerint.
A szegényekről való gondoskodás megkülönbözteti a mózesi törvényeket minden más ókori törvénykezésektől, pl. a római jogtól. Ez utóbbinak látszólag elsősorban az a célja, hogy megvédje a vagyonos osztály jogait. A Tórában a szegény ember *testvér* és ha szükségben van, támogatni kell őt, nemcsak anyagilag, hanem jó szívvel és tanácsokkal. Jób így nyilatkozik nemesgondolkodású védőbeszédében (XXXI,16–17.19–20).

„Vajjon megvontam a kívántat a szegényektől
és az özvegy szemeit epesztettem?
Egyedül ettem-e falatomat
és árva nem evett belőle?…
Vajjon eltűrtem, hogy a bujdosó ruha nélkül legyen
s takarót nem adtam a szűkölködőnek?
Hát nem áldottak engem ágyékai,
és bárányaim nyíretétől nem melegedett fel?

Bölcseink tovább fejlesztették ezt a tanítást és kijelentették, hogy a könyörületesség a legkiemelkedőbb vonása a zsidó jellemnek. Ha egy zsidó – úgy mondják – kiméletlenül jár el embertársával szemben, amikor az bajban van vagy szenved, joggal kételkedhetünk zsidó származásának tisztaságában (Béca 32b). „Egyetlen erkölcsi tulajdonság sem olyan jellemző a rabbinikus zsidóságra mint a *'ráchmanuth'* – könyörületesség. Tipikusan zsidó alak az a koldus, akinek az a felfogása, hogy az emberek hálával tartoznak neki, amiért alkalmat ad nekik könyörületességük gyakorlására" (Montefiore).
ami elhullott. A gabonakalászok, amelyek a földre hullanak aratás idején.

11–16. Kötelességeink embertársainkkal szemben.

Ezek a rendelkezések újra megállapítják az emberi társadalom alaptörvényeit, amelyek a Tíz parancsolat „Második táblája" állnak.

Lev 19,11

Ne lopjatok „Még tréfából sem; vagy burkolt áldozatkészségből, hogy másnak hasznot adjatok a kötelező, többszörös megtérítés révén, vagy hogy lopás által visszaszereznétek saját lopott holmitokat, nehogy tolvajnak lássatok" (Szifra). Minden, ami a lopás látszatát kelti szigorúan tilos, nehogy az ember hozzászokjék a lopáshoz (Sulchán Áruch). Különösen megrovandó „mások jóhiszeműségének kijátszása" (meglopása) (גניבת דעת) – azzal, hogy valamilyen módon elferdítenek valamit, „reklámmal" vagy hízelgéssel rászednek másokat, hogy az illetőről vagy tetteiről a megérdemeltnél jobb benyomást nyerjenek.

ראשון שבגנבים גונב דעת הבריות (Mechilta, Mispátim).
„Az ember igyekezzék kiérdemelni embertársai jó véleményét, de ne lopja el" (S. R. Hirsch; l. m. Sebuóth 39a). Klasszikus példája ennek Ábsálóm viselkedése, ahogy hízelgett mindenkinek, aki elégedetlen volt a „törvénykezés halogatásával", és azt híresztelte, hogy ha ő lenne a király, a dolgok egészen másképp alakulnának. „Korán föl szokott kelni Ábsálóm és kiállni a kapu útja mellé; és történt, hogy ha egy embernek pöre volt és ítéletre akart menni a királyhoz, megszólította őt Ábsálóm és mondta… Lásd, a szavak jók és helyesek, de nem hallgat rád senki a király részéről. Majd így szólt Ábsálóm: Vajha engem tennének bírául az országban és hozzám jönnem minden ember, kinek pöre vagy ügye van, én igazat adnék neki… így lopta meg Ábsálóm Izráel embereinek szívét" (II. Sám. XV,2–6).
ne hazudjatok. „Legyen a ti igentek őszinte, és a nemetek is legyen határozott. Az, aki megbüntette a vízözön nemzedékét, megbünteti azt az embert is, aki nem állja szavát" (Baba Mecia 44a, Misna). Az igazság a világegyetem egyik oszlopa és Isten pecsétje. A hazug ember kirekesztődik Isten társaságából. Az emberek is megbüntetik a hazudozót, mert még akkor sem hisznek neki, ha igazat mond. „Jó ember az, aki olyan, amilyennek látszik" (Berák. 28a). Az igazságot azonban *szeretettel* kell kimondani és az igazságszeretetnek erkölcsösnek kell lennie; megszűnik igazságnak lenni és a

hazugság undok fajtájává lesz, ha a bosszú vagy rosszakarat eszközéül szegődik, hogy másokat tönkretegyen vagy nyilvánosan megszégyenítsen.

Lev 19,12

És ne esküdjetek. Az „és” arra utal, hogy ez a vers szorosan összefügg az előbbivel. „Ha lopsz, végül tagadni fogod, tehát hazudni fogsz és hamisan esküdni” (Szifra) – tehát megszentségteleníted Isten Nevét a csalás kedvéért.

Lev 19,13

Ne fosztogasd felebarátodat. Vagy: „Ne erőszakoskodjál felebarátodon” (Deutsch). Deut. XXIV,14-ben „felebarátod” helyett „béres” áll. „Fosztogatás” a béressel szemben annyit jelent, mint visszaélni anyagi gyengeségével és kevesebbet adni munkájáért, mint amennyi azért jár.
ne rabolj. Amennyiben visszatartod, ami neki jár.
ne hagyd éjjelen át. Ha a munkást egy napra bérelték, bérét azonnal az elvégzett munka után ki kell fizetni. A kisembernek nincs tartaléka, hogy várhasson a bérével.

Lev 19,14

Ne átkozd a süketet. Nem szabad megcsúfolni a süketet vagy bárkit, aki nem hallja és nem védheti meg magát.
a vak elé ne vess gáncsot. Ne gáncsold el a vakot akár tréfából, akár rosszindulatból. Sajnálatos az emberi gonoszság és kegyetlenség, amely ezt a törvényt egyáltalán szükségessé tette. „Süket” és „vak”, tipikus példái minden szerencsétlenségnek, tapasztalatlanságnak és erkölcsi gyengeségnek. Ez a vers intelem az ellen, hogy fiatalokat, erkölcsileg gyengéket bűnös útra vezessenek, vagy hogy rávegyék őket jóvá nem tehető hibák elkövetésére. Ezen erkölcsi szabályok megszegőinek tipikus példái: aki a tapasztalatlannak nem őszinte tanácsot ad; aki kísértésbe hozza a názirt, hogy esküjét megszegje és bort igyék (Pesz. 22a), aki gyengének vagy gyenge jelleműnek halálos fegyvereket ad el, – mindezek megszegik azt a parancsot, hogy „vak elé ne vess gáncsot”. Ugyanígy cselekszik az, aki felnőtt fiát testileg megfenyíti; ami azt okozhatja, hogy fia megfeledkezik a gyermeki kötelességről és vad felindulásában megbocsáthatatlan vétket követ el (Móéd Qatan 17a).
féld Istenedet. Aki megbosszulja a védtelent, a süketet vagy a távollevőt, aki nem védekezhetik a gyalázkodás ellen, amit nem hallott; vagy a „vakot”, aki nem védekezhetik a gáncs ellen, amit nem lát. Továbbá, aki szándékosan káros tanácsot ad, *hiába hangoztatja jószándékát,* a Szentírás figyelmezteti, hogy „félje Istent”, aki ismeri az emberi szív legbelsőbb titkait és ismeri az eltitkolt gondolatokat (Szifra, Baba Mecia 58b). Lásd az Ex. I,17-hez szóló magyarázatot, ami mutatja, hogy „Istenfélelem” természetes jámborságot és teljesen emberies gondolkodást jelent.

Lev 19,15

ne légy tekintettel a szegényre. „Ne légy részrehajló a szegény javára” (Moffat). A Tóra a szegény és a gyámoltalan iránti minden rokonszenv ellenére is fél, hogy az igazságon erőszakot követhetnek el a szegény javára akkor is, ha nincs igaza. Rokonszenv és szánalom nem érvényesülhet a bíráskodásnál. Ebben a bibliai parancsban, épúgy, mint Ex. XXIII,3-ban, („A szegénynek ne kedvezz az ő perében”), „olyan fenkölt erkölcsi magasság nyilvánul meg, amely tiszteletre késztet mindenkit” (Geiger).
ne tiszteld. A bírónak nem szabad mondania: „Ez az ember gazdag és előkelő összeköttetései vannak; nem szégyeníthetem meg azzal, hogy kárára döntsek” (Szifra).
igazsággal. Nem szabad a bírónak elfogultnak lennie a szegény javára, és nem szabad attól félnie, hogy a hatalmasat megsértheti; tökéletes *igazságra* van szükség. Lásd az Ex. XXIII,3-hoz szóló magyarázatot. Így pl. nem szabad megengedni, hogy az egyik peres fél hosszasan előadja ügyét, és a másiknak megparancsolni, hogy röviden beszéljen (Sebuóth 30a). Nem szabad megengedni, hogy az egyik üljön a törvényszék előtt, amíg a másiknak állnia kell (Szifra). „A bírónak úgy kell éreznie magát, mintha kard függne a feje felett az ítélkezés ideje alatt” (Szanh. 7ab).
„Igazsággal ítéld meg embertársadat”, egy másik hagyományos magyarázat szerint ez azt jelenti, hogy: „Ítélj meg mindenkit a jó oldaláról” (לכף זכות); ne ítélj el a látszat nyomán, hanem

tulajdonítsd embertársaid tetteinek a legjobb indító okokat (Sebuóth 30a).
Ennek és az előbbi versnek a tanítását így fejezi ki a próféta: „Beszéljetek igazat egyik a másikkal; igazsággal, béke ítéletével ítéljetek a ti kapuitokban. Egyik a másik ellen ne gondoljatok szívetekben rosszat és a hazug esküt ne szeressétek, mert mindezeket gyűlölöm, úgymond az Örökkévaló” (Zek. VIII,16–17).

Lev 19,16

Ne járj, mint rágalmazó néped között. Szószerint: „Ne járj, mint házaló”. Ez a kifejezés arra vonatkozik, aki mindenfelé megfordul és botrányos vagy rosszakaratú híreket és pletykákat gyüjt, kihallgatja az emberek titkait és azokat mindenhol elmeséli (Rási). Ez alattomos cselekedet még akkor is, ha amit elmond igaz és minden rosszakarat nélkül adja tovább (Maimonidesz). „Nincs ennél megvetendőbb jellem; az ilyen egyén a társadalom pestise, és el kellene őt távolítani az emberek lakóhelyeitől” (Adam Clarke). A gonosz pletyka sokszor többet árt, mint a rosszakaratú rágalmazás. Ezért imádkozunk háromszor napjában: „Istenem, őrizd meg nyelvemet a rossztól, és ajkaimat a hamis beszédtől” (Berák. 17a). A rágalmazó, a gonosznyelvű (לשון הרע) ember, rosszabb mint a gyilkos, mert tönkreteszi az ember jó hírnevét, ami több az életnél (Árákin 16b). Ezért tekintették a besúgót *(mószer)* a leghitványabbnak az összes bűnözők között.
ne maradj tétlen felebarátod vérénél. T. i. ha az ő élete veszélyben van. Ne állj ott tétlenül, közömbösen nézve, hogy embertársad életveszélyben van, anélkül, hogy segítségére sietnél, akár ha vízbefúlás veszélye fenyegeti, akár ha vadállatok vagy rablók támadják meg (Szanh. 73a). Embertársad életének megmentése meg van engedve, még a támadó élete árán is épúgy mint önvédelem esetén. A Szifra még egy további értelmezést is ad ennek a versnek: ha embertársadat valamilyen bűntettel vádolják, és a te birtokodban van ártatlanságának bizonyítéka, nincs jogod azt a bíróság előtt elhallgatni.

17–18. A gyűlölködés és bosszú tilalma. A felebaráti szeretet.

Lev 19,17

Ne gyűlöld testvéredet szívedben. Ne tarts haragot embertársaddal szemben. A legtöbb gyűlölet a világon teljesen indokolatlan, önmagáért való gyűlölet, (שנאת חנם). Bölcseink tanítása szerint, ha a Szentírás csak azt mondta volna, „Ne gyűlöld testvéredet”, ez azt jelentette volna, hogy az ember ne bántsa őt, ne sértse meg, ne bosszantsa őt, ne sértse meg, ne bosszantsa őt; azért fűzi hozzá a „szívedben” szót, hogy ezzel jelezze: még a szívben sem szabad gyűlöletet táplálni, még akkor sem, ha ez a gyűlölet nem jut külsőleg kifejezésre (Lekách Tób i. h.). Alaptalan gyűlölet a három főbűnnel (bálványimádás, erkölcstelenség, vérontás) egyenrangú. A Második Templom alaptalan gyűlölködés miatt pusztult el, ámbár akkoriban szorgalmasan tanulmányozták a Tórát, sok jót is cselekedtek és Isten parancsolatainak engedelmeskedtek (Jóma 9b; Achai, Sabchából). Ha az alaptalan gyűlöletet faji versengés vagy vallásos fanatizmus fűti, akkor kővé változtatja a szívet és tudatos gonoszsággá fejlődik. Senki sem szenvedett és szenved többet a történelem folyamán alaptalan gyűlölet miatt, mint a zsidó nép. A Midrás Hadrianus császár magatartását hozza fel mint jellemző példát az elfogult gyűlöletre. Hadrianus keleti utazása alkalmával egy zsidó elhaladt a császári menet mellett és köszönt a császárnak. Hadrianus erre nagyon dühös lett. „Te zsidó, te merészelsz a császárnak köszönni? Ezért halállal lakolsz!” Ugyanazon a napon egy másik zsidó elhaladt mellette, és az előbbi eseten okulva, nem köszönt a császárnak. „Te zsidó, el merészelsz menni a császár mellett és nem köszönsz!” – kiáltott dühösen – „Ezért halál fia vagy.” Udvaroncai csodálkozására pedig azt mondta: „Én gyűlölöm a zsidókat, akármit tesznek, tűrhetetlennek tartom; azért minden ürügyet kihasználok, hogy elpusztítsam őket” (Écha r. III,58). Így gondolkodnak az antiszemiták, az „alaptalan gyűlölet” rabszolgái.
feddjed embertársadat. Ezt a parancsot nagyon nehéz végrehajtani; époly nehéz valakit tapintatosan és gyengéden megfeddni, mint amilyen nehéz ilyen feddést megszívlelni. Feddést természetesen

szeretettel kell végezni, mert különben eredménytelen lesz; aki úgy fedd meg valakit, hogy nyilvánosan megszégyeníti, az halálos vétket követ el. Ha valaki sok Tórát tud is és jócselekedetekkel dicsekedhetik is, még sincs része az eljövendő világban, ha ilyen bűnt követ el, – mondja a Misnának egy nagy mestere (Baba Mecia 58b).

Lev 19,18

Ne áll bosszút. Megtiltja, hogy a rosszért rosszal fizessenek. „Ha valaki egyidejűleg bajban látja barátját és ellenségét, először ellenségének kell segítenie, hogy legyőzze rossz hajlamát", azaz, a benne lévő bosszúvágyat (Baba Mecia 32b). A Biblia bevési ezt a gondolatot az emberek lelkébe parancsként, de ezenkívül történeti példák segítségével is. József magatartása testvéreivel szemben és Dávidé Saullal szemben a megbocsátás legmagasztosabb példái a világirodalomban. De ezek a példák nem szorítkoznak a bibliai korra. Samuel ibn Nagrela, spanyol zsidó költő a tizenegyedik században Granada királyának volt a vezírje. Egy napon valaki szidalmazta őt a király jelenlétében, és a király erre megparancsolta neki, hogy vágassa ki a szidalmazó nyelvét. A zsidó vezír azonban ellenségével barátságosan bánt, úgyhogy az többé nem szidalmazta őt, hanem áldotta. Midőn később a király megpillantotta azt az embert, csodálkozott, hogy Sámuel nem hajtotta végre parancsát. Sámuel így válaszolt: „Kitéptem gonosz nyelvét és adtam neki helyette jó nyelvet". Helyesen jegyzik meg bölcseink: „Ki a hatalmas? Az, aki ellenségét barátjává teszi" (Ábóth d. R. Náthán XXIII).

A zsidó nem „jó gyűlölő". Shylock, a Shakespeare által rajzolt zsidó nem a való élet zsidója, még a középkoré sem, ámbár a zsidó tömegek igen sokat szenvedtek abban a korban. A középkori zsidó nem állt bosszút kegyetlen üldözőin. A zsidók, akiket 1492-ben Spanyolországból kiűztek, részint Portugáliába menekültek, onnan viszont 1498-ban szintén elűzték őket. Ezeknek egy része Észak-Afrikában telepedett le. Nyolcvan évvel később a zsidók embertelen üldözőinek leszármazottai vereséget szenvedtek Észak-Afrikában, ahová Don Sebastian királyuk vezette őket. Azokat közülük, akik életben maradtak, rabszolgáknak adták el Fezben a Portugáliából elűzött zsidók utódainak. „És a megalázott portugál nemesek – a történetíró szerint – örültek, midőn megtudták, hogy zsidók birtokába jutottak, mert tudták, hogy a zsidók emberséges szívűek" (M. Joseph).

ne tarts haragot. Várva az alkalomra, hogy rosszat rosszal fizess. Bölcseink a következő magyarázatot adták ennek a két kifejezésnek: „Ha valaki azt mondja, nem adom neked kölcsön a szerszámot, amit kérsz, mert te nem adtad nekem, amikor én kértem tőled, – ez bosszú. Ha valaki azt mondja, én kölcsön adom neked a szerszámot, ámbár te annakidején nem adtad nekem, amikor én kértem, – ez haragtartás" (Jóma 23a). Egy régi zsidó könyvben, „A tizenkét ősatya testamentumá"-ban, amely bizonyára a makkabeusi korból maradt ránk, ezt olvassuk: „Szeressétek egymást egész szivetekből; és ha valaki vétkezik ellened, tedd félre a gyűlölet mérgét és békésen beszélj vele. Ha bevallja és megbánja bűnét, bocsásd meg. Még ha arcátlan és tovább vétkezik, akkor is bocsáss meg szívből és bízd Istenre a bosszút" (Paul Riessler: Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel, 1225. old.). „Óvakodj a gyülölettől, mert következménye engedetlenség a törvény, sőt maga az Isten iránt. Mert a gyűlölködő nem akar hallgatni a felebaráti szeretet parancsolataira. A szeretet a halált is legyőzheti… és visszahívhatja a halálbaindulókat; de a gyűlölet az élőket megöli" (U. o. 1223. és 1224. old.). Bölcseink kijelentik „Akinek megbocsátó természete van, az maga is megbocsátást nyer. Aki nem üldözi azokat, akik őt üldözik, aki némán tűri a jogtalanságot és nem bosszulja meg magát – azokat tekintik *Isten barátainak"* (Gittin 36b végén).

szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Héberül: ואהבת לועך כמוך azaz, legyen felebarátod tisztelete és vagyona oly drága előtted, mint a te sajátod. Már régen felismerték, hogy ez a három héber szó a leglényegesebb parancsolatok egyike, magába foglalja a vallás lényegét és alkalmazható minden emberi vonatkozásban, mégpedig mindenkivel szemben. Még a halálra ítélt bűnösnek is joga van, bölcseink szerint, a mi testvéri szeretetünkre, és meg kell őt kímélni felesleges szenvedéstől (Szanh. 45a). Hillél ezt a törvényt úgy írta körül, hogy „Ami neked gyűlöletes, ne tedd embertársadnak" (Sabb. 31b); és kijelentette, hogy *ez* az egész Tóra, a többi csak kommentár a Tórának ehhez az alaptörvényéhez. Lásd „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" c. jegyzetet a 220. oldalon.

19–26. Különféle törvények.

Lev 19,19

Törvényeimet. Olyan törvények, amelyeknek oka ismeretlen előttünk. Itt azt jelentheti ez a szó, mint Jer. XXXIII,25-ben; törvények, amelyeket Isten alkotott a fizikai világegyetem kormányzására. A következő rendeletek célja tehát ez lenne: az embernek nem szabad eltérnie a dolgok természetes rendjétől és nem szabad megsértenie a természet örök törvényeit, amelyeket az Isteni Bölcsesség állapított meg. Ami Isten rendelkezése folytán különvált, annak összekeverését nem szabad az embernek megkísérelnie.
másféle fajúval. Josephus feltevése szerint azért volt tilos az állatfajok keveredését előidézni, mert félni kellett, hogy az ilyen természetellenes keveredések az állatvilágban erkölcsi perverzitást okozhatnak majd az emberek között is.
kétféle maggal. Lásd Deut. XXII,9.
kétféléből készült ruhát. Héberül: *„kilaim”*. Lásd Deut. XXII,11-et, ahol részletesebben beszél erről: „Ne ölts fel kétféléből készült ruhát, gyapjút és lent együtt”.
„A természet nem örül az olyan dolgok egyesülésének, amelyek természetükben nem hasonlítanak egymáshoz” (Josephus).

Lev 19,20

rabszolganő. A bűn nem olyan súlyos, mint egy eljegyzett szabad nővel szemben; de azért megbélyegzi a Tóra, mint erkölcstelent és mint büntetendő vétket.
jegyese. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő ilyen értelemben a Szentírásban.
érje őket büntetés. Testi fenyítés. A בקר ige annyit jelent, *„vizsgálni”,* átvitt értelemben: *„büntetni”* (Deutsch). A héber פקד igének ugyanilyen kettős értelme van. Ibn Ezra szerint a בקר „szarvasmarha” főnévvel volna ez a szó összefüggésben és a marhabőrből készült korbácsot jelentené.

Lev 19,23

hagyjátok érintetlenül. Szószerint: tekintsétek tökéletlennek a gyümölcsét. A gyümölcsfát az első három évben úgy kell tekinteni, mint a fiúgyermeket az első nyolc napon; t. i. még nincs felszentelve (Dillmann). A gyümölcs akkor még csenevész és alkalmatlan zsengék áldozatára Isten számára, ezért tilos emberi használatra is.

Lev 19,25

szaporítsa. A fák termékenyebbek lesznek, ha korai éveikben megfosztják virágaiktól. Így tehát ez az intézkedés a valóságban nincs kárukra.

26–31. Kanaánita szokások tilalma.

Az összefüggés arra mutat, hogy itt olyan pogány jóslási szertartásra céloz, amely közismert volt az izraeliták előtt és éppen azért nem szorult bővebb magyarázatra.

Lev 19,26

vérével. „Megöltek egy állatot, vérét felfogták egy tálban vagy egy fazékban és ettek az állat húsából a vér körül ülve. Úgy képzelték, hogy majd jönni fognak a szellemek, hogy egyenek a vérből, (mert a vért a szellemek táplálékának tartották) és így barátságot köthetnek a szellemekkel” (Maimonidesz). Bölcseink azonban ezt egyrészt szószerint vették és úgy értelmezték, hogy nem szabad enni az állatból mielőtt még kimult volna, másrészt erkölcsi parancsnak tekintették, amely szerint a törvényszék tagjai, akik ítélete alapján valakit kivégeznek, böjtölni kötelesek a kivégzés napján” (Szanh. 63a).
ne űzzetek varázslást. Vagy: „Ne jósoljatok kígyókból” (Deutsch). Az ókori Keleten, mind Egyiptomban, mind Kanaánban vagy Mezopotámiában, nagyon el volt terjedve a varázslás minden fajtája és súlyosan ránehezedett lelkületükre. Az izraelitákat felszabadították a babonák nyomása

alól a Biblia itteni törvényei; v. ö. Num. XXIII,23 (l. m. Gen. XLIV,5.15-hez szóló magyarázatot).
ne jósolgassatok. Vagy: „Ne jósoljatok… felhőkből” (Deutsch). Általános szokás volt a pogányoknál, hogy az időket és évszakokat figyelgették és némely napot „szerencsésnek”, másikat „szerencsétlennek” tartották. Vagy pedig a felhők járásából jósoltak.

Lev 19,27
szélét. Ebben és a következő versekben különféle gyászszertartásokról van szó, amelyek a pogány halottkultusszal vannak kapcsolatban, amelyek nem illenek Isten népének méltóságához és nem egyeztethetők össze a szentséges Isten iránti hűséggel.

Lev 19,28
bevágást halott miatt. Lásd Deut. XIV,1-hez szóló magyarázatot. Keleti népek, ha csapás érte őket, bánatukban megsebesítették vagy megcsonkították önmagukat. (L. I. Kir. XVIII,28.) A kiontott vérnek áldozati értéket is tulajdonítottak a halott javára. De e pogány szokás tilalmán kívül is tiszteletet követel a Tóra az emberi test iránt, amely Isten alkotása.
bekarcolt jeleket. Olyan írással, amely a bőrbe behatol. Itt a test tetoválását tiltja el a Tóra. Rendszerint annak az istenségnek a képét tetoválták testükre, amelyet imádtak.

Lev 19,29
Ne szentségtelenítsd meg leányodat. Tilos az apának leányát átadni egy férfinak a megelőző „megszentelés”, azaz törvényes házasság nélkül; épúgy tilos egy nőnek férfivel viszonyra lépni törvényes házasság nélkül (Szifra). Figyelemreméltó a „megszentségtelenítés” szó használata. A nőiesség szentségét hangsúlyozza; és megbélyegzi megszentségtelenítését.
ne legyen parázna. Nehogy a paráznaság iránti *„keresletet”* helyes dolognak tekintsék és tűrjék az ilyen gyalázatos életű nők „utánpótlását” (Toszefta Qiddusin I,4).
az ország. Azaz, az ország lakossága, mint XVIII,25-ben.

Lev 19,30
Szombatjaimat… szentélyemet. Ennek a közbeiktatott parancsolatnak az lehetett a célja, hogy az izraeliták lelkébe vésse azt a tudatot, hogy a szombat és a szentély megőrzik őt azoktól a pogány szertartásoktól és erkölcstelenségektől, amelyekről az előző és a következő versekben van szó.

Lev 19,31
a szellemidézőkhöz. A szellemidéző azt állítja, hogy a szolgálatában álló vagy nála lévő szellem által tudja azt, amit más ember nem tud. (Lásd Lev. XX,27; Deut. XVIII,11.)
tisztátalanná váljatok. Testileg érintkezésbe kerülvén a csontokkal, amelyek a varázslók eszközeihez tartoznak és lelkileg a babona posványába süllyedvén, ami a varázslásnak és szellemidézésnek a következménye; lásd a XX,6-hoz szóló magyarázatot.

32–37. Erkölcsi parancsolatok.

Lev 19,32
Ősz fej előtt állj fel. Ennek a tannak az erkölcsi magasztossága nem csökken azáltal, hogy megtaláljuk párhuzamát más ókori népeknél is, hogy Keleten az öregek tisztelete általános volt régente és ma is az.
tiszteld az öregnek arcát. „Tiszteld az öregnek személyét” (Moffat). A rabbik (Qiddusin 12b) kibővítették az „öreg” szó értelmét, és arra vonatkoztatják, aki bölcsességet szerzett (זה שקנה חכמה זקן). De olyan embernek is, aki nem könyvekből szerezte ismereteit, lehet tapasztalatból eredő bölcsessége. Egy híres rabbi fel szokott állni egy öreg pogány paraszt előtt is, mondván: „A sors mennyi viharának állt ellen ez az öreg ember élete folyamán”. (Qiddusin 33a).
féld. V. ö. a 14. vershez szóló magyarázattal. Itt is bennfoglaltatnak az ember belső indítóokai is, és nem csak külső cselekedetei.

Lev 19,33

jövevény. Az idegen iránti szeretet kötelességét harminchatszor írja elő a Szentírás és ugyanarra a fokra emeli, mint az özvegyek és árvák iránti szeretet és védelem kötelességét. „Az idegent védeni kellett, nem mintha tagja lenne valaki családjának, törzsének vagy vallási közösségének, vagy népének, hanem mert *ember* volt. *Tehát az idegenben fedezték fel az emberiesség eszméjét”* (Hermann Cohen). Lásd Exod. XXII,20-hoz szóló magyarázatot.
ne tégy vele rosszat. Héberül: לא תונו. Ez alatt nem csak valóságos rossz cselekedetek értendők; pl. hogy becsapja valaki az idegent, a jövevényt, visszaélvén tudatlanságával. Bölcseink ezt a szót sértésre is értelmezik, és hangsúlyozzák, hogy mily aljas dolog, az idegen érzéseit sértő beszéddel megbántani (אונאת דברים) (Baba Mecia 58b). Sajnos, nagyon kevés modern népről mondhatjuk, hogy megtanulta ezt az erkölcsi törvényt.

Lev 19,34
mint az odavaló. Csak egy törvény lehetett, amely egyaránt érvényes az odavalóra és a jövevényre (XXIV,22; Num. XV,16); lásd Exodus 141. old. Az idegen is részesült a mező „széléből”, az ottfelejtett kévéből és a szegénytámogatás minden fajából. Az idegen iránti igazság roppant komolyságát abból a tényből is lehet látni, hogy az Ébal-hegyi szövetségi intelmek között olvassuk: „átkozott, aki elhajlítja a jövevények, árvának és özvegynek jogát” (Deut. XXVII,19). Izráel még az egyiptomit sem gyűlölhette, tehát azt a népet sem, amely őt rabszolgasorsba döntötte. Az elnyomatás keserű emlékét át kellett változtatnia a szánalom érzésévé mindazokkal szemben, akiknek nincs barátjuk és elnyomatásban szenvednek. A többi ősrégi kódexben az idegennek nem volt joga. A rómaiaknál a *hostis* szó eredetileg idegent és ellenséget is jelentett. A germán törvény szerint az idegen „rechtsunfähig” volt. Lásd a XXIV,22-höz szóló magyarázatot.
szeresd őt, mint tenmagadat. Úgy viselkedj vele szemben, ahogy szeretnéd, hogy veled szemben viselkedjenek idegen országban. Lásd a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” című jegyzetet (220. old.). (V. ö. Lekách Tób i. h.)

Lev 19,35
az ítéletben. Nem felesleges ismétlése a 15. versben említett hasonló szabálynak. Isten útálja a jogtalanságot, azaz a becstelenséget, az üzleti életben is. „Mert az Örökkévaló, a te Istened útálata bárki ezeket teszi, bárki tesz jogtalanságot” (Deut. XXV,16).

Lev 19,36
éfa. Száraz ürmérték, l. Exodus XVI,36.
hin. Ürmérték folyadék számára; az éfának egy hatoda, kb. 6 liter.
kivezettelek. Isten olyan országból szabadította ki az izraelitákat, ahol jogtalanságot szenvedtek; tehát ne kövessenek el jogtalanságot egymással szemben.

Lev 19,37
Én vagyok az Örökkévaló. Így tehát a törvények kiemelkedő sorozata ugyanazon magasztos formulával végződik, amellyel kezdődött; 2. v.

Lev XX.
Büntetések tiltott házasságok, Molok-kultusz és halottidézés miatt.

Ez a fejezet, mint a XVIII. és a XIX. fejezet természetes kiegészítése, felsorolja azokat a tetteket, amelyek lealacsonyítanák Izráel életét és teljesen megsemmisítenék a szentség eszméjét. Egy szerves társadalomban fontos, hogy büntetéseket szabjanak ki az alapfontosságú törvények megszegésére. Elengedhetetlenek voltak a kíméletlen intézkedések a pogány bűnök és visszatetsző szertartások ellen, amelyeknek rossz példája kísértésbe hozhatta Izráelt, mind egyiptomi, mind kanaáni szomszédai részéről. Izráel vallási vezetőinek és tanítómestereinek buzgalma Izráel szent küldetéséért és nagy erőfeszítésük tette csak lehetővé, hogy Izráel kiemelkedett az ókori pogányság fertőjéből.

A gaztett kíméletlen elítélése nem vezetett azonban mindenkinek a megbüntetésére, aki gyanus volt. A zsidó törvény a per tartama alatt feltételezi a vádlott ártatlanságát, és halálbüntetést csak két szemtanú kijelentése alapján szabhatnak ki, ha be van bizonyítva, hogy előre megfontolt bűnről van szó. Már magában ez is elegendő ok volt arra, hogy halálbüntetést csak igen ritkán szabjanak ki.

1–5. Büntetés Molok tisztelete miatt.

Lev 20,2

jövevények. Ilyen förtelmességek művelését még a letelepedett jövevénynek sem volt szabad megengedni, mert a Molok-kultusz egy noachida tilalomba, az emberölés tilalmába ütközött.
Moloknak. Lásd a XVIII,21-hez szóló magyarázatot.
az ország népe. Héberül: „ám-haarec". Itt is valószínűleg a nemzetgyűlésre vonatkozik; azaz, a nemzet képviselői a nemzet nevében irtsák ki a rettenetes bálványkultuszt.
kövezze meg. A megkövezés szokása visszanyúlik a legrégibb sémi őskorba és olyan bűnök megtorlására használták, amelyeknek büntetésével elrettentő hatást akartak gyakorolni a népre. Későbbi időkben ezt a kivégzési módot emberségesebbé tették. A Talmud szerint a halálraítélt bűnösöknek kivégzés előtt kábítószert adtak be, hogy érzéketlenítsék őket a kivégzés előtt (Szanh. 43a).

Lev 20,3

fordítom arcomat. Lásd XVII,10.
kiirtom. Ez a vers arra az esetre vonatkozik, ha valaki a bűnt titokban követte el, úgyhogy tettének nincsenek tanúi. Ebben az esetben Isten maga fogja megbüntetni a vétkest.
beszennyezze szentélyemet. „Izráel közösségét, amely felszenteltetett Isten által" (Rási); vagy, a föld meg lenne tisztátalanítva ily rettenetes bűn által (XVIII,27), és a tisztátalanság átterjedne a szentélyre is.
megszentségtelenítse szent Nevemet. Lásd XVIII,21.

Lev 20,4

szemet húny. Azaz, nem veszi észre. Ha a nemzet és vezetői elnézők az ilyen gaztettel szemben, ez általános vallási és társadalmi züllöttségre mutat. Feltehető továbbá, hogy ők is majdnem azon a fokon vannak, hogy behódoljanak a Molok-kultusznak (Strack).

Lev 20,5

családja. T. i. akik vele rokonszenveznek vagy társai. Ibn Ezra idéz egy magyarázatot, amely a „családja" kifejezést az előbb említett „ám-haarec"-re vonatkoztatja. Szemet húnynak gaztette felett, mert ők is családjához tartoznak. A Tárgum Jónathán így fordítja ezt a verset: „És Én majd megválasztom az időt, hogy szemmel tartsam azt az embert és családja tagjait, akik őt védelmükbe vették, és sújtom őket fájdalmas csapásokkal; de azt az embert magát el fogom pusztítani".

Lev 20,6

szellemidézőkhöz. Lásd a XIX,31-hez szóló magyarázatot. A büntetés Istenre van bízva; de magának a szellemidézőnek vagy varázslónak büntetése megkövezés (27. v.), mert rosszabb az, aki másokat bűnre csábít, mint maga a bűnös (Ábóth V,18). Itt elkerülhetetlen a kíméletlenség, az operatív beavatkozás, hogy az igaz és erkölcsi hit ki ne pusztuljon a föld színéről. „Nem értik meg a varázslás ellen irányuló törvények alapvető fontosságát, és kiirtásának szükségességét, ha azt hiszik, hogy a varázslás csak ártatlan játék, amelyet nem kell komolyan büntetni. A varázslás ellen szóló törvények ilyen bírálatának az alapja csakis a monoteizmus egyedülálló értékeivel szemben tanúsított közömbösség lehet. Ilyen összeütközésnél – varázslás a monoteizmussal szemben – nincs helye a habozásnak vagy türelemnek. Ez az erkölcsi élet szempontjából a lét vagy nemlét kérdése" (Hermann Cohen).

7–21. Az erkölcstelenségről szóló törvények.

Lev 20,7

Szenteljétek meg magatokat. Ez és a következő versek bevezetésül szolgálnak. Az első rész bálványimádással és pogány babonákkal foglalkozik. Ünnepélyes ismétlését találjuk itt annak az elvnek, amelynek az izraelita életét vezérelni kellene és vissza kellene őt tartani a rossz cselekedetektől; v. ö. XI,44.

Lev 20,8

aki megszentel benneteket. Amennyiben az összes népek közül kiválasztottalak benneteket, hogy az Én népem legyetek, és adok nektek törvényeket és rendeleteket, amelyek szent élet felé irányítanak benneteket.
Minden vallási parancs teljesítése előtt a következő áldást mondjuk el: „Áldott légy, Örökkévaló, Istenünk, a világ királya, aki *megszenteltél* bennünket parancsolataiddal és megparancsoltad nekünk…”

Lev 20,9

átkozza. Lásd Exod. XXI,15.17; Péld. XX,20. („Aki átkozza atyját és anyját, annak mécsese kialszik a sötétség homályában.”) A szülők átkozása főbenjáró bűn volt; de bölcseink, noha ők is osztoztak abban a véleményben, hogy az ilyen gaztett rendkívüli erkölcsi aljasságot jelent, mégis mindenféle módon arra törekedtek, hogy az ezért járó halálos büntetést mennél ritkábban kelljen kiszabniok.
vérbűn van rajta. Azaz, „önmagának köszönheti, hogy megölik őt” (Rási).

Lev 20,10

házasságot tör. A kifejezés ismétlése és az, hogy a „valakinek felesége” helyett másodszor „felebarátjának feleségével” kifejezést használja, hangsúlyozza a bűn roppant nagyságát. A férj beleegyezése teljesen lényegtelen. A házasság nemcsak szerződés, hanem felszentelés is, és a házasságtörés jóval több, mint az egyik szerződő fél ellen elkövetett sértés. Ez a Szinajon kihirdetett isteni törvény ellen elkövetett bűn és a házasság szentségét veszélyezteti (Z. Frankel).

Lev 20,11

atyja feleségével. Mostohaanya; lásd XVIII,7. köv.

Lev 20,13

férfival. Lásd XVIII,22.

Lev 20,14

egy nőt és annak anyját. V. ö. XVIII,17; ezzel a két asszonnyal egyszerre folytatott viszony „fajtalanság”.

Lev 20,15

barommal. Lásd XVIII,23.

Lev 20,17

látja. Ugyanaz az értelme, mint a „fölfedi” igének XVIII,9.11-ben.
gyalázat. A héber szó itt a legnagyobb erkölcsi megvetést fejezi ki. Ilyen értelemben használják ezt a szót, amely egyébként szeretetet jelent. Prov. XIV,34-ben (az ige ebből a főnévből u. o. XXV,10). Ennek a bűnnek e ritkán használt szóba burkolt elítélése onnan ered, hogy ősi időkben félnővérrel való házasságot megengedhetőnek tartották és pogányok között ez a szokás megmaradt még évszázadokkal a szinaji törvények után is. A Talmud szerint (jerus. Jebám. XI,1) azért használja ezt a szót – amely „szeretetet” és „kegyességet” is jelent –, mert ezzel ki akarja fejezni, hogy az Ádám után következő nemzedék számára éppen az emberi nem fennállása érdekében el kellett állani ettől a tilalomtól.
irtassanak ki… szeme előtt. E szavak arra utalnak, hogy a kiközösítésnek megvolt a nyilvános

szertartása.
viselje bűnét. Ibn Ezra a vers második felét arra az esetre vonatkoztatja, ha valaki nővérét akarata ellenére csábította el. Akkor csakis a csábítót büntetik meg. Hoffmann szerint ennek a kifejezésnek ismétlése azt jelenti, hogy a fivér kétszeresen bűnös, mert neki kötelessége lett volna nővére becsületét megvédeni.

Lev 20,18
a nő fölfedte. Lásd XVIII,19.

Lev 20,19
Anyád nővérének. Lásd XVIII,12. köv.

Lev 20,20
gyermektelenül haljanak meg. Lásd XVIII,14. A gyermektelenséget majdnem olyan nagy szerencsétlenségnek tartották, mint a halált. „Világos, hogy ezt égi és természetfeletti büntetésnek tekintették” (Kalisch).

Lev 20,21
fivérének feleségét. Lásd XVIII,16.

22–26. Intés.

A következő versek a fejezet végéig a Szentség törvényének (XVIII–XX), – vagy talán ennek az egész résznek, amely a XI. fejezettel kezdődik, – a befejező intelmei. Ezt a részletet érdemes XVIII,23–30-cal összehasonlítani.

Lev 20,22
hogy ki ne hányjon. Lásd a XVIII,25-höz szóló magyarázatot.

Lev 20,23
a nemzetnek törvényei szerint. V. ö. XVIII,3. Héberül: *„chukkóth há-gój”*. Későbbi korban ezekkel a szavakkal foglalták össze azokat az idegen szokásokat és törvényeket, amelyeket a zsidó életszokások érintetlenségének megtartása miatt nem szabad követni.

Lev 20,24
elkülönítettelek. Megkülönböztető törvények és rendeletek által.

Lev 20,25
a tiszta és a tisztátalan. Ennek a versnek közbeiktatása jellemző. Intés ez, amelyre még ma is szüksége van a zsidó népnek, t. i., hogy a szentség eszménye az izraelita számára nemcsak az erkölcsi törvények megtartásából áll. Az étkezési törvényeknek is fontos helyük van a Tóra eszmevilágában, és szükséges eszközök az Isten által kitűzött célok eléréséhez.

Lev 20,26
Legyetek nekem szentek. Összefoglalja az összes előbbi törvények értelmét és célját. Egy népnek, amelyet a szentséges Isten választott ki a magáénak, szentnek kell lennie, mint Neki magának.
nekem. „Ha elkülönödtök a pogány népektől, az enyéim vagytok, de ha nem, akkor Nebukadnecáré és társaié vagytok”, azaz, számüzetésbe mentek, beleolvadtok idegen nemzetekbe és elvesztitek megkülönböztetett egyéniségteket (Szifra).

Lev 20,27
szellemidéző. Azzal, hogy az általános intés után újra hangsúlyozza ezt, azt akarja ismételten kifejezésre juttatni, hogy a babona, szellemidézés és varázslás halálos csapást jelent minden magasabb erkölcsi eszméket hirdető vallásra. A hatodik verstől eltérően itt a vers alanya a szellemidéző, illetve a varázsló, nem pedig az, aki ezekhez fordul.

C)
Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.
Leviticus XIX,18.

A zsidóság „aranyszabálya”. A világ általában nincs tudatában annak a ténynek, hogy az erkölcsösségnek ezt az összefoglaló szabályát – az emberi magatartás aranyszabályát – elsőnek a zsidóság hirdette. Nem kisebb gondolkodó mint John Stuart Mill csodálkozását fejezte ki azon, hogy ez a Tórában előfordul. A Biblia utáni korban is, jóval a kereszténység keletkezése előtt, Izráel tanítómesterei Leviticus XIX,18-at szószerint vagy átvitt értelemben az erkölcsi élet lényegének tekintették. Szirách mondja: „Tiszteld embertársadat, mint tenmagadat”. A Tizenkét Ősatya Testamentumában (Naftáli Testamentuma) olvassuk: „Az ember ne tegye azt felebarátjának, amit önmagának nem kíván”. Tóbith ezekkel a szavakkal inti fiát: (IV,15) „Ami neked nem tetszik, azt ne tedd mással sem” (l. m. Arisztaész levele 207). Philótól és Josephustól vannak hasonló értelmű mondások. Ami pedig a rabbikat illeti, ismeretes a Hillélről és a pogány gúnyolódóról szóló elbeszélés, aki azt kívánta, hogy Hillél foglalja össze neki a Tórát a lehető legrövidebb formában. Hillél így felet (Sább. 31b); „Ami neked gyűlöletes, ne tedd embertársadnak”. Ez az egész Tóra, a többi csak kommentár. A Tárgum Jónathán körülírása Lev. XIX,18-hoz majdnem szószerint azonos Hillél mondásával (l. m. Guttmann, Das Judentum und seine Umwelt 48; 175 kk.; Heller kommentárját Tóbith könyvének idézett helyéhez a Kahana-féle kiadásban; Leonidas Joh. Philippidi, Die Goldene Regel religionsgeschichtlich untersucht, Leipzig 1929). A szentély pusztulását követő nemzedékben kijelenti Rabbi Akiba, „Szeresd felebarátodat mint tenmagadat, a Tórának az alapvető szabálya” (Szifra). Kortársa Ben Ázzái (jer. Ned. IX,4) egyetért vele, hogy a szeretet törvénye ilyen alapvető fontossággal bír, különösen, ha Gen. V,1-el (Ez az Ember [Ádám] nemzetségeinek könyve. Amely napon Isten az embert teremtette, Isten hasonlatosságára teremtette őt) hozzuk kapcsolatba; ez a vers tiszteletet követel Isten képmása, az ember számára, az emberiség egységének élő igazságát hirdeti és az ebből természetszerűleg következő tant az emberi testvériségről. Minden ember Isten képmására teremtetett, mondja Ben Ázzái és ezért minden embertársunk jogot tarthat az emberszeretetre. (V. ö. Guttmann M., Das Judentum stb. 310. és köv.) Lev. XIX,18 parancsa osztályokra és nemzetekre épúgy vonatkozik mint egyénekre. A próféták az ő korukban egyrészt korholták a gazdagokat, amiért a szegényeket elnyomták és másrészt a nemzeteket pellengérezték ki embertelenségük és hitszegésük miatt. A nemzetközi erkölcsről vallott magasztos felfogásuk gyönyörű kifejezésre jutott később, „Jámbor Júda” (Jehúda-Háchászid) középkori zsidó misztikus szavaiban, aki azt mondta: „Az ítélet napján, a Szent, áldott legyen Ő, felelősségre vonja majd a népeket a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” törvény minden egyes megsértéséért, amit egymás iránti cselekedeteikben elkövettek”.

Jelenkori támadások Lev. XIX,18–34 ellen.

Ámbár a kereszténység megalapítója a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” tételt régi bibliai, elismerten alapvető fontosságú parancsként idézi, sok újabbkori teológus úgy véli, hogy a „felebarátod”-nak megfelelő héber szó *(„réá”)* csakis az izraelitákra vonatkozik. Ez az erkölcsi parancs tehát csak a saját törzsbelire vonatkozik. De a héber *„réá”* szónak „izraelita-felebarát” fordítása helytelen. Nem kell a kétkedőnek szakembernek lennie a héber nyelvben, hogy meggyőződjék arról, hogy a *„réá”* bármely fajú vagy hitű felebarátot jelent. Így pl. Exodus XI,2-ben – „kérjen kiki barátjától, az asszony az ő asszonytársától ezüstedényeket és aranyedényeket”, az itt használt héber szó *(réá)* „barát”, „felebarát” nem is jelenthet „izraelita-felebarátot”, mert ez a felszólítás egész bizonyosan az egyiptomiakra vonatkozik. Mint az Írás minden erkölcsi törvényében, a „felebarát” szó Lev. XIX,18-ban általában „embert” jelent és érteni kell rajta minden emberi lényt emberi mivolta alapján.
Minden esetleges félreértés elkerülése végett a „felebarát” iránti szeretet parancsa Leviticus ugyanezen (XIX.) fejezetében, a 34. versben ki van terjesztve a hazátlan jövevényre is.

„Olyan legyen nálatok a jövevény *(gér),* aki köztetek tartózkodik, mint az odavaló, és szeresd őt, mint tenmagadat, mert jövevények *(gérim)* voltatok Egyiptom országában."
De még ezt a magasztos törvényt is, mely teljesen páratlan a régi és új polgári törvénykezésben, bírálgatják a mai teológusok és „szűknek" gúnyolják. A héber *(gér)* szó szerintük csakis olyan idegent jelent, aki Izráel Istenének kultuszához csatlakozott. Ez ellentétben áll a tényekkel. Az izraelitákat Egyiptomban ugyanebben a versben szintén *„gérim"*-nek nevezik: noha ők egyetemességükben soha sem vették át Izisz vagy Apisz kultuszát; gyűlölt, gyanus, rabszolgává tett „idegenek" voltak. Világos eszerint, hogy Lev. XIX,34 a barátnélküli és hazátlan idegenre is vonatkozik. Az idegen az egész ókorban az elnyomatás és jogtalanság áldozata volt, mint az izraeliták is Egyiptomban; csakis Izráelben nem volt kénytelen küzdeni azért, hogy emberszámba vegyék. (Lásd még az idegen és ellenség szeretetéről Exodus, 259. és 265. old. mondottakat.)
A „negatív" aranyszabály. Egy másik érvet is felhoznak annak igazolására, hogy az első *igazi* aranyszabály nem eredeti gondolat a zsidóságban. A legnagyobb súlyt helyezik arra a tényre, hogy mind Tóbith, mind Hillél Lev. XIX,18-at negatív formában írják körül: „Ami neked gyűlöletes, ne tedd embertársadnak". Ezt ellentétbe állítják és pedig kedvezőtlenül, az Új Testamentum pozitív körülírásával: „Mindazt, ami kellemes lenne, ha veled tennék, tedd meg másokkal" és azt állítják, hogy az előbbi csak negatív erkölcs és hogy csak pozitív formájában, amint azt az apostolok megfogalmazták, válik ez a szabály az erkölcsi szemlélet nagy imperatívuszává.
Ez az érvelés nem helytálló. „Az az árnyalati különbség, amit felfedezni véltek a negatív és pozitív formula között, a mai ember viszonyát mutatja a kérdéshez és teljesen észrevehetetlen volt az ókori ember számára" (G. Kittel). A legrégibb keresztény irodalomban a két formula váltakozva fordul elő; az Apostolok Cselekedetei nyugati szövegeiben, XV,20; Római levél XIII,10; a Tizenkét Apostol tanításaiban és az Apostoli Intézményekben az „aranyszabály" negatív formája fordul elő. Másrészt a szabály pozitív formulája is előfordul a zsidóságnál. Eliezer ben Hirkanosz azt szokta mondani: Legyen embertársad tisztelete előtted oly becses, mint saját tiszteleted". (Ábóth II,15; Guttmann M. u. o. 175 és köv.)
De maga az a tény, hogy Lev. XIX,18 pozitív formában áll, megcáfol minden állítást, mely szerint a zsidók csak a negatív formulát mondhatnák sajátjuknak.
Ideje lenne felhagyni azzal a kísérlettel, hogy a zsidóságtól elvitassák azt az érdemet, hogy az „Aranyszabályt" ő adta az emberiségnek, mint ahogy ideje lenne felhagyni a pozitív és negatív forma közötti értékkülönbség vitájával is.
Mint tenmagadat. „Szeresd felebarátodat, *mint tenmagadat*". Az ember természeti jogához tartozik, hogy önmagáról gondoskodik. Hillél szellemes szavaival szólva: „Ha én nem vagyok magamért, ki van érettem? És ha csak magamért vagyok én, mi vagyok én?" (Ábóth I,14). A Szifra, a Leviticus legrégibb rabbinikus magyarázata, a következő esetet beszéli el: Két ember megy a pusztában; egyiküknek van egy kevés vize. Ha az egyik ember kiissza, eléri a lakott területet, de ha ketten osztoznak a vízen, egyiküknek sem elegendő és így mindketten elpusztulnak. Ben Petúra azt mondta, igyanak mindketten és pusztuljanak el. De Rabbi Akiba szerint ilyen esetben az ember saját életét elébe helyezheti embertársa életének. Rabbi Akiba nem akarta azt, hogy két ember vesszen el, ahol csak egynek kell okvetlenül elvesznie. És valóban, ha a Tóra azt akarta volna, hogy az embernek annyira kell szeretnie embertársát, hogy életét érte minden körülmény között feláldozza, akkor azt mondta volna: „Szeresd felebarátodat, *jobban mint* tenmagadat".
Voltak régen és vannak ma is, akik nem osztoznak Rabbi Akiba nézetében és akik Ben Petúra felfogását önzetlenebbnek és hősiesebbnek tartják. Ezek helyesebbnek tartanák, ha a „mint tenmagadat" kifejezés nem állna az „aranyszabály"-ban. Mások a teljes önmegtagadást vagy legalább is saját személyük teljes háttérbe szorítását tartják az emberi társadalom iránt követendő helyes magatartásnak. Különböző gondolkozók ezért új formulákat kerestek az ember magatartására vonatkozólag. Ezeknek a formuláknak egyikét szemügyre vehetjük: *élj másokért.* Ennek a szabálynak komoly megtartása a gyakorlati életben őrületre vezetne. Mert *élj másokért* szükségszerűen azt vonja maga után, hogy mások éljenek értünk. Nekünk minden ember ügyeivel kellene foglakoznunk és a mi ügyeinkkel mindenki másnak foglalkozni kellene, csak nekünk nem. Ennek vagy hasonló elméletnek, – melyekkel helyettesíteni akarják a „Szeresd felebarátodat, mint

tenmagadat” szabályát, – felületes vizsgálata is csak azt igazolja, hogy milyen józan és komoly alapokon nyugszik a Biblia szemlélete.

VIII. Emór.
(XXI–XXIV.)

Lev XXI.
Rendelkezés a papokról és a szentélyről.

1–9. Az egyszerű pap.

Mindannak, ami Isten közelségébe jut vagy, amit Istennek bemutatnak, a maga nemében a lehető legtökéletesebbnek kell lennie. A papoknak tehát nem lehet testi hibájuk és nem lehetnek rituális szempontból tisztátalanok és épúgy hibátlanoknak kell lenniök az áldozatoknak is (XXII).
A szentség eszménye, amelyről az előbbi fejezetek szólnak, Izráel egész közösségére vonatkozkozik. De mivel a papok közvetlenül és állandóan a szentély szertartásaival foglalatoskodtak, rájuk külön törvények vonatkoztak, tőlük magasabb színvonalat követeltek.

Lev 21,1

a papokhoz. Azokhoz, akik papi tevékenységet fejtenek ki, és nem azokhoz, akik alkalmatlanok a papságra, mivel atyjuk olyan házasságot kötött, amely papok számára tilos (lásd a 7. v.). A papi családok leányai nem voltak alávetve ezeknek a törvényeknek.
Halott miatt ne tisztátalanítsa meg magát. A hulla megérintése tisztátalanná tesz (Num. XIX), és utána a pap nem végezhet templomi szolgálatot, amíg meg nem tisztul. De ez a törvény csak akkor volt érvényben, ha a halott „népe között” volt; azaz, ha voltak ott más, nem papi személyek, akik foglalkozhattak a halottal és készek voltak a temetést elvégezni (Szifra). Ha olyan valaki halt meg, akinek nem voltak barátai vagy hozzátartozói (מת מצוה), akik törődtek volna vele, mindenkinek, még a főpapnak, vagy a názirnak is kötelessége volt a halottat eltemetni.

Lev 21,2

kivéve, ha vérrokona. Ez engedmény a pap természetes, emberi érzésének. A héber *„seér”* szó a lehető legközelebbi vérrokont jelenti. A feleséget nem említi, mert a Tóra a férjet és feleséget „egy testnek” (Gen. II,24) tekinti, magától értetődik tehát, hogy vele szabad foglalkoznia. Az anyát az apa előtt említi, mert rendszerint mélyebb szeretet fűzi őt fiához (lásd a XIX,3-hoz szóló magyarázatot) és inkább vágyakozik arra, hogy fia mellette legyen utolsó órájában.

Lev 21,3

hajadon nővére miatt, aki hozzá közel van. Bölcseink értelmezése szerint ez magába foglalja az eljegyzett nővért is (Jebám. 60a). Noha az eljegyzést majdnem olyan szoros köteléknek tekintették, mint a házasságot, (Deut. XXII,23 köv.), a pap mellette lehetett, ha meghalt. Ha megházasodott, férjével egy testté lett; és amint a papnak nem volt szabad tisztátalanná válni sógora holtteste által, épúgy nem volt szabad sógora felesége által sem, ámbár az a nővére volt.

Lev 21,4

főember. Ez a fordítás Onkeloszon alapszik. A pap azért van alávetve ezeknek a külön törvényeknek, mert ő „főember a népe között”; olyan méltóságot visel, amely külön kötelezettséggel jár. „Főember” helyett a Szifra „férj”-nek veszi a *„baál”* szót és úgy értelmezi, hogy tilos neki halott felesége közelébe lépni, ha az, a 7. versben felsorolt csoportok valamelyikébe tartozott.

hogy magát megszentségtelenítse. Hogy alkalmatlanná váljék a templomi szolgálatra.

Lev 21,5

kopaszságot… bevágást. Lásd a X,6 köv.-höz és XIX,27 köv. szóló magyarázatokat.

Lev 21,6

Szentek legyenek. Természetes, hogy a papokra is vonatkozik az, ami a közösségre, (XX,26), de rájuk még fokozottabb felelősség hárul, mert ők Isten közvetlen szolgái: ők mutatják be az Istennek szánt áldozatokat.
Istenük kenyerét. Lásd a III,11-hez szóló magyarázatot.

Lev 21,7

nem méltó nőt. Bölcseink egy pap tiltott házasságából származó leányra vonatkoztatták, (Qiddusim 77a), vagy olyan asszonyra, aki már azelőtt egy pappal tiltott házasságban élt (t. i. elvált asszony volt, akit előbbi férje, aki pap, a tórabeli tilalom ellenére vett el).
elvált. Szószerint: „elűzött". Itt nincs arról szó, hogy özvegyet sem szabad elvennie; lásd Ezek. XLIV,22-höz szóló magyarázatot (a haftárában).

Lev 21,8

Szenteld meg őt. A közösséghez, mint testülethez szól. A papoknak, akiket Isten szentelt fel, meg kell adni az illő tiszteletet. Ebből a kifejezésből vezetik le azt a szabályt, hogy *kóhénoknak* elsőbbség jár a vallási szertartásoknál (pl. a Tórához való felhívásnál stb.) (Gittin 59b).

Lev 21,9

tűzben égettessék meg. A Talmud szerint az elégetés büntetését (lásd a XX,14-hez szóló magyarázatot) csak akkor alkalmazták, ha a pap leánya eljegyzése vagy házasságkötése után paráználkodott; – ez olyan bűn, amely mindenképpen halálos véteknek számított (Szanh. 50b).

10–15. A főpap számára rendelt további korlátozások.

Lev 21,10

a kenőolajat. Lásd VIII,12.
felszenteltetik… ruhákat. Vagy: „akit felszenteltek a ruhák felöltésével" (v. ö. XVI,32). A főpapon kívül senki sem viselhette az ő hivatalos ruházatát; és a főpapi ruhák felöltése magas tisztségébe való beiktatásának egy része volt.
fejét meg ne meztelenítse. Vagy: „haját ne hagyja szabadon megnőni" (Deutsch). Lásd a X,6-hoz szóló magyarázatot.

Lev 21,11

atyjával. Még atyjával sem. Bölcseink szerint azonban kötelessége az elhagyott halottat eltemetni (Názir 47b). Lásd az 1. vershez szóló magyarázatot.

Lev 21,12

szentélyből. V. ö. X,7. Nem kellett részt vennie atyja vagy anyja temetési menetében sem. Valószínű, hogy a főpapnak állandó lakosztálya volt a templomkerületben (lásd I. Sám. III,2 köv.).
Én vagyok az Örökkévaló. Ezeket a szavakat azért fűzi hozzá a Tóra, hogy a figyelmeztetés ünnepélyességét növelje.

Lev 21,14

népéből. A hagyományos magyarázat szerint nem vehet el áttértet (גיורת) (jer. Bikkurim I,5; l. m. Jebám. 77b). A Septuaginta és Philó szerint csakis papi családból nősülhetett.

Lev 21,15

hogy meg ne szentségtelenítse magzatát. Nehogy Áron családfájának tisztaságához kétség férkőzhessék.

16–24. A papon előforduló testi hibákról.

Testi hiba alkalmatlanná tette a papot a szentély szolgálatára.

Lev 21,20

törpe. Bár nem saját hibájából törpe, mégis csak hibátlan férfiak, akikben meg volt a férfias erő teljes mértéke, végezhették a szent szolgálatot, épúgy a lélek magasabb régióiban sem nyujthatja egy szellemi törpe Istene kenyerét embertársainak.
folt van szemében. Vagy: „akinek szemefehére zavaros” (Deutsch). A fehér és fekete szín összefolyik szemében.

Lev 21,21

akin hiba van. Bármely hiba, amely nem tartozik az itt felsoroltak közé.

Lev 21,22

eheti. Ámbár nem végezhet szolgálatot, mégis pap születésénél fogva és ezért megkapja a neki járó részt az áldozatokból.
a legszentebből. Pl. a bűnáldozat húsából, melyet csak a papi családok férfitagjai ehettek; kisebb szentségű áldozati húst viszont a papi családok összes tagjai ehettek.

Lev 21,24

Izráel minden fiához. Ezek a törvények, annak ellenére, hogy a papokra vonatkoztak, a közösségnek mint egésznek is szóltak. Tiszteletbentartásukra az egész népnek ügyelnie kellett.

Lev XXII.
A szentély szentsége.

1–9. Papokra vonatkozó szabályok, akik áldozati ünnepen vesznek részt.

Az előbbi fejezet azokkal a testi hibákkal foglalkozott, amelyek a papot alkalmatlanná teszik a szolgálattételre a szentélyben; ez a rész pedig kötelezővé teszi a testi tisztaságot, ami az áldozatokkal való bánás szükséges előfeltétele.

Lev 22,2

hogy különítsék el magukat. A szentelt ételeket csak a papok és családtagjaik ehetik, de csak akkor, ha rituális szempontból tiszták. Hozzá kell fűznünk „tisztátalanságuk idején” szavakat. Ez az összefüggésből következik.
szent dolgaitól. Összefoglaló kifejezés az oltáron bemutatott összes áldozatokra. Rituális tisztátalanságuk idején még azokat az áldozatokat sem mutathatták be, vagy ehették meg a papok, melyeket ők magukért, saját jószántukból ajánlottak fel (Rási).

Lev 22,3

közeledik. Hogy részt vegyen az áldozatok bemutatásában, vagy a szent szolgálatban.
tisztátalanság. A kifejezést a következő versben közelebbről meghatározza.
irtassék ki. Némelyek ezt úgy értelmezik, hogy az kizárást jelent a papi szolgálatból. Valószínű azonban, hogy szigorúbb büntetésről van szó; lásd a 9. verset és a X. fejezetet.

Lev 22,4

halottól tisztátalant. Lásd Num. XIX. A tisztátalanság különböző formáiról és a tisztulás módjáról lásd XI–XV.
magfolyás. Lásd XV,16.

Lev 22,5

csúszó-mászót. Azaz, kimúlt férget, vagy hüllőt; (XI,24.29. köv.).

embert… tisztátalan. Lásd XV,5.7.19.

Lev 22,6

a személy. Héberül: *„nefes”,* ami szószerint lelket jelent.

Lev 22,7

kenyere. Vagy: „tápláléka”. Az áldozat bizonyos része a papok jogos tulajdona volt és attól függött a papok életfenntartása (v. ö. X,12. köv.).

Lev 22,8

vadtól széttépett. Ismétli itt, mint a papoknak szóló külön intelmet, az olyan állati húsok élvezetének tilalmát, amelyeket nem vágtak le a szabályoknak megfelelően, mert az ilyen állat érintése által okozott tisztátalanság alkalmatlanná tenné őket a szentélyi szolgálatra (Ibn Ezra); lásd még Ezek. XLIV,31.

Lev 22,9

miatta. Vagy: a szentély miatt (Ibn Ezra), vagy a 7. versben említett „kenyér” miatt, mivel az összefüggés szerint az áldozati húsok élvezetéről van szó.
nehogy meghaljanak miatta. Bölcseink szerint itt: „az Ég általi halálról” van szó (Szanh. 83a).
10–16
Laikusok nem ehettek a szentelt ételekből, de felsorolja a következőkben azokat, akik kivétetnek a szabály alól.

Lev 22,10

idegen. Laikus, aki nem pap.
zsellérje. Vagy: „bennlakója” (Deutsch). Valaki, aki a papnál lakik vagy a pap vendége; vagy a héber rabszolga, aki a hetedik évben nem élt szabadságjogával és megmaradt a pap szolgálatában.
bérese. Megkülönböztetésül a pogány rabszolgától, akit a háztartás tagjának tekintettek (lásd a köv. verset). A Tóra itt nem említi, hogy a pap felesége is ehetik a papi részből, mivel férj és feleség egy személynek számított; lásd a XXI,2-höz szóló magyarázatot.

Lev 22,11

pénzen. Ha a pap pogány rabszolgát vásárolt, az családtaggá lett és ehetett a szentelt ételekből.

Lev 22,12

papnak leánya. De ha egy laikushoz ment feleségül, nem tartozott többé a pap családjához. (Lásd XXI,3-hoz szóló magyarázatot.)

Lev 22,13

de magzatja nincs. Ha a házasságból gyermekek származnak, akkor ő a férje családjához tartozónak számított, de ha a gyermekek meghaltak, visszanyerte a pap leánya eredeti jogi helyzetét.
kenyeréből. Ételéből, mint fent a 7. versben.

Lev 22,14

tévedésből. V. ö. V,14–16., ahol arról van szó, hogy valaki akaratlanul felhasználja a szentélynek felajánlott adományokat.
szent dolgot. Azaz, az annak megfelelő értéket.

Lev 22,15

És meg ne szentségtelenítsék. Az alany: a papok; a megszentségtelenítés pedig azt jelenti, hogy alkalmatlan személyeket engednek részesülni a szent adományokban (Rási).

17–25. Az áldozatok minősége.

A papság tisztaságára és az áldozások szentségére vonatkozó törvények után a felajánlott áldozatok hibátlanságáról szóló törvények következnek. A zsidó hagyomány az izraelitától hibátlanságot

követel minden adakozásnál vagy áldozásnál, amely szent célokat szolgál, akár a vallás, akár a jótékonyság szolgálatában.

Lev 22,18

a jövevények. Külföldiek, akik náluk laktak; lásd az I,2-höz szóló magyarázatot.

Lev 22,19

hímet… hibátlant. Lásd az I,3-hoz szóló magyarázatot.

Lev 22,20

ne mutassátok be. Bölcseink kiterjesztették ennek a törvénynek a hatáskörét és követelték, hogy az olajnak, bornak, lisztnek és fának, amit bemutattak és felhasználtak a szentélyben, szintén a legjobb minőségűnek kellett lennie. Még a fát is, amit elégettek az oltáron, gondosan kiválasztották, hogy ne legyen korhadt (Menách. 85b; Temúra 7a. Maim. Iszúré Mizb. I,1–2).

Lev 22,22

vak… rüh… van rajta. Ezek a hibák, amelyek az állatot alkalmatlanná teszik arra, hogy áldozatul felhasználják őket, nagyon hasonlítanak azokhoz, amelyek a papot teszik alkalmatlanná a szolgálatra (XXI,18. köv.).

Lev 22,23

önkéntes adományul adhatsz. Rabbinikus értelmezés szerint ez azt jelenti, hogy a tökéletlen állatot nem szabad ugyan feláldozni az oltáron, de lehet a szentélynek adományozni munka végzésére (Temúra 7b).

Lev 22,24

ilyet ne tegyetek. Kétféleképpen lehet a szöveget értelmezni. Azt jelentheti: „Ne mutassatok be ilyen hibás állatokat áldozatul”; bölcseink szerint viszont ez azt jelenti, hogy sem állatot sem embert nem szabad kasztrálni (Sabb. 110b; Chagiga 14b).

Lev 22,25

Idegenek. Hibás állatot még egy nem-izraelitától sem szabad elfogadni, aki „eljön messze földről Neved kedvéért” (I. Kir. VIII,41). A papnak nem szabad arra az álláspontra helyezkednie, hogy nem kell olyan szigorúnak lenni ilyen esetben.
romlás van bennük. Vagy: „fogyatkozásuk van” (Deutsch).
nem fogadtatik el. Arra vonatkozik, aki az állatokat idegenért mutatja be.

26–33. Az áldozati állatokra vonatkozó további utasítások.

Lev 22,27

hét napon át. Lásd az Exod. XXII,29-hez szóló magyarázatot.
anyja alatt. Vagy: anyjánál.

Lev 22,28

ne vágjátok le… azt meg kicsinyét. Nem csak áldozati célokra, hanem rendes fogyasztásra sem.
egy napon. „Tilos az állatot a borjával együtt ugyanazon a napon levágni, azért hogy az embereket megakadályozzák abban, hogy a borjat anyja szeme láttára öljék meg, mert az anya-állat ilyen körülmények között nagyon szenved. Ilyen esetekben nincs különbség az ember és az állat szenvedése között, mert az anyai szeretet nem az értelemben, hanem az érzelemben gyökeredzik, az érzelem szempontjából pedig nincs különbség ember és állat között” (Maimonidesz); v. ö. Deut. XXII,6 köv., amely szerint nem szabad az anya-madarat fiókáival együtt elvenni.

Lev 22,30

Azon a napon. Lásd a VII,15-höz szóló magyarázatot.

Chillul há-sém és kiddus há-sém.

Lev 22,32

És meg ne szentségtelenítsétek. Ezt a verset úgy nevezték, hogy „Izráel Bibliája dióhéjban” (Jellinek). Ez ünnepélyes figyelmeztetés, hogy ne szentségtelenítsék meg Isten Nevét *(chillúl há-sém)* és pozitív parancs minden izraelitának, hogy szentelje meg Isten Nevét *(kiddus há-sém)* egész életében, és ha kell, élete árán is. Ámbár ez a parancs a papokkal kapcsolatban szerepel, akik a szentély hivatalos őrzői voltak, már korán alkalmazták egész Izráelre, mind a pozitív, mind a negatív alakjában.

És meg ne szentségtelenítsétek szent Nevemet. Legyetek nagyon elővigyázatosak tetteitekben, mondják bölcseink, semmi olyat ne tegyetek, ami szégyent hozna a zsidóságra vagy a zsidók becsületére. Különösen intenek az olyan rossz cselekedetektől, amelyeket nem zsidó ellen követnek el. Ez megbocsáthatatlan bűn, mert hamis látszatot kelt a zsidóság erkölcsi színvonaláról. A zsidónak arra kellene gondolnia, hogy Isten dicsősége bizonyos értelemben reá van bízva; és hogy *minden egyes* zsidótól hitének és egész népének becsülete függ (jerus. Baba Mecia II,5; Abóth IV,4; Jechiél b. Jekutiél Maalóth há-Middóth [Cremona 1556 p. 83a]; Binjámin Zeéb b. Jekutiél resp. Velence 1539 409. sz.). Egyetlenegy zsidónak a vétke szégyent hozhat Izráel egész közösségére. Ez volt Izráel sorsa minden időben; és úgy látszik, sohasem lesz ez másként. Az egyes zsidó bűneit, hibáit vagy rossz tulajdonságait még akkor is az egész zsidóságnak tulajdonítják, és az egész zsidóságot teszik érte felelőssé, ha az a zsidó teljesen el is távolodott népétől és hittestvéreitől. Bölcseink azt mondják: „Vadállatok törnek a világra az isteni Név meggyalázása miatt” (Ábóth V,11). És valóban mindenütt, ahol egy-egy zsidó hitéhez méltatlanul viselkedik, felszabadul Izráel ellen a vadállat az emberben – a vagy előítélet és az alaptalan gyűlölet. Senkisem kételkedhetik ennek a megállapításnak az igazságában, aki ismeri a zsidó történetet. Bölcseink egy találó képben juttatják ezt kifejezésre: Egy emberekkel telt hajó járt a tengeren. Az egyik utas lyukat kezd fúrni a hajó fenekén, és midőn megintik, azt feleli, hogy ő csak a saját helye alatt fúrja meg a hajót. „Az igaz – mondják a többiek – de ha behatol a víz, valamennyien veled pusztulunk”. Így van ez Izráellel is. Boldogulása vagy szerencsétlensége minden egyes gyermekének kezében van (Lev. r. IV,6).

hanem szenteltessem meg. Ha az ember nem követ el *„chillúl há-sém”*-et, az csak negatív erény. De ennél több a zsidó ember kötelessége. Kötelessége úgy élni, hogy tettei és egyénisége fényt árasszon az isteni Névre és a Tórára. Rabbi Simon ben Setách egy nap megbízta tanítványait, hogy tevét vásároljanak neki egy arabtól. Amidőn elhozták neki az állatot, örömmel mesélték, hogy találtak egy drágakövet a nyakán. „Tudott az eladó erről a drágakőről?” – kérdezte a Mester. Tagadó választ kapott, mire haragosan felkiáltott: „Hát azt hiszitek, hogy én barbár vagyok és előnyt akarok szerezni a törvény betűjéből, mely szerint a drágakő az enyém a tevével együtt? Azonnal adjátok vissza a drágakövet az arabnak!” Amidőn az arab azt visszakapta, felkiáltott: „Áldott legyen Simon ben Setách Istene, áldott legyen Izráel Istene!” (jerus. Baba Mecia II,5).
Az isteni Név megszentelésének legmagasztosabb példája a vértanúság; a zsidó törvény megköveteli minden egyes izraelitától, hogy inkább áldozza fel életét, mintsem nyilvános hitehagyással megszentségtelenítse Isten Nevét (Sulchán Áruch, Jóre Déa, CLVII). Abban az időben, amidőn Hadrianus császár a zsidók ellen irtó-hadjáratot vezetett, ifjak és öregek oly készek voltak a vértanúhalálra, hogy az a zsidóság fennmaradását veszélyeztette. Bölcseink Lyddában kimondták akkor, hogy csak abban az esetben válasszák inkább a halált, ha a három alapvető tilalom megszegésére kényszerítenék őket: bálványimádásra, erkölcstelenség elkövetésére és vérontásra (jerus. Sebiith IV,2). Lásd Genezis 182. old. „Izsák megkötözése” (Az Akéda) c. jegyzetet. A régi idők zsidó vértanúiról, akik tanuságot tettek Isten mellett, midőn a máglyára mentek, azt mondják, hogy „Isten nevének megszentelésére” áldozták életüket. Ez a tanuságtétel a mai zsidónak is hatalmában áll és kötelessége is. Ha nem is követelhetjük, hogy Isten nevének megszenteléséért meghaljon, elvárhatjuk legalább, hogy éljen érette. Élete legyen dicsőségére Istennek, és igazolja az Isten által adott hitet (M. Joseph).

Izráel fiai között. Ha szent kötelesség, Izráel Istenének a Nevét megszentelni a népek között, még

szentebb kötelesség, ugyanazt tenni „Izráel fiai között”. Mózes Fáraót istenfélelemre tudta kényszeríteni; Edóm vezérei, Móáb fejedelmei és Kanaán népei reszkettek Tőle; de saját népénél éppen nem ért el ily mértékű eredményt. Ezért csak távolról láthatta az Ígéret Földjét, de oda be nem léphetett. „Menj fel… a Nebó hegyre, …és halj meg a hegyen… amint meghalt Áron testvéred a Hór hegyen… *mivel hogy nem szenteltetek meg engem Izráel fiai közepette”* (Deut. XXXII,49–51). Fontos, hogy nem-zsidókat tiszteletre bírjunk a zsidóság iránt, de még fontosabb, hogy a zsidókat bírjuk tiszteletre a zsidóság iránt.

Lev XXIII.
Az ünnepek.

Ez a fejezet összefoglaló leírást ad a zsidó év ünnepeiről. Nem említi itt az Újhold ünnepét, mivel az nem volt okvetlenül munkaszünet napja és nem állt egy fokon a „szent gyülekezésekkel”. Az egyes ünnepek áldozatai Num. XXVIII-ban találhatók.

Lev 23,2

ünnepnapjai. Vagy: „kijelölt (megállapított) idői”.
szent gyülekezéseket. Összehívták a gyülekezeteket istentiszteletre a szentélybe. Az összehívás két ezüst trombita megszólaltatása által történt (Num. X,1–10). Ámbár csak a három zarándokünnepen volt kötelező megjelenni az Örökkévaló előtt a szentélyben, kétségtelenül sokan jöttek az Emlékeztető harsonamegszólaltatás napjára (Rós Hásáná), és az Engesztelés napjára is.

Lev 23,3

nyugalomnapja. A szombatnak említése ebben az összefüggésben bölcseink szerint hangsúlyozza azt a tényt, hogy a hét hetedik napjának mindíg a teljes nyugalom napjának kell lennie, – akkor is, ha a szombat egybeesik egy ünneppel, amelyen egyébként csak korlátozott munkatilalom lenne, de az ételek elkészítése meg lenne engedve. (V. ö. Mechilta di R. Simón ben Jóchái Ex. XXXI,15-höz; Chúl. 101b).

5–8. A peszach.

Ennek az ünnepnek a jelentőségéről és megtartásáról lásd az Exod. XII,1–28-hoz szóló magyarázatokat.

Lev 23,5

Az első hónapban. Lásd az Exod. XII,2-höz szóló magyarázatot.
tizennegyedikén este van az Örökkévaló peszachja. Azaz, peszacháldozat az Örökkévaló tiszteletére.

Lev 23,6

kovásztalan kenyér ünnepe. Csak a hónap 15-ike „a kovásztalan kenyér ünnepe”; a *„macca”* (מצוה מצה של) evése tulajdonképpen csak a 15. nap előestéjén kötelező, noha hét napon át esznek kovásztalan kenyeret.

Lev 23,7

nehéz munkát. Kevésbbé szigorú munkatilalmat jelent a szombatinál (3. v.) és az Engesztelésnapinál (28. v.) és nem foglalja magába az ételek elkészítésének tilalmát. Deutsch: „művészeti munkát” fordít.

Lev 23,8

tűzáldozatot. Ezt részletesen leírja Num. XXVIII,19. köv.

9–14. Az ómer.

Az árpaaratás kezdetén – az árpa 2–3 héttel a búza előtt érik – az első kévét a szentélyben mutatták be hálából az Örökkévalónak a jó termésért; lásd Deut. XXVI,2.

Lev 23,10

Midőn bementek. Ha majd az izraeliták megkezdik országuk földjének megművelését.

Lev 23,11

az ünnep másnapján. Szószerint: „a szombat másnapján”. Héberül: ממחרת השבת. Ennek a versnek az értelmezése körül sok vita volt már a Második Templom idején a farizeusok és szadduceusok között. A szadduceusok a „szombat” szót szószerint vették és azt állították, hogy az ómert mindíg a peszach első vasárnapján kellett bemutatni. A farizeusok szerint a *„sabbath”* itt azt jelenti, hogy „munkaszünet napja” és az összefüggés szerint a kovásztalan kenyerek ünnepéről van itt szó; azért az ómert Niszán hó 16-án kellett bemutatni az ünnep másnapján. Ezt a felfogást a Septuaginta is támogatja, minthogy így fordítja, „az első nap utáni napon”. Josephus ugyanezen a véleményen van. „A kéve-áldozatot 16-án hozták, az aratás első munkanapján, amelyhez viszonyítva a megelőző napot joggal lehetett ‘szombatnak’ vagy pihenés napjának nevezni, noha nem volt megtiltva minden munka. Csak ez a magyarázat felel meg a szöveg értelmének és csak ez mentes azoktól az ellenvetésektől, amelyek a másik vélemény ellen felhozhatók” (Kalisch). A szadduceusok magyarázatát később a karaiták tették magukévá.

Lev 23,12

áldozzatok. Az ómerbemutatással kapcsolatos áldozatot itt írja le részletesen, mivel Num. XXVIII-ban nem említi.

Lev 23,13

két tized… hin. Lásd a XIX,36-hoz szóló magyarázatot.

Lev 23,14

kenyeret… napig. Józs. V,11-ben említi, hogy midőn elfoglalták új hazájukat, az izraeliták valóban megtartották már az első alkalommal ezt a törvényt.

15–21. A Hetek ünnepe – sábúóth.

A zsengék ünnepe (יום הבכורים) egyike a három mezőgazdasági ünnepnek. De a zsidó hagyomány összefüggésbe hozza a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatással és a זמן מתן תורתנו „Tóránk adásának ideje” nevet adta neki. Az izraeliták a Szinajhoz Újholdkor érkeztek meg. A hónap másodikán Mózes felment a hegyre, harmadikán megkapta a nép válaszát, a negyedik napon másodszor ment fel és ekkor Isten megparancsolta, hogy három előkészítő napot tartsanak, ezeknek befejeztével történt a kinyilatkoztatás.

Lev 23,15

És számláljátok. A Hetek ünnepével foglalkozó rész előtt hiányzik a bevezető formula („És szólt az Örökkévaló Mózeshez”) mint a többi ünnepnél, mert ezt a Tóra a peszach kiegészítésének tekintette, és nem önálló ünnepnek. A talmudi irodalomban nem sábuóth-nak nevezik rendszerint, hanem majdnem mindenütt עצרת-nek, a peszach „befejező ünnepének”. Úgy számláljuk a napokat, amelyek az előbbi ünnep óta elteltek, mint ahogy az, aki legjobb barátját egy bizonyos napra várja, számlálja a napokat és az órákat, amelyek őt barátja érkezésétől elválasztják. Ebből az okból számláljuk azokat a napokat, amelyek az ómer bemutatása, az egyiptomi kivonulás évfordulója és a Tóraadás évfordulója között elteltek. A Tóraadás volt ugyanis az egyiptomi kivonulás célja (Maimonidesz). Más szavakkal, a rabszolgaságból való felszabadulás nem volt öncél; az csak Szinaj előjátéka volt (Exod. III,12). Akár személyek, akár nemzetek szabadsága kétesértékű ajándék törvények nélkül.

magatoknak. לכם. Ebből a hozzáfűzött szóból következtetik bölcseink, hogy minden egyes izraelitának magának kötelessége számolni (Menách. 65b). Innen ered az „ómernapok

számolásának” kötelezettsége, amely még ma is érvényes, amikor az ómert már nem mutatják be a szentélyben. A peszach és sábuóth (vagy pünkösd, ami görög szó és pentekoszta, azaz „ötvenedik nap”-ot jelent) közti időt *szefirának,* számolási időnek nevezik. Ezeket a heteket gyásznapoknak tekintik, mert ebben az időben többször érte a zsidóságot szerencsétlenség.
hét… hét. Szószerint: „hét sabbathot”. Világos, hogy itt és XXV,8-ban a héber *„sabbath”* szó hetet jelent (naptári hetet). Ebből keletkezett az ünnep legelterjedtebb neve: חג השבעות Hetek ünnepe; Deut. XVI,10.

Lev 23,16
új lisztáldozat. Gabonaáldozat az új búzatermésből; lásd a köv. verset.
„A Második Templom elpusztulása után háttérbe szorult ennek az ünnepnek mezőgazdasági vonatkozása és sábuóth elsősorban a kinyilatkoztatás ünnepe maradt. A természettel való kapcsolat még ma is kifejezésre jut abban a szokásban, hogy a zsinagógákat virágokkal díszítik fel ezen az ünnepen (H. M. Adler).

Lev 23,17
Lakhelyeitekből. Bölcseink ezt úgy értelmezték, hogy csakis a Szentföldön termett gabona jött tekintetbe (Menách. 83b).
két tizedrészből, lánglisztből. Vagy: két tized lánglisztből
kovászosan süssék. A kenyér jelképezte a nép mindennapi élelmét és kifejezésre juttatta Isten iránti háláját, élete fenntartásáért. Ezt nem áldozták fel az oltáron (II,11–12), csak „lengették”, a papok tehát megehették a szertartás elvégzése után.

Lev 23,19
És áldozzatok. Ezeket az áldozatokat azokon felül mutatták be, amelyeket Num. XXVIII,27-ben említ.

Lev 23,20
az Örökkévalónak legyenek szentelve a pap számára. Azaz, Istennek vannak szentelve, amennyiben a pap eszi meg; v. ö. Num. V,8., ahol hasonló értelmű kifejezéssel találkozunk.

Lev 23,22
learatjátok. XIX,9 és köv. ismétlése. Figyelmeztetés a hívő számára, hogy a jó termésért járó Isten iránti háláját mással is kifejezésre kell juttatni, mint az áldozattal. Ha nem osztotta meg az Isten adta bőséget a szegénnyel, áldozata elfogadhatatlan.

24–25. Az Emlékeztető nap – Rós Hásáná.

Amint a hét hetedig napja szent nap volt, úgy az év hetedik hónapja is szent hónap volt. És minthogy minden Újholdkor egy külön *(muszáf)* áldozatot hoztak (Num. XXVIII,11. köv.), természetes, hogy a hetedik hó Újholdját rendkívüli ünnepélyességgel ülték meg. Később mint Rós Hásána, Újév napja lett ismeretessé. De sok régi és új nemzet újévi szokásaitól eltérően, a zsidó Újév nem a mulatozás napja, hanem fontos és rendkívül komoly vallási ünnepnap.

Lev 23,24
emlékeztető. Num. XXIX,1-ben ezt az ünnepet „a harsonariadás napjának” יום תרועה nevezik, t. i. kosszarv-, vagy sófárfúvás napja; Józs. VI,4. A sófárfúvást meg kell különböztetni a „trombita”-fúvástól, ami ünnepi és újholdnapi áldozatok bemutatása alatt volt kötelező (Num. X,10). A sófárfúvásnak egész más értelme volt, inkább félelemkeltés vagy felriasztás (lásd Ámósz III,6), míg az ezüst trombiták fúvása általában ujjongást fejezett ki. A sófár-hangot, amely régi hagyomány szerint meghatározott dallamú volt – *tekia, sebárim, terúa* – ősidők óta figyelmeztetésnek tekintették, amely megtérésre és bűnbánatra serkent, emlékeztetvén a szinaji sófár-hangokra; az Emlékeztető napot pedig, a Jóm Kippurral végződő „tíz bűnbánati nap” (עשרת ימי תשובה) kezdetét, az önvizsgálat és alázatos bűnbocsánatért való fohászkodás napjának tartották. „Az Újév sófárjának

bibliai parancsa nagy jelentőségű. Azt jelenti: „Serkenjetek fel, ti szunnyadozók és mérlegeljétek tetteiteket; gondoljatok Teremtőtökre és térjetek vissza Hozzá bűnbánatban. Ne tartozzatok azok közé, akik szem elől tévesztik a valóságot és árnyakat kergetnek és eltékozolják éveiket hiábavalóságok kergetésével, amelyek semmit sem használnak. Vizsgáljátok jól meg lelketeket és vegyétek szemügyre tetteiteket; hagyjátok el valamennyien gonosz utaitokat és gondolataitokat és térjetek vissza Istenhez, hogy könyörüljön rajtatok” (Maimonidesz).

Lev 23,25

tűzáldozatot. Num. XXIX,2. köv.-ben írja le ezeket.

26–32. Az Engesztelés napja.

A zsidó évnek e legünnepélyesebb napjáról lásd a XVI,29–34-hez szóló magyarázatot. Egyetlen más régi vagy új nemzetnek sincs olyan intézménye, amely megközelítené az Engesztelés napját mély vallási értéke tekintetében. „A tisztulás és a bűntől való elfordulás napja ez, amelyen az irgalmas Isten kegyelme bűnbocsánatot ad, mert a bűnbánatot époly nagyra becsüli, mint a bűntől való mentességet” (Philo).

Lev 23,27

engesztelés napja. Héberül: *„Jóm ha-kippurim”,* szószerint „engesztelések napja”. Ennek a szentséges ünnepnek neve többesszámban van, „mivel a szeretet két folyamát jelképezi. Mihelyt az engesztelés utáni vágy megszületik a bűnös lelkében és felszáll az egek felé, Isten irgalma leszáll, elébe megy és megnyugtatja szívét az isteni irgalom és megbocsátás ígéretével” (Zóhár).
sanyargassátok lelketeket. Lásd a XVI,29-hez szóló magyarázatot. Ez a nap, amely a bűnbánat és az erkölcsi újjáéledés szolgálatában áll, az egyetlen, amelyre a Tóra előírja a bőjtöt, ami a megtörtség és bűnbánat legjellegzetesebb kifejezése. „Ezen a napon – bölcseink szerint – az izraeliták az angyalokhoz hasonlítanak, emberi szükségletek nélkül, bűnök nélkül és egymáshoz kapcsolódva szeretetben és békében” (Pirké di R. Eliezer XLVI; Exod. r. XV,6). Ez az egyedüli napja az évnek, amelyen szerintük a Sátán, a vádló elnémul Isten trónusa előtt, sőt még védelmére is kel Izráelnek (Jóma 20a). A bűnvallomás a leglényegesebb és legjellemzőbb elem az Engesztelés-napi istentiszteletben; „mindenki fohászkodik bűnei megbocsátásáért, és reménykedik Isten könyörületességében, nem saját érdemei miatt, hanem annak irgalmassága folytán, aki szívesebben bocsát meg mint büntet” (Philo). A bűnvallomást az egész közösség együtt mondja; és azok, akik nem követték el a felsorolt bűnöket, bűnbánatért könyörögnek azért, mert nem tudtak másokat azok elkövetésében megakadályozni (Friedländer).
tűzáldozatot. Lásd Num. XXIX,7. köv.

Lev 23,28

Semmi munkát. Itt a מלאכה mellett nem áll az עבודה szó. Munka tekintetében az Engesztelés napja époly szigorú, mint a szombat (Exod. XX,10), kivétel szintén csak életveszélyes esetekben van.
hogy engesztelést szerezzenek számotokra. „Ahogy élek – úgymond az Örökkévaló – nem kívánom a gonoszok halálát, hanem azt, hogy a gonosz megtérjen útjáról és éljen. Térjetek meg, térjetek meg rossz utaitokról, miért halnátok meg Izráel háza”? (Ezek. XXXIII,11).

Lev 23,30

ki fogom pusztítani. Szinonimája az előbbi versben előforduló „irtassék ki” szónak, ebből következik, hogy a büntetést nem emberi törvényszék hajtja végre.

Lev 23,31

törvény. Mint III,17-ben.

Lev 23,32

a hónap kilencedikén este. A nap az előző estével kezdődik (Gen. I,5). Mind az előestén *(Kol Nidré),* mind az ünnep kimenetelének estjén *(Neila)* rendkívül ünnepélyes istentisztelet van. A

Neilának az „Ámida”-ja, Izráel vallási géniuszának egyik legkiválóbb mesterműve. Így kezdődik: „Te adsz kezet a bűnösöknek és karod ki van nyujtva, hogy elfogadja a megtérőket. Te tanítottál bennünket Örökkévaló Istenünk, hogy töredelmes vallomást tegyünk Színed előtt minden bűneinkről és annak révén fölhagyjunk kezünk erőszakosságával. Óh fogadj minket teljes megtérésünkkel, mintha tűz- és illatáldozattal járultunk volna eléd, szent ígéreted szerint, melyet tettél!” (Dr. Hevesi Simon imakönyv-fordítása alapján).

33–43. A Sátrak ünnepe.

Lev 23,34

tizenötödik napján. Mint peszach, ez az ünnep is holdtöltekor kezdődött.
a sátrak ünnepe. Héberül: *„szukkóth”*. Exod. XXIII,16-ban „a betakarítás ünnepe” a neve. Rabbinikus irodalomban a szokásos megjelölés חג „az ünnep”, mivel a betakarítás idejére esik, amikor természetesen vidám ünnepi hangulat van. Tulajdonképpen két részből áll: az első hét nap a tulajdonképeni „sátrak ünnepe” és a nyolcadik nap az *„acereth”*. A Sátrak ünnepe hetedik napját később a bűnbánati napok befejező ünnepének tekintették, és *„Hósáná Rábbá”*-nak nevezték. Az *„acereth”* második napja idővel önálló ünnep jellegét kapta *„szimchát tóra”* néven, vagyis „A Tóra öröme”, mert az egyéves ciklusban azon a napon fejezik be a Tóra felolvasását és kezdik meg újra az első könyvet.

Lev 23,36

tűzáldozatot. Lásd Num. XXIX.
gyülekezés az. Vagy: „befejező ünnep”, héberül: *acereth,* egy ünnepsorozat befejező napja; ezt a nevet alkalmazták a peszach hetedik napjára is (Deut. XVI,8), és a rabbinikus irodalomban a Hetek ünnepére (lásd a 15. vershez szóló magyarázatot). Maimonidesz megmagyarázza ennek a nyolcadik napnak célját. Szerinte azért ünnepeljük, „hogy teljessé váljék örömünk, amely nem lehetett olyan tökéletes a sátrakban, mint a szilárd házakban”.

Lev 23,38

szombatjain. Azaz, a szombatokon bemutatott külön áldozatokon kívül (Num. XXVIII,9. köv.).
ajándékaitokon. Azokra az ajándékokra vonatkozik, amelyeket az izraelita magával hozott, amidőn a szentélybe zarándokolt és a tórabeli parancs szerint nem jelenhetett meg „üresen az Örökkévaló színe” előtt (Deut. XVI,16. köv.).
fogadalmaitokon. Lásd a VII,16-hoz szóló magyarázatot.
39–43
Kiegészítő utasítások a Sátrak ünnepére, arra az időre vonatkozólag, amidőn a nép majd Kanaánban letelepedik, megmíveli földjét és begyüjti a termést.

Lev 23,39

nyolcadik napon. Amely külön ünnepnek számít, függetlenül a Sátrak ünnepétől.

Lev 23,40

dísz-fának gyümölcsét. Hagyomány szerint ez az eszrog.
sűrűlombú fának. Szószerint: „vastag fa”, helyesebben „vastag levelű fa”, mirtuságak. Ezeket a hagyományos magyarázatokat támogatja Josephus, aki azt írja, hogy ezen az ünnepen mirtuságakból, fűzfaágakból, pálmaágakból és eszrogból álló csokrot használnak.
vigadjatok az Örökkévaló… színe előtt. Ezt a kifejezést közvetlenül az előbbihez fűzték és ezen alapultak a szentélyben tartott vidám körmenetek. A zarándokok *lulávot* (pálmaág) és *eszrogot* tartottak kezükben és zsoltárokat énekeltek Isten dicsőségére.

Lev 23,42

Sátrakban. A héber *„szukka”* szó egy gyorsan összetákolt gyenge építményt jelent, amilyent az izraeliták pusztai vándorlásaik alatt használhattak. A történeti vonatkozáson kívül, amely az

izraeliták emlékezetébe idézi a pusztai vándorlás alatt élvezett isteni védelmet, a sátorban-lakás parancsának vallási jelentősége is van. „Az embernek jobb időkben gondolnia kell rossz napjaira. Ez őt állandóan hálára fogja késztetni Isten iránt, mérsékelt és szerény életre fogja nevelni. Ezért hagyjuk el a Sátrak ünnepén házainkat és lakjunk sátrakban. Ezáltal emlékeznünk kell arra, hogy ez volt hajdan a mi helyzetünk” (Maimonidesz). Helyesen rendelték el a Kóhelet könyvének olvasását szukkóth vagy acereth idejére.

Lev 23,44

És kihirdette Mózes. V. ö. XXI,24. Nem csak a fejezet tartalmát közölte a közösséggel, hanem minden egyes ünnep leírásánál megragadta az alkalmat, hogy ismételje a parancsolatokat, hogy pontosan megtartsák azokat (Szifra).

Lev XXIV.

1–9. A mécsek és a szinkenyerek.

Mielőtt a Tóra a szentéllyel kapcsolatos tárgyat befejezi, megemlíti a papok állandó kötelességét, hogy folyton égessék a lámpást és gondoskodjanak a szent kenyerek állandóságáról. Ezek a papság fontos kötelességei közé tartoztak, amelyeket az év különleges napjain sem hanyagolhattak el, amidőn a szentélyben szolgálattevők figyelme más irányban volt teljesen lekötve.

Lev 24,2

tiszta törött olajat. Lásd az Exod. XXVII,20. köv.-höz szóló magyarázatokat.

Lev 24,3

rendezze el Áron. Exodusban e kifejezéshez hozzáfűzi: „és fiai”. Első ízben Áron gyujtotta meg az örökmécsest (Num. VIII,3).

Lev 24,4

A tiszta lámpáson. Így nevezi, vagy mert tiszta aranyból készült (Exod. XXV,31. köv.) vagy mert mindenkor, amidőn elrendezték rajta a mécseket, megtisztították.
az Örökkévaló színe előtt. Semmiesetre sem távolíthatták el a szentélyből.

Lev 24,5

tizenkét kalácsot. A tizenkét törzs számának megfelelően. Lásd Ex. XXV,30; XXXV,13 és XXXIX,36. Itt részletesen van leírva. Exodusban színkenyereknek nevezi, ami azt jelenti, hogy Istennek ajánlják fel áldozatul, hogy jelképesen kifejezésre juttassák a nép hálaját Isten iránt, aki soha ki nem apadó forrása minden anyagi áldásnak, l. m. a 8. verset.

Lev 24,6

a tiszta asztalon. Azaz, tiszta arannyal borított asztalon (Ex. XXV,24).

Lev 24,7

illatrészül. Lásd a II,2-höz szóló magyarázatot. A tömjént két kis aranytálra tették, és mindegyiket egy kalácssorhoz rakták. A tömjén az imát jelképezte és kifejezést adott annak a kérésnek, hogy Isten továbbra is adjon táplálékot szövetsége népének (König).

Lev 24,8

Minden szombatnapon. A kenyér az asztalon maradt egy hétig és a következő szombaton kicserélték.
örök szövetség. Ez a kifejezés magára a szombatra vonatkozik (Exod. XXXI,16). Izráel gyermekeinek ez a hetenkénti áldozata jelképezte Istennek népével kötött szövetségének állandó megújhodását. A szövetségnek jelképe a szombat volt.

Lev 24,9

szent helyen. Lásd II,3.

10–23. Az istenkáromlás büntetése.

Mindannak, amit Leviticus könyve előadott, legfőbb célja, hogy megszentelje Izráelt, az egyéneket és a közösséget egyaránt. Ha tehát valaki megszentségteleníteni merészeli Isten Nevét, azt könyörtelenül meg kell büntetni.

Lev 24,10

kiment. Vagy: „kivonult” Egyiptomból Izráel fiaival (Ehrlich). A civakodás okát nem mondja meg, mert annak nincs jelentősége. Figyelemreméltó, hogy az istenkáromló nem „izraelita”; hanem csak „egy izraelita nő fia”. Csak valaki a „gyülevész tömegből” (Exod. XII,38) követhetett el ilyen rettenetes bűnt.

Lev 24,11

kiejtette. Szentségtelen megvetéssel ejtette ki Isten nevét.
a Nevet. A négybetűs, J. H. V. H. Istennevet, amelyet nem szabad kiejteni, hanem csak Adonájnak olvasni.
És anyjának neve. Rási megjegyzi, hogy ennek a leszármazását azért emeli ki a Tóra, hogy határozottan hangsúlyozza azt a gondolatot, hogy az ember élete nem csak saját tulajdona, amivel azt tehet, amit akar. Ha valami gyalázatos tettet követ el, az szüleire, törzsére, sőt népére is szégyent hoz (Szifra).

Lev 24,12

hogy döntést nyerjenek. A Tóra elrendelte, „Istent ne szidalmazd” (Exod. XXII,27); de a vétek büntetését nem mondja ott meg. Egyesek szerint ott így kell fordítani: „Bírót ne szidalmazz”; l. az említett vershez fűzött magyarázatot.

Lev 24,14

a táboron kívülre. Ahol minden kivégzés történt, nehogy a tábor szentsége megsértessék.
tegyék rá kezüket. Ezáltal jelképesen kifejezésre juttatják személyes kapcsolatukat az ügyhöz, amennyiben hallották az istenkáromló szavakat. Csak kötelességüket teljesítették, midőn a bűnöst átadták az igazságszolgáltatásnak.
kövezze őt meg. Lásd a XX,2-höz szóló magyarázatot.

Lev 24,15

És szólj. Ez az esemény alkalmul szolgált arra, hogy az izraeliták törvényt kapjanak erre és az ehhez hasonló vétkekre vonatkozólag.

Lev 24,16

a jövevény. Noha ő nincs alávetve a Tóra parancsolatainak és messzemenő türelmet élvez, mégsem szabad neki a tábor szentségét megsérteni. Ha nem akarja Izráel Istenét imádni, az az ő magánügye; de ha nyilvánosan káromolja a Szent Nevet, époly súlyos bűnt követ el, mintha izraelita követte volna azt el.

Lev 24,18

lelket lélekért. Ez a jogi kifejezés azt jelenti, hogy „megfelelő megtorlást”, mert azt nem jelentheti, hogy az, aki egy állatot ölt meg, saját életével lakol. Hasonlóképpen az a kifejezés, hogy „amint ő tett, ugyanúgy tegyenek vele”, a 19. versben és „fogat fogért” a 20. versben csak szakkifejezések annak a gondolatnak kifejezésére, hogy az elkövetett jogtalanságért megfelelő és méltányos jóvátétel jár, megfelelő bírói ítélet alapján. A zsidó történetben egy példát sem találunk arra, hogy a *ius talionis* elvet *szószerint* alkalmazták volna (v. ö. Maim Chóbél I,6). A Talmud bölcsei számára a *„szemet szemért”* nem jelentett egyebet, mint annak a jogi elvnek a hangsúlyozását, hogy a megtorlásnak vagy a kártérítésnek arányosnak kell lennie. „Egyetlen későbbi (rabbinikus) törvénykönyv sem tekintette a *ius-talionis*-t kielégítő megoldásnak, ámbár a korukbeli európai és

ázsiai jogrendszerek mind ezt az elvet tanították (D. W. Amram). Ez az utolsó mondat emlékeztet bennünket a történelem egyik paradoxonjára. Az egyik oldalon a zsidóság, az úgynevezett „szigorú törvény" vallása, elutasította a *ius talionis* szószerinti alkalmazását, és nem ismert kínzóeszközöket a törvényes eljárásban, sem nem csonkítást mint törvényes büntetést. Másrészt keresztény országokban csonkítás és kínzóeszközök alkalmazása majdnem nélkülözhetetlen eszközei voltak a törvényes eljárásnak a 13. század közepétől a 18. század végéig, sőt egyes országokban a 19. közepénél is tovább; lásd még Exod. 247–248. old. (V. ö. még Guttmann M., Idegen jogrendszerek érintkezési pontjai a Talmudban, IMIT 1937. további u. ettől Maimonides über das biblische „jus talionis". Mahler-Emlékkönyvben.)

Lev 24,22

Egyféle törvény legyen számotokra… idevaló. Ez a Biblia egyik legnemesebb tanítása; v. ö. XIX,33. köv. Ámbár ebben az összefüggésben az egyenlő törvény elveinek alkalmazása bizonyos tekintetben hátrányos a jövevényre, mégis ezáltal kidomborodik az idegen és bennszülött közötti jogegyenlőség elve. Egyetlen más törvénykönyv szerint sem volt egyenlő törvény előtt az idegen és a bennszülött. Még a római jogban is minden idegen eredetileg ellenségnek számított és éppen ezért jogfosztott volt. Csak fokozatosan terjesztették ki rá a törvény védelmét korlátolt mértékben. Még nem is olyan régen idegenek nem szerezhettek földbirtokot európai államokban. Sok országban még manapság is az „idegenek" nélkülözik a politikai és polgári jogokat, még ha nemzedékeken át élnek is az illető országban; lásd Exodus, 141. old.

mert Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek. Figyelemre méltó a megokolás: gyakorolj egyenlő jogot mindenkivel szemben, mert Én vagyok a te Istened, Izráel Istene, az egész emberiség Atyja. Itt is láthatjuk, hogy a monoteizmus az egész emberiség testvériségének az alapja (Hermann Cohen).

Lev 24,23

megkövezték. Az istenkáromlás törvényének egy későbbi történelmi alkalmazásáról l. Nabóth történetét I. Kir. XXI.

IX. Behár.
(XXV–XXVI,2.)

Lev XXV.
A szombati- és a jóbél-év.

A XXIII. fejezetben kezdte tárgyalni a Tóra a „szent" időket, az ünnepeket; itt folytatja ezt a tárgyat. A szombat-rendszer uralkodó a Tórában: – a hét végén van szombat; a Hetek ünnepe hét hét után következik; a hetedik hónap szent hónap, amelyben sok ünnep van. – Ez a rendszer folytatódik a szombati- és a jóbél-év törvényeiben is.

Az utóbb nevezett intézményekkel kapcsolatban megismerkedünk a Tórának mezőgazdasági és szociális törvényeivel. A szombati évben a földet parlagon kellett hagyni. (Exod. XXIII,10. köv.) A föld nem teljesen az ember tulajdona, hanem Istené, és az ember csak bérletként használhatja. A szombati évet, úgy látszik, nem tartották meg a száműzetés előtti időben, (Écha r. I,7) és a Misna szerint csak Palesztinában volt teljesen érvényes (Szifra 2; Sebiith VI,1). A Babilóniából hazatértek egyik fogadalma az volt, hogy ezt a törvényt meg fogják tartani (Nech. X,32). Nagy Sándor elengedte a zsidók adóját a hetedik évben, „mert akkor nem vetették be földjeiket" (Josephus). Julius Caesar hasonlóan cselekedett. De több római császár szigorúan behajtotta az adókat a szombati évben is.

A pogányok nem értették meg ennek az egyedülálló törvénynek az értelmét, amelynek többek között az volt a jelentősége, hogy megóvja a talajt a kimerüléstől. Így pl. Tacitus, római történetíró

szerint a zsidók lustaságból ragaszkodnak ehhez a törvényhez.

Lev 25,2

tartson az ország szombatot. Vagy: „pihenjen a föld pihenőt” (Deutsch). Az országot megszemélyesíti. Pihenjen az ország a hetedik évben, amint az ember pihen a hetedik napon, nem szabad azt a hetedik évben felszántani vagy megmunkáltatni. Amint az egyénnek joga van a szabadsághoz a Tóra alapelvei szerint, épúgy a földnek is joga van bizonyos szabadságra (F. Perles).

az Örökkévalónak. Mint ahogy a szombat több volt mint munkaszünet és Istennek volt szentelve, épúgy a hetedik évben a föld is neki volt szentelve, amennyiben a termést a szegényeknek és az állatoknak is rendelkezésére bocsátották (Exod. XXIII,10–11). Deut. XXXI,10. köv.-ből látjuk továbbá, hogy a hetedik év a nemzeti nevelés céljait is szolgálta. Ennek kapcsán gondoskodtak arról, hogy a férfiakat, nőket, gyermekeket és idegeneket, akik az országban laktak, megismertessék a Tóra tanaival és intézkedéseivel. Josephus helyesen mutat rá, hogy régi időkben a legértékesebb tudományt általában titkos tanként kezelték és csak nagyon kevés emberrel közölték; ezzel szemben Mózes dicsőségére válik, hogy a Tóra tanait közkinccsé akarta tenni. „Ha lehetővé tennék, hogy az angol munkás minden hét évben egyszer egy évet az egyetemen hallgathatna jogot és irodalmat, az körülbelül megfelelne annak, amit a szombati év a régi hébereknek nyujtott” (F. Verinder „My Neighbour’s Landmark”-ban. Rövid tanulmányok a Biblia földtörvényeiről, 1911).

Lev 25,4

a hetedik évben. Az év hetedik hónapjában, a termés betakarítása után kezdődött a szombati év.

szombat nyugalma. Legszigorúbb szombat. Ugyanaz a kifejezés áll az Engesztelés napjánál (XXIII,32) és a szombatnál (XXIII,3).

Lev 25,5

metszetlen szőlőd. A megfelelő héber szó eredetileg a *názirt* jelenti, aki nem nyírhatta le a haját (Num. VI,5). Amint az ő haját nem volt szabad lenyírni, épúgy a szőlőt sem volt szabad metszeni a szombati évben, amikor szünetelt az ültetés, a metszés és a szüretelés.

Lev 25,6

az ország szombatjának termése. Költői kifejezés a szombati évben magától nőtt termésre. A „termése” szó nincs meg a szövegben, de az összefüggés szerint odaértendő, mintha שבת הארץ lenne (Deutsch).

nektek. A többesszám célzatos használata magába foglalja mindazokat, akiknek ez az intézkedés javára szolgál. Meg volt engedve, hogy ami magától nőtt a szombati évben, learathassák és megegyék, de nem raktározhatták el. A magától nőtt gabona – t. i. ami szántás és vetés nélkül terem, nem ritkaság Palesztinában; lásd a 22. vershez szóló magyarázatot.

béresednek és az idegennek. Magában foglalja a nem-izraelitákat is (Szifra); lásd XIX,10.

Lev 25,7

barmodnak. Héberül: בהמה, házi állatok.

a vadnak. Héberül: חיה, a mező és erdő állatai; néha ellentétként áll ez a szó a חיה רעה „ragadozó állat”-tal szemben (XXVI,6). Ennek a versnek szelleme összhangban áll a Biblia szeretetteljes gondoskodásával az állatokról. Azok is Isten teremtményei és mint olyanokra, reájuk is vonatkozik a könyörületesség és a szeretet törvénye; lásd Jóna utolsó versét; továbbá „Ismeri az igaz barmának lelkét” (Péld. XII,10).

8–55. A jóbél-év.

Az ötvenedik évben héber rabszolgák családjaikkal együtt felszabadultak és az ingatlanok, kivéve a fallal körülkerített városokban levő házakat, visszakerültek eredeti tulajdonosukhoz. A jóbél intézménye nagyszerű óvóintézkedés volt a társadalom teljes elszegényedése ellen. Lehetetlenné vált, hogy a házak és birtokok néhány ember örökös tulajdonává váljanak. Ez az intézkedés

megakadályozta a független birtokososztály megszűnését és az erkölcsi szempont oly ritka és meglepő alkalmazását jelentette ez az intézmény a gazdasági életben, hogy sokan kételkedtek abban, vajjon megvalósult-e egyáltalában valaha. Azonban, „semmi sem bizonyosabb mint az, hogy egykor évszázadokon át valóság volt a jóbél Izráel nemzeti életében" (Ewald). A meg nem tartását Ezekiél úgy tekinti, mint egyik jelét annak, hogy „eljött a vég" a nemzetre bűnei miatt. „Lehetetlen elképzelni, hogy – amint egyesek feltételezik – a jóbél intézménye csak papiroson maradt volna; legalább is a földbirtokra vonatkozó törvények (a földnek időközönkénti újra történő felosztásáról vannak párhuzamok más népeknél is) Izráelben ősi intézkedések lehettek (Driver). A Talmud szerint a jóbélt megtartották mindaddig, amíg az egész Szentföld Izráel birtokában volt. Midőn a törzsek egy része száműzetésbe ment, nem tartották meg többé (Árákin 32b).

Lev 25,8

hét szombatévet. Vagy: „hét évhetet".
napjai. Ugyanaz, mint „ideje"; lásd Gen. XXV,7; XLVII,8. köv.

Lev 25,9

harsona hangos riadását. A sófárt.
az engesztelés napján. Noha az év Tisri elsején, Rós Hásánákor kezdődött, csak a hónap 10-én, Jóm Kippurkor, hirdették ki a jóbélt. A jóbélnek és az Engesztelés napjának sok közös vonása van. Mindkettőnek a jelentősége az „újjászületés" volt. Az Engesztelés napja megszabadította az embert a bűn rabságából, és lehetővé tette, hogy új életet kezdjen, kibékülve Istennel és az emberekkel. A jóbél célja az volt, hogy megszabadítsa az egyént a szegénység bilincseitől, és a társadalom különböző rétegeit újjárendezze a szociális igazság törvényei szerint. Nem volt tehát alkalmasabb nap az ilyen jóvátételi év kihirdetésére és az emberek szívének megnyerésére a szükséges áldozathozatalra, mint az Engesztelés napja; és nem volt alkalmasabb eszköz ennek kihirdetésére, mint a sófár. Jes. LVIII, ami az Engesztelés napjának haftárája, úgy látszik egy olyan Jóm Kippur napon keletkezett, amelyen jóbél évet hirdettek ki.

Lev 25,10

az ötvenedik évet. A jóbél év viszonya a hétéves ciklushoz kétféle lehet: *a)* úgy, hogy minden 50 év különálló magasabb ciklust alkot. Eszerint minden évszázad két jóbél-ciklusból áll. Az évhét tehát nem olyan megszakíthatatlan rendszer mint a rendes hét, mely változatlanul s hetes rendszerben megmarad. Az évheteket azzal szemben lezárja 7-szer 7 év mulva egy úgynevezett *fehér* év, melynek jóbél év a neve. Ez az ötvenedik év nem tartozik az évhetek egyikéhez sem (Rabbanan, Nedár, 61a), hanem lezárja a hét évhetet úgy, mint a Hetek ünnepe lezárja egy 50-ik nappal a hét hetet. – *b)* Ezzel szemben van egy felfogás, mely szerint az évhetek époly megszakításnélküliek, mint a rendes hetek, a jóbél év sem szakíthatja meg azokat. Mindössze csak az történik, hogy a hét évhét leforgása után, következik egy 50-ik év, melynek nagy népjogi jelentősége van, de ez nem hétbontó *fehér* év, hanem egyben hétköznapi év is. Nem a 100. év leforgása után állnak új ciklus előtt, hanem már a 98. év után. Az a két év, ami még 100-ig van, már a harmadik nagy ciklus első évei közé tartozik (R. Jehúda, u. o. Áséri kommentárja szerint, még világosabban, jerus. Qidd. I,2; 59a, 55).
hirdessetek szabadságot. A rabszolgák szabadonbocsátását és az elzálogosított birtokok felszabadítását.
minden lakójának. Még annak is, akit rabszolgának adtak el, és aki nem akarta otthagyni gazdáját a hetedik évben (Exod. XXI,5).
jóbél. Vagy: „jóbél éve"; az évet a harsonafúvásról nevezik el (a héber *jóbél* szószerint: „kosszarv"), amelyet kihirdetéskor megfújtak (V. ö. Józs. VI,5). Deutsch: „שנת קרן היובל היא", az év, amelyen a harsona a szabadságot hirdeti.
mindenki birtokába. Ezáltal helyreállott az eredeti birtokelosztás. Ez megakadályozta, hogy a földbirtok idővel kevesek kezébe kerüljön és azoknak, akik saját hibájukból vagy szerencsétlenségből süllyedtek szegénységbe, megadatott az új élet kezdésének lehetősége.
A Szentírás szerint „a föld az Örökkévalóé; és a földet tulajdonképen csak Istentől kapjuk bérbe (23. v.). Az izraelita aki önként vagy kényszerből eladta földjét, nem a föld tulajdonjogát, hanem

csak a haszonbérleti jogot adta el, a következő jóbél-évig, midőn az összes bérletek egyszerre lejártak. Akkor visszakerült a föld a gazdájához minden szerződés ellenére is. Gyermekei ezáltal élvezték az „új kezdet” összes előnyeit, mint atyjuk ő előttük (Verinder). Heine egészen helyesen jegyzi meg, hogy a Tóra nem törekszik lehetetlenre, a vagyon megszüntetésére, hanem a vagyongyüjtés *erkölcsössé tételére,* amennyiben iparkodik azt a jóbél-év segítségével összhangba hozni a jog és méltányosság igaz törvényével. Ez az intézkedés feltűnő ellentétben áll a római „elavulási” törvénnyel, amely szerint egy birtok megszerzőjét bizonyos idő után nem lehetett kényszeríteni arra, hogy a birtokot visszaadja eredeti tulajdonosának, amíg az utóbbi be nem tudta bizonyítani, hogy ez idő alatt azt törvényes formában visszakövetelte. Egészen más az a szellem, amelyet Mózes törvényében találunk. „Nem a vagyon védelme, hanem az emberiesség védelme a mózesi törvény célja. A szombat napja és a szombat éve még a legszegényebbnek is pihenést és megkönnyebbülést szerzett. A jubileumi harsona megfúvásával felszabadult a rabszolga, és a földbirtok visszatérése még a legszegényebbnek is biztosította az ő tisztességes részét a közös Teremtő bőséges adományából” (Henry George).

Lev 25,11

ne vessetek. A szombati év jellemző tulajdonságai a jóbél-évre is vonatkoznak.

Lev 25,12

a mezőről. Nem szabad elraktározni a termést, de ha szüksége van valakinek gabonára vagy termésre, kimehet a mezőre és szedhet.

Lev 25,13

a birtokára. A 10. vers egy részének ismétlése bevezetésül szolgál a következő földbirtoktörvényekhez.

Lev 25,14

ne szorongassátok. Ne követeljetek túl nagy bérösszeget.

Lev 25,15

és a termés éveinek száma szerint. Amit valóban eladnak a vevőnek, az nem a *föld,* hanem a termés értéke, amit az új bérlő fog élvezni.

Lev 25,16

a termések számát. Mivel a föld maga Istené volt, (23. v.), csakis a termés lehetett a vétel tárgya.

Lev 25,17

Ne szorongassátok. Lásd a XIX,33-hoz szóló magyarázatot.
és féld Istenedet. A becsületesség kell, hogy uralkodó elv legyen az emberek egymás közti viszonyában és az élet minden vonatkozásában. Ezért fűzi hozzá „féld Istenedet”: lásd a 43. vershez és XIX,14-hez szóló magyarázatot.

18–23. Intelem.

Lev 25,18

hogy lakjatok biztonságban. A következő versek egyformán vonatkoznak a szombati évre és a jóbél évére. Ha az intézkedéseket lelkiismeretesen végrehajtják, akkor a nép nemcsak hogy nem szenved a földnek engedélyezett „szombat” miatt, hanem biztonságban fog lakni; azaz, nem fog szenvedni a szárazságtól és éhínségtől (v. o. XXVI,5).

Lev 25,21

három évre. A hatodik évben ígért rendkívüli termékenységet össze lehet hasonlítani a kettős manna-adaggal, amit a hatodik napon gyűjtöttek (Exod. XVI,22).

Lev 25,22

a kilencedik évig. A Sátoros ünnepig; akkor gyüjtik be és raktározzák el a nyolcadik év termését (Rási). „Ma is ez a helyzet Szíriában, hogy ha a mezőt egy évig parlagon hagyják, azt többször kell szántani, amíg be lehet vetni. Emiatt a vetés nem kezdődhetik a következő tavasz előtt, ami megfelel a versben említett nyolcadik évnek, és a termés csak késő ősszel élvezhető, tehát a kilencedik év kezdetén" (Kennedy).

Lev 25,23

Enyém a föld. Ez a vers megállapítja az elvet, amelyen ezek a rendelkezések alapszanak. „A föld Istené" (Zsolt. XXIV,1), és az Ő népe Tőle kapta a birtokokat bérbe. Ezért a föld nem lehetett kereskedelem tárgya, hanem csak a hozadék, amely emberi munka eredménye.

24–28. A föld visszavásárlása.

Lev 25,25

Ha elszegényedik. Csak nyomasztó szegénység kényszeríthetett valakit arra, hogy megváljék családi örökségétől. Midőn Áháb követeli Nábóthtól, hogy adja el szőlőjét, azt feleli a királynak, „Távol legyen tőlem az Örökkévalóért, hogy neked adjam őseim örökét!" (I. Kir. XXI,3).
rokona. Héberül: *góél;* szószerint: *„megváltója";* ez terminus technicus arra, akinek kötelessége volt legközelebbi rokonát megbosszulni vagy bérbeadott földjét kiváltani. Lásd Jer. XXXII,8–12. szidránk haftáráját.
váltsa vissza. A legközelebbi rokont sem lehet kényszeríteni erre: csak erkölcsi kötelessége, ha körülményei megengedik, hogy iparkodjék a család részére a legközelebbi alkalommal visszaszerezni az örökséget. Ebben az esetben a vásárló nem utasíthatja vissza a méltányos ajánlatot és nem tagadhatja meg a föld visszaadását.

Lev 25,26

hogy szerez annyit, amennyi elég a visszaváltására. „Olyan anyagi helyzetbe kerül, hogy maga válthatja meg földjét" (Moffat).

Lev 25,27

a többletet. Azt az összeget, amivel felülmúlja a vétel összege a vevő által felhasznált termés értékét. A rabbinikus jog szerint, ha a vevő eladta a földet egy másik embernek, az eredeti tulajdonos az első vevővel tárgyal abban az esetben, ha az első vevő drágábban adta el, mint amennyiért vette; de a második vevővel tárgyalhat, ha az kevesebbet fizetett érte. Ennek a rendelkezésnek az volt a célja, hogy az eredeti tulajdonost előnyös helyzetbe hozzák és egyben megakadályozzák a földspekulációt (Árákin 30b).

Lev 25,28

felszabadul. Ha a bérlő javította a talajt, méltányos kártérítést kapott Josephus tanúsága szerint. „Ha a jóbél-év eljött, a föld eladója és vásárlója találkoznak és felbecsülik egyrészt a felhasznált hozadékot, másrészt a befektetett tőkét. Ha a hozadék értéke nagyobb mint a befektetett tőke, az eredeti tulajdonos ismét visszakapja a földet; de ha a befektetés nagyobbnak bizonyul a föld eddigi hozadékánál, a jelenlegi tulajdonos visszakapja az eredeti tulajdonostól a különbözetet, és átengedi neki a földet. De ha a hozadék és a befektetés értéke egyenlő, a jelenlegi tulajdonos természetesen minden felülfizetés nélkül engedi át a földet az eredeti tulajdonosnak".

29–34. Házak visszaváltása.

Lev 25,29

lakóházat. Fallal körülkerített városban örökre el lehetett adni a házakat; de joga volt a tulajdonosnak azt visszavásárolni az eladás első évében.
fallal kerített városban. Ellentétben a falvakkal; lásd a 31. vershez szóló magyarázatot.

Lev 25,30

fallal bíró városban van. Ez a hagyományos olvasatnak *(„keri”)* a fordítása. Az eredeti szövegben *(„ketib”)* „fal nélküli város” van. A hagyomány szerint ez a szabálytalan olvasat arra utal, hogy a törvény azokra a városokra is vonatkozik, amelyek eredetileg körül voltak kerítve fallal, később azonban nem volt már faluk (Árákin 12b).

véglegesen azé. Azaz, a fallal kerített városban levő házat „véglegesen” el lehetett adni, de a falvakban lévő házak, amelyeket az örökölt birtok egy részének tekintettek, visszakerültek a jóbél évében eredeti tulajdonosukhoz; lásd a köv. verset.

Lev 25,31

az ország földjéhez számíttassanak. A ház ilyen körülmények közt valóban a birtok egy része volt és aki a földet megművelte, nem nélkülözhette.

Lev 25,32

a leviták. Míg Áron és fiai a papi szolgálatot látták el, a levitákra, a törzs többi tagjaira, bízták a szentély alacsonyabbrendű szolgálatát. A pusztában ők vitték a szentély felszerelését a vándorlás alatt. A Szentföld meghódítása után Lévi törzse nem kapott külön területet, hanem a többi törzsek területén szétszórt városokat jelöltek ki nekik. Ezekben a városokban (lásd Num. XXXV,2. köv.) az eladónak mindig fennmaradt a visszavásárlás joga.

Lev 25,33

vásárol a levitától. Szószerint: „visszavált”. (Deutsch). Ha valaki egy levita-városban vesz házat, még ha fallal is van kerítve, a 30. vers törvénye rá nem vonatkozik; a jóbélben visszakerül az tulajdonosához.

35–38. A felebaráti szeretet a gyakorlatban.

Lev 25,35

Ha elszegényedik testvéred. Szegénységében is testvéred ő, tehát testvériesen, kíméletesen kell vele bánni. Ez éles ellentétben áll az elszegényedett adós sorsával a régi Rómában. A hitelező bezárhatta őt saját magánbörtönébe, kalodához láncolhatta, eladhatta rabszolgának, vagy akár meg is ölhette. Ha egy adósnak több hitelezője volt, a római Tizenkét Tábla törvénye szerint darabokra vághatták; és ha egyikük egy nagyobb darabot vett el a testből, mint amennyi járt volna neki követelésének megfelelően, a többi hitelező nem követelhetett kártérítést!

lehanyatlik keze. Azaz, elfogy a vagyona.

támogasd őt. Szószerint: „fogd meg őt”. Ne engedd, hogy elmerüljön a nyomorúság mélységében, mert akkor már nehéz rajta segíteni; hanem siess támogatására akkor, amikor a vagyon *kezd* fogyni (Rási).

akár jövevény, akár zsellér. Helyesebben: *ámbár jövevény, vagy zsellér.* „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” alapelvének gyakorlatilag kell érvényesülnie az izraelita életében. A jövevény és a zsellér határozottan beletartozik a „testvéred” kategóriájába és igényük lehet rá, hogy idejében kapjanak kamatmentes kölcsönt.

hogy élhessen melletted. Ezeket a szavakat szószerint lehet venni; az izraelita *kötelessége* arra ügyelni, hogy embertársa ne haljon éhen mellette. Évszázadokig, sőt évezredekig tartott, míg a nemzsidó világ megtanulta ezt az elemi kötelességet. Constantinus volt az első európai uralkodó, aki 315-ben törvényeket adott a szegények támogatására, ezeket azonban Justinianus két évszázaddal később visszavonta. Angliában csak Erzsébet királynő korában ismerték fel, hogy a szegények támogatása az állam kötelessége, más államok a 19-ik században követték csak Anglia példáját.

Lev 25,36

kamatot. Ez a rendelet arra az intézményre vezetett, hogy minden szervezett zsidó községben jótékonysági egylet *(„gemiluth chászádim”)* létesült, amely a szegényeknek kamatmentes kölcsönt

ad; lásd még Deut. XXIII,20-hoz szóló magyarázatot.
féld Istenedet. Az, hogy valaki előnyt szerezzen szegény embertársa szorult helyzetéből, ellentétben van minden tisztességes emberi érzéssel. A héber kifejezésre vonatkozólag lásd Exod. I,17-hez szóló magyarázatot.

Lev 25,37
kamatra… élelmiszeredet. Kamat élelmiszerre, vetőmagra és hasonló dolgokra. Ezt természetben fizették.

Lev 25,38
aki kivezettelek benneteket Egyiptom országából. Az izraelitáknak, midőn jó dolguk van, emlékezniök kell azokra az időkre, amikor rabszolgaságban voltak és Isten segítségére voltak utalva. Kövessék az isteni példát és ne utánozzák egyiptomi elnyomóik gonoszságát, hanem bánjanak embertársaikkal igazságosan és testvériesen.

39–46. Nincs örökös szolgaság.

Ha valakit rossz sorsa arra kényszerít, hogy eladja magát rabszolgának, héber urának bizonyos kötelezettségei vannak vele szemben, akihez tulajdonképpen vérségi kapcsolatok fűzik. Ezek a törvények páratlanok a maguk nemében, a munka iránti tisztelet szempontjából, amit megkövetelnek, és azáltal, ahogy a munkás becsületét védik.

Lev 25,40
Mint béres. Nem végeztethettek vele lealázó munkát, csak mezőgazdasági munkát vagy szakmunkát, amit szabad munkás is végezne, akit meghatározott időre béresnek felvettek.
a jóbél évéig. Ezt csak Exod. XXI,2. köv., és Deut. XV,12. köv.-vel kapcsolatban érthetjük meg. Ott arról van szó, hogy a héber, aki eladja magát rabszolgának, hat évig szolgálja urát és a hetedikben felszabadul. Ha azonban a jóbél-év a hat szolgálati éven belül következik be, a rabszolga – az isteni intézkedés szerint – visszanyeri személyes szabadságát és egyúttal örökölt földjét is visszakapja.

Lev 25,41
gyermekei. Ha a héber családapa volt, midőn eladta magát rabszolgaságba, urának gondoskodnia kellett gyermekeiről is. Ők viszont kétségtelenül dolgoztak neki; és midőn apjuk visszanyerte a szabadságot, ők is felszabadultak vele együtt.
családjához. A rabbik szerint a felszabadult rabszolgát rokonsága köteles szívesen és barátságosan fogadni, és nem szabad vele szemben megvetést tanúsítani előbbi rabszolgasága miatt (Szifra).

Lev 25,42
Mert szolgáim ők. Az izraelita éppen ezért csak névleg és időlegesen lehet embernek a rabszolgája.
amint eladatnak rabszolgák. Szószerint: „rabszolga eladásával”, illetve „rabszolga módjára” (Deutsch). A rabbik azt a szabályt vezették le ebből, hogy nem volt szabad az izraelitát nyilvánosan eladni a rabszolgapiacon, csak magánúton történhetett meg az eladás (Szifra).

Lev 25,43
szigorúsággal. Ugyanezt a szót használja a Tóra Izráelre vonatkozólag az egyiptomi rabszolgasággal kapcsolatban (Exod. I,13). A rabbinikus törvény igen részletesen szabályozza a héber rabszolga és ura közt fennálló viszonyt és azon az elven alapul, hogy az úr és szolgája rokonok; pl. a rabszolgának nem szabad rosszabb ételt adni vagy kevesebb kényelmet nyujtani, mint amilyent gazdája élvez. Jóság és lovagiasság jellemzik az izraelita magatartását kevésbé szerencsés testvérével szemben (Qidd. 20a).
hanem féld Istenedet. Valahányszor ezzel a kifejezéssel találkozunk, mindíg a szívbeli kötelességekre értendő! דבר המסור ללב (Szifra); azaz természetes jámborságra és magától értetődő emberies bánásmódra embertársainkkal szemben.

Lev 25,46

örökre azokkal végeztethettek nehéz munkát. Vagy: „azokkal dolgoztassatok mindenkor” (Deutsch). Héberül לעולם בהם תעכדו. Tarthatjátok munkára, de csakis arra és semmi másra (Szifra).

A rabszolgaság rendszere, melyet a Tóra megtűrt, lényegesen különbözött azoktól a kegyetlen rendszerektől, amelyek a régi világban szokásban voltak, sőt azoktól is, amelyek a nyugati országokban a mult század közepéig fennállottak. Hammurabi kódexe csak arra az esetre ismer büntetést, ha valaki *más* rabszolgájának szemét vagy fogát üti ki. Viszont megparancsolja, hogy a rabszolga fülét le kell vágni, ha szabadságát kéri; a megszökött rabszolga elrejtését főbenjáró bűnnek tekinti. Görögországban a rabszolga „élő áru” szerepét töltötte be, és nem követelhetett több jogot gazdájától, mint a teherhordó állat. Előfordult, hogy mezőgazdasági munkásokat láncon tartottak. És ha úgy látták, hogy nagyon sok a rabszolga, akkor kiirtották őket, mint a vadállatokat. Athénben jelentős rabszolgapiac volt és az állam hasznot húzott ebből, mert az eladott rabszolgák után adót szedett. Ennyit Görögország *„dicsőségéről”*. Róma „előkelősége” még visszataszítóbb volt. A rabszolgától megtagadtak minden emberi jogot és könyörtelenül megcsonkították vagy keresztre feszítették, ha gazdája úgy akarta. Beteg rabszolgákat éhhalálnak tettek ki. A rabszolgáknak *testületi* felelősségük volt: Tacitus elbeszéli, hogy még a császárság idejében is megtörtént, hogy egy háztartás 400 rabszolgáját lemészárolták, mert urukkal egy tető alatt voltak, amidőn őt meggyilkolták. Áthidalhatatlan űr választja el ettől az embertelenségtől és barbárságtól azt a bánásmódot, amiben a héberek részesítették a rabszolgát. Eliezer helyzete Ábrahám házában (Gen. XXIV) találó képet ad nekünk a rabszolgaság természetéről a régi héber családban. Halálos bűn volt valakit elrabolni és rabszolgának eladni. Ha egy rabszolgával ura kegyetlenkedett és egy fontos testrészét sértette meg, a rabszolga felszabadult (Exod. XXI,26. köv.); és ha a rabszolga megszökött, nem volt szabad őt urának kiszolgáltatni (Deut. XXIII,16. köv.). A szökevény rabszolgáról szóló törvény, amilyen Amerikában volt és amely szerint vérebekkel hajszolták a megszökött rabszolgákat, elképzelhetetlen lett volna a régi Izráelben.

47–55. Izraeliták, akik idegenek rabszolgái voltak.

Lev 25,47

ivadékának. Idegen telepesek gyermekei gyakran csatlakoztak az izraelita közösséghez; de az itt tárgyalt eset olyan izraelitáról szól, aki olyan idegennek adta el magát, aki nem csatlakozott Izráel közösségéhez.

Lev 25,48

visszaváltás legyen. Azonnal visszaválthatta magát.

Lev 25,49

vagy ha jómódhoz jut. Azaz, ha saját erejéből teheti.

Lev 25,50

a jóbél évéig. Ebből következik, hogy eltérően az olyan héber rabszolgától, akit izraelita vásárolt meg, emennek szolgálata nem szűnik meg önmagától hat év után (Exod. XXI,2). Itt arról van szó, hogy az illető bizonytalan időre adta el magát, és ha nem váltják ki, a jóbél évéig tart a rabszolgasága.

béres. A számítás azon a feltevésen alapszik, hogy az egész kifizetett összeg azokra az évekre vonatkozik, amelyek a jóbélig még hátra voltak. Az egész összeget el kellett tehát osztani az évek számával és egy-egy ilyen részletet egy-egy év bérének tekintették (Rási).

Lev 25,51

Ha még sok év. A jóbélig, és eszerint nagyon nagy volt a kiváltáshoz szükséges összeg.

Lev 25,53

béres. Úgy kellett vele bánni, mint egy munkással, akit évenként fogadtak fel és aki magasabb munkaosztályba tartozott.
a te szemed előtt. Ha látod, hogy idegen gazdája rosszul bánik vele, közbe kell lépned; de arra nincsen jogod, hogy behatolj házába és kikutasd, miképpen bánik rabszolgájával (Szifra).

Lev 25,54
ilyenmódon. Szószerint: „ezek által”. Ez vonatkozhatik vagy rokonaira akiket a 48. vers említ, vagy az 50. v. és köv.-ben leírt eljárásra, amely által szabadságát visszaszerezheti.
és gyermekei. Lásd a 41. vershez szóló magyarázatot.

Lev 25,55
szolgáim ők. V. ö. a 42. verssel.

Lev XXVI.

A bibliai szöveg hagyományos héber beosztása ennek a fejezetnek első két versét az előbbihez csatolja. Ezt az összefüggést a Szifra a következőképpen magyarázza meg: az előbbi fejezet végén a Tóra annak az izraelitának az esetével foglalkozott, aki egy pogánynak adta el magát rabszolgának, és aki kísértésbe kerülhetett, hogy pogány gazdája hitét kövesse. Ezért következik itt ezeknek a verseknek intelme. Akik nem hallgatnak ezekre a figyelmeztetésekre, azok az idegenek rabszolgái maradnak.

1–2. A bálványimádás tilalma. A szombat megőrzése.

Lev 26,1
bálványokat. Lásd a XIX,4-hez szóló magyarázatot.
oszlopot. Héberül: *máccéba.* Emlékkő, mint Gen. XXVIII,18; Exod. XXIV,4; de jelent oszlopot vagy feliratos obeliszket is, amit pogány kultuszoknál használtak (Exod. XXIII,24; Deut. VII,5).
rajzos követ. Amelyen valamilyen pogány kultusszal összefüggő rajzok vannak.
rája. Vagy: „előtte”.

Lev 26,2
Szombatjaimat… szentélyemet. V. ö. XIX,30. Az izraelitáknak nemcsak a bálványkultusztól kell tartózkodniok, hanem ezenfelül Isten követeli tőlük a szombatok – amelyek itt magukbafoglalják az ünnepeket és a szombati éveket is – megtartását is és a szentéllyel kapcsolatos összes kötelességek teljesítését.
Ha Behár és Bechukkótái szidráit együtt olvassák, akkor Bechukkótái haftáráját olvassák.

X. Bechukkótái. (XXVI,3–XXVII.)

Lev XXVI.
Befejező intelem.

Leviticus könyvében egymást követik az erkölcsi és a papi törvényekkel és szertartásokkal foglalkozó fejezetek; a befejező részében pedig a prófétai intelem hangja szólal meg. Ezen nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy Mózes a „próféták atyja”. A XXVI. fejezet 14–45. verseinek összefoglaló héber neve, miként párhuzamának is (Deut. XXVIII-nak) *Tochécha,* תוכחה; szószerint: „intelem”, „figyelmeztetés”.

Miután a törvényhozó kihirdeti az isteni törvényt, Isten és felebarátaink iránti emberi kötelességeinket, amelyek belegyökerezettek a szentség eszméjébe – „Szentek legyetek, mert szent vagyok Én, az Örökkévaló, a ti Istenetek” –, igyekszik az embernek természetéből adódó félelemérzetet és reménykedést szövetségesekül megnyerni, hogy magasztos célkitűzéseit elérhesse. Megkapó és sokszor megrettentő képek alkalmazásával ellentétbe állítja az áldásokat, az Isten iránti hűség következményét, a rettenetes szerencsétlenséggel, az Isten iránti engedetlenség eredményével. Ez az alapvető gondolat, t. i., hogy Isten megjutalmazza az igazat és megbünteti a gonoszt, lényeges tanítása a zsidóságnak és minden magasabbrendű vallásnak. Ámbár a vallások különböznek az isteni büntetés természetének és formájának tekintetében, mégis az a meggyőződés, hogy a jótettért jutalom jár és a bűnöket megtorolják, minden erkölcsi hit alapeleme. Ez olyan meggyőződés, amelyet az emberiség tapasztalata igazol és megerősít. „Egy tanulságot és csakis egyet ismétel a történelem teljes határozottsággal, mégpedig azt, hogy a világ erkölcsi alapokon nyugszik; hogy végeredményben az igaz mégis jól jár és a gonoszt eléri végzete” (Froude). De habár e fejezet intelmének igazságait általában elismerik, mégis akadtak mindíg olyanok is, akik kifogásolták azt a módot, ahogy a Tóra az „intelmet” előadja és azt szokták kérdezni: „Miért közöl a Szentírás olyan rettenetes részleteket az engedetlenség következményével kapcsolatban?” Ez ellen két ellenvetést tehetünk: Először is, ez olyan beszéd, amelyet a nép, amelyhez ezeket a kemény intelmeket intézték, világosan megértett. „A tökéletes boldogságot le lehet írni két-három kifejezéssel, de ha meg akarjuk magyarázni a kezdetleges embernek a bűn és vétkek borzalmas következményeit, a fenyegető szavaknak gyorsan és erőteljesen kell következniök, mint a pörölycsapásoknak, és az emberi hitványság által felidézett rettenetes pusztulást a legvégső következményekig ki kell domborítani” (Drachmann). Másodszor pedig a *Tochécha,* ámbár az keményen hangzik, igazságokat tartalmaz és a rideg igazság nem mindíg kellemes. E fejezet ígéretei és sajnos fenyegetései is, nagyon gyakran megvalósultak a zsidó történelemben. „Ez a fejezet meglehetősen részletes áttekintést ad a bekövetkezett áldásokról és megpróbáltatásokról, amelyekkel Isten Izráelt nevelte Kanaánban és összhangban van azzal, amit a próféták hirdettek, és amit a történelmi tapasztalat megerősített a századok folyamán” (Dillmann); lásd még a Deut. XXVIII-hoz szóló magyarázatokat.

3–13. Az engedelmességből eredő áldás.

Lev 26,3

Ha törvényeim szerint jártok. „Bárcsak járnátok a törvényeim szerint” (אין אם אלא לשון בקשה) (Ábóda Zárá 5a).

törvényeim szerint. Lásd a XVIII,4-hez szóló magyarázatot.

Lev 26,4

esőzésteket. Az esőzés rendkívül fontos a Szentföldön. Ha elmarad, éhínség következik be. Ezért első helyen említi ezt az áldások közt.

Lev 26,5

cséplés. V. ö. Ámósz IX,13. Annyi lesz a gabona, hogy a cséplés szüretig tart.

biztonságban. Nem kell éhínségtől félnetek; mint XXV,19-ben.

Lev 26,6

És békét adok az országban. A gazdasági jólét sem nyujthatja a biztonság érzetét, ha állandóan háborútól és természeti csapásoktól kell rettegniök.

vadállatokat. Háborús időkben, ha az ország elhagyatott, elszaporodnak a vadállatok; v. ö. Exod. XXIII,29; Jes. XXXV,9.

kard. A benyomuló hadsereg jelképe; v. ö. Ezek XIV,17.

Lev 26,7

Üldözni fogjátok. Ha megkísérlik a támadást ellenetek.

Lev 26,8

öten közületek százat. Ezek kerek számok, amelyek természetesen nem értendők szószerint. Azt a gondolatot fejezik ki, hogy az izraeliták Isten segítségével még a hatalmas túlerő ellenében is győznek; ilyenek voltak pl. a makkabeusok győzelmei a számbelileg fölényben lévő szír-görög seregek felett.

Lev 26,9

És felétek fordulok. Azaz, kegyes leszek irántatok.

Lev 26,10

régóta megtakarítottat. Az előbbi év termését; v. ö. XXV,22.
az új elől. Hogy helyet csináljanak a bőséges új termésnek.

Lev 26,11

hajlékomat. (V. ö. Exod. XXV,8); Isten nyilvánvalóan a nép között fog lakozni. Ez a nép boldogulásának és jó sorsának lesz a bizonyítéka.
meg nem útál. Nem vonja meg segítségét tőletek, nem fog szerencsétlenség érni benneteket.

Lev 26,12

És járni fogok köztetek. Erőteljes kép annak kifejezésére, mily bensőséges lesz Isten kapcsolata Izráellel. Isten jelenléte a nép körében és népével való elégedettsége lesz a forrása mindannak a sok anyagi áldásnak, amelyről szó volt.

Lev 26,13

aki kivezettelek benneteket. Hogy Isten hatalmában áll ígéreteit teljesíteni, arról már meggyőződhettek az Ő nagy csodatettei által, hiszen megtörte Egyiptom hatalmát és népét kiszabadította a rabszolgaságból.
cövekeit. Amelyekkel az igát az állat nyakához erősítették.

14–39. Az engedetlenség következményei.

Midőn a Tóra a hűség következményeit tárgyalja, csak általános kifejezéseket használ; de az engedetlenség következményeit, a büntetéseket és csapásokat, amelyek a bűnös népet érni fogják, sokkal részletesebben írja le. Ezek több, fokozatosan súlyosbodó csoportban következnek: betegség, vereség, éhínség, vadállatok, ostrom és száműzetés.

16–18. Betegség és vereség.

Lev 26,16

rettenetességet. Azaz, rettenetes dolgokat, amelyeket később ír le. Az említett betegségek olyanok, hogy rettegést hoznak azokra, akiket érnek; v. ö. Deut. XXVIII,22.
sorvadást. Olyan betegséget, amely elsorvasztja a testet.
forró lázat. Szószerint: „belső égést”.
ami… a lelket. Vagy: szemepesztőket és lélekepesztőket. (Az Imit régi fordítása.)
beteggé teszi a szemet. Vagy: „elfogyasztják a szemek világát” (Deutsch).
hiába vetitek el a magvatokat. A fáradozás a munka gyümölcseinek élvezése nélkül gyakori büntetés a hűtlenségért; v. ö. Deut. XXVIII,30.

Lev 26,17

És arcomat ellenetek fordítom. Lásd XVII,10; XX,3.6.
megfutamodtok. Annyira demoralizálódnak, hogy minden ok nélkül rettegés fogja el őket; v. ö. a 36. verssel.

Lev 26,18

ha ezek után sem hallgattok. Azaz, ha Isten rosszalásának enyhébb megnyilatkozásai elégtelennek bizonyulnak ahhoz, hogy visszatérítsék őket az Ő útjaira.
hétszeresen. Kerek szám, azt jelenti: „sokszorosan”.

19–22. Éhinség és vadállatok.

Lev 26,19
hatalmatok gőgjét. Hatalmatokat, amely gőgösségtek okozója. A „hatalmatok” (עזכם) a függetlenség érzésére vonatkozik, amely a jólét következménye; v. ö. Deut. VIII,11–18.
egeteket vassá… teszem. A felhőtlen ég az esős időszak idején és a terméketlen talaj gyorsan megtörheti a nép gőgjét és megértetheti velük tehetetlenségüket.

Lev 26,21
És ha ellenem jártok. A héber קרי azt jelenti, hogy önfejűen cselekedni és szándékosan azt tenni, ami ellenkezik Isten akaratával, de azt is jelenti, hogy „véletlen”. Kihívóan szembeszállva Istennel, megvetik Isten törvényeit és úgy cselekesznek, mintha a véletlen uralkodnék az erkölcsi és szellemi világegyetemen (S. R. Hirsch).

23–26. Az ostrom rémségei.

Lev 26,23
hajtotok fenyítésemre. Isten büntetéseinek csak az a célja, hogy a nép megtérjen.

Lev 26,25
amely megbosszulja szövetségemet. Megtorolja az Istennel kötött szövetség felbontását.
városaitokban. Menekülni fogtok ellenségeitek elől és megerősített városaitokban kerestek védelmet (v. ö. Jer. IV,5); de még ott is csapások várnak rátok járvány alakjában és sorvasztják ellenálló képességteket.

Lev 26,26
Amikor eltöröm nálatok a kenyér támaszát. Ez a kép kifejezi az élelemellátásban fellépő zavarokat. Az élelemre támaszkodik az élet, ezért jelképesen támasznak nevezik; Jes. III,1.
tíz asszony. Kerek szám. Azt jelenti, hogy nagyon sok. Noha általában minden háztartásnak külön kemencéje szokott lenni, olyan nagy lesz a nyomor és a szükség, hogy tíz család fog egy kemencét használni.
súly szerint. Oly kevés lesz az élelem, hogy súly szerint fogják adagolni.

27–39. Az összeomlás és száműzetés.

Lev 26,28
a dac hevével. A nép folytonos makacssága mindíg keményebb és keményebb büntetést eredményez. Az intelmek most elérik a rémület tetőfokát.

Lev 26,30
magaslataitokat. Héberül: *bámóth;* oltárok a dombtetőkön, melyeket a kanaániták építettek és a bálványimádó izraeliták átvettek.
naposzlopaitokat. A nap-isten tiszteletére felállított szobrok, illetve oszlopok.
ráteszem hulláitokat. Történeti példa van erre II. Kir. XXIII,14.20-ban.
megútál lelkem benneteket. V. ö. a 15. verssel.

Lev 26,31

szentélyeiteket. Istennek nem kedves az ilyen szentély; ezért áll „szentélyeitek”, nem pedig „szentélyeim” mint a 2. versben. A többesszám a szentély egyes részeire vonatkozik: az udvarra, a rézoltárra, a szentélyre, a füstölögtető oltárra és a szentekszentjére.
és nem fogom szagolni. V. ö. Ámósz, V,21. Mivel a tömjén az imát jelképezi (lásd a II,1-hez szóló magyarázatot), ez a kifejezés azt jelenti, „nem hallgatom meg imáitokat”. A szentély és az áldozat értéktelen, ha nem jár vele együtt erkölcsi engedelmesség.

Lev 26,32

eliszonyodnak rajta. Elképednek a roppant pusztulás láttán, és rájönnek, hogy az csak emberfeletti erő hatásának eredménye lehet.

Lev 26,33

És elszórlak benneteket a népek közé. „Isten nagyságának csodálatos és hatalmas fensége nyilvánul meg abban a tényben, hogy Ő azt a népet, amelyet csak az imént szabadított fel a pogányok rabszolgaságából, megfenyegeti, hogy újra a pogányok közé űzi és hogy még mielőtt elfoglalták az izraeliták az országot, kilátásba helyezi elpusztításukat. Ezt csak az mondhatta, aki valóban maga előtt látta a jövőt, aki megsemmisítheti saját művét és mégis eléri végcélját, aki biztos a győzelemben az összes akadályozó erők ellenére is” (Keil–Delitzsch-nél).
kardot rántok utánatok. A menekülők heves üldözését fejezi ki; v. ö. Ezek. XXI,8–11. Málbim szerint ezek a szavak szükségesek a vers első részének („És elszórlak benneteket a népek közé”) magyarázatához. „Izráel szétszórása önmagában nem átok: csak eszköz Isten céljának elérésére, az Ő szavának elterjesztésére a nemzetek között. A tragédia abban rejlik, hogy „kard elől szóródnak szét”.

Lev 26,34

lerója majd az ország a szombatjait. Vagy: „akkor pótolni fogja a föld szombatjait”, azaz kárpótlást kap a „hetedik” évekért, amelyeket az izraeliták nem tartottak meg a törvény értelmében (Leeser). Driver megjegyzi, hogy az a héber szó, amit „leróni” igével fordítunk, terminus technicus a számla kiegyenlítésére. Ha a nép száműzetésbe megy, az ország, amely itt megszemélyesítve szerepel, a hosszú szombati nyugalomban egy régi adósságot ró le; lásd a köv. verset.

Lev 26,36

És akik megmaradnak közületek. A két előbbi, közbeiktatott vers, leírja a „nyugalmat”, amiben a földnek része lesz, amíg lakói fogságban sínylődnek. Ez a vers ismét folytatja a 33. vers gondolatát, és azoknak a sorsára céloz, arra a meghunyászkodásra és a „szellemi rabszolgaságra”, ami azokra vár, akik megmenekültek. „A szerzőnek megvolt a költő képzelőereje és a szónok kifejező tehetsége” (Kennedy).

Lev 26,37

És elbotlanak. Rémületükben, amit a demoralizált helyzet, nem pedig igazi ellenség okoz, megfeledkeznek a kölcsönös segítség szükségességéről; mindegyik iparkodik megmenekülni, még testvére feláldozásának árán is; a *galuth* hű lélektana.

Lev 26,38

fölemészt benneteket. Az ország, amely fölemészti lakóit, szerepel még Num. XIII,32-ben; „lakóit fölemésztő ország”.

Lev 26,39

bűnükben. Bűnük következményeként; azaz, büntetésül. Ehhez a bűnhöz és bűnhődéshez hozzájárultak őseik cselekedetei is.
őseik bűnei miatt. A héber szövegben a „velük” (אִתָּם) szó is ott van. Ebből azt következtették, hogy a bűnös szülőknek még külön szenvedést okoz, hogy látják, amint gyermekeik, akik gonosz példájukat követték, saját szomorú sorsukban osztoznak. Ezt az értelmezést alátámasztja a szavak hagyományos hangsúlyozása is.

40–45. A bűnbánat az ország újjáéledésére vezet.

Lev 26,40

És ők bevallják. Isten nem kívánja a bűnös halálát; és ezért az engedetlenség minden büntetésének fenyegetését követi a kegyelem ígérete, ha bűnbánat és javulás útjára térnek. Az isteni szigorúságnak erkölcsi célja van; és valóban a száműzetés tisztító kohó lett Izráel részére.
és vétküket, mellyel vétkeztek. Szószerint: „hűtlenségükben, mellyel hűtlenkedtek" (Deutsch). A szövetség ellen elkövetett hűtlenség olyan vétek, amely egyenesen Isten ellen irányul; v. ö. a 15. v.

Lev 26,41

Én is daccal jártam. El fogják ismerni, hogy azokat a szerencsétlenségeket, melyek őket érték, Isten nevelő célzattal zúdította reájuk, hogy gőgjüket letörje.
körülmetéletlen. Fel nem szentelt, tisztátalan: amely elzárkózik az isteni szózat elől; v. ö. a XIX,23-hoz szóló magyarázatot.
lerójják. Elismerik, hogy a büntetést megérdemelték; de lásd a 35. és 43. verseket is.

Lev 26,42

Jákóbbal… Izsákkal… Ábrahámmal. Istent kegyelemre hangolja Izráel érdemes őseinek emlékezete és a szövetség, amelyet velük kötött. Ha visszatekint, először az utolsó ős jut emlékezetbe; ezért a fordított sorrend.
az országról. Amely maga is jelképe volt az ősök szövetségének, és fontos szerepet játszott abban az ígéretben, amelyet Isten az ősatyáknak adott.

Lev 26,43

elhagyatva lesz tőlük. Mivel az izraeliták nem tartották meg a szombati év törvényét, jogtalanságot követtek el a Szentföld talajával szemben, ezért a jogtalanságért fizetniök kellett, mielőtt visszatérhettek és újra letelepedhettek ott; lásd XVIII,25.
lerója szombatjait. Lásd a 35. verset.

Lev 26,44

De mégis. Jellemző, hogy ez a fejezet is a remény sugarának megcsillogtatásával végződik. Isten haragja súlyos lehet, de nem örök. Minden lehetőséget megad az Ő népének, hogy megújítsa a régi szövetséget. Izráel, „olyan nép, amelyet legyőztek, összetörtek, szétszórtak; amelyet jóformán porrá zúztak és a négy világtáj felé szétkergettek; és amely mégis – noha trónusok ledőltek, birodalmak összeomlottak, vallások változtak, élő nyelvek kihaltak –, tovább él szemmelláthatólag töretlen életerővel" (Henry George).

Lev 26,45

őseik. Szószerint: „az elsők", az első nemzedék. Nemcsak az ősatyákra céloz, hanem a tizenkét törzsre is, amely kivonult Egyiptomból; v. ö. Deut. XIX,14; Jes. LXI,4.

Lev 26,46

Ezek a törvények. Ez a vers nemcsak a XVII–XXVI. fejezeteknek, hanem az egész Leviticus könyvének az utóirata, míg a következő fejezet a könyv függelékének tekinthető.

Lev XXVII.
Fogadalmak és tizedek megváltása.

Leviticus könyvének végén épúgy, mint az elején, egy fejezetet ad a szentély szabályairól, önkéntes hozzájárulásokról a szentély fenntartására, azokról az önkéntes felajánlásokról, amelyek hűségesen kifejezésre juttatják a népnek Isten Háza iránti odaadását.

2–8. Egyes személyek fogadalmai és becslései.

Lev 27,2

fogadalmat tesz. Hogy önmaga vagy valamely családtagja értékét fölbecsüli és a fölbecsült pénzösszeget a szentély kincstárába lefizeti.

Lev 27,3

a becsértéke. Szószerint: „becslésed”. Régies kifejezés.

ötven sekel ezüst. Ez hét angol fontnak felel meg aranyvalutában, de a vásárlóereje a mainak sokszorosa volt (Kennedy).

Lev 27,4

harminc sekel. Úgy látszik, a becslés aszerint igazodott, hogy mennyi volt az illető munkájának piaci értéke. Az asszony testi ereje kisebb, tehát becsértéke is csekélyebb volt.

Lev 27,6

És egy hónapostól. Egy hónaposnál fiatalabb gyermek becsértékét nem állapítja meg. Az egy hónaposnál fiatalabb gyermek halála esetén nem kell a szokásos gyászszertartásokat megtartani.

Lev 27,8

amint telik… vagyonából. Azaz, vagyoni állása szerint. „Ha az, aki a fogadalmat tette, nagyon szegény ahhoz, hogy megfizesse a becsértékét, állítsák őt (azt, akire a fogadalom vonatkozik) a pap elé és a pap becsülje meg értékét.” A papnak azonban úgy kell a becslést eszközölnie, hogy az illetőnek még maradjon elég pénze a saját szükségleteire.

9–13. Az állat kiváltása.

Lev 27,9

És ha barom az. Ha „tiszta” állat. „Ha olyan állatot ajánlott fel, melyet áldozatul szabad bemutatni az Örökkévalónak” (Deutsch magyarázata).

legyen szent. A szentély tulajdona lett és minden világi használata tilos volt.

Lev 27,10

Ne változtassa meg. Vagy: „Ne adjon mást helyette” (Deutsch). Még egy értékesebbet sem adhat helyette; „változtassa”, azt jelenti, hogy másfélét, pl. bikát juhért; „cserélje” pedig azt jelenti, hogy más példányt ugyanabból a fajtából.

Lev 27,11

amelyből nem mutatnak be áldozatot. Amelyet nem szabad feláldozni.

Lev 27,12

akár jó, akár rossz. Azaz, akár nagyobb, akár kisebb értékű.

Lev 27,13

De ha meg akarja váltani. Ha a tulajdonosa maga akarja megváltani, akkor a becsértéke egyötödét még hozzá kell adnia.

egy ötödével. Lásd a 16. vershez szóló magyarázatot.

14–15. A ház kiváltása.

Lev 27,14

szenteli. Felajánlja.

Lev 27,15

vissza akarja váltani. Mint a 13. versben. A XXV,29. köv. törvénye arra az esetre vonatkozott, ha nem a tulajdonos a kiváltó. Ha a ház fallal körülkerített városban volt, a régi tulajdonosa egy éven

belül visszaválthatta; és ha nem váltotta vissza, örökre a vevő birtokában maradt. A falvakban lévő házak a jóbél-évben visszakerültek eredeti tulajdonosukhoz.

16–25. Föld kiváltása.

Lev 27,16

És ha birtokának földjéből. Nem valószínű, hogy valaki az egész földjét ajánlotta volna fel, mert akkor nyomorba jutott volna.
birtokának. Örökölt birtok, ellentétben a vásárolt birtokkal (22. v.).
a vetéséhez képest. A birtok értékét aszerint becsülték fel, hogy mennyi mag kell a bevetéséhez. Az árpavetőmag minden chómerje után ötven sekelt számítottak az egész 49 évi ciklus értékeként. Egy chómer tíz éfa volt (lásd a XIX,36-hoz szóló magyarázatot), majdnem hat véka.

Lev 27,17

a jóbél évtől. Az év végétől.
maradjon. Ötven sekelenként számítva minden chómer árpának vetését.

Lev 27,18

vonassék le. Az árat az eredeti bérérték szerint kell megállapítani; v. ö. XXV,50. köv.

Lev 27,19

maradjon az övé. Az ő örök birtokává lesz, miután kifizette az értékét és még egy ötödét.

Lev 27,20

De ha nem akarja visszaváltani. Ha a föld eredeti tulajdonosa nem váltotta vissza, a szentély lesz *de iure* a föld tulajdonosává, és ha a szentély megbizottja közben eladta, akkor a legközelebbi jóbél alkalmával a szentély elidegeníthetetlen tulajdonává válik.

Lev 27,21

mint az örökre szentelt föld. Lásd a 28. vershez szóló magyarázatot.

Lev 27,22

És ha vásárolt. Mivel ő a földet csak a jóbél-évig vette meg, világos, hogy az ő adománya a szentélynek szintén csak időleges.

Lev 27,23

azon a napon. Az árat teljes összegben kellett kifizetni, és a teljes súlyú sekelben (lásd Exod. XXX,13-hoz szóló magyarázatot).

26–27. Az elsőszülött kiváltása.

Lev 27,26

ne szentelje senki. Azaz, ne ajánlja fel önkéntes adományként.
az Örökkévalóé. Mint elsőszülött úgyis Istené; lásd Exod. XIII,2. Ezért a tulajdonosa nem ajánlhatja fel újra fogadalomként a szentélynek, mert nem volt az övé.

Lev 27,27

tisztátalan baromból. Azaz, felajánlott tiszta állat, amely hibás lett; ebben az esetben az eladásból nyert pénzt a templom javítására, karbantartására fordíthatták (Rási).

28–29. A „chérem” törvénye.

Lev 27,28

örökre felajánlott dolog. Háromféle chérem volt a szigorúság különböző foka szerint: a háborús chérem, a jogi chérem és a magánchérem. Ez a vers az utóbbival foglalkozik. A szentély számára való „felajánlás” ünnepélyesebb volt mint a puszta adományozás. Az illető ember, állat vagy birtok „legszentebb”, azaz a szentély elidegeníthetetlen tulajdona lett és a papok birtokába ment át.
birtokának földjéből. Csak örökséget lehetett „felajánlani”, vásárolt földet nem, mert az utóbbit csak bizonyos időre lehetett megszerezni és a jóbél-évben úgyis elveszett a vásárló számára. Ugyanezért a héber rabszolgát sem lehetett „felajánlani”, mert az visszanyerte szabadságát a hetedik évben.
ne adassék el. Más személynek.
és ne váltassék meg. Tulajdonosa által.

Lev 27,29

az emberek közül. A célzás olyan személyre vonatkozik, akire a hatalom legfelsőbb tényezője, a fejedelem vagy a király rendkívüli időkben pl. háborúban vagy más különleges alkalomkor kimondja a *chéremet.* (חרם megsemmisítést és kivégzést is jelent.) V. ö. Józs. VI,17 és köv. és az egész VII. fejezetet; Num. XXI,2 stb. Ugyanez áll a rendes bíróság által halálra ítéletre vonatkozólag. (Árákin 6b; Náchmánidesz, Luzzatto, Reggio.) Az ilyen halálra ítélt embernek kiváltása megengedhetetlen. (V. ö. még Num. XXXV,31.) Az egyénnek nem volt szabad ilyen chéremet gyakorolni. Deut. XII,31 megtiltja az emberáldozatot, a rabszolga megölését pedig Exod. XXI,20 tiltja meg.

30–33. A tized beváltása.

Lev 27,30

Az ország minden tizede. Ez az úgynevezett „második tized”, amelyről Deut. XIV,22. köv-ben van szó. Ez a tized, amit Jeruzsálembe kellett vinni és ott elfogyasztani, párhuzama az áldozati állatok elsőszülötteinek, és ugyanaz a kiváltási törvény vonatkozott rá.
vetéséből… gyümölcséből. Rabbinikus hagyomány szerint ezt a tizedet nemcsak gabonából, borból és olajból, hanem más ezekhez hasonló termékekből is adták (Szifra).
az Örökkévalónak. A tized Istené mint a föld valódi tulajdonosáé; lásd a XXV,1–7-hez szóló magyarázatot. Bizonyos értelemben bérösszeg ez, amelyet a nép, mint a föld bérlője fizet Istennek. Mivel már Istené, nem lehet fogadalmak tárgyává tenni (Dummelow).

Lev 27,31

meg akar váltani. Ha a tulajdonos a tizedet máshol és másképpen akarta elfogyasztani, mint ahogy meg van parancsolva, megválthatta az értékét, de hozzá kellett toldani az érték egyötödét.

Lev 27,32

minden tizede. Minden tizedik állatot, amely a gulyában vagy nyájban született, úgy kellett kezelni, mint a föld termésének tizedét. Az állatokat felszentelték és a húst Jeruzsálemben ették meg; v. ö. II. Krón. XXXI,6. A tizedet csak az újonnan született állatok után rótták le.
ami átmegy a vessző alatt. V. ö. Jer. XXXIII,13; Ezek. XX,37. A „vessző” a juhász botja. A Misna így írja le: „Az újonnan született állatokat egy karámban tartották, amelynek csak egy szűk kijárata volt, ezen csak egyenként jöhettek ki az állatok. Amint kijöttek, minden tizedik állat hátát megérintették egy piros-festékes vesszővel, és így megjelölték, hogy ez lesz a ‘tized’ (Bekoróth IX,7).

Lev 27,33

Ne válogassa meg. A tulajdonosnak nem volt szabad kiválasztani, hogy melyik állat legyen a „tized”; ezért írja elő a fenti módszert. Ha kicserélte az egyik megjelölt állatot egy másikkal, akár jobbal, akár rosszabbal, mindkettőt át kellett adnia.

Lev 27,34

Ezek a parancsolatok. V. ö. XXVI,46. Ha az ott említett „törvények, rendeletek és tanok” a megelőző huszonöt fejezetre vonatkoznak, ami valószínű, akkor ez a vers csakis ennek az utolsó fejezetnek utószava.

A masszóra megjegyzi, hogy a Leviticus verseinek száma 859; szidráinak száma 10; a szedárim (parasijjóth) kisebb bekezdések száma a hároméves ciklus szerint 23; és fejezeteinek száma 27.

D)
Leviticus könyve.
Régisége és mózesi eredete.

A bibliakritikusok tagadják Leviticus könyvének régiségét és mózesi eredetét. Szerintük könyvünk a Pentateuchusnak azon részéhez tartozik, amelyet „Papi Kódex”-nek neveznek és rendesen P-vel rövidítenek.

A „Papi Kódex”-hez, vagy P-hez, a bibliakritikusok szerint Leviticuson kívül hozzátartozik még Genezis egy része, Exodus néhány fejezete (különösen azok, amelyek a frigysátorral foglalkoznak), továbbá Numeri huszonnyolc fejezete. Azt elismerik, hogy ennek a P-nek egyes részei régebbiek, mint a többiek, de az egész gyüjtemény a mai formájában Ezra és iskolája által vált ismertté, illetve iratott 444-ben ante vagy röviddel utána.

Le kell szögeznünk, hogy a „Papi Kódex” és a késői eredetéről szóló elmélet csak föltevéseken alapszik és a legcsekélyebb bizonyíték sincs arra vonatkozólag, hogy az valóban létezett volna, mint önálló munka. Sőt az egész forráselmélet, amit Julius Wellhausen és követői dolgoztak ki (régebbi elméletek alapján), vagyis az, hogy az egész Pentateuchus különböző korú és eredetű önálló forrásokból áll, korántsem tekinthető bebizonyítottnak. Minden elméletet könnyen lehet valószínűvé tenni, ha a szövegeket kellő ügyességgel szedik szét vagy rendezik el; és a bibliakritikusok roppant ügyesen meg is teszik ezt céljaiknak megfelelően. Ha a szövegek vagy a szöveg egyes kitételei ellentétben állnak elméletükkel, akkor megváltoztatják azokat vagy későbbi glosszáknak minősítik azon a helyen, ahol állnak, esetleg kijelentik, hogy az egész rész hamisítvány. Áthidalhatatlan ellentéteket konstruálnak a „források” között, ami Izráel történetének teljes felforgatásához vezet. És ezen állítólagos ellentmondásokból kiindulva és ezekre támaszkodva rajzolják meg a zsidó történet és vallástörténet teljesen elferdített képét. Ez az egész érvelés így ciruculus vitiósusban mozog.

Egy elfogulatlan kutató, Sayce professzor kijelenti, hogy a Pentateuchus „forrás”-elmélete „egy tisztán szubjektív képzelődésnek alap nélküli tákolmánya”. Sokan rájöttek véleménye helyességére és mindinkább tért hódítanak azok a megcáfolhatatlan ellenvetések, melyek a Leviticus könyvének késői eredetéről szóló elmélettel szemben felvetődtek. Manapság az egész kritikai elmélet kérdésessé vált alapvető kutatások eredményei következtében. Mindamellett a teológiai irodalom népszerűsítői gyakran teljesen tekinteten kívül hagynak minden olyan véleményt, amely ellenkezik a kritikusokéval és tovább is úgy írnak, mintha a Leviticus késői eredetéről szóló elmélet valóban „a tudomány netovábbja” lenne. Hogy ennél mi sem áll távolabb a valóságtól, arról mindenki meggyőződhetik, aki nem sajnálja a fáradságot, hogy a következő műveket elolvassa:

J. Robertson, The Early Religion of Israel. – A Wellhausen elmélet első kritikai elemzése angol nyelven.

James Orr, The Problem of the Old Testament. – A kritikusok állításainak gyengeségét összefoglaló áttekintésben adja.

W. L. Baxter, Sanctuary and Sacrifice. Wellhausen rendszerének alappilléreit ingatja meg.

H. M. Wiener, Essays in Pentateuchal Criticism. – Ebben a jogász vizsgálja meg a kritikusok állításait.

D. Hoffmann. Die wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese. – Már több, mint egy emberöltő előtt írta meg művét ez a magyar származású tudós, de még nem cáfolták meg.

Sipos István. A pentateuchos mózesi szerzősége. Pozitív kritikai tanulmány (Budapest, 1935).

I.
A belső bizonyíték a kritikai elmélet ellen.

A Leviticus csak folytatja az egyiptomi elbeszélést és Izráel fiainak történetét a pusztában. Az a tény, hogy a Leviticusban kevés a történelmi esemény, azonkívül a benne található törvények arra utalnak, hogy keletkezése idején a nép a pusztában tartózkodott a Szinaj-félszigeten Kanaán elfoglalása előtt, tehát olyan időben, amely természeténél fogva nem lehet gazdag eseményekben. Olyan vers mint: „Amint cselekednek Egyiptom országában, amelyben laktatok, úgy ti ne cselekedjetek és amint cselekednek Kanaán országában, ahová beviszlek benneteket, úgy ti ne cselekedjetek és törvényeik szerint ne járjatok" (XVIII,3), magában is eléggé bizonyítja a mózesi korból való eredetet.

A könyv sok részében az egyiptomi kivonulás és Isten védő hatalmának ez irányú megnyilvánulása úgy szerepelnek mint a közelmult élményei, amelyekre még egész frissen emlékeznek azok, akik az imént személyesen tapasztalták.

Izráel úgy szerepel, mint sátorlakó nép, és az életkörülményeik, amelyeket a könyv feltételez, a *tábori* életre utalnak (lásd a Lev. XVII,3-hoz szóló magyarázatot). A szentélyt úgy írja le mint egy időleges, hordozható berendezést, amilyen a pusztában vándorló nép szükségleteinek felel meg. A Leviticus feltételezi, hogy a nép a vallási központból elérhető távolságon belül van és a népnek módjában van, hogy a szentélyt a zarándok-ünnepek alkalmával meglátogassa. Ezra idejében ez lehetetlen volt, mivel a nép zöme Babilóniában volt és egy része visszavándorolt Egyiptomba.

Nyilvánvaló továbbá az is, hogy az Engesztelés-napi *Azázél*-ritusa ősrégi és később módosítani kellett az akkori idők feltételei alapján; lásd a Lev. XVI,22-höz szóló magyarázatot, a 159. oldalon.

A papokat állandóan „Áron és fiai"-nak nevezi. Leírja a felszentelésüket (Lev. VIII.) és ehhez a szertartáshoz „az egész községet" összehívják (u. o. 3 v.). Ennek semmi értelme nem lenne, ha feltételeznők, hogy a könyv késői eredetű. A P. dicsőíti továbbá a főpapot. Ezra korában a főpapok nem érdemeltek tiszteletet és valószínűleg azokhoz tartoztak, akik meg akarták akadályozni az általa kezdeményezett vallási reformokat.

Ugyanúgy megmagyarázhatatlan lenne a kritikai elmélet szerint, az istenkáromlóról szóló elbeszélés (XXIV,10–12) a Leviticusban. Egy izraelita asszony fia káromolja Istent, őrizetbe veszik, de senki sem tudja, milyen büntetés jár ezért a bűnért. Hasonlítsuk csak össze ezzel Nábóth történetét, akit a bíróság állítólagos isten- és királykáromlás ürügye alatt meggyilkoltat (I. Kir. XXI), holott ez a fejezet a kritikusok szerint évszázadokkal régebbi, mint a Leviticus. Midőn Izebel hamis tanúk által rábizonyítja Nábóthra ezt a súlyos bűnt, a legcsekélyebb kétség sem merül fel a bíróság vagy a nép részéről, miként Izebel saját elgondolásában sem, afelől, hogy mi lesz a büntetése. Ha már most feltételeznők, hogy az istenkáromlóról szóló elbeszélést valóban az exilium utáni közösség számára írták vagy „szerkesztették" volna, lehet-e észszerűen feltételezni, hogy azokban az időkben még nem tudták, mi az istenkáromló büntetése?

A Leviticus *nyelve* is kizárja azt a lehetőséget, hogy ezt a könyvet későbbi időkben írták, *Riehm, Delitzsch, Dillmann* és *Hoffmann* kimutatták, hogy tarthatatlan az az állítás, amely szerint az exilium vagy exilium utáni kor nyomai nyelvi szempontból felfedezhetők lennének benne. Az áldozati intézkedésekkel kapcsolatos szakkifejezések ősrégi korra utalnak és nyelvileg levezethetők az ó-arabból és mineusból (Hommel). A Leviticusból teljesen hiányzanak újbabilóniai vagy perzsa eredetű szavak, amelyek az exilium korára jellemzők. A nyelv, a szókincs és stílus természetesen nagyon eltér a Pentateuchus történeti részeitől. De ez megfelel annak a tárgykörnek, amelyről a Leviticus szól; pl. áldozatok, poklosság, törvénykezés, ellentétben a családi életről szóló elbeszélésekkel, nemzeti történettel és erkölcsi intézkedésekkel a többi könyvekben. Száz évvel ezelőtt Macaulay dolgozott ki büntető törvénykönyvet India részére. Ebben a munkában egész írásmódja, szókincse, mondatszerkezete és stílusa eltér attól, amelyet történeti munkáiban, essayiben, szónoklataiban és balladáiban használ. És mégis, kétségbe vonná-e valaki Macaulay szerzőségét az indiai kódexet illetőleg vagy előhozakodna-e valaki azzal az elmélettel, hogy öt Macaulay létezett, egy történész, egy essay-író, egy szónok, egy balladaköltő és egy jogász, és ezek más és más évszázadban éltek?

A bibliakritikusok utalnak a *Tochéchára,* az intelemre Lev. XXVI-ban és azt akarják vele

bizonyítani, hogy ezt a fejezetet mindenesetre csak későbbi korban írhatták, mert a benne megjövendölt büntetések (14–45. v.) pontosan bekövetkeztek a babilóniai fogság korában. Azok, akik nem tagadják az isteni gondviselés létezését a történelemben és az emberi életben, a *Tochéchát* a bibliai jövendölések azon egyedülálló ígéretei közé sorozzák, amelyek szószerint beteljesültek és amelyek csak úgy magyarázhatók meg, ha az emberiség történetét az isteni gondviselés szemszögéből tekintjük. De eltekintve a próféciában lévő jövendölés szerepétől, nincs okunk, hogy kételkedjünk e fejezet mózesi eredetében. Hoffmann utal a *Tochécha* jóval régebbi párhuzamára a Hammurabi Kódexben. Ez a törvénykönyv, amely sok száz évvel Mózes előtt íródott, *Sámás* isten áldásainak ígéretével fejeződik be, azok számára, akik engedelmeskednek az ő törvényének és részletesen felsorolja a szerencsétlenségeket, amelyek azokat fogják érni, akik hűtlenek hozzá. Leviticus XXVI így csak egy új példája annak az elvnek, דברה תורה כלשון בני אדם amelyet a középkori zsidó exegéták úgy értelmeztek, hogy a Szentírás a leghatásosabb formákat választja irodalmi eszközül, hogy ilymódon a legjobb eredményt érje el azoknál, akikhez szól.
Egy másik fontos körülmény a következő: A Tíz parancsolatot a Szinaj hegyén nyilatkoztatta ki Isten, a többi törvényeket viszont a pusztában és Móáb mezőségein hirdette ki. Hogy lehet az, hogy mindezek a Szentföldön kívül lévő helyekhez fűződnek, oly területekhez, amelyeknek nincs szent jelentőségük Ezra kortársai számára; sőt az ősatyák korából ismeretes történetek sem ezeken a helyeken játszódtak le. Ilyen furcsa, „kényelmetlen", természetellenes hagyomány nem igen lehet *kitalálás,* hanem történeti valóságon alapszik. Ha pedig ez így van, akkor az ezzel a hagyománnyal kapcsolatos események csakis a mózesi korban játszódhattak le.

II.
A kritikai elmélet valószínűtlensége.

Világos, hogy ha elfogadjuk az úgynevezett Papi Kódex keletkezéséről szóló kritikai elméletet, kénytelenek vagyunk Ezrát szándékos csalással vádolni. A kritikusok nem érzik ezt az erkölcsi nehézséget, mert sokuknak nyiltan bevallott célja, hogy „megfosszák Izráelt nimbuszától" és hogy lefokozzák szentjeit és hőseit. De még azoknak is, akik nem riadnak vissza attól, hogy a szentéletű íróknak csalást tulajdonítsanak, gondolniok kellene arra, hogy a kritikai elmélet szerint készült új kódex bevezetésének lehetősége mennyire valószínűtlen.
„Teljesen lehetetlen, hogy rá lehetett volna kényszeríteni a népre egy új törvénykönyvet, amelyről addig soha sem hallottak, azon a címen, hogy azt Mózes írta évszázadokkal azelőtt, és hogy ezt elfogadták volna és engedelmeskedtek volna neki, annak ellenére, hogy ezek a törvények új, súlyos terheket róttak reájuk, megszüntettek ősrégi szokásokat, melyekhez a nép odaadó szeretettel ragaszkodott és a nép tehetősebb rétegeinek érdekével ellentétben voltak" (W. H. Green).
Így pl. a kritikusok elmélete szerint soha sem hallottak Ezra előtt a gabona, az olaj és a barom tizedéről a levita rend támogatására; a nép mégis vállalja ellentmondás nélkül az új terheket. Ha viszont megnézzük Nechemia könyvét, látni fogjuk, hogy Jeruzsálemben az elégedetleneknek, valamint a vallásilag hűtleneknek nagy pártja volt, elhihető tehát, hogy ilyen körülmények között minden ellenvetés nélkül elfogadtak volna egy „új Tórát"? A Deuteronomium könyve legalább is megvolt a papok kezében; de még a papság ellenzéki érzelmű tagjai sem kísérlik meg, hogy elutasítsák az állítólagos új törvénykezést, hivatkozván Deuteronomium XIII,1-re; „Mindazt a dolgot, amelyet parancsolok nektek, azt őrizzétek meg, hogy megtegyétek; *ne tégy hozzá és ne végy el belőle".* A kritikai elmélet nyomán folytatólag még a szamaritánusokról is fel kellene tételezni, akik pedig akkor Ezra és a zsidóság legelkeseredettebb ellenségei voltak, hogy elfogadták „Ezra Tóráját", mint Mózes elvitathatatlan művét és hogy később is ugyanazokat a változtatásokat és bővítéseket eszközölték volna azon, mint Ezra követői, akik – a kritikusok elméletei szerint – még kb. egy évszázadon keresztül bővítették, illetve javították a szöveget. Mert hiszen a mi Tóránk nagyjában megegyezik a szamaritániusokéval, akik Ezra korában már teljesen elkülönültek a zsidóság zömétől.
Annak a valószínűtlensége, hogy Ezrának sikerült volna művét mózesi eredetűnek feltüntetni és el

is fogadtatni a néppel, még lényegesen fokozódik, ha tekintetbe vesszük a nagy eltérést a „Papi Kódex” és az ő korabeli viszonyok között. P. nagyon sok dolgot említ, aminek akkoriban már csak archeológiai jelentősége volt. Legnagyobb része a pusztai, hordozható szentéllyel foglalkozik; de Ezra korában már régen nem létezett a frigysátor, a frigyláda, az Úrim és a Tummim. A P.-ben közölt tizedtörvények nagy levita-testülettel és kis kohanita-testülettel számolnak; amelyeknek aránya körülbelül egy a tízhez. De Ezra és Nechemia könyvei ezzel ellentétben arról számolnak be, hogy az Ezra vezetése alatt álló közösségben körülbelül tizenkét kohanita jutott egy levitára és Ezra a kritikusok állítása szerint mégis tizennégy évet töltött (458–444) azzal, hogy a régebbi törvényes intézkedéseket összhangba hozza az ő községe viszonyaival (Oxford Hexateuch, I,137).
A kritikusok elméletének még inkább ellene szól az, hogy *minden* kapcsolat hiányzik a „Papi Kódex”-ben a visszatért száműzöttek községének egyik legégetőbb problémájához, a vegyesházassághoz. Ezra bánatában és kétségbeesésében szinte összeomlik, midőn értesül arról, hogy ez a bűn mennyire elterjedt a nép között. „S midőn meghallottam e dolgot, megszaggattam ruhámat és köntösömet s téptem a hajamat és a szakállamat, és ültem eliszonyodva… és lehajoltam térdemre és kiterjesztettem kezemet az Örökkévalóhoz, Istenemhez” (Ezra IX,3–5). Aztán hozzáfogott az újjászervezés munkájához; felszólította az előkelőket és a népet, hogy váljanak el idegen asszonyaiktól. Ők pedig hangosan feleltek: „Úgy van, szavad szerint kell cselekednünk”; és megkötötték a szövetséget, amely oly jelentős lett Izráel és a monoteizmus jövője szempontjából. De a vegyesházasságokra vonatkozólag, ami annak a kornak egyik legégetőbb kérdése volt, nem találunk legcsekélyebb célzást sem éppen abban a törvénykönyvben, amelyet – ahogy azt velünk el szeretnék hitetni – azért írtak meg, hogy megóvják a közösséget a pogányokhoz való asszimilálódás végzetes veszélyétől. Nem kevesebb mint két fejezetet (Lev. XVIII, és XIX) szentel a „Papi Kódex” a tiltott házasságoknak; de egy szó sincs arról a kérdésről, amely alapjában ingatta meg az exilium utáni zsidó társadalmat. Valóban megbocsáthatatlan hiba, ha a kritikusoknak igazuk van.
Nincs továbbá intézkedés a P.-ben az Ezra-korabeli templomi énekesekről, kapuőrökről, szentélyszolgákról (nethinim) és Salamon szolgáiról. „A zenés istentiszteletről a szentélyben épúgy nem gondoskodik, mint az imáról a zsinagógában.” Tekintettel arra a pontos részletességre, amellyel a Leviticus az istentiszteletet Mózes nemzedékére vonatkozólag szabályozza, elképzelhető-e, hogy a Leviticus Ezra műve lehetne és amellett semmiféle utalás nem lenne benne az Ezra-korabeli istentiszteletre?

III.
A hallgatás bizonyítéka.

A Leviticus ősi eredete ellen fel szoktak hozni egy másik kedvelt érvet, az úgynevezett „hallgatás-argumentumát”. Ez körülbelül így hangzik; A bírák és királyok korában, úgy látjuk, a Leviticus intézkedéseit általában megszegték; tehát akkor ezek a törvények még nem léteztek. Hivatkoznak továbbá arra, hogy nincs a történeti könyvekben – Bírák, Sámuel, Királyok – határozott utalás a P. törvényeire, ami szerintük szintén azt bizonyítja, hogy nem voltak akkoriban ismeretesek.
Nézzünk szembe az első érvvel! A nyilvánvaló törvénysértések esetei nem bizonyítják, hogy a Leviticus törvényei nem léteztek. Sem a zsidó törvény, sem más törvény nem tarthat okvetlenül igényt arra, hogy mindenki teljesítse intézkedéseit. Ezt a történelmi tapasztalat is igazolja. Nem szükséges a mai törvényekre utalni, amelyek elvitathatatlanul és közismerten érvényben vannak és mégis nyiltan és megszervezett módon módon megszegik. Ugyanez áll a régi törvényekre is, sőt még azokra is, amelyeknek isteni eredetében hittek. A kritikusok maguk is megállapítják, hogy egy törvénykönyv létezése és figyelmen kívül hagyása egyszerre nagyon könnyen elképzelhető. A Deuteronomium szerintük Jósia király uralkodása alatt – 620 körül – vált ismeretessé. Rendelkezéseit követték életében, de már közvetlenül halála után teljesen figyelmen kívül hagyták. A kritikusok álláspontja tehát a következő: a törvények meg nem tartása a Mózes utáni korban teljes mértékben bizonyítja azt, hogy azok a törvények Mózes korában még nem léteztek; de a törvény meg nem tartása Jósia halála után nem bizonyítja a Deuteronomium nemlétezését Jósia idejében.

Vagy más szavakkal, a „tanúbizonyságok megbízhatók, ha a kritikusoknak kedvezően tanúskodnak, de megbízhatóságukat azonnal kétségbe vonják, ha tanúbizonyságuk a másik nézetnek kedvez” (Baxter).
Arról, hogy különös körülmények között el lehet térni a törvénytől, lásd Exodus, 546 old.
Ami pedig a második érvet illeti, azt hogy a történeti könyvek hallgatnak a P. törvényeiről, még gyengébb támasza a kritikai álláspontnak. Néhány példa nyilvánvalóvá teszi tarthatatlanságát. Így pl. egyik próféta sem beszél a Tíz parancsolatról és aránylag kevés utalás van a szombatra, újholdra, a körülmetélésre a Pentateuchuson kívül, és mégsem kételkedik egy komoly történetíró sem ezeknek az intézményeknek létezésében az ősi Izráelben. Ami az Engesztelés napját illeti, az első világos és félreérthetetlen említése a Pentateuchus után Josephusnál található a római korban. Minden kritikus elismeri továbbá, hogy a peszachot és a Hetek ünnepét megtartották Izráelben a legősibb időktől fogva. A Hetek ünnepe azonban sehol sincs említve a Biblia történeti könyveiben; és peszach is csak kétszer, rendkívüli körülményekkel kapcsolatosan. Azoknak a helyeknek a vizsgálata, ahol a peszachot említi a Szentírás (Józs. V és II. Kir. XXIII), határozottan bizonyítja, hogy az ott említett különleges helyzet bekövetkezése nélkül, t. i., ha ezt az ünnepet nem hanyagolták volna el sokáig, nem is említenék meg a megtartásukat. Döntő bizonyíték lenne-e ebben az esetben a Biblia hallgatása arra, hogy a peszach ismeretlen volt az exilium utáni korig? Hasonlóan, ahol a szombat említve van, a Pentateuchuson kívül szintén majdnem mindig olyan esetekről van szó, amelyekben az izraelitákat szemrehányás éri, amiért nem tartották meg a szombatot. Ha a szombat törvényeit az izraeliták pontosan megtartották volna, a próféták aligha említették volna meg. Az a tény tehát, hogy az Engesztelés napjára sehol sincs célzás a történeti könyvekben, valójában *azt bizonyítja, hogy lelkiismeretesen megtartották.*
A kritikusok súlyt helyeznek arra a tényre, hogy az Engesztelés napja nincs említve I. Kir. VIII,65-ben, ahol Salamon templomának felszentelési ünnepségéről van szó. Az az ünnepség két hétig tartott, ebbe a két hétbe beleesett a hetedik hónap tizedik napja is, de nem említi, hogy az ünnepséget akkor arra a napra félbeszakították volna. Ez igaz, de azt sem említi abban a fejezetben, hogy mérsékelték volna a mulatságot a szombati napon. Következtethetjük-e ebből, hogy a szombat ismeretlen volt? Itt csak egy másik példáját látjuk annak, hogy ünnepi és bőjtnapokkal kapcsolatban a Szentírás nem arról számol be, ami rendes és szokásos, hanem arról, ami rendkívüli és szokatlan. Ezt bizonyítja Nechemia VIII. fejezete is. Ez a fejezet leírja azokat a rendkívüli eseményeket, amelyek a 444-es év hetedik hónapjában történtek, közöttük a Sátrak ünnepe megtartását a hó 15-én, „Mert nem tették így Izráel fiai, Jésúa, Nún fia napjaitól fogva egészen ama napig” (17. v.). Nem történik említés az Engesztelés napjáról, mert világos, hogy azt *mindig* megtartották, mint ahogy egész valószínűtlen, hogy a papok valamikor is hagyták volna megszűnni magasztos funkciójukat a templomi szolgálatban az Engesztelés napján. A bőjt, amelyet Nechemia említ, nem helyettesíti az Engesztelés napját. Különleges bőjt volt az, különleges bűnökre. A megtérés és megalázkodás napja volt az, amelyen a nép megvallotta saját és „apáik bűneit”. Ez nem párhuzama az Engesztelés napjának. Ezt a bőjtöt annak kiegészítésére rendelték el és egyedülálló körülmények szolgáltattak erre okot.
A bibliai adatokból csak annyit következtethetünk, hogy a régi idők története megismétlődik a jelenben. Ahogy sok mai zsidó megszegi a szombatot és az ünnepeket, de a Jóm Kippurt megtartja, épúgy a régi vallási hanyatlás korszakában is, úgy látszik, az izraeliták az Engesztelés napját híven megőrizték, bár megszegték a többi ünnepeket.

IV.
Az „evolució” az áldozatban.

„Azok, akik forradalmi eszméket hirdetnek, akár a politikában, akár a tudományban vagy a vallásban, kénytelenek érveléseiket alaposan és meggyőző erejű okokkal alátámasztani. A bizonyítéknak világosnak, erősnek és meggyőzőnek kell lennie, úgyhogy valódisága és teljessége tekintetében semmi kétség ne merüljön fel”. Senki sem tagadhatja ennek a követelménynek

észszerűségét, amelyet a kritikai felfogásnak egy páratlan bírája állított fel. A kritikusok azt állítják, hogy az ő elméleteik összhangban vannak az evolúció elvével. A szertartásokban, mint minden egyébben is, a fejlettebbnek későbbinek kell lenni mint a kezdetlegesnek, mert az evolúció elve következtében amaz emebből fejlődött ki. Mivel a Papi Kódex (Leviticus és Numeri) tartalmazza a legrészletesebb áldozati intézkedéseket, ennek kell a Pentateuchus forrásai közül a legkésőbbinek lennie. Állítják továbbá azt is, hogy a fejlődésnek egy határozott vonala állapítható meg az egyszerűtől a komplikáltig, szerintük a fejlődés folyamata megfigyelhető a prófétai forrástól (JE) a Deuteronomiumig (D), a Deuteronomiumtól Ezekiélig, és Ezekiéltől a Papi Kódexig (P).
Az áldozatokra vonatkozó evolúciós elméletre mindenképpen jogosult az a kijelentés, hogy „az elméletek nagy szappanbuborékok, amelyekkel a tudomány nagy gyermekei szórakoznak, míg a tudatlan közönség bámészkodva áll mögöttük és ezeket a szeszélyes játékokat a tudomány névvel illeti". Mindenesetre az evolúció egyenes vonala – JE, D, Ezekiél és P – minden lehet, csak egyenes nem. Ma már általánosan elismerik a *kritikusok* is, hogy a „Papi Kódex", vagy legalább is annak legfontosabb alkatrésze, a szentségről szóló fejezetek, nem a legkésőbbiek a gyüjteményben. Ahelyett, hogy a lánc utolsó szeme lenne, inkább *forrása* Ezekiélnek. Ezekiél tele van olyan kifejezésekkel, amelyeket Leviticus XVII–XXVI-ból kölcsönzött és feltételezi babilóniai hallgatóinál annak ismeretét. De a Leviticus nem csak Ezekiélnek az Új Jeruzsálemről szóló félig allegórikus látomásánál ősibb, hanem régebbi a Deuteronomiumnál is; mert a Lev. XIII. a poklosság törvénye a Deuteronomium XXIV,8-nak az alapja. Másodszor pedig, az evolúció elmélete nem alkalmazható az áldozat intézményére. Hasonlóképpen nem alkalmazható az elmélet a nyelvek fejlődésére sem. Nem lehet azt állítani, hogy mennél egyszerűbb egy nyelv, annál ősibb, és hogy mennél bonyolultabb, annál később fejlődött ki. Így pl. a régi angol-szász nyelv az öt esetével és a főnév nyolcféle deklinációjával összehasonlíthatatlanul komplikáltabb, mint egyenes leszármazottja, a mai angol nyelv; mint ahogy a latin is sokkal bonyolultabb mint az olasz. Ugyanez áll a rituális törvények fejlődésére is. Különben az a megállapítás, hogy a Leviticus a legkésőbbi áldozati törvénykezés, mert az ő szertartási törvényei a legaprólékosabbak, teljes ellentétben áll a kezdetleges kultúrák tanúságával. „Valószínűleg nem úgy áll a dolog, hogy nagyon egyszerű törvényrendszerek és kultuszok nagyon kezdetleges társadalmak jellemzői, hanem inkább ennek a fordítottja igaz" (Rawlinson).
Akik a bibliai áldozatnál az evolúció elmélete mellett kardoskodnak, azok több dogmatikus feltevésre is támaszkodnak, amelyeket azonban nemcsak hogy nem igazolnak a tények, hanem inkább meg is cáfolnak. Ezen alaptalan feltevések közé tartozik a következő: az ősi Izráelben *minden* barom levágása áldozati szertartás keretében történt; továbbá hogy eredetileg korlátlanul szabad volt oltárokat építeni, hogy az ősi áldozatok mind vidám mulatságok voltak, amelyekből teljesen hiányzott a bűnhöz való kapcsolat és hogy a bűn- és vétekáldozatok késői intézmények, az úgynevezett Papi Kódex „egyhangú komolyságának gyümölcsei".
Hoffmann, Wiener és különösen *Baxter, „Sanctuary and Sacrifice"* c. művében ezeket a feltevéseket vizsgálatnak vetették alá és vizsgálataik megsemmisítő eredménnyel jártak. Kimutatják teljes tarthatatlanságukat.
Arra vonatkozólag, hogy „áldozás" és „levágás" szinonim kifejezések lennének, *Wiener* utal Exod. XXI,37-re („Ha valaki ökröt lop vagy juhot és levágja"), és felteszi a kérdést, gondolt-e itt a törvényhozó lopott állatok *feláldozására?* Ez a kérdés maga megvilágítja a kritikai felfogás képtelenségét ebben a pontban.
Nézzük a kritikusok feltevését. Az a megállapítás, hogy korlátlanul meg volt engedve oltárt építeni, hogy eszerint sok szentély volt a régi Izráelben, Exodus XX,21 בכל המקום helytelen fordításán alapszik, ami nem azt jelenti: „minden helyen", hanem „mindazokon a helyeken", azaz akármelyik helyet jelöli ki Isten istentiszteleti központul – Siló, Gibeón, Jeruzsálem – ott építsenek oltárt és az áldozati kultusz ott törvényesnek fog tekintetni (lásd az Exod. XX,21-hez szóló magyarázatot). Hogy időben egymásután következőleg több hely van kijelölve istentiszteletre, az nem jelenti azt, hogy meg lett volna engedve *találomra* egyidejűleg különböző helyen szentélyeket építeni.
Az a szemrehányás, hogy az áldozati kultuszok szigorú szabályai kiölték a gondtalan vidámságot, amely az ősi Izráel kultuszát jellemezte, azon a tényen alapszik, hogy a kritikusok elfogultak a félig

vallási, félig lakomaszerű pogány mulatságok törvény nélküli féktelenségére, alacsony érzékisége és zabolátlan vígsága javára, amelyek nem voltak ritkák a bibliai történet egyes korszakaiban. Mert semmi sincs távolabb az igazságtól, mint az a kijelentés, hogy a Tóra kiöli vagy kiölte a vidámságot. Egy parancsolat elég ennek a vádnak megcáfolására, mégpedig az, amelyik a Sátrak ünnepére vonatkozik és amelyik az úgynevezett Papi Kódexben van. „És vegyetek magatokhoz az első napon dísz-fának gyümölcsét, pálmaágakat és sűrűlombú fának és fűzfának gallyát és *vigadjatok az Örökkévaló, a ti Istenetek színe előtt hét napon át”* (Lev. XXIII,40). Ugyanazok az emberek, akiket a kritikusok a „Papi Kódex” szerzőivé akarnak megtenni, a következő szavakkal vigasztalják a népet, amidőn bűnei miatt sír azon a történelmi Újévi napon, (Nechemia VIII,10); „Menjetek, egyetek kövér ételeket és igyatok édes italokat és küldjetek ajándékokat annak, akinek nincsen előkészítve, mert szent e nap Urunknak és ne búsuljatok, az *Örökkévalóban való öröm a ti erősségetek”*.

Még elképesztőbb az a kijelentés, hogy a bűn érzete ismeretlen volt Izráelben Ezra előtt! Elég utalni Micha próféta fájdalmas felkiáltására (VI,6–7-ben):

> Mivel járuljak elébe az Örökkévalónak…
> Odaadjam-e elsőszülöttemet bűntettemért,
> testem gyümölcsét lelkem vétkéért?

Ha tehát a félpogány hívő lelkére, akiről itt Micha beszél, ennyire ránehezedett a bűn tudata, akkor világos, hogy a vallásos izraelitáknak nem kellett Ezrára várniok, hogy megismertesse velük a bűn- és vétekáldozatokat lelkük megkönnyebbülésére. És nem írtak-e már bűnbánó zsoltárokat Babilóniában körülbelül kétezer évvel Ezra előtt? Egészen bizonyos, hogy bűn- és vétekáldozatok nem késői eredetűek, hiszen találkozunk velük az exiliumelőtti időkben is (pl. II. Kir. XII,17); sehol sincsenek azonban említve az exilium utáni prófétáknál. Az az állítás sem felel meg a valóságnak, hogy P. „óriási jelentőséget” tulajdonít a bűnáldozatnak, vagy hogy a békeáldozatokat az exilium utáni korban gyakorlatilag száműzték. A „Papi Kódex” legrészletesebb áldozati jegyzékében (Numeri VII) a többi áldozat száma úgy aránylik a bűnáldozatéhoz, mint tizenhét az egyhez.

De a P. késői eredetének bizonyítására felhozott érvek között a legkirívóbb az, hogy Ezekiél és az ő köre emlékezetből írták le az egykori templomi szokásokat; mert „addig, amíg a kultusz érvényben volt, nem kellett a kultuszt kodifikálni”. Ez ellentétben áll mind a logikával, mind a történelmi tényekkel. Ellentétben áll a logikával azt mondani, hogy „az áldozati kultusz törvényeit csak akkor írták le először, vagy csak akkor létesítették a babilóniai fogság idején, amikor már nem is volt többé áldozati kultusz” (Dillmann). De ellentétben áll a történeti tényekkel is. Írott törvények a meglévő áldozati kultusz részére megvoltak Egyiptomban, Babilóniában és Phöniciában is.

Befejezésül állapítsuk meg még a következőket: Olyan áldozati szokások és hagyományok, amilyeneket Leviticusban találunk, nemcsak Izráelben voltak meg, hanem más népeknél is. Elismerten ősrégi szokások ezek és visszanyúlnak a Mózes előtti időkre. A kritikusok maguk mondják, hogy az áldozat volt az ősrégi időkben a vallásos érzés természetes és általános kifejezésének eszköze; hogy elképzelhetetlen volt az egész ókorban egy vallás áldozati kultusz nélkül és elismerik, hogy „a pogány áldozati kultusz állandó veszélyt jelentett az erkölcs és a monoteizmus számára” (Wellhausen). Ha tehát Isten kiválasztotta Izráelt, ha Mózesről úgy beszélhetünk, mint az Isten-küldötte vezetőről, aki Izráelt felszabadította a testi és szellemi rabszolgaságból, akkor nem az-e a legtermészetesebb, hogy Izráel istentiszteleti rendszere megszabadult általa mindentől, ami kegyetlen, erkölcstelen és pogány? (Baxter). Ha Mózes mindazt, ami általános felfogás szerint a vallási rendszer keretébe tartozik, nem szabályozta volna, küldetése nem járt volna sikerrel. Olyan törvénykezés nélkül, amely végeredményben kiküszöböli az áldozati kultuszból mindazt, ami az erkölcsi fejlődést és a monoteizmus fejlődését veszélyezteti, az ő műve elveszett volna a sivatag homokjában; de e törvénykezés által fennmarad örökre.

MÓZES NEGYEDIK KÖNYVE • NUMERI

Neve. Mózes negyedik könyvének legrégibb elnevezése חמש הפקים, „a számlálások ötöde”; azaz Mózes öt könyve közül az a könyv, ahol kétszer is szerepel a népszámlálás. Később a bevezető mondat negyedik szava alapján במדבר a *Bemidbar* („a sivatagban”) név lett általánossá a zsidó körökben. Ez a név valóban helyes tartalomjelző, mert ez a könyv a sivatagban eltöltött évtizedek eseményeit adja elő. Tehát idő és terület szempontjából jellemző. A *Numeri* név (*arithmoi:* számok), a Septuaginta, illetve a Vulgata útján honosodott meg a tudományos irodalomban.
Tartalma. A Leviticussal ellentétben, amely majdnem teljes egészében törvényeket tartalmaz, Numeriben, miként Exodus könyvében, történelmi adatok törvényekkel váltakoznak. A könyv nagyobbik része az izraeliták viszontagságaival foglalkozik, melyeket sivatagi vándorlásaik alatt éltek át a kivonulástól kezdve a harmincnyolcadik év végéig, midőn a Szentföldre történt bevonulásuk előtt állanak. Numeri a sivatagi vándorlás fontosabb eseményeinek nemcsak krónikása, hanem magyarázza az eseményeket és kimutatja Isten hűséges őrködését népe fölött minden bajban és veszélyben, valamint az isteni ítélkezés komor szigorúságát lázadás és hűtlenség esetében. Beszámol továbbá Numeri könyve azokról a törvényekről és rendeletekről, amelyek a sivatagi vándorlás alatt adattak: a szentélyre, a táborra és az élet tisztaságára vonatkozó törvényekről; és oly polgári és politikai rendeletekről, amelyek képessé teszik az izraelitákat, hogy teljesítsék azt a feladatot, amit Isten nekik szánt.
Beosztása. 1. I–X,10 azokat a törvényeket és rendeleteket tartalmazza, amelyeket Szinaj sivatagában kaptak: az első népszámlálást, a leviták kiválasztását, a féltékenység gyanújával kapcsolatos istenítélettel foglalkozó törvényeket, a názirságra, a menórára és a második peszachra vonatkozó törvényeket. Ez a rész foglalkozik az oltár felszerelésével és közli a papi áldást is.
2. X,11–XXI elmondja a vándorlás harmincnyolc évének eseményeit a Móábba való megérkezésig. Beszámol a Tabeéránál, a „vágyakozás sírjánál” lejátszódott eseményekről, a vének hetven tagú tanácsának kinevezéséről, Mirjám büntetéséről, a kémek kiküldéséről, Kórah lázadásáról, Mózes sorsáról és az emórita királyságok meghódításáról. Ebben a részben találhatók az imarojtra vonatkozó rendelkezések és a „vörös tehén” szertartásának törvénye.
3. XXII–XXXVI. fejezetek elmondják az utolsó eseményeket Móábban, Bileám tanúságát Izráel nagyságáról, Pinhász buzgóságát, Józsua kinevezését Mózes utódjául, a midjánita háborút és a letelepedést Kelet-Jordániában. Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan beszámol a második népszámlálásról, az ünnepi áldozatokról és fogadalmakról, az Egyiptomtól a Jordánig bejárt út állomásairól és megismerkedünk olyan törvényekkel, amelyek Kanaán küszöbön álló meghódításával vannak összefüggésben. Numerinak ez a része átmenet a Deuteronómiumhoz, Mózes ötödik könyvéhez.

I. Bemidbar.
(I–IV,20.)

A. A Szinajnál.
(I–X,10.)

Num I.
A hadköteles férfiak összeszámlálása.

Egy hónappal a frigysátor elkészülte után Mózes parancsot kap, hogy vegye számba az összes hadköteles-korban levő, azaz húsz éven felüli férfiakat.
A felnőtt férfiak számának összege, amint azt a 46. versből megtudjuk: 603.550. Mindenesetre

feltűnő, hogy hét hónappal előbb (Exod. XXXVIII,26.) ugyanennyi volt a számuk. „Ez azonban úgy magyarázható meg, hogy a számláltak közül a hét hónap alatt ugyanannyian haltak meg, ahányan a húszévesek sorába léptek” (Deutsch).
Az is lehetséges, hogy csak *egyszer* hajtották végre a számlálást, mégpedig a fejadó beszolgáltatásakor. Itt csak hivatalos jelentést kaptunk a megtörtént népszámlálásról vándorlásaik megkezdése alkalmából (H. Adler).

Num 1,1

a találkozás sátrában. A frigysátorban („ahol találkozom veletek, hogy beszéljek hozzád ott”; Exod. XXIX,42); a Megnyilatkozás sátra.

Num 1,2

Állítsátok össze. Azért van többesszámban, mert a parancsot Mózesnek és Áronnak együtt kell teljesíteniök; lásd a következő verset.
Állítsátok össze… számát. Így is fordítható: „Vegyétek föl fejszámát”; vagy „összegét”. Héberül: שאו את ראש; ez azt jelenti, hogy állapítsátok meg újra hivatalosan (pontosan) annak a számlálásnak eredményét, amelyet nemrég hajtottak végre.
egész községének számát. A levitákon kívül; lásd a 47. verset.
családjaik. rokoni csoportok, amelyek a törzsek alcsoportjait alkották.
atyáik háza szerint. Családi csoportok, a rokoni csoportok alcsoportjai. Mindkét szónak, a „családnak” (משפחה) és az „atyai háznak” (בית אב) van szűkebb és tágabb jelentése.
fejenként. Szószerint „koponyánként”; azaz egyes személyek szerint.

Num 1,3

számláljátok meg őket seregeik szerint. Vegyétek számba, mint katonai egységeket: Kanaán felé fegyelmezett nemzetként kellett vonulniok, nem pedig menekülő rabszolgatömegek módjára (Luzzatto). Az öregeket, gyengéket és bénákat épúgy, mint a húsz évnél fiatalabbakat éppen ezért nem vették számba.

Num 1,4

egy-egy férfiú törzsenként. Tizenkét számlálási biztos volt; mindegyik törzsnek a főnökét bízták meg, hogy segédkezzék a számlálás elvégzésénél.

Num 1,5

Elícur. „Istenem a szirt”. Az itt közölt huszonnégy tulajdonnév közül kilencben az *„él”* Istennév fordul elő; háromban a *„cúr”* „szirt” szó, amelyet gyakran használ a Szentírás Isten megjelölésére (II. Sám. XXII,32; Zsolt. XVIII,32; Jes. XLIV,8 stb.); másik háromban a *„saddaj”* szó szerepel. *Saddaj*-t rendesen „Mindenható”-nak fordítják a Vulgáta alapján. Némelyek az arab שדא tőből próbálják levezetni, ami azt jelenti, hogy „jótettekkel elhalmozni”, „ellenségeket egymással kibékíteni”. A „jótékonyság” és a „béke” jelentés mellett szólnak Genezisnek azon helyei, ahol a *Saddaj* szó előfordul (Gen. XVII,1; XXVIII,3; XLIII,14). Azt a gondolatot fejezi ki, hogy Isten Barát és Védő, aki őrködik az ősatyák felett, mint pásztor vigyáz rájuk, megajándékozza őket és utódaikat erkölcsi és anyagi javakkal. *Saddaj*-t eszerint így fordíthatjuk: „aki jótettekkel halmoz el” (l. báró Günzburg Dávid cikkét a *Revue des Etudes Juives*-ben XLVII,7 kk.). Egyesek rámutatnak, hogy az asszírban *„sadu”* „hegy” előfordul Isten megjelöléseként, mint a héberben a צור (L. Gesenius-Buhl s. v.).
Sedéúr. Mintha az lenne *„Saddaj-úr”* „A Mindenható világosság”.

Num 1,6

Selúmiél. Vagy: „Békém az Isten”, vagy „Isten a barátom” (Hommel).
Cúrisaddaj. „Saddaj az én szirtem”. Hasonló összetétel, mint III,35-ben: Cúriél, amelynek a párhuzama az akkád nevek között is megtalálható *„ilu Szin-sadunu”* „Szin, ami szirtünk” (Jirku).

Num 1,7

Nahsón. „Kígyó”. Állatnevek gyakoriak minden nyelvben, pl. a németben Wolf, Bär, stb.

Ammínádáb. „Népem nagylelkű”. Vagy: „előkelő”.

Num 1,8

Netánél. „Istenadta”. *„Deodatus”.* Az akkád irodalomban állítólag, mint egy zsidó nevét ismerik ezt: „Natan-ilâni” (Jirku)

Num 1,9

Eliáb. „Istenem az atya”.

Num 1,10

József fiaiból. József törzse két részre oszlik és mindegyik féltörzs külön megbizottat küld, de a biztosok száma mégis tizenkettő marad, Lévi törzse itt nem jön számításba.
Elisámá. „Istenem meghallotta.”
Ámmihúd. „Népem dicsőséges”.
Gamliél. „Isten a jutalmam.” Későbbi korban sok híres rabbi viselte ezt a nevet.
Pedácúr. „A szirt megváltott.”

Num 1,11

Abídán. „Atyám ítélt”.

Num 1,12

Ahíezer. „Testvérem segítség.”
Ammisaddaj. „Népem hatalmas.” Ehrlich, arra gondol, hogy helyes lenne *Immi-Saddajt* olvasni. (Velem a Mindenható) Immánúél mintájára (Jes. VII,14; VIII,8).

Num 1,13

Pageiél. „Sorsom az Isten.”

Num 1,14

Eljászáf. „Isten gyarapított”.
Deúél. Vagy *„Reúél”* (II,14), „Isten barát”. Deúél fordítása: „Ismerjétek meg Istent”. Eszerint a név első része a ידע tővel van összefüggésben, v. ö. az אלדעה névvel.

Num 1,15

Ahírá. Rövidítve Ahíréából, „Testvérem barát”.
Ezek a nevek Izráel őskori vallási életének felbecsülhetetlen adatai és betekintést nyujtanak az akkori zsidóság gondolatvilágába és vallási nézeteibe. Eredetiek és megbízhatók, mivel legtöbbjüknek megvan a párhuzama az asszír, babiloni és arab feliratokban. Ha ezek a nevek, amint rosszindulatú kritikusok állítják, Ezra korában keletkeztek volna, akkor elő kellene fordulniok Ezra és Nehemia könyveiben is. Ott azonban nem találhatók; valóban olyan jellegzetes nevek, amelyekben *Am, Cúr* és *Saddaj* szerepel nem fordulnak elő az exilium utáni szövetségben. Egészen bizonyos, hogy a Numeriban előforduló nevek egyetlen más korszakban sem illenek olyan jól bele, mint a mózesi korba (Hommel).

Num 1,16

a község összehívottjai. Akiket kiválasztottak a közösség képviseletére.
fejedelmei. Főnökei.
ezreinek. Vagy „ezredeinek” (Deutsch). A héber אלף ezret jelent. Ezzel a szóval a nép kisebb vagy nagyobb csoportjait jelezték. Itt és más helyeken (Num. X,4.36; Józs. XXII,21.30 stb.) a törzs szó párhuzamaként szerepel.

Num 1,18

a második hónap első napján. Ezen a napon kezdődött a pontos újraszámolás, de ez nem jelenti azt, hogy be is fejeződött ezen a napon.
és jelentették származásukat. Vagy: „hogy kimutassák származásukat” (Deutsch). Megvizsgálták születésük idejét, hogy megállapítsák, vajjon húsz éven felüliek-e; vagy: feljegyezték leszármazásuk adatait (Ibn Ezra).

20–46. A népszámlálás részletei.

Num 1,46

hatszázháromezer és ötszázötven. Lásd a III,43-hoz szóló magyarázatot.

47–54

A leviták; kötelességeik összefoglalása és helyük a táborban; lásd továbbá a III. és a IV. fejezeteket.

Num 1,47

nem számláltattak meg. „A leviták alkotják a Mennyei Király seregét, méltók tehát arra, hogy megkülönböztessék őket külön számlálás által” (Rási az 50. vershez. Bemidbár Rabba alapján).

Num 1,50

a bizonyság hajléka. A sátor vagy hajlék teljesebb megjelölése, amelyben „a bizonyság két tábláját” (Exod. XXXI,18) helyezték el; a Tíz ige két kőtábláját a frigyládába helyezték és annak bizonyságául szolgált, hogy Isten dicső jelenése Izráelben honol.

Num 1,51

az idegen. T i. a laikus, nem papi személy. Ez a szó itt olyan embert jelöl, aki nem levita. III,10-ben ugyanez a szó olyan emberre vonatkozik, aki nem tartozott a papsághoz.

aki közeledik. Azzal a céllal, hogy a leviták szolgálatát végezze a szentéllyel és annak felszerelésével kapcsolatban.

ölessék meg. „De nem emberi törvényszék által” (Szanh. 84a).

Num 1,53

A leviták… a bizonyság hajléka körül. Testőrökként; megakadályozták, hogy nem-leviták a szent tárgyak közelébe jussanak és azokat megérinthessék.

teljesítsék… őrizetét. Teljesítsék a rájuk háruló kötelességeket a szentéllyel kapcsolatban.

Num II.
A tábor elhelyezése és a vonulás rendje.

Num 2,2

Kiki a zászlajánál. Vagy: „saját csoportjánál”. A héber *„degel”* jelentheti a három törzsből álló csoport nagyobb tábori zászlaját vagy magát az e zászló alatt felsorakozó hadseregcsoportot. A nemrég felfedezett elefantinei papíruszokban a דגל szó a második helyen említett értelemben fordul elő, tehát zászlóalj értelemben.

jeleivel. A kisebb tábori jelvények az egyes törzsek élén.

A Midrás szerint minden egyes törzs zászlajának más színű, festett jelvénye volt. A színek megfeleltek az Áron melldíszében elhelyezett drágakövek színeinek (Bemidbár Rabba). A zászlókon jelvények is voltak a hagyomány szerint. Például Júda jelvénye – Jákób áldásának megfelelően – oroszlán volt (Gen. XLIX,9).

a találkozás sátrával szemben köröskörül. A törzseknek különböző zászlaik és jelvényeik voltak, de egységes népet alkottak, amelynek közös központja volt a találkozás sátra.

A egész tábor négyzatalakú volt, amelynek középpontjában a négyszögletes frigysátor volt. Ezt a központi részt a Talmud a Sechina Táborának (מחנה שכינה) nevezi. Ahhoz legközelebb álltak – négy oldalán védőkordonként körülvéve azt –, a kóhániták és a levita családok sátrai. Ezeken kívül volt, tehát ezeket körülvette az izraeliták tábora, a tizenkét törzs sátrai, négy csoportba osztva, amelyeknek mindegyike a vezető törzs nevét viselte.

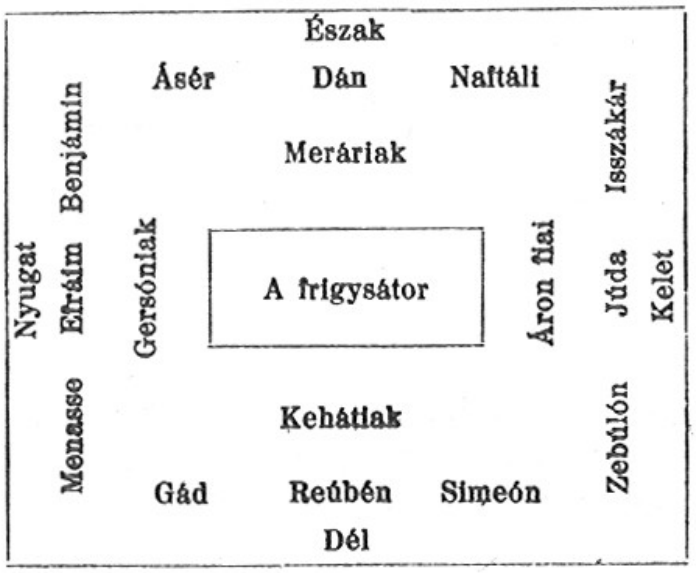

Num 2,9

Mind, akik megszámláltattak Jehúda táborában. Jehúda, Jisszákár és Zebúlon a vezető törzsnek, Jehúdának neve alatt foglaltatik egybe; hasonlóképpen a többi három törzs-csoport Reúbén, Efráim, illetve Dán nevét viseli.

Num 2,17

a leviták tábora. A levitáknak, – akiknek hordozniok kellett a frigysátort minden alkatrészével és tartozékával, – a menetoszlop közepén kellett elhelyezkedniök. A frigysátornak, amely az Isteni Jelenlétet jelképezte, mindig „Izráel gyermekeinek közepette" kellett lennie.
amint táboroznak, úgy induljanak. Figyelemreméltó a fegyelem szükségességének ismételt hangsúlyozása. Izráel, Isten hadserege, a nagy létszám ellenére értéktelen, ha hiányzik belőle a fegyelem és a rend. „A rend az ég első törvénye."

Num III.
A leviták és kötelességeik.

Num 3,1

nemzetségei. Már a talmudi hagyomány észrevette, hogy Mózes említése itt fölösleges, hiszen csak Áron leszármazottait sorolja fel. Ebből vezeti le azt a tételt, hogy az, aki embertársának gyermekét tórára tanítja, olyan, mintha atyja lenne (Szanh. 19b).

Num 3,4

odavittek idegen tüzet. Lásd Lev. X,1–7.
atyjuk, Áron színe előtt. Áron életében; v. ö. Gen. XI,28.

Num 3,6

Hozd közelebb Lévi törzsét. Az egész Lévi törzset Áron elé kellett vezetni, hogy ő jelölje ki feladataikat.

Num 3,7

Teljesítsék az ő őrizetét. Vagy: Végezzenek tisztséget körülötte. Hogy teljesítsék Áronnak és a többi papnak parancsait.
és az egész község őrizetét. Ők helyettesítik és képviselik az összes laikus izraelitákat a szentély szolgálatában.

Num 3,9

ők teljesen átadatnak neki. Szószerint: „adva, adva vannak"; az ismétlés nyomatékot fejez ki, a

teljes alárendeltséget akarja hangsúlyozni.
Izráel fiai részéről. Azaz, Izráel fiai közül. Isten meghatározza, hogy a leviták így különíttessenek el és emeltessenek ki az izraeliták egész tömegéből.

Num 3,10
teljesítsék papi tisztjüket. Ne hanyagolják el saját kötelességeiket olymódon, hogy azokat a nekik segédkező levitákra hárítják.

Num 3,12
minden elsőszülött helyett. Az elsőszülöttek megszenteltsége és a papi funkciók, melyeknek elvégzése kötelességük, az egyiptomi elsőszülöttek megöletésére vezethetők vissza. Azonban az aranyborjúnál az elsőszülöttek eljátszották papi előjogaikat, mivel résztvettek a bálványimádásban. A leviták kerülnek helyükbe elismerésül hűségükért és megingathatatlanságukért a hitehagyásnak abban az órájában.

Num 3,13
az enyéim legyenek. A leviták.

Num 3,15
minden férfiszemélyt egy hónapostól fölfelé. A levitákat ilyen módon számlálják, mert ők léptek az elsőszülöttek helyébe, akiket isteni parancs szerint „egy hónapostól kezdve” (Num. XVIII,16) ki kell váltani.
21–26
A gersóniaknak a frigysátor nyugati oldalán kellett táborozniok és feladatuk az volt, hogy falait vigyék.
27–32
A kehátiak táboroztak a frigysátor déli oldalán és vitték szent tárgyait: a frigyládát, az asztalt, a lámpást, az oltárokat, stb.

Num 3,32
És a leviták fejedelmeinek fejedelme. A tárgum így fordítja ezt a kitételt: ואמרכלא דממנא על רברבי לוא׳. (L. m. jer. Sabb. X,3). Eleázár kiemelkedik rangban az összes felügyelők közül. Ámbár ő volt a legmagasabb rangú, mégis sok munkát vállalt magára, ellentétben az olyan magasabb állást betöltő egyénekkel, akik a nehezebb feladatokat alantasaikra szeretik rábízni.
33–37
A meráriak a szentély északi részén táboroztak és feladatuk az volt, hogy szállítsák deszkáit, reteszeit, oszlopait, talpait, stb.

Num 3,38
kelet felől táboroznak. Ez volt a legelőkelőbb hely a táborban, mert innen közvetlenül lehetett bejutni a szentélybe.

Num 3,39
huszonkétezer. Ha összeadjuk a részleteket [7500 (23 v.) + 8600 (28 v.) + 6200 (34 v.)], akkor 22.300 jön ki, tehát 300-zal több, mint az itt megadott szám. A Talmud ezt az eltérést a következőképpen magyarázza: a levitákat az izraeliták elsőszülöttei helyett vették és számították, mint „kiváltásukat”. Ezért saját elsőszülötteiket, akiknek száma 300 volt, nem számítja itt, mert nem lehetett őket arra használni, hogy más elsőszülötteket helyettesítsenek (Bechóróth 5a).
40–51
A leviták beiktatása az elsőszülöttek helyébe.

Num 3,43
huszonkétezer és kétszázhetvenhárom. Az elsőszülöttek 273-mal voltak többen, mint a leviták és így nem volt ennek a 273-nak helyettese; ezeket külön ki kellett váltani, fejenként öt sékel fizetésével, ami megfelelt egy olyan öt éven aluli fiúgyermek kiváltási összegének, akit Istennek

szenteltek (Lev. XXVII,6).
Első pillantásra az ebben a fejezetben megadott számok kétségtelenül nehézségeket okoznak. 600.000 felnőtt férfi megfelel egy több mint kétmillió lelket számláló népnek. Hogyan találhatott életlehetőséget egy ilyen nagy tömeg a terméketlen Szinaj félszigeten, amelynek ma 10.000-nél is kevesebb lakosa van? De a Szentírás sehol sem állítja, hogy az izraeliták negyven évig a sivatag természetes termékeiből éltek, hanem hogy csoda által a mannából táplálkoztak (Exod. XVI,4.35). És ha nem tagadjuk meg elvből a csodák létezését lehetetlenségük címén, akkor az izraeliták csodálatos élelmezését el kell fogadni a pusztai vándorlás egész tartamára vonatkozólag. Azonkívül a sivatag teljesítőképességét nem lehet megítélni a mai viszonyokból. A „sivatag” szó nem jelent okvetlenül terméketlen területet, hanem lakatlan földet. Lehetséges, hogy a „sivatag” egykor a mainál sokkal több embernek nyujtott életlehetőséget. Vannak komoly bizonyítékok arra, hogy az az egész terület sokkal több csapadékot kapott és azért sokkal termékenyebb volt az Exodus korában, mint napjainkban. (Lásd: Huntingdon, „The Climate of Ancient Palestine”. Bulletin of the American Geographical Society, XL. kötet, 1908.)
Másik ellenvetés: Az elsőszülött férfiak száma: 22.273. Ez nagyon kis szám a férfilakosság összességéhez képest. De a szöveg csak azokra az elsőszülött férfiakra gondol, akik a számlálás idején húsz évnél fiatalabbak voltak. A törvénynek ugyanis nem volt visszaható ereje. Nem vonatkozott az összes elsőszülött férfiakra. Azok, akik akkor már maguk is apák és nagyapák voltak, nem tartoztak bele ebbe a számba.

Num 3,47
a szent sékel. Vagy: „a szentély sékele”; lásd az Exod. XXX,13-hoz szóló magyarázatot. A קדש szónak melléknévi értelme van, mint pl. לשון הקדש „a szent nyelv”.

Num IV.
A szolgálatra alkalmas leviták számbavevése és a szolgálat szabályai.

1–20. A kehátiak és kötelességeik.

Num 4,2
Kehát fiainak számát. Ez a fejezet a leviták második sorozásáról számol be. Arról a szolgálatról van itt szó, amelyet azoknak kell végezniök, akik a 30. és az 50. életévük között vannak. A kehátiaké az elsőség, mivel ők Mózes és Áron családjához tartoznak.

Num 4,3
szolgálatba lép. Szószerint: „ki a sereghez jön” (Deutsch). Ez talán azt is jelenti, hogy szervezett testületet alkottak, amely Isten szolgálatát végezte tisztek parancsnoksága alatt, mint ahogy a többi izraelitákat harcosoknak sorozták be (McNeile).

Num 4,4
a szentekszentje körül. A frigyláda, az asztal, a lámpás, az oltárok, a függöny és a szolgálati edények (12 v.) Az Imit régi fordítása: „a szentek szentje”, Deutsch: „a szentségek szentsége”.

Num 4,5
Áron és fiai menjenek be. Hogy befedjék a szent tárgyakat az előírt módon. A kehátiaknak így csak szállítani kellett a tárgyakat, anélkül, hogy közvetlenül megérintették volna azokat.
a takaró függönyt. A függönyt, amely válaszfalul szolgált.

Num 4,6
és tegyenek rá. A frigyládára, amely már be van takarva a függönnyel.

teljesen kék-bíbor ruhát. Jelképezve az ég kékségét és tisztaságát, „mint a szafir kristályának fényhatása és mint az ég színének tisztasága” Exod. XXIV,10.
rúdjait. A rudakat, amelyek a frigyláda tartozékai voltak, hogy könnyebben lehessen szállítani; Exod. XXV,14.

Num 4,7
a színkenyér asztalára. Lásd Exod. XXV,30.

Num 4,10
póznára. Deutsch: „saroglyára”. Mivel a lámpának nem voltak rúdjai, nem lehetett oly módon vinni, mint a frigyládát, vagy az asztalt. Ezért tartozékaival együtt egy táskaszerű tartályba tették és azt egy póznához kötötték.

Num 4,11
És az arany oltárra. A füstölögtető oltár; Exod. XXX,1.

Num 4,13
a hamutól. Lev. VI,5–6. szerint az áldozati oltár tüzét soha sem volt szabad kialudni hagyni. De minden valószínűség szerint az örök tűz parancsa nem vonatkozott a szállítás tartamára. Rási elbeszéli, – Jóma 21b alapján, – hogy az isteni tűz, amely leszállt az oltárra, az utazás alatt meghúzódott a takarók között egy oroszlán képében és egy edénnyel fedték be, hogy ártalmatlanná tegyék (Szifra, Támid V,5).

Num 4,16
Eleázárnak… tisztsége. Az ő feladata volt felügyelni a világító olaj, a fűszeres füstölőszernek, az örök ételáldozatnak és a kenőolajnak a szállítás céljából történő elosztására.

Num 4,18
Ne engedjétek kipusztulni. Azaz, gondoskodjatok arról, hogy a kehátiak ne haljanak meg valamely hanyagság vagy figyelmetlenség miatt, amelynek ti vagytok az okai.

Num 4,20
midőn eltakarják. כבלע-nak ez a fordítása bizonytalan és nem kielégítő. Talán jobb: „midőn lebontják” (Ehrlich). Eszerint בלע tő azt jelentené: szétszedni, lerombolni; v. ö. Jóma 5a. Az alacsonyabbrendű papság nem lehetett jelen a szentély lebontásánál és a szent tárgyak becsomagolásánál, nehogy megrendüljön lelkükben a szentély tisztelete.

II. Nászó.
(IV,21–VII.)

Num IV.

21–49. A levita-családok számbavevésének folytatása, és a frigysátor szállításával kapcsolatos kötelezettségeik részletezése.

21–28
A gérsóniaknak kell szállítaniok a szentély épületének és udvarának összes függönyeit és szőnyegeit.

Num 4,26
és minden munkát, amit velük tenni kell. Szószerint: „és mindent, ami azokkal történik” (Deutsch).

A Tárgum így adja vissza וית כל די יתמסר להון „mindent, ami rájuk bizatott”.

Num 4,27

parancsa szerint… minden vinnivalójuk. A gérsóniak teljesen alá voltak rendelve Áronnak és fiainak; ők jelölték ki számukra szolgálati kötelességük minden részletét.

Num 4,28

Itámárnak… keze alatt. Az ő személyes feladata volt felügyelni a munkára.

29–33

A meráriak és kötelességeik. Az ő dolguk volt a szentély és az udvar szilárd alkatrészeinek szállítása. Ez volt a legnehezebb a terhek között és ezért megfelelő szállítóeszközöket is rendelkezésükre bocsátottak; lásd a VII,8. versét.

Num 4,32

névszerint bízzátok reájuk. Minden embert külön, egyénileg jelöltek ki a neki szánt feladatra, hogy biztosítsák e nehéz szolgálat egyenlő és méltányos elosztását (Náchmánidesz).

34–49

A leviták megszámlálásának összege.

Num 4,47

a szolgálat munkája. A frigysátor felállítását a táborozásoknál és lebontását az indulás előtt, az előírás szerint.

és a teherviselés munkáját. A kehátiak, gérsóniak és meráriak szállítási kötelességeit.

Num 4,49

megszámláltattak. Szószerint: „megszámlálta” vagy „rendelte őket” (Deutsch).

Mózes által. Egyesek azt gondolják, hogy a ביד משה szavaknak tulajdonképpen az – פי ה׳ על után volna a helyük a 37. és 45. vers alapján (Baentsch).

Num V.

1–4. A tisztátalanok eltávolítása a táborból.

Num 5,2

küldjenek ki a táborból minden poklost. A tábor beosztásának részletezése és a vonulás rendjének megállapítása után következik a tábor rituális tisztaságának megőrzésére vonatkozó parancs. A tisztátalanoknak következő három fajtáját kell a táborból kizárni: 1. a poklost; 2. azt, akinek folyása van, (lásd Lev. XV); és 3. azt, aki halott érintése által lett tisztátalanná (Num. XIX,11–22). A hagyományos értelmezés szerint a poklost mindhárom táborból ki kellett zárni. Azokat, akik folyásos megbetegedésben szenvedtek, a szentély területéről (מחנה שכינה) és a szentély körüli levita táborból (מחנה לויה) zárták ki. Azt, aki halott érintése által lett tisztátalanná, csak a szentélyből zárták ki. Később Kanaánban, a városokon kívül külön házakat jelöltek ki a poklosok számára (Peszách. 67b).

5–10

Jogtalanság jóvátétele. Az anyagi tisztátalanság eltávolításának együtt kellett járni az erkölcsi hiányosságok kiküszöbölésével. Ez a rész, amely Lev. VI,1–7-et egészíti ki, azokkal a bírságokkal foglalkozik, amelyeket magánemberek tulajdona ellen elkövetett vétségek jóvátételekor kellett leróni.

Num 5,6

amit az emberek elkövetnek… az Örökkévaló ellen. Azaz, bármely jogtalanságot, ami emberek között elő szokott fordulni. Bachja, a nagy zsidó moralista, ezeket a szavakat így értelmezi:

„Minden jogtalanság, amit az ember embertársa ellen elkövet, egyúttal árulás Isten ellen is”.
hűtlenséget követve el az Örökkévaló ellen. Sikkasztás vagy embertársa vagyontárgyának jogtalan eltulajdonítása; lásd Lev. V,21. Az ott előírt törvényeket a jóvátételről és a bemutatandó bűnáldozatról itt kibővítve megismétli; a 7. versben a nyilvános bűnvallomás kötelezettségét írja elő és a 8. versben annak a megkárosított egyénnek tulajdonáról rendelkezik, aki elhalt anélkül, hogy olyan rokona maradt volna utána, akinek a jóvátételt megtéríthették volna.

Num 5,7
és térítse meg büntettének tárgyát. Azaz, adja vissza azt, amit jogtalanul tart birtokában. Az előbbi két ige („vallják be… elkövettek”) többesszámban áll, mert a 6. versben előforduló „egy férfi vagy nő” kiegészítője.
toldja hozzá ötödét. Lásd Lev. V,24.

Num 5,8
De ha nincs rokona a férfiúnak. A Talmud szerint ez csak egy prozelita esetére vonatkozhatik, aki meghal és nem hagy hátra örököst, mert nem valószínű, hogy lett volna olyan izraelita, akinek nem akadt volna közeli vagy távoli rokona. (Baba Qama 109a). A *„góél”* szónak „rokon”-nal való fordítására vonatkozólag lásd Lev. 275. l.
a papé legyen. Ő veszi azt át Isten képviselőjeként; v. ö. Lev. XXIII,20. „az Örökkévalónak legyenek szentelve a pap számára”.
az engesztelés kosán kívül. Lásd Lev. V,16.

Num 5,9
És minden adomány. Az a rész, amely a papot illette mindabból, amit áldozatul hoztak. Ez a pap eltartására szolgált és az ő törvényes tulajdonának tekintették.

Num 5,10
És mindenkinek a szentségei az övéi legyenek. Aki az oltárhoz hozza adományát, maga választhatja ki azt a papot, akinek juttatni akarja. Egy másik pap nem vitathatja el az áldozó fél által választott pap jogát.

11–31. Istenítélet féltékenységi ügyekben.

Ennek a rendelkezésnek az volt a célja, hogy a házasságtörésnek még a gyanúját is kiirtsa Izráelből. Mivel az ilyen bűn a társadalmi rend alapjait rendíti meg, szükséges volt, hogy a kétes esetekre világosság derüljön és hogy egyúttal az ártatlan feleség alaptalan féltékenykedés esetében védelemben részesüljön. Ha a férj házasságtöréssel gyanúsítja meg feleségét, odahozhatja őt a szentélyhez, hogy tisztázhassa magát esküvel és a „keserűség átokhozó vizének” megivásával. Ha az asszony ártatlan, nem történik baja, de ha valóban bűnös, akkor az eskü és a „keserűség átokhozó vizének” szertartása olyan következményekkel jár, amely által nyilvánvalóvá válik a házasságtörő asszony bűne. Ez a törvény az egyetlen határozott példa a Szentírásban az istenítéletre, de ez az intézmény általánosan el volt terjedve az ókorban és megtalálható a nyugateurópai népeknél is egészen a késői középkorig. A féltékenység istenítéletét Jóchánán ben Zakkai röviddel a Második Templom pusztulása után hatályon kívül helyezte. Ettől az időtől kezdve csak a válás volt szokásos a házastársnak bebizonyított hűtlensége esetén is.

Num 5,12
Ha valamely férfiúnak a felesége rossz útra tér. Letér a helyes útról és gyanússá lesz férje szemében. Ha a héber שטה ige pontozását egy kissé megváltoztatjuk, akkor így fordíthatjuk: „Ha valamely férfiúnak a felesége balgaságot követ el”. Erre alapítják bölcseink ezt a mondást: „Senki sem vétkezik, hacsak nem szállja meg a balgaság szelleme” (Szóta 3a).

Num 5,13
titkon maradt és ő tisztátalanná lett. Vagy: „titokban tisztátalanná lett”. Már egy tanú jelenléte is

kiküszöbölte a „szóta”-szertartást. Akkor az ügyet a tanú vallomása alapján intézték el (Szóta 31a).

Num 5,14

féltékenység szelleme. Azaz, ellenőrizhetetlen nyugtalanító érzés. A rabbik azt követelték a férjtől, hogy először tiltsa meg – tanúk jelenlétében – feleségének az érintkezést a gyanúsított férfiúval és csak akkor, ha az asszony nem engedelmeskedett, követelhetett a férj istenítéletet. De nem kerülhetett istenítéletre sor, ha a férj bármikép beleegyezett az érintkezésbe; lásd a 28. vershez szóló magyarázatot.

Num 5,15

és hozza áldozatát őérette. az előírt áldozatokat.
egy tized éfa Kb. 3–6 liter.
árpalisztet. Az áldozatokhoz általában inkább finom, mint durva lisztet használtak, inkább búza-, mint árpalisztet. Itt a gyanusított asszony megalázása céljából az árpaliszt használatát írja elő a Tóra. Állati bűnt követett el, tehát állati eledelből készüljön az áldozata (Rási, Szifré; Misna Szóta II,1).
ne… olajat és ne… tömjént. Ezek az örömnek és ünneplésnek jelképei, tehát nem illenek a szomorú alkalomhoz (Philo)
bűnre emlékeztető. Más áldozatokkal ellentétben ez nem az isteni könyörületre emlékeztet, hanem bűnre, aminek feltárását és büntetését Istentől várják. Dillmann szerint ez a kifejezés a vád *terminus technicusa;* lásd I. Kir. XVII,18; Ezek. XXI,28. kk.; XXIX,16.

Num 5,16

az Örökkévaló színe elé. Az égőáldozati oltár közelébe; későbbi korban a szentély keleti kapujához.

Num 5,17

szent vizet. A rézmedencéből, amely az oltár mellett volt (Exod. XXX,18). Ezt a medencét azokból a fémtükrökből készítették, amelyeket hűséges asszonyok adományoztak a szentély számára. Azt a nőt, akit hűtlenséggel vádoltak, éppen ennek a medencének vizével kellett próbára tenni. L. m. az Exod. XXXVIII,8-hoz szóló magyarázatot.
cserépedényben. Olcsó és durva anyagból készült ez, mint maga az áldozat.
porból. Az is szent volt a hely által, ahonnan vették.

Num 5,18

bontsa ki az asszony haját. A gyász jeléül (Lev. X,6), vagy szégyene jeléül; erkölcstelenségnek számított az, ha egy nő kibontott hajjal jelent meg a nyilvánosság előtt.
tenyereire. Hogy érzékeltessék vele az istenítélet súlyosságát. Ez talán arra fogja indítani, hogy bűnét töredelmesen megvallja.
a keserűség átokhozó vize. Víz, amely fájdalmas következményeket okoz (Rási, Szifré; l. m. Szóta 20a).
átokhozó. Helyesebben: „amely világosságot derít a bűnre” (Luzzatto a szamaritánus verzió nyomán).
19–22
A tisztítás esküje.

Num 5,19

férjed mellett. Vagy: „férjed hatalma alatt lévén”. Azaz, mint feleség a férje tekintélyét elismeri és a tudatában van annak, hogy hűséggel tartozik férjének. A pap az ártatlanság feltételezéséből indul ki.

Num 5,21

átokká és esküvé. Úgy, hogy az emberek a te nevedet, mint elrettentő példát és mint átkot emlegessék.

Num 5,22

Ámen! Ámen! Eredeti értelme: „Úgy legyen!” Egy megelőző kijelentésnek ünnepélyes megerősítése. Ha valaki rámondja az ámент az esküre, az annyi, mintha ő maga mondta volna el az

eskü szövegét (Sebuóth 29b).
Későbbi korokban az *ámen* lett a zsinagógában – megkülönbözésül a szentélytől – az imádkozók rendszeres liturgiai válasza. Gyakran ismételve mondták egy zsoltár vagy ima végén. Nagy értéket tulajdonítottak a rabbik az *ámen* áhítatos kiejtésének az imánál. „Aki az ámент kellő áhítattal ejti ki, annak számára kinyílnak a Paradicsom kapui" (Sabb. 119b). *Ámen* a mai beszédben egyik legelterjedtebb szó. Három nagy vallás belevitte a legkülönbözőbb fajú, a legeltérőbb éghajlati viszonyok és kultúrában élő népek mindennapi életébe.

Num 5,23
egy lapra. A ספר szó valami vakart vagy simított íróanyagot jelöl és csak átvitt értelemben jelent könyvet (Deutsch). A római korban egy zsidó hitre áttért nő, Helena királynő, arany táblát adományozott a szentélynek, amelyre a féltékenység istenítéletének a fejezete volt rávésve és a papoknak erről a tábláról kellett leírni az esküt (Misna Jóma III,10. Bávli u. a. 37b részletesen).
törülje bele a keserűség vizébe. Vagy: „mossa bele a keserűség vizébe". Jelképes cselekedet, amely azt fejezi ki, hogy az átok ezáltal belekerül az italba.

Num 5,24
És itassa meg az asszonnyal. Itt a később következő ivásról van tulajdonképpen szó, hiszen csak áldozás után itta meg az asszony ezt a vizet; 26. v. A helyes fordítás ez volna: „és ha a pap megitatja az asszonyt a vízzel, amely a bűnt napfényre hozza, a víz, amely a bűnt napfényre hozza, kerüljön bele és váljék keserűvé". Az eskü ünnepélyessége és a vele járó tiszteletet és félelmet keltő szertartás elriaszthatta az asszonyt a víz megivásától, kivéve, ha tökéletesen ártatlannak érezte magát (Speaker's Bible).
keserűvé válik. Azaz, rossz érzést és betegséget okoz.

Num 5,26
illatrészét. Lásd a Lev. II,2-höz szóló magyarázatot.

Num 5,27
az átokhozó. Lásd a 18. vershez szóló magyarázatot.
az asszony átokká lesz. Ennek a kifejezésnek az ellentétét Gen. XII,2-ben találjuk.

Num 5,28
ártatlan marad. A vizsgálat által ártatlannak bizonyult és Isten átélt szenvedéseinek jóvátételéül utódokkal áldja meg; ez Isten kegyének a jele a Szentírásban.

Num 5,31
Akkor ment lesz… a bűntől. Hogy t. i. meggyanusított egy ártatlan asszonyt (Szfornó). A rabbik azonban ezekből a szavakból azt következtetik, hogy az istenítélet hatástalannak bizonyul, ha a férj lelkiismeretét hasonló bűnök terhelik (Szóta 17b).
viseli bűnét. Ha bűnösnek bizonyult.

Num VI.
A názir törvénye.

Az előbbi fejezet elrendelte a bűn és szenny bizonyos formáinak kiirtását Isten népének köréből. Ez a fejezet annak az embernek életét szabályozza, aki nem elégszik meg az előírt kötelességek teljesítésével, hanem a szokottnál szigorúbb módot keres az önmegszentelésre. A názirság fogadalma három kötelességgel jár: 1. a haját nem vágatja le a fogadalom tartama alatt; 2. tartózkodik a részegítő italoktól; és 3. óvakodik a halottak megérintésétől. Gyakran tettek názirsági fogadalmat akár férfiak, akár nők tisztán személyi okból, mint pl. halálából betegségből való felgyógyulás után vagy régvárt gyermek születéséért. A fogadalom legrövidebb időtartama harminc nap volt, de vannak adatok olyan názirsági fogadalmakról is, amelyek hét évig tartottak. A Szentírás említ olyan názirt is, aki egész életén át názir volt, de amellett nem volt köteles az időhöz kötött názirság összes szabályait megtartani. Ismeretesek a rechabiták, akik nem ittak bort (Jer. XXXV),

és későbbi korban az esszeusok, akik félig szerzetesi életet éltek. Ez az intézmény megszűnt a szentély pusztulásával.

Num 6,2

különös fogadalmat tesz. A héber kifejezés arra utal, hogy világosan és ünnepélyesen megjelöl egy bizonyos célt.
názir-fogadalmat. Názir, aki elkülönödik vagy fel van szentelve. V. ö. Birák, XIII,5.7.
megtartóztatást fogadva. Vagy: „hogy tartózkodni fog” (Deutsch).

Num 6,3

bortól. A papnak is tartózkodnia kellett a bortól a szentélyben teljesített szolgálat alatt (Lev. X,9). A názir egész életét Isten szolgálatának tekintették; lásd azonban a 11. vershez szóló magyarázatot is.
részegítő italtól. Összefoglaló kifejezés a boron kívüli, többi részegítő italra.
ecetet. Megsavanyodott részegítő italból előállított készítményt.

Num 6,4

se magját. Egyesek az arab חרצם-mal (éretlen szőlő) hozzák összefüggésbe a megfelelő héber szót. A Misnában (Názir VI,1) vita van arról, hogy vajjon a magot vagy a héját kell-e érteni ezen; aki a héját érti rajta, úgy magyarázza: חרצן = חיצון.
se héját. A megfelelő héber szó, – miként az előbbi – csak itt fordul elő. A hagyományos értelmezés alapján fordítják így.

Num 6,5

borotva ne kerüljön fejére. A hajat teljes természetes fejlődésében az életerő jelképének tekintették. A názir szabadon növesztett haja jelképezte teljes odaadását Istenének. Minden erejével és képességével Teremtőjének szolgálatában áll.
szent. Itt azt jelenti, hogy elkülönödötten, távol a közönséges világi törekvésektől olyan életet éljen, amely önmegtagadással van tele és teljes odaadást jelent Alkotója iránt. A nyiratlan haj a megszentelt élet külső jele volt.

Num 6,7

Ne tisztátalanítsa meg magát atyjáért. A halottak érintése szempontjából az egyszerű názirt époly szigorú szabály kötötte, mint a főpapot (Lev. XXI,11). A názirok egy másik csoportja, amelyet a rabbik „Sámsón-típusú” náziroknak neveztek, figyelmen kívül hagyhatta a halott megérintésének tilalmát.
Istenének názirsága. Szószerint: „Istene koronája”; annak a jele és szimboluma, hogy életét Istenének szentelte. A hajzat ugyanazt jelentette a názirnál, mint a király koronája vagy a főpap süvege.

9–12. Akaratlan tisztátalanság.

Num 6,9

mellette. Abban a sátorban, melyben ő tartózkodik (Rási).
megtisztulása napján. A tisztátalanság megtörténte után a nyolcadik napon.

Num 6,11

amiért vétkezett. Ámbár akaratán kívül lett tisztátalanná, mégis engesztelésre volt szüksége. A názirnak vigyáznia kellett volna, hogy ne kerüljön semmiképpen olyan helyzetbe, amely tisztaságát veszélyezteti.
a halott által. A Talmud az על הנפש szavakat magára a názirra értelmezi, kifejtvén, hogy neki azért volt szüksége engesztelésre, mert fogadalma szerint tartózkodott a borivástól. Egyes rabbik véleménye szerint az embernek számot kell adnia minden szükségtelen önmegtagadásért. Ugyancsak bűnös az is, aki fölösleges böjtökkel sanyargatja magát (Ned. 10a).
szentelje meg fejét azon a napon. Újítsa meg fogadalmát engesztelése megtörténtének időpontjától

kezdve.

Num 6,12

És megtartózkodást fogadjon. Vállalja magára a názirság törvényeit arra az időtartamra, amelyet eredetileg megfogadott.
bűnáldozatul. Azért a bűnért, amelyet véletlenül követett el, amely által tisztátalanná lett.
elesnek. Nem számítódnak be a fogadalmi időbe.

13–21. Szertartások a fogadalom teljesítése után.

Num 6,13

hozzák őt. Szószerint: „hozza őt”. Azaz jöjjön el, felszentelt, nyiratlan fejével a találkozás sátra kapujához; lásd még a 18. verset.

Num 6,14

mutassa be áldozatát. Amely magába foglalta mind a négy szokásos áldozatot: *a)* égőáldozatot; *b)* vétekáldozatot; *c)* békeáldozatot; *d)* ételáldozatot.

Num 6,18

vegye… haját. Mivel a názir a fogadalom tartama alatt nyiratlanul viselte hajzatát Isten tiszteletére, természetes volt, hogy fogadalma befejeztével levágatta haját, fogadalma jelképét és Istennek oltárán elégette. A Misna korában a szentély egyik udvarában egy külön szoba volt kijelölve a názirok számára erre a célra. (Middóth II,5; 35a.)

Num 6,20

ihatik a názir bort. Feltehető, hogy a többi rávonatkozó korlátozás szintén megszűnt.

Num 6,21

azonkívül, ami vagyonából kerül. Vagy: ami tőle telik. Eltekintve mindattól, amit az e fejezetben felsorolt áldozatokon kívül nyujtani képes.
Fogadalmának megfelelően… így cselekedjék. Ezt a fogadalmakra vonatkozó intelmet világosan elmondja Deut. XXIII,24-ben: „Ami kijön ajkadon, vigyázz, hogy megtegyed, amint fogadást tettél az Örökkévalónak, a te Istenednek önkéntes felajánlással, amit kimondtál száddal”.

A.
22–27. A papi áldás.

Az egyszerű és szép háromszoros kívánságot, amely a 24–26. versekben következik ברכת כהנים-nak, „Papi áldás”-nak nevezik. Ez bizonyos értelemben koronája és pecsétje az egész szent megbizatásnak. Izráel íme teljesen felkészült magasztos feladatára, hogy Isten népeként induljon a Szentföld felé. A héber szöveg három rövid versből áll. Az elsőben három, a másodikban öt, a harmadikban már hét szó van. „Fokozatosan emelkedik az anyagi áldásért és védelemért való imától az isteni kegyet kérő fohászhoz, a szellemi értelemben vett áldáshoz, és abban a kérésben éri el csodálatos tetőpontját, hogy részesítse Isten legértékesebb adományában, a „sálóm”-ban, a békében: abban az eszményi mennyei adományban, amelyben minden szellemi és anyagi jólét bennfoglaltatik” (Kautzsch). Ennek a versnek tizenöt szava, az Istenbe vetett bizalomnak és az Istenben való hitnek egész világát tárja fel. Ezek a magasztos szavak fenséges ritmikával fűződnek egymáshoz, emelkedett ünnepélyességgel csengnek az ájtatoskodó fülében. A papi áldás volt az egyik legnagyobb benyomást keltő aktus a jeruzsálemi szentély kultuszában és előkelő helyet foglal el ma is a zsinagóga imarendjében. A szentélyben külön emelvényről hangzott el („dúchán” = az emelvény; innen ered a Papi áldás elmondásának szokásos elnevezése: *„duchenolás”*), a mindennapi áldozat bemutatása után, reggel és este. A zsinagógában már ősidők óta mondották a

mindennapi *Semóne-eszré (amidá)* imában. Az askenáz ritus szerint a kóhénok csak az olyan ünnepnapokon mondják a község felett a papi áldást, amelyek nem esnek szombatra. A szefard zsinagógákban a közönséges szombatokon is elmondják ezt nyilvánosan a kóhénok. Sok szép szokás fejlődött ki ezzel kapcsolatban. Velencében például az a szokás, amely bizonyára máshol is megvan, hogy a papi áldás elmondása alatt az apa gyermekei feje fölé terjeszti ki kezét és a kóhénokkal együtt mondja el az áldást. A papi áldásnak hagyományos dallamai vannak, amelyek részben az illető ünnep egyes kiemelkedő melódiáival vannak átszőve. A reformáció óta sok protestáns egyház liturgiájában is helyet kapott a papi áldás.

Num 6,23

Így áldjátok meg. A rabbik ezekre a szavakra alapítják azokat a külön szabályokat, amelyek a Papi áldásnál kötelezők: Csak kóhén, nem pedig „laikus" mondhatta el (Ketúbóth 24b); állva kell elmondani (Szóta 38a), kiterjesztett kezekkel (u. o.); a papnak józannak kell lennie az áldásmondásnál (Táánith 20b); és héber nyelven kell azt elmondani (Szóta 38a). Ezeknek az előírásoknak mélyreható értelmük van. Nem papi személy nem áldhat: az áldáshoz szükséges a megáldandó személy vagy tárgy szeretete és ismerete. Továbbá: nehéz dolog másokat megáldani, áldozatra és áhitatra való készség kell ehhez. És, hogy ne bizonyuljon az áldás mérgező lehelletnek, annak, aki az áldást osztja, teljesen „józannak" kell lennie; a vakbuzgó vagy az, akinek ítélőképességét a gyűlölet, vagy előítélet homályosítja el, sohasem áldhat meg valakit igazán. A héber nyelv szükségessége az áldásnál ép oly alapvető fontosságú, mint a többi követelés. Mindannak, ami a zsidót érinti, minden intézkedésnek az ő érdekében a szent nyelven kell történnie, azaz lefordíthatónak kell lennie héber kifejezésekre, és összhangban kell lennie a zsidó multtal és a zsidó eszményekkel.

24. Isten oltalma.

Num 6,24

Áldjon meg téged az Örökkévaló. Élettel, egészséggel és jóléttel.

téged. Miért van egyesszámban? Ennek a szokásos magyarázata az, hogy Izráel minden áldásának előfeltétele Izráel egysége, egész Izráelt szerves egységnek kell tekinteni.

és őrködjék fölötted. Nyujtson neked isteni védelmet baj, betegség, szegénység és szerencsétlenség ellen. Az Örökkévaló Izráel védője. Ő szabadítja meg lelkünket a haláltól, védi meg szemünket könnyektől és tartja vissza lábunkat a botlástól. A rabbik tág értelmet adtak ennek a három héber szónak: Isten áldjon meg téged vagyonnal, de őrizzen meg téged attól, hogy a vagyon rabszolgájává légy. Őrizzen meg téged Isten a bűntől, és óvjon meg téged minden ártalmas befolyástól (חמזיקין מן), ami oly gyakran az anyagi jólét következménye.

25. Isten kegyessége.

Num 6,25

Ragyogtassa az Örökkévaló az Ő arcát reád. A világosság a Szentírásban nemcsak a boldogságnak és tisztaságnak, hanem a barátságnak is jelképe. Ragyogó arccal nézni valakire, a Biblia nyelvén azt jelenti: barátságosnak lenni valakihez. Ha azt mondjuk, hogy Isten fordítsa „arcát" az ember felé és ragyotassa rá, az a feléje áradó isteni szeretetet és üdvösséget jelenti (Zsolt. LXXX,20). Ennek ellentéte egyik imánkba is belekerült: „Ne rejtsd el a Te arcodat tőlem". (U. o. XXVII,9.)

A rabbik ezeket a szavakat („ragyogtassa… arcát reád") tisztán szellemi értelemben veszik, a tudás és erkölcsi belátás adományát értik ezen. „Adja Ő neked a szemek világosságát, a sechina fényét; hogy égjen a prófécia tüze gyermekeid lelkében; ragyogja be a Tóra világossága otthonodat" (Szifré).

legyen hozzád kegyelmes. Ez többet jelent, mint az előbbi vers végén lévő „őrködjék fölötted".

Legyen Ő jóságos hozzád, és teljesítse kegyesen kívánságaidat. A rabbik a ויחנך szót így értelmezik: „Adjon Ő neked kegyet embertársaid szemében” (Szifré); azaz, tegyen téged szeretetre érdemessé és kedveltté mások szemében. Rabbi Chanina ben Dósza mondta: „Akiben a többi teremtménynek öröme telik, abban a Mindenhatónak is öröme telik” (Ábóth III,13).

26. Isten békéje.

Num 6,26

Fordítsa… arcát feléd. Fordítsa feléd figyelmét, jóindulatú gondoskodását.
és szerezzen neked. Szószerint: „tegyen neked”.
békét. „Béke jöttödnél, béke távozásodnál, béke minden emberrel. Nagy dolog a béke, mert az magába foglalja az összes áldásokat” (Misna Úkcin végén). A papi áldások pecsétje béke (Num r. XIV,18). A héber *„sálóm”* nemcsak minden bajtól és szerencsétlenségtől való mentességet jelent, hanem egyben egészséget, jólétet, biztonságot és nyugalmat is; „azt a békét, amely egyedül engesztel és erősít, amely megnyugtat és tisztánlátóvá tesz bennünket, amely feloldja lelkünk nyugtalanságát és megszabadít a kielégítetlen kívánság rabszolgaságából, amely az eredményesség tudatát nyujtja és a maradandóság érzetét adja önmagunk és környezetünk mulandóságának közepette” (Montefiore).
„A béke a rabbik szerint a világ egyik oszlopa: nélküle nem állhatna fenn társadalmi rend. Ezért tegyen meg az ember minden tőle telhetőt annak fenntartása érdekében. Ezért törekedtek a legnagyobb tudósok arra, hogy ők köszönjenek (héberül: „békével köszönteni”) előre az utcán a szembejövőknek. A béke gondolata domborodik ki abban a fohászban, amellyel a zsinagógai istentisztelet zárul; „Aki békét teremt az Ő magasságaiban, adjon békét nekünk, stb.” Kétféle kötelesség hárul ránk. Nemcsak magunknak kell békésnek lennünk, hanem másokat is békés életre kell nevelnünk. A béke gondolatának nemcsak az egyén, hanem a nemzet előtt is eszményként kell lebegnie. Vannak természetesen esetek, amidőn a háború nemes célok szolgálatában áll. Például a védelmi háború vagy a nemzet becsülete, a haza szabadsága, integritása érdekében folytatott háború. De nem helytálló az az állítás, hogy a háború elkerülhetetlen. Ez a felfogás végzetes a világbéke végleges megszilárdítása szempontjából. Az a zsidó, aki hű önmagához, állhatatosan kitart a béke gondolata mellett. A háborút szerető zsidó önmagával kerül ellentétbe. Csak a békét szerető zsidó lehet hű követője a prófétáknak, akik az emberiség boldog jövőjének megfestésekor előtérbe helyezték az egész emberi nem egységének gondolatát azzal, hogy olyan aranykorszak eljövetelét jósolták meg, midőn a nemzetek nem fognak fegyvert más nemzet ellen és nem tanulják többé a háború tudományát” (Morris Joseph).
A béke nem negatív fogalom és nem azonos a tétlenséggel. A béke mind az egyén, mind a társadalom szempontjából az összes emberi erők harmonikus együttműködését jelenti annak az erkölcsi és szellemi célnak eléréséért amelyet az emberek Isten Királyságának neveznek. A próféták vágyakoztak a messiási kor békéje után, amely szerintük áthatja majd a mindenséget és egységbe forrasztja a világ valamennyi nemzetét. Még a mező vadjai is beletartoznak ebbe a mindent átfogó keretbe (Jes. XI,6–10).

Num 6,27

És helyezzék nevemet. Hirdessék Izráel gyermekeinek az élő Isten áldott és jótékony közelségét. Ebben az Izráelért mondott imában a papok kimondták a nép előtt a Kimondhatatlan Istennevet. A szentélyen kívül *„Ádonáj”* helyettesítette a négybetűs Istennevet.
és én megáldom őket. T. i. Izráel gyermekeit. Az izráeliták azt mondják, miért bíztad meg a kohénokat, hogy áldásodat tolmácsolják? Mi csak a Te áldásodat kívánjuk. Erre Isten azt feleli: „Én vagyok az, aki a papokon keresztül megáldalak benneteket” (Szifré). A pap nem „közvetítő”; egyetlen pap sem mondhatja: *én* áldom meg Izráel gyermekeit, Isten a papok áldásának a forrása és csakis Ő teheti hatásossá a papok által elmondott áldást. Ők csak emberi megszólaltatói az isteni áldásnak.

Num VII.
A fejedelmek áldozatai.

Ez a fejezet a tizenkét törzsfő adományát sorolja fel, amelyet ők az oltár felszentelésekor mutattak be. Az adományozás akkor történt, amidőn Mózes a frigysátort felállítása után fölkente és felszentelte, valamint az oltárt és az összes eszközöket, amelyek vele kapcsolatban voltak (Lev. VIII,10–11). Időrend szempontjából ez a fejezet közvetlenül Lev. VIII. után következik. Az adományok a frigysátor szállításához szükséges ajándékokból, a templomi szolgálatra szánt arany és ezüst eszközökből, továbbá a felszentelési szertartáshoz szükséges áldozati állatokból állottak. Az áldozat-bemutatás tizenkét napig tartott. Minden nap egy másik törzsfő áldozatát mutatták be. Az elbeszélés, mely egyforma szavakkal írja le minden egyes törzsfő áldozatát, mutatja a magasztos ünnepélyességet, amit ugyanaz a szertartás mindennapi megismétlése jelentett. „A törzsfők egyike sem akarta túlszárnyalni a másikat; egyetértés honolt közöttük, egységes szellem, úgyhogy Isten mindegyiküknek áldozatát annyira értékelte, mintha az nemcsak a saját adományát mutatta volna be, hanem a társaiét is” (Num. r. XIV,13–14).

Num 7,2

akik azok fölött állottak, akik megszámláltattak. A tisztviselők, akiket kijelöltek, hogy Mózesnek segédkezzenek a számlálásnál: lásd I,4. köv.

Num 7,3

födött. A megfelelő héber szó még egyszer fordul elő Jes. LXVI,20-ban. Ott „födött hintóval” fordítja az Imit. Összefüggésbe hozzák az asszír *„cumbu”* szóval, amely kocsit, taligát jelent.

Num 7,9

vállon kellett vinniök. Nem lett volna illő, hogy a legszentebb tárgyakat szekereken szállítsák. Rudak voltak rajtuk, amelyeknek segítségével vállon vihették.

Num 7,10

az oltár felavatására valót. Miután a törzsfők a szekereket és ökröket ajándékozták a frigysátor és berendezése szállítására, további áldozatokat is hoztak az oltár felszerelésére.

Num 7,12

Nahsón, Amminádáb fia. Azok közé a fejedelmek közé tartozott, akik segédkeztek Mózesnek a népszámlálásnál (I,7), ő Júda táborának feje (II,3). A többi törzsfőnek a neve és a sorrend, ahogyan e fejezetben egymásután következnek, ugyanaz, mint a vonulásnál volt. „Nahsón így jutalomban részesült azért az odaadásért, amelyet Isten iránt tanúsított a Sós-tengeren való átkeléskor. Amidőn Izráel, az egyiptomiaktól szorongatva, elérte a tengert, a törzsek vonakodtak belépni a tengerbe, egyik a másikat unszolta, hogy az tegye meg az első lépést. Erre Nahsón, Júda fejedelme, félelem nélkül belegázolt a tengerbe, példát mutatva a kételkedőknek, abban a megrendíthetetlen hitben, hogy Isten nem fogja elhagyni Izráelt a szorultság idején” (Num. r. XII. fej. végén. U. o. XIII,4.7).

Num 7,13

százharminc sékel. Körülbelül 1700 gramm aranynak felel meg.
hetven sékel. Körülbelül 934 gramm aranynak felel meg.

Num 7,14

Titus római diadalívén láthatók ilyen tömjénezésnél használt kanalak a színkenyerek asztalának ábrázolásával kapcsolatban.

Num 7,17

békeáldozatnak. Ez az áldozat a hívő örvendő háláját fejezi ki Isten iránt.
A törzsfők áldozatai a későbbi rabbinikus szónokok kedvelt tárgyai közé tartoztak. Szerintük, ámbár az összes törzsfők áldozatai egyformák, mégis minden egyes törzs számára más és más jelentőséggel bírnak. Jákób idejétől kezdve, aki feltárta számukra a jövőt, mindegyik törzs ismerte a jövendő lehetőségeit a messiási korig; ezért az oltár felszentelésénél mindegyik törzsfő olyan

áldozatokat hozott, amelyek törzsének eljövendő történeti eseményeit jelképezték. Azon a jelentőségen kívül, mellyel minden egyes törzsfőnök áldozata az illető törzs számára bírt, jelképnek tekintették az áldozatokat a világ történetére vonatkozólag is Ádám korától a frigysátor felépítéséig. Jisszákár (18. v.), és Reúbén (30. v.) törzsfőjének adományaihoz és a 84. vershez fűződő magyarázatok alkalmas példái a rabbinikus jelképes értelmezésnek (Num. r. XIII,14–18).

Num 7,18

Jisszákár fejedelme. „Jisszákár törzse joggal tartott igényt arra, hogy az elsők között szerepeljen az áldozat bemutatásánál, mert ez a törzs a Tóra tanulmányozásának szentelte magát, belőle kerültek ki Izráel nagy tudósai és azonfelül ez volt az a törzs, amely a többieket arra ösztönözte, hogy felszentelési áldozatokat hozzanak. Mivel ez volt a tudomány törzse, adományai Tórához tartozó dolgokat jelképeztek. Az ezüst tál és az ezüst medence megfelelnek az írott és a szóbeli Tannak; és mindkét edény tele van lángliszttel, ami jelképe annak, hogy a két Tan nem ellentétes egymással, hanem egységet alkotnak és a legmagasztosabb tanításokat tartalmazzák. A lángliszt keverve volt olajjal, amint a Tóra tanulmányozásának párosulnia kell jó cselekedetekkel, mert az, aki a Tórával foglalkozik, jó cselekedeteket végez és távol marad a bűntől, örömet szerez Teremtőjének. A tíz sékel értékű aranykanál jelképezi a két táblát, melyen Isten Tíz parancsolata van, és amely magába foglalja a 613 törvényt (אנכי-tól אשר לרעך-ig 613 betű van, a törvények számának megfelelően), amint a kanál is tele volt füstölőszerrel. A három égőáldozati állat: a tulok, a kos, és a bárány megfelel a kóhénok, leviták és izraeliták hármas csoportjának: a kecskebak a prozelitákra céloz, mert a Tóra nemcsak Izráelé, hanem az egész világé; az a prozelita, aki a Tórát tanulmányozza, nem áll alacsonyabb fokon, mint maga a főpap” (Num. r. XVI.)

Num 7,30

Reúbén fiainak fejedelme. Reúbén törzsének adományai ősatyjuk, Reúbén életének eseményeit jelképezték. Az ezüst tál Reúbén szavaira emlékeztetett, amidőn megmentette József életét, akit testvérei meg akartak ölni, mert „az igaz nyelve olyan mint a válogatott ezüst”. Az ezüst medence, amelyből az áldozati vért fecskendezték, ugyanarra az eseményre emlékeztetett, mert Reúbén volt az, aki azt tanácsolta testvéreinek, hogy Józsefet ne öljék meg, hanem dobják inkább a gödörbe. A tíz sékel aranyból készült kanál jelképezte Reúbén tettét, aki visszatartotta Jákób fiait a vérontástól, azért volt vérvörös fénye az aranynak, amelyből a kanál készült. A kanál tele volt füstölőszerrel, Reúbén is böjttel és imával töltötte napjait, amíg Isten meg nem bocsátotta bűnét Bilhával és „az imája felszállt Istenhez, mint a füstölőszer”. Vétkének kiengesztelésére áldozta fel Reúbén a kecskebakot; míg a békeáldozat két barma Reúbén két nagy tettének felel meg: József megszabadításának és hosszú vezeklésének” (Num. r. XIII,18).
„A tizenkét törzsfő adományai teljesen egyformák voltak, mind a felajánlott tárgyak számában, mind nagyságukban és terjedelmük tekintetében. Egyik sem akarta felülmúlni a másikat; egység és egyetértés uralkodott közöttük, úgyhogy Isten mindegyiküknek áldozatát annyira értékelte, mintha az nemcsak saját adományait mutatta volna be, hanem a társaiét is (l. 69. l.). A tizenkét törzsfő adományainak végösszege szintén szimbolikus jelentőségű. A tizenkét ezüst tál megfelelt a tizenkét csillagképnek; a tizenkét medence a tizenkét hónapnak; a tizekét aranykanál megfelel a lélek tizenkét vezetőjének שנים עשר מנהינים בנפש (Num. r. XIV,18. Ezt a Midrás a Jecira könyvéből veszi, ahol a lélek 12 vezetője a következő testrészekből áll: két kéz, két láb, két vese, lép, máj, epe, bél, gyomor, nyelőcső [bárzsing]: Jecira könyve ed. Goldschmidt, több variánssal.) „A felszentelés összes ezüstjeinek súlya 2400 sékel volt.” Ez megfelel azoknak az éveknek, amelyek a világ teremtésétől Mózes fellépéséig, azaz negyvenedik életévig teltek el. A füstölőszerek számára készült aranykanalak súlya együttesen 120 arany sékel volt. Mózes életéveinek megfelelően (Tárgum ps. Jónáthán i. h. VII,86).

Num 7,89

hogy beszéljen Vele. T. i. Istennel.
hallotta a hangot, amint szót intézett hozzá. Azaz, Mózes közvetlen közelről hallotta a hangot, nem mint azelőtt a Szinaj csúcsának messzeségéből, hanem a szentélyből, amely most Izráelben volt: Exod. XXV,22.

„Mózes mindent felülmúló szerénységében úgy érezte, hogy küldetése a frigysátor felépítésével megszűnt, Izráel most már kielégítheti összes szellemi szükségleteit az ő segítsége nélkül is. De Isten így szólt: Amily igaz, hogy élsz, az eddigieknél sokkal nagyobb feladatot bízok most reád: te fogod megtanítani az Én gyermekeimet arra, hogy „mi tiszta és mi tisztátalan”, és te fogod megtanítani őket arra, hogyan hozzanak Nekem áldozatokat. Erre Isten Mózest a frigysátorba szólította, hogy kinyilatkoztassa neki a törvényeket és a tanokat. A hang, amely Mózest hívta, oly hatalmas erővel szólott, mint a szinaji kinyilatkoztatáskor, mégsem hallotta senki Mózesen kívül. Még az angyalok sem hallották, mert Isten szavait kizárólag Mózeshez intézte” (Num. r. XIV,21).

III. Beháalóthekha. (VIII–XII.)

Num VIII.

1–4. A menóra

A menóra elkészítésének leírását Exod. XXV-ből ismerjük már. Ex XXV,37-ben röviden utal arra, hogy a frigysátorban meg kell gyujtani a menórát; Ex. XXVII,21-ben Áron és fiai külön megbizatást kapnak erre a feladatra.

Num 8,2

Midőn felteszed a mécseseket. Szószerint: „midőn felhozod a mécseseket”, azaz, ha meggyujtod a menóra mécseit.

„Miért következik ez a parancs közvetlenül az oltár felszentelése után? kérdi a Midrás. A válasz: Midőn Áron látta, hogy a törzsfők milyen értékes ajándékokkal gazdagítják a szentélyt a felavatásnál, bánkódott, hogy sem ő, sem az ő törzse nem vehetett részt e felszentelés-ajándékozásban. Erre a Szent, áldott legyen Ő, megnyugtatta őt: „Esküszöm, a te dicsőséged nagyobb az övéknél, mert te gyujtod meg a menóra mécseseit” (Rási, Tanchuma). Egy másik rabbinikus elbeszélés így hangzik: „A szentélyt majd egy másik alkalommal is fel fogják szentelni mécsek gyujtása által, és akkor a te utódaid, a hasmóneusok fogják ezt végezni. Ezért nagyobb dicsőség vár reád, mint a törzsfőkre. Amit ők adományoztak a szentély számára, az csak addig lesz használatban, amíg a szentély fennáll, de a te chanukkamécseid örökké ragyogni fognak”.

a lámpás előrésze felé világítson. Áron itt azt a parancsot kapja, hogy a hét mécses kanócát oly módon rendezze el, hogy a hat mécses a középső felé árassza fényét (Megilla 21a). Izráel így szólt Istenhez: „Világ Ura, Te azt parancsolod nekünk, hogy előtted világítsunk: hiszen Te vagy a világegyetem beragyogója és a fény forrása?” „Valóban nem nekem van szükségem a ti világosságotokra”, hangzott az isteni válasz, „hanem a ti feladatotok az, hogy ébren tartsátok azt a világosságot, amelyet Én nektek példaadásul adtam a világ nemzetei számára” (Menách. 86b).

A menóra Izráel legkiemelkedőbb szimbolumai közé tartozik. A chanukkával való kapcsolata által a menóra jelképévé lett a szellem győzelmének az erőszak felett, a szellem diadalát pedig nem vívhatták ki sem erővel, sem hatalommal, hanem csak Isten szelleme által (lásd a haftárát, mely azonos a chanukka szombatjának a haftárájával). Izráelnek, az Örökkévaló szolgájának erőszak alkalmazása nélkül kell isteni feladatát teljesítenie. „Nem kiált, nem szól hangosan, nem hallatja az utcán szavát. Törött nádat nem tör el és pislogó kanócot nem olt el, igazságra viszi szét a törvényt” (Jes. XLII,2–3).

Jesája szerint Izráel küldetése: szellemi fényforrásként megvilágítani a környező sötétséget. „Ez az összes emberi gondolatok legmagasabbjai közé tartozik. Hogy ez az eszme mennyire újszerű volt, mutatja, milyen hosszú időre volt szükség ahhoz, hogy az a gondolat, amely szerint az erőszak nem

győzheti le a szellemet, utat törjön magának” (Moulton).

5–26. A leviták felszentelése.

A leviták kiválasztásáról a szentély szolgálatára III,5–10-ben szól, kötelességeiket a IV. fejezetben részletezi. Tekintettel arra, hogy a tábor elindulás előtt állott, szükséges volt, hogy immár formailag is felszentelje a levitákat kötelességeikre, amelyeknek teljesítése most feladatuk lesz.

Num 8,6

Vedd a levitákat. „Barátságos szavakkal. Mondd nekik: boldogok lehettek, hogy méltóknak talált benneteket a Mindenható, hogy szolgái legyetek” (Rási; l. még: Szifra, Párásath Millúim), „Mert Isten senkit sem szemel ki valamely feladat végzésére anélkül, hogy előzőleg próbára ne tegye, vajjon méltó-e erre a hivatásra. Nem mondta: „és a leviták legyenek az enyéim”, mielőtt próbára tette volna ezt a törzset és méltónak találta őket e kitüntetésre. Egyiptomban kizárólag Lévi törzse tartotta meg a Tórát és ragaszkodott Ábrahám hagyományaihoz. A többi törzs nem tartotta meg sem a Tórát, sem a szövetség zálogát, bálványkultuszt űzött az egyiptomiakhoz hasonlóan. A sivatagban is ez a törzs volt az, amely nem vett részt az aranyborjú imádásában. Ezért jogosan esett Isten választása erre a jámbor törzsre, amelyet ezen a napon felszentelt a maga és a szentély szolgálatára” (Num. r. XV,12; Tánch. Behául. ed. Buber XIII.).
tisztítsd meg őket. A rituális tisztátalanságtól.

Num 8,7

hintsd reájuk. Ehrlich véleménye szerint a megfelelő héber szó tulajdonképpen főnévi igenév. Nem jelenti tehát, hogy Mózes kötelessége személyesen elvégezni az összes leviták felszentelését, akik 8580-an voltak (l. IV,48). Ez több hónapot vett volna igénybe, ha egy ember végzi, hanem azt jelenti, hogy másokat bízzon meg a dolog végrehajtásával.
a tisztítás vizét. Szószerint: „a vétek vizét”: azaz azt a vizet, amely eltávolítja a vétket; Rási szerint ez a víz volt az, amelyet a vörös tehén (XIX,9) rendeletével kapcsolatban használtak holttest miatt való tisztátlanság eltávolítására. Tekintettel a leviták nagy tömegére, a felszentelésnél némelyiküknek bizonyosan szüksége volt erre a megtisztulásra.
és mossák meg ruháikat. Ezt írja elő rendszerint a Szentírás, ha valami rendkívüli vallási szolgálatra kell valakit előkészíteni; Gen. XXXV,2; Exod. XIX,10. Ez a tisztítási szertartás jelképezte a belső tisztaságot, amelyre mindenképpen szükségük van azoknak, akik a szentély tárgyaival foglalkoznak.

Num 8,10

az Örökkévaló színe elé. Az áldozati oltár elé.
tegyék rá kezeiket a levitákra. A nép képviselői a leviták képviselőire tették kezeiket, annak a kifejezésére, hogy az egész közösség hozzájárul szent megbizatásukhoz: v. ö. Lev. I,4.

Num 8,11

lengetéssel. „Lengetés” áll még a 13.,15. és 21. versben. Áron valószínűleg hátra és előre vezette a levitákat a szentélybe, vagy talán csak a kezét lengette felettük. Ennek a jelképes értelme félreérthetetlen. Mégpedig: miután az izraeliták felajánlják a levitákat Istennek, visszaadják őket az izraelitáknak, akiknek a szolgái, illetve képviselői lettek ők az összes szentélyhez tartozó dolgokkal kapcsolatban.

Num 8,12

És a leviták. Azaz, a leviták választott képviselői.

Num 8,16

Mert teljesen átadva vannak. Szószerint: „Mert adva, adva vannak”; *adva,* a frigysátor és a berendezés szállítására és *adva,* hogy énekeljék a szentély énekeit (Rási); ez a két főcsoportja azoknak a feladatoknak, amelyek rájuk vannak bizva.

Num 8,19

Izráel fiai. Ötször ismétli ezeket a szavakat a 19. versben. Ez kifejezésre juttatja a szeretetet, amelyet Isten érez az Izráel név viselői iránt (Lev. r. II).

hogy engesztelést szerezzenek. Itt talán nem a szokásos értelemben áll ez az ige, hanem a „befedni, védeni” értelemben, ami szintén megfelel ennek a héber tőnek. A leviták szinte védőgátként vették körül a szentélyt.

és ne legyen csapás. Rási szerint (l. jer. Peszách. IV,1 és Ps. Jónát körülírását) „Én kijelöltem a levitákat, hogy vegyék át a szentély szolgálatát Izráel gyermekeitől, akiknek a dolga volt ez azelőtt, és ezáltal megakadályozzák, hogy csapás legyen az utóbbiak között; mert ha az izraeliták közelednének a szentélyhez, akkor bizonyára csapás érné őket, mert ők méltatlannak bizonyultak a papi hivatásra”.

Num 8,21

És tisztálkodtak a leviták. Mivel rájuk hintették „a tisztítás vizét”; 7. vers.

23–26

A leviták szolgálati ideje. Kiegészítő szabályok a IV. fejezetben közöltekhez, a 25 és a 30 évek között lévőkre és az 50 éven felüli levitákra vonatkozólag.

Num 8,24

Huszonöt évestől fölfelé. A IV,3 szerint a levita szolgálat a 30. életévvel kezdődik.

Num 8,25

kilép a szolgálatból. Szószerint: „visszatér a szolgálattól”. Visszavonult a szentély körüli tényleges szolgálattól.

Num 8,26

Segítsen testvéreinek. Szószerint: „Szolgálja testvéreit” vagy „szolgáljon testvéreivel”. Segítsenek fiatalabb levita társaiknak, de ne végezzenek fontos vagy felelősséggel járó szolgálatot. A rabbik szerint feladatuk abból állt, hogy bezárták a szentély kapuit és résztvettek a karénekben (Rási, Szifré).

őrizve, ami rájuk van bízva. Segítsenek a frigysátor le- és felszerelésében a vonulás kezdetén vagy befejeztével (Rási). Megöregedett ember élete se legyen teljesen céltalan. Ennek is kell valami munkakört biztosítani.

Num IX.

1–14. A „második peszach”

Ez egy pótló peszach a második hó tizennegyedikén olyan emberek számára, akik akadályozva voltak a niszán havában megtartott peszach-áldozat bemutatására tisztátalanságuk vagy távollétük miatt.

Num 9,1

a második évben… az első hónapban. Ez a dátum egy hónappal előbbre esik, mint az, amelyikkel Numeri könyve kezdődik. „Ebből azt látjuk, hogy a Szentírás elbeszélései nem következnek szigorú időrendben egymás után” אין מוקדם ומאוחר (Szifré) Exod. XII,25; XIII,5–10-ből úgylátszik, hogy az a peszach, amelyről ott szól, a Kanaánban történő letelepedés utáni időkre vonatkozik. Külön utasítás kellett tehát a sivatagban megtartandó peszachot illetőleg.

Num 9,2

a maga idejében. „Még akkor is, ha peszach szombatra esik” (Szifré).

Num 9,3

estefelé. „Szürkületkor”; szószerint „a két este között”; lásd az Exod. XII,6-hoz szóló magyarázatot.

Num 9,5
És megtartották a peszachot. A hagyomány szerint ez volt az egyetlen peszacháldozat, amelyet a sivatagban bemutattak (Szifré).

Num 9,7
miért csorbíttassunk meg. Azaz, miért legyünk megakadályozva? Véletlen és időleges tisztátalanság miatt miért legyünk csekélyebbek a többi izraelitánál, amennyiben nem vehetünk részt az ünnepi szertartásban?
áldozatát. Lásd a 13. verset is.

Num 9,10
közületek, vagy utódaitok közül. Az Imit régi fordítása: „nálatok vagy nemzedékeiteknél".
vagy messze úton van. Úgyhogy nem tudná elérni idejében a szentélyt, hogy ott mutassa be áldozatát.

Num 9,13
irtassék ki. Nem emberi törvényszék által.

Num 9,14
jövevény. Héberül: *„gér"*; letelepedett nemzsidó, aki Izráel gyülekezetéhez csatlakozott és magára vállalta, hogy megtartja a Tóra törvényeit és rendeleteit.
rendszabása szerint tartsa meg. Neki úgy kell megtartania a peszach összes szabályait mind az első, mind a kiegészítő peszachra vonatkozólag, mint a bennszülött izraelitának.

15–23. A tüzes felhő a frigysátoron.

Ez a rész Exod. XL,34-gyel függ össze, midőn Mózes elkészítette a frigysátort „és betakarta a borulat a találkozás sátrát és az Örökkévaló dicsfénye betöltötte a hajlékot". Változatlan szokás volt, hogy akkor indultak útnak, midőn a felhő felemelkedett a frigysátorról és megálltak, midőn a felhő leereszkedett és addig táboroztak azon a helyen, amíg a felhő ott volt.

Num 9,15
befödte a felhő a bizonyság sátrának hajlékát. Mint Isten jelenlétének megnyilvánulása Izráel közepette. Nem födte be az egész építményt, az udvart és a többi részt hanem csak azt a részt, ahol a frigyláda volt.
este. Az emberi szem számára tűz alakjában nyilvánult meg Isten jelenléte.

Num 9,17
És amikor elszállt a felhő. Ez a vers és a következő rész a fejezet végéig Exod. XL,36–38-nak a kibővítése.

Num 9,18
Az Örökkévaló parancsára. Az izraeliták nem tudták, mennyi ideig maradjanak egy-egy táborhelyen; de a felhőt tartották szem előtt mint Isten jelenlétének jelképét; a felhő megmozdulásait Isten parancsának tekintették, amelynek haladéktalanul engedelmeskedniök kell.

Num X.

1–10. Az ezüst harsonák.

Az ezüst harsonák azt a célt szolgálták, hogy megszólaltatásukkal egybehívják a gyülekezetet, vagy a fejedelmeket a szentélybe szólítsák, vagy hogy jelezzék a tábor elindulását, vagy háború jelzésére. A harsonák hosszúak és keskenyek voltak, csak a végükön szélesedtek ki, eltérően a *sófártól* vagy a

Jóbél kosszarvától (Lev. XXV,9). Titus diadalívén Rómában látható a harsonák ábrázolása.

Num 10,2

vert munkával. Egyetlen ezüstlemezből készítették.

Num 10,3

És ha megfújják őket. Vagy: „És mikor azokkal egyet fújnak” (Deutsch).
az egész község. Azaz, az egész község képviselői és a családfők.

Num 10,4

És ha csak az egyiket. Ha egy harsonát szólaltattak meg, ez azt jelentette, hogy csak a fejedelmek gyülekezzenek egybe; ha kettőt, az egész népet hívták össze.

Num 10,5

És ha riadót fújtok. Héberül: *„terúá”,* rövid, éles szaggatott hangok sorozata.
a táborok… keleten. Jehúda, Jisszákár és Zebúlon.

Num 10,6

a táborok… délen. Reúbén, Simeón és Gád.
riadót fújjanak elindulásukra. Azaz, más és más jelt kellett fújni a vonulásra induláskor a négy törzs-csoport mindegyike számára (Nachmanidesz).

Num 10,7

kürtjelet adjatok. Vagy „egyenest fújjatok” (Az Imit régi fordítása); vagy „egyhuzamban fújjatok” (Deutsch).

Num 10,8

örök törvényül. Hogy csakis a papok fújják ezeket a megszentelt harsonákat.

Num 10,9

és emlékezetbe juttok az Örökkévaló, a ti Istenetek színe előtt. E harsonák zengése bátorítja és felvidítja a harcba indulókat és egyben eszköze lesz az isteni segítséghez folyamodásnak; és így Isten a veszély órájában megemlékezik róluk és megmenekülnek. Arról, hogy a harsonák használatát a harcban ebből a szellemi szempontból értelmezték, tanuskodik II. Krón. XIII,12–16 és I. Makk. IV,20; V,33.
és megszabadultok. Mint II. Krón. XIII,12–16-ban.

Num 10,10

És örömötök napján. Nyilvános örömünnepeken, pl. győzelem után. A hagyomány ezt a kifejezést a szombatra korlátozza (Szifré).
ünnepeiteken. Peszach, Sábuóth, Rós-hasáná, az Engesztelés napja, Szúkkóth ünnepe. Ezeken az ünnepeken külön áldozatokat mutattak be; Lev. XXIII, és Num. XXVIII, és XXIX. A Szifré szerint ez a szó a három zarándokünnepre utal.

B. A Szinajtól Móábig. (X,11–XXI.)

Num X.

11–34. Elindulás a Szinajtól.

Tíz hónappal és tizenkilenc nappal a Szinajhoz való megérkezés után indultak el Móáb és a

Szentföld felé. A felhőtől irányítva a megfelelő időben Párán sivatagában ütöttek tábort.

Num 10,12

vonulásaik. Vagy: „vándorlásaik”; mint XXXIII,2-ben. A legtöbb zsidó magyarázó úgy értelmezi ezt, hogy az előírás szerint, ahogy a vonulás rendje megállapíttatott.
és megállt a felhő Párán sivatagában. Annak jelzésére, hogy ott tábort kell ütniök.
Párán. A Szinaj félsziget északi részén fekszik. Keleti határa azon a vonalon van, amely a Holttengertől az Akaba-öbölig terjed, mely valószínűleg megfelel a mai *et-Tih*-nek. Párán fontos állomást jelentett a sivatagi vándorlásokban. Mielőtt elérték, két táborhely volt még: Kibrót-hattáava (XI,35) és Hacérót (XII,16).

Num 10,17

Ekkor lebontották. A vonulás tartamára lebontották; a tulajdonképpeni építményt, a deszkákat, a függönyöket és más nehéz alkatrészeket hat szekérre rakták, amelyeket külön erre a célra tartottak (VII,5–9). (Lekach Tób i. h.)

Num 10,21

a szentély vivői. Azaz, a szentély szent tárgyainak vivői.
felállították. Gérsón fiai és Merári fiai.
amazok jöttéig. Azaz, mielőtt megérkeztek Kehát fiai a frigyládával és a többi szent tárggyal. Mire Kehát fiai megérkeztek, a frigysátor fel volt már építve, ők aztán elhelyezték benne a frigyládát és a többi szent tárgyat.

Num 10,25

utóhada. Vagy: „befejezője” (Deutsch). Feladatuk az volt, hogy összegyüjtötték az elmaradottakat, gondjaikba vették azokat, akik elbágyadtak az úton; hogy az elveszett tárgyakat megtalálják és visszaadják a tulajdonosoknak.

29–32. Hóbáb.

Mózes felszólítja Hóbábot, hogy maradjon náluk mint vezető.

Num 10,29

Hóbábhoz… Mózes apósa fiához. A rabbinikus hagyomány szerint Hóbáb azonos Jitróval, Mózes apósával. Reúél Jitrónak, illetve Hóbábnak volt az apja. Exod. II,18., ahol Jitró leányai hívták Reúélt, atyjukat, nem okoz nehézséget. A rabbik helyesen magyarázzák, hogy gyermekek gyakran nevezik nagyapjukat „apának” (Szifré).

Num 10,31

légy tehát számunkra a szemünk. Mivel Midján határos volt Szinajjal és Páránnal, ő bizonyára alaposan ismerte azt a területet. A IX,15. köv.-ben említett felhő tulajdonképpen nem vezette őket, csak meghatározta az időt, amikor el kellett indulniok vagy amikor le kellett telepedniök. Hóbáb válaszát nem közli a szöveg; de következtetni lehet Birák I,16-ból és IV,11-ből, hogy beleegyezett, hogy „szem” legyen számuka a sivatagban.

33–34. A vándorúton.

Num 10,33

És elindultak. Ezek a szavak megjelölik azt a pillanatot, amidőn valóban elindultak a Szinajról, ami már előzőleg a 12. versben meg volt említve.
három napi útra. „Amidőn Isten megparancsolta Izráelnek, hogy induljon el a Szinajról, ahol sok törvényt kaptak, az izraeliták vidámak voltak. Ahelyett, hogy egy napi utat tettek volna meg a Szinajtól, ahogy azt Isten parancsolta, három napig meneteltek megállás nélkül. Úgy viselkedtek,

mint a gyermek, aki a tanítás végeztével sietve rohan el az iskolából, nehogy a tanító visszahívhassa." (Jelamdénu; Sabb. 117a, Tósz. s. v. פורענות).

ládája. Csak e különös alkalommal, midőn megkezdték a vonulást, haladt a frigyláda elől, hogy bizalom és bátorság töltse el lelküket (Ibn Ezra). Egyébként a frigyládát és tartozékait a Kehátiak a vonulás idején a menet *közepén* vitték.

hogy keressen. A megfelelő héber ige később (XIII,2.16–17 stb.) kikémlelni értelemben fordul elő. Az ittenihez hasonló jelentése van még Deut. I,33-ban is. (L. még Ezek. XX,6.)

Num 10,34

fölöttük volt nappal. Ez a kifejezés (L. még Zsolt CV,39. „Kiterített felhőt takarónak".), úgy látszik, azt jelenti, hogy a felhő nemcsak jelzésül szolgált, hanem árnyékot is adott, amely óvta a menetelőket a nap perzselő hevétől.

35–36. Könyörgő imák.

Ezek a versek a könyörgő imákat tartalmazzák, amelyeket a sivatagban mondtak a frigyláda elindulásakor és visszahelyezésekor; és még ma is érezzük, miként hatotta át a szent lelkesedés Mózes kortársait, amidőn meghallották ezeket a szavakat. Ezeket a verseket mondják mind a mai napig a frigyszekrény kinyitásakor és bezárásakor, midőn a Tórát felolvassák. Ez a két vers megfordított *nún*-betük közé ékelődik, ami vagy azt jelenti, hogy nem itt van az eredeti helyük; vagy hogy más forrásból származnak (talán „az Örökkévaló harcainak könyvé"-ből, lásd XXI,14), és a Tóra egy külön részének, tekercsének vagy esetleg „könyvének" tekinthetők. Egyes talmudi tekintélyek úgy gondolták, hogy Numeri könyve három részből áll (I–X,34; X,35–36; XI–XXXVI), és eszerint a Tórának *hét* könyve lenne. „A Bölcsesség kivágta hét oszlopát" (Péld. IX,1) a Tóra *hét* könyvére vonatkoztatták (Sabb. 116a).

Num 10,35

amikor elindult a láda. A frigyláda, amely Izráel törzseinek élén haladt, jelképezte Istent népe élén, amint védelmezi és támogatja őket és vezeti a végső győzelem felé. „Izráel a sivatagban vándorolt és nem tudta, melyik oldalról jöhet valamely pusztai nép váratlan támadása. Villámgyorsan, nesztelenül, mintha a homokból nőttek volna ki, csaphattak le arab bandák a vándorokra. De ők bíztak az Ő védelmében, akinek szeme sohasem szunnyad" (Expositor's Bible).

szólt. Azaz, szokott szólani; ez az úgynevezett „frequentativum" alak.

Kelj föl… szétszórassanak. „Mély benyomást keltő harci kiáltása ez az igazságnak a tévedés ellen, a becsületességnek a bűn ellen" (Abrahams). Izráel ellenségei Isten ellenségei. Midőn Isten fölkel Izráel ellenségei ellen, szétszóródnak azok, miként a sötétség is eloszlik a napfénytől.

Num 10,36

Izráel ezreinek tízezrei közé. Héberül: רבבות אלפי ישראל. A második kifejezés: „ezreinek" *(„alfé")* azt is jelenti, hogy „családok", vagy „családkötelékek". Ehrlich az egész kifejezést Isten szinonimájának tekinti, és így fordítja: „Te, aki Izráel ezreinek a tízezrei vagy" – nagyon méltó megszólítása Istennek, midőn a frigyláda egy győzelem után visszatért; v. ö. II. Kir II,12., ahol Élijáhut nevezi Elisa „Izráel szekérhada és lovasainak"; vagy az isteni címet: „a Seregek Ura". Sok évszázaddal a mózesi kor után ismétli, illetve felhasználja a zsoltáros azt az ősi imát, amely közben nem évült el: „Keljen föl Isten, széledjenek el ellenei és futamodjanak meg gyűlölői előle" (Zsolt. LXVIII,2). Bárcsak mi is szemünk előtt tartanók ezeket az ősi, halhatatlan szavakat és elmondanók minden fáradozásunk kezdetén és végén az ősi fohászt, „amely az Isteni Jelenlétért fohászkodik munkánk megkezdésénél és befejezésénél" (Maclaren).

Num XI.
Zúgolódás és lázongás.

Ez és a következő három fejezet az egymásután következő lázongásokról számol be, amelyek a Szinajtól való eltávozás után törtek ki. Ezeknek lett a következménye, hogy ez a nemzedék nem juthatott el a Szentföldre.

1–4. Tabeérában.

Num 11,1

panaszkodott. Szószerint: „mint a panaszkodók”. A megfelelő héber ige még Écha III,39-ben fordul csak elő. Lázongtak és panaszkodtak, ahelyett, hogy a megpróbáltatásokat Istenbe vetett bizalommal viselték volna.

az Örökkévaló tüze. A büntetés gyors és rettenetes volt. Vagy villámlás (Jób I,16) volt az, vagy csodálatos lángok előtörése (Lev. X,2), vagy tűzvész, amelyet igazságos büntetésnek tekintettek, mivel közvetlenül a bűn elkövetése után keletkezett.

Num 11,2

Mózeshez; és imádkozott Mózes. A Midrás ezt a hasonlatot hozza: „Egy király haragudott a fiára. Mit tett a fia? Elment apja barátjához, és mondta, menj, eszközölj ki apámnál bocsánatot számomra” (Szifré).

lecsillapodott. Kialudt.

Num 11,3

Tabeéra. Azaz: „égés”.

4–35. A vágyakozás sírjai.

Num 11,4

És a gyülevész nép. A héber szó megvetést fejez ki és a mindenhonnan összegyűlt népséget, azaz csőcseléket jelenti. Az Exod. XII,38-ban említett „gyülevész tömegről” van szó, amely csatlakozott az izraelitákhoz és velük együtt vonult ki Egyiptomból.

és újra sírtak Izráel fiai is. Az elégedetlenség ragályos, mint a bűn. „Nem is szenvedtek annyira, hanem inkább okot kerestek a zúgolódásra” (Szifré).

Num 11,5

Emlékezünk. „Egyiptom természetes csemegéit itt teljességükben és ízletességükben érzékelteti a szöveg, látszik a leíráson a személyes tapasztalat” (Speaker’s Bible). Ezek a szavak bepillantást nyujtanak azokba a rabszolgalelkekbe, akik többre becsülték Egyiptom fokhagymáját, mint a szabadság kenyerét.

ingyen. Ókori írók tanúskodnak, hogy Egyiptomban a hal nagy tömegben volt kapható és hallatlanul olcsó volt.

Num 11,7

koriandrum magva. Körülbelül olyan nagy, mint egy szem bors; Exod. XVI,31.

mint a bedólach színe. Lásd a Gen. II,12-höz szóló magyarázatot. A manna valószínűleg fehér volt. A hasonlat bizonyára arra vonatkozik, hogy a bdellium fénylik vagy ragyog.

Num 11,8

és íze olyan volt, mint az olajlepény íze. A lepénynek megfelelő héber szó (לשד) csak itt fordul elő és Zsolt. XXXII,4-ben, ahol „üdeség”-nek fordítja az Imit. Mások zsiradéknak, vagy velőnek fordítják az idézett zsoltárban ezt a helyet. Exod. XVI,31-ben az áll, hogy úgy ízlett, mint a mézzel készített lepény, az „olajos” íz kétségtelenül őrlés és felmorzsolás után keletkezett.

10–15. Mózes elbátortalanodása és panasza.

Num 11,10

családjai szerint. A siránkozás általános és leplezetlen volt.
szemében visszatetszett. Szószerint: „szemeiben pedig rossznak tetszett”. (Az Imit régi fordítása.) Vagy: „elszomorodott”.

Num 11,11

miért nem találtam kegyet szemedben. „Ezek a kétségbeesésnek szavai, nem a hitetlenség zúgolódása; azért mondja Istennek, hogy segítséget és szabadulást kérjen Tőle” (Keil).

Num 11,15

balsorsomat. Azaz, reményei és fáradozása eredménytelenségét; v. ö. Élijáhunak kétségbeesett panaszát. I. Kr. XIX,4-ben, és Jeremiásét, Jer. XV,10-ben. „*A balsorsomat:* az eredménytelenségét annak a feladatnak a teljesítésében, amelyet nem háríthat el, mert Istentől ered. Ez oly fájdalmas érzés, mely mindig akkor lép fel, ha egy szellemi vezető hiába fáradozik és küszködik az érzéketlen tömegekkel, amelyekhez a szeretet és a kötelesség szálai fűzik” (Holzinger). A hagyomány szerint ברעתם („balsorsukat”) volt az eredeti szöveg. Ez egyike az „Írástudók javításainak” (Rási, Szifré).

16–30. A „hetven vén”.

Num 11,16

akikről tudod, hogy ők a nép vénei. Akik érett korban vannak és megvan a képességük bölcsességük által, hogy megosszák veled a vezetés fáradalmait.

Num 11,17

a szellemből, amely rajtad van. De ez nem jelenti Mózes szellemi erejének csökkenését. „Miként a gyertya fénye sem csökken, amelynek tüzénél más gyertyákat is meggyujtanak” (Szifré).
veled együtt. Felruházva Mózes prófétai hatalmának egy részével, elhallgattathatnák a zúgolódókat és segítenének kiküszöbölni a levertséget és kishitűséget.

Num 11,18

Szenteljétek meg magatokat. Legyetek készek, hogy átvegyétek az Isten által ígért ajándékot.

Num 11,22

hogy elég legyen nekik. Mózes csodálkodzik az isteni ígéreten. Isten hatalmát nem ismeri fel helyesen ebben a pillanatban. A Szentírás itt sem titkolja Mózes emberi vonásait.

Num 11,23

Vajjon rövid-e az Örökkévaló keze? Azaz, nem elég hatalmas-e?

Num 11,25

a felhőben. Szellemi eksztázis lett úrrá rajtuk, amelynek hatása alatt hirdették Isten dícséretét, az Ő akaratát és az Ő jóságát. A prófétálás kifejezésen itt nem jövendölés értendő, hanem az a képesség, amelynek felhasználásával oktatták és feddték a népet, olyan tekintéllyel, amelynek forrásaként Istent ismerték fel a hallgatók.
de többé nem. „Aznap prófétáltak, de később soha” (Szifré). Nem volt a feladatuk, hogy állandóan osztozzanak Mózessel vezetői szerepében. Maimonidesz azokat az embereket, akik isteni kinyilatkoztatásokban részesülnek, olyanokhoz hasonlítja, akiknek az éjszakáját villámfények világítják meg. „Egyeseknek megadatik, hogy a villámló fényt gyorsan egymás után következő sorozatokban fogják fel; ezek olyanok, mintha folytonos ragyogásban lennének; és az ő éjszakájuk olyan világos, mint a nappal. Ez a prófétálásnak az a kimagasló foka, amelyet Mózes, a legnagyobb próféta ért el. Mások a prófétai villámfényt nagy időközönként kapják; ezen a fokon áll a legtöbb próféta. Vannak viszont olyanok, akik egész éjszaka csak egyszer látják a villám fényét. Ez azokra

vonatkozik, akikről a Szentírás azt írja, hogy „prófétáltak, de többé nem” (Maimonidesz, Móre Nebuchim. Bevezetés, ed. Sulzbach a–b).

Num 11,26

Eldád… Médád. Kettő a hetven vén közül visszautasította a megtiszteltetést és a táborban maradt. Annak ellenére ugyanaz az eksztázis szállotta meg őket, mint a többieket.

a feljegyzettek között voltak. Ők is azok közé tartoztak, akiket eredetileg felvettek a „hetven vén” névsorába.

Num 11,27

egy fiú. Vagy: „a fiú”. Valaki, akinek a neve ismeretes volt előttük, de itt nincs megemlítve; valószínűleg Mózesnek egyik szolgája. Egyes hagyományok szerint ez Gérsóm, Mózes fia, más vélemények szerint Józsua (Szifré).

Num 11,28

tiltsd el őket. Szószerint: tartsd vissza vagy zárd el őket. Tartsd vissza őket további prófétai tevékenység kifejtésétől. Félt, hogy Mózes befolyása és tekintélye csökkenne az által, hogy olyan emberek prófétálnak, akik nem Mózestől kapták a prófétai szellemet.

Num 11,29

Féltékeny vagy te miattam? Vagy: Engem féltesz?

Bárha az Örökkévaló egész népe próféta volna. Ez a kijelentés is bizonyítja Mózes jellemének kiemelkedő nagyságát. Népét jobban szereti, mint önmagát. Ha valaki valóban nagy és fenkölt, azt kívánja, hogy mindenki olyan, vagy még jobb legyen, mint ő maga. Távol áll tőle az, hogy Eldád és Médád viselkedése miatt elégedetlen legyen, sőt azt kívánja, hogy egész Izráel részesüljön az isteni szellemben, „Mózes kifejezésre juttatja meggyőződését, amely minden időkre szól, hogy a szellem birtoka nem korlátozódik egyes egyénekre, vagy néprétegekre” (McNeile).

31–34. Az Isteni ígéret teljesülése.

Num 11,31

a tenger felől. A tengeren át; valószínűleg a mai Akaba-öböl felől.

és odavetette őket a táborra. A szél ereje csökkent, és a fürjek, amelyek kimerültek a hosszú tengeri úttól, lehullottak a magasból.

két könyöknyire a föld színe felett. Mivel olyan alacsonyan repültek, könnyen el lehetett őket fogni.

Num 11,32

összegyüjtötték. Rakásokba halmozták, majd kiteregették a napon, hogy megaszalódjanak.

Num 11,33

igen nagy csapással. Szenvedélyes falánkságuk kielégült, de túlságos jóllakottságuk megölte őket; lásd Zsolt. LXXVIII,26–31; CVI,13–15.

Num 11,34

Kibrót-Hattáava. Azaz: „a vágyakozás sírjai”.

Num 11,35

Hacérótba. Fekvését nem tudták eddig megállapítani.

Num XII.
Mózes igazolása.

Mózes megnyugvással viselte el népe panaszait és zúgolódásait, és – amint látni fogjuk – a gyávaságból hirtelen vakmerőségbe csapó fellépésüket is. Ellenségei támadtak saját házanépéből is.

E fejezet elmondja, miképpen fordult ellene egyetlen fivére és egyetlen nővére.

Num 12,1

És Mirjám és Áron beszélt. Úgy látszik, Mirjám volt a kezdeményezője a gonosz beszédnek Mózes ellen. A Szentírás aránylag keveset beszél Mirjámról. Először az egyiptomi elnyomás alatt szerepel, amint vigyáz a gyékénykosárra, mely megóvta Mózest a pusztulástól. Aztán sok esztendővel később a Sás-tengeren való átkeléskor ő vezette a nők karénekét. „Énekeljetek az Örökkévalónak, mert fönségesen fönséges Ő.” (Exod. XV,21.) Mirjám érdeméért – így szól a zsidó legenda – egy forrás kísérte az izraelitákat vándorlásaik alatt egészen Mirjám haláláig (Sabb. 35a és Rási). Tragédia, hogy egy ilyen prófétalélek elkövette azt a bűnt, amelyért jogosan érdemelte meg az ebben a fejezetben leírt kemény büntetést.

a kúsi asszony. A kérdéses nő egyesek szerint Cippóra volt. Ő ugyanis Midjánból származott és Midján egyik neve Kúsán (Chab. III,7). Ma már tudunk arról, hogy volt egy északarábiai nép, melyet „kúsi”-nak neveztek. Mások a „kúsi” szót a szokásos értelmében „etiópiai”-nak veszik. Ez esetben Mózes második házassága egy délegyiptomi nővel adott okot Mirjámnak és Áronnak a szóbeszédre. További részleteket nem mond a Szentírás, ezért próbálja a legenda a hiányt pótolni és az űrt kitölteni. A Cippóra szót felbontják a Midrásban צפו וראו [מה נאה] „nézzétek és lássátok [mily szép]”. Azért nevezik „kúsi”-nak, ámbár nem etiópiai volt, hanem midjánita, mert amint az etiópiaiak arcszíne elüt a többi emberekétől, úgy Cippóra is kitűnt az összes nők közül szépségével (Szifré). (Güdemann mesterien kimutatja ennek a legendának a fejlődését a *Monatschrift* 1870. évfolyamában 27–32. old.)

Num 12,2

csupán csak Mózessel. Miután rosszat beszél Mózesről és így jelentőségét is lekicsinyelte, azt kérdezte: „Monopoliuma van-e Mózesnek az isteni közlésekre? Nem vagyunk-e vele mi is egyenjogúak?”

És az Örökkévaló hallotta ezt. Mózes nagyon szerény és nem törődik a méltánytalansággal, amit ellene elkövetnek. Ezért Isten veszi őt védelmébe (Nachmanidesz i. h.).

Num 12,3

És a férfiú Mózes nagyon szerény volt, [szerényebb]. Ezek a szavak megmagyarázzák, hogy miért nem tett Mózes semmit védekezésül. „Ezek a szavak, valamint, azok a részek, melyekben Mózes hasonlóképpen minden kétértelműség nélkül számol be saját hibáiról is (XX,12. köv.; Exod. IV,22. köv.; Deut. I,37), mesterkéletlenségről tanúskodnak, ami egyformán bizonyítja valóságukat és ihletettségüket” (Speaker’s Bible.)

Num 12,4

hirtelen. A megtorlás azonnal bekövetkezik.

Num 12,5

és kimentek ők ketten. Elkülöníttetnek Mózestől, mert az ember teljes dícséretét csak távollétében illik elmondani (Szifré). Ez a dícséret a 7. és 8. versben áll.

Num 12,6

Ha lesz köztetek próféta. Vagy: „Ha valaki közületek próféta”. „Oly értelemben, mintha az lenne: ם נביא מכ próféta közületek” (Deutsch). Az Imit régi fordítása a következő szót ideveszi és így fordítja: „Ha lesz közöttetek próféta, az Örökkévalóé”.

látomásban… álomban. „Egyes nagy prófétáknál, mint például Jeremiásnál, az álmok, mint a prófétai kinyilatkoztatás forrásai, teljesen elvesztették értéküket” (Gray).

Num 12,7

ő meghitt egész házamban. Méltónak találtatott Isten bizalmára mindenben. Mózes a legkiemelkedőbb a próféták között. Míg a későbbi próféták főleg a saját kortársaikat intették és biztatták, addig Mózes minden időknek szólt, örök szabályokat és minden nemzedék számára érvényes törvényeket közölve velük.

Num 12,8

szájról-szájra. Ugyanaz, mint „színről-színre” (Deut. XXXIV,10). Ezek az átvitt értelemben értendő kifejezések azt jelentik, hogy a „legvilágosabb, legközvetlenebb és legegyszerűbb közlési módon. A kép onnan származik, ahogyan az emberek egymással közölnek dolgokat, amelyekről azt akarják, hogy világosan értsék meg és amelyeknek tekintetében semmi kétséget nem akarnak hagyni” (Friedländer).

nem homályos szavakban. Ezt a megkülönböztetést a Midrás azzal a hasonlattal fejezi ki, mely szerint Mózes a látomásait abból a világos képből nyerte, amelyet a tiszta tükör mutat (המאירה אספקלריא), míg a többi próféta látomásai azokhoz az elmosódott képekhez hasonlítanak, amelyeket a homályos tükör mutat. (Lev. r. I,14; v. ö. különösen משנת רבי אליעזר XI. és köv.)

az Örökkévaló hasonlóságát. Szószerint: „alakját”. (Az Imit régi fordítása.) Nem Isten valóságos lényét látta, amit ember nem láthat, hanem mindíg abban a megjelenési formában jelent meg neki Isten, amelyben az alkalomhoz mérten jónak látta; mint például először az égő tüskebokorban.

Num 12,9

távozott. Amint a bíró eltávozik, miután megvizsgálta az ügyet és a gonosztevőket elítélte.

Num 12,10

Mirjám poklos volt. Áron nem kapott büntetést, mivel ő csak belesodródott a testvére elleni támadásba. A poklosságot a Gondviselés büntetésének tekintették rágalmazás vétsége miatt (שם רע = מוציא מצורע), mivel a rágalmazó erkölcsileg poklos. (L. még Lev. 115. l.)

Num 12,11

Kérlek, Uram. Áron most megalázva érzi magát és úgy beszél testvéréhez, mint ahogy a feljebbvalóhoz szoktak szólni.

ne ródd fel nekünk vétekül. Ne hozd ránk bűnünk következményeit.

Num 12,12

mint a halott gyermek. „Ne hagyd, hogy viseljük ennek az általunk elkövetett gonosz ostobaságnak a következményét. Ne hagyd, hogy ő olyan legyen, mint a halott, hogy olyanná legyen, mint aki félig elpusztult testtel született.” (Moffat.)

Num 12,13

És Mózes kiáltott az Örökkévalóhoz. Teljes bocsánatot ad mindkettőnek és őszinte részvétet tanusít súlyosan sujtott nővére iránt.

Isten, kérlek, gyógyítsd meg őt. Szószerint: „Isten kérlek, gyógyítsd, kérlek, őt”. Ez az ima a rövidség mintaképe. Oly sokat mond az öt rövid, egyszerű héber szóban!

Num 12,14

nem szégyelné-e magát hét napig. Ha egy apa megszégyeníti a leányát nyilvánosan, a lány nem vonulna-e teljesen vissza legalább hét napra? Mennél inkább, ha a Mennyei Atya Mirjámra jónak tartotta nyilvános büntetést kiszabni, legalább is ennyi időre vissza kell vonulnia a nyilvánosságtól.

Num 12,15

És kizáratott Mirjám a táborból. Miként a poklosok.

amíg ismét be nem bocsátották Mirjámot. Ezt Mirjám iránti tiszteletből tették. „Mirjám várt az ő testvérére, Mózesre egy órát, amint írva van „és ott állt a nénje távolabb, hogy megtudja, mi történik vele” (Exod. II,4). Viszonzásul ezen testvéri cselekedetért Izráel népe hét napig várt Mirjámra a sivatagban” (Szóta 9b).

Num 12,16

Hacérótból. Lásd a XI,35-höz szóló magyarázatot.

Párán sivatagában. Lásd a X,12-höz szóló magyarázatot.

IV. Selach.
(XIII–XV.)

Num XIII.
A kémek és jelentésük.

Egyes tudósok szerint az izraeliták győzelme Árád királya felett (amiről XXI,1–3 számol be) Kanaán legdélibb részén, ezen a helyen következett be. Az izraeliták megsemmisítő győzelmet arattak ellenségük fölött és az esemény színhelyét *„Hormá”*-nak, *„pusztulás”*-nak nevezték el. Sikerük olyan átütő volt, hogy Mózes felfogása szerint megérett a helyzet arra, hogy ebből az előretolt állásból megkezdjék a Szentföld meghódítását. Amint Deut. I,22-ből tudjuk, az izraeliták akkor Mózeshez jöttek és mondták: „Hadd küldjünk férfiakat magunk előtt, hogy kikémleljék számunkra az országot”. És sikeresen be is nyomultak volna Kanaán földjének a szívébe, ha áthatotta volna őket az a bátor szellem, amire okvetlen szükség van az ilyen vállalkozásokhoz. Ez és a következő fejezet arról tanúskodik, hogy nem ez a szellem töltötte el a népet. Tizenkét embert küldtek ki, hogy kikémleljék az országot és megismerjék a meghódított terület minőségét és a rajta élő nép erejét. Negyven nap múlva visszatértek. A többségnek az volt a véleménye, hogy teljesen kilátástalanul vennék fel a küzdelmet a hatalmas őslakókkal. Ez természetesen demoralizálta a népet.
A „kémek” epizódja fordulópontot jelentett mindazok életében, akik rabszolgaságban születtek. Gyávaságukkal és zúgolódásukkal, amellyel a kémek jelentését fogadták, bebizonyították, hogy nem alkalmasak egy szabad nemzet feladatainak elvégzésére. El kell pusztulniok a sivatagban. Harmincnyolc évi vándorlás alatt egy új nemzedéknek kellett felnevelkednie, amely nem ismerte Egyiptomot és a rabszolgaságot. Ezek már kemény küzdelmek között megedződtek, szabadságban éltek és ezáltal érdemesekké váltak és alkalmasakká lettek a Szentföld meghódítására és megtartására.

1–24. A kémek kiküldése.

Num 13,2
Küldj el. Héberül: *selach lechá.* Szószerint: *„Küldj el magadnak”.* A rabbik kiemelik a *„lechá”* („magadnak”) szót, és így értelmezik: „Ha akarsz kémeket küldeni, megteheted” (Szóta 34b).
atyáik törzséből. Hogy az egész nép osztozzék a vállalkozás iránti érdeklődésben és a felelősségben.
mindazt, aki fejedelem. Nem ugyanazokat a fejedelmeket, akik a népszámlálásnál játszottak vezetőszerepet (I,5), hanem előkelő embereket, akik alkalmasak ilyen súlyos feladat elvégzésére.

Num 13,4
neveik. Lásd az I,15-höz szóló magyarázatot a Numeriban előforduló nevek jelentőségéről. Az előttünk lévő felsorolásban több név rövidített alakban szerepel; pl. Palti Paltiélből, Gaddi Gaddiélből és Gemalli Gemalliélből.

Num 13,16
És elnevezte Mózes Hóséát… Jehósuának. A név megváltoztatása tulajdonképpen már az Amálék fölött kivívott győzelem idején történt, Exod. XVII,9 köv. Hóséa azt jelenti, „Ő segített”. Mózes az eredeti név elé egy betűt tesz az Istennévből és így megváltoztatta azt *Jehósuára,* azaz: „Ő segíteni fog”. Ezzel utal egyúttal a segítség forrására is. A Talmud szerint Mózes imádkozott Józsuáért, „Bárcsak Isten megszabadítana téged a kémek tanácsától” (Szóta u. o.).

Num 13,17

a déli vidéken. Szószerint: „a szikkadt földön”; Kanaán déli részén, amely Kádéstól északra nyúlik néhány mérföldnyire Hébrón előttig, és a Sóstengertől nyugatra terül el a Földközi-tengerig; sztyepszerű terület, amely átmenetül szolgál a tulajdonképpeni sivatag felé.
a hegyek közé. Palesztina déli részének hegyes vidékeire gondol.

Num 13,20

az ország gyümölcséből. Beszámolójuk kézzelfogható bizonyítékául.
a szőlő zsengéjének ideje volt. Július vége vagy augusztus eleje.

Num 13,21

Cin sivatagától. Párán sivatagától északkeletre, Kanaán déli határán.
Rehóbig. Az ország északi részén, a Hermón-hegység lábánál, a Jordán forrásainak közelében.
Hamát felé. A Hamát felé vezető útig. Szűk hágó a Hermón- és a Libánon-hegységek közt, gyakran említi ezt a Szentírás, mint a Szentföld legészakibb határpontját (XXXIV,8).

Num 13,22

Ahimán, Sésaj és Talmaj. Valószínűleg családcsoportok nevei; találkozunk ezekkel a nevekkel még Józsua korában is (Józs. XV,14).
Anák. Szószerint: „nyak”; a Negeb bennszülöttei, úgy látszik, nagyon magasak és karcsú termetűek voltak; ebből keletkezett az a feltevés, hogy ők egy óriás-faj maradványai.
Cóan. Ősrégi város, több mint 2000 évvel ante alapíttatott és a 19. egyiptomi dinasztia kezdetén újjáépítették.

Num 13,23

völgyig. Héberül: *nachal;* jelenti a folyót és a szűk völgyet, mely a folyó medre. Kettős jelentése azzal függ össze, hogy szárazság idején eltűnik a víz ezekből a völgyszerű folyómedrekből.
Eskól. Szószerint: szőlőfürt.

25–33. A kémek jelentése.

Num 13,26

Kádésba. Sok éven át a törzsek táborhelye volt a vándorlások idején és a Kanaánba való végleges bevonulásnak is ez volt a kiinduló pontja. A mai *Ain Kádis*-sal („Szent Forrás”) azonosítják. „A szikkadt sivatag terméketlen, elhagyatott vidékéről csodálatos hirtelenséggel egy friss zöld oázisba jutottunk, amely szokatlan és alig képzelhető el ezen a vidéken. Folyóvíz csörgedezett a hullámzó fű alatt” (Trumbull).

Num 13,27

tejjel-mézzel folyó az. Rágalmazók módszerét követve, elbeszélésüket az ország dícséretével kezdték, hogy ne keltsenek később gyanút a népnél, midőn rosszat mondanak. Jól tudták, hogy egy olyan jelentésnek nincs kilátása arra, hogy hitelre találjon, amelyben egy csepp igazság sincs (Szóta 35a).

Num 13,28

Csakhogy. Most következik a jelentésnek az a része, amely bátorságukat szegi és amelynek alapján a nép az ország meghódítását lehetetlennek véli.

Num 13,29

Amálék… a hitti. Lásd a fejezet végén lévő magyarázatot.

Num 13,30

És Káléb csitította a népet. A következő fejezetben (XIV,6.30) Kálében kívül Józsua is állást foglal a tíz hűtlen kiküldött kém ellen. Mivel Józsua Mózes szolgálatában állott, Kálébnak engedte át a szót. Azt remélte, hogy reá inkább fog hallgatni a nép abban a hangulatban.
amely… zúgolódott. Ez a két szó nincs meg a szövegben. Az összefüggés alapján egészítik ki ezzel

a szöveget. Grätz אל helyett על-t olvas. Erre nincs nagy szükség, mert például Ezekiélnél igen gyakran fordul elő על helyett אל.

Num 13,32

És rossz hírét. A büntetés, amellyel Isten Mirjámot sujtotta, elrettentő súlyosságával mutatta, milyen keményen bünteti Isten a rágalmazást. Az ő példája azonban nem riasztotta vissza a bűnös kémeket, akik röviddel ez eset után hamis jelentést hoztak a Szentföldről és rágalmazásokkal lázongásra bírták az egész népet Isten ellen (Num. r. és Tanchuma XIII,1-hez).
lakóit fölemésztő ország. Mely nem termel annyit, hogy eltartsa őket; v. ö. Ezekiél XXXVI,8.11–14.30.

Num 13,33

az óriásokat. Őskori óriások; Gen. VI,4 is említi ezeket. A kémek azért használták ezt a nevet, hogy növeljék annak hatását, amit az anakiták legyőzhetetlenségéről elmondtak (W. H. Green).
ugyanolyanok voltunk az ő szemükben. Vagy: „úgy kellett hatnunk az ő szemükben”. Azok, akik önmagukat sáskáknak tekintik, azok feltételezik – még pedig joggal –, hogy mások is ilyennek nézik őket.
A kémek bejárták az egész országot déltől északig. A Szentföld hosszúsága kb. 180 angol mérföld és átlagos szélessége a Földközi-tenger és a Jordán között kb. 40 angol mérföld. Az országot három, észak-déli irányban futó sávra lehet felosztani. Mégpedig 1. a tengerparti síkság, amely a tenger mentén halad 4–15 mérföld szélességben. Ez nagyon termékeny. Magában foglalja a híres Sáron-síkságot és a filiszteusok sík földjét. 2. A síkság mögött, és vele párhuzamosan emelkedik a „hegyvidék”, a Szentföld gerince. A hegyvidéktől keletre jóformán átmenet nélkül meredeken esik le, a 3. Jordán völgyébe és a Sóstengerhez. Ezeken túl van Gileád és Moáb felföldje, a mai Transjordánia. A legrégibb elbeszélésekben Palesztinát „a kanaániták országának” vagy az „emóriták földjének” nevezik; ebből az következik, hogy ezek voltak a legrégibb őslakók. Már ősidőkben hittiták telepedtek le Kanaánban, akik hatalmas birodalmat alapítottak az országtól északra. (Fővárosukat kiásták a mai Boghazköi török helység közelében, nem messze Ankarától.) Az izraeliták honfoglalása idején mindenféle törzsek keverten laktak az országban. Ezek között a legfontosabbak voltak a kanaániták (azaz, valószínűleg: „alföldiek”), akik nagyobbára a tengerparton és a Jordán völgyében laktak; a hittiták és jebusziták délen, a későbbi Júdea területén; a hivviták ettől északra, a későbbi Sómrón területén; és még fentebb északra a perizziták laktak. Az emóriták (azaz valószínűleg: „felföldiek”) északon laktak, de Kelet-Jordánia déli részén is. A filiszteusok települése a tengerparti síkság déli részén volt.

Num XIV.
Vakrémület, siránkozás és lázadás.

Num 14,1

fölemelte és hallatta hangját. Vagy: erre kifakadt az egész gyülekezet és szót emelt.
sírt… éjjel. „Midőn sírásuk hangja a mennybe érkezett, így szólt Isten: ‘Ti most ok nélkül sírtok; de eljön az idő, amidőn majd okotok lesz sírni ezen a napon’. Akkor határoztatott el, hogy a szentély ugyanazon a napon, Áb. hó 9-én fog elpusztulni, úgyhogy az a nap örök időkre a sírás napja lesz” (Taanith 29a).

Num 14,4

Válasszunk vezért. Héberül: נתנה ראש; Nech. IX,17 idézi még ezt a kitételt. Ezzel összefüggésben Ehrlich azt hiszi, hogy ez olyan kifejezés, mint נתן קול vagy נתן ערף és hasonlók, és azt jelenti: „határozzuk el, hogy visszatérünk Egyiptomba”. Azzal érvel, hogyha rabszolgákként akartak visszatérni, miért kellett ehhez vezért választaniok? Erre csak akkor lett volna szükség, ha az egyiptomiak ellen hadat akartak volna viselni. Ez nem valami logikus érvelés, mert addig is szükségük lett volna vezérre, amíg visszajutnak Egyiptomba.

Num 14,5

arcukra borultak. Lesujtva a bánattól és a szégyentől.

Num 14,6

megszaggatták ruháikat. Mint amikor súlyos családi gyászról vagy valamely rettenetes szerencsétlenségről értesülnek.

Num 14,8

Ha kedvel bennünket az Örökkévaló. Ha semmit se tennének, ami által elvesztenék Isten kegyét.

Num 14,9

mert a mi kenyerünk lesznek ők. Azaz, könnyen elpusztíthatjuk őket.
árnyékuk. Gyakran használt képes kifejezés, amelyet jól megértettek a forróégövi országban (McNeile).
A לחמנו („a mi kenyerünk") szó a mannára is vonatkozhatik, és a סר צלם szószerint „eltávozott árnyékuk", arra utal talán, hogy a manna elolvadt délben (Exod. XVI,21). Ennek a résznek eszerint ez lenne az értelme: „Ne féljetek az ország lakosságától, mert ők olyanok, mint a manna, midőn az árnyék eltűnik; azaz, ha kisüt a nap, akkor nem marad belőlük semmi. Az Örökkévaló velünk van: ellenségeink megsemmisülnek „ne féljetek tőlük" (Ephraim Lenczic).

11–25. Isten haragja és Mózes könyörgő imája.

Num 14,12

megsemmisítem őket. Hasonló értelme van ennek a héber igének Exod. XV,9-ben.
majd téged teszlek nagyobb… nemzetté. Mózes egy második Ábrahám lenne, így az ősatyáknak tett eskü, hogy a magzataik örökölni fogják az országot, mégis teljesülni fog.

Num 14,13

De meghallják az egyiptomiak. Mózes, a hűséges pásztor, az embereknek az önmegtagadás utólérhetetlen példáját adja. Visszautasítja a neki és utódainak szánt dicsőséges jövőt, csak azért, mert Izráelnek nem lenne ebben része. Kéri Istent, hogy kímélje meg népét saját dicsőségére való tekintettel. A nemzetek félreértenék Izráel megsemmisítését; azt hinnék, hogy ez azért történik, mert Istennek nincs elég hatalma, hogy bevezesse őket abba az országba, amelyet nekik ígért.

Num 14,17

hadd bizonyuljon nagynak az Úr hatalma. Nyilvánuljon meg a Te hatalmad nagysága a nemzetek szemeláttára abban, hogy a bűnösök iránt türelemmel vagy és a bűnüket megbocsátod. „Isten irgalmában megnyilatkozik az Ő hatalma is. Győzedelmeskedik szeretete és szelídsége által az emberek balgaságán és gyengeségén és az emberek saját akaratuk ellenére végre kénytelenek követni Isten szent és magasztos céljait" (Montefiore). Mózes így érvel: Isten kímélje meg az Ő népét tekintettel az Isteni irgalomnak Ő általa kinyilatkoztatott „tizenhárom tulajdonságára", amelyeket Exod. XXXIV,6–7 sorol fel és itt újra elmond; lásd *Exodus,* 391–394. Exodusban az van Istenről, hogy ő רב חסד ואמת „nagy a kegyelemben és az *igazságban",* ebből megtanulhatják a halandók, hogy embertásaink iránt a „szeretetnek" meg kell előznie az „igazságot". „Mindenképpen igazat mondj, de gondoskodjál arról, hogy azt szeretettel mond". Még szemléltetőbb a 18. versben előforduló kifejezés: „nagy a kegyelemben". Itt az „igazság" kifejezés teljesen hiányzik, mintha arra akarna bennünket tanítani, hogy vannak esetek, mikor mindenképpen a szeretetet kell előtérbe helyezni.

Num 14,19

szereteted nagysága szerint. Nem pedig az ő érdemeik csekélysége szerint.
Egyiptomtól egész mostanig. Az a gondolat, hogy Isten mindíg megbocsátott, bátorságot ad Mózesnek, hogy most is erre kérje Őt. Máskép van ez embertársainkkal. Ha valaki már sokszor megbocsátott nekünk, szégyeljük magunkat, hogy erre ismét kérjük. De Isten sohasem zárja be az

ima és a megbocsátás kapuit.

Num 14,20

a te szavad. A te kérésed.

Num 14,21

Azonban, ahogy élek és ahogy tele van az Örökkévaló dicsőségével. Amennyire igaz, hogy Én élek, és amennyire igaz, hogy a föld összes népei el fogják ismerni az Én mindenhatóságomat és dicsőségemet és tiszteletet fognak adni az Én nevemnek, épannyira igaz, hogy meg fogom büntetni azokat, akik nem hittek az Én ígéreteimben.

Num 14,22

megkísértettek engem. Vagy: „próbára tettek engem".
tízszer. Sokszor; v. ö. Gen. XXXI,7; Jób XIX,3. Most már betelt rossz cselekedeteik mértéke, a büntetésnek okvetlenül jönnie kell.

Num 14,24

De szolgám, Káléb. Egyedül őt említi itt, mert ő nyugtatta meg a felizgatott népet (XIII,30).
más szellem. Teljesen eltérő a többi kém szellemétől: megingathatatlan bátorság és szilárd hit az isteni ígéretben.
teljesen követett engem: „elliptikus (kihagyásos) mondat és úgy értendő וימלא לבו ללכת אחרי betölté szívét, azaz: szívébe vette, hogy utánam járjon" (Deutsch). Azaz, hűségesen igazolta az én szavamat, hogy az az ország valóban értékes és jó.
bírni fogják. Káléb kapta Hebrónt és a körülötte lévő dombos vidéket; lásd Józs. XIV,6–15; Birák I,10–13.

Num 14,25

az amáléki és a kanaáni. Forduljatok el ezektől a félelmetes nemzetektől más irányba, nehogy kitegyétek magatokat a velük való összetűzés veszélyének.
a völgyben. Itt azt jelenti: hegyszoros, hegyi lejtő vagy fennsík.
a sivatagba. A Szinaj félsziget sivataga felé, amely nem tartozott földrajzilag sem Palesztinához, sem Egyiptomhoz.

26–39. A nép megbüntetése.

Num 14,27

Meddig [engedjem meg] e gonosz községnek. A rabbinikus hagyomány szerint a „község" szó itt a tíz kémre vonatkozik. Innen következik: egy község *(minján)* legalább tíz férfiból kell, hogy álljon (Szanh. 74b).

Num 14,28

amint szóltatok. Kívánságtok, amely kifejezésre jut ezekben a szavakban: „Bárcsak meghaltunk volna ebben a sivatagban", teljesülni fog.

Num 14,29

összes megszámláltjaitok. Az I. fejezetben említett népszámlálás alkalmával.

Num 14,30

fölemeltem kezemet. Megesküdtem.

Num 14,33

vándorok. Vagy: barangolók. (Az Imit régi fordítása.)
hűtlenségteket. Azaz elpártolástok következményeit. A gyermekeket nem éri ugyan utól a bűnös szülők sorsa, mégsem kerülik el teljesen apáik hűtlenségének következményeit. A héber זנות szószerint paráznaságot jelent. Gyakran használja a Szentírás annak a kifejezésére, hogy Izráel

hűtlenséget követ el Isten ellen, amennyiben bálványimádást űz.

Num 14,34

az én elfordulásomat. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő és többesszámban Jób XXXIII,10-ben, ahol rendszerint az „ürügy” szóval fordítják és תאנה-val hozzák összefüggésbe.

Num 14,37

meghaltak a csapás alatt. A gyors isteni büntetés következtében.

40–45

Ahelyett, hogy az isteni parancs szerint délfelé fordulna a nép (25 v.), makacs ellenszegüléssel azt az őrültséggel határos kísérletet teszi, hogy azonnal benyomuljon Kanaánba.

Num 14,40

a hegy tetejére. Valószínűleg egy hegyoldalra a Negebben.

Num 14,41

Miért akarjátok megszegni. Vállalkozástok ellentétben áll Isten akaratával és a frigyláda sem kísér el benneteket. A 42. versben foglalt isteni parancs teljesebben található meg Deut. I,42-ben: „Ne menjetek fel és ne harcoljatok, mert nem vagyok közepettetek, hogy vereséget ne szenvedjetek ellenségeitek előtt”.

Num 14,44

De ők makacskodtak. Önbizalmuk meghiúsította Mózes minden kísérletét, hogy eltérítse őket tervüktől. Ugyanez az ige előfordul még (pualban) Chab. II,4-ben. Deut I,43-ban pedig a ותזדו-igét használja ezzel az eseménnyel kapcsolatban.

Num 14,45

Hormáig. Szószerint: „*a* Hormáig”: Megsemmisítő vereséget szenvednek és visszaűzetnek addig a Hormáig, amelyet nemrég foglaltak el. Előnyomulásuk észak felé most végleg el volt vágva. Mostantól kezdve csak úgy juthatnak be Kanaánba, ha a Sóstengertől délre és keletre fekvő országokon át haladnak, vagy ha ez lehetetlen, akkor azok megkerülésével próbálják elérni céljukat. Azután a Sóstengertől északra átkelnek a Jordánon és így érik el Kanaán területét. Körülbelül harmincnyolc év fog eltelni, amíg új katonai vállalkozásba kezdhetnek. „Elbeszélésünk történeti értékének méltatásánál nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt, hogy ok nélkül egy nemzet sem talál ki vagy fogad el hagyományokat vereségekről, amelyek nem történtek meg. Ha a héber történetírás azt mondja el nekünk: midőn az izraeliták megkísérelték, hogy benyomuljanak abba az országba, amelyben később letelepedtek, oly megsemmisítő vereséget szenvedtek, hogy nagyon gyengékké váltak bármilyen vállalkozás megkezdéséhez és nem volt más választásuk, csak az, hogy gyámoltalanul majdnem negyven évig a sivatagban kóboroljanak, nem vonhatjuk kétségbe ennek hitelességét. A nemzeti történetíró inkább kicsinyíteni szokta a saját népe vereségeit, nem pedig felnagyítani; egy ilyen elbeszélés tehát a hitelesség bélyegét viseli magán” (Wiener).

Num XV.

A papi és rituális törvények, amelyek ebben a fejezetben szerepelnek, úgy látszik, Leviticus könyvének áldozati törvényeit egészítik ki. A sivatagi vándorlás idején nyilatkoztattak ezek ki.

1–16. Étel- és italáldozatok.

Num 15,2

Midőn bementek… országába. Ezek az intézkedések, amelyek közvetlenül a sivatagi nemzedék felett kihirdetett súlyos ítéletre következtek, kedvező utalást tartalmaznak arra, hogy gyermekeik mégis birtokba fogják venni az Ígéret földjét.

Num 15,3

és tűzáldozatot. Általános kifejezés az olyan áldozatokra, amelyeket az oltáron elégettek: lásd Lev. I,9.
vágóáldozatot Lásd Lev. III,1-et, ahol közelebbről meghatározza ezt.
fogadalomból. Lásd VI,2.
kellemes illatú. Lásd a Lev. I,9-hez szóló magyarázatot.

Num 15,4

aki áldozatát hozza. A következő versek előírják az ételáldozat liszt- és olajmennyiségét és az öntőáldozathoz szükséges bormennyiséget.
egy tized éfa lánglisztet. Körülbelül 4 liter. Az „éfa” szó nincs meg a héber szövegben, csak az összefüggés alapján fűzik be.
egy negyed hin. Valamivel kevesebb, mint egy és háromnegyed liter.

Num 15,6

a koshoz. Nagyobb étel- és öntőáldozatot kellett hozni, ha a feláldozott állat nagyobb volt.

Num 15,13

bennszülött. A született izraeliták.

Num 15,14

idegen. Lásd IX,14.

Num 15,16

Egy törvény és egy megítélés. A bennszülött és az idegen vagy prozelita polgári, erkölcsi és vallási jogainak teljes azonosságát hangsúlyozza itt újra.

18–21. A „challa”.

Num 15,18

Amikor bementek az országba. „Mihelyt az ígéret földjének talajára léptek, még mielőtt leigáztátok volna az ellenséget és nyugodtan letelepedtetek volna” (Szifré).

Num 15,19

adományt. „Leemelt áldozatot”, vagy „elkülönített adagot”, vagy „adót”; héberül: *terumá,* lásd Exod. XXV,2. Itt tágabb értelemben, mint adományt használja ezt a szót.

Num 15,20

Tésztátok elsejéből. Ezt az „adományt” nevezik (חלה) challá-nak. A Tóra nem mondja, mennyi tésztának kell lenni, hogy kötelező legyen a challa-adás és azt sem mondja, hogy a challának milyen mennyiségűnek kell lennie. A rabbik azonban megállapítják, hogy a legkisebb challa-köteles tésztamennyiség legalább egy ómer liszt (kb. $^3/_4$ liter). (Érúb. 83b.) A challa mennyiségének $^1/_{24}$ résznek kell lenni a magánháztartásban és $^1/_{48}$ résznek a péknél (Szifré).
mint a szérű. A házi kenyérből való „adomány” épúgy kötelező, mint a szérű gabonájából.

Num 15,21

az Örökkévalónak. Azaz, a papnak; „És tésztátok elsejét a papnak adjátok, hogy áldás nyugodjon házadon” (Ezek. XLIV,30). A 18. vers szerint a challa-törvény csak Palesztinára vonatkozik. De, hogy ez az intézmény feledésbe ne menjen, a rabbik elrendelték, hogy Palesztinán kívül is érvényben maradjon és pedig minden időre. Vallásos zsidó háztartásokban még ma is vesznek challát a tésztából. A חלה-t azonban a tűzbe dobják és nem adják a „pap”-nak, mert a *kohaniták* már nem tarthatják meg a papi tisztaság törvényeit, és ezért semmit sem ehetnek, ami áldozatok jellegével bír.

22–28. Vétekáldozat nemszándékos vétekért.

Num 15,22

mind e parancsolatokat. A Talmud szerint ez a rész a nem-szándékosan elkövetett bálványimádás vétségére vonatkozik (jer. Nedárim III,9). Ez a bűn, mivel magába foglalja az elpártolást a zsidóság alapvető tanaitól, egyenértékű a Tóra *összes* törvényeinek megszegésével. Egyes kommentátorok, mint pl. Náchmánidesz, hajlandó ezeket a szavakat a Tóra törvényeinek minden nagyobb mértékű megszegésére értelmezni

Num 15,24

tévedésből. Héberül: לשגגה; ellentétben az olyan bűnökkel, amelyeket szándékosan ellenszegülve Isten parancsolatainak követtek el: lásd a 40. verset.
mutasson be az egész község. Az egész községnek közös áldozatot kell hozni.

Num 15,26

És megbocsáttatik… egész községének. Ezt a verset fennhangon háromszor elmondják a Kol Nidré esti istentisztelet elején. És ez helyes. Joggal mondhatjuk, hogy ez az alaphangulata az Engesztelés napjának. A zsidó értelmezés szerint bűnbocsánatot kaphatunk az *összes* és nemcsak a nem-szándékos vétkekért. Őszinte bűnbánásával – amit a Jóm Kippur megkövetel – a bűnös arról tanúskodik, hogy szándékos bűnei is nagyrészt tudatlanságból erednek; és ezért Isten úgy tekinti azokat, mintha „nem szándékosan” követte volna el őket (בשגגה); lásd *Leviticus* 162. old.

Num 15,27

És ha egyes személy vétkezik tévedésből. A Talmud szerint ez is a bálványimádás bűnére vonatkozik (Hórájóth 8b).

Num 15,30

fölemelt kézzel. Ez az elbizakodottság jele, tüntető ellenszegülést jelent Isten törvényével szemben.
az Örökkévalót káromolja. Széndékos bűnt nem lehet áldozattal kiengesztelni.
irtassék ki. Lásd a IX,13-hoz szóló magyarázatot.

Num 15,31

bűne rajta van. Mindaddig, amíg meg nem bánta bűnét (Sebúóth 13a).
32–36
A szombat-szegő. A szándékos bűnnek egy konkrét példája.
„Izráel büntető törvénykezésében a bálványimádás hazaárulásnak számít, mert lázadást jelent az alkotmány és Isten ellen. Ebben az esetben a törvény teljes szigorral lép fel. Ugyanez vonatkozik mind a nyilvános istenkáromlásra, mind a nyilvános szombatszegésre” (Joseph Salvador).

Num 15,33

és az egész községhez. A Vének Tanácsához, amely a községet képviselte: lásd Exod. XVIII,25–26.

Num 15,34

mi történjék vele. A szombatszegés bűnének megfelelő büntetés ismeretes volt, de a kivégzés módja még nem tisztázódott; v. ö. Lev. XXIV,12 ennek a mi esetünk a párhuzama.

34–71. Cicisz.

Num 15,38

rojtot. Héberül: ציצת. Ezek. VIII,3-ban hajfürtöt jelent. Az összefüggésből kivehető, hogy itt rojtról vagy bojtról van szó.
ruháik. Csak a férfiaknál; mert általános szabály szerint a nők, akiket a háztartás vezetése nagyon elfoglal, mentesek mindazoktól az előírásoktól, amelyeket meghatározott időben kell végezni. (גרמה

מצות עשה שהזמן).
kék-bíbor zsinórt. Ami be legyen fonva magába a rojtba.
kék. A fonalat egy חלזון nevű puhatestű vérével kellett festeni, amely a főniciai tengerpart vizében élt (Menáchót 44a). A festék ritka volt már a Misna korában. Ezért a talmudi tekintélyek megengedték, hogy fehér fonalakat használjanak.

Num 15,39
hogy megnézzétek. A rabbik a „megnéz"-ből azt következtették, hogy a rojtok csakis a nappali istentiszteletre voltak szánva. (U. o. 43a.)
és emlékezzetek. A cicisz állandó emlékeztető jel az izraeliták számára összes Isten iránti kötelességeikre, és arra a különleges kapcsolatra, amely Istenhez fűzi őket, akinek „szineit" viselik. A cicisz kék-bíbor zsinórja a rabbik szerint a tengerre, a tenger az égre és az ég viszont a Dicsőség trónusára emlékeztet (jer. Berák. I,5). Így a „kék-bíbor zsinór" „megnézésének" külső cselekedete az izraelita számára az isteni parancsolatokkal való szellemi belső összhang cselekedetévé válik. A ceremoniális törvény magas szellemi színvonalra emelése ihlette meg a XXXVI. zsoltár költőjét („Mily drágalátos a te szereteted, ó Isten, az emberfiak szárnyaid árnyékában találnak menedéket… Mert nálad van az élet kútfeje; a te világosságodban látunk világosságot" Zsolt. XXXVI,8.10), amelyet az imádkozó a tallisz felöltésénél mond el.
szívetek… szemetek után. A szív és a szemek a bűn ügynökei; a szem látja, a szív megkívánja és az ember megteszi. (U. o.) De a hithű izraelita, amidőn beburkolózik a szentelt köntösbe, Istenre gondol s nem megy tévútra és nem gondol a testi vágyak kielégítésére; hanem csupán arra, hogy ő egy „szent" népnek tagja, amely Isten és a szentség szolgálatában áll; lásd a köv. verset.

Num 15,40
és szentek legyetek Isteneteknek. Ennek a törvénynek a célja tehát világos, a szentség gondolatának ébrentartása az egyén és a nemzet életében.
A későbbi nemzedékekben a cicisz törvényét megvalósították az *arba kanfóth („cidákli")* és a tallisz viselésével. Az előbbi egy fehérneműhöz tartozó ruhadarab, amely egy négyszögletes – kb. egy méter hosszú és félméter széles – vászondarabból áll, középen kivágással, amelyen a fej átfér. Négy sarkára erősítik a ciciszt.
A tallisz gyapjú- vagy selyemköpeny, amelyet a ruházat felett viselnek a nappali istentisztelet alatt (kivétel a Kol Nidré ima, amikor néhány perccel az est beállta előtt veszik fel).
„A XIII. század óta nem szokásos zsidóknál, hogy rendes külső ruházatukat cicisszel lássák el. De a cicisz-viselet sokkal jobban összeforrott Izráel vallási életével, semhogy a divat követelményei teljesen háttérbe szorították volna. III. Ince pápa 1215-ben kényszerítette a zsidókat, hogy lealázó ruhajelet viseljenek; a cicisszel ellátott ruhadarab annál tiszteltebb egyenruha lett, amely Isten szeretetét jelentette Izráel iránt és Izráel rendeltetését, hogy emlékezzék és megtegye Isten összes parancsolatait, és hogy szent legyen Istene előtt."

V. Kórach.
(XVI–XVIII.)

B.
A nagy zendülés.

Valahányszor a vándorlás nehézségei és bátorság-szegő körülményei a szokásosnál súlyosabbakká lettek, szinte elkerülhetetlenné vált, hogy az elégedetlenség nyiltan kifejezésre ne jusson és hogy egyes törzsfőnökök szembe ne szálljanak az Isten által rendelt vezetővel. Az előző fejezetben láttuk, hogy a nép azzal a tervvel foglalkozott, hogy vezért választ, aki visszavezesse Egyiptomba. Ez csak

üres fenyegetés volt ugyan, mégis előjele volt a későbbi komoly forrongásnak. Amidőn a lázadás kitört, még nem volt egységes, de nagy tömeget mozgatott meg. Két egymástól független irányzatot képviseltek a forrongók. Az egyik csoporthoz tartoztak azok, akik nem voltak megelégedve Mózes vezetésével, ezeket Dátán és Abirám vezette, Reúbén törzséből. Reúbén leszármazottai ugyanis egykor, mint Jákób elsőszülött fiától származó törzs, születési kiváltságokra tartottak jogot, amelyeket elvesztettek és szerették volna visszaszerezni ezeket a születési jogon nekik járó előnyöket. A másik csoport élén Kórach – ő maga is levita volt – és társai állottak, akik háttérbe szorítva érezték magukat Árontól, akinek családja különleges papi kiváltságokkal rendelkezett. Az elégedetlenek két csoportja, ámbár egyek voltak abban a törekvésükben, hogy eltávolítsák Mózest a polgári élet vezetői tisztségéből és Áront a vallási élet éléről, külön-külön léptek fel és végül Isten is külön-külön büntetéssel sujtotta őket (32. és 35. v.). Büntetésük mély benyomást keltő volt, mert Mózes és Áron igazolásának tökéletesnek kellett lennie, máskülönben az anarchia nagyon gyorsan elpusztította volna a nemzeti egységet, és ennek következtében teljesen meghiúsult volna az isteni küldetés, amelyet Isten Izráelnek szánt az emberiség jövőjének kialakításában.
Így tehát Kórach és társai tevékenységének indítóokai egészen világosak, noha nem ismerjük az összes részleteket. Aki előítélet nélkül vizsgálja az eseményeket, semmi valószínűtlenséget nem talál egy ilyen forradalom történetében; érthető, hogy ha ez megtörtént, csakis a sivatagban történhetett meg. Csakis abban a korszakban meneteltek Reúbén és Lévi törzsei egymás mellett, közös összeesküvésük éppen ennek a szomszédi viszonyuknak egyenes következménye volt. „A két törzs később teljesen különvált egymástól jellemben és sorsban; az egyik a palesztinai települt civilizáció legbelső körében foglalt helyet, a másik a Szentföld és a szent nép legkülsőbb területein helyezkedett el, ahol nomád törzzsé változott át. De Kórach története még abba a korba tartozik, midőn Lévi törzse még a Szinaj nagy válságának lázában égett; a felszentelésnek és az elkülönítésnek közvetlen hatása alatt állt, amidőn Reúbén elsőszülöttségének az emléke még foglalkoztatta utódainak elméjét” (Stanley).

Kórach.

A nagy zendülés mélyen bevéső dött Izráel későbbi nemzedékeinek emlékezetébe. A rabbik ezt az egész mozgalmat, melynek Kórach volt a főszereplője, az olyan ellentét példájának tekintették, amely egyéni érdekből keletkezik – „nem az Ég nevében” – és éppen ezért nem is vezethet üdvös eredményre (Ábóth, V,20). A rabbinikus legenda szerint Kórachot nagyravágyó tervének meghiusulása késztette cselekvésre, és ezt az ambíciót felesége a gyűlölködés hatalmas lángjává élesztette. Mózes iránti féltékenysége emésztette lelkét. „Ő mellőzött engem minden magas tisztség betöltésénél – így kiáltott fel a legenda szerint – ezért lázadást szítok ellene, és megsemmisítem az általa létesített intézményeket.” Ezt a gondolatot a rabbik aprólékos részletezéssel kiszínezik, talán rejtett célzással koruk elszakadási törvényeire. Kórach szerintük azzal kezdte, hogy Mózest nevetségessé akarta tenni a nép előtt. A cicisz törvényével kapcsolatban, amelyet ép akkor hozott Mózes nyilvánosságra (XV,37–41), Kórach köntösöket készíttetett kétszázötven embere számára, amelyek egészen kék gyapjúból voltak és így felöltözve megjelent társai kíséretében Mózes előtt és megkérdezte őt: „Vajjon kell-e cicisz ezekre a ruhákra? Mózes azt felelte: „Igen”. Kórach így válaszolt: „Ha a kék gyapjú, amelyből az egész köntös készült, nem teszi azt vallási szempontból elfogadhatóvá, miképpen lehetséges az, hogy négy fonál többet jelent ennél?”. Aztán azt kérdezte: „Az olyan ház ajtófélfájára, amely tele van Tórákkal, kell-e mezuzát szegezni?” Mózes azt felelte: „Igen”. Erre azt mondta Kórach: „Az egész Tóra jelenléte nem elegendő, te pedig azt mondod, hogy egy néhány vers belőle, ami a mezuzában van, alkalmassá teszi a házat emberi lakásra!” (Num. r.). Kórach nem osztozott Mózes véleményében, amely szerint a tudásnak, bármilyen alapos, párosulnia kell az ész és a szív alázatos alárendelésével Isten akaratának (קבלת עול מלכות שמים), amit a mezuza jelképez.
Azután ki akarta Kórach mutatni, hogy a Mózes által bevezetett törvények elviselhetetlenül kegyetlenek. Elmondta ezt a parabolát: „Egy szegény özvegynek volt egy kis földje. Amikor fel

akarta szántani, Mózes megtiltotta neki, hogy ökörrel és szamárral együtt végezze a szántást; amidőn elkezdett vetni, Mózes megtiltotta, hogy kevert maggal vesse azt be. Az aratás idején Mózes megtiltotta, hogy a föld szélét learassa és megparancsolta, hogy ne böngésszen, hanem hagyja azt a szegénynek. Azonkívül teruma-adót követelt a papok számára és tizedet a levitáknak. Erre az asszony eladta a földjét és juhokat vásárolt abban a reményben, hogy most majd zavartalanul élhet. De midőn világra jöttek az elsőszülöttek, megjelent Áron és elvitte ezeket, mint az öt megillető járandóságot. Gyapjúnyíráskor ismét megjelent Áron és követelte a „juhok nyírásának elsejét", ami Mózes törvénye szerint szintén neki járt. Mindíg új és új követelésekkel lépett fel Áron, mire a megkínzott asszony levágta juhait és elkeseredésében a szentélynek ajánlotta fel azokat. Így aztán minden Áronnak jutott." „Ilyen emberek" – így fejezte be Kórach – „Mózes és Áron!" (Jalkut Simeóni, Midras Sóchér Tób. Zsolt. I,1-hez).
Egyszóval, Kórach demagóg volt és nem riadt vissza semmiféle eszköztől, hogy Mózes tekintélyét aláássa. Talán a legtalálóbb ítéletet Kórachról és romboló ösztöneinek okáról a következő érdekes rabbinikus legendában találjuk: Rabba bar Bar Chána – a Talmud nagy mesemondója – beszéli el, hogy midőn a sivatagban vándorolt, egy arab megmutatta neki azt a helyet, ahol Kórachot és társait a föld elnyelte. Azon a helyen egy szakadék volt és midőn fülét a szakadékra tette, kiáltó hangokat hallott: „Mózes és az ő Tórája igaz és mi hazugok vagyunk" (Baba Bathra 74a).

Num XVI.

1–15. Kórach, Dátán, Abirám és Ón lázadása.

Num 16,1

Pártot ütött Kórach. A héber szövegben csak ez áll: „Vett Kórach" a legtöbb magyarázó Ibn Ezra alapján így egészíti ki „Vett Kórach embereket". A Tárgum ואתפלג-igével fordítja; elkülönült a közösségtől.
Jichár fia, Kehát fia. Kórach eszerint Mózes és Áron unokatestvére volt.
Dátán és Abirám. Ők Reúbén törzsének vezető egyéniségei, akik nem bírták elfelejteni, hogy az ő ősük volt Jákób elsőszülött gyermeke és hogy – szerintük – közülük kellene kikerülni Izráel vezetőinek. Lévi és Reúbén elégedetlenei azért léptek egymással szövetségre, a rabbik szerint, mert ők mindíg egymás mellett meneteltek (II,16–17; X,18.21), a régi közmondást illusztrálva, „Jaj a gonosznak, jaj a szomszédjának" (Rási, Tanchuma).
Ón, Pelet fia. Neve nem szerepel egyébként sem ebben a fejezetben, sem máshol. A legenda szerint felesége mentette meg őt a pusztulástól. „Midőn Ón elbeszélte feleségének, hogy csatlakozott Kórach lázadásához, felesége azt választolta, 'Mi hasznod lehet *neked* ebből? Vagy Mózes marad a vezér és mellette lesz alantas szereped, vagy Kórach lesz a vezér és ő mellette lesz alantas szereped' Kórach felesége volt az, aki lázító ösztökélésével romlásba juttatta férjét és Ón felesége volt az, akinek férje megmenekülését köszönhette; amint írva van a Példabeszédek könyvében (XIV,1); *„Bölcs asszony felépíti a házát, de a balga asszony saját kezével rombolja le"* (Tanchuma; Szanh. 109b és 110a).

Num 16,2

község. Nem egy törzsből, hanem az összes törzsekből kerültek ki a lázongók.
a gyülekezetbe hívottak. Feladatuk az volt, hogy tanácskozzanak, ha arra szükség adódik.
jónevű férfiak. Kiemelkedő, befolyásos emberek.

Num 16,3

az egész község, mindannyian szentek. A született demagóg ösztönével Kórach olyan színben igyekezett magát feltüntetni, mint aki Mózes és Áron állítólagos diktátori elvei ellen veszi fel a küzdelmet, mert ők bitorolnak Izráelben minden hatalmat és rangot.

Num 16,4

és leborult arcára. Vagy a kétségbeesés kifejezése a bűnös lázadás miatt, vagy fohász az isteni segítségért; 22. v.

Num 16,5

ki az övé és aki szent. Isten nyilvánosságra fogja hozni, hogy Ő melyik törzset választotta ki, hogy közel legyen Hozzá és ki méltó a kiválasztott törzsön belül arra, hogy főpap legyen.

Num 16,6

vegyetek magatokhoz serpenyőket. Mózes itt Kórachot és azokat a levitákat szólítja meg, akik irígyelték a papságot magasabb rangjáért. Felhívja őket: tegyék próbára istenítélettel egyenjogúsági követelésüket Áronnal szemben. Végezzék most ez egyszer ők a papi funkciókat, és Isten majd megmutatja, hogy helyesli-e vagy sem ezt a vállalkozásukat.

Num 16,7

Ez elég legyen nektek. Felháborodva, saját szavaikkal válaszol a lázadóknak.

8–11

Mózes szemrehányást tesz Kórachnak és a levitáknak, amiért elégedetlenek azzal a szereppel, amely nekik jutott.

Num 16,8

Kórachnak. Amíg Mózes Kórachhal és társaival tárgyalt, addig Dátán és Abirám a háttérben álltak panaszukkal. 12. v.

Num 16,11

hogy zúgolódtok ellene. Áron nem önhatalmúlag foglalta el hivatalát. Isten bízta meg őt ezzel a feladattal, amely megfelelő kötelességekkel és jogokkal járt. Úgy látszik, Mózes érvelésének az lett az eredménye, hogy néhány levita – köztük Kórach fia – elszakadt a lázongók csoportjától. Azonkívül I. Krón. VI,22-ből látjuk, hogy Kórach utódaiból kerültek ki a templomi zene karmesterei. Több zsoltárt „Kórach fiainak” tulajdonítanak. Lásd a XXVI,11-hez szóló magyarázatot.

12–15

Dátán és Abirám megvetéssel utasítják vissza Mózes felszólítását, aki maga elé idézi őket. Azzal vádolják őt, hogy tévútra vezeti a népet és meggyanusítják, hogy a nép vezérének teszi meg önmagát oly ígéretekkel, amelyeket nem teljesíthet.

Num 16,13

tejjel-mézzel folyó országból. Kihívó gúnnyal Egyiptomra alkalmazzák azokat a szavakat, amelyeket Mózes a Szentföld jellemzésére használt.

Num 16,14

Nem… vittél bennünket. Talán gúnyos célzás arra a szerencsétlenségre, amely az izraelitákat érte, midőn Mózes figyelmeztetése ellenére megkísérelték, hogy benyomuljanak Kanaánba, amint erről könyvünk (XIV,45) beszámol. Dátán és Abirám most szemérmetlenül ezt a szerencsétlenséget Mózes hibájául róják fel! (Wiener.)

ezeknek a férfiaknak. Euphemismus „a mi” helyett.

szemét akarod-e kiszúrni. Vajjon vakokká akarsz bennünket tenni a valódi tényekkel szemben?

Num 16,15

megharagudott. Bánkódott és bosszankodott.

Ne fordulj áldozatuk felé. „Ne fogadd el áldozatukat, amit holnap be fognak Neked mutatni” (Rási).

Egynek a szamarát sem vettem el. „Ők zsarnoksággal vádolnak engem. Pedig soha sem éltem vissza állásommal és hatalmammal, még annyira sem, hogy valakitől a legcsekélyebb ajándékot is elfogadtam volna!” I. Sám. VIII,11–17-ből tudjuk, hogy egy akkori uralkodónak mi minden állott a hatalmában.

16–19. Kórach és társai elfogadják Mózes kihívását.

Num 16,16
És mondta Mózes Kórachnak. Mózes megismétli felszólítását Kórachhoz (6–7. v.), hogy legyen kész másnapra a próbára.

Num 16,17
és vegye… tegyen. Szószerint: és vegyetek… tegyetek.

Num 16,19
És egybegyüjtötte ellenük Kórach az egész községet. A lázadás valóban komoly méreteket öltött. Kórachnak demagógiával és azáltal, hogy sok törekvő és törtető vezető egyéniséget maga köré gyüjtött, tekintélyes számú izraelitát sikerült a lázadás ügyének megnyerni.

20–24. Mózes fohásza.

Num 16,21
Különítsétek el magatokat e község közül. Mivel az egész község, azáltal hogy Kórach pártjára állt, megérdemelte a pusztulást.

Num 16,22
Isten, minden test szellemének Istene. Bízni lehet abban, hogy aki minden emberi szívet teremtett, meg tudja különböztetni az igazi bűnös szívét azok szívétől, akiket demagógiával tévútra vezettek.
ha egy férfiú vétkezik. Kórach, a főlázító, aki a tömegeket tévútra vezette; v. ö. Gen. XVIII,25 („Távol legyen Tőled, hogy ilyen dolgot cselekedjél, hogy megöljed az igazat a gonosszal és egyenlő legyen az igaz és a gonosz, távol legyen Tőled! Vajjon az egész világ bírája ne cselekedjék igazságosan?”).
az egész községre haragszol? Azokra, akiket ez az egy ember rászedett és az ő félrevezetett társaira.

Num 16,24
hajléka köréből. Lakóhelyétől. A משכן szót használja. Az is lehetséges, hogy a lázadók annyira mentek merészségükben, hogy egy külön „frigysátort” állítottak fel.

25–34. A lázadók pusztulása.

Semmi más nem akadályozhatta volna meg eredményesen a nép teljes felbomlását, mint a lázadás vezetőinek pusztulása. De ennek a pusztulásnak olyan feltűnő módon kellett bekövetkeznie, hogy világosan felismerhetővé legyen az isteni akarat érvényesülése.

Num 16,25
Izráel vénei. Ibn Ezra szerint arról a 70 vénről van itt szó, akiknek XI,16–17 szerint az volt a feladatuk, hogy Mózes segítségére legyenek a közigazgatás munkájában. Ezek kitartottak mellette a lázadás idején is.

Num 16,26
az ő vétkeik miatt. Szószerint: „az ő összes vétkeik miatt”. Bűneik nagy tömege miatt.

Num 16,27
Dátán és Abirám… sátraik bejáratánál. Arcátlanul Istent átkozva és káromolva (Rási).

Num 16,28
mindazokat a cselekedeteket. Azaz, hogy magam vettem át a politikai vezetést és testvéremre ruháztam a főpapságot.

nem a saját szívemből. Hanem határozott isteni parancsra.

Num 16,29

ezek az emberek. Dátán, Abirám és követőik.
mint minden ember. Természetes halállal.
és végbemegy rajtuk minden ember végzete. Azaz, nem történik velük semmi különös dolog. Deutsch így fordítja „és minden ember büntetése fog rájuk méretni” és hozzáfűzi magyarázatul: „Értsd: minden ember sorsában fognak részesülni ők is”.

Num 16,30

De ha valami újat teremt. Új dolgot hoz létre; azaz csodát mível, amellyel a lázadókat egyetlen csapással megsemmisíti; akkor nyilvánvaló lesz az ő bűnük, és Mózes tekintélye teljes mértékben igazolva lesz.
a sírba. Héberül: שְׁאֹלָה a mélységbe; az alvilágba. Ezt mélyen a föld alatt levőnek képzelték. Idekerülnek a gonoszok haláluk után.

Num 16,32

aki Kórachhoz tartozott. Mindazok, akik csatlakoztak Kórach lázadásához, hirtelen elsüllyedtek. Lásd azonban XXVI,11: „De Kórach fiai nem haltak meg”.

Num 16,34

kiáltásuk hangjára. Az emberek kiáltása összevegyült a földrengés dübörgésével.

Num 16,35

akik bemutatták a füstölőszert. A reúbéniták, akik Mózest azzal vádolták, hogy félrevezeti a népet, Istentől eredő tűz által pusztultak el, mint Nádáb és Abihú.

Num XVII.

Num 17,1

A kétszázötven rézserpenyőt össze kellett gyüjteni és lemezekké kovácsolni az égőáldozati oltár részére.

Num 17,2

a tüzet vesd el messzire. Szórja el a serpenyőkön lévő izzó parazsat messzire az oltártól.
mert szentekké lettek. Ezek a serpenyők azelőtt magántulajdonban voltak, de azóta, hogy tömjént mutattak be rajtuk, szentség jellegével bírnak. Soha többé nem szabad azokat világi célokra használni.

Num 17,3

életük árán. Vagy: „saját lelkük ellen”.
az oltár bevonására. Az égőáldozati oltár réz fedőlapjain felül; Exod. XXVII,2.
jelül. Annak a büntetésnek örök emlékéül, amely a lázadókra lesujtott, akik ezeket a serpenyőket használták, amelyekből a „rézlemezeket” készítették.

Num 17,5

Áron magzatából. Csak ezek végezhetik ezt a szolgálatot és nem a leviták.
neki. Vagy: „felőle” (Deutsch); rá vonatkozólag. T. i. Áronra vonatkozólag.
6–15
Az elégedetlenség már annyira úrrá lett a nép lelkén, hogy sokan Kórach és követői halála miatt Mózesre haragudtak és őt tartották az eseményekért felelősnek. Ez is azt bizonyítja, hogy a lázadás teljes elnyomása lét vagy nemlét kérdése volt Izráel jövője szempontjából. Isten büntetése zúdul a népre.

Num 17,7

íme a felhő befödte. Annak a jelképéül, hogy Isten megvédi hű szolgáit a csőcselék fenyegetése

ellen.

Num 17,8

a találkozás sátra elé. Válaszul az isteni megnyilatkozásra, hogy átvegyék az isteni megbizatást a továbbiakra vonatkozólag.

Num 17,10

És ők arcukra borultak. Imába merülve és Istenhez fohászkodva, hogy kegyelmezzen a lázongó népnek; XVI,22.

Num 17,11

a serpenyőt. A főpapi serpenyőt amelyet az engesztelés napján szokott használni (Lev. XVI,12), midőn a szentélyben teljesít szolgálatot.
hogy engesztelést szerezz számukra. Amint Lev. XVI,12–13-ból látjuk, a füstölőszer használata fontos szerepet játszott az engesztelési szertartásban. A jelen esetben is lehetséges, hogy mivel a bűn, amely a szerencsétlenséget okozta, füstölőszer elégetése által jött létre, a bűn kiengesztelése is füstölőszer elégetésével történik.
kitört az Örökkévaló haragja. Szószerint: mert kitört a harag az Örökkévaló színe elől. A harag meg van személyesítve. Mint Isten küldöttének az a feladata, hogy végrehajtsa Isten büntetését a bűnösökön. Feltartóztathatatlanul halad előre, útjában rettenetes pusztítást visz véghez.

Num 17,13

a holtak és az élők között. Áron siet és megáll a haraggal szemben. Mindenki, aki mögötte van, meghalt; akik vele szemben vannak, azokat nem éri a halál, megmenekülnek. Áron a holtak és az élők között áll és a csapás megszűnik.

16–28. Áron igazolása.

Mózes tizenkét vesszőt vesz a tizenkét törzsnek megfelelően és azonkívül még egy tizenharmadikat, erre Áron neve van rávésve; ő képviseli Lévi törzsét. Ibn Ezra úgy véli, hogy mivel József gyermekeinek (Efraim és Menasse) törzseit egynek számították (Deut. XXVII,12), összesen csak tizenkét vessző volt. A következő reggel Áron vesszője kivirult és gyümölcsöt hozott, ezáltal beigazolódott Lévi isteni választottsága. Ettől kezdve nem volt többé vitás Áron joga a papságra.

Num 17,17

vesszőt. Ilyet hordtak rendszerint a törzsfők tisztségük jelképéül.
atyáik háza. Törzsük.
fejedelmüktől. Akiket a II. és VII. fejezetek felsorolnak.

Num 17,18

És Áron nevét. Annak kifejezésére, hogy Isten nevezze ki Áront törzse főnökévé.

Num 17,19

a bizonyság elé. Azaz a frigyláda elé, amelyben a bizonyság két táblája volt.

Num 17,20

kiválasztok. A papság különleges szolgálataira és az azokkal járó jogokra.

Num 17,24

és ők látták. Most valóban tapasztalhatták Áron főpapságának Isten által történt megerősítését.

Num 17,25

jelül. Intelem gyanánt a jövő nemzedéknek.

Num 17,27

Íme, elpusztultunk. Ez és a 28. vers alkotják az átmenetet a következő fejezethez, amely előírja, hogy a leviták a frigysátorra vigyázzanak, nehogy valamely laikus elpusztuljon azáltal, hogy

közeledik hozzá.
elvesztünk. Megtört és bátorságukat vesztett emberek kétségbeesett kitörése. Kórach, Dátán és Abirám és társaik nyomorultan elvesztek; azonfelül a lázadást követő isteni csapás több ezer embert pusztított el a nép közül. Úgy látszott, mintha elérkezett volna a vég mindenki számára!

Num 17,28
vajjon mindnyájan elpusztuljunk-e? Vagy: avagy fogytig kell kipusztulnunk? „Megváltozhatatlan isteni végzés-e, hogy közülünk senki se maradjon életben?" (Deutsch). Válaszul erre a fájdalmas felkiáltásra bízatnak meg Áron és a leviták a XVIII. fejezetben, hogy őrizzék a szentélyt, nehogy „idegen" közeledjék hozzá és elpusztuljon. Ha engedelmeskednek az isteni parancsoknak, életben maradnak.

Num XVIII.
A papok és a leviták kötelességei és jövedelmei.

Num 18,1
ti viseljétek a felelősséget a szentélyért. Azaz, ti viseljétek annak a vételnek a következményeit, amit laikusok követnek el, akik a papság hanyagsága következtében a szentélyben valamilyen szolgálatot végeznének, ami a papok vagy leviták kötelessége.
papságtok. Ha megengeditek, hogy valamely közönséges levita végezze azokat a funkciókat, amelyeknek elvégzése csak Áronnak és fiainak joga.

Num 18,2
hozd közelebb hozzád. A két másik levita család, t. i. a gérsóniak és meráriak segédkezzenek a szent szolgálatban, de Áronnak és fiainak legyenek alárendelve.

Num 18,3
És teljesítsék a te feladatodat. Lásd III,7; végezzék el mindazokat a szent feladatokat, amelyeket a papok megállapítanak számukra.
ti is. Áron fiai; őket ugyanaz a sors érné mint amazokat, mivel megengedték a levitáknak a túlkapást.

Num 18,4
idegen. Laikus.
ne közeledjék. A szentély szolgálatára (Szifré).

Num 18,5
ne legyen többé harag. Amint volt Kórach és társai lázadása idején.

Num 18,6
nektek ajándékul átadva az Örökkévaló részére. Lásd III,9; VIII,16.19.

Num 18,7
ami a függönyön belül van. A szentekszentje, a szentélynek a legbelsőbb része.
ajándékul adom nektek. Amit nem szabad tehernek vagy szerencsétlenségnek tekinteni, hanem kiváltságnak.
8–20
A papok jövedelmei. Intézkedések a papok eltartására vonatkozólag.

Num 18,8
neked adtam… örök törvény szerint. „Neked juttatom azt, ami nem kerül feláldozásra az oltáron azokból az adományokból, amelyeket nekem ajánlanak fel és azonkívül Izráel fiainak minden szentelt adományát, neked adtam azokat örök jövedelmül" (Kennedy).
adományaim. Összefoglaló kifejezés az áldozatokra, melyeket Istennek adnak.
részül. Héberül: למשחה. Osztályrészül (l. m. Lev. VII,35); Deutsch: „tiszteletdíjul".

Num 18,9

a tűzrészén kívül. Azaz, amit nem égetnek el az oltáron.
Deutsch: „úgy értendő מאשר על האש a tűzrevalókból”.
nekem hoznak. A szamaritánus szöveg יאשמו לי-t olvas a mi szövegünk helyett: „bűnt követnek el ellenem”.
lisztáldozatuk. Lásd Lev. II,2–3.
bűnáldozatuk. Lásd Lev. VII,7.

Num 18,10

A legszentebb helyen. Szent helyen kell azt megenni; t. i. „a találkozás sátrának udvarában”, amit Lev. VI,19 „szent hely”-nek nevez.

Num 18,11

És ez a tied. Itt kezdődik a szent adományoknak a második sorozata (11–15 v.). Ezeket az adományozók *közvetlenül* adták a papoknak, hogy otthon ehesse meg azt a papi család minden rituálisan tiszta tagja.
adományuk… lengetés. Lásd Lev. VII,29–34.

Num 18,12

legjavát. Szószerint: „zsiradékát”, ami valaminek a legkiválóbb részét jelenti L. Gen. XLV,18.

Num 18,13

Zsengéje. Lásd Deut. XVIII,4: „Elsejét gabonádnak, mustodnak és olajodnak, meg elsejét juhod nyírásának adjad neki”.

Num 18,14

Minden örök szentség. Ami Istennek van szentelve. Lásd Lev. XXVII,28. Olyan tárgy, amelyet teljesen Istennek szentelnek, azaz a szentélynek ajánlanak fel. Az ilyet nem lehet eladni vagy kiváltani.

15–18. Rendelkezés az elsőszülöttekről.

Num 18,16

A megváltása pedig. Az emberi elsőszülöttekre vonatkozik.

Num 18,17

De a tehén… vagy a juh elsőszülöttjét. Mivel alkalmasak arra, hogy feláldozzák őket az oltáron, nem lehetett azokat kiváltani.

Num 18,18

mint a lengetés szegye. Amit a békeáldozatokból Áronnak és fiainak adtak járulék gyanánt (Lev. VII,28–34), ugyanúgy tartozzék az elsőszülöttek húsa az ő jövedelmükhöz és ugyanezen szabályoknak legyen alávetve.

Num 18,19

adományt. Amelyeket a 8–19. versek felsorolnak.
sószövetség. Azaz, tartós szövetség. Mivel sót használtak a legtöbb ételhez, nemcsak fűszer gyanánt, hanem hogy megóvják a romlástól, a só a romolhatatlanság és tartósság jelképe lett.

Num 18,20

nem kapsz birtokot. Nekik ne legyen birtokrészük Kanaán országában, amidőn felosztják a törzsek között.
Én vagyok a te osztályrészed. Miként a laikusoknak az ország terméséből kellett megélniök, épúgy a papoknak abból kell megélniök, amit Isten juttat nekik osztályrészül; azaz az áldozatokból, amit az oltárhoz vittek és a felajánlott adományokból.

21–24. A leviták bevételei.

Num 18,21
tizedet Izráelben. Ezt a mezőgazdasági terményekből és baromból fizették. A Talmudban ezt „első tized”-nek nevezik, megkülönböztetésül a „második tized”-től és a „szegény tized”-től; Deut. XIV,22–29.

Num 18,24
ne kapjanak birtokot. Miként a papok, ők sem kaptak külön földbirtokot. Az ő birtokuk volt 48 város és „legelőik”; lásd XXXV,7.

25–32. A leviták adói a papok részére.

A levitáknak abból a jövedelemből, amit a néptől kaptak, egy tizedet le kellett adniok a papok számára.

Num 18,27
mint a gabona a szérűből. Ez a tized, amit ti a papoknak adtok, olybá vétetik, mintha azt a saját szérűtökből, vagy borprésetekből adnátok.

Num 18,28
Áronnak, a papnak. És utódainak.

Num 18,29
a szent részt. A מקדש szó csak itt fordul elő ilyen értelemben, és a ragozott alak pontozása alapján nem a *„miqdás”,* hanem a *„miqdés”* főnévből származik.

Num 18,30
És mondd nekik. T. i. a levitáknak.
úgy számíttatik be… termése. Ha a leviták leadták a papoknak mint tizedet a legjavát annak a tizednek, amit ők maguk kaptak a laikusoktól, akkor e megmaradt részt úgy kellett tekinteni, mintha azt ők maguk termelték és aratták volna.

Num 18,32
És ne viseljetek miatta vétket. Ha a kóhénnek járó tizedet kellőképpen leróták az előbbi intézkedések szerint, akkor a leviták nem követnek el vétket, ha a szérű és borprés termékeit eszik és élvezik ott, ahol és ahogy akarják.

VI. Chukkath.
(XIX–XXII,1.)

Num XIX.
A vörös tehén.

Az itt következő törvény a Lev. XII–XV-ben tárgyalt rendelkezésekkel van kapcsolatban. Lásd „A tisztulási törvények” című bevezető jegyzetet Tházriá heti szakaszhoz Leviticus 110. oldalán.
Ez a szertartás a halott megérintése által keletkezett tisztátalanság eltávolítását célozza. Egy hibátlan vörös tehenet, amelyet még nem törtek járomba, levágtak a táboron kívül, azután elégették. Cédrusfát, izsópot és karmazsint is tettek a tűzre. Az összegyüjtött hamut friss vízben feloldották és fecskendeztek belőle arra, aki hulla érintése miatt tisztátalanná lett.

Ez a rendelet a legtitokzatosabb ritus a Szentírásban, amelynek rendkívüli jellegét bőségesen magyarázták a Rabbik. Így pl. az volt a célja, hogy a tisztátalant megtisztítsa, és mégis tisztátalanná tette azokat, akik bármiképpen kapcsolatban voltak a tisztító hamu és víz előkészítésével. „A tisztátalant tisztává teszi, a tisztát pedig tisztátalanná!" Oly kifürkészhetetlen volt a Rabbik szerint ennek az értelme, hogy még Salamon király az ő bölcsessége mellett is feladta azt a reményt, hogy megértse a „vörös tehén" szabályainak titkos értelmét. (Mindkét Peszikta Párá fejezetében a Misna [Párá VIII,2–3] alapján. A titokzatos tétel legrövidebb alakja Kalir pijutjában található [Párá Szombatja אין לשוחח c. a.].) Egy magasrangú római kérdezősködőnek, aki csodálkozását fejezte ki a „vörös tehén" szertartásával kapcsolatban, Jóchanan ben Zakkaj egy pogány analógiára való utalással válaszolt: „Amint az egyén, aki búskomorságban szenved, vagy akit „rossz szellem" szállott meg, megszabadul a bajától, ha bizonyos szereket vesz be vagy eléget bizonyos gyökereket, ugyanúgy, a vörös tehén hamuja, ha előírásos módon van elkészítve és vízben van feloldva, előzi a hulla érintése által keletkezett szennyezés „tisztátalan szellemét". A római megelégedett a válasszal és elment. Erre Jóchanan tanítványai azt mondták neki: „Ennek az embernek támadását kivédted egy törött nádszállal, de mit fogsz *nekünk* válaszolni?" „A ti életetekre mondom – szólt a Mester –, a hulla nem tesz tisztátalanná, és a vízben oldott hamu nem tesz tisztává, hanem a „vörös tehénre" vonatkozó törvény a Legszentebbnek rendelete, és nincs megengedve, hogy halandók e rendelet kiadásának okait kutassák." (Peszikta Párá ed. Buber 40a-b. ed. Friedmann 65a. Tanchuma Chukkath VIII.) Röviden: a zsidóság álláspontja e törvény értelméről nemcsak annak a bevallása, hogy nem ismerjük *(„ignoramus")* okait, hanem egyben annak is, hogy a messiás eljöveteléig nem is fogjuk megtudni, hogy miért kell az ilyen tisztátalanságot épp ezen a módon eltávolítani *(„ignorabimus")*.
Mindamellett zsidó és nemzsidó részről sok kísérlet történt arra, hogy megmagyarázzák, vagy legalább is, hogy szimbólikusan értelmezzék ezt a törvényt. Egyik magyarázat úgy szól, hogy a Libánón fenséges cédrusa képviseli a büszkeséget, az izsóp az alázatosságot; ha a gőgös fennhéjázása által bűnbe esik, alázkodjék meg Isten előtt és bocsánatot nyer. Más magyarázatok szerint e három fajta megfelel annak a háromezer embernek, akik az aranyborjú készítése miatt elpusztultak (Rási XIX,21-hez).

Num 19,2

a Tóra törvénye. Héberül: חקת התורה, a „Törvény" חק szó olyan rendelkezésekkel és előírásokkal kapcsolatban szokott előfordulni, amelyeknek megokolása ismeretlen előttünk; lásd *Genezis* 222. „Mivel a Sátán és a pogányok gúnyolják Izráelt ezzel és hasonló rendelkezésekkel, a Szentírás az ilyen összefüggésben a חקה, „törvény" szót használja, ami azt a gondolatot fejezi ki, hogy „ez az Én törvényem és nektek nincs jogotok, hogy bíráljátok az Én törvényemet" (Rási, Jóma 63b; Tanchuma). Ez a törvény nemzedékeken át szerepelt Izráelben mint az Isten törvényei iránt való teljes engedelmesség jellemző példája.
vörös tehenet. Héberül: *párá adumá;* fiatal tehenet, nem borjút vagy teljesen fejlett tehenet. Az ősi zsidó felfogás az volt, hogy a vörös tehén áldozata engesztelő szertartás volt az arany borjú bűnéért.
teljesen vörös. Ha már két másszínű szőrszál volt a testén, nem volt használható.
hibátlant. Nem lehet vak és nem lehetnek benne a 22–24-ben felsorolt hibák, amelyek az állatot alkalmatlanná teszik arra, hogy feláldozzák; Lev. XXII.
amelyen még nem volt járom. „Érintetlen" állat olyan értelemben, hogy még soha sem használták világi célokra.

Num 19,3

Eleázárnak. „Mivel Áron készítette az aranyborjút, ezt a ritust nem végezhette ő, mert a vádló nem lehet egy személyben védő is"; Azaz, Áron, aki a bűnt okozta, nem volt alkalmas személy arra, hogy azt kiengesztelje (Móse Haddarsán, idézve Rásinál). Későbbi időkben szokássá lett – ámbár ez alól sok kivétel volt –, hogy a főpapok végezték ezt a szertartást.
és vezessék ki. A megfelelő héber ige azt jelenti: „valaki vezesse ki"; bizonyára ugyanaz, aki a tehenet levágta. Ez valószínűleg laikus volt.

Num 19,4

a találkozás sátrának eleje felé. Ez azt jelentette, hogy az áldozat vérét a szentélynek ajánlották fel és ezáltal kapta engesztelő és tisztító jellegét.
hétszer. Úgy mint minden vétekáldozatnál; Lev. IV,6.17.

Num 19,6

cédrusfát, izsópot és karmazsint. Ezeket használták a poklosok tisztulási szertartásánál is; Lev. XIV,4. A karmazsin lehetett a bűn jelképe (Jes. I,18), hasonlóképpen a tehén vörös színe.

Num 19,7

tisztátalan… estig. Ez azt jelenti, hogy estig ki van zárva a táborból és nem vehet részt a szent áldozatok evésében.

Num 19,9

tisztító víz. Rási: „a fecskendezés vize” Écha III,53 és Zech. II,4 alapján). A 17. versből kitűnik, hogy a hamut vízzel keverték.
tisztálkodásra való az. Valami, ami eltávolítja a vétket. A tehén hamuja legyen a bűntől való tisztulás eszköze; v. ö. a „tisztítás vize” VIII,7-ben.

Num 19,10

tisztátalan. Mindenki, akár pap, akár laikus, aki ennek a tisztító víznek elkészítésével foglalatoskodott, tisztátalan lett.
Beszélnünk kell még a *párá adumá* paradox tulajdonságáról: „megtisztítja a tisztátalant és tisztátalanná teszi a tisztát”. Voltak nagy intézmények és mozgalmak mind a zsidó, mind az egyetemes történelemben, amelyek egyeseket megszenteltek, viszont másokat be akartak szennyezni, éppen azokat, akik megteremtették, illetve az alapját vetették meg azoknak az intézményeknek vagy mozgalmaknak. Ugyanazok az emberek, akik mások számára útmutatást adtak önmegszentelésükkel és odaadásukkal, nem ritkán önmaguk kegyetlenekké, önzőkké és gyűlölködökké váltak, másokat felemeltek és önmaguk embertelenségbe, tisztátalanságba és szentségtelenségbe süllyedtek.
a jövevény számára, aki közöttük tartózkodik. Azaz, a prozelita, aki magára vállalja Izráel vallási kötelességeit.

11–13. A „tisztító víz” külön rendeltetése.

Num 19,11

bármely emberi személy. Akár izraelita, akár nem izraelita.

Num 19,12

tisztálkodjék. Szószerint: „távolítsa el a vétket önmagáról”.
ezzel. A hamuval.

Num 19,13

emberi személy holttestét. Ez kizárja az állati hullát.
hajlékát. Itt tágabb értelemben áll és Izráel táborát jelenti; v. ö. a 3. v.
irtassék ki. Isten ítélőszéke által.

14–22. A tisztítás módja.

Num 19,14

sátorban. Itt egész általánosságban minden olyan helyet jelent, ahol az emberek laknak; azért használja a sátor szót, mert abban a korban az izraeliták inkább sátrakban laktak, mint házakban (Ibn Ezra). Ugyanez a törvény vonatkozik a holttestre, amelyet a sátorba bevittek.

bárki bemegy a sátorba. T. i. mialatt a holttest bent van. Ahhoz hogy valaki tisztátalanná legyen, nem szükséges a hulla érintése, elég, ha vele egy tető alatt tartózkodik.
minden. Háztartási tárgyak, ruhaneműek, úgyszintén az emberek, akik akkor a sátorban tartózkodtak.
tisztátalan legyen hét napig. Azok az emberek és tárgyak, akik, illetve amelyek nem jutottak közvetlen érintkezésbe a holttesttel.

Num 19,15
szoros födél. Nincs teljesen letakarva födéllel.

Num 19,16
a mezőn. Ha valaki a szabadban födetlen helyen (אהילה nélkül) csontokra vagy nyitott sírra bukkan, akkor csak ezek egyikének tényleges érintése által válik tisztátalanná.

Num 19,17
a tisztálkodásra való. Mint a 9. versben.
forrásvizet. Szószerint: „élő vizeket”. A Talmud szerint forrásvíznek kell lennie, de lehet folyóból is meríteni a vizet, edénybe tenni és abba belekeverni a hamut. (De vannak folyók, melyek e célra alkalmatlanok, ezek közé tartozik a Jordán és Jármúk is [Pára VIII,10].)

Num 19,22
a tisztátalan. Aki hullát vagy sírt érintett meg, amiről a 18. versben van szó.
aki megérinti. T. i. az a személy, aki érintkezésbe jut a hullával, legyen tisztátalan (אב הטומאה) hét napig; aki pedig ezt, t. i. a tisztátalanná vált egyént érinti, legyen tisztátalan estig. Rabbinikus felfogás szerint a holttest maga a rituális tisztátalanság elsőfokú forrása (אבי אבות הטומאה). (Rási által használt kifejezés, Maimonidesz a טומאת מת kifejezést használja). Aki a hullát érinti még mindig אב הטומאה, de nem annyira tisztátalan, mint maga a hulla. Aki azonban megérinti azt az egyént, aki a hulla által beszennyeződött, az a tisztátalanság másodfokú forrása lesz (ולד הטומאה), és ez csökkenő mértékben átmegy ételekre és folyadékokra.
estig. Amikor megfürdik és „tiszta” lesz.
A Misna két különböző hagyományt őrzött meg atekintetben, hogy a „vörös tehén” szertartását hányszor végezték el. Rabbi Méir szerint a „vörös tehén” szertartását hétszer végezték el; egyszer Mózes, egyszer Ezra korában és ötször Ezra után. A Bölcsek szerint kilencszer. (V. ö. Pára III,5.) Természetesen a szentély elpusztulásával ez is eltűnt a zsidó életből.
A XIX. fejezet szövegét olvassák fel Pára szombatján, az úgynevezett rendkívüli szombatok egyikén, Adár hó utolsó előtti szombatján, vagy az utolsó szombatján, ha Niszan első napja szombatra esik. A Tóra-felolvasás a tisztátalanok megtisztítására emlékeztet, akik, miután meghintették őket a „tisztító víz”-zel, megtisztulnak és alkalmasakká válnak a peszach-áldozat bemutatására. – Pára szombatjának a haftárája Ezekiél XXXVI,16–38; lásd *Exodus* 596; *Leviticus* 450.

Num XX.

Ez a fejezet kronológiai sorrendben a XIV. fejezet után következik, ahol arról van szó, hogy az izraeliták negyven évi vándorlásra ítéltettek és vereséget szenvedtek, midőn isteni jóváhagyás nélkül dél felől akartak benyomulni Kanaán területére (XIV,40–45). Az ebben a fejezetben elmondott események a negyvenedik esztendőben, tehát a vándorlás utolsó évében játszódtak le. Ibn Ezra helyesen jegyzi meg, hogy a megelőző harmincnyolc év történetét nem mondja el könyvünk. Ennek okát nem nehéz kitalálni. Annak a nemzedéknek az emberei nem bíztak Istenben és az lett a végzetük, hogy a sivatagban elpusztuljanak. Az ő történetüknek éppen ezért nem volt lényegesebb szellemi értéke Izráel jövője szempontjából. És mégis: „a hallgatás korszakai a héberek történetében rendszerint a gyarapodás évei. Ez a harmincnyolc majdnem eseménytelen év egyike azon számos hiányoknak a nemzet történetében, amelyek alatt valódi haladás észlelhető. Ezekben az évtizedekben alakult át és lett Izráel rabszolgatömegből nemzetté; és Mózes jellemének a nagyságát

bizonyítja, hogy ő tudta, miképpen kell hallgatva várni, amíg népe, Isten parancsának engedelmeskedve képessé válik a győzelem kivívására” (Foakes–Jackson).

1. Mirjam halála.

Num 20,1

Cin sivatagába. Ez a harmadik és utolsó szakasza a Szinajtól az Ígéret földje felé történt vándorlásnak; ez Kádésból indult ki, folytatódott Edóm országa körül (XXI,4) és a Piszga magaslatainál Móáb országában fejeződött be, a Sóstenger és a Jordán gázlói közelében.
az első hónapban. A vándorlás negyvenedik évében.
Kádésben. Lásd a XIII,26-hoz szóló magyarázatot.
meghalt ott Mirjám. Meghalt a pusztai vándorlás vége felé, és miként fivérei, ő sem jutott be az Ígéret földjére. Izráel három jó vezetői egyikének tartja a hagyomány Mirjámot (טובים פרנסים); és az ő érdemei folytán kísérte egy forrás – a legenda szerint – Izráel gyermekeit vándorlásaik évtizedeiben mindaddig, míg ő élet (Táánith 9a; Széder Ólam X.).

2–23. Mózes a sziklára üt. Mózes és Áron bűne.

Mindig újra és újra hangsúlyozza a Szentírás egyrészt a nép ingatag jellemét, zúgolódásait, lázongásait, szenvedélyes bűnbánatát és fájdalmas védekezését; és másrészt Mózes csodálatos állhatatosságát, szerénységét, hűségét, nagylelkűségét és majdnem emberfeletti türelmét. Csak egy alkalommal nem bírta ki hatalmas szelleme a túlságos megterhelést. Ennek a kifejezésnek, hogy „Mivel nem hittetek bennem” (12. v.) nem egészen világos az értelme; vajjon a pillanatnyi merészség volt-e a bűn, vagy az engedetlenség az isteni paranccsal szemben. Ez az egyetlen folt fedezhető fel Mózes élettörténetében, de minden más embernél ez teljesen figyelmen kívül maradt volna. „A zsidóság azt tanítja, hogy mennél nagyobb valaki, annál szigorúbb a mérték, amely szerint őt megítélik, és annál nagyobb a bűn és a büntetés, ha eltérés mutatkozik attól a mértéktől” (S. R. Hirsch). Ezért a bűnért, amely ebben a fejezetben említve van, Mózes elveszti jogát, hogy eljusson az Ígéret földjére.

Num 20,3

amikor elpusztultak testvéreink. Kórach lázadása vagy egy másik „lázongás” alkalmával.

Num 20,4

mi és barmaink. „Igaz ember kíméli állatait; és az a tény, hogy ez a nép, midőn a pusztulás réme fenyegeti, még barmai szenvedésére is gondol, mutatja, hogy lázongó természete ellenére is jámbor lelkületű. És valóban Isten nem vette rossz néven Mózeshez és Áronhoz intézett beszédüket, mert Isten senkit sem tesz felelőssé kétségbeesésében kiejtett szavaiért (Bábá Batrá 16b נתפס בשעת צערו אין אדם).

Num 20,6

elment a gyülekezet elől. Ábárbanel és más magyarázók ezt úgy értelmezik, hogy *elmenekültek* a gyülekezet elől, és ebben a cselekedetükben a hit hiányát látják, és ezért ítéltetett el Mózes és Áron.

Num 20,8

Vedd a botot. Amellyel csodákat művelt Egyiptomban és amellyel Refidimnél a sziklára ütött, ahol a nép hasonlóképpen perlekedett Mózessel; (Exod. XVII,4. „Mit tegyek ezzel a néppel? Még kevés hija és megköveznek!”).
a sziklához. Azaz, az első sziklához, amely velük szemben volt és szemük előtt állt (Náchmánidesz).

Num 20,9

És vette… az Örökkévaló színe elől. Amely ott feküdt a frigysátorban.

Num 20,10

ti engedetlenek! Héberül: *mórim;* a Midrás szerint görögül ez a szó „balgát” jelent, héberül pedig tanítót, „Halljátok ti, akik nem átalljátok tanítótokat tanítani”; (Rási, Pesziktá di Rabbi Kahana) azaz, ti, akik azt képzelitek magatokról, hogy bölcsebbek vagytok vezetőiteknél! „Ez a néppel szemben tanúsított türelmetlenség hibának számított az Isten által kirendelt vezetők magatartásában” (Maimonidesz).
hozzunk-e ki nektek. Azaz, fakaszthatunk-e vizet ebből a sziklából? Az elkeseredés és kétségbeesés e percében Mózes a tömegek előtt kifejezést ad kételyének az isteni ígéret teljesülése tekintetében.

Num 20,11

kétszer ráütött botjával a sziklára. Az indulat elragadta Mózest, még jobban kijött a sodrából; ahelyett, hogy szólt volna a sziklához, ahogy Isten parancsolta neki, kétszer is ráütött. Ha ő csak beszélt volna a sziklához, akkor a csoda nyilvánvaló lett volna és Isten neve megszenteltetett volna a kétkedő tömeg előtt.

Num 20,12

Mivel… Izráel fiainak szeme előtt. Mi volt valóban az a bűn, amiért Mózes és Áron nem juthatott el az Ígéret földjére? Egyes magyarázók azt hiszik, hogy a Szentírás szándékosan nem nevezi meg Mózes vétkét; vétkének épúgy, mint sírjának ismeretlennek kell maradni az utókor előtt. Ez azonban nem egyezik a Rabbik felfogásával, akik úgy vélik, hogy ez a bűn eléggé kitűnik a 10. és 11. versből. „Te úgy határoztad el – mondta Mózes –, hogy én meghaljak a sivatagban a sivatag nemzedékével együtt, amely engedetlen volt Irántad. Kérlek, írd meg a Tórádban, miért kaptam ezt a büntetést, nehogy a jövő nemzedékek azt mondhassák, hogy én ugyanolyan voltam, mint a sivatag nemzedéke. Isten teljesítette kérését és a Szentírás több helyen megmondja vétkét, amiért Mózes nem mehetett be az Ígéret földjére (Jóma 86b; Tanchuma Chukkath X).

Num 20,13

Meriba vize. Azaz, a pörlekedés vize. Ez a szó ilyen értelemben áll más hasonló alkalommal kapcsolatban Exod. XVII,7-ben. Hogy megkülönböztessék a kettőt egymástól, ez utóbbit gyakran „Meribat Kádés”-nek nevezik.
megszentelte magát bennük. Isten elismerést szerzett Nevének, amennyiben vizet adott a népnek és igazságot szolgáltatott személyekre való tekintet nélkül, amennyiben megbüntette Mózest és Áront (Zebách. 115b; v. ö. Lev. X,3).

14–21. Edóm királya nem engedi meg az átvonulást országán keresztül.

Az izraeliták, akiknek nem sikerült behatolni Kanaánba dél felől, kelet felől, kerülő úton akarnak bejutni. E célból keresztül kellett jutniok Edóm és Móáb területein, amelyek a Sós-tengertől délre, illetve keletre terültek el. Edóm országát harcias nép lakta és királya ridegen visszautasította Izráel kérését, hogy engedje őt átvonulni országán. Ez a visszautasítás Izráelt arra kényszerítette, hogy még nagyobb kerülő utat tegyen meg. Edóm déli határának mentén kellett előbb haladniok; aztán Edóm és Moáb keleti határát érintve haladtak északra az Arnón folyó felé. Az út rettenetes volt. De mégis a büntető vándorlás ideje vége felé járt és a honfoglalás órája közeledett.

Num 20,14

testvéred, Izráel. Azaz, a te rokonod, Izráel. Az edómiták Ézsau leszármazottai voltak, aki Jákób ikertestvére volt; Gen. XXV,26.
mind a fáradalmat. Az a sok megpróbáltatás, amelyen az izraeliták keresztülmentek, az edómitákat testvéri rokonszenvvel kellett volna hogy eltöltse, és arra kellett volna indítania őket, hogy támogassák a velök rokonságban álló népet. Edóm természetellenes gyűlölködése Izráel iránt egy a szentély pusztulása után élt próféta, Obadja könyvének a tárgya; lásd Genezis 492.

Num 20,16

angyalt. Itt eredeti értelmében veendő: „küldött”. Mózesre vonatkozik, akit Isten küldött szabadítóul és vezetőül.

Num 20,17

a királyúton. A fő országúton, amit a király és seregei számára építettek.

Num 20,19

Az országúton. Héberül: *meszilla.* Ennek azonosnak kell lennie azzal a szokott karaván útt al, amely ősi idők óta összekötötte Egyiptomot a Sóstenger és a Jordán mögötti országokkal.
nem lesz semmi károd. Az Imit régi fordítása: „bizony semmi egyebet”; l. m. I. Sám. XX,21. Nem kérünk semmit, ami neked kényelmetlenséget vagy kárt okozna.

Num 20,21

kitért. A 22. versben megadott irányba.

22–29. Áron halála.

Num 20,22

elérkeztek… a Hór hegyéhez. Szószerint: „megérkeztek Hórhoz, a hegyhez”. Fekvése eléggé meg van határozva („Edóm országának határán” 23. v., és „Edóm országának szélén” XXXIII,37); valószínűleg Dzsebel Madurah, Kádéstól északkeletre, egynapi útra a Sóstengertől.

Num 20,24

Térjen meg Áron népéhez. Terminus technicus arra, hogy valaki egyesül azokkal, akik előtte meghaltak; célzás rejlik benne a halhatatlanságra; lásd a Gen. XV,15-höz és XXV,8-hoz szóló magyarázatokat.
engedetlenek voltatok. Lásd a 12. vershez szóló magyarázatot. „A vezetők épolyan engedetlenek voltak, mint a nép, amellyel elégedetlenkedtek” (Dummelow); lásd a 10. verset.

Num 20,26

vesd le Áronról ruháit. Azaz, hivatalos öltözetét, amit mint főpap viselt.
Eleázárt, a fiát. Annak jeléül, hogy a főpapi méltóság rászállt.

Num 20,29

harminc napig. Ugyanennyi ideig gyászolták meg Mózest; Deut. XXXIV,8.
egész Izráel háza. Nemzeti gyász első főpapjukért. Későbbi zsidó hagyomány szerint Áron az eszményi békéltető; és Hillél megköveteli mindenkitől, hogy legyen „Áron tanítványa, aki szereti a békét és a békére törekszik, szereti embertársait és közel hozza őket a Tórához”. A rabbinikus legenda szerint házról házra járt és ha talált valakit, aki nem tudta elmondani a Semát, megtanította rá. De nemcsak arra szorítkozott, hogy „békét közvetítsen Isten és ember között”, hanem arra is törekedett, hogy békét közvetítsen ember és ember között. Ha észrevette, hogy két ember haragban van egymással, odasietett először az egyikhez, majd a másikhoz, mondván: „Bárcsak tudnád, mennyire megbánta a te haragosod az ő tettét”. Így beszélt Áron külön-külön mindegyik haragoshoz, amíg azok meg nem bocsátottak egymásnak és valóban, midőn találkoztak, ismét megbarátkoztak egymással. Áron jósága sok embert visszatartott a bűntől, mert aki éppen valamely vétket akart elkövetni, arra gondolt: „Hogy merészeljek bűnösen Áron szeme elé kerülni, hiszen ő olyan jó volt hozzám!” Midőn Áron meghalt, az angyalok e szavakkal siratták: „Az igazság tana volt szájában és álnokság nem találtatott ajkain; üdvben és egyenességben járt Velem és tömegeket térített meg a bűntől” (Máleáki, II,6). (Áboth I,12; Szanh. 6a; Pirké d. R. Eliezer XVII. fej.; A. R. N. XII. fej.; Jatkut Máleáki II. fej.: § 588; Guttmann M., Mafteach ha-Talm. s. v. אהרן 89–90.)

Num XXI.

1–3. Harc a kanaánitákkal.

Num 21,1

Árád. Kanaánita királyváros (Józs. XII,14), egy magaslaton épült, amely ma Tel-Árád néven ismeretes, 17 angol mérföldnyire Hebróntól délre és 50 angol mérföldnyire Kádéstól északkeletre.
a déli vidéken. Szószerint: „szárazság”, Kanaán déli területe, amely határos a sivataggal és nagyrészt maga is sivatagszerű.
Atárim útján. Vagy: „a kémek útján” (Tárgum). Mivel Árád királyának az országa Cin sivatagáig terjedt, egy esetleges betöréssel is számolt és próbálta azt kivédeni. A legtöbb magyarázó azonban másképpen magyarázza az Atárim szót. Valószínűleg Kádésból a Negeb felé vezető karavánutat nevezi így.

Num 21,2

teljesen elpusztítom. Vagy: „Istennek szentelem” vagy: „átok alá helyezem”.

Num 21,3

Hormá. Héberül: חרמה a חרם „kiátkozni” tőből; valami, ami pusztulásra van ítélve. Az összes elpusztított városok neve Horma volt. Horma tehát egy kerületet és nem egy várost jelent; lásd XIV,45-höz szóló magyarázatot és a bevezető jegyzetet a XIII. fejezethez.
Ez az esemény nem következhetett be akkor, amidőn az izraeliták indultak, hogy megkerüljék Edóm országát, mert akkor nem voltak Árád közelében. Ennek tehát már *előbb* kellett történnie. „Az izraeliták elhagyták Szinajt és Kádés Barneába vonultak. Ettől a ponttól indulhattak északra és megtámadhatták Palesztina déli részét (a Negebet). Ezt megtették és ennek az eredményéről számol be a fenti három vers. A kanaánita fejedelem pusztulásával végződött az összeütközés és azzal, hogy fővárosát innen kezdve Hormának nevezték. Azután kémeket küldtek ki a tulajdonképpeni Kanaán kikémlelésére, ami a XIII. fejezetben van leírva. De jelentésük kedvezőtlen volt. Meghallgatásuk után a nép elvesztette bátorságát és látható volt, hogy nem érhetnek el semmi eredményt, amíg egy új nemzedék nem nő fel. Ezért kapták azt a parancsot, hogy ürítsék ki Kádést és induljanak Edóm felé. De a nép hirtelen mást gondolt és nem akart engedelmeskedni. Az isteni paranccsal ellenkezve, hódító hadjáratot kezdtek. Az eredmény lesujtó volt. Visszaverték és Hormáig üldözték őket (XIV,45), régebbi győzelmük színhelyéig” (Wiener).

4–9. Az érckígyó.

Num 21,4

a Sástenger felé. Mivel nem kaptak engedélyt, hogy Edómon átvonuljanak, meg kellett azt kerülniök, délre vonulva, amíg el nem érték Ecjón Gebert és Sástenger keleti öblénél, az Akába-öbölnél. Aztán kelet felé fordultak a Széir hegységtől; végül pedig északra Móáb síkságai felé.
hogy megkerüljék. Lásd a XX,22–29-hez szóló magyarázatot.
elcsüggedt. Vagy: „türelmetlen”. Alig bírták a kimondhatatlan fáradalmakat.
az úton. A köves, homokos és rendkívül sivár terepen, amelyen vonultak. Az a tudat, hogy pillanatnyilag eltávolodtak Kanaántól és hogy nem tudták, hogy hogyan érik azt el megint, nagyon rossz hatással volt rájuk.

Num 21,5

Isten és Mózes ellen. Még nem szokták meg azt a gondolatot, hogy panasz nélkül kövessék Isten rendelkezéseit, még a legkedvezőtlenebb körülmények között is.
a hitvány kenyértől. Vagy: „nyomorúságos kenyértől”. A manna összehasonlítva az egyiptomi ízletes ételekkel ilyennek tűnt fel.

Num 21,6

tüzes kígyókat. Mérges kígyókat, amelyeknek marása gyulladást okozott, az így keletkezett

fájdalomérzet hasonlított a tűz által okozott fájdalomhoz.

Num 21,7

És Mózes imádkozott a népért. „Ebből azt tanuljuk – mondja a Midrás –, hogy ha valakitől bocsánatot kérnek, azt nem szabad kegyetlenül visszautasítani. A nép beszélt Mózes ellen, de midőn bajba jutottak, Mózes mégis szívesen megbocsátott nekik és imádkozott megmentésükért.” (Tanchuma Chukkat XIX.)

Num 21,8

Készíts egy tüzes kígyót. Mérges kígyó képmását rézből (Ibn Ezra).
póznára. Vagy: rúdra.

Num 21,9

rátekintett. „Vajjon volt-e a rézkígyónak hatalma, hogy öljön, vagy életre keltsen? Nem, hanem mindaddig, amíg az izraeliták a magasba tekintettek és alávetették szívüket Mennyei Atyjuknak, meggyógyultak; de ha elfordultak Tőle, elpusztultak (Misna). „A rézkígyó a mentés jelképe volt, mely emlékeztette a népet a Te törvényed parancsolataira; mert aki feléje fordult, nem azért menekült meg, mert látta, hanem Te miattad, aki mindnyájunk Megmentője vagy” (Rós Hasáná 29a [III,8. misna]).
A rézkígyót, amelyet Mózes készített, az izraeliták természetesen évszázadokon keresztül őrizték mint tiszteletreméltó tárgyat, de midőn a későbbi időkben az a veszély fenyegetett, hogy az bálványkultusz tárgyává lesz, Hizkija király (II. Kir. XVIII,4) megsemmisítette. A Rabbik ezért a tettéért nagyon dícsérték őt (Berák. 10a).

10–20. A táborozás helyei.

Num 21,10

táboroztak Óbótban. „Valahol a köves fennsíkon, Edómtól keletre” (G. A. Smith).

Num 21,12

Zered völgyében. Azaz, a Zered-vádi medrében, amely a Sóstengerbe ömlik annak legkeletibb részén.

Num 21,13

Arnónon túl. Azaz, tőle északra.
amely a sivatagban van. Azaz, azon a részén, amely a sivatagban van.
„Az Arnón egy hatalmas szakadék Móáb fennsíkján keresztül. Kb. 570 méter mély és két angol mérföld szélességű az egyik sziklás szegélytől a másikig, de a mély völgy maga, amelyen a folyó kanyarog, csak 40 könyök széles. Kb. 19 mérföldnyire a Sóstengertől a folyó két ágra szakad, amelyek mindegyike ismét két-két ágra szakad. Az egész fennsík a sivatag felett tehát nemcsak keresztbe van hasítva, hanem keresztül-kasul mély szakadékok hasogatják és így nagyon nehéz terepű határt alkot. Mindezeket a folyóágakat valószínűleg Arnónnak nevezték” (G. A. Smith).

Num 21,14

az Örökkévaló harcainak könyvében. A sorok, amelyek ebből a könyvből itt idézve vannak, alátámasztják azt a nézetet, hogy az Arnón volt Móáb határa. Ezt a könyvet a Szentírás sehol sem említi más helyen. Ibn Ezra azt mondja, hogy „ez egy önálló könyv volt. Ebben voltak leírva a háborúk, melyeket Isten viselt azokért, akik Őt tisztelték. Sok könyv elveszett és nem maradt ránk; pl. Náthán és Idó beszédei, és Izráel Királyainak Krónikája”. Valószínűleg ballada- és énekgyüjtemény volt ez. „Az Örökkévaló harcainak könyve”, úgyszintén a *Széfer Hajjásár* (Józs. X,13; és II. Sám I,18) bizonyítja, hogy A Tórán kívül is voltak irodalmi művek. De ez azt is bizonyítja, hogy a Tóra nem az ilyen feljegyzésekből keletkezett, mert különben megnevezte volna az állítólagos gyüjtő máshol is forrásait, mint ahogy itt megnevezi őket (S. R. Hirsch).
Váhébet. Ma már nem tudják azonosítani egyik ismert hellyel sem. Accusativusban áll, ige kellene

melléje, például: „elfoglaltuk”. A LXX זהב-ot olvas, a szír fordítás pedig להב-ot.
Szufában. Vagy: „viharban”. Talán azonos Szuffal, amelyet Deut. I,1. említ.

Num 21,15
völgyek. Nem völgy (vagy patak), mert az Arnón név több vádinak a neve. Ezek egyesülnek egy nagy mederben, amely vizüket a Sóstengerbe önti.
Ár. A 28. vers Ár Móábnak nevezi. Deut. II,18. szerint Móáb határán volt. Talán Móáb régi fővárosát jelzi. Mindenesetre az Arnón közvetlen közelében és pedig a balpartján volt. Egyesek Mehatet el-Haggal próbálják azonosítani, de nagyon bizonytalan alapokon (Baentsch). „Mindazok a nevek, amelyeket az Örökkévaló harcainak könyvében említenek, ismeretlenek ma előttünk” (Leeser).

Num 21,16
Onnan. Az Arnón másik oldalán fekvő vidékről.
Beerhez. Héberül: באר = kút. Egyesek azonosítják ezt באר אלים-mel (Jes. XV,8).

Num 21,17
Akkor énekelte Izráel ezt az éneket. Az előtörő forrást énekkel köszöntik. Budde megemlíti – Goldziher nyomán –, hogy a sivatagban kóborló arabok, ha forrásra bukkannak, dallal köszöntik (Baentsch).
énekeljetek neki. Vagy: „válaszoljatok neki”, „válaszoljatok karénekkel”; v. ö. Exod. XV,21. Innen keletkezett az a monda, hogy a kút énekelt és a fejedelem és a nép szavai csak kórusként feleltek a kút énekére.

Num 21,18
amelyet a fejedelmek ástak. A fejedelmek részt vettek a munkában, hogy vizet szerezzenek a népnek.
kormánypálcával. Lásd. Gen. XLIX,10.
A sivatagból… Mattánába. Vagy: „a sivatagból adomány” – ami a kút énekének utolsó sora lenne (Budde).

Num 21,19
Nahaliélból Bámótba. Ezeket a helységneveket sem tudják semmivel azonosítani.

Num 21,20
Piszga. Egy hegylánc neve (Deut. XXXII,49-ben. „Abárim hegysége”-nek nevezik), Móáb fennsíkján. A legmagasabb pontja volt a Nebó hegye, ahol Mózes meghalt; Deut. XXXIV,1. Erről a hegycsúcsról egész Nyugat-Palesztinát át lehet tekinteni.
a sivatag. Héberül: *„jesimón”,* a kietlen sivatag a Sóstenger északnyugati határánál.

21–32. Az emórita királyságok elfoglalása.

A régebbi zúgolódások és lázongások jeleneteivel ellentétben most az új nemzedék szerencsés eredményeiről számol be, midőn erejét kipróbálja a hatalmas Szihónnal és Óggal vívott küzdelemben, amelynek eredményeképpen ellenségeit teljesen elpusztítja (Moulton).

Num 21,21
Emóri. A Tel-el-Amarna levelekben Palesztina és Szíria lakói az Exodus előtti korban Amurru néven szerepelnek. A 26. versből kitűnik, hogy Szihon és népe csak nemrég hódították el Móábtól az Arnón folyótól északra fekvő területet.

Num 21,22
Hadd vonuljak át országodon. A Jerihóval szemben fekvő Jordán-gázlók felé szerettek volna eljutni.
a királyúton. Lásd a XX,17-hez szóló magyarázatot.

Num 21,23

Jahácba. Szihón országának keleti határánál.

Num 21,24

mert erős volt Ammón fiainak határa. Szihón birodalmának az Arnón volt a déli határa és Jabbók az északi határa. Az ammoniták keletre voltak; de mivel határerődeik erősek és bevehetetlenek voltak, az emóriták nem bírtak behatolni a területükre. Az okot, amiért az izraeliták nem nyomultak be az ammóniták országába, megadja Deut. II,19.

Num 21,25

Hesbónban. A mai *Hasban,* ezer méternyire a tenger színe felett, 18 mérföldnyire a Jordántól keletre, Jerihóval szemben.

„A Szihón felett kivívott győzelem igen nagy jelentőséggel bírt az izraeliták számára, nemcsak akkori helyzetük, hanem a jövő szempontjából is. Meghódították az egész területet, elhelyezkedtek ott és befejezték ezzel nomád életmódjukat. A győzelem bátorságot és önbizalmat adott nekik a tekintetben, hogy leküzdhetik azokat a nehézségeket, amelyek az Ígéret földje meghódításának útjában állnak… Az izraeliták most már szabadon mozoghattak, nem voltak többé korlátozva a sivatag szűk keretei és az ottlakó rosszindulatú törzsek által” (Graetz).

hozzátartozó városokban. Szószerint: „leányaiban”, leányvárosaiban. A falvak és tanyák, melyek Hesbónhoz tartoztak, illetve Hesbón körül voltak.

26–30. Egy történelmi feljegyzés és egy győzelmi dal.

Num 21,27

mondják a költők. Héberül: *„móslim”;* példázók, „akik a *masalt* mondják”. A héber *„másál”* szó jelenthet közmondást, példázatot, rejtvényt, dalt, ódát vagy balladát. A *móslim* bárdok (énekesek) voltak, akik megörökítették és jól hangzó versekké formálták mindazt, ami a nép emlékezetében megmaradt a nemzeti élet fontos eseményei közül. (L. m. Ezek. XVI,44; Jes. XXVIII,14 stb.) Jelen esetben egy népies balladából származó idézettel van dolgunk, amely az emóriták ujjongását juttatja kifejezésre Moáb feletti győzelmük miatt; és egy másik dalból, melyben az izraeliták ünneplik győzelmüket az emóriták felett.

Jöjjetek Hesbónba. Ez és a következő két vers az emóriták győzelmi dala arról, hogy annakidején ezt a területet elhódították Móáb uralkodóitól. A költő meghívja a győztes emóritákat, hogy mennél hamarabb jöjjenek és örvendjenek legnagyobb győzelmi zálogunknak, t. i. Hesbónnak, az elfoglalt fővárosnak.

Szihón városát. Építsétek fel pompásan azt a várost, amely kezetekbe került, hogy méltó legyen a „Szihón városa” névre (Rási).

Num 21,28

Mert tűz ment ki Hesbónból. Megkapó kép annak kifejezésére, hogy alig vette Szihón Hesbónt birtokába, rögtön képes volt Móáb többi városait is elpusztítani.

Num 21,29

Kemós. A móábiták nemzeti istene. (L. m. I. Kir. XI,7.33; II. Kir. XXIII,13; Jer. XLVIII,7.13.46).

Odaadta… fogságba. A móábiták iránti félig-meddig gúnyos szánalom kifejezése, amiért bálványuk, Kemós nem volt képes őket megmenteni. Kemós „fiai” és „leányai” az ő tisztelői, akik úgy tekintettek rá, mint apjukra, hogy megmentse őket a veszély idején.

Num 21,30

Ledöntöttük őket. A megfelelő héber szó: וְנִירֵם. Egyesek főnévnek veszik „És az ő birodalmuk: Hesbón birodalma elveszett” (Deutsch). Itt kezdődik a dal második része, t. i. Izráel ujjongása az emóriták felett kivívott győzelem miatt.

Dibónig. Azaz, az egész lakosság a Hesbón és Dibón közti helységekben elpusztult. Dibón későbbi

neve „Dibón-Gad” volt, és 4 mérföldnyire volt északra az Arnóntól. Dibónban találták meg az úgynevezett Mésa-feliratot – egy móábita emlékkövet – 1868-ban. Ez egyik legnevezetesebb bibliai vonatkozású nem zsidó emlék. E rendkívüli fontosságú emlék a IX. századból ante – Élijáhu próféta és Áháb király idejéből – származik és móábita szempontból írja le az Izráel és Móáb közti harcokat.
Nófahig. Nem azonosítható semmivel.
Médebáig. A mai Madeba, kb. 4 mérföldnyire délkeletre Hesbóntól.

Num 21,32
Jáezért. Jes. XVI,8–9 Hesbónnal együtt említi; I. Makk. V,8 szerint az ammónita határ mellett fekszik.

33–35. Óg, Básán királyának legyőzése.

Num 21,33
és fölmentek. Észak felé.
Básán. Híres volt gazdag legelőiről, kövér gulyáiról, és tölgyerdeiről. Délen Gileáddal volt határos és északon a Hermón hegységgel.
Óg, Básán királya. A héber mondában Óg volt az utolsó óriás; vízözön előtti lény, emberfeletti erővel bírt, aki túlélte a vízözönt.
Edreibe. A mai Edra’ah, Básán déli határán, kb. 30 mérföldnyire a Tibériás-tótól keletre.

Num 21,34
Ne félj tőle. Óg félelmetes volt, nemcsak óriási termete miatt (v. ö. Deut. III,11), hanem birodalmának fallal megerősített városai miatt is.

Num XXII.

Num 22,1
Móáb síkságán. Vagy: „Móáb mezőségén”; a nyílt síkság közvetlenül a Sóstengertől északra.
Jerihóval szemben. A „szemben” szó nincs meg a szövegben. Csak az összefüggés alapján egészítik ki ezzel a Jerihó nevet. Deutsch magyarázata: „úgy értendő, mint על פני ירחו Jerihó városának átellenében”.
a Jordánon innen. Szószerint: „a Jordán oldalán”; azaz, ebben az esetben a keleti oldalán.

VII. Bálák.
(XXII,2–XXV,9.)

C. Móábban.
(XXII–XXXVI.)

C.
Bileám

Bileám könyve.

Az izraeliták most elérik az Ígéret Földje felé vezető útjuk utolsó állomását. Végcéljuk már feltűnik a láthatáron. A Sóstenger északi szélénél – a Jordán torkolatának közelében – ütnek tábort. Midőn Izráel elhagyta Egyiptomot, rabszolganép volt, amelyet Fáraó robotfelügyelői igába törtek. Negyven év fáradságos vándorlásai közepette azonban megedződött, harcias néppé lett és most, midőn éppen meg akarja kezdeni a honfoglalást, magasztos hivatásáról ünnepélyesen tanúságot tesz egy elismert pogány próféta. Izráel egyedülálló jellemének ez az elismerése azért oly nagyjelentőségű, mivel azt egy idegen mondta, felsőbb hatalom kényszere alatt saját szándékával és érdekével ellentétben. Hirdeti, hogy hiábavaló az emberek minden törekvése, amellyel meg akarják akadályozni Isten céljait ezzel a néppel szemben; és megjövendöli azt a dicső jövőt, amely Izráelre vár. Ez a refrénje a XXII–XXIV. fejezeteknek, amelyek ősi időkben talán „Bileám Könyve” בלעם ספר néven voltak ismeretesek.
(Ez a Müncheni Kódex olvasata, – az egyetlen teljes Talmudkézirat az egész világon – a בלעם פרשת helyett, amit a nyomtatott kiadásokban találunk Baba Bathra 15a.) Ezeket a fejezeteket Mózes méltónak találta arra, hogy felvegye a Tórába; egyébként ezek a részletek „a XXI. fejezetben elmondott katonai győzelmek szellemi párhuzamai.” (Dillmann).

Bileám jelleme.

Bileám egyénisége régi rejtély, amely sokat foglalkoztatta a régi és új magyarázókat. Valószínűnek látszik, hogy hazájában, Mezopotámiában, amely Izráel őshazája is volt, megismerte az igaz vallás egyes elemeit. Így tehát Malkicedekkel, Jóbbal és Jitróval együtt az igaz Isten azon kiválasztott követői közé tartozik, akik nem álltak közvetlen kapcsolatban Izráellel. De ezekkel ellentétben őt úgy állítja elénk a Szentírás, mint aki egy személyben pogány kuruzsló, igaz próféta és bűnre csábító, aki rendkívül visszataszító módot ajánl Izráel megrontására. Mivel Bileám jellemzése így sok helyen önmagának ellentmondó, a bibliakritikusok azt hiszik, hogy a szentírás beszámolója Bileámról két vagy három különböző korszakból származó hagyományok összekapcsolásából keletkezett. De ez egyáltalán nem meggyőző; ez ép olyan, mintha azt mondanók, hogy pl. Francis Bacon élettörténete az angol történelem különböző korszakaiból eredő két vagy három hagyomány összekeveréséből keletkezett, mivel ugyanaz az ember nem lehet kiváló filozófus, nagy politikus és egyúttal „a leghitványabb ember”. Ez a felfogás nagy járatlanságot árulna el az emberi lélek bonyolult természetének ismeretében. Csak a mesék birodalmában fordul elő, hogy férfiaknak és nőknek csak egyetlenegy lelki tulajdonságuk van. Az életben ez máskép van. „Álnokabb a szív mindennél, és kóros; ki ismerheti?” (Jerem. XVII,9). Ez, sajnos nagyon találó összefoglalása az ember lélektanának.
A Biblia utáni időben a zsidó tekintélyek Bileámot kedvezőtlen és gyakran visszataszító megvilágításban tüntetik fel. Ámbár az ő mondásai Izráel költői dícséretét tartalmazzák, hangsúlyozzák, hogy eredeti szándéka az volt, hogy átkozzon, nem pedig, hogy áldjon. Ezért nevezik őt בלעם הרשע „a gonosz Bileám”-nak. Irígység, gőgösség és fennhéjázó lélek jellemzik őt. Amálékkal és Hámánnal együtt ő Izráel istentelen ellenségeinek állandó mintaképe. Annál figyelemreméltóbb az a tény, hogy egyes zsidó magyarázók határozottan kedvezően nyilatkoznak róla. Ezek szerint Bileám oly magas színvonalon álló próféta, mint Mózes; és az ő története olyan fontos, hogy helyet kapott a Tórában és említésreméltónak találtatott a prófétáknál (Micha VI), valamint a „Szentiratokban” (Nech. XIII). Oly javaslat is akadt, mely azt kívánta, hogy kijelentéseit vegyék fel a „Sema” imába. Ez nem történt ugyan meg, de egyik mondata יעקב משכנותיד ישראל מה טובו אוהליך („Míly szépek a te sátraid, Jákób, hajlékaid, Izráel”) minden zsinagógai istentisztelet bevezető mondatává lett.
Az ókori egyházi irodalomban egészen sötét egyéniséget látnak Bileám személyében: a kapzsiságnak és a nemtelen törtetésnek megtestesítőjét. Mai keresztény teológusok az önámítás elrettentő példájaként említik. A nála tapasztalható önámítás gyakran elhiteti az emberrel, hogy a

bűn, amelyet elkövet, összeegyeztethető a lelkiismerettel és a kinyilatkoztatással; Bileám olyan ember, aki azt hiszi, hogy összhangba lehet hozni a legtisztább vallási életszemléletet a legalacsonyabb színvonalú életerkölccsel. Tökéletes visszahatás következett be az ő megítélésében Lessinggel és Herderrel, jóval a bibliakritikusok fellépése előtt. Az újabb felfogások között kiemeljük Kalisch véleményét, amely szerint Bileám jelleme hibátlan volt és mondásainak költői szépsége felülmulhatatlan az egész irodalomban: „Szilárdan és kérlelhetetlenül mint az örök sors, önmagát csak a Mindenható eszközének tekinti, aki tévedést kizáró bölcsességével vezérli a nemzetek sorsát. Minden emberi szenvedélytől mentesen, mint egy magasabb és előkelőbb világból jövő csodálatos szellem jelenik meg előttünk.” A XXII–XXIV. fejezetek gondos olvasása azonban azt mutatja, hogy azok, akik helyeslik mindazt, amit Bileám mond vagy tesz, époly helytelenül ítélik meg őt, mint azok, akik benne egy félig-meddig ördögi lényt akarnak felfedezni.
A beszélő szamár egyedül álló esetéről, ami évszázadokon át a félműveltek gúnytárgya volt, lásd a 21–35. versekhez szóló bevezető jegyzetet.

Num XXII.

2–4. Bálák, Móáb királya.

Közvetlenül az emórita királyok felett kivívott győzelmük után az izraeliták Móáb határán jelentek meg és félelemmel töltötték meg a móábiták szívét, a királyét épúgy, mint a népét.

Num 22,3

rettegett. Vagy: „megriadt”, mert gyűlölték Izráel gyermekeit és féltek tőlük: v. ö. Exod. I,12.

Num 22,4

Midján véneihez. Ezek azoknak a sivatagban élő törzseknek ügyeit intézték, akik Midjánból származtak, az Akába-öböltől keletre. A midjániták nomád életmódot folytattak és egyes törzseik a Móábbal határos területeken táboroztak. A móábiták és midjániták, ámbár ellenséges viszonyban állottak egymással, mégis szövetkeztek időlegesen Izráel ellen, mert tévesen ellenségüknek tartották őket. Az izraeliták egész bizonyosan nem viseltettek ellenséges érzelmekkel Móáb irányában (Deut. II,29). És Izráel Midján útjait sem keresztezte és nem gondolt rá ellenséges indulattal. Mózes sok évet töltött Midjánban; és Jitró, a midjánita főpap, megbecsült vendégként élt Izráel sátraiban. A móábiták és midjániták összeesküvése Izráel ellen tehát az „ok nélküli gyűlölet” שנאת חנם eredménye volt, ami sajnos igen sok embertelenség és kegyetlenség forrása.

5–14. Az első küldöttség Bileámhoz.

Bileámban a nagyhírű jósban reménykedtek, akinek átkát kivédhetetlennek tartották. Bálák küldötteket meneszt Bileámhoz, akik meghívják őt, hogy átkozza meg a sivatagból előtörő népet. De Isten látomásban tiltja meg Bileámnak, hogy elinduljon a küldöttséggel.

Num 22,5

Bileámhoz. A név valószínűleg a בעל העם „nép ura” rövidített alakja (Kalisch).
Petórba. Az egyiptomi és babilóni források említenek egy „Pitru” nevű várost Mezopotámiában. A kuruzslás országából kellett hozni a nagy varázslót.
amely a folyam mellett van. T. i. az Eufrátesz mellett: Deut. I,7.
az ő népe fiainak országába. A héber kifejezésmód szerint ez Bileám szülőföldjét jelenti (Náchmánidesz). Rási azonban – a Midrás Tanchuma alapján – ezt Bálákra vonatkoztatja. Eszerint ő idegen hódító volt Móábban.

Num 22,6

jer, kérlek. Az átok nem hatott a távolból. A jósnak látnia kellett azokat, akiket meg akart átkozni.

átkozd meg nekem ezt a népet. Az egész ókori világ, görögök és rómaiak, épúgy mint a Közelkelet népei, rendületlenül hittek az áldás és átok reális hatalmában. Különösképpen vonatkozik ez Mezopotámiára. A babilóniai vallás a démonhitben gyökerezett. Azt tanította, hogy bizonyos egyéneknek hatalmában áll az istenek határozatait irányítani, illetve megváltoztatni és kuruzslásukkal vagy ráolvasásukkal jólétet tudnak előidézni vagy szerencsétlenséget okozhatnak. A kuruzslás mestereit arra használták, hogy titkokat fedjenek fel, jósolják meg a jövőt, áldják meg vállalkozásaikat vagy hozzanak pusztulást az ellenségre.
hatalmasabb mint én. V. ö. Exod. I,9. Bálák egész beszédmódja és viselkedése a Fáraóéra emlékeztet; mindkettőnél azoknak a végzetszerű megszállottságát látjuk, akik Isten céljainak akarnak ellenszegülni (Gray).
talán. „Habozás és önbizalom, kétségbeesés és vakmerőség közepette vivódik nyugtalan, sejtelmekkel teli lelke” (Kalisch).
erősebb leszek. Az Imit régi fordítása szószerint: „tehetem”.
akit te megáldasz, az áldott. Kifejezésre juttatja Bálák mélységes hitét az átkok hatásos voltában; de persze hízelgés is van benne, amellyel meg akarja nyerni a kipróbált jós szolgálatát.

Num 22,7
a varázslás díjával. A jutalom vagy pénz, amit a varázslónak fizettek (Samuel Hanaggid, a híres spanyol talmudista, költő és politikus). A megfelelő héber szó csak itt fordul elő ilyen értelemben. Egyesek כספים-ot olvasnak helyette. Deutsch: „úgy értendő, mintha ez lenne: ודמי קסמים בידם.

Num 22,8
Háljatok itt az éjjel. Bileám hajlandóságot mutat a meghívás elfogadására. Az „Izráel” nevet még meg sem említették a küldöttek. Midőn Bileám először pillantotta meg az izraelitákat, nagyon meglepődött és ebből arra lehet következtetni, hogy még nem sokat tudhatott felőlük.
amit az Örökkévaló szólni fog hozzám. Bileám az igaz Isten prófétája, aki személyes kapcsolatban van Vele és reméli, hogy valamilyen isteni közlést kap álomban vagy éjjeli látomásban; v. ö. Gen. XX,3. „Annak elismerése, hogy Isten kinyilatkoztatta az Ő céljait Izráellel egy nem-zsidó számára, világos bizonyítéka a zsidóság univerzalizmusának” (Stanley).

Num 22,9
Kik ezek a férfiak nálad? Bevezető kérdés. (Ibn Ezra, Mendelssohn); v. ö. Gen. III,9; XVI,8.

Num 22,12
mert áldott az. Azaz: „Én, Isten, már előzőleg megáldottam őket” (Ibn Ezra).

Num 22,13
nem engedte meg. Szószerint: „vonakodott” (Az Imit régi fordítása). Bileám nem mondja el a küldötteknek az egész isteni választ: eltitkolja azt a tényt, hogy Isten megtiltja neki Izráel megátkozását.

15–20. A második küldöttség.

Bálák azt gondolta, hogy a jós azért utasította vissza az ajánlatot, mert szolgálatáért magasabb díjat akart kapni vagy a küldöttség tagjai nem voltak elég előkelőek.

Num 22,18
többet vagy kevesebbet. Szószerint: „kicsit vagy nagyot”. (Az Imit régi fordítása.) Akár kis, akár nagy dolgot: azaz, semmit sem tehetek az isteni akarat ellen.

Num 22,19
maradjatok itt ti is éjjel. „Egy valóban tisztességes ember habozás nélkül megismételte volna előbbi válaszát, hogy nem alacsonyíthatja le annyira szent hivatását, amellyel bír, hogy megátkozza azokat, akikről tudja, hogy meg vannak áldva. De Bileám ehelyett magánál akarja tartani Móáb fejedelmeit még egy éjszakára; és a jutalom reményében újra megkísérli, hogy engedélyt szerezzen

és megtehesse azt, amire nézve már előzőleg kapott nyilatkozatot, hogy ellentétben áll Isten akaratával" (Joseph Butler).
hadd tudjam meg. Miután Isten határozottan megmondta neki, „ne átkozd meg a népet", miért volt szüksége még azt mondani, „hadd tudjam meg, mit fog újra nekem mondani az Örökkévaló?". Világos, hogy gonosz gondolatok lappangtak szívében (Ibn Ezra). „Bileám azt mondta, talán rábeszélhetem Őt és Ő bele fog egyezni, hogy mégis megátkozzam Izráelt" (Rási).

Num 22,20

kelj föl, menj velük. „Bileám azzal, hogy állhatatosan kitartott kívánsága mellett, kierőszakolta Isten beleegyezését móábi útjához. De Isten felhívta figyelmét ennek következményeire is, mondván neki: Én nem lelem kedvem a bűnösök pusztulásában, de ha te elhatároztad, hogy minden áron vesztedbe rohansz, akkor menj" (Szanh. 105a; Jalkút Simeóni).

Bileám és a szamár.

Most Bileám történetének legismertebb epizódjához érkezünk; t. i. a beszélő szamár jelenetéhez. Isten úgy intézi, hogy a néma állat szemrehányást tesz az embernek vaksága és makacssága miatt. Bileám, mint sokan előtte és utána, előre nem látott akadály következtében megmenekül a szégyentől és olyan eszközök térítik észre, amelyeket megvet az emberi gőg (Tanchuma Bálák IX; ed. Buber XIII).
Sok magyarázó, mind a régi, mind a mai időben, e versek csodálatos eseményeit szószerint veszi. Azt mondják, a Mindenható számára semmi sem lehetetlen; és egy beszélő szamár nem csodálatosabb mint egy beszélő kígyó vagy más csoda. Az „Atyák Mondásaiban" a föld szája, mely Kórachot elnyelte (XVI,32) a kút szája (lásd a XXI,16-hoz szóló magyarázatot), és Bileám szamarának szája azok közé a csodás dolgok közé tartoznak, amelyeket Isten a hatodik teremtési nap végén, a szombat beköszöntése előtt teremtett. Ezzel a rabbik annak a felfogásnak akarnak kifejezést adni, hogy vannak a teremtésben titkok és csodák. Szerintük a csodák nem jelentik a természet törvényeinek megbontását; mert *a teremtésnél Isten azokat már előre megalkotta, mint a világegyetem tervének egy részét.* „A Misna szerzői, akik úgy vélték, hogy Bileám szamarát Isten a Szombat előestéjén teremtette alkonyatkor, nem fantaszták, hanem magas szárnyalású filozófusok, akik az egyetemes törvény uralmát vélik felfedezni a kivételekben is; a csodákat külön kellett teremteni és azok mégis a világrend szerves részei, amelyeknek meg kell jelenniök a kijelölt időben, mint a látszólag szabálytalanul fellépő üstökösöknek is" (Zangwill). (V. ö. Maimonidesz Kommentárját Ábóth V. fej. 6. misna.)
Több mint ezer év óta azonban a szószerinti értelmezés helyet adott más magyarázatoknak is. Egyike e magyarázatoknak, amely Száádjától és Maimonidesztől származik, a 22–34. verseket álomban vagy éjjeli látomásban történteknek tekinti. Ez megmagyarázná a sok egymással össze nem egyeztethető dolgot, ami ezekben a versekben szerepel. Így pl. Bileám csak két kísérővel indul; a fejedelmek és az előkelő követek fényes kíséretét nem látjuk mellette. Továbbá a legkisebb csodálkozást sem árulja el a szamár beszédének meglepő tényével szemben. E magyarázat megvilágításában a 22–34. versek a tovább folytatódó tudatalatti harcot ecsetelik, amelyet az akarat és erkölcs vívott egymással Bileám lelkében; és az angyal és beszélő szamár álomlátása csak egy további intelem Bileámnak, hogy ne hagyja magát kapzsisága által rávenni Isten parancsának megszegésére. Egy másik magyarázat azt fejti ki, hogy sehol sincs említve, hogy a szamár emberi hangokat hallatott. A természetes állati hangok segítségével adta értésére Bileámnak a szamár érzelmeit. (Luzzatto, Com. 2 v.; Száadja; v. ö. még Ibn Ezra komm. a 28. vershez; Maimonidesz, Móré II,42.)
Röviden: a zsidóság nem ismer autoritatív magyarázatot a Bileám-fejezetekre; és „ami az elbeszélést illeti, az olvasónak jogában áll gondolni, amit akar" (Josephus). Ezért azok, akik egyik fenti magyarázatot sem tartják elfogadhatónak, inkább az elbeszélésben rejlő erkölcsi gondolatot tartsák szem előtt és ne a részleteket vizsgálják, mert bárhogyan fogjuk is fel az elbeszélést, a benne

lefolyó lelkiismereti küzdelem leírása örök emberi és szellemi értéket tartalmaz.

21–35. Az utazás.

Num 22,22

És föllobbant Isten haragja. Ez látszólag ellentétben áll azzal, amit a 20. vers mond el, amely szerint Isten engedélyt adott neki az utazásra. De az engedély csak feltételes volt. Elmehetett ugyan, de csak azt mondhatta, amit Isten parancsol neki. Bileám örömmel ragadta meg az utazás alkalmát, mert szerette volna az ígért jutalmat megkapni megbízóitól. A feltételt nem vette egyelőre figyelembe. Azt remélte, hogy az megváltozik majd és mégis teljesítheti Bálák kérelmét. De Isten, aki ismeri a gondolatokat és a szív rejtelmeit, látja Bileám kétszínűségét és értésére adja, hogy nem szabad a dolgot könnyelműen venni (Dummelow).

az Örökkévaló angyala. „Ez az irgalom angyala volt, aki meg akarta őt akadályozni abban, hogy olyan bűnt kövessen el, amelynek következtében el fog pusztulni." „Az embereket sokszor előreláthatatlan, egészen különleges és sokszor meglepően egyszerű módon akadályozzák meg abban, hogy megvalósítsák törekvéseiket, amelyeknek a törtetés és kapzsiság az indítóokai. Az Örökkévaló angyala, aki ellenáll az embernek, midőn valamely gonosz tervet akar végrehajtani, gyakran jelenik meg rejtett alakban. Egyeseknek feleségük áll útjukban, másokat gyermekeik tartanak vissza" (Expositor's Bible).

hogy akadályozza. Szószerint: „hogy sátánul legyen neki". Az Imit régi fordítása: „akadályozóul neki". Az angyal meg akarta Bileámot menteni attól, hogy saját vesztébe rohanjon.

Num 22,28

három ízben? „Ennek a történetnek az elbeszélője megértő szívvel viseltetett a védtelen állat jajgatása iránt" (Holzinger).

(Tanchuma X. עלבון של אתון בא המלאך לבקש ממנו)

Num 22,29

megöltelek volna. „Egy egész népet akar ő elpusztítani szavával; de arra, hogy egy szamarat megöljön, kardra volna szüksége" (Tanchuma IX).

Num 22,32

Miért ütötted meg szamaradat. „Én vagyok megbízva, hogy kártérítést követeljek tőled azért a jogtalanságért, amit a szamárral tettél" (Tanchuma X). Ez a vers klasszikus formában követel emberséges bánásmódot az állat számára. Bölcseink megállapították, hogy a Tóra tiltja az állatkínzást és a tilalmat ezekre a szavakra alapítják: „miért ütötted meg a szamaradat?" (Maimonidesz, Móre, III,17 vége felé).

veszedelmes. Vagy: „meggondolatlan", pusztulásra vezető. A megfelelő héber ige csak még egyszer fordul elő a Szentírásban (Jób. XVI,11). Az Imit régi fordítása: „elhamarkodott".

Num 22,34

Vétkeztem. Amennyiben kegyetlenül bántam az állattal. „Bileám tudta, hogy az isteni büntetést csak bűnbánat által lehet elkerülni, mert még az angyaloknak sincs joguk olyan ember bántalmazására, aki vétkezés után őszintén megbánja bűnét" (Numeri r.).

vissza akarok térni. Bileám most már meg volt győződve arról, hogy nem remélheti Isten szándékának megváltozását és most már nem akar semmit sem tudni Bálákról. De neki most már mennie kell mint Isten küldöttjének, hogy megáldja Izráelt.

Num 22,35

És elment Bileám. Azzal az elhatározással, hogy pontosan követni fogja az isteni parancsokat, amelyeket majd kap. Mivel így megváltoztatta elhatározását, érdemessé vált az isteni kinyilatkoztatásra és Isten szelleme szállt reája (Ewald).

36–40. Megérkezése és fogadtatása.

Num 22,36

Móáb városába. Ez valószínűleg azonos Ár városával, amelyet XXI,15-ből ismerünk. Móáb keleti határánál.

Num 22,37

megtisztelni. Bálák, úgy látszik, meglepődött azon, hogy az ő gazdagsága és fizetési készsége nem ösztönzik a prófétát arra, hogy kérését azonnal teljesítse. Az olyan anyagias gondolkodású emberek közé tartozik, akik azt hiszik, hogy áldást és átkot, sőt minden dolgot égen és földön meg lehet vásárolni, ha a vevő elég magas árat fizet érte.

Num 22,39

Kirjat Húcótba. Szószerint: „utcák városa”; földrajzi fekvése ismeretlen.

Num 22,40

és küldötte Bileámnak. Megbecsült vendége iránti tisztelete jeléül.

XXII,41–XXIII,6. Előkészületek a nagy varázslásra.

Bilám előkészületei inkább egy babilóni jós viselkedésének felelnek meg és nincsenek összhangban a héber prófécia eszméivel.

Num 22,41

Báal magaslataira. Vagy: „Bamót Báalra”-ra. Ez vagy helységnév, vagy, ami valószínűbb, a Báalnak egyik helyi szentélye.
egy részét. Vagy: „szélét”. A legkülső részét.

Num XXIII.

Num 23,1

Építs nekem. Az oltárt annak a személynek kellett építenie, akinek a megbízásában akart eljárni.

Num 23,2

Bálák és Bileám. Foglalkozniok kellett mindkettőjüknek az áldozattal. Ez megfelel a babilóni varázslási eljárásnak (Daiches).

Num 23,3

Maradj itt. Szószerint: „Állj meg”. (Az Imit régi fordítása). Bálának az égőáldozatnál kellett maradnia, amíg a jós szertartását elvégzi.
én elmegyek. A jóslási szertartásokat elvégezni.
egy hegy csúcsára. Vagy: „egyedül” (Tárgum). A jósok a terméketlen, egyedül álló hegycsúcsokat szokták választani, jövendöléseik színhelyéül. A héber שפי szót e szavak rövidítésének is tekintették שאל פי יה „megkérdezni az Örökkévaló száját”.

7–10. Bileám első példázata.

Midőn Bálák és kísérete visszatér Bileámhoz, Izráel határtalan dícséretét hallják tőle. „Izráel csodálatos nép, egyedülálló rendeltetéssel!”

Num 23,7

példázatát. Itt „jóslásszerű kijelentés” értelmében veendő.
Arámból. Rendesen Szíriát jelenti, itt Mezopotámiát, és „Arám-Naharajim”-nak felel meg. Gen.

XXIV,10.
Kelet hegyeiről. Mezopotámia hegységeiből.
átkozd meg. Hívd ki ellene Isten haragját.

Num 23,9

Mert a szirtek csúcsáról látom őt. A hegycsúcson áll; nem a félelem vagy gyűlölet szemüvegén keresztül nézi az eléje táruló képet; le van nyügözve a látványtól. Átkozni nem tud. Ellenállhatatlan isteni kényszer alatt ujjongó dicsőítésben tör ki.
amely külön lakik. Izráel mindig egyedülálló nép volt, amely el volt különítve és meg volt különböztetve más népektől vallási és erkölcsi törvényei által és azzal, hogy az isteni cél eszközéül választatott ki.
a nemzetek közé nem számítja magát. A héberben itt a *hithpaél* áll és ez az alak csak itt fordul elő a Szentírásban: Marcus Jastrow más figyelemreméltó fordítást is ajánlott. Ő arra utal, hogy az újhéberben חשב gyök a *hithpaélben* azt jelenti: „összeesküdni" (lásd az ő Talmud-szótárát, I,508), és szerinte ez a jelentés jut itt is alkalmazásra. „Izráel olyan nép, amely egyedül lakik; *nem sző összeesküvéseket a nemzetek ellen",* kiált fel Bileám; miért átkozzam meg?

Num 23,10

Ki számlálhatja meg Jákób porát. Csodálkozását juttatja kifejezésre, látva az előtte lévő nagy sokaságot.
mondhatja meg Izráel ivadékának számát. Héberül: ומספר את רבע ישראל. Bileám példázatának fejlett költői formája van és jellegzetessége a *parallelismus nembrorum* a „gondolatritmus", a héber költészet jellemző sajátossága. Egyesek a רבע-t „negyednek" fordítják. De sem az „ivadékai" sem a „negyed" nem párhuzama a „por" szónak, ami a vers első felében szerepel. Negyven évvel ezelőtt egy vándor tudós felhívta dr. Herz figyelmét arra, hogy a רבע szó „hamut" is jelent, és hogy eszerint a vers helyes fordítása így hangzanék:

„Ki számlálhatja meg Jákób porát
és vehetné számba Izráel hamvát?"

A רבע szónak ez a jelentése a szamaritánus Tárgumon alapszik, amely a Gen. XVIII,27-ben előforduló („én por és hamu vagyok") kitételt ואנא קטם ורבוע szavakkal fordítja. 1902-ben B. Jakob megállapította, hogy a palesztinai keresztény arám dialektusban a „por" szinonimája a רבע szó. És bizony semmi sem természetesebb, mint, hogy Bileam, aki arameus volt, arameizmust használ egy költői kifakadásban. Meg kell még jegyezni, hogy a szamaritánusok által megőrzött héber szöveg és a LXX ומספר helyett ומי ספר-t olvasnak, ami azt jelenti: „ki számlálhatja meg?" Egyébként ezt a szövegjavítást fogadják el a modern kommentátorok is, akik a LXX alapján a רבע helyett, rendszerint רבבות („tízezreit") olvasnak.
az igazak halálával. Ez a kívánság nem teljesedett be; lásd XXXI,8. Akkor teljesült volna, ha azt mondta volna, „Bár csak *élhetném* az igazak életét". Ez az egyetlen lehetőség, hogy az igazak halálával haljon meg valaki.
maradékom. Vagy: végem.

11–17. Új előkészületek.

Amit Bileám Izráel táborából látott, mély benyomást gyakorolt rá; Izráel száma, hatalma és egysége oly nagy hatással van rá, hogy nem képes őket megátkozni. A felizgatott király más kilátóhelyet keres a jósnak és ebbe Bileám is beleegyezik.

Num 23,14

az Örök mezejére. Valószínűleg egy magasan fekvő hely, amely katonai őrhelyül szolgált.
a Piszga csúcsára. Lásd a XXI,20-hoz szóló magyarázatot.

Num 23,15

itt. Vagy: *„így”;* héberül: כה. Bileám megmutatja Bálóknak, hogyan álljon az áldozat bemutatásánál (Daiches).
az Örökkévalóval. Az összefüggés alapján toldható be.

Num 23,17
Mit szólt az Örökkévaló? Bálák türelmetlen és Bileám visszatértekor azonnal az eredmény felől érdeklődik.

18–24. Bileám második jövendölése.

A hely megváltoztatása teljesen hiábavaló volt. Bileám a saját akarata ellenére kénytelen megerősíteni, sőt fokozni előbbi áldását: Isten megmásíthatatlan elhatározása, hogy megáldja az Ő népét. Nincs sem jogtalanság, sem fajtalanság Izráelben és semmiféle kuruzslás nem képes őket leküzdeni. Izráel bizonyos abban, hogy ellensége fölé fog kerekedni, mivel Isten a védelmezője.

Num 23,18
Kelj fel, Bálák. Midőn a jós megadja válaszát, azt a személyt kell megszólítania, akinek a jóslás szól (Daiches).

Num 23,19
Az Isten nem ember. Bileám ezzel az első kijelentéssel letöri Bálák reménységét. Az ember megváltoztatja szavát, de Isten nem ember.
hogy meggondolja magát. A megfelelő héber ige a szándék vagy cél megváltoztatását jelenti.

Num 23,21
hamisságot. Vagy: „igazságtalanságot”. Izráelt itt is, mint a 10. versben, mintaszerű népnek nevezi, olyan nemzetnek, amelyen nincs hiba vagy folt. Izráel nem követett el olyan bűnöket, amik Istent arra késztetnék, hogy megvonja tőle áldását és még kevésbbé engedné át őt a pusztulásnak.
bajt. A LXX és Ibn Ezra szerint „romlottság”; de a héber עמל „nyomort” vagy „szerencsétlenséget” is jelent és a kifejezés azt is jelentheti, hogy nincsenek szerencsétlenségek Izráelben. „Az izraeliták Isten mellett kitartanak, ezért nincs közöttük און *igazságtalanság:* és Isten az izraelitákkal van, ezért ők mentesek עמל-tól, *szerencsétlenségtől*” (Kalisch).
az Örökkévaló, az ő Istene, vele van. Izráel kitart Istene mellett, ezért semmiféle ellene irányított fegyver nem lehet sikeres.
és a király riadó szava köztük van. Szószerint: „és királyi örömkiáltás közötte”. Állandóan tudatában vannak Istenük uralmának, Istenük tiszteletére a Sófár (תרועה) ünnepélyes hangja hívja őket össze, amelynek készséges örömmel engedelmeskednek és ezzel bizonyítják hitük és odaadásuk őszinteségét (Kalisch).

Num 23,22
kivezette őket. Szószerint: „kihozza őket”, ami a kivonulást még folyamatban lévőnek tünteti fel, és csak a Kanaánba való bevonulással fog bevégződni (Gray). A legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy Isten Izráellel van, az, hogy kiszabadította őket Egyiptomból.
a reém magasratörő ereje az övé. Deutsch így magyarázza: „Ez egy ellipticus mondat, úgy értendő, mintha az lenne ותועפות לו כתועפות ראם az ő ereje hasonló a reém magasratörő erejéhez. V. ö. Deut XXXIII,17”. Isten jelenléte folytán Izráel olyan ellenállhatatlan, mint a *reém.* Ez egyébként egy ma már kihalt bivalyfajta.

Num 23,23
nem fog a varázslás Jákóbon. Vagy: „nincs jósolgatás Jákóbban”. Izráelben az emberek nem fordulnak jóslatokhoz, ráolvasásokhoz vagy kuruzslásokhoz (Rási).
kellő időben. Héberül: כעת; „helyes időben” (LXX) „mindíg, amikor szükséges” (Rási).
amit Isten művel. Ez a LXX, Rási, Ibn Ezra, Rásbám fordítása. „A költő Izráel előnyének tekinti, hogy mindíg, amikor az helyes, Isten kihirdetteti számukra, amit tenni akar” (Kuenen). Deutsch így

fordítja ezt a részt: „Idővel mondani fogják; mit tett Isten Jákób és Izráelért”.

Num 23,24

fölkel, mint nőstény oroszlán. A legyőzhetetlen hős jelképe (Gen. XLIX,9). Általános megjövendölése annak az erőnek, amely jellemezni fogja Izráel fejlődését a jövőben.

XXIII,25–XXIV,2. Újabb sikertelen próbálkozások.

Num 23,25

Se meg ne átkozd. Bálák lemond az átokra való reményéről, és már meg lenne elégedve, ha a próféta tartózkodnék Izráel megáldásától. De még egy utolsó reménysugár felcsillan előtte és felszólítja Bileámot, hogy tegyen még egy harmadik kísérletet.

Num 23,27

egy másik helyre. A hely megváltoztatása, azt hitte Bálák, megváltoztatja a szerencsét.

Num 23,28

a Peór csúcsára. Ez a Piszga szomszédságában van (Deut. III,27–29).

Num XXIV.

Num 24,1

varázslás végett. Az Imit régi fordítása: „jósolgatások elébe”. Még külsőleg sem akarta tovább a kuruzslót játszani és nem akart egy magányos hegycsúcsra menni jóslás céljából. Bálákkal együtt akart maradni; ott és akkor akart beszélni, amikor arra Isten szelleme készteti. „Most íme felemelkedett a pogány jós szintjéről az igaz próféta színvonalára (Ábárbánel).
a sivatag felé fordította arcát. Azaz, a síkság felé, ahol az izraeliták táboroztak.

Num 24,2

törzsei szerint. Látta Izráel seregeinek rendezett táborát, amint azt Numeri II. leírja.
reászállott Isten szelleme. Lelkiismerete felrázta lelke legbelsőbb mélységéig. Nem szólítja meg többé Bálákot, mint akkor tette, amidőn jóslatai eredményét hirdette neki; ő a jövőnek beszél, az egész emberiségnek.

3–9. Bileám harmadik jövendölése.

Num 24,3

a nyitott. Eszerint ugyanaz lenne, mint a következő vers végén levő גלוי szó. Egyesek azt gondolják, hogy itt סתם-t kell érteni, illetve *„színnel”* kell a szót olvasni. Tehát „zárt szemű”. Amidőn a fizikai látás megszűnik és megnyílnak a „lelki szemek”. (L. m. Szanh. 105a.)

Num 24,4

leborulva és nyílt szemekkel. Lenyügözve az Isteni szellem hatalmas súlya által, amely annyira gyengévé teszi a prófétát, hogy nem képes a lábán megállani. Ez az ekstázis. A testi érzékszervek eltompulnak és csak a lelki szemek nyílnak ki, hogy lássák az isteni látomást és hogy felfogják az isteni kinyilatkoztatást.

Num 24,5

Milyen szépek a te sátraid, Jákób. El van ragadtatva az izraelita táborok és otthonok harmonikus, békés rendjétől, az idillikus boldogság és nyugalom képétől. A rabbinikus magyarázat szerint a „sátrak”-on a „Tóra sátrai” és „hajlékok”-on a zsinagógák értendők. Megjelentek Bileám lelki szemei előtt az iskolák és zsinagógák, amelyek mindenkor Izráel szellemi erejének forrásai lesznek.

(Szanh. 105b; Targ. ps. Jón. i. h.)

Num 24,6

Mint patakok. Izráel táborhelyei olyanok, mint nagy, egymás mellett messze elnyúló termékeny területek, amelyeket a folyók tesznek termékennyé.
mint álóék. A dús termékenység jelképe. Az álóéfa adta az egyik legértékesebb fűszert.
az Örökkévaló ültetett. Izráel örökségét Kanaánban kerttel hasonlítja össze, amely Isten által ültetett pompás növényekkel van tele.
cédrusok a vizek mentén. Ez egyesíti magában az erőt és a szépséget.

Num 24,7

Víz folyik vödreiből. Meg lesz áldva a vizek bőségével.
bő vizek között. Jól öntözött területen, amely termést ad.
királya magasabb lesz Agágnál. „Agág” volt az amálékita királyok szokásos címe, mint az egyiptomiaké „Fáraó”; a hatalom és erő jelképes kifejezése.

Num 24,8

a reém magasratörő ereje az övé. Lásd a XXIII,22-höz szóló magyarázatot.

Num 24,9

lefekszik, mint egy oroszlán. Ez a hasonlat jellemzi Izráel méltóságteljes nyugalmát a béke idején, mint ahogy XXIII,24-ben megjeleníti félelmet keltő hatalmát a háborúban.
Áldott legyen mindenki, aki téged áld. Izráelt nemcsak, hogy nem érinti a kívülről jövő áldás és átok, hanem ő maga az áldás és az átok forrása mások számára, aszerint, hogy hogyan bánnak vele.

10–14. Bálák haragja.

Mivel Bileám háromszor okozott csalódást a királynak, haraggal küldi el őt. Bileám a búcsúnál kinyilatkoztatja előtte Móáb jövendő sorsát.
15–17
Látomás Izráel jövőjéről. Bileám megjövendöli, hogy egy híres király fog fellépni, aki véget vet Móáb függetlenségének.

Num 24,16

aki tudja a Legmagasabb tudását. Akinek Isten fölfedi titkát; Ámósz, III,7.

Num 24,17

de nem most. Hanem egy később eljövendő korszakban.
csillag… Jákóbból. A célzás valószínűleg Dávid királyra vonatkozik, az első uralkodóra, aki Móábot leigázta; II. Sám. VIII,2. Hadrianus császár uralma alatt ezt a verset Bar Kozibára értelmezték, a zsidó szabadságharc vezérére, akinek a nevét az itteni vers alapján változtatták meg Bar Kochbára, „a csillag fiá”-ra. Leglelkesebb híve Rabbi Akiba volt, és úgy látszik, az egész zsidó diaszpora támogatta a mozgalmat. Julius Severust Britanniából rendelték Palesztinába, hogy leverje a zsidó szabadságharcot. Júdea akkor szenvedte el legnagyobb csapását; Jeruzsálem pogány várossá lett, még a nevét is megváltoztatták Aelia Capitolinára; és a zsidóknak halálos büntetés mellett tilos volt oda bemenni. Bar Kochba 135-ben post esett el.
kormánypálca. Azaz, a kormánypálca birtokosa, az uralkodó.
és letöri Sét minden fiát. Sét valószínűleg Móáb egyik vezető törzsének a neve; Deutsch: „és szétrombolja erős várait mind”.

18–24. Jóslatok a többi nemzetekről.

Prófétai eksztázisában Bileám most Izráel ellenségeit is látja, amint köröskörül tehetetlenül elhullanak, amíg végül elmerül tekintete a történelem távoli messzeségeibe.

Num 24,18

birtokká lesz. Azaz, leigázott ország lesz. A célzás bizonyára arra vonatkozik, hogy Dávid leigázta Edómot. Ehhez és a köv. vershez v. ö. Obadja könyvét, *Genezis* 492.
Széir is. Széir (Gen. XXXII,3 vagy Széir hegysége, Gen XXXVI,8) Edóm egyik régi neve volt.
az ő ellenségei. Valószínűleg Edóm és Széir kiegészítője.
megmutatja erejét. Vagy: „hatalmat szerez” (Deutsch).

Num 24,19

Uralkodó származik Jákóbból. Vagy: „És uralkodni fog, aki Jákóbból származik”.
a városból. Vagy: *„a városokból”*. Mivel a héber עִיר szó gyüjtőfogalomként használatos. Bizonyára célzás Jóáb tettére, amit I. Kir. XI,16 mond el (Ibn Ezra).

Num 24,20

És Amálékra nézett. „Az amálékiták országa és a kénitáké (21. v.) még látható a móábita magaslatokról, messze délre és délnyugatra nyúlnak le” (McNeile).
Nemzetek elseje. Abban, hogy megtámadta Izráelt (Onkelosz).
pusztulásra. Saul napjaiban (I. Sám. XV,8); egy megmaradt töredéket Dávid igázott le (II. Sám. VIII,12).

Num 24,21

a kénitára. Birák. I,16 szerint Jitró, Mózes apósa, a kéniták közül származott, akik eredetileg bizonyára a midjánita néphez tartoztak.
Szilárd a te lakásod. Vagy: „örök a hajlékod” (Gray). A kéniták jóformán megközelíthetetlen sziklaváraira vonatkozik.

Num 24,22

Káin. A törzs költői neve.
Mikor? Mikor fogsz végleg elbukni? Asszíria rabszolgává lesz, szétzúz téged és fogságba hurcol. Azonban lehetséges, hogy a célzás itt nem Asszíriára vonatkozik, hanem a Gen. XXV,3.18-ban szereplő *„Assur”* országára.

Num 24,23

Jaj, ki fog élni, ha így rendeli Isten? Homályos vers. Valószínűleg azt jelenti, hogy ki élheti túl a rettenetes katasztrófákat, amelyeket Asszíria Izráelben okoz (Jes. X,5), amely népet Isten „haragja vesszejének” tesz meg? Deutsch így fordítja: „Ah, ki menekülhet meg Isten végzése elől”.

Num 24,24

hajók. Héberül: צִיִּים. Egyesek szerint egyiptomi kölcsönszó (Z. D. M. G. LXVI,123).
Kittim partjáról. Szószerint: „Kittim kezéről (vagy irányából)”. Kittim névvel (ami Kitiónról, egy ciprusi várostól kapta nevét) Görögországot is jelölik. Ebben talán célzás van azokra az országokra a Földközi-tenger túlsó oldalán, amelyekből később a Kelet hatalmas birodalmainak megdöntői jöttek.
lealázzák. Sanyargatják és leigázzák. Az isteni igazság végre felelősségre vonja az asszír hódítót is, amidőn a reá bízott feladatot elvégezte.
Ébert. Ezt a nevet Onkelosz úgy írja át: „Az Eufrateszen-túli”; azaz, mindazok a területek, amelyek az Eufráteszen túl vannak. Assur és Éber így a Kelet világuralmát jelentenék, amelyek bűneit Isten meg fogja torolni.

Num 24,25

és visszatért hazájába. Szószerint: „visszatért helyére”. Mivel Bileámot röviddel ezután megölték a midjániták között (XXXI 8), valószínű, hogy hazafelé mentében hosszabb időt töltött a midjánitáknál, ahol elérte végzete.

Num XXV.

1–9. Báal-Peór bűne.

Sok izraelita elfogadta a móábita és midjánita asszonyok meghívását egy áldozati ünnepségre és résztvett velük a Báal-Peór kultuszában, amellyel a legszemérmetlenebb orgiák jártak együtt. XXXI,16 szerint Bileám volt az, aki a midjánitáknak ajánlotta, hogy ehhez az alávaló módszerhez folyamodjanak azért, hogy az izraeliták ilyen módon saját bűneik által pusztuljanak el. Egészen valószínű, hogy midőn lelohadt Bileám lelkesedése Izráelért és erényeiért, visszaesett a régebbi kuruzsló színvonalára és elmondta a móábitáknak és midjánitáknak, hogy nem tudja ugyan megátkozni az izraelitákat, de tud egy módot, amelynek segítségével az izraeliták önmaguk vesztét okozhatják.

Num 25,1

Sittimben. Sittim volt az izraeliták utolsó táborhelye, mielőtt átlépték a Jordánt.

Num 25,3

És csatlakozott. Szószerint: „igába fogatott”.
Báal-Peórhoz. Vagy: „a Peórnak a Báaljához”, mert Peór egy hegységnek a neve volt (XXIII,28).
és föllobbant az Örökkévaló haragja. Isten csapást küldött reájuk.

Num 25,4

Gyüjtsd össze a nép vezéreit. Gyüjtsd őket össze egy tanácsülésre. Tulajdonkép nem a fejedelmeket, hanem a bűnösöket kellett megbüntetni.
végeztesd ki őket az Örökkévaló előtt. Vagy: őket az Örökkévalónak. „A józan ész megtiltja, hogy ezt az igét a nép összes fejedelmeire vonatkoztassuk” (Paterson). Ez egy bizonyos számú egyéni gonosztevőre vonatkozik; l. a köv. verset. A héber szó bizonyára a karóba húzatás egy formáját jelenti.
fényes nappal. Szószerint: „a nappal szemben”, l. Deut XXI,23.
föllobbant haragja. Amely megnyilvánult abban a csapásban, amelyet Izráelre mért; 9. v.

Num 25,5

bíráinak. A tisztviselőknek, akiket kinevezett, hogy meghallgassák és rendezzék az összes viszályokat a nép között (Exod. XVIII,21–26). Ezek azonosak „a nép vezéreivel”, akiket a 4. vers említ.
embereit. A bűnösöket, akik az ő hatáskörébe tartoztak.

Num 25,6

egy férfiú Izráel fiai közül. Ez Zimri volt, az egyik simeónita családcsoport főembere; 14. v. Egy midjánita nő erkölcstelen társaságával tüntetett Mózes és egész Izráel szeme láttára.
sírtak. Az elkövetett gyalázatos bűn és annak rettenetes következményei miatt. Könyörögve sírtak Isten előtt, hogy vessen véget a csapásnak. Az erkölcsi züllés, amely az éppen akkor véghezvitt szemérmetlen tettben nyilvánult meg, a törvény, a rend és az illem gúnyos lekicsinylése, egy része volt annak a tervnek, amelyet a midjániták fogadtak el Bileám tanácsára.

Num 25,8

a kamrába. A nagy fedett sátrak belső része, amely az asszonyok lakószobájául szolgált.
elállt a csapás. Ez a kifejezés és az esemény, amelyre vonatkozik, Zsolt. CVI,30-ban említtetik ismét, ahol Pinhász dícséretreméltó szerepét is kellőképpen hangsúlyozza a zsoltárköltő.

Num 25,9

akik meghaltak a csapásban. Abban a népszámlálásban, melyet rögtön a „csapás” után eszközöltek (XXVI. fej.), Simeón törzse, amelyhez Zimri is tartozott, mutatta a legnagyobb veszteséget. Látjuk ezt, ha összehasonlítjuk a számokat az előbbi népszámlálás adataival. Simeón törzse az izraelita tábor déli részén helyezkedett el, a móábiták szomszédságában, tehát nagyobb mértékben volt kitéve a káros móábita befolyásnak, mint a többi törzs.

VIII. Pinhász.
(XXV,10–XXX,1.)

Num XXV.

10–15. Pinhász megjutalmazása.

Pinhász lelkében kíméletlen gyűlölet lobbant lángra a gonoszok ellen és nagy felháborodás töltötte el az alávaló tett miatt, amely egyben Isten nevének meggyalázását is jelentette; kíméletlenül megtorolta Zimri és Kozbi bűnét. Ezért a cselekedetért kapta Pinhász jutalmul a családjában öröklődő főpapságot.

Num 25,11

buzgalommal búzgólkodott érettem. Zimrinek a tábor szent területén elkövetett tette bálványimádást és erkölcstelenséget jelentett. Pinhász gyorsaságával és igazságra törekvő buzgalmával gátat vetett a fertőzésnek, amely Izráel erkölcsi ellenállóképességének megsemmisülését eredményezhette volna. Bölcseink tanítják: „Pinhász azonos Élijáhuval"; mert ez a félelmet nem ismerő cselekedete, amelyre őt tiszta és szent inditóokok késztették, a vihar és tűz prófétájának méltó párjává tették. (Pirké di R. Eliezer XLVII. fej. u. o. XXIX. fej. végén. Jalkut Pinhász elején §. 775. mint Midrás idézve. Rási Baba Mecia 114b; l. még Tósz. u. o. s. v. אמד. Az egész kérdés részletesen: Guttmann M., Maftéach III a. s. v. אליהו p. 23. §. 21–22).

Num 25,12

békeszövetségemet.
Deutsch magyarázata: „úgy értendő, mintha az lenne בריתי ברית שלום szövetségem a béke szövetsége". Pinhásznak nem kell attól félnie, hogy Zimri testvérei, akik előkelő, befolyásos emberek voltak, bosszút állnak majd rajta (Ibn Ezra). A „szövetség" szó itt nem két személy közötti szerződés értelmében áll, hanem mint Isten feltétlen ígérete. Pinhász tette jutalmául nemcsak az isteni áldást nyerte el, hanem az utókor hálás csodálatát is. A CVI. zsoltárban olvassuk: „Betudatott az neki igazságul nemzedékről-nemzedékre örökké" (31 v.).

Num 25,13

örökös papságnak. Ez Istennek egy második ígérete Pinhász számára: a főpapi méltóság öröklődik az ő leszármazottjai között. Kivéve a rövid megszakítást Éli napjaiban, az ő családjából kerültek ki a főpapok a zsidó állam bukásáig.
engesztelést szerzett Izráel fiai számára. Isten Pinhász tettét elfogadta mint az egész nemzet számára szóló engesztelést; ויכפר t. i. „betakarta" a nép bűnét.

Num 25,14

a férfiúnak neve. Miként az érdemes emberek nevét, épúgy a gonosztevők és családjaik nevét is megörökítik; örök gyalázat az ő osztályrészük.
fejedelme. Simeón törzse öt „atyai háza" egyikének a feje (XXVI,12. köv.). Az a tény, hogy Zimri előkelő fejedelem volt, közömbös volt Pinhász számára, midőn Isten nevének megszentségtelenítése ellen kellett kiállnia (Rási).

Num 25,15

Cúr. Egyike a midjánita királyoknak; XXXI,8.
egyik atyai ház nemzetségének feje. Az a tény, hogy ilyen előkelő ember leánya hajlandó volt ilyen alávaló szerepet elvállalni, mutatja, milyen messzemenő erőfeszítéseket tettek a midjániták, hogy Izráelt a bűn örvényébe sodorják (Rási).

16–18. Hadüzenet a midjánitáknak.

Num 25,17

Szorongassátok a midjánitákat. Tekintsétek őket veszélyes ellenségnek és forduljatok ellenük. Az izraeliták, akiket a midjániták bűnbe sodortak, súlyos büntetést kaptak Istentől, jogos tehát, hogy a midjániták is bünhődjenek; lásd XXXI,1. A móábitákra, a rabbik szerint nincs büntetés kiszabva, mert eljárásuk még menthető azzal, hogy félelemből cselekedtek; míg a midjánitákat tisztán a gyűlölet vezette. (Nachmanidesz, Komm. i. h. a Midrás nevében.)

XXV,19–XXVI. A második népszámlálás.

Az első népszámlálás óta majdnem negyven év telt el; egy új népszámlálás vált szükségessé. Nemsokára fel kellett osztani az országot a törzsek között, hogy kijelöljék minden törzsnek a maga települési helyét; ezért ismerni kellett a harcosok és családok pontos számát.

Num 25,19

a csapás után. A csapás legalább is az egyik törzs létszámát lényegesen csökkentette. „Hogy Isten éppen ebben a kritikus időben adott parancsot az izraeliták megszámlálására, emlékeztet annak a juhásznak esetére, akinek nyáját a farkasok megtizedelték. Midőn a támadás elmult, a juhász szeretettel számolja meg juhait, hogy megtudja mennyi maradt életben. Mózes, midőn átvette a pusztai vándorlás elején az izraelitákat, megszámlálva kapta kézhez őket; halála előtt, a pusztulás után, midőn visszaadja a rábízott nyájat, ismét számbaveszi” (Rási, Tanchuma Pinhász IV.).

Num XXVI.

Num 26,3

velük. Azaz, mindegyik törzs felelős vezérével.

Num 26,4

Vegyétek föl a nép számát. Az összefüggés alapján toldottuk be.
5–51
Az összes törzsek megszámláltattak, Lévi törzse kivételével. A családok többnyire Jákób utódairól kapták nevüket, akiket Gen. XLVI,8–27 sorol fel.

Num 26,9

csapat. Szószerint: „község”.

Num 26,10

intőjelül lettek. Szószerint: „zászlóul”. Intelemül mások számára örök időre.

Num 26,11

De Kórach fiai nem haltak meg. Lásd a XVI,11-hez szóló magyarázatot. „Kórach fiai túlélték a földrengést, a pusztító tüzet és a dühöngő járványt, amelyek megsemmisítették azoknak a terveit, akik az Örökkévaló kiválasztottjai ellen összeesküdtek. Túlélték, hogy tőlük egy zsoltáros család vagy csoport származzék, amelynek gondolatai azokon a róluk elnevezett gyönyörű zsoltárokon keresztül nekünk ma is gyönyörűséget, oktatást és vigaszt nyujtsanak” (Singer).

Num 26,23

Púni. „Jobb hangzás végett a פּוּנִי (Puvváni) helyett” (Deutsch).

Num 26,33

nem voltak fiai, hanem leányai. Ezt a tényt itt azért emeli ki az Írás, mert örökségük kérdése fontos szerepet játszik a következő fejezetben.

Num 26,39

Sefúfámtól. A LXX, a szir, a szamaritánus és a latin fordítás לשופם-ot olvas; (lásd még I. Krón. VIII,5.).

Num 26,40

az Ardi család. Hiányzik az „Ardtól” szó a משפחת előtt.

Num 26,51

Izráel fiainak megszámláltjai. A leviták nincsenek benne ebben a számban, amely 601,730-at tesz, tehát 1820-szal kevesebb, mint 38 évvel előbb. Míg a nemzet teljes létszáma nagyjában nem változott meg, az egyes törzsek számadatainál feltűnő változásokat tapasztalhatunk. Reúbén, Simeón, gád, Efráim és Naftáli létszáma csökkent.

52–56. Az ország felosztásáról.

Minden egyes terület nagyságának arányban kell állnia a törzs embereinek számával, amelynek osztályrészül jut.

Num 26,55

De sorshúzás útján osszák el. Midőn megállapították az egyes törzsek földrajzi elhelyezkedését, a sorsolás eszközéhez folyamodtak, hogy a dolgot Isten akarata döntse el, mert Övé a föld. Így elejét veszik a törzsek között esetleg fellépő torzsalkodásnak és vetélkedésnek. Lásd XXXIII,54.

57–62. A leviták megszámlálása.

Külön kellett őket megszámlálni; a levitákat ugyanis egyhónapos koruktól számolták, a többi törzs férfiait pedig csak húsz éves koruktól, mert csak a húsz éven felüliek kaptak egy-egy földrészt.

Num 26,58

Lévi családjai. Az itt említett családok az előbbi versben felsorolt három levita család, a Gersunni, a Keháti és Merári család leszármazottjai. A Libni család a Gersunni család leszármazottja volt (III,21); a Hebróni a Kehátié (III,19); a Mahli és Músi családok pedig a Merárié (III,33). Két másik család, a Simei és Uzziéli és néhány más, elmarad ebben a felsorolásban, talán mert kihaltak.

Num 26,61

idegen tüzet vittek be. Lásd Lev. X,1–7.

Num 26,62

huszonháromezren. Ez csak 1000 személynyi gyarapodást jelent az előbbi népszámlálással szemben (lásd III,39), ami feltűnően csekély. Valószínű, hogy a leviták közül nagyon sokan elpusztultak a Kórach-lázadásban való részvételük miatt.

Num XXVII.
Örökösödési törvények. Józsua Mózes utóda.

1–11. Celáfhád leányai.

A Celáfhád leányaival kapcsolatos kérdés természetes következménye annak a népszámlálásnak, amely isteni irányításra történt abból a célból, hogy a föld békés és méltányos felosztása Izráel törzsei között állandósuljon. A földbirtokot nem lehetett elidegeníteni attól a családtól vagy törzstől, amelynek eredeti birtoka volt. De ha egy birtoknak nem volt férfi örököse, a női örökös

házasságkötése folytán előállhatott az ilyen elidegenítés lehetősége. Ezért kellett ezt a kérdést törvényesen rendezni.

Num 27,3

Atyánk meghalt a sivatagban. Mielőtt még az izraeliták Móáb síkságára érkeztek volna.
a maga vétkében halt meg. Mint az ő nemzedékének többi tagja, amelyre egyetemlegesen kimondatott az ítélet, hogy a sivatagban fognak meghalni. (l. m. Baba Batra 118b); XIV,29.

Num 27,4

vétessék el. Miért veszítse el atyánk jogait, csak azért, mert fiúutódok helyett leányai maradtak?
atyánk fivérei között. Add meg nekünk ugyanazt a földbirtoköröklési jogot, amely a törzs férfitagjait megilleti.

Num 27,5

az Örökkévaló színe elé. Ügyüket az isteni akarat ítélőszéke elé terjesztette. Valószínűleg bement „a találkozás sátrába" és megvárta az isteni akarat kinyilatkoztatását; Exod. XVIII,19. Ez volt az, amit Celáfhád leányai kívántak. Azt mondták: „Isten szeretete nem olyan, mint egy földi apa szeretete; az utóbbi többre becsüli fiait leányainál; de Ő, aki a világot teremtette, kiterjeszti szeretetét összes gyermekeire. Gyengéd irgalma veszi körül minden alkotását" (Szifré Pinhász § 133., Targ. ps. Jón. Num. XXVII,1-hez).

Num 27,7

Helyesen beszélnek Celáfhád leányai. „Boldog az a halandó, akinek szavai isteni helyesléssel találkoznak" (Rási; Szifré, i. h. § 134.).

Num 27,8

Ha valaki meghal és fia nincsen. Ezáltal az örökösödési törvénynek egy általános szabályával ismerkedünk meg. A földet minden esetben úgy kellett örökül hagyni, hogy az elhúnyt neve és hírneve, amennyire lehetséges, fennmaradjon.

Num 27,11

jogi törvényül. Szilárd jogi szokás: lásd továbbá a XXXVI. fejezetet. Ez a kifejezés egyébként előfordul még a XXXV,29-ben.
A későbbi zsidó jog a következőképpen állapítja meg az örökösödési sorrendet: 1. a fiúgyermekek és leszármazottjaik; 2. a leánygyermekek és leszármazottjaik; 3. az apa; 4. a fivérek és leszármazottjaik; 5. nővérek és leszármazottjaik; 6. az apa apja; 7. az apa fivérei és leszármazottjaik; 8. az apa nővérei és leszármazottjaik; 9. a dédnagyapa, oldalrokonai és leszármazottjaik; stb. A felsoroltakhoz a rabbik szerint még egy törvényes örökös is járul: a férj. (Szifré u. o. és a párhuzamos helyeken.) Az elhúnytnak mindegyik fia egyforma részt kap az apa vagy anya birtokából, kivéve az apa elsőszülöttjét, akinek kétszeres rész jut. Ha az egyik fiúgyermek apja életében hal meg, annak gyermekei öröklik az atyjukra eső részt. A rabbik ugyan megtagadják a leányok örökösödési jogát ott, ahol fiúk vannak, mégis bőven gondoskodnak eltartásukról és támogatásukról, egészen férjhezmenetelükig. Az elhunyt vagyonából elsősorban az árván maradt leányok eltartásáról kell gondoskodni. Ha az örökség csekély volt, az első kötelesség ez volt: „A leányokat támogatni kell, még ha a fiúk koldusbotra jutnak is". (Ketúb. 52b és a köv. u. o. 108b részletesen Eben ha-Ezer § 112–113.)

12–13. Mózes Józsuát jelöli ki utódául.

Isten Mózes közeli halálát jelzi és megparancsolja neki, hogy tekintse meg az Ígéret földjét. Ez a parancs Deut. XXXII-ben megismétlődik és beteljesülését megtaláljuk Deut. XXXIV-ben, a Tóra utolsó fejezetében. Időközben Mózes közli azokat a törvényeket, amelyek Numeri hátralévő fejezeteiben vannak és elmondja azokat a beszédeket, amelyek a Deuteronomium könyvében találhatók. Közben megvívják még a szent háborút Midján ellen. A Midrás a következőkép

magyarázza azt a tényt, hogy itt utal a Tóra Mózes halálára: Mózes az imént nyerte el az isteni utasítást arról a módról, ahogyan az Ígéret földjét fel kell osztani a törzsek között és azt gondolhatta: „Talán nekem is lesz osztályrészem az Ígéret földjén? Talán visszavonta Isten régebbi határozatát, amely szerint nem léphetek be az Ígéret földjére?” Ezért figyelmeztette Isten: „Határozatom megmásíthatatlan”. (Tanchuma ed. Buber Pinhász X.)

Num 27,12

az Abárim hegyre. Héberül: הר העברים. A Piszga csúcsa: a Nebó hegyének egyik csúcsa.
nézd meg az országot. Mózessel már közölte Isten, hogy nem fog belépni az Ígéret földjére (XX,12), de azért abban a vígaszban részesül, hogy még láthatja azt saját szemével halála előtt. Láthatta továbbá, hogy mily közel van már Izráel az Ígéret földjéhez; fáradozása nem volt tehát hiábavaló.

Num 27,13

amint… Áron testvéred. A rabbik értelmezése szerint ez azt jelenti, hogy amint Áronnak, neki is „az Örökkévaló szája által” kellett meghalnia; azaz, hogy ő is „Isteni csók által hal meg”. (Szifré § 136; Szifré Zutá XXVII,13.)

Num 27,14

mivel engedetlenek voltatok. Lásd a XX,12–13-hoz szóló magyarázatot.

Num 27,15

És szólt Mózes az Örökkévalóhoz. A rabbik megjegyzik: „Ez a vers az igaz emberek dícsérete, akik abban az órában, amelyben megválnak ettől a világtól, elhárítanak maguktól a maguk személyére vonatkozó minden gondolatot és csakis a közösség ügyeire gondolnak”. (Rási, Szifré.) Megkapó ez az érdeknélküliség, amellyel Mózes utódáról gondoskodik.

Num 27,16

minden test szellemének Istene. „Isten, aki ismeri az emberek lelkét, és aki tudja, milyen lelkületűnek kell lennie annak az embernek, akinek majd Mózes helyét kell betöltenie” (Ibn Ezra). Ugyanez a kifejezés található meg még XVI,22-ben. A Midrás szerint Mózes így imádkozott. „Világ Ura, Te ismered minden ember gondolkodását és tudod, mennyire eltér az egyiknek gondolkodása a másikétól. Jelölj ki vezetőül olyan embert, aki képes lesz gyermekeid mindegyikének észjárásával boldogulni”. (Szifré Zutá u. o.; Tanchuma u. o. XI.)

Num 27,17

vonuljon ki… jöjjön be. Akiben megvan a kellő tehetség, hogy a háborúban vezérelje nemzetét, és aki a béke idején is alkalmas a vezetésre.
kivezesse… bevezesse őket. A képet a pásztoréletből veszi. Olyan legyen a vezető, mint a pásztor, aki szeretettel és hozzáértéssel tereli ki a mezőre és vezeti vissza a nyájat.
melynek nincs pásztora. És ennek következtében szétszóródnak és védtelenek, ki vannak téve mindenkor és mindenfelől támadásoknak.

Num 27,18

Józsuát, Nun fiát. Mondván neki: „Boldog vagy, hogy megérdemelted, hogy Isten gyermekeinek légy a vezetője”. (Rási. Szifré XVII,16 alapján).
akiben megvan a szellem. T. i. bölcseség, jámborság, bátorság és szellemi képesség. (V. ö. Szifré Zutá és Tanchuma u. o. Num. r. XXI,15.)
és tedd reá kezedet. Héberül: וסמכת את ידך עליו; szimbolikus cselekedet, amely jelképesen kifejezésre juttatja, hogy megbízatását átadja Józsuának. Ebből a héber kifejezésből származik a héber *Szemicha* főnév, az a cselekedet, amellyel a talmudi korban felhatalmazást adtak az arra alkalmasoknak a rabbi jogaira és kötelességeire: az avatás. (Szanh. 5a. világosabban Maimonidesz, Szanh. IV,1–). Manapság, amidőn az ordináció (avatás) a régi értelmében már nem létezik, a rabbioklevél átadását még mindíg Szemichának nevezik vagy általánosabb elnevezéssel *Hattárath Hórááh*-nak, ami azt jelenti: „engedély rituális kérdésekben dönteni”.

Num 27,19

és adj neki parancsokat. Azaz, oktasd ki őt nyilvánosan a nagy és szent feladatával járó kötelességekre.

Num 27,20

fenséged részesévé. Azaz, Mózesnek nyilvánosan tisztelettel és méltósággal kellett bánni Józsuával, hogy midőn az emberek látják, milyen nagy tisztelettel bánik vele Mózes, kötelességüknek tekintsék, hogy ők is megadják neki az illő tiszteletet és engedelmeskedjenek neki. Szószerint: „tegyél rá fenségedből” (egy részt), mert egy ember sem méltó arra, hogy Mózes egész fenségét megkapja.

Num 27,21

És álljon Eleázár, a pap előtt. Mózestől eltérően, ő nem fog közvetlen isteni kinyilatkoztatásban részesülni, hanem csak közvetve Eleázár, a főpap által, miután ez utóbbi megkérdezi Istent az Úrim és Túmmim által; lásd Exod. XXVIII,30.
az ő parancsára. Szószerint: „az ő szája szerint”. Eleázár szava szerint.

Num 27,23

és reá tette két kezét. Mózesnek csak azt parancsolta Isten, hogy (csak egyik) kezét tegye Józsuára (18. v.), de Mózes túlmegy az isteni parancson és mindkét kezét ráteszi. Ennyire szívügyének tartotta, hogy utóda méltó vezetője legyen nemzetének. (Jalkut Mislé a Jelamdenu nevében; l. még Baba Qama 92b. Tosz. és Rási ugyanott; Berliner Rási-kiadása a Tórához.)

XXVIII–XXIX. A hétköznapi és ünnepi nyilvános áldozatok.

Miután Izráel népét újra megszámlálták, kijelölték a vezért, aki a honfoglalást irányítani fogja. Ebben és a következő fejezetben részletes leírást kapunk a szentélyben hétköznapokon és az egyes ünnepeken bemutatandó nyilvános áldozatokról. Az itt következő rendelkezéseket kiegészítésnek lehet tekinteni a Lev. XXIII-hoz.

Num XXVIII.

2–8. A mindennapi áldozatok.

A mindennapi állandó áldozatot későbbi időkben röviden *„támid”*-nak nevezték. Mivel ezt egész éven át bemutatták, „a zsidóság nyilvános istentiszteletének központja és magva lett” (Kennedy).

Num 28,2

Áldozatomat. Lásd a Lev. I,2-höz szóló magyarázatot.
kenyeremet. Lásd Lev. III,11 és XXI,6.
égőáldozataim. Lásd Lev. I,9.
kellemes illatul. Lásd Lev. I,9.

Num 28,3

hibátlanokat. A hibátlanság szükséges kelléke minden áldozatnak.

Num 28,4

estefelé. Lásd Exod. XII,6.

Num 28,5

egy tized éfa. Az *„éfa”* volt az általánosan elterjedt száraz ürmérték. A *„hin”* volt a megfelelő folyadékmérték. Az *éfa* kb. 40 liternek felel meg; a *hin* pedig kb. 7 liternek.

Num 28,6
Állandó égőáldozat. Hasonlóan ahhoz, amelyet Exod. XXIX,38–42 ír elő Áronnak és fiainak papi felszentelése után.

Num 28,7
a szentélyben. Vagy: „a szentelt udvaron belül”. A rabbinikus hagyomány szerint az áldozati oltár felett. (Szifré i. h. § 143; jer. Megilla I,11.)
részegítő italt. Tiszta borból.

9–10. A szombat külön áldozatai.

Num 28,9
éfa. Ez a szó nincs meg a héber eredetiben, csak az összefüggés alapján értendő oda.

Num 28,10
Szombati. A mindennapi áldozat után mutatták be. Ugyanez a szabály vonatkozik minden áldozatra, amelyet a mindennapi áldozaton kívül mutattak be.

11–15. Áldozatok az újhold napján.

Num 28,11
Hónapjaitok elején. Vagy: „újholdjaitokon”. Az exiliumelőtti időkben az újholdat ünnepnapnak tartották; lásd I. Sám. XX,5; II. Kir. IV,23.

Num 28,15
vétekáldozatul. Bemutatták ezt minden ünnepen (szombat kivételével) engesztelő áldozatul valamelyik levitikus tisztasági törvény esetleges áthágásáért, amit tudtukon kívül követtek el a szentéllyel vagy annak felszerelésével kapcsolatban (Sebúóth I,1 [misna]; l. m. u. o. 9a).

16–25. Peszachi áldozatok.

Num 28,18
szent gyülekezés. Amelyet nyilvános istentiszteletre hívnak össze a szentélybe; lásd Lev. XXIII,2.
nehéz munkát ne végezzetek. Tilos az olyan foglalkozás, amely nehéz munkát követel, pl. vetés, szántás, ásás, kivéve étel elkészítését, ami szombaton ugyan tilos, de ünnepnapokon meg van engedve a rabbinikus törvények alapján. (Exod. XII,16 alapján. Béca 28b és másutt.)

26–31. A Hetek ünnepének áldozatai.

Num 28,26
A zsengék napján. A Hetek ünnepén, azaz Sábuóthkor. Exod. XXXIV,22-ben teljesebb nevén áll, „a hetek ünnepe… a búza zsengéjének aratása”.
új lisztáldozatot. Lásd Lev. XXIII,15–20. Palesztinában a gabonaaratás az árpa aratásával kezdődött peszachkor és a búza aratásával végződött be a Hetek ünnepével. Ennek a búzának a zsengéjét kellett áldozatul bemutatni Sábuóth ünnepén.

Num XXIX.

1–11. A Rós Hasáná és az Engesztelés napjának áldozatai.

Num 29,7

sanyargassátok lelketeket. Ez a kifejezés jelenti az önmegtagadást és önmegtartóztatást a bőjtnapon; Jesája LVIII. fejezete, amelyet mindíg az Engesztelő napra vonatkozónak tekintettek, azt ismételten „bőjtnek” nevezi és hangsúlyozza nemcsak vallási, hanem szociális jelentőségét is a zsidó élet szempontjából. Lásd Lev. XVI,29; XXIII,27–29.
semmi munkát. Lásd Lev. XXIII,28.

Num 29,11

az engesztelés vétekáldozatán. Utalás az Engesztelés napján vétekáldozatul bemutatott bakkecskére; Lev. XVI,15–17.

12–38. Szukkóth ünnepének áldozatai.

Ezen az ünnepen több áldozatot mutattak be, mint bármely másik ünnepen, mivel ez a „betakarítás ünnepe” volt. Ekkor fejeződtek be az évi munkák a szőlőben, a szérűben és a présházban, és az ezzel járó örömet kifejezésre juttatták Istennek bemutatott bőséges áldozatok alakjában, aki bőkezűen áldotta meg kezük munkáját.
A tulkok száma, amely a hét nap mindegyikén eggyel csökkent, összesen hetven volt. A rabbinikus felfogásban ez a hetven tulok megfelelt a világ hetven nemzetének és engesztelésül szolgáltak az egész emberiségért. (Tanchuma Pinhász XVI, Num. r. XXI,24.) A Sátrak ünnepét tehát már ősi időkben messiási ünnepnek tekintették, mely az egész emberiséget összehozza testvériesen közös Mennyei Atyánk *szukká*-jának fedele alatt.

Num 29,35

A nyolcadik napon. Lásd a Lev. XXIII,36-hoz szóló magyarázatot.

IX. Mattóth.
(XXX,2–XXXII.)

Num XXX.
Fogadalmakról.

Ez a fejezet kiemeli a vallási fogadalmak ünnepélyes jellegét és kötelező voltát és elmondja, hogy milyen körülmények között hatálytalaníthatja a férj vagy az apa a feleség, illetve a leánygyermek fogadalmát.

2–3. A fogadalmak szentsége.

Num 30,3

fogadalmat. Héberül: *neder;* ünnepélyes ígéretet jelent, hogy valamit Istennek szentelnek, vagy valamit tesznek az Ő szolgálatában vagy az ő tiszteletére. Rendszerint az tett fogadalmat, aki bajban volt és az volt a célja, hogy Isten segítségét és szeretetét megnyerje; v. ö. Gen. XXVIII,20–22., vagy, hogy háláját fejezze ki a már megkapott segítségért. „Az a lelkesedés és megindultság, amellyel sok énekes a zsoltárokban fogadalma teljesítésekor kifejezésre juttatja háláját Isten iránt, mutatja, hogy a fogadalmak igen gyakran bensőséges vallási élmény eredményei.” (McFayden.)

kötelezettséget. Héberül: *isszár*. Ellentétben a *neder*-rel ezt negatív fogadalomnak lehet nevezni; ha valaki önmagát fogadalommal kötelezi, hogy tartózkodik valaminek megítélésétől vagy élvezetétől, ami egyébként nincs eltiltva.
meg ne szegje szavát. Szószerint: „ne profanizálja szavát”. A fogadalom vagy „kötelezettség” megszegése vétek Isten ellen és ugyanakkor az emberi egyéniség megszentségtelenítése.
aszerint cselekedjék, ami kijön a szájából. Az ember természeténél fogva hajlamos arra, hogy midőn visszanyeri egészségét, illetve biztonságba kerül, elfelejtse a fogadalmakat, amelyeket betegsége idején vagy veszélyes helyzetben tett, ezért kellett kifejezetten hangsúlyozni, hogy, ha valamit ígér az ember Istennek, azt teljesítenie kell.

4–6. A hajadon fogadalmai.

Miután az általános szabályt elmondja a Szentírás, három csoportba osztja a fogadalmakat, amelyeket egy gyámság alatt álló nő tesz; t. i. *a)* leány férjhezmenetele előtt; *b)* férjes asszony; *c)* asszony a házasság megszünte után, t. i. özvegy vagy elvált asszony.

Num 30,4
leánykorában. Vagy: „hajadon korában”. Fiatal, hajadon nő, aki még apja gyámsága alatt áll; azaz, még kiskorú.

Num 30,5
nem szól. Az apa hallgatása a fogadalom jóváhagyását jelenti.

Num 30,6
megtiltja neki. Ha az apja szavakkal helytelennek nyilvánítja fogadalmát még aznap, amelyen hallja, ez a helytelenítés tiltakozásnak számít és a fogadalom érvénytelen; lásd a 13. vershez szóló magyarázatot.

7–9. Férjes nő esete, aki férjhezmenetele előtt tett fogadalmat.

Num 30,7
és fogadalmai rajta vannak. Ez a három említett eset közül a második; t. i. az olyan nő fogadalma, aki férjhez megy és a házasság előtt tett fogadalmat, akár mint fiatalkorú a szükséges apai jóváhagyással, akár mint nagykorú, akire már nem vonatkozik apja tiltakozó joga.

Num 30,8
hallgat. Mint az 5. versben.

Num 30,9
megtiltja neki. Szóbeli helytelenítéssel, mint a 6. versben.

10–16. Özvegy, vagy elvált asszony fogadalmai.

Num 30,10
özvegy vagy elvált asszony. Mivel ezek a nők nem tartoznak sem a férj, sem az apa gyámsága alá, az ő fogadalmaik teljesen kötelezők. Reájuk a 3. vers előírásai érvényesek.

Num 30,11
férje házában. Ez a fent említett három eset másodikának egy alcsoportja; t. i. a férjes asszony fogadalma. Ebben az esetben a férjnek ugyanolyan joga van, hogy jóváhagyja vagy érvénytelenítse a fogadalmat, mint az apának fiatalkorú lánya esetében.

Num 30,13

megbocsát neki. Mert nem az ő hibája, ha férje vagy apja érvénytelenítette fogadalmát.

Num 30,14

a lelket sanyargatja. Bőjtöléssel vagy valamilyen dologtól való tartózkodás által.

Num 30,16

ő viselje a bűnét. Ha a férje eleinte hallgatólag beleegyezett felesége fogadalmába és később mégis megtiltja neki, hogy teljesítse, akkor a férj viseli a bűn terhét.

D.
A fogadalmak a zsidóság megvilágításában.

A rabbik minden tekintetben helyeslik azt a bibliai követelést, hogy az ember minden megalkuvás nélkül tartsa meg szavát, akár megerősíti azt fogadalommal, akár nem. Álláspontjuk ebben a kérdésben teljesen egységes: „Legyen a te igened igen, és a te nemed nem” (Baba Mecia 49a). „Aki megmásítja szavát, oly súlyos bűnt követ el, mint az, aki bálványt imád; és aki valótlanságot mond, az ki van zárva az Isteni Jelenlétből” *(„sechina”).* (Szóta 42a.)

Hogy a fogadalom érvényes legyen, hangosan kell azt kimondani; kényszer nélkül kell tenni és annak, aki a fogadalmat teszi, teljesen tisztában kell lennie a fogadalom jelentőségével és következményeivel. Megszorításokra kötelezheti az ember önmagát, de másokat nem. Fogadalmak, amelyeknek teljesítése rajta kívül álló erők (vis maior) következtében nem teljesíthetők, érvényüket vesztik.

A Szentírás igyekszik az embert a fogadalmaktól visszatartani. „Midőn pedig abbahagyod a fogadástevést, nem lesz rajtad vétek” (Deut. XXIII,23): „Jobb, ha nem teszel fogadalmat, mintsem, hogy teszel fogadalmat és nem fizeted meg”. „Ne engedd szádnak, hogy vétekbe ejtse a te testedet…” (Kóhelet, V,4–5). A Biblia utáni kor tanítómesterei mind Alexandriában, mind Palesztinában vagy Babilóniában ugyanezt a nézetet tették magukévá. Philo kijelenti: „A derék ember szavának olyannak kell lennie, mint a fogadalomnak: szilárdnak, megmásíthatatlannak és igazságra alapozottnak. Ezért fogadalom és eskü tulajdonképpen fölösleges. Egyes emberek embertársaik iránt ádáz gyűlöletből tesznek fogadalmakat és megesküsznek például arra, hogy nem engedik meg, hogy ez vagy az az ember velük egy asztalnál üljön vagy velük egy födél alatt legyen. Az ilyen embernek iparkodnia kellene, hogy elnyerje Isten irgalmát, hogy gyógyulást nyerjen beteg lelkére.” A rabbik is sokat buzgólkodtak és fáradoztak, hogy megóvják az embereket fogadalmak tevésétől. Egy ősi tannaitikus tétel így hangzik: „Ne szokjál rá, hogy fogadalmakat tegyél” (Chul. 2a, v. ö. Rásit u. o.). Sámuel, a nagy babilóniai tanítómester kereken kijelentette: „Az, aki fogadalmat tesz, még ha teljesíti is, gonosznak *(rása)* neveztetik” (Nedár, 22a); mások szerint bűnösnek *(chóté)* tekintetik. (U. o. 77b.)

A Misna korában azt, akinek szokása volt, hogy fogadalmakat tegyen, rosszul nevelt embernek tartották, és a fogadalmat tevő szokása szüleinek a becsületét kisebbítette, mint ahogy manapság az esküdöző ember alacsony származását árulja el. Egy kivételt megengedtek. Fogadalmak tételét akkor látták szívesen, ha az azért történt, hogy valaki leszokjék rossz szokásairól, vagy, hogy jótettekre ösztönözze magát (Nedár. 8a, 9b. Szifré Deut. VI,6. § 33); de ilyen esetekben is – így szól a Sulchán Áruch – iparkodjék az ember a kívánt eredmény elérésére fogadalmak segítsége nélkül. „Még a jótékonysági célból tett fogadalmak sem kívánatosak; ha valakinek van rá pénze, fordítsa azt erre fogadalom nélkül; ha nincs, várjon addig, amíg lesz neki” (Jóre Déa § 203, 4).

Meg kell azonban állapítani azt a tényt, hogy a nép többsége nem emelkedett fel erre a magas erkölcsi színvonalra és a fogadalomtevés keleti szenvedélye eléggé belegyökerezett a nép lelkébe. De éppen ezért, mert a rabbik oly nagy szentséget tulajdonítottak a kimondott szónak, súlyos problémával állottak szemben. Az emberek rendszerint veszély idején vagy pillanatnyi lelki hatások alatt szoktak olyan fogadalmakat is tenni, amelyeket aztán nem tudtak teljesíteni. Ezek a magukra vállalt kötelezettségek vagy önmegtartóztatásra vonatkozó fogadalmak összeütközhettek az ember

családi kötelességeivel vagy zavarhatták az ember viszonyát embertársaihoz. Az ilyen esetekben a rabbik kötelességüknek tartották, hogy az embereknek megkönnyítsék bizonyos feltételek és megszorítások mellett a meggondolatlan vagy teljesíthetetlen fogadalmak semmissé nyilvánítását. De az ilyen megsemmisítést sohasem végezhette el maga a fogadalomtevő, hanem csak három tóraismerő ember *Béth-dín*-je, akik előzőleg gondosan megvizsgálták a fogadalom természetét és körülményeit és meggyőződtek arról, hogy a megsemmisítés iránti kérés nem szolgál egyéni érdekeket, másrészt azt is figyelembe vették (részletesen Jóre Déa § 128), hogy nem sérti-e a fogadalom megsemmisítése mások jogait. Mert nem lehet minden fogadalmat vagy esküt feloldani. Fogadalom vagy eskü, amit egy más személynek tettek, – még ha az a személy gyermek, vagy pogány volt is – nem vonható vissza, csakis az illető személynek jelenlétében és beleegyezésével; az az eskü viszont, *amelyet valaki bíróság előtt tett, nem érvényteleníthető a világ egyetlen más testülete által sem.* A rabbik által engedélyezett felmentés a fogadalmak alól távolról sem a laza erkölcsi felfogás eredménye; ellenkezőleg, erkölcsi célt szolgál. Mégpedig azt, hogy megóvja az embereket, akik gyakorlatilag megvalósíthatatlan fogadalmakat tettek, attól a bűntől, hogy megszegjék azokat, és hogy elhárítsa a súlyos következményeket és jogtalanságokat, amiket a fogadalom teljesítése másoknak okozhatna (Z. Frankel; Schechter). (V. ö. különösen Jóre Déa § 228,14 és 20; továbbá Guttmann M. A fogadalom értelmezése a zsidó vallástani forrásokban [IMIT Évkönyve, 1938]). Ugyane cikkből közöljük a befejező részt, amely a Kol Nidré kérdésével foglalkozik.

„Végezetül csak még néhány szót arról a fogadalmi vagy helyesebben fogadalombontó imáról, amely bevezetése legszentebb ünnepünk, az engesztelő nap liturgiai rendjének. Értem a háromszor ismétlődő, rendkívül hangulatos dallamú ‘Kol Nidré’-t.

Ennek a szövegnek történetéhez tartozik, hogy a talmud-utáni korban keletkezett. Nem az iskolák hivatalos vezetőitől indult ki a kezdeményezés. Inkább a néplélek hangulatából támadt. Több gáón kritikai állást foglalt el a szöveggel szemben. Különösen kérdéses a Kol Nidré fogadalombontó hatálya. Mert sommásan felbontani fogadalmakat és fogadalmi esküket nem is lehet. Hiszen minden egyes esetnél külön-külön kell megállapítani, hogy alkalmas-e a felbontásra. De a helyzet a következő: a néplélek nem is a tudott fogadalmak alól való feloldást kereste, hanem a meggondolatlan, önmagukra vonatkozó fogadalmakra gondoltak, amelyek talán akaratlanul, feledékenységből teljesületlenek maradtak. Aki még ismeri azt a szigorúbb vallásosságú egyéneknél ma is található régi szokást, hogy minden legcsekélyebb teendőnél, elhatározásnál azt mondják: נדר בלי ‘fogadalom nélkül’ azaz ‘nem fogadalomképpen mondom ezt’, mintegy el akarván hárítani e szólásmóddal azt, hogy elhatározásuk vagy akaratuk ne tűnjön fel még saját lelkiismeretük előtt sem, mint a fogadalom, az tudja, hogy milyen nagy becsben állott a legegyszerűbb zsidó ember lelke előtt is az elhangzott szó, ha ahhoz fogadalmi látszat tapadt. Mert a fogadalmi látszat is isteni felajánlást jelenthet és súlyosan nehezedik a lelkiismeretre, ha teljesítése akár feledékenységből, akár előre nem látott akadály miatt elmaradt. Ez a rendkívül finom lelkiismeretbeli érzés a kútforrása a Kol Nidré-szövegnek, mint imának. Mikor a zsidó ember az engesztelő ünnep előestéjén mindenkitől bocsánatot kért, akivel valami ügye volt és lelkileg már eléggé felkészült arra, hogy megkezdje az engesztelő nap istentiszteletét, megnyitja azt a Kol Nidrével, vagyis bocsánatkéréssel meggondolatlan, elfelejtett és meg nem tartott szavakért.

Körülbelül 200 éve, hogy megindult a zsidóellenes támadások tudományosítása, – ha Eisenmenger, Das entdeckte Judenthum című idézetgyüjteményét vesszük alapul, – azóta bejutott az antiszemita fegyvertárba a Kol Nidré is. Eisenmenger említi (II,498 kk), de maga nem helyesli a rosszindulatú magyarázatokat. (U. o. 499.) V. ö. A. Wendel, Das Isr. *Jüd. Gelübde* Berlin 1931. 142 kk. A támadók belemagyarázták az eskü szentsége alól való feloldás nemtelen törekvését. Kifejtettem, hogy semmiféle fogadalom vagy fogadalmi eskü nem hághatja át már definiciójánál fogva sem a törvényileg megengedett és emberileg kifogástalant. Ami pedig a bírósági esküt vagy a vele egyértelmű becsületszóbeli kijelentést illeti, ez egyáltalán nem is tartozik a zsidó fogadalom rovatába. Azt époly kevéssé lehet vallási feloldás útján meg nem történtté tenni, mint az emberölést. Aki csak felületesen ismeri a Szentírást, az is tudja, hogy Józsuát a gibeoniták csellel vették rá eskütételre. Megesküdött a nép véneinek háta mögött. És az eskü mindamellett érvényben maradt.

Nem lehetett rajta változtatni.
De ezenkívül a Kol Nidré szövegében külön is ki van téve ודאסרנא על נפשתנא ‘amit megtiltottunk *saját magunkra, saját lelkünkre* vonatkozólag’. Tehát semmi másról nincsen itt szó, mint arról, amit önmagunkra vonatkozólag fogadtunk.
Egyes községekben, éppen a vádakra való tekintettel, félretették a Kol Nidrét és helyébe más szöveget, egy zsoltárt iktattak. Egy ízben az én véleményemet is kikérték. Én a következőkben foglaltam azt össze:
Ha a Kol Nidré valóban azt tartalmazná, amivel vádolják, akkor a törlés helyes volna. Azonban a Kol Nidrének semmi köze sincs ahhoz a tartalomhoz, amelyet beléje csempésznek. Már pedig csempészet ellen nagyon rossz védelem egy ártatlan szöveg törlése. Mert szöveget törölni tulajdonképpen nem is lehet. Ha százszor töröljük is, mégis ott áll majd mint lángoszlop, mint erősen megvilágított történelmi emlékmű! Hiszen cenzurálták a középkorban a Talmudot, még pedig nem-zsidó részről. Nos, hát eltűntek ezzel a cenzurált szövegdarabok? Éppen ellenkezőleg! Ezek az eltörölt töredékek tartoznak azóta az antiszemita Talmud vasállományához. Sőt ezen a címen hozzá kerültek újabb szövegek, olyanok, amelyek sohasem voltak a Talmudban.
És még valami. Ha töröljük a Kol Nidrét, ez azt a látszatot kelti, hogy az ellene emelt vádat egészen vagy félig-meddig elismerjük. Ez pedig meghamisítása volna a tárgyi igazságnak. Mert a Kol Nidrének soha semmi köze nem volt az ellene emelt vádhoz. Az ilyen törléssel tehát végeredményben csak köveket dobálnánk atyáink és őseink sírjaira, akik még a Kol Nidré hangjai mellett könnyeket ontottak és erre a mi elítélő korrektúránkra igazán nem szolgáltak rá. A Kol Nidré soha esküszegésnek okozója nem volt, nem is lesz. Mert sokkal szentebb a feladat, amelyet a Kol Nidré szolgál, sokkal nemesebbek, sokkal magasztosabbak az érzések, amelyekkel a hívők a Kol Nidré hangjaira figyelnek, semhogy ilyesmire még csak gondolni is lehetne.” L. még Túr Orach Chajjim 619. §.

Num XXXI.
Háború a midjániták ellen.

XXV,16–18-ban Mózes megbízást kap, hogy büntesse meg a midjánitákat, mert az izraelitákat a Báal-Peór fajtalan bálványkultuszára csábították. Ebben a fejezetben utasítást kap Mózes, hogy haladéktalanul teljesítse megbízatását; és részletes beszámolót is kapunk a hadjáratról.
A midjániták ellen viselt háborúnak vannak nehézségei. Nem ismerjük pontosan azokat a körülményeket, amelyek igazolják, hogy miért viselték oly nagy kíméletlenséggel ezt a háborút, tehát nem tudunk kielégítő magyarázatot adni azokra a különféle ellenvetésekre, amelyeket erre vonatkozólag tettek. „Talán, ha visszagondolunk azokra az eseményekre, amelyek az indiai lázadás után következtek be, amidőn Nagybritannia ugyanilyen hangulatban volt, világosságot nyerünk ebben a kérdésben. Akkoriban a katonák meg akarták torolni a lázadók kegyetlenkedéseit és minősíthetetlen tetteit; részben hazafiasságból, részben bosszúból könyörtelenek voltak” (Expositor’s Bible). Itt csak azok a midjánita törzsek keveredtek a harcba, amelyek Móáb határánál éltek. Ezért van az, hogy az izraelita történet későbbi korszakaiban is szerepelnek midjániták.

Num 31,3

fegyverezzetek fel. Inkább *hifil* kellene. Egyesek a szamaritánus fordítás és a LXX alapján valóban החליצו-t olvasnak; l. m. XXXII,17.20.

hogy végrehajtsák az Örökkévaló bosszúját. Az előző vers Izráel bosszújáról beszél Midján ellen; ez a vers Isten bosszújáról szól. Mind a kettő ugyanarra a tárgyra vonatkozik. Izráel ügye Isten ügye. A „bosszú” itt a megtorló büntetés értelmében áll.

5–18. A büntető hadjárat.

Num 31,5

És átadattak. Azaz, az egyes törzsfők Mózes rendelkezésére bocsátották.

Num 31,6

Pinhászt, Eleázár papnak a fiát. Pinhász, Rási szerint, különösen alkalmas volt erre a feladatra annak a szerepnek révén, amelyet a Zimri-esetben játszott (XXV,10–15). Neki jutott annak a papnak a szerepe, akiről Deut. XX,2. mondja, hogy kötelessége az izraeliták előtt járni a harcban.
a szent edények. A frigyládát gyakran magukkal vitték az izraeliták katonai vállalkozásaira I. Sám. IV,3. köv.
a kezében. Azaz, rendelkezésére állt.

Num 31,7

minden férfit. Minden felnőtt férfit.

Num 31,8

Bileámot. Hazatértében Mezopotámia felé egy ideig a midjánitáknál időzött és ő volt a tanácsadójuk a Báal-Peór-ügyben.
karddal. A rabbik szerint törvényszéki tárgyalás alapján végezték ki (Szifré i. h. § 157).

Num 31,10

településüket. Vagy: „királyi palotáikat” (Ibn Ezra); l. m. Gen. XXV,16.

Num 31,11

zsákmányt… ragadmányt. E két kifejezés a marhákra és az ingóságokra vonatkozik.

Num 31,18

magatok számára. Hogy mint háziszolgákat foglalkoztassák őket.

19–24. A harcosok megtisztulása.

Num 31,19

a táboron kívül hét napon át. A XIX,11-ben előírt törvény alkalmazása a hét napi tisztátalanságról és elkülönülésről.
tisztálkodjatok. A XIX,12-ben megadott törvények szerint.
és foglyaitok. Annak megakadályozására, hogy az izraeliták az ő ruháik érintése által terjesszék tisztátalanságukat (l. Jebám. 61a).

Num 31,20

És minden ruhát. Mindaz, ami érintkezésbe került hullával, tisztulásra szorult.

Num 31,21

Ez a tannak törvénye. Ami XIX. fej.-ben áll. Eleázár kiterjeszti a „törvény” rendelkezéseit, hogy a jelen körülményekre alkalmazhassa.

Num 31,23

minden tárgyat, ami átmegy a tűzön. Különbség van azon tárgyak között, melyek kibírják a tűzben történő tisztítást és azok között, amelyek nem tűzállók. A Talmud e törvényeket úgy értelmezi, hogy minden háztartási tárgyat, amit étel készítésénél használtak és így közvetlenül a tűzön használtak, tűzzel kellett megtisztítani. A többieknél elég a vízben történő tisztítás (Abódá Zára 75b).
tisztító vízzel. Lásd XIX,9.

25–34. A zsákmány elosztása.

Num 31,27

És oszd a zsákmányt két részre. Két egyenlő részre osztották a zsákmányt. Az összes otthonmaradtak kapták az egyik felét, a másik felét pedig a harcosok, akik csak tizenkétezren voltak és csak az egy ötvened részét tették ki az egész népnek.

Num 31,28

adórészt. Az egész zsákmányból levették a papoknak és levitáknak járó részt. A megfelelő héber szó csak ebben a fejezetben fordul elő. Az asszír *„mikszu”* = „adó” szóval hozzák összefüggésbe. (L. m. Ex. XII,4; Lev. XXVII,23.)
egyet. Szószerint: „egy lelket”. Azaz, egy darabot vagy „egy marhát”. Egy ötszázad részt kellett a katonáknak lefizetni a papok javára; míg a nép egy ötvened részt adott a leviták számára.

Num 31,35

mind a lélek. Azaz, összesen.

Num 31,50

áldozatát. Hálaáldozat a győzelemért és azért, hogy épségben hazatértek. Rabló nomádok és kereskedők arany ékszert hordtak (Gen. XXXVII,28).
hogy engesztelést szerezzünk lelkünkért. Lásd az Exod. XXX,15-höz szóló magyarázatot.

Num 31,54

a találkozás sátrába. És elhelyezte a szentély kincseskamrájában; Exod. XXX,16; Józs. VI,24.

Num XXXII.
A törzsek amelyek Transjordániában maradtak.

Reúbén, Gád egész törzse és Menasse törzsének fele a Jordántól keletre akar letelepedni. Mózes ellenzi ezt, mivel ez elvenné Izráel többi törzsének bátorságát attól, hogy birtokba vegyék Kanaánt. Erre kijelentik, hogy készek résztvenni a többi törzsekkel együtt Nyugat-Palesztina meghódításában, csak előbb el akarják helyezni családjaikat és barmaikat a kért területen. Kelet-Palesztina vagy Transjordánia egy kb. 150 mérföld hosszúságú országrész a Hermón hegységtől, amely északon van, a Sóstenger déli részéig terjed; szélessége a Jordántól a sivatag széléig harminc és nyolcvan mérföld között váltakozik. Nagyrészt kb. 2000 lábnyira (= 6–700 m) emelkedik a tenger színe fölé. Mérsékelt klímája van, amely jobb a tőle nyugatra és délre eső területekénél. Egészséges és termékeny ország. A középső rész – Gileád – ellátta fűszer- és gyógynövényekkel az egész keleti világot. Gileádot erdők borítják, völgyeit gyümölcsösök és szőlők. De még híresebbek voltak a legelői.
„A nyájak és legelők voltak mindenkor a jólét alapjai és a szépséget s a vonzó erőt azok képviselték Kelet-Palesztinában, ezen a gazdag, de nem sok biztonságot nyujtó földön” (George Adam Smith).

Num 32,1

Jáezér országát. XXI,32 elmondja, hogy ezt az izraeliták az emóritáktól hódították el.
Gileád. Sokszor a Gileád szó Transzjordánia egész területének jelzésére szolgál, (pl. a 29. versben), amelyet az izraeliták elfoglaltak. Más helyeken viszont, mint pl. a 39. versben, csak azt a területet jelzik ezzel, amely a Jabbók és a Jarmúk folyók között terül el.

Num 32,3

Dibón. Az itt említett városok közül néhány szerepel a Mésa-feliraton is.

Num 32,4

amelyet az Örökkévaló levert. Szihón és Óg országai.

Num 32,7

Miért térítenétek el. Ha Mózes teljesítené kívánságukat, azzal elvenné a többi törzs bátorságát, egyrészt mert csökkentené a kanaániták ellen küzdő izraelita harcosok számát, másrészt pedig, mert a többiek azt hinnék, hogy ezek a törzsek félnek a tengerparti országrészbe behatolni az ottlakók ellenállása miatt.

Num 32,13

bujdostatta. Vagy: bolyongva vezette.

Num 32,15

az egész nép vesztét okoznátok. A két és fél törzs jogosulatlan kívánsága megfertőzhetné a többi törzseket is, úgyhogy az egész nemzet Kanaánon kívül maradna és elpusztulna.

Num 32,17

Izráel fiai előtt. Az országhódító hadsereg élén akarnak menetelni és teljes mértékben ki akarják venni részüket a hadjárat nehézségeiből és veszélyeiből.

a megerősített városokban. Hogy védve legyenek a szomszédos népek támadásaitól, mialatt mi távol vagyunk a hadi szolgálatban.

Num 32,22

vétek nélkül lesztek az Örökkévalóval és Izráellel szemben. Ezt a gondolatot, amely ebben a kifejezésben van, általános erkölcsi szabállyá avatták a rabbik. „Az ember ne csak Isten előtt legyen tiszta, hanem embertársai szemében is.” Ugyanennek az eszmének a párhuzamát megtalálják a „régebbi próféták” könyveiben. (Józs. XXII,22: „Isten, az Örökkévaló, ő tudja és Izráel tudja meg.”) és „Szentiratokban” (Pld. III,4: „És találj kegyet és jóindulatot az Isten és *ember* szemében”) (jer. Seqálim III,2). Nem elég, ha az ember lelkiismerete tiszta. Arra kell törekednie, hogy tettei se adjanak okot kifogásra és minden gyanu felett álljanak. Az embernek nem szabad olyan dolgokat cselekednie, amelyek helyteleneknek látszanak.

Num 32,23

felismeritek, hogy vétketek ért utól benneteket. Vétketek következménye. Deutsch: „és tapasztalni fogjátok bűnötök büntetését, amely érni fog titeket”. Büntetést kaptok bűneitekért. A bűnös nem menekülhet a bűn következménye elől: bárhová megy, követi a bűnöst.

Num 32,30

köztetek Kanaán országában. Akkor kénytelenek lesznek elhagyni gileádi birtokukat és a Jordántól nyugatra fekvő területekért kell küzdeniök.

Num 32,33

és Menasse… féltörzsének. A Menasse-féltörzs emberei elismert jó harcosok voltak, akiknek kiváló feladat jutott Gileád területének meghódításában. A „fél” szó a „Menasse féltörzs” kifejezésben nem matematikai értelemben veendő. Csak azt jelenti, hogy egy része, XXVI,29–32 szerint Menasse törzsének nyolc ilyen része volt, ezek közül hat helyezkedett el a Jorádántól nyugatra.

Num 32,34

És fölépítették… Dibónt. Azaz, újjáépítették; megerősítették, hogy biztonságot nyujtson családjaiknak; lásd még a 37. verset is.

Num 32,38

megváltoztatott névvel. Mivel azok pogány istenségek nevei voltak.

Num 32,40

Mákirnak. Azaz, a Mákir család csoportjainak.

Num 32,41

Jáir falvainak. A *chavva* szó jelentéséről l. *Genezis,* 32. l.

X. Maszeé.
(XXXIII–XXXVI.)

Num XXXIII.

1–49. Az állomások Egyiptomtól a Jordánig.

Ez a fejezet felsorolja a pusztai vándorlás állomásait Egyiptomból Móáb fennsíkjáig. Nemcsak a történelmi eseményeket, hanem első sorban a vándorlás vallási jelentőségét kívánja ismertetni ez a fejezet. Minden vonulásnak és minden táborhelynek megvolt a maga jelentősége Izráel oktatása, intése és bátorítása szempontjából. A Midrás ezt a felsorolást egy hasonlattal világítja meg: „Egy király beteg fiát távoli helyre vitte el, hogy gyógyulást szerezzen számára. A hazafelé vezető úton a király szeretettel sorolja fel fiának azokat az élményeket, amelyekben a különböző pihenőhelyeken részük volt. ‘Ezen a helyen aludtunk; itt enyhítő pihenőt találtunk a hőségtől: a másik helyen fejfájásod volt!’ Izráel Isten gyermeke, akit könyörülettel kezel, mint ahogy az apa könyörületes a fiával”. Tanchuma i. h. III; Num. r. XXIII. fej. 3.)

Num 33,2

állomásaikat. Deutsch: „elindulásaikat”. Szószerint: „kimeneteleiket”. Azaz, minden helyet, ahonnan elindultak, hogy egy másik helyre vonuljanak.
vándorlásuk szerint. Vagy: „vonulásaik szerint”. (Az Imit régi fordítása.) Vagy: „szállóhelyeikre” (Deutsch).

Num 33,3

fölemelt kézzel. Lásd Exod. XIV,8.
egész Egyiptom szeme előtt. A kivonulás a nyilvánosság előtt történt. Nem volt semmi elrejteni való, illetve kifogásolni való elnyomóik országából való kivonulásuk módjában.

Num 33,4

eltemették. Izráel elégtételt kapott, az egyiptomiaknak viszont megalázásban és megszégyenítésben volt részük.
és bálványaikon is. Ennek a kifejezésnek értelméről lásd Exod. XII,12. Egyiptom hamis istenségei megvetettekké lettek tisztelőik szemében.
5–15
Ezek a versek felsorolják a táborhelyeket Ráamszésztől a Szinaj sivatagáig. Egy-egy epizódot is kiemelnek. Exod. XII,37–XIX,2 részletesebben számol be a közben lejátszódott eseményekről. Két táborhelyet, Dofkát és Álust Exodus könyve nem ismer.
16–36
Ezek a versek azokat az állomásokat sorolják fel, ahol Szinaj sivatagától a Cin sivatagába vezető útjukon állottak meg. Ma már rendkívül nehéz a pontos útvonalat megállapítani, különösen azért, mert a nevek nem városnevek vagy ismert helyek megjelölései. A nevek az évszázadok folyamán sokat változtak és az akkori földrajzi elnevezéseket elfelejtették (Dummelow).
37–49
Ez a negyvenedik év állomásait sorolja fel Móáb határa és a Jordán gázló felé.

50–56. A kanaáni letelepedésre vonatkozó rendeletek.

Num 33,52

űzzétek el. Ennek a parancsnak az a célja, hogy ne maradjon az Ígéret földjén semmi, ami bálványimádáshoz vezetne (lásd Exod. XXIII,31–35; XXXIV,11–17).
rajzos köveiket. Lásd Lev. XXVI,1.
magaslataikat. Az oltárokat és szentélyeket, amelyeket dombokra és hegyekre építettek a kanaániták szokása szerint. Mindazt, aminek bálványjellege volt, el kellett pusztítani, mert az sértés Istennel szemben és vallásilag veszélyes Izráel számára.

Num 33,53

nektek adtam az országot. Az ország nem az emberé, hanem Istené. „Az Örökkévalóé a föld és egész teljessége.” (Zsolt. XXIV,1.) Isten azt tehet az övével, amit Ő akar.

Num 33,54

ahogy a sors esik. Az a szokás, hogy sorsolás által osztották fel a földet, még a római korban is élt. Találkozunk ezzel Palesztinában R. Józsé napjaiban is, aki a 2. századbeli tannaita volt (Kennett nézetével ellentétben „Schweich Lectures” 1931, 76, l.)

Num 33,55

tövisekké oldalatokban. Folytonos és nem csökkenő bosszúság forrásává lesznek.

Num 33,56

azt cselekszem majd veletek. Ha meghagyják a kanaánitákat és nem űzik ki őket, akkor ennek az lesz a következménye, hogy ők fogják kiűzni Izráelt.

Num XXXIV.
1–29. A Szentföld határai.

Ez a fejezet leírja a Szentföld ideális határait. „Ezeket a gondviselésszerű (Gen. XV,18; Exod. XXIII,31) és Izráel földjének némileg természetes határait csak egyszer érte el az ország rövid időre Dávid és Salamon uralkodása alatt” (Dummelow). Nagy a bizonytalanság a sok földrajzi név körül, különösen az északi határral kapcsolatban. S. H. Isaacs, *The True Boundaries of the Holy Land,* Chicago, 1917, nagyon jól használható munka e nehéz kérdéssel kapcsolatosan. Főképpen ezeken alapszik a következő versek magyarázata.

Num 34,2

amely nektek… jut. Szószerint: „nektek… esik”. Ezt a kifejezést azért használja, mert az országot sorsolás útján kellett felosztani.

3–5. A déli határ.

A Sóstenger legdélibb részéről kiindulva délnyugati irányban haladt az a Kádés-Barneától délre eső területig; majd „Egyiptom patakjáig”; innen északnyugatra fordulva a Földközi-tengerig.

Num 34,3

a déli határszéletek. „A ti déli oldalatok”, azaz a déli határvonal.
Edóm oldalán. Edóm nyugati határa mentén.
a Sóstenger. Vagy: a Holttenger.
kelet felé. A Sóstenger keleti végénél.

Num 34,4

Akrabbim. Szószerint: „skorpiók”; egyike a hegyszorosoknak, melyek a *Wádi-el-Fikreh* északi lejtőihez vezetnek. Lásd még Józs. XV,3; Birák I,36.
Cinig. Józs. XV,3-ban *dágés* van a *cádé* betűben.
Kádés-Barneától. A mai *Ain-Qadis*.

Num 34,5

Egyiptom patakjáig. A *Wádi-el-Aris,* amely a Földközi-tengerbe ömlik kb. 20 mérfölddel Gazától délre.

6. A nyugati határ.

Num 34,6

a Nagy-tenger. A Földközi-tenger.

ez legyen a nyugati határotok. A Földközi-tenger partja legyen Palesztina nyugati határa. „A Nagy-tenger, azaz a Nagy-tenger *egész* keleti partja a délkeleti sarkától az északkeletiig, legyen az ország nyugati határa. Ha e két sarok között bármely más pontot kellene érteni, a szöveg bizonyosan megnevezte volna azt a pontot. Mivel ezt nem tette, a Földközi-tenger egész keleti partját gondolta. A Szentföld nyugati határa eszerint a Földközi-tenger délkeleti sarkánál kezdődik, ahol „Egyiptom patakja" beléje torkollik; innen északra halad, a Karmel hegység, Tyrus, Cidón és a Libánón mentén egész az Alexandrette-öböl északkeleti partjáig." (S. H. Isaacs.)

7–9. Az északi határ.

Num 34,7

huzzatok vonalat. Szószerint: „jelöljétek ki azt magatoknak". A תאה (= תוה) ige *piél* alakjának jövő ideje.

Hór-hegyig. Ez nem azonos a hasonnevű hegységgel Cin pusztájában, ahol Áron meghalt; de nincs két geografus, aki egyetértene abban, hogy ez a hegy hol volt. Isaacs a zsidó hagyományt követi: „Ha az északi határ kiindulópontja a tenger északkeleti sarka és a határ kelet felé halad, ez a vonal az Amanus hegység felé fut". A Tárgum Jónáthán és a Tószefta is azonosítja ezt a Hór hegyét az Amanus hegységgel (i. h. 8. vers. Tószefta Terum. II,23. Amanus). Az Amanus hegye a mai *Giaour Dagh.*

Num 34,8

Hamát felé. A hegyszoros az Amanus hegységén át Hamát területére.

Cedádnál. Cedádot egyesek Baghche-hágóval azonosítják.

Num 34,9

Zifrónig. Egyesek az Emesa és Hamát között fekvő Zeferaneval, mások Zifrannal azonosítják, amely Damaszkusztól északra van.

Hacar-Énánnál. Aintab. Ez utóbbi elnevezést oly területekre használjuk, melyet ősi időkben hettiták laktak. „Számos domb, amely a hettita és más városok maradványait fedi, tanúskodik régi településükről és kultúrájukról" (Sir Chas. Wilson). Az északi határ ezen kiterjedése, amely magábafoglalja a régi hettita lakóhelyeket, egyezik Józs. I,4-gyel; „A hettiták egész országa, a Nagy-tengerig napnyugat felé, lesz határtok". Lásd még Ezek. XLVII,17.

10–12. A keleti határ.

Num 34,10

Sefámig. Apamea, az Orontesz legmélyebb völgyétől keletre; mai neve: *Kulat-el-Mudik.*

Num 34,11

Kinneret-tó. A Galileai vagy a Tibériási tó.

16–29

Tíz fejedelmet jelöl ki Mózes Isten parancsára, hogy ellenőrizzék Nyugat-Palesztina sorsolás szerinti elosztását.

Num 34,19

És ezek a férfiak nevei. Ezek voltak azoknak a „fejedelmeknek" vagy törzsfőknek az utódai, akikről az I. (5–16) és a VII. (12–83) fejezetben volt szó. Az első három bizonyára nem volt „fejedelem", ezért nem teszi nevük mellé a „fejedelem" szót.

Isten úgy akarta, hogy Káléb, ámbár nem volt „fejedelem", mégis abban a tiszteletben részesüljön, hogy azok között legyen, akik felügyelnek Kanaán felosztásánál. Teljesen jogosult volt ez azon

előkelő szerep miatt, amit eddig játszott Izráel történetében; a 20. és 21. versben említett két ember valószínűleg Káléb barátai voltak (Luzzatto).

Num XXXV.
Levita városok és menedékvárosok.

1–8. Levita városok.

Negyvennyolc város, a körülötte levő földekkel együtt, a levitáké volt. E törvény végrehajtását Józs. XXI. fejezete mondja el. „Ennek az intézkedésnek, úgy látszik, a következő volt a célja: az Isten szolgálatának szentelt törzs legyen egyenletesen elosztva a többi törzsek között, hogy közöttük Isten ügyét szolgálhassa; hogy felvilágosíthassák azokat, akik utasítást keresnek az Ő tanában és hogy egyúttal meg legyenek védve a teljes szétszóródástól, azáltal, hogy családi csoportokban együtt élnek a levita városokban. Szükséges volt továbbá ez a felosztás a törzsek között azért is, mivel a leviták eltartása a tizeden alapult, amit a nép adott” (Dillmann). Rabbinikus hagyomány szerint, a levita városok intézménye az első Templom elpusztulásával megszűnt. Ez természetes és közvetlen következménye annak, hogy a leviták nem tértek vissza Ezrával (Jebám. 86b).

Num 35,2

városokat lakásra. A levitáknak jogukban állt azokban a városokban lakni, de a városok birtokjoga azt a törzset illette, amelynek területén az illető levita város volt.

legelőnek való földet. Vagy: „külvárosokat”, vagy „szabad tért” (Deutsch). A גרשׁ = kikergetni tőből származik. Ahova a barmokat kiterelik, hogy legeljenek ott. „Olyan terület, amely a város körül nyilt mezőségekből állott és a város szépítésére szolgált. Nem lehetett ott házakat építeni, sem szőlőskerteket vagy ültetvényeket ültetni” (Rási, l. még Arákin 33b.)

Num 35,5

És mérjetek. Deutsch így fordítja: „Továbbá mérjetek” és hozzáfűzi magyarázatul: „Értsd: a már megjelölt ezer könyöknyi négyzeten kívül mérjetek ismét kétezer könyöknyi négyzetet, amelynek oldalai egyenlő távolságra legyenek a belső négyzet oldalaitól úgy, hogy a város mindkét négyzetnek középpontját képezze…”

kétezer könyöknyit. A város házaitól („a város legyen a közepén”).

Num 35,6

menedékváros. Menedékhelyül, hogy oda meneküljön az, aki szándék nélkül ölt embert, lásd 9–15. verseket. Erre a célra levita városokat szemeltek ki, egyrészt azért, mert azokat szent jellegűeknek tekintették, másrészt, mert ott olyan emberek laktak, akik ismerték a törvényt, és akik különbséget tudtak tenni kétes esetekben szándékos gyilkosság és akaratlan emberölés között.

Num 35,8

a sokból. Mennél népesebb egy törzs, annál több levita város jutott a területére. A Jordántól keletre a levitáknak tíz ilyen városuk volt, Kanaánban viszont harmincnyolc. Józs. XXI-ből kitűnik, hogy ez az arányosság nem valósulhatott meg szószerint. Náchmánidesz ezt azzal magyarázza, hogy nemcsak a városok számát kell tekintetbe venni, hanem jelentőségüket is.

mindegyik. T. i. mindegyik törzs.

9–15. Menedékvárosok.

Hat menedékvárost, hármat-hármat a Jordántól keletre és nyugatra kellett menedékhelyül kijelölni olyanok számára, akik akaratlanul embert öltek. Későbbi időkben a többi negyvenkét levita várost is menedékvárosnak tekintették. Nem kellett a hat menedékvárosnak mindig ugyanannak maradnia.

Egyesek helyett másokat lehetett kijelölni, feltéve, ha fekvésük megfelelt a bibliai törvények szándékának.

Num 35,11

jelöljétek ki. Szószerint: „okozzátok, hogy történjék”. Azaz, készítsetek elő Deutsch: „rendezzetek be”. Magyarázatul hozzáfűzi: „perf. conv. hifil קרה-ból, amely ige a kálban annyit jelent, mint: elébe jönni (valakinek), a hifilben: elébe vinni (valakinek), alkalmassá tenni”.
odamenekülhessen. Mindenki, aki véletlenül kioltott egy emberéletet, e városok egyikébe menekülhetett és ott menedéket és védelmet talált.

Num 35,12

a bosszúló rokonok elől. Héberül: *góél,* vagy *góél haddám,* szószerint: „vérbosszuló”, „megváltó”. A megölt ember legközelebbi rokonára vonatkozik, akinek kötelessége volt megbosszulni az áldozat halálát. Primitív társadalmakban, ha a családnak egy tagját meggyilkolták, tűrhetetlen szégyen nehezedett a családra, amíg a gyilkoson elégtételt nem vett a családi becsület „megváltója”, azaz vérbosszulója. A mózesi törvénykezésnek az volt a szent célja, hogy a bűn vagy ártatlanság feletti ítélkezést kivegyék a vérbosszuló kezéből és pártatlan bíróságra bízzák.
a község elé. A vének és bírák ítélőszéke, akiket az a község nevezett ki, amelyhez az emberölés színhelye legközelebb volt. Későbbi korban ezt egy rendszeresen működő szinhedrionra vonatkoztatták.

Num 35,14

várost. Ezt a hat várost felsorolja Józs. XX,1–9. Mózes már életében kijelölt három várost a két és fél törzs számára a Jordántól keletre, mivel az a föld, különösen Gileád, vad határterület volt és a gyilkosságok ott gyakoribbak voltak, mint Nyugat-Palesztinában. A másik három várost Józsua állapította meg.

Num 35,15

a jövevénynek. Héberül: *gér;* a letelepedett idegen. A menedékvárosok mindenkinek rendelkezésére állottak, mind a letelepedett idegennek, mind az országban ideiglenesen tartózkodó jövevénynek. „Minden emberi élet szent (Exod. XXI,12) és semmiféle ártatlan vér ontását nem szabad megengedni. A bennszülöttnek és a jövevénynek ezért egy törvénye van a menedékjogban” (Dillmann).
tévedésből: Vagy: „véletlenül”. A menedékjog tévedésből történt emberölésre korlátozódik. A régi Görögországban és Rómában az oltárok, amelyek menedéket adtak minden gyilkosnak, valóságban tenyésztették a bűncselekményeket. Tiberius korában az útonállók tömegei az oltároknál olyan veszélyesek lettek, hogy a menedékjogot néhány városra kellett korlátozni. Nem volt sokkal jobb a helyzet, amidőn a középkori egyház mindenféle gonosztevőnek menedékhelyet kezdett adni. Csakis a Tóra tiltotta meg, hogy védelmet nyujtsanak a szándékos gonosztevőnek. „És ha valaki szántszándékkal tör felebarátjára, hogy megölje fondorlattal, oltárom mellől vidd el, hogy meghaljon” (Exod. XXI,14). Még ha pap is az illető, aki áldozott az oltárnál, mondja a Talmud, nem menekül a büntetés elől, ha cselekedete nem minősíthető tévedésből elkövetett emberölésnek. (Mechilta; Jóma 85a.)

16–23. Megkülönböztetés gyilkosság és emberölés között.

Num 35,16

vaseszközzel. Mivel az alapvető különbség a *szándékban van,* minden a használt fegyvertől függ.

Num 35,17

ami által meghalhat. Ami alkalmas arra, hogy halálos sebet ejtsenek vele.

Num 35,19

ölje meg a gyilkost. Mivel a szándékos gyilkosság bűnét követte el, a „vérbosszuló” ölje meg őt,

még ha valamely menedékvárosban van is.

Num 35,20

És ha gyűlöletből taszítja meg. A szándékos gyilkosságnak más eshetőségei. „Taszítja” úgy értendő, hogy letaszítja egy szikláról vagy egy háztetőről.

Num 35,22

ellenségeskedés nélkül. Annak a fogalomnak a magyarázata: „megölni valakit tévedésből”. A főkritérium, hogy nem volt az ölésre semmiféle oka. A rabbik az akaratlan emberölés három fokát különböztették meg: 1. súlyos gondatlanság; 2. balesetet okozó elővigyázatlanság; 3. teljes ártatlanság. A menedékvárosban való kényszertartózkodás csak a második esetben szerepelt. A teljes ártatlanságra nem kell engesztelés és súlyos gondatlanságra a számkivetést nem tartották elég súlyos büntetésnek. (Maimonidesz, Rócéach VI. fej. 4.)

24–29. A törvényes eljárás akaratlan emberölés esetében.

Num 35,24

a község. A vének és bírók ítélőszéke, akiket a község kijelöl.
e törvények szerint. Azaz, határozatukat e fejezetben megállapított szabályok és elvek alapján hozzák meg.

Num 35,25

vitesse vissza. Küldjék őt vissza megfelelő kíséret mellett abba a városba, ahová menekült, illetve ahol a per kezdetéig tartózkodott. De a menedékváros nemcsak menedékhelyül szolgált, hanem engesztelési helyül is. „Az elítélt semmiképpen sem hagyhatta el a menedékvárost, és annak a tudatnak, hogy egy emberéletet oltott ki, soha nem szabad eltűnnie a lelkéből” (Makk. 13a. Maim. Rócéach VII. fej. 8. és 14).
míg meg nem hal a főpap. Mint a király halála, az övé is fontos határpontot jelentett a nemzeti életben. És mivel a menedék összefüggött a központi szentély oltárával és a levita városokkal, az csak természetes volt, hogy a főpap és nem a király halálát választották az akaratlanul emberi életet kioltó, szerencsétlen egyén száműzetésének befejező idejéül (Dillmann).
Különböző más magyarázatokat is adtak arra, hogy miért legyen a főpap halála annak a jele, hogy a száműzöttet szabadon engedik. Maimonidesz szerint a főpap halála annyira megrendítette az egész népet, hogy a vérbosszuló attól kezdve nem gondolt már bosszúra. A Talmud szerint a főpapnak imája erejével lehetetlenné kellett volna tennie olyan szerencsétlenséget Izráelben, mint az emberölés. Ha ezt nem tudta elérni, az csak azt bizonyította, hogy nem teljesítette kötelességét. Ezért az volt a büntetése, hogy tudnia kellett, milyen örömmel várnak az ő halálára azok, akik a menedékvárosok védelmében élnek (Makk. 11b).

Num 35,29

jogi törvényül. Lásd XXVII,11-hez szóló magyarázatot.

30–34. A gyilkosságról.

Ezek a szabályok hangsúlyozzák az emberi élet legnagyobbfokú szentségét. Ősi szokás szerint a kioltott életért jóvátételt lehetett szerezni a gyilkos családjának *bármely* tagja megölése által. Itt a törvény megállapítja, hogy csakis a gyilkos lakoljon saját életével (Gray). A gyilkosság olyan alávaló gaztett, hogy nem lehet érte engesztelést szerezni pénzbírság által, sőt az, aki véletlenül ölt meg valakit, sem vásárolhatja meg szabadonbocsátását a menedékvárosból és csakis a főpap halálával szabadulhatott.

Num 35,30

tanuk vallomása szerint. A 16–18. versekben leszögezi azt a törvényt, hogy aki szándékos

gyilkosságot követett el, azt ki kell végezni. Ez és a következő vers kimondja, hogy a bíróság csak akkor mondhat ki halálos ítéletet, ha a gyilkosságot két tanu igazolja.

Num 35,31

Ne fogadjatok el váltságdíjat a gyilkos lelkéért. A szándékos gyilkos nem változtathatja át a halálos ítéletet pénzbírságra. A rabbik ebből igen helyesen azt következtetik, hogy *más* büntetést *lehet* pénzzel megváltani; lásd Exodus 289. l. (Bábá Qama 83b.)

Num 35,32

attól, aki menedékvárosába menekült. Aki akaratlanul ölt embert, az sem szabadulhat pénzbírsággal a száműzetésből.

Num 35,33

És ne fertőzzétek meg az országot. A héber חנף ige azt jelenti: gonoszul cselekedni, profanizálni, vagy beszennyezni. Ha az ilyen váltságdíj meg lenne engedve, az emberi élet értéktelenné válnék és az ország teljesen romlott lenne.
mert a vér megfertőzi az országot. Lásd Lev. XVIII,25; Zsolt. CVI,38.

Num 35,34

mert Én, az Örökkévaló, Izráel fiai között lakozom. Mivel Isten Izráel közepette lakozik, ezért Izráelnek és Izráel országának mentesnek kell lennie az erőszak és szentségtelenség szennyétől. Az az eszme, hogy Isten Izráel közepette lakozik, bennfoglaltatik ebben az egy szóban: *Sechina:* azaz: Isten jelenléte.

Num XXXVI.
A nő-örökösök joga.

XXVII,1–11-ben találjuk azt a törvényt, amely megengedi, hogy leányok örököljék a vagyont, ha nincs fiúutód. De felmerült az a veszély, hogy ha ilyen örökösnők más törzshöz tartozó személyekhez mennek férjhez, örökségük elidegenedik attól a törzstől, amelyhez tartoznak. Ezt az eshetőséget akarja a jelen fejezet kiküszöbölni. Ezt a kérdést a Mákir családcsoport főemberei vetették fel, akik Menassének abból a féltörzséből származtak, amelynek Gileádban jutott részesedés.

Num 36,1

És az atyai házak. Lásd az I,2-höz szóló magyarázatot.

Num 36,3

elvonatik. Mivel az ő fiúutóduk, aki tőlük örökölni fog, az atyának törzséhez fog számítani és így a birtok egy másik törzs tulajdonába megy át.

Num 36,4

a jóbél. A jóbél törvényének intézkedéseit Lev. XXV-ből ismerjük. De csak a vásárolt föld szállt vissza eredeti birtokosához vagy utódaihoz a jóbél évében. Örökölt birtokra, mint amilyen Celáfhád leányaié volt, nem vonatkoztak a törvény rendelkezései; úgyhogy ha ezek a nők egyszer férjhez mentek egy másik törzs tagjaihoz, nem volt rá remény, hogy a birtokuk bármikor is vissza kerüljön saját törzsükhöz.

Num 36,5

József fiainak. Lásd XXVI,28–33.

Num 36,6

Aki jónak tetszik szemükben. A nehézség kiküszöbölődik azáltal, hogy férjhez mehetnek ahhoz, akihez akarnak, azzal a megszorítással, hogy az illető az ő törzsükhöz kell, hogy tartozzék.

Num 36,8

És minden leány. A döntés Celáfhád leányainak esetében általános törvény lett minden hasonló esetre.

Num 36,11

Mahla… Nóa. A nevek itteni sorrendje eltér attól, amelyet XXVI,33-ban és XXVII,1-ben találunk. Ibn Ezra szerint itt a nevek olyan sorrendben állnak, amilyen sorrendben férjhez mentek, míg az említett helyeken életkorukat veszi tekintetbe a felsorolásnál.

Num 36,12

maradt birtokuk atyjuk családja törzsében. Ennek a törvénynek az volt az eredménye, hogy minden egyes törzs megtartotta teljes birtokállományát Kanaánban és a törzs minden tagja számára teljes örökségét biztosította és kizárt minden elidegenítési lehetőséget.

Num 36,13

Ezek a parancsolatok. A XXII–XXXVI-ban felsorolt törvényekre vonatkozik.
A masszóra megjegyzi, hogy Numeri verseinek száma 1288; szidráinak száma 10; a szedárim (parasijóth) kisebb bekezdések száma a három éves ciklus szerint 32; és a fejezeteinek száma 36.

MÓZES ÖTÖDIK KÖNYVE • DEUTERONOMIUM

Neve. Mózes ötödik könyvének neve: אלה הדברים szószerint: „Ezek a szavak”. Ezzel a két szóval kezdődik ugyanis a könyv héber szövege. Az אלה szót rendszerint elhagyják és röviden így nevezik: דברים (= Szavak). A könyv legrégibb elnevezése משנה תורה „A Tóra megismétlése”, vagy: „A Tan másolata”; ez a kifejezés a XVII,18-ban található. A görögül beszélő zsidók ezt az elnevezést így fordították: *„Deuteronomion”,* azaz „Második Törvény”; ezt a címet a latin Biblia *„Deuteronomium”* alakban vette át.
Tartalma. A könyv teljes címe ez lehetne: „Mózes búcsúbeszédei és utolsó éneke”. A törvényadó elvezette népét a Szentföld határához. Ekkor elmondja a negyvenévi vándorlás eseményeit és óva inti őket a kísértésektől, amelyek Kanaánban várnak reájuk, büntetést ígérve azoknak, akik nem teljesítik Isten rendeleteit, áldást azoknak, akik parancsainak engedelmeskednek.
A második beszédbe beleszövi a legfontosabb törvények ismétlését (XII–XXVI), amelyekhez alkalmazkodniok kell az új hazában. E törvényeket szabadon ismételve közli: olykor kibővíti buzdító szavaival, máskor megrövidíti, megváltoztatja a régi szöveget az új viszonyoknak megfelelően. Búcsúénekében a halálhoz közelálló vezér Istent, mint Izráel szirtjét dicsőíti. Ezt követi a végső áldás. A sír szélén állva, utolsó áldását adja a törzsekre, akiknek vallási és politikai boldogulása volt élete munkájának célja. Azután felmegy a magaslatra, a sírjához amit senki sem ismer. „És nem támadt próféta többé Izráelben olyan, mint Mózes.”
Sajátossága és hatása. A Deuteronomium egészen különleges könyv; különbözik a Szentírás elbeszélő és történeti, törvényeket közlő és prófétái részeitől, de mégis van benne valami rokonság mindegyikkel. Irodalmi szempontból szónokias. E tekintetben egyik könyv sem múlta felül. Ritmikus mondatainak lendületében, a felhevült szenvedély váltakozásában, a buzdítás és a fenyegetés kiemelésében különleges írásművészetről tanúskodik: Mózes beszéde ragyog, mint az arca. Magasan szárnyaló stílusával olyan igazságokat juttat kifejezésre, amelyek mindig és mindenütt érvényesek: hogy egy az Isten és, hogy az ember teljesen az ő szolgálatának szentelje magát; hogy Isten maga az igazságosság és hűség, kegyelem és szeretet. A beszédek középpontjában a *Semá* áll, amit a zsidóság felvett mindennapi imái közé. A *Semá,* mint látni fogjuk, a Teremtő egységét, a világ egységét és az emberiség egységét tanítja.
Isten a Deuteronomium tanítása szerint nemcsak mint uralkodó van kapcsolatban Izráellel és az emberiséggel, hanem egyben barátja és atyja is. „Szeresd az Örökkévalót, a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és egész erőddel” (VI,5). Az Isten irányában megnyilvánuló, a lélek

mélyéről eredő szeretetet és alázatot kísérje az emberek, sőt minden érző lény felé forduló szívből jövő jóakarat, továbbá Isten megtorló igazságosságának, a családi élet és az otthoni vallásos nevelés nagy fontosságának elismerése. A Deuteronomiumnak Izráel egyéni és családi vallásosságára évezredeken keresztül gyakorolt hatását a Szentírásnak egyetlen könyve sem múlta felül.
Felosztása. I,1–5. Bevezetés.
I,6–IV,40. *Első beszéd.* Izráel vándorlásának áttekintése és figyelmeztetés, hogy ne feledjék el a Hóréb hegyén kinyilatkoztatott igazságokat.
IV,41–43. *Az első beszéd függeléke.* A három menedékváros kijelölése.
IV,44–XXVI. *Második beszéd.* (A IV,44–49. versei a második beszéd feliratának tekinthetők. Maga a beszéd az V,1. verssel kezdődik.) A szövetség vallási alapjai: Isten egysége és az izraeliták kötelessége, hogy szeressék Őt és engedelmeskedjenek parancsolatainak; továbbá a törvény könyve, amely foglalkozik az istentisztelettel (XII,1–XVI,17), a kormányzással (XVI,18–XVIII), a büntető törvényekkel (XIX–XXI,9), a családi élettel (XXI,10–XXV.) és a szentéllyel kapcsolatos szertartásokkal stb. (XXV.)
XXVII–XXX. *Harmadik beszéd.* (A XXVII,1–8. verseit a második beszéd XXVII,9-nél kezdődnék.) A törvény megszilárdítása és a szövetség felújítása Izráel és Isten között.
XXXI–XXXIV. *Mózes utolsó napjai.* A megbízás Józsuának, a Törvény átadása a papoknak, a búcsúének, az utolsó áldás és Mózes halála.

I. Debárim
(I–III,22.)

Deut I.

1–5. Bevezetés.

Ezeket a verseket általában a Deuteronomium könyve címlapjának, illetve bevezetésének tekintik. Megjelölik Mózes e könyvben feljegyzett búcsúbeszédének idejét és helyét.

Deut 1,1

szavak. Azaz, beszédek.
egész Izráelhez. „Ezek a szavak Izráel dícséretéhez vezetnek. Tudták, hogy olyan beszédek meghallgatására hívták össze őket, amelyek kemény megrovásokat fognak tartalmazni, mégis teljes számban egybegyűltek, hogy meghallgassák” (Szifré).
a Jordánon túl. Héberül: בעבר הירדן. Deutsch: „a Jordánon innen”-t fordít és magyarázatul hozzáfűzi: „a Jordán keleti partján (l. Gen. L,10), mert Mózes a Jordán folyón nem kelt át”. Vagy: „a Jordán partjainál”, a keleti vagy a nyugati parton. Hogy melyikről van szó, csak az összefüggés döntheti el (Gesenius, Luzzatto, Friedländer).
a síkságon. *Héberül:* בערבה. „A mély völgy, amely északról délnek megy a Sóstenger mellett” (R. V. Margin). Itt a völgy déli része értendő, amely az Akabah-öbölig terjed; ez a Sástenger északkeleti kiágazása.
Szúf. A *Jam szúf* (= Sástenger) rövidebb alakja. Egyesek Num. XXI,14-gyel hozzák összefüggésbe, ahol סופה, mint helységnév szerepel.
Párán. Párán sivatagát ma *el-Tih* sivatagának nevezik, északra a Szinaj félszigettől, az említett Arabahtól nyugatra; l. m. I. Kir. XI,18.
Tófel. Némelyek ezt az ismeretlen helyet *el-Tafile*-vel azonosítják, amely a Sóstengertől délkelet felé 15 mérföldnyire eső falu.
Lábán. Talán a Num. XXXIII,20-ban előforduló Libnával azonos, mivel ugyanott a 18. versben

szerepel Hacérót is.
Di-Záháb. Egyik ismert helységnévvel sem azonosítható. A héber szó jelentése: „aranyat termő hely”.
Az itt felsorolt öt név megjelöli a helyet, ahol Mózes elmondta egyik beszédét Izráelhez. Azonosításuk bizonytalan és tele van nehézséggel. Az ókori és középkori mesterek hajlamosak voltak ezeket a neveket homiletikai célokra felhasználni. A nevek eredeti jelentésére utalva Izráel fiainak zúgolódásaira és vétkeire vonatkoztatták. Így például Onkelosz így írja körül ezt a verset: „Ezek azok a szavak, melyeket Mózes egész Izráelhez intézett a Jordánon túl. Megrótta őket, mert vétkeztek a sivatagban és haragra ingerelték Móáb síkságán *(arabah);* azután ismét a Sástengernél *(szúf)* zúgolódtak Isten ellen; Páránban megvetően nyilatkoztak *(tófel)* a manna felől *(lábán);* és Hacérótban bosszantották őt a hús miatt és az aranyborjú elkészítésével *(di-zahab)*”. (L. m. Szifré; Komlós, A tárgum Onkelosz aggádikus párhuzamai. M. Zs. Sz. 1940. 99–100.)

Deut 1,2

Tizenegy napi járó. Hórebtől, azaz Szinajtól, a Törvény adásának helyétől Kádés-Bárnéáig. A távolság kb. 160–170 mérföld. Egy Robinson nevű utazó 1838-ban megtette az itt leírt utat és az út pontosan tizenegy napig tartott teveháton (Biblical Researches II,565).
a Széir hegye felé vivő úton. A legkeletibb része az útnak a Szinaj félszigettől Kádésig.

Deut 1,3

a negyvenedik évben. Ez a beszédek ideje. Mózes buzdítását életének utolsó napjaira halasztotta, épúgy mint Jákób (Gen. XLIX), Józsua (Józs. XXIV), Sámuel (I. Sám. XII), és Dávid (I. Kir. II) (Rási, Szifré). A földi élet elhagyásának fenséges óráiban mondott szavak mindíg mély hatással vannak a hallgatóra.
tizenegyedik. Héberül: עשתי עשר. Az előbbi versben „tizenegy”-re használt kifejezés: אחד עשר. König helyesen mutat rá erre a tényre több mással együtt, mint bizonyítékra, hogy a héber szöveg – nem úgy, mint a szamaritánus változat és a Septuaginta – kezdettől fogva tökéletes pontossággal maradt ránk és semmiféle kísérlet nem történt, hogy „összhangzásba hozzák” valamely szó vagy szólás különböző alakjait.

Deut 1,4

Szihónt… Ógot. Ezeket a nagy győzelmeket, amelyek mindenkinek élénk emlékezetében vannak, többször kiemeli könyvünk, mert Mózes vezérségének sikere ez alkalmakkal emelte tekintélyét és feljogosította arra, hogy ezekkel kapcsolatban emlékeztesse népét hibáira a multban és kötelességeire a jövőben.
Edreiben. A hely, ahol Ógot megölték (Num. XXI,35), a mai *Dera,* 30 mérföldnyire keletre a Tibériás-tótól. A LXX, a Vulgáta és szír fordítás ואדרעי-t fordítanak, nyilvánvalóan Józs. XII,4 alapján.

Deut 1,5

hozzáfogott… magyarázni. Vagy: „elkezdte magyarázni”. A באר ige még kétszer fordul elő a Szentírásban (Deut. XXVII,8 és Chab. II,2). A párhuzamos helyek alapján egyesek itt is írásbeli feljegyzésre gondolnak (Hoffmann, l. még Szóta 35b). De Onkelosz alapján általában „magyarázni” fordítás lett népszerű. A Tanchuma szerint Mózes hetven nyelven magyarázta meg a Tant (Rási). Egyébként ebből a tőből származik a későbbi nagyon népszerűvé lett *„biur”* = „kommentár” szó.
ezt a tant. „A héber *tóra* szó sohasem jelentette: törvény. Azt jelenti és mindíg is jelentette: „tanítás” (Herford). A *tóra* vonatkozhatik erkölcsi irányításra vagy valamely külön tanításra, mint pl. Péld. I,8: „Ne felejtsd el anyád tanítását *(tóra)*”. Használják vallásos utasítások és tanítások összefoglaló jelzésére is, amilyen ennek a könyvnek középső része (XII–XXVI. fej.). Gyakran jelenti Izráel vallásos tanainak összességét: *Mózes tórája.*

Deut 1,1

A földrajzi bizonytalanságokon kívül vannak egyéb nehézségek is ezekben a versekben, ha e verseket az egész Deuteronomium címlapjának vesszük. Az 5. vers megállapítja, hogy „hozzáfogott

Mózes magyarázni ezt a tant, mondván” (לאמר). Azt várnók, hogy a kilátásba helyezett magyarázat közvetlenül követi ezt a verset. Azonban a következő fejezetek nem a Tóra magyarázatát tartalmazzák, és a XII–XXV. fejezetekben foglalt törvényeket sem nevezhetjük a Tóra magyarázatának, tekintetbe véve, hogy az ott felsorolt száz törvény közül hetven nem szerepel a Pentateuchus előző könyveiben.
Ezek és más okok alapján több kommentátor az 1–5. verseket nem tekinti az egész könyv, hanem csak Mózes első beszéde (I,6–IV,10) bevezetőjének. Természetesen ennek folytán az első öt versnek értelmezése lényegesen eltér attól, amit fentebb a szokásos magyarázatként adtunk.
Egyik elismert bibliamagyarázó, Szfornó így értelmezi az első két verset: Ezek azok a szavak, amelyeket Mózes egész Izráelhez több ízben intézett a Jordánon túl, a sivatagban, a síkságon, Szúf átellenében, Párán és Tófel és Lábán és Hacérót és Di-Záháb között. *„Tizenegy napi járó ez a Hórébtől a Széir hegye felé vivő úton Kádés-Barnéáig”.* Ennek ellenére nekik negyven évig tartott ez az út! Ez volt a burkolt szemrehányás, amelyet Mózes minden egyes helyen ki akart emelni. A Tárgum Jónathán, a Szifré és Rási szintén így értették: „Ha Izráel méltó lett volna, akkor tizenegy nap alatt elérhette volna az Ígéret Földjét. De, mivel vétkeseknek találtattak, magukra vonták a negyven éves pusztai vándorlás büntetését”. Luzzatto folytatja ezt a gondolatmenetet és ugyanilyen szellemben magyarázza a 3–5. verset is, kifejtvén, hogy a negyvenedik évben, miután legyőzték Szihónt és Ógot, hozzálátott Mózes, hogy világosan megmagyarázza ebben a tanban *(Tóra)* rejlő figyelmeztetését. Ilyen magyarázatokat tartalmaz az első beszéd (I,6–IV,40), amelyet Mózes Izráelhez intézett a honfoglalás megkezdése előtt. Valóban az első beszéd történeti visszapillantás a legfontosabb eseményekre a Hórébtől a Jordánig, hogy megértesse az új nemzedékkel, miért ítéltettek az izraeliták arra, hogy negyven évig vándoroljanak a sivatagban, mielőtt bemehettek az Ígéret Földjére, noha az egyenes út csak tizenegy napot vett volna igénybe.
Rabbi Élijáhu, a hírneves vilnai gáon szerint Deuteronomium három nagyobb egysége ugyanazokkal a szavakkal kezdődik, mint a Tórának törvényeket tartalmazó könyvei. 1. Az első beszéd (I,1–IV,43) az אלה szóval, miként Exodus. 2. A második beszéd (V,1–XXVI) a ויקרא szóval, mint Leviticus. 3. A harmadik beszéd (XXVII,9–XXX) a וידבר szóval kezdődik, mint Numeri (Hoffmann).

A) Mózes első beszéde. A vándorlás áttekintése a Szinajtól Kádésig és buzdítás az engedelmességre. (I,6–IV,40.)

Deut I.

Mózes áttekinti az izraelitákkal történteket a félelmetes sivatagban, amelyen keresztül mentek, míg elértek Kádés-Bárnéába. Innen kémeket küldtek Kanaánba. Ezek jó föld hírét hozták, de egyúttal nagy, égig emelkedő városokét is és olyan lakosságét, akik között óriások is vannak. Félelemmel töltötték el a nép szívét, úgyhogy Izráel elfelejtette Istent és vissza akart térni Egyiptomba. Büntetésük: a hűtlen kémeknek és ennek az egész nemzedéknek el kell pusztulni a sivatagban; csak gyermekeik juthatnak el az Ígéret Földjére. Mózes azután elbeszéli vakmerő kísérletüket, hogy szembeszálljanak ezzel az ítélettel, továbbá csúf bukásukat és pusztulásukat. Mózes maga is bűnbe keveredik; ő is megtudta a reá rótt ítéletet: más vezető fogja Izráel fiait az Ígéret Földjére bevezetni. De a harmincnyolc évi vándorlás alatt a sivatagban nem lankadt az Örökkévaló ébersége. A vándorlás vége felé elhaladtak Edóm mellett, de nem volt szabad megtámadniok őt, hasonlóképpen nem támadhatták meg Móábot és Ammónt. Áthaladva a Zéred folyón, új korszak kezdődik: a félelem, melyet Izráel megjelenése kelt, megragadja a pogány népeket. Hiába áll ellen Szihón, az emóriták királya és Óg, Básán királya; városaikat elfoglalják, népeiket kiirtják és országukat

szétosztják Reúbén, Gád és Menasse fél törzse között.
Mózes első beszédének további részeit a következő szidrával kapcsolatban tárgyaljuk; 42. és 44. l.

6–8. Parancs indulásra Hórébtól.

Deut 1,6

Az Örökkévaló, a mi Istenünk. Nyomatékosan a mondat elejére helyezi ezt, mint az egész beszéd alapgondolatát. Ez a kifejezés: *„Az Örökkévaló, a mi Istenünk”* bensőséges hangsúlyozása egy egyetemes érzésnek. Semmiféle más kifejezés nem emelte olyan mértékben a későbbi nemzedékek vallásos érzését, mint ez (G. A. Smith).
Elég volt eddig vesztegelnetek. Deutsch: „Eleget laktatok már” magyarázatként hozzáfűzi: „annyit jelent, mint: זה ימים רבים ישבתם, de így sokkal nyomatékosabb”.

Deut 1,7

Emórinak hegyéhez. Palesztina középső hegylánca.
Emóri. Általánosan használt megnevezése Kanaán lakosságának az izraeliták bemenetele előtt; Ámósz II,9. l. Gen. 500. l.
a síkságon. L. az I,1-hez szóló magyarázatot. Itt az északi részre vonatkozik, a Jordán völgyre, amely a Sóstengernél végződik.
a lapályon. שפלה-nak neveztetik Kanaán egész alföldje, amely a Kármel aljától le az ország déli határáig terjed. V. ö. Józs. XI,16 (Deutsch).
a déli vidéken. A *Negeb;* a kopár sztyepterület Júdától délre; l. Num. XIII,17.
a tenger mellékén. A síkság, amely a Földközi-tengertől befelé terjed négy–tizenöt mérföldnyi távolságra.
Libánonra. A hegylánc a Szentföld északi részén.
az Eufrátesz folyamig. Az Izráel számára kijelölt terület ideális határa; v. ö. Gen. XV,18 (l. még Exod. XXIII,31; Mika VII,12; I. Kir. V,1; Zek. IX,10; Zsolt. LXXII,8).

Deut 1,8

Lásd. Vagy: „Lám”. Az „elétek mellett tulajdonképen többesszám kellene (l. még: IV,5; XI,26). A szamaritánus szöveg és a LXX valóban többesszámot olvas itt is és IV,5-ben is. König reámutat, hogy ilyen összefüggésben indokolt az egyesszám is; tehát fölösleges a szövegjavítás.
az országot… őseiteknek. Ez a mondat többször, mint húszszor fordul elő a Deuteronomiumban. Isten szeretete a pátriarchák iránt és az ígéret, hogy utódaiknak adja Kanaánt (l. Gen. XII,7; XXVI,3 s köv.; XXVIII,13 s köv.) vezetett Izráel kiválasztásához és ez biztosíték megmaradására.
megesküdött az Örökkévaló. Egyesek a LXX alapján נשבעתי-t szeretnének a maszoretikus szöveg helyett olvasni.

9–18. Segítők kijelölése

Az első megindulás a Szentföld meghódítása felé feltárta az izraeliták növekvő számát. Segítség nélkül Mózes már nem bírta el egy ilyen nagy nép terhét. Másoknak is meg kellett osztaniok vele a felelősséget. Nemcsak arra gondolt, hogy bírákat nevezzen ki, mint Jitró tanácsolta (Exod. XVIII), hanem hogy hetven öreget is válasszon ki, akik segítenek neki a község kormányzásában.

Deut 1,9

Nem bírom, hogy én egyedül. V. ö. Num. XI,14.

Deut 1,10

mint az égnek csillagai. Nagyon szép hasonlat. Isten teljesítette ígéretét, hogy megsokasítja a pátriarchák gyermekeit; v. ö. Gen. XV,5.

Deut 1,11

Az Örökkévaló… áldjon meg benneteket. Szeretetteljes közbevetett mondat, mint II. Sám. XXIV,3. Mózes siet áldást mondani Izráelre, nehogy félreértsék szavait, mintha panaszkodna népének gyarapodása miatt (Hoffmann). Ez a kifejezés: „Az Örökkévaló, őseitek Istene" belekerült az imakönyvbe. Ez magában foglalja Izráel nemzedékeinek töretlen folytonosságát, a változatlan kapcsolatot Isten és az Ő népe, a „papok királysága" között.

Deut 1,12

viseljem egymagam. Mózes most folytatja beszédét és felidézi annak emlékét, hogy ő már hangsúlyozta, hogy a kormányzás feladata mennyire túlnőtt az ő erején.
nehéz súlyotokat. Bajaitokat; a nép nehezebbé tette a vezető feladatát, mivel akadályokat gördített útjába (Szifré). Nem nyujtottak neki támogatást és segítséget.
terheteket. „A felelősséget, hogy a népet el kell látni élelemmel és vízzel, ezeknek a hiánya ugyanis ellenséges tüntetéseket okozott Mózes ellen" (Ibn Ezra).
pörös ügyeiteket. Sokat pörlekedtek, tehát fontos volt rá nézve, hogy megszabaduljon az apró pörös ügyektől.

Deut 1,13

Hozzatok ide. Vagy: „jelöljetek ki" (Deutsch). A 15. versből kitűnik, hogy Mózes végezte a választást, nem pedig a nép. Amint a Szifré rámutat, a héber szó azt jelenti, hogy tanácskozzanak a dologról és nem azt, hogy végre is hajtsák.
ismert. Nagy érdemeik alapján. A Tárgum így fordítja: מדעין „Tudósok". Majmuni szerint ebből a kifejezésből az következik, hogy csak olyan bírákat szabad választani, akik iránt a közönség teljes bizalommal viseltetik. (Misné Tóra Szanh. II,7; l. még a babilóniai talmudot Szanh. 88b.)

Deut 1,15

bölcs és ismert férfiakat. V. ö. a 13. verssel: „bölcs, értelmes és ismert férfiakat". A tudósok úgy magyarázzák e két kitétel közti eltérést, hogy Mózes nem tudott találni olyan férfiakat, akikben a 13. versben említett összes tulajdonságok megvoltak. (Érúb. 100b; Nedár. 20b.)
felügyelőkké. Az igazságszolgáltatás és a rend fenntartásának tisztviselői, akinek az volt a kötelességük, hogy végrehajtsák a felsőbbség rendeleteit (Szifré). A LXX: „grammateis" „író" szóval fordítja. Egyesek a סדר (= rendezni) igével hozzák kapcsolatba, mások a שטר (= szerződés) főnévből származtatják: „Regisztrátorok", „jegyzőkönyvvezetők".

Deut 1,16

testvéreitek között hallgassátok meg. Szószerint: שמוע בין אחיכם; azaz necsak az egyik felet hallgasd meg, hanem mind a két felet. A bírónak nincs joga az egyik ügyfelet kihallgatni a másik távollétében, de figyelmeztetés egyben a pörös fél számára is, hogy ne késérelje meg ellenfele megjelenése előtt a bírót érvekkel befolyásolni, mert esetleg olyan érvet hozhatna fel, amelyet a másik, ha jelen lenne, megcáfolhatna (Szanh. 7b).
a jövevény. Ne legyen különbség az izraelita és az ott élő idegen között. „Annak a gondosságnak, amellyel az izraelita törvény védi az idegeneket, nincs megfelelője Babilóniában" (S. A. Cook). A szövegben „jövevény" helyett „jövevénye" van. A rabbik ezt úgy értelmezték: „aki házában lakik", tehát inkább hatalmában van. Az ilyen embernek életlehetősége attól függ, miként bánnak vele. Egy chaszid rabbinak a felesége civódásba került a cselédjével és a hatósághoz fordult, hogy intézze el panaszát. Mikor látta, hogy férje is indulni készül, megkérdezte, hova megy. „A hatósághoz" – felelte ő. Az asszony kijelentette, hogy férjének méltósága nem engedi, hogy részt vegyen a civódásban egy cseléddel. Ő maga el tudja ezt intézni. A caddik ezt felelte: „Ez igaz lehet, de én a cselédedet akarom képviselni, aki, ha te vádolod, nem talál senkit, aki megvédje". Azután könnyes szemmel idézte Jób szavait (XXXI,13): „Vajon megvetettem-e szolgám és szolgálóm jogát, Midőn pörlekedtek vélem! És ugyan mit tehetnék, ha Fölemelkednék Isten És ha számon kérné, mit felelhetnék neki?" (dr. Hevesi Simon fordítása a Handler-Emlékkönyvben). Hasonló történetet beszél el R. Iszi a Midrásban (Gen. r. XLVIII,3).

Deut 1,17

Ne ismerjetek személyt az ítéletben. „Ne legyetek soha részrehajlók senki iránt a perben” (Moffatt). A bíró kerüljön el mindent, amit megvesztegetésnek lehetne tekinteni. A babilóniai Mester, Sámuel, átment egy deszkán, amely egy patakra volt fektetve; ekkor egy idegen közeledett hozzá és kezét nyujtotta, hogy biztosan átvezesse a gyenge hídon. Sámuel megkérdezte, hogy ki ő, és megtudta, hogy egy panaszos, akinek ügyében neki kell bíráskodnia. „Barátom, engem alkalmatlanná tettél a bírói szerepre a pörödben. Én már nem ítélkezhetek a te ügyedben részrehajlatlanul” (Ketúb. 105b; l. még XVI,19).

egyformán a kicsinyt és a nagyot. Azaz a jelentéktelen egyént és az előkelőt. Ne legyen külön törvény a gazdag és a szegény számára. A kicsinyt és a nagyot a szóbanforgó ügyre is lehet érteni. Egy kis összegről szóló ügy époly gondosságot követel, mint egy nagy összegről szóló. Rés Lákis azt mondja, egészen természetes, hogy a kis összegről szóló ügyet éppen olyan alapossággal kell megvizsgálni, mint a nagy összegről szólót – ezt nem is kellett volna a Szentírásnak kiemelnie –, de még időrendben sem szabad a nagyobb ügyet a kicsi elé helyezni (Szanh. 8a).

az ítélet Istené. A bíró érezze, hogy ő Isten képviselője és hogy minden bírói ítélet vallásos cselekedet (V. ö. II. Krón. XIX,6: És a király mondta a bíráknak: „Figyeljetek arra, amit tesztek, mert ti nem az emberért bíráskodtok, hanem az Örökkévalóért; és Ő veletek van, midőn ítéltek” Szanh. 6b.). A zsidó tanítás szerint mindenki, aki a törvényt a jog figyelembevételével alkalmazza és ezáltal erősíti és kiépíti azokat a jogi és erkölcsi alapokat, amelyeken az emberi társadalom nyugszik, isteni cselekedetet végez. „Minden bírót, aki igazságos ítéletet hoz, a Szentírás Isten segítőtársának tekinti a teremtés művében” (Sabb. 10a).

19–46. Hórébtól Kádés-Barnéáig.

Deut 1,19

félelmetes sivatagon. „Tüzes kígyók és skorpiók közt, szomjú földön, ahol nem volt víz” (VIII,15).

22–26. A kémek kiküldése.

Deut 1,22

odaléptetek hozzám. Ha összehasonlítjuk, amit itt beszél el, Numeri XIII. fejezetével, teljesen megértjük az eseményeket. A terv a néptől származott, Mózes helyeselte és Isten szentesítette. Mózes nem ismétel itt minden részletet, mert a többi részlet elmondása nem szükséges az ő intő beszéde számára; viszont a történeti elbeszélésben, Numeriben nem kellett elmondania azt a körülményt, hogy az izraeliták kívánták a kémek küldését. „Világos, hogy a történetíró elhallgathat olyan körülményt, amelyet a szónok felhasználhat, hogy hatásosabbá tegye beszédét” (Hoffmann). Szükséges volt őket arra emlékeztetni, hogy a kémek kiküldése, ami közvetlen oka volt lázadásuknak, az ő gondolatuk volt (Szifré).

Deut 1,23

Jónak tetszett szememben a dolog. De nem tetszett Istennek (Szóta 34b). Megjegyzendő, hogy Num. XIII,2-ben a héber szöveg szószerint ezt jelenti: „Küldj el *magadnak* férfiakat”; Isten távol tartotta magát a tervtől; viszont a hetven vén kijelöléséről, akik segítsenek Mózesnek, amit Isten helyeselt, a Szentírás ezt mondja: „És szólt az Örökkévaló Mózeshez: Gyüjts össze *nekem* hetven férfiút Izráel vénei közül” (Num. XI,16).

Deut 1,24

Eskól völgyéig. Hebrónhoz közel; Num. XIII,23.

Deut 1,27

Zúgolódtatok. V. ö. Zsolt. CVI,25.

sátraitokban. Mert nem akartak egyesülni közös cselekvésre. A jól ismert szólás: „Sátraitokba, ó Izráel” (I. Kir. XII,16) felszólítás szétoszlásra, nem felhívás katonai cselekvésre (H. W. Robinson).
gyűlöl bennünket az Örökkévaló. A hitetlenségnek és hálátlanságnak ebbe a végletébe kergette a népet néhány társuknak tudósítása, pedig hosszú ideig tapasztalták Isten vezetését. „Ékesen szól ez a részlet az ingatagságról, amellyel egy nép tűrte a mult tanulságainak félredobását; pedig érezte és tapasztalta a Gondviselés tetteit, mégis néhány „szakértő” véleménye alapján megváltoztatta fölfogását” (G. A. Smith).

Deut 1,28
Hova menjünk föl mi? Azaz, milyen ismeretlen veszélyek vannak előttünk?
Anákim. Óriások; Num. XIII,22.

Deut 1,30
Ő fog érettetek harcolni. A bátorítás szavai, melyeket Mózes használt a Sástengernél; Exod. XIV,14.
szemetek előtt. Ez a kifejezés több mint tízszer fordul elő a Deuteronomiumban. Mózes arra hivatkozik, hogy a nép maga tapasztalta a multban is Isten csodatévő hatalmát. Nem talál ki elvont elméleteket, hanem a történtekre utal.

Deut 1,31
vitt téged az Örökkévaló. V. ö. Exod. XIX,4: „hogy felemeltelek benneteket sasszárnyakon”.
amint viszi az ember az ő fiát. A viszonyt Isten és ember között a leggyengédebb kifejezéssel jellemzi, miként az atya viszi kis fiát, amikor még nagyon gyenge vagy fáradt; v. ö. Hóséa XI,1–3. Ez a gondolat az előkészítője a következő kifejezésnek: „Atyánk, ki vagy a mennyekben”; „ezt először farizeus körökben használták” (Herford).

Deut 1,32
És ebben… hinni. Deutsch: „És mind e mellett mégsem hisztek”. Az isteni gondviselés és segítség tapasztalásának ellenére sem hittetek az Örökkévalóban, a ti Istenetekben.

34–46. Isten haragja és ítéletei.

Deut 1,37
miattatok. Kétségtelen, hogy Mózes nem engedelmeskedett Isten parancsának és ezáltal idézte fel az Ő haragját; csakhogy ez a nép cselekedetének következménye volt. „Megharagították a pörlekedés vizénél és rosszul járt Mózes ő miattuk” (Zsolt. CVI,32). A vezérnek vállalnia kell a felelősséget nyájának vétkeiért; l. még III,26. Mózes az, aki teljes mértékben megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeknek szellemében az Ígéret Földjén élniök kell, mégis ő az egyedüli ebből a nagy gyülekezetből, akinek nem lesz erre alkalma, mert nem jut el oda. *Reám is megneheztelt az Örökkévaló miattatok,* ezzel a mondattal világítja meg a szónok élete feladatának kudarcát” (Moulton). Mózes utal itt Isten haragjára, mert ennek volt a következménye, hogy utódról kellett gondoskodnia, aki halála után a honfoglalást vezesse.

Deut 1,38
aki előtted áll. Szolgád. L. I. Kir. X,8: „Boldogok e szolgáid, kik mindíg előtted állanak” (Hoffmann).
őt bátorítsd. Szószerint: „őt erősítsd” (Deutsch). L. még III,28.

Deut 1,39
mondtátok, hogy martalékká lesznek. L. Num. XIV,3.31.
nem ismerik a jót és a rosszat. Akik még nem értek el olyan kort, hogy éreznék felelősségüket a közösség iránt (v. ö. Gen. 26. l.); húsz éven aluli ifjak.

Deut 1,40

a Sástenger felé. L. Num. XIV,25. Trumbull ezt az utat a Szueztól Akabah felé vezető mai karaván útt al azonosította; v. ö. fentebb 1. vers.

Deut 1,41

mi föl akarunk menni. A *mi* szó a héberben ki van emelve; mi magunk, az elítélt nemzedék, föl akarunk menni, nem engedjük át ezt az előnyt gyermekeinknek. „A nép érzelmének gyors megfordulása gyakori az életben. A változás sokkal gyorsabb volt, semhogy őszinte lenne. A puszta lelkesedés nem vezeklés a bűnért. Az ember nem szabadulhat meg erkölcsi értéktelenségétől pusztán érzelmi kitöréssel” (G. A. Smith).
elszántátok magatokat. Az Imit régi fordítása „készek voltatok”. A megfelelő héber ige csak itt fordul elő. Egyesek az arab *„hana”* „könnyűnek lenni” igével hozzák összefüggésbe. Így is lehetne eszerint fordítani „könnyelműen cselekedtetek”.

Deut 1,43

megátalkodtatok. L. Num. XIV,41.44.

Deut 1,44

az Emóri. A Numeri-ban az ellenségek neve: az amálékiták és a kanaániták; de mint a 7. versben láttuk, Emóri az egyetemes elnevezés Kanaán lakosai számára.
mint ahogy a méhek cselekszenek. Ugyanez a találó hasonlat a nagy számról és a vadságról előfordul: Jes. VII,18 és Zsolt. CXVIII,12.
Hormáig. L. Num. XIV,45.
a Széiren. Egyesek törölni szeretnék ezt a szót, mert a megfelelő helyen Numeriben nem szerepel. Ehrlich Jes. XXIV,12 alapján בשער (= kapuban) olvasatot ajánlja.

Deut 1,45

sírtatok az Örökkévaló színe előtt. „Könnyek követik a vakmerő tettet, amint a vakmerőség követője gyakran félénkség; Izráel lelkülete olyan, mint egy gyermeké” (Bertholet).
nem hallgatott szavatokra. Mert sírásuk nem volt bűnbánatuknak eredménye, hanem a gyászé volt a bűn következményei miatt.

Deut 1,46

Kádésben. L. Num. XX,1.
hosszú ideig. Meghatározatlan ideig. A hagyományos magyarázat ezt az időt tizenkilenc évre teszi. Vándorlásuk idejének felére (Rási), a Széder Ólám VIII. fejezete alapján. Eszerint tehát maga a valóságos pusztai vándorlás csak tizenkilenc évig tartott. A Málbim szerint Isten azért engedte meg, hogy Kádésben ilyen hosszú ideig táborozzanak, illetve pihenjenek, mert készséget mutattak a megtérésre. Ez volt a jutalmuk (Hoffmann).
ameddig ott maradtatok. Héberül: כימים אשר ישבתם. Deutsch: *„a napok száma szerint, mely alatt laktatok,* értsd: mint amely idő eléggé ismeretes előttetek, és nem szükséges azt itt újra megjelölni”.

Deut II.

Mózes beszédének első részében arról beszél, milyen sikertelenül kísérelték meg azt, hogy bejussanak Kanaánba. Most (II–III,29) emlékezetükbe idézi a győzelmeket, amelyek vándorlásuk végét jellemzik, és amelyek előrevetítik az Ígéret Földjének meghódítását. Tehát rámutat arra, hogy hitetlenség és lázadás szégyent és büntetést hoz, míg megbánó visszatérés Istenhez, áldást és győzelmet eredményez.

1–8. A Széir hegy körül.

A Kádés mellett elszenvedett vereség után az izraeliták visszafordultak a Sástenger felé, megkerülve a Széir hegyet, amíg Isten meg nem parancsolta nekik, hogy forduljanak észak felé és vonuljanak békességben keresztül Ézsau területén.

Deut 2,1

a Sástenger felé. Azaz, a Sástenger északkeleti ága, az Akabah-öböl felé.

megkerültük a Széir hegységet. Jelenti a hosszú és nehéz utazást, hogy megkerüljék Edómot; l. Num. XXI,4–9.

sok időn át. Harmincnyolc év alatt; l. alább 14. vers.

Deut 2,3

forduljatok észak felé. „Úgy kell elképzelni a dolgot, hogy az izraeliták ez idő alatt megtették útjukat Edóm délnyugati és déli határa mentén egészen az Arabah délkeleti széléig, úgyhogy észak felé fordulva rögtön elérhették Edóm keleti határát Móáb irányában” (Driver); v. ö. Bírák XI,18.

Deut 2,4

Ti átvonultok. Ez teljesen különbözik az előbbi kísérlettől, hogy megrövidítsék az utazást, áthaladva Edóm területén Kádésból kiindulva a nyugati határon; erre az engedélyt megtagadta Edóm királya; Num. XX.

Ézsau fiainak. Edóm keleti részét szabad beduinok lakták, az izraeliták rokonai. Ezek nem fenyegették őket háborúval, mint az ország nyugati részén lakó edómiták, ha át mernek menni országukon (Rásbám, Luzzatto).

ők majd félnek tőletek. Edóm nyugati szélén egy sor természetes erődítés van; ez könnyűvé teszi a benyomuló ellenség visszaverését. A keleti szélen nem így van. Ez is egyik oka annak, hogy ennek a területnek szabad törzsei nem voltak ellenséges érzülettel az izraelitákkal szemben.

Deut 2,5

ne támadjátok meg őket. Vagy „Ne indítsatok hadat ellenük” (Deutsch). Isten az egész világ uralkodója. Minden nemzet, nemcsak Izráel, Isten gondviselése alatt van és mindegyiknek megvan a kijelölt területe. Tehát Izráelnek tisztelnie kell ezeket a birtokokat és nem válhatik hódító néppé. Izráelnek korlátoznia kell igényét arra az egy országra, amelyet Isten számára kijelölt történeti útjának kezdetén (S. R. Hirsch).

egy talpalatnyi földet sem. Nem volt nekik szabad engedelem nélkül még átvonulni sem országukon.

Ézsaunak. Dávid harcolt Ézsau ivadékai ellen és alattvalóivá tette őket (II. Sám. VIII,14), de nem fosztotta meg őket országuktól; és később, Jehórám uralkodása alatt ismét függetlenek lettek (II. Kir. VIII,20 s köv.).

Deut 2,6

szerezzetek. L. Hóséa III,2; Jób VI,27; XL,30 stb.

Deut 2,7

megáldott téged. Megadja az okot, hogy Izráel miért függetlenítheti magát Edómtól. Az izraelitáknak módjukban volt szükségleteikért megfizetni.

ismerte. Azaz, törődött vele; az „ismer” igének ugyanolyan a jelentése, mint Gen. XVIII,19-ben.

Deut 2,8

a síkföld útjáról. Az út a Sóstenger déli csúcsától Hebrónig.

Élat. A mai Akabah.

Ecjón-Geber. I. Kir. IX,26 említi, hogy Élat szomszédságában van és „a Sástenger partján, Edóm országában”. A hajóhad, amelyet Jehósáfát épített, itt pusztult el. (I. Kir. XXII,48). A Geber szó után – a vers közepén – egy választó-jelző (פסקא) van, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy itt egy új dologra tér át.

8–12. Móáb határán.

Deut 2,8

sivataga. A héber מדבר nem jelent mindíg sivatagot. Amint a szó etimológiája mutatja, gyakran

jelent egy helyet, ahova a marhát legelni kihajtják, műveletlen földet. Móábtól keletre vannak kopár területek. „Izráel ilyen messzire fordult kelet felé, nemcsak azért, hogy elkerülje Edóm és Móáb termékeny és betelepített vidékeit, hanem azért is, hogy ne kelljen átkelnie az Edóm és Móáb közötti nagy hegyszakadék alacsonyabb részein. Ezek az alacsony részek mélyek, oldalaik meredekek és az utak karaván számára nehezen járhatók. Az út Hajj felé, amelyet Izráel követett, keresztezi ennek a kiszáradt folyómedernek sekélyebb részét a sivatag szélén. Ha ezen áthaladtak, a Móábtól keletre eső sivatagban voltak (G. A. Smith).
Lót fiainak. L. Gen. XIX,37.
Ár. Móáb fővárosa, az Arnón völgyében, a móábita határon; Num. XXI,15.28.
10–12
Ez a három vers közbevetett megjegyzés Móáb és Edóm régi lakosairól és Mózes valószínűleg akkor iktatta be, mikor a beszédet leírta.

Deut 2,10
Az Émimek. Meg vannak említve Gen. XIV,5. Rási ezt a nevet így magyarázza: „akiktől féltek”. (L. még Gen. r. XXVI.)

Deut 2,11
Óriásoknak. Héberül: רפאים; l. Gen. XIV,5; XV,20.

Deut 2,12
Hóriták. L. Gen. XIV,6 és XXXVI,20 s köv.; „barlanglakók”. Macalister felfedezte Gezer mellett egy presémita nép maradványait, akik barlanglakók voltak és kőeszközöket használtak; ő ezeket a Hóritákkal azonosítja. Egészen más nézetet képvisel J. W. Jack; az ő véleménye, hogy ez a nép egyike a legjelentékenyebb népeknek Nyugat-Ázsiában a második millennium elején. Mielőtt a semiták itt megjelentek, ők foglalták el Mezopotámia egész északi részét. A Hóriták vagy Hurrianok voltak azok, akiknek a hittiták civilizációjukat köszönik, beleértve vallásuk és irodalmuk nagy részét. Ez a régi faj, amely Széir vidékén élt már Ábrahám idejében, kétségtelenül nagyon jelentékeny hatással volt a héberekre.
elűzték őket. Szószerint: „elűzik” vagy „el fogják űzni”. imperfectum. Rási szerint ez azt jelenti, hogy fokozatosan történt az elűzésük. Egyesek azt gondolják, hogy úgy kell érteni, mintha וייִרשום volna.
amint Izráel is cselekedett. A Jordánon túli terület meghódítására vonatkozik (Num. XXXII).

13–15. Átkelés a Zereden.

Ez fontos lépés volt; azért említi meg, hogy tudassa, mennyi idő telt el azóta, mióta Izráel elhagyta Kádést és hogy a büntetés ideje is letelt, amit Isten Izráelre engedetlenségük miatt rótt ki. Mivel ennek a büntetésnek súlya nem nehezedett már reájuk, a nép bizalommal várhatta, hogy isteni segítséggel haladhatnak tovább az új ország meghódítására (Welch).

Deut 2,13
patakon. Hegyi patak. Völgyszerű út két domb között, amely nyáron rendesen kiszárad, de az esős időszakban bővizű folyóvá válik. Ezt nevezik arabul *„vádi”*-nak.
Zered. L. Num. XXI,12.

Deut 2,14
amint megesküdött nekik az Örökkévaló. L. Num. XIV,21 s köv.

Deut 2,15
ellenük volt. A zúgolódók nemzedéke nemcsak természetes úton pusztult el. Isten siettette pusztulásukat, hogy gyermekeik mennél előbb átkelhessenek a Jordánon.

16–25. Ammóniták és emóriták.

Deut 2,19

Ammón fiai. Az Arnón és Jabbók között elterülő vidéken laktak; ezek a Jordán mellékfolyói.

20–23. Még egy archeológiai megjegyzés.

Deut 2,20

Zamzummimnak. Semmit sem tudunk róluk. Némelyek azt hiszik, hogy nevüket a görög *barbaroi* analógiájára képezték; olyan nép, amelynek beszéde furcsán hangzik. Az arab nyelvben *zamzamah* egy távolból jövő, zavaros hangot jelent (G. A. Smith). Egyesek Gen. XIV,5-ben előforduló זוזים-névvel azonosítják.

Deut 2,23

Avveusokat. Ezen kívül még csak Józsua említi (XIII,3 kk.) mint egy filiszteus népet.
Kaftórbeliek. Azaz Krétabeliek; l. Gen. X,14.

Deut 2,24

Keljetek föl. Ez a vers a 19-nek folytatása. Num. XXI,26-ból tudjuk, hogy Hesbón és a körülötte levő terület a móábiták volt, akiktől elhódította Szihón.
elfoglalni. Ehrlich szerint participium; ירש tőből származik és az arab *„rasza”* ige párja, ami azt jelenti: „birtokba venni”.

Deut 2,25

Ezen a napon. Azaz, azon a napon, amikor az izraeliták átkeltek az Arnónon, hogy megkezdjék Kanaán meghódítását.
akik az ég alatt laknak. Szószerint: „az egész ég alatt”. Az „akik… laknak” szavakat az összefüggés alapján toldottuk be a fordításba. Szónoki túlzás; gyakran fordul elő a Szentírásban.

26–37. Szihón legyőzése.

Deut 2,26

Kedémót. Pontos helyét nem tudjuk, de valószínűleg valahol az Arnón felső folyásánál volt. A név előfordul később mint egy levita városé Reúbén területén; Józs. XIII,18; I. Krón. VI,64.
békeszavakkal. Deutsch: „békés szavakkal”. Azaz, követek mentek ajánlattétellel, hogy békésen átmehessenek az országon és megfizetik az élelmet, amit fogyasztanak; v. ö. Num. XXI,21 kk.

Deut 2,27

mindig az országúton. Szószerint: „az úton, az úton”. Deutsch: „a főnév megkettőzése nyomatékosság kedvéért alkalmaztatik itt, azt jelentvén: *mindig a közúton”.* A párhuzamos helyen (Num. XXI,22) „a királyúton” kifejezést használja.

Deut 2,29

úgy mint Ézsau fiai tettek velem. Nem úgy, mint Edóm királysága; l. a 4. verset.

Deut 2,30

megkeményítette lelkét. Hasonló a fáraóról használt kifejezéshez; lásd az Exod. VII,3 szóló magyarázatot. Ennek ez az értelme: Amint Isten uralkodik minden fölött, épúgy ő tőle származik minden, ami történik a világon. Bizonyos értelemben minden cselekedet, akár jó, akár rossz, minden esemény, akár jótékony, akár romboló hatású, az Ő hatalmától ered. De azért az embernek megvan az erkölcsi felelőssége cselekedeteiért és teljesen felelős bűnös viselkedéséért. Megjegyzendő, hogy Istenről sohasem mondja az Írás, hogy megkeményíti egy jó ember szívét. Ez

csak gonosztevőkkel történik meg (Harper).
amint látod a mai napon. A „látod” szót csak az összefüggés alapján toldjuk be. (L. még IV,20).

Deut 2,31
Ime. Szószerint: „Lásd”.
kezdtem. Szihón visszautasítása volt a kezdete Isten *megindulásának,* hogy Izráelnek adja ezt az országot.

Deut 2,32
harcra. L. Num. XXI,23.

Deut 2,34
kipusztítottunk. Héberül: ונחרם, azaz, a kipusztítás átka alá vetettük. Ez volt a háborús szokás ebben a régi időben, amikor a háború szent cselekedet volt. Ennek az eljárásnak kegyetlensége oly rettenetes előttünk, amilyen, hisszük, a háború is lesz a jövő emberei előtt. A kanaánitákra vonatkozó eljárást illetőleg lásd XX,18.

Deut 2,36
a várostól. A fővárostól, Artól, v. ö. 9. vers.

Deut 2,37
nem közeledtél. A figyelmeztetés értelmében, lásd 19. vers.
és mindahhoz. A LXX ככל-t (mind aszerint) olvas.

Deut III.

1–7. További győzelmek.

Az izraelita seregek, előrehaladva északra Básán felé, megtámadják és legyőzik Ógot és meghódítják városait.

Deut 3,1
és fölmentünk. Ez azt jelenti, hogy észak felé mentek, mert most folytonosan délről észak felé haladnak (Rási).
Básán. A termékeny terület Gileádtól északra; l. 10. vers.
Óg. Lásd Num. XXI,33 kk.

Deut 3,2
Ne félj tőle. Óg veszedelmesebb ellenfél volt, mint Szihón, mert hisz az óriások nemzetségéhez tartozott.

Deut 3,3
alig hagyva néki maradékot. Lásd II,34.

Deut 3,4
Argób egész vidékét. Talán a mai *el-Lega,* Damaszkusztól délre, a Tiberiás tótól keletre. (L. még I. Kir. IV,13.) Egyesek Eusebeus Onomastikonjában említett Erga helységnévvel azonosítják, amely Gerasatól nyugatra van.

Deut 3,5
kapukkal. A héberben duálisan van „kettős kapu”; ezzel fejezi ki a kapuk erősségét; alkalmasak arra, hogy megakadályozzák az ellenség behatolását.
tolózárral. A héberben egyesszámban van; és ez így helyes. Minden városnak volt kettős kapuja és egy keresztrúddal zárták azokat el.

8–17. A meghódított ország szétosztása.

Deut 3,8

Az Emóri két királyának. Szihón és Óg.

Deut 3,9

Szirjónnak… Szenirnek. Archeológiai megjegyzés. „Az itt szereplő nevek, valamint Szióné is (Deut. IV,48) szemléltető. Fehér hósüvegével a csúcsán 9500 lábnyira (kb. 3200 méter) emelkedik a magasba és látható a Szentföld legnagyobb részén, még a Jordán völgyének mélyéből és a Sóstenger partjáról is. Ezért nevezték Sziónnak, a. m. a „felemelkedő”, vagy *Hermón*-nak, a magas csúcs, vagy *Szenír*-nek, *Szirjón*-nak, a jég csillogó mellvértje; vagy pedig *Libánón*-nak. Palesztina Mont-Blanc-ja, az ókor „Fehér hegy”-e (Stanley).

Deut 3,10

síkföld. Móáb fennsíkja.
Gileádot. A vad, komor, de festői dombvidék, melyet nyugat felől a Jordán határol, északról a Jarmúk mély hegyszakadéka, délről Hesbón völgye és kelet felé lassanként átmegy Arábia fennsíkjába.
Szalkáig. Básán délkeleti legtávolabbi sarka, fenn van a magasban és itt természetes erődítményt alkot. Egyesek a mai *Szalchad*-dal azonosítják.

Deut 3,11

Mert csak Óg. Ez magyarázza meg, hogy az izraeliták miért juthattak e terület birtokába. Óg halálával kiveszett az óriások félelmetes faja.
ágya. Az ערש szó a héberben ágyat, aramul pedig koporsót jelent, ezen az alapon némelyek azt hiszik, hogy itt a király szarkofágjáról van szó. Kelet-Palesztinában sok ilyen koporsót találtak; közülük többnek szokatlanul nagy méretei voltak. Csakhogy a bibliai héberben a szarkofág neve: ארון. Itt ágyról van szó, hogy kiemelje Óg nagy termetét és lehetséges, hogy ágyát megőrizték mint különösséget. Ehrlich szerint az is azt bizonyítja, hogy itt ágyról és nem szarkofágról van szó, hogy szélessége csaknem a felét teszi ki a hosszúságnak.
Rabbát. Az Ammoniták fővárosa, római időben Philadelphiának nevezték. A Jabbók partján volt, 25 mérföldnyire észak-kelet felé a Sóstenger felső végétől.
férfi karhosszával mérve. Hossza eszerint kb. $4^1/_2$ méter lehetett, szélessége kb. 2 méter. Ebből nem kell azt következtetni, hogy Óg magassága ennyi volt, mert hisz az ágy mindíg valamivel hosszabb, mint a benne fekvő ember.

Deut 3,12

ezt az országot. Az Arnón völgyétől a Hermón hegyig.
Áróértól. L. II,36.

Deut 3,13

Gileád többi részét. Azaz, a Jabbóktól északra eső részt.

Deut 3,14

Jáir. L. Num. XXXII,41.
fia. Itt utódját, leszármazottját jelenti, mint gyakran a Bibliában. I. Krón. II,21 s köv. úgy említi, mint Menasse fiának, Mákirnak dédunokáját.
Gesúri és a Máakáti. Két arameus törzs; v. ö. Gen. XXII,24; II. Sám. XV,8.
az ő nevéről. L. Num. XXXII,41.
Jáir faluinak. Sátor-faluk, mindegyik egy-egy klán tanyája; a *chavva* szó jelentéséről lásd Gen. 31. l.

Deut 3,15

Gileádot. A szövegből világos, hogy Gileád északi feléről van szó.
Mákirnak. L. Num. XXXII,40. A név, úgy látszik, itt Menasse féltörzsét jelenti, akik a Jordánon túl

laktak.

Deut 3,16

a Reúbéninek. Ez és a következő vers ismétlése a 12. versnek nagyobb részletezéssel.
határul. Azaz, a völgyön keresztül folyó patak a határ.
Jabbók patakig. A patak felső része az ammóniták területének nyugati határa.

Deut 3,17

a síkföldet. L. az I,1-hoz szóló magyarázatot.
Kinnerettől. A Kinneret tóról (ma: Tibériás-tó) elnevezett város; l. Józs. XI,2.
Sóstengerig. A Holttenger; l. Gen. XIV,3.
Piszga. L. a XXXIV,1-hez szóló magyarázatot.
lejtői. L. még Num. XXI,15: אשד הנחלים.

Deut 3,18

megparancsoltam nektek. Mózes a két és fél törzshöz fordul.
fegyveresen vonuljatok. L. Num. XXXII.

Deut 3,20

a Jordánon túl. Eltérően az I,1 verstől, itt ugyanez a kifejezés a folyam *nyugati* oldalát jelenti.

Deut 3,21

Józsuának megparancsoltam. Ez nincs megemlítve Numeri XXXII-ben, mert nem fontos az ott elmondott esemény szempontjából.

Deut 3,22

Ne féljetek tőlük. Itt újra az egész néphez szól, azért használja az előző verssel ellentétben a többesszámot. Egyesek a LXX és a szamaritánus változat alapján לא תיראם (= Ne félj tőlük) olvasatot helyezik előtérbe (Steuernagel).

II. Váethchannán.
(III,23–VII,11.)

III,23–IV,40. Mózes első beszédének folytatása.

Deut III.

23–29. Mózes könyörgése és a kérés megtagadása.

Isten kegyelmének jele népe iránt, ami az emórita királyokon aratott győzelmekben nyilvánult meg, felkeltette Mózes reményét, hogy ő is eljut az Ígéret Földjére, megláthatja „a szép országot, amely a Jordánon túl van”. De ez nem fog megtörténni. Látni fogja ugyan a távolból az országot, de sohasem fog oda bemenni. A honfoglalás vezetését rá kell bíznia utódára, Józsuára.

Deut 3,23

esdekeltem. Kérését nem Izráel szolgálatában eltöltött érdemeire alapítja, hanem Isten kegyelmére (Rási).

Deut 3,24

elkezdted megmutatni. Szerette volna népével együtt látni Isten ígéretének beteljesedését.

Deut 3,25

Hadd keljek át. Nem mint vezér, hanem mint egyszerű ember a többiek között, akire az isteni határozat nem alkalmazandó. Az isteni határozat ugyanis úgy szólt, hogy nem ő fogja *átvezetni* a népet a Jordánon. Ezért mondja: „esdekeltem az Örökkévalóhoz abban az időben” (23. vers); azaz, miután Józsuát kijelölte utódjául (Malbim).
szép. Szószerint: „jó”.
a Jordánon túl. Itt, épúgy mint a 20. versben Nyugat-Palesztináról van szó.
a szép hegységet. Azaz, a szép hegyes vidéket. Ahol Mózes állott, onnan egész Nyugat-Palesztina egységes hegyláncolatnak látszott, lebilincselő szépségű látvány, v. ö. XI,11. Életének három fontos határköve egy-egy hegy volt. Hóréb, ahol elhivatott, hogy népének vezére legyen; Szinaj, ahol kiadatott minden idők számára az isteni kinyilatkoztatás az erkölcsi törvényről; és Nébó, a hegycsúcs, ahonnan távolról megtekintette az Ígéret Földjét.
A héber írásokban mindenütt a hegyek és a hegyi tájak nagy szeretetével találkozunk. A rabbik egy külön áldást szerkesztettek, amelyet magas hegyek látásakor kell elmondani. Mindez egészen kivételes az ókori világban. Egyetlen görög költő sem írhatta volna a CXXI. zsoltárnak ezt a sorát: *„A hegyek felé emelem szememet”*. És egy római sem kiálthatott fel mint Mika próféta (VI,2): *„Halljátok hegyek az Örökkévaló pörét és ti szilárdak, a földnek alapjai”*. „A görögök semmit sem törődtek hegységeikkel és a rómaiak bosszankodtak, mert az Alpesekben hódításuk és kereskedelmük kellemetlen akadályát látták” (A. Lunn). Ruskint, aki a mai korban egyike a legkitűnőbbeknek a hegyi tájak szépségének és nagyszerűségének feltárói között, elsősorban a Biblia szelleme inspirálta. Gyermekkorában édesanyja naponta olvasott fel neki részleteket a Szentírásból. (L. még Kohlbach Bertalan cikkét az Imit-Évkönyvben [1937, 119–148]: Hegyek, dombok és szirtek a Szentírásban.)
Libánónt. Palesztina tiszta levegőjében a Libánón csúcsa, Szíria és Palesztina legmagasabb hegye, Móáb síkságáról is látható.

Deut 3,26

miattatok. Héberül: למענכם. Itt más szót használ, mint I,37-ben. Hirsch szerint ez a szóhasználat azt jelenti: „a ti javatokra”, illetve „hasznotokra”. „Ha Mózes hitetlensége büntetlenül maradt volna, a nép még makacsabban ragaszkodott volna bűneihez. Tehát őmiattuk lehetetlen volt szemet húnyni fölötte” (Dummelow).

Deut 3,28

És adj parancsokat. V. ö. Num. XXVII,19.
ő fog áthaladni. Az ő szón van a nyomaték.

Deut 3,29

a völgyben. Hegyszakadék.
Bét-Peór. Ezzel a verssel végződik az első beszéd történelmi visszapillantása, amely I,6-ban kezdődött. Tehát „a völgyben, Bét-Peór átellenében” szavakkal pontosabban meghatározza a helyet: „a Jordán túlsó partján, Móáb országában”, amelyet I,5-ben említett.

Deut IV.

1–24.

Az előző három fejezet történelmi áttekintését ékesen szóló felhívás követi, hogy ne feledjék el, amit Hórében láttak és hallottak. Az isteni törvény, ha megtartják, bölcsességükről fog tanúskodni és megbecsülést szerez számukra a népek előtt. Emlékezzenek a csodálatos eseményekre a Hórében és tartózkodjanak a bálványimádástól, mert ennek büntetése minden bizonnyal a számkivetés lesz.

De még ott is megtérhetnek Istenükhöz, ha alázatos megbánásban keresik Őt. Mózes azzal végzi, hogy figyelmüket felhívja Isten egységére és tetteire, amelyeket tapasztaltak és teljesszívű engedelmességet kíván tőlük Iránta.

Deut 4,1

Eszükbe juttatja saját tapasztalatukat, ami megtaníthatta őket az engedetlenség szerencsétlen következményeire. A jutalom és büntetés gondolatára vonatkozólag, ami végig vonul ezen és a következő fejezeteken, lásd XI,13.

Deut 4,1

hallgass. Értsd meg.
a törvényekre. Szószerint: „bevésett rendeletek"; eredetileg olyan törvények megjelölése, amelyeket egy hivatalos testület bocsátott ki; ezeket kőtáblára vésték és nyilvánosan kiállították a nép értesítése és irányítása céljából. A hagyományos magyarázat szerint, *chukkim*-nak nevezték azokat a rendeleteket, amelyek megtartásának okát nem közölték. Ilyen volt például a disznóhús evésének tilalma és a *„sáatnéz"*-anyagból készült ruhák eltiltása. Egyik legfontosabb céljuk az volt, hogy megerősítsék a fegyelmet és engedelmességet a szent nép minden egyes tagjának szívében. „Engedelmeskedni jobb, mint áldozni" (I. Sám. XV,22).
rendeletekre. Héberül: משפטים. Döntések olyan kérdésekben, amelyeket eddig még nem szabályoztak. Ezek precedensként irányadók lesznek a jövőben.
Ez a két szó [חקים ומשפטים] többször szerepel a Deuteronomiumban; a חקים szó mindíg megelőzi a משפטים-ot, hogy hangsúlyozza a feltétlen engedelmesség fontosságát az isteni törvények iránt.
tanítalak. Héberül: אנכי מלמד. A zsidó nép a legszentebbnek tartotta Mózesnek ezt a tanító szerepét minden tevékenysége között és nem nevezi őt Mózes királynak vagy Mózes prófétának, hanem: *Mose Rabbénu:* Mózes, a mi tanítónk.
hogy megtegyétek. Ez a tanítás fő feladata. „Nem a tanulás, hanem a cselekedet a legfontosabb" (Ábóth I,17).
hogy éljetek. „Mint egy nép. Tény, hogy Izráel megőrizte nemzeti egyéniségét a nemzetek között és engedelmességével elhárította azokat a befolyásokat, amelyek elpusztították szomszédainak vallásait. A Törvény sövény volt a nép körül" (G. A. Smith); l. Lev. XVIII,5.
őseitek Istene. Isten, aki megígérte a pátriarcháknak, hogy ez az ország utódaik birtokába fog jutni, most teljesíti ezt az ígéretet. Ugyanez az Isten adott nekik törvényeket és meg fogja jutalmazni hűségüket és megbünteti engedetlenségüket a jövőben.

Deut 4,2

Ne tegyetek hozzá. „Figyelmeztetés arra, hogy ne gyöngítsék az isteni parancsolatok erejét hozzáadásokkal, kihagyásokkal vagy olyan magyarázatokkal, amelyek megváltoztatnák eredeti jelentőségüket vagy kedvezőbbé tennék az emberi önzés és vágyak számára" (Dillmann). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mózesi törvénykönyv rendelkezésein ne lehetne változtatni, ha új körülmények megkövetelik ezt a változtatást. Csak nem szabad úgy tüntetni fel ezeket a változtatásokat, mintha új megnyilatkozásai volnának az Örökkévalónak (Karo J.). Ne gyarapítsák önkényesen az előírt törvények számát, például ne írjanak öt Szentírásból vett szakaszt a *tefillin*-be, ne vegyenek öt fajta növényt a szukkóth ünnep csokrához és ne kössön fel senki öt *cicisz*-t a ruhára (Rási, Szifré Reé alapján).

Deut 4,3

Ez a két vers az elsőhöz csatlakozik; bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy a hűség a Tórához életet jelent, míg a lázadást ellene halál követi.

Deut 4,3

Báal-Peór. A pogány istenség, akit Peórban imádtak (v. ö. III,29) erkölcstelen szertartással; l. Num. XXV,1 s köv.

Deut 4,4

ti, akik ragaszkodtatok. A héber דבק igét az önzetlen és a maradéktalan önfeláldozó hűség

kifejezésére használják, pld. Jónatán barátságára Dávid irányában. Ezt a verset a liturgiában is felhasználjuk: a Tóra felolvasása előtt fennhangon elmondjuk.

Deut 4,5

Izráel nagysága és bölcsessége megnyilatkozik engedelmességében az isteni parancsolatok iránt.

Deut 4,5

Íme. Szószerint: „Lásd”. A LXX ראו-t olvas, mert utána többesszám van. L. az I,8-hoz szóló magyarázatot.

megtanítottalak titeket. Az első versben szereplő *praesens* után ez kissé feltűnő. Csakhogy nem ez volt az első alkalom, hogy Mózes Isten parancsolatait kihirdette. Itt csak megismétli. „Ha eléritek vándorlástok célját, emlékezzetek arra, hogy megtanítottalak azokra a rendelkezésekre és parancsolatokra, amelyeket az országban követnetek kell” (Nachmanidesz).

amint megparancsolta nekem az Örökkévaló. A zsidó oktatónak kötelessége Izráel ifjait és öregeit megtanítani az isteni rendelkezésekre és parancsolatokra (Hirsch).

Sok évszázadon keresztül a tanítás önkéntes volt minden pénzbeli fizetés nélkül. Ebből magyarázható az a feltűnő jelenség, hogy a talmud-főiskolák legkiemelkedőbb tekintélyei mesteremberek voltak, akik a foglalkozásukból éltek. Csak az üldözések és a gazdasági szükség nyomása alatt volt kénytelen néhány rabbi a XV. században fizetést elfogadni, kárpótlásul azért az időért, amelyet különben saját létfenntartására használt volna. (L. még Bekoróth 21a; jer. Ned. IV,3: מה אני בחנם אף אתם בחנם.

Deut 4,6

az. T. i. az isteni parancsolatok hűséges megtartása.

a népek szemében. A népek megbecsülésében. Így volt ez az ókorban, és a mai időben is így van ez. Miután Nagy Sándor meghódította Ázsiát, tudós görögök a zsidókat úgy emlegették, mint a „kelet filozófusait”, egyedülálló egyistenhitük alapján (G. A. Smith). De Izráel gyarapodása nem volt öncél; az volt a feladata, hogy az emberiségnek megmutassa Isten akaratának megnyilvánulását történetükben. Nagy figyelmet keltett a rabszolgák egy csapatának hirtelen hatalomra jutása, kitűnő kormányzásuk, gazdagodásuk és biztonságuk. A népek majd kérdezik: Mi a titka Izráel nagyságának? És látva, hogy ennek oka hűségük Isten akaratához, ők is kedvet kapnak majd Izráel Istenének elismeréséhez. „Ebben látjuk Izráel missziójának magvát, mint létezésének célját” (Oettli); v. ö. I. Kir. X,1–3; Jezs. II,1–3. Ezt az eszmét fejlesztették és gyakran nyomatékosan hangoztatták a prófétai és rabbinikus irodalomban.

Deut 4,7

olyan közel van. Izráel vallása egyedülálló abban a tekintetben, hogy Alkotójának az emberhez való közelségét tanítja. *Az imádkozónak nincs közvetítőre szüksége, midőn imájával Istenhez közeledik.* „Isten közel van mindazokhoz, akik Őt szólítják, mindazokhoz, akik őszinteséggel szólítják” (CXLV,18) tanítja a zsoltáros. A rabbik csak elmélyítették a próféták és a zsoltárosok tanítását. Tehát annak a vádnak, hogy a zsidóság csak egy „távoli” Istent ismer, nincs semmi alapja.

Deut 4,8

melyik az a nagy nemzet, amelynek oly igazságos törvényei és rendelkezései vannak? Izráel vallása egyedülálló az emberi társadalmat kormányzó törvényeknek erkölcsös jelleme és igazságossága által is. Faulhaber bíbornok, miután átvizsgálta a Pentateuchusban a szegényekre és a munkára vonatkozó törvényeket, többek között megállapítja: „Elismerjük, hogy az Ószövetség szentiratai *hasznos és értékálló épületköveket* szállítottak minden idők társadalmi rendje számára. Egyes formái, mint amilyen a szociális munka, a szegénygondozás, vagy a jogi élet, átalakulhatnak ugyan, de alapgondolatai örök kultúrértékek… Aki nem hisz a Szentírás sugalmazottságában és ezeket a könyveket nem Isten szavának és Isten kinyilatkoztatásának tartja, annak Izráel népét logikusan a világtörténelem legnagyobb népének kell tartania. Itt nincs más választás: vagy hiszünk a Szentírás sugalmazottságában, vagy pedig azt kell mondanunk a zsidó népnek: „Te vagy a világtörténelem legzseniálisabb népfaja”. Mi hiszünk a sugalmazásban, mi hisszük, hogy Isten

Lelke a kiválasztott próféták szája által beszélt az emberiséghez” (Faulhaber, Zsidóság-Kereszténység-Germánság. Dr. Nyisztor Zoltán fordítása, Budapest 1934. 78–79. old., l. még Löwinger, A zsidó nép szerepe világtörténeti megvilágításban. Budapest, 1938. 21–30. old.). Egy nemzedékkel előbb Tolsztoj nyilatkozott így Izráelről; l. Gen. 113. l.
9–24
„Nehogy elfelejtsd”, hogy Isten törvényének alapelve Isten tiszta szellemisége és kizárja annak minden lehetőségét, hogy bálványhoz hasonlóan ábrázoljuk.

Deut 4,9

őrizd lelkedet gondosan. A nemzet megmaradása attól függ, hogy Izráel megemlékezik a szinaji törvényekről és hű marad hozzájuk.
szívedből. Emlékezetedből; a szívet tekintették az emlékezet székhelyének.
ismertesd meg azokat gyermekeiddel. Ez egy újabb parancsolat. Ezeket a gondolatokat elevenen kell tartani az utódok emlékezetében is, hogy a következő nemzedékek ne veszítsék el szellemi kapcsolatukat az előzőkkel és ne süllyedjenek bálványimádásba. Ez a fontos kötelesség a gyermekek és az unokák iránt végigvonul az egész Deuteronomiumon. Valószínűleg a vallásos nevelés kötelességének ez a hangoztatása volt a szülőanyja azoknak a törekvéseknek az emberiség történetében, amelyeknek az volt a célja, hogy minden gyermek kötelező elemi oktatásban részesüljön. A zsidó gyermekek vallásos oktatásáról lásd 153. l.

Deut 4,10

azt a napot… Hórében. Midőn Izráel felszenteltetett, mint a „papok királysága”. Kettős kötelesség rejlik ebben: először, meg kell ismerniök Isten akaratát és aszerint kell irányítani életüket; másodszor, meg kell tanítani gyermekeiket Isten akaratára, hogy ők is aszerint rendezhessék be életüket.

Deut 4,12

alakot nem láttatok. Semmit, ami testet mutatott volna. Akit *hallottak* Hórében, nem volt *látható.*
hallottatok. Ez a szó nincs meg a héber szövegben, de odaértendő.

Deut 4,13

szövetségét. Héberül: *berith:* ez a szó szerződést jelent, amely ember és ember között (Gen. XXI,32) és Isten és ember között létesült. Itt a szó arra a szövetségre utal, amelyet a Szinaj hegyén kötöttek a Tíz parancsolatra vonatkozólag.
két kőtáblára. L. Exod. XXIV,12; XXXI,18.

Deut 4,14

És megparancsolta nekem az Örökkévaló. A ti jelenlétetekben csak a Tíz parancsolatot nyilatkoztatta ki, de a negyven napon keresztül, amig Istennél tartózkodtam, örökérvényű törvényeket közölt velem, hogy azokra benneteket megtanítsalak. (L. Exod. XXIV,12.)

Deut 4,15

mert nem láttatok. Ezek a szavak egészen a vers végéig, közbe vannak iktatva. Minthogy Istennek semmiféle alakját nem látták a Szinajon megjelenése alkalmával, tilos Őt bármiféle alakban ábrázolni, mert Ő tisztán szellemi lény, aki semmiféle formában nem ábrázolható.

Deut 4,16

alakját. Héberül: סמל. Ritkán fordul elő ez a szó a Szentírásban (l. II. Krón. XXXIII,7.15; Ezek. VIII,5). Egyesek a צלם főnévvel hozzák összefüggésbe (סמל = סלם = צלם); l. még Ezek. XVI,17. Egyébként már a főniciai feliratokon is megtalálható ez a szó, nem lehet tehát ebből a szóból a szöveg fiatal voltára következtetni (Steuernagel).
hímnek vagy nőnek. Hogy az ilyen ábrázolás milyen bűnös és természetellenes az izraelita gondolkozás előtt, abból a tényből is látható, hogy a héber nyelvnek nincs szava az istennő számára; v. ö. I. Kir. XI,5., ahol a héber szó az istennő számára: „isten”. Egy akkád nyelven írott (Bogazkőiben talált) szerződésben hivatkozás történik „a hímnemű és nőnemű istenségekre”

(Jirku).

Deut 4,17

bármely állat képmását. „Az északi semiták minden nagy istenének megvoltak a saját szent állatai és imádóik állatalakban vagy állati szimbólumok felhasználásával tisztelték azokat egészen késő időkig” (W. Robertson Smith).

Deut 4,18

a vízben van a föld alatt. A földalatti vizekben, amelyekből az ősrégi világkép szerint, a források és a folyók eredtek.

Deut 4,19

nehogy. Még mindig folytatása ennek: *vigyázzatok tehát nagyon magatokra* a 15. versben.
fölemeljed szemedet az ég felé. Az égi világító testek nagy vonzóerővel hatottak a régi emberre. „Csillagászat és csillagimádás együtt jelentek meg a földön” (Martineau). A „menny seregé”-nek uralkodó szerepe volt a babilóniai vallásban. Az egyiptomiak isteneik jelképeiként tisztelték a napot, a holdat és a csillagokat. Ezzel az imádással összefüggött az a babona, hogy az égitestek befolyásolják a halandók életét. Ez a babona ma sem halt ki teljesen.
megbotolj. Vagy: „hogy el ne tántorodjál” (Deutsch). Ne vezessen félre benneteket az égi testek csodálatos szépsége, ne befolyásolja károsan felfogástokat az a tény, hogy nem ismeritek forgásuk szabályszerűségét vagy hatásukat a világra.
minden népnek. Hogy imádják őket (Rásbám és Mendelssohn; l. még Abóda Zárá 55a). A Tóra első görög fordítói szükségesnek látták, hogy itt kiegészítsék a héber szöveget a להאיר „hogy világítsanak” szavakkal (Megilla 9b). A mi LXX-szövegünkben nincs már meg ez az olvasat, de a Vulgatában megtalálható.

Vallási türelem.

Isten eltűrte, hogy a pogányok imádják a napot, a holdat és a csillagokat, hogy ezáltal lépcsőzetesen eljussanak a vallásos hit magasabb fokához. A pogány nemzeteknek ez a kultusza az emberiség isteni vezetésének egy részét alkotja. Ami az izraelitákat illeti, Isten őket, kinyilatkoztatása útján, az Ő közvetlen megismeréséhez juttatta. Ez okból az ő számukra a bálványimádás megbocsáthatatlan bűn volt, és mindent el kellett pusztítani, ami eltéríthette őket ettől az isteni kinyilatkoztatástól. Innen ered a zsidóság meglepő türelme minden korban más hitek követői iránt, amíg ezek erkölcstelenséggé és bűnné nem fajultak. Maleáki próféta még a pogányok áldozását is Isten dicsőítésének tekinti (lásd Mal. I,11 és Gen. 474. l.). Épily meglepő a rabbik állásfoglalása a pogány világgal szemben. A kanaániták ellen nem a dogmák vagy a szertartás miatt indítottak háborút, hanem életük és szertartásaik kegyetlensége, érzékiessége és erkölcstelensége miatt. De a rabbik sohasem tekintették koruk pogányait a kanaánitákkal egy erkölcsi színvonalon levőknek. Az ő korukban élő pogányok a római és a perzsa birodalomban olyan erkölcsi törvényeket követtek, amelyeket a rabbik nélkülözhetetleneknek tartottak az emberi társadalom számára: „Nóé utódainak hét törvénye” (lásd Gen. 81. l.). Ők bölcsen belátták, hogy ezek a pogányok vallásos életükben azt a hagyományos szertartást követték, amelyet atyáiktól örököltek (מנהג אבותיהן בידיהן) tehát nem lehetnek felelősek azért, hogy nem juthattak Isten egységének igaz ismeretéhez לא נזהרו על השיתוף בני נח (Szanh. 63b. Tósz s. v. אסור; Bekóróth 2b. Tósz. s. v.; Súlchán Árúch, Órach, Chájjim § 156; l. még Guttmann M., Judentum etc. 155,2). Más vallások ilyen követőit – mondották ők – Isten csakis erkölcsi életük szerint ítéli meg.
חסידי אומות העולם וש להם חלק לעולם הבא (Misnath Rabbi Eliezer ed. Enelow New York 1934. p. 121. Tószefta Szanh. XIII,2. Babli ibid. 105b; Guttmann, Judentum etc. 109). „Az igazaknak, bármely néphez tartozzanak is, részük lesz a túlvilági életben” és eljutnak a halhatatlansághoz, miként Izráel jámborai. Egy későbbi Midrás mondja: „Tanúul hívom az eget és a földet, hogy mindenkin, akár zsidó vagy pogány, férfi vagy nő, szabad ember vagy rabszolga, csakis

cselekedetei szerint fog nyugodni az Isten szelleme”. És a középkor legsötétebb napjaiban így énekelt Salamon ibn Gabirol, a nagy filozófus és egyházi költő:

”Te vagy az Örökkévaló,
És minden lény a Te szolgád, a Te birodalmad;
És azok által, akik hiú bálványokat szolgálnak,
Nem kevesbbedik a Te tiszteleted.
Mert ők mind Hozzád akarnak jutni.”

Ez valószínűleg az első megnyilatkozása a vallási türelemnek Nyugat-Európában.

Deut 4,20

vaskohóból. Amelynek tüze elég a vas megolvasztásához; a felmérhetetlen szenvedés és keserű rabszolgaság szimbóluma.

az Ő öröke, tulajdon népe. Vagy: „neki örökség népeül” (Az Imit régi fordítása). Ez kettős erejű kapcsolatot jelent. Izráel nem bonthatja fel: „És ami lelketekben támad, az nem lesz meg; az amit ti mondtok: olyanok legyünk, mint a nemzetek, mint az országok nemzetségei, szolgálva fát és követ. Ahogy élek, úgymond az Úr, az Örökkévaló, bizony erős kézzel, kinyújtott karral és kitörő haraggal fogok rajtatok uralkodni” (Ezek. XX,32–33). És Isten sohasem fogja elhagyni Izráelt: „Mert nem veti el az Örökkévaló az Ő népét az Ő nagy neve miatt; mert úgy akarta az Örökkévaló, hogy a maga népévé tegyen benneteket” (I. Sám. XII,22).

amint van ezen a napon. Ugyanaz a héber kifejezés, mint II,30.

Deut 4,22

nem megyek át a Jordánon. Ez a mondat feleslegesnek látszik, miután előzőleg már azt mondta „meg kell halnom ebben az országban”. Erre vonatkozik Rási magyarázata: Még csontjaimat sem viszik át a Jordánon, hogy a szent földben pihenjenek, amint József csontjaival fog történni. Világegyetem Ura! – könyörgött Mózes –, József csontjai a Szentföldben fognak pihenni, miért nem juthatok be én is? Az isteni felelet ez volt: „József mindíg hébernek vallotta magát; azt mondta: „Mert elloptak engem a héberek országából” (Gen. XL,15). Te pedig, Mózes, nem mindíg cselekedtél így. Midőn Jitró leánya mondta atyjának: „Egy egyiptomi férfiú megmentett bennünket” (Exod. II,19), te hallgattál és nem mondtál ellent. Ezért nem fogsz eltemettetni a Szentföldön” (Szifré).

Deut 4,23

Vigyázzatok magatokra. Ez a vers nem puszta ismétlése a 15.-nek. A Mózesre váró sors Izráelt még hálásabbá tegye Isten jósága iránt és egyúttal óvatosabbá, hogy ne hívja ki Isten haragját.

eltiltott neked. Szószerint: „parancsolt neked”, hogy ne tedd (Rási).

Deut 4,24

emésztő tűz. Elpusztít mindent, ami méltatlankodását felkelti.

Féltve őrködő Isten.

A héber *él kanna* azt jelenti, hogy Isten tele van szentséggel és igazságossággal, aki előtt nem közömbösek az emberek cselekedetei és magaviseletük, hanem megtorol minden bálványimádást és gonoszságot. Fordították „féltékeny Isten”-nek, ez azt jelenti, hogy Isten megköveteli gyermekeitől a kizárólagos szeretetet, teljes őszinteséget és önmegadást. Nem engedi meg, hogy az egyedül Őt megillető tiszteletet és alázatot megossza az imádás más tárgyaival; lásd Exod. XX,5.

Ez a hite mentette meg Izráelt attól, hogy elpusztuljon az ősi pogányság idejében vagy Görögország és Róma korában. „A régi pogány vallások alapítóinak egyikében sem volt meg az olyan Isten gondolatának sejtelme, aki nem tűr meg egyetlen más Istent sem; a kérlelhetetlen igazságnak az Istene, aki nem engedi meg, hogy higyjenek titkos varázslásban, boszorkányságban vagy régi szokásokban, vagy hogy az istenkirálynak áldozzanak” (H. G. Wells). Őseinknek az a felismerése, hogy az igazság nem tehet engedményeket a hamisságnak és megalkuvásba nem bocsátkozhatik

vele anélkül, hogy önmagát megtagadná, lett az alapja annak az álláspontnak, amelyet elfoglaltak az elmúlt évezredek folyamán. „Midőn Jeruzsálem görög és római korban elbukott, Róma hajlandó volt Izráel Istenének helyet adni az ő Pantheonjában. Izráel határozottan visszautasította az ilyen vallásos kapcsolatot: csak Izráelnek egy, egyetlen és egyetemes Istene volt élő Isten; Juppiter és a többiek semmik sem voltak, csak a képzelődés szüleményei. És ugyanazok az okok, amelyek nem engedték meg a zsidóknak, hogy térdet hajtsanak a pogány Róma istenei előtt, akadályozták meg a későbbi századokban, hogy beolvadjanak az Izráel kebeléből származott másik két vallásba" (T. Reinach).
Istennek ez a felfogása életbevágó fontosságú a zsidók állásfoglalására nézve a ma és holnap új pogányságával szemben. A zsidóság hivatása nemcsak az, hogy megtanítsa a világot arra, hogy vannak hamis Istenek és hamis ideálok, hanem az is, hogy közelebb hozza az igaz Istenhez. Ábrahám, Isten „kedveltje" a legenda szerint azzal kezdte pályáját, hogy ledöntötte a bálványokat és különösen dicsőségére szolgál, hogy szembeszállt az egész világgal (Schechter).
Mózes könyveinek legrégibb magyar fordításai, a protestáns Károli Gáspár és a katolikus Káldi György Bibliája az *él kanna*-t „bosszúálló Isten"-nek fordítja. Ez a Tíz parancsolat tartalmával és szellemével ellenkező kifejezés megmaradt a magyar Bibliákban egészen a legújabb időkig. Más, idegen nyelvű fordításokban ez a kifejezés nem fordul elő. A Septuaginta és a Vulgata a görög *zélótés* szót használja Isten jelzőjéül; Luther így fordította: *ein eifriger Gott,* az angol Biblia *a jealous God,* a francia *un Dieu jaloux* kifejezést használja (a. m. féltékeny). Az eddigi zsidó-magyar fordítások, Bloch Móricé (1840), Deutsch Henriké (1887) és az Imit régibb fordítása (1898) Luther kifejezését vette át és *buzgó Isten*-t mond. Sem a *buzgó,* sem a *féltékeny* szó nem fejezi ki azt a fogalmat, amit a Bibliának ezen a helyén Isten nevéhez kell fűzni. A második parancsolat azt jelenti, hogy Isten figyelemmel kíséri népét, számontartja és számonkéri cselekedeteit, elvárja tőle, hogy más istent nem imád és az Ő parancsolatait megtartja; ezért figyelmezteti a büntetésre és a jutalomra. Mindezt figyelembe véve az *él kanna* szavakat így fordítottuk: *féltve őrködő Isten.*
A legújabb időben átdolgozták mind a Károli Gáspár, mind a Káldi György Bibliáját. Mind a kettőből elmaradt a „bosszúálló Isten" kifejezés. A protestáns Biblia a *féltőn szerető Isten,* a katolikus Biblia a *féltékeny Isten* kifejezést használja.

25–31. Ismételt figyelmeztetés a bálványimádás ellen; fenyegetés számkivetéssel, kegyelem ígérete a megbánás jutalmául.

Bár már évszázadokig laknak az országban, számkivetés lesz a sorsuk és szétszóratnak a népek között, ha elpártolnak az Örökkévalótól. De még a szenvedésnek ebben az idejében sem hagyja el Isten kegyelme az Ő népét, ha visszatérnek Hozzá hűséges megbánásban. Ha keresik az Örökkévalót, meg fogják találni és elnyerik ismét szeretetének megnyilatkozásait.

Deut 4,25

és megkorosodtatok. Vagy: „régen laktok" (Az Imit régi fordítása). És ha zavartalan békében és jólétben eltöltött hosszú idő meggyöngíti erejüket. „A jólét néha úgy hat, mint narkotikum és elaltatja a lelket" (Dummelow). A megfelelő héber igealak (ונושנתם) nem azt jelenti, mint וזקנתם „megöregedtek", „bölcsességben gyarapodtak" (זקן,זה שקנה חכמה) hanem hogy „elhasználódtok". Ne higyjék azt, hogy miután már több évszázadon keresztül az Ígéret Földjén laktak, biztosítva van az ottmaradásuk örök időkre, még az esetben is, ha hűtlenek lesznek az Istennel kötött szövetséghez.
megromlanátok. L. a 16. verset.
azt cselekednétek, ami rossz. Ezek a szavak az előbbieket magyarázzák, azaz, faragott képeket csinálnátok. Ibn Ezra úgy magyarázza, hogy más bűnt jelentenek, pl. gyilkosságot, tisztátlanságot, ami felkelti Isten haragját.
a te Istened. Mindenesetre feltűnő talán, hogy az előtte levő többesszámú igealak („cselekednétek") után „a te Istened" van, de lásd a 23. v. végét és a 24. verset. A szamaritánus szöveg és a LXX ם אלהיכ-et olvasnak.

Deut 4,26

az eget és a földet. Ezek megingathatatlan tanúk; az évezredek múlása nem sokat változtat rajtuk.
ki fogtok irtatni onnan. Nem minden egyén fog kiirtatni, hanem a nemzeti élet fog véget érni; v. ö. a következő verset.

Deut 4,27

És elszór benneteket. A bálványimádás következménye lesz a számkivetés hazájukból, szétszórás a világ négy tája felé és számuk csökkenése.
elvezet. L. még XXVIII,37; Jes. XX,4.

Deut 4,28

fát és követ. Saját hazájukban olyan bálványképeket szolgáltak, amelyek valamely magasabb eszmének legalább is szimbolumai voltak. De a számkivetésben lesüllyednek az izraeliták a fétisimádók legalacsonyabb színvonalára (Hoffmann). Csakhogy az ilyesmi nem elégítheti ki hosszabb ideig az olyan emberek lelkét, akik már magasabb eszméket is ismertek. Az erkölcsi színvonalnak ilyen süllyedése lelki ellenhatást kelt a megmaradt vallásos érzületű számkivetettek között.
nem látnak. V. ö. Zsolt. CXV,6 s köv.; CXXXV,15 s köv.; Jer. X,3 s köv. 6 s köv. stb.
szagolnak. A. m. lélegzenek, mint Jes. XI,3 (König).

Deut 4,29

fogod keresni az Örökkévalót. A Szentírásnak hatalmas kijelentése, amely a megbánás תשובה mindenhatóságát hirdeti. De a bűnösnek *keresni* kell Istent, azaz éreznie kell Isten elvesztését és törekednie kell, hogy megtalálja Őt, hogy ismét visszanyerje kegyelmét. Ezt a keresést a bűnösnek egész szívével és lelkével kell folytatnia. Őszinte megbánás mindíg és mindenütt biztosítja az isteni kegyelmet. Így lesz ez a számkivetésben is, ha megtört szívvel, őszinte megbánással és egész lényük alázatával keresik Istenüket. És valóban a számkivetésben újra megtalálta a bűnbánó Izráel Istent és újra felfedezte a Tórát, visszatért önmagához.

Deut 4,30

az idők végén. L. Gen. XLIX,1; Num. XXIV,14. Itt egyjelentésű ezzel a szóval: később, illetve: a jövőben.

Deut 4,31

irgalmas Isten. Noha Ő „emésztő tűz” azokkal szemben, akik gonoszok, irgalmas és kegyes a vétküket megbánókhoz; és kezét kinyujtja, hogy elfogadja a Hozzá megtérő bűnöst.
nem hagy el téged. Vagy „nem enged ellankadni téged” vagy „nem enged elcsüggedni téged” (Deutsch). Nem fogja segítő kezét megvonni tőled (Rási).
és nem pusztít el. Nem fogja tétlenül nézni a te pusztulásodat.
és nem felejti el őseidnek szövetségét. Amelyet Izráel őseivel kötött. (Gen. XXII,16; XXVI,3; Exod XXXII,13 stb.). Ez alapja Izráel kiválasztottságának és örök fennmaradásának.

32–40. Izráel Istenének egyetlensége.

Ismét hivatkozás a történelemre, amely igazolja Isten követeléseinek jogosságát. Az idők kezdete óta, az ég egyik végétől a másikig egy nép sem élt át olyan meggyőző történeti tapasztalatokat, mint amilyenekben az egyiptomi fölszabadulásnál nekik részük volt és egyik nép sem kapott olyan isteni kinyilatkoztatást, amilyen Izráelnek megadatott: „Nem bánt úgy egy más nemzettel sem” (Zsolt. CXLVII,20).

Deut 4,33

életben maradt. Azt a gondolatot gyakran fejezi ki a Szentírás, hogy ha az ember közvetlen kapcsolatba jut Istennel, nem maradhat életben; Exod. XXXIII,20.

Deut 4,34

megkísérlette… vesz magának egy nemzetet.
Merész antropomorfizmus, amely találó kifejezést ad annak a mély gondolatnak, hogy Izráel úgyszólván, „egy isteni kísérlet a történelemben” (M. Lazarus).
próbákkal. Azaz próbára téve Fáraó jellemét hatalmának megmutatásával; vagy próbára téve Izráelt a szenvedések vaskohójában; lásd 20. vers.
jelekkel. Természetes vagy rendkívüli eseményekkel, amelyeknek feladata Isten céljának megvalósítása.
csodákkal. Előzetes jelekkel, természetfölötti jelenségekkel.
háborúval. Az egyiptomi sereg legyőzésével.
erős kézzel. Bibliai kifejezés, amely az isteni beavatkozást jelenti a történelemben.
nagy, félelmetes tettekkel. Pl. a vizek feltornyosulása a Sástengerben. A tárgumok: חזונין רברבן. Hasonlóképpen a LXX és a Peszach-Haggada: מוראים = גלוי שכינה. „Az Isteni Jelenlét megnyilatkozása”. Deutsch így fordítja ezt a kitételt: „rettenetes nagy cselekedetekkel”.

Deut 4,35
Teneked megmutattatott. Közvetlenül tapasztalták Isten félelmetes hatalmát, nem pedig következtetés vagy híradás útján. Jehúda Hallévi erre a körülményre alapítja a szinaji kinyilatkoztatás hihetőségét: egy egész nép előtt történt.
nincs kívüle más. A feltétlen monoteizmusnak világos kifejezése; ismétlése a 39. versben, továbbá VI,4; VII,9; X,17 és XXXII,39. A Talmud hozzáfűzi ezekhez a szavakhoz: „még varázserők útján sem lehet valami olyat létrehozni, ami nem Isten akaratából történik”, (Szanh. 67b.) vagyis, a zsidóknak nem szabad hinni varázslásban.

Deut 4,36
oktasson téged. Vagy: „fegyelmezzen” (Deutsch). Amit Izráel látott és hallott, nemcsak arra szolgált, hogy értelmére hasson, hanem hogy irányítsa élete folyását is és megakadályozza elhajlását a bálványimádás felé.

Deut 4,37
szerette őseidet. A pátriarchákat.
magzataikat utánuk. Szószerint „magzatukat utánuk” (Az Imit régi fordítása). A Tárgum Jónathán Jákóbra vonatkoztatja ezt a kitételt. Így tehát az egyesszám indokolt. A szamaritánus szövegre támaszkodva javítják többesszámra: בזרעם אחריהם.
az Ő jelenlétével. Saját személyében, nem közvetítő segítségével.

Deut 4,38
ezen a napon. Vagyis, amint már meghódítottad a Jordántól keletre, Szihón és Óg országát.

Deut 4,39
Tudd meg. Ez és a következő vers az első beszéd befejezése és összefoglalja a tanítást, amit az előbbiekből le kell vonni. A legtöbb magyarázó szerint az első beszéd történelmi keretet és oktatást ad az új törvényhozás számára. Az agg törvényadó hálára oktatja a népet Isten iránt (I,6–III,29) és ünnepélyes figyelmeztetéssel fejezi be a bálványimádásra vonatkozólag, ami fenyegeti őket, midőn belépnek az Ígéret Földjére (IV,1–40). A 39. verset beiktatták az *Olénú*-ba, minden zsinagógai istentisztelet befejező imádságába.

41–43. Mózes kijelöl három menedékvárost a Jordántól keletre.

Ezeknek a verseknek jelenléte Mózes első és második beszéde között nagy nehézséget okoz, kivéve ha elfogadjuk Luzzatto magyarázatát, v. ö. I,5; (8. l.). Miután befejezte ezeknek a szavaknak magyarázatát: *Tizenegy napi járó ez a Hórébtől a Széir hegye felé vivő úton Kádés-Barnéáig* (I,2). Mózes megmondja, hogy három menedékvárost jelölt ki, így befejezte Izráel egy részének letelepítését a Jordántól keletre.

Deut 4,41

három várost. Hat menedékvárosnak kellett lenni (Num. XXXV,9 s köv.), három-három a Jordán mindkét oldalán. E városok céljának magyarázatát lásd a XIX. fejezetben.

Deut 4,43

Becert. Meg van említve Józs. XX,8-ban.

Rámótot Gileádban. Általában a mai *esz-Szalt*-tal azonosítják vagy egy másik helységgel tőle hat mérföldnyire északra; Józs. XX,36.

Gólánt. Josephus említ egy területet, melynek neve Gaulanitis, a Tibériás-tótól keletre, a mai neve *Jaulan,* tizenkét mérföldnyire keletre a tótól.

B) Mózes második beszéde.
I. A szövetség alapjai.
(IV,44–XI. fej.)

A második beszéd a szövetség *vallásos alapjaival* foglalkozik, a szellemmel, amelyet követni kell és az igaz engedelmesség okaival. Megmagyarázza a viszonyt Isten és Izráel között és kiemeli az alapvető szellemi követelményeket, amelyeket ez a viszony Izráelre ró. Mózes ünnepélyesen megismétli az előtte álló új nemzedék számára a Szinaj hegyen adott Tízparancsolatot; hirdeti Isten egységét és az izraeliták kötelességét, hogy szeressék Őt teljes szívükkel, lelkükkel és erejükkel; és követeli, hogy ugyanezt a szeretetet ültessék át gyermekeik szívébe. Ez a szövetség különbözteti meg őket más nemzetektől. Mózes áttekinti a negyven éven át a sivatagban élvezett isteni kegyet, de emlékezetükbe idézi állandó elégedetlenségüket és folytonos lázongásaikat is. Nem az ő saját érdemeik jutalmául fognak győzni, hanem az atyáiknak tett eskü miatt. Izráel tartsa meg emlékezetében a sivatagban nyert tanulságokat, különben elfelejti Istent és elpusztul, mint azok a nemzetek, amelyeket meg fog hódítani. Nem szabad fegyverszünetet kötni Kanaán népeivel és nem tehetnek engedményeket utálatos, embertelen vallási szertartásaik javára. A „féltve őrködő” Isten nem tűr semmiféle eltérést szerződésétől. De megnyerhetik kegyelmét és ez az övék marad a jövőben, amint volt a multban. Ha Izráel hűségesen teljesíti Isten parancsolatait, az Ígéret Földjén bőségesen lesz eső és jólétben fognak élni. Tehát ünnepélyesen figyelmezteti a két eshetőségre, amit elnyerhet: az áldásra és az átokra.

Deut IV.

44–49. A beszéd címe, ideje és helye.

Deut 4,44

ez az a törvény. „Amiről beszélni fog nekik a XII–XXVI. fejezetekben” (Rási). Ezt a verset mondják a Tóra felolvasása után. Egyes községekben hozzáfűzik még Num. IV,37 alapján a következő sorokat: „az Örökkévaló parancsa szerint Mózes által”.

Deut 4,45

Ezek a bizonyságok. Ez a vers közbeiktatott rész és rámutat arra, hogy ez a törvény, amelyet Mózes most eléjük tár, csak ismétlése a bizonyságoknak, törvényeknek és rendeleteknek, amelyekről szólt nekik, midőn kijöttek Egyiptomból (Rási, Biúr).

bizonyságok. Héberül: עדת. Szószerint: „tanúbizonyságok” (Deutsch). Ünnepélyes nyilatkozatok Isten akaratára vonatkozólag az erkölcsi és vallási kötelezettségek tekintetében.

törvények. Héberül: חקים l. az 1. vershez szóló magyarázatot.

Deut 4,48
Aróértól. V. ö. II,36.
Szión hegyéig. Héberül: שיאון. L. III,9; nem szabad összetéveszteni Cijón hegyével (héberül: ציון) Jeruzsálemben.

Deut V.
A kinyilatkoztatás a Hórében.
(V–VI,3.)

A szövetség első alapja volt a Tíz parancsolat, egyúttal a vallásos élet kezdete és tartalma és minden emberi magatartás alapvetése. A Tíz ige kiindulásul szolgált a most kihirdetendő új tanítás számára. Mózes olyan sorrendben mondja el a parancsolatokat, amint azokat az Isteni Hang közölte tűz és sötétség között. Megemlíti azt a hatást is, amelyet a népre gyakorolt az, amit hallottak, és fogadalmukat, hogy megtesznek mindent, amit az Örökkévaló parancsolt nekik és hogy ő helyeselte szavaikat.

Deut 5,1
tanuljátok meg és őrizzétek meg. A tudás lényeges előfeltétele a végrehajtásnak, de nem öncél; lásd IV,1.

Deut 5,3
Nem atyáinkkal. A szövetséget tulajdonképpen csak a jövő nemzedékkel kötötte, hisz az atyák meg fognak halni a sivatagban" (Ábárbánel). Mások úgy értelmezik ezt, hogy nem csak az atyákkal (Rási). A szövetség túlélte az embereket, akikkel köttetett és kötelező erejű a jövő nemzedék számára is.

Deut 5,4
színről színre. Azaz, közvetlen megnyilatkozással, nemcsak hallomásból tudják.
beszélt… veletek. Azaz, megnyilatkozott előttetek. Sokan azok közül, akik Mózest hallgatják, mint gyermekek jelen voltak a Hórében, midőn a Tíz parancsolatot kapták.

Deut 5,5
ott álltam… köztetek. Mivel az izraeliták nem mentek közel a hegyhez, hallották a hangot, de nem tudták megérteni a szavakat. Mózes volt a *meturgeman,* a tolmács, aki közvetítette számukra az isteni üzenetet (Berák 45a; jer. Meg. IV,1.)
az Örökkévaló igéjét. A Tíz parancsolat összefoglaló elnevezése.
féltetek. L. Exod. XX,18–21.
mondván. Az itt következő szöveg csaknem szószerint ismétli Exodus XX. szövegét, de azért vannak kisebb eltérések. Mivel ez az új nemzedékhez intézett buzdításnak egy része, a Törvényadó néha kibővíti vagy változtatja a parancsolatok szövegét a hatás emelése céljából. Az itt közölt szöveg szónokiasabb, mint az Exodusban. A teljes magyarázatot lásd Exodus, 210–237. l. Itt csak kiegészítő magyarázatokat adunk.

6. Az első parancsolat.

Az izraelitáknak meg kell érteniök, hogy eltérően az őket körülvevő tudatlan pogányok által imádott istenektől, akik a földhöz és terményeihez voltak kötve, Izráel Istene a történelem egyetemes uralkodója és irányítója, az az Isten, aki felszabadította őket az egyiptomi szolgaságból.

Deut 5,6
Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened. Vagy: „Én, az Örökkévaló, vagyok a te Istened". Ez a szó „Örökkévaló" a szokásos fordítása a négy betűből (יהוה) álló istennévnek, az örök hatalomé, amely az emberek és a nemzetek sorsát intézi; lásd Gen. 16. l.

a te Istened. A névmás *(a te…)* Izráelre vonatkozik összességében és egyúttal minden egyes izraelitára egyénileg. „Épúgy mint ha ezren néznek egy nagy arcképet és mindegyik úgy érzi, hogy az éppen őt nézi, mindegyik izraelita a Hórében így érezte, hogy az isteni szózat ő hozzá van intézve”. (Peszikta di Rabbi Kahana ed. Buber 110a.)
a szolgaság házából. Szószerint: „a szolgák házából”.

7–10. A második parancsolat.

Deut 5,7
színem előtt. Vagy: „mellettem”, „kívülem” lásd a *Sema* bevezető versét, VI,4. A *monoteizmus abszolút* legyen. Még az is eltiltatik, hogy Istennel egyenrangú vagy neki alárendeltnek vélt isteneket elismerjünk: עבודה זרה בשתוף.

Deut 5,8
bármely alakot. Kiegészíti a „faragott képet” kifejezést. A 7. vers megtiltja idegen istenek imádását; a 8. vers megtiltja az igaz Isten imádását bármilyen kép alakjában. Hoffmann azt hiszi, hogy a héber szöveg eltérése az Exodustól, a Tíz parancsolat adását követő bűn, az aranyborjú miatt történt. Ez a szöveg világosabban megmondja, hogy „bármely alak” a „faragott kép”, tehát a bálványimádás fogalma alá tartozik.
az égben fönt. Az égitesteket sok nép imádta.
a földön alant. Mint például az egyiptomiak a szent bikát.

Deut 5,9
ne szolgáld őket. *Hofal* alak. II. Krón. XXXIV,33-ban szerepel a megfelelő cselekvő alak (ויעביד = „ráhajtott, hogy szolgálja”). Itt tehát így is lehetne fordítani: „ne hagyd magad rávenni, hogy szolgáld” (König). Csak olyan szobormű készítése tilos, amely bálványimádás céljára szolgál. Ott voltak a szentélyben a szövetség ládáján kerúbok és a medence alatt a tizenkét bronz bika. A művészet ellen a saját területén nem küzd a monoteizmus, lásd Exod. 412. l. A Szentírás csak az ellen küzd, hogy az elképzelést valóságként kezeljék. „Minden kép valami minta ábrázolása; de minek a másolata lehet az Istent ábrázoló kép? Az Isten-képek tehát csak olyan dolgoknak az ábrázolásai lehetnek, amelyeket Istennek tartottak. Az Isten-képek nem ábrázolhatják Istent (mert azt senki sem látta), csak a természetben észlelhető dolgokat” (Hermann Cohen).
féltve őrködő Isten. Lásd IV,24.

11. A harmadik parancsolat.

Kerüld az esküvést. A szent fogadalmakról és őszinteségről a beszédben lásd: A fogadalmak a zsidóság megvilágításában. (Numeri 310. old.)

Deut 5,11
Ne vedd… álságra. Vagy: „hamisságra”. Deutsch: „Ne ejtsd ki… hiába”.
A Tárgum Jerusálmi így vezeti be e tilalom fordítását: „Ó népem, Izráel háza, ne esküdjél az Örökkévaló, a te Istened nevével hiúságból; és ne esküdjél az Én Nevemmel, hogy hazudjál”. Minden esküt, még ha igaz is, kerülni kell, tanítják a rabbik. Nem általánosan ismert dolog, hogy Izráelben minden időben nagyon sokan követték azt az elvet, hogy egyáltalán ne esküdjenek, csak ha a törvényszék követeli az esküt ítélethozás céljából. Ma jámbor keleti zsidók néha inkább eltűrnek jelentékeny anyagi veszteséget, semhogy panaszukat esküvel erősítsék. És a *Béth Din* is lebeszélni igyekszik a felet az esküről az olyan ritka esetben, midőn az egyik fél követelni akarja az esküt.

12–15. A negyedik parancsolat.

Deut 5,12

Őrizd. Héberül: שמור. Exodusban: זכור (= Emlékezzél). A hagyományos magyarázat szerint az „emlékezzél” a cselekvő parancsolatokra vonatkozik: a szombat borral való megszentelésére, az imára és a szombat örömteljes megünneplésére; ezzel szemben az „őrizd” szó pedig arra hívja fel figyelmünket, hogy ne szegjük meg a szombatot hétköznapi munkák végzésével vagy végeztetésével olyanok által, akik tőlünk függnek. Ezért érthető, hogy itt hozzáfűzi a szolgákra vonatkozó munkatilalomhoz az emlékeztetést az egyiptomi rabszolgaságra (Biúr). A hagyomány szerint a két szó („őrizd” és „emlékezzél”) egyszerre hangzott el (זכור ושמור כדבור אחד Sebúóth 20b. Selomo Alkabecnek péntek estére írt himnuszában persze a két ige fel van cserélve, mert a vers akrosztichonja, amely nevének kezdőbetűit tartalmazza, így kívánja ezt meg.) Ez azt jelenti, hogy a Deuteronomiumban előforduló változtatás semmi olyat nem mond, ami már az Exodusban nem lett volna meg, amelyet Isten a Szinaj hegyén kinyilatkoztatott. Mózes itt az erőteljesebb kifejezést használja, mert a feddőbeszédében gyakorlati célokat követ, t. i. a parancsolatok „megőrzését” a nép által.

amint megparancsolta neked az Örökkévaló. Ezek a szavak nincsenek meg az Exodusban; ez csak szónoki kiegészítés. Ez Márára utal; Exod. XV,23–27 (Szanh. 56b).

Deut 5,14

sem ökröd, sem szamarad, sem bármely barmod. E részletes felsorolás helyett, ami beleillik a szónoklatba, az Exodus egyszerűen azt mondja: „sem barmod”. A jóság és a gondosság az állatok iránt olyan fontos az emberies érzés fejlesztésére, hogy ez a kötelesség helyet kapott a Tíz parancsolatban. A rabbik az állatok kínzását nagy bűnnek tartották; lásd *Jó bánásmód az állatokkal,* 302. l.

hogy nyugodjék szolgád és szolgálónőd… Ez nincs az Exodusban; ez magyarázó kiegészítés.

mint te magad. Héberül: כמוך. A rabszolgának époly joga van a szombati pihenéshez, mint a gazdájának. A szombati nyugalom hirdeti tehát az úr és szolga egyenlő jogát a pihenésre az elvégzett munka után.

Deut 5,15

szolga voltál Egyiptom országában. Ez a legfontosabb eltérés a két szöveg között. Az Exodus szerint a szombatot elrendelte emlékezetül, hogy a teremtés hat napja után, a hetediken megpihen az Örökkévaló is, „azért áldotta meg az Örökkévaló a szombat napját és megszentelte azt”. Az ember ezen a napon tegye félre anyagi gondjait, amelyek a munka hat napján lekötik figyelmét. A zsidóság „fegyverszünetet hirdet egyszer a héten minden anyagi gonddal és a megélhetés és előretörekvés lesujtó gondolataival és arra bír bennünket, hogy magasabb gondolatokkal foglalkozzunk. Olyan országokban, ahol az élet nehéz küzdelem, mi lehet értékesebb, drágább ajándék, mint ez a nyugalmi idő, folyton visszatérő fegyverszünet az ember és az életet lenyügöző ellenséges hatalmak között, ez az ünnepélyes szombat” (J. R. Seeley). Az emberiség még egy más leckét is tanulhat a szombat intézményéből. Az izraeliták Egyiptomban rabszolgamunkát végeztek napról napra pihenés nélkül. Ha hét nap közül egy napon szüneteltetik a munkát, ezzel megkülönböztetik életrendjüket a rabszolga-rendszertől. Új életükben a Szentföldön semmiképpen se rójanak másokra olyan terheket, amelyek miatt olyan kínosan szenvedtek.

16. Az ötödik parancsolat.

Deut 5,16

megparancsolta neked. Ez a mondat: „amint megparancsolta neked az Örökkévaló, a te Istened”, új a Deuteronomiumban, valamint ez is „hogy jó dolgod legyen”. Ez utóbbi mondat kiemeli azt az igazságot, hogy az egészséges nemzeti élet csak az egészséges családi életen alapulhat.

17. A hatodik, hetedik és nyolcadik parancsolat.

Ezeket a parancsolatokat az *és* kötőszó kapcsolja össze, azt jelezve, hogy ezek a bűnök bizonyos tekintetben összefüggnek egymással és hogy aki az egyiket elköveti, könnyen elkövetheti a másikat is (Friedländer).

17. A kilencedik parancsolat.

Deut 5,17

hamis tanúságot. Exodusban az itt használt שוא helyett a שקר szót használja. Deutsch: „Noha שוא és שקר gyakran rokon jelentésűek és mindkettő *hamisságot* jelent, mégis שקר inkább arról, ami az igazsággal ellentétes, שוא pedig arról, ami általában hiábavaló, használtatik. Eszerint שוא עד nemcsak hamis, hanem minden hiábavaló tanút jelent".

18. A tizedik parancsolat.

Deut 5,18

Ne kívánd. Deutsch: „Az első tíz igében תתאוה helyett תחמד van. Noha התאוה és חמד igék rokonjelentésűek és mindkettő *kívánni* (valamit) jelent; mégis חמד a kívánság megvalósítására való törekvésről, míg התאוה (V. ö. Num. XI,4) a benső vágyódásról használtatik. Eszerint לא תתאוה még a szívbeli vágyódást is, mindazok után, ami felebarátunké, szigorúan tiltja".

19–30

A mód, ahogy a Tíz parancsolat átadatott és a nép kérése Mózes közbenjárására.

Deut 5,19

amelyet nem követett semmi egyéb. A közvetlen isteni kinyilatkoztatás csak a Tíz parancsolatra korlátozódott. A 22–25. versben arról értesülünk, hogy a nép nem bírta el az Isteni Hang hallását és kérte, hogy a kinyilatkoztatás többi része Mózes által jusson tudomására.

Deut 5,21

dicsőségét. Ami a tűzben és a sűrű ködben nyilvánult meg, lásd Gen. XV,17.

Deut 5,22

megemészthet bennünket ez a nagy tűz. Nem az isteni kinyilatkoztatás, hanem az azt kísérő jelenségek töltötték el őket félelemmel.

Deut 5,26

Bárcsak ilyen szívük volna. „Isten is kifejezhet ilyen óhajtást, hiszen az akarat szabadsága megadatott az embernek" (Biúr). Sajnos, az izraelitáknak ezt a magasztosabb szellemét csakhamar erős változás követte: az aranyborjú imádása.

hogy jó dolguk legyen. Istennek nincs haszna abból, ha az ember követi az Ő akaratát, csak az ember számára jelenti ez a boldogulást.

Deut 5,29

ne térjetek el tőle. Ez és a következő vers erkölcsi buzdítás a történelmi elbeszélés után.

Deut 5,30

hogy életben maradjatok. V. ö. VI,1. Az ígéret itt az egész nemzetnek szól, nem egyénnek; lásd IV,26.

Deut VI.

1–3.

Ezek a versek befejezik a második beszédnek azt a részét, amely a Hórében történt kinyilatkoztatással foglalkozik.

Deut 6,2

azért, hogy féld. Ez összefoglalja a törvényhozás általános alapelveinek és külön intézkedéseinek célját. A többes szám helyett az egyesszám használatára tér át, hogy kiemelje az izraeliták egyéni felelősségét.

A Semá.
Isten egysége és Izráel megingathatatlan hűsége Iránta.

A **Semá** hat szava örökre összekovácsolta Izráel nevét a monotheismus eszméjével. Ebben magában kifejezésre jut a szentséges tudat, hogy Izráel kötelessége a monotheismus eszméjét megőrizni, hirdetni és szolgálni. Ez a hat szó a legnagyobb lelki elmélyedésre nyujt alkalmat a hitvallást tevő, az imádkozó, az Isteneszme fönségén eltünődő és magas vallási élményre törekvő zsidónak. A zsidóság életében ezredévekre szóló gyakorlattá lett Rabbi Júda Hanászi nagy elmélyedést kifejező gesztusa, midőn a Semá mondásánál kezével eltakarta szemét. E hat szónál a zsidó lélek a hat világtájon át kelet, nyugat, észak és dél, fönt és alant követi és érzi át az isteni mindenhatóság működését és jelenlétét. Legfontosabb szava ennek a szövegnek az *echod,* amely kifejezi az Isten egységét és azzal kapcsolatban a teremtett világegyetem egységét. Ez a legmagasabb gondolat, ameddig az emberi szellem felszárnyalni tud. Ezért oly találó és lélekemelő dr. Eötvös József mondása, mely szerint: „A természet egységét csak az képes felfogni, aki Isten egységét már felfogá". – A második legfontosabb szava a négybetűs szentséges Istennév, a tetragrammaton, amelyet szentsége és magasztossága folytán kimondanunk nem szabad. Erről a névről, melynek gyökbetűi az *„ehje aser ehje"* kifejezésben is szerepelnek, Maimonidesz a Móre I. kötetének 61. fejezetében azt mondja, hogy bár nem ismerjük eléggé a héber ősnyelv értékeit, biztosra vehető, hogy ennek a gyöknek alapjelentése a tiszta, abszolút lét. Az anyagfölötti lét, a nem előző okból eredő lét, az önálló, a tiszta a legteljesebb hatóerőben jelentkező lét kifejezése ez, a természet és anyag fölötti meg nem kötött, szabad szellemi lét, a gondolkozó és egyben alkotó lét megjelölése. Ez az elgondolás implicite azt fejezi ki, hogy a legmagasabb tiszta szellemiség a létnek forrása és ezért a földi lét is megszentelhető. De ezen etikai alapvetés mellett magába foglalja azt a hitbeli irányító gondolatelemet is, hogy az Istenség lénye anyagi eszközökkel és anyagias jelentésű szavakkal ki nem fejezhető. Ezért kapcsolódik a Tíz ige első kijelentéséhez a faragott képek és ábrázolások szigorú tilalma. Hogy milyen mély igazság van ebben, annak illusztrálására néhány sort idézek egy 1858-ban, Majna melletti Frankfurtban megjelent nyolckötetes (nem zsidók számára írt) áhítatos és épületes „Stunden der Andacht" című vallási műből, amelynek első kötetében az utolsó hitszónoklat címe: „Schädlichkeit bildlicher Vorstellungen von Gott". Ezek a sorok így hangzanak: „Bizonyára ezrek és ezrek élnek, akik a legfelsőbb végtelen lényt, a rengeteg világegyetem kormányzóját emberi alakban képzelik… Amily balgatagnak vélném, ha valaki az emberi szellemet színekkel, festékekkel, vagy testi formákkal akarná ábrázolni, époly balga, sőt még esztelenebb valami hasonlót tenni a legfelsőbb szellemi lénnyel. Hogyan is lehet az öröklétűt az esendővel, a végtelent a végessel, a láthatatlant a láthatóval, a szellemet a testtel kifejezni? Nem olyan őrület-e ez, amelyet első meggondolás után még a gyermek is kénytelen elutasítani? Bármily nagy legyen a festő művészete, mégis a legjelesebbnél is csak az elmének eltévelyedése és megbocsáthatatlan ízléstelenség a világegyetem alkotóját, örök és legfelsőbb bíráját élőknek, holtaknak, egy izmos, fehér szakállú, jól öltözött öreg ember képében feltüntetni. Az ilyen képek vallástalanok, a gyermekek kedélyét hamis és méltatlan képzetekre vezetik, és hasonlókat idéznek elő a tudatlan felnőtteknél is".

Ezek a nemzsidó szerzőtől származó meggyőző szavak eléggé élénken világossá teszik, mily méltó

volt, mily helyes volt és mily tökéletesen megokolt volt a zsidóság részéről még a mártírságot is vállalni azért, hogy az Egyisten-eszmének azt a fenséges és tökéletes tisztaságát megőrizze, mely a Semá hat szavában kifejezésre jut és örök időkre él. (Dr. Hevesi Simon.)

4–9

Miután Mózes áttekintette a Tíz parancsolat adásának történetét, áttér a Tóra másik nagy alapeszméjének hirdetésére: Isten egysége és Izráel megingathatatlan hűsége Iránta.
Ennek a résznek első verse, amelyet héber kezdőszava után *Semá*-nak neveznek, jelszava és hitvallása lett minden időkön keresztül az egész zsidóságnak. Isten egységének alapvető igazságát hirdeti ez. A következő versek (5–9.) közlik az ezen igazságból következő alapvető kötelességeket: az izraelitának kötelessége lelkének egész odaadásával hódolni Isten előtt. Kötelessége: szeretni Istent szívével, lelkével és minden erejével; követni minden parancsolatát és gyermekeit is megtanítani ezekre; ismételni Isten szavait lefekvéskor és felkeléskor; rákötni ezeket a szavakat tartalmazó pergamentekercseket jelül karjára és homlokára és felírni ajtaja félfájára és a város kapujára. „A zsidóság későbbi vezetői nagy lelki belátásról tettek tanúságot, midőn megfelelő helyet biztosítottak ennek a magasztos és szép üzenetnek” (Welch). L. még *A Semá jelentősége és története* c. jegyzetet, 100–111. l.
A Liturgiában naponta kétszer mondjuk el a *Semá*-t annak toldalékaival együtt. Tulajdonképpen három részt számítunk ide: Deut. VI,4–9; XI,13–21 és Num. XV,37–41. A második szakasz (Deut. XI,13–21) ígéreteket tartalmaz azok számára, akik engedelmeskednek Isten parancsainak és fenyegetést azok felé, akik ellenszegülnek Isten akaratának. A harmadik rész (Num. XV,37–41) a *ciciszre* vonatkozó előírásokat adja, amelynek az a célja, hogy visszatartsa az embereket a rossz útra téréstől: ne járjunk szívünk és szemünk kívánságai és vágyainak kielégítése után. Figyelmeztet továbbá, hogy éljünk Istenhez méltó szent életet a Tóra szellemében megemlékezvén arról, hogy Isten vezetett ki bennünket Egyiptomból.

Deut 6,4

Halljad… egy. Ősi hagyomány szerint a שמע és az אחד szavak utolsó betűit (ע és ד) a rendesnél nagyobb típussal írják. Az אחד-nal könnyen megmagyarázható az ok: azt akarták elérni ezzel a külön kiemeléssel, hogy az אחד („egy”) helyett ne olvassanak אחר-t („más”), mert ez istenkáromlás lenne. Ugyanezen okból Exod. XXXIV,14-ben az אחר szó utolsó betűjét szintén kiemelték, nehogy valaki ott אחד-ot olvasson és így értse a szöveget: „Bizony nem borulhatsz le az Egy-Isten előtt”. A שמע szó utolsó betűjének kiemelésénél az az aggodalom vezethette bölcseinket, hogy valaki שמא-t fog olvasni helyette, ami annyit jelent: „talán” (Hirsch). A két kiemelkedő betű együtt: עד = „tanú”. Minden zsidó a Semá hirdetése által Isten egységének tanújává válik.

Deut 6,5

Szeresd. Itt először fordul elő az emberiség történetében, hogy egy vallás szeretetet követel Isten iránt. Isten szeretete megkülönböztető jele az Ő igazi híveinek. A hívő, midőn kijelenti Isten egységét, ezzel egyúttal szeretettel és feltétlenül alárendeli elméjét és szívét Isten szent akaratának. Ezt a lelki meghódolást így nevezik: „magára veszi az Ég királyságának igáját”, מלכות שמים קבלת עול. Amint Isten egysége az alapja a zsidó hitvallomásnak, éppenúgy Isten szeretete az alapja a zsidó életnek. A rabbik szerint a legnemesebb lelki hódolat és szeretet Isten iránt abban nyilvánul meg, hogy úgy éljünk és viselkedjünk embertársainkkal szemben, hogy megszerettessük velük Istent és az Ő Tóráját (Szifré).
„Isten szeretete azt jelenti, hogy az ember vágyódjék Isten közelsége után és törekedjék elérni az Ő szentségét, amint el akar érni bármely tárgyat, amely után szenvedélyes vágyat érez. Olyan örömet és boldogságot kell éreznie, ha Nevét említi, dícséretét hirdeti és ha a Tóra szavaival foglalkozik, amilyet a szerető szív érez ifjúságának asszonya iránt, vagy az apa egyetlen fia iránt. A régi kor szentjei ilyen önzetlen szeretetet éreztek Isten iránt, amint Dávid énekelte XLII. zsoltárában: „Amint a szarvasünő vágyódik a friss vizekre, úgy vágyódik az én lelkem Te feléd, Ó Isten!” (M.

Ch. Luzzatto).
„Midőn a lélek elmerül az alázatba, Isten szeretetének szikrája lángra lobban és a belső öröm megnagyobbodik. Akik így szeretik Istent, azoknak egyetlen vágya, hogy teljesítsék az Ő szent akaratát és másokat az igazság útjára vezéreljenek” (R. Eleázár Wormsból).
egész szíveddel. Mivel csak egy Isten van, osztatlan hódolatot kell neki juttatnunk. „Az Egy Isten megköveteli az egész embert” (Smend). A rabbik úgy magyarázzák ezt a kifejezést: *egész szíveddel:* minden vágyaddal, még rossz hajlamaiddal is; vagyis, hogy minden földi szenvedélyedet és vágyadat állítsd Isten szolgálatába (Berák. 54a).
egész lelkeddel. Készen kell lennünk arra, hogy feláldozzuk legrejtettebb vágyainkat és hajlamainkat Isten szeretetének. A rabbik úgy magyarázzák ezt a kifejezést: *egész lelkeddel:* egész életeddel (ugyanott). Vagyis: szeresd Őt szíved utolsó csepp vérével és áldozd életedet Istenért, ha ezt kívánja. Ennek klasszikus példája Rabbi Akiba. Vágyódott arra a magasztos pillanatra, amikor az ő mindennapi hivatása, Isten szeretete, próbára tétetik és cselekedettel bizonyíthatja ezt be. Ez a pillanat elérkezett, midőn a zsidóknak a római birodalom ellen vívott utolsó függetlenségi harcában, hősi magatartása után foglyul esett és a római pribék vasfésűkkel tépte húsát. Akiba így szólt síró tanítványaihoz: „Egész életemben vágyódtam erre a percre, amidőn megadatik nekem, hogy egész életemmel szeressem Istent. Szerettem Őt *egész szívemmel* és szerettem Őt *egész erőmmel;* és most, midőn alkalmam van Őt *egész lelkemmel szeretni,* ne örüljek?” (Berák. 61b). A Semá szavainak ilyen értelmezése nyujtott vigaszt és adta meg a zsidó mártiroknak minden korban a bátorságot ahhoz, hogy feláldozzák életüket hitükért. Bachja beszámol egy középkori zsidó szentről, aki így szokott imádkozni: „Istenem, Te a nyomor és éhség martalékául dobtál engem. A sötétség mélyébe taszítottál és megismertetted velem a Te hatalmadat és erődet. De ha ők tűzzel égetnek engem, annál jobban szeretlek Téged és örülök Neked”. חובות הלבבות X,1 végén, ed. Jellinek 432. l.
Az ilyen lelki alázat, természetesen, nem gondol jutalomra vagy büntetésre a túlvilágon. Amint ezt egy másik szent bátran ki is fejezte: „Nem vágyódom a Te paradicsomodba sem a jövő élet élvezeteire. Csak Te utánad vágyódom egyedül”.
A mártírság kötelességéről lásd Lev. 175. l. Ezt a nagy áldozatot azonban csak a bálványimádás, vérfertőzés és gyilkosság elkerülése okából kívánják.
egész erőddel. Az érzés és erő teljes összefogásával. Egyik rabbinikus magyarázat ezt mondja: „bármilyen sorsot szánt neked a Végzet” (Berák. 54a); vagyis szeresd Őt egyaránt a szerencse és boldogság és a szerencsétlenség és bajok idejében. Egy másik magyarázat szerint *egész erőddel* azt jelenti: „minden vagyonoddal” (u. o.); vagyis bármilyen anyagi áldozatot is követel tőled hűséged Izráel Istene és a Tóra iránt. Egy 18. századbeli moralista szerint „egész erőddel” azt jelenti: „ép akkor, ha nagy vagyonod van” *(Pánim Jáfóth).*

Deut 6,6

ezek az igék. A 4. és 5. versben levők; vagyis Isten egysége és a teljes alázat Iránta, mint a könyv tanításának foglalata.
ma. „Ne tekintsd az isteni parancsolatokat elavult tanoknak”; „Láss ezekben új dolgokat, királyi kijelentést, amely minden nap újból kinyilatkoztatik neked” (Szifré).
szíveden. A szívet úgy ábrázolja, mint egy táblát, amelyre föl kell írni ezeket az isteni szavakat; v. ö. Jer. XXXI,32–33.

Deut 6,7

jól tanítsd meg. Vésd be szívükbe és lelkükbe, hogy mélyen gyökeret verjenek bennük a vallásos eszmék. Az itt használt héber ige שנן nyomatékosabb értelmű mint az általánosan elterjedt: למד (Hoffmann). „Legyen tiszta, nem zavaros és felületes ismeretük hitük kötelességeiről és tanításairól (Szifré); l. 151. l.
és beszélj róluk. Állandó érdeklődés tárgyai legyenek, korán és későn, otthon és idegenben (Rási, Szifré).
midőn ülsz házadban. „Az ember illendően viselkedjék házában, példaadó legyen háza népe előtt; szelíden bánjon velük, ne félemlítse meg őket” (Zóhar III,269a).
midőn lefekszel. Erre alapították a Rabbik a *Semá* elmondásának kötelezettségét este. (Berák. 10b. s

köv.) Az esti imában a *Semá*-t két imarészlet előzi meg. (Az elsőben utalás van arra, hogy isteni rendelkezés szerint követi a nappalt az este, המעריב ערבים; a második pedig kifejezésre juttatja Isten szeretetét a világ iránt, ami abban nyilvánul meg, hogy a Tórát ajándékozta az emberiségnek אהבת עולם). A *Semá*-t két áldásmondás követi: egy hitvallomás אמת ואמונה; és egy bensőséges hangulatú ima, amelyben békés éjjeli nyugalomért könyörgünk: השכיבנו. Ezután mondjuk a *Semóne eszré*-t, a „Tizennyolc" áldásmondást. (= Három dicsőítő áldásmondás és tizenkét [ma már tulajdonképpen 13] kérő áldásmondás és három hálaáldás), végül pedig az *Olénú.* A *Semá*-t közvetlenül a lefekvés előtt újra elmondjuk – bölcs előkészület a sötétség óráira –, hogy a nemes és Istenbe vetett bizodalom gondolatába elmerülve térjünk nyugovóra. „A *Semá* egy élesre fent kard az éjszakai sötétség félelme és kísértései ellen" (Berák. 5a).
midőn fölkelsz. Erre alapítják a *Semá* elmondásának kötelezettségét reggel (lásd az előbbi magyarázatot; Berák. 10b). A reggeli *Semá*-t – miként az estelit – két áldásmondás előzi meg: 1. יוצר אור, amelyben Istent mint a világosság teremtőjét dicsőítjük.
2. אהבה רבה, amelyben hálát adunk a Tóra adásáért. A *Semá*-t egy áldásmondás követi reggel, a גאל ישראל. Ebben Istent mint Izráel megváltóját dicsőítjük. Ezután következik a *Semóne eszré.* Bizonyos napokon a *Tachanún* és a Tóra felolvasása ékelődik az *Olénú,* illetve az אשרי és az לציון ובא közé. Az *Olénú* után még a „napi" zsoltárt mondjuk el, egyes községekben még más zsoltárokat is mondanak befejezésül, nálunk például a 83. zsoltárt. Itt természetesen nem ismertetjük az egész reggeli imádság rendszerét és tartalmát, csak azokat említettük, amelyek a *Semá*-val szorosabb összefüggésben vannak.

Deut 6,8

És kösd ezeket. Lásd Exod. 144. old. a *tefillinnel* kapcsolatban mondottakat. A 8. és 9. vers előírásait nem képletes értelemben kell vennünk. „Nagyon is valószínű, hogy az előírást szószerint kell megvalósítani és ez azt a célt szolgálja, hogy legyen egy anyagi, látható kifejezés-forma, amely a zsidó hitvallomást megjeleníti" (Driver).

Deut 6,9

és írd őket házad ajtófélfáira. Azáltal, hogy a *mezuzá*-t minden zsidó ház ajtófélfáira kifüggesztik. A *mezuza* egy pergamen-tekercs, amelyet egy bádog-, vagy üveg-, illetve fatartóban helyeznek el, hogy megóvják a külső behatásoktól. A *mezuzá*-t minden lakott helyiség ajtójára úgy kell elhelyezni, hogy a bejövő jobbkezével érinthesse. A *mezuza*-tekercsre a *Semá* fejezetén kívül még Deut. XI,13–20-t is felírják. A tekercs másik oldalára csak a שדי „Mindenható" szót írják fel és úgy hajtogatják a pergament össze, hogy ez a szó a tartónak erre a célra szabadon hagyott részére (nyílására) essék. A *mezuza* Isten védelmét szimbolizálja a ház és lakói fölött. Ünnepélyes figyelmeztető ez az összes ki- és bejárók számára, hogy a ház, amelynek ajtófélfáira ez a vallomás ki van függesztve, a *Semá*-ban kifejezésre jutó eszméknek szenteltetett.
J. Abrahams Deut. VI,4–9 jelentőségét a következőképpen foglalja össze: „Tartalmazza a zsidó vallás alapvető *dogmáját (a monotheizmust),* alapvető *kötelességét (a szeretetet),* a zsidó *nevelés* alapvető gondolatát *(a Törvények tanulmányozását)* és a zsidó gondolkodás alapvető *metodikáját* (a *„betű"* és „szellem" egységét)".

10–19. Az elfelejtés veszedelme.

A kellemes élet a megszerzett új országban azt okozhatja, hogy elfelejtik függésüket Isten jóságától és arra csábíthatja őket, hogy a körülöttük élő nemzetek isteneit imádják.

Deut 6,11

kivájt kutakat. Vagy: „vízmedencéket". A Szentföldön az esős időszakban össze kellett gyüjteni a vizet és így tartalékolni. Ezért nagyon fontosak voltak a sziklába vágott vízmedencék.

Deut 6,13

Az Örökkévalót, a te Istenedet féld. Ez a parancsolat kiegészíti a VI,5-ben foglaltat: *Szeresd az*

Örökkévalót, a te Istenedet. Szeretet és félelem Isten iránt együtt jelentik a legnagyobb tiszteletet. A zsidó hagyomány szerint *az Isten félelme* a leghatalmasabb elrettentő a gonoszságtól, *Isten szeretete a leghatalmasabb ösztönző,* hogy az isteni akarat szerint éljünk. Valóban (יראת שמים) *az Isten félelme* az, amire leginkább gondolunk, amidőn vallásosságról beszélünk.
szolgáld. Imádsággal (Szifré).
nevére esküdjél. Ez nem felhívás esküvésre, csak figyelmeztetés az eskü vallásos jellegére (Oettli). A primitív ember folytonosan isteneire hivatkozik cselekedetei igazságának és becsületességének igazolására. Az ilyen hivatkozás az istenekre az ő hűségének bizonyítéka istenei iránt. Az izraelita csak az Isten nevére esküdhet, de mindíg arra kell gondolnia, hogy megbocsáthatatlan bűn, „álságra venni" Isten nevét és hogy az igazán jámbor ember tartózkodik az esküvéstől.

Deut 6,14

népek…, amelyek körülöttetek vannak. Nem mintha meg lett volna engedve távolabb lakó népek isteneit imádni, hanem mert a szomszédos népek istenimádásának átvétele könnyebb és veszedelmesebb volt (Rási).

Deut 6,15

féltve őrködő Isten. Lásd IV,24.
elpusztítson. Megszüntesse függetlenségedet.
a föld színéről. Az országból, Palesztinából; l. még Deut. IV,40; XI,21; Józs. XXIII,15.

Deut 6,16

Ne kísértsétek. Kételkedve hatalmában és védelmében; lásd Exod. XVII,2. Az is vét e tilalom ellen, aki csak próbakép engedelmeskedik Isten parancsolatainak, hogy lássa, vajon megjutalmazza-e, ha így viselkedik.
Masszában. Lásd Exod. XVII,7.

Deut 6,18

ami helyes és jó az Örökkévaló szeme előtt. Figyelembe veendő ez a két szó: *„és jó",* amellett: *„ami helyes".* Nem elég, ha azt cselekedjük, ami helyes, vagyis szorosan a törvény szavai szerint járunk el. Mert az ilyen cselekedet gyakran szigorú és kemény és az igazán jámbor ember nem akarja kihasználni a törvény betűinek előnyét. Van egy magasabb igazságosság, a méltányosság, és ez többre kötelezi az embert, mint amit a törvény betűi mondanak. „Az embernek a törvény szabályain felül kell emelkedni" (לפנים משורת הדין Baba Qamma 99b), mondja a Talmud. A rabbik szerint Jeruzsálem azért pusztult el, mert törvényszékei túlságosan ragaszkodtak a *Din*-hez (jog) és elhanyagolták a *Jóser* (méltányosság) elveit. Két példa megmagyarázza, mit nevezünk méltányosságnak. Egy rabbitól megkérdezte egy szegény asszony, hogy a nála levő pénz jó-e, és ő azt mondta, hogy jó. Másnap az asszony visszajött és azt mondta, hogy a pénz hamis. A rabbi elvette tőle a pénzt és adott helyette egy jót. Nem volt köteles ezt tenni. Felülemelkedett a törvény betűjén és azt tette „ami helyes és jó az Örökkévaló szeme előtt" (Baba Qamma 99b).
Rabba, Bar Chana fia felbérelt teherhordókat, hogy szállítsanak el több korsó bort. Ők hanyagságból eltörték a korsókat, erre Rabba kárpótlásul elvette ruháikat. A teherhordók Rábhoz fordultak panaszukkal és ő elrendelte, hogy a ruhákat vissza kell adni. Mikor megkapták ruhájukat, panaszkodtak: „Mi szegény emberek vagyunk, egész nap dolgoztunk, fáradtunk és most nem kaptunk semmit". Ráb úgy határozott, hogy meg kell fizetni bérüket. Rabba ellenkezett és arra hivatkozott, hogy eljárása törvényes. Erre Ráb így felelt: „Valóban törvényes, de az Írás azt mondja: „Az igazak útján járj" (Példabeszédek II,20), azokén, akik többet tesznek, mint amit a törvény betűje mond" (Baba Mecia 83a). (Ha Shakespeare ismerte volna ezt a zsidó felfogást: többet tenni, mint amit a törvény betűje mond, nem szerepeltette volna Shylockot zsidónak.) Rási úgy magyarázza ezt a verset, hogy arra tanít: „menj a törvény betűin túl" és ezzel párhuzamosan utal a „megegyezés" (פשרה) kötelességére. Megegyezéshez jutnak, ha a két peres fél mindegyike lemond valamiről, amiről azt hiszi, hogy a törvény betűje szerint megilleti őt és megbékülnek. A bíróság ítélete az egyik mellett és a másik ellen szólt volna; így követeli a szigorú törvény. A megegyezéssel lemondanak a törvény kíméletlen alkalmazásáról és a barátság helyreáll. Így

teljesülnek ezek a szavak: „Igazsággal és béke ítéletével ítéljetek” (Zek VIII,16); vagyis: hozzatok létre megegyezést a felek között (Szanh. 6b).

Deut 6,19

amint megmondta az Örökkévaló. Lásd Exod. XXIII,27 és köv.

20–25. Az Exodus. Szemléltető oktatás.

A jövő nemzedékeket nevelje az egyiptomi kivonulásra való emlékezés hálára és tiszteletre Isten iránt. A széder-este tulajdonképpen egy családi körben megtartott istentisztelet, amelynek liturgiája a szentély fennállásának korára vezethető vissza. Eredetileg a peszacháldozat ünnepélyes elfogyasztásával volt kapcsolatos. A szentély elpusztulása után az áldozatnak csak a jelképe maradt meg és az estét különböző imák, szentírásmagyarázatokat tartalmazó részek, legendák és énekek töltik be, amelyek *Haggada sel peszach* címen gyűjtettek egybe.
A széder történetéről egész monográfiát lehetne írni (lásd újabban dr. Pfeiffer Izsák cikkét a Heller-Emlékkönyvben [Budapest 1941, 265–273]: A széder-esti Hággádá-könyv analysiséhez). A középkorban a szédereste a rémület ideje volt a keresztény Európában élő zsidók számára. A tizenkettedik századtól kezdve a húsvéti vérvád rémmeséje rettenetes vérengzések hosszú sorozatát okozta. Az 1190. évben peszach előestéjén York zsidósága elhatározta, hogy öngyilkossággal előzi meg a vérengző tömeg kezének munkáját és csaknem az utolsó emberig elpusztultak. „De az örök buzdítás a reményre a felszabadulás ünnepén, megmentette a megkínzott népet a kétségbeeséstől még legsötétebb óráiban is” (Cecil Roth).

Deut 6,20

a jövőben. Szószerint: holnap.
Mik azok a bizonyságok, törvények és rendeletek? Ez az egész részlet párhuzamba állítható Exod. XIII,11 s köv.-vel. Ott a gyermek azt kérdezi: מה זאת, „Mi ez?” (14. v.) Itt nyilvánvalóan egy idősebb gyermekre gondol a Tóra mint Exod. XIII-ban. A rabbik az Exodusban szereplő fiút תם-nak, „együgyű”-nek nevezik, és az itt megszólaló gyermeket חכם-nak, „bölcs”-nek (jer. Peszách. X,4).

Deut 6,21

Szolgái voltunk Fáraónak. Ez az első mondata a feleletnek a négy kérdésre a Haggádában. A széder-szertartás tipikus zsidó nevelési módszert tükröztet vissza; a ceremóniák szemléltető oktatásul szolgálnak a vallás, a nemzeti történelem és az erkölcs szempontjából. A bennük felhalmozott vallásos gondolat és a visszaemlékezés letűnt nemzedékekre kiszélesíti a zsidó gyermek látókörét. A Haggáda egyik részében, ahol vallássá emelkedik a történelem, ezt olvassuk: „Minden zsidó úgy érezze, mintha ő a maga személyében jött volna ki Egyiptomból”. Ez a szellem uralkodik az összes zsidó szertartásokon. Arra törekszik, hogy a gyermek azonosítsa magát elődeivel és hogy ápolja a zsidó gyermek lelkében a vágyat: részt venni a zsidó életben.

Deut 6,22

csodajeleket. L. IV,34. „Az atya felelete rámutat arra a mindenható erőre, amely képes megváltoztatni a természet folyását, hogy teljesíthesse isteni céljait” (König).

Deut 6,24

életben tartson bennünket. „Isten hogy tökéletessé tegye megváltó munkáját Izráel érdekében, adta neki ezt a törvényt, hogy életben tartsa benne az igaz vallás szellemét és biztosítsa nemzeti boldogulásának folytonosságát” (Driver).

Deut 6,25

És érdemül lesz nekünk. Érdemnek fogják ezt számunkra tekinteni és megnyerjük Isten helyeslését. Hasonló kifejezés van Gen. XV,6-ban.

Deut VII.

Az alapvető törvények; a Tíz parancsolat és a Semá, megtartása követeli a vegyesházasságok kerülését és minden bálványimádás megszüntetését a Szentföldön.

Deut 7,1

előled. Hogy helyet csináljanak számodra. Az itt felsorolt népek meg vannak említve: Gen. X,15–18; XV,19 s köv.; Exod. III,8.17; XIII,5 és máshol. A Midrás szerint a girgasi elhagyta Kanaánt az izraeliták bejövetele előtt (Lev. r. XVII,6).

Deut 7,2

zárd ki őket teljesen a közösségből. Más fordítások: „pusztítva pusztítsd őket" (Deutsch); „végképen irtsd ki őket." (Az Imit régi fordítása). A közösségből való kiközösítésre utal a חרם tő használata, továbbá az utána következő intelmek: „Ne házasodjál velük stb.". Ez fölösleges volna, ha már itt teljes kiirtásról lenne szó; l. még a XX,18-hoz szóló magyarázatot.
ne kegyeld őket. Vagy: „ne kegyelmezz nekik" (Deutsch). A Talmudban (Abóda Zárá 20a) így értelmezik ezt egyes tekintélyek: „ne juttass nekik ajándékokat". A rabbik szerint ez a tilalom, mint a többi ezzel kapcsolatban levő is, csak a valódi bálványimádókra vonatkozik, amilyenek a régi kanaániták voltak. Nem alkalmazandó az olyan pogányokra, akik megtartották az emberi társadalom alaptörvényeit; v. ö. IV,19. V. ö. Guttmann, Judentum 101 és köv.

Deut 7,3

Ne házasodjál velük össze. Az ilyen házasságok rossz hatását már a pátriarchák is érezték; Gen. XXIV és XXVIII. Mózes is óvta népét attól, hogy összeházasodjanak szomszédaikkal (Exod. XXXIV,16), és ezt megismételte utóda (Józsua XXIII,12). A mi időnkben, noha a viszonyok semmiképpen nem hasonlíthatók a honfoglaláskorabeli helyzethez, a vegyesházasságok mégis fenyegetik Izráel fennmaradását. A zsidóság elvárja, hogy fiai és leányai kötelezve érezzék magukat – még ha ez a kötelesség mély érzések feláldozásával jár is – hogy tartózkodjanak olyan életutaktól, amelyek aláássák Izráel jövőjét. „Minden zsidó, aki a zsidó közösségen kívül akar házasságot kötni, önmagát olyannak tekintheti, mint aki előkészíti az utat a pusztulás számára, amely népének végzetes és helyrehozhatatlan szerencsétlensége lenne" (M. Joseph).

Deut 7,4

eltéríti Tőlem. T. i. a pogány, aki feleségül veszi leányodat.
fiadat. A Talmud szerint ez az unokát jelenti. Minthogy a Tóra, az ilyen magyarázat szerint, egy zsidó anya és pogány apa fiát az izraelita nagyapa *fiának* nevezi, ebből azt következtették, hogy a gyermeket az anya fajához és vallásához tartozónak tekintették. (Qiddúsin 68b; Jebám. 23a).

Deut 7,5

oszlopaikat. A napisten, Baál jelképei; v. ö. Exod. XXIII,24.
szent fáikat. Asérim. Fa vagy liget, amelyet az Astartekultusz céljaira ültettek, vagy hasonló célra felállított oszlop (II. Kir. XVII,10), a termékenység szimbolizálására a természetben.

6–11. Az előző törvények megokolása.

Deut 7,6

Mert szent népe vagy. L. Exod. XIX,5 s köv. a klasszikus hely, amely hirdeti a szövetséget Isten és Izráel között. Mivel Izráel szent nép, nem szabad beszennyezni utálatos kegyetlen bálványimádással. Másféle legyen, mint a többi népek és érintetlen maradjon pogány szokásaiktól.
tulajdon népévé. Lásd Exod. XIX,5. Izráel jellege, mint választott népé, nem jelenti más népek alsóbbrendűségét. Izráel felfogásának egyetemessége Istenről elég bizonyíték ilyen feltevés ellen. Minden népben kell lenni bizonyos önbizalomnak, hogy teljesíthesse a maga hivatását. Izráel önbizalmát gyöngítette az emlékezés egyiptomi szolgaságára és a tudat, hogy ő az Örökkévaló

szolgája. Ez szent kötelessége *(noblesse oblige)* Istentől az egész emberiség szolgálatára kiválasztott népnek (Güdemann).

Deut 7,7

a legkevesebben vagytok mind a népek között. Ezt azért hangsúlyozza, nehogy azt higgyék, hogy Isten szívesen veszi, ha beolvasztják maguk közé a Kanaánban élő népeket, hogy számukat gyarapítsák ezáltal; Isten így egy nagyobb népet nevezhetne „tulajdon népé”-nek. Izráel kis nép, de kiválasztatott arra, hogy az egész világot átölelő, örök dolgokat végezzen. „Minden nagy dolgot kis nemzetek vittek végbe” (Disraeli). „Isten kis nemzeteket választott ki edényekül, amelyekbe az emberiség számára a legjobb borokat töltötte, hogy gyönyörködtesse szívüket, lelkesítse őket és erősítse hitüket” (Lloyd George).

Deut 7,9

a szövetséget és a kegyelmet. Az előző versre céloz, azaz, a szövetséget, amelyet a pátriarchákkal kötött.

ezer nemzedékig. Sok, határozatlan számú nemzedékig (Ibn Ezra). Azok, akik szeretik Istent, olyan központokat teremtenek, ahonnan ezrek kerülnek hatásuk alá és terjesztik messzire kegyelmének áldásait (Driver).

Deut 7,10

mindegyiknek személy szerint. Az Imit régi fordítása: „mindegyiknek magának”; Deutsch: „szeme előtt” és magyarázatul hozzáfűzi: „azaz tüstént, nemsokára”.

A.
A Semá.

Jelentősége és története.

A Semá jelentősége. „Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egy.” Ezek a szavak tartalmazzák a judaizmus legnagyobb hozzájárulását az emberiség vallásos gondolatvilágához. Magukban foglalják a zsidóság legeredetibb hitvallomását, amely kijelenti, hogy a Szent Isten, akit Izráel imád és hirdet: Egy; és hogy csakis Ő Isten, aki volt, van és örökké lesz. A *Semá*-nak ez az első mondata. Joggal foglal el központi helyet ez a néhány szó a zsidó vallásos eszmék között; mert minden más zsidó hittétel e köré csoportosítható, minden erre vezethető vissza, minden ebből ered. A következőkben bemutatunk néhány nagyfontosságú vele összefüggő fogalmat, negatívot és pozitívot, amelyek életbevágó fontosságúak az emberiség szellemtörténetében.

NEGATIVUMOK.

Politeizmus. A tökéletes monoteizmusnak kinyilatkoztatása hadüzenet volt minden *politeizmus,* a többistenhivés és a bálványimádás, bármely létező tárgy vagy lény vagy természeti erő istenítése ellen. Megvetéssel utasította vissza Babilónia csillagkultuszát és démonimádását, Egyiptom állatistenítését, Görögország természetimádását, Róma császár-isteneit, valamint más pogány vallások kő, fa és kígyó bálványimádását emberáldozataikkal, érzéki szertartásaikkal, barbárságukkal és embertelenségeikkel.

A *politeizmus* megbontja az ember erkölcsi egységét, lehetővé teszi az erkölcsi törvények sokféleségét, azaz minden erkölcsi törvény hiányát jelenti. Az összehasonlító vallástudomány világosan kimutatja, hogy a politeizmusban egymás mellett megfér a jog, az igazság és hűség

hatalmas isteneinek fogalmával az érzéki szerelem istennőjének kultusza, a részegítő italok, a tolvajok és hazugok istenének szolgálata (Farnell). Kétségtelen, hogy ezen az alapon nem fejlődhet ki magasabbrendű, állandó erkölcsi rendszer. Ez még politeizmus legmagasabb alakjára, a görögök pogányságára is vonatkozik. „Az Olympos istenei csak másolták, illetve nagyították a földi élet élvezeteit és fájdalmait, tökéletességeit és tökéletlenségeit, magasztosságát és aljasságát. Az ember nem kaphatott tőlük erkölcsi vezetést. A görögök számára nem volt semmi, ami a legtávolabbról is hasonlított volna a Tíz igéhez, hogy fékezze és kösse őket" (Kastein) A szépség szeretete ellenére, ami jellemezte a görögöket, és ragyogó szellemi képességeik ellenére vallás és erkölcs tekintetében barbárok maradtak; és fajukat tanítványaik, a császárok korabeli rómaiak, úgy tekintették, mint prototípusát mindennek, ami hazug, kegyetlen, kapzsi és igazságtalan. A görögök pogány tanításainak gyümölcsét legjobban láthatjuk a tömeges keresztrefeszítésekben, az arénák borzalmaiban és tanítványaiknak, a császárok korabeli rómaiaknak határtalan kegyetlenségében. Egészen más a héber *monoteizmus* hatása. A Mindenható, Egy Isten eszméjének hirdetése felszabadította az embert a természet szolgasága, a démonok és manók és szellemek félelme, az ember gyermekesen beteges képzeletének minden szüleménye alól. Azt, hogy az Isten Egy, akit „az igazság megszentel", akinek szeme tisztább, semhogy elviselné a gonosznak látását, vagy eltűrné a rosszat, nevezzük *etikai monoteizmusnak.* Igaz, hogy az egyisten gondolata felmerült néhány más népnél is, például Egyiptomban, Echnaton egységes napkultusza; némi gyenge felcsillanása az ókori Babilonban is felfedezhető. De vallásrendszereik egyike sem volt lényegében erkölcsi vonatkozású, átitatva az erkölcsi törvénnyel, amely az erkölcsös cselekedetet tekinti a vallásos élet kezdetének és végének. Az is igaz, hogy erkölcsös gondolkozásmód és erkölcsös életmód ősidőkben is meghonosodott sok alacsony- és magaskultúrájú népnél, de az a magasztos eszme, hogy az erkölcsösség valami isteni, legbensőbb lényegében szellemi, Szentírásunk legsajátosabb tanítása. A héber monoteizmusban az erkölcsi értékek nemcsak a legmagasabb emberi értékek, hanem csakis ezek az örök értékek.

Dualizmus. A *Semá* kizárja a dualizmust, lehetetlenné teszi elképzelését két versenyző hatalomnak, a világosságnak és a sötétségnek, annak, hogy a világegyetemet úgy fogjuk fel, mint örökös harc küzdőterét a jó és a rossz között. Ez volt Zoroaster vallása, az ókori Perzsia prófétájának tanítása. Az ő elképzelése messze felülmúlt minden más pogány vallást, de mégis teljes ellentétben volt a világ Egy, Magasztos Uralkodójának hitével, aki a világosságot teremtette, de egyben a sötétségben is uralkodik (Jes. XLV,7). A zsidó felfogás szerint a világegyetem egymással küzdő minden erejével csodálatos módon összhangban áll a maga teljességében; és végül a jó győzelmeskedik a rossz fölött és új erőforrássá lesz, hogy győzelemre segítse a jót. „Békét teremt az ő magasságaiban." Egyesek azt állítják, hogy a zsidó teológia számos folklore-eleme a zoroastrizmusból vezethető le, különösen az angyalokról szóló hagyományok. A zsidóság későbbi nemzedékei valóban beszéltek a sátánról és az angyalok egész hierarchiájáról, de ezeket mindíg Isten teremtményeinek képzelték el. Hogy isteni hatalmat tulajdonítsanak ezeknek a lényeknek és Istentől függetleneknek tekintsék őket, vagy hogy egyenrangúaknak képzeljék el a Legmagasztosabb Lénnyel, azt a zsidóság körében minden időben vad istenkáromlásnak ítélték volna. Figyelemreméltó, hogy a zsidó misztikusok az embert, mivel szabad akarattal rendelkezik, magasabbra értékelték a szellemi lények fokozatában, mint bármelyik „követet" (ez az *angyal* [latin: *angelus*] szószerinti fordítása, épúgy az eredeti מלאך szóé).

Panteizmus. A *Semá* kizárja a panteizmust, amely a létezők összességét tekinti istenségnek. Annak a hitnek, hogy minden dolog isteni és egyformán isteni, elkerülhetetlen következménye, hogy a különbségtevés jó és rossz, szent és szentségtelen között, elveszti jelentőségét. A panteizmus ezenkívül megfosztja az Isteni Lényt személyes voltától és egyéniségétől. A zsidóságban ép ellenkezőleg, ámbár Isten áthatja a világegyetemet, *fölötte* áll annak. „Hajdanában alapítottad a földet és kezed műve az ég; ők elvesznek, de Te megállasz és mindannyian elkopnak, mint a ruha; mint az öltözetet váltod őket és ők elváltoznak. De Te ugyanaz vagy és éveidnek nincs száma" (Zsolt. CII,26–28). A rabbik ugyanezt a gondolatot fejezték ki, midőn így szóltak: „A Szent Egy, áldott legyen Ő, magába foglalja a világegyetemet, de a világegyetem nem foglalja magába Őt". חקב״ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו Gen. r. 68. f. 9 p.

Ezt a gondolatot fejezi ki Berzsenyi Dániel Fohászkodás című költeményében:

„Téged dicsőít a Zenith és Nadir,
A szélvészek bús harca, az égiláng
Villáma, harmatcsepp, virágszál,
Hirdeti nagy kezed alkotásit."

POZITIVUMOK

Az emberek testvérisége. Az emberiség egységébe vetett hit természetes következménye az Isten egységének; minthogy az Isten egy, kell, hogy az *egész* emberiség Istene legyen. A politeizmus révén lehetetlen volt eljutni az „egy emberiség" fogalmához. Lehetetlen lett volna megírni a Genezis X. fejezetét, amely az emberi fajt közös ősöktől származtatja és nem írodott volna meg a Genezis első fejezete sem, amely hirdeti az Egy Istent, aki teremtője a világegyetemnek és mindennek, ami benne van. Csakis a héber monoteizmus tanításának volt az eredménye az emberiség testvériségének gondolata (Guttmann, Judentum 1. fejezete) és a héber monoteizmus hirdette először: „Szeresd felebarátodat, mint temagadat. Olyan legyen nálatok a jövevény, aki köztetek tartózkodik, mint az odavaló és szeresd őt, mint temagadat" (Lev. XIX,18.34).
A világegyetem egysége. A monoteizmus gondolata lett alapja a modern tudománynak és a modern világképnek. Az Isten egységével kialakult hit irányította az ember figyelmét a természet egysége felé: „hogy van egység és harmónia a dolgok *szerkezetében,* mert egységes a *forrásuk"* (L. Roth). Egy hírneves tudós írta: „Az Egy, Egyetlen Isten, a Legmagasztosabb és Abszolut Lény, az, aki forrása az emberek minden erkölcsi törekvésének. Az Istenségnek ily értelmezése szoktatta hozzá az emberi szellemet az észszerűség gondolatához, amelynek minden dolog alá van rendelve és felébresztette az emberben a vágyat, hogy megismerje ezt az észszerűséget" (Dubois-Reymond). A. N. Whitehead is kijelenti, hogy a feltétlen kozmikus szabályszerűségről kialakult gondolat monoteisztikus eredetű. És „minden új felfedezés megerősíti a tényt, hogy a természetnek végtelen sokféleségében egyetlen principium működik; hogy egy ellenőrző hatalom van, amelynek – az Ádón Ólám himnusznak szavai szerint – „nincs kezdete és nincs vége, megvolt, mielőtt minden létezőt megalkottak volna és megmarad, ha már minden elmúlt" (Haffkine).
A történelem egysége. Az Egy Isten – így tanítja a zsidóság – igazságos és mindenható uralkodója a világegyetemnek. A politeizmuson keresztül lehetetlen volt eljutni az egyetlen Gondviselő Akarat fogalmához, amely állandó törvényekkel kormányozza a világot; az istenek sokasága felkelti az egyenetlenség lehetőségének gondolatát az isteni kozmoszban; és felkelti a szeszélyesség és kiszámíthatatlanság érzését a láthatatlan világban" (Farnell). Nem így a zsidóság, amely szenvedélyesen hisz *egy* Bíróban, aki az egész világegyetemen uralkodik és ez a Bíró akar és tud igazságos lenni. Már a második templom idejében Isten uralkodásának eszméjét egybekapcsolták a *Semá*-val. A rabbik elrendelték, hogy e szavak után: „Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egy" a következő szavakat mondjuk: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד „Áldott legyen az Ő neve, akinek dicsőséges királysága örökkön örökké való"; ez az igazság végső győzelmének hirdetése a földön. A zsidó monoteizmus így hangsúlyozza, hogy az isteni igazságosság fölötte áll a történelmi eseményeknek és végül meg fog valósulni. „*Egy* uralkodik mindeneken *egy* célért, hogy a világ olyan legyen, amilyennek lennie kellene" (Moore).
A messiási királyság. A zsidóság alapvető tanítása az élő Istenről, hogy uralkodik a történelmen, megváltoztatta az emberiség szívét és jövőbe vetett tekintetét. Nemcsak az emberi élet megszentelése, hanem a történelem megszentelése is következik a Szent Istenről szóló tanításból, akit megszentel az igazságosság. Csakis a zsidók és akik elfogadták magukénak Izráel Szentírását, szemlélik a történelem minden eseményét, mint egy mindent átölelő terv részeit; ők tekintik Isten világát nagyszerű egységnek; és ők látják előre az igazság biztos győzedelmét a földön, amelyet Isten Királyságának neveznek. És csakis a zsidók és akik a zsidóktól tanultak, imádkozhatnak így: וימליך מלכותיה „Jöjjön el az Ő országa!"
A legfenségesebb a *Semá*-val összefüggő fogalmak között a zsidóság rendületlen meggyőződése,

hogy fel kell virradni annak a napnak, midőn az egész emberiség az Egy Isten felé fordul és midőn minden nép elismeri, hogy ők *egy* atyának gyermekei. Kilencszáz évvel ezelőtt Rási így magyarázta a *Semá*-nak hat szavát a Szifré alapján: „Az, aki most a mi Istenünk és még nem ismerik el a nemzetek, hogy az ő Istenük is, mégis Ő lesz az egész világ *egy* Istene. Amint meg van írva Cefanja III,9: Visszaállítok a népek számára egy tiszta nyelvet, hogy szólíthassák az Örökkévaló nevét, szolgálva Őt egy akarattal; és meg van írva Zekarja XIV,9: És az Örökkévaló király lesz az egész földön; ezen a napon Egy lesz az Örökkévaló és Egy az Ő neve".
Néhány szót kell még hozzáfűznünk Rási két idézetéhez. Az első, „Visszaállítok a népek számára egy tiszta nyelvet, hogy szólíthassák az Örökkévaló nevét, szolgálva Őt egy akarattal", a próféták legfigyelemreméltóbb kijelentései közé tartozik. Megjósolja a szellemnek csodálatos átalakulását, amely eljön a föld népeire. Most csak tétovázva tapogatóznak az igaz Isten felé és dadogva hirdetik dícséretét. De eljön majd az idő, amidőn imádni fogják őt az Ő tökéletes megismerésével és *egy akarattal* (szószerint: vállvetve, vagyis egyik sem múlja fölül a másikat), egyetemes kórust alkotnak, hogy zengjék az Ő dícséretét. „Ennek a jóslatnak csodálatossága az, hogy előre látja azt az időt, amidőn a bábeli nyelvzavar átka elmúlik a föld fiairól, a nyelvek sokfélesége véget ér: egy *világnyelv,* amely az ember vallási és erkölcsi szükségletén alapszik, lesz a Szellem Királyságának nyelve a földön" (Sellin).
És ami ezeket a szavakat illeti: „És az Örökkévaló király lesz az egész földön; ezen a napon Egy lesz az Örökkévaló és Egy lesz az Ő neve", ezek össze vannak kapcsolva a *„Semá Jiszráéllal"* az Újév muszaf imádságában; – ez egyik legünnepélyesebb részlete a zsidó liturgiának. Ezek alkotják egyúttal az *Ólénú* imádság utolsó mondatát és ezzel végződik minden szabályos zsidó istentisztelet reggel, délután és este. Nem is lehet alkalmasabb befejezése a zsidók mindennapi ájtatosságának, mint az Isten Királyságának ez az egyetemes reménye.

A Semá története.

A rabbik munkája. Ki tárta fel a zsidó nép összessége előtt a szellemi csodákat, amelyeket a *Semá* magába foglal? A mai időszámítást közvetlenül megelőző és követő időben élt rabbik halhatatlan érdeme, hogy a vallási kincsek nem maradtak csak kevesek birtokában, hanem örökségévé lettek Izráel egész népének. Hála a rabbiknak, hogy a szent igazság teljessége áthatotta épúgy a legalacsonyabbak, mint a legelőkelőbbek lelkét Izráelben. A *Semá* elmondása része volt a rendes napi istentiszteletnek a szentélyben. A zsinagógában is központi helyet jelöltek ki számára a reggeli és esti imádságban. Hogy milyen fontos szerepe van a rabbinikus gondolkozásban, az kitűnik abból a tényből, hogy az egész Misna ezzel a kérdéssel kezdődik: „Hány órától kell az esti *Semá*-t olvasni?" A rabbik emelték a hat szót שמע ישראל ה׳אלהינו ה׳אחד hitvallomássá; ők rendelték el, hogy el kell mondani az imádkozók összességének, midőn a Tórát kiveszik szombaton és ünnepnapokon; a *ködusa* imában és más szent alkalmakkor; a *neila,* a jom kippuri záróima után; és az ember utolsó órájában, amikor szemtől-szembe kerül Mennyei Atyjával. Így lett a *Semá* lelket mozgató kollektív kifejezése Izráel szellemi lényének. De még a zsidó ember magános imádságában is igyekeztek a rabbik minél gyakrabban elhelyezni ezt az ünnepélyes megnyilatkozást. Úgy rendelték, hogy hangosan kell elmondani, a fül hallja, amit a száj kimond, és utolsó szavát: „Echod" (Egy), különös nyomatékkal kell kiejteni. Távol kell tartani minden más gondolatot Isten egységén kívül. A szív és ész teljes bevonásával kell elmondani (כוונה); a *Semá* elmondását nem szabad félbeszakítani még akkor sem, ha a király üdvözlésére kellene felelni. Ha alázatosan és tisztelettel mondjuk ki a *Semá* szavait – így tanították a rabbik – áthatják az imádkozó lelkét és megvalósítják az egyesülést a Legmagasztosabbal. „Amikor az emberek imádságukban szeretettel és alázattal jelentik ki a Szent Név Egységét, a világ sötétségének falai meghasadnak és megjelenik a Mennyei Király arca, beragyogva a világegyetemet" (Zóhár III,263).
A Semá és a mártírság. A rabbik fáradhatatlan nemzeti nevelő munkája áldásos gyümölcsöt termett. A *Semá* lett az ártatlan gyermekkor első imádsága és a haldokló utolsó sóhajtása. Ez volt az egybehívó kiáltás, amely Izráel száz nemzedékét egyesítette egy testvériséggé, hogy teljesítsék

Mennyei Atyjuk akaratát; ez volt a jelszó a mártírok miriádjai számára, akik kínpadra mentek és meghaltak az Egységért, mint vallásuk „ultima ratio”-jáért (Herford). Minden üldözés idején a keresztes háborúk óta a legújabb időkig a *Semá Jiszráél* volt az utolsó hang a mártírok ajkán. Minden zsidó martirológia a *Semá* körül iratott. A zsidó mesterek a középkorban egy külön áldást szerkesztettek a *Semá* elmondása számára „a Név megszentelése órájában”, vagyis ha az ember a mártírság előtt áll. Ez így szól: „Áldott légy Te, ó Örökkévaló, a mi Istenünk, a Világegyetem Királya, aki megszenteltél bennünket a Te parancsolataiddal és megparancsoltad, hogy szeressünk Téged teljes szívünkkel és teljes lelkünkkel és hogy megszenteljük nyilvánosan a Te dicsőséges és félelmetes Nevedet. Áldott légy, ó Örökkévaló, aki megszenteled Nevedet a közösségben”. Számtalan kegyetlen alkalom volt, amikor ezt az áldást el kellett mondani. Elég egy példa. Midőn a keresztes hadak csapatai elérték Xantent a Rajna mellett (1096 június 27-én), a zsidók együtt voltak szombatesti közös ünnepi vacsorájukon. Tudták, hogy a keresztes hadak megérkezése halált jelent számukra és a vacsorát abbahagyták. De nem hagyták el a termet, míg a szentéletű R. Mozes ha-Kohen el nem mondta az áldást, kibővítve a rendes szöveget a rettenetes perchez illő imával. Az áldást a *Semá*-val fejezték be. Ezután a zsinagógába mentek és ott mindnyájan mártírhalált haltak. Ilyen eseményre vonatkozik és ennek a kornak lelkét, hangulatát tükrözi az alábbi egykorú költemény:

Kalonymosz ben Jehúda:

Meggyötörnek, megtipornak,
akasztanak és gyilkolnak;
s még inkább Tiéd vagyunk.
Istenünk! hogy elfeledjünk,
hogy új imákat rebegjünk
korbács tanít s száll jajunk.
Hurkot vetnek lépteinknek,
s jó észre térésre intnek,
hogy elvessünk Tégedet.
Ha már nem Téged imádunk,
hitünk elhagyókká válunk,
ígérnek jó életet.
És ha százszor meggyötörnek,
és ha százszor is megölnek;
Hozzád hűek maradunk!
Anyák hulló könnye-bére,
gyermeküк elomló vére
a mi égi harmatunk.
Egységedért kínhalállal
halni szűz és ifjú vállal
s ajkuk „Halljad Izráel!”,
s „Egyetlenegy!” végszavával,
melyben tiszta lélek szárnyal
örök csendre némul el.

(Békési Pál fordítása.)

A *Semá* elmondása valóban teljesítette a rabbiknak hozzáfűzött reményét, hogy az oroszlán bátorságával tölti el az embert. A szellem kétélű fegyverével látta el a zsidót a szenvedés és számkivetés hosszú éjszakájának kimondhatatlan terrorja ellen.

Az Egység védelme. A rabbik nemcsak arra nevelték Izráelt, hogy megértse Isten Egységének életbevágó fontosságát, hanem megvédték a zsidó isteneszmét valahányszor fenyegették ellenségei kívülről vagy belülről. Nem engedték meg, hogy játsszanak a politeizmussal, bármilyen lehelletszerű lepel alatt jelentkezik, nem tűrtek meg hajszálnyi eltérést sem a legszigorúbb monoteizmustól és elutasítottak mindent, ami gyengíthetné vagy elhomályosíthatná. A küzdelmet a bálványimádás és a pogányság ellen megkezdték a próféták és folytatták a farizeusok. Azt

tanították, hogy Ábrahám a héber nép atyja, mint bálványromboló kezdte meg pályáját. Legendákban, parabolákban és elbeszélésekben mutatták ki a bálványimádás ostobaságát és haszontalanságát és rámutattak arra a lealacsonyodásra és erkölcsi hanyatlásra, amit az uralkodó császárok istenítése Rómában eredményezett. Josephus elmondja: „Midőn Caligula megparancsolta, hogy istenségének jelvényeit állítsák fel Jeruzsálemben a templomban, tízezer zsidó kijelentette, hogy inkább a halált választja a római lovasság patái alatt, semhogy tűrje az Isten Egységébe vetett hit meggyalázását". (Ant. XVIII,3). „A római birodalomban egyedül a zsidók tagadták meg a szobrok felállítását és az isteni tiszteletadást Caligulának. Ezáltal megmentették az emberi nem becsületét, míg a többi népek mind szolgailag engedelmeskedtek a császár őrült parancsának" (Fürst).

A rabbik megvédelmezték Isten egységét a gnosztikusokkal, az ókori eretnekekkel szemben, akik gyalázták Izráel Istenét, nevetségessé tették a Szentírást és az isteni hatalom kettősségét hirdették.

A középkorban. A középkor folyamán a zsidó oktatók folytatták a nép vallásos nevelését, amit az előző századokban a rabbik megkezdtek. Védelmezték a tiszta monoteizmust a vallási vitatkozásokban, amelyekben részt kellett venniök, az uralkodó Egyházzal szemben. A zsidóság védelmének ez a része irodalmi alakban is kifejezést nyert. Örök értékű például a „Győzelem Könyve" (Széfer Niccachón). Ilyen a XVI. században élt lengyel karaitának, Izsák Trokinak könyve: „A hit megerősítése", amelyet Voltaire nagyra értékelt. (L. még Lőwinger: A zsidó vallás védői. Budapest, 1929.) Különösen fontos a zsidó filozófusok munkája akiknek munkássága nagy gazdagodását jelenti a világ vallásos gondolkodásának Száadja, Gabirol, Bachja, Hallévi, Maimonidesz megtisztítják Isten fogalmát minden antropomorfizmustól és védelmezik Izráel isten-fogalmának egységét és sajátosságát. Salamon ibn Gabiról, aki egyformán híres, mint filozófus és mint vallásos költő, ezekkel a szavakkal dicsőíti „Királyi Korona" című költői művében Istent:

Isten! csodásak tetteid nagyon,
Tied a fenség, erő, hatalom.
Tied a nagyság, a pompa, a fény,
Téged zeng minden földi s égi lény.
Mind elpusztul, eltűnik, elenyész,
De Te örök, örök időkig élsz.
Te vagy a magasztosság, rejtelem,
Nem bír követni gyarló értelem.
A lét alapja, titkok titka vagy,
Nem foghat fel mulandó, kába agy.
Világot tartó, alkotó erő,
Ki homályból fényt varázsolsz elő.
Tied a jóság, hűség, szeretet,
Mely szolgádnak jutalmat rejteget.
Te őrzöd az örök lét titkait,
Mit gondolat nem érthet, csak a hit.
Sugárzó magasban áll trónusod,
Körüllebegnek zengő himnusok.
Fényedből áradt, sugárzott a lét,
Árnyékod mind, mi nyüzsög szerteszét.
Tied az elhatárolt két világ;
Mely tettre készt s mely jutalmat ád.
Tied a jutalom mely lelkünkre vár:
A rejtett fény, az örök dicssugár.

(Patai József fordítása: Héber költők. I. 101. old.)

A mai korban. A hosszú és nehéz harc Isten egységének eszméjéért a prófétákkal kezdődött, folytatták a rabbik és nem ért véget ma sem. Az Isten egységének vannak ellenzői ma is, épúgy, mint régibb korokban. Még haladottabb szellemű vallástudománnyal foglalkozó nemzsidó írók is legtöbbször csak ingadozva tanúskodnak Isten egysége mellett; és egyes liberális keresztény

teológusok ékesszólóvá válnak, midőn az élet kellemességeit ecsetelik a politeizmus alatt. Azt állítják, hogy ez segítette átitatni az egész életet „vallással”, növelte az „életörömet” és a gyönyörködést a természet világában és elősegítette a vallási türelmet.
A közelebbi vizsgálat azt mutatja, hogy ezek teljes tévedésben voltak. Ami a türelmet illeti, még a felvilágosodott görög politeizmus is megengedte, hogy Perikles korának három legnagyobb gondolkodóját – Sokratest, Protagorast és Anaxagorast – halálra ítéljék vallási okokból. A zsidók megismerkedtek a görög politeizmus késői képviselőivel. De sem Antiochus Epiphanesnél, aki véres üldözéssel akarta az egyistenhitet Izráelből kiirtani, sem Apionnál, aki Alexandriában hirdette fanatikusan a zsidógyűlöletet, nem tapasztalhattak különös türelmet.
És az állítólagos „átitatása az egész életnek vallással a politeizmus alatt” nem tartotta távol a görög politeizmus követőit az erkölcsi lazaságtól, kicsapongástól és embertelen viselkedéstől háborúban és békében egyaránt. Ami pedig az „életöröm” növelését illeti – ez az „életöröm” még a görögök között is, úgy látszik, csak kevesek kiváltsága volt. A görög társadalom széles alapokon igazságtalanságon, t. i. rabszolgaságon nyugodott; és Görögországban a „lélekkel bíró szerszám”, ahogy Aristoteles nevezte a rabszolgát, meg volt fosztva minden emberi jogtól. Továbbá nagyon nehéz belátni, hogy miben állott az „életöröm” az emberáldozatok számára, akiket bemutattak a pogány semiták, szlávok, germánok, görögök. Ritkán gondolnak arra általában, hogy a hellén világban mindenütt megtaláljuk az emberáldozat nyomait. Csaknem mindegyik isten kultuszában és a független görög államok minden korszakában találkozunk emberáldozatokkal. A római birodalomban a politeizmusnak ez az utálatos kísérő jelensége felfedezhető mai időszámításunk IV. századáig; Indiában az özvegyek elégetését csak 1840-ben szüntették meg.
A politeizmus védelmére felhozott többi érv épily tarthatatlan. A gyönyörködés a természet világában nem korlátozódik csak a politeizmus híveire. Nem lehetett ez idegen attól a néptől, amely az Énekek Énekét alkotta. Nem kisebb tudós és gondolkodó, mint Humboldt Sándor állította, hogy a természet esztétikai szemlélete akkor kezdődött, amikor a tájakat megszabadították isteneiktől és az emberek gyönyörködhettek a természet nagyságában és szépségében.
Több világi író messzebb megy a monoteizmus lebecsülésében, mint a modern teológusok. Ezek nem riadnak vissza a legkeményebb ítéletektől sem. Renan az egyistenhit keletkezését a sivatagnak tulajdonítja, amely a régi hébereket körülvette. „A sivatag monoteisztikus” – mondotta. De elfelejtette megmagyarázni, hogy ha ez igaz, miért maradt a többi semita sivataglakó a politeizmus híve, és miért nem lettek monoteisták a Szahara, a Gobi és a Kalahári sivatagok ősi lakosai. Egyes zsidógyűlölő tudósok még tovább mennek. Hogy kisebbítsék Izráel dicsőségét, mint a monoteizmus szószólóját, azt állítják, hogy az Isten egysége „puszta, terméketlen, aritmetikai eszme” csak „minimuma” a vallásnak. (Különös, hogy a vallásnak ez a „minimuma” adta a világnak a Tíz igét, a Zsoltárokat, az egész civilizált emberiség áhitatosságának könyvét, sikerült ledöntenie a bálványokat, megváltoztatni a történelem folyamatát és felszabadítani az emberek fiait a pogány ókor kegyetlenségei alól.) Az antiszemiták némelyike szembeállította a görögök nagylelkű bőségét, amely többszáz istenükben és istennőjükben nyilatkozik meg, India többezer fantasztikus istenségét Izráel Egy Istenével. „*Csak* egy Isten? milyen szegényes! milyen sovány!” – kiálltották. Felesleges volna még több bíráló megjegyzést idézni a monoteizmus ellen olyan emberek részéről, akik azt hiszik, hogy a zsidókat támadva nincs szükség logikára, sem tisztességes gondolkodásra; és hogy akármit lehet mondani a zsidókról és a zsidóságról, ha ez nevetségessé teszi őket. De az igazság útban van, azoknak a gondolkodóknak a száma nő, akik elismerik, hogy a „*Semá* az alapja minden magasabbrendű, erkölcsi szellemi vallásnak; örökérvényű dokumentum, amely visszatükröződik a mai napig minden idealista világnézetben” (Gunkel).
Befejezés. Kétségtelen, hogy igazi lángész gondolata volt, a Szent Szellem רוח הקדש ihletése, kiválasztani, mint Steinthal mondotta, a Pentateuchus 5875 verse közül ezt az egy verset (Deut. VI,4) Izráel győzelmi zászlajának feliratául. A világirodalom egész területén, – akár világi, akár egyházi, – nem találunk olyan nyilatkozatot, amelyet mély értelmi és szellemi ereje tekintetében vagy hatását vizsgálva, amelyet a civilizált emberiség egész gondolkodására és érzésére gyakorolt, összehasonlíthatunk azzal a hat szóval, amely a zsidó nép harcikiáltása lett több mint huszonöt évszázad óta (Kohler).

III. Ékeb.
(VII,12–XI,25.)

Deut VII.

12–16. Az engedelmesség áldása.

Az engedelmesség jutalma jólét, életerő és egészség.

Deut 7,12

annak folytán, hogy. Deutsch: „mivel”. Az Imit régi fordítása: „annak fejében, hogy”. Vagy: „annak nyomán, hogy”. A megfelelő héber szó tulajdonképpen főnév és „sarkot” jelent; átvitt értelemben „eredményt”, „jutalmat” is érthetünk ezen; l. még Gen. XXVI,5.

Deut 7,13

gabonádat, mustodat és olajodat. Kanaán legfontosabb termékei.

Deut 7,15

Egyiptomnak minden gonosz nyavalyáját. „Egyiptom éghajlata egészségtelen, különösen bizonyos évszakokban; elefantiázisz és más bőrbetegségek, vérhas és szemgyulladás nagyon gyakoriak” (Driver). Plinius azt mondja Egyiptomról: „a legrosszabb betegségek anyja”; v. ö. XXVIII,27.60.
ismersz. Tapasztalatból ismered őket.

Deut 7,16

ne szánja őket. Lásd XX,17.

17–26. Izráel harca a kanaánita népekkel.

Isten segítségére lesz. De Izráel a győzelem órájában ne tegyen engedményeket a bálványimádás javára.

Deut 7,19

próbákról. Lásd IV,34 és XXIX,2.

Deut 7,20

darázshadat. V. ö. Exod. XXIII,28. A darazsak kínzó csípései kikergetik a kanaánitákat rejtekhelyeikről a szabadba. A darazsaknak némely fajtája Palesztinában sziklabarlangokban fészkel. Van egy újabb magyarázat a „darázs” szó használatára vonatkozólag: III. Tutmózis fáraó és utódai címerében volt egy darázs; tehát ez burkolt célzás arra, hogy ez a Fáraó gyakran betört és hódított Palesztinában. Ezek a betörések meggyöngítették a kanaániták ellenálló erejét és harci készségét (Garstang).

Deut 7,21

Ne rettegj. Rettegésednek ne legyen a következménye, hogy megfutamodj előlük.
félelmetes Isten. Csak Istentől kell félni és az Ő félelme elűz minden más félelmet.

Deut 7,22

Majd elhajtja. Deutsch: „ki fogja irtani”; l. az 1. versben.
lassanként. Különben nagy területek maradnának pusztán, ahol a vadállatok elszaporodnának; v. ö. II. Kir. XVII,24 s köv. és Exod. XXIII,29.
a mező vadja. Vadállatok; a *mező* szó itt műveletlen területet jelent. A bibliai korban az ország sohasem volt annyira benépesítve, hogy az őserdő kellő távolságban lett volna. „Hogy milyen

harcot kellett viselni az embernek a vadállatok ellen az ókori Palesztinában, bizonyítja az az ígéret, hogy a messiási korban ezek épúgy megszelídülnek, mint az elemek”; Jes. XI,6–8 (G. A. Smith).

Deut 7,23

szétszórja őket nagy szétszórással. Vagy: „megzilálja őket nagy ziláltsággal”. Deutsch: „és nagy zavarba ejti őket”. Elpusztítja őket megsemmisítő vereséggel.

Deut 7,25

a rajtuk levő ezüstöt és aranyat. A fából készült bálványokat sokszor drága fémekkel borították; v. ö. Jes. XL,19; 485. l.

kelepcébe kerülj. Vagy: „tőrbe kerülj” (Az Imit régi fordítása); azaz, nehogy szerencsétlenség érjen a pogány maradvány miatt.

Deut 7,26

útálatot. Héberül: תועבה; kifejezésre juttatja a megvetést a bálványok iránt és a velük együttjáró erkölcstelenség és nemtelen viselkedés fölött.

hogy átok alatt legyél. Lásd Lev. 312. Az, aki utálatos dolgot visz be házába, maga is utálatos lesz; lásd Ákán történetét, Józs. VII.

VIII–X,11.

Emlékeztetés saját történetükre ösztönzésül, hogy teljesítsék legfontosabb kötelességüket: Istent szeretni és parancsolatait teljesíteni.

Deut VIII.
Isten atyai fegyelmezése; a sivatag tanulsága.

A hosszú vándorlás a sivatagban ránevelte Izráelt, hogy alázattal kövesse Isten parancsait és teljes bizalommal viseltessék Iránta. Ezekben az években, midőn az izraeliták teljesen Istentől függtek, nem szenvedtek semmiben szükséget, ami fontos volt számukra. Most, hogy birtokba fogják venni ezt a termékeny országot, ne feledkezzenek meg az isteni jóságról és gondoskodásról a multban.

Deut 8,1

Mindazt a parancsolatot. Ibn Ezra összekapcsolja ezt a verset a következővel. „Ha te minden parancsolatot meg akarsz tartani, hogy életben maradj, akkor emlékezzél meg az útról, amelyen vezetett téged az Örökkévaló”.

éljetek és sokasodjatok. Az előző nemzedékkel ellentétben, akiknek meg kellett halniok a sivatagban (Ehrlich).

Deut 8,2

az egész útról. Megvilágítja a nép előtt a sivatagban eltöltött hosszú utazás magasabb célját, új megvilágításba helyezve az isteni gondviselést.

hogy szenvedni hagyjon. Ezt megmagyarázzák a 3. és a 15–16. versek. Isten nélkülözéseket bocsátott rájuk, hogy megmutassa nekik, mennyire függnek Tőle és milyen tehetetlenek Nélküle.

megpróbáljon téged. Hogy próbára tegyen. A szerencsétlenségben nyilatkozik meg az ember igazi természete. Midőn az izraeliták súlyos helyzetbe kerültek, elszakadhattak volna Istentől és megtagadhatták volna szolgálatát. Ez esetben életük mint népé véget ért volna a sivatagban. De kiállották a próbát. Noha zúgolódtak és panaszkodtak, Mózes fékező hatása alatt mégis kitartottak Isten mellett.

hogy tudva legyen. Vagy: „hogy megtudja”. (Az Imit régi fordítása).

Deut 8,3

mannát. Lásd Exod. XVI.

nem csak kenyéren él az ember. Nem csak a testi táplálék biztosítja az ember létezését. A rendes táplálékon kívül vannak isteni erők is, melyek segítik az embert az életfenntartásban. A szöveg e szavainak tágabb értelmük van, nem csak a mannára vonatkoznak. Arra tanítanak, hogy az embernek lelke is van, nem csak teste és hogy a lelki életet sem szabad elhanyagolni. Ennek az igazságnak hangoztatása különösen fontos olyan korban, midőn sokan azt hirdetik, hogy az ember megélhet és meg is akar élni csak kenyérből.
az Örökkévaló ajkának minden nyilatkozásán. Vagy: „mindabból, amit létrehoz az Örökkévaló parancsa". (Az Imit régi fordítása.)

Deut 8,4

Ruhád nem kopott le rólad. Némelyek ezt csak jelképes jelentésűnek tartják, szónoki fordulatnak, amit nem kell szószerinti értelemben venni. Szemléltető kép, amely utal az isteni gondviselésre a vándorlás ideje alatt a kietlen sivatagban.

Deut 8,5

Tudd meg tehát szívedben. Szószerint: „Tudd meg a szíveddel". Azaz, azzal a meggyőződéssel, amely a tudásból ered, mert a bibliai felfogás szerint a szív az értelem székhelye; v. ö. IV,29.
fegyelmezi fiát. Az éhség és a szenvedések a sivatagi vándorlás ideje alatt részei Isten atyai gondosságának népe fölött. A szenvedés így azzá változik, amit a rabbik így neveztek: „fegyelmezés szeretetből" (יסורין של אהבה). „Boldog az az ember, akit Isten fegyelmez. Kiszabadítja a nyomorgót nyomorúsága által" (Jób V,17; XXXVI,15). A zsidó felfogás szerint a szenvedés a szükséges út egy magasabbrendű élet boldogsága felé. Szeretni kell a szenvedést, mert szenvedéseken keresztül kapta meg Izráel a Tóra, a Szentföld és a túlvilági élet drága ajándékát (Berák. 5ab). Az elnyomottak, akik nem elnyomók, a megalázottak, akik nem megalázók, szeretik igazán Istent (Sabb. 88b).
7–19
Istennek erről az atyai fegyelmezéséről nem szabad megfeledkezni, mert különben Palesztina bőségében elfelejtenék Istent.

Deut 8,7

egy jó országba. Palesztina vonzó és hű leírása (Driver); III,25.
patakoknak. Szószerint: „vízpatakoknak". (Az Imit régi fordítása.)
forrásoknak és mély vizeknek. Az Imit régi fordítása: „mélységek forrásának"; IV,18.
a völgyekben és a hegyekben. Szószerint: „a völgyben és a hegyen" (Az Imit régi fordítása).

Deut 8,9

tengődésben. Vagy: „szegénységben". A sivatag arabjai között „némely törzs csak egyszer egy hónapban eszik kenyeret, mások még annyiszor sem, mert fényűzésnek tekintik ezt" (Ed. Robinson).
amelynek köve vas. Vagyis, a hegyekből vasat bányászhatnak. Valószínűleg a fekete bazaltról van szó; vulkanikus termék, amely körülbelül egy ötödrész vasat tartalmaz és ma is vaskőnek nevezik az arabok.
rezet. Rézművek nyomai találhatók Libánónban és Edómban. Tudósítás a régi bányászatról található: Jób. XXVIII,1–11.

Deut 8,10

És enni fogsz. Figyelemreméltó a parancs, hogy élvezzék az ország terményeit. A világ jó dolgai az emberek élvezetére szolgálnak és nem szabad megütközni azon, hogy szívesen élvezzük azokat, sőt a zsidó felfogás meg is kívánja ezt az embertől.
áldani fogod. Azaz, megköszönöd neki, dicsőíteni fogod hálás szívvel. A rabbik (Berák. 21a) ezeket a szavakat parancsnak tekintették és erre alapították azt a rendelkezést, hogy minden étkezést „asztali áldás" kövessen. Mivel „a föld és minden gazdagság rajta az Örökkévalóé – mondja a Talmud –, mindenki, aki valami földi gyönyört élvez és nem mond köszönetet Isteni Ajándékozójának, lopás bűnét követi el Isten ellen" (U. o. 35b).
Az áldás négy részből áll: hálaadás ételért, Izráel országáért, a templomért és általános dícséret és

könyörgés. Zsidó felfogás szerint az asztal oltár (u. o. 55a); és minden étkezést kezdetén és végén meg kell szentelni könyörgéssel.
A régi zsidó misztikusok a megszabott áldást vidám himnuszok, a *Zemirót* éneklése által extatikus elemekkel egészítették ki. Ez az egyedülálló összekapcsolása Isten imádásának és a jókedvnek a zsidó szellem szüleménye, amely összekapcsolja a világit a szenttel és a mindennapi élet cselekedetei fölé az Istenség szivárványát borítja. Az asztali himnuszok éneklésének ezt a szent szokását csakhamar elfogadta az egész zsidóság. Igaz, hogy csak szombaton énekelték, amely nap mindíg központi helyet foglal el a hívő zsidó életében. Ilyen módon a szombati étkezés valósággal az öröm szertartása volt. Azok számára, akik énekelnek és gyermekeiket megtanítják énekelni ezeket a gyönyörű himnuszokat és dalokat, a szombat, épúgy mint őseik számára volt, előéreztetése „annak a napnak, amely tökéletes szombat és az örök üdvösség pihenése".

Deut 8,14

fennhéjázó legyen szíved és elfelejtsd az Örökkévalót. Ahol elbizakodottság van, ott megfeledkeznek Istenről. „Az emberről, akit az elbizakodottság vezet, ezt mondja az Örökkévaló, áldott legyen a neve: „Én és ő nem lakhatunk ugyanazon a világon" (Szóta 5a). A jólét mindíg türelmetlenné teszi az embert a korlátozás minden gondolata ellen. Ha az ember elfelejti Istent, útja lefelé halad és alacsonyabbrendű célokra törekszik. Az Ő alázatos megismerése és az Iránta érzett hála megvéd attól, hogy az engedelmességet tehernek érezze az ember.

Deut 8,15

tüzes kígyók és skorpiók között. Lásd Num. XXI,6. Vagy: „mérges kígyó és skorpió helyén". (Az Imit régi fordítása.) A „között", illetve „helyén" szó nincs meg a szövegben, de ki kell egészíteni, mert különben nem érthető.
szomjú földön, ahol nem volt víz. A sivatag legnagyobb részt a szomjúság helye volt árnyék nélkül a nap heve ellen. A hőség szomjúságot okoz és ehhez járul, hogy a sivatagban nincs víz.
kősziklából. Lásd Exod. XVII,6.

Deut 8,16

végül. Szószerint: „a jövődben" (Az Imit régi fordítása), azaz, midőn Izráel letelepszik az országban. A keserű tapasztalatok, amelyeket el kellett szenvedniök, hozzájárultak független nemzeti létük kialakításához.

Deut 8,17

dús eredményt. Vagy: „vagyont" (Az Imit régi fordítása).

Deut 8,18

Hanem emlékezzél meg. Isten teljesíteni akarja ígéretét, amelyet a pátriarcháknak tett; azonban az izraeliták további jóléte saját érdemüktől függ. Ezért következik rögtön a figyelmeztetés, hogyha megfeledkeznek Istenről, a nemzeti jólét helyébe szerencsétlenség lép.
mint a mai napon. Transjordánia birtokbavétele és az Ígéret Földjének előttük álló elfoglalása ennek a szövetségnek következménye.

Deut 8,19

idegen istenek. A kanaániták helyi Baáljai.

Deut 8,20

mint azok a népek… úgy fogtok elveszni. Mert hiszen ti sem lesztek jobbak, mint azok a népek.

Deut IX.
Óvás attól, hogy maguknak tulajdonítsák a jövendő sikereket.

Izráel győzelmét a kanaániták fölött nem különös érdemeinek köszönheti, hanem ama népek gyengeségének és az ígéretnek, melyet Isten tett a pátriarcháknak.

1–7. Izráel győzelmét Istennek köszönheti.

Deut 9,1

a mai napon. Azaz, a legközelebbi jövőben.
égig megerősített. V. ö. I,28.

Deut 9,2

akiket ismersz. Mert volt már dolgod Ógga̱l, Básán királyával, aki az óriások nemzetségéhez tartozott; v. ö. III,13.
akikről hallottad. A kémek előadásából; Num. XIII,28.

Deut 9,3

Ő fogja. Az *Ő* szó nyomatékos. Isten győzelme lesz ez, nem Izráelé.
megmondta neked. Lásd Exod. XXIII,27.31.

Deut 9,4

Az én igazvoltomért. Deutsch: „az én igazságomért”.
e népek gonoszsága miatt. Ennek és a következő versnek értelme ez: Ne gondold, hogy két oka van annak, hogy birtokba vehetted az országot, t. i. a te igazvoltod és a lakosok gonoszsága. Az igaz, hogy a lakosok gonoszságuk miatt vesztették el országukat; de hogy az izraeliták jöttek a helyükbe, annak nem igazvoltuk volt az oka, hanem az őseiknek tett isteni ígéret (Rási, Rásbám).
e népek gonoszsága. Újabb ásatások borzalmas tanúságot szolgáltatnak szertartásaik vadsága és romlottsága felől; lásd XII,31.

Deut 9,5

Nem a te igazvoltodért. Ezt megvilágítja a 8. vers, ahol Izráel bűnéről, az aranyborjúról van szó.
szíved egyenességéért. Ezzel Izráel bizalmatlanságára és lázadására céloz; lásd 20. s köv.

Deut 9,6

kemény nyakú nép. Lásd Exod. XXXII,9.

IX,8–X,11. Történelmi példa Izráel lázadásáról.

Mózes közbenjárása és Isten jóságos kegyelme nélkül Izráel elpusztult volna az aranyborjú miatt.

Deut 9,8

A Hórében is. Vagy: különösen a Hórében. Bűnük az aranyborjúval a legsúlyosabb, amit az izraeliták elkövettek.

Deut 9,9

nem ettem. Míg a kinyilatkoztatás alatt Mózes ételtől, italtól tartózkodott, ők oly könnyelműen viselkedtek és orgiát ültek.

Deut 9,10

Isten ujjával írottat. Lásd Exod XXXI,18.
a gyülekezés. Héberül: *káhál;* a gyülekezetnek vagy a testületnek, illetve tagjainak elnevezése, ha valamely nemzeti ügy elintézésére jöttek össze.

Deut 9,12

menj le innen hamar. Lásd Exod. XXXII,7. s köv.
a te néped. Isten eltaszítja Izráelt árulása miatt: „a te néped” (Mózesé), „te (Mózes) vezetted ki Egyiptomból”.

Deut 9,14

Tágíts tőlem. Vagy: „Hagyj engem”. (Az Imit régi fordítása.)
eltöröljem nevüket. Lásd Exod. XXXII,10.32.

Deut 9,15
Ebben a történelmi visszapillantásban Mózes nem követi a pontos időrendet, amint az Exodus XXXII-ben van; és az elbeszélést nagyon összevonja.

Deut 9,16
ércből öntött. Szószerint „öntött” (Deutsch; az Imit régi fordítása).

Deut 9,17
kőtáblát. A szövegben csak „táblát” van (Deutsch; az Imit régi fordítása).
összetörtem szemetek előtt. Annak a jeléül, hogy Isten szövetsége Izráellel véget ért.

Deut 9,18
mint elsőízben. Összevont elbeszélése az Exod. XXXII-ben foglaltatnak, és a részletek új elrendezése, mint a 15. versben.

Deut 9,19
ezúttal is. Értük mondott imáját meghallgatta, mint már előbbi alkalmakkal is; v. ö. Exod. XIV,15; XV,25 (Ibn Ezra).

Deut 9,20
Áron ellen is fölgerjedt. Áron, mint vezér, gyenge volt, emiatt ő is nagyban felelős azért, ami történt.

Deut 9,21
És vettem bűnötök alkotását, a borjúbálványt. Az Imit régi fordítása: „Vétketeket pedig, melyet készítettetek, a borjút vettem”. A bűn elpusztítása, azaz a bálványé, amely a bűnre alkalmul szolgált; ennek elpusztítása kell hogy megelőzze a bűnbocsánatot.
és beleszórtam porát. Itt elhallgatja Mózes azt a tényt, hogy megitatta a néppel a vízbe kevert port, mert most csak az ő közbenjárásáról akar beszélni. Nem ismétli részletesen az aranyborjú történetét.

Deut 9,22
Tabeérában. Lásd Num. XI,1–3.
Masszában. Lásd Exod. XVII,2. s köv.
Kibrót-Hattáavában. Lásd Num. XI,4. s köv.

Deut 9,23
Kádés-Barnéából. V. ö. I,19. s köv., és különösen 26.32. v.

Deut 9,25
És én leborultam. Lásd a 18. verset.

Deut 9,27
ne fordulj e nép makacssága… felé. Lásd Exod. XXXII,11–13.

Deut 9,28
nehogy… az ország. Azaz, az ország lakosai. Exod. XXXII,12-ben az egyiptomiakat említi.

Deut X.

1–11. Mózes közbenjárásának eredményei.

A második táblák átadása; a papok és leviták szolgálatának intézménye és az engedély az indulásra és Kanaán elfoglalására.

Deut 10,1
Abban az időben. Miután Mózesnek sikerült megmenteni a népet az elpusztulástól.

Deut 10,3

És én készítettem ládát. V. ö. Exod. XXV s köv. Egyes midrások két ládáról is tudnak: az egyiket Mózes készítette, ez egyszerűbb kivitelű volt, a harcokba is ezt vitték magukkal; a másikat, a díszesebbiket készítette azután Becalél, ezt csak egyszer vitték ki a harcmezőre Éli idejében. (Rási; Tanchúma; jer. Seq. VI,1; Berák. 55b stb.)

Deut 10,5

elhelyeztem a táblákat a ládába. V. ö. I. Kir. VIII,9. Egy rabbinikus hagyomány szerint Mózes az első táblák darabjait is betette a ládába. לוחות ושברי לוחות מונחים בארון „Ebből meg kell tanulnunk azt, hogy tiszteljük a tudóst, habár élemedett kora, gondja vagy betegsége miatt elfelejtette tudományát” (Menách. 99a). Tisztelni kell az öreget, ha évek és bajok megtörték is.

Deut 10,6

A láda említése arra vezeti Mózest, hogy elmondja a leviták szolgálatát, akiknek a láda körül kellett szolgálatot teljesíteni.

Deut 10,6

Izráel fiai tovább vonultak. Ez és a következő vers félbeszakítja az elbeszélést és olyan betoldásnak tekinthetjük, amelyet Mózes akkor illesztett bele, midőn leírta beszédét. A részletes útirány ez: Beérot–bené–Jáakánból (Jáakán fiainak kútjai) Mószérába, onnan Gudgódába és Jotbába. Numeri XXXIII s köv. versekben az állomások neve más sorrendben van és az elnevezések is eltérők; ez gyakori a Szentírásban. Valószínű magyarázata ennek az, hogy az izraeliták, miután déli irányban haladtak Édóm felé, hirtelen északnak fordultak (lásd II,3). Esetleg vissza kellett fordulniok egy rövid úton és mégegyszer érintették azokat a helységeket, ahol már jártak, persze most fordított sorrendben következtek az állomások.

ott halt meg Áron. Az *ott* szó az utolsónak említett helyet jelenti, t. i. Mószérát, Minthogy elképzelhetetlen, hogy midőn ily fontos eseményről van szó, mint Áron halála, eltérés legyen a két elbeszélés közt, tehát azt kell elfogadnunk, hogy Mószéra a Num. XX,22-ben említett Hór hegy lábánál volt és megjelöli pontosan a helyet, ahonnan Áron fölment a hegyre.

Deut 10,7

patakokban dús vidékre. Szószerint: „vízpatakok vidékére” (Az Imit régi fordítása).

Deut 10,8

Abban az időben. Az aranyborjú és következményei idejében. Lévi törzse távol tartotta magát a nép többi részétől (Exod. XXXII,26); hűségük jutalmául ők bízattak meg a szentély szolgálatával.

hogy vigye…a ládáját. A leviták egyik feladata volt, a papoknak segíteni a láda vivésében.

hogy álljon az Örökkévaló színe előtt. Hogy szolgálja Őt áldozatok bemutatásával. Ez a kötelesség csakis a papokat illette.

áldást osszon az Ő nevében. Hogy mondja a papi áldást. V ö. Num. VI,23 s köv.

Deut 10,9

Ezért. „Kétségtelen, hogy Lévi egész törzsét külön választották szent, azaz papi feladatok számára. Ebből azonban nem következik, hogy a törzs minden egyes tagja végezheti e feladatok bármelyikét minden fokozati megkülönböztetés nélkül” (Dillmann).

nem jutott… rész. Lásd Num. XVIII,20. Mikor az országot felosztották a törzsek közt, Lévi törzsének, a papoknak és levitáknak nem jutott rész. Egész idejüket lefoglalta a szentély szolgálata, tehát nem foglalkozhattak földműveléssel.

az Örökkévaló az ő öröksége. Hasonló gondolattal találkozunk a Zsoltárokban (XVI,5): „Az Örökkévaló osztályomnak része” (Ibn Ezra). A Tárgum így magyarázza: „az ajándék, amit Isten nekik ad”, t. i. az áldozatok részei, ez lesz Lévi törzsének öröksége. Lásd XVIII,1–8.

szólt neki. Lásd Num. XVIII,20. Noha ezeket a szavakat Áronhoz és fiaihoz, vagyis a papokhoz intézi, egész Lévi törzsének szólnak.

Deut 10,10

maradtam. Szószerint: „álltam”. (Az Imit régi fordítása.) Ez és a következő vers a IX,18–19-nek

folytatása. Mózes két ízben tartózkodott negyven napig a hegyen az arany borjú bűne után: először, hogy bocsánatot kérjen számukra (IX,18.25), és másodszor, hogy átvegye a táblákat; v. ö. Exod. XXXIV,28.

Deut 10,11

Kelj föl. Hogy mint Izráel vezére bevezesse őket Kanaánba. Tehát Izráel teljes bűnbocsánatot nyert.

Mózes második beszéde. X,12–XI,32. Összefoglalás.

Összefoglaló áttekintése az okoknak és az eredményeknek, amiért Istent szeretni kell.

Deut X.

Deut 10,12

És most. Azaz, befejezésül. Mivel láttuk, hogy büszkeség nem volna helyén való azoknál, akik oly gyakran haragra lobbantották Istent, pedig mindenüket Isten bocsánatának és Mózes közbenjárásának köszönhetik, Izráel kötelessége Isten meg nem érdemelt kegyelméért az, hogy szeressék és féljék Őt.

mit kíván az Örökkévaló, a te Istened tőled? Semmi lehetetlent, sem rendkívülit, csak azt az egyszerű dolgot, ami a népnek kötelessége is: tiszteletet, szeretetet, engedelmességet és parancsolatainak teljesítését. Ez a kérdés emlékeztet Mika próféta kijelentésére (VI,8), amivel össze kell hasonlítani; lásd Num. 432. l.

féld az Örökkévalót. „Istenfélelem a tudás kezdete". (Péld. I,7); a hódolat Isten iránt a vallás alapja. A rabbik is úgy beszélnek „az Ég félelméről" (azaz, a vallásos érzésről), mint a bölcsesség kulcsáról. „Bármennyi tudomány van az emberben, de nincs meg benne az Ég félelme, mihez hasonlít? – kérdezik. – Egy olyan emberhez, akinek kezében vannak a belső szobák kulcsai, de nincsenek birtokában a külső kapuk kulcsai. Mi hasznukat veheti amazoknak?" (Sabb. 31ab).

szeresd Őt. Lásd VI,5.

Deut 10,13

a te javadra. V. ö. VI,24. Midőn Isten azt kívánja az embertől, hogy engedelmeskedjék parancsolatainak, nem az Ő érdekében van, hanem az ember boldogulásáért teszi ezt.

14–15

Az istenfélelem az Ő végtelenségének és igazságosságának eszméjén alapuljon, *Isten szeretete* pedig az Ő szeretetének gondolatán a pátriarchák és utódaik iránt.

Deut 10,14

az egek minden boltja. Vagy: „az egek ege". (Az Imit régi fordítása.) A legmagasabb ég.

Deut 10,15

kedvelte meg. Noha Ő a hatalmas Isten, mégis szerette Izráel őseit, és kiválasztotta gyermekeiket, ép azokat, akikhez Mózes beszél.

Deut 10,16

Messétek azért le. Nem szabad megengedni, hogy kemény burkolat vegye körül szívüket, melyen nem hatolhat át az isteni befolyás. „Szívetek legyen nyitva, hogy felismerjétek az igazságot" (Náchmánidesz).

Deut 10,17

a legfelsőbb hatalom. Szószerint: „az istenek istene". (Az Imit régi fordítása.) Hebraizmus: „Énekek Éneke" = legmagasztosabb ének; „egek ege" = legmagasabb ég.

nem tekint személyre. „Sohasem részrehajló” (Moffatt). Izráelnek nem szabad szándékosan vétkezni, abban a reményben, hogy kegyelmet nyer „atyái érdemeiért”. Hogy ő a „választott nép”, csak azt jelenti, hogy tőle többet kell várni, mint a pogányoktól és hogy tetteit szigorúbb mértékkel mérik. V. ö. Ámosz III,2: „Csak titeket ismertelek mind a föld nemzetségei közül, azért megbüntetem rajtatok mind a ti bűneiteket”. V. ö. Gen. 502. l.
kedvezést. Vagy: „megvesztegetést”. (Az Imit régi fordítása). Nem olyan mint az emberi bíró, akiről ilyet gondolni lehet, különösen a kezdetleges társadalomban, lásd XVI,19. Hajthatatlan a gonoszság megbüntetésében és a szegények és elnyomottak védelmében.

Deut 10,18

igazságot szerez. Az árvának, az özvegynek és a jövevénynek, akik nagyon gyöngék ahhoz, hogy megvédjék magukat az igazságtalanság ellen.
szereti a jövevényt. Ő atyja az egész emberiségnek, szeretete nem korlátozódik tehát Izráelre. „Jóságos az Örökkévaló mindenkihez és irgalma rajta van mind az Ő művein” (Zsolt. CXLV,9).

Deut 10,19

Szeressétek ti is a jövevényt. Ez a kívánság, hogy szeressék a jövevényt, példátlan az ókori népek törvényhozásában; lásd Exod. 259. l. A későbbi héberben a „jövevény” *(gér)* szó prozelitát jelent, a férfit vagy nőt, aki önként csatlakozik a zsidósághoz. „Milyen nagy az a kötelesség, amelyet a Tóra ránk ró a prozeliták tekintetében. Tisztelnünk és félnünk kell szüleinket, hallgatnunk kell a prófétákra. Az ember tisztelhet, félhet és engedelmeskedhetik szeretet nélkül. De a jövevényeket szeretnünk kell szívünk egész melegével” (Maimonidesz). Lásd XXIV,17–18.
mert jövevények voltatok. Saját keserves tapasztalataikból Egyiptomban az izraeliták megtanulhatták, hogy szeretni kell a jövevényt saját országukban.
20–22
Ilyen hatalmas és igazságos Isten megkövetelheti Izráeltől a tiszteletet, alázatot és dicsőítést.

Deut 10,20

Az Örökkévalót, a te Istenedet féld. Az istenfélelem nem a rettegés érzése, amely eltaszít és elijeszt. Ez az a hálás tisztelet, amely ragaszkodásra bírja az embert Istenhez. Ennek a fogalomnak kifejezésére alkották meg a zsidó filozófusok a következő jellegzetes kifejezést: יראה של אהבה, „szeretetből fakadó tisztelet” (Hermann Cohen).
nevére esküdjél. Lásd VI,13.

Deut 10,21

Ő a te dicsőséged. Azaz: „csak Őt illeti meg a dicsőítés”, vagy: „Ő az okozója a te hírnevednek” cselekedeteivel, amelyeket érted tett; Exod. XV,11; Jer. XVII,14.

Deut 10,22

Teljes bizonyíték arra, hogy jogosan tart igényt Izráel hálájára és engedelmességére.
Hetven lélekkel. Lásd Gen. XLVI,7; Exod. I,5.
mint az ég csillagainak sokasága. Lásd I,10.

Deut XI.

1–9

Izráel személyes tapasztalatai Istennek az ő érdekében végzett csodálatos tetteiről bírják őt szeretetre és engedelmességre Isten iránt.

Deut 11,1

És szeresd. Lásd X,20., ahol arra inti Izráelt, hogy félje Istent. Isten imádásának alapja legyen épúgy a szeretet, mint a tiszteletből eredő félelem.

intézkedését. Isten parancsait általában.

Deut 11,2

És tudjátok meg. Azaz, jegyezzétek meg, figyeljetek rá.
akik nem látták. Az ellentéte a 7. versben van: „De a ti szemetek látta”. Ugyanez a gondolat és kifejezés van: III,21; IV,3.
fenyítő tetteit. Szószerint: „fenyítékét” (Deutsch); az Imit régi fordítása: „nevelését”. A héber מוסר szó tulajdonképpen erkölcsi nevelést jelent. Az isteni csodák látásának „nevelő befolyást kellett volna gyakorolnia az izraelitákra, ki kellett volna ölni belőlük az önzés és gőgösség érzéseit, alázatot és tiszteletteljes félelmet kellett volna lelkükben kelteni Isten iránt” (Driver). A későbbi héber nyelvhasználatban a מוסר szó az „erkölcsi feddés” vagy „etika” értelemben fordul elő leginkább.
nagyságát. V. ö. III,24; IV,34.

Deut 11,4

rázúdította. Vagy: „árasztotta reájuk” (Az Imit régi fordítása); l. még ezt a tövet II. Kir. VI,6; Écha III,54.
mind e mai napig. Csak szónoki kifejezés, „mert ha az ellenség meghalt, elpusztult örök időkre” (Náchmánidesz). Némelyek úgy értik ezt a kifejezést (III,14-ben is): „végleg, visszavonhatatlanul”.

Deut 11,6

Dátánnal és Abirámmal. Lásd Num. XVI. Kóráchot, aki a lázadás feje volt, nem említi. Az előző fejezetben (X,8) Mózes beszélt a leviták kiválasztásáról. Ezek között voltak bizonyosan Kórách fiai, akik nem pusztultak el (Num. XXVI,11). Tehát rájuk való tekintettel, itt sem említette meg atyjuk nevét. Ugyanez okból nincs megemlítve a CVI. zsoltár 17. versében, mert ezt a zsoltárt „Kórách fiai” énekelték.

Deut 11,8

hogy erősek legyetek. Erkölcsileg, a Tóra iránti hűség következtében és testileg az isteni segítség által.

Kanaán és Egyiptom összehasonlítása.

Egyiptomban sohasem esett az eső, tehát ott az embereknek fáradságos munkájával kellett öntözni a földeket, Kanaán termékenysége ellenben az ég esőjétől függ. Ennek megadása vagy elvonása azonban Izráel viselkedésének következménye volt.

Deut 11,10

nem olyan mint Egyiptom országa. Hanem sokkal jobb.
ahonnan kivonultatok. T. i. az a rész, Gósen; ahonnan ők kijöttek (Szifré).
ahol elvetetted magodat. Az izraeliták egy része talán földművelő volt Egyiptomban. Egyiptom „oly termékeny volt, hogy a pásztornép sem hagyta kihasználatlanul azokat a lehetőségeket, amelyeket a termékeny talaj nyujtott, hogy jobban táplálja állatait” (G. A. Smith).
lábad nyomán. Szószerint: „lábaddal” (Az Imit régi fordítása). Lábbal mozgatott kerékkel *(sadúf);* arra a vízszívó és vízemelő szerkezetre utal, amelyet lábbal hajtottak. A *sadúf* rajza emlékeken látható; l. még Sabb. 85a (Hoffmann).
zöldséges kertet. Az egyiptomi földeket épúgy kellett öntözni, mint a veteményes kerteket, nehéz munkával, mesterségesen, nem táplálkozhatott az eső természetes áldásából, az ég jótékony ajándékából.

Deut 11,11

hegyes-völgyes ország. Tehát bővebb az esőzés, mint a síkságon.

Deut 11,12

gondját viseli. A különbség Egyiptom állandó éghajlati viszonyai és Kanaáné között

összehasonlítható az olyan fiúk helyzetével, akik közül az egyik az atyai háztól megállapított évi ellátást kap, a másik pedig napról napra kapja meg részét. Mind a kettő hálával tartozik atyjának, de a második bűnösebb volna, ha nem lenne hálás (Harper).

B.
A Semá: második rész. Jutalom és büntetés a zsidóságban.

13–21
Ezek a versek, amelyek a *Semá középső részét* alkotják, Isten megtorló igazságosságának tanát hirdetik. Mind a jutalom, mind a büntetés a földműveléssel kapcsolatos és főleg az esőre vonatkozik, mert ettől függött az élet és halál az olyan országban, mint Palesztina.
A zsidó vallás azt tanítja, hogy aki engedelmeskedik Isten akaratának, jutalmat nyer, aki pedig ellenszegül parancsainak, büntetést kap. Ez a tanítás a zsidóságnak az igazság Istenébe vetett hitén alapszik. Mivel Isten igazságos, nem fog egyformán bánni az igazzal és a gonosszal. Mindenképpen jobb sorsban kell részesülnie az előbbinek, mint az utóbbinak Isten igazságosságának megfelelően. De az ilyen jutalom, – akár, mint anyagi áldást fogjuk fel, akár mint a későbbi korban, midőn mindinkább szellemivé lett – nem lehet az erény indítóoka. Isten és az Ő parancsainak szeretete magától értetődő legyen, az ember önzetlen lelkesedésből teljesítse az Ő akaratát.
Búcsúzó beszédében Mózes megköveteli azt, hogy Isten iránt érzett érdeknélküli szeretetből engedelmeskedjenek az isteni akaratnak. Szavai a Deuteronomiumban lángoló szeretetet és szellemi hódolatot hirdetnek a láthatatlan Isten iránt, a szív vallását, amilyen a legszebb Zsoltárokban és a próféták legmagasztosabb részeiben található. Ugyanezekben a beszédekben találunk, – amit más bibliai könyvekben nem láttunk, – utalást anyagi jutalomra az engedelmességért és anyagi büntetésre az engedetlenségért, mégpedig ismételten és nyomatékosan kifejezve. „Erre kényszerítette Mózest – így magyarázzák – a helyzet. Ő maga előkelő gondolkozású, szellemi természet, atyai szeretettel csüggött egy népen, amely nem képes felemelkedni, az ő szellemi színvonalára, egy olyan népen, amely még gyermekkorát éli annak, amit mi valóságos életnek nevezünk, amelyet tehát meg lehet nyerni ígéretekkel és ijeszteni kell fenyegetésekkel. Váltakozva majd az ő lelkiségével próbál eltompult szellemükre hatni, majd a kényszer hatása alatt az anyagi lehetőségek hangsúlyozásához tér vissza, amivel mindenképpen hatni lehetett reájuk” (Moluton).
Bátran használ föl minden eszközt, amivel hatni tud az emberekre: hálát Isten iránt, a Tőle való függés érzését és az Isten félelmét, hogy megnyerje őket a magasabb színvonalú élet számára. „Nem arra szólítja fel az embereket, hogy szolgálják Istent, mert ez hasznos lesz rájuk nézve, hanem, mert szeretik Istent; és arra törekszik, hogy megszerettesse velük Istent, hivatkozva az Ő szeretetére, jóságára, és türelmére népe iránt, rámutatva, hogy milyen bajoktól óvja meg őket az Ő szeretete. Gondolva arra, hogy milyen következményei lehetnek a rossz magaviseletnek, arra ösztönzi az embereket, hogy hárítsák el maguktól a büntetést, amely rájuk nehezednék. Az egyetlen eszköz, hogy ettől megszabaduljanak, a szeretet Isten iránt” (Harper).
Hogy mennyiben függ össze az életben az igazságosság a boldogulással és a nyomor a bűnnel, gyakran visszatérő probléma a Biblia és a Biblia utáni zsidóság körében. A Deuteronomium és Ezékiel kijelentik, hogy az ember azt kapja ebben a világban, amit megérdemel. Jób, Jeremiás, Habakkuk, egyes Zsoltárok és Kóhelet bátran szembeállnak az élet keserű tényeivel és rámutatnak, mily gyakran van jó dolga a gonosznak és rossz dolga az igaznak. Ez a világrejtély kevésbé lesz lehangoló a lélek halhatatlanságába vetett hit hatása alatt.
A Makkabeusok kora óta ez a hit a halhatatlanságban általánosan elterjedt a zsidó nép körében. R. Jannait nem zavarja annak a felismerése, hogy „nincs a mi hatalmunkban megmagyarázni sem a gonoszok szerencséjét, sem az igazak szerencsétlenségét” (Ábóth IV,14–15). „Megbízható a te Urad”, – mondja R. Tarfon – „hogy megfizesse munkád jutalmát és tudd meg, hogy az igaz a jövő életben kapja meg jutalmát” (Ábóth II,14). Újabb felfogások merültek fel; pl. a híres babilóniai Mesternek, Rábnak nagy mondása: „Az eljövendő világban nem lesz sem étel, sem ital…, hanem a jámborok élvezik majd a Sechina ragyogását” (Berák. 17a).

Ezzel a világrejtéllyel kapcsolatban a rabbik sohasem tévesztettek el szemük elől két dolgot. Az egyik az, hogy a szenvedés nem feltétlen rossz; nevel, tisztábbá tesz, eszköze lehet az isteni szeretetnek (L. VIII,5), általa Izráel legszebb ajándékok birtokába jutott: a Tóra, a Szentföld, az örök élet. Ráb mondja: „Akit nem ért szomorúság és üldözés, az nem tartozik Izráelhez” (Chag. 5a végén). Azaz, nem ismerte meg Isten kiválasztottjának legnagyobb szellemi tapasztalatát. A másik dolog az, hogy a legmélyebb értelmében az igazságosság önmagának jutalma. Ben Azzai tanította, hogy amint egyik bűn szüli a másikat, épúgy a jótett jutalma, hogy másik jótettet szül (Ábóth IV,2). A rabbik visszautasították volna, mint észszerűtlent és szentségtelent, azt a gondolatot, hogy ezen a világon az igazságosság mindíg nyomort szül és hogy a gonoszság mindíg boldogsághoz vezet. Mégis azt tanították, hogy az emberek ne gondoljanak mindíg a jutalomra, hanem teljesítsék kötelességüket לשמה önmagáért. R. Eleázár így magyarázta a CXII. zsoltár bevezető sorát: „Boldog az a férfi, aki féli az Örökkévalót és Isten parancsolatait nagyon szereti”; ez azt jelenti szerinte: „Nagyon szereti parancsolatait, de nem a jutalmat, ami ezért jár” (Abóda Zárá 19a). Ez megegyezik a Szochóbeli Antigonosz, egyik legrégibb bölcselőnk tanításával: „Ne légy olyan, mint a szolga, aki azért szolgálja urát, hogy jutalmat kapjon, hanem légy olyan, mint az olyan szolga, aki urát jutalom reménye nélkül szolgálja és legyen benned az Isten félelme” (Ábóth I,3).
„Igaz, hogy a közönséges ember nem képes ilyen tiszta alázatra, ezek számára szükséges a jutalom és a büntetés ígérete. De az ilyen ígéretek csak eszközök a cél elérésére, és a cél olyan lelki felmagasztosulás megvalósulása, amelyben a jó szeretete az egyetlen ösztönzés a jó tettre. Szolgálja az ember előbb Istent jutalomért; végül majd szolgálja Őt ilyen indító ok nélkül. Aki szolgálni akarja az Istent szeretetből, nem kell annak azért szolgálnia, hogy megnyerje vele a jövő világot, hanem cselekszi a jót és kerüli a rosszat, mert ember és emberségének tartozik azzal, hogy tökéletesítse magát” (Maimonidesz, Tesúbá X,1–5; Peszách. 50b).

Deut 11,13

szolgáljátok őt egész szívetekkel. „Mi az, a szívvel szolgálni? Az imádság” (Szifré). A naponként háromszori imádkozás intézménye visszavezethető a legrégibb időkig; v. ö. Dániel VI,11.14.

Deut 11,14

megadom. Mózes Isten nevében beszél.
a maga idejében. Palesztina gazdasági éve két időszakból áll: az egyik esős, a másik száraz. A tél az esős időszak. A nagy esőzés megindulása október végén, a *jóreh,* nyitja meg a gazdasági évet. Az esőzés növekszik december, január, február folyamán és csökkenni kezd márciusban; rendesen elmúlik április végén. A későbbi esőzés, *malkós,* a márciusi és áprilisi záporok. Nagyon fontosak a gabonaérés szempontjából, mivel ezek az utolsó esők a nyári szárazság előtt.

Deut 11,15

füvet. Az állatok táplálására, ami természetesen az ember szempontjából is rendkívüli fontossággal bír.
meződön. Különös termékenység jele (Szifré). Nem lesz szükséges az állatokat messzebbre kihajtani a legelőre, hogy táplálkozzanak. Abból, hogy a Szentírás előbb beszél az állatok legeltetéséről, s azután mondja: *és enni fogsz,* a Talmud azt az intézkedést következteti, hogy az embernek előbb etetni kell az állatokat, mielőtt ő maga az étkezéshez fog (Berák. 40a); lásd XXV,4.

Deut 11,16

Óvakodjatok. Hasonlókép fentebb VIII,12: *midőn eszel és jóllakol* után felhangzik: *nehogy fennhéjázó legyen a szíved* (VIII,14). A jóllakottság sok mindent elfelejtet az emberrel.
csábításnak engedjen szívetek. Nehogy azt higgyétek, hogy mindazt a jót, amit élveztek, „más isteneknek”, a helyi bálványoknak köszönhetitek, amelyeket az ottani pogány lakosok imádnak.

Deut 11,17

elzárja az eget. V. ö. XXVIII,23 s köv.; Lev. XXVI,19 s köv.
és elvesszetek. Ha elmaradnak a korai és késői esők, szárazság következhetik két éven át és ez éhséget és járványt jelenthet.

Deut 11,18

Tegyétek ezeket a szavaimat. Ez és a következő vers csekély különbséggel a VI. fej. 6–9. verseinek ismétlése. A Szifré ezeket a megelőző szavakhoz kapcsolja és így magyarázza: Ha elkerültök ebből az országból, vagyis ha fogságba visznek benneteket, még ott, a számkivetés országában is teljesítenetek kell ezeket a parancsolatokat. Mivel ezek a szavak az egész néphez szólnak, többesszámú a kifejezés.

Deut 11,19

gyermekeiteket. Szószerint: „fiaitokat". Ezt úgy kell érteni, hogy tanítsátok őket a Tórára, tehát elsősorban a fiúkra vonatkozik.

C.
Zsidó nevelés: célja.

Noha elődeink sohasem törekedtek arra, hogy a zsidó nő Tórát tanuljon, mégis megkívánták a nőktől is, hogy világos ismeretük legyen vallásunk alapelveiről. A régi időben a Misna (Szóta III,4; Maim. Talmud Tóra I,68) úgy beszél a Szentírás tanításáról a fiúk és leányok számára, mint általánosan elterjedt gyakorlatról. A középkorban a Jámbor Júda írja: „A leányoknak is kell oktatást nyerni a Szent Törvényről. Az igaz, hogy a rabbik véleménye szerint a leányokat nem kell Talmudra tanítani, nem kell talmudi tanulmányokat folytatniok, de nekik is részt kell venniök vallási és erkölcsi oktatásban. Mindenkinek ismernie kell az isteni törvényeket és parancsolatokat; a fiúk ezt az oktatást héber nyelven kapják, az asszonyok és leányok anyanyelvükön. A leányoknak az oktatást könnyű és kellemes módon kell adni".

Tény, hogy a régebbi századokban a zsidó leányok nevelésének színvonala sokkal alacsonyabb volt, mint a fiúké, de ez nem volt káros, mert a régi gettó zárkózott életében a zsidó nő erkölcsi színvonala tiszta maradt a szűkebb nevelési ideál mellett is. „A zsidó nő versenyzett férjével annak a vallási kultúrának tiszteletében, amelyben ő nem vehetett részt; a legnagyobb büszkesége az volt, hogy vannak fiai, akik jártasak a Tórában. Ő mindenek felett szerény és tiszta lelkületű volt és fel tudta áldozni magát mártirként, ha erre szükség volt" (M. Joseph). És még ebben a korban is gazdag vallásos irodalom keletkezett, pl. a *Techinnót,* zsidó-német dialektusban, csakis a leányok és az asszonyok használatára, hogy megismertessék velük a Szentírást és képessé tegyék őket a zsidó szertartás és etika tanításainak megértésére.

Minden más népet megelőzve, a zsidó törvény elrendelte és a szokás szentesítette, hogy minden gyermeknek elemi oktatásban kell részesülnie, gazdagnak és szegénynek egyaránt. „Törődjetek a szegények gyermekeivel, mert tőlük indul ki a Tóra" (Nedár. 81a), volt a rabbik figyelmeztetése. És olyan zsidó tudás, amely elég arra, hogy a zsidó fiúnak és leánynak helyes zsidó világnézete és kellő perspektívája legyen, nem szerezhető meg néhány száz tanítási órában, amelyet a rendes vallásoktatás révén kapnak. Ki kell annak keretét terjeszteni és nem érhet véget az ifjúkorral. *„Nicht Religionsstunden, sondern Religionsjahre",* mondta a híres Zunz Lipót, a modern zsidó hitoktatás megalapítója. A zsidó fiatalság és a felnőttek folytatólagos tanítását nem kell okvetlenül a középiskolai hitoktatás keretén belül végezni. A mély vágyódás és az állandó törekvés, hogy megismerkedjenek a zsidó gondolattal és a zsidóság klasszikus forrásaival, kell, hogy eltöltse a zsidó ifjú lelkét, ha tudatos és hitéhez ragaszkodó zsidó emberré akar válni.

D.
Zsidó nevelés: tartalma.

Mivel a zsidó nevelés célja a zsidó gyermek bevezetése a zsidóságba és előkészítés egy jótékony életre Izráel és az emberiség javára, a következő négy elemet kell tartalmaznia:

1. *Zsidó vallás.* Istenre, a Tórára és Izráelre vonatkozó hit; a tanítások és szokások, a szimbolumok

és intézmények, amelyek a különböző korszakok során át eljutottak Izráel házához. Az ilyen ismeret nem jön magától és nem lehet kielégítően megszerezni más zsidó tanulmányok révén mellékesen. A felnövő fiú és leány gyakran kerülhet abba a helyzetbe, hogy védenie kell vallásos felfogását, képessé kell tehát tenni arra, hogy rendszeres oktatás által kialakíthassa zsidó meggyőződését.
2. *A héber nyelv.* A héber nyelv Izráel történelmi nyelve és kulcs Izráel minden szellemi kincséhez. Egyetlen más nyelv sem gyakorolt olyan nagy és örökös hatást az emberiségre, mint a héber, amely a kulcsa és őrzője Izráel, illetve Isten üzenetének az emberiség számára. A legfontosabb az emberi nyelvek között, a nyelvek nyelve, a szent nyelv. Minden zsidó gyermeknek kötelessége megszerezni a szent nyelv bensőséges, ha nem is nagyterjedelmű ismeretét; ez ad neki szerepet a zsinagógában, a zsidó közösség életének szívében. A héber nélküli zsidóságnak nincs jövője és természetesen csak látszat-jelene van.
3. *A Szent Iratok.* Izráel történetének kezdete, amint a Pentateuchusban elmondatik, már korán része lesz a gyermek lelki életének. De nekünk tovább kell menni a Pentateuchusnál és tanítani kell az egész bibliai történetet. A legnagyobb súlyt azokra az erkölcsi igazságokra kell helyezni, amelyeken a tények elbeszélése nyugszik. Ezek az igazságok, amelyek nemcsak a bibliai történetben rejlenek, hanem a prófétákban, a Zsoltárokban, Példabeszédekben és erkölcsi beszédekben, transcendentális értékűek és igen nagyjelentőségűek a gyermek fejlődése szempontjából. Ez igazságok által a Biblia az élet fája azok számára, akik ragaszkodnak hozzá.
4. *Zsidó történet.* A zsidó történet állandó megnyilatkozás és isteni tanítás minden nemzedék számára. Senki sem értheti meg a zsidót, a zsidó sem értheti meg önmagát, ha nem tud semmit a zsidó történetből, a *Chumesen,* a Biblián vagy akár a Josephuson kívül. Minden zsidónak ismernie kellene minden kor nevezetes eseményeit és személyiségeit, alkalmas szemelvények alapján, örökéletű irodalmi emlékeinkből. Csak abban, aki könnyeket hullatott Izráel tragédiáján és lelkesedett mártírjaink történetén, aki ismer valamit irodalmunk gazdagságából és a mi hozzájárulásunkból az emberiség nemesítéséhez, csak abban lehet meg az a büszke zsidó önérzet, hogy ő egy szent és erős nép tagja, csak ő értheti meg Izráel egységének értelmét, nagy etikai kiegészítésével: irtózás Isten nevének megszentségtelenítésétől *(Chillul Hasém)* és a fenséges kötelesség az Ő nevének *(Kiddús Hasém)* megszentelésére.

Deut 11,21

mint az ég napjai. Azaz, addig amíg a látható világ megmarad; v. ö. IV,26.

Deut 11,24

a tietek lesz. Izráel birtokának itt leírt területe; v. ö. I,7; Józs. I,4.
a sivatagtól. A Szentföld déli része.
Libánontól. Vagyis az északi határ.
Eufrátesz. Izráel ideális határa keleten az Eufrátesz.
a nyugati tengerig. A Földközi-tenger. Ellentéte a keleti tenger (Ezek. XLVII,18) ez a Sós- vagy Holttenger.

Deut 11,25

Nem fog megállni. Nem erő, hanem igazság kormányozza a világot; és korlátlan lehetőségek vannak egy szabad, erkölcsileg erős és hűséges nép számára, amelyben magasabb szellemi eszmék élnek, mint az őt körülvevő népekben (Harper).
amint szólott hozzátok. Lásd Exod. XXIII,27.

IV. Reé.
(XI,26–XVI,17.)

Deut XI.

26–32. A két út.

Ez a hét vers befejezése és összefoglalása a második beszédnek és egyúttal bevezetés a törvénykönyvhöz, amely a XII. fej. 1. versével kezdődik és a XXVI. fejezettel végződik. Komoly figyelmeztetés, hogy helyesen válasszanak a két út között, amely Izráel előtt áll. Az „áldás” és „átok” szavakkal utal Mózes a döntés fontosságára. A népnek egész jövője függ a helyes választástól. Ezt a tárgyat még jobban kifejti a XXVIII–XXX. fejezetekben.

Deut 11,26

Íme lásd. Szószerint: „Lásd”. (Az Imit régi fordítása.)
elétek helyezek. Az egyénnek éppenúgy, mint a népnek szabad akarata van, tehát tőlük függ a választás a két út között. Mózes csak azt teheti, hogy eléjük tárja a két lehetőséget és rámutat arra, hogy mindegyiknek mi lesz a következménye; v. ö. XXX,15.

Deut 11,27

ha. A héberben אשר van. Itt ugyanolyan értelme van mint az אם-nek; lásd Exod. XXI,13; Lev. IV,22. Ebben a kifejezésben bennfoglaltatik az az óhaj, hogy bárcsak ez az eset következnék be (Ehrlich, Hoffmann).

Deut 11,28

melyeket nem ismertetek. V. ö. XXXII,17: „Nemrég jött új istenek, akiktől nem féltek atyáitok”; istenek, akik nem bizonyították, nem is bizonyíthatták be hatalmukat, hiszen csak *élettelen* tárgyak.

Deut 11,29

add az áldást. Hogy jobban bebizonyítsa, csak ez a két út létezik, Mózes szimbolikusan akarta bemutatni az áldást és az átkot; XXVII.
Gerizzim… Ébál. A két legfontosabb hegy Palesztina természetes középpontjában.
hegyére… hegyére. Vagy: „hegyén… hegyén” (Deutsch).

Deut 11,30

a napnyugat felé vezető út mögött. Vagy: „a napnyugatra való út irányában”. (Az Imit régi fordítása.) Az itt leírt út északról dél felé vezet és keresztülmegy a síkságon Sekemtől keletre.
szemben Gilgállal. Nem azonos Józs. IV,19-ben említett Gilgállal, amely Jerihó közelében van. A „Gilgál” szó tulajdonképpen „kört” jelent, illetve köralakú táborvárost. Egyesek szerint ez a hely az arab *Gulgil*-lel azonosítható, amely Sekem közelében van.
Móre terebintusai. Lásd Gen. XII,6. Mórét kapcsolata Ábrahám életével bizonyosan ismertté tette az izraeliták előtt. Ezt a jelzőt a „Sekem” szó helyett használja. A szamaritánus szöveg beiktatja ezt a szót is, de már a Szifré visszautasítja ezt mint hamisítást.

C)
Mózes második beszédének folytatása.
II. A törvénykönyv ismétlése.
XII–XXVI.

Itt kezdődik a törvénykönyv. Mindaz, ami ezt megelőzte, csak bevezetésnek tekintendő a most következő parancsokhoz és intézkedésekhez. Eddig Mózes általánosságban beszélt arról, hogy engedelmeskedni kell Isten törvényeinek, figyelmeztetve őket a Hóréb hegyén kötött szövetségre és Izráel vallásának alapelveire. Most részletesen előadja a törvényeket és intézkedéseket, amelyek

szerint kell, hogy igazodjék életük az Ígéret Földjén.
Ezek a törvények a következő kérdésekkel foglalkoznak:
1. Vallásos intézmények és istentisztelet (XII,1–XVI,17);
2. Kormányzati kérdések és államügyek (XVI,18–XVIII);
3. Büntető törvények (XIX–XXI,9);
4. Családi élet (XXI,10–XXV).
5. A törvénykönyv befejező összefoglalása: zsengék, tizedek és az ezekhez kapcsolódó imádságok.
Egyes kommentátorok ezekben a fejezetekben a Tíz parancsolat alaptörvényeinek bővebb kidolgozását látják. Így XII–XIV Isten imádásával foglalkozik és az első három parancsolat bővebb kifejtését tartalmazza. A XV–XVI,17 elsorolja a szent ünnepeket; ez megfelel a szombat napjának. A XVI–XVIII. fejezetek a polgári és vallási kormányzást tárgyalják; ennek ugyanolyan szerepe van a nemzet életében, mint a szülők tekintélyének a család életében. A többi rész megfelel a Tíz parancsolat második felének és az ember viszonyát tárgyalja embertársaival szemben.

Deut XII.
1. Vallásos intézmények és istentisztelet.
XII,1–XVI,17.

Ez a rész magába foglalja a következő törvényeket: *a)* a központi szentélyről; *b)* az istentisztelet jellemző vonásai; *c)* törvények a pogány szertartások ellen és azok ellen, akik ilyenekre csábítanak; *d)* a szentségről (tiszta és tisztátalan, tizedek, a jóbelév, zsengék) és a három ünnepről.

a) 1–28. Törvény a központi szentélyről.

Ha majd Izráel letelepszik az országban, csak azon a helyen szabad áldozatot bemutatni, amelyet Isten erre a célra kijelöl.

Deut 12,1

az országban. „Az országra vonatkozó törvények csak bent az országban kötelezők; a többi törvényt azonban meg kell tartani mindenütt, Palesztinán kívül is” (Szifré).

Deut 12,2

pusztítsátok el egészen. Első kötelességük lesz, elpusztítani a pogányság minden nyomát.
hegyeken… fa alatt. Az ezeken a helyeken végzett szertartásokat erkölcstelen szokások kísérték; lásd 31. vers és Hóséa IV,13.

Deut 12,3

oltáraikat… oszlopaikat. Lásd VII,5.
tüntessétek el nevüket. Vagy: „semmisítsétek meg nevüket” (Az Imit régi fordítása). A helyi Baáloknak még emléke is tűnjön el.
arról a helyről. Az a parancs, hogy el kell pusztítani a bálványképeket, csak a Szentföldre szól, de nem vonatkozik azokra a helyekre a Szentföldön kívül, ahol zsidók laknak (Szifré).

Deut 12,4

Ne tegyetek így. Az izraeliták ne imádják Istent úgy, mint a kanaániták „magas hegyeken és minden zöld fa alatt”, hanem csak a központi szentélyben, amint azt a következő vers megparancsolja. Egyes magyarázók azonban összekapcsolták ezt a közvetlenül megelőző verssel és ebből azt a tilalmat következtették, hogy tilos bármi módon kitörölni Isten nevét valamely tekercsből vagy könyvből. Később szokássá lett, hogy a megrongált héber írással írt könyveket összegyűjtötték egy helyre, ahol nem férnek hozzá avatatlan kezek, például a zsinagóga padlásra. Az ilyen gyűjteményt *genizah*-nak nevezték. Néhány évtizeddel ezelőtt Kairóban felfedeztek egy ilyen *genizah*-gyűjteményt, ahol nagyon sok értékes elveszettnek hitt munka töredékét találták meg, köztük Ben

Szira bölcs mondásai héber eredetijének nagy részét. Említésre méltó az a régi zsidó szokás, amely keleti hitközségekben még ma is él, hogy elhasznált, vagy elrongyolódott héber nyelvű könyveket (שמות) és egyes lapokat összegyűjtik és eltemetik, a rajtuk lévő istennevek miatt. Különösen a megrongált Tóra-tekercseket szokták ünnepélyes szertartások között eltemetni.

Deut 12,5

Hanem azt a helyet. Annak a határozott kívánságnak, hogy állítsanak fel egy központi szentélyt egész Izráel számára, a nemzeti egység biztosítása volt a célja. A központi oltár gyüjtőhelye volt az izraelitáknak, akárhol laktak és erős tényező volt a törzseknek egy egységes néppé olvasztása szempontjából. Mikor Jeróbeám állandósítani akarta a szakadást Izráel és Júda között, illetve végleg el akarta szakítani a tíz törzset Júdától, két új istentiszteleti helyet állított fel.
amelyet kiválaszt. Nem azt a helyet, amelyet az áldozó választ ki, hanem amelyet Isten választott. Ez ugyanaz az igazság, amelyet Exod. XX,21 hirdet: „mindazokon a helyeken, ahol nevemet említeni engedem, eljövök hozzád és megáldalak".
az Örökkévaló, a ti Istenetek. Noha végül Jeruzsálem lett a kiválasztott hely, itt nincs megemlítve. Isten időnként más-más helyet jelölhet ki, ahol neki áldozatot mutassanak be. Például XXVII,5. és köv. versekben Izráel azt a parancsot kapja, hogy az Ébál hegyen építsen oltárt és mutasson be égőáldozatokat. Azután évszázadokig Siló volt Isten kiválasztott helye; lásd Jer. VII,12. Ebben a dologban a próféták irányították Izráelt. Gád próféta mondja Dávidnak, hogy állítson oltárt Aravna szérűjén Jeruzsálemben (II. Sám. XXIV,18); más példákat találunk a Birák könyvében (VI,26; XIII,16–20) és a Királyok I. könyvében (XVIII,32). Nincs ellentét a központi oltárról szóló törvény és Exod. XX,21 között. Ez, némely bibliakritikus helytelen magyarázatával szemben, nem jelenti azt, hogy az izraelita akárhol bemutathatta áldozatát. Lásd a G. jegyzetet, 452. l.
az Ő székhelyét. Héberül: לשכנו. Egyesek ezt főnévi igenévnek veszik és *qámec*-ot olvasnak a *„sín"* alatt, Hoffmann szerint a *„sechina",* az „Isteni jelenlét" értelmére kell gondolnunk; l. még Szanh. 11b.

Deut 12,6

tizedeiteket. A tizedre vonatkozó előírásokat lásd XIV,22 s köv.
kezetek adományát. L. Num. XV,18 s köv.; nagyon sok feltevés merült fel arra vonatkozólag, hogy mit értenek ezen a kifejezésen. Valószínű, hogy a XXVI. fejezetben leírt בכורים bemutatására kell gondolni.
fogadalmi és önkéntes felajánlásaitok. Szószerint: „fogadásaitokat és fölajánlásaitokat". (Az Imit régi fordítása); l. még a Lev. VII,16-hoz szóló magyarázatot.
elsőszülötteit. Az erre vonatkozó törvényeket lásd XV,19 s köv.

Deut 12,7

És egyetek ott. Ez vonatkozik vagy a papokra és a levitákra, vagy azokra, akik az áldozatot hozzák és házuk népére, az áldozatok természete szerint.
az Örökkévaló, a ti Istenetek színe előtt. Azaz, a szent városban.
kezetek minden szerzeményének. Azaz, minden vállalkozástokban. Az áldozás tehát hálaadás az egész évi fáradozás sikeréért. Ezt a kifejezést Deuteronomium gyakran használja (XV,10; XXIII,21; XXVIII,8.20 és e fejezet 18. versében); l. még Jes. XI,14.
házatok népe. Szószerint: „házaitok" (Az Imit régi fordítása). „Feleségetek" (Szifré); a 12. és 18. vers később elsorolja a többieket is, akik részt vehetnek az örömben. I. Sám. I. fejezetében látjuk, hogy a feleség elkísérte férjét a szentélybe.

8–44. Magánoltárok eltiltása.

Amíg Jeruzsálemben nem állították fel az állandó központi szentélyt, meg volt engedve, hogy magánoltárokon áldozzanak. Sok talmud-tekintély (Zebách. 119b) véleménye szerint meg volt engedve olyan nyugtalan időkben, mint a bírák kora. Más hagyományok szerint az áldozás magánoltárokon megengedett volt a Templom pusztulása után. Az ilyen hagyományokra

támaszkodva állították fel az egyiptomi zsidók 160 körül a polg. időszámítás előtt, saját szentélyüket, Ónias templomát (Hoffmann).

Deut 12,9

a nyugalomhoz és birtokhoz. A hagyományos magyarázat szerint Silót jelenti, ahol a frigyláda első pihenőhelye volt, a második pedig Jeruzsálemet. (U. o. Misna XIV,16.)

Deut 12,10

nyugalmat szerez nektek. Ez nem történt meg Dávid uralkodásáig. Erre vonatkoznak Sámuel könyvének szavai (II. Sám. VII,1): „Midőn a király (Dávid) lakott a házában és az Örökkévaló nyugalmat szerzett neki köröskörül mind az ellenségeitől", hogy felébredt szívében a templom építésének vágya. Amíg ez az állandó pihenőhely Jeruzsálemben meg nem valósulhat, Silóban kapott ideiglenes otthont a frigyláda; Józs. XVIII,1.

Deut 12,11

akkor lészen. Azaz, a központi oltár építéséhez nem lehet addig hozzáfogni, amíg ennek ideje el nem jön. (I. Kir. III,2).
minden fogadalmatok színjavát. Vagy „mind a válogatott fogadásaitokat" (Az Imit régi fordítása). Ha valaki akár önkéntes, akár kötelező áldozatot akar bemutatni, mindennek a legjavát kell kiválasztania (Szifré).

Deut 12,12

És örüljetek. Elébe kell gondolatban toldani a 7. vers alapján az „egyetek" szót (Hoffmann).
kapuitokban. Lásd XVIII,1–8.

Deut 12,13

égőáldozataidat. A 11. versben elsorolt mindenféle áldozatot.
amelyet látsz. Tehát nem amelyet *te* látsz alkalmasnak erre a célra, hanem amelyet egy próféta választ ki számodra, amint például Élijáhú tette a Karmel hegyen (Rási a Szifré alapján); lásd fentebb az 5. verset.

15–19. A magánszentély tilalmának kiterjesztése.

Még az áldozati ételek evése is tilos a központi szentély városán kívül.

Deut 12,15

vághatsz és ehetsz húst. Lásd a 20. verset.

Deut 12,16

Csak a vért ne egyétek. Lásd a 23. verset.

Deut 12,19

amíg élsz. Szószerint: „minden napjaidban" (Az Imit régi fordítása).
a te földeden. A levitáról gondoskodni kell a szombat- és a jóbél-évben is, amíg a Szentföldön lakik. Ennek határain kívül úgy kell vele bánni, mint szegény emberrel, aki támogatásra szorul (Szifré).

20–22. Állatok levágása táplálkozás céljából.

Lev. XVII. fejezetében szó van arról, hogy a közönséges fogyasztásra szolgáló minden állatot a találkozás sátrának bejáratánál kell levágni. Ez az intézkedés csak ideiglenes volt, arra az időre vonatkozott, amíg az izraeliták a sivatagban éltek és az oltár közelében laktak. A Szentírás megadja ennek az intézkedésnek okát, t. i., hogy ne merülhessen fel a gyanú, hogy az állatot a szatíroknak szánt áldozatul vágták le. (Lásd Lev. XVII,7.) Ezt az intézkedést egy másik váltja fel a Deuteronomiumnak ebben a fejezetében. Izráel nagyobb területen helyezkedik el a honfoglalás után

és nem lehet megkívánni minden izraelitától, hogy elmenjen a központi szentélybe Silóban vagy Jeruzsálemben, valahányszor húst akar enni.

Deut 12,20

vágyik. Itt a אוה tő *„piel”* alakját használja a Szentírás. Luzzatto szerint ennek más értelme van mint a *„hithpaél”*-nak, ez utóbbi esetben arról van szó, hogy a vágyakozó maga éleszti a vágyát (Num. XI,4.34), míg az előbbi alak azt fejezi ki, hogy az illető szenvedőleges szerepet tölt be, akaratán kívül, az ösztöne által vezetve kívánja meg a dolgokat. Ebből a versből következtetik bölcseink (Szifré; Chull. 84a), hogy az ember csak akkor egyen húst, ha nem tudja legyőzni lelkének vágyát utána (Hoffmann).

Deut 12,21

úgy, amint parancsoltam néked. Ez nem vonatkozhatik a 15. versre, mert ez esetben nem *perfectumot,* hanem jelen időt használna (v. ö. XI,8.13.22.27–28; XII,11 stb.). A hagyomány szerint a „megparancsoltam” a „levághatsz” igéhez tartozik. A Tórában azonban nem találunk előírást a *„sechita”* szabályaira vonatkozólag. Minden valószínűség szerint szóbeli hagyományt közölt Mózes erre nézve. Ez bizonyítaná tehát a תורה שבעל פה létezését már a mózesi korban (Hoffmann; l. még Szifré; Chull. 28a).

Deut 12,22

a szarvast és az őzet. Ezek tiszta állatok voltak, de nem alkalmasak áldozatok céljára, mert nem házi állatok; Lev. I,2.

egyformán ehet belőle. A rituális szempontból tisztátalan egyén nem részesülhet az áldozati állat húsából, de résztvehet a nem-áldozati étkezésben.

23–28. Óvás a vér élvezete ellen.

Ezt a törvényt említi Gen. IX,4 és előfordul Lev. XVII,11.14; XIX,26-ban. Az állatok levágásának módja és a hús besózása főleg azt célozza, hogy eltávolítsa a vért a húsból.

Deut 12,23

óvakodjál. Szószerint: „légy erős” (Az Imit régi fordítása); állj ellen a kísértésnek minden erőddel.

a vér a lélek. Lásd Lev. XVII,11.14.

ne edd a lelket a hússal. Ezt a rabbik úgy magyarázták, hogy nem szabad enni egy élő állat húsából vagy véréből; lásd Gen. IX,4. (Peszách, 22b; Chull. 102a; jer. Názir VI,1.)

Deut 12,24

Ne edd azt. A rabbik úgy magyarázták ezt és a következő, feleslegesnek látszó verset, hogy az a vér is tiltott, ami az állatban maradt, miután a vér kifolyása megszűnt (Keritóth 4b).

öntsd ki a földre. Ellentétben az áldozati állat (v. ö. 27. vers) vagy egy szárnyas vagy vadászat alkalmából elejtett állat vérével; ezeknek a vérét be kellett fedni; Lev. XVII,13.

Deut 12,25

hogy jó dolgod legyen neked és gyermekeidnek. Ibn Ezra azt állítja, hogy a vér élvezése demoralizáló hatással van az erkölcsre és a testi állapotra és ez káros hatással van a jövő nemzedékre.

Deut 12,26

amik lesznek neked. Azaz, amik kötelezők rád nézve.

amelyet kiválaszt az Örökkévaló. Noha a hús élvezése meg van engedve (20–22. vers), mindenféle ünnepélyes áldozatot csakis a központi szentélyben szabad bemutatni.

b) 29–31. Az istentisztelet jellemző vonásai.

Nemcsak az áldozás helye tekintetében különbözzenek az izraeliták pogány szomszédaiktól, hanem az istentisztelet módjában is. Különösen tartózkodniok kell az olyan undokságoktól, amelyek a pogány szertartásokat kísérik, mint például az emberáldozat. Az ilyen természetű figyelmeztetések „állandóan refrain-szerűen megszakítják Deuteronomium elbeszéléseit és törvényeit” (G. A. Smith).

Deut 12,30

tőrbe juss. Vagy: „kelepcébe kerülj”. Egyesek VII,25 alapján תוקש-re akarják kijavítani. Ez fölösleges (l. még Zsolt. IX,17; XXXVIII,13; CIX,11; I. Sám. XXVIII,9).

Hogyan is szolgálják ezek a népek stb. Ennek a figyelmeztetésnek jelentőségét megvilágítja Királyok II. könyvének elbeszélése (XVII,5 s köv.). Amint ezek az új települők Észak-Palesztinában követni akarták az előző lakosok istentiszteletének módját, épúgy az izraeliták is abba a kísértésbe eshetnek, hogy érdeklődjenek utána és kövessék azoknak a népeknek *minhág*-ját, akiknek az országában fognak lakni. Ez végzetes veszedelmet jelentene, még ha az utánzás csak a külső formákra vonatkozna is. Az idegen formával együttjárnának az idegen eszmék is.

Deut 12,31

minden utálatát. A kanaáni vallást erkölcstelensége és embertelensége tette útálatossá Isten szemében és ezért tette az izraeliták kötelességévé a kiirtását.

még fiaikat… is. Nem szólva egyéb emberáldozatokról; sőt még saját öreg szüleiket is megölték. R. Akiba elbeszél egy ilyen undok gyilkosságot, melynek ő maga tanúja volt (Szifré).

elégették tűzben isteneik előtt. Az emberáldozatot gyakorolták a régi görögök és rómaiak, a kelták, szlávok és skandinávok. Szokásban volt a régi germánok között is egészen a római időkig; el volt terjedve a régi sémi népek között is, különösen valamely nemzeti veszedelem vagy szerencsétlenség idejében. A legújabb ásatások Palesztinában, Gezerben, Taánákban és Megiddóban egész temetőket hoztak felszínre pogány oltárok körül, ahol nagy tömegben találtak gyermekcsontvázakat, amelyeken láthatók voltak a leölés és részleges elégetés nyomai.

Izráel küzdelme a vallásos érzésnek e borzalmas megtévelyedése ellen Izsák feláldozásának történetével kezdődik (lásd Gen. 182. l.) és folytatódott évszázadokon keresztül. A történelem keserű iróniája, hogy épp az a nép, amely évezredeken keresztül küzdött e borzalom ellen és amelynek vallása legszigorúbban tiltja a vér evését, kénytelen küzdeni a rituális gyilkosság és a vér vallási célra szolgáló használatának rettenetes vádja ellen. Még a huszadik században is akadt ilyen vád; elég ha a Beilis-pörre utalunk, amely Kievben játszódott le 1913-ban.

Deut XIII.

c) Törvény azok ellen, akik pogányságra csábítanak.

A kanaániták istentiszteletének természetes kísértésén kívül a vallástól való elpártolásnak más veszedelme is fenyegette az izraelitákat a hamis próféták, önámító vizionáriusok és gonosz emberek részéről.

Deut 13,1

ne tégy hozzá. Lásd IV,2.

„Folytonos változtatás megzavarná a Tóra egész rendszerét és azt a hitet keltené az emberekben, hogy nem isteni eredetű. De meg van engedve a bölcs embereknek, minden egyes nemzedék Szanhedrinjének, hogy „kerítést” vonjanak a Tóra intézkedései körül, azért hogy biztosítsák megtartásukat. Épígy megvan az a hatalmuk, hogy időlegesen felfüggesszenek a Tórában megszabott néhány vallásos kötelmet vagy hogy megengedjék azt, amit a Tóra tilt, ha rendkívüli körülmények vagy események ezt megkívánják. De egyetlen törvényt sem szabad *állandó* jelleggel megváltoztatni” (Maimonidesz).

Ez a tilalom a mai zsidóság számára nem csak elméleti érdekű. Azok a kísérletek, melyeket forradalmi törekvésű vallási vezetők kezdeményeztek, hogy a zsidóságot a mai idők viszonyaihoz

„hozzáalkalmazzák”, mind a hajótörést szenvedtek, mert ellenkeznek azzal a két paranccsal: *„ne tégy hozzá”,* és *„ne végy el belőle”.* Másrészt némelyek megkísérelték, hogy „könnyítsenek” a zsidó valláson olyan életbevágó törvények és hagyományok megszüntetésével, mint a szombat, a héber nyelv és Cijón szeretete. Mások meg hozzá akarnak adni a zsidó örökséghez olyan dolgokat, amelyek elhomályosítanák Isten egységének tanát és gyökeres eltávolodást okoznának a zsidó vallás alapelveitől.

2–6. A hamis próféta.

Deut 13,2

próféta. Hamis próféta. Maguk a próféták is használják a „próféta” szót „hamis próféta” értelmében. A hagyományos magyarázat szerint itt olyan prófétáról van szó, aki eleinte helyes úton haladt, csak később vált „hamis prófétává” (Szifré; Szanh. 90a).
álomlátó. A Szentírásban többször előfordul, hogy Isten kiválasztott szolgáival álmok útján érintkezik (v. ö. Num. XII,6); könnyen lehetséges, hogy valaki, aki álmot látott, ezt isteni izenetnek akarja tartani.
mutat neked jelet. Amint Jesája Áháznak felajánlotta (Jes. VII,11).
vagy csodát. Nem okvetlenül csoda, hanem megjövendölése valaminek, ami a jövőben fog történni.

Deut 13,3

mondván. Ennek a versnek ez az értelme: A jel vagy csoda bekövetkezett, amelyről beszélt, mondván: Ha az, amit jövendölök, bekövetkezik, szolgáljunk más isteneket.
amelyeket nem ismersz. V. ö. XI,28. Ezek Mózes szavai, nem tartoznak a „próféta” beszédéhez.

Deut 13,4

ne hallgass. Jobban kell bízni az észben, amely hamisnak jelenti ki tanúságát, mint a szemnek, amely a jelet látja (Maimonidesz).
próbára tesz benneteket. A jövendölés teljesülése nem bizonyíték az ember állítása mellett, hanem Isten próbára akar tenni, vajon ellen tudsz-e állani a legaljasabb csábításnak és képes vagy-e szembeszállni az ő kinyilatkoztatott akaratával. Jellemzően zsidó felfogás, hogy egy csoda megjelenését nem tekinti kétségtelen bizonyítéknak az eset igazsága mellett. Ha Sir George Adam Smith azt írja, hogy ez nincs összhangzásban a régi zsidóság hivatalos és népies gondolkozásával, nem veszi figyelembe a rabbik felfogását. Legjellemzőbb Rabbi Józsua ben Chananja híres vitája Rabbi Eliezer ben Hirkanosszal, amidőn kimondotta: „Nem hallgatunk a természetellenes megnyilatkozásokra” (אין אנו משגיחין בבת קול). A tiszta ész és a logika kell hogy döntsön a vallási kérdésekben is (Baba Mecia 59b; Berák. 52a; Peszách. 114b; Érúb. 7a; Jebám. 24a; Chull. 44a; l. még Peszách. 64b). Ezer évvel később Júda Hálévi és Maimonidesz szintén azt állították, hogy csodás cselekedetek nem tekinthetők az isteni küldetés feltétlen bizonyítékának.
hogy tudva legyen, vajjon. Ezek a szavak nem azt jelentik, hogy Isten tudni akarja, hogy szeretik-e Őt, mert hisz ezt tudja. Antropomorfizmus ez; a Szentírás „az emberek nyelvén beszél”. Ha az izraeliták nem bírják el a próbát, ez Isten iránti ragaszkodásuk gyengeségét bizonyítaná; de ha sikeresen megállanák, ez megerősítené hitüket.

Deut 13,5

Istenetek után járjatok. Ellentétben a 3. versben mondottakkal: „Járjunk más istenek után”.
parancsait… hallgassatok. Ellentétben a 4. verssel: „Ne hallgass e prófétának szavára”.

Deut 13,6

elpártolást. Azaz, hitehagyást.
kivezetett… kiváltott. Szószerint: „kivezet… kivált”. Mindkettő participiumban. A „kivezetés” és a „megváltás” még szinte folyamatban van.
Fellázított benneteket Ő ellene, aki megváltótok és megszabadítótok, aki egyedül érdemli meg Izráel osztatlan hűségét és örök háláját.

Hoffmann felhívja a figyelmet, hogy egyes nemzsidó teológusok ezeket a verseket (1–6) egy határozott történeti komplexumra vonatkoztatják. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezeknek a verseknek a megértését nem segítjük elő, sőt megnehezítjük, ha egy határozott személyre vagy vallásközösségre gondolunk, mert történetfeletti értelmük van. Izráelnek a három évezredet felülmúló történetében nem egy példa van arra, hogy el akarták csábítani Istenétől. Nem egyszer fordult elő, hogy el akarták tántorítani hitétől. Az ókornak éppúgy megvannak a maga sötét, szomorú epizódjai, amidőn Izráel hite kemény erőpróba elé állíttatott, mint a középkornak vagy az újkornak. Izráel hűsége Istenhez és a Tórához minden korban akadályokba ütközött. Izráel nemesen kiállta a próbát.

Gyötrelmekkel telt korszakain át
Izráel öröke egyre a szégyen,
a gyalázat, gettóknak szorítása,
csúfos ruha undora, sárga folt,
megbélyegzés és máglyáknak tüze
s korbácsoknak vértserkentő csapása
s csalárd csábítás, hogy hitet cseréljen.
(Browning.)

7–12. Kísértés a saját családjában.

A legszorosabb családi kötelék sem védheti meg a bűnös bálványimádót a büntetéstől.

Deut 13,7

anyád fia. Azaz, még ha saját anyád fia is. A vers olyan testvérekről beszél, akik nagyon szeretik egymást. A többnejűség idejében az egy anyától származó fiúk egymással bizalmasabb viszonyban voltak, mint atyjuknak másik feleségétől származó fiaival. „Mint gyakran máskor is, a Septuaginta és a szamaritánus szöveg félreérti a héber eredetit és közbeiktatja „anyád fia" elé ezeket a szavakat: *„atyádnak fia vagy…",* ami triviálisan hat" (König).
vagy leányod. Ezzel lezárja a vérrokonok sorát. Nagyon jellemző, hogy az atyát és anyát nem említi meg a lehetséges csábítók között (Bertholet).
kebledre ölelt hitvesed. Az Imit régi fordítása: „kebled felesége". Deutsch: „feleséged, ki öledben van", és hozzáfűzi magyarázatul: szószerint *„öled felesége,* értsd: *szeretett feleséged".*
lelked szerint való jóbarátod. Vagy: „felebarátod, aki olyan mint a lelked" (Az Imit régi fordítása). Deutsch: „felebarátod, kit úgy szeretsz, mint magadat".

Deut 13,8

közel… vagy távol. Kanaán vagy Babilón istenei vagy bármely más népé.

Deut 13,9

ne hajolj szavára. Vagy: „ne engedj neki" (Az Imit régi fordítása). „Szívednek hitével" (Ibn Ezra); azaz, ne engedd meggyőzetni magadat azzal, amit mond, még akkor sem, ha nem teljesíted, amit kíván.
ne hallgass reá. Ibn Ezra: „Tettekkel". Úgy, hogy áldozol idegen isteneknek.
ne leplezgesd őt. Azzal, hogy hallgatsz róla.

Deut 13,10

meg kell ölnöd őt. Nem úgy, hogy magad hajtod végre rajta az ítéletet, hanem a bíróság elé kell állítani a csábítót, hogy ott ítéljék el.
kezed legyen az első rajta. A halálbüntetés nyilvános végrehajtásánál, XVII,7 szerint. A terhelő tanúnak kell a felelősséget vállalnia, bármily nehezére esik az.
A zsidó történet egy esetet sem ismer, hogy vallási csábítás miatt meg kellett büntetni egy hamis prófétát vagy a család egyik tagját.

13–19. A bálványimádással beszennyezett város.

Deut 13,13

Ha majd hallod. Ha eljut hozzájuk a hír; de nem kell vadászni és kutatni eretnekség után.

Deut 13,14

alávaló emberek. Héberül: בני בליעל „Belial fiai”. A Szentírás többször használja ezt a kifejezést alávaló, elvetemült emberek megjelölésére, akiknek beszéde, gondolatai és cselekedetei gonoszok.
kiindultak. Azzal a szándékkal, hogy elcsábítsák testvéreiket.

Deut 13,15

te nyomozz. Gondos vizsgálatot kell végezni; a hírt teljesen bizonyítani kell, mielőtt vádat emelnek.

Deut 13,16

vesd tilalom alá azt. Az Imit régi fordítása: „kiirtva azt”. Deutsch: „pusztítsd el azt”. Lásd XX,17.

Deut 13,17

romhalom. Héberül: *tél;* v. ö. Józs. VI,17.26.

Deut 13,18

És ne tapadjon a te kezedhez semmi a tilalom alá vetett dolgokból. Ennek a tételnek sajátos szerep jutott a zsinagógában. A vagyonelkobzás szigorú tilalmában kell keresnünk annak okát, hogy ez a szigorú törvény gyakorlatilag soha alkalmazásra nem került a zsidóságon belül. Közreműködött ebben egy más törvény is, az, hogy a város elpusztításánál óvakodni kellett attól, hogy bármi is elpusztuljon, amin rajta van Isten neve. Ez annyira megy, hogy egy talmudi tekintély kijelentette, hogy ha *egy* ház van a városban, amelynek ajtaján rajta van a *mezuza,* akkor egy ilyen városon az elpusztítás parancsát nem lehet végrehajtani (Szanh. 113a). Egyébként megjegyzendő, hogy az e fejezetben előírt várospusztítás soha a valóságban nem került alkalmazásra, és a hagyományos szentírásmagyarázók szerint
עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות
„elpusztításra érett bálványimádó város soha nem volt és soha nem is lesz” (Tószefta Szanh. XIV,1). Ezek a szentírásmagyarázók abból a tényből indulnak ki, hogy korukig ilyen eset nem fordult elő. De hozzájárult e mondás megfogalmazásához az is, hogy a zsidó szentírásmagyarázók nem láttak ebben a törvényben mást, mint fenyegetést. A büntetés megjelölése inkább arra szolgál, hogy a bűn nagyságát jellemezze. A középkorban több ízben fordultak elő esetek, amidőn erre a bibliai szakaszra hivatkoztak, különösen a keresztes hadjáratok idejében. V. ö. Lea, History of the Inquisition in the Middle Ages I,107.154.

d) A szentség törvényei. (XIV–XV.)

A fejezet kezdő szavai bevezetésül szolgálnak az utánuk következő intézkedésekhez. Minthogy közeli kapcsolat van Isten és Izráel között, az Ő népe számára külön szabályok vannak, melyek megkülönböztetik más nemzetektől és folytonosan figyelmeztetik a szentség kötelességére.

Deut XIV

1–2. Pogány szertartások ellen.

Deut 14,1

Fiai vagytok ti az Örökkévalónak. V. ö. Exod. IV,22. „Sok régi nép hitt abban, hogy istenektől és félistenektől származnak. Csakhogy a viszonyt testinek képzelték. A héber Szentírásban azonban

Isten atyasága és Izráel fiúsága történelmi és etikai fogalom és Isten szeretetén, megváltásán és gondoskodásán alapszik” (G. A. Smith). Rabbi Júda értelmezése szerint Izráel gyermekei csak addig „Fiai az Örökkévalónak”, amíg engedelmeskednek az isteni akaratnak és elveszítik ezt a kiváltságot, ha engedetlenek. Ellenben Rabbi Meir véleménye az, hogy akár teljesítik fiúi kötelességüket, akár nem, sohasem szűnnek meg az Örökkévaló fiai lenni (Qidd. 36a).
Ne vagdaljátok meg magatokat. A gyász jeléül; lásd I. Kir. XVIII,28. Ne ejtsenek sebeket magukon fájdalmukban; először, mivel a testnek minden szándékos elcsúfítása meg volt tiltva; másodszor, mivel mint „Isten fiai” minden veszteségüket az Ő határozatának kell tekinteniök és ezért megnyugvással kell fogadni. A Talmud egy szép aggádát őrzött meg ezzel a tővel kapcsolatban: לא תתגדדו, „Ne bomoljatok pártokra”.
(לא תעשו אגדות אגדות). Maradjanak egységesek (Jebám. 14a); l. még Jer. XVI,6; XLI,5; XLVII,5.
ne tegyetek kopaszságot. Ez az elcsúfítás is pogány gyászszertartás volt; a levágott hajat néha eltemették a holttesttel, mint a halottnak nyujtott áldozatot. Hasonló tilalom szól a papoknak Lev. XXI,5; a Deuteronomiumban a törvénynek szélesebb körű alkalmazást adtak, hogy magába foglalja az egész népet, amely „a papok királyságát” alkotta.
szemetek közé. Azaz, homlokotokon, v. ö. VI,8.

Deut 14,2
szent népe. Lásd VII,6.

3–20. Tiszta és tisztátalan állatok, halak és madarak.

Az étkezési szabályok kettős célja világos. Elsősorban az, hogy Izráel legyen „szent”, azaz meg legyen különböztetve minden más néptől; és ezek a törvények nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy fenntartsák Izráel különválását. Másodsorban azokat az állatokat, amelyek el vannak tiltva, „útálatos”-nak nevezi; undokok és az étkezésre nem kívánatosak; lásd a bevezető jegyzetet Lev. XI-hez (92. l.).

Deut 14,4
ökör, juh és kecske. Lev. XI. fejezete általánosságban beszél az eltiltott állatokról és csak néhányat említ meg. Itt egyenként megnevezi az ehető állatokat.

Deut 14,5
őz… zemer. A vadak hét faja.
dámvad. A megfelelő héber név még I. Kir. V,3-ban fordul elő. Egyesek antilópnak is fordítják.
vadkecske. Az arab és a szír nyelvben megtaláljuk a megfelelő sémi szót. Az analógiák szerint eredetileg אנקו-nak hangzott e név.
antilóp. Vagy: „gazella”. Mint személynév szerepel a Szentírásban. (Gen. XXXVI,21 s köv.)
teó. Deutsch: „bivalynak” fordítja, mások: „antilópnak” l. még Jes. LI,20.
zemer. Deutsch „zergének” fordítja; mások „vadkecskére” gondolnak.

Deut 14,6
amely hasított patájú. Bővebb magyarázatul lásd Lev. XI,3.

Deut 14,7
ezeket ne egyétek. Ez és a következő vers megfelel Lev. XI,4–8-nak.
hasadt patájúak közül. A héber szövegben ez után a השסועה szó következik. A Szifré szerint ez is állatnév (l. még Chull. 60b; Bekóróth 6b).

Deut 14,9
ami a vízben van. A halakról szóló törvény itt rövidebb, mint Lev. XI,9 s köv.
11–20
A madarakról. Csak a tisztátalanokat említi meg itt. Lev. XI. kissé más sorrendben említi ezeket.

Deut 14,13

a rája. Lev. XI,14 nem említi ezt a madarat. Talán az ott említett דאה-val azonos. A Talmud szerint abban a versben és az itt említett nevek mind ugyanarra az egy madárra vonatkoznak, amelyet többféle néven ismertek (Chull. 63b).

Deut 14,20

tiszta szárnyast. Lev. XI,21 s köv.-ben különbséget tesz az olyan szárnyas csúszó-mászók között, amelyek négy lábon járnak „és szökőszáraik vannak a lábuk felett" és az olyanok között, amelyeknek ilyen szökőszáraik nincsenek. Az előbbit megehetik, az utóbbit nem. A Szifré szerint a nálunk szereplő „tiszta szárnyas" megfelel a Lev. XI,21-ben megengedett fajtáknak és az előbbi versben érintett állatok pedig Lev. XI,23-ban leírt tiltott csoportnak a megfelelői. Így tehát itt is a sáskafajtákra gondol.

Deut 14,21

dögöt. Héberül: נבלה. Ennek a héber szónak jelentése tulajdonképpen ez: „egy állat hullája, amelyet nem a *sechita* előírásai szerint öltek meg" (Hoffmann). Tehát nemcsak az olyan állatra vonatkozik, amely természetes halállal múlt ki, hanem arra is, amelyet lelőttek.
semmi dögöt. A hagyomány szerint a „semmi" (כל) szóból következik מריפה tilalma (Szifré).
a jövevénynek. Lev. XVII,15 szerint a *nevéláh* húsának evése egyaránt tisztátalanná teszi az izraelitát és a jövevényt. A Lev.-ben a „jövevény" szó azt a nem-izraelitát jelenti, aki prozelita lett a szó teljes értelmében *(gér cedek).* Az itt szereplő „jövevény, aki kapuidban van" (*gér saar,* vagy *gér tosáb*) olyan „jövevény" (idegen), aki Izráel vallási életén kívül marad, de aki magára vállalta, hogy megtartja a hét noachida-törvényt, amelyek kötelezők mindenkire, aki emberi társadalomban élni akar (Lásd Exod. 132. old.).
vagy add el. A Talmudban vita van arról, hogy vajon szószerint kell-e az itt mondottakat érteni és a „jövevénynek" csak ajándékozni („adni") szabad, az idegennek azonban „eladni" kell, vagy pedig mindkét igére mindkét főnév vonatkozik (Peszách. 21b).
Ne főzd meg. Lásd Exod. XXIII,19.

22–29. Tizedek.

Az évi termésnek egy tizedét el kell különíteni, és fölvinni a szentélybe, hogy ott elfogyasszák. Ez az úgynevezett „második tized", ellentétben azzal a tizeddel, melyet a leviták életfenntartására kellett adni; Num. XVIII,26 s köv.

Deut 14,22

vetésed minden terméséből. A következő vers megmagyarázza, hogy itt gabonáról, mustról és olajról van szó.
évről évre. Minden év terméséből külön kell megadni a tizedet.

Deut 14,23

az Örökkévaló, a te Istened színe előtt. Azaz a központi szentélyben.
hogy megtanuljad félni az Örökkévalót, a te Istenedet. Ez a bibliai mondat azt fejezi ki, hogy legyen eltelve az Istentől függés érzésével. Ez volt a célja annak, hogy az izraelita a szent városban egye meg ezt a tizedet. Beléje vési azt a gondolatot, hogy az évi termés Isten adománya. Azonkívül, „valószínűleg a tizedadásra kötelezett ember és családja nem képesek maguk elfogyasztani a „tizedet" és kényszerülve lesznek legalább egy részét annak jótékony célokra fordítani" (Maimonidesz).
24–27
Az izraelita, aki nagyon messze lakott a szentélytől, pénzzé tehette a tizedet és Jeruzsálemben vehetett érte, amit óhajtott és lakomázhatott Isten előtt háza népével és a levitákkal.

Deut 14,25

akkor tedd pénzzé. Vagy: „Akkor add pénzben" (Az Imit régi fordítása). Ezáltal a „tized" szentsége átmegy a pénzre (Hoffmann).

Deut 14,26

részegítő italra. Héberül: בשכר. „Többször megpróbálták bizonyítani, hogy a Szentírásban előírt és dícsért bor nem volt részegítő ital. Ez a vers ellentmond ennek” (G. A. Smith).
házad népe. Szószerint: „házad” (Az Imit régi fordítása).

Deut 14,27

És a levitát. V. ö. XII,12.19.

28–29. A szegény-tized.

Ezt a két szombatév közötti idő harmadik és hatodik évében kellett leróni a második tized helyett, amelyet vagy pénzbeli értékét Jeruzsálemben kellett elfogyasztani. Ezekben az években azt, ami megfelelt a második tizednek, otthon kellett tartani a szegények számára. A harmadik évet „a tized évének” nevezték (XXVI,12).

Deut 14,28

végével. Itt nem ugyanazt jelenti, mint XV,1-ben. Inkább azt jelenti: „vége felé” vagyis miután behordták az aratást.
vidd ki. Vagy: „válaszd el” (Deutsch).
minden tizedét. Az első és második tizedet.
add le. Az Imit régi fordítása: „tedd le”. Deutsch: „hagyjad”. Azaz bocsásd a leviták és a szegények rendelkezésére.

Deut 14,29

a levita. Ő elviszi az első tizedet, ami őt illeti; Num. XVIII,21.
a jövevény, az árva és az özvegy. Ezek gyámoltalanok, tehát ők kapják a szegény-tizedet.
jóllakjanak. Mivel gyámoltalanok, bőségesen el kell őket látni.
megáldjon téged. A szegény-tized célja, megtanítani arra az üdvös kötelességre, hogy az ember gazdagsága csak akkor jelent valóban áldást, ha másoknak is jut belőle, mások is részesülnek annak örömeiben. A gazdagság élvezése, ha az illető nem gondol a szükségben levők segítésére, nem ad állandó megelégedettséget; az ilyen életen nincs áldás.

Deut XV.

Az elengedés éve.

Minden hetedik év legyen az adósságok elengedésének éve; ez azonban ne legyen ok arra, hogy erre már előre számítva egyáltalán ne adjanak kölcsönt. Épígy az egyéni szolgálat hetedik éve hozza meg a szabadságot a héber szolga számára és gazdájának bőkezűen meg kell ajándékoznia a fölszabadult rabszolgát.

1–11. Az adósságokról.

Deut 15,1

Minden hetedik év végén. Szószerint: „Hét év végével” (Az Imit régi fordítása). L. még Jer. XXXIV,14.
tégy elengedést. Vagy „rendezz elengedést” (Deutsch). Héberül: תעשה שמטה. Az elengedés kétféle volt: 1. A földet nem volt szabad bevetni; lásd Exod. XXIII,10 s köv.; Lev. XXV,2 s köv.; 2. a kölcsön elengedése.

Deut 15,2

az ő követelését, amit követelhet. Vagy: „az adósságot, amit hitelezett” (Az Imit régi fordítása).

ne hajtsa be felebarátján és testvérén. Az Imit régi fordítása: „ne szorítsa felebarátját és testvérét”. Ne követelje a fizetést. Ez a törvény földművelő társadalom számára készült, ahol minden családnak megvolt a maga gazdasága. Kölcsönt csak valamely szerencsétlenség esetén vettek fel. Tehát a kölcsön inkább jótékonyság volt, mint üzlet. A körülmények teljesen megváltoztak, midőn a gazdasági élet bonyolultabb lett és az emberek kereskedéssel kezdtek foglalkozni. Az üzleti életben felvett kölcsön egészen más jellegű volt és eltörlését nem lehetett erre a törvényre hivatkozva követelni. Tehát időszámításunk első századában Hillél egy olyan intézkedést léptetett életbe, amely szerint az elengedés éve nem érintette az olyan adósságokat, amelyeket bejelentettek a törvényszéknél az elengedés évének megkezdése előtt. A hitelező biztosíthatta követelését az elveszés ellen, ha megjelent a *Béth Din* előtt és ezt a nyilatkozatot teszi: „Kijelentem előttetek, e törvényszék bírái előtt, hogy be fogom hajtani minden követelésemet, amivel N. N. tartozik, bármikor kívánom”. Ezt az intézkedést *proszbol*-nak nevezték. (Lásd, Blau, Prosbol im Lichte der griechischen Papyri und der Rechtsgeschichte. Festschrift zum 50 Jährigen Bestehen der Franz-Josef-Landesrabbinerschule in Budapest, 1927.)

testvérén. T. i. izraelita honfitársán.

kihirdették az elengedést az Örökkévaló előtt. Azaz, az Ő tiszteletére, mert minden vagyon és gazdagság az Ő ajándéka (Ibn Ezra).

Deut 15,3

Az idegenen. A héber szó *nochri,* megkülönböztetendő a *gér*-től. Az „idegen” csak kereskedni jön Palesztinába. Reá nem nehezednek terhek sem (Exod. XXIII,10 s köv.), amelyek a hetedik évvel járnak, érthető tehát, hogy a vele járó esetleges előnyöket sem élvezi. Figyelemreméltó, hogy a Tóra nem mondja, hogy a hitelező köteles pénzét követelni; csak megteheti, ha akarja.

engedje el kezed. Úgy is magyarázták, hogy a fizetést nem volt szabad követelni, de ha az adós önként felajánlotta, elfogadhatta.

Deut 15,4

Bizony nem lesz közötted szűkölködő. Ez az ideális állapot akkor valósul meg, ha az 5. versben foglalt követeléseket teljesítik. Tehát nincs ellentétben a 11. vers kijelentésével: „nem fog kifogyni a szűkölködő az országból”.

Deut 15,5

hogyha hallgatsz. Szószerint: „Csak ha hallgatsz” (Az Imit régi fordítása).

Deut 15,6

amint megígérte neked. Lásd VII,13; Exod. XXIII,25; Lev. XXVI,3 s köv.

kölcsön adsz majd. Ez, épúgy mint a 4. vers, feltételes ígéret, amely valószínűleg épúgy nem valósulhat meg, mint az, hogy „nem lesz közötted szűkölködő”. A zsidók, míg hazájukban laktak, aránylag keveset foglalkoztak kereskedelemmel és pénzkölcsönzési ügyletekkel. Ezek a foglalkozási ágak a szétszóródás évezredeiben váltak népszerűvé közöttük. Ez természetes is. Idegen országokba kerülve, kevéssé tudtak az „őstermelők” közé beilleszkedni. Leginkább városokban helyezkedhettek el és csak olyan kereseti pályákon próbálkozhattak, ahol ők maguk teremtettek új lehetőségeket. Csaknem ugyanolyan mértékben, amennyire a kereskedelem és pénzügy területein szerepelnek, találkozunk velük más „városi” pályákon is, például a kis- és nagyiparban: a középkorban az orvosi pályán, a legújabb és az újkorban pedig csaknem az összes „szabad pályákon”. Érdekes tünet a keresztény középkorban, hogy a pénzkölcsönzést tudatosan a zsidókra bízták, mert a hithű keresztények nem akartak egymástól kamatot szedni, viszont az ezzel járó haszonról sem szerettek volna lemondani, így tehát zsidó közvetítéssel adták ki a pénzüket kamatra.

7–11

Figyelmezteti az izraelitát, nehogy az elengedés évének közeledése akadályozza őt abban, hogy segítsen szűkölködő testvérén.

Deut 15,7

bármelyik kapudban. Azaz bármelyik városodban (v. ö. XII,12). A Szifré erre alapítja ezt a szabályt: „Saját városod szegényein előbb kell segíteni, mint más városéin”.

országodban. A Szifré itt is kiemeli, hogy előbb kell a Szentföldön lakó szegényen segíteni, mint a Palesztinán kívül lakó izraelitán.

Deut 15,9

szemed könyörtelen volna. Vagyis: megtagadnád a segítséget arra gondolva, hogy nem kapod vissza a kölcsönt.

ellened kiált az Örökkévalóhoz. Isten hallja azoknak a kiáltását, akikkel rosszul bánnak; v. ö. Exod. XXII,22.

Deut 15,10

ne legyen irígy a szíved. Vagyis: ne add rosszkedvűen a kölcsönt; v. ö. Példd. XIX,17: „Az Örökkévalónak ad kölcsön, aki könyörül a szegényen és tettét megfizeti néki”.

Deut 15,11

Mert nem fog kifogyni a szűkölködő az országból. Lásd a 4. verset.

12–18. A rabszolgák szabadonbocsátása.

Az ember olyan súlyos helyzetbe kerülhet, hogy kölcsönnel sem segíthet már magán. Hogy a nyomortól megszabaduljon, eladhatta magát a zsidó ember egy időre, ami alapjában véve azt jelentette, hogy egy másik háztartás tagja lett, ahol munkájával szerzi meg élelmét és lakását. A bibliai rabszolgaság egészen más volt, mint Görögországban vagy Rómában. A gazdának többféle kötelessége volt a rabszolgával szemben és ha kegyetlenül bánt rabszolgájával, ha egy fontos testrészét sértette meg, a rabszolga azonnal visszanyerte szabadságát. Lásd Lev. 284. l.
Hat évi szolgálat után felszabadul a rabszolga és gazdája köteles ekkor a felszabadultat bőségesen ellátni minden szükségessel, hogy új életet kezdhessen. Ez jellemző a Tóra emberséges gondolkozására a rabszolga iránt.

Deut 15,12

Ha eladja magát. Ez azt mondja, hogy a héber ember eladhatja magát. A Talmud szerint a Szentírás itt arról az esetről szól, ha egy embert a bíróság ad el, mert rablást követett el és nem képes visszatéríteni az elrablott tárgy árát (Qidd. 14b); Exod. XXII,2.

héber nő. Ez kiegészítés az Exod. XXI,1–6-ban közölt törvényhez és azt állapítja meg, hogy egyforma bánásmódban kell részesíteni a férfit és a nőt. L. még Exod. XXI,7 s köv.

Deut 15,14

Juttass neki. Az Imit régi fordítása: „Meg kell őt ajándékoznod”. Az eredeti értelme: tégy a nyakára (ענק) egy ajándék-láncot (l. még Zsolt. LXXIII,6); ebből keletkezett az általános „megajándékozás”, „juttatás” értelem. Bőségesen adj neki, necsak a törvény betűinek engedelmeskedjél.

juhodból, szérűdből és présházadból. A felszabadított rabszolgát úgy kell megsegíteni, hogy új életet kezdhessen. Ez az elv (העניקה) része lett a zsidó szociális etikának.

Deut 15,15

Egyiptom országában. Jusson emlékezetedbe, hogy te is isteni kegyelemnek köszönheted szabadságodat; v. ö. XVI,12.

Deut 15,16

Nem megyek el tőled. Erről és a következő versről lásd Exod. XXI,5 s köv.

Deut 15,17

az ajtón. Lehet, hogy a héber szó a fülcimpát jelenti.

Szolgálóddal is így tégy. A Szifré így magyarázza: „Ez arra vonatkozik, hogy *„juttass neki”* (14 v.). Azt mondhatnád, hogy ez arra is vonatkozik: végy egy árt és szúrd át fülén és az ajtón. De midőn a Tóra azt mondja: *ha ő így szól hozzád,* csak a hímnemű névmást használja a nőneműt nem. Tehát a rabszolganő eltávozik a hetedik évben és nem szúrják át a fülét.

Deut 15,18

kétszeres béridejét. Az Imit régi fordítása: „kétszeres bérét”. Deutsch: „kettős béreért”. A gazdának kétszer annyit ér egy ilyen szolga, mint egy béres. A rabszolga a háztartás tagja, tehát munkáját éjjel-nappal igénybe vehette.

19–23. Az elsőszülöttekről.

Ennek a résznek, amely a barmok elsőszülöttségével foglalkozik, a XIV,22–29 után kellett volna következni, ahol a tizedről van szó. De az utolsó versek a szegény-tizedet említették meg, tehát a szegények dolgával foglalkozik ennek kapcsán az utána következő rész.

Deut 15,19

Minden elsőszülöttet. Az elsőszülöttek feláldozásáról lásd Exod. XIII,2.

Deut 15,20

évről-évre. Az áldozást nem szabad elhalasztani egy éven túl. Ez nem ellenkezik azzal, amit Exod. XXII,29 mond: „a nyolcadik napon szenteld nekem”, mert a Mechilta ezt úgy magyarázza, hogy a nyolcadik naptól kezdve; v. ö. Lev. XXII,27.
házad népe. Szószerint: „házad” (Az Imit régi fordítása).

Deut 15,21

És ha hiba van rajta. Az elsőszülöttekről szóló törvénnyel foglalkozik Lev. XXVII,26 is; ott meg van tiltva az elsőszülöttet bármily más célra szolgáló áldozatul használni. Ugyanígy Num. XVIII,17 s köv., ahol kijelenti, hogy az elsőszülöttek húsa a papot illeti. Ezek a szavak: „az Örökkévaló, a te Istened színe előtt fogyaszd el” arra a személyre vonatkoznak, aki jogosítva van azt megenni, t. i. a pap, amint az elő van írva a Numeri-ban. Minthogy a Deuteronomium a Pentateuchus előző könyveinek folytatása, Mózes hallgatói nagyon jól tudták, hogy ki egye meg az elsőszülöttet, amint azt már előbb elrendelte (Hoffmann).

Deut XVI.

e) A három zarándokünnep.

Arról, hogy évente háromszor a szentélyhez kell zarándokolni, már többször volt szó: Exod. XXIII,14 s köv.; XXXIV,18 s köv.; Lev. XXIII,4 s köv. és Num. XXVIII,16 s köv. A Deuteronomiumban azért ismétli újra ezeket a törvényeket, mert ki akarja emelni a központi szentélyt, ahol Izráelnek gyülekeznie kell ezeken az ünnepeken. Ezeknek a zarándokünnepeknek kettős a jelentőségük. Mindegyiknek van valami fontos kapcsolata a nemzet múltjával és egyúttal összefüggésben vannak a földművelő év három évszakával. „Figyelembe kell venni a három ünnep gazdasági jelentőségét. Ez megerősíti azt a tényt, hogy Izráel valamikor földművelő nép volt és hogy kereskedő jellege nem veleszületett tulajdonság, mint általában hiszik, hanem a későbbi korok kedvezőtlen körülményeinek eredménye. Nekünk is és a világnak is jó emlékezetébe juttatni, hogy népünk történetének van földhöz kötött, idillikus oldala is” (M. Joseph).

1. A peszach.

Deut 16,1

a kalászérés. Héberül: אביב. Mahler professzor kimutatja, hogy ez az egyiptomi *„epiphi”* hónapnévvel azonos. Később *„niszan”*-nak nevezték ezt a hónapot.

a te Istenednek Tiszteletére.

éjnek idején. Num. XXXIII,3 említi, hogy „a peszach után való reggelen mentek ki Izráel fiai”. A felszabadítás éjjel történt (Exod. XII,31), azonban a kivonulás csak a peszach-áldozást követő nap reggelén kezdődött.

Deut 16,2

És áldozd. Az izraeliták számára az Isten iránt kifejezendő hála természetes módja volt az oltáron bemutatott áldozás.

juhot és szarvasmarhát. Exod. XII,3 s köv.-ben az a rendelkezés, hogy bárány legyen a peszachi áldozat; azonban ez a korlátozás csak erre a különös alkalomra szólt, nem a templomban évenként bemutatandó áldozásra. Más magyarázat szerint a bárány szolgált peszach-áldozatul, a szarvasmarha pedig ünnepi áldozatul. Ezt megerősíti II. Krón. XXXV,7 s köv. Ennek a fejezetnek 13. verse megmondja, hogy a peszach-áldozatul szolgáló bárányt „megsütötték tűzön, rendelet szerint” és a szarvasmarhákat, amelyek „szent áldozat” voltak, megfőzték a fazekakban. Ez tilos volt a peszach-áldozattal kapcsolatban, de meg volt engedve az ünnepi áldozásnál.

Deut 16,3

mellette. T. i. a peszach-áldozat mellett.

a sanyarúság kenyerét. Így nevezik, mert amikor készítették, a nép nagy bajban és nyomorúságban volt, miután hirtelen kellett eltávozniok Egyiptomból (Exod. XII,34.39). De természetes eszmetársítás révén kapcsolatban van az egyiptomi szolgasággal is.

sietséggel. A körülmények, amelyekkel kiköltözésük össze volt kapcsolva, lehetetlenné tették az izraeliták számára azt a gondolatot, hogy szabadságukat saját erejüknek köszönhetik.

Deut 16,4

nálad. A hagyomány szerint ez azt jelenti, hogy a *„te”* kovászodat nem láthatod, de láthatod a másét (Szifré; Peszách. 5b).

az előző napon este. Szószerint: „este, az előző napon” (Az Imit régi fordítása). Az az este, amelyen az első nap kezdődik, vagyis niszán hó 14-e. Az „este” szó nem azt jelenti, hogy az áldozatot éjjel kellett bemutatni, hanem estefelé.

reggelig. Az ünnep második napján (niszán 16-ika); ez a tilalom az ünnepi áldozatra (חגיגה) is vonatkozik.

Deut 16,5

kapuid egyikében. Ismétli a törvényt, nehogy az izraelita azt gondolja, hogy ugyanúgy kell eljárnia, mint a felszabadulás éjszakáján, midőn mindegyik családfő házának bejáratánál vágta le a bárányt és vérével bekente a kapufélfát.

Deut 16,6

a helyen. A szamaritánus szöveg במקום-ot olvas. Ez azonban fölösleges, mert az אל szó gyakran על értelmében használtatik.

Deut 16,7

Süsd meg. Szószerint: „Főzd meg”; l. még II. Krón. XXXV,13; Tószafóth Chull. 96b. s. v. אבל.

reggel. Niszan hó 16-án.

menj haza sátraidba. Azaz, otthonodba, vagy a zarándokok ideiglenes lakásába Jeruzsálemben (Ehrlich).

Deut 16,8

Hat napon át. A 3. versben és Exod. XIII,6 s köv. versekben a parancs úgy szól, hogy hét napon át kell kovásztalant enni. Többféle módon próbálták összeegyeztetni ezt a két intézkedést. A legegyszerűbb, ha ezt a verset kapcsolatba hozzuk a megelőzővel. Miután elhagyták a szent várost,

még hat napig kell kovásztalan kenyeret enni. A rabbik ezekből a részekből azt a következtetést vonták le, hogy csak az ünnep első napján kötelező a kovásztalan kenyér evése; a többi hat napon nem szabad az izraelitáknak kovászos kenyeret enni, de nem köteles enni kovásztalant. Nem vét a törvény ellen, ha például gyümölcsöt eszik helyette (Rási; Peszách. 120a).
a hetedik napon. A peszach hetedik napján.
A peszach a legfontosabb történelmi ünnep, egyúttal Izráel nemzeti életének kiindulópontja és vallási eszméinek forrása. A bibliai korban látjuk, hogy különös ünnepélyességgel ülték meg a nemzeti élet fontosabb fordulóinál; így a vallási megújhodás korában, olyan jámbor királyok uralkodása alatt, mint Hizkija; II. Krón. XXX és Jósia, II. Krón. XXXV.

9–12. A hetek ünnepe.

Deut 16,9
attól fogva, hogy kezdenek sarlót vinni az álló gabonába. Vagy: „amikor bocsátod a sarlót a vetésre” (Deutsch). Lásd Lev. XXIII,15.

Deut 16,10
a hetek. Héberül: שבעות. Exod. XXIII,16 „az aratás ünnepének” nevezi, Num. XXVIII,26 „a zsengék ünnepének”, földművelési fontosságára célozva.
A liturgiában זמן מתן תורתנו-nak, a „Tóra-adás napjának” nevezik, ami a szinaji kinyilatkoztatásra utal. Így tehát a természettel és a történelemmel egyaránt kapcsolatban áll.
kezed tehetségéhez mért önkéntes felajánlással, amelyet adsz. Az Imit régi fordítása: „kezed felajánlásához képest, melyet adsz”. Deutsch: „szabad ajándékkal, melyet vagyonodhoz képest felajánlsz”. Vagyis az áldozó vagyoni viszonyainak megfelelő adományt. Peszachkor az izraelita adománya meg volt szabva, a Hetek ünnepén mindegyik zarándok annyit adott, amennyit saját megítélése szerint adhatott.

Deut 16,11
És örülj. V. ö. XII,12; XIV,29. Az ember kötelessége, hogy vidám legyen és szívből örüljön az ünnepeken, ő és felesége, gyermekei és akik tőle függnek. Tedd boldoggá a gyermekeket, adj nekik édességet és diót, az asszonyoknak végy ruhát és ékszert tehetséged szerint. Az is kötelességed, hogy adj ételt az éhezőnek, az árvának és az özvegynek és más szegényeknek (Sulchán Árúch).

Deut 16,12
rabszolga voltál Egyiptomban. „Azért szabadítottalak ki Egyiptomból, hogy teljesíthesd ezeket a parancsolatokat” (Rási a Mechilta di Rabbi Simeón ben Jóchai alapján).
A Sábúóth tulajdonképpen a peszach befejezője (עצרת). Némelyik ritusban felolvassák Ruth könyvét, amely pompás képet rajzol a régi Palesztina földműves életéről. Egyes gyülekezetekben az is szokás, hogy Sábúóth éjszakáját virrasztással töltik – miként a Hósaná Rabbát megelőző éjszakát – és a Tórából, a prófétákból és a rabbinikus irodalomból olvasnak fel részleteket. Az erre a célra szolgáló könyv תקון ליל שבעות néven ismeretes. Általánosabb szokás, hogy ezen az ünnepen a zsinagógát virágokkal és növényekkel díszítik; lásd Lev. 248. l. Sábúóth ünnepén vezették be először a zsidó gyermeket a zsidó vallás és a héber nyelv tanulmányozásába.

13–15. A sátrak ünnepe.

Deut 16,13
A sátrak ünnepét. A név magyarázatát lásd Lev. XXIII,42; Exod. XXIII,16 és XXXIV,22 „betakarítás ünnepének” nevezi.

Deut 16,15

Hét napon át. Érdekes, hogy a Tóra itt nem említi a *Semini Acerethet,* a nyolcadik napot, miként ez Lev. XXIII,36-ban történik. Ennek említése valószínűleg azért marad el, mert itt nem sorolja fel az összes ünnepeket, hiszen Rós Hasáná és Jóm Kippur sem kerülnek szóba. Talán amiatt nem említik, mert a hagyomány szerint a *Semini Acereth*-et külön ünnepnek (רגל בפני עצמו) tekintetik. Viszont erre az ünnepre külön nem kellett felzarándokolni. Aki már Jeruzsálemben töltötte a „sátrak ünnepét", természetesen ezt a napot is ott ünnepelte meg.
légy mindíg vidám. Minthogy ez az ünnep egybeesett a betakarítási munkálatok befejezésével, érthető, hogy ekkor zarándokoltak legtöbben fel Jeruzsálembe. Egyébként a talmudi irodalomban, ha a חג nevet említik, akkor a „sátrak ünnepét" értik ezen.
Vidám hangulat volt mindíg jellemző vonása a sátrak ünnepének. A szentély fennállásának idején a papok lulávval és eszroggal kezükben jártak az oltár körül és a sófár hangjai mellett énekelték: „Ó Örökkévaló, segíts csak, ó Örökkévaló, boldogíts csak!" (Zsolt. CXVIII,25). A legnagyobb lelkesedést a vízmerítés szertartása keltette. Erről a Misna azt mondja: „Aki nem látta a vízmerítéssel kapcsolatos vigadozást, nem látott igazi vígságot életében" (Szukká V,2). Jámbor és elismert emberek fáklyákkal kezükben táncoltak, a leviták és a nép dalokat és himnuszokat énekeltek fuvola, hárfa és cimbalom kísérete mellett.
A későbbi fejlődés folyamán a „kilencedik nap", – amely tulajdonképpen a *Semini Acereth,* a nyolcadik nap ismétlése naptári kétségek felmerülése miatt – שמחת תורה néven nagyon népszerűvé vált, mert ezen a napon fejezték be a Tóra utolsó hetiszakaszát és kezdték el ismét *Berésith* szidrájának olvasását. A középkorban szokássá vált, hogy kiemelik az összes Tóra-tekercseket a szekrényből és körmenetben körülviszik a zsinagógában. Mivel zsidó szülőknek mindíg volt gondjuk arra, hogy gyermekeikben ébren tartsák a vallás iránti szeretetet és érdeklődést, ezt a napot a gyermekek ünnepévé tették. Némely zsinagógában felhívták a gyermekeket a Tóra felolvasásához. Gyümölcsöt és édességet osztottak ki köztük.
Az ünnepélyes körmenetben is résztvesznek, héber szavakkal és vallásos jelképekkel díszített zászlócskákkal követik a Tórát körülhordozó felnőttek menetét.
„És így, változó körülmények között, évszázadokon át megmaradt a „sátrak ünnepének" vidám hangulata. Régen mint az aratást kísérő vígság, majd mint az istentisztelet szerezte öröm, majd pedig mint győzelmes hódolat a Törvény, Izráel elidegeníthetetlen elsőszülöttségi joga előtt, ahonnan *vígsággal merít vizet az üdv forrásából*" (H. M. Adler).

Deut 16,16
Évenként háromszor. Ennek a versnek tartalma előfordul még Exod. XXIII,14–17 és XXXIV,23.
üresen. Azaz áldozat nélkül.

V. Sófetim. (XVI,18–XXI,9.)

Deut XVI. 2. A nép kormányzása. (XVI,18–XVIII.)

Ez a rész intézkedéseket tartalmaz a bírák, a király, a papok és a próféták felől, akik mind a héber állam tisztviselői, illetve szellemi vezérei.

a) Bírák és igazságszolgáltatás.

18–20

Intézkedni kell a rendezett polgári közigazgatás dolgában. Az igazságszolgáltatás legyen független, könnyen elérhető és teljesen pártatlan; v. ö. II. Krón. XIX,5–11.

Deut 16,18

Bírákat. Helyi világi tisztviselők, akik ítéletet hoznak.
felügyelőket. Vagy: „tisztviselőket” (Az Imit régi fordítása); héberül: *sóterim;* lásd I,15.
minden kapudban. Vagy: „az összes kapuidban”. A törvényszéki tárgyalások rendesen a város kapuiban folytak le.
törzseid szerint. Azaz, minden törzsnek saját városában.
igaz ítélettel. A bírák legyenek hozzáértők és pártatlanok és ne válasszák őket társadalmi vagy családi okokból; lásd I,13.

Deut 16,19

El ne hajlítsd. Ezek a parancsok egyesszámban vannak, mintha egyenként szólnának minden bírónak (Ibn Ezra). V. ö. Exod. XXIII,6.
ne tekints személyt. Az Imit régi fordítása: „ne ismerj tekintélyt”. A héber szólásmód azt jelenti, ne légy részrehajló; v. ö. Lev. XIX,15. Teljes becsületességgel kell az ügyet meghallgatni, akár kicsiny, akár nagy összegről van szó, a peres fél akár szegény, akár gazdag (Szanh. 8a). A rabbik azonban elrendelték, hogy kivételt kell tenni az árva esetében, akinek ügyét elsősorban kell meghallgatni; azután az özvegyét; továbbá egy nő ügyét előbb kell meghallgatni, mint egy férfiét (Sulchán Áruch, Chósen Mispát XV,2). A bíró mindenkit türelemmel és udvariasan hallgasson meg. Óvakodnia kell attól a kísértéstől, hogy igazságtalan ítéletet mondjon a szegény iránti szánalomból. „A bíró ne mondja: Ez az ember szegény, ellenfele gazdag és az utóbbinak kötelessége rajta bajában segíteni. Tehát a gazdag ellen fogok dönteni és így segítek a szegényen, anélkül, hogy alamizsnát kelljen elfogadnia. Azt se mondja a bíró: Hogyan szégyenítsem meg a gazdagot egy ilyen kis összeg miatt. Az ő javára fogok dönteni, de azután megmondom neki, hogy ajándékozza oda az összeget a szegénynek.” (Szifra Lev. XIX,15.) Lásd Exod. XXIII,3.
megvesztegetést. Vagy: „ajándékot”. A bírónak tilos bármiféle ajándékot elfogadni; lásd XXVII,25. Keleten igazságos bírónak tartották azt, aki csak attól a féltől fogadott el ajándékot, akinek igaza volt, a zsidó hagyomány szerint még ilyen esetben sem fogadhat el a bíró ajándékot (Szifré).
megvakítja a bölcsek szemét. A tények és mellékkörülmények tekintetében, s a bíró végül mégis akaratán kívül az ajándékozó félnek fog igazat adni (Ketúb. 105. ab).
az igazak szavait. Azokét, akik különben igazságosak volnának. Deutsch hozzáfűzi magyarázatul: „értsd: a bírák szavait, akiknek igazaknak kell lenniök”. Egyesek a „szavai” helyett „pöreit” fordítanak. Eszerint azt jelentené ez a kitétel, hogy a megvesztegetés eredményeként annak a kárára dől el a pör, akinek igaza van.

Igazságot, igazságot kövess.

Deut 16,20

Igazságot, igazságot. Vagy: „ami mindenesetre igazságos”, vagy „igazságot, csak igazságot”. Héberül: צדק צדק תרדף. Az *„igazság”* szó megkettőzése a leghatásosabban hangsúlyozza az igazságosság magasztos kötelességét. „*Igazságot,* akár hasznodra vagy károdra szolgál, akár szóban vagy cselekedetben, akár zsidóval vagy nem-zsidóval szemben” (Bachja ben Aser). Egy chaszid rabbi mondotta, hogy ez a felszólítás: „igazságot, igazságot” magában foglalja ezt is: „Ne használj igazságtalan eszközöket, hogy biztosítsd az igazság győzelmét” – mély értelmű szavak ezek. Az ember nehezen érti meg, hogy az igazság elég erős és elég magasztos ahhoz, hogy győzedelmeskedjen az igazságtalanság fölött segítség nélkül is. A próféták szemében az igazság isteni, ellenállhatatlan erő. Jesájánál például a צדקה szó kettős értelmű: „igazság” és „győzelem”, azaz, az igazság győzelmét jelenti a földön; lásd 504. l.
igazságot kövess. Ezt a szenvedélyes kifejezést a Tóra emberséges törvényhozása alapgondolatának tekinthetjük és benne tükröződik vissza a zsidó lélek vágyakozása a szociális igazságosság után.

Ugyanezt a vágyat juttatják kifejezésre Izráel prófétái, zsoltárosai és bölcsei. „Hadd hömpölyögjön mint a víz a jog s az igazság, mint a tartós patak” kiált fel Ámósz (V,24). Az igazság nem az egyetlen etikai tulajdonság, amelyet Isten az embertől kíván, hanem a legmagasabb rendű tulajdonság. „Igazság és jog trónod talapzata” mondja a zsoltáros (LXXXIX,15); ezen nyugszik a monoteizmus gondolata.
Meg kell jegyezni, hogy az igazság eszméje a héber gondolkodásban egészen más, mint a görögben. Platon Köztársaságában, például, a társadalom harmonikus berendezését jelenti, aminek következménye, hogy minden emberi szeg megtalálja a számára alkalmas lyukat, úgyhogy akik alacsonyrendű munkát végeznek, legyenek megelégedve, hogy ezt felsőbbségük köteles szolgálatában végezhetik. Kiemeli az emberi természet egyenlőtlenségét, míg a héber felfogás az igazságról az egyenlőséget hangsúlyozza. Ha meg akarjuk érteni az igazság eszméjét Izráelben, arra kell mindíg gondolnunk, hogy az ember Isten képére van teremtve, hogy minden emberi lényben van egy isteni szikra és hogy minden egyes emberi élet szent és nagy érték. Tehát az emberrel nem lehet úgy bánni, mint egy árucikkel, mint személyiséget kell kezelni; és mint személyiség minden emberi lény jogosan igényt tarthat az életre, a megbecsülésre és munkája gyümölcsére. *Az igazság a tisztelettől áthatott megbecsülése mások személyiségének és elidegeníthetetlen jogainak;* épígy az igazságtalanság legszembetűnőbb megsértése mások egyéniségének (F. Adler). A zsidóság azt követeli, hogy az emberi személyiséget tisztelni kell minden emberi lényben; a pogány hadifogoly nőben, a bűnösben, sőt még a törvényszék által halálra ítéltben is. A gonosztevőre kiszabott korbácsütéseket szigorúan korlátozni kell, nehogy megbecstelenítsd testvéredet (XXV,3); és ha megérdemelte, hogy akasztófa-halálra ítéljék, emberi méltóságát még mindíg tisztelni kell: testét nem szabad éjjelen át az akasztófán hagyni, hanem el kell temetni még azon a napon (XXI,23). Láthatjuk tehát, hogy míg Görögországban az igazság eszméje a harmóniával rokon, a hébereknél a szentséggel rokon.
Jesája (V,16) kijelentése minden időkre szól האל הקדוש נקדש בצדקה. „A szent Isten megszenteltetik az igazság által”. Összefoglalva, ahol nincs igazság, ahol nem tudják helyesen és igazán értékelni minden emberi lénynek, mint az igazság Istene alkotásának emberi jogait, ott a vallás megtagadását látjuk. Az elnyomót, aki másokon tipor, különösen az olyanokon, mint az árva és az idegen, aki képtelen arra, hogy védje magát, azt a Biblia Isten és az ember ellenségének tekinti. Az igazságtalanság és az elnyomás teljes eltűnése a Rós Hasáná *„semóne eszré”*-jében úgy szerepel, mint az ember történelmének végcélja és egyjelentésű Isten királyságának megvalósulásával a földön:
כל הרשעה כעשן תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ.
Azonban az igazság több, mint tartózkodás attól, hogy rosszat tegyünk embertársainkkal. „És lészen az igazságnak műve béke és az igazság munkája békesség és biztonság mindörökre” (Jes. XXXII,17). Ez pozitív fogalom és magában foglalja az irgalmasságot, az emberszeretetet és minden olyan törekvést, ami mások számára a legmagasztosabb és a legjobb.
Amint a Szentírásban az אמת-t („igazság”) rendesen megelőzi a „szeretet” (חסד ואמתן) figyelmeztetve bennünket arra, hogy az igazságot szeretettel kell kimondani, épúgy a צדק szó mellett is, – amit szintén „igazság”-gal fordítunk, – ott van a „szeretet” (חסד) mint szinonimája, annak kifejezésére, hogy a szigorú igazság végrehajtását enyhítse a szeretet, a szánalom és az emberiesség. „Cselekedjél igazságosan és szeresd a könyörületet” (Mika VI,8); így foglalja össze a próféta emberi kötelességeinket embertársainkkal szemben. A világ nem állhatna fenn, ha a legszigorúbb igazság (מדת הדין) kormányozná, – mondják a rabbik; ezért Isten az ő gyermekeit irgalommal (מדח הרחמים) enyhített igazsággal ítéli meg (Gen. r. XII,15). Mivel az igazságot (צדקה) ilyen értelemben fogta fel a zsidóság, természetes, hogy a későbbi héberben ugyanez a szó jelenti a „jótékonyság”-ot is.
Az igazság nincs korlátozva az egyének közötti viszonyra sem. Kiterjed az emberi csoportok közötti viszonyra és érvényes a szegény követelései tekintetében a gazdaggal szemben, a segítségre szorulóéra a segíteni tudóval szemben. És amint van szociális igazság, amely megszabja az egyes társadalmi osztályok kölcsönös kötelességeit, épúgy van nemzetközi igazság, amely megköveteli a tiszteletet minden nemzet iránt és hirdeti, hogy egy néptől sem szabad elrabolni nemzeti életét vagy

területét, nyelvét vagy szellemi örökségét. Az igazságnak ez a tágasabb felfogása kell majd, hogy áthassa az eljövendő igazi „Népszövetséget”. „Nem tudom, van-e tudomásuk róla, hogy a nemzetek szövetsége egy nagy zsidó próféta, Jesája látomása volt 3000 évvel ezelőtt” (I. C. Smuts); Jes. II,1–4.
„A világ a zsidóknak köszöni felfogását az igazságról”, mondja egy amerikai jogász. „Isten megadta nekik a képességet, hogy az örökké változó dolgokon keresztül meglássák a dolgokat, amelyek nem változnak. Ha ennek a jelentőségét és nagyszerűségét összehasonlítjuk minden más népnek minden más győzelmével, jelentéktelenné válnak azok.”
hogy élj. A pártatlan igazságszolgáltatás egyik feltétele Izráel létének, mint nemzetnek. Tanítóink, az elsőtől az utolsóig az igazság gyakorlásának megváltozását a nemzeti hanyatlás legveszedelmesebb jelének tekintik. „Az arra alkalmas bírák megválasztásával megérdemelte Izráel az életet és ez eredményezte, hogy békésen élhetett országában” (Rási a Szifré alapján).

XVI,21–XVII,7. A bálványimádás ellen.

A bálványimádás ellen való föllépés is kétségtelenül a kormányzással és igazságszolgáltatással foglalkozó törvények közé tartozik. A zsidó állam, mint teokrácia, az Isten iránti hódolaton nyugodott és a bálványimádást felségsértésnek tekintették. A rabbik erkölcsi magyarázatát adják annak a szoros viszonynak, amely a bírákról és a bálványimádásról szóló parancsolatok között van. „Aki olyan bírót nevez ki, aki alkalmatlan a hivatalára, ugyanolyan, mint aki egy *asérát* épít” (Szanh. 7b).

Deut 16,21
szent ligetet. Lásd VII,5.

Deut 16,22
oszlopot. Lásd VII,5 és Exod. XXIII,24.
amit gyűlöl az Örökkévaló, a te Istened. Ezek a kiegészítő szavak megkülönböztetik a pogány oszlopokat az ártatlan oszlopoktól, amelyeket Gen. XXVIII,18; XXXV,14 említ (Ibn Ezra, Dillmann).

Deut XVII.

Deut 17,1
Hibás vagy silány állat (XV,21; Lev. XXII,20–22) áldozása megszentségtelenítése Isten szolgálatának; Maleáki I,8; Gen. 474. l.

2–7. A bálványimádás leleplezése és büntetése.

Deut 17,2
helytelen. Szószerint „rossz” (Az Imit régi fordítása).

Deut 17,3
amit én nem parancsoltam. Vagyis: amit én nem engedtem meg nektek, hogy imádjátok.

Deut 17,4
jelentik neked… bizonyos a dolog. A bíró nem ítélhet puszta feljelentésre, hanem eljárást kell indítania és alaposan meg kell a dolgot vizsgálnia; lásd XIII,15.

Deut 17,6
Két tanú. Akiknek hitelessége minden kétségen felül áll és vallomásuk teljesen megegyező; csak ennek alapján lehet ítéletet hozni. Nem kínozták a vádlottat, hogy vallomásra bírják vagy hogy

kierőszakolják a bíróság által óhajtott bizonyítékot, mint például Görögországban és az inkvizíció pöreiben. Vezető elve volt a zsidó törvénynek, hogy senki sem lehet tanú önmaga ellen főbenjáró vádnál (אין אדם משים עצמו רשע Szanh. 9b).

Deut 17,7

legyen rajta először. A vádoló tanúk kötelessége volt, hogy elsők legyenek, akik saját kezükkel hajtják végre a halálos büntetést; ez komolyabb erkölcsi felelősséget ró rájuk midőn tanúskodnak.

8–13. Felsőbb bíróság.

Ez nem volt fellebbviteli bíróság, hanem egy felsőbb bíróság a központi szentélyben. Olyan ügyekben ítélkezett, amelyek nagyon nehezek voltak a helyi bíróságok számára. Egy ilyen bíróságot említ II. Krón. XIX,8 s köv. A zsidó hagyomány, a Talmud és Josephus is bizonyítják, hogy egy ilyen bíróság állandóan működött Mózes korától a zsidó állam elpusztulásáig, sőt még azon túl is. A mai időszámítás első századában a jeruzsálemi Szanhedrin hozta a törvényeket és működött mint a legmagasabbfokú bíróság. Hetven tagból állt az elnöklő tisztviselőn kívül, aki rendesen a főpap volt. Vidéki városokban voltak kisebb, huszonhárom tagból álló Szanhedrinek.

Deut 17,8

nagyon nehéz. Az Imit régi fordítása: „eldöntetlen”. Deutsch: „ismeretlen”; l. még Gen. XVIII,14.
vér és vér között. Hogy a megölés szándékos vagy véletlen volt (Biúr).
jog és jog között. Vitás esetek vagyonjogi kérdésekben.
sérelem és sérelem között. Olyan ügyek, midőn testi sérelem történt és a kár nagyságát nehéz megállapítani.
ami pörös ügy kapuidban van. Ha a helyi bírák között nézeteltérés van (Rási).
arra a helyre. Lásd XII,5.

Deut 17,9

a levita papokhoz. Azaz, a papokhoz, akik Levi törzséből származnak.
a bíróhoz. Héberül: שפט; a központi szentély bíróságának fejéhez. (L. még Jebám. 49b; Szóta 45a.)
abban az időben. Még ha kisebb tekintélye van is, mint elődeinek, köteles vagy határozatát elfogadni. Csakis saját korod bírája lehet a te bírád (Rási, Szifré és Rós Hasáná 25b alapján); lásd XIX,17.

Deut 17,11

ne térj el. „Még ha – véleményed szerint – azt mondják, hogy a jobb az bal és a bal az jobb, hallgass reájuk” (Szifré).

Deut 17,12

aki rossz szándékkal cselekszik. E bíróság határozatának feltétlenül engedelmeskedni kell. Az engedelmesség megtagadása a teokrátikus felfogás mellett egyértelmű volna a lázadással az alkotmány ellen és halállal büntetendő. A hagyomány úgy magyarázza ezt a verset, hogy olyan bíróra (זקן ממרא) vonatkozik, aki nem engedelmeskedett a felső bíróságnak (Szanh. 86b).
a papra. A bíróság egyházi fejére.

b) A király.

14–20
Ezek a versek intézkednek a király választásáról, tulajdonságairól és kötelességeiről. Helyes, hogy legyen király, de izraelita születésűnek kell lennie és alkotmányos uralkodó legyen, aki a Tóra törvényei szerint kormányoz. Ne legyen állandó lovassága, hogy hatalma alá hajthassa a népet és ne tartson háremet; ő maga is tanulmányozza és tartsa meg az ország törvényeit.

Deut 17,15

bízvást tehetsz. Az Imit régi fordítása: „Szabad tenned”. Deutsch: „Rendelni rendelhetsz”. Nem rendeli el a monarchiát, mint a bíróság felállítását, hanem csak megengedi. Ez magyarázza meg, hogy lehetséges a fellépés a király választása ellen, lásd I. Sámuel VIII.

kiválaszt. A király Isten választottja legyen; v. ö. I. Sám. X,24: „Látjátok ezt, akit kiválasztott az Örökkévaló”. Isten az ő választását az illető kor prófétája által tudatta.

idegen. A második templom idejében a rómaiak Heródest és rokonait, akik edómita származásúak voltak, segítették Júdea trónjára. Midőn az egyik herodiánus király, I. Agrippa olvasta ezt a verset a templom udvarában az elengedés évének végén, „könnyekre fakadt, mert méltatlannak ítélte magát a királyi trónra idegen származása miatt. Erre a nép ezekkel a szavakkal vigasztalta: „Te a mi testvérünk vagy” (Szóta 41a).

ne szerezzen magának sok lovat. Háborúra. Nem volt kívánatos, hogy harcias hajlamú legyen. „A régi királyok lovainak száma arányban volt katonáinak számával és hadi erejének mértéke volt lovainak száma” (Radin).

ne térítse vissza a népet Egyiptomba. V. ö. Exod. XIII,17; XIV,13 és Num. XIV,3; lásd XXVIII,68.

szaporítsa a lovakat. L. I. Kir. X,28.

Deut 17,17

szíve el ne térjen. Bálványimádás felé, mint Salamoné (I. Kir. XI,4 s köv.). A háremélet haszontalan volta, rossz hatásai és cselszövevényei ismeretesek minden keleti udvar történetében.

ezüstöt és aranyat. Ez a figyelmeztetés szükséges, hogy megvédje a népet egy despota uralkodó kizsákmányolása ellen.

Deut 17,18

e tan másolatát. Héberül: משנה התורה הזאת. A LXX „Deuteronomion”-t fordít, ami azt jelentené, hogy csak Mózes V. könyvét kell leírnia a királynak. Ez téves értelmezés. Az egész Tórát le kellett másolnia.

A Talmud szerint a Tórának két másolata volt a király birtokában. Az egyiket a kincstárában őriztette, a másikat pedig mindíg magával hordozta (Szanh. 21b), „épúgy, mint ahogy a mai köztársaságokban az elnök hivatali asztalán ott van az alkotmány” (Junker). Jósia király koronázásakor a kezébe adták „a bizonyságot” (העדות, a hagyományos magyarázat szerint ezen a Tórát kell érteni; lehetne esetleg a két kőtáblára gondolni). (II. Krón. XXIII,11.) Az angol király koronázása alkalmával átadják neki a Bibliát a következő szavak kíséretében: „Megajándékozunk ezzel a könyvvel, a legértékesebbel, amit a világ nyujthat. Ebben van bölcsesség, ez a királyi törvény, ezek Isten élő szavai”.

a levita papok. Őrzői a tannak, amelyet ott őriztek a szövetség ládája mellett; lásd Deut. XXXI,26. A király példányát erről kellett lemásolni.

Deut 17,19

élete minden napján. Ez legyen útmutatója, folytonos elmélkedésének tárgya és mindennapi életének irányítója; Józs. I,8; Zsolt. I,2.

e törvényeket. Vagy: „különösen e törvényeket” (König). Valahányszor Izráel valamelyik királya lerázta magáról a Tóra igáját és nem követte az igazságosság szabályait, előtérbe kerültek a keleti despota uralomnak gonoszságai. Kegyetlenség, érzéketlenség a gyengék és szegények sorsa iránt, fösvénység, korrupció és zűrzavar minden közügyben. Épp ezek a bűnök, amelyek ellen Izráel igazi prófétái folyton küzdöttek (Harper).

Deut 17,20

nehogy szíve fölülemelkedjék. „Ha az elbizakodottságot elítéljük még a királynál is, mennél inkább megvetendő bűn az egy közönséges halandónál” (Náchmánidesz).

testvérein. Az izraelita király előtt alattvalói „testvérei” voltak. Lásd a jegyzetet 256. l.

a parancsolattól. A királyról és kötelességeiről szóló parancstól.

hogy hosszú életű legyen. A király hűsége a Tórához és a királyságra vonatkozó parancsolataihoz megerősíti trónját és biztosítja azt gyermekei számára.

Deut XVIII.

c) Papok és leviták.

Deut 18,1
Lévi törzse, amely magába foglalta a papokat és a levitákat, nem kapott földbirtokot.

Deut 18,1
a levita papoknak. Lásd. X,9.
osztályrésze: Szószerint: „része” (Az Imit régi fordítása)
az Örökkévalónak tűzáldozatait. Ezek a következők: *a)* az égőáldozat, *b)* a lisztáldozat, *c)* a hálaáldozat és *d)* a bűnáldozat. Mindezekből az áldozatokból egy bizonyos rész a papoké volt.
birtokát. Az Őt megillető részt; vagyis ami Őt illette és Tőle kapja ajándékul Lévi törzse.

Deut 18,2
amint mondta neki. Lásd Num. XVIII,20.

Deut 18,3
a papok jussa. Szószerint: „a papok joga”. Itt egyéb járandóságokról van szó, amelyeket Numeri nem említ; ilyenek azok, amelyek a rendes fogyasztásra levágott állatokból jutnak nekik és megkülönböztetendők az áldozati részektől.

Deut 18,6
És ha egy levita jön. Lévi törzsének csak egy része fog Jeruzsálemben élni és szolgálatot teljesíteni a szentélyben. A legtöbb közülük el fog szóródni a törzsek között. A nem leviták a saját törzsük földjén laktak, de a levitáknak nem volt meghatározott lakóhelyük; v. ö. Bírák XVII,7–9; XIX; I. Sám. II,36. A hivatalban levő papok el akarnak majd zárkózni a vándorló és vidékről feltörekvő leviták elől féltékenységből. Ezért van itt az az intézkedés, hogy ha bárki közülük a központi szentélybe jön, épúgy teljesíthet szolgálatot, mint a többi és épúgy részesül a papokat illető járandóságokban, mint a régebben ott levők.

Deut 18,8
Egyformán legyen részük az eledelben. Az Imit régi fordítása: „Egyenlő részeket élvezzenek”. Deutsch: „Hasonló részt élvezzenek”. Szószerint: „Részt, mint részt egyenek”.
azon kívül, amit eladhat az ősei után. Vagy: „azon kívül, amit kiki elad őseiéből” (Az Imit régi fordítása); vagy: „az örökölt jószágon kívül, amelyet eladhat” (Deutsch).
Ez arra a jövedelemre vonatkozik, amit a levita őseitől örökölt birtokának eladásából kapott (Lev. XXV,33) vagy ami magánjövedelméből jutott neki. Ha a levitának volt ilyen külön jövedelme, levita testvére nem mondhatta neki: „Neked van elég, téged nem illet semmi papi járandóság”. Neki épúgy joga van az osztozkodásban részt venni, mint a többinek.
A modern kutatók ritkán bánnak igazságosan a papokkal. Dicsőítik a prófétákat, de csaknem mindíg alábecsülik a papokat. Az igaz, hogy „a vallás súlypontja a pap számára máshol van, mint a próféta számára. Őt inkább érdekli az ember viszonya Istenéhez, mint az embertársaihoz, inkább érdekli az egyéni élete, mint a szociális élete” (Kuenen). „A pap előtt az ember több mint társas lény; megvan saját egyéni élete, megvannak örömei és gondjai, történelmi jogai, a multból eredő hagyományai és a jövőbe vetett reményei. Mindezt a pap a vallás befolyása alá helyezi, hogy megszenteltessék Istenhez való viszonya által. Az emberi élet minden részlete alkalmul szolgál a papnak Isten dicsőítésére” (Schechter).
A papok elsőrendű kötelessége volt a mult szellemi vívmányait a vallásos intézmények segítségével megőrizni. Ő nyujtotta a népnek a vallás mindennapi kenyerét, megőrizte mindazt, ami értékes, hogy a népet vele táplálja és irányítsa. Úgy jellemezni a papot, hogy ő előtte a külsőségek sokkal fontosabbak, mint az erkölcsi értékek, nagy tévedés. Noha Maleákinak volt oka panaszkodni kora

papjai miatt, nem túlzás, amit a papi törzs érdemeiről mond a multban: „Akkor az igazság tana volt szájában és álnokság nem találtatott ajkain, üdvben és egyenességben járt Velem és tömegeket térített meg a bűntől” (II,6). Lásd még a jegyzetet e fejezet végén.

d) A próféták.

9–22
Annak az álláspontnak a közlését, melyet Izráel a prófétákkal szemben elfoglal, megelőzi szigorú és részletes megrovása minden érintkezésnek jövendőmondókkal és varázslókkal; ismétlése a Lev. XIX,26.31-ben elmondottaknak. A nép természetesen szeretné tudni a jövőt és megismerni az isteni akaratot. Olyan népek között fog élni, amelyek azt hiszik, hogy az istenek akaratát legjobban jóslás és varázslás útján lehet megismerni. De Izráelnek nincs szüksége arra, hogy ilyen eszközök által kapjon isteni irányítást. „Az ókori világban Izráel volt az egyedüli, amely szakított az Istenhez közeledésnek ezzel a rendszerével” (Welch). Az Ő érintkezése az eszmei világgal egy eszmei csatornán, a prófétákon keresztül történt. Így mondja Numeri XXIII,23: „Mert nem fog a varázslás Jákóbon, sem a bűvölés Izráel ellen, mert kellő időben megmondják Jákóbnak és Izráelnek, mit végzett Isten”.
A varázslás kérdésével foglalkozni kell mindenkinek, aki egy primitív népet kormányozni akar. „A mai korban is lehetetlenné tesznek a varázslók minden próbálkozást, hogy magasabb életformákra neveljünk egyes kezdetleges kultúrájú népeket; az ő ösztönzésükre követik el a legsötétebb bűnöket. Hogy a gonoszságnak milyen rettenetességeihez juttathatják az embert az ilyen eljárások, láthatjuk Haiti négereinél, titkos szertartásaik borzalmaiból” (Harper).

Deut 18,10
keresztülvezeti… tűzön. Az emberáldozat lényeges része volt a Moloch-kultusznak.
varázslást űz. A legszokottabb összefoglaló megjelölése a „titkos művészetek”-nek. A gyarmati hivatalnokok sokat panaszkodnak a varázslók befolyása miatt a szinesekre, ami gyakran bénítólag hat minden civilizatórikus és kulturális munkára. Szükségesnek tartanák, hogy a hatóságok sokkal több figyelmet szenteljenek ennek a kérdésnek.
felhőből jósoló. Az Imit régi fordítása: „időjós”. Az ענן „felhő” főnévvel mindenesetre összefügg ez a participium; l. még Lev. XIX,26.
jövendőmondó. Vagy: „jósolgató” (Az Imit régi fordítása); l. még Gen. XLIV,15.
varázsló. L. még Exod. VII,11; XXII,17; Dán. II,2; Mal. III,5; aki titkos készítményeket vagy füveket gyógyszerül ad a hívőknek.

Deut 18,11
ígézéssel igéző. Kígyóbűvölő, varázsigékkel igéző. L. még Zsolt. LVIII,6.
szellemidéző. Sául, mivel a gilbóai csata előtti éjjel szeretett volna Sámuellel beszélni (I. Sám XXVIII,7), így szólt szolgáihoz: „Keressetek nekem egy szellemidéző asszonyt”. Jesája VIII,19 szerint úgy látszik, hogy *„ób”* és a *„jiddóni”* valamiféle hasbeszélők voltak, akik a halottat úgy jelentették meg, hogy elváltoztatott hangon szólaltak meg és azt a látszatot keltették, hogy a föld alól jön a hang.
kuruzsló. Héberül. ידעני. Az Imit régi fordítása: „halottjós”. A ידע tővel mindenesetre összefüggésben van.
halottakat kérdező. „A héber vallás szerint az ember lelki részét nem fogták fel mint „szellemet”, hanem szentnek tekintették. Jellemző, hogy szellemekről szóló történetek vagy megjelenésükről szóló elbeszélések csaknem egészen hiányoznak a héber Szentírásban; és a nekromancia, a halottakkal történő *érintkezés,* megvetett dolog volt” (F. Adler).

Deut 18,13
Légy teljesen az Örökkévalóval. Vagy: „Feddhetetlen légy az Örökkévalóval” (Az Imit régi fordítása). Szószerint: „Légy tökéletesen az Örökkévalóval” (Deutsch); nem pedig engedve részben ördögi hatalmaknak vagy a pogányok más gonosz babonáinak. „Járj Vele egész szíveddel és remélj

Benne. Ne leselkedjél az elfátyolozott jövőbe, hanem fogadd el, bármi sors jut osztályrészedül. Akkor az Ő népe és az Ő osztályrésze leszel” (Rási).
„Teljesen az Örökkévalóval”, ez a vallás nagy követelése, ezért a תמים szót nagy kezdőbetűvel írják.

Deut 18,14

nem engedte meg…, hogy így tégy. Hogy jövendőmondókhoz fordulj, mert Isten prófétát fog támasztani maguk a zsidók közül, aki tudtukra adja, amit Isten közölni akar velük.

Deut 18,15

Prófétát. Minden nemzedékben.
olyant, mint én vagyok. Nem olyan rangút mint Mózes (XXXIV,10), hanem a próféták sorából valót, akiknek „atyja” Mózes.

Deut 18,16

a Hórében. Izráel lemondott arról a nagy megtisztelésről, hogy közvetlenül hallja Isten hangját. Amint Mózes volt a közvetítő a Hórében, épúgy a későbbi próféták lesznek a közvetítők az ő nemzedékükben.
a gyülekezés napján. L. IX,10.

Deut 18,18

neki parancsolok. A próféta főfeladata nem a jövendő események előre látása és elmondása, hanem mint Mózes szellemi utódjáé az, hogy a maga korának tanítója és vallási vezetője legyen; de nem lehet elvitatni tőle a jövendölés adományát, ha ennek erkölcsi célja van.

Deut 18,20

a próféta haljon meg. „A szigorú büntetés el fog rettenteni mindenkit, hogy mint próféta jelentkezzék, aki nincs teljesen meggyőződve isteni hivatásáról” (Dillmann).

Deut 18,22

nem történik meg. A hamis próféta kritériuma – amennyiben a jövőre vonatkozó hirdetésekről van szó – az volt, hogy beteljesedett jövendölést adott-e elő vagy sem; l. még XIII,2.6; Ezek. XXXIII,33. „Az igaz próféta legbiztosabb kritériuma kijelentéseinek erkölcsi értéke” (Dummelow). Amint a királyság biztosította a nemzeti és társadalmi élet állandóságát és a papság a vallás állandóságát, épúgy biztosította a prófétai rendszer a szellemi haladást és megakadályozta a tespedést. A próféták az isteni akarat ihletett hirdetői. „A jövő események előre megmondása a legalacsonyabb foka a prófétaságnak és Izráel nagy prófétái előtt csak másodrangú fontosságú volt. Az ő céljuk volt, megérteni a szentség titkait; és arra törekedtek, hogy vezessék a népüket azon az úton, amely az emberiséget a szellemi és politikai jólét felé viszi” (Semtob ben Semtob). Azonban a próféta illetékessége nem korlátlan. Őt is köti a Tóra, amihez semmit hozzá nem adhat és belőle semmit el nem vehet, kivéve rendkívüli fontosságú időleges szükségesség esetén (שעה הוראת). Arra sem szabad vállalkoznia, hogy csakis a reá ruházott prófétai ihletettség alapján intézkedjen a törvényes ügyben. Ebben a tekintetben a bíróra kell bízni az ügyet, a bölcsre, mert csak ő van felruházva azzal a tekintéllyel, hogy a törvényt magyarázza és alkalmazza az elfogadott hagyományok értelmében.
„Nem lehet ellentét próféta és pap között, amint soha nem is volt. Mint Isten törvényeinek őrzői, mind a ketten közös ideálokra törekszenek. A próféták sohasem kívánták a törvények eltörlését. Amire ők mindíg törekedtek – és a legszigorúbb kritikusok is elfogadhatják ezt –, az volt, hogy csak az a szív, amely rendben van Istennel, talál helyes és illő kifejezést a jól rendezett istentiszteletben és kerülhet a szertartások útján valóban közel az Örökkévalóhoz. És a jó és igaz pap – mert voltak hamis próféták és voltak hamis papok is – sohasem fogja megengedni, hogy az alacsony erkölcsi fokon álló és gonosz tetteket véghezvivő ember abban a hitben éljen, hogy az áldozatok megvédelmezik az Ég büntetése ellen” (I. Epstein).

Deut XIX
3. Büntető törvények és hadi szolgálat. (XIX–XXI,1–23.)

a) Büntető törvények.
1–13. Menedékvárosok.

Három várost kell kiválasztani az elfoglalandó területen, hogy menedékvárosokul szolgáljanak annak a számára, aki akaratlanul embert ölt; lásd Num. XXXV,9–34 és Deut. IV,41–43. Ilymódon megfékezték egyrészt a vérbosszú ősi szokását, ami ma is átka sok beduin törzsnek, és kiküszöbölték másrészt azt a pogány gondolatot, hogy bizonyos helyek („szentélyek") még a szándékos gyilkosnak is menedéket nyujthatnak.

Deut 19,3

Készítsd el magadnak az utat. Könnyítsd meg a menekülőnek, hogy elérje a menedékhelyet. A Talmud szerint minden keresztútnál volt egy útjelző tábla ezzel a felírással: „A menedékvárosba", megmutatva az oda vezető utat (Makkóth 10b).
országod határát. Területét.
oda menekülhessen. A három menedékváros egyforma távolságban legyen egymástól.

Deut 19,4

tegnap, tegnapelőtt. Deutsch: „sem tegnaptól, sem tegnapelőttől fogva"; régtől fogva.

Deut 19,5

meglódul kezében a fejsze. Vagy: „megrándul keze a fejszével" (Az Imit régi fordítása); vagy: „midőn keze megindul a fejszével" (Deutsch).
lecsúszik a vas a nyélről. A fejsze, ahelyett, hogy a fát érte volna, az embert ütötte meg.

Deut 19,6

a vérbosszuló. A megöltnek legközelebbi rokona; Num. XXXV,12.
mert hosszú az út. Ha nem gondoskodnának menedékvárosokról, amelyek egyenletes távolságban vannak egymástól, akkor nagyon hosszú volna az út a központi szentélyhez, amely menedékül szolgálna.

Deut 19,8

kitágítja… határodat. Ha engedelmességük jutalmául megkapják az Ábrahámnak ígért egész területet (Gen. XV,18: „Egyiptom folyójától a Nagy folyóig, az Eufrátesz folyóig"), akkor még három menedékvárost kell kijelölni a már meglevőkön kívül.

Deut 19,10

vérbűn volna rajtad. Ha nem volnának ilyen menedékvárosok, a vérontás bűne nehezedne az egész országra és nemzetre; lásd XXI,1–9.

Deut 19,11

leselkedik reá. Ez és a következő két vers gondoskodik biztosítékról a visszaélés ellen a menedékvárosok jogával, igazságos ítéletet és felmentést biztosít az ártatlan gyilkosnak. De a szándékos gyilkos nem válthatja meg bűnét az áldozat rokonának fizetett váltságdíjjal. Meg kell halnia.

Deut 19,14

Ne told odább. A סוג tő *hifil* alakja; l. még XXVII,17; Hós. V,10; Péld. XXII,28; XXIII,10; Jób. XXIV,2.
határát. A határköveket, amelyek megjelölik egy ember földjének határát. Deut. XXVII,17 mondja: „Átkozott, aki odább tolja szomszédja határát" azért, hogy megnagyobbítsa birtokát. Az ilyen odábbtolás egyenlő volt a lopással. Mielőtt a földmérést bevezették, a határkövek elmozdítását

sokkal nagyobb bűnnek tekintették, mint ma.
Későbbi korokban a határkövek elmozdításának tilalma (הסגת גבול) tágabb értelmet kapott. Ezzel a kifejezéssel jelölték meg azt, amit ma „tisztességtelen versenynek” nevezünk a gazdasági élet minden területén, de vonatkoztatták ezt a tilalmat a szellemi munkákkal kapcsolatos visszaélésekre is.
az elődök. Vagy: a „régiek”. Mózes itt a jövő nemzedékhez szól. Num. XXXIV közli az ország pontos felosztását Eleázár, Józsua és minden egyes törzsnek egy kiküldötte felügyelete alatt.

15–21. Hamis tanuk.

Ezekben a versekben előírják, hogy mielőtt a bűnösséget megállapítják az emberölés, gyilkosság, határkövek elmozdítása vagy bármi más, az emberi élet vagy vagyon ellen elkövetett bűn esetében, legalább két tanúnak kell a vádat bizonyítania.
A zsidó törvény szerint a bűn elkövetésének szándéka nem büntetendő, de egészen másképp intézkedik a hamis, a hazug tanúkról (עדים זוממים). Ebben az esetben a szándék nagyon lényeges része a bűnnek és ők olyan büntetésben részesülnek, amilyet az ártatlanul vádolt kapott volna. A rabbik véleménye eltérő volt abban az esetben, ha bűnös szándékuk sikerült (Makkóth 5b).

Deut 19,16
hamis tanú. Szószerint: „erőszakos tanú” (Deutsch). Az Imit régi fordítása: „jogtalan tanú”; olyan tanú, aki valamilyen gonoszságot akart elkövetni.
az igazságtól eltérőt. Azaz, lázadást Isten törvénye ellen. XIII,6 ugyanezt a szót használja a bálványimádás bűnéről.

Deut 19,17
a két férfiú. Mind a két félnek jelen kell lenni az ügy tárgyalásánál; lásd I,16.
az Örökkévaló színe elé. Azaz, a papok és a bírák elé, akik Isten képviselői az ítélethozatalnál.
abban az időben. Akárki a bíró abban az időben, köteles tiszteletet kell iránta tanúsítani. „Jifták a maga nemzedékében ugyanolyan volt, mint Sámuel az övében”, (Rós Hasáná 25b); lásd XVII,9.

Deut 19,19
amint szándékozott tenni. A hamis tanúnak ugyanazt a büntetést kell elszenvedni, amilyet ő a másiknak akart okozni; ezt kívánja a *lex talionis* (21. vers).

Deut 19,20
hallják. A Talmud szerint szokás volt nyilvánosan kihirdetni: „Ez a személy büntetést kapott hamis tanúskodás miatt” (Szanh. 89a).

Deut 19,21
És ne sajnálja őt. A szándékos gyilkosságot halállal kell büntetni; lásd Exod. XXI,12 és 14.
lelket lélekért. Lásd Exodus 246–247 és 288. l.

Deut XX.

b) A háború törvényei.

Izráel köteles emberségesen viselkedni háborúban is: a vőlegény fel van mentve a szolgálat alól; békeajánlatot kell tenni minden megtámadott városnak; gyümölcsfákat nem szabad elpusztítani az ostrom alatt. A háborúskodást okosság és könyörületesség irányítsa. A zsidó királyok híresek voltak emberséges magatartásukról (I. Kir. XX,31); ellenben az egykorú asszír uralkodók tobzódtak az embertelen vadságban és kipusztították az erdőket és tönkretették a megművelt földeket; (Jes. XIV,8).

1–9. Fölmentés a szolgálat alól.

Deut 20,1

lovat. Az egyesszám gyüjtő fogalmat jelent. „Az én szememben a lovak sokasága annyi mint egy ló, tehát ne félj” (Rási a Szifré alapján; l. még Mechilta Pár. Sirá).
aki felhozott. A visszaemlékezés arra, amit Isten Izráelért a multban tett, biztosíték arra is, amit érte a jövőben fog tenni.

Deut 20,2

a pap. Erre a célra külön kijelölt pap, akit a rabbinikus irodalom így nevez: „a háborúra felkent (pap)”. (משוח מלחמה Szóta 42b).

Deut 20,3

készen álltok. Szószerint: „közeledtek”.
ne riadjatok meg. Vagy: „ne ijedjetek meg”.

Deut 20,5

és nem avatta fel. Rási így magyarázza: és nem kezdett benne élni. Szíve majd a ház felé húzza és nem a harc felé. Tehát esetleg megszökik a csatából és erre bírja társait is.

Deut 20,6

még nem szabadította föl. Lev. XIX,23–35 szerint a gyümölcsfa termését nem szabad használni az első három évben. A negyedik évben a gyümölcs Istennek van szentelve. Az ötödik évben lett a gyümölcs „profán” (חלין), azaz már szabad volt megenni. Tehát ez a kifejezés: *nem szabadította föl,* azt jelenti: még nem élvezte a gyümölcsét.
hogy hasznát vehesse. Ezek a szavak csak az összefüggés alapján toldhatók be a szövegbe.

Deut 20,8

csüggedt szívű. A félelem fertőző; az ilyen emberek jelenléte a seregben a gyengeségnek és veszedelemnek forrása lehet.
Ezek a versek (1–8) „okos lélektani magyarázatát adják a gyávaság veszélyes fertőzésének és egyúttal rámutatnak arra, miképpen képes azt az egyén legyőzni, ha szabad választást engednek neki. A bátrakkal való érintkezés bátorítólag hat a gyávára és a félelem attól, hogy gyávának fogják nézni, bátrabbá teszi. Hasonlítsuk össze ezt a bölcsességet a mai rideg „lődd agyon” jelszavával és a megtizedeléssel. A zsidó törvény könyörületes és okos, összhangba hozza a közösség szolgálatát a szabadsággal” (Zangwill).
ne tegye csüggedtté. A *hifil* megfelelőbb alak volna; a LXX valóban ezt az olvasatot adja: *„jámész”;* l. még I,28.

Deut 20,9

csapatvezéreket. A hadsereget részekre osztották, mindegyiknek megvolt a vezére.

10–18. Pogány városok elfoglalása.

Deut 20,10

hívd föl előbb békére. A háborút az utolsó eszköznek kell tekinteni. Először fel kell ajánlani a békét. Ha elfogadják, senkit sem szabad bántani sem személyében, sem vagyonában; a város Izráel adófizetője lesz. Minden hagyományos kommentár megegyezik abban, hogy minden ellenséges városnak meg kell tenni ezt az ajánlatot, tehát a kanaánitáknak is. Ez utóbbiaknak fel kell hagyniok a bálványimádással és meg kell tartaniok a hét noachida törvényt: törvényszékek felállítása, az istenkáromlás, a bálványimádás tilalma, vérfertőzés és a vérontás, a rablás tilalma, az élő állatról levágott hús élvezetének tilalma; lásd Gen. 81. l.

Deut 20,14

költsd el. Az Imit régi fordítása: „élvezd”.

Deut 20,15

igen távol vannak. Amelyek nem tartoznak a 17. versben (és VII,1–3) említett népek közé.

Deut 20,16

egy lelket sem. Ha visszautasítják a békeajánlatot és nem akarnak lemondani a bálványimádásról és elfogadni a természetes vallás szabályait; lásd 10. vers.

Deut 20,17

hittit… jebúszit. Itt csak hat nemzetet sorol fel, míg VII,1–3-ban hétről van szó. Ibn Ezra azzal indokolja meg a girgási elhagyását, mert ez volt a legkisebb a hét nemzet közül, tehát elhanyagolható. Érdekes hagyományt őrzött meg a Talmud: „Hármas izenetet küldött Józsua az Ígéret Földjére, mielőtt a honfoglalást megkezdte. Ez volt a tartalma: Aki el akarja hagyni az országot, elmehet; aki békét akar kötni, megadatik neki; és aki háborút akar viselni, azzal harcba szállunk. A girgási elhagyta Kanaánt és elköltözött Észak-Afrikába; a gibeóniták békét kötöttek; Kanaán harmincegy városának királyai a háborút választották és elbuktak” (Lev. Rabbá XVII; jer. Sebiith VI,1). Józsua XI,19-ből is kitűnik, hogy minden egyes esetben békeajánlatot tettek. A gibeóniták reménye az volt, hogy külön kiváltságokban fognak részesülni.

Deut 20,18

ne tanítsanak benneteket. „Ez világosan azt jelenti, hogy ha elhagyják útálatos bálványimádásukat, megkímélik őket” (Szifré).
isteneiknek. Tiszteletére.

A kanaániták átok alá vetése.

A 10–18. versekben foglalt erkölcsi nehézségekből sokfélekép nyilatkoztak és sokat vitatkoztak zsidó és nemzsidó szakemberek. A hagyományos zsidó felfogást tükrözik a mi magyarázataink. Nemzsidó exegeták a régi iskolából rámutatnak arra, hogy a kiirtás Mózes előtti intézmény volt és nem szorítkozott a semita világra. Megtalálható egymástól olyan távoleső népeknél, mint a rómaiak és a mexikóiak; ezeknél ez csak a kegyetlenség gyakorlása volt magáért a kegyetlenségért. Csak az izraelitáknál történt ez valami erkölcsi indokokból, náluk hatalmas és rettenetes fegyverré lett, hogy vele megvédjék az Izráelre bízott szent ügyet. A törvényadónak legfőbb törekvése az volt, hogy megóvja a zsidóságot az erkölcsi romlástól és elbukástól. Amint ma az állam megvédése minden országban a legfontosabb törvény, amely felülmúl minden más szempontot, ép ilyen volt Izráelben az ország vallásos jellegének megőrzése. És ez helyes is volt, mert ennek megőrzésén alapszik az emberiség egész erkölcsi és szellemi jövője.
Továbbá figyelembe veendő, hogy egy új haza keresése és meghódítása nem elszigetelt jelenség a világtörténelemben. Tény, hogy *csaknem valamennyi mai európai ország népe maga hódította meg mai hazáját, miután nagyrészt kipusztította az előbbi lakosságot.* Így a gótok kiirtották a romanizált keltákat, viszont a normannok a szászokat „pusztították el”, midőn meghódították Angliát. Még borzasztóbb képet nyujt a bennszülött fajok rabszolgaságba vetése vagy kiirtása a tengerentúli birtokokon az új telepesek által. Egy nemzetet sem vontak felelősségre azért, hogy ilyen országokat elfoglaltak és hogy így bántak az uralmuk alá került bennszülöttekkel. A népek dicsőítik nemzeti hőseiket, akik megszerezték és biztosították számukra otthonukat és gyarmataikat. Csak Izráelnek kell magát igazolnia, mert meghódította Kanaánt és kipusztította lakosait. Leviticus XVIII. fejezete a kanaániták erkölcsi romlottságával foglalkozva, ezt írja (26–28. vers): „Ne tegyetek semmit ez útálatosságok közül…, mert mindez útálatosságokat tették az ország lakói, akik előttetek voltak és tisztátalanná vált az ország. Hogy ne hányjon ki benneteket az ország, amidőn beszennyezitek azt, amint kihányta a népet, amely előttetek volt”.
Láthatjuk tehát, hogy a kanaániták nem pogány hitük miatt voltak átok alá vetve, hanem gonoszságuk miatt, az emberáldozatok és undorító szertartásaik miatt. A kanaánitáknak ítéleten

alapuló kiirtása ismét példa arra, hogy az emberiség erkölcsi haladásának érdeke megköveteli néha a szigorú és kíméletlen eszközök használatát. „Ez nem egy nemzeti Isten részrehajlása, hogy előnyben részesítse az ő híveit másoknak rovására, tekintet nélkül az igazságra; itt egy hatalom érvényesül, amely az igazságosság diadaláért és a gonoszság ellen küzd; igen, egy hatalom, amely az emberiség javával törődve, maga alá temet egy rothadó hullát, nehogy megfertőzze a levegőt. Az ő jogos szándékának végrehajtásában a Mindenható Istent magasabb célkitűzés vezeti: az emberi jellem nemesítése. Figyelembe kell venni, hogy Izráelt magát is hasonló ítélet fenyegeti, ha követi az erkölcstelen szertartásokat és a pogányok gonoszságait” (Bruce). Egyébként nem alaptalan az a föltevés, hogy a לא תחיה kifejezés csak annyit jelent: ne mozdítsd elő életlehetőségét, ami megfelel a kiközösítés fogalmának, ami utána áll: כי החרם תחרימם.

19–20. Fák pusztítása.

Elővigyázatos figyelmeztetés Izráel számára – tekintettel a nomád harcosok gyakorlatára –, hogy ne pusztítsák el az országot, amelyet meg akarnak hódítani.

Deut 20,19

élő fáját. Szószerint „fáját” (Az Imit régi fordítása).

talán. Ibn Ezra idéz egy spanyol grammatikust, aki szerint az itt használt כי a הכי-nek a rövidítése.

ember-e a mező fája. Ibn Ezra így magyarázza: „Mert a mező fája az ember élete”. Vagyis: a meghódított város fáit nem kell kivágni, mert az ember megélhetéséhez szükségesek. A rabbik (Bábá Qammá 91b; Sabb. 129a) ebből a versből általános tilalmat következtetnek: nem szabad pusztítani semmiféle, az ember számára hasznos dolgot. (בל תשחית).

Deut 20,20

hogy nem gyümölcsfa. Ha nem gyümölcsfák, tehát nem fontosak az ember életére, kivághatók, ha a háborús szükség megkívánja.

Deut XXI.

Ez a fejezet különféle törvényeket tartalmaz, amelyeknek az a céljuk, hogy az élet szentségét, az emberi jogokat és az emberi méltóságot megvédjék.

1–9. Egy felderítetlen gyilkosság kiengesztelése.

Ha egy megölt embert találnak a szabad mezőn és a gyilkos ismeretlen, a legközelebbi város vénei vágjanak le egy fiatal üszőt egy megműveletlen völgyben, ahol patak is van és jelentsék ki, hogy ők nem ontották ezt a vért és nem is látták, hogy kiontották és könyörögjenek bocsánatért. Izráelben a gyilkosság nemcsak egy embertárs ellen elkövetett bűn, hanem bűn Isten ellen is, akinek képére teremtetett az ember; tehát váltságdíj nincs megengedve szándékos gyilkosság esetében (Num. XXXV,33), „mert a lélek nem a legközelebbi rokon tulajdona, hanem az Örökkévalóé, áldott legyen a Neve” (Maimonidesz). „A legrégibb hellén felfogás szerint a gyilkos csakis a család körét sértette meg. A mózesi törvény, mivel az ő felfogása szerint az emberi lény Isten képmása, a gyilkosságban elsősorban a szent Isten, az emberi élet Teremtője és Ura ellen elkövetett bűnt lát (Gen. IX,5–6), és ezt a bűnt úgy kell kiengesztelni, hogy a bűnös gyilkost ki kell irtani a Szentföldről, mert vérbűnével beszennyezte” (Oehler). Ha a gyilkos nem ismeretes, az egész község felelős az egyik tagján elkövetett bűnért; lásd a 7. verset.

Deut 21,1

a mezőn. Az ország valamely szabad területén.

Deut 21,2

véneid. A közeli város vénei.
bíráid. Természetes, hogy minden falu szeretett volna megszabadulni a felelősségtől és attól a tehertől, hogy egy üszőt adjon; előljárói bizonyára igyekeztek volna nagyítani a távolságot falujuk és a holttest között. Ezért volt szükség a bírákra, mint döntőkre és felügyelőkre, hogy a mérés és a vele járó felelősség minden tekintetben igazságos legyen (Welch).

Deut 21,3
amely még nem dolgozott. Nem használták szántásra, sem egyéb nehéz munkára, tehát nem szentségtelenítette meg közönséges munka.

Deut 21,4
állandó vizű patak völgyébe. Az Imit régi fordítása: „kopár völgybe". Vad, műveletlen, lakatlan terület, rohanó patakkal. A patak lefolyó vize elviszi az üsző vérét és ezzel szimbolizálja a bemocskolás eltörlését az országról.
A rabbik így magyarázzák ezt a szertartást: „Ölessék meg az üsző, amely sohasem hozott gyümölcsöt (amelyet sohasem használtak munkára), olyan helyen, amely sohasem hozott gyümölcsöt (vad, müveletlen terület), hogy engesztelést szerezzen egy olyan ember haláláért, akit megfosztottak (idő előtt történt erőszakos halállal) attól, hogy gyümölcsöt hozzon" (Szóta 46a végén). Maimonidesz szerint ennek a szertartásnak az volt a feladata, hogy elősegítse a gyilkos felfedezését a vele járó nagy nyilvánosság által.

Deut 21,5
a papok. Az ő jelenlétük azért volt szükséges, hogy vallásos jelleget adjanak a szertartásnak.
minden pör és minden sérelem. Lásd XVII,8.

Deut 21,6
mossák meg kezüket. Az erőszakosan ontott ártatlan vér a gyilkos kezéhez tapad és a tengerek minden vize sem moshatja le a foltot. Máskép van ez azoknál, akik – mivel a gyilkos ismeretlen – csak erkölcsileg felelősek a bűnért. Ebben az esetben a kézmosás szimbolikus cselekedet, hogy megszabadítsa a községet a bűntől (Zsolt. XXVI,6). Ennek a szimbolikus cselekedetnek semmi nyoma sem található a görög vagy római életben (V. ö. Máté XXVII,24).

Deut 21,7
Kezünk… szemünk. „Lehetséges-e, hogy a vének közül valakit gyanusítottak a gyilkossággal? Nem! Ezzel a város vénei ezt jelentették ki: Nem jött ő hozzánk éhesen és mi nem adtunk neki enni; nem jött hozzánk elhagyottan és mi nem voltunk hozzá barátságosak" (Szifré). Így akarták a rabbik megértetni a néppel a kölcsönös felelősség elvét és az erkölcsi kapcsolat a különböző társadalmi osztályok között.

Deut 21,8
Adj engesztelést. Ez a papoknak szól. Ők kérjenek engesztelést, mert a szomszédságban lakó nép bűnös, hogy nem védték meg az utakat veszély ellen.

Deut 21,9
Te pedig irtsd ki. Ha a gyilkost felfedezik a szertartás után, meg kell ölni. Akkor ezt kell „cselekedned, ami helyes az Örökkévaló szemében".
ártatlan vér. Amely Istenhez kiált bosszúért; Gen. IV,10; Jób XVI,18.

D.
Monarchia és szabadság Izráelben.

I.

A Biblia államelmélete az emberiség politikai rendszereinek legnagyobb gazdagodása. Ez azonban nem az általános vélemény. Általában az ókori két zsidó királyságot kis keleti zsarnokállamoknak tekintik, amelyeknek állami élete semmi fontossággal sem bírt egyetemes emberi szempontból.
A zsidó és a nem-zsidó írók, – kevés kivételtől eltekintve – egyaránt félreismerték és tévesen értékelték a zsidó államot, mint politikai egységet.
Ennek egyik oka, hogy sok zsidó író a német-amerikai zsidó reformmozgalom hatása alatt állott. Ez a mozgalom lecsökkenti és kiszorítani igyekszik a nemzeti elemet a mai zsidók öntudatából. Ezek az írók, teológiai irányból közeledve a kérdéshez, az ókori Izráel politikai történetét a maga egészében elutasítják, mint „egy rossz kormányzás, zsarnokság és elnyomás szomorú bizonyítékát”. Látni fogjuk, hogy milyen könnyelműen száll szembe ez az elfogult vélemény a történelem tényeivel, amelyeket a tudósok egész sora felsorakoztatott John Michaelistól és Joseph Salvadortól egészen Sulzberger bíróig és T. H. Robinson professzorig.
Sok nem-zsidó író viszont úgy tekinti Izráel nemzeti létét, mint puszta „előkészítését” a kereszténységnek; vagy pedig elfogadják boldogult Sir Harry Maine babonáját, hogy minden, ami a mai világot – a természeti erőkön kívül – mozgásban tartja, görög eredetű. Ezek azt kívánják tőlünk, hogy Görögország felé forduljunk, ha meg akarjuk ismerni a szabad kormányforma eredetét.
Ami már most Görögországot illeti, ez a 158 apró, civakodó, testvérharcot folytató polis-alakulatból álló államcsoport, amelyet ez a földrajzi elnevezés magába foglal, nagyon kevés anyagot hagyott reánk, ami jelentős a politikai élet fejlődése szempontjából. Így pl. az athéniak bíróikat sorshúzással választották és hadvezéreiket népgyűlésen. „A görögöknek nem volt politikai egységük. Mindegyik kicsiny város-állam független önálló közösség volt. Ez gyűlölséget keltett város és város között és még nagyobb gyűlölködést az osztályok között, mindegyik városon belül, olyan mértékben, hogy ez veszedelmessé is válhatott. Athénban a régi uralkodó családok tagjai szövetséget kötöttek és e szövetség mindegyik tagja esküt tett: „Ellensége leszek a nép pártjának és annyi rosszat okozok nekik, amennyit csak tudok” (Edwyn Bevan). A görögöknél általános volt a pártoskodás bűne és annyira beléjük gyökerezett, hogy fanatizmussal itatta át a politikát és kiirtotta az ellenfeleket gyilkossággal vagy számkivetéssel. „A kormányzás különféle formái, amelyeket a görögök létrehoztak, mind csak kísérletek voltak, amelyek, mivel végig vezették őket a legvégső logikai konkluziókig, eljutottak a képtelenségig. Akármit próbáltak, arisztokráciát, zsarnokságot, demokráciát vagy a katonai kommunizmus spártai rendszerét, mindíg volt a népnek egy kivételezett és egy elnyomott osztálya. Nietzsche joggal nevezi őket az ókori történelem politikai bolondjainak”. (Kastein.)
Ezzel teljesen ellentétben Izráelben olyan államforma volt, amely határozott elven épült és ez a politikai alkotmány hű képviselője volt a közösség szellemének és vágyainak. A kormányzás normális formája a monarchia volt; és a királyságnak az a felfogása, amelyet megtestesített, egyedülálló volt az egész ókorban.
T. H. Huxley mondja: „A Biblia volt a szegényeknek és az elnyomottaknak a *Magna Chartája.* Egészen a modern időkig egy államnak sem volt oly alkotmánya, amelyben a népnek érdekeit oly bőven számbavették volna, amelyben nagyobb súlyt helyeztek volna az uralkodó osztály kötelességeire, mint előjogaikra, mint ahogy az Izráel számára a Deuteronomiumban és Leviticusban előírt alkotmányban történik. Seholsem találjuk oly erősen megalapozva azt az alapvető igazságot, hogy az állam jóléte végül is a polgárok becsületességétől függ… A Biblia a világnak a legdemokratikusabb könyve”. (Hertz–Weisz 97.)

II.
A király.

Minden más keleti nép szótárában a *király* szó felelőtlen zsarnokot jelentett, aki feltétlen engedelmességet követelt. Minden törvény az ő akaratának kifejezése; és míg az állam minden más

tagjára kötelező, az uralkodó maga mellőzheti vagy áthághatja. Nincsenek kötelességei alattvalói iránt és senkinek sem felelős tetteiért. A keleti ember számára a „korlátolt monarchia" ellentmondás volt önmagában.
Egészen másképp volt ez Izráelben. Ott Isten az igazi király és az egyetlen legfőbb tekintély; az uralkodó csak az isteni Király fölkentje, meghatározott feladattal megbízva, amelyért felelős Istennek, aki őt céljainak elérésére kiválasztotta. Egyetlen zsidó uralkodó sem mert volna isteni tiszteletet követelni és mint az egyiptomi és római császárok tették, megparancsolni, hogy neki mutassanak be áldozatot. Izráelben az uralkodó a törvény *alá* van rendelve, köteles volt tiszteletben tarani alattvalóinak jogait, nem foszthatta meg alattvalóit becsületüktől, birtokuktól. Ezt figyelembe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni Izráel példanélküli és eredeti állásfoglalását a monarchiával szemben. Olvassuk el a Királyok I. könyvének huszonegyedik fejezetét. Nábót szőleje Aháb király palotájának tőszomszédságában volt Jizreélben. Aháb meg akarta venni vagy egy jobb szőlőt akart érte cserébe adni Nábótnak. Csakhogy, mivel Jizreél fallal körülkerített város volt, a jóbél év törvénye nem alkalmaztatott rá; ha tehát Nábót eladja az atyáitól rászállt örökséget, ez nem kerül vissza az eladóhoz, hanem örökre elveszti a család. Ijedten fogadta tehát a király ajánlatát és visszautasította. Aháb nagyon bosszús volt emiatt. Midőn Izebel, Aháb idegen származású felesége meghallotta az esetet, nem tudta megérteni férjének nehézségeit. Az olyan király nem ér semmit, aki nem veheti el, amit akar; ez volt az ő véleménye a helyzetről. „Én majd megszerzem neked a jizreéli Nábót szőlejét", mondotta. Ha a törvényt nem lehet megváltoztatni erőszakkal, majd megkerüljük azt ravaszsággal. Áháb hozzájárulásával királyi hatalmat kap erre a célra. Lehetséges, hogy Nábót felháborodásában a király ajánlata miatt, néhány keményebb szót használt, de nem olyanokat, amelyek igazolnák Izebel eljárását. Nábótot mégis istenkáromlással és felségsértéssel vádolta; szabályszerűen a helyi bíróság elé került és mivel hamis tanúság alapján bűnösnek találták, arra ítélték, hogy életével lakoljon állítólagos bűne miatt. Midőn Áháb birtokba akarta venni a szőlőt, Élijáhú szállt vele szembe. Az igazság és jog prófétája megmondja neki, hogy gyilkos és rabló, és megjósolja az ég büntetését, amely le fog sujtani egész házára. Érdekes összehasonlítani ezt az esetet a Szentírásban a későbbi római császár, Diocletianus módszereivel. Neki az volt a szokása, hogy árulással vádolta meg azt az alattvalóját, akinek a birtokára vágyott, hogy kivégezzék a tulajdonost és azután elkobozhassa birtokát. Ott természetesen nem akadt egy Élijáhú, hogy felemelje szavát a császár eljárása ellen. Diocletianus esete jellemző a római uralkodásra a birodalom provinciáiban, amely hihetetlenül könyörtelen volt. A római prokurátorok undorító rossz kormányzása Palesztinában, amint azt Josephus elmondja, nem volt kivételes. „A római kormányzás keleti alattvalóinak vérét szívta és elvette kedvüket az élettől" (W. R. Inge). Emberséges kormányzás tekintetében Rómától éppoly keveset lehetett tanulni, mint Görögországtól.
Általában, azaz Izráelen kívül, az alattvalók életével, becsületével és vagyonával az egész ókoron keresztül teljesen az uralkodó rendelkezett. És ez nemcsak az egyénekkel szemben volt így. Egyiptomban az emberek nagy tömegeinek élete esett áldozatul a fáraók építkezési őrületének. Herodotos beszéli el, hogy II. Nechó idejében (609–588 ante) nem kevesebb, mint 120.000 munkást dolgoztattak halálra a Nílust a Vörös-tengerrel összekötő csatorna építésénél. A zsidók akkori uralkodója, Jehójákim király felül akarta múlni II. Nechó példáját és palotákat építtetett magának kényszermunkával. Más országokban ezt a király kétségbevonhatatlan kiváltságának tekintették volna. De a zsidó elme számára érthetetlen volt az uralkodó korlátlan hatalma és ezt a vállalkozást sértésnek tekintették a törvény és jog, az ősi szokások és az emberiesség ellen. Épúgy, mint előtte Élijáhú, Jeremiás próféta is szembe helyezkedik Jehójákim király akaratával, kapuja elé ment és így szólt: „Jaj annak, aki jogtalansággal építi fel házát és igazságtalansággal szobáit; az szomszédjának szolgálatát ingyen használja és nem adja meg neki a bérét. Úgy fogják eltemetni, mint egy szamarat, hurcolják és eldobják Jeruzsálem kapui előtt" (Jer. XXII,13.19).
Izráel királya elismerte az ő felelősségét nemcsak Istennel és az Isteni Törvénnyel szemben, hanem azzal a közösséggel szemben is, amely trónra ültette őt, mint vezetőjét. Nem a király, hanem a nép van az uralkodói jogok birtokában, és a népnek joga volt a súlyosabb terhek enyhítését kérni az új király trónralépése alkalmából. Ilyen jogos kérések visszautasítása Salamon fiának, Rehábeámnak

királysága nagyobb részének elvesztését eredményezte (I. Kir. XII,16.). És az volt a szabály, hogy a királyok nem merték megsérteni a megegyezést, amelyet alattvalóikkal kötöttek trónralépésük alkalmával. Kivételek voltak e szabály alól: Aháb, akin főniciai felesége uralkodott, és Jehójákim, akit egy idegen hódító emelt Júda fölé. Ez az oka annak, hogy még a nagy próféták, akik sohasem tartózkodtak attól, hogy küzdjenek a szociális igazságtalanság ellen, bárhol jelentkezett is az, ritkán beszélnek a király igazságtalanságáról. És a Zsoltáros kérhette a királyokat, hogy „járjanak sikeresen az igazság, a szelídség és igazságosság útján" (Zsolt. XLV,5); és könyörögthetett: „Isten, add ítéleteidet a királynak. Viruljon napjaiban az igaz, és elnyomástól és erőszaktól váltsa meg lelküket, és drága legyen az ő vérük szemeiben" (Zsolt. LXXII,1.7.13–14). Az összes próféták élesztik a messiási álmot, hogy eljön az idő, mikor a király népének pásztora lesz, amikor a király jogara a béke jogara lesz és rajta nyugszik a bölcsesség és a tanács szelleme és az Úr félelme (Jes. XI,2).
Az igazi demokratikus viszonyt az uralkodó és alattvaló között Izráelben bizonyítják a Szentírás szavai: „És lesz, hogy midőn ül királyi trónján, írja le magának e tan másolatát egy könyvbe… és olvasson benne élete minden napján… nehogy szíve felülemelkedjék testvérein" (XVII,18–20). Egy mai tudós ezt a találó megállapítást tette: „Izráelben a király a népért van. Van hatalma és tekintélye; de ezt nem a saját élvezetére adták neki, hanem a nemzet biztonságáért és jólétéért, amelyen uralkodik. Nem áll magasabb polcon, mint mások, csak annyiban, hogy kötelességei magasabb polcra helyezik. Ő *primus inter pares,* de, noha szükségkép nagy tekintéllyel kell bírnia, mégis ugyanabba a sorba tartozik, mint népe; ő egy közülük. Míg minden más ókori uralkodónál az alattvaló rabszolga volt, az izraelita uralkodónak az alattvaló testvére volt" (T. H. Robinson).

III.
Etikai alapok.

Az alkotmányos és törvénytisztelő király fogalma, akinek a legalacsonyabb rendű alattvaló is „testvére" volt, nem egyetlen jellemző vonása a mózesi államnak. Elsorolunk még néhányat a mózesi politika etikai alapjai közül.

1. Az igazságosság uralma az államban.

Figyelemreméltó, hogy a bibliai szabályozásban az igazságosságra vonatkozó intézkedések megelőzik a királyra vonatkozókat (XVII,14–20): az igazságosság az állam fölött áll. Ez kétségkívül páratlan az ókorban. Csak a modern világban találjuk hasonló példáit a nemzeti tiszteletnek az igazság iránt. Azok az államok, ahol ma az egyének a legtöbb szabadságot élvezik, főleg annak köszönhetik ezt, hogy náluk történetük régi korszakaiban az igazságszolgáltatás független volt a királyi hatalomtól.

2. A munka méltósága.

A munka méltóságának elismerését nem találjuk meg Athénben és Rómában. Ezekben a közösségekben a munka csak a rabszolga, „a lelkes szerszám" feladata volt, aki meg volt fosztva minden emberi jogtól. Ezekben a közösségekben a munka maga, még az orvosé és a tanítóé is, megalázó volt és mint Spártában, tilos volt a szabad polgár számára.
Ezekkel éles ellentétben a zsidó bölcsek egyértelműen amellett szólnak, hogy a munka nemesít és megszentel és hogy a lustaság kapu a kísértés és a bűn felé. Sokan közülük munkások voltak és mindennapi kenyerüket valamilyen kézimunkával keresték meg, mint kőművesek, szabók, szandálkészítők, ácsok. A leghíresebb rabbi, az idősebb Hillél, favágó volt.
Izráelben nem engedték meg, hogy a munka az ember fölé kerekedve lealacsonyítsa azt, aki vele foglalkozik, hanem az embert rendelték a munka fölé úgy, hogy a közös munkából mindenkinek ki kellett vennie a részét. Végül a „mindenki munkáját" egy hatnapos időszakra korlátozták, viszont egy napra egy általános „mindenki pihenőjét" rendelték el; ez volt a szombat. A szombat a munkásembernek minden héten egynapi szabadságot és pihenést adott. Ez teljesen érthetetlen volt a görögök és rómaiak előtt. Íróik, Tacitus, Juvenális, Plutarchos gúnyolódnak azon a gondolaton, hogy egy szabadnapot adjanak minden héten a munkásnak. A szombat nagyfontosságú, humánus

jelentősége teljesen ismeretlen volt előttük; és „a mi modern szellemünk minden terméketlen elméletével a polgári és politikai jogokról, és törekvésével szabadság és egyenlőség felé, egyetlen olyan intézményt sem gondolt ki és valósított meg, amelyet a munkásosztályra gyakorolt jótékony hatásában a legkisebb mértékben össze lehetne hasonlítani a heti pihenő nap elrendelésével a Szinaj sivatagában" (Proudhon). Hosszú ideig tartott, amíg embermegváltó hatása láthatóvá kezdett lenni. A mózesi korlátozások, például a heti munka napjai, amit a munkástól kívánni lehet, megteremtette azt az elvet, amely alapjául szolgált a későbbi korszakokban a szociális törvényhozásnak. Csak sokkal később, háromezer év múlva, tette meg az emberiség az újabb lépést, akkor került sor a munka napi óráinak szabályozására. A lassúság, amellyel elismerték, hogy a munkára szükség van, kétségtelenül annak a ténynek tulajdonítható, hogy egészen a legújabb időkig, a klasszikus irodalom monopolizálta az uralkodó osztályok nevelését az európai népeknél. Ami a görögöket és rómaiakat illeti, a tétlenség lett a nemesség jellemvonása és a nemes születésű ember méltóságán alulinak tartotta, hogy a jobbágyok és munkások helyzetével törődjék.

3. Vagyon és szegénység.

A rómaiaknál a vagyon fogalma fontosabb volt az emberiesség fogalmánál. Ha az adós nem tudta megfizetni a kölcsönkapott összeget, a római hitelezőnek joga volt őt saját börtönébe zárni, fatörzshöz láncolni, eladni rabszolgának vagy megölni. Ahol így istenítették a vagyont, nem csoda, ha a szegénységet magát megbecstelenítőnek tekintették; és a szegény iránt érzett részvét az ő szemükben beteges érzékenykedés volt, nem illő egy szabad emberhez. Vergilius dícséri egyik hősét, mert sohasem érzett szimpátiát aziránt, aki nélkülözésben szenvedett; Seneca természetesnek tartja, ha írtózattal fordul el az ember a szegény embertől; Plautus kijelenti, hogy az éhezőt táplálni kegyetlenség, mert csak meghosszabbítja nyomoruságos életét.

Izráelben a vagyon soha nem volt *noli me tangere;* és az egész rendelkezési jogot fölötte nem tekintették feltétlennek, amint ezt a szombat-év és a tized törvénye bizonyítja. „Aki azt mondja: ami az enyém, az az enyém és ami a tied, az a tied, az úgy beszél, mint Szodoma polgárai" (Ábóth, V,13).

A tulajdon jogának az alárendelése az emberiesség jogai alá, megmagyarázza a szegények helyzetét és jogait a zsidó államközösségben. Ez új elmélet volt a világ történetében; olyan felfogás, amely nem származhatott sem Egyiptomból, sem Görögországból, sem Rómából, tehát eredeti. „A héber államközösség olyan volt, amelynek ideálja, hogy minden ember saját szőleje és fügefája alatt ülhessen és senki se zavarhassa vagy ijeszthesse; amit még a rabszolga is remélhetett és ahol még a teherhordó állat is megpihenhetett. A jóbél harsonájának hangjára a rabszolga szabaddá lett, és az ország új felosztása ismét biztosította a legszegényebbnek is az ő jogos részét a mindnyájuk Teremtőjének adományából. Az aratónak hagyni kell valamit a böngésző számára, s az ökör száját sem szabad bekötni, mikor a gabonát tapossa" (Henry George).

IV.
Népképviselet és szólásszabadság.

A próféták küzdelme minden visszaélés ellen, amit akármelyik elnyomó erőszakosan elkövetett, állandó volt a zsidó történelem egész folyamán. Sámuel óva inti Izráel törzseit, hogy ne kövessék a keleti zsarnok útjait, és jóval Élijáhú előtt a királyi bűnös felé dörgi Nátán próféta: „Te vagy az az ember!", miután a király kimondja az ítéletet, hogy az olyan ember, aki a próféta által elbeszélt gazságokat elkövette, halált érdemel. Tekintettel arra az egyedülálló szerepre, amelyet a próféták játszottak a zsidó nép erkölcsi fejlődésében, még a szabadgondolkodó John Stuart Mill is elismeri a próféták hatalmas befolyását az igazi demokrácia ideáljainak megőrzésében. Őbennük látta élő megfelelőjét a mai szólásszabadságnak és sajtószabadságnak.

Hasonló több más mai tudós ítélete is: „A prófétai szellem jellegzetessége volt, hogy az emberi vadságot értelmetlennek tekintették, mint ami ellenkezett a természettel és a józan ésszel. A világ igazságtalanságainak láttára a próféták szíve vérzett, mert megsértették az isteni szellemet és méltatlankodásuk kiáltása visszhangozta az Istenség haragját. Görögországnak és Rómának

megvoltak a gazdagjai és szegényei épúgy, mint Izráelnek és a különböző néprétegek folyton öldösték egymást évszázadokon keresztül; de a vad lármából nem csendült ki az igazságnak és a könyörületnek hangja. Ezért van több élet még ma is a próféták szavaiban és ezért felelnek meg jobban a mai ember lelki szükségletének, mint az ókor összes remekművei" (James Darmesteter).
A zsidó állam kialakításában és igazgatásában legfontosabb szerv a Nemzeti Tanács volt. Mayer Sulzberger amerikai bíró és jogtudós kutatásai a zsidó államkormányzás területén világosságot vetettek az ősi Izráel törvényhozó testületének természetére. Az általános benyomás, mondja ő, a mi elménkben megmarad, ha a Pentateuchust és Józsua könyvét olvassuk az, hogy Izráelt egy fejedelem kormányozta (vezér, bíró, király), aki a katonai és a polgári hatóságok főnöke volt és hogy mellette állott a főpap, aki az egyházi életet irányította. A fejedelem mellett egy Tanács működött, – valószínűleg kétkamarás, – ez irányította a nemzeti politikát; a kisebb kamara tizenkét fejedelemből *(nesziim)* állott, a nagyobb, hetven öregből *(zekénim)* és valószínűleg ez a kettő alkotta az *édah*-t (gyülekezet vagy parlament). Az *édah* nem szűnt meg a mózesi korral. Az ezt követő századokon keresztül ugyanezt a demokratikus intézményt találjuk az államban, ez gyakorolta a végrehajtó, a politikai és a legfelsőbb bírói hatalmat. Ez a Nemzeti Tanács ismert volt már a legrégibb korszakokban is, *am-há-árec* néven (lásd Genezis 192. l.; Exodus 579. l.). Ez emelte trónra és mozdította el a királyokat (pl. II. Kir. XXI,24; XXIII,30); és amint az istenkáromlással vádolt Jeremiás pöre világosan bizonyítja (Jer. XXVI), ez gyakorolta a legfelsőbb bírói hatalmat az államban. Végül újra feléledt a számkivetés után mint *Gerusia,* a Nagy Zsinagóga és a Szanhedrin. Mindez tanúságot tesz *őseink csodálatos képességéről az önkormányzásra.* Figyelmen kívül hagyhatjuk a tíz törzs birodalmát, akik bálványimádásba süllyedtek és irányítsuk figyelmünket Júda királyságára. Ez a királyság mint független állam élt 933-tól 586-ig (ante); és e 347 évre terjedő egész időszakban nem találjuk legkisebb nyomát sem a polgárháborúnak, nem találkozunk törekvésekkel a dinasztia változtatására (I. Friedländer). Az egyetlen kivétel Atalját, Aháb leányát, megerősíti a szabályt. Mert ő nem volt júdeai, hanem az Északi királyság hercegnője, Izebel leánya. Ő csak bitorolta Júda trónját és a hűséges júdeaiak elűzték hat évi törvénytelen uralkodás után és visszahelyezték a trónra a jogos Dávid-házi herceget, akiről a királynő nem is tudott. Hány más, akár ókori, akár újabbkori népről mondhatjuk, hogy 347, illetve 427 (347 + Dávid 40 + Salamon 40) éven keresztül kitartottak az ősi dinasztia mellett és nem pusztított közöttük polgárháború? És nem tengődő élet volt az, amelyet ez a kis királyság élt e hosszú évszázadok alatt. A prófétai irodalom nagyobb része ebben a korban keletkezett; megtartották a szociális igazságszolgáltatást és a szólásszabadságot; megőrizték nemzeti függetlenségüket, noha Júda kis ütköző ország volt a kor nagy hatalmasságai között, mint egy kis vasdarab az asszír kalapács és egyiptomi üllő között. Mindezeket figyelembe véve a bibliai történet politikai tényeinek ismerői helyeselni fogják a következő ítéletet:
„Egyetlen más nemzetről sem ismerünk olyan történeti tényt, hogy olyan régen, ezer évvel a mai időszámítás előtt, le tudta volna győzni ezt a két erőt: a zsarnokságét és a féktelen demokráciáét. A zsidó népnek éppoly erős érzéke és széles látóköre volt a politikai ügyekben, mint a vallásiakban; és mint ahogy a modern világ Egy-istenhívő hite az ő géniuszuk terméke, épígy az észszerű, demokratikus kormányforma modern értelmezése ugyanezen ősöknek köszönheti keletkezését. Így könnyen megérthető az az érdekes jelenség, hogy az angol nép és amerikai leszármazottjai az egyetlen nemzet, amely igazán megértette és alkalmazta a parlamenti kormányzás alapelveit, a zsidó bibliát használta szövegkönyvül a szenvedés és zivatarok idejében" (Sulzberger). Ki kell még emelni, hogy a magyar népképviseleti alkotmány époly régi, mint az angol.

VI. Ki thécé.
(XXI,10–XXV.)

Deut XXI.

4. A családi életre és az emberszeretetre vonatkozó törvények.

a) XXI,10–21. Családi törvények.
10–14. Házasság háborúban foglyul esett nővel.

A háborúban foglyul esett nőt csak egy hónapi várakozás után veheti el feleségül egy izraelita. Tiszteletben kell tartania a fogoly nőnek első fájdalmát. Nem adhatja el később – ha megúnná –, rabszolgául és nem bánhat vele mint rabszolgával.

Deut 21,10

kivonulsz csatába. Palesztinán kívül.

Deut 21,11

szép… megkedveled. Vagy: „szép alakú nőt, megszereted”. (Az Imit régi fordítása.)

Deut 21,12

vidd el őt házadba. Ez a törvény kíméletet és türelmet követel olyan körülmények között, amikor a győzelemittas harcos azt hiheti, hogy tehet, amit akar (Driver). „Ellentétben a közszájon forgó elbeszélésekkel, amelyek háború idején nők ellen elkövetett erőszakosságokról szólnak még az újabb időkben is és amelyek oly kínos érzéssel töltenek el bennünket, ez olyan mint a halk zene, midőn a harcos kötelességéről olvasunk az ellenséghez tartozó nővel szemben, a kötelező házasságról megállapított szertartással és köteles időhaladékkal. A Törvényadó megállapítja a férj kötelességét az esetben is, ha az idegen nő nem szerzi meg teljes és tartós tetszését. Akkor bocsásd el szabadon, de ne add el pénzért, ne bánj vele mint rabszolgával, mert megaláztad őt” (Zangwill).
nyírja le haját és gondozza körmeit. Kötelező számára a tisztálkodás szertartása és lemondás a pogány szokásokról, úgyhogy alkalmassá és méltóvá tegye magát arra, hogy befogadják Izráel gyülekezetébe; Lev. XIV,9. Onkelosz így fordítja: „engedje nőni körmeit”; és a rabbik az egész eljárás célját úgy magyarázzák, hogy tegye magát ellenszenvessé a győző előtt és térítse el attól a szándékától, hogy feleségül vegye (Szifré; Jebám. 48a); lásd a 14. verset.

Deut 21,13

fogságabeli ruháját. A ruhát, amelyben elfogták, le kellett vetnie pogány tisztátalansága miatt.
egy teljes hónapon át. Hogy meggyászolhassa szüleit és megszokja az életet új környezetében.
legyen ő a te feleséged. Élvezze egy zsidó feleség minden jogát, viszont minden kötelességét is meg kell tartania; Exod. XXI,10.

Deut 21,14

nem kedveled. Nem találsz benne gyönyörűséget. A rabbik az ilyen házasságot az emberi gyengeségnek tett engedménynek tekintették, fékezőül az ember kicsapongó szenvedélye ellen. Az ilyen kapcsolat, noha meg van engedve, nem kívánatos. „A Szentírás – mondják – megjósolja, hogy az ilyen módon elvett feleség valószínűleg végül kellemetlen teher lesz a férj számára” (Rási; Szifré).
bocsásd el. Válj el tőle, de ha beteg, a férj ne tegye ezt, amíg teljesen fel nem épül (Szifré).
ne add el. Sem valami más módon ne rendelkezzél felőle (Ibn Ezra); lásd Exod. XXI,8.
ne bánj vele mint rabszolgával. Az Imit régi fordítása és Deutsch: „ne hatalmaskodjál fölötte”. A megfelelő héber ige csak itt és XXIV,7-ben fordul elő ebben az értelemben. Nachmanidesz szerint ugyanolyan értelme van, mintha ﬠ-fal írnák (XXVI,17) és az *„emír”* – „úr” szóval hozza összefüggésbe. Ne tekintsd árucikknek. Ne juttassa őt otthonában a rabszolga sorsára (Szifré).

15–17. Az elsőszülött joga.

A vagyon öröklése gyakran egyenetlenség forrása a családban, épúgy mint a szülők kedvezése. Azonban az elsőszülött fiút megillető kettős részt nem lehet megvonni tőle, még akkor sem, ha anyja a kevésbé kedvelt feleség.

Deut 21,15

a kedvelt és a gyűlölt. Csak viszonylagos értelemben vett kifejezések, vagyis hogy az egyiket jobban szereti mint a másikat, mint például Léa és Ráhel esete. (Így kell érteni Mal. I,2–3; Genezis, 473. l.) Rabbi Ismáel, illetve Rabbi Simeón mondta: „Az emberi tapasztalat bizonyítja, hogy a kétnejű házasságban a férj az egyiket mindíg jobban szereti, mint a másikat" (Szifré).
kedvelt. Szószerint: „szeretett" (Az Imit régi fordítása).

Deut 21,16

amely napon. Nem szükségkép halála közeledtekor, hanem bármikor, midőn közölni akarja, hogyan osztandó szét vagyona halálakor. A rabbik megtiltják, hogy az apa életében szétossza vagyonát és óva intik attól is, hogy különbséget tegyen gyermekei között, az elsőszülöttnek külön jogát kivéve (Bábá Bathra 133b; Mechilta; Midrás Tanáim).
nem teheti. Nincs joga hozzá.

Deut 21,17

kétszeres részt. Még egyszer annyit, mint bármely más fiúnak.
mindenből, amije van. A Talmud ebből azt következteti, hogy az elsőszülött nem kérhet kettős részt abból a vagyonból, ami az apa halála után keletkezett (Bábá Bathra 124b).
tehetsége zsengéje. V. ö. Gen. XLIX,3.

18–21. Az engedetlen fiú.

Az izraelita szülők nagyon szeretik gyermekeiket és elnézők. Azonban a javíthatatlan fiút, akit semmi módon nem lehet jobb útra téríteni és a szülők szavára sem hallgat, meg kellett kövezni.

Deut 21,18

konok és engedetlen. Vagy: „makacskodó és engedetlen" (Az Imit régi fordítása). Deutsch: „kicsapongó és ellenszegülő". A fiú, aki nem ismeri el sem szülei, sem Isten tekintélyét.
atyja… anyja. Figyelemre méltó a szülők egyenrangúsága, mint az ötödik parancsolatban.
megfenyítik. Lásd VIII,5.

Deut 21,19

a helység kapujához. Keleten a nyilvános tér (a forum).

Deut 21,20

tobzódó és iszákos. Nemcsak azt jelenti, hogy részeges, hanem hogy általában kicsapongó.

Deut 21,21

És kövezzék meg… mind. A héber szülőnek nem volt joga gyermekének élete és halála fölött. Görögországban kitették a gyenge gyermeket elhagyott helyre, hogy elpusztuljon. Rómában az atya felnőtt gyermekét is megölhette. Izráelben még akkor is, ha a fiú bűnössége és engedetlensége tűrhetetlen volt, a szülők kötelesek voltak egy pártatlan bírósághoz fordulni. A halálos ítéletet csak a község hozhatta a város véneinek hozzájárulásával.
Állítólag ezt a törvényt egyetlen esetben sem hajtották végre (Szanh. 71a); és amilyen feltételekhez volt ez a halálbüntetés kötve, nem is lehetett végrehajtani (lásd még XXII,22). Szereplése a Tórában csak figyelmeztetés és a legnagyobb nyomatékkal felhívja a figyelmet arra, hogy milyen útálatos bűn az engedetlenség a szülőkkel szemben.
férfilakosai. Szószerint: „emberei" (Az Imit régi fordítása).

b) XXI,22–XXII,4. Az emberszeretet törvényei.

22–23. Intézkedés a kivégzett ember holttestéről

Deut 21,22

halálbüntetéssel járó bűn. Deutsch: „halálos bűn” és magyarázatul hozzáfűzi: „a három főnév vonzati viszonyban egymással; mégpedig משפט vonzója a reá következő מות főnévnek, tehát מות משפט halálos ítélet, és ha végre még חטא mint vonzó hozzájárul… akkor oly bűnt jelöl meg, amelyre halálos ítélet van mérve”.

kivégzik és fölakasztod. A felakasztás a kivégzés után történt; az a gyalázatos büntetés, hogy az embert élve szegezték a keresztre és napokig hagyták kínlódni, római találmány volt. A régi Izráelben a kivégzésnek négyféle módja volt: megkövezés, elégetés, karddal kivégzés és megfojtás. A felakasztást néha alkalmazták a kivégzés után megszégyenítésül és elrettentésül; Józsua X,26.

holttestét. Szószerint: „őt” (Az Imit régi fordítása); lásd a Tárgum Jerusálmi körülírását és Szanh. 46b.

Deut 21,23

el kell temetned. Eltemetés, nem elégetés volt a zsidó szokás; lásd Gen. 191. l. (Lőwinger: A halotthamvasztás zsidó szempontjából. Budapest 1932.)

Isten átka. Isten átka van rajta, „Isten lekicsinylése, mert az ember Isten képmására van teremtve” (Rási, Szanh. 46b alapján). És az emberi méltóságot tisztelni kell még a bűnösben is. A halál, tanítja a zsidó felfogás, kiengeszteli a bűnt, tehát testének legrövidebb idő múlva meg kell adni ugyanazt a tisztességes bánásmódot, ami más halottat megillet. Az akasztást elhalasztották estig, hogy a holttestet minél előbb eltemethessék.

meg ne tisztátalanítsd földedet. A holttest elsőrendű forrása a rituális tisztátalanságnak (הטומאה אבי אבות) és ha a hulla ott maradna az akasztófán, amíg feloszlik és részei lehullanak vagy a madarak tápláléka lesz, ez a tisztátalanság messzire elterjedne.

Deut XXII.

1–3. Elveszett tulajdon visszaadása.

Ez a három vers ismétlése az Exod. XXIII,4–5-ben közölt törvénynek az eltévedt ökör vagy szamár visszaadásának kötelességéről és hogy fel kell emelni az elbukott teherhordó állatot. A törvény itt bővült azzal, hogy más elveszett tárgyakat is vissza kell adni a tulajdonosnak. Figyelemreméltó, hogy míg az Exodus „ellenséged” tulajdonáról beszél, itt szélesebb értelemben a „testvéred” szót használja. Akár testvéred vagy ellenséged a szomszédod, tulajdonát védened kell és vissza kell adnod.

Deut 22,1

ökrét vagy bárányát. Csak két nevet említ, de a törvény minden háziállatra vonatkozik (Bábá Qamma 54b).

ne fordulj el tőlük. Vagy: „ne zárkózz el tőlük”; szószerint: „ne rejtőzz el tőlük”. Vedd észre és ne mondd: „Ez nem az én dolgom”.

Deut 22,2

add vissza. Ha ezt elmulasztod, lopásnak számít és büntetésül fizesse az ár egy ötödét értékén felül, ha esküvel letagadta; Lev. V,20–24.

4. Segítsen felemelni az elbukott állatot.

Deut 22,4

amint leroskad. Szószerint: „feküdve” (Az Imit régi fordítása).
segíts neki. Szószerint: „állítva állítsd vele”, azaz, a másikkal együtt. A tulajdonos nem állhat ott tétlenül és nézi, hogyan dolgoznak mások. Egy chaszid rabbi amiatt panaszkodott, hogy nem tartják meg ezt a törvényt és ennek a gondolatnak szentelte magát. Gyakran látták az utcán, amint segített az egyik embernek a terhet felrakni, a másiknak kihúzni a szekeret a sárból.

c) XXII,5–12. Vegyes törvények. – Első csoport.
5. A két nem megkülönböztetése ruházattal.

A ruházat felcserélése férfi és nő között elősegíti a szemérmetlenséget és így az erkölcstelenséget is. A törvény valószínűleg a szíriai pogány szokások ellen fordul, ahol el volt terjedve a két nem ruházatának felcserélése és ez az erkölcsi élet romlásához vezetett.

6–7. Az anyamadár megkímélése.

A kíméletnek oka itt a szülői viszony szentsége. Az anyamadár szent mint anya, és hosszú élet ígéretét kapja az, aki ebben a körben is tiszteli az anyaság szentségét, amint ez az ígéret jut annak is, aki megtartja az ötödik parancsolatot. „Ha az anya nincs a fészekben, nem látja, hogy elviszik kicsinyeit és nem érez fájdalmat. A tojás, amelyen ül és az anya gondozására szoruló fiókák nem alkalmasak eledelül, tehát ez a parancs azt akarja elérni, hogy hagyják érintetlenül a fészket. A Tóra megkívánja, hogy ilyen fájdalmat ne okozzanak sem a barmoknak (Lev. XXII,28), sem a madaraknak, mennyivel inkább nem szabad ilyen fájdalmat okozni embertársainknak” (Maimonidesz); lásd XXV,4 s köv.

Deut 22,7
hosszú életű légy. „Ha a Tóra a hosszú élet jutalmát ígéri annak, aki teljesít olyan parancsot, amely semmiféle áldozattal nem jár, mennyivel nagyobb lesz annak a jutalma, aki igazán nagy vallásos kötelességet teljesít” (Rási, Chull. utolsó Misnája alapján). Rabbi Jákób, a hosszú életnek erre az ígéretére célozva felemlíti azt az esetet, hogy egy ember felmászik a toronyra, kiveszi a fiókákat a fészekből, és nem bántja az anyamadarat a parancsolatot követve. Midőn lefelé jön, leesik és meghal. Felveti a kérdést: „Hol van jó dolga és hosszú élete ebben az esetben?” Akiba erre így felelt: „Abban a világban, ahol minden jól megy és minden tartós” (Chull. 142a).

8. Korlát a háztetőn.

A keleti országokban a házakon lapos tető van; ezt járkálásra, alvásra és más házi célokra használják, tehát szükség volt korlátra, hogy elkerüljék a véletlen leesést. A rabbik szerint a korlátnak legalább két rőf magasnak kellett lenni (Bábá Bathra 61a).

Deut 22,8
vérbűnt. Az emberi élet védelmének elmulasztása a ház építőjét, tulajdonosát vagy lakóját a vérbűnben vétkessé teszi Isten szemében. A rabbik ezt a tilalmat kiterjesztik minden olyan esetre, midőn életveszély állhat be hanyagság miatt; például, ha valaki harapós kutyát tart vagy törött létrát támaszt a fal mellé (Ketúb. 41b).

9. A magok keverése ellen.

Ez a törvény és a két következő (ökörrel és szamárral együtt szántani, gyapjúból és lenből keverten készített ruhát viselni) azon a gondolaton alapszik, hogy Isten különbséget tett a természet tárgyai között, tehát helytelen, ha az ember elrontja ezt a keveréssel; lásd Lev. XIX,19.

Deut 22,9

kétféle. Héberül: כלאים; olyan fajták, amelyek egymást kizárják; l. még Lev. XIX,19.

szentté váljék. Az így keletkező termést el kell égetni. Az ember elveszíti ennek következtében szőlőjét és a másik termést büntetésül törvényellenes cselekedete miatt.

10. Szántás ökörrel és szamárral.

Deut 22,10

Nagyon különbözők természetükre, nagyságukra és erejükre nézve; tehát kegyetlenség a gyengébb állatra, ha együtt fogják be őket.

11. Kétféléből készült ruha.

Deut 22,11

kevert szövésű ruhát. A szó származása és jelentése bizonytalan. Némelyek az egyiptomi nyelvből származtatják. A tilalom oka valószínűleg ugyanaz, mint a magok keverésének (9. vers). A rabbik ezt a *chuqqim* csoportjába, azaz az olyan rendelkezések közé sorolják, amelyeknek okát nem ismerjük. Sok gúny és lenézés érte az ilyenek miatt a zsidóságot, de az mégis kitartott mellettük, mert ezek megtartásával feltétlen engedelmességét juttatta kifejezésre Istene iránt; lásd Lev. XIX,19.

12. Cicisz.

Deut 22,12

Rojtokat. Vagy: „Bojtokat" (Az Imit régi fordítása). Héberül: *„gedilim"*. Még I. Kir. VII,17-ben találkozunk ezzel a főnévvel. A *„cicisz"* szó szinonimája. Az összes népeknél szerepelnek rojtok és csomózások mint szimbolumok és emlékeztető eszközök. A *„cicisz"* a zsidókat állandóan Istenhez való kapcsolatukra kell, hogy emlékeztesse és az abból folyó kötelességekre. A Talmud sok elbeszélést őrzött meg, amelyek mind azt bizonyítják, hogy a *„cicisz"* megpillantása mennyire alkalmas arra, hogy az embert a bűnözéstől visszatartsa (Menách. 44a).

d) XXII,13–XXIII,9. A házasság szentsége.
13–21. Menyasszony ellen emelt vádak.

Aki alaptalanul vádolja feleségét menyasszonysága ideje alatt elkövetett erkölcstelenséggel, azt meg kell fenyíteni és meg kell büntetni, és elveszti azt a jogot, hogy valaha elválhasson tőle. De ha ez a vád igaz, halálos büntetést érdemel *az ifjú asszony.* A bibliai időben az eljegyzett pár minden tekintetben férj és feleségnek számított, csak még nem éltek együtt. A hűtlenséget a menyasszony részéről házasságtörésnek tekintették; lásd a 23. verset. „Ezeket az egyszerű, világos törvényeket tekintve (13–21. vers), gondoljunk arra, hogy ezek fölfelé haladó törekvést mutatnak az ember állati szenvedélyeinek legyőzésében. Hogy közülük egyesekre ma már nincs szükség, annak a ténynek tulajdonítható, hogy *annak idején* szükség lévén reájuk, életbeléptették az ellenük szóló tilalmakat a megfelelő vallási szankciókkal. Csak tudatlanság vagy hálátlanság kifogásolhatja szellemüket vagy alakjukat" (G. A. Smith).

Deut 22,13

azután meggyűlöli. A férfi csak azért kötött házasságot, hogy kielégítse szenvedélyét, később teljesen megváltoztak érzelmei felesége irányában, ami gyakori az ilyen jellemeknél (Bertholet);

lásd XXI,14; v. ö. II. Sám. XIII,15.

Deut 22,14

és reá fog szégyenletes dolgokat. Az Imit régi fordítása: „és reá fog dolgokat hamis ürügyképen”. Deutsch: „és terheli őt hamis vádakkal”.

Deut 22,15

és mutassa elő. Az Imit régi fordítása: „és vigyék ki”.
jeleit. A bizonyítékot, amelynek alapján az asszonyt fölmentik, sok ókori népnél lényegesnek tekintették, noha a hiánya még nem kétségtelen bizonyíték bűnössége mellett. Több rabbi ezért ezt a mondatot a jelekre nézve metafórikusnak fogta fel (בוררין את הדבר כשמלה חדשה), hogy világosan bebizonyítható legyen a vád hamissága tanúkkal és szakértőkkel (Ketúb. 46a). L. még a 20. verset is.
a város kapujában. Szószerint: „a kapuba” (Az Imit régi fordítása).

Deut 22,18

fenyítsék meg. Testi fenyítékkel sujtsák, „harminckilenc korbácsütéssel” (Josephus, Talmud u. o.).

Deut 22,19

száz ezüst sekellel. Egyes számítások szerint ez körülbelül 400 pengőnek felelne meg, de a valóságban akkor annak az összegnek sokkal nagyobb értéke volt.
a leány atyjának. Akinek a nevét beszennyezte. „Ha a leány árva, a bírság az övé lesz” (jer. Ketúb. IV,1).
nem bocsáthatja el. Nem válhat el tőle.

Deut 22,20

igaz volt. Ha a bizonyíték ellene szól és ha – teszik hozzá a rabbik – a tanúk idejében figyelmeztették magaviseletének komoly következményeire (Ketúb. 44b).
e dolog. A vád.

Deut 22,21

atyja házának bejáratához. Nem a város kapuja elé, mert atyja házát szégyenítette meg.
aljasságot. Héberül: נבלה. Ez a héber szó nem intellektuális hiányosságot jelent, hanem a nő lelke mélyében gyökerező képtelenséget a vallási és erkölcsi kötelezettségek megtartására (Driver).
aljasságot… Izráelben. Viselkedése a nemzet erkölcsi érzületének megsértése, támadás a közösség lelkiismerete ellen. „Nemcsak önmagára hozott gyalázatot, hanem Izráel összes hajadonaira” (Szifré).

Deut 22,22

haljanak meg mindketten. A férfi is és a nő is; v. ö. Lev. XX,10. Izráelben nem volt kétféle mérték a házasélet erkölcse tekintetében.
Mint minden főbenjáró bűn esetén, a rabbik megkövetelték, hogy a bűnös feleket figyelmeztessék szándékolt cselekedetük komoly következményeire. Ilyen figyelmeztetés (התראה) nélkül a halálbüntetést nem lehetett végrehajtani. Továbbá főbenjáró bűnöknél az eljárás megindítása és az előre megfontolt szándék bizonyítása olyan szigorú feltételekhez volt kötve, hogy a halálos ítélet kimondása csaknem lehetetlen volt. R. Tarphon és R. Akiba mondta: „Ha mi ott ültünk volna a Szanhedrinben, egy embert sem végeztek volna ki” (Makkóth első perekjének utolsó Misnája). Néhány sorral előbb ezt olvassuk: „A Szanhedrint, amelyik hét évben egyszer egy embert kivégez, „véres kezűnek” *(chóblanith)* nevezzük”. Eleazar ben Azarjah mondta: „Hetven évben egyszer”. (U. o.)

23–27. Eljegyzett hajadon.

Deut 22,26

nincs… bűne. Ahol erőszak *(force majeure)* van, ott nincs bűn, tehát nincsenek törvényes következményei.

Deut 22,27

kiáltott. Kétes esetekben a nőnek adunk igazat (Rásbám, Szfornó). Hasonló intézkedést, hasonló kifejezésekkel, találtak a nemrég felfedezett hittita törvényben, amely az időszámításunk előtti 1350. évből való. Tehát úgy látszik, hogy az erőszakról szóló törvényekben az előhaladottabb gondolkozású semita nemzetek közös törvényei vannak előttünk; épúgy mint ahogy Hammurabi kódexében párhuzamos inézkedéseket találtunk az Exodus polgári törvényeivel; lásd Exod. 290. l.

28–29. El nem jegyzett hajadon.

A férfinak meg kell fizetni a „jegyajándékot” és feleségül kell vennie a leányt az elválás joga nélkül.

Deut 22,29

meggyalázta. Vagy: „erőszakot tett rajta”.

Deut XXIII.

1. Tilos a házasság a mostoha anyával.

Ez a törvény a régi pogány szokás ellen szól, hogy az asszonyok épúgy az öröklött vagyontárgyakhoz tartoztak, mint az elhunytnak más jószága.

Deut 23,1

atyja leplét. Egyes talmudi tekintélyek szerint itt a שומרת יבם של אכיו-ról van szó (Jebám. 49a).

2–9. A gyülekezetből kizártak.

Deut 23,2

Ne jusson be… az Örökkévaló gyülekezetébe. Ne tekintessék a községhez tartozónak. Tehát nem vehet feleségül izraelita nőt. Elsősorban azokat zárták ki, akik valamely pogány kultusszal kapcsolatban magukat megcsonkították vagy kiherélték. Jesája viszont (LVI,3 s köv.) olyan emberekről beszél, akiknek megcsonkítása nem saját akaratukból történt.
csonkított tagú. Vagy: „elvágott tagú” (Az Imit régi fordítása).

Deut 23,3

fattyú. Héberül: ממזר. Ez nem jelenti a házasságon kívül született gyermeket, hanem csak a házasságtörésből vagy vérfertőzésből származó gyermeket. Tudniillik, aki tiltott rokonházasságból származik; Lásd Lev. XII és XX. A héber szó még Zek. IX,6-ban fordul elő. Etimológiája kétes. Egyesek arra gondolnak, hogy מעם זר rövidített alakja, mások az arab *„madzara”* tővel hozzák összefüggésbe, amely „szennyes”-t, „romlott”-at jelent.
tizedik nemzedéke sem. Vagyis sohasem. A „tíz” számnév itt igen nagy számot jelent; v. ö. Gen. XXXI,7.

Deut 23,4

ammónita és móábita. Abból, hogy a héber szöveg csak a hímnemű alakot használja, a Talmud azt következteti, hogy csak az ammónita és móábita férfiak voltak kizárva. De a nők, ha áttértek, férjhez mentek izraelitákhoz, például Rúth, aki móábita nő volt, a zsidó Bóaz felesége volt és őse lett Dávid királynak (jer. Jebám. VIII,3).

A rabbik szerint Ammón, Móáb, Edóm és Egyiptom felvételének tilalma a községbe megszűnt az asszír telepítési politika következtében, mert ennek következtében a Palesztinával szomszédos népek annyira összekeveredtek, hogy nem lehet tiszta fajokról beszélni ezekkel kapcsolatban (Berák. 28a).

Deut 23,5

kenyérrel. Deut. II,29 szerint a móábiták legalább pénzért adtak kenyeret és vizet az izraelitáknak. Az ammónitákról még olyan tudósítás sincs, hogy ennyit tettek volna értük.
fölbérelte. T. i. Bálák, Num. XXII,5.

Deut 23,6

átváltoztatta. Lásd Num. XXIII,11.25 és XXIV,10.

Deut 23,7

Ne keresd barátságukat, se jóakaratukat. Vagy: „Ne keresd békéjüket és javukat” (Az Imit régi fordítása). Büntetésül, embertelen viselkedésükért Izráellel szemben. „Nem gyűlöletet, hanem közömbösséget parancsol itt” (Oettli).

Deut 23,8

testvéred. Vérrokonod, tehát nem lehet teljesen kizárni.
az egyiptomit. Az elnyomás Egyiptomban a fáraók cselekedete volt, nem a nép akarata. Izráel otthont talált Egyiptomban és „jövevények” (גרים) voltak az országban. Tehát hálával kell gondolni az egyiptomiakra. Nemzetek hálája épolyan ritka, mint a nemzetek önkritikája. Ez a parancs klasszikus kifejezője mindkettőnek.
jövevény. A héber גר itt vendéget jelent.

e) XXIII,10–25. Vegyes törvények. Második csoport. 10–15. A tábor szentsége.

Deut 23,10

rút dologtól. Szószerint: „rossz dologtól” (Az Imit régi fordítása). Vonatkozik ez mind a testi, mind az erkölcsi tisztaságra. A tábort megszentelte az isteni jelenlét, tehát kell, hogy a tisztaság helye legyen. Sokkal szorosabb itt a kapocs, mint általában hiszik, a külső és belső tisztaság között. Tisztátalanság istentelenséghez vezet. Az erkölcs, a vallás, az egészség legelemibb szabályainak figyelembe vétele nem volt szokásos az ókori táborokban. Izráelben ez máskép volt.

Deut 23,11

éjszakai eset miatt. L. Lev. XV,16.

Deut 23,13

külön hely. Szószerint: „kéz”; átvitt értelemben „hely”, „elkülönített hely”; l. még Num. II,17; Jes. LVII,8; Jer. VI,3. „Előre elkészített hely” (Tárgum). Az egészségügyi szabályok életbevágó fontosságúak a táborban. Ebben a tekintetben tehát a mózesi törvényhozás korszakalkotó.

Deut 23,14

ásószerszámod. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő ebben az értelemben, egyébként „sátorszöget” jelent.
fegyvered. Egyesek a זין „fegyver” szóval hozzák összefüggésbe. (L. még Kélim XXIII,6.)

Deut 23,15

tisztátalan dolgot. Szószerint: „szemérmetlen dolgot” (Az Imit régi fordítása). Azaz, semmit sem, ami miatt szégyelnie kellene magát.
elforduljon tőled. A tábor „szent” legyen, különben nem méltó hely Isten számára.

16–17. Szökevény rabszolgák.

A rabszolgák száma aránylag kicsiny volt Izráelben, és a rabszolgakereskedelem sem lehetett nagy, hisz a Szentírás seholsem emlékezik meg rabszolgavásárról. A zsidó törvényben a rabszolgának emberi jogai voltak és általában jól bántak velük. Az egész zsidó történelemben sehol sincs szó rabszolgalázadásról, sem elszökött rabszolgákról. Ez utóbbi esetben nem kellett visszaadni gazdájának. „Milyen megbecsülendő ellentét Hammurabi törvényével szemben, amely halálra ítélte azt, aki elrejt egy szökevény rabszolgát” (McFadyen). Görögországban és Rómában izzó vassal kellett megbélyegezni az elfogott szökevény rabszolgát. *Tamás bátya kunyhója* olvasói emlékezhetnek rá, hogy a mult évszázad közepén vérebekkel hajszolták Amerikában a megszökött rabszolgát. A mózesi törvénykönyvben ugyanolyan intézkedést látunk, mint amilyenre a mai gyarmatosító hatalmak szeretnék ránevelni a szineseket.
A rabszolgák helyzetéről Görögországban és Rómában, lásd Lev. 284. l. A görögöknél a rabszolgavadászat szokott sport volt. Ami pedig Rómát illeti, Seneca megemlíti, hogy a rabszolgát a legkisebb hiba miatt is a legborzasztóbb büntetésekkel sujtották: kínzás, keresztrefeszítés, vadállatok elé dobás az arénában. Még a stoikusok is vitatkoztak azon, vajon hajótörés esetén fel kell-e áldozni egy értékes lovat, hogy megmentsenek egy rabszolgát. A rómaiak nem tudták megérteni a júdeaiak emberséges bánásmódját rabszolgáikkal. Hadrian üldözései során egyik súlyos vád volt Rabbi Eleazar ben Terata ellen, hogy felszabadította rabszolgáit.

Deut 23,16

a szolgát. Egy külföldről menekülő nemzsidó rabszolgát, aki menedéket keres Palesztinában gazdájának rossz bánásmódja miatt, akár zsidó a gazdája, akár nemzsidó (Gittin 45a; l. még Arákin 29a).

Deut 23,17

Nálad. Nemcsak szabaddá lett, hanem meg kellett védeni és segíteni, hogy meg tudjon élni és hasznos életet folytathasson (Szifré).
kapuid egyikében. Izráel bármelyik városában, akárhol az országban.
ne nyomorgasd őt. Ne kínozd szavakkal; ne sértsd érzéseit gúnyosan emlegetve multját vagy faját (Szifré); lásd Lev. XIX,33.

18–19. Erkölcstelenség.

Deut 23,18

kéjnő. Szószerint: „szentelt [nő]” (Az Imit régi fordítása). Nők és férfiak egyaránt hivatásszerűen vettek részt az erkölcstelen és fajtalan kanaánita kultuszban.
kéjfiú. Szószerint: „szentelt [férfi]” (Az Imit régi fordítása).

Deut 23,19

parázna nő jutalmát. Becstelen módon szerzett pénzt vagy bármi mást, ami erkölcstelenség révén került valaki birtokába, nem szabad elhozni a szentélybe fogadalom teljesítéseként vagy bármely más vallásos célra.
ebnek bérét. A szent berkekben a pogány kultusznál szereplő ifjak is „ebeknek” neveztetnek. (V. ö. egy Astarte-templom föliratát, amire Bertholet utal.) Voltak női és férfi hierodulok, utóbbiak „künesz” néven említve János Apok. XXII,15-ben. Ugyancsak v. ö. a francia *la chienne* kifejezést. A Renan által kiadott főniciai feliratok egyike másika szabályozza az ebek jövedelmét, hogy mi esik rájuk és mi illeti a szentélyt. A rabbik szószerint vették ezt a kifejezést (Temúra 30a).
utálata. Meggyalázzuk Istent jogtalan vagy nem tiszta úton szerzett ajándékkal.

20–21. Kamatfizetés.

Izráel testvéri szövetség, melynek *tagjait* a szeretet érzése kapcsolja egymáshoz. Ennélfogva az izraelitának kötelessége pénzt kölcsönözni szükségben levő testvérének, anélkül, hogy ezért hasznot várhatna. Más az eset, ha idegen kereskedő kér tőle kölcsönt, akinél nem helyzetének könnyítéséről van szó, hanem üzleti befektetésről; lásd Exod. XXII,24 és Lev. XXV,36–37.

Deut 23,20

Ne fizettess kamatot. „Itt a jótékonyságnak egy nagy kötelességét állapítja meg: a rossz helyzetbe kerültnek megsegítését egy időre szóló kölcsönnel hogy képes legyen fenntartani magát saját munkájával, anélkül, hogy alamizsnára szorulna. Ha a szegény valóban hasznot tud magának szerezni ezzel a kölcsönnel, akkor sem szabad többet kérni tőle, mint amennyit kapott” (H. Adler).

Deut 23,21

Az idegennel fizettethetsz kamatot. Ellentétben az ott élő idegennel („jövevénnyel”) (גר) az igazi idegen (נכרי) csak rövid ideig tartózkodik Izráel országában. Ez rendesen csak Palesztinán átutazó kereskedő volt. „A karaván-kereskedés nagyon kiterjedt volt és a külföldi kereskedő teljes védelmet élvezett az ország szokásai és törvényei szerint. A kereskedelem folytonossága és a karavánok ellen elkövetett erőszakosságokról szóló panaszok teljes hiánya kedvezően bizonyítják ezt a tényt. Némi különbségtétel az izraelita és az idegen között elkerülhetetlen volt. Nem várhatták, hogy abban az évben, amikor az izraeliták az elengedés évét ünnepelték, az idegen hitelező is elengedje izraelita adósának tartozását. Azt sem lehet tőle várni, hogy izraelita üzletfelének kamat nélkül adjon kölcsönt. Ha egyforma alapon akarták rendszeresíteni a kereskedelmet izraeliták és idegenek között, ezt csak úgy lehetett elérni, hogy az elengedés évének korlátozásai és a kamatfizetés törvényei, amelyek *a priori* nem voltak kötelezők az idegenre, az izraelitára nézve sem voltak kötelezők, amennyiben idegen kereskedővel van dolga” (Guttmann, Das Judentum und seine Umwelt 27.).
Az engedély, hogy egy idegentől kamatot kérhessen, csakis üzleti célra adott kölcsönre vonatkozhatik; ha az idegennek saját megélhetése céljából volt szüksége a pénzre, nem volt különbség izraelita és idegen között. „Ha elszegényedik testvéred és lehanyatlik keze melletted, támogasd őt, akár jövevény, akár zsellér, hogy élhessen melletted. Ne végy tőle kamatot vagy uzsorát és féld Istenedet” (Lev. XXV,35–36). A Talmud szigorúan veszi a kamat tilalmát, még idegennel szemben is; és sehol sem találkozunk az uzsorás szigorúbb elítélésével, mint a rabbinikus irodalomban. A rabbik azt tanítják, hogy az uzsorás tanúskodását nem kell elfogadni a bíróság előtt. Őt egy sorba helyezik a tolvajokkal és hamisjátékosokkal. Ez a fenkölt gondolkodás az uzsorával szemben még nagyobbá teszi a zsidóság erkölcsi tragédiáját a középkorban. Meg lévén fosztva a megélhetés szokásos eszközeitől, pénzkölcsönzésre kényszerült. „Ha eltiltjuk a zsidót a kereskedelemtől és más polgári foglalkozástól, rákényszerítjük, hogy uzsorás legyen”, mondta Luther Márton.
Midőn a francia forradalom előestéjén a Nemzetgyűlés habozott megadni a zsidóknak az emancipációt az uzsoráskodás vádja miatt, egy előkelő követ, Gregoire abbé így szólt: „Ó nemzet, ha ti felemlítitek a zsidók hibáit, a saját cselekedeteiteket ítélitek el”. De ha sok érvet sorakoztathatunk föl a mult mentségére, semmivel sem védelmezhetjük azokat, akik még napjainkban is kihasználják pénzkölcsönzési ügyekben embertársaik szorult helyzetét. „Nem mentheti ezt a nagy bűnt Isten, Izráel és az emberiesség ellen semmiféle jótékony pénzáldozat, csak a teljes megszüntetése ennek az útálatos foglalkozásnak” (H. Adler). Igen szellemesen védelmezi meg a zsidóságot a kamatszedés kérdésében a középkor végén élő hírneves apologéta, Farisszol Ábrahám a Mágén Ábrahám című munkájának 73. fejezetében; v. ö. Exod. 261. old.
ne fizettess kamatot. A rabbik megtiltják a zsidó hitelezőnek, hogy kamatot kérjen akár zsidótól, akár nem zsidótól, és megtiltják a zsidó adósnak is, hogy a zsidó hitelezőnek kamatot fizessen. (Bábá Mecia 75b).

22–24. Fogadalmak.

Deut 23,22

ne halogasd azt megfizetni. A fogadalom szent és kötelező jellegéről lásd Num. XXX,3. Senki sem kénytelen fogadalmat tenni. Ez teljesen önkéntes cselekedet; de ha megtette valaki, híven meg is kell tartania. Kóhélet mondja (V,4): „Jobb, ha nem teszel fogadalmat, mintsem, hogy teszel fogadalmat és nem fizeted meg". Lásd még Numeri 310. l.

Deut 23,24

Ami kijön ajkadon, tartsd meg. Szükséges figyelmeztetés arra a szent kötelességre, hogy az ember tartsa meg adott szavát; lásd Lev. 195. l.

25–26. A szomszéd szőlője és földje.

Deut 23,25

kedved szerint. Az arra menő letéphet és ehet annyit, amennyit étvágya megkíván, de többet nem. A rabbik ezt a jogot csak a munkásoknak adják meg, akik a szőlőszedéssel foglalkoznak (Bábá Mecia 87b).

edényedbe. A tarisznyába vagy kosárba, amibe a gyümölcsöt tenni szokták. Éhségét kielégítheti, de nem a mohó vágyát. Nem szabad visszaélni a jósággal.

Deut XXIV.

f) 1–4. Válás.

A törvény, amelyről itt szó van, nem vezeti be a válást, mint új intézményt és nem rendeli el azt. Ez az intézmény megvolt, lásd Lev. XXI,7 és Num. XXX,10. Csak szabályozásáról van szó; arról, hogy a férj, aki elvált feleségétől, nem veheti vissza, ha második férje elvált tőle vagy meghalt. Lásd a későbbi jegyzetet: Házasság és válás a zsidóságban.

Deut 24,1

valami helytelen dolgot. Héberül: ערות דבר. Az Imit régi fordítása: „szemérmetlen dolgot". Sammai iskolája ez utóbbi értelemben veszi ezeket a szavakat és azt állította, hogy a válás csak az esetben engedhető meg, ha a feleség szemérmetlenül viselkedett. A Hillél-iskola a „helytelen dolog" értelmet tartja eredetinek és azt tanítja, hogy el lehet válni a nőtől más okból is, nemcsak szemérmetlenség miatt (Gittin 90a).

válólevelet. Szószerint: „az elválás írása"; bizonyítványt arról, hogy teljesen elvált attól, akivel eddig úgy élt, mint „egy test" (Gen. II,24). Ennek az iratnak későbbi neve: גט. A válás ezentúl nem függött a férj akaratától és szeszélyétől és nem lehetett elintézni egyszerű kijelentéssel, hanem meg kellett mondani az okát és okiratot kellett kiállítani, amelyhez szükséges volt egy közhatóság közbenjárása, később a *Béth-din.* A mózesi törvény a házassági köteléket szentnek tartja Isten és ember előtt; nem szabad megsérteni, de feloldható.

Deut 24,4

megfertőztetett. Csakis előbbi férjével szemben, mert egy másik férfihoz ment nőül. Ezt a kemény kifejezést, *megfertőztetett,* azért használja az Írás, hogy elítélje a könnyelmű átpártolást egyik férfiútól a másikhoz, mert ez mindig a női erkölcsi alacsonyrendűséget jelenti és a valóságban házasságtöréshez vezethet, noha megtartják a törvény alakiságait (Náchmánidesz). „A nő erkölcsi lény, nem *tárgy,* amit a férfi átadhat egy másiknak, azután visszaveheti, ha kedve tartja" (König). A Korán kétszer megengedi minden feltétel nélkül a feleség visszavételét, de harmadszor csak akkor, ha valóban felesége volt egy másik embernek. Dávid újra elvette Mikált (II. Sám. III,14), de őt elragadták tőle, nem ő vált el.

ne hozd vétekbe az országot. Erkölcstelenség beszennyezi az országot.

g) XXIV,5–XXV,4. A méltányosság és emberszeretet törvényei.
5. Mentesség.

Újabb bizonyíték a Tóra emberséges törvényrendszeréről, mindent átható együttérzéséről és emberszerető pártatlanságáról.

Deut 24,5

ne essen rája semmi teher. Deutsch: „ne vessenek rá akármely közdolgot". Ne terheljék meg semmiféle nyilvános kötelességgel és felelősséggel.

6. Malomkövet nem szabad zálogba venni.

A kézimalom két kőből állott, egy felsőből és egy alsóból. Ha az egyiket elveszik, a másik használhatatlan és megfosztanák a családot mindennapi kenyerétől.

Deut 24,6

magát az életet. Ha megfosztanak egy embert olyan szerszámtól, amely megélhetéséhez nélkülözhetetlen, annyi mintha megfosztanák életétől. Ez tiltva volt a görögöknél és a rómaiaknál is és a régi angol polgári törvénykönyv is megtiltotta.

7. Emberrablás.

Kissé bővebb ismétlése a törvénynek, amelyet Exod. XXI,16-ból ismerünk; v. ö. Exod. 244. l.

Deut 24,7

és zsarnokoskodik vele. Lásd a XXI,14-ről szóló magyarázatot.
haljon meg. A Hammurabi kódex halállal bünteti a rabszolga elrablását; de ebben nem emberies érzés, hanem a tulajdonjog tisztelete vezeti.

8–9. Poklosság.

A poklosságra vonatkozó törvényeket szigorúan meg kell tartani. Ezek meg vannak állapítva Lev. XIII és XIV-ben. „Még akkor is, ha a poklos király, mint Úzzia, nem szabad őt tisztelni (azzal, hogy kivételt tesznek vele), hanem őt is ki kell küldeni az elszigetelő táborba" (Rásbám).

Deut 24,8

Légy gondos. Vagy: „Óvakodjál" (Az Imit régi fordítása).

Deut 24,9

Mirjámmal. Noha prófétanő és Mózes nővére volt, midőn poklos lett, hét napig kizárták a táborból; Num. XII,14 s köv.

10–13. A zálog átvétele és visszaadása.

Minthogy a kamatszedés tilos Izráelben és mindenféle óvóintézkedést megtettek a túlságos eladósodás ellen, kevesebb lehetőség volt az adós szorongatására, mint máshol. Meg volt engedve zálogot adni, de ekkor is köteles volt a hitelező kímélni az adós érzékenységét. Nem szabad kíméletlenül bemenni az adós házába és kiválasztani azt a zálogot, amely neki tetszik. Tiszteletben kell tartania a szegény méltóságát és szorult helyzetét nem szabad kihasználni. „E törvények emberséges voltánál még finomabb nemes tiszteletbentartása az ember egyéniségének. Deuteronomium azt emeli ki, ami legfinomabb a héber etikában és legnagyszerűbb adománya a világ számára. Talán a legfinomabb, – mert legegyszerűbb – ez a kijelentése: *'Midőn hitelezel*

felebarátodnak bármilyen hitelt, ne menj be házába, hogy elvedd zálogát'. Mert minden izraelitának, akármilyen szegény, megvan a joga, hogy beengedjen valakit a négy fal közé, amely az ő otthona, vagy távol tartson onnan" (Welch).

Deut 24,11

Künn állj meg. Hacsak nem hív meg, hogy lépj be. Mivel segítségünkre szorul, gondolnunk kell arra, hogy mennyire lealacsonyítja a szegényt, ha tapintatlanul bánnak vele, még ha jóakarattal is (Harper).

Deut 24,13

lefeküdhessék ruhájában. Ha az adós szegény ember, valószínűleg valamelyik szükséges ruháját adja zálogba, például a *szimlát,* melyet a szél és eső ellen védelmül használtak és takaróul szolgált alváskor. Palesztinában az éjszakák általában hidegek és a szegény embernek nincs más takarója, csak a ruházata. Ezért parancsolja meg a Tóra, hogy a hitelező estefelé adja vissza ezt a ruhát és ne fossza meg őt szívtelenül attól, ami nélkülözhetetlen az élethez. Az ilyen szívtelenség sértette az izraelita erkölcsi érzését; Ámósz II,8; Gen. 500. l.
és áldjon téged. A nagylelkű cselekedet a szegénnyel szemben megszerzi az ő áldását.
érdemül lesz. Az Imit régi fordítása szószerint veszi: „igazságul lesz". Deutsch: „érdemed lesz" és hozzáfűzi magyarázatul: „nemcsak jutalmát veszed ebbeli emberséges cselekvésednek, hanem azonfölül örök érdemed lesz Isten színe előtt".
Ennek a törvénynek szelleme teljes ellentétben van a görögök és rómaiak viselkedésével a szegényekkel szemben; lásd 258. l.

14. Bánásmód a munkásokkal.

Nem szabad megrövidíteni a munkást azzal, hogy váratják a bérére. Pontosan ki kell fizetni a neki járó összeget azon a napon, amikor dolgozott érte; Lev. XIX,13.

Deut 24,14

akár a jövevények közül való. Ugyanaz a törvény védje az izraelita és a nemizraelita munkást.

Deut 24,15

Az nap. Ugyanazon a napon meg kell kapnia bérét, mihelyt a napi munkát befejezte; Lev. XIX,13: „ne hagyd éjjelen át béresszolgádnak munkadíját magadnál reggelig".
az után vágyódik lelke. Mert szüksége van rá, hogy este a nappal megszolgált pénzen vegyen családjának élelmet. Rási (Bábá Mecia 112a alapján) úgy magyarázza ezt a kitételt: életét kockáztatja a munkánál a bérért.
nehogy ellened kiáltson. V. ö. a 13. vers végét.

16. Egyéni felelősség.

A régi időben a bűnös családja gyakran vele együtt súlyos büntetést szenvedett.
Noha a család erkölcsi egység és a nemzet etikai összetartozását sem szabad figyelmen kívül hagyni, mégsem lehet sem a bírónak, sem a törvényszéknek joga, a szülőket halálra ítélni a gyermekek által elkövetett bűn miatt, sem a gyermekeket a szülők bűne miatt. Ezekiél nagy nyomatékkal fejezi ki ezt a tanítást: „A vétkező lélek, az hal meg, a fiú nem viseli az atya bűnét és az atya nem viseli a fia bűnét" (XVIII,20).

Deut 24,16

az atyák miatt. Királyok II. könyve (XIV,5–6) elmondja, hogy Amacja, Júda királya „megölette szolgáit, akik megölték atyját, a királyt. De a gyilkosok gyermekeit nem ölette meg, amint írva van Mózes tanának könyvében: Ne ölessenek meg az atyák a gyermekek miatt stb.". Némelyek úgy magyarázzák ezt a tilalmat, hogy az atya nem halhat meg a fia *helyett,* sem a gyermek az atya

helyett. Másképpen volt ez a babilóniai törvényben. Ha rossz építkezés miatt egy ház összedőlt és maga alá temetett egy gyermeket, nem az építőmestert ítélték halálra, hanem a gyermekét végezték ki. Lásd „Fiút fiúért, leányt leányért a Hammurabi-kódexben”. Exodus 289. l.

17. Igazságtalanság a jövevénnyel, az árvával és az özveggyel szemben.

„Meglepő, hogy a törvényeknek mily nagy része foglalkozik, különösen az emelkedett szellemű Deuteronomiumban, a szegények és elhagyottak érdekeinek védelmével” (McFadyen). „A jogtudománynak egyetlen más rendszere sem mutat fel ilyen emberies érzést a szerencsétlen iránt egy országban és egy korban sem” (Houghton). A jövevénnyel, az árvával és az özveggyel való bánásmódnál figyelembe kell vennünk nehéz sorsukat. A zsidó gondolkodás jellemző vonása ez a törődés velük az ókorban, a középkorban és a mai időben is.

Deut 24,18

emlékezzél arra. Lásd XV,15.
azért. Amint Isten jóságos volt az izraelitákhoz a szükség órájában, ők is jók legyenek azokhoz, akik bajban vannak.

19–23. Nagylelkűség a földnélküliek iránt.

Deut 24,19

ott felejtesz egy kévét. Az ilyen kéve neve שכחה volt. Mivel ezt a parancsot nem lehetett előre meggondoltan végrehajtani, Rabbi Cádók bánkódott azon, hogy ő sohasem teljesíthette ezt a micvát. Midőn végre egyszer ott felejtett néhány kévét a földjén, örült és vendégséget csapott ennek megünneplésére a maga és házanépe számára (Midrás Tannáim; Tósz. Péa III,8; Szifra Chóba 12).

Deut 24,20

levered. L. még a Jes. XXVII,12-höz szóló magyarázatot. (Exodus 462. l.)
olajfádat. A rabbik azt mondták, hogy az a törvény, amely szerint „ne arasd le teljesen földed szélét” (Lev. XIX,9), azért, hogy a szegény elvihesse, a fákra is alkalmazandó (Chull. 131b). „Az olajbogyót úgy gyüjtik össze, hogy vagy rázzák a fát vagy leverik a gyümölcsöt egy hosszú pálmaággal. Ma leverik a fáról egy bizonyos napon és ezt egy kikiáltó kihirdeti, azután a szegények összeszedhetik, ami megmaradt. A böngészés szép szokás és néhol még ma is megmaradt Palesztinában, de az aratás új módszereinek alkalmazásával csaknem teljesen megszűnt” (Dummelow).
ne szedd le utólag a felső ágakon maradt bogyót. Az Imit régi fordítása: „ne szedd le magad után a felső ágakat”. Deutsch: „ne tarlózd le koronáját magad után”. A megfelelő héber ige (פאר) csak itt fordul elő ebben az értelemben.

Deut XXV.

1–3. A túlzott büntetés ellen.

A régibb társadalmakban, midőn nem alkalmaztak börtönbüntetést a könnyebb vétségek miatt, gyakrabban került sor testi fenyítékre, mint ma. Mindenképpen szükséges volt tehát, hogy ezt szabályozzák az esetleges vele járó kegyetlenkedések megakadályozására.

Deut 25,1

és fölmentik az igazságost. Azaz, az ártatlant.

Deut 25,2

ütleget érdemel. Szószerint: „ha az ütés fia”; *„bin = ben”;* hasonló jelenséget látunk Józsua nevével kapcsolatban a következő helyeken: Jóna IV,10; Péld. XXX,1. A vizsgálat előtt és alatt nem ütlegelték a vádlottat és a kínzás alkalmazása, hogy vallomást csikarjanak ki a vádlottól vagy a tanútól, ismeretlen volt Izráelben. A büntetést csak azután lehetett alkalmazni, miután bűnösnek mondták ki a vádlottat.

maga előtt. A bíró jelenlétében, nehogy, aki végrehajtja az ítéletet, elragadtassa magát.

bűnösségéhez mért szám szerint. Deutsch: „bűnösségéhez mérve, számszerint”. Értelme tulajdonképpen az, hogy az ütlegek száma arányban legyen bűnösségével (Ibn Ezra, Mendelssohn és a modernek mind). A hagyományos magyarázat összekapcsolja a 2. vers utolsó szavát a 3. vers első szavával és ebből azt következteti, hogy a 39 ütést pontosan kell számlálni és hogy az ütések számának kiszabásánál figyelembe kell venni a bűnös testi erejét (Makkóth 22a).

Deut 25,3

ütést. Szíjjal, nem bottal vagy más eszközzel, aminek alkalmazása végzetes lehet.

nem többet. A rabbik a 39-es maximumban állapodtak meg, nehogy téves számlálás miatt többet kapjon (Szanh. 10b; Makkóth 22ab).

megbecstelenítve lenne testvéred. Deutsch: „leláztatnék atyádfia”. Nehogy megvetés tárgya legyen, mert megfosztották emberi méltóságától, pedig ezt tisztelni kell még a bűnösben is. A rabbik kijelentik, hogy „amíg a bűnös meg nem kapta büntetését, addig *gonosztevő,* de miután elszenvedte a büntetést, ismét a *testvéred.* Ha az ember megbűnhődött bűnéért, el kell felejteni multját és ismét be kell fogadni Izráel testvéri kötelékébe” (Szifré; Makkóth 23a). Ez a tanítás figyelemreméltó előfutára annak a modern felfogásnak, hogy a büntetésnek erkölcsi célja van: a bűnös megjavítása. „Bizonyos esetekben az embernek kötelessége büntetni, de minden esetben kötelessége, hogy könyörületes legyen a bűnös iránt: azaz részvétet mutasson iránta, noha elítéli bűnét” (Seeley). A bibliai törvénynek ez a bámulatosan humánus szelleme hiányzik a régibb korok minden törvénykönyvéből és sokszor még a mai korbeliekből is. A legtöbb törvénykönyv azt a benyomást kelti, hogy a büntetés célja a bűnös megalázása és kínzása.

Jó bánásmód az állatokkal.

Isten szeretete nemcsak a szegény és a rabszolga irányában nyilatkozik meg, hanem az állatokra is kiterjed.

Deut 25,4

Ne kösd be az ökör száját. Ez a tilalom minden munkába fogott állatra vonatkozik, nemcsak az ökörre. „Az igaz ember ismeri barmának lelkét” (Péld. XII,10), törődik érzelmeivel és szükségleteivel. Túlzott kegyetlenség felingerelni az állat vágyát a táplálék után és megakadályozni a kielégítését. Cornill professzor ezt írja: „Milyen humánus érzést fejez ki ez a törvény: *Ne kösd be az ökör száját, mikor nyomtat.* Az állat ne végezzen nehéz munkát és ugyanakkor szeme előtt legyen a táplálék, de nem ehetik belőle. Emlékszem, hogy néhány évvel ezelőtt olvastam egy gazdag földbirtokosról, aki szüretkor vas szájkosarat köttetett nyomorult, lázbeteg munkásai szájára, nehogy ezek a szegény parasztok, akik éhbérért dolgoztak a perzselő nap alatt, égető szomjukat és éhségüket néhány szőlőfürttel enyhítsék a tulajdonos sok millió fürtje közül”. A zsidó törvényhozás kiterjesztette ezt a tilalmat, hogy ne kösse be az ökör száját, az élelmiszerek termelésénél foglalkozó munkásokra is; nem szabad megakadályozni, hogy egyenek belőle; lásd 290. l.

Az az óhajtás, hogy az ember részvéttel és figyelemmel legyen az állatok iránt, jellemző a Szentírásra. „A XXXVI. zsoltár 7. versében *(embert és állatot megsegítsz, Örökkévaló)* bennefoglaltatik az a gondolat, hogy erkölcsi szempontból nézve nincs teljes szakadás az érző lények sora között; és a háziállatokat valóban az emberi közösséghez tartozóknak tekintik (Gen. VIII,1; Jer. XXI,6). A Tíz parancsolatban az emberrel együtt az emberért dolgozó állatokat is megilleti a szombat pihenése, és a szombatévben (Exod. XXIII,11) a föld termése épúgy az övék,

mint a szegényeké” (Harper).
Kötelességeinket néma barátaink iránt nem vették figyelembe a legtöbb etikai rendszerben. Azt mondják, hogy egy nagy rabbit hosszú ideig tartó testi fájdalommal büntetett meg Isten, mert elkergette a borjút, melyet meg akartak ölni és az feléje futott és bőgve kérte segítségét, ő azonban azt mondta: „Ez a te sorsod” (Bábá Mecia 85a). Egy gyönyörű legendában, melyet Coleridge angol költő is feldolgozott, a rabbik elmondják, hogy Mózes, midőn Jitrónál a nyájat őrizte, megkeresett egy eltévedt bárányt és gyengéden fölemelve visszavitte karjában a fáradt állatot a nyájhoz; ekkor egy égi hang így szólt: „Te méltó vagy arra, hogy népem pásztora légy” (Exod. r. II,2–3). „Ez a részvét a néma állatok iránt annál figyelemreméltóbb, mert a rettenetes jelenetek a római arénában világosan mutatják, milyen embertelen érzés uralkodott a civilizált világban a Talmud korában” (M. Joseph).
Csak rövid ideje annak, hogy egyes törvényhozások megtiltották az állatkínzást. A XIX. század közepéig ezt csakis a zsidó törvény tiltotta meg. Tehát az is egyike „a mi civilizációnk konvencionális hazugságainak”, hogy az állatkínzás elleni védelemből tiltják meg a zsidó élet egyik fontos követelményét, a *sechitát.*
Tudvalevő dolog, hogy a rabbik által megállapított *sechita,* a húsfogyasztásra szánt állatok levágásának módja ép arra törekszik, hogy a legkisebb szenvedést okozza az állatnak. „Minthogy az emberi táplálék megszerzése megköveteli az állatok levágását, a törvény megkívánja, hogy az állatok kimúlása a legkönnyebb legyen. Nem szabad az állatot kínozni úgy, hogy torkát ügyetlenül vágják el vagy taglóval ütik le, vagy egy testrészt vágnak le róla, míg az állat él” (Maimonidesz).
„A tárgyilagos szakvélemény szerint a rituális vágás nagyon biztos, gyors és célszerű vágó-módszer, ami az állatnak semmiképpen sem okoz több fájdalmat, mint a régebbi és sokkal bizonytalanabb kábítás és aminek az utóbbival szemben néhány előnye van. A rituális vágást rögtön követi az eszméletlenség. A fájdalom kb. egy másodpercig tart. A vágás utáni remegéseknél és mozgásoknál az állat már eszméletén kívül van. A vágás tehát viszonylagos értelemben, a többi megölési módokhoz viszonyítva, nem kínozza az állatot… Egy második, a zsidó ritusból folyó és nem kisebb jelentőségű következmény az, hogy az állatot bizonyos tekintetben a magánember kezéből kiveszi. A zsidónak, aki vallását megtartja, nincs módjában, hogy állatot öljön, hogy állatvért ontson. Ezt csak az arra alkalmas szakember végezheti, akinek nagyon a kezére néznek, hogy hivatását kifogástalanul teljesítse. Egy mészárost, aki hivatásában szabálytalanságot követett el, (mészáros és metsző a régi időben egy és ugyanazon személy volt) avval büntettek, hogy húst nemzsidónak sem adhatott el. Chull. 18a.” (Guttmann Mihály, Erkölcsi szempont az állatkínzási tilalomban. Magyar Zsidó Szemle 1933. 247–60.)

h) 5–10. Sógorházasság.

Sógorházasságnak nevezzük azt a házasságot, midőn a gyermektelenül elhalt férj özvegyét a fivére (יבם) feleségül veszi. Nehogy kihaljon testvérének neve és vagyona másoknak jusson, az őt túlélő fivére köteles feleségül venni az özvegyet, hogy örököst szerezzen az elhúnyt nevének. Ez a szokás különböző alakban megvolt több régi népnél. Izráelben megvolt már a pátriarchák korában (Gen. XXXVIII.); itt fontos részletekben módosult. A kötelezettség már csak az elhúnyt fivérének szól, míg az ősibb szokás szerint, ha a sógor nem teljesíti kötelességét, akkor az apósra hárult az özvegy elvételének kötelezettsége. Régebbi formája szerint az özvegy elvétele feltétlenül kötelező volt, a chalica még ismeretlen volt, míg a Tóra szerint a sógor kiteheti magát a chalica eljárásnak, ha nem akarja elvenni sógornőjét. (Róth Ernő: A levirátus története. Budapest, 1941, 6–7. és 25. oldal.)

Deut 25,5

együtt laknak. Nem okvetlenül ugyanabban a községben (Jebám. 17b).
nincs fia. Héberül: *bén;* gyermek értelemben, sem fia sem leánya. A rabbik kiterjesztették a jelentést unokára is, akár ettől, akár más asszonytól (Szifré).
idegen. Aki nem tartozik a családhoz.
sógorházasságban vegye el. Foglalja el elhúnyt fivérének helyét, azaz: „építse fel a házat”, melyet

az elhúnyt megkezdett és tartsa fenn a nevét.

Deut 25,8

szóljanak hozzá. „A vének mondják meg neki, mi a helyesebb az ő szempontjából” (Szifré). Vannak esetek, amikor a sógorházasság nem ajánlatos és inkább a chalicát ajánlották helyette. Rabbi Gérsóm ben Jehúda (960–1040) többnejűséget tiltó intézkedése következtében az áskenáz zsidóság a chalicát alkalmazta a sógorházasság helyett, ha a sógor nős volt. Ezáltal erősen megcsappant a sógorházasságok száma és idővel még a sógor nőtlensége esetén is a chalicát alkalmazták. A szefárd zsidóknál sem a többnejűség, sem a sógorházasság nem tűnt el teljesen.

Deut 25,9

rántsa le lábáról saruját. Ha valaki leveti saruját és másnak átadja, ez jelképesen birtokátruházást jelentett. Azt jelentette, hogy lemond valamilyen birtokról vagy jogról a másik javára; Rúth IV,7. Az a tény, hogy a sarút itt nem a sógor veszi le, hanem az özvegy rántja le a sógor lábáról, világosan elárulja, hogy itt jogfosztásról van szó. A sógort megfosztják bizonyos jogaitól. Ez a jogfosztás a sógorra nézve nagy szégyent jelentett, csúfneve is ehhez az eseményhez tapadt (Róth 33. l.).

köpjön ki előtte. LXX, Vulgata és Josephus szerint az özvegy a sógort arcul köpte. A Talmud (Jebám. 106b) szerint a sógor előtt kell kiköpni. Ez megvetést jelentett az olyan ember iránt, aki szégyent hoz magára és családjára, mert visszautasítja azt a jogot és kötelességet, hogy fenntartsa bátyjának nevét Izráelben.

szólaljon meg. Ünnepélyesen nyilatkozzon.

Deut 25,10

a lerántott sarujának. Ezután már nem veheti el feleségül sem ő, sem bármelyik fivérei közül. Az özvegy azonban férjhez mehet „egy idegenhez”.

lerántott sarujának háza. A Talmud (Jebám. 106b) szerint a chalicánál jelenlevők hangosan mondogatták a sógor felé: „lerántott sarujú”, „lerántott sarujú”. A sértés csak a sógort illethette meg és nem az egész családját. A csúfnév tehát csak így hangzott: „lerántott sarujú” (Róth 33. old.).

11–12. Megvetendő szemérmetlenség.

Még enyhítő körülmények mellett is könyörtelenül kell büntetni a szemérmetlenséget.

Deut 25,11

megragadja. Erőszakosan megfogja.

Deut 25,12

vágd le. A rabbik ezt a szigorú büntetést pénzbírságra változtatták, amelynek összege változó volt „a bűnös és az áldozat rangja szerint” (Szifré); de ha kényszerítő körülmények következtében cselekedett, teljesen mentesítették a büntetés alól (Bábá Qamma 28a). Más megcsonkításról nincs szó a Tórában.

13–16. Helyes súly és mérték.

Deut 25,13

kétféle súly. Nagyobb, ha vesz és kisebb, ha elad.

Deut 25,15

hogy hosszú legyen az életed. Becsületes eljárás, tisztességes kereskedelem előmozdítja a társadalom boldogságát és meghosszabbítja a nemzet életét. „Köztudomású tény, hogy az igazságosságra alapított királyság állandó lesz. Az igazságosság olyan, mint egy épület. Az igazságtalanság olyan, mint a repedések ezen az épületen, amelyek miatt bármely percben

összedőlhet” (Ibn Ezra). „Csalárd mérleg útálata az Örökkévalónak, de teljes súlykő kedvére van” (Péld. XI,1).

Deut 25,16

bárki követ el jogtalanságot. Összefoglalás. „Mindazok, akik igazságtalanságot cselekszenek, akár szóval, akár tettel, akár titkon, akár nyiltan” (Ibn Ezra).

17–19. Emlékezzél Amálékra.

Míg Izráelnek az igazságosság és a testvéri szeretet volt vezérlő szabálya, ne feledkezzék meg róla, hogy Amálék gyáva és oknélküli támadást intézett a gyenge utócsapat ellen, midőn a zsidók kivonultak Egyiptomból; Exod. XVII,8–16.

Deut 25,18

akik gyengülten elmaradtak. Megtámadta az utócsapatot, a gyengéket és a menetelésben elfáradtakat.
nem félte Istent. Nem volt benne szánalom és emberséges érzés; lásd Exodus, 11. l.

Deut 25,19

töröld ki. Az ilyen nép, amelyben nincs természetes vallásosság, hiszen megtámadta a fegyvertelen embereket, nem érdemel semmi könyörületet.

E.
Házasság, válás és a nő helyzete a zsidóságban.

Házasság.

Jelentősége. A házasság az a kapcsolat a férfi és a nő között, amely egyedüli biztosítéka az igaz tiszteletnek az élet misztériuma és szentsége iránt. A Szentírás a házasságot nemcsak mint fontos isteni akaraton alapuló intézményt mutatja be, hanem mint a teremtés egyik főcélját, amely az egész emberiségre vonatkozik. Szentsége visszanyúlik az ember teremtésének történetéig.
Igazságtalanul ítélik meg ezt az isteni intézményt azok, akik nem látnak benne mást, mint polgári szerződést. Életbevágó különbség van házasság és szerződés között. Egy szerződésben a kölcsönös jogok és kötelességek megegyezés eredményei és megválogatásuk és megszerkesztésük a felek pillanatnyi elhatározásától függ. A házassági viszonyban ellenben ezek a jogok és kötelességek fölötte állanak a férj és feleség önkényes akaratának: ezeket a vallás és a polgári törvénykönyv állapította meg és tette kötelezővé. A pusztán szerződéses viszony képtelensége, – amely nem képes a házasságot a kötelesség és a lelkiismeret magasabb szférájába emelni, pedig ez a házasság igazi lényege, – arra indította Hegelt, a filozófust, hogy ezt a felfogást „Schändlichkeit”-nak nevezze.
Célja. A házasság célja kettős: *a)* az utódok, *b)* a társas együttélés.
a) A kötelesség otthont alapítani és gyermekeket nevelni (Gen. I,28: „Szaporodjatok és sokasodjatok”) a rabbinikus kódexben úgy szerepel, mint az első a Tóra 613 micvája között. Ezzel a parancsolattal kapcsolatos a gyermek szentsége és fontossága a zsidóságban, amit az ókor legfelvilágosodottabb nemzetei sem tudtak megérteni. Tacitus a zsidók megvetendő előítéletének tartotta, hogy „náluk bűnnek számít egy gyermek megölése”.
Milyen sötét világot vetnek ezek a tények a görög-római társadalomra! Az ilyen társadalomban hirdette a zsidóság azt a bibliai felfogást, hogy a gyermek az emberiség legnagyobb kincse. „Uram, Örökkévaló, mit adhatsz nekem, aki gyermektelenül élek?” (Gen. XV,2) volt Ábrahám jajkiáltása. Mit ér neki a vagyon, a gazdagság ha nincsen gyermeke, aki utána folytathatja munkáját. A héber

nép ősatyjának ez a felfogása megmaradt utódainál a késői korokban is. A gyermektelen házasságot olyannak tekintették, amely nem teljesítette legfontosabb feladatát és a régi időben tíz évi gyermeknélküli házaséletet válóoknak tartottak. A gyermekekben – így tanították – Isten lehetővé teszi az emberiségnek, hogy hibáit jóvá tegye. (Misnáth R. Eliezer V. fej. 94 s köv.; Menórath Hamáór Alnaqavatól IV,125 s köv.) Ők „az emberiség messiásai", az örökös megújító erő az emberiségben. Nem csoda, hogy a zsidóknál a gyermekhalandóság kisebb volt, mint a nemzsidók között; gyakran csak feleannyi, mint a környező néprétegekben.
b) A házasságnak másik fontos célja a társas együttélés. Az asszony legyen a férfi segítőtársa כנגדו עזר. A feleség legyen férjének második énje, ő legyen mindaz, ami a férfi létének természeti, társadalmi és lelki kiegészítése, ami csakis a házasságban válik lehetővé. A házasság ezáltal az istentől való szent célok szolgálatába emelkedik. Ez a gondolat fejeződik ki a *„kiddúsin"* (megszentelés) szóban, a zsidó házasságra alkalmazva: két emberi lény megszentelése az élet legszentebb céljaira. A házaséletben találja meg az ember legigazibb és legtartósabb boldogságát és csakis a házasélet által éri el az emberi egyéniség legnagyobb beteljesülését. „Ezért a férfi elhagyja atyját és anyját és ragaszkodik feleségéhez" (Gen. II,24), mondja a Szentírás. Megjegyzendő, hogy elsősorban a férfinak kötelessége, hogy megfelelő élettársat keressen magának. A méltó élettárs biztosítja a férfiú életének erkölcsi értékét. „Amilyen a feleség – mondják a rabbik – olyan a férj is". (Gen. r. XVII.) A nőtlen élet áldatlan élet: a zsidó felfogás megkívánja szentjeitől, hogy szentségük a világban, az életben érvényesüljön és a családi élet körében és kötelességei között. „Akinek nincs felesége, az jóság, segítség, öröm, áldás, sőt kiengesztelés nélkül él. Akinek nincs felesége, azt nem tekinthetjük egész embernek" (Jebám. 62a, 63b). A házasságon kívüli viszonyt, amelyet nem szentelt meg a vallás törvénye és nem korlátozzák parancsolatai, a zsidóság megvetendőnek tekinti. És az ilyen házasságon kívüli viszony époly tilos nemzsidó nővel, mint zsidóval. A Példabeszédek könyve is világosan megállapítja a zsidóság felfogását az „idegen nővel" szemben, akár házasságban, akár azon kívül (l. II, V–VIII. fejezeteket). Nem kevésbé mint a Szentírás törvényei és tanításai követelik az erkölcsi tisztaságot a rabbik is. Az Új Testamentum elfogadta a zsidó felfogást ebben a tárgyban egész teljességében. Az evangéliumok minden tanítása ezzel kapcsolatban, még Máté V,28 is, megtalálható a Midrásban (Peszikta rab. XXIV. ed. Friedmann 124b és másutt).
A házasság szertartása. A házasság megkötését bevezeti az eljegyzési áldásnak nevezett ima *„birkóth érúszin",* ezt követi a gyűrű átadásával a házasságkötési formula elmondása, a *ketúba* felolvasása és a megszentelés hét áldása *„birkóth kiddúsin";* ehhez járul még a pohár eltörésének szertartása. Eredetileg nagyobb időköz volt az eljegyzés (אירוסין), ami által a jegyespár az együttélés kivételével mindenben egymáshoz volt kötve, és a házasságkötés (נישואין) között. A tizenhatodik század óta az eljegyzési áldás mindíg össze van kapcsolva a házasságkötéssel. Az eljegyzési ima és a házasságkötés az áldással kezdődik egy serleg bor fölött. A bor a jókedv szimboluma, s a jókedv az esküvőn vallásos kötelesség; és az esküvői áldásban dícsérjük Istent, „akinek hajlékában öröm van". A pár mind a két serleg borából iszik; ez jele annak az elhatározásnak, hogy ezentúl mindent megosztanak egymással, amit a sors nekik juttat. Az „eljegyzés áldása" így szólt: „Légy áldva Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki megszenteltél minket parancsolataid által és tiltó törvényt szabtál a vérrokonokra és tilalmassá tetted számunkra az általunk eljegyzettet, de megengedetté tetted nékünk az általunk chupa-mennyezet alatt kiddúsin megszentelő szertartással nőül vetteket. Áldva légy ó Örökkévaló, ki megszentelé népét Izráelt Chupa és Kiddúsin, a házasság megszentelése által!" A „hét áldásból" közöljük a következő négyet:
„Áldva légy ó Örökkévaló, a világ királya, aki mindent dicsőségére teremtett!
Áldva légy ó Örökkévaló, a világ királya, az ember alkotója!
Áldva légy ó Örökkévaló, a világ királya, aki az embert saját képmására alkotta, a saját lénye hasonlatosságának alakjára, és megalapított belőle örök építményt magának; áldva légy ó Örökkévaló, az ember alkotója!
Örvendeztesd meg az egymást szerető élettársakat, amint örömet adtál az első emberpárnak Édennek kertjében az őskorban, áldva légy ó Örökkévaló, aki boldogság örömével ajándékozza meg a vőlegényt és a menyasszonyt."

A tiltott házasságokról szóló parancsolatok a Leviticus XVIII. és XX. fejezetében vannak; a zsidók között ma érvényben lévő házassági tilalmak táblázatát lásd Leviticus 186. l. A „mennyezet ritusa” a *chuppa,* amely alatt a menyasszony és a vőlegény egymás mellett áll a szertartás tartama alatt, annak a szimboluma, hogy a vőlegény hazaviszi a menyasszonyt otthonába. Az áldás után következik a vőlegény nyilatkozata, a házasságkötési formula; ez a szertartás lényeges része. A vőlegény gyűrűt húz a menyasszony jobbkezének mutatóujjára és ezt mondja: „Íme, nekem vagy szentelve e gyűrűvel Mózes és Izráel törvénye szerint”. A gyűrű általános használata a Talmud utáni korból való; azelőtt helyette bármily más értékes tárgyat használhattak. A vele kapcsolatos mondat legalább kétezer éves és azt az elhatározást fejezi ki, hogy közös életüket a zsidó vallás törvényei és szokásai szerint fogják berendezni.
A *chuppa* alatt felolvassák a *ketúbát.* A *ketúbát* Simeon ben Setach ősi hagyományok alapján tette kötelezővé az első évszázadban ante, a nő védelméül az esetben, ha özvegy lesz vagy elválik. Az okirat azt bizonyítja, hogy ezen és ezen a napon a vőlegény így szólt menyasszonyához: „Légy a feleségem Mózes és Izráel törvényei szerint. Dolgozni akarok érted, tisztelni foglak, gondoskodni fogok rólad a zsidó férjek szokása szerint, akik dolgoznak feleségükért, tisztelik, támogatják őt és gondoskodnak róla hűségesen”. A férj továbbá kötelezettséget vállal egy megállapított összeg, az úgynevezett *ketúba* erejéig a feleség számára, ezt mind jelenlegi, mind jövendőbeli vagyona által biztosítva. „Minden tulajdonomat, még a vállamon levő köpenyeget is lekötöm zálogul a szerződés és ez összeg biztosítékául”. Ezután következik a házasság megáldása hét áldással. A 2–5. áldás fordítását már fent közöltük. A 7-ik áldás így hangzik:
„Légy áldva Örökkévaló Istenünk, a világ királya, aki teremtett örömet, boldogságot, vőlegényt és menyasszonyt, vígságot, örömdalt, ujjongást és vidámságot, szeretetet, testvériséget, békét és élettársi hűséget; ó legyen hallható nemsokára, ó Örökkévaló Istenünk, Júda városaiban és Jeruzsálem terein, öröm és boldogság hangja, vőlegény és menyasszony hangja, vőlegények ujjongása menyezetük alól és ifjak hangja lakodalmas éneküktől: légy áldva Örökkévaló, aki megörvendezteti a vőlegényt és menyasszonyt.”
Látjuk, hogy az áldások magukban foglalják Izráel egész történetét. Minden új otthon kapcsolatba kerül a teremtés történetével és Izráel messiási reményével (Abrahams). Az áldások befejeztével a vőlegény eltör egy poharat; ez Jeruzsálem pusztulására emlékeztet (זכר לחרבן). Megemlíthetünk még egy szimbolumot: épúgy, mint ahogy a rálépés által összetörik a pohár, a hűtlenség lépése is örökre megronthatja az otthon szentségét és feldúlhatja a boldogságát. A szertartás ma a pap áldásával végződik.
Egynejűség. A házasság bibliai ideálja az egynejűség. A teremtés története és a Szentírás minden erkölcsi részlete a férfi és *egy* nő egyesüléséről beszél. Valahányszor egy próféta házasságról szól, mindíg ilyen egyesülésre gondol: élethossziglan, hűséges, szent. Mózes és Áron egynejűségben éltek. A zsidó főpapra nézve az egynejűség kötelező volt Lev. XXI,13 alapján a Talmud értelmezése szerint (Jebám. 59a).
Egy talmudi halácha szerint köteles a férfi első feleségét a teljes *ketúba* megtérítése mellett elbocsátani, ha az követeli ezt, mihelyt második házasságot köt (Jebám. 65a. végén). Ez azt jelenti, hogy első felesége követelheti a válást saját anyagi kára nélkül, ha a férj második feleséget vesz. A szabály a palesztinai R. Ammitól származik, tehát a III. századból való. De már a II. században találkozunk azzal, hogy idegenkedtek második asszonyt venni, még akkor is, ha az elsővel az együttélés nehézségekbe ütközött vagy magtalan volt. Aki ez ellen vétett, kitette magát annak a gáncsnak, hogy szeretőt tart felesége mellett. Szóval nem ismerték el a második asszonyt feleségnek. De nem is igen kapott asszonyt, akinek már volt felesége (Ketúb. 64a). A többnejűség úgy látszik teljesen eltűnt Izráelben a babilóniai számkivetés után. A régi rabbinikus irodalom a teljesen egynejű társadalmat tételezi fel; a Talmudban megemlített 2800 tanítómester közül csak egyről tudjuk, hogy két felesége volt.
Rúth könyvének a IV. századból származó arab átírásában (Tárgum) a rokon (IV,6) megtagadja Rúth „megváltását”, mondván: „Nem vehetem el feleségül, mert már van feleségem, nincs jogom még egy feleséget venni, mert ez viszálykodást okozna otthonomban”. Az ilyen körülírásnak nem volna semmi értelme, ha nem tüntetné fel a nép általános felfogását ebben a kérdésben.

Az egynejűség Izráelben tehát nem az európai érintkezés eredménye volt. Tény, hogy a szigorúan megállapított egynejűség megvolt a zsidó életben sokkal a kereszténység előtt. Az Új Testamentum nem tiltja a többnejűséget, csak azt kívánja, hogy a püspöknek és diakónusnak csak egy felesége legyen (I. Tim. III,2). Luther idejéig a többnejűség nem volt ismeretlen Nyugat-Európában; és a XIII. században az egynejűség csak névleges volt, különösen a társadalom felső rétegeiben. A németekre vonatkozólag v. ö. Tacitus, De mor. Germ., c. 18, és azonkívül Rudolf Hübner, Grundzüge des deutschen Privatrechts, Leipz. 1908, 566 és köv. Többek közt azt mondja a rostocki egyetemi jogtanár: „So war denn auch bei den Germanen wenngleich sie sich tatsächlich nach dem insoweit gewiss zutreffenden Bericht des Tacitus meist mit einer Frau begnügten, die Vielweiberei rechtlich keineswegs ausgeschlossen. Bei den Nordgermanen erhielt sich die Polygamie lange Zeit in beträchtlichem Umfange; bei den Westgermanen ist sie nur bei den Vornehmsten und Reichsten, in den Königshäusern, z. B. in denen der Merowinger und Karolinger, noch in christlicher Zeit in Gebrauch gewesen. Und neben der Verbindung mit mehreren vollberechtigten Ehefrauen gab es auch bei den Germanen einen rechtlich anerkannten Konkubinat” (Guttmann M.).
Az egyháznak is nehézséget okozott a szigorú egynejűség megkövetelése a keleti keresztények között.

Válás.

Az első évszázadban mai időszámításunk előtt alapvető eltérés volt a palesztinai vallásos iskolák között a válás dolgában. A vita a Deuteronomium XXIV,1. verse körül folyt. Sammai iskolája azt tanította, hogy a házasságot csakis a feleség erkölcsi vétsége miatt lehet felbontani, mert csakis a hűtlenség ássa alá a házasság alapját és teszi lehetetlenné a folytatását. Hillél iskolája amellett foglalt állást, hogy a válást meg kell engedni bármely okból, amely megzavarja az otthon harmóniáját, mert megsérti a házasság legfőbb célját, a társas együttélést. (Misna Gittin végén; lásd bővebben, Blau: A zsidó házasság felbontás I,26 s köv.). A zsidó szektáriusok (az esszeusok, a damaszkuszi „Cadókiták”, a szamaritánusok és a zsidó keresztények) ellene voltak annak, hogy a férj másik feleséget vehessen, amíg az elvált feleség él. A hivatalos zsidóság hosszú időn keresztül Hillél iskolájának elveit követte és ismeretlen volt előttük az a természetellenes tilalom, hogy a felek ne köthessenek új házasságot. Látni fogjuk, hogy a civilizált nemzetek újabb nemzedékei lassanként elfogadták a zsidó álláspontot ebben az alapvető és életbevágó kérdésben.
Nem mintha a zsidóság szeme elől tévesztette volna azt a tényt, hogy a válás rossz kényszerűség. „Gyűlölöm az elválást” ez Maleáki prófétának isteni üzenete (II,16). „Az oltár sír azért, aki elválik ifjúsága feleségétől”, mondja a Talmud (Gittin végén, 90b). A későbbi törvényhozás megnehezítette a *get* írását és kiadását, hogy megkönnyítse a kibékülés megkísérlését. A rabbi kötelessége volt kimeríteni minden lehetséges eszközt, hogy lebeszélje a férjet és a feleséget a válásról. „Ha kétség van arra nézve, hogy ki kezdte a viszályt, nem kell a férjnek hinni, ha azt mondja, hogy a feleség kezdte a vitatkozást, mert minden asszonyról fel kell tételezni, hogy szereti a házi békét” (Sulchán Árúch, Eben Ha-ezer CLIV. fej. 3. RMA).

A zsidó válás jellemző vonásai.

a) Elméletben a válás hatalma a férj kezében van. De a feleség hűtlensége esetében köteles elválni tőle; engedékenységet és megbocsátást nem tűr a zsidó törvény. „A házasságtörés nemcsak hűtlenség a házastárs ellen, hanem megsértése az isteni parancsnak; olyan bűn, amelyet a sértett fél nem bocsáthat meg” (Z. Frankel, L. Löw). A válás akkor is kötelező, ha a házasság valamely tiltott fokban történt. Vérfertőző házasság esetében nincs szükség válásra, mert ez *ab initio* semmis. (A vérfertőző és a tiltott fokban levő házasság közti különbségre nézve, lásd Leviticus, 175. l.) Van néhány eset, amelyben a Tóra megfosztja a férjet a válás jogától (Deut. XXII,19 és 29). Az asszony is kérheti a válást a zsidó törvényszék előtt, és ez bizonyos esetekben – undorító foglalkozás vagy

betegség – kötelezheti a férjet, hogy bocsássa szabadon. A rabbik egységes törekvése a következő századokban az volt, hogy a törvényt a férfi és nő közötti minél nagyobb egyformaság irányában fejlessze tovább. Végre, a 11-dik században, Rabbénu Gérson elnöklete alatt elhatározták Speier, Worms és Mainz hitközségei, hogy az asszony ellen, hacsak nem volt hűtlen, nem lehet kimondani válást, kivéve az asszony saját akaratából. Maimonidesz még tovább ment: „Ha egy asszony azt mondja: az én férjem undorító előttem és nem élhetek vele, a férj köteles elválni tőle, mert a feleség nem olyan mint egy fogoly nő, hogy kénytelen legyen házaséletet élni egy férfiúval, akit gyűlöl" (Issúth XIV. fej. 8. p.).
A férj hatalma ilyen korlátozásának a válás tekintetében csak addig volt gyakorlati értéke, amíg a zsidó rabbi-törvényszékeknek törvényes hatalmuk volt határozataikat végrehajtani. E hatalom megszűntével nehézségek merültek föl a válás és a *chalica* körül; olyan nehézségek, amelyeket talán csak egy központi szanhedrin Jeruzsálemben szüntethet majd meg. A legkomolyabb ezek közül az *aguná*-é, az asszonyé, akinek a férje eltűnt. Az ilyen elhagyott feleség érdekében a bizonyítékról szóló törvényt a férj halálhíre tekintetében nagyon enyhítették és mindenkép arra törekedtek, hogy kiszabadítsák a nőt bizonytalan helyzetéből. Míg a tudós rabbik ma is keresik a gyökeres megoldást ebben a sürgős kérdésben, sajnos, hogy az aguna-probléma játékszer lett azoknak a kezében, akik fel akarják forgatni a hagyományos zsidóságot és akik közül többen nem rettennek vissza semmi túlzástól, hogy ezt a célt elérjék. A cserbenhagyott zsidó feleségek száma aránylag sokkal kisebb azokéval összehasonlítva, akik más valláshoz vagy törvényes rendszerhez tartoznak és akiket elhagytak, de nem engedik meg nekik a válást vagy ha úgy váltak el, hogy nem köthetnek új házasságot.
b) A zsidó válás lehetséges kölcsönös megállapodás alapján, hisz maga a házasság létrejötte is kölcsönös megállapodáson alapszik. Az angol törvény szerint nehéz megnyerni a válást azon az alapon, hogy mind a két fél akarja. Ha a két fél szabad akar lenni, bűnös összebeszélés gyanúja merül föl és az államügyész közbelépését és a válás megtagadását vonhatja maga után, vagy vissza kell vonni, még akkor is, ha az egyik házastárs ártatlan és a másik bűnös. A válás kölcsönös megállapodás alapján érvényben volt Európában még Angliában is, a XVIII. századig. Ma is megengedik több országban, pl. Belgiumban, Svájcban és az Amerikai Egyesült Államok némelyikében.
Meg kell még említenünk, hogy a könnyítések ellenére, amelyekkel a házasság a zsidó törvény szerint elméletben felbontható, zsidók között a válás mégis ritkább, mint egyes országok más lakosai között; lásd *Jewish Encyclopedia,* VIII,340. „A zsidó válások nagyon kis száma annak a ténynek is tulajdonítható, hogy a zsidók között ritka a részegeskedés, a családi veszekedésnek és rossz viselkedésnek gyakori forrása" (H. Adler).
c) Talán legjellemzőbb vonása a zsidó válási törvénynek, határozott megtiltása annak, hogy a házasságtörő férfi elvegye a házasságtörő nőt. Ha egy ilyen házasság meg is történt az igazság eltitkolása által, fel kell bontani. Az anglikán egyháznak egy vezetője sajnálja, hogy a házasság szent intézményét gyakran használják arra, hogy tisztára mossák a házasságtörő párt. „Szeretném látni, hogy a házasságtörő férfi és nő között a házasság feltétlenül meg legyen tiltva" (W. R. Inge).
Válás Magyarországban. A magyar törvény – az 1894. évi XXXI. t.-c. (a házassági jogról) a válást 76–80. §-aiban szabályozza. Ezt megelőzőleg hazánkban kezdettől fogva a római katolikus egyház házassági joga volt irányadó még a protestáns felekezet tagjaira nézve is, egészen II. József 1786. évi pátensének kibocsátásáig. Később az 1884. évi III. t.-c., majd az 1868. évi XLVIII. t.-c. szabályozták a keresztények közötti vegyes házasság esetén a házassági bíráskodást.
A zsidók a régebbi korokban felekezeti jogukkal élhettek, ennek helyébe előbb a II. József-féle pátens, majd az Osztrák Polgári Törvénykönyv s végül az 1868. évi udvari rendelet lépett. Az 1894. évi Házassági Törvény a házassági bíráskodás tekintetében is az ország egész területén és minden polgárra kiterjedően a kötelező polgári házasság intézményét valósította meg és a felekezeti házassági jogok szabályainak kötelező erejét a világi jog szempontjából megszüntette. A vallási szabályok lelkiismereti érvényességét a házassági törvény nem érintette, de mind az egyházi kötést, mind a válást meg kell előzni a világi kötésnek és a világi bírói felbontásnak, és így az egyházak házassági bíráskodása pusztán vallási jelentőségű lett.

A magyar törvény szerint a házasság megszűnik az egyik házastárs halálával vagy bírói felbontással. A felbontásnak mindíg feltétele, hogy legalább az egyik házasfél *vétkes* legyen. Enélkül a házasságot felbontani sohasem lehet. A felbontás okai részben *feltétlenek* (absolut), részben *feltételesek* (relatív), utóbbi esetben tehát bírói mérlegeléstől függenek.
Feltétlen bontó okok: a) ha a házasfél házasságtörést vagy természet elleni fajtalanságot követett el, vagy tudva, hogy házassága fennáll, új házasságot kötött; *b)* a házasság felbontását kérheti az a házasfél, akit házastársa szándékosan és jogos ok nélkül elhagyott, ha az elhagyás legalább hat hónapig tartott és ennek a határidőnek az elteltével bírói felhívás dacára az elhagyó a házassági életközösséget vissza nem állítja; *c)* ha a házastárs a másik házasfél életére tör, vagy testi épségét, illetve egészségét veszélyeztető módon szándékosan súlyosan bántalmazza; *d)* ha a házastársat a házasság megkötése után halálra vagy legalább öt évi fegyházra vagy börtönre ítélték, kivéve, ha a bontást kérő félnek az elkövetett bűntettről a házasságkötéskor tudomása volt. *A feltételes bontóokokat* a házassági törvény 80. §-a tartalmazza. Ezen esetekben a törvény szerint a házasság csak akkor bontható fel, ha a bíró a házasfelek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével meggyőződött arról, hogy valamely ok következtében a házassági viszony annyira fel van dúlva, hogy a felbontást kérőre nézve a házassági életközösség elviselhetetlenné vált.
Ekkor a különélés mindíg elrendelendő, de ezt a különélést élesen meg kell különböztetni az ágytól és asztaltól elválás intézményétől, amelyet a törvény azokra tekintettel enged meg, akiknek vallási szabályai tiltják a házasság felbontását, amikor is a bíróság az ágytól és asztaltól elválást bírói ítéletben kimondja ugyan, azonban ez az ítélet lényegileg mégsem szünteti meg a házassági köteléket, csak a házassági életközösséget szünteti meg, mert ilyen ítélet hatálya alatt újabb házasságot egyik fél sem köthet.
Két év elteltével bármelyik fél kérheti, hogy az elválasztó ítéletet a bíróság változtassa át felbontó ítéletté. (Dr. Földes István.)

A zsidó házasság rituális felbontása.

A zsidó válás általános elvi szempontjairól már volt szó, most még a zsidó házasságnak rituális felbontását fogjuk vázlatosan ismertetni.
A válás a válólevél *(get)* átadásával, illetve elfogadásával történik. A válólevél aram és részben héber nyelven írt szövegét a hagyomány a legaprólékosabb részletekig egyszer és mindenkorra megállapította. A válólevelet a férj meghagyásából egy szakavatott író *(szófér)* írja, amit a férj vagy személyesen, vagy erre felhatalmazott küldönc *(sáliach)* útján a nőnek, illetve a nő képviselőjének kézbesít e szavakkal: „Íme ez a te válóleveled, fogadd el tőlem válóleveled és általa légy elválva tőlem mostantól fogva és szabad minden más férfiúra nézve". A válólevél írását és átadása módját törvények határozzák meg. Lúdtollal írják 12 sorba (ennyi a *get* szó számértéke). Átadása hármas rabbitanács *(béth-din)* előtt *minján*-ban történik, amelybe beszámítódnak a *béth-din* tagjai, a *szófér,* a tanúk, de a válólevelet adó férfi nem. (Lásd részletesebben dr. Groszmann Zsigmond összefoglaló tanulmányát dr. Kálmán Ödön: A rabbi könyve c. munkájában. Budapest, 1940. 39–49. old.) A válólevél magyar fordítása így hangzik: „A hét … napján … hónap … napján, az … évben a világ teremtése után, amelyet mi … városában, amely a … folyó mellett fekszik, számítunk. Én … fia …-nak, aki vagyok ma … a … folyó mellett fekvő helységben, lelkem akaratából, kényszer nélkül elengedlek, felszabadítalak és elválasztalak téged, feleségemet … leányát, aki van ma …-ban, amely a … folyó mellett fekszik, aki feleségem voltál régebben eddig, most elengedlek, felszabadítalak és elválasztalak téged, hogy légy szabad és ura magadnak, menvén és eljegyeztetvén magad bármely férfiúval, kit óhajtasz és senki se gátolhatja ezen jogodat e naptól kezdve örökké. Szabad vagy házasságot kötni bárkivel, mind a veled házasságkötésre jogosult férfiak közül. Ez pedig legyen részedre tőlem elválasztásod könyve, felszabadításod levele és elengedésed válólevele Mózes és Izráel törvénye szerint … fia …-nak, tanú; … fia …-nak, tanú."
A házasságfelbontás, jogtörténeti problémájával dr. Blau Lajos foglalkozott alapvető művében: A

zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólevél története I–II., Budapest, 1911–12. (Németül is megjelent.)

A nő helyzete a zsidóságban.

Megdöbbentő, hogy milyen sok ellenséges félremagyarázás van forgalomban a nő helyzetéről a bibliai időben. „A viszony a feleség és a férj között minden tekintetben olyan volt, mint a rabszolgáé urával szemben", ezek az *„Encyclopedia of Religion and Ethics"* egyik munkatársának szavai. Ez a megállapítás teljesen hamis, az ellenkezője száz meg száz példával igazolható a Szentírásból. Isten a férfit és a nőt saját képére teremtette (Gen. I,28); mind a kettő, férfi és nő lelki természetükben rokonok Istennel és mind a kettő fel van ruházva ugyanazzal a tekintéllyel, hogy elfoglalhatja a földet és uralkodhatik rajta. A pátriarchák mindegyikének felesége csaknem egyenlő férjével. Mirjám, fivérei mellett úgy tekintetik, mint egyike Egyiptom három emancipátorának (Mika VI,4), Debóra bíró Izráelben és vezér a függetlenségi harcban. Hannához így szól férje: „Miért sírsz?… Nem vagyok én jobb hozzád, mint tíz gyermek?" (I. Sám. I,8.) A későbbi századokban nőt is a találunk a próféták között (Húlda) és a trónon is találkozunk asszonyokkal. (Atalja, Salome, Alexandra királynő.) A nő dícséretét nem lehet előkelőbben előadni, mint a Példabeszédek XXXI. fejezetében. Ezzel a himnusszal köszönti a zsidó család a ház asszonyát minden péntek este, mielőtt asztalhoz ülnek:

Derék asszonyt, ha valaki talál: annak értéke
Magasabb minden drága gyöngynél.
Megbízik benne férje szíve és ezért nem szenved hiányt szerzeményben.
Jóval hálálja a nő neki, soha rosszal, teljes életében.
Előveszi a gyapjút és a kendert és alkot keze kedvtelésével.
Olyan, mint a kalmár sürgő hajója, messziről hozza kenyerét.
Éjszaka is fölkel és élelmet ad ki házának, rendet leányzóinak.
Kiszemel egy mezőt és meg is veszi, keze munkájának gyümölcséből szőlőt ültet,
Erővel övezi derekát és erőssé edzi karjait.
Rájön, hogy jutalma jó, ezért nem alszik ki mécse az éjszakában.
Karjait kinyujtja a guzsaly után és tenyerei támogatják az orsót.
De kitárja tenyerét a szegény felé és kezeit kinyujtja a szűkölködő felé.
Nem félti házát hóvihartól, mert egész háza el van látva dús ruhával.
Készített magának díszes leplet bőven, bisszus és bíbor öltözéket.
Elismert a férje a város kapuiban, midőn tanácsban ül az ország véneivel.
Szőnyeget készít és eladja és övet ad áruba a kalmárnak.
Erő és méltóság az ő öltözéke és mosolyogva néz a jövendő nap elé.
Száját megnyitja bölcseséggel és a szeretet tanítása van nyelvén.
Vizsgálja házának menetét és a renyheség kenyerét nem eszi.
Fölállanak fiai és magasztalják, férje – és dícsőíti:
Sok nő végzett derék munkát, de Te túltettél valamennyin!
Káprázat a kül-szín, kellem, kábaság a külső szépség,
De az istenfélő asszony – ő méltó a dicsőségre!
Adjatok neki kezei művének gyümölcséből
és dícsőítsék őt tettei a nyilvánosság előtt.

(Dr. Hevesi Simon fordítása.)

És ami a tiszteletet illeti, amelyet gyermekei tanusítottak iránta, az anya mindíg egyenrangú volt az atyával (Exod. XX,12; Lev. XIX,3). Zsidó gyermek nem beszélt volna úgy fájdalomsujtotta anyjával, mint Telemachus, a hős fia, az Odysseiában: „Menj a szobádba és törődjél a te házidolgaiddal. A beszéd a férfiaké, de főleg az enyém: mert én vagyok az úr a házban".
A nő vagyon jogai pontosan meg voltak állapítva a talmudi időben. Jogi helyzete a zsidó törvény szerint „az ő előnyére hasonlítható össze a mai civilizációbelivel" (G. F. Moore). „Önálló vagyon

bírása szempontjából a zsidó feleség sokkal kedvezőbb helyzetben volt, mint az angol feleség a legújabb törvények hozása előtt" (Abrahams). Igen meggyőző bizonyítéka annak, hogy milyen fontos helyet foglalt el a nő a zsidó életben, az a tagadhatatlan tény, hogy a zsidó otthon megszentelése az ő munkája volt, és hogy a lelki tisztaság törvényeit a legnagyobb gondossággal tiszteletben tartották ebben az otthonban, férfiak és nők egyaránt. A zsidó bölcsek elismerték a nő csodálatos lelki befolyását és semmi sem múlhatja fölül azt a finomságot, amellyel megadták neki az őt megillető tiszteletet. „Szeresd feleségedet, mint tenmagadat és tiszteld jobban, mint tenmagadat. Vigyázz, nehogy okot adj neki a sírásra, mert Isten megszámlálja az ő könnyeit. Izráelt kiszabadították Egyiptomból asszonyainak erényeiért. Aki feleségül vesz egy jó asszonyt, annyi, mintha teljesítette volna a Tóra minden parancsát" (Jálkut Rúth 14. fej. § 606 végén, mint Midrás idézet: Jebám. 62b végén; Bába Mecia 59a; Szóta 11b).
A tisztelet és megbecsülés, amelyben a nő részesült a zsidóságban, nemcsak előkelő és szép szavakban nyilvánult meg, hanem átvitték az életbe is. Az igaz, hogy sem Minnesänger-ek, sem trubadurok nem énekelték meg a zsidó nőt, de a zsidó nő erkölcsi tisztasága nem is fért össze szerelmi udvarlással vagy lovagi tornákkal. De egy bizonyíték is elég, hogy bemutassuk a mindennapi életben a zsidó és nemzsidó lovagiasság közti különbséget egészen a legújabb időkig. Ez a bizonyíték az asszony megbotozása. Egyik oldalon Rabbénu Tám, Rási híres unokája és a rothenburgi Rabbi Méir, a kiváló jogász, költő, mártír és a XIII. század zsidóságának vezére kijelenthették: „Ilyen dolog nem fordult elő Izráelben". A *Sulchán Árúch* a *Béth Din* kötelességévé teszi az asszonyt verő megbüntetését, kiátkozását, és ha ez nem használ, kényszeríteni kell őt, hogy váljon el feleségétől teljes *ketúbá*-val (Eben Há-ezer CLIV,3). Viszont a nemzsidókról a középkori történelem nem kisebb tekintélye mint G. C. Coulton, írja: „A feleséget megfenyíteni, nemcsak szokásos volt, nemcsak kifejezetten megengedte néhány város szabályzata, hanem formálisan jóváhagyta a kánonjog". Még Angliában is a XV. században „az asszony megverése elismert joga volt a férjnek és szégyenérzet nélkül gyakorolták magas- és alacsonyrangúak" (G. M. Trevelyan). II. Károly uralkodása alatt kezdték kétségbevonni a férjnek ezt a jogát; „azonban az alsóbb néposztály, akiknek nagyon tetszett ez a törvény, még mindíg követelte és gyakorolta ezt az ősi kiváltságot" (Blackstone).
A mai korban a zsidók barátai és ellenségei egyaránt bámulattal beszélnek a zsidó otthonról és megismétlik a pogány próféta dícséretét: „Milyen szépek a te sátraid, ó Jákób, a te lakásaid, ó Izráel".

VII. Ki thábó.
(XXVI–XXIX,8.)

Deut XXVI.
5. A törvénykönyv befejezése.

a) 1–11. A zsengék bemutatása és az isteni gondviselés elismerése.

Ez a fejezet leírja a szertartást, amely a zsengék és a tizedek bemutatását kísérte a szentélyben. Ez alkalmul szolgált, hogy hálát adjanak Istennek, akinek kegyelméből megszabadultak a mult szenvedéseitől és nagy nemzetté lettek, és kényelemben élnek egy gazdag és termékeny országban. Ez a gyönyörű imádság azt valószínűsíti, hogy a szentélyben történt más áldozások bemutatása is imákkal volt egybekapcsolva; v. ö. Joél II,17; 561. l.

Deut 26,2

minden gyümölcsének zsengéjéből. A valóságban nem minden gyümölcs zsengéjét, csak azét a

hétfélét, amelyeket Deut. VIII,8 említ mint legjellemzőbbeket a termékekben gazdag országban. Ezek: búza, árpa, szőlő, füge, gránátalma, olajbogyó és datolya.

Deut 26,3

Vallomást teszek. Héberül: הגדתי. Deutsch: „kijelentem”; és hozzáfűzi magyarázatul: „elismerem és bevallom, hogy stb.”. Az 5–10. versek rövid összefoglalását adják a legrégibb zsidó történetnek. A rabbik ezeknek a verseknek magyarázatát a peszachi Haggadának fontos részévé tették.
a te Istened. Itt hangsúlyozottan használja a „te” névmást, illetve az annak megfelelő ragot, mert úgy képzeli el, hogy a pap különös viszonyban van Istennel; v. ö. „Ábrahám Istene” a liturgiában.
eljutottam. A hálaáldozat látható bizonyítéka annak, hogy az ország most az izraeliták birtokában van és hogy az isteni ígéret híven teljesült.

Deut 26,5

szólalj meg és mondd. A „vallomást” (5–10. v.) héber nyelven kellett elmondani. Akik erre nem voltak képesek, azoknak a pap diktálta a szöveget és ők utána mondták. Hogy ne szégyenítsenek meg senkit, később az lett a szabály, hogy mindenki a pap szavait ismételte.
Vándor arámi. Vagy „nomád arámi”. Ibn Ezra, Rásbám és Sfornó ezt Jákóbra vonatkoztatják kóbor és nyugtalan élete miatt; v. ö. „Jákób Arám országába menekült” (Hóséa XII,13). אבד azt is jelenti, hogy: „elveszett”, „céltalanul kóborló” (Ezek. XXXIV,4; Zsolt. CXIX,176). Onkelosz a következőképpen írja körül ezt a kifejezést: „az arám (Lábán) ki akarta irtani” t. i. ősatyámat Jákóbot; l. még a Szifrét és a peszachi Haggádát.
csekély számmal. Összesen hetven lélek.

Deut 26,7

szenvedésünket. Lásd Exod. I,11.

Deut 26,8

félelmetes tettekkel. Szószerint: „félelmetességgel” (Az Imit régi fordítása).

Deut 26,9

tejjel-mézzel. Ez kifejezi az ellentétet a nomád életmóddal szemben.

Deut 26,10

amelyet adtál nekem, ó Örökkévaló. Ez az országra vonatkozik, nem a gyümölcsökre. A fentebbi imádságnak minden zsidó imádságra jellemző két jellegzetessége van: 1. elismerése Izráel történeti kapcsolatának Istennel; 2. elismerése annak, hogy Isten minden áldás forrása.
tedd le azt. A zsengék hozója tartsa kezében a kosarat, amíg a vallomást mondja és azután tegye le ismét ünnepélyesen az oltárra.

Deut 26,11

örülj. A zsengének évenkénti bemutatása családi ünnepszámba ment, és ebben, épúgy mint az előírt ünnepeken (lásd XVI,9–17), a leviták, akiknek nincs birtokrészük és a „jövevény” szintén részesülnek.
A *Misna* így írja le a zsengék ünnepi menetét a Templomhoz: „Hogyan különítik el a zsengéket? Ha az ember kimegy a földjére és először pillant meg egy érett fügét vagy egy érett szőlőfürtöt vagy egy érett gránátalmát, körülköti egy sáslevéllel és így szól: Íme, ezek a zsengék.
„Hogyan viszik el a zsengéket Jeruzsálembe? Az olyan kisebb városnak a lakosai, amely egy *máamád*-hoz (24 ilyen מעמד-ra volt Palesztina felosztva a papok 24 csoportjának megfelelően és ezek fölváltva végeztek kisegítő szolgálatot a papok és leviták mellett a szentély körül) tartozott, összegyülekeztek a *máamád* városában (ahol a *máamád* vezetője lakott) és az éjszakát a városnak egyik terén töltötték… Kora reggel a *máamád* tisztje így szólt: Keljetek föl, menjünk Cijónba, az Örökkévalóhoz, a mi Istenünk házához.
Akik közel laktak Jeruzsálemhez, friss fügét és szőlőt hoztak, akik távol laktak, szárított fügét és szőlőt. Előttük ment egy ökör, szarva be volt vonva arannyal és olajfalevél-koszorú volt a fején. Sípon játszottak előttük, amíg el nem értek Jeruzsálem közelébe. Amikor Jeruzsálem közelébe

érkeztek, izenetet küldtek, földíszítették zsengéiket. A Templom papi és levita vezetői és kincstárosai az érkezőket megillető tiszteletadással mentek elébük. Jeruzsálem kézművesei mind fel szoktak sorakozni előttük és ezekkel a szavakkal üdvözölték őket: Testvérek! Ennek és ennek a helynek lakosai, üdvözlünk benneteket!"
„A síp szólt előttük, amíg el nem érték a Templomhegyet. Amikor a Templomhegyhez értek, még maga Agrippa, a király is vállára vette a kosarat és így léptek be a Templom udvarába. Mikor a Templom udvarába értek, a leviták ezt a dalt énekelték: „Magasztallak Örökkévaló, mert felemeltél engem és nem örvendeztetted rajtam ellenségeimet" (Zsolt. XXX,2).
„Mialatt a kosár még ott volt a vállán, a férfi elkezdte mondani a szöveget, onnan kezdve: *Vallomást teszek ma az Örökkévaló, a te Istened előtt,* egészen a szakasz végéig. R. Júda azt mondja, hogy egészen ezekig a szavakig: *Vándor arámi volt az atyám.* Mikor ehhez a szóhoz ért *arámi,* levette válláról a kosarat és megfogta szélénél. És a pap alája tette kezét és meglengette; ezután a férfi folytatta a szöveg elmondását onnan kezdve: *Vándor arámi* egészen a szakasz végéig. Azután letette a kosarat az oltár mellé, leborult és kiment".
„A gazdag ember zsengéit arannyal és ezüsttel borított kosarakban hozta, a szegény ember lehántott fűzfavesszőkből font kosarakban. A szegény emberek kosarait és a zsengéket odaadták a papoknak" (Bikkurim III. fejezet).

b) 12–15. A tized háromévenkénti szétosztása és imádság.

Háromféle tized volt. Az első tized a földnélküli leviták életfenntartására szolgált (Num. XVIII,21–32.). A második tizedet tulajdonosa elvitte Jeruzsálembe, ahol ő és családjának tagjai elfogyasztották vagy megváltották pénzzel (Deut. XIV,22 s köv.). A harmadik évben ezt a második tizedet teljes egészében a szegényeknek és a nincsteleneknek kellett juttatni (XIV,29), akiknek szenvedései oly gyakran felkeltették a próféták és a zsoltáros részvétét és méltatlankodását. Később מעשר עני-nak, a szegénytizednek nevezték. A harmadik évet így is nevezték: „a kitakarítás éve". Ekkor a földbirtokosnak minden tizedét ki kellett vinni a házból, azaz megfizetni minden hátralékát. Ez a „kitakarítás" ünnepélyes nyilatkozat és Isten áldásáért mondott imádság mellett történt.

Deut 26,12

a tizednek évében. A szegénytizedében.

Deut 26,13

és akkor szólj. Szószerint: „és mondjad" (Deutsch).
Kitakarítottam…, ami megszentelt. „Kiraktam a tizedet házamból. Nem tartottam vissza titokban személyes használatra, hanem odaadtam azoknak, akiknek a Tóra parancsolta, hogy adjam."
ami megszentelt. Héberül: *kódes;* azaz a tizedet, mint Istennek szenteltet.

Deut 26,14

gyászomban. A második tizedet, mint minden áldozati eledelt, víg hangulatban kell elkölteni.
nem takarítottam ki belőle. Deutsch: „nem fordítottam belőle".
midőn tisztátalan voltam. Ilyen állapotban nem volt megengedve bármit enni, ami megszentelt. Deutsch: „tisztátalan célokra".
nem adtam belőle halott számára. Nem használtam fel egy részét sem arra, hogy egy halottnak koporsót vagy halotti ruhát vegyek azon (Szifré), sem eledelül egy halottasházban. Egyes kommentátorok azt mondják, hogy ezek a szavak arra az egyiptomi szokásra vonatkoznak, hogy élelmiszereket helyeznek el a sírban. Mások pedig azt mondják, hogy ez célzás a halottnak bemutatott valóságos áldozatokra, hogy jóindulatra hangolják az élők iránt. Annyi bizonyos, hogy a halottkultusz ellenkezik a Tóra szavaival és szellemével; lásd XVIII,11 és Zsolt. CVI,28.

Deut 26,15

Tekints le. Amint mi teljesítettük kötelességeinket Irántad, ó Isten, teljesítsd Te is nekünk tett ígéretedet, úgy hogy megáldasz bennünket és a nekünk adott országot tejjel és mézzel folyó

országgá teszed.

c) 16–19. A szövetség megállapítása Isten és Izráel között.

Deut 26,17

megígértetted. Vagy: „megmondattad” (Az Imit régi fordítása); Deutsch: „[Az Örökkévalót] elismerted”. Valószínűleg jogi kifejezés, amely szerint az egyik szerződő fél a másikat nyilatkozatra bírja kötelezettségéről. Izráel, midőn kötelezi magát, hogy engedelmeskedni fog mindennek, amit Isten tőle követel, alkalmat adott Neki annak a kijelentésére, hogy Ő Izráel Istene.

Deut 26,18

megígértette veled. Az Imit régi fordítása: „megmondatta veled”; Deutsch: „[És az Örökkévaló] elismert tégedet”. Épúgy Isten alkalmat adott az izraelitáknak, annak kijelentésére, hogy ők az Ő kedvelt népe; úgy amint Exod. XIX,5–6 mondja.

Deut 26,19

tegyen téged magasan föléje minden népnek. Ez a nagy kitüntetés minden izraelita számára, aki engedelmes és lojális. Ezzel a gondolattal találkozunk még XXVIII,10-ben: „És látja majd a föld minden népe, hogy az Örökkévaló nevéről neveztetel.”
kiválóságra, hírnévre. Szószerint „dícséretre, névre” (Az Imit régi fordítása).
amint Ő megmondotta. Lásd Exod. XIX,6: „És ti lesztek számomra papok birodalma és megszentelt nép!”

D)
Mózes harmadik beszéde.
A törvény megerősítése.
(XXVII–XXX.)

Deut XXVII.
Szertartás a Jordán átlépésekor.

A nemzettel, amikor belép az országba, ünnepélyes formák között közölni kellett azokat a feltételeket, amelyektől boldogulása függ az új hazában. Ezt a célt szolgálják a következők. A törvényt fel kell írni tizenkét kőre és el kell helyezni azokat Ébál hegyén; ugyanott oltárt kell emelni; a szövetséget meg kell erősíteni Ébálon és Gerizzimen; a levitáknak tizenkét átkot kell mondani a gonosztevőkre; lásd Józs. VIII,30–35.

Deut 27,1

A kövek felállítása a törvény feljegyzése céljából. Szimbolikus cselekedet, amellyel az izraeliták részéről kijelentik, hogy az Istennel kötött szövetség erejénél fogva birtokukba veszik az országot, de azzal a feltétellel, hogy hívek maradnak a szövetséghez.

Deut 27,1

vénei. Ezek most Mózessel együtt szerepelnek, mert nemsokára rájuk hárul a felelősség, hogy biztosítsák a törvény megtartását.
megparancsolták a népnek. Így minden egyes izraelitának kötelessége lesz megőrizni a Tóra parancsait és biztosítani megtartásukat, nemcsak a vezetőknek és irányítóknak (Hirsch).

Deut 27,2

azon a napon. Abban az időben; azaz, miután átkeltek a Jordánon. Több kommentár ebben kapcsolatot talál a tizenkét kővel, melyeket Józsua kiemelt a Jordánból (IV,3).
nagy köveket. Hogy elférjen rajtuk „e tannak minden szava". Egyes kommentátorok azt hiszik, hogy a törvénynek csak rövid foglalatát lehetett a kövekre felírni. Azonban mióta azt látjuk, hogy a megtalált Hammurabi-kódex, amely egy hosszabb bevezetésből, 232 pontból és egy befejezésből áll, összesen körülbelül 8000 szóból, egy diorit-tömbre van rávésve, elképzelhető, hogy a Deuteronomium törvényeit, sőt az egész Tórát fel lehetett vésni tizenkét kőre. Dárius Behisztuni-felirata, amely három nyelven íródott, még egyszer akkora, mint a törvénykönyv (XII–XXVI) és elfért egy nagy kövön. Tehát semmi ok sincs annak feltételezésére, amint Száadja és Ibn Ezra teszik, hogy a Tóra 613 parancsát ne lehetett volna felírni ezekre a kövekre.
mésszel. Egy mészből és krétából készült anyaggal vonták be a kő felületét és erre írták fekete vagy más színű betűkkel. Az ilyen nem sokáig maradt meg Palesztina téli esőiben és viharaiban; de a cél nem a tartósság volt, hanem hogy a törvény az izraeliták szeme előtt legyen, amikor hallják az áldásokat és az átkokat.

Deut 27,4
Ébál hegyén. Lásd XI,29.

5–8. Oltár építése.

Ez a parancsolat nem ellenkezik a XII. fejezetben közölttel, hogy oltárt csak a központi szentélyben állítsanak, mert ez az utóbbi törvény csak a Szentföld meghódítása után lép életbe. Figyelemreméltó, hogy az oltár építése, vagyis a nyilvános istentisztelet intézménye volt az izraeliták első kötelessége, midőn bementek Kanaánba. A későbbi korokban is mindíg első gondja volt a hithű zsidónak, ha új országba került, hogy gondoskodjon a nyilvános istentiszteletről és gyermekeinek vallásos neveléséről.

Deut 27,5
természkövekből. Szószerint: „kövekből" (Az Imit régi fordítása).
ne suhints fölöttük vasat. Lásd Exod. XX,25. „Az oltár célja, hogy előmozdítsa a békét Izráel és égi Atyja között. Tehát ne szennyezze be ezt vasszerszám, a széthúzás és rombolás szimboluma. A vas megrövidíti az ember életét, az oltár hivatása, hogy meghosszabbítsa azt" (Middóth III,4; Mechilta; Rási Exod. XX,25-höz).

Deut 27,6
Ép. A megfelelő héber szó összefügg a שלום béke szóval. Az oltár célja, hogy kiengesztelje Izráelt Istenével és ez csak akkor sikerülhet, ha Izráelben béke és egyetértés honol.
égőáldozatokat. Amint az égőáldozat teljesen elég az oltáron, Izráel minden törekvése ezentúl teljesen Istennek legyen szentelve.

Deut 27,7
békeáldozatokat. Jelképül Izráel békés kapcsolatának Istennel.
költsd el ott. Az áldozati étkezés egy része a szövetség megkötésének.

Deut 27,8
a kövekre. Nem az oltár köveire, ezek durvák és faragatlanok voltak, hanem a 4. versben említettekre.
egész világosan. Héberül: באר היטב; úgyhogy a törvény szavai könnyen olvashatók és megérthetők legyenek; Deutsch: „eléggé világosan"; szószerint: „jól megmagyarázva"; „Hetven nyelven", volt a rabbik mélyértelmű magyarázata (Szóta 32a), minthogy ez az izenet minden embernek szólt. Szívesen láttak minden törekvést, hogy megismertessék és megértessék a Szentírást azokkal is, akik nem olvashatták a héber eredetit. Ezek a szavak *(baér hétév),* amelyek azt kívánták, hogy az írás az oltár kövein világosan olvasható legyen, teremtette meg a *szóférek,* az írástudók iskoláját. Az ő feladatuk volt felolvasni Isten törvénykönyvét, világosan kiemelve értelmét, hogy a nép megértse,

amit felolvasnak (Nechemja VIII,8). Későbbi korokban keletkeztek a különböző Tárgumok, Onkelosz és Jónatán ben Uzziel arab fordításai és Aquilának, Akiba tanítványának görög fordítása. Később a régi írástudóknak utódait különböző nevekkel illették, ma rabbinak nevezik őket. Ő magyarázza a törvényt ünnepélyes összejöveteleken a zsinagógában, alkalmazza a mindennapi élet szükségleteiben és a hívek életében felmerülő kétségek esetén és biztosítja fennmaradásukat azáltal, hogy tanítja erre a reá bízott község gyermekeit (Schechter). A kövekre és az oltárra vonatkozó parancsolatok teljesítéséről szól Józs. VIII,30–32.

9–10. „Noblesse oblige”

Deut 27,9

Figyelj. A megfelelő héber ige csak itt fordul elő a Szentírásban; az arab és az asszír nyelvben ugyanennek a tőnek hasonló értelme van.

Ezen a napon. Az oltár felállítása és a vele kapcsolatos szertartások elvégzése, amelyeket meg kell valósítani, mielőtt az izraeliták bevonulnak Kanaánba, őket Isten népévé tette azzal a kötelességgel, hogy meg kell tartaniok parancsolatait és törvényeit. Az engedelmesség és engedetlenség következményeiről szól a következő fejezet.

11–14. Az ünnepélyes áldás és átok módja.

A szertartás alakja párbeszéd; a leviták szólnak és a nép rámondja: Ámen. A hagyomány szerint a leviták a frigyláda körül álltak egy helyen a völgyben, Gerizzim és Ébál között középen. Először Gerizzim felé fordultak és elmondták az áldást és a hegyoldalon az egész nép válaszolt: *Ámen!* Azután Ébál felé fordulva mondták az átkot; ezt is ugyanaz a válasz követte. „Emberi képzelet sohasem volt képes ily hatalmas jelenetet elgondolni, ilyen ünnepélyeset, amely az egész népet így eltöltötte mély és tartós áhitattal, mint ez a befejező szertartás a szövetség megerősítésére, amelyet a haldokló Törvényadó írt elő számukra” (Milman).

Deut 27,12

a nép megáldására. Magát az áldást nem közli az Írás. A Talmud szerint az áldást és az átkot váltakozva mondták; az áldás mindíg az átok tagadó alakja (Szóta 37a; l. még jer. Szóta VII,4). Tehát az első áldás így hangozhatott: „Áldott legyen a férfi, aki nem készít faragott vagy öntött képet; és így tovább”.

Deut 27,14

a leviták. Nem úgy mint a 12. versben Lévi törzsének közönséges tagjai, hanem „a levita papok”. Ők, mint hivatott szószólók, mondták ki az áldásokat és az átkokat a törzsekre.

mondják. Ünnepélyesen jelentsék ki.

15–26. Az ünnepélyes átok.

Az itt következő kijelentések világosságukban és tömörségükben a Tíz parancsolatot juttatják eszünkbe. Elsorolják a vallástalanság és erkölcstelenség legkirívóbb eseteit: 1. bálványimádás; 2. tiszteletlenség a szülőkkel szemben; 3. határjelzők eltolása; 4. kíméletlenség a vakokkal szemben; 5. igazságtalanság a gyámoltalannal szemben; 6–9. vérfertőzés és erkölcstelenség; 10. gyilkosság; 11. megvesztegetés és 12. engedetlenség a törvények iránt. Az itt felsorolt bűnök olyanok, amelyeket leginkább titokban követnek el, tehát nehezen kerülnek emberi bíróság ítélete elé.

Deut 27,15

Átkozott legyen. Vagy: *„átkozott”*. Ezek a szavak inkább kijelentést tartalmaznak, mint elátkozást; rámutatnak az elkerülhetetlen következményre Isten igazságos kormányzásában ilyen magatartás

esetén.
Ámen. „Úgy legyen!”; lásd Num. 54. l. A tilalomra nézve v. ö. IV,16.

Deut 27,16
becsmérli. A héber szó ellentéte ennek: „tiszteld atyádat és anyádat”. Ez a bűn leggyakrabban titokban fordul elő; a szülők nem szívesen viszik a nyilvánosság elé; v. ö. Exod. XXI,17; Lev. XX,9.

Deut 27,17
felebarátjának határát. Lásd Deut. XIX,14.

Deut 27,18
a vakot. Ez vonatkozik a tapasztalatlanra és az erkölcsileg gyengére is, aki egy helytelen tanács miatt végzetes hibát követhet el (Rási); lásd Lev. 196. l.

Deut 27,19
elferdíti… jogát. Lásd Deut. XXIV,17.

Deut 27,20
atyjának leplét. Lásd Deut. XXIII,1; Lev. XVIII,15.

Deut 27,21
bármely barommal. Lásd Lev. XVIII,23; XX,15.

Deut 27,22
leánytestvérével. Bármelyik szülő részéről; v. ö. Lev. XVIII,9.17. Mivel ilyen házasságokat gyakran kötöttek a Tóra adása előtt, szükséges volt különösen kiemelni ennek tiltott voltát.

Deut 27,23
anyósával. Ilyen törvényekre szükség volt még sokkal későbbi korokban is. A perzsák feleségül vették legközelebbi vérrokonukat; pl. Cambysesnek két nővére volt a háremében. Ilyen utálatosságok ellen küzdeni kellett az Egyház kezdő korszakában is (König).

Deut 27,24
agyonveri felebarátját. „Rágalmazással” (Rási), mert ez sujtja felebarátunk becsületét, békéjét és boldogságát; és a rágalom mindíg titokban dolgozik; v. ö. Exod. XXI,12.

Deut 27,25
megvesztegetést. V. ö. Exod. XXIII,8; Deut. XVI,19.
hogy ártatlan vért halállal sújtson. Az Imit régi fordítása: „hogy megöljön valakit, ártatlannak a vérét ontva!”.

Deut 27,26
nem tartja meg. Összefoglalása az elsorolt tilalmaknak. A Tórának, mint egységes egésznek megtartását teszi kötelezővé minden egyes izraelita számára (Wiener).

Deut XXVIII.
Az áldások és az intelmek.

Az átkok ünnepélyes elmondása után következik hatásuk és jelentésük megvilágítása. „A próféta megismertette a törvényt; rámutatott arra, hogy minden emberi kötelesség Isten és ember iránt Isten szeretetében gyökerezik; és most az ember természetszerű félelmét és reményét, mint magasztos eszméinek szövetségeseit akarja bemutatni” (Harper). Az intelem (תוכחה), ahogy ezt a fejezetet héberül nevezik, sokkal részletesebb, mint a megfelelő intelmek a Leviticusban (XXVI. fej.). Fontosságukra nézve lásd Lev. 290. l. és 319. l. hasonlóságáról a Hammurabi-kódexel. „Ennek a fejezetnek a nyelve a legmagasabb fokra emelkedik; a jóslatok a zsidóknak későbbi időben bekövetkezett szétszóródásáról és szenvedéseiről a legkiemelkedőbbek a Szentírásban. Világosak,

pontosak és részletesek; beteljesedésük szószerint, a maga egészében és kétségbevonhatatlanul bekövetkezett” (Speaker’s Bible).

1–14. Az áldások.

Deut 28,2

elérnek téged. Az áldásokat (és átkokat, 15. v.) megszemélyesíti, mint akik elérik tárgyukat. Ugyanazt az igét használja a vérbosszúlókról, XIX,6.

Deut 28,5

kosarad és sütőteknőd. Képes kifejezés, jelenti a gyümölcs szedését és a mindennapi kenyeret.

Deut 28,6

jöveteledkor… elmeneteledkor. A biztonság áldása a mindennapi élet sokféle cselekedetében. Rási [a Talmud alapján; Bábá Mecia 107ab] tágabb szellemi jelentést tulajdonít neki: „Eltávozásod ebből a világból olyan bűntelen legyen, mint világra jöttöd”.

7–13

Az Isten áldása árad majd minden vállalkozásukra békében és háborúban. Győzelmet aratnak ellenségeiken; anyagi eredmény jutalmazza munkájukat, vallási és kulturális felsőbbségre jutnak a nemzetek között.

Deut 28,7

hét úton. Kerek szám, nagy mennyiséget jelent. Az érkező ellenség egységes tömegét szembe állítja a megvert ellenség szétszóródásával sokféle irányba.

Deut 28,9

szent népévé. Az Ő saját népe, tehát legyőzhetetlen.

Deut 28,10

az Örökkévaló nevéről neveztetel. Azaz, az Övé vagy, tehát körülvesz az Ő védelmével (Driver).

Deut 28,11

És fönntart… jóra. Vagy: „Bővelkedővé tesz… javadra” (Az Imit régi fordítása). Deutsch: „Bővelkedővé teszen… minden jóval”.

Deut 28,12

dús. Szószerint: „jó” (Az Imit régi fordítása).
kincsestárát. Az égi tárházat, ahol az eső el van raktározva; v. ö. Jób XXXVIII,22.
kölcsön adsz. A jólét, a hatalom és a függetlenség jele.

Deut 28,13

csak felül. Mindíg fölfelé halad. Izráel gazdagodása és sikere megszakíthatatlan lesz.

15–16. Az intelmek.

E fejezet további részében a Törvényadó hatalmas erejű szavakkal juttatja kifejezésre azt a gondolatot, hogy Isten törvényeinek van egy másik oldala is; hogy az isteni szövetség valóban reményt és biztatást nyujt, de egyúttal felelősséget és intelmet is tartalmaz. „A fenyegetések nagyszerűsége felülmúl mindent az egész világ költészetében és szónoklataiban. Semmi más, csak a valóságos borzalmak a zsidóság történetében közelíthetik meg a rettenetes átkokat, amelyekkel intette az Örökkévaló Izráelt a Törvény megsértése esetén” (Milman). „Háromszor emelkedik és esik a szent szenvedély hulláma. Először az elsorolt szenvedések sokasága ragadja meg figyelmünket; a párhuzamos mondatok ritmusa, ami más beszédekben a bevégzést jelenti, itt időközönkénti megnyugvást hoz csak. A fenyegetések egy másik hulláma szembeállítja az Istennek

vidáman és örömteli szívvel történő szolgálatából eredő gazdagságot az ellenség szolgálatával éhségben, szomjúságban és mezítelenségben, minden dolgok hiányában. És az ellenség ostromát olyan borzalmakkal rajzolta, amilyeneket az ész alig tud elképzelni. A beszédnek még egy újabb hulláma kezdődik az Ő „fönséges és félelmetes” nevével; és elvonul előttünk a szenvedések és számkivetés kálváriája; számkivetésben a remegő szív, az elgyengülő szem és a kínlódó lélek. Végül a befejező emelkedésben Izráel eredeti megváltása átváltozik önkéntes visszatéréssé a szolgaság országába, ahol a nép eladja magát ellenségeinek rabszolgákká. És következik egy még rettenetesebb befejezés, „de nem lesz, aki megvegyen” (Moulton).
Az átkok kollektív, nem egyéni jellegűek. Mind feltételesek, arra az esetre, ha teljesen elszakad Izráel Istenétől. Ez azonban sohasem történt meg az egész néppel. Ezek az itt megjósolt bajok szószerint bekövetkeztek a zsidó nép történetének egyik vagy másik korszakában. Hogy Izráel mégis túlélte az isteni büntetést, azt annak a ténynek köszönheti, hogy mindíg volt „igaz maradék”. A számkivetés és kétségbeesés legsötétebb napjaiban ez a hű kisebbség meggyujtotta a remény és a megbánás lángját népének lelkében és így tette őt elpusztíthatatlanná.
16–19
Ezeknek az átkoknak szavai és tartalma megfelel az 1–6. versekben közölt áldásoknak és kiterjednek a nemzeti élet minden ágára.
20–26
Szerencsétlen évek, láz, éhínség és vereség a csatában.

Deut 28,20
Általános kifejezés, a részletezés következik.
zavart. Képtelen leszel a vállalt feladatok elvégzésére (Ibn Ezra).
kárhozatot. Nem fogod élvezni a munka gyümölcsét folytonos aggodalom és zaklatás miatt.

Deut 28,21
dögvészt. Veszedelmes járványokat.

Deut 28,22
Megver téged. Hét csapással; öt az emberekre és kettő a vetésre vonatkozik.
sorvadással. Deutsch: „fekélyekkel”; l. még Lev. XXIV,16.
forró lázzal. Malária.
gyulladással. Hagymázos láz.
forrósággal. A megfelelő héber főnév – miként az előtte álló – csak itt fordul elő; a חרר tőből származik; mint személynév is ismeretes. Ezr. II,51 = Nech. VII,53.
szárazbetegséggel. Egyesek a *„chóreb”* olvasatot helyezik előtérbe.

Deut 28,24
homokot és port. Célzás a sirokkóra, homokból és porból álló ködével.

Deut 28,25
borzadálya leszel. Az Imit régi fordítása: „leszel iszonyodássá”.

Deut 28,26
aki elriasztja. Amint Ricpa anyai szeretete tette (II. Sám. XXI,10). Olyan gyorsan fognak menekülni, hogy a halottakat nem lehet majd eltemetni.
27–37
Gyógyíthatatlan betegségek, lelki vakság, gyámoltalan zsákmánya a kegyetlen hódítóknak és szégyenletes számkivetés.

Deut 28,27
Egyiptom fekélyével. Lásd VII,15.
tályogokkal, ótvarral és viszketegséggel. Az Imit régi fordítása: „kelésekkel, varral és rühvel”.

Deut 28,28
a szív bódulatával. Ijedség, elmezavar.

Deut 28,29

Tapogatózni. Tehetetlen lesz, mint a vak.

mint a vak, tapogat a sötétben. „Rabbi Józé mondta: Mindíg bántott, hogy nem tudtam megmagyarázni ezt a verset; hogy mi különbség van a vak számára abban, hogy világosságban vagy sötétségben tapogatózik. Amíg egyszer az úton járva, egy vakkal találkoztam, égő fáklyával a kezében. 'Fiam – mondtam neki –, miért viszed ezt a fáklyát, hiszen nem láthatod a fényét?' Barátom – felelte a vak –, igaz, hogy nem látok, de amíg ezt a fáklyát viszem a kezemben, az emberek látnak engem, megsajnálnak és megóvnak a gödröktől, tüskéktől és bogáncstól" (Megilla 24b). A feleslegesnek látszó *sötétben* szó csak nyomatékosabban emeli ki a bajt, amely Izráelt érheti. Délben is úgy tapogatóznának, mint a vak a sötétben, egyetlen fénysugár nélkül, és nem lenne, ami felkeltse az emberek szánalmát szerencsétlensége iránt.

Deut 28,30

nem fogod élvezni gyümölcsét. Lásd XX,6. A gyámoltalan lakosok ki lennének szolgáltatva a hódítók önkényének, hogy semmit sem mondhatnak a magukénak, még feleségeiket és gyermekeiket sem.

Deut 28,31

szemed előtt. Szemed előtt történik mindez és még kezedet sem emelheted fel, hogy megakadályozd.

Deut 28,32

Fiaidat és leányaidat. A történelem folyamán többször hurcolták el a zsidó népet távoli országokba.

Deut 28,36

és királyodat. II. Kir. XXIV elbeszéli, hogy Jehójákint fogságba hurcolták Babilóniába 10.000 alattvalójával együtt.

más isteneket, fát és követ. „Az elhurcolás egy pogány országba a beolvadást jelenti a pogány vallásba és életbe" (Welch); l. még Ezek. XX,32.

Deut 28,37

példázattá. Róla mint elrettentő példáról fognak beszélni.

38–44

Az elszegényedett Izráel függő helyzetbe kerülne az ott lakó idegenekkel.

Deut 28,39

a szőlőt. Az összefüggés alapján toldjuk be.

Deut 28,41

nem lesznek a tieid. Az elhurcolásnak idegen országba természetes következménye az eltávolodás a szülőktől, a vallástól és a néptől. Maleáki is átoknak tekinti a gyermekek eltávolodását a szülőktől (III,24); lásd Lev. 473. l. Bialik felhívja a figyelmet hasonló eltávolodásra a vallástól és néptől a mai korban és ezt tekinti az emancipációs kor legnagyobb tragédiájának.

Deut 28,43

A jövevény. Azokhoz kell könyörületért fordulni, akik azelőtt az izraeliták jótékonyságát élvezték. Azoknak a szolgái lesznek, akiknek előbb urai voltak.

45–48

E rettenetes bajok okai.

Deut 28,45

mert. Visszatérés a fejezet főgondolatához; 15. vers.

Deut 28,46

jegyként lesznek és csodajelül. Ezek a bajok tanúskodjanak az igazság mellett, hogy Isten beleavatkozik a történelembe. Mihelyt elismerik, hogy amit szenvednek, azt megérdemelték, van még bennük jóság és kegyelmet fognak kapni Isten kezéből.

magzataid ellen örökké. Azaz, amíg megmaradnak engedetlenségük és lázadásuk mellett. De amint Deut. XXX,1–2 mondja, ha „szívedre veszed” és „megtérsz”, akkor érezni fogjátok a meggyógyulás és jólét áldásait.
49–55
Egy messziről jövő nemzet betörése. Az ostrom borzalmai.

Deut 28,49
egy népet hoz reád. Náchmánidesz szerint megjósolása ez a második Templom pusztulásának a rómaiak alatt. Azonban a szavak épúgy illenek az asszírok és babilóniaiak betörésére, amint azt a próféták és a történeti könyvek elbeszélik.

Deut 28,50
keménytekintetű. Vagy: „kemény arcú” (Az Imit régi fordítása). Akik nem törődnek az emberiséggel és könyörülettel.

Deut 28,53
fölfalod saját testednek gyümölcsét. Annyira eldurvítja őket az éhség; lásd II. Kir. VI,25–29; Écha IV,10. Ez a borzalom megismétlődött, midőn a rómaiak Jeruzsálemet ostromolták.

Deut 28,54
irígy szemmel néz. Még ezt a rettenetes táplálékot is sajnálja azoktól, akik legközelebb állnak hozzá.

56–68. Befejező intelmek.

Deut 28,58
ezt a fönséges és félelmetes Nevet. A *fönséges* jelző Isten magasztosságára utal, akit hódolat illet; a *félelmetes* jelző Istennek félelmet keltő szigorát. A *Név* szó néha az Istenség helyett használt szinonima, jelzi az Isten jelenlétét; v. ö. Lev. XXIV,11.

Deut 28,63
örvendett az Örökkévaló rajtatok. Ha egy fiú a helyes úton jár, atyja örül, hogy segíthet neki és jó lehet hozzá. És ha a fiú rossz útra tér, akkor is az atya „öröme”, ha talál módot, akármilyen kínosat, hogy visszatérítse a jó útra. Épígy Isten is „örvend”, ha a bűnös Izráelt a számkivetés próbáival és szenvedéseivel megtisztítja és felemeli és így méltóvá teszi jóakaratára.

Deut 28,65
azok között a népek között. Izráelnek nem lesz nyugalma, örökös aggodalomban és veszélyben él; tűrhetetlen a jelene és rémület a jövője.
elepedő szemet. Rendesen azt jelenti, hogy megszűnt minden reménye; vagy: a szem nem teljesíti feladatát, mert csak rémületet lát.
fájó lelket. Kínlódó és nyugtalan lelkületet.

Deut 28,66
és életed bizonytalan lesz előtted. Az Imit régi fordítása: „És lesz az életed mintha függene előtted”. Mint egy vékony fonálon függő tárgy, amely az ember szeme előtt van, a fonál minden pillanatban leszakadhat és darabokra törhet a rajta függő tárgy. Lásd a következő magyarázatot is.
és nem hiszel az életedben. „Minden percben azt hiszed, hogy ez az utolsó” (Driver). Nem tudod elhinni, hogy ami történik, az *veled* történik és ámítod magadat azzal a hiú reménnyel, hogy ez csak rossz álom (Steinthal).

Deut 28,68
És visszavisz téged az Örökkévaló Egyiptomba. A baj legmagasabb foka. Isten visszavonja a XVII,16-ban említett tilalmat és visszamehetnek Egyiptomba és lesüllyednek az egykori egyiptomi rabszolgaságba. Midőn a rómaiak elpusztították Jeruzsálemet, Titus és Hadrian a zsidók nagy

tömegét rabszolgaságra vetette és e rabszolgák közül sok jutott Egyiptomba.
hajókon. Egyiptomból elindult „600.000 ember gyalog”, szabad harcosok fegyelmezett serege és most visszavinnék őket rabszolgahajókban összezsúfolva. A rómaiaknak volt hajóhaduk a Földközi-tengeren; ez könnyebb és biztosabb út volt a foglyok szállítására, mint szárazföldön a sivatagon keresztül.
el akarjátok adni magatokat. Hiába fogtok arra vágyódni, hogy megvesznek titeket rabszolgáknak.
nem lesz, aki megvegyen. Josephus elmondja, hogy midőn Jeruzsálem elpusztításakor a római csapatok megúnták az öldöklést, 97.000 fiatalabb foglyot megkíméltek. A tizenhét éven felülieket a bányákba küldték vagy az arénában mint gladiátorok küzdöttek a vadállatokkal. A tizenhét éven aluliakat eladták rabszolgákul. De a rabszolgapiacon olyan sok fogoly volt, hogy még olcsó áron sem akarta őket senki megvenni. Akik megmaradtak, azokat börtönbe vetették, ahol százával és ezrével haltak éhen.

Zárszó.

„Ha Hellasban a szépséget a vidám játék gyümölcsének tekintették, ha Rómában azt vallották, hogy a komoly akarat hatalomhoz és joghoz juttat, Jeruzsálemben minden magasztos és szent a szenvedés és gond termése volt” (Steinthal).

Deut 28,69
azon a szövetségen kívül… a Hórében. Utalás az intelmek hasonló sorozatára Leviticus XXVI-ban.

Deut XXIX.

Ebben és a következő fejezetekben Mózes összefoglalja beszédének okfejtését. Áttekinti az utat Egyiptomtól Móábig. Izráel most készen áll, hogy megkösse a szövetséget Istennel; de ne gondolja, hogy esetleg megszabadulhat az engedetlenség következményeitől. Isten haragja nyilvánvaló lesz azáltal, hogy Izráel számkivetésbe kerül. De még akkor is, a megtérés kimentheti a számkivetésből. Izráel értse meg az isteni parancsnak ezt az egyszerűségét és hogy az élet és halál az engedelmességtől vagy engedetlenségtől függ.

Deut 29,1
Ti láttátok mindazt, amit az Örökkévaló tett. Tanúi voltak, hogy Isten hogyan őrködött fölöttük, midőn biztosan vezette őket a sivatagon keresztül és segített nekik legyőzni ellenségeiket.

Deut 29,2
nagy megpróbáltatásokat. Lásd IV,34.

Deut 29,3
szívet, hogy megértsétek. Isten folytonos kegyelme nem hatott reájuk, mert nem volt meg az a szellemi képességük, hogy teljesen megértsék Izráel történetének jelentőségét; v. ö. Jes. VI,9–10; Ex. 511. l.

Deut 29,4
vezettelek benneteket negyven éven át. Az elbeszélés itt átfordul egyesszám első személybe, mintha még Isten beszélne.
ruháitok nem koptak le. Nem kellett törődnötök anyagi gondokkal.

Deut 29,5
hogy… Én vagyok az Örökkévaló. Hogy megtanuljátok függésteket Isten vezetésétől és gondoskodásától.

Deut 29,8
Őrizzétek meg tehát e szövetség szavait. Most, miután sikert értetek el, legyetek alázatosak győzelmetekben; őrizzétek meg a szövetség minden szavát és aszerint cselekedjetek.

VIII. Niccábim.
(XXIX,9–XXX.)

Deut XXIX.

9–28. Mózes harmadik beszéde. Folytatás.

Mózes végigtekint a nép különböző csoportjain, akik összegyülekeztek, hogy szövetséget kössenek Istennel: a törzsek fejei, a vének, a tiszttartók, Izráel minden férfia, a kicsinyek, az asszonyok, a jövevények és gondol azokra is, akik majd később vesznek részt ilyen ünnepélyes gyülekezéseken. Figyelmeztet minden férfit és asszonyt, minden családot és törzset, hogy ne térjenek el az Isten által kijelölt útról abban bízva, hogy majd megmenekülnek a többiek igazságossága által. Kijelenti, hogy a bűnös egyén és a bűnös törzs mindíg elnyeri büntetését. De megszólaltatja a kegyelem szavát is; és ünnepélyes felszólítást intéz hozzájuk, hogy az életet válasszák, ne a halált (Moulton).

Deut 29,9

Itt álltok a mai napon. Ezeket a szavakat Mózes Izráel egész népéhez intézi, akiket ő összegyüjtött, hogy Isten elé álljanak az ő halála napján (Rási).
fejeitek, törzseitek. Azaz, törzseitek fejei (Rási, Ibn Ezra).

Deut 29,10

jövevényed. A nem izraeliták, akik velük jöttek Egyiptomból; Exod. XII,38; Num. XI,4.
a favágódtól a vízmerítődig. A jövevények, akik kézimunkát végeztek az egyes izraeliták számára. Tehát a lakosság minden rétegét befoglalják a szövetségbe.

Deut 29,11

és esküjébe. Esküvel megerősített szövetség; Gen. XXVI,28.

13–28. Izráel egység ma és a jövőben.

A szövetségnek nemcsak azokat kell összekapcsolni, akik jelen vannak, hanem késő utódaikat is.

Deut 29,15

Mert ti tudjátok. „Mert ti magatok tapasztaltátok Egyiptomban és a szomszédos más népeknél, hogy milyen mélyre süllyedtek a bálványimádás fertőjében, tehát megítélhetitek, mennyire szükséges a jövő nemzedék bekapcsolása a szövetségbe” (Driver).
vonultunk át a népek között. A tapasztalatok, amelyeket szereztek érintkezésük közben Edómmal és Ammónnal, Móábbal és Midjánnal.

Deut 29,16

undokságaikat. A bálványok megvető megjelölése, célzással az erkölcstelen szertartásokra, amelyek a bálványimádással kapcsolatosak voltak.
ezüstből és aranyból. A drága ékességek, amelyekkel imádóik feldíszítették őket (Abóda Zára 51b).

Deut 29,17

Nehogy legyen köztetek. Kihagyásos kifejezés; teljes értelme: „Követelem tőletek, hogy fogadjátok el ezt az esküt és szövetséget, nehogy legyen köztetek…”
mérget és ürmöt hajtó gyökér. Méreg és keserűség, a bálványimádás következményei. A bűnöst keserű gyökérnek nevezi, amely halálthozó gyümölcsöt terem és elpusztítja a nemzet életét.

Deut 29,18

hivalkodnék szívében. Elbizakodott és önámító lenne. Isten Izráelnek tett esküje azt hitetné el vele, hogy már biztonságban van, akármennyi gonoszságot követ is el.
noha szívem kénye után járok. Az Imit régi fordítása: „bizony szívem makacsságában járok”. Deutsch: „ha szívem keménysége szerint járok”; l. még Jer. XXIII,17.
hadd pusztuljon a dús nedvű a szikkadttal együtt. Az Imit régi fordítása: „hogy elpusztítsa az ázottat a szomjassal”: Deutsch: „hogy a mámor túlhaladja a szomjúságot” és hozzáfűzi magyarázatul: „értsd: korántsem elégszik meg vágyai kielégítésével, hanem azokat mindíg fokozza”. Így is fordítható a pontozás csekély változtatásával: „hogy fokozza a jóllakottság a szomjúságot”. A ספה gyök tetézést, halmozást jelent, de jelent elpusztítást is; Gen. XVIII,23–24; (l. még Num. XXXII,14; Jes. VII,20; XXX,1; Jer. XII,4; Ámósz III,15; Zsolt. XL,15).

Deut 29,19

füstölögni fog. Mint pusztító tűz tör ki: v. ö. Zsolt. XVIII,9.
rászáll. Az Imit régi fordítása: „és rajta hever”; a megfelelő héber igének itt ugyanaz az értelme van, mint Gen. IV,7-ben, ahol arról van szó, hogy a bűn mint a vadállat leselkedve hever, hogy az alkalmas pillanatban rátörjön áldozatára. Az átok leselkedni fog arra, aki a szövetséget megszegi és akkor fogja a bűnöst elérni, amikor az nem is gondol rá.

Deut 29,20

És elkülöníti őt. „Ha egy egész törzs bűnös, el kell őket különíteni a többi törzstől és tagjait számkivetésre kell ítélni” (Ibn Ezra). Ez a sors érte később a tíz törzset (II. Kir. XVII,6).
21–28
Az egész ország és nép szenvedni fog a hitehagyás miatt és a jövő nemzedékek és távoli nemzetek borzalommal fogják látni Isten büntetését a kipusztított országon.

Deut 29,22

kénkövet meg sót. A kép a Holt- vagy Sóstenger kopár vidékéről van véve; v. ö. Gen. XIX,24–29.
kénkövet… terem. Az Imit régi fordítása: „kén meg só, kiégve egész országa, nem vettetik be és nem sarjaszt”. Deutsch: „Kéntől és sótól kiégett földjét, amely be nem vettetik, semmit sem terem”.
Adma és Cebóim. Lásd Gen. XIV,2.

Deut 29,25

amelyeket nem nekik osztott részül. Lásd IV,19.

Deut 29,27

vetette őket más országba. „Megjövendölése egész Izráel számkivetésének a jövőben” (Náchmánidesz).
amint a mai napon van. Amint látjuk a mostani esetben; v. ö. II,30.

Deut 29,28

Az elrejtett dolgok az Örökkévalóé…, a mieink. A zsidó gondolkozásban ez a vers alapvető jelentőséggel bír. Vannak határai annak, amit halandó lények tudhatnak. Bizonyos dolgok csak Isten kezében vannak és ezeket Őrá kell bízni. De vannak más dolgok is, amelyek kinyilatkoztatottak, csakis ezekkel kell nekünk és gyermekeinknek törődni. Ilyen kinyilatkoztatott dolgok a Tóra szavai és intézkedései és ezeknek engedelmeskednünk kell nekünk és gyermekeinknek. Benjámin Szold – egy Magyarországból Amerikába vándorolt zsidó bibliaexegéta – szerint az akcentusok alapján így kellene fordítani: „Az elrejtett dolgok az Örökkévalóé, a mi Istenünké, továbbá a kinyilatkoztatott dolgok; a mi gyermekeink [kötelessége] mindörökké, hogy megtegyük e törvény minden igéjét”. Tizenöt esetben fordul elő, hogy a Szentírásban egyes szavakat vagy kitételeket pontokkal látnak el. (נקוד על) Egyes vélemények szerint azért teszik ezeket a pontokat a szavak fölé, hogy kiemeljék a gondolat fontosságát, amely azokban rejlik, mások az első nyomait látják ezekben a pontozásokban a szövegkritikának (Lásd Blau, Massoretische Untersuchungen, Strassburg 1891, Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből, Budapest, 1894).

Deut XXX.
Mózes harmadik beszéde. Befejezés.

1–10. A megbánás mindenható ereje: visszatérés a számkivetésből.

Részletesebb kifejtése régebbi, életbevágó tanításnak (IV,29–31). A büntetés nem jelenti még Izráel sorsának betetőzését. Ha Izráel keresi Istent, kegyelmet fog kapni az Örökkévaló kezéből és visszahozza őt atyáinak országába.

Deut 30,1

és szívedre veszed. Ez azt a vígasztaló jövendölést tartalmazza, hogy Izráel szenvedései előkészítik jobb sorsát (Hirsch).

Deut 30,2

megtérsz. Izráelt szenvedései egy magasabb és szentebb életmódra nevelik. Megszívleli a kemény leckét, amelyre a számkivetés tanította és őszinte megbánással (תשובה) tér vissza Istenhez.

Deut 30,3

visszahozza… fogságban levőidet. Vagy: „visszahozza… foglyaidat” (Az Imit régi fordítása). Luzzatto szerint a שבות főnév a שוב („visszatérni”) igével van összefüggésben és nem a שבה („foglyul ejteni”) igével. A „fogságban levő”, illetve „foglyaid” fordítás ellen különösen Jób XLII,10 szól, ahol nyilvánvalóan nincs szó fogságból való visszatérésről, hanem Jób sorsának jóraforduláséról. A ושב alak itt egyébként intranzitív értelmű, mintha והשיב lenne (l. még Jer. XXXIII,7.11.26; Ezek. XXIX,14). Luzzatto értelmezése szerint tehát így kellene ezt a kifejezést értelmezni: „jóra fordítja sorsodat”. Valószínű, hogy az eredeti jelentése e kitételnek mégis a „fogságból való visszatérés” volt, csak később kezdték általános értelemben is használni a sors jóra fordulásának értelmében. Lehetne így is fordítani: „és visszatér az Örökkévaló, a te Istened fogságban levőiddel”. Eszerint az a gondolat rejlene benne, hogy Isten is száműzetésben volt Izráellel egyidejűleg; az isteni ügy el volt hanyagolva, amíg Izráel távol volt hazájától, Izráel hazatérése a száműzetésből egyben az isteni gondolat újjáéledését jelentené; l. még 552. l.

Deut 30,4

Noha az izraeliták szét vannak szórva a négy világtáj felé, Isten egyesíteni fogja őket ismét atyáik országában és Izráel lelkületét megváltoztatja.

Deut 30,4

Ha lesz a te eltaszítottságod. Az Imit régi fordítása: „Ha lesznek eltaszítottjaid”. Deutsch: „Ha elszórtjaid volnának”.

Deut 30,6

körülmetszi… szívedet. Azaz, megnyitja szívedet, úgyhogy nem lesz többé bezárva, hozzáférhetetlenül az isteni tan számára. Isten segíteni fog Izráelnek, hogy teljesítse ideális feladatait. Náchmánidesz Jeremiás szavait (XXXI,32: „tanomat belsejükbe adom és szívükre írom és leszek nekik Istenük és ők lesznek nekem népül”) a mi versünkben kifejezésre jutó gondolat hangsúlyozásának tekinti.
hogy élj. Szószerint: „az életed kedvéért”. (Az Imit régi fordítása.)
7–10
Izráel ismét élvezni fogja engedelmességének áldásait saját országában.

11–14. Isten parancsának természete.

Izráelnek könnyű visszatérni Istenhez. Mert Isten parancsa nem nehéz és nem megvalósíthatatlan,

hanem érthető, világos és könnyen megvalósítható. Csak élet és halál, jó és rossz között kell választani. Engedelmesség életet, engedetlenség pusztulást jelent. Válaszd az életet, hogy biztonságban lakhassál az Ígéret Földjén.

Deut 30,11

ez a parancsolat. Jelenti mindazokat a törvényeket, melyekről ismételten szó van a Deuteronomiumban.

nem utolérhetetlen neked. Az Imit régi fordítása: „nem elérhetetlen neked"; Deutsch: „nincsen elrejtve előled". Vagy: „nem lehetetlen számodra [megtartani azt]"; l. még Gen. XVIII,14. Nem nehéz megérteni és nem múlja fölül erőnket, hogy teljesítsük; nem olyan homályos és titokzatos, mint a pogány misztériumok (Hirsch).

nem távoleső. Nem valami elérhetetlen, amely távol van mindennapi életünk körétől.

Deut 30,12

Nem az égben van. Nem természetfölötti. Józsua ben Chananja erre a kitételre hivatkozott, midőn a törvény magyarázatból ki akarta küszöbölni az olyan elemeket, amelyek emberi ésszel nem foghatók fel (Bábá Mecia 59b).

Deut 30,13

nem a tengeren túl. Valamely távoli országban, idegen népek között.

Deut 30,14

Hanem nagyon közel van hozzád az ige. Isten szava ott van az apák és a gyermekek, a tanítók és a tanítványok ajkán. Az ember mindenhova magával viheti a Tórát, a szentélyt nem. „Mikor jársz, vezetni fog téged, mikor lefekszel, őrködik feletted és mikor felébredtél, beszélget veled" (Péld. VI,22). R. Józsé így alkalmazta ezeket a szavakat a Tórára: „*Mikor jársz, vezetni fog téged* – ezen a világon; *mikor lefekszel, őrködik feletted* – a sírban; *és mikor felébredtél, beszélget veled* – a másvilágon" (Midrás Tannáim Deut. VI,7-hez).

hogy megtegyed. Mózes nem mondja, hogy könnyű, „hanem finomabban és helyesebben, hogy magában a Törvényben megvan az az ösztönzés az emberi lelkiismeret számára, hogy teljesítse" (G. A. Smith).

15–20. A beszédek befejezése.

Befejező figyelmeztetés, mint XI,26-ban, hogy két út van előttük: az egyik az élethez és a jóhoz vezet, a másik a halálhoz és a rosszhoz. A választás tőlük függ. Ha bölcsen választanak, hosszú életet és jólétet fognak élvezni az országban, mely most örökségül jut nekik.

Deut 30,19

Tanukul hívom ma ellenetek az eget és a földet. Az eget és a földet hívja tanúkul, mert ezek sohasem pusztulnak el, túlélik az emberi élet minden változását; IV,26; Mika VI,1.

Szabadakarat a zsidóságban.

Válaszd tehát az életet. A zsidó etika az emberi felelősség, vagyis a *szabadakarat* elvén alapszik. „Minden Isten kezében van, kivéve az istenfélelmet", a rabbiknak régi, nem vitatott alapelve (Berák. 33b; Megilla 25a; Nidda 16b és ugyanezen a helyeken a Tószáfothot). És „alávetni akaratunkat a mi Égi Atyánk akaratának", legfőbb célja az ember földi életének. Josephus mondja, hogy a szabadakarat tanítását védelmezték a farizeusok egyrészt a szadduceusok ellen, akik mindent a véletlennek tulajdonítanak, másrészt az esszeusok ellen, akik a predesztináció hívei voltak. Vallásunk az ember szabad akaratát az emberi felelősség alapjának tekinti.

Vallásunk szerint az emberben kétféle hajlam küzd egymással, a jó és a rossz. A jó hajlamnak győzelmét biztosítani a rossz felett kötelesek és képesek vagyunk erkölcsi belátásunk követése és

lelki erőnk érvényesítése által. Az ember életének kétféle megnyilvánulása van: az egyik a szellemi élet, a másik az anyagi. Így vallásunk tanítása szerint az ember kettős természetű lény, testből és lélekből alkotva; míg a test az anyagi világ törvényeinek közvetlenül van alávetve, addig a lélek csak a testtel való kapcsolatánál fogva áll az anyagi világ törvényeinek hatása alatt, de bizonyos fokig azoktól független és szabad lehet. Innen van az, hogy szellemi életünk és lelki erőnk képes bensőnkben az anyagi világ által előidézett ingereket és szenvedélyeket mérsékelni, csillapítani, helyes irányba terelni, sőt megfékezni és ekképpen életünket nemesíteni. Ezen alapszik az embernek *szabad akarata,* a בחירה amellyel választani tud jó és rossz között és amelynél fogva maga határozza el, mit és hogyan cselekedjék. Rendes körülmények között az ember akarata és elhatározási képessége szabad, ennél fogva az épelméjű ember *beszámítható és felelős* tetteiért.
Ezen vallásos felfogással szembehelyezkedik egy másik tan, amely szerint az embernek egyáltalán nincsen szabad akarata, hanem minden elhatározása előre meg van kötve anyagi előzmények által és a keletkező akarat csupán gépies eredménye az anyagi tényezők összehatásának, minél fogva az ember kénytelen úgy cselekedni, amint az említett anyagi tényezők magukkal hozzák, sőt másként nem is cselekedhetik. Ez a felfogás nagyon el van terjedve *elméletben,* de a gyakorlatban nem érvényesülhet. A gyakorlatban mindíg és mindenütt felelősnek tartják a beszámítható embert és felelősségre is vonják. Ám ahol nincs szabad elhatározás, ott nem képzelhető emberi felelősség. Minden rendes szellemi élettel bíró ember mélyen érzi önmagában, hogy felelősséggel tartozik tetteiért. Ezen elemi érzést és természetes meggyőződést megerősíti a vallás tanítása, amely szerint az ember küzdhet bűnös hajlamaival, azokat fegyelmezheti és legyőzheti és akaratának idomításában mindegyre több tért biztosíthat erkölcsi belátásának és önmagát erkölcsi rendeltetésének betöltésében mindjobban tökéletesítheti, míg végre oly magas erkölcsi színvonalra emelkedik, hogy belső küzdelem nélkül tud mindenkor Isten akaratának engedelmeskedni, örömmel választja a jó utat és egész lénye a tiszta erkölcsiséggel teljes összhangba jut. Ezt a fokot elérni az embernek magasztos feladata, feléje törekedni: szent kötelessége.
Ebben elősegíti az embert a kinyilatkoztatás ereje és malasztja. Bár nem tehetjük túl magunkat ama tudományos elméleten, amely szerint az emberi akarat iránya a halandónak természeti mivolta, vérmérséklete, átörökölt tulajdonságai által befolyásolható, mégsem tagadhatjuk, hogy kétféle ösvény van előttünk, hogy cselekedhetünk másképpen is, mint szilaj indulataink vagy önzésünk közvetlen forró sugallata szerint. A kinyilatkoztatás az akaratszabadság tudatát oltja belénk és feltárja lelkületünk eme titkos erejét. „Ne ölj! Ne lopj! Ne légy parázna életű!" Még a büntetés fenyegető kényszerét sem csatolja e rövidségükben fenséges igékhez a kinyilatkoztatás, mert a vallás nem lángpallost forgató kényszerítő hatalom, hanem szelíd felszabadító angyal, amely intve tanít és nemesít. *Önszántodból* kövesd a törvényt és önmagadat folyton nemesítve oly tetőfokra jutsz, hol alanyiságod a törvénnyel megegyezik. Ez a kinyilatkoztatás egyik eleme. Ezzel a szelíd tanítással, amely az akaratszabadságot megállapítja és épségben hagyja, nagyobb szolgálatot tesz a vallás az emberiségnek, mint a büntető hatalom kényszere, a börtön zára vagy a hóhér kötele! A kinyilatkoztatás lehajolt a föld fiához és így szólt hozzá: Oszd két részre lényedet, az egyik legyen a márványtömb, az alkotás anyaga, amelyből a műremek készül, a másik legyen az öntudatos teremtő művész és állíts elő önmagadból, a földi emberből erkölcsi lényt, erkölcsi remeket! A teremtés művének eme betetőzését neked hagyta Isten az akaratszabadság jegyében! Hogy pedig teremtő buzgalmad ne lankadjon, új serkentő erőt adok neked az erkölcs szépségének gondolatában, új lelkesítő fényt adok neked az Isten eszméjében!
A vallás ezzel ösztönzi ellenállhatatlan hatalommal az embert, hogy önmagából erkölcsi lényt alkosson, amely közelebb áll az istenséghez. Ezáltal az ember olyan lesz, mint az a légi hajós, aki megküzd a föld vonzási erejével, a nehézkedési törvénnyel, bár magát a törvényt nem tagadja és meg nem szüntetheti, vagy mint a sasmadár a magas levegőégben, mely kiterjesztett szárnyakkal lengve, kerengve legyőzi az esési törvény erejét és küzdelme csak bámulatosabb azáltal, hogy folytonos és örök.
Így arat diadalt a szabadakaratra törekvő emberi lény is a föld felé irányuló gravitáció, az erkölcsi nyügözöttség érctörvénye fölött!" (Dr. Hevesi Simon.)

Deut 30,20

hogy szeresd az Örökkévalót, a te Istenedet. Jegyezzük meg az istenes élet három fölfelé haladó fokát: 1. Istent szeretni; 2. Istennek engedelmeskedni; 3. Istenhez ragaszkodni.
mert ez a te életed. Istent szeretni, Neki engedelmeskedni. Hozzá ragaszkodni, ez jelenti a hosszú életet.

IX. Vájjélekh.
(XXXI.)

E)
Mózes utolsó napjai.
(XXXI–XXXIV.)

Az V. könyv hátralevő része Mózes életének befejező részével foglalkozik és magában foglalja Búcsúénekét és Áldását, amelyben ismétli és költői alakba öltözteti izenetét Izráelnek. Mózesnek egy másik éneke, a XC. zsoltár „Mózesnek, az Isten emberének imája”, valószínűleg szintén a Törvényadó élete utolsó korszakából való. Az emberiség sorsáról való elmélkedés ez: Összehasonlítja a mulandó ember életét a hegyek roppant korával, de Isten örökkévalósága, aki e hegyek keletkezése előtt is volt, mindenen felül emelkedik. Stanley ezt a zsoltárt „a világ gyászhimnuszának” nevezi. Olvassuk el:

Uram, te voltál örök menedékünk!
Mielőtt megszülettek a hegyek
S megteremtetted földedet s világod:
mindöröktől Te voltál Istenünk!
Visszatéríted a porba az embert,
mondván: térj vissza, embernek fia!
Hisz ezer év előtted, mint a tegnap,
mely elmult, vagy egy őrségnyi idő.
Elragadod: álomképpé fakul:
reggel bújt elő gyenge fű gyanánt,
csak reggel sarjadt és vetett virágot
s megszárad, – fonnyad, mire este lesz.
Mert megemészt bennünket haragod,
indulatodtól rémre ijedünk,
magad elé idézed vétkeink,
titkolt tetteink orcádnak elé.
S megfogynak haragodtól napjaink
s elvesznek éveink sóhaj gyanánt,
Életkorunk határa hetven év,
S ha feljebb hág, akkor nyolcvan talán,
de ennek is javát bú-bajban éljük
s már oda van s mi szállunk is tova.
Ki ismeri erődet haragodban
s félelmes voltod, ha törvényt teszel?
Taníts, úgy mérni napjaink sorát,
hogy bölcs szívvel juthassunk majd eléd.
Uram, térj vissza! Oh jaj, meddig még?
Légy szolgáidhoz könyörületes!

Kegyelmeddel hadd lakjunk jól korán,
hogy víg-örömben teljék életünk.
Nyomorunkért kárpótolj hát örömmel
s az évekért, miket látott szemünk.
Szolgáidon műved hadd, hogy meglássék
s sugározzék fenséged fiaikra.
Uram, jókedved áradjon reánk,
gyámolítsd, segítsd, mit tesz a kezünk,
kezünknek művét gyámolítsd, segítsd!
(Békési Pál fordítása.)

Deut XXXI.
A törvény átadása a papoknak megőrzésre.

1–8. Józsua megbízása.

Mózes bejelenti vezérségének közeledő végét és utódjának kijelölését. Noha testi gyöngüléséről beszél, szavaiban csupa erő és bátorság van, midőn átadja helyét Józsuának.

Deut 31,2

nem bírom többé a járást-kelést. Az Imit régi fordítása: „nem bírok többé kivonulni meg bevonulni”. Noha most, halála közeledtekor, szeme nem gyengült és ereje sem hagyta el, mégsem vezetheti tovább a közösség életének munkáját.

az Örökkévaló azt mondta nekem. Lásd III,27. Ezt ötször ismétli Mózes és ismét és ismét patetikusan megszakítja ezzel mondatainak magasztosságát. Ez bizonyos szempontból összekötő fonalnak tekinthető a könyv különböző részei között (Moulton).

Nem fogsz átmenni ezen a Jordánon. Még ha bírnám is a „járás-kelést”, meg kell hajolnom az isteni akarat előtt (Biúr).

Deut 31,3

vonul előtted. Ne féljetek, hogy az én bekövetkező halálom meggyöngít benneteket. Józsua fog vezetni titeket a harcban isteni irányítással.

Deut 31,5

tegyetek velük. Lásd VII,1 s köv.; XX,16 s köv.

Deut 31,6

nem enged el. Az Imit régi fordítása: „nem enged ellankadnod” (ugyanígy a 8. versben). Lásd. IV,31.

Deut 31,7

egész Izráel szeme előtt. Úgy, hogy Józsua tekintélyét ne lehessen kétségbe vonni. Mózes most megismétli egész Izráel előtt azokat a szavakat, melyeket előbb csak Józsuához intézett: III,28.

9–13. A Tóra nyilvános felolvasása.

Miután Mózes befejezte a Tóra leírását, átadja a papoknak és a véneknek, a nemzet vallási és világi fejeinek és lelkükre köti, hogy olvassák fel időnként az összegyülekezett népnek. A vallás a zsidóknál nemcsak a papság ügye volt, akik igazságait a politikai vezetőknek csak egy kis, meghitt körével voltak kötelesek közölni. A papok csak a Tóra őrzői és tanítói voltak, a benne foglalt vallásos igazság az egész népnek örök időkig tartó birtoka volt. Ez a parancsolat is a Mózes által alapított szellemi demokrácia mellett tanúskodik. A Tóra Jákób gyülekezetének öröksége;

XXXIII,4.

Deut 31,10

az elengedés évének idején. A hagyomány szerint ez a „szombatévre” vonatkozik, melyet a XV,1 „az elengedés évének” nevez. A sátrak ünnepe, amiről itt szó van, közvetlenül a szombatév befejezése után van. Bizonyosan különös oka van annak, hogy ezt az időszakot választották a Tóra nyilvános felolvasása számára. Tanúságot kellett tenni amellett, hogy noha ez évben nem volt sem vetés sem aratás, Isten kegyelme mégis az izraelitákkal volt: az Ő szavához örökké hívek akarnak maradni, jólétben és bajokban egyaránt.

Deut 31,11

olvasd fel. Ezt az egész nemzethez intézi; és a nemzet ennek teljesítését képviselőire bízza. Josephus idejében a főpap kötelessége volt. Egy korai Misna azt mondja, hogy ez a király feladata volt (Szóta VII,8).

ezt a törvényt. A rabbinikus hagyomány szerint a király felolvasta a Deuteronomium kezdetétől a Semá első részének végéig (I–VI,9), a Semá második felét (XI,13–21) és befejezte a XIV,22-től a XXVIII. fej. végéig. (U. o. 41ab.)

Deut 31,12

a férfiakat, a nőket és a gyermekeket. Rási mondja a Talmudot (Chagiga 3a) idézve: „a férfiak összejöttek tanulni, a nők hallani, a gyermekek, hogy jutalmat szerezzenek azoknak, akik elhozták őket”. „Ne zárjátok ki a hallgatóságból sem a nőket, sem a gyermekeket, még a rabszolgákat sem. Mert jó, ha ezeket a törvényeket bevésik szívükbe és megőrzik emlékezetükben, hogy onnan sohase törlődjék le. Már a gyermekek kezdjék meg a törvény tanulását, a legszebb tanulmányok ezek és a boldogság forrásai” (Josephus). Senki sem értékelte annyira azt a szellemi erőt, amely a gyermekek és a csecsemők ajkáról jön, mint a rabbik a Szentírás szellemében. Jeruzsálem is csak azért pusztult el, mert megszűntek az iskolái. (Sabb. 119b; lásd bővebben dr. Jakab Jenő tanulmányát: A tanítói felelősség szerepe a Talmudban. Blau Lajos Talmudtudományi Társulat Évkönyve 1933.)

hallják… megtanulják… gondjuk legyen rá, hogy megtegyék. Ha csak hallják a Tórát hét évben egyszer, nem volna elég. „Meg kell tanulni”, azaz, tanulmány tárgyává kell tenni. Azonkívül a Tóra az élet irányító szabálya legyen, tanításait „meg kell tenni”.

Deut 31,13

gyermekeik is… hallják és tanulják meg. A gyermekek jelenléte az ilyen összejöveteleken jelenti az ő beavatásukat a Tóra és a benne foglalt kötelességek ismeretébe. Ez újabb példája annak, hogy a Tórának ez a könyve milyen nagy fontosságot tulajdonít a vallásos nevelésnek. A rabbik a Törvényadónak szellemében jártak el, midőn elhatározták, hogy a nép könyvévé teszik a Tórát azáltal, hogy lefordítják az ország nyelvére és így hozzáférhetővé teszik a tömeg számára. Nem elégedtek meg azzal, hogy fel kell olvasni a Deuteronomium egy részét minden hetedik évben. Felosztották a Tórát 156 részre és egy-egy részt felolvastattak minden szombaton a zsinagógában, úgyhogy három év alatt felolvasták az egészet. A nagyszámú és nagy befolyású babilóniai zsidóság körében keletkezett az a szokás, hogy egy év alatt olvassák fel az egész Tórát és ez általános szabály lett a Diasporában is. Egy-egy alkalmas részlet a próféták irataiból, a Haftárák, már régóta kíséri a Pentateuchus felolvasását szombaton, ünnepeken és böjtnapokon.

14–23. Bevezetés Mózes Énekéhez.

Az Ének célja és a körülmények, melyek között Mózes a parancsolatot kapta, hogy megalkossa és tanítsa.

Deut 31,14

parancsot adjak neki. Hogy a vezetés feladatát bízzam rá.

Deut 31,16

pihenni fogsz őseidnél. Lásd Gen. XLVII,30.
hűtlenül átpártol… isteneihez. Az Imit régi fordítása: „paráználkodik azon ország idegen istenei után”.
amelyek közé eljut. Az ország, amelynek népei között fognak lakni az izraeliták.

Deut 31,17
és arra jut már, hogy fölfalják. Az Imit régi fordítása: „hogy megemésztésre legyen”. Deutsch: „és felfalni akarják” és magyarázatul hozzáfűzi: „t. i. ellenségei, kik észreveszik, hogy Isten elfordult tőlük”.
mivel Istenem nincs közöttem. Elismerik bűnüket és büntetésük igazságosságát.

Deut 31,18
bűnök. Szószerint: *„rosszaság”* (Az Imit régi fordítása).

Deut 31,19
írjátok föl magatoknak ezt az éneket. A következő fejezetben foglalt Éneket Mózes és Józsua együtt írták. Ibn Ezra szerint ez a parancs minden izraelitának szólt. A rabbik ebből azt az óhajtást következtették, hogy minden izraelita írja le a maga számára a Tóra egy példányát (Szanh. 21b). Régebben az a szokás alakult ki, hogy a *szófér,* aki a Tórát másolja, az utolsó mondatok betűit csak körvonalazza. A *szijúm*-nak nevezett ünnepély keretében minden egyes betűt egy más egyén ír be. Ez jelképesen azt jelenti, hogy ő is részt vett a Tóra-tekercs leírásában.
tedd a szájukba. Tanulják meg könyv nélkül.

Deut 31,20
arra a földre… meghízik. Az ilyen ország kényelme és fényűzése valószínűleg megrontja őket és rossz útra térnek.

Deut 31,21
legyen… előtte tanú. Isten mellett. Ha a nép zúgolódik és kérdi: „Miért jött reánk ez a baj?” ez az ének igazolni fogja Isten büntetését.
nem fog… feledésbe menni. Isteni biztosítás arról, hogy akármilyen szerencsétlenség éri Izráelt, nem fogja elfelejteni az ő rendeltetését és nem szűnik meg „a Biblia népe” lenni. Ez a tudat örökké élni fog Izráel szívében és ezáltal biztosítva van szellemének újjáéledése (Hirsch).
hajlamát. Itt kedvezőtlen jelentéssel: rossz hajlamait.

Deut 31,23
És parancsot adott. Ez folytatása a 15. versnek. Az alany Isten (Rási).

Deut 31,25
megparancsolta Mózes a levitáknak. A 9. versben említett levita papoknak, akiknek kötelessége volt a szövetség ládáját őrizni és vinni.

Deut 31,26
szövetsége ládájának oldalára. A ládában volt a Tízparancsolat, a szinaji szövetség tíz alapelve. Az egész törvénykönyvet, amely tartalmazta a Szinaj-szövetséget és a Móáb-szövetséget (XXVIII,69), a láda mellett helyezték el (König).
A hagyományos magyarázat szerint a széfert a ládából kinyúló deszkára helyezték. Mások azt tartják, hogy a ládában helyezték el a bizonyság táblái mellé (Bába Bathra 14ab; l. még jer. Szóta VIII,3).
ott legyen tanúul. Midőn Jósia idejében (II. Kir. XXII,8–17) a Törvénynek ezt a könyvét megtalálták a Templomban, valóban tanú volt Isten mellett Izráelben és eszközül szolgált arra, hogy visszavezesse Izráelt Égi Atyjához.

Deut 31,27
pártos voltodat. Az Imit régi fordítása: „engedetlenségedet”. Deutsch: „ellenszegülésedet”.
pártütők. Az Imit régi fordítása: „engedetlenek”. Deutsch: „ellenszegülők”.

Deut 31,28
hívom fel tanúul ellenük az eget és a földet. Utalás az Ének első szavaira.

Deut 31,29
a későbbi időben. A kifejezés távolabbi időre céloz; Gen. XLIX,1. Az itt megjósolt hitehagyás nagyon elterjedt a bírák idejében; v. ö. Bírák II,11–16; III,7.
kezetek művével. Itt nem azt jelenti, hogy cselekedeteitekkel, hanem mint IV,28-ban a bálványokra, kezük alkotására vonatkozik.

Deut 31,30
Izráel egész gyülekezetének. Akik erre a célra összegyűltek. Ez a vers átmenet az Énekhez.

X. Háazinú.
(XXXII.)

Deut XXXII.
2. Mózes éneke.

1–44.

Mózes hivatásteljesítését a Sástenger mellett dicsőítő és győzelmi énekkel kezdte meg és Isten és Izráel szolgálatának szentelt életét himnusszal fejezi be a Jordán partján az Ígéret Földjének meglátásakor. Mind a két ének a sivatagi élet után következő dicső jövő előérzetét hirdeti. A hatalmas Búcsúének, amelyet hév, erő és szónoki lendület jellemez, oktató óda. Mózes gondolatban a halálát követő idő messze jövőjébe képzeli magát; onnan pillant vissza Izráel történetére és abból vonja le a tanulságokat. Az eredmény Isten eljárásának igazolása Izráellel szemben. Szembeállítja Isten jóságos szeretetét és változatlan hűségét Izráel hűtlenségével és hálátlanságával. Isten a szerető Atya, Izráel a szeszélyes, engedetlen gyermek. Az egymást követő szerencsétlenségek, amelyek Izráelt sujtani fogják, megtorlás érzéketlen és hálátlan magaviselete miatt. De noha úgy látszott, hogy Isten elfordult Izráeltől, ne örvendezzenek a pogányok és ne mondják, hogy Izráel támasz nélkül van és elpusztult. Isten nem hagyja el Izráelt és a Törvényadó felhívja a nemzeteket, hogy örvendezzenek Isten népének megváltásán.

1–3. Felhívás a világegyetemhez, hogy figyeljen.

Deut 32,1
Figyeljetek egek, hadd emeljek szót. Felhívást intéz az éghez és földhöz, hogy tanúskodjanak az isteni igazság mellett, amiről szólni akar; lásd XXX,19; Jes. I,2.

Deut 32,2
tanításom; v. ö. Péld. IV,2. Az Énekben foglalt üzenet hulljon mint az eső és harmat a virágokra és hatoljon be az izraeliták szívébe; üdítse fel, lelkesítse őket és leheljen beléjük új szellemet. Az Ének tehát nemcsak intelem, hanem egyúttal vígasztalás is, hogy a szenvedés idején új reményt keltsen a szenvedő Izráelben.
Hulljon mint a harmat. Isten szava olyan mint a harmat, amely noha szelíden és zajtalanul hull, mégis rendkívül nagy életet adó ereje van; v. ö. Mika V,6.
permetező eső. A gyenge fűnek permetező esőre van szüksége, hogy feléledjen. Ilyen az isteni

tanítás is, amely a gyengék és a fiatalok szükségletéhez alkalmazkodik.
a pázsitra. A már megnőtt fűnek erős esőre van szüksége, hogy gyarapodjon.

Deut 32,3

az Örökkévaló nevét. Ez a vers megmondja, miért hívta fel az első versben az eget és a földet. Az Örökkévaló nevét akarja hirdetni, azaz, az Ő jellemét akarja bemutatni, amint Izráelért végzett cselekedeteiben megnyilvánul.
Ismerjétek el Istenünk nagyságát. Az Imit régi fordítása: „adjatok nagyságot Istenünknek”; Deutsch: „adjatok dicsőséget Istenünknek”.

4–6. Isten hűsége és Izráel balgasága.

Az ellentét Isten változatlan egyenessége és népének ingatagsága között.

Deut 32,4

A szikla Ő, műve tökéletes. Az Imit régi fordítása: „A szirt – feddhetetlen az Ő cselekvése”. „Ez a vers rövidre fogott és határozott nyilatkozat Isten etikai tökéletességéről, amely Őt a világ erkölcsi kormányzásában vezeti” (Driver).
A szikla. „Kilencszer fordul elő ebben a himnuszban ez a nagyon kifejező szókép, amelyet Szinaj gránitszikláiról vett és átment minden nép zsoltáraiba és himnuszaiba, mintha e hatalmas sziklacsoport egyik darabját elvitték volna eredete helyéről messze, idegen földre” (Stanley). Jelképezi az isteni változatlanságot és a menedéket az emberek számára. Évszázadok múlhatnak el, de a szikla ott marad a helyén viharban és árvízben.
A hűség Istene. „Megadja az igaznak megillető jutalmát halála után. Mégha ez a jutalom nagyon soká várat is magára, bizonyos, hogy Isten megtartja ígéretét és beteljesíti szavát” (Rási a Szifré alapján).
jogszegés. Vagy: „jogtalanság”. Maimonidesz szerint Isten igazságosságának elismerése a zsidó vallás egyik alapelve; a rabbbik is ezt a zsidók legfőbb kötelességének tekintik (צדוק הדין).

Deut 32,5

Gonoszul… nemzedék. Az Imit régi fordítása: „Elromlott – nem is gyermekei, csúfságukra – a ferde és fonák nemzedék”; Deutsch: „Az Ő [népének] romlottsága, nem gyermeki romlottság, hibájuk ferdeeszű és fonák nemzedék hibája”. Magyarázatul hozzáfűzi: „E nehéz vers helyes felfoghatására szükséges tudnunk, hogy mind a két versfélben hiányzik a vonzó név *(nomen regens)* és hogy שחת לו nem más, mint a felbontott genitivus: שחתו (mint ראשית לו [alább XXXIII,21], ראשיתו helyett; הדר לו [alább XXXIII,17] הדרו helyett) mintha lenne: שחת לא בניו שחתו… E szerint a vers értelme a következő: az Ő (népe) romlottsága oly rendkívül nagy, mintha nem volnának az ő gyermekei, hibájuk egy ferdeeszű és fonák nemzedék hibája”.

Deut 32,6

fizettek. Így bántok Atyátokkal és Jótevőtökkel.
teremtett. Az Imit régi fordítása: „szerzett téged”. Azzal, hogy kiszabadított Egyiptomból.
Ő alkotott. Nemzetté tett a nemzetek között (Rási).
erőssé tett. Erős alapot szerzett számodra, hogy nagy és tartós szerepet játszál a világ történetében.

7–14. A történelem tanítása.

Deut 32,7

az ősidőkre. Izráel, mint nemzet születésének történetére.
annyi nemzedék. Héberül: דר ודר. Az Imit régi fordítása: „nemzedék meg nemzedék”; Deutsch: „a sok nemzedék”.

atyádat… Véneidet. Ők a vallási hagyomány letéteményesei.

F.
A történelem megszentelése.

I.

Izráel a „történelem" magasabb eszméjének megteremtője. Az egyiptomiak és babilóniaiak reánk hagyták az események évkönyveit, a dinasztiák krónikáit és dicsekvő feliratait győzelmeikről, de semmi olyat nem hagytak számunkra, ami megérdemelné a történetírás nevét. Csakis Izráelben fogták fel az egész emberi színjátékot mint egységet, kezdetétől az idők végéig. A Szentírás nem kezdődik az Exodus-szal vagy Ábrahám elhivatásával, hanem a világ teremtésével és az ember, az *egész* emberiség ősatyjának teremtésével. Nekünk dogmatikusan azt szokták mondani, „a történetírás, mint sok más dolog, a görögökkel kezdődik". De ez is csak egy része a hellén mítosznak, amely akadémiai körökben el van terjedve. A görögök nem emelkedhettek fel az egyetemes történelem fogalmához, amíg nem hittek az emberiség egységében; ezt a fogalmat csak századokkal később tanulták meg a héber Szentírás fordításából, a Septuagintából. Továbbá a világegyetem a görögök előtt nem volt egy felsőbb elme teremtése, hanem vak természeti erők zavaros összejátszása, ami haszontalan és végtelen visszatérésekkel cél nélkül megy előre és nem vezet sehova. Tehát nem is láttak semmi magasabb értelmet az ember történetében. Ilyen volt mindíg azoknak a véleménye, akik a görögök tanítványai az Istenről és világegyetemről szóló felfogásban, mint például a tizennyolcadik század szabadgondolkodói. Az ő számukra „a történelem alig több, mint az emberiség bűneinek, ostobaságainak és szerencsétlenségeinek lajstroma" (Gibbon).
Nem így gondolkodtak a zsidók tanítói. Ők Istent erkölcsi hatalomnak fogták föl és meglátták az Ő irányító működését a világban. Ők belerajzolták az isteni cselekedet vonalát az emberek és a nemzetek életébe. Ők a történelemben az isteni gondolat és cél folytonos megnyilatkozását látták az idők távlatain keresztül. Hangosan és elnémíthatatlanul hirdették, hogy az igazság ellenállhatatlan, és hogy *aminek meg kellene lennie, az kell, hogy meglegyen és meglesz.* Arra tanították az embereket, hogy „Isten királyságának" elképzelését, az igazságosságon alapuló emberi társadalmat, úgy fogják fel, mint a történelem messiási célját. Schillernek az a mélyértelmű kijelentése: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht,* amely értelmetlen lett volna egy görög vagy római számára, találó kifejezése a héber gondolatnak. És a történelem folyásának semmiféle meglátása sem ér semmit, amely nem egyezik meg lényegében a bibliai gondolattal. Froude ékesszólóan fogalmazta meg ezt ezekben a nemesveretű szavakban: „A történelem az a hang, amely századokon kersztül örökké hirdeti a jó és rossz törvényeit. Vélemények változnak, szokások módosulnak, hitek emelkednek és buknak, de az erkölcsi törvény rá van vésve az örökkévalóság tábláira. Minden hamis szóért és igazságtalan cselekedetért, kegyetlenségért és elnyomásért, élvhajhászásért vagy hiúságért, meg kell végre fizetni; nem mindíg a főbűnösnek, hanem valaki másnak. Csakis az igazságosság és az igazság marad meg és él".

II.

Izráel volt az első, aki felfogta, hogy a történelem vezető az emberek nemzedékei számára, amint ez az egész Deuteronomiumban kifejezésre jut és az első, aki megértette életbevágó fontosságát az egyén és az emberi csoportok nevelésében. Az angol civilizációnak egy mai történetírója helyesen mondja: „A mult nem hal meg; amíg a szellemi folytonosság megmarad, addig egy közösség mai

élete az ő összesűrített egész multja és csakis a multat megértve értheti meg önmagát és döntheti el jövőjét. A nép, amely nem ismeri saját történetét, olyan mint egy ember, aki elvesztette emlékező képességét, aki céltalanul kóborol, amíg bajba nem sodorja magát" (Wingfield–Stratford). A történelem óvja meg az embereket és a nemzeteket az emlékező képességnek, a szellemi összetartozás érzésének elvesztésétől. „Az ember a történelem által lesz emberré. A zsidó az, ami atyáink története által lett és elvesztené a maga jobbik felét, ha megszakítaná kapcsolatát multjának történetével" (J. Jacobs).
A zsidó történet területe mérhetetlenül nagy; a zsidóval mindenütt találkozunk és története megnyitja az emberi civilizáció kezdetét. És ez a történet mélyebb nyomokat hagyott az emberek lelkén, mint bármely másik. „A zsidó történet első része, a bibliai történet, olyan forrás, amelyből századokon keresztül millió és millió ember nyert oktatást, vígasztalást és lelkesítést. Hősei régesrég óta típusokká, nagy ideálok megtestesítőivé lettek. Az események, amelyeket elbeszél, élő erkölcsi formulákul szolgálnak. De eljön majd az idő – talán nincs is nagyon messze –, amikor a zsidó történetnek másik fele, e nép élete a bibliai korszak után, ugyanily elbánásban fog részesülni. A zsidó nép évezredes mártírsága, folytonos vándorlása, tragikus sorsa, vallástanítói, mártírjai, filozófusai, küzdői –, ez az egész éposz, az eljövendő időben mélyen bevéső dik az emberek emlékezetébe. Beszélni fog az emberek szívéhez és lelkiismeretéhez és tiszteletet fog szerezni a zsidó nép ezüstös hajának" (Dubnov).

III.

Nem is kísérelhetjük meg, hogy itt a zsidó történetírásnak rövid áttekintését adjuk, azaz az ókori, középkori és mai zsidó történetírók kritikai méltatását. Csak néhány szót akarunk mondani a zsidó történetíró feladatáról a mai időben.
Elsőrendű célja az legyen, hogy ne siránkozzon a multon és ne idealizálja, hanem megértse. Tehát nem szabad csak a zsidó nép mártírságával foglalkoznia, amint a középkori krónikások tették; sem kizárólag a zsidó szellem törekvéseivel a gondolkodás világában, ami leginkább lekötötte Graetz figyelmét. Mind a mártírságnak, mind a szellemi törekvéseknek története alapvető fontosságú. De ezeken kívül a mai történetírónak igyekeznie kell megmagyarázni a zsidók helyzetét azoknak az országoknak nemzeti történetében, ahol laktak. Ez megköveteli egyrészt, a zsidó községek beható tanulmányozását: intézményeik, kulturális értékük és vallásos törekvéseik ismeretét; másrészt a megértését a zsidók szociális, gazdasági és politikai kapcsolatainak az egész lakossággal. Csakis így érthetjük meg a zsidó és nemzsidó eszméknek egymásra, valamint az irodalomra, folklórra és életre gyakorolt termékenyítő hatását. Ezáltal majd meg fog világosodni az igazság a kutató előtt, hogy a zsidóság azonkívül, hogy egy tanokból és hitből álló egész, és az életnek és az üdvözülésnek egy útja, még civilizáció is, amely minden területen jelentékenyen gazdagította az emberi életet, az emberi gondolkodást és az emberi teljesítményt.

IV.

„Izráel története nagy, élő bizonyítéka az isteni gondviselés munkájának a világ ügyeiben. A nemzetek közül csakis Izráel vette ki részét minden nagy mozgalomban, amióta az emberiség hivatásának tudatára jutott. Ha nincs isteni cél Izráel hosszú küzdelmeiben, hiábavaló dolog bármilyen célt keresni az ember életében. E cél visszavert fényében minden zsidó nagyobb önérzettel vezetheti életét" (J. Jacobs).

8–14. Az atyák és a vének feleletei.

Midőn Isten először osztott ki helyet és örökséget a nemzetek részére, amint az a Genezis X. és XI.

fejezetében el van mondva, figyelembe vette az izraeliták külön szükségleteit és számuknak megfelelő örökséget juttatott nekik.

Deut 32,9

Mert az Örökkévalónak osztálya az Ő népe. Különválasztva őket a pogányoktól, Izráel szorosabban tartozott Istenhez, mint bármely más etnikai csoport.
az Ő jussának örök osztályrésze. Az Imit régi fordítása: „az Ő birtokának osztálya”.

Deut 32,10

A pusztaság országában találta meg őt. Ez és a következő versek szemléltetik Isten atyai gondoskodását Izráelről. Izráelt úgy szerepelteti, mint egy elhagyott, éhező gyermeket, aki halálra van szánva a sivatagban (v. ö. Ezek. XVI,3–6). Isten megtalálja és megmenti. Izráel története a negyven évi vándorlással kezdődik a sivatagban, ahol el kellett volna pusztulnia, ha Isten nem látta volna el a szükséges élelemmel és nem védelmezte volna.
üvöltő vadonban. Ahol a vadállatok üvöltenek. Mások szerint: a sivatag mozgó homokja sívó hangot ad, innen a sivatag elnevezés, aminek a sivár szó későbbi származéka.
Körülvette. Felhőoszloppal nappal és tűzoszloppal éjjel.
gondoskodott róla. Törődött Izráel szellemi szükségletével, amennyiben a sivatagban adta a Törvényt (Onkelosz, Rási).

Deut 32,11

Mint a sas. Isten gondoskodása Izráelről hasonlít ahhoz az éberséghez, amellyel a sas őrködik fészke fölött.
virrasztja fészkét. Vagy: „fölébreszti fészkét” (Az Imit régi fordítása). Eszerint azt jelenti ez a kitétel: midőn elérkezik az ideje, hogy a kicsinyek elhagyják a fészket, az anyamadár nem ébreszti fel őket hirtelen, hanem szárnyával csapkodja a közeli ágakat. Midőn így lassanként fölébresztette őket, buzdítani kezdi a kicsinyeket, hogy utánozzák repülő mozgásait.
Fiókái fölött lebeg. Szerető gondossággal lebeg fölöttük és készen tartja szárnyait, hogy felfogja őket, ha kimerülnének.
Kiterjeszti szárnyait, fölemeli és viszi őket. Ha a kicsinyek gyengék vagy félénkek, a sas felveszi őket kiterjesztett szárnyaira és viszi őket. Ezzel védi őket és segít nekik. A vadász nyilának előbb az anya testén kell áthatolni, hogy elérje a kicsinyeket. Ez a jellemzés képet nyujt arról a gondoskodásról, fegyelemről és önállóságra nevelésről, amit Izráel kapott az isteni kéztől világtörténelmi pályájának kezdő korszakában.
fölemeli… szárnyain. Az Imit régi fordítása: „fölveszi, fölemeli szárnyára”.
13–14
Izráel élvezni fogja egy bőségben élő pásztornép minden gazdagságát.

Deut 32,13

A föld magaslatain járatja őt. Költői kifejezés, jelenti az ország győzelmes és elvitathatatlan birtokba vevését.
És a föld terményeivel táplálta őt. Szószerint: „és *eszi a mező* gyümölcseit”; Deutsch: így fordítja le az egész mondatot: „Ülteti őt a föld magaslataira, hogy egye a föld gyümölcsét és szoptat vele mézet a kősziklából és olajat a kemény szirtből”.
És mézet szürcsöltetett vele. A földnek bő termésén kívül még a kősziklákból is fakaszt nekik mézet és a sziklás talajon nő az olajfa. Palesztinát gazdag növényzete (3000 fajta virág él ott) és számtalan barlangja és szakadéka a száraz mészkő hegyekben nagyon alkalmassá teszi a méhészetre. „Majdnem szószerint vehetjük, hogy méz szivárog ki a sziklákból” (Driver).
szürcsöltetett. Az Imit régi fordítása: „ad neki szopni”.

Deut 32,14

Tehenek vaját… bort. Mindazok a termékek, amelyekről híres a meghódított Transzjordánia.
Básán. Az ország egy része a Jordántól keletre, híres szarvasmarháiról.
a búza veséinek zsírját. A legjobb és legtáplálóbb búzát, amint a vese zsírja is a legfinomabb zsír. A búzaszem alakja hasonlít a vese alakjára.

15–18. Izráel hálátlansága.

Deut 32,15

Jesúrún. A ישר „egyenes” tőből; ilyennek kellene Izráelnek lennie; itt persze irónikus éllel használja, hiszen hálátlanságát és hűtlenségét ostorozza.
meghízott… és kirúgott. Mint ahogy az ökör szilaj lesz a jó tápláléktól és nem akarja tűrni magán az igát.
kirúgott. A hámból.
meghájasodtál. Deutsch: „megtestesedtél”.
megkövéredtél. A megfelelő héber ige csak itt fordul elő a Szentírásban. Egyesek a héber כסה „befedni” tővel azonosítják, mások az arab כשי igére gondolnak, amelynek jelentése: „étellel tömni magát”.
Istenét. A אלוה alak csak költői szövegben fordul elő. Egyébként a többes számot használják: אלהי ם.
És nem becsülte meg üdvössége szikláját. Az Imit régi fordítása: „s meggyalázta üdvének szirtjét”. Vagy: „és úgy viselkedett üdvössége sziklájával szemben (mint a נבל, az ‘alávaló’)”. „Milyen gyakran cselekszenek úgy az emberek babonás hitükben, mintha Istent meg lehetne csalni és erkölcstelenségükben, mintha nem törődne semmivel” (G. A. Smith).

Deut 32,16

Féltésre ingerelték. Lásd IV,24.
idegen istenekkel. Hamis istenekkel, akiket olyan tiszteletben részesítettek, amilyen csak Őt illeti meg. Ezeket a hamis isteneket „utálatosságokkal” szolgálták, azaz gonosz és bálványimádó szokásokkal, tehát azok maguk is utálatosságok voltak.

Deut 32,17

Gonosz szellemeknek. Deutsch: „hatalmaknak”. Héberül: לשדים; az asszírban: *„sédú”* egy állat-isten neve, jó- vagy rosszindulatú démon; l. még Zsolt CVI,37; Ibn Ezra Lev. XVII,7-tel hozza összefüggésbe.
új (isteneknek). Szószerint: „újak” (Az Imit régi fordítása). Nemrég kitalált vagy behozott istenek, amelyekről atyáik sohasem hallottak.
nem féltek. Egyesek a שער „haj” főnévvel hozzák összefüggésbe. Istenek, akiktől nem féltek, nem rettegtek őseik, azaz félelmükben nem állt égnek a hajuk (Rási, Szifré); újabban az arab שער tővel magyarázzák, amely annyit jelent: „ismerni”. Eszerint így kell fordítani ezt a tételt: „akiket nem ismertek atyáitok”.

Deut 32,18

A sziklát, aki szült téged. Merész és szép költői kép. Istent mint atyát tünteti fel, akinek köszönheti létét mint nép; és ugyanakkor mint anyát, aki szüli gyermekét és örökké gyengéd gondoskodással őrködik fölötte.
elhagytad. A שהה (elmúlasztani, elhagyni) tőből rövidített alak (Deutsch). Újabban a שיה vagy נשה tőre gondolnak inkább.

19–25. A megérdemelt büntetés.

Deut 32,19

bosszúságtól. Megbántva a meg nem érdemelt megszentségtelenítés miatt.

Deut 32,20

Elrejtem előlük arcomat. Magukra hagyom őket, amint egy ember magára hagyja fiát, aki őt hálátlanul megbántotta.

Mert felforgató nemzedék ez. Aki elcsavarja az igazságot és jogot; hamisságot szerető faj (Driver). Az Imit régi fordítása: „Mert félszeg nemzedék ők”.
nincs hűség. Ragaszkodás a gyengéd szülőkhöz.

Deut 32,21

hiábavalóságaikkal. Vagy: „lehelletükkel” valami nem valódi, légnemű, tehát hamis istenek. Ugyanezt a kifejezést használja Jeremiás X,8.
És Én felháborítom őket azzal, ami nem nép. Az Imit régi fordítása: „Én meg ingerlem nem néppel”.
ami nem nép. Szeget-szeggel. Amint ők felbosszantották Istent azzal, hogy elfogadtak egy nem-istent Istenül, épúgy Isten felbosszantja őket azzal, hogy egy nem-népet hoz ellenük; azaz egy barbár hordát, akik nem érdemlik meg, hogy „nép”-nek nevezzék őket.
hitvány nemzettel. Tudatlan, tehát barbár, embertelen szokásaiban és cselekedeteiben (Ibn Ezra). És ez a nép fogja legyőzni Izráelt.

Deut 32,22

az alvilág fenekéig. Deutsch: „a sír fenekéig”.
lángba borítja a hegyek alapjait. Talán célzás a tűzhányók működésére, amit Isten haragja kitörésének gondoltak.

Deut 32,23

elfogyasztom nyilaimat. „A bajok mint nyilak zuhannak hirtelen védtelen áldozataikra” (Ibn Ezra).

Deut 32,24

Mikor… dögvésztől. Az Imit régi fordítása: „Kiaszva éhségtől, fölemésztve forróságtól és mérges vésztől”.
kiaszottak lesznek. A megfelelő héber szót a מזה (arabul: *„mazza”*), kiszívni” tővel hozzák összefüggésbe. Ugyanebből az igéből származna a מזו főnév (Zsolt CXLIV,13) és a gyakran előforduló מזון szó.
éhségtől. Ez és a következő vers részletezi a bajokat: éhség, égető láz, dögvész, vadállatok, háború.
égető láztól. Deutsch: „forró láztól”; l. még Chab. III,5.
keserű dögvésztől. Halálos dögvész és rosszindulatú járvány.

Deut 32,25

Künn a kard… rémület. A háború a legnagyobb baj a természet okozta bajok után. Háború dühöng majd az utcákon és betör a házakba. Nem kímélik sem a kort sem a nemet.
[öl meg]. Az összefüggés szerint ezzel kiegészíthető a szöveg.

26–33. Az isteni büntetés szünetelése.

Isten elhatározását, hogy megsemmisíti Izráelt, csak ellenségeinek gúnyjára való tekintetből szünteti meg. Semmi sem mentheti meg Izráelt, csak Isten tisztelete saját neve iránt.

Deut 32,26

elfúvom őket. Vagy: darabokra töröm őket (Driver). Ehrlich אאפם-re akarja a szöveget javítani (*hifil* עפה-ból) és így fordítja: „nyomtalanul eltüntetem őket”. Az arab nyelvben az עפי ige I. és II. alakja ugyanezt jelenti. Általában a פאה igéből származtatják.

Deut 32,27

Ha az ellenség bosszantását nem átallanám. Az Imit régi fordítása: „Ha az ellenség bosszantását nem rettegném”. Izráel ellenségeinek gúnyolódását, akik nem volnának képesek ebben Isten megtorló igazságát látni.

Deut 32,28

tanácsvesztő nép. Az Imit régi fordítása: „tanácsavesztett nemzet”.

Deut 32,29

Ha bölcsek volnának. Ha ezek az ellenségek bölcsek volnának, ezeket a dolgokat, ideiglenes győzelmüket helyes világításban látnák. Látnák elkerülhetetlen vesztüket, mihelyt Izráel visszatér Istenéhez.

Deut 32,30

Hogyan üldözhet ezret egy. Győzelmük Izráel fölött nem az ő művük. Hogy lehetett volna Izráelt máskép legyőzni, ha Isten, Izráel sziklája, nem hagyta volna el népét szándékosan.

Deut 32,31

Mert az ő sziklájuk nem olyan, mint a mienk. „A pogányok mindezt belátták; azt, hogy Isten szándékosan kezükbe adta Izráelt és hogy így győzelmüket nem köszönhetik sem maguknak, sem isteneiknek, mert hisz az ő isteneik mindeddig tehetetlenek voltak Izráel sziklája ellen” (Rási).
a mienk. Szószerint: „a mi sziklánk”.
Maguk az ellenségeink legyenek bírák. Nekik maguknak be kell vallani, hogy Izráel Istenének tettei példátlanok; v. ö. Exod. XIV,25; Num. XXIII.

Deut 32,32

Szodoma szőlőjéből. Nem köszönhetik győzelmüket annak sem, hogy Isten helyesli tetteiket és pogány szellemüket. Ők gyökerükben romlottak. A nemzeteket egy szőlőtőkéhez hasonlítja, melynek vesszője Szodomából és Gomorából származik, tehát meg vannak fertőzve ezeknek a városoknak romlottságával. Ókori írók (Strabo, Plinius, Tacitus és Josephus) beszélnek a szodomai almáról, „melynek színe olyan, mintha evésre alkalmas volna, de ha kezeddel leszakítod, füstté és hamuvá válik” (Josephus).
dülőiről. Az Imit régi fordítása: „mezőségeiről”. Deutsch: „mérges mezeiről”.
mérges. V. ö. XXIX,17. A szodomai szőlő gúny tárgya; külseje szép, de belül hamu.

Deut 32,34

Hiszen mind ez el van végezve nálam. Az olyan romlottság és erkölcsi méreg, amilyen a pogányok élete és példája, nem maradhat örökké büntetlenül. Isten közbe akar lépni népe érdekében. A büntetés, ami ki van szabva Izráel ellenségeire, fel van írva és meg van pecsételve Isten könyveiben.

Deut 32,35

megtorlás. Itt általános jelentéssel használja büntetés értelmében. Isten türelmét a pogány gonosztevőkkel szemben nem kell feledékenységnek tekinteni. A megtorlás előbb vagy utóbb bizonyosan bekövetkezik.
Abban az időben. Mihelyt.
veszedelmük napja. A hirtelen és helyrehozhatatlan szerencsétlenség ideje.
36–42
Eddig Mózes az intelem szavaival szólt az izraelitákhoz, hogy az Ének tanúskodjon ellenük a szerencsétlenség napjaiban. Az Ének hátralevő részében a vigasztalás szavaival fordul hozzájuk; mi fog történni velük akkor, ha letérnek a rossz útról az őket ért bajok hatása alatt (Rási).

Deut 32,36

Mert az Örökkévaló ítélni fog népéről. Izráel nagy szüksége arra fogja Őt indítani, hogy megvédje Izráelt ellenségei és rágalmazói ellen.
És megszánja szolgáit. Kétségbeesett, lesujtott helyzetükben.
ami őrzött és ami védtelen. Az Imit régi fordítása: „az elzárt s a magára hagyott”; Deutsch: „minden elszórt és hátrahagyott”.
37–39
Isten szerencsétlenségük nagyságán keresztül fog hozzájuk szólni. Majd meggyőzi őket a tények logikája által, hogy az istenek, akikben bíztak, érdemtelenek voltak erre és így lehetségessé teszik az Ő számára, hogy érdekükben közbelépjen (Driver). Mózes arra törekszik, hogy megerősítse „hitüket a föld erkölcsi kormányzásában, mert ez egy igazságos Isten kezében van. A körülmények ellenére, amelyek kétségbeesésbe kergethetik az embert, hinni kell abban, hogy Isten egységes

célkitűzése irányítja a világot. És Izráel, aki előtt kinyilatkoztatta ezt az isteni célt, szilárdan és hittel átvészelhet a világnak ezen a szomorú éjszakáján. Neki mindíg remélni kell és, aki remélni tud, tűrni is képes" (Welch).

Deut 32,39

Lássátok most, hogy Én, Én vagyok az. Izráel értse meg a szenvedésekből, amelyek érték és abból amit a bálványok és imádóik teljes tehetetlenségéből tanult, hogy Izráel Istene az egyedüli hű Isten; és hogy csak egyedül az Övé a hatalom az élet és a halál fölött, Ő sebezhet meg és menthet meg halálos veszedelmektől.

Isteni megtorlás Izráel ellenségein.

Deut 32,40

Mert fölemelem kezemet az égre. Annyi mint: esküszöm.
Én örökké élek. Nyomatékosabb változata az eskü szokásos alakjának: amint Én élek.

Deut 32,41

megragadja az ítéletet. Költői kép: Isten megy előre, mint harcos, kezében az igazságos ítélet legyőzhetetlen fegyverével. Az ítéletet az ellenségeken a legnagyobb szigorúsággal hajtja végre.
akik gyűlölnek. Izráel ellenségei Isten ellenségei.

Deut 32,42

Az ellenség vezéreinek fejéről. Azaz, a király és a főemberek. A „megöltek" és a „foglyok" a közemberek. Deutsch: „az ellenség kopasz fejéről".

43. Az Ének befejezése.

Deut 32,43

Szerezzetek örömet, ó nemzetek, az Ő népének. Vagy: „Énekeljetek hangosan ó nemzetek, az Ő népéről". Az Imit régi fordítása: „Ujjongjatok, nemzetek, az Ő népével". Deutsch: „Magasztaljátok, nemzetek az Ő népét". A költő felhívja a nemzeteket, hogy csatlakozzanak Izráelhez a felszabadulás énekében. Ez a felszabadulás olyan nagy, hogy még a pogány is, ha látja, örül rajta és részt vesz az ünnepi énekben. „Látni fogják igazságosságát és hűségét és új bizalommal lesznek az erők állandósága és erkölcsi jellege iránt, amelyek a világot kormányozzák" (Harper).
ellenségein. Csak azokat, akik Izráelt a romlás szélére vitték, fenyegeti a bosszú és nem a pogányokat általánosságban, akiket felhív, hogy együtt örüljenek Izráellel.
És engesztelést ad országának és népének. Vagy: „és engesztelést ad az Ő népe országának" Deutsch: „és ki fogja engesztelni földét az Ő népe". Engesztelést az ártatlanul megölt izraeliták miatt, akiknek vérét ontották Izráel országában.

Deut 32,44

Hóséa, Nún fia. Hóséa, Józsua eredeti neve; mielőtt Mózes tanítványa és kijelölt utóda lett (Num. XIII,16), még mindíg ezen a néven volt általánosan ismert. „Miért nevezi Józsuát itt Hóséának? Azért, hogy mutassa szerénységét. Noha ő lesz most Izráelnek Isten által kijelölt vezére, ő magát még mindíg annak az egyszerű ifjúnak érzi, aki ismeretlensége idejében volt" (Szifré).

46–47. A törvény Izráel élete.

Deut 32,46

hogy megparancsoljátok. Ismételt figyelmeztetés arra a kötelességre, hogy győzzék meg a jövő nemzedéket a Tóra ismerésének és követésének szükségességéről.

Deut 32,47

nem… üres szózat. A Tóra nem üres szavak könyve, melyeknek nincs értelmük és nincs céljuk.
tőletek távoleső. Az összefüggés alapján iktatjuk közbe.
lesztek hosszú életűek. A Tóra a ti életetek, erkölcsi és anyagi jólétetek alapja. Az engedelmesség iránta meghosszabbítja az életet, mert távol tart a bűntől, ami viszont megrövidíti. A Tóra szabályai szerint irányított élet egészséges, vidám és szent élet. „Az istenfélelem gyarapítja a napokat, de a gonoszok évei megrövidülnek” (Péld. X,27).

48–52. Mózes felmegy a Nebó hegyre.

Deut 32,48

ugyanazon a napon. Azon a napon, amikor Mózes megismételte az Éneket a nép előtt.

Deut 32,49

erre az Abárim hegyre. Hegylánc Móáb északnyugati részén, ahonnan látszik a Sóstenger északi vége.
a Nebó hegyére. Az említett hegylánc legmagasabb csúcsa.

Deut 32,50

térj be népedhez. Egyesüljön lelked népednek lelkeivel, akik megelőztek téged az elmúlásban. Hasonló kifejezés fordul elő Ábrahám (Gen. XXV,8) és Jákób (Gen. XLIX,33) halála alkalmával.
amint meghalt testvéred, Áron. Mózes jelen volt Áron halálánál a Hór hegyen.

Deut 32,51

hűtlenül viselkedtetek Ellenem. Lásd Num. XX,12.
Izráel fiai között. Úgy látszik, hogy ezeken a szavakon különös nyomaték van. Mózes elismertette a fáraóval Isten nagyságát; Edóm hercegei és Móáb hatalmasai remegtek e tettek láttára (Exod. XV), de mindez Izráelen kívül volt. Izráelen belül a főemberek és a tömeg érzéketlenek maradtak. Mózes műve tehát ebben a tekintetben nem volt sikeres: „ti nem szenteltetek meg engem *Izráel fiai között*”; lásd Lev. XXII,32.

Deut 32,52

Ezért csak túlnanról. Az Imit régi fordítása: „Mert távolról”.

XI. Vezóth habberákha. (XXXIII–XXXIV.)

Deut XXXIII. 3. Mózes áldása.

Az Ének vezeti be a Deuteronomium utolsó napját és e nap folyamán elhangzanak a régóta várt áldó szavak. Az egész nép megérti a titokzatos végzetet és elhelyezkedik az út mentén, amelyen Mózes elindul oda, ahonnan nincs visszatérés. Mint ahogy az atya halálos ágyán kezét gyermekeinek fejére teszi, a távozó vezér is megáldja az egyes törzseket, amint mellettük elhalad. Azután megfordul, hogy végigtekintse még egyszer utoljára az egész sokaságot és áldásra emeli kezeit:

Nincsen olyan, mint az Isten, ó Jesúrún
Aki az egeken száguld segítségedre,
És fönségében a fellegeken.
Menedék az örök Isten
És alulról látható örökké tartó karja.

(XXXIII,26–27.)
Egyszerű prózában mondja el a többit: a magános felmenetelt a hegyre, hosszantartó pillantását az Ígéret Földjére, a halált. De a legélénkebb költői képzelet sem nyujthatott volna a Deuteronomium tartalmához illőbb befejezést. A magános vezér élete eljutott az egyedülléthez. „és senki sem tudta sírját egész e mai napig” (Moulton).

Deut 33,1

És ez az áldás. Ez az áldás kiegészítője és párja az előző fejezetben közölt Éneknek. Az Ének intelem, amely megmutatja a bajokat, amelyek érhetik a gonosz és hűtlen Izráelt, itt minden áldás, megrajzolva a szép és boldog jövőt. Alakja és tartalma Jákób áldását követi; Gen. XLIX.
az Isten embere. Mózesnek adja ezt a címet Józsua XIV,6 és a XC. zsoltár címe: „Ima Mózestől, az Isten emberétől”. Ezt a címet néha a prófétákra is alkalmazzák, pl. I. Sám. IX,6.
halála előtt. Közvetlenül halála előtt, valószínűleg azon a napon, amikor meghalt; v. ö. Gen. XXVII,7.

2–5. Bevezetés.

Isten, miután felségesen megnyilatkozott népe előtt a sivatagban, Törvényt adott neki Mózes által és egyesítette a törzseket az Ő királysága alatt. Hasonló bevezetéssel találkozunk: Bírák V.; Chab. III. és LXVIII. zsoltár.
Izráel törzseinek boldogsága és szerencséje az isteni kinyilatkoztatásra vezethető vissza, amellyel Isten megajándékozta népét.

Deut 33,2

Az Örökkévaló a Szinajról jött. A kinyilatkoztatás hegyéről, hogy Izráel közepette lakjék. Szinaj volt a kiindulópontja az isteni dicsőség megnyilatkozásának Izráel számára.
fölsugárzott… tájáról. Az Imit régi fordítása: „tündökölt Széirről feléjük”; Deutsch: „feltűnt nekik Széir felől”.
fölsugárzott. A nap keltétől vett költői kép. Isten felkelt számukra és törvényeinek sugarait küldte Izráelre, úgyhogy ezentúl az ő fényében jártak.
Széir. Edóm dombos vidéke, Szinajtól keletre.
Párán hegye. Talán a Kanaán déli határát alkotó hegysor. Az Isteni Jelenlét együtt haladt Izráellel a Szinajtól Széiren és Páránon át és végül a sivatagon keresztül; segített nekik, gondjukat viselte, amíg végre elérkeztek arra a földre, amelyet Isten megígért atyáiknak.
Felragyogott… felől. Az Imit régi fordítása: „sugárzott Párán hegyéről”.
a szentség tízezrei közül. Vagy: „szent tízezrek közül” (Az Imit régi fordítása). Itt, épúgy mint a zsoltárban (LXVIII,18). Istent költőileg úgy állítja elénk, amint kilép az Őt trónján körülvevő angyalok seregéből, hogy megnyilatkozzon népe előtt.
Jobbjában… számukra. Az Imit régi fordítása: „jobbjától tűz: törvényt ad nekik”.
lángtörvénnyel. A törvény, amelyet a tűz közepéből adott, (Deut. V,19–23; Tárgum). A hagyomány szerint két szó: אש דת, de egyesek úgy vélik, hogy az eredeti olvasatot kell elfogadni és אשדות-ra gondolnak Deut. III,17 alapján. (Lásd Bacher, Die Jüdische Bibelexegese. Trier 1892. 21 oldal: Abú Ómar Ibn Jakwa nevében.)

Deut 33,3

a népeket. Egyesek Izráel törzseit értik ezen, mások a világ többi népeit; v. ö. Gen. XXVIII,3.
Minden szentjei. Vagy a törzseknek vagy a népeknek.
kezedben vannak. Védelmed és őrizeted alatt vannak.
leborulnak lábaidnál. Mint a tanítványok a mester előtt, várva oktatását.
Átvesznek igéidből. A következő vers megmagyarázza ezt: „igéidből”, vagyis: a törvényt, amit Mózes nekünk megparancsolt, mint Jákób gyülekezetének örökségét. Az Imit régi fordítása így próbálja az egész vers értelmét visszaadni: „Szerette is a népet – mind a szentjei kezedben – és ők oda terültek lábaidhoz, vettek igéidből”; Deutsch viszont így fordítja: „És lekötelez nemzetségeket,

szentjei mind a te kezedben; ők meg leborulva lábaidhoz, elfogadják igéidet”.

Deut 33,4

Örökségül. Héberül: מורשה. Elidegeníthetetlen örökség, amely apáról fiúra kell, hogy szálljon. A Tórát mint szent örökséget nemzedékről-nemzedékre kell hagyományozni, hogy soha se merüljön feledésbe.

Örökségül Jákób gyülekezetének. E versnek szavai joggal lettek Izráel nemzeti jeligéjévé. Ezek a szavak az imádkozó kis gyermekek mindennapi reggeli fohászába is belekerültek.

Deut 33,5

És király lett Jesúrúnban. Így kezdődött Isten királysága Izráel fölött.

Együtt Izráel összes törzsei. Az egész nép összegyűlt, hogy megkössék a szövetséget Szinajnál.

Az előbbi versek – különösen az első három – a Szentírás legnehezebb szövegei közé tartoznak. Tehát nagyon sokféle és bizonytalan a fordítása. Népszerű magyarázatokban nincs hiány, de nem lehet figyelembe venni.

6–25. A törzsek megáldása.

6. Reúbén.

Deut 33,6

Éljen Reúbén. Miként Jákób áldásában, Reúbén mint elsőszülött itt is első helyen említtetik.

és meg ne haljon. Ki ne pusztuljon. Mivel Transzjordániában élt, ki volt téve az ellenség állandó támadásainak.

ne legyen embereinek száma csekély. Ne folytatódjék az a visszaesési folyamat, amelyet a pusztai vándorlás alatt észlelhettünk. Az első népszámlálás alkalmával Mózes idejében Reúbén törzsében a fegyverfogható emberek száma 46.500 volt (Num. I,21). A második számlálás alkalmával 43.730 emberre csökkent (Num. XXVI,7). Dávid idejében területük nagy részét meghódították a móábiták. Mésa, Móáb királya a IX. században ante, midőn fölsorolja győzelmeit a keleti törzsek fölött, meg sem említi Reúbén törzsét.

7. Jehúda.

Deut 33,7

Halljad Örökkévaló… népéhez. Onkelosz így írja körül: „Hallgasd meg Jehúda imáját, amidőn harcra indul, és térítsd vissza népéhez”. Jehúda volt az első, aki vállalkozott a még meg nem hódított Palesztina meghódítására, és egy időben az ő birtoka a kanaániták által körülzárt terület volt. Ezért fohászkodik, hogy egyesüljön a többi törzsekkel.

bár karja küzd… támadói ellen. Az Imit régi fordítása: „kezeivel küzd magáért, segítségül lép szorongatói ellen”; Deutsch: „az ő kezeivel harcol érette és segítője leszen ellenségei ellen”.

8–11. Lévi.

Feltűnő, hogy Simeón hiányzik itt, aki Jákób áldásában (Gen. XLIX,5) Lévivel együtt szerepelt. A valószínű magyarázat az, hogy Jákób már megmondta, hogy Simeón és Lévi beolvadnak más törzsekbe, illetve szét lesznek szórva a többi törzsek között. És mivel Simeón birtoka csak 19 össze nem függő területrészből állott Jehúda határain belül (Józs. XIX,2–9), Simeón törzsét Jehúdáéhoz tartozónak tekintették.

Lévit megáldva, kéri Mózes, hogy az Úrim és a Tummim kiváltsága maradjon meg Lévinél, aki bebizonyította a sivatagban hűségét Istenhez.

Deut 33,8

Tummimod és Úrimod. Először Exod. XXVIII,30-ban szerepelnek, mint a főpap mellvértjeihez tartozó díszek, midőn a szentélyben teljesít szolgálatot.

kegyes férfiúdat illeti. Szószerint: „jámbor emberedé” (Az Imit régi fordítása). Lévi törzse megszemélyesíttetik és úgy beszél róla, mint egy emberről.

megkísértettél. Masszában (Exod. XVII,1–7) és Meribánál (Num. XX,1–13), midőn Mózesnek és

Áronnak, Lévi nagy fiainak jámborsága nehéz próbának volt kitéve.

Deut 33,9

Aki azt mondja atyjáról és anyjáról… Lelkes hangon emlékezik meg arról az önzetlen szellemről, amellyel Lévi törzse teljesítette hivatását, nem törődve még a legszorosabb családi kötelékekkel sem, ha a vallásos kötelességek teljesítéséről volt szó. A leviták nem kíméltek senkit: társaikat és szomszédaikat is megölték megtorlásul az aranyborjú imádása miatt; Exod. XXXII,27.
óvják szövetségedet. Lásd Maleáki II,5–7: „Szövetségem vele az élet és béke szövetsége volt és adtam neki tekintélyt, mert félve tisztelt engem és Nevem előtt alázatosan meghajolt. Akkor az igazság tana volt szájában és álnokság nem találtatott ajkain, üdvben és egyenességben járt Velem és tömegeket térített meg a bűntől. Mert a papnak ajkai tartoznak őrizni a tudást és szent tanítást keresnek szájából, mert az Örökkévaló Istennek küldötte ő".

Deut 33,10

törvényeidet. A levitáknak ez a feladatteljesítése érdemessé tette őket arra a kiváltságra, hogy ők tanítsák Izráelt Isten parancsolataira, amint az a Tórában meg van írva és hogy ébren tartsák az igazság gondolatát az emberek között. Izráel Istene „egészen más, mint Izráel szomszédainak istenei és toronymagasságra emelkedik föléjük, mert az Ő nevében igazságot cselekedtek. Róla elmondhatjuk, hogy Őt nem ismerik ott, ahol megsértik a becsületet és az igaz hitet. A pap, az Ő közvetítője, az igazság védője" (Kuenen).
füstölőszert helyeznek színed elé. Azon felül, hogy az igazság őrzői és tanítói Izráelben, az ő feladatuk az áldozás végzése.

Deut 33,11

keze művét fogadd kegyesen. Az Imit régi fordítása: „kezei művét kedveld".
zúzd… ellene támadnak. Az Imit régi fordítása: „zúzd össze derékon támadóit"; Deutsch: „zúzd össze elleneinek ágyékát".
akik gyűlölik. Akik ellene vannak a papi kiváltságoknak, mint Kórách (Num. XVI).

12. Benjámin.

Deut 33,12

Az Örökkévaló kedveltje. Mivel Benjámin Jákób kedveltje volt, Mózes ebben az atyai szeretetben látja visszasugárzását Isten szeretetének e törzs iránt.
biztonságban lakozik mellette. Isten mindíg Benjáminnal lesz, hogy segítse és védje őt. Rási Benjáminnak közelségét Istenhez úgy magyarázza, hogy a Templom az ő területére kerüljön. A Templom maga Benjámin sziklás határán volt, míg a Templom udvarai Júda területén.
oltalmával fedezi. Az Imit régi fordítása: „oltalmazza őt". Mint egy mennyezet.
minden időben. Örökké. Minthogy Jeruzsálem, ami Benjámin területén volt, választott ki a szentély helyéül, a *Sechina* sohasem távozik el más helyre.
míg… talál. Az Imit régi fordítása: „és vállai között lakozik".
vállai között. Józsua (XV,8) ugyanezt a héber szót „váll" használja, hogy megjelölje a hegyoldalt, ahol a Templom fog állni.

13–17. József.

Az ikertörzs, Efráim és Menasse, amelyekre a József törzs bomlott, a föld termékenységének és a harci bátorságnak áldását kapja; ezeket kíséri az isteni kegy zavartalan élvezése.

Deut 33,13

édes nedűjével. A megfelelő héber szó értékes ajándékot, illetve ízes gyümölcsöket is jelent (Énekek éneke IV,13.16; VII,14). Hosszabbított alakja: מגדנות. (Gen. XXIV,53; Ezr. I,6; II. Krón. XXI,3; XXXII,23). Az Imit régi fordítása: „drágaságával". A természet ajándékai: eső, napfény, meleg; mindez nélkülözhetetlen a termékenységhez.
a harmattal. V. ö. Izsák áldását Jákób számára (Gen. XXVII,28): „Adjon neked az Isten az ég harmatából".
az alant elterülő mélység árjával. Az Imit régi fordítása: „az alant heverő mélységgel". A források

és vizek, amelyek előtörnek a föld mélyéből.

Deut 33,14

a nap érlelte ízes gyümölccsel. Mindenféle termés, amit a nap fénye és melege érlel. Az Imit régi fordítása: „drágasággal, mely a nap termése”. Az „ízes gyümölcsnek” héber megfelelője מגד; lásd az előbbi versben az „édes nedüjéhez” kifejezéshez szóló magyarázatot.
és a holdfénytől sarjadó zamatos terméssel. Az Imit régi fordítása: „drágasággal, mely a holdnak hajtása”. A גרש főnevet, amely csak itt fordul elő a Szentírásban Deutsch is „hajtásnak” fordítja és a גרש „elkergetni, elhajtani” igével hozza összefüggésbe.

Deut 33,15

az ős bércek ormairól… A növényzet, amely dúsan ékesíti Palesztina hegyeinek csúcsait és lejtőit.
zamatos kincsével. A megfelelő héber szó itt is: מגד.

Deut 33,16

édes drágaságaival. A héber megfelelője ennek is ugyanaz, mint az előbbinek. Láthatjuk, hogy ennek az egy héber szónak milyen sokféle értelme lehet különböző összetételekben. Miután a dombok és hegyek termékenységéről beszélt, most a síkságok és völgyek terményeiről szól.
a Csipkebokorban Lakozónak. Lásd Exod. III,2–10; midőn Isten „tűzlángban a csipkebokor közepéből” megjelent Mózes előtt és megígérte, hogy Izráel megváltója lesz.
szálljon. Költői alak תבאנה helyett. Egyesek elírásnak tekintik.
testvérei között koszorúzottnak feje tetejére. Az Imit régi fordítása: „feje tetejére testvérei koszorúsának”; Deutsch: „annak tetejére, ki testvéreinek megkoszorúzottja”. Kitűnt testvérei közül; v. ö. Gen. XLIX,26.

Deut 33,17

Elsőszülött tulka. Efráim, akinek Jákób megadta az elsőszülöttség jogát bátyjával, Menasséval szemben; Gen. XLVIII,19.
csupa méltóság. Vagy szószerint: „övé a fenség” (Az Imit régi fordítása).
bölényszarvak. Lásd Num. XXIII,22.
az ő szarvai. A tulokról vett költői képet itt az erő jelképéül használja.
öklel. Efráim kiterjeszti hódítását távoli népekre.

18a. Zebúlon.

Deut 33,18

kimeneteledkor. Azaz, tevékenységedben; valószínűleg célzás a törzs hajózási vállalkozásaira. Zebúlon területe a mai Tibériás-tótól a Földközi-tengerig terjedt és így tevékeny részt vehettek a tengeri kereskedelemben. Jákób áldása Zebúlonnak így hangzott: „Zebúlon a tenger partján lakik és a hajók kikötője lesz” (Gen. XLIX,13).

18b–19. Jisszákár.

sátraidban. A nyugalom élvezetében; békés életet folytatva, talán földművelést. Míg Zebúlon kalandos vállalkozásokban találta örömét, Jisszákár jobban szerette az otthoni életet. A Midrás úgy értelmezi a sátrakat, hogy a törvény tanulmányozása számára szolgáló otthonokat jelent. (Midrás Tannáim; Gen. r. LXXII.; XCVIII. fej.). I. Krón. XII,33. Jisszákár embereiről azt mondja, hogy a vallás tanítói voltak Izráelben. Tehát a Szentírás összekapcsolja Zebúlont, a kereskedőt és a munka emberét Jisszákárral a tudóssal, a szellem emberével, mintha szükségesnek tartaná rámutatni arra, hogy a társadalom jóléte szempontjából ennek a két embertípusnak mindig együtt kellene dolgozni.

Deut 33,19

A népeket… hívják. Zebúlon és Jisszákár hívja fel a törzseket, hogy csatlakozzanak hozzájuk, hálát adni Istennek.
a hegyre. Cijón, a hely, amelyet Isten ki fog jelölni szentélye számára. Ezt sehol sem mondja meg név szerint a Deuteronomium, és itt is csak célzás történik rá.
igaz áldozatokat. A törvényesen előírt áldozatokat és hálaáldozatokat.
mert. Megmondja az okot, miért hívja össze a két törzs a „népeket”: a bőséges áldás okából, amiben

Zebúlon és Jisszákár részesült.
a tengerek bőségét szívják. Utalás Zebúlon halászó és hajós tevékenységére.
a fövénynek lappangó kincseit. Talán célzás Jisszákár üveggyártására, amelynek helye Josephus, a Tárgum Jónatán és a Talmud szerint az Akko vidékén levő homokmezőkön volt (Megilla 6a).

20–21. Gád.

Deut 33,20

kitágította Gád határát. Gád területe a Jordántól keletre volt, Szihónnak, az Emóri királyának területe és nagyobb volt, mint bármelyik nyugati törzsé. Gád „kitágítója" Isten. Deutsch: „Gádot terjeszti". A „határát" szó nincs meg a szövegben, de az összefüggés alapján odaértendő.
Oroszlánként. Gád híres volt bátorságáról és harci sikereiről. I. Krón. XII,8 s köv. elmondja Gád utódairól, hogy „arcuk olyan volt, mint az oroszlánok arca és olyan gyorsak, mint a szarvasok a hegyeken".
a kart és a koponyát. Az Imit régi fordítása: „kart is, fejtetőt is". Az ellenség csapatait és vezéreit.

Deut 33,21

A földnek elejét nézte ki magának. Az Imit régi fordítása: „Első birtokot szemelt ki magának"; Deutsch szószerint igyekszik fordítani: „Mivel kiszemelé magának az elsőt". A „föld", illetve a „birtok" szó nincs meg az eredeti szövegben. Dícséri Gád előrelátását, hogy ő volt az első a törzsek közül, aki kiválasztotta területét; Num. XXXII,1 s köv.
a törvényhozó örök helyrésze. Vagy: „a vezér része", a harcias vezér számára méltó terület. Ennek és a következő versnek értelme nagyon bizonytalan. A hagyományos felfogás szerint az ő területén van Mózes sírja (Szóta 13b).
vonult. Kivette részét Nyugat-Palesztina meghódításából. A וירא = ויאתה; összevont alak. Egyébként is arameizmus, illetve inkább költői szövegekben használt igető, lásd a 2. v.
az Örökkévaló igazságát végrehajtotta. Gád teljesítette, amit megígért, tudniillik, hogy átkel a Jordánon és segít a többi törzsnek elfoglalni az ország még meg nem hódított részeit; Num. XXXII,31 s köv. Ezt a jövőben bekövetkező cselekedetet már mint megtörténtet mondja el. Így megtette kötelességét, végrehajtva Isten igazságos akaratát és parancsolatait, aki elhatározta, hogy Izráelnek adja Kanaán országát.

22. Dán.

Deut 33,22

ifjú oroszlán. Jákób áldásában Dánt alattomos kígyóhoz, víperához hasonlítja (Gen. XLIX,17). Itt fürge oroszlánról van szó; mint egy ifjú oroszlán tör elő Básán szikláinak hasadékaiból és barlangjaiból. Básán híres volt szarvasmarháinak nagyságáról és erejéről (Deut. XXXII,14). Mind a két hasonlat Dán vakmerő és kalandos szellemére céloz, amiről az ő törzse híres volt. Ebből a törzsből származott Sámson.
előtör. A megfelelő héber ige csak itt fordul elő a Szentírásban. Összefüggésbe hozható a זיק , ם זקיfőnévvel (Jes. L,11; Péld. XXVI,18).

23. Naftáli.

Deut 33,23

jóllakva a kegyelemmel. Kielégítve jóakarattal. „Régi és mai írók versenyezve dícsérik a Naftáli birtokába került terület földjét és éghajlatát" (Driver).
a tengert… vedd birtokodba. Kinnereth tavát; mai neve Tibériás tó. Az Imit régi fordítása: „nyugatra és délre végy birtokot"; Deutsch: „nyugat és dél foglald el".

24–25. Ásér.

Deut 33,24

Áldott a fiúk közül Ásér. Az Ásér (a. m. boldog vagy szerencsés) név jelentésének magyarázata. Legyen áldott „a fiúk közül" (jobban, mint a többi), hogy különös jólétet élvezzen.
kedveltje. Szeressék testvérei, úgyhogy örüljenek szerencséjének.
fürössze olajban lábát. A nagy gazdagság szimboluma. Az olajfa különösen termékeny volt Ásér

területén.

Deut 33,25

lábad sarúja. Az Imit régi fordítása: „záraid”; Deutsch: „záró-kapuid”. A megfelelő héber főnév csak itt fordul elő.

ameddig napjaid, tartson ki erőd. Deutsch: „és napjaiddal növekedik erőd is”. Vagy: „amilyenek voltak ifjúkorod napjai, olyan legyen öregkorod” (Leeser).

26–29. Befejezés: Isten kiapadhatatlan forrása Izráel biztonságának, gyarapodásának és győzelmének.

Mint a bevezető rész (2–6. vers), a befejezés is, a nemzetnek mint egy egésznek anyagi és szellemi boldogulását hirdeti, amelyet Isten jóságának és védő gondosságának köszönhet.

Deut 33,26

Nincsen olyan, mint az Isten, ó Jesúrún. „Nincs más Isten, csak Izráel Istene” (Onkelosz).

az egeken száguld segítségedre. Mózes összehasonlítja Istent egy harci kocsijában ülő királlyal, és látja, amint az égen száguld, hogy győzelemre segítse Izráelt.

fönségében. Mindent fölülmúló nagyságában.

Deut 33,27

Menedék az örök Isten. Ő Izráel otthona és menedéke, amint maga Mózes is mondja: „Uram! Te voltál örök menedékünk!” (Zsolt. XC,1). Deutsch: „Lakóhelye az az ősidők Istenének”.

alulról látható… karja. Az Imit régi fordítása: „alant örök hatalom”; Deutsch: „örök karok alant”; vagy: alulról látva: „a világot tartó két kar”.

örökké tartó karja. Azaz, a két kar, melynek ereje sohasem merül ki. Ő, aki fent trónol az égben, ugyanaz az Isten, aki lent van népével. „Ha vizek árjában jársz, veled vagyok, ha áradó folyamokban, nem öntenek el. Ha tűzben jársz, nem égsz meg és a lobogó láng nem gyujt meg téged” (Jes. XLIII,2). Isten nemcsak menedéke népének, hanem biztos támasza is. Örökkétartó karja, amely nem fárad el, mindíg emeli és támogatja őt.

elűzte előled az ellenséget. Isten bebizonyította, hogy népének barátja és segítője volt mindíg és marad örökké, azáltal, hogy elűzte ellenségeit.

Deut 33,28

lakott Izráel biztonságban, egymagában. „Minden egyes izraelita egymagában és biztonságban lakna szőlőtője és fügefája alatt. Nem lenne szükség arra, hogy összegyülekezve védjék magukat külső ellenség ellen” (Rási).

Jákób kútfeje. Az Imit régi fordítása: „Jákób forrása”. „Izráel egymást követő nemzedékei olyanok, mint egy forrásból frissen buzogó folyam” (Driver).

Deut 33,29

Ki olyan, mint te. A föld melyik népe olyan, mint Izráel! Egyetlen nép az egyetlen Isten gondviselése alatt.

az Örökkévalóban megváltott nép. Győzelmes, de nem fegyvereivel, hanem Isten gondoskodó szeretetével.

fenséged kardja. Isten védelme Izráelnek nagyszerű és győzedelmes kardja.

Hízelegni fognak neked ellenségeid. A nem őszinte alázat, amivel a legyőzött fordul a győzőhöz.

büszkén jársz magaslataikon. Lásd XXXII,13. „Ezekkel az arany szavakkal búcsúzik el Mózes népétől. Izráel bátor hegylakó nép lett volna, ha Mózes akaratát teljesíti. Az ország elkülönítve fekszik hegyek, tavak és sivatagok között, istenáldotta darab föld, amely szorgalmas földműveléssel és az egységből eredő biztonsággal csodálatosan virágozhatott volna. Már helyzeténél fogva is a világ legboldogabb népe lehetett volna, ha használni tudta volna helyzetét és hű maradt volna törvényeinek szelleméhez” (Herder).

Deut XXXIV.
4. Mózes halála.

Mielőtt Mózes szemét lezárja, megtekinti távolról az Ígéret Földjét a Piszga csúcsáról és meghal Isten akarata szerint. Rangja és jelentősége mint prófétáé egyedülálló Izráel történetében.

Deut 34,1

fölment… Nebó hegyére. Onnan nem jött többé le.
„Visszavonult a nép könnyei között, a nők keblüket verték, a gyermekek nagy jajgatásba törtek ki. Fölfelé haladtában egy ponton jelt adott a síró tömegnek, hogy ne menjenek tovább, csak a véneket, Eleázárt, a főpapot és Józsuát vitte magával. A hegy csúcsán elbocsátotta a véneket, és midőn megölelte Eleázárt és Józsuát és még beszélt hozzájuk, egy felhő borult hirtelen reája és eltűnt egy mély völgyben” (Josephus).
Nebó hegyére, a Piszga csúcsára. „Piszga” külön neve volt egy hegysornak Móáb fennsíkján. Deut. XXXII,49-ben és Num. XXVII,12-ben ezeket a hegyeket általánosabb névvel הר העברים nevezték; a. m. a túlsó tájék hegyei. Nebó volt a hegysor egyikének külön neve; v. ö. Num. XXI,20.
Gileádot Dánig. Palesztina tiszta levegőjében láthatta az előtte elterülő egész országot. Piszga csúcsáról látható egész Nyugat-Palesztina: Gileád hullámos erdei, Hermón hóborította csúcsa, a Tábor és Gilbóa, Ébál és Gerizzim hegyek, Benjámin és Júda magaslatai, az Olajfák hegye, Cijón, Betlehem, Hebrón és Beérseba. Rási a Szifré alapján megjegyzi, hogy Mózesnek valamivel többen volt része mint a Szentföld testi meglátásában. Látható lett számára Izráel egész országa, amilyen akkor volt virágzásában és amilyen lenne a szerencsétlenség napjaiban. Prófétai látomásban megjelentek előtte Izráel jövő történetének főbb eseményei; látta Sámsont és Gideónt, Debórát és Dávidot és mindazokat a nemzeti hősöket, akik folytatták az ő befejezetlen vezéri feladatát.

Deut 34,2

a nyugati tengerig. A Földközi-tenger. Figyelemreméltó a hasonlóság a ים „tenger” és a יום „nap” között. A hagyomány szerint itt ezt a kifejezést így lehetne fordítani: „az utolsó napig” (Szifré, Rási). Mózes szeme előtt látomásszerűen elvonult a jövendő minden nagy eseménye egészen a végítélet napjáig.

Deut 34,3

a déli vidéket. A Negebet, azt a kopár területet, amely Júda hegységétől délre terül el.
a környéket. Az Imit régi fordítása: „a Kerületet”.
Jerihó… völgyét. A síkságot, amelyen keresztül folyik a Jordán. Déli végén van a Sós-tenger.

Deut 34,4

oda nem mehetsz be. „Dolgozni és nem látni a munka eredményét, vetni és nem aratni; elhivatni a földi életből mielőtt megbecsülték volna a végzett munkát és amikor nem a kezdeményező fejezi be azt, hanem mások – gyakran megismétlődött a történelem legnagyobb egyéniségeinél. Senkiről sem mondhatjuk, hogy teljesen mentes alóla” (Stanley).

Deut 34,5

Mózes, az Örökkévaló szolgája. Ibn Ezra megjegyzi, hogy Mózes még halálában is Isten szolgája volt; engedelmeskedett Ura parancsának.
meghalt… ott. A Szentírás kiemeli, hogy Mózes ember volt. Mint a többi ember született és épúgy halt is meg. Ő is alá van rendelve a természeti törvényeknek, mint minden halandó; lásd Exod. II,1.
az Örökkévaló parancsa szerint. Szószerint: „Az Örökkévaló szája által”. Isten, mondják a rabbik, megkíméli az igazat a halál keserűségétől és egy csókkal veszi el lelkét (Móéd Qátán 28a; Szifré; Rási).

Deut 34,6

eltemette őt a völgyben. A Piszga hegysor egy mélyedésben. Egy rabbinikus legenda szerint sírja a teremtés alkalmával már el volt készítve számára (Ábóth V,6).

Bét-Peórral szemben. A Talmud szerint engesztelésül a bűnért, amit Izráel elkövetett a Peór bálvánnyal (Szóta 14a); Num XXV,1–9.
és senki sem tudta sírját. Rejtve maradt az emberek elől, mondják a rabbik, hogy ne legyen belőle búcsújáró hely. (U. o. 13a; Én Jákób.)
Ismeretlen koporsóban és fel nem kereshető sírban fekszik. Megpecsételte személyének hátterébe szorítását. „Egyiptomban elnyomott testvérei hálátlan ügyének szentelte magát; első elhivatáskor azt kérte, hogy Áron legyen a vezető helyette; a Szinajon azért könyörgött, hogy neve töröltessék ki, ha népét ezáltal meg lehet kímélni; a sivatagban azt óhajtotta, hogy ne csak ő, hanem az Örökkévaló egész népe prófétálhasson. Nem alapított dinasztiát; saját fiai homályban maradtak" (Stanley).
egész e mai napig. Ezeket a szavakat, valamint e fejezet utolsó részét Józsua tette hozzá. Ez Rabbi Júda véleménye. Megható és költői a másik nyilatkozat: „Ezeket a szavakat a Szentséges, áldott legyen az Ő neve, diktálta és Mózes könnyezve írta le" (Bábá Bathra 15a). Ez volt Philo véleménye is: „Az isteni szellem áradt reá és ő világos látással jósolta meg, még élve, halálának történetét; még a vég előtt, hogy hogyan jön a vég. Elmondta, hogyan temetik el, senki sem lesz jelen, kétségtelenül nem halandó kezek, hanem halhatatlan erők segítségével; hogy nem helyezik örök pihenőre atyáinak sírjába, hanem különös méltóságú emléket emelnek neki, amelyet soha senki sem lát meg, hogyan siratja és gyászolja meg az egész nemzet egy teljes hónapig és nyíltan, mindenki előtt kitárta fájdalmát, megemlékezve az ő nagy jóságáról és őrködő gondoskodásáról minden egyes emberért és az egész népért".

Deut 34,7

nem fogyott meg ereje. Nem szenvedett az öregség betegségeiben és testének természetes frissessége nem száradt el.

Deut 34,8

és leteltek Mózes siratásának napjai. A gyász napjai kell, hogy véget érjenek még a legjobb emberért is. Helytelen dolog ezt túlságosan meghosszabbítani. A munkás eltávozik, de a munka megmarad. „Nem alkonyodott le Mózes napja addig, amíg Józsúáé fel nem virradt". (Gen. r. XXIII. fej. elején Kóh. I,5-tel kapcsolatban; l. még a Kóheleth r. ugyanezen vershez.

Deut 34,9

a bölcsesség szellemével. Isten szellemével (Ibn Ezra).
Mózes rátette kezét. Így megajándékozta őt szellemének egy részével és átruházta reá az utód számára szükséges képességet; Num. XXVII,18.

Deut 34,10

és nem támadt próféta… mint Mózes. Mózes rendkívüli kiválósága egyik pontja Maimonidesz hitvallásának. „A szabadság felé vezetni egy hosszú időn át zsarnokság alatt nyögő népet; fegyelmezni és rendben tartani egy ilyen hatalmas sereget; küzdő emberekké keményíteni őket, akiktől rettegtek harcias törzsek és behódoltak falakkal védett városok; elnyomni elégedetlenséget, féltékenységet és lázadást; szembeszállni reakcióval és visszaeséssel; felélesztení a lelkesedés tüzét egy állandó cél érdekében –, mindez egy magasztos jellemet követel, olyan jellemet, amely teljes mértékben egyesíti a politikus, a hazafi, a filozófus és az államférfi tulajdonságait, egyesíti az egyiptomi ember bölcsességét a legszelídebb ember önzetlen alázatával… Egy ilyen ember ihlettségén vitatkozni csak üres szócséplés lenne. A láthatatlan mélységből merítik erejüket az ilyen jellemek; olyan forrásokból, melyek a szív tisztaságából táplálkoznak, fakad az ő bölcsességük. Valamiből, ami valóságosabb, mint az anyag, valamiből, ami magasabban van, mint a csillagok; fényről, amely akkor is lesz, ha a napok halottak és sötétek lesznek, olyan célról, amivel szemben a fizikai világegyetem csak múló folyamat – beszélnek az ilyen életek" (Henry George).
akit az Örökkévaló ismert színről színre. Mózes egyetlen volt abban a tekintetben is, hogy mily szoros viszony kapcsolta Istenhez és hogy milyen fenséges megértést mutatott az Isteni Létvalóság és céljai iránt. Neki nem kellett várni vagy előkészülni, hogy érintkezésbe jusson az Istenséggel, mint más embereknek. Ilyen érintkezés lehetséges volt számára bármely időben, amikor kívánta. Mózes oly könnyen és szabadon tudott Istenhez közeledni, ahogy egy ember beszél szomszédjával

(Rási).

Deut 34,12

hatalmas cselekedetben. Az Imit régi fordítása: „hatalmas erőben”; szószerint: „erős kézre nézve” (Deutsch).

egész Izráel szeme előtt. Mózes nem sötétben dolgozott, nem volt csodagyártó vagy varázsló. Munkáját nyíltan végezte egész Izráel szeme láttára. „Ilyen volt a héber Törvényadó vége, egy olyan emberé, aki, ha csak a történelem világánál nézzük, minden vonatkozás nélkül az isteni ihletésre, nagyobb és állandóbb hatással volt saját népének és az emberiségnek sorsára, mint bármely más egyén, akiről megemlékezik a világtörténelem” (Milman).

Zsidó szokás szerint a Tóra mindegyik könyvének befejezésekor a zsinagógában a gyülekezet חזק חזק ונתחזק „Légy erős, légy erős, és erősítsük egymást” felkiáltással jelzi a könyv végét. Ez nem egyéb mint visszhangja a régi harcosok szavának: „Légy erős és erősödjünk népünkért és Istenünk városaiért” (II. Sám. X,12). „Légy erős”, t. i. végrehajtani azokat a törvényeket, amelyek az éppen befejezett könyvben foglaltatnak.

A Masszóra megjegyzi, hogy Deuteronomium verseinek száma: 955, szidráinak száma *(párásijóth):* 11; a *szedárim* kisebb bekezdések száma a hároméves ciklus szerint: 27, fejezeteinek száma: 34.

Az egész Tóra összes verseinek száma: 5845.

G.
A Deuteronomium régisége és mózesi szerzősége.

1. A Deuteronomium és a vallásos újjáébredés Jósijáhú uralkodása alatt (621 ante).

Jósijáhú király a bálványimádó Menasse unokája volt; Menasse ötvenöt évi uralkodása egyedülálló a zsidó uralkodók történetében mind a hosszúság, mind a vallásos élet lezüllése tekintetében. Menasset fanatikus gyűlölet vezette atyáinak hite ellen. Majdnem sikerült kiirtania az igaz vallást Izráelből és elárasztania az országot trágár és undok bálványokkal. A Templom sem maradt ment a gyalázattól: az oltárt megszentségtelenítették, a frigyládát eltávolították a Szentekszentjéből és új oltárokat állítottak fel mindenfelé a pogány kultusz számára. Uralkodása a terror éveinek hosszú sorozata volt a hű kisebbség ellen, akik kísérletet tettek, hogy ellenálljanak a vallási barbárság pusztításának. „Menasse nagyon sok ártatlan vért ontott és megtöltötte vele Jeruzsálemet egyik végétől a másikig” (II. Kir. XXI,16), mondja a Királyok könyvének szerzője; és a Josephus által megőrzött hagyomány szerint, napról-napra a próféták újabb és újabb csoportját végeztette ki. Jesája – azt meséli a legenda – Menasse uralkodása idején szenvedett mártírhalált, olymódon, hogy kettéfűrészelték egy erdei fában, amelybe elrejtőzött, hogy megmeneküljön a zsarnok dühe elől. (Szanh. 103b; Jebám. 49b; l. még a Jesája mártíriuma című pszeudepigraf munkát.)

Nem csoda, hogy mire két évvel Menasse halála után egy nyolcéves gyermek, Jósijáhú került a trónra, a szent könyvek és Izráel hitének tanításai feledésbe merültek. De befolyásos személyiségek, akik felelősek voltak az ifjú király neveléséért és politikájáért, nagy ellenszenvet éreztek az előző nemzedékek hitehagyásával szemben és őszintén vágyakoztak arra, hogy visszatérjenek a zsidó nemzeti, történeti hagyományokhoz. Kétségtelen, hogy ilyen szellemben nevelkedvén, Jósijáhú hozzálátott a Templom helyreállításának művéhez, amely elődeinek uralma alatt szégyenletesen elhanyagolt állapotba jutott. A Templom helyreállítása közben olyan felfedezés történt, amely messze kiható fontosságúvá vált Izráel szellemi újjászületése szempontjából. A restaurálási munkálatok folyamán Hilkijáhú főpap talált egy tekercset, amelyet ezekkel a szavakkal adott át a király „írójának”: „Megtaláltam a törvény könyvét az Örökkévaló házában”. Sáfán, az „író” elvitte a könyvet Jósijáhú királyhoz és jelentette: „Hilkijáhú, a főpap átadott nekem egy könyvet. És Sáfán

felolvasta azt a király előtt. És történt, hogy midőn a király hallotta a törvény könyvének szavait, megszaggatta ruháit. És megparancsolta a király Hilkijáhúnak, a főpapnak… és Sáfánnak, az „írónak”… mondván: Menjetek, kérdezzétek meg az Örökkévalót érettem és a népért és egész Júdáért a megtalált könyv szavai felől; mert nagy az Örökkévaló haragja, amely kigyulladt ellenünk, mivel atyáink nem hallgattak e könyv szavaira, hogy mindenben aszerint cselekedtek volna, amint iratott számunkra” (II. Kir. XXII,10–13).
Ezzel az elbeszéléssel kapcsolatban a következő kérdések merülnek fel:
a) Mit jelent itt: „a törvény könyve”?
Zsidó és nemzsidó hagyomány és vélemény szerint a király elé vitt tekercs a Deuteronomium könyve volt. Néhányan úgy magyarázzák Hilkijáhú szavait („Megtaláltam a törvény könyvét”), hogy ő megtalálta a Deuteronomium eredeti példányát (כיד משה, lásd II. Krón. XXXIV,14; ez azt jelenti: Mózes saját kezével írt). Ezért olyan rendkívül nagy az érdeklődés mindenki részéről a törvény könyvének megtalálása iránt és érthető a felfedezés nagy hatása a király lelkületére.
Az sem véletlen, hogy a Deuteronomium megtalálása Jósijáhú idejében egybeesett a jeruzsálemi szentély újraépítésével. Az ókori Keleten mindenütt az volt a szokás, hogy a vallás törvényeinek könyveit és a szent okiratokat a templomokban helyezték el felépítésük alkalmával és gyakran találtak ilyen szövegeket tatarozások alkalmával. Naville, a hírneves egyiptológus az egyiptomi Halottak Könyvében levő kitételekre utal, amelyek azt igazolják, hogy az egyiptomiaknál a szentélyek restaurálása alkalmával találtak meg ősrégi vallásos szövegeket. Nagyon valószínű, hogy Salamon korában, akinek uralkodása elején építették a Templomot és aki sok tekintetben egyiptomi befolyás alatt állott, – hiszen egyiptomi hercegnő is akadt feleségei között, – sok egyiptomi szokás honosodott meg a zsidók között. Ez esetben a Deuteronomiumnak ez a példánya legalább is Salamon uralkodásának idejéből való. A Templom építése folyamán helyezték el az eredeti szöveget az alapfalakban. Jósijáhú idejében a repedések a Templom falában olyan nagyok lettek, hogy igen nagy összegekre volt szükség, „az ácsok, az építők és kőművesek számára és hogy fát és faragott követ vegyenek, hogy kijavítsák a házat” (II. Kir. XXII,6). Az épület javítása közben vagy a munkások fedezték fel a letétet az alapban vagy véletlenül kiesett a könyv egy hasadékból és a főpap felvette a törmelék közül. Figyelembe véve ezt az általános keleti szokást és különösen az egyiptomi párhuzamot, „nincs semmi ok arra, hogy bármi titokzatosságot vagy félrevezetést lássunk abban, hogy Hilkijáhú főpap megtalálta a Törvény Könyvét” (Jirku).
b) Hogyan magyarázzuk a király magatartását?
A király magatartása, hogy lelkének egész mélységében felizgatta őt a könyv megtalálásának híre, ámbár az egészen új volt számára, könnyen megmagyarázható. Habár a több mint félévszázad óta tartó királyi hitehagyás ideje alatt a Tóra nyilvános felolvasása szünetelt, és ámbár a könyv maga is eltűnt vagy elpusztították a bálványimádás papjai, az emberek még tudtak egy ilyen könyv létezéséről és eléggé tájékozottak voltak annak általános tartalmáról, hogy midőn a Templomban talált példány hirtelen előkerült, hogy felismerhessék azt. Így tehát érthető, hogy első felolvasásának hatása alatt a királyt rémület szállta meg, hallva az ünnepélyes jóslatot a szenvedésekről, amelyek a bűnös Izráelt érik. „A király tudatlanságát, akit a papság nevelt, annak tulajdoníthatjuk, hogy valószínűleg csak nagy általánosságban tanították meg a törvény rendelkezéseire, de akkor először látta magát a könyvet, illetve hallotta annak szavait” (Milman).
Az ókori és középkori történelem sokszor emlékezik meg olyan esetekről, hogy törvénykönyvek vagy szent iratok eltűntek és később, nemzedékek vagy esetleg évszázadok múlva kerültek elő. Ez volt például a sorsa Nagy Károly törvénykönyvének a kilencedik században. „A század vége előtt, amelyben meghalt, törvényeinek nagy részét használaton kívül helyezték birodalmának egész területén. A későbbi karolingi hercegek pátensei, törvényei és krónikái arról tanuskodnak, hogy vagy semmit sem tudtak Nagy Károly törvényhozásáról vagy teljesen elfelejtették” (Sir James Stephen). A Szentírás elhanyagolása a reformációt megelőző korban részben megvilágítja a Deuteronomium eltűnését; és a Biblia eredeti héber szövegének újra megtalálása a nyugati népek számára a reneszánsz korában, szintén párhuzam felmerüléséhez Jósijáhú idejében. Ma is ott, ahol a vallás kiirtása az állam politikájának része, elképzelhetjük, hogy vannak férfiak és nők, akiknek van ugyan felszínes ismeretük a zsidóság felfogásáról és vallásáról, de sohasem olvasták vagy hallották

a Szentírás szövegét.

2. Kétségek a Deuteronomium megtalálása felől.

A fentebb említett magyarázat a Deuteronomium tekercsének megtalálása felől a Templom helyreállításával kapcsolatban egészen valószínűnek látszik. Egyes kritikusok azt állították, hogy a Deuteronomium, Mózes búcsúbeszédeinek könyve nem a Törvényadónak munkája, hanem hamisított alkotás, amelyet Jósijáhú korában írtak. Némelyek még azt is hozzáfűzik, hogy ezt a hamis művet azzal a szándékkal rejtették el a Templomban, hogy ott napfényre kerüljön, eljusson a királyhoz és befolyásolja őt bizonyos irányban.
Egy szó sincs erről a Királyok Könyvében (II. Kir. XXIII), ahol elbeszéli a Törvény Könyvének megtalálását a Templomban; és semmi sincs ebben az elbeszélésben, ami jogosan alapjául szolgálhatna ilyen különös föltevésnek. Hilkijáhú a Törvény Könyvéről (ספר התורה) beszél, vagyis a jól ismert Tóráról. Nem használhatta volna ezt a kifejezést, hisz nem értették volna meg, ha nem tudták volna, hogy volt egy ilyen könyv. Világos, hogy a megtalált könyvről azt hitték, hogy egy régi elveszett szent könyv, Mózes törvénykönyve került elő. Csak ez a tény szerezhetett neki tekintélyt. Midőn a király előtt felolvasták a könyvet, megszaggatta ruháit és izent, hogy kérdezzék meg az Örökkévalót, mi a szándéka vele és népével, mert „nagy az Örökkévaló haragja, amely felgyulladt ellenünk, mert atyáink nem hallgattak ennek a könyvnek szavaira". Tehát a király meg volt győződve a könyv isteni jellegéről és arról is, hogy megvolt őseinek idejében. És csakis ez a meggyőződés vezette a nevéhez fűződő vallásos forradalomhoz, ahhoz a mozgalomhoz, amely győzelemre jutott a mindenre kész és elszánt pogány elemek igyekezete ellenére is. A kétségnek egy hangja sem hallatszott a könyv mózesi eredete ellen egyik oldalról sem; sem a papok részéről, akiknek jövedelmeit erősen érintette, sem a próféták részéről, akik közül sokkal époly szigorúan bánt. „Teljesen érthetetlen, hogy rögtön elfogadtak volna egy könyvet minden ellenvetés és bírálat nélkül, amelynek előbbi létezéséről nem tudott senki semmit, egy olyan könyvet, amely gyökeres átalakítását kívánja az istentiszteletnek és az egész vallásos életnek" (B. Jacob).
Noha a kritikusok közül többen a hamisítás súlyos erkölcsi vádjával illetik a könyvet, egymásközt nem egyeznek meg abban a kérdésben, vajon a szerző a próféták köréhez vagy a papok osztályához tartozott-e; vajon a Könyv egy ember munkája volt-e vagy egy „iskoláé"; vajon Jósijáhú, Menasse avagy Hizkijáhú korából vagy még régebbi időből származik-e; vajon eredetileg is ugyanaz volt-e, ahogy ma ismerjük vagy csak a törvények kódexe volt-e és a történeti beszédeket később tették hozzá; vajjon a törvények kódexét egy kéz írta-e vagy pedig fokozatosan fejlődött évszázadokon keresztül; vajjon a könyvnek csak egynémely része mózesi eredetű vagy pedig semmi sem; és vajjon a könyv szerzője kívánta-e hogy mózesi eredetűnek tartsák vagy nem.
A tizenhatodik századbeli angol deisták bocsátották először világgá azt az elméletet, hogy a Deuteronomium tulajdonkép a ravasz főpapnak, Hilkijáhúnak a hamisítványa. De ez az elmélet semmiképen sem bírja el a komoly kritikát. Ez a főpap, akinek működése egyébként nem nagyon jelentőségteljes, nem volt az az ember, aki arra vállalkozott volna, hogy a Cijón-hegyet tegye az istentisztelet egyetlen helyévé Izráelben. És az az ember sem volt, aki képes lett volna megírni azokat a buzdításokat istenfélelemre és emberszeretetre, amelyek a Deuteronomiumot az igazság forrásává tették az emberek számára. És bizonyos, hogy ez a „ravasz" egyházi ember nem talált volna ki olyan törvényeket (Deuteronomium XVIII,6), amelyek komolyan megrövidítik a jeruzsálemi papság megállapított jogait, hacsak nem tulajdonítunk neki nagyfokú korlátoltságot, ami pszichológiailag megmagyarázhatatlan. A mi időnkben W. R. Smith, Dillmann, Kittel, Driver és még többen mások visszautasították ezt a képtelen elméletet.
Még kevésbé meggyőző, de annál bántóbb az erkölcsi érzékre az a kísérlet, hogy a hamisítót a próféták között keresik. A tizenkilencedik század bibliakritikájának előharcosa Angliában, Colenso püspök, valószínűnek tartja, hogy Jeremiás volt a hamisító. „Amit a belső hang parancsolt neki, hogy tegye – ezt merte írni Colenso –, azt megtette habozás nélkül, mintegy Isten egyenes parancsára és nem törődött az erkölcs vagy erkölcstelenség figyelembevételével". Vannak dolgok,

amelyeket nem érdemes megcáfolni. Ez mindenesetre azok közé tartozik.
Érdemes meghallgatni Kittel Rudolf szavait, amelyeket 1925-ben írt: „Nincs semmi bizonyíték arra, hogy Jósijáhút becsapták volna. A hamisítás föltevése egyike azoknak az elméleteknek, amelyet ha egyszer kimondtak, olyan gyakran ismétlik, hogy végre mindenki azt hiszi, hogy be van bizonyítva. És akkor túlságosan maradinak és tudatlannak látszik az, aki nem hisz benne. És ki meri magára venni azt az ódiumot, hogy elmaradt korától?”

3. Belső bizonyíték a Deuteronomium régisége mellett.

A belső bizonyítékok a Deuteronomium későbbi szerkesztése ellen és Mózes szerzősége mellett teljesen meggyőzők. Akármilyen oldalról vizsgáljuk is a kérdést, úgy találjuk, hogy a Könyv tartalma és Jósijáhú korának története nem illenek össze. Nézzünk néhány példát. Jósijáhú uralkodása alatt vagy közvetlen elődeinek idejében az a parancs, hogy irtsák ki a kanaánitákat (XX,16–18) és az amálékitákat (XXV,17–19), akik akkor már rég nem léteztek, épp olyannyira idejét mult lett volna, mint ha királyi parancs ma azt parancsolná Angliában, hogy űzzék ki a dánokat. És hogyan származhat a törvénykönyv Jósijáhú korából, amely egy király kiválasztásáról beszél a jövőben és nem utal az akkori monarchikus kormányzásra? Szükségesnek tartja elrendelni, hogy a király belföldi legyen, nem pedig idegen (XVIII,15), miután már hosszú évszázadok óta Dávid házában öröklődik a trón. Továbbá azt is kívánja, hogy a király „ne akarja, hogy a nép visszatérjen Egyiptomba”, amint mindíg késznek látszott ezt megtenni minden bajában Mózes idejében (Num. XIV,4); amire azonban senki sem gondolt később, miután Izráel helyzete megszilárdult Kanaánban, különösen nem Jósijáhú korában. Egyszóval, figyelembe véve a monarchiáról szóló törvényt, helyesen mondja H. M. Wiener: „Mint Mózes művének egy része, minden világos; ha későbbi korba tesszük, csupa zavar”.
Ugyanez vonatkozik a Deuteronomium nagyon sok más részletére is. Így például Izráelt mindíg mint egységes nemzetet említi: *egy* Izráelről beszél. A legcsekélyebb célzás sincs a tíz törzs kiválására, ami a zsidó népet Salamon halála után két részre szakította. Továbbá a Deuteronomiumban az a remény jut kifejezésre, illetve az az ígéret található, hogy Izráel „magasan lesz minden nép fölött” és a törvény számít hódító háborúkra (XX,10–15). Ez teljesen érthető, ha Mózes korát vesszük tekintetbe, amidőn az izraeliták épp indulóban vannak, hogy meghódítsák Kanaánt. De Jósijáhú idejében az volt a kérdés, vajjon Júda megtarthatja-e önállóságát. A kis zsidó államot a pusztulás szélére juttatta az asszír világhatalom és Jósijáhú halála után kb. két évtizeddel a számkivetés lett népének osztályrésze. És azt is megparancsolja, hogy Edómot nem szabad gyűlölni, holott Dávid uralkodása óta Edóm volt Júda legelkeseredettebb ellensége és a közben eltelt évszázadok szomorú tapasztalata alapján bizony jól láthatták, hogy lehetetlen dolgot követelnének. Maguk a próféták is kénytelenek voltak ezt a tilalmat áthágni. Hiszen Edóm a gyűlöletet valósággal kiprovokálta. Végül, egy olyan könyvben, amelyet csak azért alkottak, hogy átalakulást hozzon létre az istentiszteletben, hogyan magyarázzák a madarak fészkéről vagy a háztetőre készítendő korlátról szóló rendelkezéseket? Vagy mi utal erre Mózes történeti visszapillantásában? „Mint Mózes művének egy része, minden világos; ha későbbi korba tesszük, csupa zavar”.

4. Az istentisztelet központosítása.

A fentebb elmondottakat és nagyon sok más, hasonló erejű bizonyítékot már régóta felvonultattak a Deuteronomium késői keletkezésének elmélete ellen. Mi az oka, hogy mindez olyan kevés hatással volt a kritikusokra.
Az ok a következő: az a feltevés, hogy a Deuteronomium Jósijáhú korának a terméke, az alapja annak az elméletnek, amelyre a kritikusok a zsidó vallás egész fejlődéstörténetét felépítik. Ezt az elméletet, t. i. az istentisztelet központosítását az ókori Izráelben, dogmává tették és ennek

kérdésessé tételét valósággal „eretnekségnek” tekintik. Jósijáhú koráig, mondják ők, a régi izraeliták áldozhattak bármely helyen; nagyon sok oltár (magas hely) tarkította az országot; és ámbár még nagyon sok pogány orgia tartozott ehhez a kultuszhoz, a természetes jámborság élt a nép körében. De a Deuteronomium előtűnésével a helyi kultuszokat kiirtották, a vallást elválasztották az élettől és az istentiszteletet központosították Jeruzsálemben. Ekkor keletkezett az egy Templom gondolata; a vallás összefoglaltatott most egy könyvben és annak tanulmányozása a teológia tárgya lett. Mindez, azt mondják ők, az istentisztelet központosításának következménye; és ez a központosítás kizárólag a Deuteronomium megszerkesztésének eredménye volt Jósijáhú idejében. Mi az igazság az istentisztelet központosítása és a Wellhausen-féle bibliakritika ez állításai tekintetében?

Röviden szólva a központosításról szóló dogmával kapcsolatos egyetlenegy kritikai állítás sem egyeztethető össze a történelmi tényekkel. Az istentisztelet központosítása nem keletkezett Jósijáhú korában; ez nem volt az ő vallásújításának uralkodó motívuma; és nem volt az oltárépítésnek korlátlan szabadsága az ő kora előtt.

a) *Az istentisztelet központosítása nem keletkezett Jósijáhú korában.* Megvolt már azóta, amióta Izráel egy nép volt (Baxter). Nem kell nagy bibliatudósnak lenni annak ismeretéhez, hogy Jósijáhú előtt kb. 350 évvel felépült Salamon pompás temploma Cijón hegyén. Ez a templom „egész Izráel adójából” épült (I. Kir. V,27), és felavatásához „egybegyüjtötte Salamon Izráel véneit és mind a törzsek fejeit” (VIII,1). Ez volt a központi Szentély Izráel egész háza számára. (Wellhausen azt állítja, hogy „ez a felfogás Salamon templomáról történelemellenes”, mert a Salamon utáni királyok egyike sem maradt megrovás nélkül a bibliai történetíró részéről, hogy tűrte „a magas helyek” további létezését. Régi, gyakran megismételt érve a kritikusoknak (lásd Leviticus, 322. lap), hogy az olyan törvények, amelyeket folyamatosan megszegtek, a valóságban nem is létezhettek. Ilyen logika mellett nem lehetett Amerikában szesztilalmi törvény.)

És évszázadokkal Salamon előtt is volt központi Szentély Silóban. Elkána, Sámuel atyja „évről-évre fölment városából, hogy leboruljon és áldozzon az Örökkévalónak, a Seregek Urának Silóban” (I. Sám. I,3). Olvassuk, hogy „az izraeliták mind odamentek” (II,14); és hogy a vezető főpap képviselte „Izráel minden törzsét”.

De már évszázadokkal előbb is megvolt a Szentély Szinajnál. A Szentírásban semmi sincs részletesebben és ünnepélyesebben leírva, mint Mózes tabernákulumának építése. A túlzó kritikusok, programmjukhoz híven, tagadják létezését. Csakhogy az összehasonlító vallástudomány kimutatta ennek az állításnak képtelenségét. Kittel megfontolt véleménye ez: „Azoknak az ismereteknek, amelyeket az újabb idők kutatásai igazoltak, egy része az, hogy Mózes idejében és a sivatagban tett vándorlás alatt volt egy szent sátor (a Találkozás Sátra), s ez volt a gyülekezet vallási központja a sivatagban”.

b) *Az istentisztelet központosítása nem volt Jósijáhú vallásújításának uralkodó motívuma.* Jósijáhú vallásújítása kezdetétől végéig irtóháború volt a bálványimádás ellen, amely elárasztotta az országot, a jeruzsálemi szentélyt is beleértve; és lerombolták „a magas helyeket”; ez egy része volt a bálványimádás kérlelhetetlen elpusztításának. Az istentisztelet központosítására törekvő mozgalomnak az elbeszélésben semmi nyoma. A Jeruzsálemben és Júdában uralkodó állapot, amint azt a II. Királyok XXIII-ból tudjuk, flagrans megsértése volt sokkal alapvetőbb törvényeknek, mint azoknak a rendelkezéseknek, amelyek a középponti szentélyre vonatkoznak a Deuteronomiumban. Ez a XII. fejezetben fordul elő és ismétlődik az ünnepekre, tizedekre és papi kötelességekre vonatkozó szabályokban, de egészen helytelen azt mondani, hogy ez az a nagy gondolat, amely áthatja a könyvet.

c) *Nem volt az oltárépítésnek korlátlan szabadsága a régi Izráelben.* Az az állítólagos jogosultság, hogy Jósijáhú vallásújítása előtt akárhol áldozhattak, az Exodus XX,21. versének helytelen értelmezésén alapszik: „Földből oltárt készíts nekem, hogy áldozd égő- és békeáldozataidat, juhodat és szarvasmarhádat; mindazokon a *helyeken, ahol Nevemet említeni engedem*”. Ez azt jelenti: bárhol, ahol megparancsolom neked, hogy Nekem oltárt vagy szentélyt építs. Ez a törvény nem azt engedi meg, hogy istentiszteletet tartsanak „földből vagy faragatlan kövekből készült oltárokon akárhol a föld kerekségén”, amint W. Robertson Smith és iskolája állítja. Hiszen a törvény nem

oltárokról beszél, hanem csak egy *oltárról,* és ezt az oltárt fel lehet állítani „mindazokon a helyeken, ahol Nevemet említeni engedem", azaz, mindazokon a helyeken, amelyeket Isten megnyilatkozása megszentelt. Ebben semmi nincs, ami ellenkezik a Deut. XII-ben foglalt paranccsal, az istentisztelet központosításáról. Találunk itt általános szabályt az istentiszteletről a Központi Szentélyben; de ez az általános szabály nem tiltja, hogy külön isteni rendelkezésre kivételes áldozatokat mutassanak be máshol. Legvilágosabb bizonyíték emellett az, hogy maga a Deuteronomium rendeli el egy oltár építését az Ébal-hegyén, egészen abban a szellemben, ami Exodus XX,21-et áthatja. A kritikusok egységesek abban, hogy az úgynevezett „Szövetség könyve" (ehhez tartozik Exod. XX,21) sok száz évvel régibb Jósijáhú koránál. De éppen ebben a Szövetség Könyvében a központosításnak ugyanaz a gondolata jut kifejezésre, mint a Deuteronomiumban. Elengedhetetlennek tart egy központi Szentélyt és megszabja, hogy „háromszor egy évben jelenjen meg minden férfi az Úr, az Örökkévaló előtt" (Exodus XXIII,17). Az előbb elmondottakat figyelembe véve, nem lephet meg bennünket, hogy a központosításról szóló törvények állítólagos szigorú végrehajtásának rossz következményei csak képzelődés szüleményei. „A központosítás szükségszerű következménye a monoteizmusnak és Izráel ideális egységének. Az élet rendezése az isteni törvény szerint, a kánon és a teológia kialakulása, együttjár minden vallás fejlődésével, amely kormányozta és módosította egy nép életét" (B. Jacob).
Nem állíthatjuk azonban azt, hogy az összes kritikusok szemet húnytak volna azokkal a bizonyítékokkal szemben, amelyeket az összpontosításra törekvő törvény nem mózesi eredete ellen felsorakoztattak. A szélsőséges kritikai álláspont helytelenségét már régebben felismerték: Sayce (Oxford), Naville (Genf), Robertson (Glasgow) és W. H. Green (Princeton). Ellenvetéseiket nem vették ugyan nagyon figyelembe a túloldalon, de akadtak követőik is szép számmal. Kiemeljük a következők neveit: Hommel, Dahse, Wiener, Moeller, Orr, Jacob. Az utóbbi években több kiemelkedő tudós kutató, mint Löhr Max (Königsberg), Österreicher Th., Staerk W. megállapították, hogy a bibliakritikának különösen ez az alaposzlopa nem mutatkozott elég szilárdnak. Staerk W. 1924-ben a következőket írja: „A bibliatudomány több mint egy évszázad óta, egy olyan elmélet bűvkörében élt, amely Izráel vallásának megértésére végzetes befolyást gyakorolt". Magyar nyelven dr. Sípos István, sárospataki teológiai magántanár foglalkozott e kérdéssel részletesen nemrég megjelent művében: A Pentateuchos mózesi szerzősége (Pozitív kritikai tanulmány) Budapest, 1935, XV + 235 old. Sípos a hagyományos álláspontot teszi magáévá. Részletesen foglalkozik a Deuteronomium problémájával is a következő fejezetekben: A Deuteronomium problémája. A Deuteronomium és a kultuszközpontosítás. A kultuszközpontosítás csak kívánatos elve a Deuteronomiumnak. A Deuteronomium és Jósiás reformja. A Deuteronomiumban levő történeti és politikai helyzetkép. A Deuteronomium Iszrael történetében. A Deuteronomium kettőssége (150–176. old.) L. még dr. Sípos ezzel kapcsolatos munkáját: A református theológia védelme, különös tekintettel az ószövetségi bibliai tudományokra, I–II. rész. Budapest, 1938. XI + 199 + XI + 445 old.

5. A Deuteronomium egysége és mózesi eredete.

A Biblia egyetlenegy könyvénél sem állapítható meg oly világosan az egység, a gondolat, a nyelv, a stílus, a szellem egysége, mint a Deuteronomiumnál. És semmi elfogadható ok sincs arra, hogy kételkedjünk, vajjon a benne előforduló beszédek egy kéztől származnak-e és hogy ez a kéz felelős-e a benne található törvények egységes szelleméért. Az állítólagos eltérések a benne foglalt megállapítások és a Pentateuchus többi könyvei között, főleg annak az eredménye, amit Delitzsch az „ellentmondások hajszolásának" nevezett. Az állítólagos különbségek az előbbi könyvek történelmi elbeszélései és ugyanazon események szónoki előadása között a halálához közelálló törvényalkotó búcsúbeszédeiben, igen könnyen megmagyarázhatók, minden nehézség nélkül.
Az utóbbi évtizedekben felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy a Deuteronomium néhány részében Izráelt egyesszámban (összefoglalóan) szólítja meg, más részekben pedig többesszámban; s azt állítják, hogy ez is egyik bizonyítéka a két szerzőségnek. Aki jól ismeri a próféták írásmódját,

tudja, hogy egyesszám és a többesszám állandóan váltakozik ott, anélkül, hogy két szerzőre kellene gondolnunk. Az előadásnak ezzel a sajátosságával más irodalmakban is gyakran találkozunk.
Ami a könyv mózesi szerzőségét illeti, az ókori semita törvénykönyvek is bizonyítják a Deuteronomium ősi eredetét. Így például, amidőn Amacja király megbüntette atyja gyilkosait, vonakodott velük együtt családjaikat is kiirtani (II. Kir. XIV,6), mert Mózes törvénye (Deut. XXIV,16) megtiltotta az ilyen eljárást. Ma tudjuk, hogy a régi hittita törvény az időszámításunk előtti tizenötödik századból, tehát Mózessel egyidőben, ugyanezt az elvet tartalmazza. Továbbá tudjuk, hogy az a törvény, amely az eljegyzett vagy férjes asszony elrablásáról szól a Deuteronomiumban, feltűnő hasonlóságokat tartalmaz az erről a tárgyról szóló törvénnyel a Hammurabi-féle, a hittita és az asszír törvénykönyvekben. Mi ok van tehát annak az állítására, hogy a Deuteronomiumnak ezek a törvényei későbbiek, mint a mózesi korszak? Volz Paul, aki Jacob Bennoval és Cassuto Umbertoval együtt már régebben sujtó csapást mért a pentateuchus-kritikára, megcáfolva minden bizonyítékot az úgynevezett elohista forrás mellett, újabban kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, mégpedig a legkomolyabb, kétségbe alig vonható bizonyítékok alapján, hogy Mózes elsőrangú lángész volt, nagyszerű törvényalkotó, aki egy kezdetleges emberi tömegből nagy, szellemi célokért küzdő nemzetet hozott létre. Megtagadhatjuk-e, egy ilyen lángésztől búcsúbeszédeinek szerzőségét? „Ha gondosan megvizsgáljuk a bizonyítékokat, melyeket több mint egy évszázad kritikáiban összegyüjtöttek, azt látjuk, hogy az igazságnak legcsekélyebb nyomát sem találtuk Mózes beszédeinek hitelessége ellen” (Wiener). Ugyanez áll törvénykódexe tekintetében is. Löhr Max és Staerk W. semmiféle elfogadható okot nem találtak, hogy a Deuteronomium törvényei miért ne lehetnének mózesi eredetűek. És nem ők az egyedüli tudósok, akik elismerik Milman szavainak igazságát: „Ha nehézségek vannak a Deuteronomium mózesi kora körül, próbálják áthelyezni a zsidó történelem bármely más korába és nézzék meg, vajon nem lesz-e még hússzor annyi nehézség”.
A pentateuchus-kritika Wellhausen iskolájának csökönyös hívei gondolják meg, hogy mennyi biztatást nyerhetnek a következő két idézetből. Az első így hangzik: „A tudomány bármely ágáról szólva mondhatjuk, hogy egy elmélet, amely egy fél évszázadig élt, megtette kötelességét. Ebből a szempontból nézve Wellhausen elméletét a legjobbak mellé állíthatjuk. És mégis, mindinkább gyarapodnak a bizonyítékok a tekintetben, hogy napja leáldozóban van és hogy azoknak a tudósoknak, akik kezdettől fogva komolyan kételkedtek benne, igazuk volt” (Kittel).
A másik idézet gyökerében támadja meg azt a módszert, amely történelmi kérdéseket csakis úgynevezett irodalmi bizonyítékokkal akar eldönteni: „Nincs-e valami kétségtelenül illuzórikus az olyan módszerben, amely nem képes egyetlen független bizonyítékot sem felhozni állítása mellett és amely arra bírja a kutatók újabb sorait, hogy elvessék mindazt, amiről közvetlen elődei azt hitték, hogy a legvilágosabban bebizonyították?” (Speaker’s Commentary).

HAFTÁRÁK

MÓZES ELSŐ KÖNYVÉNEK HAFTÁRÁI (JEGYZETEK) • GENEZIS

A HAFTÁRA ÁLDÁSOK

A haftára felolvasása előtt és utána mondandó áldások.

A haftára előtt.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki kiválasztotta az üdvöt hirdető prófétákat és kedvet talált szavaikban, melyeket igaz meggyőződésben hirdettek.
Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, aki kedvet talál a tanban, Mózes szolgáján, Izráel népén és az igazság és jámborság prófétáiban.

A haftára után.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, örökkévalóság kősziklája, ki igazságos minden nemzedék iránt, hűséges Isten, ki szól és cselekszik, igét mond és megvalósítja azt, kinek minden igéje igaz való.
Bizodalmunk Benned és szent igédben erős, mivel egy azok közül üresen vissza nem kerül, mert Te hűséges és irgalmas Király vagy; dícsértessél Örökkévaló Hatalmas Isten, aki hűséges minden szavában.
Gyakorolj kegyelmet Cijónnal, mert az életünk otthona, s a szomorú lelkűnek szerezz segítséget mielőbb a mi napjainkban; dícsértessél Örökkévaló, ki megörvendezteti Cijónt fiaival.
Örvendeztess meg minket Örökkévaló Istenünk szolgád Élijáhu próféta által és Dávid fölkented uralmával, jöjjön mielőbb, hogy fölujjongjon szívünk, trónján ne üljön többé idegen és ne bitorolják többé mások dicsőségét, mivel szent Nevedre esküdtél, hogy nem alszik ki mécsvilága soha; dícsértessél Örökkévaló, Dávid védőpajzsa.
A Tóráért, az istenszolgálatért, a prófétákért, ezen szombatnapért, miket nekünk adtál Örökkévaló Istenünk szentségül, díszül, dicsőségül, mindezért hálát mondunk Neked Örökkévaló Istenünk és áldunk Téged, legyen áldva a neved minden élő ajkán, mindörökig; dícsértessél Örökkévaló, ki megszenteléd a Szombatot.

I. Berésith haftárája.
Jesája XLII,5–XLIII,10.

A haftára (szószerint „befejezés”): felolvasás a prófétai könyvekből közvetlenül a tórafelolvasás után. Már jóval a második szentély pusztulása előtt kifejlődött az a szokás, hogy szombatokon, bőjt- és ünnepnapokon a tórafelolvasást befejezték az Első próféták (Józsua, Bírák, Sámuel I. és II., Királyok I. és II. könyvei) vagy az Utolsó próféták (Jesája, Jeremiás, Ezekiel, a Tizenkét „kis” próféta könyve) valamely részletének felolvasásával. Nincsen történeti adatunk a prófétai olvasmányok bevezetésének időpontjáról.
Egy középkori író (a 14-ik századbeli Abudarham) megállapítja, hogy Antiochus Epiphanes (168 ante) halálbüntetés terhe mellett megtiltotta a Tóra felolvasását. Az írástudók ezért megállapítottak egy-egy prófétai szövegrészt, mely a tóraszakasznak némileg megfelelt, hogy azt felolvassák. De bármi volt is a haftára-olvasás eredete, mindenesetre van bizonyos hasonlatosság, formai vagy tartalmi szempontból a Tóra hetiszakasza és a hozzátartozó haftára között. És ha nincs is az egész

haftárának mindíg szoros összefüggése a Tóra hetiszakaszával, kiegészíti a tanítását, amennyiben az imádkozóval a vigasz és a remény prófétai megnyilatkozását közli.
A kapcsolat a szidra és a prófétai szakasz közt a haftára elő szavaiban (5. vers) van, ahol Istenről, mint az ég és föld teremtőjéről beszél. A Genezis első fejezetei – a világteremtés leírása után – beszámolnak a bűn és erőszak terjedéséről az emberek fiai közt. A próféta a világegyetem Teremtőjének mindenhatóságát és uralmát hirdeti, majd megvilágítja Izráel misszióját: megmenteni a világot az erkölcsi elfajulástól.
Ezek a fejezetek Jesája könyvének második részéből valók. Ezt a részt „az újjáéledés (restauratio) próféciájának" is nevezik. A Babilóniába száműzött zsidóknak szól, Jeruzsálem első elpusztítása (587 ante) után. A száműzöttek várták a megváltást, a visszatérést a Szentföldre és a Szent városba. A várakozás nehéz éveiben a próféta vigasztalja népét, emlékezteti őket Izráel magasztos hivatására: Isten kiválasztotta Izráelt, hogy az Ő tanuja legyen az összes népek előtt, hogy „a nemzetek világossága" legyen és hogy megmutassa az egyenesség és üdvösség útját az egész emberiségnek. 5–9. Isten megígéri Izráelnek, „az Örökkévaló szolgájának" a mennyei támogatást szent feladata teljesítésében.

Jesája XLII.

Jesája 42,5

a népnek. Szószerint: a rajta levő népnek.

Jesája 42,6

igazsággal. Azaz az én igazságos célomért: erősíteni foglak téged („megfogom a kezedet"), hogy bevégezd, amire rendeltettél („hogy légy a nemzetek világossága").
a népek szövetségéül. Vagy: „az emberiség szövetségéül". Isten ismerete és a törekvés az igazság után, aminek terjesztése Izráel feladata – ha majd teljesülni fog, valamennyi nép egyesül egy közös békeszövetségbe (Kimchi). Mindegyik próféta az emberiség erkölcsi egységét hirdeti.

Jesája 42,7

világtalan szemeket. Felvilágosítani azokat, akik elvakultak az igazság eszméivel szemben, felszabadítani a szellemi rabszolgákat.

Jesája 42,8

Az én nevem. Az „Adonáj" név magába foglalja az egyedülálló Isten lényének valóságát, és a hatalmat e valóság terjesztésére. Ez a „dicsőség" elveszne, ha az ő jóslatai nem teljesülnének (Cheyne).

Jesája 42,9

beteljesedtek. Régebbi események, mint Cyrus győzelmei, a próféták jóslatai szerint bekövetkeztek: bizonyos tehát, hogy az új jövendölések az Örökkévaló szolgájának felmagasztalásáról e győzelmek által, szintén meg fognak valósulni.
Cyrus, a Perzsa Birodalom alapítója, a világtörténet legnagyobb egyéniségei közé tartozik. Sem mint uralkodót, sem mint hadvezért vagy államférfit nem múlják őt felül mások a Kelet hódítói közül. A görögök ideális királynak tekintették, és Izráelben a próféták mint Isten kiválasztottját üdvözölték; mint arra hivatottat, hogy a népek között a bálványimádást és a zsarnokságot letörje. 549-ben ante lett Média királya, és midőn 538-ban elfoglalta Babilont, már egész Nyugat-Ázsia ura volt. Cyrus megbecsülte a zsidó hála és hűség értékét, és első cselekedeteinek egyike az volt, hogy megengedte a babilóniai zsidó száműzöttek visszatérését és a templom felépítését.
A „Cyrus-deklaráció" ránkmaradt a Biblia utolsó könyvének utolsó fejezetében (II. Krón. XXXVI,23.). (L. m. Ezra I,1–3; VI,3–5).

Jesája 42,10

Háladal Istenhez Izráel újjáéledése miatt, amit a próféta megjövendöl (Ibn Ezra); és azért, hogy egy szolganép abban az isteni kiváltságban részesült, hogy Isten kinyilatkozását közölje az

emberiséggel. Ezért valamennyi nép ezt a dalt fogja majd zengeni – sőt, a természet is képletesen résztvesz ennek a magasztos új eseménynek ünneplésében (Kimchi).

Jesája 42,10

új dalt. „Olyanféle dalt, amilyent azelőtt nem hallottak, olyanféle új eseményekről, amelyek azelőtt nem történtek” (R. Levy).

Jesája 42,13

Lesznek akadályok a megjövendölt nagy dolgok bekövetkezése előtt, de Isten megmutatja hatalmát eltávolításuk által.
buzgalmat. Azaz harci kedvet, pogány istenek ellen, akik imádatában az Ő népe tévútra ment.
harsog. Hangos kiáltás, megfelel a harci kiáltásnak (Kimchi).

Jesája 42,14

Folytatásai az 1–9. verseknek; gyakori bennük a merész antropomorfizmus.

Jesája 42,14

Hallgattam rég. Talán Izráel szenvedése és szent országának pusztulása alatt. De most nyilvánvaló lesz Isten hatalma. Lehull a hályog azoknak a szeméről, akik szellemileg vakok.

Jesája 42,17

szégyent vallanak. A szégyennek kitéve.

Jesája 42,18

Az újjáéledés (restauratio) Izráelnek alkalmat ad, hogy megkezdje isteni rendeltetésének munkáját. De mily nagy az ellentét az eszményi és a valóságos Izráel között! Izráel missziója Izráelnél kezdődik.

Jesája 42,19

követem, akit küldék. E szavak értelme: „Ki olyan vak, mint az, akinek az Én szolgámnak kellene lennie,… ki olyan süket, mint az, kinek előttem tökéletesnek kellene lennie?

Jesája 42,20

A sok csodának, mely Izráel történelmében megnyilvánult, meg kellett volna nyitni lelki szemeiket.

Jesája 42,21

Adonáj akarja. Isten elküldte követeit, hogy hirdessék az Ő tanát, hogy naggyá és dicsővé tegyék az Ő Tóráját, hogy érvényes legyen minden nép között.

Jesája 42,22

Hogy lehet Izráel siralmas helyzetét, hontalanságát és száműzetését összeegyeztetni Isten hatalmával? Izráel szenvedése engedetlenségének és ellenszegülésének a következménye. A próféta korholja Izráelt érzéketlensége miatt isteni küldetésével szemben, és kívánja, hogy Isten bánásmódjának jelentőségét jobban megértse. Izráel szenvedése erkölcsi próbát jelent, mely az Ő kiválasztott népének megtisztulásához és felszabadításához vezet.

Jesája XLIII.

1–10. Izráel, Isten tanúja.

Jesája 43,1

megváltalak. Szószerint megváltottalak; az ige mult ideje itt azt fejezi ki, hogy a próféta az esemény jövendő bekövetkezését teljesen bizonyosnak veszi: ezt „perfectum profeticum”-nak nevezik. A próféta oly szilárd meggyőződéssel hiszi, hogy az isteni ígéret teljesülni fog, hogy úgy írja le a jövendő eseményeket, mintha már látta vagy hallotta volna megvalósulásukat. Ezért pl. nem

mondja, „Babilón el fog esni”, hanem „elesett Babilón” – ő látja már mint romhalmazt.

Jesája 43,2
Csodálatosan szép összefoglalása az exilium utáni zsidó történetnek.

Jesája 43,3
váltságdíjul. A próféta előre látja Egyiptom bukását (Szeba, némelyek szerint helység a Vörös-tenger afrikai oldalán) a perzsa hadsereg által (Kambyzes, Cyrus fia, elfoglalta Egyiptomot). Eszerint az új területek meghódítása kártérítés („váltságdíj”) gyanánt szerepel a perzsáknak, amiért felszabadították a száműzött zsidókat (Ibn Ezra).

Jesája 43,4
embereket. Izráel váltságdíja nem aranyban, hanem egész nemzetekben adatott.

Jesája 43,5
Ma tudjuk, hogy a zsidó diaszpóra sokkal kiterjedettebb volt, mint ahogy régebben hitték. Izráel szétszórt gyermekei azonban ennek ellenére sem pusztultak el, hanem összegyüjtetnek a föld minden részéből.

Jesája 43,8
A népeket és Isten szolgáját Isten ítélőszéke elé idézik.

Jesája 43,8
Bocsássátok szabadon. Ha sokan nem is értik történetük teljes jelentőségét, Izráel mégis megbízható tanú az események külső lefolyására: *hallották* a jövendöléseket és *látták* beteljesedésüket (Skinner).

Jesája 43,9
az előzőket. Azaz, a régi eseményeket a zsidó történetben, melyeket próféták megjövendöltek, és amelyek beteljesedtek. Ha idegen népek ilyen követeléseket támasztanak, hadd hozzák bizonyságaikat, hogy azok igazolják őket. De nem képesek erre. Izráel azonban igazolhatja Isten uralmát a történelemben, és az Ő fennhatóságát a világ felett.

Jesája 43,10
ti vagytok az én tanúim. Izráel magasztos hivatása, hogy Isten tanúja legyen, abból a célból, hogy minden következő nemzedék „tudja, értse és higyje”, hogy Ő Egyetlenegy, Teremtője a Mindenségnek, egyetlen megmentője az embereknek és a nemzeteknek.
„Izráel, hősies története”, ahogy Menásse ben Izráel nevezte, valójában sohasem ér véget. Minden zsidó férfi és minden zsidó nő hozzáadja saját egyéniségének a bélyegét, illetőleg jellegét a zsidók csodálatos, befejezetlen történetéhez, ahhoz a történethez, amelyet Herder minden idők legnagyobb költeményének nevezett. *Ti vagytok az én tanúim, úgymond az Örökkévaló;* hűséges és becsületes tanúk, vagy önzők és hamisságra csábítottak? Minden zsidó arra született, hogy valamelyik tanú-csoporthoz tartozzék. Teljesítenie kell küldetését és jó vagy rossz hírneve által hozzá kell adnia a maga tanúságtételét a jegyzőkönyvhöz” (Katie Magnus).

II. Nóé haftárája.
Jesája LIV–LV,5.

A haftára – mint az előbbi is – a „megváltott Izráel” tüzes prófétai rapszódiájának egy része. Ez a Jesája-könyv második részének a főtémája.
Utalás a 9. versben ‘Nóé özönvízére’ adja a betűszerinti kapcsolatot a szidrával. De a tényleges kapcsolat mélyebb. Az özön látszólag a pusztítás műve volt; de egy romlott világ eltörlése által utat tört az új emberiségnek. Így volt ez Izráel száműzetésével is. Szenvedéséből – így szól a próféta – Istenhez való erősebb ragaszkodással kerül ki és erősebb érzéssel hivatása iránt. Úgyszintén Isten

szövetségéhez Nóéval (Gen. X,11: ‘Szövetséget kötök tehát veletek… hogy ne legyen többé vízözön, ami elpusztítja a földet’) párhuzamot nyujt a ‘békeszövetség’, melybe Isten örökös irgalmassága által Izráel újra belép.

Jesája LIV. Az újraépült Jeruzsálem.

Jesája 54,1

több a te gyermeked. Cijón városai újra benépesednek; az elnéptelenedett Jeruzsálem elhagyatott asszonyhoz hasonlított. Most, visszatért száműzötteivel egy asszonyhoz hasonlít, aki újra összekerül férjével és gyermekeivel.

Jesája 54,2

tágítsd. Gyermekeinek szaporodása, azaz Cijón népesedése miatt.
sátrad. T. i. Jeruzsálem.
hajlékod. Izráel többi városai. Cijón összes gyermekei, akik elidegenedtek tőle, bárhová kerültek is a szétszóródásban, megújítják alattvalói hódolatukat és visszatérnek vezetése alá.

Jesája 54,3

népeket vesz örökségbe. Azaz: visszaveszik a birtokot az idegenektől, akik a száműzetés alatt birtokba vették az elhagyatott zsidó városokat.

Jesája 54,4

ifjúkorod elhagyottságának szégyenét. A vereségeket és leláztatásokat a korábbi zsidó történetben.
özvegykorod. Azaz a száműzetést, amikor Isten, ‘Cijón férje’ látszólag eltávozott tőle. ‘Özvegység’-nek tágabb értelme van, mint ma, olyan asszonyra is vonatkozhatik, akit a férje elhagyott.

Jesája 54,7

Isten haragja csak pillanatnyi; v. ö. Zsolt. XXX,6. Noha a száműzetés évei végtelen hosszúnak látszottak, csak rövid epizódnak számítanak Izráel hosszú történeti útján.

Jesája 54,9

A vigasznak még egy másik kifejezése.

Jesája 54,9

Nóé özönvize. Azaz a száműzetés és a vigasz. A száműzetést összehasonlítja az özönvízzel és a vigaszt az isteni ígérettel, hogy nem lesz többé vízözön.

11–17. Cijón külső és belső ragyogása.

Jesája 54,13

Isten növendékei. Vagy „Isten ismerői”. Cijón békéje nem a fegyveres erőn fog alapulni, hanem összes lakóinak istenfélő életén. Régi hagyományok voltak, hogy ‘banajich’, ‘gyermekeid’ helyett ‘bonajich’, ‘felépítőid’-et kell olvasni (Ber. 64a: אל תקרי בניך אלא בוניך). Más szóval, egy nemzet gyermekei jövőjének felépítői. Minden zsidó gyermeket úgy kell nevelni, hogy ilyen felépítője legyen népe jobb jövőjének; minden zsidó gyermeket erősíteni kell a zsidóság ismerete által, és meg kell szilárdítani abban az elhatározásában, hogy az életben hasznos tagja legyen Izráelnek és az emberiségnek. Ez a vers („És fiaid mind Isten növendékei lesznek”) fontos határkő a kultúra történetében. Ennek megfelelően Izráel az egyetemes nevelés útját választotta. Ezért mondja H. G. Wells „Világtörténeté”-ben, ‘A zsidó vallás, mert irodalmon alapuló vallás volt, az első volt abban a törekvésben, hogy a közösség összes gyermekeinek elemi oktatást adjon.’

Jesája 54,14

Csak tartsd távol magad az erőszaktól. Légy állhatatos az igazságban és a rettegés nem lesz úrrá

rajtad. A kötelesség teljesítése növeli az erkölcsi erőt.

Jesája 54,15
elbukik. Mindazok, akik most rád támadnak, összezúzódnak rajtad.

Jesája 54,17
Izráel igazolása a történetben biztosítva van: sem hatalom, sem gonoszság nem pusztíthatja el az Örökkévaló szolgáját.
megcáfolsz. Megcáfolod bizonyítékokkal.
ez. Azaz, minden fegyver, amit Izráel ellen kovácsolnak, hatástalan lesz.
szolgáinak. Tisztelői.
igazságuk győzelme tőlem való. צדקה jelenti az igazságot (azaz az egyén életmódjának szentségét) is, és a győzelmet (az igazság győzelmét a világban) is.

Jesája LV. A visszatérés Cijónhoz egyúttal visszatérés lesz Istenhez.

Jesája 55,1
Ez szózat gazdaghoz és szegényhez egyaránt, hogy vegyenek részt egy új korszak áldásaiban: jöjjenek a forráshoz, amelyből a kötelesség ismerete ered, Isten szavához. A felszólítás olyan, mint a vízhordók kiáltása a keleti városokban, és az áldások kifejezésre jutnak a keleti képes beszédben, mint üdítő víz, tápláló tej és felvidító bor.

Jesája 55,2
Miért akartok időt, fáradságot és pénzt anyagi célokra fordítani, melyek végeredményben nem tudják kielégíteni a lelket, mert ez szentségre és igazságra vágyik?
jóllakásra. Szellemi jólét. Ellentéte ‘a lélek soványsága’, Zsolt. CVI,15.

Jesája 55,3
a Dávidnak ígért hűséges szeretettel. Az új szerződés teljesülése lesz annak az ígéretnek, hogy Dávid királysága fenn fog maradni (II. Sám. VII,8–16).

Jesája 55,4
őt. Dávidot vagy azt, aki a Dávid-családot képviseli. Zerubábel, a száműzetésből visszatérők egyik vezetője, Dávidnak leszármazottja volt.

Jesája 55,5
hívhatsz magadhoz. Visszatérés az öntudatlan befolyás leírásához, amely biztosan következni fog Izráelnek isteni küldetéséhez ragaszkodó hűségéből.

III. Lekh-lekhá haftárája.
Jesája XL,27–XLI,16.

A szidra Ábrahámhoz intézett felszólítással és az isteni paranccsal „légy áldássá a föld összes családjai számára” kezdődik. Eszerint kijelenti a vigasztalás nagy prófétája, hogy az isteni hivatás Ábrahám utódainál is hasonló. Izráel, szenvedvén a száműzetésben, kételkedhetne az isteni ígéret teljesülésében, sőt abban is, hogy Isten emlékezik-e erre az ígéretre. A próféta itt megnyugtató választ ad ezekre az aggodalmakra. Izráelnek Istenben kifogyhatatlan erőforrása rejlik. Az Örökkévaló Isten meg fogja valósítani nagy céljait az emberiség javára, Izráel, az Ő szolgája által, „Ábrahám kedveltem” (XLI,8) gyermeke által.

Jesája XL.

Jesája 40,27
Rejtve van az én sorsom. „Isten nem ügyel az én sorsomra. Nem törődik azzal, hogy nekem is van jogom védelemre az elviselhetetlen nyomás ellen.” Ez a száműzetésben sokaknak az elkeseredett panasza. Izráel fél, hogy Isten elfelejtette őt.

Jesája 40,28
Közli a próféta feleletét.
Örökkévaló. Az örökkévalóság Istene.
kifürkészhetetlen az Ő bölcsessége. Tehát meg kell lenni az okának, hogy miért halogatja a megváltást.

Jesája 40,31
akik Istenben bíznak. Akik remélnek az Örökkévalóban, felemelkednek a remény szárnyain minden földi gond fölé. A kifejezések „szárnyat növesztenek mint sasok”, „futnak” és „járnak” nem jelentenek negatív fokozást. A lelkesedés tetőpontján valamennyien képesek vagyunk különleges hősi tettekre, azaz „szárnyalni”, vagy „futni” egy ideig. Sokkal nehezebb a mindennapi kötelesség egyhangú járását követni a látomás elmúlása után, és ha a ragyogás eltűnt, a kísértésekkel és az akadályokkal szembeszállni a hit szellemében és legyőzni azokat állhatatossággal. Ez a cselekedetük azoknak, akik „Istenben bíznak”. Napról-napra megújítják erejüket.

Jesája XLI. Isten, Izráel és a pogányok.

Jesája 41,1
Felszólítás a népekhez, hogy gyülekezzenek perre a Mindenható ítélőszéke előtt.

Jesája 41,1
szigetek. Lakható területek. A héb. אִיִּים olykor messze országokat is jelent. Gesen. HWB. s. v. III. végén.
vegyenek új erőt. Bátorságot nyerjenek a beszédre.

Jesája 41,2
ki ébresztette, serkentette napkelet felől. Ibn Ezra óta elismerik, hogy ez Cyrusra vonatkozik. E nagylelkű hódító és felszabadító győztes pályafutásában, mely akkor kezdődött, a próféta Isten eszközét látja Izráel megváltására a száműzetésből.

Jesája 41,3
ösvényeken, amelyeken lába még sohasem járt. Azaz, oly gyors győzelmes haladása, hogy látszólag nem is érinti a talajt, hanem repül felette.

Jesája 41,4
aki a korszakokat hívja kezdettől fogva. Azaz, Ő, aki kezdettől fogva ismerte a jövendő időket és eseményeket és előszólítja mindegyiket, hogy jelenjen meg a kellő pillanatban. Ez a Biblia egyik legmélyebb értelmű verse: „Az emberi történelem Isten gondolata”, a Mindenható „tanácsa”. Isten „az Első és az Utolsó”, megindít minden mozgást – hívja a nemzedékeket kezdettől fogva – és végükig vezeti őket. A jövendölés és teljesülés így az Ő mindenható bölcsességének és hatalmának megnyilatkozása (Davidson).

Jesája 41,5
látták a szigetek. Cyrusnak győzelmeit.

Jesája 41,6
A nemzetek tehát őrülten nekilátnak új és erős bálványok készítésének, hogy megmeneküljenek a hódítótól.

Jesája 41,8
Ellentétben a többi nemzetekkel, Izráelnek, Isten szolgájának, nem kell félnie.

Jesája 41,8

szolgám. Követőm.

kedveltem. Vagy, „aki szeret engem”, Ábrahám „Isten kedveltje” volt nem csak szenvedő, hanem cselekvő módon is. Az ő szeretete engedelmesség volt. Ez a feltűnő megnevezés még II. Krón. XX,7-ben is előfordul.

Jesája 41,9

a föld széleiről. Úr Kaszdimból.

Jesája 41,10

ne rendülj meg. Szószerint: ne tekints körül félénken.

Jesája 41,11

Izráel ellenségei meg fognak szégyenülni.

Jesája 41,14

féreg, Jákób. A féreg jelképe a gyengeségnek és Izráel helyzetének a rabságban.

megváltód. A héber „goél” terminus technicus a rokonra, akinek kötelessége volt családjának tagjait vagy azoknak birtokát kiváltani, vagy a gyilkoson bosszút állani. Jesája előszeretettel használja ezt a megnevezést Istenre.

Jesája 41,15

új cséplőhenger. A hegyek és dombok képviselik a hatalmas világi erőket, melyek látszólag megakadályozzák a szellemi és erkölcsi eszmék működését Izráel küldetésében és munkájában. Ezek majd porrá zúzódnak és szétszóródnak a forgószél által, és Izráel örvendezni fog hitének megigazulásában Isten által.

IV. Vájjérá haftárája.
II. Kir. IV,1–37.

A párhuzam a szidra és a haftára között világos. Elisa, miként Ábrahám, minden alkalmat megragad, hogy emberszeretetet gyakoroljon, hogy segítséget és áldást hozzon, bárhol jár hivatása útjain. Még inkább emlékeztet bennünket Sára történetére a sunemi nőről és gyermekéről szóló elbeszélés. Mindkét esemény gondviselésszerű volt. A haftára azt tanítja, hogy isteni gondviselés őrködik az emberek sorsa felett és hogy az életben sok emberileg megfoghatatlan dolog történik.

II. Kir. IV.

1–7. Az özvegyasszony olajkorsója.

Ez a történet a csodás elbeszélések közé tartozik, amelyek Elisának – a nagy Elijáhu próféta tanítványának – cselekedeteihez fűződnek.

II. Kir. 4,1

egy asszony. A hagyomány szerint Óbadja (I. Kir. XVIII,3) özvegye volt, aki Áháb király istenfélő szolgája volt és táplálta és védte a prófétákat, amidőn Izebel üldözte őket. Megfelelt-e a szegénység annak az adósságtehernek, melyet Óbadja magára vett, hogy megmentse az Örökkévaló prófétáit a gyilkos Izebel kezéből?

a próféta fiainak. Azaz, egy céh vagy társaság tagjai, vagy a próféták tanítványai.

hitelező. Az egész Ó-korban az adós gyermekeit elfoghatták az adósság fejében.

II. Kir. 4,7

az Isten emberének. Népies kifejezés „próféta” helyett.
Menj, add el az olajat, fizesd meg adósságodat. A zsidó életmód erkölcsi törvénye: előbb fizesd ki adósságodat, aztán gondoskodj saját szükségletedről.

8–37. A sunemi nő fia.

II. Kir. 4,8
nagytekintélyű asszony. Azaz, vagyonos és értékes asszony. Szívesen fogadta vendégül a prófétát, aki gyakran utazott azon a vidéken.

II. Kir. 4,13
olyan nagyon buzgólkodtál. „Tiszteletet tanusítottál velünk szemben” (R. V.).
népem körében lakom. Saját rokonai között; és azontúl is ott akart maradni. Nem volt neki szüksége közbenjárásra a királynál vagy vezéreinél (Rási).

II. Kir. 4,19
fejem, fejem. Héberül „rósi, rósi”. Csodálatosan találó leírása a napszúrásnak, két héber szóval!

II. Kir. 4,23
újhold. Abban a korban szokás volt szombaton és az újhold napján a prófétához vagy a szentélyhez zarándokolni.
Béke veled. Héberben egy szó: „salom”. Nem hallunk jajgatást: teljes önuralommal és rendíthetetlen hittel siet a sunemi nő a prófétához.

II. Kir. 4,25
Íme, ez a sunemi nő. Meglepte váratlan látogatása.

II. Kir. 4,26
Vajjon békességben vagy-e? Kérdezheti önmagától minden anya és apa ezt a három lélekbemarkoló kérdést: השלום לך. Rendben vagy-e önmagaddal? Szószerint: „békéd van-e?” Békében vagy-e önmagaddal, lelkiismereteddel, Isteneddel? Rendben vagy-e házastársaddal? Azaz, rendben van-e otthonod? Zsidó otthon-e, szentség-e még? Rendben van-e a gyermek? A szidrában Isten Ábrahámtól és Izsáktól az elképzelhető legnagyobb áldozatot követeli, mégis azt mondja az Írás apáról és fiúról „és mentek mindketten együtt”. Megvan-e a szív és lélek egysége nálad és gyermekeidnél egyaránt? A zsidóságban a „nevelés” חנוך szó azonos „felavatás” szóval. Tehát a kérdés: Felavattad-e gyermekedet a jótékony életre Izráel és az emberiség számára?
„A nevelés célja nemcsak az, hogy képessé tegyék a gyermeket arra, hogy mindennapi kenyerét megkereshesse és hogy a szórakozás kellemes módjait megszerezze, hanem az is, hogy keresse Istent és szolgálja őt komolysággal és odaadással. Így nevelitek-e gyermekeiteket? Ügyelsz-e arra, hogy igaz zsidó férfiakká és zsidó nőkké nevelődjenek?” (Hermann Adler.)
Békességben. Egyszerű igenlés. Lelke fájdalmát csak akkor akarja feltárni, amidőn egyedül van a prófétával.

II. Kir. 4,29
ne köszöntsd. Az időfecsérlés elkerülése végett.

II. Kir. 4,31
se hang, se nesz. Nem adott életjelt.

II. Kir. 4,34
és melengette. Vagy: és fölé hajolt.

II. Kir. 4,35
Mély gondolatot találhatunk a sunemi nő gyermekének újjáéledésében. A gyermek újjáéledt a prófétai test eleven melegének érintésétől. Így éledt újra Izráel a történelem folyamán ezerszeres

halálból, mert lelke mindíg életre kelt az Isteni tannal való közvetlen kapcsolata folytán, melyre törvényhozói, prófétái és bölcsei tanították.

V. Chájjé Szára haftárája.
I. Kir. I,1–31.

A Királyok könyve (a két könyvre való beosztás csak fordításokban és későbbi kéziratokban található) a királyság történetét tartalmazza Dávid utolsó napjaitól a babilóni fogságig. Ez a bevezető fejezet a koronáért vívott harcot beszéli el Dávid életben maradt fiai között.
Az összefüggés a szidra és a haftára közt világos. Az egyik Ábrahám öregkorát, a másik Dávidét írja le; az egyik Ábrahám gondosságát ecseteli, elmondja, hogyan teszi házának jámbor szellemét gyermekei örökségévé, a másik Dávidnak a helyes trónöröklés biztosítására tett intézkedéseit mondja el.
Ellentét van a két fiú jellemében. Izsák engedi magát vezettetni apja által, noha már negyven éves; Adonija a haftárában be se tudja várni apja halálát, hogy királynak kiáltassa ki magát. Éles ellentétben a sátorlakó Ábrahám egyszerű életével, Dávid palotájában összeesküvést találunk és a keleti udvartartás minden ármánykodását „meggyőző realizmussal elbeszélve, amely azt a benyomást kelti, hogy első kézből eredő tudósítás, szemtanuk tapasztalataiból ered” (Skinner).

I. Kir. I.

I. Kir. 1,1
elaggott – Hetven éves volt.
ruhákkal. Ágyneművel.

I. Kir. 1,2
király előtt legyen. Szolgálja őt.

I. Kir. 1,3
Sunemi. Sunem kb. öt km-nyire Jezreeltől északra, nem messze a Kármeltől.

I. Kir. 1,5
Adonija. Dávid negyedik fia, lásd II. Sám. III,4. Két bátyja (Amnon és Absalom) meghalt, ő tehát trónörökösnek tartotta magát.
ötven fullajtár. Királyi testőrség.

I. Kir. 1,6
ő is igen megnyerő külsejű vala. Lásd II. Sám. XIV,25. Ez mutatja az okát Adonija engedetlenségének; az apja bizonyára nem volt szigorú, szép, önfejű fiával szemben. Ez intelem a szülőknek a kivételezés és engedékenység ellen gyermekeik iránt. Ez az út a boldogtalanság felé vezet a szülők szempontjából és a gyermekeknek pusztulására van.

I. Kir. 1,7
Jóábbal. Dávid fővezére.
Ebjatárral. Áron legfiatalabb fiának, Itámárnak utóda.

I. Kir. 1,8
Cádok. Aharon fiának, Eleázárnak utóda.
Benajahu. Követte Jóábot mint fővezér.
Nátán. A rettenthetetlen próféta; lásd II. Sám. XII,1–12.
vitézei. Héb. „gibborim”. Dávid válogatott harcosainak a serege; II. Sám. X,7.

I. Kir. 1,9

Rógel forrása. Forrás délkeletre Jeruzsálemtől. V. ö. Józs. XV,7; XVIII,16; II. Sám. XVII,17.

I. Kir. 1,11

Bát-Séba. A jegyzet Gen. XXVI,33-hoz világosságot vet ennek a névnek a jelentésére, mely talán „Szerencse lánya”, mint Fortunata, Glückel. Nyilvánvalóan Dávid kedvenc felesége volt.

I. Kir. 1,12

Ha Adonija összeesküvése nem hiúsult volna meg, akkor első tette Dávid halála után az lett volna, hogy az ellenzéket megsemmisítse, illetve vetélytársát, Salamont és Bát-Sébát megölesse.

I. Kir. 1,14

teljessé teszem. Kiegészítem.

I. Kir. 1,20

kijelentsd nekik. Nyilatkozatot kér a trónöröklődést illetőleg.

I. Kir. 1,21

bűnrováson leszünk. Azaz: megöletünk vétkesekként.

I. Kir. 1,25

lakmároznak és isznak előtte. Így biztosítékát adják iránta érzett alattvalói hűségüknek.
Éljen Adonija, a király. „Isten óvja Adonija királyt” (R. V.).

I. Kir. 1,26

nem hívta. Az összeesküvésen kívül állottak.

I. Kir. 1,29

Dávid erős kézzel biztosítja házának sorsát.

VI. Tóledóth haftárája.
Máleáki I,1–II,7.

Máleáki volt az utolsó próféta. Életéről igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Beszédeiből annyit megállapíthatunk, hogy bizonyára 450 körül a polg. időszámítás előtt élt.
A második szentély már állott, de a visszatértek nagy reményei nem teljesültek. A vallásos lelkesedés világossága csak halványan derengett ebben a korban; a vallási dolgokat mind a papság, mind a nép fáradt közömbösséggel kezelte. Noha napkelettől napnyugatig tisztelték Isten nevét a nemzetek, Izráel volt az, aki kezdett kételkedni, hogy létezik-e igaz uralkodó a mindenség felett és Izráel elvesztette önmagában való hitét is. „Szerettelek benneteket, úgymond az Örökkévaló”, de ti azt kérdezitek: „miben áll a te szereteted?” Szavaitok kemények voltak. Azt mondtátok: „Hiábavaló Istent szolgálni, és mi hasznunk van, hogy megőriztük az Ő parancsát?” Ilyen a nemzedék, melyhez Máleáki igehirdetése szól. Újra megerősíti és merészen hirdeti Izráel isteni kiválasztottságát és halhatatlanságát. Ellentétben a hitetlenséggel és kegyetlen önzéssel hirdeti a Láthatatlan létezését, és az emberi testvériséget hangsúlyozza a következő klasszikus kijelentéssel: „Nemde, mindnyájunknak egy atyánk van, nemde egy Isten teremtett valamennyiünket? Miért cselekedjünk tehát hűtlenül egymás ellen?” Ezek a szavak magukban elegendők arra, hogy Máleáki eszméi minden emberi szívnek értékes tulajdonaivá váljanak.
Az összefüggés a szidrával főleg az első versekben van meg. A megkülönböztetés, melyben Jákób, illetve Ézsau utódainak nemzetségei bánásmód tekintetében részesülnek, megfelel a jellem és életmód különbségének, amely a nemzetek között van. Az edomiták vad és kegyetlen nép volt, „háborgó és nyugtalan faj, mindíg készen forradalomra, úgy rohannak háborúba, mintha csak ünneplésre mennének” (Josephus). A rabbinikus irodalomban Edóm lett jelképes neve a zsarnok római uralomnak és általában a zsidóság üldözőinek.

Maleáki I.

Maleáki 1,3

Ézsaut gyűlöltem. „Szeretni” és „gyűlölni” ebben és az előbbi versben csak relatív fogalmak, amennyiben az egyik előbbre helyeztetik a másiknál, v. ö. a hasonló kifejezést Ráhelre és Léára vonatkozóan és Deut. XXI,15.

Maleáki 1,4

Az edomitákat nemrég valami szerencsétlenség érte, de nincs reményük, hogy újjáélednek, mint ahogyan Izráel újjáéledt.

Maleáki 1,6

A próféta korholja az elfajult papokat, akik szégyent hoznak Isten szolgálatára.

Maleáki 1,7

tisztátalan kenyeret. Nemtörődömségből fogadtak el sérült állatokat áldozatul és nem korholták a népet, amely azokat hozta.

Maleáki 1,8

vagy jóakarattal lesz-e irántad. Azaz jóindulattal fogad-e téged? Mernétek-e úgy viselkedni földi uralkodótokkal szemben, ahogy Istennel szemben jártok el?

Maleáki 1,9

Az igaz pap feladata, hogy imádkozzék Istenéhez népéért; de elfogadhatja-e Isten a papok imáit, ha ők felelősek a nép bűnéért?

Maleáki 1,10

Jobb, ha kialszanak az összes oltártüzek, semhogy ilyen szellemben hozzák az áldozatokat.

Maleáki 1,11

nagy az Én nevem a nemzetek között. Azaz, még a pogány népek is, akik az égi seregeket imádják, adóznak a Legfelsőbb Lénynek, és ezáltal tisztelik az Én nevemet: és az áldozatok, melyeket így (közvetve) Nekem hoznak, tiszta lélekből erednek, mert Isten az imádkozónak szívét vizsgálja. הקב ה לבא בעי (Szánh. 106b.). Ezt a gyönyörű gondolatot továbbfejlesztették bölcseink és ez jellemző a zsidóság egyetemességére; lásd Deut. IV,19-hez.

Maleáki 1,12

midőn azt mondjátok. Nem szószerint; tetteitek beszélnek.

Maleáki 1,13

a rablott állatot. Még a „vadállatot” sem volt szabad áldozatul hozni, mert nem szabad olyasmit áldozni, ami semmibe sem kerül, mennyivel csúnyább dolog, rablott jószágot áldozni! Így a gaztetthez még istenkáromlás is járul.

Maleáki II.

1–7.

Intelem a papokhoz, hogy méltók legyenek hivatásukhoz, mert különben rettenetes szenvedés és gyalázat lesz nemtörődömségük következménye.

Maleáki 2,2

megátkozom áldásaitokat. Azok, akik számára nektek áldásúl kellene válnotok, nagy bajba fognak jutni általatok és a ti példaadástok által.

Maleáki 2,3
átokkal sujtom tinéktek a vetőmagot. Hogy ne sarjadjon és nőjjön és károtokra legyen.
arcotokra. Azaz, a ti jelenlétetekben. A sértésnek egy neme. A nép nagyon meg fogja vetni a papokat.

Maleáki 2,4
Lévi. Lévi törzse mint papi törzs.

Maleáki 2,5
élet és béke szövetsége. Élet, a legmagasabb értelemben, és béke lesz az eredménye, ha a pap hűséges hivatásához; de Isten félelme, azaz tiszteletteljes félelem a szentségnek Istene előtt, az első alapfeltétel.

Maleáki 2,6
A szellemi eredmény, amit elértek a hűséges papok, kikben ez az igazi Istenfélelem megvolt.
tömegeket térített meg a bűntől. Jótékony hatása meglátszott az emberek életén, v. ö. Dániel XII,3.

Maleáki 2,7
A 6. vershez fűződve teljessé teszi az igaz papnak Isten igaz hirdetőjének képét. Szebben soha senki sem jellemezte az igaz papot.
szent tanítást. Szószerint „utasítást” Isten törvényeiben.

VII. *a)* Vájjécé haftárája (az askenázoknál). Hósea XII,13–XIV,10.

Mint idősebb kortársa Ámosz, Hósea is Izráel birodalmának hanyatlásáról és bukásáról prófétál. II. Jeróbeám uralkodása – a gazdagság, fényűzés és bálványimádásnak korszaka – az i. e. VIII. század közepe táján véget ért. Nemsokára bekövetkezett „a vég kezdete”. Trónbitorlók és kalandorok sora következett a trónon és gyorsan haladt az ország a társadalmi és politikai bomlás felé. Ahelyett, hogy Isten törvényének engedelmeskedett volna Izráel, nemzetközi ármánykodásokban emésztette erejét és szövetségeseinek erkölcsét és bálványimádását utánozta. Azonban Asszíria világhatalma feltűnt a láthatáron és Isten úgy határozott, hogy az a hatalom mindent el fog nyelni. „Hadd térjen vissza Izráel Istenhez, és ő hozzá kiáltson szorultságában. Hadd keresse Izráel az Örökkévalót, míg nem késő, ez Hósea jelszava. Érzékeny lelke tele van együttérzéssel és szeretettel népe iránt. A pusztulásnak előrelátása, amely felé rohannak, meghasonlást idéz elő a próféta lelkében, amely szenvedélyességében, lendületében, sóhajainak és feljajdulásainak mérték nélküli ritmusaiban, – próféciájának jellemző vonásaiban, – tükröződik” (Driver).

Hósea XII.

Hósea 12,13
Menekült vala Jákób. A próféta utal a régebbi időkre. Jákób történetére (ez köti össze a szidrát a haftárával). Nem találta-e meg ősatyjuk kemény csapásokkal teli életében Istenben támaszát, vezetőjét és megváltóját? Izráelt Istene Egyiptomból is kiszabadította és később is őrizte és vezette őket kiválasztott prófétája (Mózes) által, akinek utódait a nép ma semmibe sem veszi és lenézi. Hósea felszólítja a népet, emlékezzék arra, hogy Isten egyedüli üdvözítője Izráelnek és, hogy az ő akarata nyilvánul meg népe egész történetében.

Hósea 12,15
Efráim. Így hívják az Északi Birodalmat, Izráel legfontosabb törzse után.

Hósea XIII. Az utolsó ítélet Efráim felett.

Hósea 13,1

Midőn Efráim Istenfélelemmel szólt. Az Északi Birodalom történetének rövid összefoglalása. Eleinte nagy volt Efráim hatalma és féltek tőle a körülötte lakó törzsek. I. Jeróbeám, a Tíz törzs első királya Efráim törzséből származott. „Vétkezett és vétekre csábította Izráelt" (I. Kir. XIV,16) a borjúimádással, melyet bevezetett Dánban és Beér Sebában.
Báállal. Lásd I. Kir. XVI,31.
pusztulásnak indult. Szellemileg: sőt, szószerint is, mert a Baal-kultusz volt az oka a nemzeti hanyatlásnak és végül bukásnak.

Hósea 13,2

barmokat csókolnak. Lásd: I. Kir. XIX,18. Borjak csókolása a vallási hódolat kifejezése.

Hósea 13,3

reggeli felhő. A szónoki képek kifejezik az Északi Birodalom gyors és teljes pusztulását. A hajnali felhő is, melyet alig veszünk észre, a pelyva, amelyet szétszór a forgószél, a kémény füstje, mind elmegy, egyik sem hagy nyomot maga után. Így lesz ez Izráel királyságával is. – A prófécia húsz éven belül beteljesült.

Hósea 13,7

Istent, aki mindíg megsegítette őket és most is az ő segítőjük lenne, pusztítójukká tették meg; ezzel önmaguk okozták pusztulásukat.

Hósea 13,11

Adtam én neked királyt haragomban. I. Jeróbeámot, aki Izráel királya lett, amidőn a Tíz Törzs elszakadt Salamon tehetségtelen fiától.
és elvettem tőled fölháborodásomban. Célzás a trónbitorlók sorára a birodalom pusztulásának előestéjén.

Hósea 13,12

jól el van téve. Nem ment feledésbe. A héber kifejezés szerint, mintegy össze van csomagolva batyuba.

Hósea 13,13

Izráelt vajúdó asszonyhoz hasonlítja, majd gyermekhez, ki veszélyben van gyenge akarata miatt.

Hósea 13,14

megváltanám. Egy apa nem bírja sokáig elviselni gyermeke romlásának látását (Cheyne).
a szánakozás maradjon távol. Hirtelen megváltozik a prófécia hangja és visszatér a 12. és 13. vers gondolata.

Hósea 13,15

rabolja. Szószerint elragadja, t. i. az ellenséget, aki Izráelt el fogja pusztítani, veszedelmes szélhez hasonlítja.

Hósea XIV.

Hósea 14,1

Somron. Az Északi Királyság fővárosát itt az egész ország helyett említi. A régi barbár hadviselés vad embertelenségei a mai pogromok kegyetlenségeire emlékeztetnek.

Hósea 14,2

Kétségbeesett felszólítás a megtérésre.

Hósea 14,2

térj meg hát Izráel. Isten szeretete és irgalma végtelen. Még az ítélet kihirdetése után is van remény és megbocsátás a megtérő Izráel részére.

Hósea 14,3

vigyetek magatokkal mentő szavakat. Isten nem követel ajándékot vagy áldozatot, hanem őszinte vallomást és bűnbánó szavakat, melyek kifejezik az elhatározást a megjavulásra (Midrás).

Hósea 14,4

Asszíria nem fog segíteni rajtunk. A nép nem bízik többé az idegen, bálványimádó népek szövetségében, nem bízik sem Asszíriában, sem Egyiptomban.
lovakon nem vágtatunk. Célzás a segítségre, melyet Egyiptomtól vártak (lásd I. Kir. X,28; Jezs. XXX. és XXXI.).

Hósea 14,5

Isten kegyes és szerető válasza a megtérés és a hit e szavaira. Izráel szellemi újjáéledésének nyomában áldás fakad.

Hósea 14,6

hadd viruljon mint a liliom. Izráel olyan lesz, mint a liliom, a szépség és termékenység jelképe; de gyökerei mélyek és megingathatatlanok lesznek, mint a libánoni cédrusoké.

Hósea 14,7

illata mint a Libánoné. A Libánon alacsonyabb lankáin illatos cserjék vannak: – levendula és myrrha. (Énekek Éneke IV,11.)

Hósea 14,9

termésed tőlem való. „Minden jó dolgod tőlem ered.”

Hósea 14,10

elbuknak rajtuk. Megbotlanak, mintha az utak rosszak volnának, mert az ő gonosz gondolataik és vágyaik elferdítik az isteni parancs értelmét. Ezért vétkeznek és megbotlanak, még ha azt állítják is, hogy Isten útjain járnak. XIV,2–10. illik haftárául a „Megtérés Szombatjára”. שבת שובה. Szószerint „Térj meg Izráel” – szombatjára. A „Tesúba” kifejezés, azaz „az eltérés a bűntől és visszatérés Istenhez” az első versben előforduló שובה szóból ered. A megtérés tana, mely ezen alapszik, alapvető fontosságú a zsidóságban.

VII. *b)* Vájjécé haftárája (a szefardoknál).
VIII. *A.* Vájjislach haftárája (az askenázoknál).
Hósea XI,7–XII,12.

Hósea a hírnöke Isten Izráel iránt érzett változatlan szeretetének. Ez a hirdetés tökéletes kifejezését találta abban a felkiáltásban, hogy „térj meg, Izráel, az Örökkévalóhoz, a te Istenedhez”. Ez a haftára olyan eseményeket említ fel Jákób életéből, amelyek a szidrában szerepelnek. Emlékezteti Izráelt a multra, hogy lássa milyen magas fokot érhetett volna el a fejlődésben, mennyire felette állt valamikor züllött kortársainak. A próféta egész lelke tele van a népe iránt érzett szeretettel. Mindenét odaadná, hogy visszavezesse a népet a helyes útra. A próféta mély érzésű, szeretetteljes egyéniség. Elítélő kijelentései népe ellen olyanok, mint rövid, össze nem függő jajszavak. Az összefüggés, szónoklatának részei közt, sőt, néha a mondatok közt is, gyakran homályos. „De mindíg újra meg újra kezdődik a szakadozott, nyugtalan beszéd, mint a rettegés vad felkiáltása, amin alig bír uralkodni” (Ewald).

Hósea XI.

Hósea 11,7
tőlem való elpártolásához ragaszkodik. Bizonytalan, ide-oda ingadozik, mint egy ajtó a sarkán.
hasztalan hívják. A próféták.

Hósea 11,8
Hósea lefesti Istennek vágyakozó népe iránt érzett végtelen szeretetét.
Ádmá és Cebáim. A síkság városai, melyek Szodomával és Gomorával együtt pusztultak el. (Gen. XIX.)

Hósea 11,9
mert Isten vagyok. Irgalmas, kegyes, nehezen haragvó és a megbocsátásban hatalmas vagyok.

Hósea 11,10
Isten hirdetése riassza fel Izráel szívét. A kölykeit üvöltve hívó oroszlán képét Istenre alkalmazza. Isten a fogságból hívja vissza népét. Fölriadnak. Megtörten és ujjongva.

Hósea 11,11
mint a galamb. T. i. olyan sebesen, mint a galamb repülése.

Hósea XII.

A boldogabb jövő látomásától visszatér a próféta a szomorú jelen képéhez.

Hósea 12,2
szelet kerget. Hiábavaló, meddő erőlködés, mely „hazugságokat és pusztulást” eredményez; beszédes összegezése az idegen szövetségek eredményének.
olajat. Ez jelképezi a kincset, amit Hósea, az utolsó király, Egyiptomnak küldött, amiért Asszíria ellen támogatta.

Hósea 12,4
Hogy megtérésre indítsa őket, emlékezteti a próféta a népet, hogy ősük, Jákób imában viaskodott és, hogy Isten meghallgatta őt.
Istennel. Az angyallal, amint a következő versből kitűnik.

Hósea 12,5
sírt. Az angyal. V. ö. Gen. XXXII. 27. és Chul. 92a.
meg fogja találni. Isten Jákóbot Bét-Élnél.
ott fog szót váltani velünk. Mikor Isten Jákóbbal beszél, mintha utódaihoz is szólana.

Hósea 12,6
Az Örökkévaló, ez az Ő imádott neve. Ugyanaz most is, mint akkor. Amint meghallgatta Jákóbot, úgy fogja visszafogadni Izráelt; ezért „térj te vissza Istenedhez”.

Hósea 12,7
a szeretetet és a jogot őrizzed meg. Ez magába foglalja Hósea tanát. „Igazság” egymagában nem elég. Szeretetnek, embertársaink iránti kegyes jóindulatnak kell hozzájárulni a joghoz; és *az irgalomnak kell megelőznie azt.*

Hósea 12,8
Kanaán. Azaz, kereskedő. A próféta, miután felszólította a népet a megtérésre, visszatér a korabeli bűnökhöz. Izráel eszménye ma ugyanaz, mint Kanaáné – meggazdagodni. „Kanaánita” idővel azonos lett a „kalmárral”, mert a főniciai (azaz kanaáni) kereskedőknek a tisztességről alkotott fogalma nagyon alacsony volt.

Hósea 12,9
Efráim felelete. Dicsekszik gazdagságával, orcátlanul hangoztatja, hogy azt becsületesen szerezte – és, hogy ezt a néhány apró hibát, amelyet a vagyonszerzés módszerével elkövetett, nem lehet

bűnéül felróni. De nem veszi észre, hogy eltekintve a vagyonszerzés helytelen módjaitól, az ő anyagi javakba vetett hite, és megszerzésükre fordított minden gondja megvakította benne az erkölcsi és szellemi érzést. Izráel – kanaánita lett, és még csak nem is volt róla tudomása.

Hósea 12,10

Foglak én még sátrakba telepíteni. A sátor-élet a vadonban megpróbáltatás és kín volt, amellyel az Ígéret Földjén való letelepedést szívesen elcserélték. De a pusztai vándorélet egyúttal áldás is volt és a kinyilatkoztatás is ott történt; misztériumban és csodában vándoroltak, Isten jelenlétét mindíg érezték és sokszor tapasztalták segítségének megnyilvánulását.
A sátoros ünnep volt évenként az emlékeztető ezekre a csodálatos zarándok-tapasztalatokra (Horton). Izráelnek most vissza kell mennie a fogságba és fegyelmezését újra kell kezdenie, úgy mint akkor, amidőn kijött Egyiptomból.

Hósea 12,11

Hiába közvetítették a próféták az isteni akaratot. Látomásokban és hasonlatokban. Nem bírták Izráelt bűnbánatra bírni.

Hósea 12,12

Célzások a gileádi pogány kultuszra (Kimchi). Követték ugyanis a szomszédos transzjordániai Gileád gonosz példáját. Úgy látszik, ez az értelme; „Gileádban jogtalanság és hamisság uralkodik; démonoknak áldoznak, ezért oltáraik kőhalmazokként fognak majd heverni a mező barázdáin”. Azok, akik a bálványokat készítik, maguk is olyanokká lesznek, mint a bálványképek.

VIII. *B.* Vájjislach haftárája (A szefardoknál). Óbadja könyve.

Óbadja próféciája Edóm ellen irányul, az ellen a nép ellen, amely Ézsautól származik. Így függ össze a szidrával, megvilágítva a két fivér közötti ellentétet, melyről Jákób és Ézsau történetében olvastunk. Az edómiták elkeseredett ellenségeskedése Izráellel szemben azért különösen megbocsáthatatlan, mert hiszen közös eredetűek. A próféta példának említi, hogy milyen kegyetlenek voltak az edómiták Izráellel szemben pusztulása napján. Azonban eltekintve a testvérietlen viselkedés elítélésétől, a könyvnek még további jelentősége is van. Későbbi időkben más nemzetek játszották Edóm kegyetlen szerepét Izráellel szemben. Magyarázóink szerint Óbadja ezeket is ostorozza és Izráelnek ellensége feletti győzelmét hirdeti. A gonoszság hatalma sohasem tudja elpusztítani Izráelt, mert Izráel hite és az az igazság, mely benne foglaltatik, örök életű.

Óbadja 12,1

hallottunk. Jer. XLIX,7–12-ben e szöveg egy része ismétlődik.

Óbadja 12,3

Szívednek ádázata. Előbbi eredményei és az a meggyőződése, hogy nem mozdítható ki bevehetetlen állásából.
sziklaodukban. Edóm birtokában hegyes sáv volt Palesztinától délre. Sziklás völgyei termékenyek, idegenek részére nehezen megközelíthetők. Fővárosának, a csodálatos Petrának סלע az ezerbarlangú elzárt városnak romjai, megmaradtak mind a mai napig.
mondod szívedben. Mondja szívében. (Az Imit régi fordítása.)

Óbadja 12,4

Gőgösségük kihívja Isten haragját, haragszik Isten minden gőgösségért.

Óbadja 12,5

Az az értelme, hogy közönséges tolvajok és szőlő-szüretelők valamit meghagytak volna, de akik Edómot megtámadják, azok mindent el fognak pusztítani.

Óbadja 12,7

Nemcsak az ellenség, hanem saját jóbarátaik is ellenük fognak fordulni.

Óbadja 12,8

bölcseket Edómból. Edóm bölcsessége és ravaszsága köztudomású volt. Jób története is Edómban játszódott le.

Óbadja 12,9

Téman. Bizonyára Edóm északi része; de egész Edómra is alkalmazzák ezt a nevet.

Óbadja 12,10

De Edómnak legnagyobb kegyetlensége Jákób testvérével szemben: gonoszsága Jeruzsálem pusztulása idején. Ahelyett, hogy támogatta volna testvérét vagy legalább is tétlen maradt volna, Edóm résztvett Jeruzsálem lakóinak kifosztásában és lemészárlásában (Zsolt. CXXXVII,3).

Óbadja 12,11

olyan voltál, mint bármelyik közöttük. Mint irgalmatlan ellenségeink egyike. Rövid, de erős vád.

Óbadja 12,12

Nem kellett volna tétlenül nézned. Kárörömmel.
végzetnapját, szószerint: „idegenségét"; azaz, szokatlan sorsát.

Óbadja 12,15

Isten ítéletnapja. Isten győzelmes igazolása az ő népének kegyetlen ellenségeivel szemben.

Óbadja 12,16

megittasodtatok. Azaz: Izráel ivott a keserűség serlegéből.
olyanokká lesznek, mintha már nem is volnának. Ez a vers vád „a gyűlölet hirdetése" ellen, bárki hirdeti is azt, akár nemzetek, akár személyek. Azok, akik ápolják és gyakorolják a gyűlöletet, végül önmagukat pusztítják el!

Óbadja 12,17

birtokba veheti azok elhagyott birtokát. A végén Jákób háza semmit sem fog nélkülözni abból, ami jog szerint az övé. A „Moráséhem" héber kifejezés ritka: Izráel nemzeti és vallási értékei rendkívül becsesek.

Óbadja 12,19

Általánosan azt fejezi ki, hogy a száműzetésből visszatérők minden oldalon kibővült birtokokat fognak birtokukba venni.

Óbadja 12,20

Szefárádban. Valamilyen helység Babilóniában, vagy Kisázsiában. De Tárgum–Jonatán, és a későbbi zsidó írók Spanyolországot értik e néven, azért nevezik az ibériai félszigetről származó zsidókat szefardimnak.

Óbadja 12,21

fölszabadítók. Nagyobb dologról van itt szó, mint Izráel győzelmes igazolásáról. Mert nemcsak Izráel hatalmát jelenti az, ha a próféta a segítőket Cijón helyére felmenni látja, hanem Isten eszméinek győzelmét is. Nem lesz meg többé az az oktalan ellenségeskedés שנאת חנם nemzet és nemzet közt, ember és ember közt, amit Edóm tett magáévá. Az oktalan gyűlölet megszűntével az emberiség közelebb jut ahhoz az időhöz, amidőn majd „Istené lészen az uralkodás".

IX. Vájjéseb haftárája.
Ámosz II,6–III,8.

Ámosz, pásztor és szikomorus-fa-ültető, az Örökkévaló szellemének jelenlétét már akkor érezte, amidőn magános foglalkozását űzte Júda hegyei közt. Hóseának idősebb kortársa. Az első író-

próféta. A létezés legfőbb követelménye Ámosz részére az Igazság; ez neki, valamint követőinek is, az élet szentségét jelenti az egyén részére és az igazságosság győzelmét a világon. Igazság az alapja az egyéni és a nemzeti életnek. Nélküle minden egyéb pusztuláshoz vezet. Mert Isten igazságos. Ő a föld összes családjainak az Istene és valamennyiüket egyformán ítéli meg egymás iránti cselekedetük szerint. Az ember szívtelenségét emberekkel szemben Ámosz főbűnnek tekinti. Ami Izráelt illeti, Izráel Isten kiválasztott népe, de ez a nagy előjog nem jelent védelmet az isteni büntetés ellen, ha gonoszul cselekednek. Sőt, ellenkezőleg. Éppen azért, mert Izráel Isten népe, magasabb erkölcsi színvonalon kell élnie és annál nagyobb a vétke és a büntetése, ha eltér az igazság útjától.
Ámosz, miután ítéletet hirdetett a szomszédos népek felett az általános erkölcsi követelések meg nem tartása és barbár gaztettek elkövetése miatt, Izráel, az Északi Birodalom felé fordul és annak lakosságát ugyanazzal a mértékkel és ugyanazokkal a szavakkal elítéli, mint a pogányokat.

Ámosz II.

Ámosz 2,6
Izráel bűnei nem kevésbbé gyalázatosak. Vétkeznek az igazság, az irgalom és a tisztaság ellen.

Ámosz 2,6
Izráel három bűne és négy bűne miatt nem fordítom el. Azaz, nem hárítom el a büntetést. Három vagy négy – ez a kifejezés bizonytalan számot jelent és jellemzi Isten irgalmát. Az első, második, sőt harmadik véteknél is visszatartja Isten büntető kezét és várja, hogy a bűnös felhagyjon gonosz tetteivel. Csak a negyediknél ér véget hosszantűrése (Kimchi).
eladták ezüstért az igazat. Bűnösnek mondták ki az ártatlant megvesztegetés miatt; gazdag emberek rabszolgaságba adnak el tisztességes szegény embereket, akiknek egyetlen bűnük csak az, hogy adósak maradtak neki, néha csak egy pár saru értékével. Az ártatlan ember צדיק eladása kapcsolja össze József történetével, akit bölcseink הצדיק-nak neveznek, mert a gyűlölet és rágalmazás ártatlan áldozata volt.

Ámosz 2,7
akik a föld porára áhítoznak. Oly nagy a gazdagok és hatalmasok pénzsóvársága, hogy még a legkisebb birtokra is áhítoznak, ami még a szegényeké, még a porra is a szegény ember fején, amit magukra hintenek a gyász jeléül – fűzi hozzá gúnyosan a próféta.
az alázatos lelkűek útját összekuszálják. „Alázatos lelkeket kirabolnak” (Moffat). Az „út” szó itt az igazságot, az igaz utat jelenti. Elcsavarják azoknak a jogát, akik nagyon is gyengék ahhoz, hogy védekezzenek az ő ravaszságuk ellen.
együtt jár a bűn útján. Az emberi szenvedés iránti érzéketlenségükhöz hozzájárulnak kicsapongásaik. Fajtalanságuk undorító, kivetkőztek minden emberi szeméremből.
hogy megszentségtelenítsék szent Nevemet. Életükkel és cselekedeteikkel „chillul hasém”-et művelnek, Isten nevének a meggyalázását, – ami megbocsáthatatlan bűn; v. ö. Lev. XXII,32; Ezek. XX,9.14.

Ámosz 2,8
zálogba vett ruhákon. A szegények legszükségesebb dolgait szívtelen fényűzésükre használják vallási ünnepségeik alkalmából. A szegények ellen elkövetett bűnről lásd Exod. XXII,25 és Deut. XXIV,12–13.

Ámosz 2,9
az Emóritát. Ez a gyüjtőneve Palesztina régebbi lakosságának, mert az emoriták voltak a leghatalmasabbak a törzsek között. A próféta Izráel rettenetes hálátlanságára utal.

Ámosz 2,11
názireusokat. Az igaz és lelkes emberek a nemzet legdrágább értékei. A názir, aki fogadalmat tett, hogy tartózkodik a bortól (Num. VI,2–21), önuralomra törekedett és már maga az élete elítélte

korának mértéktelenségét. Ezért aljas módon szorongatták, hogy megszegje fogadalmát.

Ámosz 2,12

Ne prófétáljatok. Ezt Ámosz maga tapasztalta, VII,13.

Ámosz 2,13

Mint a szekér, amely túl van terhelve a terméssel, ingadozik terhe alatt, éppúgy a nép is, amely túl van terhelve bűnnel, nem kerülheti el bűnei következményeit. Az asszírok betöréseivel teljesült ez a jövendölés.

Ámosz III.

Ámosz 3,1

Izráel háza. Szószerint: Izráel fiai.

Ámosz 3,2

azért. A történelem legjelentősebb „azért"-je. Izráel Isten kiválasztottja. *Azért* Isten Izráeltől a jóságnak magasabb, nem pedig alacsonyabb fokát követeli és hibáit súlyosabban ítéli meg. Mennél magasabb a kiváltság, annál súlyosabb a felelősség! Mennél nagyobb a lehetőség, annál megbocsáthatatlanabb, ha kihasználását elmulasztják.

Ámosz 3,3

Ezek a versek mondják el, hogy milyen alapon akar Ámosz meghallgatásra találni.

Ámosz 3,3

A próféta azért beszélt, mert Isten ihlette őt. Isten és a próféta találkoztak ebben a szomorú feladatban.

Ámosz 3,4

A képek, amelyek a próféta előbbi foglalkozásából, a pusztai élet tapasztalataiból vétetnek, igen élénkek és hatásosak: megvilágítják az okot és a következményt. Ha az oroszlán üvöltését hallani a pusztában, ez azért van, mert zsákmányhoz jutott; a madár leesett, mert a hurok megfogta; a vészkürtöt megfújták a városban, mert az ellenség a kapunál van; éppen úgy, nem ok nélkül éri szerencsétlenség a népet.

Ámosz 3,7

annak titkát előbb ki nem nyilatkoztatta. Az őr, aki a toronyban, a város bejáratánál látja a támadásra induló csapatokat, kürtjelzést ad, s ez felriasztja és megrettenti a népet. Izráel nem hivatkozhatik arra, hogy hiányzott az intés. A próféta a hű őr a toronyban, aki meg akarja szabadítani népét a fenyegető bajoktól, midőn felszólítja a megtérésre. Azért beszél, mert Isten szelleme él benne és ellenállhatatlan szólásra kényszeríti.

Ámosz 3,8

ki ne hirdetné a próféta-igét? Hozzánk Isten hangja szól a Szentírás lapjairól; és ha mi figyelnők, megértenők és teljesítenők parancsait, „az Örökkévaló egész népe mind próféta lenne!" (v. ö. IV. Móz. XI,29).

X. Mikkéc haftárája.
I. Királyok k. III,15–IV,1.

Mind a szidrában, mind a haftárában királyoknak álmáról van szó; ez fontosabb közönséges emberek álmainál. A szidrában József fejti meg Egyiptom uralkodójának csodálatos álmát, de tudásának hatalmát alázatosan Istennek, minden bölcsesség forrásának tulajdonítja. A haftárában egész Izráel igazat ad a királynak abban a felismerésben, hogy a bölcsesség, mely az ifjú

uralkodónak jutott, Istentől ered. Az elhivatottság szellemében Salamon nem kért Istentől hosszú életet, gazdagságot vagy tiszteletet, hanem erőt, hogy másoknak szolgáljon, értelmes szívet állása kötelességeinek és követelményeinek teljesítéséhez, és hogy fejlessze annak a nagy népnek jólétét, amelynek sorsát a fiatal, tapasztalatlan emberek kezébe tette le Isten.

I. Kir. III.

I. Kir. 3,16
Salamon a bölcs bíró.

I. Kir. 3,16
két céda nő. Alattvalói legalacsonyabbjainak is megvolt a lehetősége, hogy odalépjenek a királyhoz ítéletet kérni.
céda. A szó azt is jelenti; „vendéglősnő” (Ralbag).

I. Kir. 3,18
nem volt velünk idegen. Senki, csak ők tudhatták az igazat. Ilyenféle esetben a bírónak nemcsak megfigyelőképességre, hanem rendkívüli leleményességre is volt szüksége.

I. Kir. 3,27
ez az anyja. Isteni hang בת קל csengett fülében és azt mondta: „*Ő* a gyermeknek anyja” (Tárgum–Jonatán, Talmud).

I. Kir. 3,28
hallotta… az ítéletet. Döntése azért volt helyes, mert éleslátásával felfogta az emberi természet ösztöneit, bölcs belátással beletekintett az emberi szív mélységeibe.
félve tisztelték a királyt. Tisztelték őt vagy félelem szállta meg a bűnösöket, a büntetés bizonyossága miatt.

I. Kir. IV.

I. Kir. 4,1
egész Izráel fölött. A bölcsesség isteni adományának ez a kifejtése megerősítette hatalmát egész Izráel felett. „Dávid utódjának lenni, nagy örökség volt, de még nagyobb felelősséggel járt. Salamon 18 éves volt, midőn trónra lépett. Az a tény, hogy ennek ellenére 40 évig fenntartotta uralmát a legnehezebb körülmények közt, magában is bizonyítja kiválóságát. Ha Dávid Izráelita Nemzetet teremtett, Salamon Izráelita Államot teremtett. Hatalmasan kiterjesztette Izráel szellemi területét. Ő vezette be Izráelt a nagy nemzetek sorába” (Cornill).

XI. Vájjiggas haftárája.
Ezekiél XXXVII,15–28.

Ezekiél, egy papnak fia, fiatalon Babilóniába kerül. Egyike volt azoknak az irányító szellemeknek, akik Izráel lelkét ébren tartották a kétségbeesés nehéz éveiben. Egy személyben pap és próféta is, szónok és író, a nemzet lelkesítője, és egyes emberek lelkipásztora. Tanításának jellemző sajátossága *az egyéni felelősség* különös hangsúlyozása. Ő a megtérés nagy prófétája és hirdeti az isteni megbocsátást azoknak, akik őszintén keresik Isten kegyelmét. „Ha a gonosz visszafordul az ő gonoszságától, amit elkövetett és azt teszi, ami jogos és igazságos, akkor meg fogja menteni lelkét.” Ha Izráel házának tagjai így megtisztulnak, Izráel újjáéled és szent nép lesz, amelynek körében Isten dicsősége fog lakozni.
Gyakrabban használja Ezekiél az allegóriát, a jelképet és a példázatot, mint minden más próféta,

hogy prédikációját kiszínezze. Ennek a fejezetnek első fele (1–14. versig) az ő látomása a „Száraz csontok Völgyéről”. A próféta látja a nemzet pusztulását, – szinte kialudtak az összes lángok a száműzetés kietlen telében – és azután a prófécia szelleme által látja az újjáéledt Izráelt, amint feltámad új életre és dicsőségre. A fejezet második felében (15–28. vers), amely a mi haftáránk anyaga, a próféta lefesti ennek a nemzeti újjáéledésnek folytatását azzal, hogy határozottan hirdeti, hogy a két királyság, Júda és József (az Északi Birodalom, vagy Izráel) újra egyesülni fog. Ezt jelképesen fejezi ki a két pálca egyesítésével; ez tükörképe annak a leírásnak, amely a szidrában van Józsefről és testvéreiről, akik sok évi elidegenedés után újra egyesültek.

Ezekiél XXXVII.

Ezekiél 37,16
A próféta szimbolikus cselekedeteinek az a célja, hogy a figyelmet szónoklatára terelje. Az egyik pálca arra való, hogy jelképezze Júda királyságát (két törzs); a másik pedig arra, hogy Izráel birodalmának (tíz törzs) jelképe legyen. Amint itt is, az utóbbi birodalmat gyakran nevezik Efráimnak (József két fia közül így hívták az egyiket).

Ezekiél 37,18
Az emberek kérdezik Ezekiél cselekvésének jelentőségét; ez a két királyság újra-egyesülése, amint Saul, Dávid és Salamon korában volt.

Ezekiél 37,23
Az eredmény nemcsak politikai szempontból új egyesülés, hanem szellemi újjáéledés is. Egyesült Júda Izráellel, – de egyesült az Istenhez való visszatérésben és az Ő Törvényének hűséges teljesítésében is. Ekkor megérdemlik az „Isten Népe” nevét.

Ezekiél 37,24
Dávid. Azaz, az eszményi uralkodó a jövendő királyságban; Dávidhoz hasonló király lesz a vezető a messiási időben.

Ezekiél 37,27
A Sechina שְׁכִינָה Isten mennyei jelenléte világosan közöttük lesz, ha hűek hivatásukhoz, mint egy Szent Nép. És így Izráel által fog Isten megnyilatkozni a nemzeteknek is.

XII. Vájjechi haftárája.
I. Kir. II,1–12.

I. Kir. II.

I. Kir. 2,1
A szidrában, haldokló ősatyánk maga köré gyüjti fiait, hozzájuk intézi utolsó intő és irányító szavait és „megáldja őket, mindegyiket a neki megfelelő áldás szerint”. A haftárában Dávid, érezvén halálát közeledni, megáldja fiát. Ezek a szavak az élet útját mutatják Izráel minden fia számára.

I. Kir. 2,5
Ábnér. Őt Jóáb orvul meggyilkolta; II. Sám. III,27.
Ámászával. Hasonlóan gyilkosság áldozata lett. II. Sám. XX,10.
háború vérontását a békességbe. Jóáb megbocsáthatatlan bűne az volt, hogy békében megbosszulta azt a vért, amelyet jogosan ontottak háború idején önvédelemből.

I. Kir. 2,6

Azért cselekedj a te bölcsességed szerint. Salamonnak nem kellett elhamarkodva cselekednie. Mindketten, híven természetükhöz, előbb vagy utóbb úgyis kiszolgáltatják magukat és így jogos okot adnak Salamonnak, hogy velük elbánjon.

I. Kir. 2,7

A haldokló király gyengéd hálával viseltetik a szeretetért, amelyet iránta tanusítanak.

I. Kir. 2,5

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a nehézséget, ami ezekben a versekben rejlik. Ellenszenves színben tüntetik fel Dávidot. Dávid fenkölt jellemének tisztelője nem tudja fájdalom nélkül olvasni, hogy ő ajkán és szívében bosszúval indul az Örökkévalóságba.
Van-e erre valami enyhítő körülmény vagy magyarázat? Dávid megbízza fiát, hogy hajtsa végre az isteni törvényeket. Aztán az a gondolat villant fel agyában, hogy ő a jog védője az országban és súlyosan vétkezett, amikor megengedte, hogy az a gyilkosság, amit Jóáb elkövetett, büntetlenül maradjon. Ez folt volt az ő uralkodásán és ez a tudat ránehezedett a halál órájában. Érezte, hogy, ha nincs látható igazság, egyenlő és pártatlan igazság a legmagasabb helyeken, nem maradhat szilárd a királyság.
Ki kell mondanunk a figyelmeztető szót: Bármilyen *állami okot* lehet is felhozni Dávid cselekvésének enyhítésére, ez mégsem követésre méltó tett a közönséges halandó számára. A kísértés, hogy bosszút álljunk, sohasem olyan alattomos, mint amikor magasröptű eszmék palástjába burkolózva jön; mintha pl. azt mondjuk, hogy az igazság érdekében történik, hogy kielégítjük bosszúvágyunkat. Az isteni parancs: „ne légy bosszúálló és ne légy haragtartó” (Lev. XIX,18) a legbiztosabb vezetőeszme a vezér és nép számára egyaránt.
Dávidnak egy másik Búcsúbeszéde is van (I. Krón. XXVIII és XXIX), ahol néhány fenköltebb tartalmú versben búcsúzik el fiától. Azt az ünnepélyes kötelezettséget rója fiára, hogy építse fel a templomot, aminek építését *ő maga* nem kezdhette el, és alázatossággal és hittel teli szép imában ajánlja fiát Izráel örök Istenének kegyébe. „Az én szívemben volt, hogy a nyugalom házát felépítsem az Örökkévaló szövetségládája számára… és elő is készítettem az építést. De Isten azt mondta nekem: nem fogsz házat építeni nevemnek, mert a háború embere vagy és vért ontottál… Tiéd ó Örökkévaló a nagyság, a hatalom és az ékesség és a győzelem és a fennség… minden Tőled ered… és a Te kezedből adtunk Neked. Mert jövevények vagyunk Te előtted és zsellérek, mint őseink mind: napjaink a földön olyanok, mint az árnyék és ott nincs maradandóság.”

XIII. Chanukka első szombatjának haftárája. Zekarja II,14–IV,7.

Zekarja egyike volt a száműzötteknek, akik visszatértek Babilóniából, midőn Cyrus 537-ben megengedte nekik, hogy visszatérjenek hazájukba. Prófétai tevékenységét körülbelül 17 évvel később kezdte meg. A bizonytalan gazdasági helyzet és a szomszédok ellenségeskedése bátortalanná tették a népet és régen abbahagyták a templom újjáépítési munkálatait.
Ebben az időpontban jelenik meg Zekarja próféta, felébreszti a népet tespedéséből és hirdeti nekik az isteni támogatást a templom újjáépítési munkájában és a nemzet újjáéledésében. „Nem hadsereggel és nem hatalommal, hanem szellememmel! Így szól az Örökkévaló, a Seregek Ura”, ez az ő hirdetése. Zekarja eme szavait az egész zsidó történelem jelszavának lehet tekinteni; ez az a jellegzetes prófétai jelmondata a makkabeusi ünnepnek, amely által Zekarja szelleme a zsinagógai imarendben kidomborodik. A makkabeusi események rövid összefoglalása is (lásd Chanukka második haftárájához szóló magyarázatok végén) mutatja, mennyire alkalmasak ezek a fejezetek, a megszentségtelenített templom újjászentelésének évfordulójára.

Zekarja II.

Zekarja 2,14
körödben lakozom. Az újraépült templom látható szimboluma által.

Zekarja 2,17
Némuljon el. Minden ellenséges erőfeszítés – most a szamaritánusok és más ellenfelek részéről és később minden emberi ellenszegülés Isten akaratával szemben – eredménytelen lesz.

Zekarja III.

Zekarja mondanivalóját főleg látomások alakjában tárja elénk. A haftára hátralevő részében drámai formában leírt látomások célja, hogy eloszlassák a nép nyomasztó aggodalmait.

Zekarja 3,1
Józsuát. Az első főpap a visszatérés után. Nagy része volt Zerubábellel, Júda helytartójával együtt a Második templom felépítésében. Zerubábel Jehojakin, Júda utolsó független királyának az unokája volt.
vádló angyal. Héberül: „szatán”, ki hamis vádakkal feketíti be a vádlottat. A vádló angyal megrágalmazza Józsuát és a népet, hogy bűnösök és éppen ezért nem méltók a templom újjáépítésére. Talán valamilyen hasonló érzés, amely eddigi törekvéseik eredménytelenségéből keletkezett, nyomasztóan hatott a népre. De a vádló angyalt visszautasítás érte; és a hazatért száműzöttek bizonyságot nyernek, hogy aggodalmuk alaptalan.

Zekarja 3,2
égő zsarátnok, ami megmaradt a régi tűzből. Nagy érték aki megmenekült a pusztulásból.

Zekarja 3,3
szennyes ruhába. Jelképe a nép bűnösségének, ami feltartóztatta a megváltás teljességét.

Zekarja 3,4
szólott. Az „angyal” szó hiányzik a héber szövegben.
a körülötte állókhoz. Tudniillik a szolgálattevő angyalokhoz, akiket úgy képzel el a próféta, hogy várnak rá.
Távolítsák el róla a szennyes ruhát. Ez jelképesen mutatja, hogy a nép bűne eltávolíttatott, bűnbocsánatot nyertek.

Zekarja 3,5
És én így szóltam. A tisztátlan papság eszméje elviselhetetlen a próféta szemében és szenvedélyesen követeli, hogy Józsua a tökéletes papi tisztaság jelvényeit viselje, hogy az egész nemzet egyhangú elismerése kísérje.
süveget. Vagy „fejdíszt”. Józsua ne csak lelkileg tisztuljon meg, hanem viselje a méltó főpapi öltözéket és a süveget, illetve fejdíszt, a főpapi méltóság külső jelvényeit is.

Zekarja 3,6
intette. Azaz, ünnepélyesen kijelentette neki.

Zekarja 3,7
Ha az én utaimon jársz. Ez a papság első feltétele, nemcsak a templomban, hanem a magánéletben is, hogy a pap őrizze meg az élet isteni követelményeit és mindíg tartsa szem előtt, hogy életét Isten szolgálatának kell szentelnie.
az itt állók. A szolgálattévő angyalok közt (4. v.) a Tárgum és Kimchi úgy értelmezik, hogy „a halál után”, és ezt célzásnak veszik a lélek halhatatlanságára.

Zekarja 3,8
társaid is. A segédkező papok.
jelentős emberek. Ki vannak jelölve Isten kegye által. A megújhodott papság az eljövendő Messiási Királyság záloga. Noha alázatos és szerény a templom kezdete, mégis záloga a becsületes megváltás teljesülésének.

sarjat. Rási szerint Zekarja itt Zerubábelre gondol, aki mint világi vezető Józsuával, az egyházi vezetővel tökéletesíteni fogja az újjászervezett államot. Az összevetés VI,12-vel megerősíti ezt a magyarázatot.

Zekarja 3,9

íme itt a kő. A templom fő- vagy záróköve.
egy kövön hét szó férőhely. Vagy szószerinti fordításban: „hét szem". Azaz, a Templom minden egyes kövén „hét szem" lesz, amely a különös éberség eszméjét fejezi ki, amellyel Isten az Ő Szentélye felett őrködni fog (Kimchi).
Ugyanez a magyarázó idézi apjának érdekes véleményét, hogy a hetes szám célzás lenne a zsidó újjáéledés korszakának, hét nagy vezetőjére: Józsua, Ezra, Nehemia, Zerubábel, Haggai, Zekarja, Maleaki.
én bevésem az írást. Amint a bevésett felirat teljessé teszi és ékesíti az építményt, épúgy Isten megnyugtatja a népet, hogy a Templom be lesz fejezve minden részletében (Kimchi).
Eltörlöm ennek az országnak bűnét. A bűn, a szomorúság és szenvedés fő okozója, meg fog szűnni az új Templom létesítésével.

Zekarja 3,10

meg fogja hívni minden ember. Az általános boldogság és biztonság képe.

Zekarja IV.

Egy másik látomás. A próféta gondolatban most Zerubábelhez fordul, akit meg kell erősítenie munkájában. Továbbá azt a gondolatot akarja kiemelni, hogy egyedül Isten a forrása minden világosságnak és hatalomnak.

Zekarja 4,2

lámpás. Amilyen a második Templomban állott.
hét-hét öntőcső. Más fordítás: „hét meg hét öntőcső". Vagy egyszerűen: „hét öntőcső". Mindegyik egy-egy mécseshez vitte a szükséges olajat.

Zekarja 4,3

két olajfa. Jelképezvén Józsuát és Zerubábelt, akik ki voltak jelölve a vallási, illetőleg politikai vezetésre és akik által a megkezdett munka be fog fejeződni: lásd a 12. verset (Kimchi).

Zekarja 4,6

Isten igéje ez. Isten felszólítása Zerubábelhez. Mint ahogy a lángok felett uralkodik egy láthatatlan erő, úgy áll Zerubábel és rábízott munkája mögött Isten láthatatlan szelleme és segítsége. Minden akadály el fog tűnni az útból; és dacára a nép ellenszegülésének és gúnyolódásának, amely eddig nehézségeket okozott, be fogja fejezni a Templom építését; „Nem hadsereggel és nem hatalommal, hanem szellememmel! Így szól az Örökkévaló, a Seregek Ura."

Zekarja 4,7

Ki vagy te, hegyóriás? Ismétli az előbbi gondolatot. Bármilyen akadály támadna is az ő útjában, le fogja győzni.
fel fogja tenni a szentély zárókövét. A nép örömujjongása közben, amidőn majd látják a befejezett Templomot.
Üdv, üdv! Azaz, Isten jóindulata és kegye nyugodjék rajta.

XIV. Chanukka második szombatjának haftárája. I. Kir. VII,40–50.

Chanukkához, a Második Templom újjászentelésének ünnepéhez illően ez a rész az Első Templom

berendezésének a leírását tartalmazza; továbbá (48–50. versek) a Szentély belsejének arany tárgyait, amelyeket Salamon fennhatósága alatt készítettek. Úgyszintén azoknak a felszentelt adományoknak a leírását, amelyeket atyja, Dávid, örökségül hagyott (50. vers).

I. Kir. VII.

I. Kir. 7,40

Hiram. Híres bronzműves, fia egy tirusi apának, aki szintén nagy művész volt, és egy izráelita anyának.

I. Kir. 7,44

És az egy víztartó réztengert. Egy nagy kerek tartály, tíz könyök (kb. 18 láb) átmérővel, és öt könyök (kb. 9 láb) mélységgel. Dúsan volt díszítve és 12 réztulok hátán nyugodott, amelyek közül 3–3 a négy világtáj mindegyikére nézett. Lásd e fejezet 23–26. verseit.

I. Kir. 7,46

A Jordán síkságában. Hiram a Jordán völgyében állította fel öntőműhelyét, azon a helyen, ahol alkalmas talajt (agyagföldet) talált az öntőformák számára.
Szukkoth és Cartan között. Szukkoth a folyó túlsó oldalán, Gadban volt. Cartan a Jordán nyugati oldalán volt, kb. 24 angol mérföldre a Holttengertől északra.

I. Kir. 7,47

A felhasznált bronztömeg olyan nagy volt, hogy nem is próbálták felmérni.

I. Kir. 7,49

a virágdíszeket. A lámpások virágalakú díszítéseit.
Hogy méltányolni tudjuk a Templom jelentőségét az ősi Izráel életében, tovább kell olvasnunk a Királyok első könyvének következő fejezetét, Salamon felszentelési imáját (ami Szukkoth ünnep első és nyolcadik napjainak haftárája); vagy még inkább a Templom újjászentelésének elbeszélését, amint azt a Makkabeusok első könyvében elmondja. Nincs szebb a hősiesség egész történetében vagy megragadóbb a vallások históriájában, mint az elbeszélés a maroknyi zsidó harcosról, akik készek voltak élni vagy dicső halált halni, hogy a kinyilatkoztatott igazság és a zsidó eszme ne vesszen el a pogány világban. Rövid kivonat a Makkabeusok könyvének első négy fejezetéből (Dr. Dercsényi Móric fordításában) legjobban megvilágítja azoknak a hősöknek e halhatatlan tetteit.
„Aztán írt a király [Antiochus] az ő egész birodalmának, hogy mindnyájan egyazon népbe tartoznak és hogy mindenki elhagyja az ő külön törvényeit. Valamennyi nép elfogadta, ahogy a király parancsolta. Izráel fiai közül szintén soknak tetszett az ő bálványimádása és áldoztak a bálványoknak és megszentségtelenítették a szombatot.
Megint küldött a király írott parancsot követei útján Jeruzsálembe és Júda többi városába, hogy kövessék az országuktól idegen hagyományokat, rekesszenek ki a templomból égőáldozatot, tömjénáldozatot és italáldozatot, szentségtelenítsék meg a szombatot meg az ünnepeket, fertőzzék meg a szentélyt és a szentségben élőket, építsenek pogány oltárokat, szent ligeteket, bálványokat, áldozzanak disznót és egyéb tisztátalan állatot. Felügyelőket is rendelt az egész nép fölé és meghagyta Júda városainak, hogy áldozzanak amúgy, városról városra.
„Bizony sokan sereglettek hozzájuk a népből, mind, aki elhagyta a törvényt. Gonoszságot míveltek az országban és rejtekbe szorították Izráelt, hol csak megbújhatott.”
„Júda városaiban köröskörül pogány oltárokat építettek és a házak ajtajában és a tereken tömjéneztek. Ami törvénykönyvet találtak, elszaggatták és tűzbe vetették. Akinél a frigy könyvét meglelték, aki a törvényt követte, azt a király ítélete halálra ítélte.”
„De sokan meg is keményítették szívüket, hogy nem esznek tisztátalant. Készen voltak inkább a halálra, mintsem hogy megfertőzzék magukat amaz étkekkel és megszegjék a szent frigyet; és meg is haltak. Nagy harag viharzott végig Izráelen.”
„Azokban a napokban támadt elé Mattathiász, János fia, ki Simeon fia volt vala, a jeruzsálemi Jojarib nemzetségből való pap. Modeïnben lakott. Öt fia volt neki: János, melléknevezetre Gaddisz;

Simon, más néven Thasszis; Júda, kit Makkábinak ismernek; Eleázár vagy Havaran; Jónátán vagy Szapfusz. Látta Mattathiász a sok istengyalázást, ami Júdában és Jeruzsálemben történt, és fölsóhajtott."
„És megszaggatta ruháit Mattathiász, megszaggatták ruháikat fiai, zsákot öltöttek magukra és gyászoltak keserűséggel."
„Ám megjelentek a király emberei, a hithagyásra kényszerítők. Modeïn városában, hogy áldozzanak lakói. Sokan álltak melléjük Izráel fiai közül. Mattathiász és az ő fiai szorosan összezárkóztak. Beszéltek neki a király emberei és így szóltak hozzája: Elüljáró, híresnevű nagy ember vagy ebben a városban. Melletted fiaid meg testvéreid. Jöjj ide mindenkinél előbb, tedd meg, amit a király parancsol, ahogy megtette valamennyi nemzet, Júda több fia, kivált, akik megmaradtak Jeruzsálemben: akkor barátjai közé fog sorolni a király téged és házad fiait, arany meg ezüst és tömérdek ajándék lesz kitüntetéstek. Megfelelt nekik Mattathiász, így szólt hangos szóval: Ha valamennyi népe birodalmának ráhallgat is a királyra, hogy kiki elszakadjon ősei vallásától, ha valamennyi rááll is az ő parancsolatjaira, én és az én fiaim és az én testvéreim a mi őseink rendelése szerint fogunk járni. Isten őrizzen, hogy elhagyjuk a törvényt és a parancsolatokat! A király törvényére nem hallgatunk, vallásunktól mi el nem térünk sem jobbra, sem balra."
„Ki is kiáltotta a városban kiáltó szóval: „Aki buzgólkodik a törvényért és állja a szövetséget, jöjjön utánam."
„Aztán hozzájuk gyülekezett a jámborok gyülekezete, Izráel fiainak nagy csoportja, mind, aki szívesen követi a törvényt. Odavonult hozzájuk mind, aki elmenekült az üldözés elől, és segítségükre szolgált nekik. Sereget alkottak és leverték a gonoszokat keserű mérgükben, le a törvénytagadókat zord haragjukban. A maradék elfutott az idegen népekhez, hogy megmentse életét."
„Hanem elközelgettek azok a napok, amikor Mattathiásznak meg kellett halnia…"
„Kiállott helyette fia, Júda, kit úgy hívtak, Makkábi, a Pöröly. Vele együtt mind a testvére és mind, aki az ő apjához csatlakozott, s örömmel harcolták Izráel harcát."
„Antiochos király, mikor meghallotta ezeket a híreket, felháborodott: parancsot küldött és egybeterelte birodalma minden hadi népét szerfölött hatalmas sereggé."
„Látta Júda és testvérei, hogy megsokasodtak a bajok, hogy a seregek az ő területükön táboroznak; megtudták mit parancsolt a király népük végső vesztére. Egyik is, másik is azt mondta a mellette állóhoz: „Gátoljuk meg népünk és szentélyünk kipusztítását!"
„Összegyűltek szent gyülekezetbe, hogy elkészüljenek a háborúra és imádkozzanak és könyörögjenek irgalomért meg könyörületért."
„Ezután Júda főembereket rendelt a nép fölé, minden ezres, százas, ötvenes, tizes csapat fölé egyet-egyet. Virradatra Júda és háromezer embere ott áll a síkon."
„Júda megfuvatta a kürtöket. Összecsaptak: szétmorzsolódtak a pogányok a síkon és futásnak eredtek."
„Nagy szabadulás lőn aznap Izráelnek."
„Júda és testvérei ekkor így szóltak: Íme, tönkrevertük ellenségeinket, menjünk föl, tisztítsuk meg és avassuk föl újra a szentélyt."
„Rendbe is állt az egész sereg és fölment Cijón hegyére. Látták, szentélyük puszta, kietlen; az áldozati oltár fertőzet, a kapukat tűz hamvasztotta, az udvaron fölburjánzott a gaz, akár az erdőben, vagy valamely hegyen, a melléktermek romokban hevernek. Megszaggatták ruháikat, jajveszékelésre fakadtak és hamut hintettek fejükre."
„Kiválasztott feddhetetlen tiszta papokat, kik a törvényért buzgólkodtak. Azok megtisztították a templomot és elhordatták amaz undok fertőzet köveit tisztátalan helyre. Szereztek nyers köveket, mint az írás kívánja, és új oltárt építettek, amilyen a régi volt. Megépítették az egész templomot, bensejét kijavították és az udvarokat is fölavatták. Újonnan elkészítették a szent szereket. Aztán beléállították a mécstartót a templomba, az égőáldozatnak, aztán a tömjénáldozatnak való oltárt, továbbá az asztalt. Áldoztak a tömjénáldozati oltáron és meggyujtották a mécstartó mécseit. Tündökölt a templom. Az asztalra kiraktak kenyeret és fölvonták a függönyöket. Tökéletesen rendbe tettek mindent, úgy amint akarták."

„Feltetszett a kilencedik hónap huszonötödik napjának hajnala. Kiszlev hava volt ez, a 148. esztendőben. Akkor áldoztak először a törvény szerint az új égőáldozati oltáron, mely most készült. Ugyanabban a hónapban és ugyanazon a napon, amelyen megszentségtelenítették a pogányok, avatták föl újra énekkel, citerával, hárfával és kymbalonnal. Az egész nép arcra borult, imádkozott és áldotta az eget, hogy jó végre segítette őket."
„Nyolc napig tartott az oltár avató ünnepe és örvendezve mutatták be égőáldozataikat és hálaadó hódolati áldozataikat. A templom homlokát fölékesítették aranykoszorúkkal és pajzsocskákkal. Felette nagy örömöt ült a nép, mert megszűnt a pogányság okozta szégyen. Elrendelték Júda és testvérei, az egész Izráel gyülekezete, hogy az oltáravatás napjait évről-évre megülik a maga idejében kiszlev 25. napjától számítva nyolc napon át örömmel és vígsággal."

XV. Rós-Chódes szombatjának haftárája. Jesája LXVI.

A Második Templom építkezése befejezése előtt áll, és a próféta a templom épületével és a benne lévő istentisztelettel összefüggő helytelen eszméket helyesbíti. Ellentétet mutat ki a hívő izraeliták és a hitehagyók között, akik bálványkultuszt űznek és pusztulásra vannak ítélve. A fejezet végén újra hangsúlyozza a megmaradt hívők győzelmét és az Egyisten általános elismerését. A 23. vers, melyben ez a remény így van kifejezve: „Újholdról újholdra eljön minden halandó, hogy leboruljon színem előtt" adta az impulzust bölcseinknek, hogy ezt a prófétai szakaszt jelöljék ki a szombatra eső rós-chódesre.

Jesája LXVI.

Jesája 66,1

miféle házat. Isten jelenlétét nem lehet egy helyre korlátozni („Íme az egek és az egek egei be nem foglalnak téged, hát még e ház, melyet építettem" I. Kir. VIII,27). A Templom célja volt, az embereket istenfélelemre és igazságosságra figyelmeztetni; s az áldozatok segítettek a hívőnek, távoltartani a gonosz gondolatokat és vágyakat a szívtől, és elégetni azokat, mint égőáldozatokat az oltáron (Kimchi). E feltételek nélkül a Templom nem lett volna alkalmas eszköz Isten dicsőítésére.

Jesája 66,2

mindezek. Azaz, ég és föld Isten szavára jöttek létre (Ábárbánel).
tekintek. Isten nem néz az épület külső díszességére vagy a benne folyó szépen kidolgozott szertartásokra, hanem az ájtatosok alázatos és őszinte jámborságára, akik akaratukat Istennek alávetik („aki buzgó az én igémre").

Jesája 66,3

aki ökröt vág áldozatul, olyan, mint aki embert öl. Szószerinti fordításban „ökör levágója, az ember megölője" stb. Ezt gyakran magyarázták olyan értelemben, hogy aki az előírt áldozatokat hozza, de nem komoly lelkülettel, az nem jobb, mint aki valamilyen rettenetes és csúnya kultuszon vesz részt, amelyhez emberáldozat is tartozik. De talán ilyen túlzást egy próféta sem engedhetett volna meg magának. Lehetséges, hogy a próféta azokra gondolt, akik külsőleg megtartották a zsidó kultuszt, de amellett hódoltak azoknak az alacsony pogány eszméknek is, amelyek megmaradtak az asszír hódítás utáni izráeliták közt (II. Kir. XVII,33 és köv.). Alig lehet elképzelni, hogy a perzsa hatóságok tűrték volna az olyan pogány kultuszokat, amelyek emberáldozatokkal jártak. Van olyan magyarázat, amely szerint מכה איש kifejezés csak azt jelenti „embert üt" (Ibn Ezra), nem pedig „embert öl". A héber מכה-tövet használják a botbüntetésnél (botütés, ostorütés), és talán a flagellánsokhoz hasonló kultusszal kapcsolatos ütéseket jelentett, amelyek sok titkos pogány szertartás kellékei voltak. A próféta eszerint azért panaszkodik, hogy az, aki egy ökröt áldoz Isten templomában, titokban mint flagelláns részt vesz valamilyen pogány misztikus kultuszban.

Jesája 66,4

az ő megcsúfolásukat. Mivel hogy ők – az elpártolók és makacs hitszegők – azt a cselekedetet *választották,* amely megcsúfol Engem (3. v.), Én *választok* nekik olyan szenvedést, amely megcsúfolja az ő reményeiket.

Jesája 66,5

A hűségeseknek szól, akiknek reményeit kigúnyolják ellenfeleik.

Jesája 66,5

testvéreitek. Azaz, a félig-meddig bálványimádó eretnekek.
kiközösítenek benneteket. Akik nem akarnak közösséget vállalni veletek (Cheyne).

Jesája 66,6

Riadalom. A próféta már hallani véli a gúnyolódók elleni ítélet eljövetelének zaját.

Jesája 66,7

A próféta újra kezdi vigasztalni a hitében erős közösséget. Noha most kinevetik őket ellenfeleik, mégis osztályrészük lesz: a lakosság megnövekedése (7. vers), béke és boldogság (12. v.).

Jesája 66,7

Cijón az anya, és a vers leírja lakosságának gyors szaporulatát, mivel mindenhonnan összesereglenek hűséges gyermekei.

Jesája 66,8

létrejöhet-e egy nemzet egy pillanat alatt? Hangsúlyozza a jelentékeny megnövekedés gyorsaságát.

Jesája 66,9

Az újjáépülés és mentés műve be lesz fejezve. Isten nem hagyja azt befejezetlenül.

Jesája 66,10

Felszólítás a visszahozott gyermekekhez, és azokhoz, akik még száműzetésben vannak, hogy örvendjenek Jeruzsálemmel.
akik eddig gyászoltátok. Mindazok, akik a száműzetésben vannak, és akik a visszatérés után nyomott hangulatban vannak, mivel reményeik Cijónban csak lassan valósulnak meg.

Jesája 66,11

Megmarad a kép Cijónról, mint anyáról.

Jesája 66,12

Béke és jólét özönlik Cijónba, mint egy folyó, amely elárasztja partjait.
térden dédelgetett gyermek. Folytatja a dajka képét az előbbi versből. A nemzetek lesznek az ő dajkáik.

Jesája 66,13

Mint férfit, akit anyja vigasztal. „Mint felnőtt férfi, aki hazajön sebekkel és fáradtsággal és vigaszt nyer anyjától.” (G. A. Smith.)

Jesája 66,14

csontjaitok virulnak. Testileg is új életerőt nyertek.

Jesája 66,15

A próféta visszatér az isteni ítélethez, amely az Ő gyűlölői ellen készül.

Jesája 66,17

Ismételt célzás az eretnekek bálványimádására.
kertekben. Azaz, részt vesznek az undok szertartásokban, amelyek gyakran folytak ott (Jezs. LXV,3).
szentelgetik és tisztogatják magukat. Gúnyos kifejezés azokra, akik készülnek pogány ritusaikra (Kimchi).

a középen álló alak körül. A masszoréták אחת-t, nőnemű alakot olvasnak. A célzás tehát az Ásérára vonatkozik, amely szentelt élő-fákból, vagy facölöpökből állt, amelyeket egy kertbe helyeztek egy bálvány-oltár mellé. Ha úgy olvasnák a szót, ahogy írva van, אחד-nak, akkor a célzás a papra vonatkoznék, aki az imádkozók csoportját vezeti.
egér húsát. Az egér húsa más „undok dolgokkal" pogány misztikus kultuszokban szentelt étel gyanánt szerepelt.

Jesája 66,19
csodajelet adok reájuk. T. i. a nemzetekre, az ítélet és megtorlás hatalmas műve által. Azok a népek, amelyek túlélik majd, elmennek távoli országokba Isten nevét, nagyságát és dicsőségét hirdetni.
Tarsisba. Tartessus városa, a későbbi Spanyolországban.
Pulba és Lydiába: Valószínűleg Észak-Afrikában.
Görögországba. Héberül: Javan.

Jesája 66,20
Ezekre a távoli népekre olyan nagy benyomást tesz, amit hallanak, hogy Jeruzsálembe hozzák az összes izráelitákat akik közöttük laknak és pedig a magasztos körülményekhez illő módon.

Jesája 66,21
azok közül is fogok válogatni papokat és levitákat. A megtért nemzetek közül, akik hozzák és a zsidók közül, akik visszahozatnak, veszek egyéneket, akik támogatják a papokat és levitákat szolgálatukban (Kimchi). Ez a gondolat teljesen egyezik Jesája egyetemes gondolkodásával.

Jesája 66,22
Ebben az új és jobb világrendben Izráel népe és befolyása örökre fenn fog maradni és Izráel küldetésének teljesülésére fog vezetni, azaz az Egyisten általános imádatára és arra, hogy Jeruzsálem az emberiség vallási fővárosa lesz.

Jesája 66,23
minden újholdról újholdra… Azaz, minden újholdkor és szombaton.

Jesája 66,24
Új áttekintés a gonosz elleni harcról és annak végső vereségéről, ami által a fenti nagy cél megvalósul. Delitzsch Ferenc kimutatja, hogy ez ugyanaz a gondolat, amely Jesája második részében több helyen ismétlődik „nincsen béke a gonoszok számára" (XLVIII,22 és LVII,21). Ez a kép, hogy „a féreg, amely azokat emészti, nem pusztul el és a tűz, mely azokat égeti, nem alszik ki", szimbolikusan mutatja a maradandó lelkiismeretfurdalást, mely a gonosztevő lelkét gyötri. Annak a tudata, hogy mindenki előtt világos lesz, („elvonulnak, látni fogják"), gátló erkölcsi befolyást fog gyakorolni. Ez egyik tényező lesz a nagy cél elérésében, (az egy igaz Isten általános imádatában), amint le van írva az előbbi versben.
odajárul. A hívők.
Régi zsidó szokás szerint a 23. verset újra olvassák a 24. után, hogy a könyvet (melynek ez az utolsó fejezete) a vigasz és a bátorítás szavaival fejezzék be. Hasonló szándék érvényesül Maleáki, Écha és Kohelet befejezésénél. Ezeknél is megismétlik az utolsóelőtti verset az utolsó vers után.

XVI. Machar-Chódes haftárája.
I. Sám. XX,18–42.

Alig van a zsidó történelemben jellemesebb és rokonszenvesebb egyéniség Jónathánnál. Ő valóban „tökéletes lovag" volt, a lovagiasság igazi mintaképe. Bölcseink előtt örök időkre ő maradt az érdektelen, önzetlen barát mintaképe (Atyák mondásai, V,17). Jellemének nagysága megnyilvánul vergődő küzdelmében, apja iránti hűsége és Dávid iránti szeretete között. Jónathánra hárul az a

rendkívül súlyos feladat, hogy összeegyeztesse apja iránti kötelességét, barátja iránti odaadásával. De egyikben sem bukott meg. Saullal szemben szerető fiú és hűséges tiszt volt; és „az irígységnek a legkisebb felhője sem homályosította el az ő csodálatát a nagy harcos iránt, Izráel nagy dalnoka iránt, aki később őt elhomályosította" (Jowett). A fejezet bevezető eseménye *Machar Chódes*-kor (újhold előtti napon) történt és ez bölcseinket arra ösztönözte, hogy Jónathán barátságának és önzetlenségének elbeszélését a rós-chódes előtti szombat haftárájául jelöljék ki.
Saul, aki félig őrült lett féltékenységből Dávid növekedő népszerűsége miatt, el akarja őt pusztítani. Dávid Jónathánra bízza életét, aki eleinte nem akar rosszat feltételezni atyjáról. De aztán elhatározza, hogy kifürkészi atyja szándékát és figyelmezteti Dávidot.

I. Sám. XX.

I. Sám. 20,18
újhold. Régente az újholdat fontos ünnepként ünnepelték.

I. Sám. 20,19
az emlékezetes esemény napján. Szószerint, „a tett napján". Bizonyára célzás arra az esetre, amikor Jónathán közbelépett Saulnál Dávid életéért (XIX,2–4).

I. Sám. 20,20
nyilat. Ez mutatja, hogy az íjászat elterjedt sport volt a régi Izráelben.

I. Sám. 20,23
az Örökkévaló a tanú köztem és közted. Esküvel megerősített szövetség van közöttünk.

I. Sám. 20,26
nem tiszta. A békeáldozatból nem ehetett az, aki nem volt vallási szempontból tiszta (III. Móz. VII,20 és köv.).

I. Sám. 20,30
Te… fia. Vagy: Te lázadó, elvetemült asszonynak a fia.

I. Sám. 20,34
búsult Dávid miatt. Nem maga miatt búsult, hanem azért, mert barátját megsértették az egész udvar előtt.

I. Sám. 20,41
túltett rajta. T. i. sírásban. A barátjától való elválás gondolata lesujtotta őt.

I. Sám. 20,42
Menj békességgel. Jónathán vigasztalja Dávidot, amennyiben biztosítja őt rendíthetetlen szeretetéről és odaadásáról. Saul erőszakossága gyilkos dühöngéssé válik – 85 papot megölet, mert kenyeret adtak Dávidnak, aki menekülése közben megéhezett. Ha Jónathán a búcsú pillanatában arra gondolt volna, hogy barátjának néhány cipó kenyeret adjon, ez a tömeggyilkosság nem történt volna meg (Talmud). Amidőn bekövetkezett a tragikus végzet és Saul és Jónathán meghaltak népükért, Dávid megsiratta őket az irodalom legszebb elégiájában (II. Sám. I,19–27).
„A dísz, oh Izráel, magaslatidon megölve! Mint estek el a vitézek! Ne jelentsétek Gátban, hírül ne adjátok Askelon utcáin, hogy ne örvendjenek a filiszteusok lányai, ne ujjongjanak a körülmetéletlenek lányai! Gilboa hegyei, se harmat, se eső ne legyen rajtatok, se termékeny mezőség; mert ott vettetett el a vitézek pajzsa, Saulnak pajzsa nem kenve olajjal. Elesettek vérétől, vitézek zsírjától Jónathán íja nem hátrált meg és Saulnak kardja üresen nem tért vissza. Saul és Jónathán a szeretnivalók és kedvesek életükben még holtukban sem váltak el; sasoknál gyorsabbak voltak, oroszlánoknál bátrabbak. Izráel leányai, Saul fölött sírjatok, aki öltöztetett titeket bíborba és gyönyörűségbe, aki juttatott arany ékességet öltözéktekre. Mint estek el a vitézek a harc közepette! Jónathán, magaslatidon megölve! Búban vagyunk miattad, testvérem Jónathán, kedves voltál nekem nagyon, csodásabb volt nekem szereteted, asszonyok szereteténél. Mint estek el a vitézek és

odavesztek a harc fegyveri!”
Ha Dávid és Jónathán példájához még hozzáfűzzük két asszonynak, Rúthnak és Naominak benső barátságát (Rúth I,16–17: „Mert ahova te mégy, megyek én is, ahol te meghálsz, hálok meg én is; néped az én népem, istened az én istenem, ahol meghalsz te, ott halok meg én is, és ott akarok temetve lenni én is. Úgy tegyen velem az Örökkévaló és úgy folytassa, csak a halál választ el engem tőled.”), megállapíthatjuk, hogy a Biblia az igaz barátságnak is a legkifejezőbb műve.

MÓZES MÁSODIK KÖNYVÉNEK HAFTÁRÁI (JEGYZETEK) • EXODUS

A HAFTÁRA ÁLDÁSOK

A haftára felolvasása előtt és utána mondandó áldások.

A haftára előtt.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki kiválasztotta az üdvöt hirdető prófétákat és kedvet talált szavaikban, melyeket igaz meggyőződésben hirdettek.
Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, aki kedvet talál a tanban, Mózes szolgáján, Izráel népén és az igazság és jámborság prófétáiban.

A haftára után.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, örökkévalóság kősziklája, ki igazságos minden nemzedék iránt, hűséges Isten, ki szól és cselekszik, igét mond és megvalósítja azt, kinek minden igéje igaz való.
Bizodalmunk Benned és szent igédben erős, mivel egy azok közül üresen vissza nem kerül, mert Te hűséges és irgalmas Király vagy; dícsértessél Örökkévaló Hatalmas Isten, aki hűséges minden szavában.
Gyakorolj kegyelmet Cijónnal, mert az életünk otthona, s a szomorú lelkűnek szerezz segítséget mielőbb a mi napjainkban; dicsértessél Örökkévaló, ki megörvendezteti Cijónt fiaival.
Örvendeztess meg minket Örökkévaló Istenünk szolgád Élijáhu próféta által és Dávid fölkented uralmával, jöjjön mielőbb, hogy fölujjongjon szívünk, trónján ne üljön többé idegen és ne bitorolják többé mások dicsőségét, mivel szent Nevedre esküdtél, hogy nem alszik ki mécsvilága soha; dícsértessél Örökkévaló, Dávid védőpajzsa.
A Tóráért, az istenszolgálatért, a prófétákért, ezen szombatnapért, miket nekünk adtál Örökkévaló Istenünk szentségül, díszül, dicsőségül, mindezért hálát mondunk Neked Örökkévaló Istenünk és áldunk Téged, legyen áldva a neved minden élő ajkán, mindörökig; dícsértessél Örökkévaló, ki megszenteled a Szombatot.

I. *A)* Semóth haftárája. (Askenáz ritus szerint.) Jesája XXVII,6–XXVIII,13 és XXIX,22–23.

A haftára (szószerint „befejezés”): felolvasás a prófétai könyvekből közvetlenül a tórafelolvasás után. Már jóval a második szentély pusztulása előtt kifejlődött az a szokás, hogy szombatokon, bőjt- és ünnepnapokon a tórafelolvasást befejezték az Első próféták (Józsua, Birák, Sámuel I. és II., Királyok I. és II. könyvei) vagy az Utolsó próféták (Jesája, Jeremiás, Ezekiél, a Tizenkét „kis” próféta könyve) valamely részletének felolvasásával. Nincsen történeti adatunk a prófétai olvasmányok bevezetésének időpontjáról.
Egy középkori író (a 14-ik századbeli Abudarham) azt hiszi, hogy Antiochus Epiphanes (168 ante) halálbüntetés terhe mellett megtiltotta a Tóra felolvasását. Az írástudók ezért megállapítottak egy-egy prófétai szövegrészt, mely a tóraszakasznak némileg megfelelt, hogy azt felolvassák. De bármi volt is a haftára-olvasás eredete, mindenesetre van bizonyos hasonlatosság, formai vagy tartalmi szempontból a Tóra hetiszakasza és a hozzátartozó haftára között. És ha nincs is az egész haftárának mindíg szoros összefüggése a Tóra hetiszakaszával, kiegészíti a tanítását, amennyiben az imádkozóval a vigasz és a remény prófétai megnyilatkozását közli.
Jesája, Ámóc fia Jeruzsálemben született. Valószínűleg előkelő családból származott. A hagyomány szerint unokaöccse volt Ámácjának, Júda királyának. A királyi udvarban is nagy tekintélynek örvendett, amint azt könyvéből is láthatjuk. Prófétai működése kb. négy évtizedet ölel fel (740–700 ante). Júda királyságának legmozgalmasabb és legválságosabb évtizedei ezek. Ebben a korszakban éri el Assziria hatalmának tetőfokát. Egymásután hódítja meg a szomszédos államokat: Szíria 732-ben kerül teljesen Assziria fennhatósága alá, 721-ben pedig Izráel, – Júda testvér-állama, – jut hasonló sorsra. Két évtized mulva, 702 körül Júdát is csak isteni csoda mentette meg a pusztulástól. Izráel királyságának bukása után Júda lett az istenhit egyetlen képviselője és letéteményese; ennek a kicsiny államnak, illetve lakosainak sorsától függött az Egyisten eszméjének fennmaradása. A bel- és külpolitikai zavaroknak, a szellemi vajudásnak ebben a korszakában hirdette Jesája a zsidó nép előtt Isten szentségét, mindenhatóságát és uralmát. („Szent, szent, szent az Örökkévaló, a Seregek Ura, az egész föld telve van fenségével”). Szenvedélyes hévvel törekedett népe szívébe átültetni Istenbe és a Gondviselésbe vetett hitét és a történelem válságait az isteni vezetés és igazságszolgáltatás megvilágításában tárta eléjük. Igyekezete éles ellentétbe hozta őt a háborús párttal. Egész életén át engesztelhetetlen ellenfele maradt a felületes „hazafiaknak” és az opportunista politikusoknak. A hagyomány szerint a pogány reakció idején, Menásse király uralkodása alatt, mártir-halált halt. Halálával egyébként egy pszeudepigraf munka, „Jesája mártiriuma” foglalkozik.
Jesája próféta egyaránt nagy gondolataiban és cselekedeteiben. A legmélyebb vallási élményeit párját ritkító ember- és tárgyismerettel egyesítette. Stílusában is visszatükröződik fejedelmi egyénisége. Szavai telve vannak erővel és pátosszal, a magasztos stílus mestereként emelkedik ki a világirodalomban. Erkölcsi szenvedélye a világ egyik legnagyobb szónokává teszi.
A szidra és a haftára közti összefüggés világos. Izráel szenvedett Egyiptomban, de Izráel elnyomói megkapták méltó büntetésüket; Izráel szenvedései Jesája napjaiban csekélyek ahhoz képest, ami ellenségeire vár. Izráel Egyiptomban a rabszolgaság évszázadai alatt már egészen elfásult a megváltás elhúzódása miatt, elfáradt Mózes és Áron tárgyalásai alatt; Jesája korában is kigúnyolták a prófétai tanítás unalmas egyformaságát és kételkedni kezdtek az isteni ígéret beteljesülésében. Az egyiptomi felszabadulás megmutatja, hogy végül az igazság győzedelmeskedik a világegyetemben; a késői korok emberei is meg fogják látni, hogy Isten keze igazgatja a világot és hogy senki sem állhat ellen Isten rendelkezéseinek.

Jesája XXVII.

Jesája 27,6

megtelik a világ színe gyümölccsel. Izráel majd megmenekül és megmenti a világot. A próféta arról

álmodik, hogy Izráel kimagasló példa lesz a többi nemzetek számára; mint Jes. II,2 és köv. (Ennek párhuzama Micha IV,1 és köv.)

Jesája 27,8

bűnrovásának mértéke szerint. Az Imit régi fordítása szerint: „Mértékletesen". Bűneinek megfelelően, de irgalmasan, mérsékelve. Ez az ige csak itt fordul elő és kétségtelenül a סאה mértékegységet jelentő főnévvel van összefüggésben.
száműzetést róva reá. Célzás Szamáriára, Izráelnek, az Északi Birodalomnak fővárosára (Ibn Ezra).
a keleti szélvihar. Az asszirokra vonatkozik, akik Izráelt elfoglalják, Szamáriát elpusztítják, az ország lakóit pedig fogságba viszik.

Jesája 27,9

Tehát. Isten csak száműzi, de nem pusztítja el Izráelt, a visszatérés még lehetséges. Izráel hagyjon fel a bálványimádással és Isten megbocsátja bűneit.
Jákób. Izráel költői neve.
akkor lesz meg bűne eltűntetésének minden eredménye. A bűnbánat cselekedetei, amelyek a versnek második felében következnek, Izráel számára adandó bűnbocsánatnak feltételei és egyúttal eredményei és „gyümölcsei" is.
a bálványligetek és a napimádó bálványoszlopok. Az *ásérákról* szólottunk Ex. XXXIV,13-hoz szóló magyarázatban. A *chamman* többször előfordul a Szentírásban az *ásérával* vagy más bálványkultusszal összefüggő tárgyakkal kapcsolatban (V. ö. Jes. XVII,8; XXVI,30; II. Krón. XIV,4; XXXIV,4.7).

Jesája 27,10

Bűnbánat hozhat bűnbocsánatot, de nem jelent a büntetéstől való megmenekülést. A „magános város", Jeruzsálem, cserbenhagyatott és elhagyatott, utcáin fű és bozót nő, borjak legelőhelye és tüzelőt kereső szegény emberek prédája. „Nem értelmes nép ők". A büntetés száműzetés formájában elkerülhetetlenül be fog következni.

Jesája 27,12

De vissza fognak térni a száműzetésből mindazok, akik szétszórva élnek távoli országokban, Asszíriában és Egyiptomban.

Jesája 27,12

azon a napon. A megváltás napján; lásd a haftára első versét és a XXVII. fejezet 1. versét.
cséplést végez. A חבט tő a Tórában olajbogyó leverését jelenti (Deut. XXIV,20). Ennek alapján Rási az olajbogyó lerázásával hozza összefüggésbe az itteni helyet is, de maga Jesája XXVIII,27-ben cséplés értelmében használja ezt az igét. Hasonló értelemben fordul még elő Bir. VI,11; Rúth II,17-ben.
egyenként. Olyan gondos szeretettel minden egyes izraelita iránt, hogy egy lélek sem fog elveszni.

Jesája 27,13

kürtön. Héberül: *sófár.* De még azokat is, akik elveszettnek látszanak, akik Asszíria távoli sarkaiba vagy Egyiptom rejtett helységeibe kerültek, összegyűjti Isten. Ez a vers a Rós-hásána muszaf-imájában *(sófróth)* joggal kapott helyet.

Jesája XXVIII.

Ezt a vádat, amely Izráel, az Északi Birodalom fővárosa, Szamária nemességének fényűzése és kicsapongásai ellen irányul csak 722 előtt mondhatta el a próféta, mielőtt az asszírok Szamáriát elfoglalták (722). Júdeában egy hatalmas párt azt kívánta, hogy kössenek szövetséget Egyiptommal és forduljanak Asszíria ellen. Ez ellen a céltalan és a végpusztulást jelentő szövetségkötés ellen Jesája minden erejével küzdött.

Jesája 28,1

büszke koronája. Szamária rendkívül erős és szép város volt. Gazdag völgy felett emelkedő magaslaton feküdt. Egy részeg ember fején levő virágkoszorúval hasonlítja itt össze. A virág hordozója részeg és a virág hervad (Skinner).

Jesája 28,2

erős és hatalmas. Azaz, az eljövendő asszir betörés, amely hatalmas viharral és vízáradattal van itt összehasonlítva.

Jesája 28,4

mint a korán érő füge. Csemege, amit mohón megkívánnak és megesznek. Oly mohón veti rá magát az ellenség Szamáriára (Kimchi).

Jesája 28,5

dicső koronája. Jesája bajt jósol de sohasem mulasztja el, hogy vigaszt ne nyujtson. Szamária el fog esni; de Izráelnek hűséges és Istenben bízó maradéka túl fogja élni a vihart és Isten lesz számukra a „dicsőség koronája".

Jesája 28,6

az ítélet szelleme. Izráel hűséges maradéka számára Isten lesz az erkölcsi jog forrása és az erő forrása, hogy ellenállhasson az ellenségnek, amely betör a már majdnem elfoglalt város kapuján.

Jesája 28,7

Ámde ők még mindíg. A próféta most Szamáriától Jeruzsálem felé fordul, és úgy találja, hogy az uralkodóréteg Jeruzsálemben épp olyan, mint Szamáriában. Vajjon nem fog Jeruzsálem, illetve Júda is Szamária sorsára jutni, ha ő is süket marad Isten hangjára?
tévednek a látásban… ítéletben. Erkölcsi leromlásuk következtében a prófétáikból is hiányzik a képesség, hogy megértsék saját látomásaik valóságos jelentését vagy, hogy megértsék és közvetítsék nagy elődeik tanításait. A papok, akiknek pedig szolgálatuk közben tilos bort vagy részegítő italt inni, ugyanabból az okból gyenge és határozatlan vezetők lettek.

Jesája 28,8

minden asztal. Ez a vers vagy képletes leírása a nemzeti szellem és lelkiismeret hanyatlásának (Kay), vagy „egy tényleges estély leírása, amelyen papok, 'próféták' és nemesek mulatoztak. Amidőn az orgia tetőpontján van, Jesája belép és kifejezi undorát, melyet a visszataszító jelenettel szemben érez" (Skinner).

Jesája 28,9

Kit lehet így tanítani. Az Imit régi fordítása: „Kit tanít ő tudásra". A mulatozók, akik zokon veszik a próféta egyhangú, részükre naivnak látszó tanításait, kigúnyolják Jesáját serlegeik mellett. „Gyerekeknek néz ő bennünket, hogy nekünk ezeket a sekélyes dolgokat újra meg újra elmondja."

Jesája 28,10

parancsra parancs. Héberül: *cáv lacáv,…káv lakáv.* A héber szavak szándékosan egyszótagúak és rímelnek. Ilyen szövegekkel szokták a gyermekeket tanítani. Szerintük a próféta fölöslegesen ismétli ezeket a tanításokat. Úgysem győzi meg őket.

Jesája 28,11

idegen ajakkal. Jesája válasza; ti gúnyszavakat dadogtok; Isten nemsokára „asszír nyelven" fog veletek beszélni. A könyörtelen hódító kemény, rövid szavaival fog benneteket megismertetni és ez lesz méltó büntetéstek.

Jesája 28,12

aki kijelentette néki. Isten megjelölte a nemzet békéjének és gyógyulásának útját; de Júda politikusai tovább is csak bajt szereznek a szenvedő népnek, amennyiben Egyiptommal akarnak szövetkezni (Dummelow).
a lankadónak. A nép egyszerű fiainak, akik minden háborúban az első csapásokat kapják.

Jesája 28,13

parancsra parancs. Drágán fogják megfizetni, hogy a próféta szavait kigúnyolták és tanításainak hátat fordítottak. Isten megfelelő büntetéssel fogja őket sújtani. Parancsot parancs után fognak kapni. Büntetés büntetés után fogja érni őket, a bűneikkel egyenértékű büntetés lesz osztályrészük és teljesen reménytelen lesz helyzetük.

Jesája XXIX.

22–23.

De a prófétai hirdetések nem végződhetnek a reménytelenség ecsetelésével אין מסיימין בפורענותא (v. ö. Berák 31a és Tosz. s. v. שכן). Ezek a versek visszapillantanak Izráel őstörténetére; előretekintenek a jövőbe, az újjáéledés korszakába, amidőn majd a nép egész lelkével és odaadásával fog hódoló tisztelettel szolgálni „Jákób Szentjének és Izráel Istenének”.

I. *B)* Semóth haftárája. (Szefárd ritus szerint.) Jeremiás I,1–II,3.

A szefárdok helyesen választották haftárául Jeremiás prófétai avatásáról szóló részleteket ahhoz a szidrához, amely Mózes prófétai avatását mondja el; közös vonásuk a túlzott szerénység és habozás a roppant nagy, szinte emberfeletti feladat átvételénél, amelyet az Ég számukra kijelölt. A haftára befejező versei (II,2–3) költői visszatekintést nyujtanak a pusztai vándorlásra, de más mozzanatokat emelnek ki, mint a szidra.

Jeremiás papi családból származik, i. e. 650 körül született. Prófétai hivatását Jósia király uralkodásának 13. évében kezdte meg (626/27). Megérte Ninive bukását és az asszír világbirodalom pusztulását 612-ben; Jósia, Júda igazságos királyának a halálát 609-ben; és megélte Jeruzsálem két ostromát 598-ban és 587-ben, a zsidó állam ekkori pusztulásával és a nép nagyrészének deportálásával „Babilónia folyóihoz”. Utoljára Egyiptomban találkozunk vele, ahova az asszírok elől menekülő zsidók magukkal vitték őt; a zsidó legenda szerint Nebukadnecár, midőn Egyiptomot elfoglalta, magával vitte Babilóniába. Más hagyományok szerint (P. Epiphanius, De vitis prophetarum 8) saját népe megkövezte Daphneban. Majdnem mindvégig egyedül állott nézeteivel egész nemzetével szemben. Noha visszavonuló és félénk természetű volt, az isteni küldetést félelem nélkül hirdette az uralkodók, a nemesek, a papok és a nép előtt egyaránt.

Jeremiás szellemi örököse a nagy prófétáknak, akik előtte éltek. Egyesíti magában Hósea gyengédségét, Ámosz rettenthetetlenségével és Jesája komor fenségével. Épúgy mint azok, ő is mindenekelőtt a megtérés hirdetője; istenítélettel fenyegeti őket és ugyanakkor az újjáéledés ígéretét csillogtatja előttük. De még legsötétebb pillanataiban, amidőn nagyon kétségbeesik a zsidó állam jövője miatt, akkor sem hagyja el Istenbe vetett hite és bizalma. „Ha elveszett is minden, térj meg Istenedhez teljes hittel, az Ő szeretete újjáéleszt benneteket”. Jeremiás szerint a vallás a lélek legmélyebb élménye, egyéni kapcsolat az ember és Alkotója közt. Olyan kapcsolat, amely nem lazulhat meg a boldogság napjaiban és a nemzeti gyász súlyos pillanataiban még jobban elmélyül. „Izráel története Ábrahám vándorlásával kezdődik az Euphratesztől a Jordánhoz; klasszikus korszaka bezárul a száműzöttek kényszervándorlásával a Jordántól vissza az Euphrateszhez. Ha Izráel csak olyan faj lett volna, mint a többiek, sohasem élhette volna túl azt a rettenetes összeomlást és elpusztult volna a babilóniai száműzetésben” (Cornill). Hogy nem tűnt el, az két ember tevékenységének volt köszönhető: Jeremiásnak és tanítványának Ezekiélnek. Jeremiás üzenete a babilóniai fogságban sínylődő kétségbeesett testvéreihez: „És keressétek azon város békéjét, ahova számkivetettek benneteket és imádkozzatok érte az Örökkévalóhoz; mert az ő békéjében lesz számotokra is béke”, nagy hatással volt a zsidóság történetének további évezredeire.

Jeremiás I.

Jeremiás 1,1

Hilkijáhu. Nem azonos Hilkija főpappal, aki Jósia reformjaival kapcsolatban (II. Kir. XXII,8 stb.) szerepel.
Ánathóthbeli. Négy mérföldnyire Jeruzsálemtől észak-keletre.

Jeremiás 1,2

Jósijáhunak. I. e. 640–609 között uralkodott. Lerombolta a bálványoltárokat, kiirtotta a bálványimádást és erkölcstelenséget, amit Menásse ismét meghonosított Júdában és nagy vallási reformokat vezetett be.

Jeremiás 1,3

Cidkijáhu. Júda utolsó királya, 598–587-ig uralkodott.

4–10. Jeremiás elhivatása.

Jeremiás 1,5

ismertelek. Azaz, kiválasztottalak; v. ö. Gen. XVIII,19.
megszenteltelek. Felavattalak, azaz elkülönítettelek az én szolgálatomra. „Jeremiás elhivatásának pillanatában megtudja, hogy ő a rendeltetés gyermeke. Isten tervezte az ő életét, még mielőtt megszületett. A lét rejtélye és célja így meg volt oldva Jeremiás számára” (Duhm).
prófétájává. Mint Ámoszt és Jesáját előtte, de még nagyobb mértékben. Izráel belekerült a világpolitika forgatagába és sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott Asszíria, Babilónia és Egyiptom történetével (Peake).

Jeremiás 1,6

még gyermek vagyok. Ezek a szavak érzékeny természetű lénynek a szerénységét és bizalmatlanságát fejezik ki önmaga iránt és azt az alázatosságot, amely minden igazi nagy szellemnek sajátja; v. ö. Mózes válaszát a szidrában, IV,10.

Jeremiás 1,7

Ne mondd. Bármilyen hibái vagy hiányosságai lennének is, azok nem jelentenek semmit, mert az ő elhivatása az, hogy Isten hírnöke legyen. És bármennyire ellene szegülnek és üldözik embertársai, isteni támogatásban fog részesülni.

Jeremiás 1,9

megérintette ajkamat. Az isteni ihletés jelképe. Jesája (VI,6) avatásánál szintén szerepel ez a motívum. Ott egy *szeráf* érinti meg parázzsal a próféta ajkát.

Jeremiás 1,10

kitépj. Mert Isten szava, amelyet a próféta hirdet, nemzetek és királyságok sorsát határozza meg.
plántálj. Jeremiás tevékenységéhez hozzátartozik az is, hogy előkészítse az újjáéledés útját.

11–12. A mandulaág jelképe.

Jeremiás 1,11

mandulaágat. Héberül: *mákkél sakéd. Sakéd* őrködőt, buzgólkodót jelent. Ez több, mint szójáték. A mandulafát azért nevezik a héberben *sakéd*nek, mert korán, már januárban virágzik; az első fa, amely felébred téli álmából. Ezt látva, az a gondolat villant meg a próféta lelkében, hogy Isten őrködik és ügyel a szavára, hogy azt teljesítse halogatás nélkül. Működése elején kapott biztatásra, amely szerint Isten buzgólkodik és vigyáz arra, hogy szava teljesüljön, szüksége volt, hogy

bátorítást nyerjen jövendő munkájához, amely tele lesz csalódással és szenvedéssel.

13–16. A gőzölgő, párolgó edény jelképe.

Jeremiás 1,14

észak felől. Északról jöttek az asszír támadások, északra hurcolták a tíz törzset és Babilónia, amely Júdát fogságba hurcolta, szintén északra volt.
a vész. Ami az összes próféták jövendölései szerint a nemzet bűnének következménye.

Jeremiás 1,15

és mindegyik felüti tanyáját. A városkapu szomszédsága volt az a hely, ahol rendesen a törvénykezést intézték. Itt fognak a benyomuló sereg uralkodói ítélkezni a legyőzött nép felett. Ez szószerint be is következett; lásd Jer. XXXIX,3.

17–19. Jeremiást bátorítja Isten.

Jeremiás 1,17

övezd derekadat. Készülődj a nehéz feladatra.
nehogy én megfélemlítselek előttük. Ha félsz tőlük eredménytelen lesz fellépésed (Kimchi). Jeremiás csak akkor győzhet, ha egy pillanatra sem veszti el bátorságát. Erre a figyelmeztetésre szüksége volt a prófétának, akinek élete csupa szenvedés és vértanúság volt.

Jeremiás 1,18

és a föld népével. Héberül: *ám ha-arec;* bizonyára a nemzetgyűlés; lásd Sulzberger magyarázatát Gen. XXIII,7-hez. (Gen. 192. old.)

Jeremiás 1,19

de nem bírnak veled. Azaz, nem fognak végső győzelmet aratni feletted.

Jeremiás II.

Jeremiás 2,1

Jeremiás első próféciájának bevezető versei. Isten megemlékezik Izráel hűségéről és Hozzája való ragaszkodásáról a sivatagban. Jeremiás úgy jellemzi Izráel hűségét Isten iránt, mint egy szerető menyasszonyét, aki követi szíve választottját a pusztába is.

Jeremiás 2,2

szeretetéről. Héberül: *cheszed.* Gazdag tartalmú és szép szó, itt nem a követelt odaadást fejezi ki, hanem egész szívből való teljes önmegtagadással járó szeretetet, ami több, mint a gyermeki, ami hasonlít a fiatal, szerető menyasszonyéhoz.
mikor jöttél utánam. A próféta szerint a hűséges és minden viszontagság között kitartó menyasszonyi szeretethez hasonlítható az az érzés, amely arra késztette az izraelitákat, hogy otthagyják Egyiptom pompáját és felvegyék a harcot a sivatag kényelmetlenségeivel, veszélyeivel és az ott rájuk váró alattomos ellenségeikkel. Csak ilyen szeretet indíthatta őket arra, hogy örömmel kövessék Isten hívását az ismeretlenbe, Isten új útja felé, amely az ember földi létét új reménnyel töltötte el, egy új vallás erejével, amely megváltoztatta a történet folyását és emberiességre tanította a föld népeit.

Jeremiás 2,3

Szent volt Izráel az Örökkévaló előtt. Minden nép Isten tulajdona; de Izráel el van különítve számára, mint ahogy az első termés is el van különítve a pap számára. A szidra, IV,22-ben, Izráelt Isten elsőszülött fiának nevezi.

pusztulás jő rájuk. Jaj mindenkinek, aki erőszakot követ el e szentség ellen és megtámadja Izráelt.

II. Váérá haftárája.
Ezekiél XXVIII,25–XXIX,21.

Ez a rész főképpen Egyiptom ellen szóló beszédeket tartalmaz és így összefügg a szidrával. Ezekiél életéről és próféciájáról szó lesz még Tecávve, Páráh és Háchódes haftáráinak bevezető soraiban. Őt és népe színe-javát Babilóniába hurcolták i. e. 598-ban. Úgy látszik a próféta békében és megbecsülésben élt Babilóniában (v. ö. Ezek. VIII,1; XX,1 stb.). A száműzötteknek voltak saját házaik és földjeik. A „Vének Tanácsa" vezette a közigazgatást. Valószínűleg könnyen beleilleszkedtek a babilóniai „modern" életbe, Nebukadnecár erős és nem igazságtalan uralma alatt. Jeremiással együtt az volt a véleménye, hogy nemzete jövője a száműzöttek sorsától és magatartásától függ, ezért minden erejével azon volt, hogy az száműzötteket lelkileg megmentse és előkészítse őket az újjáéledésre, amely szerinte minden bizonnyal be fog következni. Lázas figyelemmel követi az eseményeket a Szentföldön és inti testvéreit az egyiptomi szövetség ellen.

Ezekiél XXVIII.

Ezekiél 28,25

Amidőn összegyüjtöm. Ezekiél próféciájának egyik alapgondolata, hogy Isten újjáéleszti és megtisztítja az Ő népét és visszavezeti őket saját földjükre.
meg leszek szentelve. Izráel által a világ összes népei felismerik Istent, mint a Szentség Istenét, az egész világegyetem urát.

Ezekiél 28,26

és meg fogják tudni, hogy Én vagyok az Örökkévaló. Izráelnek ilyen újjáéledése és megtisztulása Istene korlátlan hatalmának bizonyítéka lesz. A bűnbánó és újjáéledt Izráel sorsának jórafordultából meg fogják tudni az összes nemzetek, hogy létezik egy mindent jóvátevő Igazság.

Ezekiél XXIX. Beszéd Egyiptom ellen.

Egyiptom, az egykori rabszolgaság és elnyomatás háza Izráel számára, a zsidó állam utolsó éveiben újból kártékony szerepet játszott a zsidó nép életében. Valóban „nádszál-támasz" volt. Épp annyira tehetetlen volt, mint amennyire megbízhatatlan.

Ezekiél 29,1

A tizedik esztendőben. Cidkija, Júda utolsó királya uralkodásának 10-ik éve. 588 a polg. idősz. előtt.
annak tizedik havában. Azaz, Tébéth (január–február), körülbelül hét hónappal Jeruzsálem pusztulása előtt.

Ezekiél 29,2

Emberfia. Ezekiélnek kedvenc kifejezése. Költői alak *ember* vagy *halandó* helyett.
Fáraó. Hophra fáraó.

Ezekiél 29,3

nagy vízi szörnyeteg. A krokodilus, amely a Nílust veszélyessé tette és ami miatt isteni imádatban részesült. Itt Egyiptom jelképe (l. m. Ezek. XXXII,2; Jes. XXVII,1. *tannin,* ahol szintén Egyiptom jelképeként használják ezt az állatnevet).
folyamágai. A Nílusban és az ágaiban.
enyém az én Nílusom. Egyiptom féktelen gőgje, büszkesége országára és az „ő" Nílusára és az uralkodók ön-istenítése a bukás biztos előfutárai voltak.

Ezekiél 29,4

Én horgokat vetek állkapcsaidba. A krokodilus a valóságban nem is olyan veszedelmes, mint amilyennek látszik; könnyű prédája annak, aki csellel közelíti meg; ugyanilyen a helyzet Egyiptom esetében is.

Ezekiél 29,5

folyamágaid minden hala. Egyiptom hűbéresei vagy szövetségesei vele pusztulnak.

Ezekiél 29,6

nádszál-támaszul szolgáltak Izráel házának. Egyiptom hütlenségének jellemző képe. Támogatás megígérésével lázították Izráelt a multban Asszíria ellen, most pedig Babilónia ellen akarják felhasználni őket, a válságos órában azonban, épúgy, mint a multban most is cserben hagyják Izráelt.

Ezekiél 29,7

megmarkoltak téged kezükkel. Amikor végszükségükben beléd akarnak kapaszkodni, mint utolsó reménységükbe, akkor te is összeroppansz és nemhogy segítenél, hanem még megsebzed azt, aki tőled várt segítséget (v. ö. Rási).

Ezekiél 29,10

Szevéné őrtornyától Etiópia határáig. Ez a déli rész pusztulását jelenti. V. ö. alább a 14. és a 15. verssel. Vagy „Migdoltól Szevénéig és Kus határáig.” (Az Imit régi fordítása.) Migdól északon van és Szevéné, a mai Asszuán délen. (1904-ben sok aram papiruszt találtak Asszuánban az i. e. 471–411. évekből. Egy zsidó katonai település irattárának maradványai ezek. Rendkívül érdekes adatokat tartalmaznak. A telep lakói valószínűleg a Templom pusztulása után kerültek Egyiptomba (v. ö. Jer. XLI). Blau professzor magyar és német nyelven több nagyjelentőségű munkát írt ezekről a papirusz leletekről.
Etiópia. Héberül: *Kús*. Nép, illetve országnév, amely Egyiptomtól délre terült el, a mai Szudán és Abesszinia környékén.

Ezekiél 29,13

Negyven év multán. Kerek szám: egy nemzedéket jelent. Hasonló motívumokat találunk Jesájánál Córral (Tyrus), (Jes. XXIII,15–18) és Júdával kapcsolatban Jeremiásnál (XXV,12; XXIX,10), akik hetven évet említenek ilyen kerek számként.

Ezekiél 29,14

Pátrosz. Felső (azaz déli) Egyiptom, az egyiptomi uralom eredeti székhelye.

Ezekiél 29,16

ne legyen többé… vélt menedéke. Nagyon gyenge lesz és nem lesz képes ártani Izráelnek azáltal, hogy Egyiptom segítségének reményében veszedelmes kalandokba bocsátkozzék. Egyiptom, miután Babilónia elfoglalta, elvesztette függetlenségét és nem játszott önálló szerepet.
mely bűnt juttat eszükbe. „Minden szövetség Egyiptommal újra Izráel makacs oktalanságára emlékeztet (Lofthouse).

17–20. Egyiptom elfoglalása Nebukadnecár által.

Ezekiél 29,17

a huszonhetedik év. 570 a polg. idősz. előtt. Ez Ezekiél legkésőbbi dátummal ellátott próféciája.

Ezekiél 29,18

Nebukadrecár. Máshol Nebukadnecár áll a Szentírásban. Az itteni olvasat a helyes, mert a babilóniai megfelelője: *Nabu-kudurri-ucur.*
minden váll meg lett nyúzva. Az állandó teherhordástól. Mivel Nebukadnecárnak nem volt flottája. Tyrus és a szárazföld között fel kellett tölteni a tengerszorost. Ez hadseregének nagy

megeröltetésébe került.
jutalma nem volt. Csalódott a zsákmányban, amit Tyrusban talált.

Ezekiél 29,20
amiért számomra munkálkodott. Nebukadnecár és hadserege, akik Isten eszközei Egyiptom ellen; Nebukadnecár Egyiptomot kapja kárpótlásul Tyrus helyett.

Ezekiél 29,21
Aznap. Egyiptom megaláztatása megnyitja majd az utat Izráel megújhodása számára. Izráel „Isten ujját” lássa mindezekben a változásokban.
hatalmat. A héberben: *keren* = „szarv” szó áll. A szarv a hatalom és a bőség jelképe.
szabad szólást. Ha teljesül a próféta jövendölése, a nép hinni fog az ő szavának és hirdetésének érvényességében.

III. Bó haftárája.
Jeremiás XLVI,13–28.

Jeremiás életéről és hivatásáról már szólottunk a 468-ik oldalon. Miként az előbbi haftára, ez is Egyiptom ellen szóló beszéd és így függ össze a szidrával. Jeremiás Ezekiélnek idősebb kortársa volt. Mindketten a zsidó állam utolsó éveiben, az egyik Jeruzsálemben, a másik Babilóniában, hirdették, hogy bűn és ostobaság Egyiptomtól várni segítséget. Fáraó a nagy karkemisi csatában (605) döntő vereséget szenved Nebukadnecártól. A próféta megjósolja, hogy a bűnös Egyiptom teljesen össze fog omlani Babilónia hatalma alatt. De a zsidó népet hazasegíti Isten a fogságból, miután megbünhödött vétkeiért.

Jeremiás XLVI.

Jeremiás 46,14
Hirdessétek. Egész Egyiptomot felszólítja, hogy ellenállásra készüljön a betörő ellenség ellen. Migdól határváros északon, úgyszintén Tachpanches; Nóf pedig (Memphis) Felső-Egyiptom fővárosa.

Jeremiás 46,15
sodortattak el. A Septuaginta a héber „elsodortattak” igét két szónak veszi. Miért futamodott meg (נס) Ápis (חף)? Ápis, a szent bika volt Oziris jelképe, amelyet Memphisben főistenségként imádtak és a „hatalmas”-nak nevezték. Egyesek arra gondolnak, hogy a helyes olvasat: נס חפרע lenne.

Jeremiás 46,16
egymásra hullott. Pánik keletkezett közöttük.
szólottak. A zsoldosok, akiket Egyiptom más országokban toborzott segítségül, miután látták, hogy maguk is ott pusztulnak, ha kitartanak Egyiptom mellett, haza akarnak térni.

Jeremiás 46,17
Kiáltozva hívják ott Fáraót. A megrémült zsoldosok.
pusztító zűrzavar elmulasztja. Igen nehezen magyarázható meg ez a hely. Az Imit régi fordítása „csupa lárma, elmulasztotta az időt”.

Jeremiás 46,18
a Tábor. Amennyire kétségtelen, hogy a Tábor a hegyek között van és a Kármel a tenger mellett, olyan bizonyosan jön a hódító (Rási és Kimchi). Mások szerint, amint a Tábor kimagaslik a hegyek közül és a Kármel meredeken kiemelkedik a tengerből, úgy felülmúlja a közeledő ellenség, Nebukadnecár, a többi hódítót.

Jeremiás 46,19
leánya. Héber költői kifejezés: „lakosságra”; v. ö. „Cijón lánya”.

20–26. A pusztulás nem lesz végleges.

Jeremiás 46,20
szépséges fiatal üsző. Jól ápolt. Célzás rejlik ebben „férjére” az Ápis-bikára.
a mészárlás. A héber megfelelője: *kerec*. Csak itt fordul elő. A Tárgum-Jónathan קטולע עממון „gyilkos népek”-kel fordítja (Rási).
észak felől. Babilónia Egyiptomot északról támadta.

Jeremiás 46,21
mint a hízó borjak. Jól felhízlalták őket, de gyávák és a veszély órájában értéktelennek bizonyultak.

Jeremiás 46,22
hangja. Az ellenség elől menekülő Egyiptom hangja, olyan mint a kígyóé, amely erőtlenül sziszeg a favágókra, akik megtámadják (Streane).

Jeremiás 46,25
Ámont. Istenség, amelyet Nó-ban (Théba, most Luxor, Dél-Egyiptomban) imádtak.

Jeremiás 46,26
Azután (Egyiptom) újra lakottá válik. Ígéret Egyiptom újjáéledésére: v. ö. az előbbi haftára 12. versével.

27–28. A remény szavai Izráelhez.

Jeremiás 46,27
ne félj. Ellentétben az előbb mondottakkal, amelyek az egyiptomiakra vonatkoznak, most Izráelhez szól a remény és újjáéledés hirdetésével, amely mind az Egyiptomban élőkhöz, mind a Babilóniába száműzöttekhez szól.

Jeremiás 46,28
de teljesen ki nem irtalak soha. Más népek megszűnnek létezni; de Izráellel ez nem fog megtörténni. Hasonló értelemben fordítja a Tárgum-Jónathan is. Az Imit régi fordítása „de büntetlenül nem hagylak”. E kifejezéssel találkoztunk Ex. XXXIV,7-ben, ahol a Tárgum és a Talmud érzi a nehézséget és úgy magyarázza, hogy megbocsát azoknak נקה, akik megtérnek, de nem bocsát meg azoknak (לא ינקה), akik nem térnek meg (Jóma 86a; l. m. Dr. Komlós Ottó, A Targum-Onkelosz aggadikus párhuzamai. Budapest 1939. Ex. XXXIV,7-hez).

IV. Besállách haftárája.
Birák IV,4–V,31.

Mind a szidrában, mind a haftárában egy-egy felszabadulás történetét kapjuk, amelyet dicsőítő és győzelmi dallal ünnepelnek.
Haftáránk visszavezet bennünket Izráel történetének első korszakához, amikor a törzsek gyakran kénytelenek voltak kemény és elkeseredett harcot folytatni a visszamaradt harcias kanaánitákkal. Zord korszak volt ez, nemzeti egység nélkül és vallási tekintély híján. „Azokban a napokban nem volt király Izráelben; mindenki azt cselekedte, ami helyes volt szemében”. De Isten nem hagyja el teljesen népét. A nagy nemzeti szerencsétlenségek vagy idegen elnyomások kitermelték az alkalmas

vezért, aki elűzte vagy megsemmisítette az ellenséget és megmentette a népet a fenyegető katasztrófától. Ezek a vezérférfiak *sóftim,* birák néven ismeretesek, (ugyanebből a tőből származnak a pun *„suffetes”*) pl. Gideón, Jifták, Simsón és a legjellegzetesebb közülük: Debóra. Az ő hőstettének elbeszélése két alakban maradt ránk, prózában és versben. Ezekből képet alkothatunk magunknak arról a halálos veszélyről, amelytől Debóra és Bárák győzelme mentette meg Izráelt. Ez a győzelem volt a világtörténet egyik „döntő csatája”. Ez döntötte el Palesztina sorsát és sok más dolgot örök időkre. Azonkívül jelentősége van még azért is, mert Debóra büszke hazafiasságának hatása alatt először egyesült Izráel majdnem valamennyi törzse a közös veszély idején. Azok a veszélyes évek eggyé kovácsolták a nemzetet.

Bírák IV.

Bírák 4,4

prófétanő. Kettős jelzője is van „prófétanő” és „bírónő”. Valószínűleg e két hivatás összeforrott személyében.

Bírák 4,5

tanyázott. Ott szokott tartózkodni. Odajöttek hozzá, hogy pereikben döntsön.

Bírák 4,6

Kedes-Naftáliból. Körülbelül négy mérföldre „Meróm vizei” északi végétől.
Tábor hegyére. Gúla alakú magaslat, amely uralkodik Jezreel síkságán. A síkság ékalakban nyúlik be a tengertől kb. 10 mérföldnyire a Jordánig és minden oldalról dombokkal van körülvéve. Ma ez a síkság *Émek* néven ismeretes.
Naftáli és Zebúlon. Ez a két törzs, amely a síksággal határos területen lakott, szenvedett a legtöbbet a pogányok elnyomásától.

Bírák 4,7

Jábin. Kanaán királya, aki elnyomta Izráelt. 900 vasszekere volt; e „páncélos kocsik” ellen a zsidó parasztok védtelenek voltak.

Bírák 4,8

Ha velem jössz. Ez mutatja azt a nagy bizalmat, amellyel Debóra bölcsessége és működése iránt viseltettek.

Bírák 4,9

nem lesz dicsőséged. A győzelem fődicsősége nem az övé lesz.

Bírák 4,10

és vele ment. T. i. Tábor hegyére.

Bírák 4,11

A kénita. Nomád törzs, mely Izráellel szoros szövetségben volt; lásd Num XXIV,21. „Héber” elágazott a főcsoporttól, amely Dél-Palesztinában élt és messzire északra vándorolt Kedesig. Ez a 17. vers megértése szempontjából fontos.

Bírák 4,13

Háróseth-Hággojimból. Megiddó közelében.
Kisón. Ez a folyócska a Jezreel völgy délkeleti részén ered, a síkságon keresztül folyik és Haifánál ömlik a tengerbe. Ez Palesztina második folyója.

Bírák 4,14

És leszállott. A Tábor hegyéről; az izraeliták lerohantak és visszavetették a kanaánitákat a Kisón partjaihoz. Egy záporeső megdagasztotta a vizét, ez az áradat a síkságot mocsárrá változtatta és ennek következtében a hadiszekerek hasznavehetetlenné váltak.

Bírák 4,15
megzavarta. Megrémítette; v. ö. a szidrát, XIV,24.

Bírák 4,17
Jáélnek sátorához. Ez a törzs, ámbár Izráellel barátságban élt, nem vett részt a harcban.

Bírák 4,21
egy sátorszöget. Cselekvése erkölcsi megítélésére vonatkozólag lásd a köv. fejezet 24. verséhez szóló magyarázatot.

Bírák 4,24
egyre jobban ránehezült. Ez volt az első döntő győzelem kanaániták felett. Megtört a varázs. Nem féltek már annyira tőlük. Első láncszeme volt ez a Jábin felett kivívott győzelmeknek.

Bírák V. Debóra szabadsághimnusza.

„Debóra énekének előkelő helye van a világirodalom győzelmi dalai között. Magasszínvonalú művészi alkotás, amely amellett természetes, mesterkéletlen és határtalan lelkesedés szülte győzelmi dal. Tökéletessége a költői nyelv és kifejezésmód teljes bírásáról tesz tanúbizonyságot; ebből arra kell következtetnünk, hogy a költészetet a héberek már nagyon régen művelték” (Moore).

Bírák 5,2
Mivel fölszabadító hősök emelkedtek föl Izráelben. Más fordítások szerint: „amidőn vadul növesztették hajukat Izráelben”. Azaz, amikor az emberek fogadalmakat tettek és felszentelték magukat a szabadságharcra. „A haj növesztése annak a jele volt, hogy fogadalmat tettek, hogy bizonyos dolgoktól tartózkodnak, amíg nem értek el egy bizonyos célt” (Cooke): v. ö. Num. VI,5.

Bírák 5,4
Ó, Örökkévaló, midőn elindultál. Emlékeztetés Isten hatalmára az ősi időkben a szinaji kinyilatkoztatásnál, bátorításul a jelen nehéz bajai között.

6–11. Az elnyomatás.

Bírák 5,6
Sámgárnak. Az előbbi bíró; lásd Birák, III,31.
megszűntek a karavánutak. A nép elrejtőzött és a karavánutak forgalma szünetelt. A lakosok elhagyták falvaikat és tanyáikat a kanaániták fosztogató fegyveres bandái miatt.

Bírák 5,7
amíg fel nem keltem. Héberül: *sákkámti.* Egyesek második személynek veszik: „amíg fel nem keltél”. Ez tehát egy régies igealak lenne.

Bírák 5,8
alig volt látható pajzs és dárda. A népnek nem voltak megfelelő fegyverei, amelyekkel védekezhetett volna az elnyomók ellen.

Bírák 5,9
a törvénytevőidé. Parancsnokok; őket dicséri, mert hívására azonnal elindultak.

Bírák 5,10
fehér. Ritka héber szó, csak itt fordul elő a Szentírásban.
mind emeljetek szót. Mindenki dicsérje most Istent, vezetők és tisztviselők, az előkelők és maga a nép. Most nyugodtan közlekedhettek a karavánutakon és békességben élhettek, ellentétben a 6. versben ecsetelt állapotokkal.

Bírák 5,11
győzelmét. Szószerint: igazságait.
leszállott a várkapukba. Készülődtek, hogy megtámadják az ellenséget.

12–23. A törzsek összegyüjtése.

Bírák 5,12
mondj éneket. Harci dalt, amely felrázza a törzsek lelkét.
ejts foglyokat magadnak. Az Imit régi fordítása: „vidd el foglyaidat”. Feltételezi, hogy már győzött is. Ezt természetesnek veszi, nem is tartja szükségesnek megemlíteni.

Bírák 5,14
gyökere Amálékba nyúlik. Ez azt mutatná, hogy Efráim olyan területen lakott, amelyek azelőtt az amálékitáké voltak (lásd Birák XII,5).
nyomon követ téged. Azaz, Efráim után. A legnagyobb és legkisebb törzset együtt említi. A többiek a „csapataid között” kifejezésben foglaltatnak benn (Kimchi).
Máchir. A Jordán túlsó partján.
törvényhozók. Parancsnokok.
akik az írónak vesszejét vonják. Az Imit régi fordítása: „a törvényíró vesszejével vonulók”.

Bírák 5,15
nagyok voltak a szívnek tanakodásai. Sokat tárgyaltak a helyzetről, de nem segítették testvéreiket élet-halál harcukban. Reubén hű maradt jelleméhez, amelyről találó képet kapunk Jákób áldásában; lásd Genezis, 403. old.

Bírák 5,16
tépelődései. Sokat tépelődnek, de semmit sem tesznek. Szívesebben hallgatták a juhászok tilinkózását.

Bírák 5,17
Gileád. Dán és Ásér szintén meg vannak bélyegezve. Az utóbbi a tengerparton telepedett le a főniciaiak mellé.
öbleinél. A folyó torkolatánál, a kirakodó helyeknél.

Bírák 5,18
Zebúlon és Naftáli ragyogó példája ellentétben áll az előbbiek gyávaságával és közömbösségével.

19–22. A csata.

Bírák 5,19
Királyok. A Sziszra kezében levő kerületek uralkodói.
pénzt érő zsákmányt nem vittek el. Nem szereztek zsákmányt az izraelitáktól; ők maguk győzettek le.

Bírák 5,20
a csillagok pályáikról. Egyike a legszebb képeknek az irodalomban. Az ég hatalmai maguk sorakoztak fel a pogányok ellen, a győzelmet Izráel az égi segítséggel vívta ki. Célzás az áradásra, amely elsöpörte a kanaánita harci szekereket; v. ö. a szidra XIV,25. „1799-ben, amidőn Napoleon seregei megütköztek a törökökkel a Tábor hegyén, sokan vízbe fulladtak a törökök közül, amidőn a Kisón által elöntött síkságon át akartak menekülni” (Cooke).

Bírák 5,22
dübörögtek a lovak patái. Az Imit régi fordítása: „dobogtak a ló patái”.

23–31. Az ellenség veresége.

Bírák 5,23

Méróz. Egy izraelita város a harctér közelében, amelynek lakosai nem akartak testvéreik segítségére menni.

a hősök között. A derék emberek között, akik résztvettek hősiességgel Izráel harcaiban.

Bírák 5,24

Jáél. Ennek a találékony és ügyes pogány kénita asszonynak cselekedete ellentétbe van állítva Méróz lakosainak gyávaságával és hűtlenségével. Jáel gyilkosságát felszabadító hazafias cselekedetnek tekintik, amely nélkül a győzelem eredménye kárba veszhetett volna; ezért dicséretben részesül. A békeidők mértéke szerint tette kegyetlen árulásnak lenne minősíthető, de minden nemzet dicsőít hasonló és még kegyetlenebb tetteket is, ha az háborúval van kapcsolatban. A mi korunk, amelyben nagy műveltségű nemzetek politikából vagy hazafiasságból összehasonlíthatatlanul kegyetlenebb és alávalóbb tetteket és embertelenségeket engedtek meg maguknak vagy támogattak, nem kárhoztathatja azt a dicséretet, amelyet a primitív beduin nő kegyetlen tettéért joggal kapott.

a sátorban élő asszonyok között. Vagy „beduin asszonyok”, (Moore). Sátorlakók asszonyai.

Bírák 5,25

hatalmasok csészéjében. Csésze, amely előkelő vendégek számára van fenntartva.

Bírák 5,29

Udvarhölgyei közül a legbölcsebbek. Megnyugtatására azt mondják, hogy Sziszra bizonyosan gazdag zsákmányt fog hozni.

őmaga is ad választ szavaira. Vagy „ismétli önmagának”. Elhallgattatja rossz előérzetét ugyanolyan felelettel, mint amilyent udvarhölgyei adnak neki (Rási).

Bírák 5,30

Bizonyára találtak. Más lehetőségre nem is mer gondolni.

rabnőt. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő ilyen értelemben. Lealázó értelme van. Szándékosan használja itt ezt a szót, hogy jellemezze Sziszra anyjának megvetését az izraelita nőkkel szemben.

hímzett varrottas ruhákat. Festői vonás, amely elárulja, hogy ezt a dalt nő írja. A győzelmi dal tetőpontja „komor és egyúttal fantasztikus is; Sziszra anyja, önmagában mormol: egy rabnőt, két rabnőt… hímzett díszruhák zsákmányát, amit fia haza fog hozni, az olvasó viszont már jól tudja, hogy soha sem fog többé Sziszra zsákmányt hazahozni” (George A. Smith).

Bírák 5,31

Így. „Tökéletes művészettel a költő itt hirtelen megszakítja az elbeszélést, és az olvasó képzeletére bízza a továbbit, aki ismeri az egész, rettenetes valóságot” (Moore).

mint a nap, midőn fölkel fönséges hatalmában. Legyőzhetetlen, megsemmisíti az éj sötétségét. Csodálatosan hatásos befejezése a világirodalom egyik legnagyszerűbb énekének. Bölcseink a következő tanítást fűzik ehhez a vershez: „Aki nem üldözi azt, aki őt üldözi, aki csendben eltűri a bántalmat, aki a jót önmagáért teszi, aki vidám szenvedéseiben, az Isten *barátai* közé tartozik, és ezekről írja a Szentírás: Akik pedig szeretik Őt, legyenek olyanok mint a nap, midőn felkel fönséges hatalmában” (Gittin 36b).

És nyugalma volt az országnak negyven éven át. Ezek a szavak már nem Debórától származnak, hanem a Birák könyvének szerkesztőjétől. Nem tartoznak tehát a győzelmi dalhoz.

V. Jitró haftárája.
Jesája VI,1–VII,6 és IX,5–6.

Jesája életéről és működéséről a 458. oldalon szólottunk. A szidra leírja a szinaji kinyilatkoztatást, amelynek az volt a célja, hogy Izráelt szent néppé tegye, hogy járjon elől az igazság és istenfélelem útjain. A haftárában megtaláljuk azt a kinyilatkoztatást, amely Jesájának szólott avatása napján. Egy napon a szentélyben hallotta a szeráfok énekét, „Szent, szent, szent az Örökkévaló, a Seregek Ura, az egész föld telve van fönségével". Ez az örökkévalóságból jövő kiáltás, amely Isten kimondhatatlan szentségét, legmagasabb fenségét és uralmát a mindenség felett hirdeti, az összes prófétai tanításoknak alapja lett. Ez a lényege minden igaz hit tanainak.

Jesája VI.

1–5. Jesája avatása.

Jesája 6,1

Uzzijáhu király elhalálozása évében. Körülbelül egy fél évszázadra terjedő (790–740 ante) szerencsés uralkodása alatt lényegesen növelte Júda királyságának jólétét és hatalmát (II. Krón. XXVI,1–15). Halála mindenkinek lelkét rossz sejtelmekkel töltötte el. „Mi lesz most Júdával, amidőn Uzzija király nincs többé közöttük?" volt mindenkinek az ajkán. Abban az évben Jesája „látta az Örökkévalót" és arra gondolt, hogy noha halandó királyok jönnek és mennek, Isten uralma örök.

láttam az Örökkévalót. Prófétai extázisban (Kimchi). A láthatatlan szellemi világ megnyílik Jesája lelki szemei előtt; úgy rémlett neki, mintha a templom falai kiszélesedtek volna mennyei palotává és látja Istent, amint trónol mint uralkodó minden földi és mennyei lény felett: „Hogy *hogyan* nyilatkoztatta ki magát Isten kiválasztott küldöttei előtt, azt aligha fogjuk valamikor megérteni. Ez a csodák legtitokzatosabbika; mégis az a tény, hogy Ő kinyilatkoztatta magát, minden bizonyosság között a legbizonyosabb" (Marti).

Jesája 6,2

Szeráfok állottak mögötte. Azaz, angyali lények állottak mögötte szolgálatra. Az Imit régi fordítása szószerint fordítja: „Szeráfok állanak felette".

befödi arcát. Tiszteletből (Ex. III,6).

eltakarja lábát. Alázatosságból, nem lévén méltó arra, hogy közvetlenül álljon Isten dicsfényével szemben.

röpülhet. Hogy teljesítse Teremtője akaratát.

Jesája 6,3

Szent, szent, szent. Háromszoros ismétlés a héber költészetben a felsőfokot fejezi ki: Isten a legnagyobb szentség. „Szent a magas égben, ahol Fönsége honol, szent a földön, amit hatalma alkotott, szent az idő végtelenségében mindörökké" (Tárgum Jónathán). Ez a szép Tárgum-részlet a mindennapi imánkba is bekerült. (ובא לציון) „Izráel Szentje" Isten elnevezése Jesája írásaiban. A rabbinikus irodalomban Isten leggyakoribb neve הקדוש ברוך הוא. „A szent, áldott legyen Ő".

Szent, ez jelenti Isten félelmes és magasztos erkölcsi fenségét (R. Otto), erkölcsi tökéletességét és teljes függetlenségét mindattól, ami az embereket tökéletlenné és tisztátalanná teszi. Azt jelenti, „több mint jóság, több mint tisztaság, több mint igazságosság: ez magába foglalja mindezeket eszményi tökéletességükben, de kifejezi azonkívül a szembeállítást mindazzal, ami ezeknek ellentéte" (Driver). A Szentség Isten *lényegi* jelzője. Szentségénél fogva, ami Ő benne rejlik, az Ő hatalma tökéletes és végtelen.

az egész föld telve van fenségével. Minden, ami magasztos a természetben és az emberi történelemben, külső kifejezése és kisugárzása az isteni szellemnek.

Jesája 6,4

oszlopai. Noha a látomást lelki szemeivel látja, az mindamellett valóság. Egy ilyen lelki élmény

izgalmában meginognak előtte az oszlopok és a Templom elmosódik testi szemei előtt.

Jesája 6,5

mert végem van. Isten szentsége bizonyos értelemben „emésztő tűz” minden tisztátalansággal szemben. A próféta emiatt le van nyűgözve saját érdemtelenségének érzése által és népe érdemtelensége által. Mint egykor Ábrahám, ő is érzi, hogy ő és népe és minden valóság csak „por és hamu” az Isteni szentség valóságával szemben (R. Otto).
a Királyt… látták szemeim. Nem valamilyen forma vagy jelenség látomása értendő, hanem az Ő legmagasabb szentségének és hatalmának a kinyilatkoztatása.

6–13. Jesája megtisztulása és küldetése.

Jesája 6,6

az oltárról. Ahol szent tűz van és ahol nincs „idegen tűz” (Ibn Ezra). Az embert fel kell szentelni, azaz megtisztítani tisztátalanságától, mielőtt hallhatja Istent. „Amint a földi tűz elégeti a külső tisztátalanságot, éppúgy az égi tűz a bűn fertőzését távolítja el; először az ajkakról, de azokon keresztül az egész emberből” (Dillmann).

Jesája 6,8

ki fog menni nekünk? Többesszám, *pluralis maiestatis;* mint Gen. I,26.
Íme, itt vagyok, küldj engem! Jesája nem kényszerből válaszol, hanem szabad akaratából. Buzgó felelete emberi szennytől megtisztított szívéből és ajkáról származik.

Jesája 6,9

Hallani fogjátok. Júda és Jeruzsálem lakosságának nagy hibája, hogy Uzzija boldog uralkodása alatt érzéketlen maradt Isten és az isteni dolgok iránt, nem hiányzott nekik az Isten, ezért nem is keresték Őt. Midőn Jesája egy ilyen nemzedéknek hirdetni kezdte Isten szentségét és feltétlen uralmát életünk felett, eleinte bizonyára csak növelte vakságukat és makacsságukat. Azt eredményezhette ez, hogy „megkeményítsék szívüket”; lásd az Ex. IV,21-hez szóló magyarázatot. Legtöbb hallgatója keménynyakúan visszautasíthatta az ő hirdetését; megkeményítette szívét. Küldetésének ezt a tragikus hatását Jesája világosan látta avatása percében; és „a próféta működésének az eredménye úgy van leírva, mintha az a célja lenne” (Skinner).

Jesája 6,11

Meddig lesz ez így, ó Uram? Meddig tartson még ez a szellemi vakság és a bűnbánat visszautasítása. A prófétának ez a kérdése népe iránti együttérzéséből fakadt. A felelet meg van adva a 11–13. versekben. A hitetlenség addig fog megmaradni, amíg egy nemzeti szerencsétlenség és számüzetés el nem sodorja a bálványimádó többséget és képessé nem teszi a maradékot, a szellemi Izráel elpusztíthatatlan fáját, hogy Isten gondviselése alatt virágozzék és fejlődjék.

Jesája 6,13

És ha még megmarad benne egy tizedrész. Az Északi Birodalom tíz törzsének számüzetése után Júda még fennállott 134 évig.
újra pusztulásra lesz. Júda birodalma is számüzetésbe megy.
a törzse… megmarad. Mint mikor egy fa ágait levágják, a törzs megtartja életerejét, melyből új hajtások nőnek, így van Izráelnek is törzse, a vallásos igaz embereknek egy maradványa, mely a zsidóság fájának elpusztíthatatlan része.

Jesája VII.

Jövendőlátó extázisából a próféta visszatér napjai eseményeihez. Pekáh, Izráel királya, szövetkezik Recinnel, Aram uralkodójával Assziria ellen. Be akarják vonni ebbe a szövetségbe Áházt is, Júda királyát. Ez nem akar résztvenni a szövetségben. Erre ellene vonulnak és egy ellenkirályt akarnak

trónra ültetni. Jesája biztatja, hogy ne féljen fenyegetéseiktől. Különösen fontos ez a fejezet, mert olyan adatokat mond el, amelyeket más forrásokból nem ismerünk.

Jesája 7,2

Dávid házának. Azaz, Áháznak.
Efráimmal. Izráel királyságának költői neve.

Jesája 7,3

Seár-Jásúb. Szószerint „egy maradék vissza fog térni”. Jesája fiainak jelképes prófétai neveket adott, miként Hósea (I,6.9).
felső vízgyűjtő medence. Azonosítják a nemrég felfedezett víztartókkal a Silóah-tó (forrás) környékén. Áház talán azért ment oda, hogy bizonyosságot szerezzen, van-e elég víztartaléka ostrom esetére.

Jesája 7,4

két füstölgő üszök. Nem képesek több bajt okozni: a két szövetséges támadó ereje kimerült; ők még nem tudják, hogy nemzeteik már halálra vannak ítélve. Az asszír csapatok akkor már készen állottak, hogy hadba vonuljanak Aram (Szíria) és Izráel ellen.
Remáljáhu fia. Azaz, Pekáh, Izráel királya.

Jesája 7,6

Tabeal fiát. Ez olyan jelölt lehetett, aki hajlandó lett volna, ha trónra kerül, Júdát is belevonni ebbe a teljesen hiábavaló szövetségbe.
A próféta megnyugtatja Áházt, hogy kísérletük teljesen sikertelen lesz és buzdítja őt, hogy legyen bizalommal Isten vezetése és gondviselése iránt.

Jesája IX.

5–6.

A haftára itt félbeszakítja az elbeszélést és egy olyan részletet ad, amely Hizkijáhura, Áház fiára vonatkozik, aki akkor még csak gyermek volt. Az ő igazságos uralma ki fogja emelni Júdát abból a züllött állapotból, amelybe süllyedt. Hizkija lesz a „szent mag”, Izráel vallásos, elpusztíthatatlan maradványának vezetője.

Jesája 9,5

Mivelhogy gyermek született nekünk. „Fiú adatott nekünk” így szól a héber szöveg szószerinti folytatása. Ez nem valamilyen jövendőbeli messiásra vonatkozó célzás, sem pedig valakire, aki még nem született meg (lásd Genezis 417. old.). Hizkija már megmutatta szíve és esze nemességét, ami alkalmassá tette őt arra, hogy népe újjászervezője legyen.
és annak a vállán lesz az uralkodás. Ez világosan mutatja, hogy a „trónörökös” az a személy, akiről szó van.
„csodálatos tanácsadó, hatalmas hős, hűséges atya, békefejedelem”. A középkori apologetáknál nagy szerepe van e versmagyarázatnak, mert a keresztény exegézis ezt vallásuk alapítójára vonatkoztatja. A zsidó magyarázók persze teljes eréllyel elutasítják ezt a felfogást. Rási úgy magyarázza, a Tárgum Jónatánt követvén, hogy Isten, aki *pele jóéc* stb. elnevezi Hizkijáhut a „békefejedelemnek”, mert az ő uralkodása alatt béke lesz és igazság fog uralkodni az ország felett. Ezek a jelképes nevek, amelyeken a gyermek ismeretes lesz. Ezért rendesen nem fordítják le; hasonló nevek *Seár-Jásúb* (3. vers), *Immánu-Él* (14. vers), *Máhér-Sálál Chas-Báz* (VIII,3).

Jesája 9,6

Dávid király trónján. Az Északi Birodalom állami életének elpusztulása után Hizkija kiterjesztette hatalmát egy időre annak a területére is. Salamon kora óta először történt, hogy csak egy király volt

Palesztinában és Hizkija volt az első király, aki újra Dávid trónjára ült; ezért beszél a próféta *uralmának gyarapításáról.*
joggal és igazsággal. Ez jellemző Hizkija uralkodására.
mindörökké. Rási szerint Hizkija élete végéig kell ezt a kifejezést érteni.
Az Örökkévalónak, a Seregek Urának buzgalma. Isten szeretete népe iránt és az igazság iránt biztosítja az ígéret teljesülését.

VI. Mispátim haftárája. Jeremiás XXXIV,8–22 és XXXIII,25–26.

Jeremiás életéről és tanításáról beszéltünk a 468-ik oldalon.
A szidra a héber rabszolga felszabadításának törvényével kezdődik. A haftára arról szól, hogy az izraeliták nem tartották meg ezt a törvényt, de a veszély óráiban Cidkija király rábírta az uralkodó rétegeket, hogy legalább most, midőn a nemzetet a végpusztulás fenyegeti, teljesítsék ezt az ősi törvényt. Esküvel kötelezik magukat, hogy felszabadítják rabszolgáikat és egy zsidó se marad rabszolga. Esküjüket híven teljesítették is, de később, midőn a veszély elmult, istentelenül megszegték esküjüket és felszabadított testvéreiket ismét rabszolgaságba kényszerítették. Jeremiás felháborodott gonosz magatartásuk miatt és azt hirdeti, hogy az ellenség nemsokára vissza fog térni; amikor tűz, háború, éhség és dögvész fog dühöngeni a városban.

Jeremiás XXXIV.

Jeremiás 34,8
az egész néppel. A nép képviselőivel. Lehet, hogy a héber „egész nép” kifejezés a Nemzetgyűlés helyett áll; lásd 19. v.
és meghirdette nekik a szabadságot. T. i. a rabszolgáknak.

Jeremiás 34,9
zsidó. Ez a legrégebbi előfordulási helye a *jehúdi* (zsidó) szónak a Szentírásban.

Jeremiás 34,10
És engedelmeskedtek mind a fejedelmek és az egész nép. A fenyegető veszély felébresztette lelkiismeretüket. Úgy akartak cselekedni, hogy érdemesek legyenek Isten segítségére.

Jeremiás 34,16
Ámde ti újra visszaléptetek ettől. Most kettős a bűnük. Nemcsak az eredeti Tórabeli parancsolatot szegték meg, hanem az imént, a veszély pillanatában esküvel megerősített fogadalmukat is semmibe vették. Izráel Szentjét megszentelik az *igazság* által és meggyalázzák *embertelenség* által. Az Imit régi fordítása: „De újra megszentségtelenítettétek nevemet”.
magukra. Hogy saját uraik legyenek (Biúr).

17–22. A büntetés.

Jeremiás 34,17
Én szabadságot hirdetek reátok. Megszűnik az isteni védelem. Szabadjára bocsátom ellenetek a kard, a dögvész, az éhínség iszonyatát.

Jeremiás 34,18
kettévágva az áldozati borjút. Célzás a szövetség szentesítésének ősi módjára, mint Gen. XV,10-ben. Ez a szertartás azt jelképezte, hogy a szerződő feleket ugyanaz a sors érje, mint a kettévágott áldozati állatot, ha a szövetséget megszegik (Rási).

Jeremiás 34,19

és a föld népét. Talán a „Nép tanácsa” vagy a „Nemzetgyűlés” értendő alatta, amely a fejdelmekkel együtt az ünnepélyes szövetség részese volt; v. ö. Genezis 192. oldal.

Jeremiás 34,20

hullájuk. Temetetlenül maradnak.

Jeremiás 34,21

már elvonultak tőletek. T. i. a babilóniai hadsereg, amely egy bizonyos időre felfüggesztette az ostromot. Ez nagyon korai örömre vezetett a fejedelmeknél és a népnél és ez lett az oka a nagy hitszegésnek, amit a próféta szemükre vet.

Jeremiás 34,22

és visszaterelem őket. Ők kényszerítették a rabszolgákat, hogy térjenek vissza a rabszolgaságba; ezért Isten visszatereli a babilóniaiakat, hogy az isteni büntetés eszközévé váljanak. A babilóniaiak 587-ben valóban elfoglalták Jeruzsálemet, a templomot lerombolták és a nép nagy részét számüzetésbe hurcolták.

Jeremiás XXXIII.

25–26.

Ezek a versek megjövendölik a babilóniai számüzetésből való visszatérést és kijelentik, hogy az irgalom isteni ígéretei épp olyan megbízhatók, mint a természet törvényei.

VII. Terúma haftárája.
I. Kir. V,26–VI,13.

A szidra leírja a pusztában felállított szentélyt. Ennek a párhuzama a haftárában Salamon jeruzsálemi templomának leírása.
Dávid király leghőbb vágya volt Istennek templomot építeni, egy központi szentélyt, amely jelképe legyen Izráel engedelmességének Isten törvénye iránt, Izráel egységének és Izráel békéjének. Nem adatott meg neki, hogy lássa élete álmának megvalósulását; de fia, Salamon, uralkodásának első éveiben valóra válthatta atyja tervét.

I. Kir. V.

I. Kir. 5,26

amint ígérte neki. Lásd I. Kir. III,12.
Hirám. Hirám, Tyrusnak, Főnicia legfontosabb városának királya, amely Palesztina északi tengerpartján feküdt. Hirám még Dávid királynak barátja volt és segítségére volt palotájának építésében (II. Sám. V,11). Most Salamon kérésére épületfát és szakmunkásokat küld a templom építésére, amiért évi járadékot kap búzában és olajban.

Az előkészületek a munkához.

I. Kir. 5,27

robotmunkásokat sorozott. Az Imit régi fordítása: „És kiemelt… robotnépet”. (Ex. I,11). Azt

jelenti, hogy egy embercsoportot kényszermunkába fognak meghatározott időre. „Talán egyiptomi apósától tanulta Salamon saját kárára a kényszermunka titkát. Ősei egyiptomi rabszolgaságából Izráel szomorú tapasztalatokat szerzett arról a csúnya szóról, hogy *mász,* (robotmunkás), a munkáról, amit kemény rabszolgafelügyelők kényszerítettek ki belőlük" (Farrar). Lásd I. Sám. VIII,11–18. Talán az ezzel a rendszerrel szemben való elégedetlenség volt egyik főoka Salamon birodalma kettészakadásának. Ellentétben ezzel a kényszermunkával, az első szentély építése, a pusztai frigysátor az egész nép önkéntes ajándékának volt az eredménye.

I. Kir. 5,28

Libánonba. Hogy ott kivágják a fákat. A Libánon hegylánca Palesztina északi határán még ma is híres kitűnő cédrusfáiról.
fölváltva. A munkáscsoportok felváltották egymást. Minden hónapban tízezren dolgoztak; a többiek otthon pihentek két hónapig.

I. Kir. 5,29

kőfejtője. Az Imit régi fordítása szószerint adja vissza a héber szöveget: „kővágója a hegyben". Akik a hegyekben fejtették a követ az építkezés céljaira.

I. Kir. 5,30

akik a munkára ügyeltek. Mint rabszolgafelügyelők.

I. Kir. 5,32

Bibloszbeliek. Gebal lakói. Főniciai város Tripolisz és Beritusz között.

I. Kir. VI. A templom általános leírása.

A templomépületek egy nagy udvarban voltak, amelyben az imádkozók gyülekezhettek. A templom maga négyszögletes csarnok volt. Hatvan könyök volt a hossza, húsz a szélessége és harminc a magassága. Bejárata előcsarnokszerű volt. Hossza tíz könyök volt, és húsz könyök volt a szélessége. A Templom három oldalán számos helyiség volt beépítve három emeletesen. Belül az épület két részre volt osztva; a nagyobbik a szentély és a kisebbik a szentekszentje.

I. Kir. 6,1

Ziv havában. Ősi neve a második hónapnak, ma Ijjár hava.

I. Kir. 6,3

a ház szentélycsarnokának. Azaz, a szentélynek.

I. Kir. 6,4

zárt és mégis átlátszó ablakokat. A Tárgum szerint belül széles, kívül keskeny. De bölcseink szerint belül keskeny és aztán ferdén a falon át szélesedik kifelé, annak jelképzésére, hogy a szentélynek nem volt szüksége kívülről jövő világosságra, inkább magából árasztott szellemi sugarakat, melyek megvilágították kifelé a mindenséget (Menach. 85b).

I. Kir. 6,5

emeletsorokat a ház falai körül. Ezek teljesen körülzárták az épület három oldalát. Ezekbe voltak beépítve a különböző helyiségek.
hátsó csarnok. Héberül: *debir,* ez a szentekszentje; a leghátsó vagy legbelső csarnok.
oldaltermeket. Valószínűleg a papok kényelmére szolgáltak és a szentély vagyonának elraktározására.

I. Kir. 6,6

keskenyedést adott az épületnek. Fokozatosan keskenyedett a fal a második és harmadik emeletnél. A szobák így valamivel nagyobbak voltak a magasabb emeleteken, mert egy-egy könyökkel nagyobbodtak.

I. Kir. 6,7

úgy amint kifejtették. A köveket a bányákban négyszögletűre vágták, elkészítették és csiszolták, azután küldték Jeruzsálembe.
kalapács… hangját nem lehetett hallani a házban. A templom csendben és békében épült. A zsidó legenda sok csodás dolgot mesél erről a feltűnő versről. Ha sem kalapácsot, sem szekercét nem használtak a Ház elkészítésénél, hogyan lettek a kövek egymáshoz illesztve? – kérdezte a nép. Salamon az ő bölcsességében – így hangzik a válasz –, egy csodás féregnek, a Sámirnak, a világteremtés egyik csodájának birtokába jutott, amely, ha a legkeményebb kőre tették, azt azonnal és zajtalanul kettészelte a kívánt módon (Szóta 48b). A nagy erkölcsi igazság, amely ebben a versben és legendában rejlik, az, hogy Isten templomának építése összeegyeztethetetlen az egyenetlenséggel, erőszakkal és lázadással, falainak a kalapács és szekerce kopácsolásának zaja nélkül kell felépülniök.

I. Kir. 6,9
beborította. Azaz, háztetőt épített rá.

I. Kir. 6,10
az emeletet. Lásd az 5. verset.

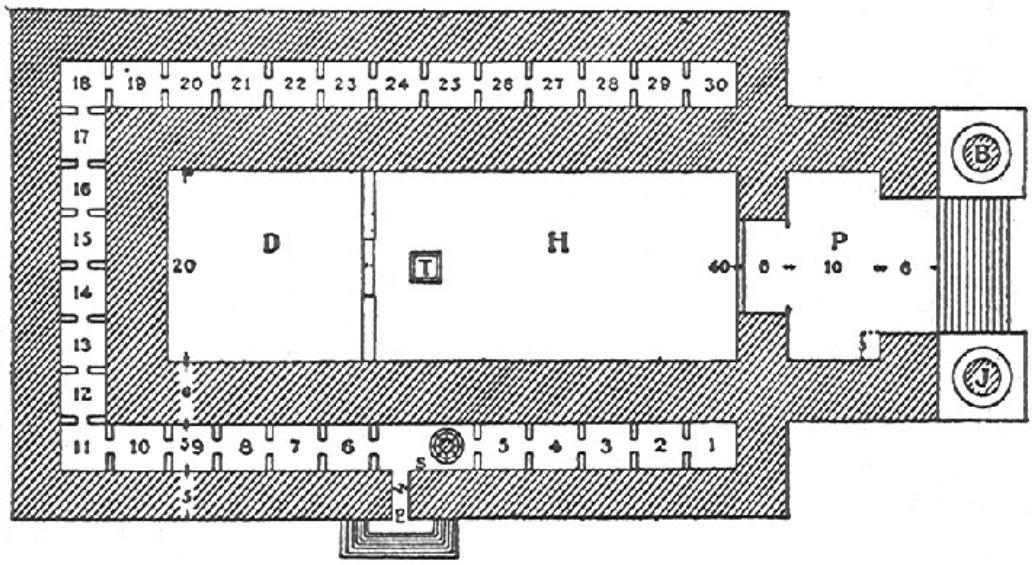

Salamon templomának alaprajza.
B és **J** = A *Bóáz* és *Jákin* oszlopok. – **P** = Az előcsarnok. – **H** = *A héchál,* a szentélycsarnok. – **D** = *A debir,* a hátsó csarnok (a szentekszentje). – **T** = A színkenyerek asztala. – **S** = Csigalépcső a felső oldaltermekhez. – **E** = Bejárat az oldaltermekhez. – **1. 2. 3.** stb. = Az ezekiéli templom oldaltermei. *(A „Dictionary of the Bible" IV. kötete alapján).*

11–13. A Salamonnak adott isteni ígéret.

I. Kir. 6,12
Íme ez a ház. A templom építése csak külső jele volt annak, hogy Salamon és Izráel az Örökkévaló uralma alá tartoztak. Hogy elnyerjék az isteni kegyet, életüket és cselekedeteiket alá kellett vetniök az isteni törvénynek. Ha így cselekszenek, Isten közöttük fog lakozni és nem hagyja el népét.

VIII. Tecávve haftárája.

Ezekiél XLIII,10–27.

A szidra a füstölögtető oltár leírásával fejeződik be.
A haftára leírja, hogy milyen lesz az égőáldozati oltár az újjáépített templomban Ezekiél látomása szerint és elmondja annak felszentelési módját. Ezekiél életéről, működéséről beszéltünk már Genezis 508/9. oldalon és Váérá haftárájával kapcsolatban (476–477. old.). L. m. Páráh és Háchódes haftáráihoz a bevezető megjegyzéseket.
Ezekiél könyvének utolsó fejezetei (XL–XLVIII) az Új Jeruzsálemről szóló látomások, amely életre fog kelni, ha vége lesz a száműzetésnek. A próféta látomásában Palesztinában Cijón hegyén van és látja a templom épülését, amely megnagyobbodott és kiterjedt, mint egy város. Minden apró részletet legpontosabban leír. A XLIII. fejezet leírja Isten visszatérését a templomba és utasításait az égőáldozati oltár építésére és felszentelésére vonatkozólag. Ennek az új templomnak is jelképeznie kellett és meg kellett testesítenie látható alakban a szentség és tisztaság eszméjét, amit a próféta a könyv első 39 fejezetében hirdetett. Ezért a próféta a legnagyobb súlyt helyezi a templomi szertartás és szolgálat pontos megtartására. Csakis így lehet védekezni a tévelygések és a bálványkultusz ellen, ami többször beszennyezte az elpusztított templomot. „Ezekiél számára a Törvény eszköz, amelynek segítségével megóvják a vallási szentséget a tisztátalanságok ellen; enélkül a prófétai ideálok alig maradhattak volna életben. A jövő reménye Ezekiél számára a Törvény tökéletes és önkéntes szolgálatában rejlik” (Lofthouse).

Ezekiél XLIII.

Ezekiél 43,10
emberfia. Ez a kifejezés csaknem kizárólag Ezekiélnél fordul elő. Lásd a Váérá haftárájában a XXIX,2-höz szóló magyarázatot.
hirdess… hogy piruljanak bűneik miatt. Az újraépülő szentély tervének ismertetésével lelkiismeretfurdalást kellett kelteni a népben a mult bűnei miatt, amelyek a Templom pusztulását és a számüzetést okozták. Meg kell javulniok, hogy méltók legyenek az újjáépítésre.

Ezekiél 43,11
ha már pirulni fognak. Ha már belátták bűneiket és elhatározták, hogy nem haladnak többé a régi utakon, méltók az új szentélyre, akkor ismertesd meg velük a jövőt (Rási).
a ház alakját. A Templom képét az ő egészében.
szerkezetét. A Templom udvarait és egyéb részeit, ahogy azok egymással összefüggnek.
minden formáját. A Templom beosztásának terveit.
törvényét. A különböző részek rendeltetését.

13–17. Az égőáldozati oltár.

Az oltárnak legyen egy alapépítménye, és azon három négyzetes kőlap egymás felett, a felsők hosszúságban fokozatosan csökkennek, de vastagságban növekednek. Az oltár magassága a szarvakon kívül 11 könyök és az oltár tetejéig lépcsőkön lehet feljutni a keleti oldalon (17. v.).

Ezekiél 43,13
egy könyök és egy könyök meg egy tenyérnyi. Azaz, egy tenyérrel hosszabb mint egy rendes könyök (tehát összesen 7 tenyér).

Ezekiél 43,14
alapzatig. Az Imit régi fordítása: „párkányig”.

Ezekiél 43,15
égőoltár. Az Imit régi fordítása: „a tűzhely”. A héber szövegben: *hárél* van, később ugyanezt a szót

*áriél*nek írja, (lásd Jes. XXIX,1).
négy sarokdíszítmény. Az Imit régi fordítása „négy szarv”.

Ezekiél 43,17
alsó építmény. Az Imit régi fordítása: „a párkánynak”. Amelyeken a papok felmentek az oltár tűzhelyéhez.

18–27. Az oltár felszentelése.

Ezekiél 43,18
És szólt hozzám az ige. Az „ige” szó nincs meg a héber szövegben. Egyesek szerint az angyal, aki Isten szószólója, szól Ezekiélhez látomásaiban.

Ezekiél 43,19
És a papoknak, a levitáknak. A papoknak, akik Lévi törzséből valók.
Cádók. Az a pap, aki hű maradt Dávidhoz Ábsálóm lázadása idején. Leszármazása vissza van vezetve Áronig I. Krón.-ban. A főpapság Cádók utódainak kezében maradt egész a Makkabeusok koráig.

IX. Ki thissza haftárája.
I. Kir. XVIII,1–39.

A szidrában arról volt szó, hogy a nép az aranyborjút imádta. A haftárában, évszázadokkal később, Áháb király korában, a nép ingadozott Isten és Báál között. Áháb nagyszabású uralkodó volt, de gyenge akaratú és főniciai felesége befolyása alatt állt, aki a prófétákat gyilkos kegyetlenséggel üldözte. Izráel Istene mellett kitartani hazaárulás volt. Ebből a sötét háttérből kiemelkedik Élijáhu (Éliás) kimagasló egyénisége. Ő szembeszáll a királlyal és a királynéval és félelem nélkül hirdeti a büntetést, ami az ő hitehagyásuknak és jogtiprásuknak következménye lesz. A Kármel hegyén, noha teljesen egyedül és védtelenül áll, határozott fellépésével, elszánt akarással és Istenbe vetett hittel győzedelmeskedik. Lenyűgöző tettével visszavezeti a népet Istenhez. Hitvallomásuk *„Adonáj hú haelóhim”,* „Az Örökkévaló, az Isten”, az Egyistenhit általános kifejezése lett és Izráel jelszava. Élijáhu, az idő fölött diadalmaskodó és halhatatlan próféta, az istentisztelet tisztaságának és az emberek iránti igazságnak harcosa volt. Ő Izráel jelképe.

I. Kir. XVIII.

I. Kir. 18,1
a harmadik aszályos esztendőben. Az „aszályos” szó nincs meg a héber szövegben; lásd I. Kir. XVII,1.
Élijáhuhoz. Számára az istenimádás és Báálkultusz között áthidalhatatlan ellentét volt, két egymással teljesen ellentétes vallási elv, amely nem férhetett meg egymás mellett; az egyik oldalon erkölcstelen természetvallás, a másik oldalon Izráel erkölcsi vallása állott (Skinner).

I. Kir. 18,2
Somrónban. Szamária, Izráel királyságának fővárosa.

I. Kir. 18,4
Izebel kipusztította. Ez összefoglalása a próféták, azaz a próféta-iskolák tagjai üldöztetésének, akik Izebel gyilkos haragját azzal vonták magukra, hogy fölléptek az ő pogány újításai ellen.
száz prófétát. Két külön ötvenes csoportban, hogy megmentse őket Izebel bosszújától.
ellátta őket kenyérrel és vízzel. A víz ritka volt szárazság idején és drágább mint az arany: de ő

megszerezte nekik minden áron; ez világosan bizonyítja nagy áldozatkészségét és hűségét Istenéhez.

I. Kir. 18,7
leborult előtte. Tiszteletből.

I. Kir. 18,9
hogy megölessen. Attól félt, hogy közben a próféta eltűnik (l. a 12. verset) és Áháb bosszúból őt fogja megöletni Élijáhu helyett.

I. Kir. 18,10
nincs nemzet. Félelemből egy kissé túloz.

I. Kir. 18,12
amelyről én nem tudok. Már megszokták, hogy Élijáhu hirtelen eltávozik ismeretlen helyre (Rási).

I. Kir. 18,15
a Seregek Ura. Hatásos kifejezése Isten mindenhatóságának; az Örökkévaló uralkodója minden embernek és nemzetnek és minden természeti erőnek.

I. Kir. 18,17
Te vagy-e az, Izráel megrontója? Célzás arra, hogy Élijáhu megjövendölte a szárazságot.

I. Kir. 18,18
Báál-szobrok. A héberben: *beálim* = báálok. A kanaániták főistenének, Báálnak többesszáma.

I. Kir. 18,19
Aséra. Lásd, az Ex. XXXIV,13-hoz szóló magyarázatot.

20–39. A döntés napja: Isten vagy Báál?

I. Kir. 18,21
Meddig fogtok még billegni két ágon? Az Imit régi fordítása: „Meddig akartok ti ugrálni két ágon?" Vagy „Meddig sántikáltok kétfelé", azaz egyszerre imádjátok Báált és az Örökkévalót.

I. Kir. 18,22
Én egyedül maradtam prófétája az Örökkévalónak. A többi prófétákat vagy megölték vagy elrejtőztek.

I. Kir. 18,26
táncot lejtettek az oltár körül. Amint az szokásos volt vallási szertartásaiknál.

I. Kir. 18,27
hiszen isten ő. Gúnyos megjegyzés.

I. Kir. 18,28
szabdalni kezdték testüket. Hogy istenük szánalmát felkeltsék. Élijáhu gúnyolódása miatt dühöngeni kezdtek.

I. Kir. 18,29
prófétáltak. A szó itt eredeti értelmében áll; azt jelenti, hogy önmagukat önkívületi állapotba helyezték extatikus kiáltozásokkal és görcsös mozdulatokkal.

I. Kir. 18,30
oltárait. Azon a helyen állott egy oltár Saul napjaiban (Rási).

I. Kir. 18,31
tizenkét követ. Noha Izráel királyságának tíz törzse elszakadt Júdától, a próféta szemében az egész

nemzet oszthatatlan egység maradt. Mindíg remélték, hogy ismét egyesülhetnek.

I. Kir. 18,32

És fölépítette… az oltárt. Oltárt építeni és áldozni a Templom hegyén kívül, miután a jeruzsálemi szentély már fennállott, ellentétben állott a Tóra szellemével; de meg volt engedve mint rendkívüli eszköz, rendkívüli helyzetekben – *hóraát sáá.*

I. Kir. 18,36

legyen nyilván tudomásra… a Te szavadra. Hogy Élijáhu összes tettei, még a szárazság megjövendölése is, Isten akarata szerint történt. Imájában azt kéri, hogy ezt ismerje fel a nép és legyenek újra Isten hűséges szolgái, amilyenek őseik voltak.

I. Kir. 18,39

Az Örökkévaló az Isten. Nem Báál vagy más valaki. Ezekkel a szavakkal fejezik be az Engesztelés napjának és a Jóm Kippur Qatannak imáit és ezek a „Halljad Izráel" mellett a haldokló zsidó utolsó szavai.
A Kármel hegyén lefolyt vita jellemző minden viszályra, amelyben ellenkező világnézetek állnak egymással szemben, és életbevágó következményekkel járnak az egyén vagy a nemzet számára. Az ilyen vitákban gyors döntésre van szükség, mert – mint Élijáhu napjaiban – csakis a gyors döntés hozhatja az igazság győzelmét (Dummelow).

X. *A)* Vájjákhél haftárája. (Askenáz ritus szerint.)
XI. *B)* Pekúdé haftárája. (Szefárd ritus szerint.)
I. Kir. VII,40–50.

Ugyanazzal a gondossággal, mint szidránk, írja le a haftára is a templom berendezését.

I. Kir. VII.

I. Kir. 7,40

Hirám. Híres tirusi származású rézműves. Apja szintén nagy művész volt, anyja izraelita származású. Lásd a 14. vershez szóló magyarázatot (552. old.).

I. Kir. 7,44

És egy víztartó réztengert. Tíz könyök átmérőjű (kb. 18 láb) és 5 könyök (9 láb) mélységű nagy kerek tartály. Dúsan volt díszítve és 12 réztulok hátán nyugodott. 3–3 más-más világtáj felé nézett. Lásd e fejezet 23–26. verseit (553. old.).

I. Kir. 7,45

Isten házában. Hogy Isten házában használják.

I. Kir. 7,46

Szukkoth és Cartan között. Szukkoth a folyó túlsó oldalán, Gadban volt, Cartan a Jordán nyugati oldalán, kb. 24 mérföldnyire a Holttengertől északra volt.

I. Kir. 7,47

A felhasznált bronztömeg olyan nagy volt, hogy nem is próbálták felmérni.

I. Kir. 7,48

az aranyoltárt. A füstölögtető oltárt.

I. Kir. 7,49

a virágdíszeket. A lámpások virágalakú díszítései.
Hogy a templom jelentőségét a régi Izráel életében kellőképpen méltányolhassuk, tovább kell

olvasnunk a következő fejezetet a Kir. I. könyvében, Salamon felszentelési imáját (amely a Szukkoth ünnep második és nyolcadik napjának a haftárája).
A templom „fórum”, „erősség”, „egyetem” és „központi szentély” volt Izráel számára. Közvetlen közelében (a templom-hegyen) volt a nagy Szinhedrion a kockateremben és két kisebb Szinhedrion és ott tanítottak is. Rabbi Jóchanan ben Zákkái előadásokat tartott a templom árnyékában. (Peszach. 26a). A nép szerette a templom pompáját, a szertartásokat, a leviták zenéjét és énekét, a papok szolgálatát, a főpapot, amint ott állt és megáldotta a leboruló gyülekezetet, mély csöndben és áhítatban az Engesztelés napján. Finoman fejezik ezt ki a zsoltárköltő szavai: „Mily kedvesek a te hajlékaid, Örökkévaló, a Seregek Ura! Vágyódott és epedt is a lelkem az Örökkévaló udvarai után…boldogok kik házadat lakják, egyre dícsérnek téged. Szela”. (LXXXIV,2–5).
Még a Szentély pusztulása sem olthatta ki Izráel elapadhatatlan szeretetét a „Szentség Háza” iránt. Évezredeken át mind a mai napig, a régi dicsőségnek egyetlen maradványa, az úgynevezett Nyugati fal, a zsidók milliói számára a legszentebb jelképe maradt a nemzeti szentélynek; „Szent Hely” az, ahonnan soha sem távozott a *sechina.*

X. *B)* Vájjákhél haftárája. (Szefárd ritus szerint.) I. Kir. VII,13–26.

A szidra leírja a frigysátorra fordított művészi munkát. Ennek megfelelően a haftára a tyrusi Hirám művészetével foglalkozik, aki miként Becálél és Oholiáb, Isten áldása folytán telve volt minden „bölcsességgel, szakértelemmel és tudománnyal”.

I. Kir. VII.

I. Kir. 7,13
És küldött Salamon. Tyrus királyához, hogy engedélyezze híres művészének, Hirámnak, aki bronz, réz és egyéb fém kidolgozásában elsőrangú tekintély volt, a templom munkálatában való részvételét.

I. Kir. 7,14
Naftáli. II. Krón. II,13-ban anyját Dán lányának nevezik; és zsidó hagyomány szerint az apja és nem az anyja (ahogy a mi szövegünkből kitűnik) származott Naftáli törzséből.
és apja tyrusi ember. Azaz, Tyrusban telepedett le, noha izraelita származású.

I. Kir. 7,15
és alkotta. Öntötte. Formákat vájtak a földbe, és azokba beleöntötték az olvasztott rezet.
tizenkét könyök hosszú szalag. Azaz, tizenkét könyök volt a kerületük. Jer. LII,21 szerint az oszlopok belül üresek voltak.

I. Kir. 7,16
oszlopkoronát. Az oszlopok felső részét. Ezek golyó-formájúak voltak (42. vers).

I. Kir. 7,17
Hálóművű recézetet láncszerű rojtokkal. Az oszlopok finom faragványokkal voltak díszítve.

I. Kir. 7,18
hogy takarják a koronákat. A hálószerű faragványra vonatkozik, amely szorosan illeszkedett az oszlopok felső részéhez és befedte azokat.

I. Kir. 7,19
liliomalakúak. Kifelé hajlott a szélük. Az oszlopfők liliomszerű szegélyen nyugodtak az oszlopok csúcsán (lásd a 22. verset).

I. Kir. 7,21

az oszlopokat. Az előcsarnokban szabadon álltak. Ilyen szabadonálló oszlopok keleti templomok jellegzetességéhez tartoztak.
Jákinnak. Vagy: „készség”, vagy „megszilárdítója”, t. i. a Templom megszilárdítója.
Bóáznak. Összetett szó *bó-áz,* azaz: *benne erő van.* A templomi szolgálat által Izráel megerősödik (Rási).

I. Kir. 7,23

a vízmedencét. Szószerint: a tengert. Egy nagy medence, amely tizenkét rézből öntött tulkon nyugodott.

I. Kir. 7,24

növénydíszítmények. A Tárgum szerint tojásalakúak. Vagy tökalakú díszítések körös-körül.
egyöntésűek voltak az egésszel. Ugyanabban az öntőformában öntötték azokat, mint a medencét.

I. Kir. 7,26

vastagsága… volt. Kb. 3 ujjnyi.
kétezer bát. Egy bát kb. 8 gallon (36 liter) volt.

XI. *A)* Pekúdé haftárája. (Áskenáz ritus szerint.) I. Kir. VII,51–VIII,21.

A Templom felavatása és Salamon avatóimájának eleje.

I. Kir. VII.

I. Kir. 7,51

és elvitte Salamon. A Templom munkálatai befejeződtek. Salamon király elhelyezi a szentélyben azokat az ajándékokat, amelyeket Dávid király gyüjtött erre a szent célra. Részletesen beszámolnak Dávid király előkészületeiről az I. Krónikák könyvének utolsó fejezetei.
kincstárában. Bizonyára az oldaltermekben, amelyekről I. Kir. VI,5 (l. az 528. old.) beszél.

I. Kir. VIII.

I. Kir. 8,1

Dávid várából. Ahol Dávid elhelyezte, miután elhozta Óbéd-Edóm házából (II. Sám. VI,12). Dávid városa régi jebuszita negyed mellett épült fel, amelyet Dávid foglalt el (II. Sám. V,9). A Templom a hegynek egy magasabb lejtőjén épült.
Cijónból. A név eredetileg a Templomhegyre vonatkozott, később egész Jeruzsálemre vonatkoztatták.

I. Kir. 8,2

Étánim. Ennek a hónapnak később Tisri lett a neve.
az ünnepen. Sátoros ünnepkor, a betakarítás ünnepén. Hét napig tartott az avatás ünnepe és hét napig a sátoros ünnep, így egyfolytában tizennégy napig ünnepeltek, amint ezt fejezetünk 65. verséből megtudjuk. Egyes vélemények szerint a sátoros ünnep előzte meg az avatási ünnepet, más vélemények szerint fordítva volt.

I. Kir. 8,4

a találkozás sátorát. Amelyet Mózes a pusztában épített.

I. Kir. 8,8

a rudak. Amelyekkel a frigyládát vitték. Ezek kinyúltak a szentekszentjéből a szentélybe.

I. Kir. 8,9

Nem volt a frigyszekrényben semmi egyéb, csak a két kőtábla. A frigyszekrényben nem volt semmiféle szobor, varázseszköz vagy valami más titokzatos pogány kultusztárgy.

I. Kir. 8,12

felhőborulatban. A sűrű felhő (lásd Ex. XX,18), amely most megtöltötte a szentélyt, a *sechina* (Isten jelenléte) látható jelképe volt.

I. Kir. 8,13

ott honolj mindörökké. Azok a helyek, ahol a frigyszekrény eddig tartózkodott, csak ideiglenes imahelyek voltak, amíg fel nem épült a Templom, Izráel állandó szentélye, kiválasztott helyén (Kimchi).

I. Kir. 8,15

Salamon elmondja a templomépítés előzményeit.

I. Kir. 8,17

Dávid szívében. A templomépítés Dávid vágyálma volt.

I. Kir. 8,18

szólt az Örökkévaló atyámhoz, Dávidhoz. Náthán próféta által; II. Sám. VII,8–9.
jót műveltél, hogy ez volt a szívedben. Nemes célkitűzéseinket nem mindig valósíthatjuk meg, de már azáltal is jobbak leszünk, ha egész lelkünkkel törekszünk elérésükre.

I. Kir. 8,21

amelyben az Örökkévalónak szövetsége van. A kőtáblák, amelyek a frigyszekrényben voltak.

XII. Machar-Chódes haftárája.
I. Sám. XX,18–42.

Alig van a zsidó történelemben jellemesebb és rokonszenvesebb egyéniség Jónathánnál. Ő valóban „tökéletes lovag” volt, a lovagiasság igazi mintaképe. Bölcseink előtt örök időkre ő maradt az érdektelen, önzetlen barát eszményképe (Atyák mondásai, V,17). Jellemének nagysága megnyilvánul vergődő küzdelmében apja iránti hűsége és Dávid iránti szeretete között. Jónathánra hárul az a rendkívül súlyos feladat, hogy összeegyeztesse apja iránti kötelességét, barátja iránti odaadásával. De egyikben sem bukott meg. Saullal szemben szerető fiú és hűséges tiszt volt; és „az irígységnek a legkisebb felhője sem homályosította el az ő csodálatát a nagy harcos iránt, Izráel nagy dalnoka iránt, aki később őt elhomályosította” (Jowett). A fejezet bevezető eseménye *Machar Chódes*-kor (újhold előtti napon) történt és ez bölcseinket arra ösztönözte, hogy Jónathán barátságának és önzetlenségének elbeszélését a rós-chódes előtti szombat haftárájául jelöljék ki. Saul, aki félig őrült lett féltékenységből Dávid növekedő népszerűsége miatt, el akarja őt pusztítani. Dávid Jónathánra bízza életét, aki eleinte nem akar rosszat feltételezni atyjáról. De aztán elhatározza, hogy kifürkészi atyja szándékát és figyelmezteti Dávidot.

I. Sám. XX.

I. Sám. 20,18

újhold. Régente az újholdat fontos ünnepként ünnepelték.

I. Sám. 20,19

az emlékezetes esemény napján. Szószerint, „a tett napján”. Bizonyára célzás arra az esetre, amikor Jónathán közbelépett Saulnál Dávid életéért (XIX,2–4).

I. Sám. 20,20

nyilat. Ez mutatja, hogy az íjászat elterjedt sport volt a régi Izráelben.

I. Sám. 20,23

az Örökkévaló a tanú köztem és közted. Esküvel megerősített szövetség van közöttünk.

I. Sám. 20,26

nem tiszta. A békeáldozatból nem ehetett az, aki nem volt vallási szempontból tiszta (III. Móz. VII,20 és köv.).

I. Sám. 20,34

búsult Dávid miatt. Nem maga miatt búsult, hanem azért, mert barátját megsértették az egész udvar előtt.

I. Sám. 20,41

túltett rajta. T. i. sírásban. A barátjától való elválás gondolata lesújtotta őt.

I. Sám. 20,42

Menj békességgel. Jónathán vigasztalja Dávidot, amennyiben biztosítja őt rendíthetetlen szeretetéről és odaadásáról. Saul erőszakossága gyilkos dühöngéssé válik; 85 papot megölet, mert kenyeret adtak Dávidnak, aki menekülése közben megéhezett. Ha Jónathán a búcsú pillanatában arra gondolt volna, hogy barátjának néhány cipó kenyeret adjon, ez a tömeggyilkosság nem történt volna meg (Talmud). Amidőn bekövetkezett a tragikus végzet és Saul és Jónathán meghaltak népükért, Dávid megsiratta őket a világirodalom legszebb elégiájában (II. Sám. I,19–27).
„A dísz, oh Izráel, magaslatidon meg van ölve! Mint estek el a vitézek! Ne jelentsétek Gátban, hírül ne adjátok Askelon utcáin, hogy ne örvendjenek a filiszteusok lányai, ne ujjongjanak a körülmetéletlenek lányai! Gilboa hegyei, se harmat se eső ne legyen rajtatok, se termékeny mezőség; mert ott vettetett el a vitézek pajzsa, Saulnak pajzsa nincs kenve olajjal. Elesettek vérétől, vitézek zsírjától Jónathán íja nem hátrált meg és Saulnak kardja üresen nem tért vissza. Saul és Jónathán a szeretnivalók és kedvesek éltükben, még holtukban sem váltak el; sasoknál gyorsabbak voltak, oroszlánoknál bátrabbak. Izráel leányai, Saul fölött sírjatok, aki öltöztetett titeket bíborba és gyönyörűségbe, aki juttatott arany ékességet öltözéktekre. Mint estek el a vitézek a harc közepette! Jónathán, magaslatidon megölve! Búban vagyunk miattad, testvérem Jónathán, kedves voltál nekem nagyon, csodásabb volt nekem szereteted asszonyok szereteténél. Mint estek el a vitézek és odavesztek a harc fegyverei!”
Ha Dávid és Jónathán példájához még hozzáfűzzük két asszonynak, Rúthnak és Naominak benső barátságát (Rúth I,16–17: „Mert ahova te mégy, megyek én is, ahol te meghálsz, hálok meg én is; néped az én népem, istened az én istenem, ahol meghalsz te, ott halok meg én is, és ott akarok temetve lenni én is. Úgy tegyen velem az Örökkévaló és úgy folytassa, csak a halál választ el engem tőled.”), megállapíthatjuk, hogy a Biblia az igaz barátságnak is a legkifejezőbb műve.

XIII. Rós-Chódes szombatjának haftárája. Jesája LXVI.

A Második Templom építkezése befejezése előtt áll, és a próféta a templom épületével és a benne lévő istentisztelettel összefüggő helytelen eszméket helyesbíti. Ellentétet mutat ki a hívő izraeliták és a hitehagyók között, akik bálványkultuszt űznek és pusztulásra vannak ítélve. A fejezet végén újra hangsúlyozza a megmaradt hívők győzelmét és az Egyisten általános elismerését. A 23. vers, melyben ez a remény így van kifejezve: „Újholdról újholdra odajárul minden halandó, hogy leboruljon színem előtt” adta az impulzust bölcseinknek, hogy ezt a prófétai szakaszt jelöljék ki a szombatra eső rós-chódesre.

Jesája LXVI.

Jesája 66,1

miféle házat. Isten jelenlétét nem lehet egy helyre korlátozni („Íme az egek és az egek egei be nem foglalnak Téged, hát még e ház, melyet építettem” I. Kir. VIII,27). A Templom célja volt, az embereket istenfélelemre és igazságosságra figyelmeztetni; s az áldozatok segítettek a hívőnek, távoltartani a gonosz gondolatokat és vágyakat a szívtől, és elégetni azokat, mint égőáldozatokat az oltáron (Kimchi). E feltételek nélkül a Templom nem lett volna alkalmas eszköz Isten dicsőítésére.

Jesája 66,2

mindezek. Azaz, ég és föld Isten szavára jöttek létre (Ábárbánel).
tekintek. Isten nem néz az épület külső díszességére vagy a benne folyó szépen kidolgozott szertartásokra, hanem az ájtatosok alázatos és őszinte jámborságára, akik akaratukat Istennek alávetik („aki buzgó az én igémre”).

Jesája 66,3

aki ökröt vág áldozatul olyan, mint aki embert öl. Szószerinti fordításban „ökör levágója, az ember megölője”, stb. Ezt gyakran magyarázták olyan értelemben, hogy aki az előírt áldozatokat hozza, de nem komoly lelkülettel, az nem jobb, mint aki valamilyen rettenetes és csúnya kultuszon vesz részt, amelyhez emberáldozat is tartozik. De talán ilyen túlzást egy próféta sem engedhetett volna meg magának. Lehetséges, hogy a próféta azokra gondolt, akik külsőleg megtartották a zsidó kultuszt, de amellett hódoltak azoknak az alacsony pogány eszméknek is, amelyek megmaradtak az asszír hódítás utáni izraeliták közt (II. Kir. XVII,33 és köv.). Alig lehet elképzelni, hogy a perzsa hatóságok tűrték volna az olyan pogány kultuszokat, amelyek emberáldozatokkal jártak. Van olyan magyarázat, amely szerint מכה איש kifejezés csak azt jelenti „embert üt” (Ibn Ezra), nem pedig „embert öl”. A héber מכה-tövet használják a botbüntetésnél (botütés, ostorütés), és talán a flagellánsokhoz hasonló kultusszal kapcsolatos ütéseket jelentett, amelyek sok titkos pogány szertartás kellékei voltak. A próféta eszerint azért panaszkodik, hogy az, aki egy ökröt áldoz Isten templomában, titokban mint flagelláns résztvesz valamilyen pogány misztikus kultuszban.

Jesája 66,4

az ő megcsúfolásukat. Mivel hogy ők – az elpártolók és makacs hitszegők – azt a cselekedetet *választották,* amely megcsúfol Engem (3. v.), Én *választok* nekik olyan szenvedést, amely megcsúfolja az ő reményeiket.

Jesája 66,5

A hűségeseknek szól, akiknek reményeit kigúnyolják ellenfeleik.

Jesája 66,5

testvéreitek. Azaz, a félig-meddig bálványimádó eretnekek.
kiközösítenek benneteket. Akik nem akarnak közösséget vállalni veletek (Cheyne).

Jesája 66,6

Riadalom. A próféta már hallani véli a gúnyolódók elleni ítélet eljövetelének zaját.

Jesája 66,7

A próféta újra kezdi vigasztalni a hitében erős közösséget. Noha most kinevetik őket ellenfeleik, mégis osztályrészük lesz: a lakosság megnövekedése (7. vers), béke és boldogság (12. v.).

Jesája 66,7

Cijón az anya, és ez a vers leírja lakosságának gyors szaporodását, mivel mindenhonnan összesereglenek hűséges gyermekei.

Jesája 66,8

létrejöhet-e egy nemzet egy pillanat alatt? Hangsúlyozza a jelentékeny megnövekedés gyorsaságát.

Jesája 66,9
Az újjáépülés és mentés műve be lesz fejezve. Isten nem hagyja azt befejezetlenül.

Jesája 66,10
Felszólítás a visszahozott gyermekekhez, és azokhoz, akik még száműzetésben vannak, hogy örvendjenek Jeruzsálemmel.
akik eddig gyászoltátok. Mindazok, akik a száműzetésben vannak és akik a visszatérés után nyomott hangulatban vannak, mivel reményeik Cijónban csak lassan valósulnak meg.

Jesája 66,11
Megmarad a kép Cijónról, mint anyáról.

Jesája 66,12
Béke és jólét özönlik Cijónba, mint egy folyó, amely elárasztja partjait.
térden dédelgetett gyermek. Folytatja a dajka képét az előbbi versből. A nemzetek lesznek az ő dajkáik.

Jesája 66,13
Mint férfit, akit anyja vigasztal. „Mint felnőtt férfi, aki hazajön fáradtan, sebzetten és vigaszra talál anyjánál.” (G. A. Smith.)

Jesája 66,14
csontjaitok virulnak. Testileg is új életerőt nyertek.

Jesája 66,15
A próféta visszatér az isteni ítélethez, amely az Ő gyűlölői ellen készül.

Jesája 66,17
Ismételt célzás az eretnekek bálványimádására.
kertekben. Azaz, résztvesznek az undok szertartásokban, amelyek gyakran folytak ott (Jes. LXV,3).
szentelgetik és tisztogatják magukat. Gúnyos kifejezés azokra, akik pogány ritusaikra készülnek (Kimchi).
a középen álló alak körül. A masszoréták אחת-t, nőnemű alakot olvasnak. A célzás tehát az Ásérára vonatkozik, amely szentelt élőfákból, vagy facölöpökből állt, amelyeket egy kertbe helyeztek egy bálvány-oltár mellé. Ha úgy olvasnák a szót, ahogy írva van, אחד-nak, akkor a célzás a papra vonatkoznék, aki az imádkozók csoportját vezeti.
egér húsát. Az egér húsa más „undok dolgokkal” pogány misztikus kultuszokban szentelt étel gyanánt szerepelt.

Jesája 66,19
csodajelet adok reájuk. T. i. a nemzetekre, az ítélet és megtorlás hatalmas műve által. Azok a népek, amelyek túlélik majd, elmennek távoli országokba Isten nevét, nagyságát és dicsőségét hirdetni.
Tarsisba. Tartessus városa, a későbbi Spanyolországban.
Pulba, Lydiába. Valószínűleg Észak-Afrikában.
Görögországba. Héberül. *Javan.*

Jesája 66,20
Ezekre a távoli népekre olyan nagy benyomást tesz, amit hallanak, hogy Jeruzsálembe hozzák az összes izraelitákat, akik közöttük laknak és pedig a magasztos körülményekhez illő módon.

Jesája 66,21
azok közül is ki fogok válogatni papokat és levitákat. A megtért nemzetek közül, akik hozzák és a zsidók közül, akik visszahozatnak, veszek egyéneket, akik támogatják a papokat és levitákat szolgálatukban (Kimchi). Ez a gondolat teljesen egyezik Jesája egyetemes gondolkodásával.

Jesája 66,22

Ebben az új és jobb világrendben Izráel népe és befolyása örökre fenn fog maradni és Izráel küldetésének teljesülésére fog vezetni, azaz, az Egyisten általános imádatára és arra, hogy Jeruzsálem az emberiség vallási központja lesz.

Jesája 66,23

minden újholdról újholdra… Azaz, minden újholdkor és szombaton.

Jesája 66,24

Új leírás a gonoszok elleni harcról és azok végső vereségéről, ami által a fenti nagy cél megvalósul. Delitzsch Ferenc kimutatja, hogy ez ugyanaz a gondolat, amely Jesája második részében több helyen ismétlődik „nincsen béke a gonoszok számára" (XLVIII,22 és LVII,21). Ez a kép, hogy „a féreg, amely azokat emészti, nem pusztul el és a tűz, mely azokat égeti, nem alszik ki", szimbolikusan mutatja az állandó lelkiismeretfurdalást, mely a gonosztevő lelkét gyötri. Annak a tudata, hogy mindenki előtt világos lesz a gonoszok bukása, („elvonulnak, látni fogják"), gátló erkölcsi befolyást fog gyakorolni. Ez egyik tényező lesz a nagy cél elérésében, (az egy igaz Isten általános imádatában), amint le van írva az előbbi versben.

Jesája 66,23

odajárul. A hívők.

Régi zsidó szokás szerint a 23. verset újra olvassák a 24. után, hogy a könyvet (melynek ez az utolsó fejezete) a vigasz és a bátorítás szavaival fejezzék be. Hasonló szándék érvényesül Maleáki, Écha és Kohelet befejezésénél. Ezeknél is megismétlik az utolsóelőtti verset az utolsó vers után.

XIV. Sekálim haftárája.
II. Kir. XI,17 – XII,17.

Haftáránk történeti háttere igen jelentős. Az elején érdekes leírását kapjuk az egyetlen forradalomnak, amely Júda királyságának közel 400 éves fennállása alatt lejátszódott. Ez a forradalom egy külföldi hercegnő ellen irányult, aki kísérletet tett a bennszülött dinasztia, a Dávid-ház kiirtására.

Átálja, Áhábnak, Izráel királyának lánya, felesége lett Jórámnak, Júda királyának. A Báál-kultuszt Júdában is el akarta terjeszteni. Férje halála után mint anyakirálynő igen nagy befolyásra tett szert nemcsak a politikai, hanem a vallási életben is. Fiát, Áházját legyilkolta Jéhu, Izráel királya. Erre Átálja, aki méltó lánya volt Izebelnek, kiirtotta a Dávid-ház összes számbajöhető tagjait és maga vette birtokba Júda trónját. De a megölt Áházja egyik fiát sikerült Átálja bosszújától megmenteni és Jójáda főpap segítségével, (aki egyébként a meggyilkolt király sógora volt,) titokban fölnevelni. Hat éven keresztül bitorolta Átálja a Dávid-dinasztia trónját, a hetedik évben elérkezettnek látta Jójáda, hogy a bitorló asszonyt eltávolítsa Júda trónjáról és helyébe a jogos trónörököst, Jóást ültesse. A trónraléptetést megfelelő előkészületek után sikeresen végrehajtották és Átálja megkapta megérdemelt büntetését: a királyi palotában megölték Jójáda emberei.

II. Kir. XI.

II. Kir. 11,17

És megkötötte… a szövetséget. A szövetségnek diadalmas megújítása, amely véget vetett Átálja dícstelen uralmának és a behurcolt főniciai bálványkultusznak, méltó kezdete volt Júda története új korszakának.

Jójáda. A főpapság nemes képviselője és kiemelkedő vallási vezető. Hosszú és áldásos életének befejezése után a Dávid városában helyezték el örök nyugalomra (II. Krón. XXIV,16). „És eltemették őt Dávid városában a királyok mellé, mert jót cselekedett Izráellel és Isten előtt és annak háza iránt".

II. Kir. 11,18

az országnak egész népe. Héberül: *kol ám ha-arec.* Itt is, mint a Szentírás más helyein, ahol az a kifejezés előfordul, talán egy héber *terminus technicusszal* állunk szemben és azt a testületet jelzi, amelyet ma parlamentnek hívnak. Erről a kérdésről szólottunk már Gen. XXIII,7-el kapcsolatosan, ahol Sulzbergernek erről a kérdésről szóló munkájára utaltunk. Valószínű, hogy Jójáda, mielőtt erre az állami és vallási élet szempontjából rendkívül fontos lépésre határozta el magát, előzőleg megnyerte ennek a testületnek, valamint a katonai vezetőknek hozzájárulását. Hogy ennek a testületnek *(ám ha-arec)* igen nagy szerepe volt a király választásánál és a detronizációnál, világosan kitűnik II. Kir. XXI,24 és XXIII,30-ból. A fentiek alapján a 18. verset talán így kellene fordítani: „És az egész nemzetgyűlés behatolt a bálvány házába stb.”.

II. Kir. 11,19

a testőrséget. Ez valószínűleg idegenekből álló testőrség volt. A héber szó *(há-kari)* etimológiáját nem ismerjük. Egyesek a כרתי-vel hozzák összefüggésbe. II. Sám. XX,23-ban is előfordul ez a szó, ott azonban a Masszóra kijavítja כרסי-re, (II. Sám. VIII,18 alapján) valószínű, hogy itt is ez a helyes olvasat.

az ország népét. Lásd a 18. vershez szóló magyarázatot. Jójáda és a nemzetgyűlés tagjai katonai kísérettel viszik a palotába a fiatal királyt, a trón jogos örökösét, aki ott elfoglalja az őt megillető trónt.

II. Kir. 11,20

a város megnyugodott. A város lakossága, amely bizonyára már rég ökölbeszorult kézzel, összeszorított ajakkal tűrte csak a trónbitorló anyakirálynő garázdálkodásait, örömmel értesült a történtekről és teljes nyugalommal fogadta a rég várt trónváltozás hírét.

II. Kir. XII.

II. Kir. 12,2

anyja neve. Sok keleti országban az anyakirálynő a király mellett a legfontosabb személyiség volt.

II. Kir. 12,3

egész életén át, amint tanította. Úgy is lehetne talán fordítani: „amíg tanította”. Ez utóbbi fordítása szerint Jóás nem viselkedett élete végéig Istenhez méltóan, csak addig, amíg Jójáda befolyása alatt állt.

II. Kir. 12,4

Csak az áldozati magaslatok. Hizkijáról (726–697. i. e.) mondja el a Szentírás, (II. Kir. XVIII,4) hogy „eltávolította a magaslatokat, összetörte az oszlopokat és kivágta az asérát”. De utóda, Menásse alatt ismét meghonosodott Izráelben a bálványkultusz (II. Kir. XXI,3); véglegesen Jósija uralkodása alatt (640–609) szűnt meg.

A Sábbáth Sekálimra előírt külön részlet a Tórából (Ex. XXX,11–16) arról a fél sekelről beszél, amelyet az izráelitáknak a templom építésére kellett befizetni a népszámlálás alkalmával; ennek megfelelően a haftára olyan szöveget tartalmaz, amely a templom restaurálására szolgáló pénzek felhasználásáról szól. Ma is, amidőn a szentély már nem áll fenn, az a célja ennek a szombatnak, hogy a zsidó közösségben ébren tartsa a szentély gondolatának halhatatlanságába vetett hitét és tanúságot tegyen a vallás örökkévalósága mellett.

II. Kir. 12,5

Mind a szentcélú ezüstöt. Ebben bennefoglaltatnak az összes pénzbeli adományok, melyek a szentély kincstárába jutottak és melyek itt részletezve vannak (Biur).

amit a népszámlálásnál adnak. Ex. XXX,13-nak megfelelően.

amit saját becslése szerint. Önkéntes felajánlások.

II. Kir. 12,7

Ezeknek a rendelkezéseknek a hatása nem volt kielégítő, ami érthető is, eltérítette ugyanis a papokat a tulajdonképpeni munkájuktól, mert kötelességükké vált, hogy mint pénzgyüjtők a vidéket járják; lásd II. Krón. XXIV,5: „És összegyüjtötte a papokat s a levitákat s mondta nekik: Induljatok ki Jehúda városaiba és gyüjtsetek egész Izráelből pénzt kijavítani Istennek házát évről-évre”.

II. Kir. 12,8

Miért nem hozzátok rendbe. A papok be akarták várni, amíg az összes munkálatok elvégzéséhez szükséges összeg egybegyűl és csak azután akarták megkezdeni a javítási munkálatokat. A király azonban alaptalanul meggyanúsítja őket és új rendszert vezet be (Kimchi).

II. Kir. 12,9

És megegyeztek a papok. Szívesen mondtak le olyan felelősségről, (t. i. a templom gazdasági részének ellátásáról), ami nem is rájuk tartozott (Rálbág).

II. Kir. 12,10

egy ládát. Perselyszerű láda, amelybe a nép által adományozott összegeket dobták: ez a pénz nagy bőségben folyt be.

II. Kir. 12,12

akik ki voltak rendelve az Örökkévaló házába. A munkáért felelős munkavezetőkül.

II. Kir. 12,14

Csakhogy nem készítettek. A javítási munkálatok alatt, amidőn még úgy látszott, hogy a befolyó összegek nem lesznek elegendők arra is, hogy a szentelt edényeket is kijavítsák. Azonban amidőn az épület kijavítása után még felesleg mutatkozott, a fennmaradó összegeket a templomi szolgálattal kapcsolatos eszközök felújítására használták fel, amint ezt II. Krón. XXIV,12-ből megtudjuk.

II. Kir. 12,16

mert bizalom alatt működtek. A felügyelők és a munkavezetők hozzáférhetetlen, becsületes emberek voltak.

II. Kir. 12,17

Bűnáldozatok és vétekáldozatok céljára adott ezüst. Az a pénz, amely az áldozatok számára szolgáló állatok megvásárlása után megmaradt. Ezt az összeget nem használták fel a templom javítására.

XV. Záchór haftárája.
I. Sám. XV,1–34.

A Sábbáth Záchórra előírt külön részlet a Tórából (Deut. XXV,17–19) *záchór* szóval kezdődik és emlékezteti az izraelitákat arra, hogy mily kegyetlenül támadták meg az amálékiták a gyengéket és védteleneket pusztai vándorlásuk alatt. Az amálékiták engesztelhetetlen gyűlöletüket nemcsak Refidimnél juttatták kifejezésre, hanem akkor is, midőn az izraeliták benyomultak a Szentföldre. Öröklődő gyűlölet volt ez. A bírák korában a midjánitákkal szövetkeztek Izráel ellen. Sokáig tartott a harc Izráel törzsei és e között a fékezhetetlen vad nép között. A kiirtásukról szóló parancs, mely a haftára elején található, annak lehet a következménye, hogy ebben a korban, amint a 33. versből látjuk, még jobban elmérgesedett a helyzet Izráel és Amálék között. Sámuel tisztában volt azzal, hogy Izráelnek ez ősi és kitartó ellenségével folyó harc élet-halál küzdelem; „szent háború”-nak tekintette ezt a harcot.
Tagadhatatlanok ennek a parancsnak erkölcsi nehézségei. Nyilvánvalóan ellentétben van azzal az isteni törvénnyel, amely tiltja a bosszút, különösen az egyéni bosszút. De sokszor a legmagasabb kegyelemmel összefér az ítélet végrehajtása: Itt Izráel az isteni büntetés eszköze volt.
Sábbáth Záchór Purimot előzi meg; ennek forrása Eszter könyve. Hámán, Izráel ősellensége, a haftárában szereplő amálékita királynak, Agagnak leszármazottja. Sábbáth Záchór emlékeztet

bennünket embertelenségükre és istentelenségükre. Feladata abban áll, hogy a kegyetlen és gyáva amálékita szellemet az emberek szívéből kiirtsa és hogy meggyógyítsa azokat a sebeket, amelyeket az emberek iránti gyűlölet okoz.

I. Sám. XV.

I. Sám. 15,1

királlyá népe, Izráel fölé. Nem a te (Saul) néped, hanem Istennek népe, amelyet az isteni Ige és akarat szerint kell kormányozni.

I. Sám. 15,3

és pusztítsátok el. Nem szabad zsákmányolni ebben a büntető hadjáratban. Az izraelitáknak semmi anyagi hasznot nem volt szabad ebből húzniok.

I. Sám. 15,4

Teláimban. Valószínűleg azonos Telemmel (Józs. XV,24), amely Júda déli részében fekszik.

I. Sám. 15,6

a kénita nemzetségnek. Ehhez a törzshöz tartozott Jitró is, Mózes apósa. Egy részük az amálékiták között lakott Júdától délre.

I. Sám. 15,7

Hávilától. Észak-Arábiának az amálékiták által lakott területén; ennek keleti határa Hávila.
Súr. A sivatagnak nyugati része, amely Egyiptommal határos.

I. Sám. 15,8

és egész hadát. Mindazokat, akik keze közé kerültek. Egyes kisebb csapatok természetesen életben maradtak és gerillaháborút viseltek az izraeliták ellen. De ezek már nem voltak veszedelmesek.

I. Sám. 15,9

megszánta Agagot. Saul talán kollegiális érzésből viselkedik így a királlyal szemben; lásd I. Kir. XX,32.
a kövér juhokat. Nyilvánvalóan azért, hogy anyagi hasznot húzzon a háborúból, amely azonban magasabb célok érdekében indult meg.

I. Sám. 15,11

Megbántam. Feltűnő kifejezés Istennel kapcsolatban. Azt mutatná, hogy Isten is változtatja elhatározását. Ez azonban csak Saul jelleme és magatartása megváltoztatásának következménye.
ez nagyon fájt Sámuelnek. Bánkódott Saul miatt, akitől nagyon sokat várt.
esdekelt. Könyörgött Saulért.

I. Sám. 15,12

Kármel. Júdában kb. 7 mérföldnyire Hebróntól délre.
emlékjelet állít magának. Hogy ez az ő győzelmére emlékeztessen.
Gilgálba. A Jordán völgyében, valószínűleg azért, hogy ott zsákmányából a győzelemért hálaáldozatot mutasson be. (Rálbág); lásd a 15. és 21. verset.

I. Sám. 15,15

Az amálékitáktól hozták el. Úgy látszik, hogy Saul a felelősséget a népre akarja hárítani.
hogy áldozatot mutassunk be az Örökkévalónak a te Istenednek. Saul valószínűleg azt hitte, hogy ez a jószándék igazolni fogja cselekedetét.

I. Sám. 15,17

ha kicsiny vagy is a saját szemedben. Sámuel azt feleli Saulnak arra a kifogására, amellyel a felelősséget a népre akarja hárítani (15. vers): Saul a vezér, ha ő Isten iránti engedetlenségében seregei akaratát követi, akkor nem alkalmas a vezetésre. Az alattvalóknak kellett volna őt követni,

nem pedig fordítva.

I. Sám. 15,20

Én hallgattam… és elhoztam Agagot. Saul ismét védekezni próbált. Ő elpusztította az amálékitákat, a nép pedig a zsákmányt nem a maga számára, hanem az áldozati célokra hozta magával.

I. Sám. 15,22

Vajjon lehet-e olyan kedves Isten előtt az égő- és vágóáldozat. Sámuel válasza ritmikus szöveg, parallelizmus membrorum alakjában maradt ránk, amely a héber költészet jellegzetes megnyilvánulása. Rámutat a valóságos engedetlenségre, amely Saul védekezése mögött rejlik. Néhány halhatatlan szóban összefoglalja itt a héber próféták erkölcsi tanításait.
engedelmesség jobb az áldozatnál. „Ezek a szavak a legvilágosabban fejezik ki az erkölcsi kötelességek felsőbbségét a szertartásbeliek felett” (Payne Smith).

I. Sám. 15,23

a varázslás bűne. Istennel szemben tanúsított tudatos engedetlenség a varázslással van összehasonlítva, mert mindkét esetben az isteni tekintély helyett más tekintélynek veti alá magát az ember. Az egyik esetben az egyéni akaratnak vagy a szenvedélynek, a másik esetben a varázslásnak. A hasonlat itt különösen találó, mivel Saul a boszorkányhit kiirtására törekedett Izráelben és Sámuel azzal vádolja őt, hogy ő ép olyan bűnös, mint azok, akiket a multban elítélt.

I. Sám. 15,24

mert féltem a néptől. Saul most megmondja ballépésének valódi okát. Nem ő, a vezér irányította a népet, hanem a nép befolyásolta őt.

I. Sám. 15,29

És Izráelnek dicsőséges Istene nem által. Ő, aki erejüknek és bizodalmuknak forrása. נצח szó csak itt fordul elő a Szentírásban ilyen értelemben.
mert nem halandó, hogy megbánja elhatározását. Nem változó Ő, mint az ember, hanem tervszerűen kitart elhatározása mellett. Ő Izráel jövendő boldogságát tartja szem előtt és éppen ennek érdekében kell Sault megfosztani az uralkodástól.

I. Sám. 15,30

de mégis add meg most nekem a tiszteletet. Megható, de azért érthető kérés. Saul már eléggé meg van alázva, de mivel még király, tekintélyét a nép előtt kímélni kell.

I. Sám. 15,31

És Sámuel visszatért Saul nyomába. Az isteni akaratnak képviselője volt; és most megengedhette Saulnak, hogy előtte menjen.

I. Sám. 15,32

vidám hangulatban. Egyesek a Septuaginta alapján úgy fordítják, hogy *reszketve.*
már eltűnt a halál keserűsége. Miután királyi méltóságát és szabadságát elvesztette, nem jelent már a halál keserűséget számára. Vagy bízott abban, hogy nem ölik meg.

I. Sám. 15,33

Amint asszonyokat gyermekeiktől megfosztott kardod. Amálék a gyengéket és védteleneket Júda határterületein legyilkolta; Sámuel, aki tulajdonképpen utolsó bírája volt Izráelnek, kardot ragadott és saját kezével vetett véget a zsarnok gyilkos életének. Ez a cselekedet tehát nemzeti megtorlás volt és nem Sámuel egyéni bosszúja.

I. Sám. 15,34

És eltávozott Sámuel Rámába. Nem látta többé viszont Sault. Szerette Sault és bánkódott miatta. Szomorú volt pályája balsikerei miatt, holott működése kezdetén oly sokat ígérő volt indulása. Harci sikereitől elvakítva azon volt már Saul, hogy Izráelből hódító birodalmat csináljon, amely tisztán politikai célkitűzéseket követ; Sámuel viszont, aki Izráel igazi hivatását tartotta szem előtt,

mély őszinteségével rendreutasította őt és nyilvánosságra hozta, hogy többé nem uralkodója Izráelnek (Cornill). Saul uralkodását mint hős lovag, férfierejének teljében, szerencsés győzőként kezdte meg, de elcsüggedve, elkeseredve és feldúlt lelkülettel halt meg, amennyiben saját magának adta meg a halálos döfést. Mindenkitől elkerülve és elhagyatva, a hűséges látnoktól és tanácsadótól eltaszítva, legjobb harcosaitól és végül utolsó hűséges követőitől is megtagadva, fejezte be életét (Kittel).

XVI. Páráh haftárája.
Ezekiél XXXVI,16–38.

A Sábbáth Páráhra előírt külön részlet a Tórából (Num. XIX,1–22) a tisztátalanok megtisztítására vonatkozó szertartásokkal foglalkozik. Bölcseink szerint, ezeknek a törvényeknek az volt a céljuk, hogy az aranyborjúval történt bűnbeesés után az izraeliták lelkébe vésse az erkölcsi megtisztulás szükségességét (Num. r. XIX,8). Haftáránknak is, amelyet Ezekiél könyvéből vettek, az erkölcsi megtisztulás a tárgya. Hogy a számüzetés sírjából újjáéledt Izráel miként rendezze be életét saját hazájában, miként kezdjen új korszakot, ez haftáránk tanítása. A próféta szerint nem ok nélkül küldte Isten Izráelt számüzetésbe. Szerencsétlensége elkerülhetetlen volt, mert Isten a szentség és az igazságosság Istene. A pogányok azonban félreértették ezt a büntetést és Isten tehetetlenségének bizonyítékát látták benne: saját népét nem tudja megmenteni (Rási, Kimchi). Ilyen módon Izráel bűnei következtében Isten neve megszentségteleníttetett. Hogy Isten dicsősége és tisztelete helyreálljon, hazaviszi őket a számüzetésből; nem mintha Izráel ezt megérdemelné, hanem hogy Isten dicsősége nyilvánvalóvá legyen a népek között. A visszatérés azonban erkölcsi megújulással fog járni; egyrészt Isten az Ő népének „új szívet” ad és „új szellemet helyez” beléjük, eltávolítva „a kőszívet” testükből és „érző hússzívet” adván nekik, másrészt pedig Izráel lelke az őszinte megtérés által megtisztul és szégyelni fogja a mult bűneit. Ha majd a bűnös nép ily módon megjavult és az elnéptelenedett ország újra lakottá lesz, meg fogják tudni a pogányok, hogy mindezt a Mindenható Isten cselekedte.

Ezekiél XXXVI.

Ezekiél 36,16
A népnek vallási és erkölcsi tisztátalansága volt a szenvedésnek és a száműzetésnek igazi oka.

Ezekiél 36,17
cselekedetei által. Bálványimádással.

Ezekiél 36,18
a vér miatt, amit kiontottak. A próféta valószínűleg a gyermekáldozás szégyenletes szokását tartja szem előtt, amelyet a környező pogány népektől tanultak el.

Ezekiél 36,20
megszentségtelenítették Szent nevemet. Kétszeresen: istentelen cselekedeteik által és azáltal, hogy kihívták Isten büntetését.
az Ő országából jöttek ezek? „Nem tudja megoltalmazni az Ő népét” gúnyolódtak a pogányok és ez rettenetes *chillul ha-sem* volt, Isten nevének megszentségtelenítése és megalázása. Vagy a gúny arra vonatkozik, hogy Izráel népének erkölcsi állapota nem vallott arra, hogy valaha is Isten országának lakója lett volna.

Ezekiél 36,22
Hogy az Ő dicsőségét igazolja, Isten visszahozza őket saját földjükre „mert csak ezáltal lehet újra elismertté és becsültté Isten neve a világ előtt, miután népének tragikus bukása láttán már kétségbevonták fönségét; Ő képes újjáéleszteni Izráelt; mert saját akaratából és kegyelméből

bocsátja meg bűneiket és változtatja meg szívüket”.

Ezekiél 36,22

Nem ti miattatok cselekszem Én. Azért, mert Izráel az Isten népe, nem számíthat elnézésre, sőt bűneiért még szigorúbb büntetést kap. Lásd Ámosz III,2 (V. ö. Gen. 502. old.). Isten neve Izráelével elválaszthatatlanul egybe van kapcsolva. Ennek köszönheti fennmaradását.

Ezekiél 36,23

midőn… megszenteltetem rajtatok. Az Imit régi fordítása: „midőn szentnek bizonyulok általatok”. Izráel az a nép, aki által Isten az összes nemzetek előtt mindenhatónak és szentnek fog bizonyulni. Izráel nemzeti életének újjáéledése meg fogja tanítani a pogányokat Isten fenségének elismerésére, amint hogy Izráel szenvedései arra indították őket, hogy ezt megtagadják (Lofthouse).

Ezekiél 36,25

És meghintelek titeket a tisztaság vizével. Képletesen érti ezt, az erkölcsi megtisztulásra és a benső szellemi megújulásra.
tisztátalanságotokból. A bálványimádás szennyétől, ami rituális és erkölcsi tisztátalanság.

Ezekiél 36,26

új szívet. Engedelmeset és alázatosat, jóra törekvőt. A „szív” a héberben az ember egész lényét fejezi ki.
új szellemet. Állhatatos és Isten imádására hajlamos szellemet.
kőszívet. Keményet és lázadót.
hússzívet. Lágy szívet, amely hajlamos az isteni tanítások befogadására, alakítható szívet.

Ezekiél 36,27

hogy törvényeimben járjatok. Isten szelleme megnyilvánul majd abban, hogy Isten akaratát belső lelkesedésből követik és abban, hogy módjuk lesz ezt megtenni.

Ezekiél 36,31

Azért emlékezzetek meg bűnös útjaitokról. Az előbbi versekben ecsetelte, milyen jó soruk lesz, midőn Isten újra közöttük fog lakozni. Nem lesz többé ínség és hiány az osztályrészük. Ebben a versben figyelmezteti őket, hogy a jólétben is emlékezzenek meg régi bűneikről és bűnhődésükről, nehogy újra visszaessenek azokba és ismét kihívják maguk ellen Isten büntetését.

Ezekiél 36,32

nem ti miattatok. Az, hogy megszabadulásuk a számüzetésből nem az ő érdemük eredménye, kétségtelenül a nép vigasztalására van szánva (Toy).
szégyenkezzetek. A régi bűnök miatti útálkozás lenne a legbiztosabb jele annak, hogy új szívet és új szellemet kaptak.

Ezekiél 36,33

Az ország jólétben lesz, a városok újra felépülnek és megtelnek mindinkább gyarapodó lakossággal.

Ezekiél 36,36

hogy Én, az Örökkévaló építettem föl. Tudni fogják az összes népek, hogy ez a megváltás és újjáéledés nem emberi cselekedet, hanem Isten műve.

Ezekiél 36,37

megkérleltetem Magam. Meghallgatom imádságukat. Az Imit régi fordítása: „ebben is megkerestetem magamat”.

Ezekiél 36,38

Mint megszentelt nyájat. Oly számosak lesznek, mint a juhok a templom udvarán és Jeruzsálem utcáin a zarándokünnepek idején.

XVII. Háchódes haftárája.
Ezekiél XLV,16–XLVI,18.

Ezekiél életéről és működéséről Gen. 508. oldalán szólottunk, továbbá Váérá és Tecávve haftárájánál (476, 532. old. L. m. az előbbi haftárát).
Sábbáth Háchódesre előírt külön részlet a Tórából (Ex. XII,1–20) az egyiptomi peszach-áldozattal és a peszach-ünnep törvényeivel foglalkozik. A haftára is az újjáépített szentély peszach-törvényeiről beszél. Ezekiél könyvének utolsó fejezeteiben (XL–XLVIII) az Új Jeruzsálem leírását kapjuk, amely a száműzetés megszűnése után fog felépülni. „A próféta elragadtatva a jövendőbeli Jeruzsálem elképzelésétől, rekonstruálja a Templomot, leírja berendezését, a papság jövendőbeli újjászervezését és a szertartásokat. Megállapítja az újjászervezett királyság pontos földrajzi tervét és felosztja a tizenkét törzs között, amelyek tagjai a világ négy sarkából összegyűlnek. A jövőnek ez a tervezete félig ideális, félig allegorikus" (Darmstetter). Az Új Jeruzsálem szellemi és anyagi központja lesz az egész nemzetnek. A város neve a jövőben „az Örökkévaló van ott" lesz. Ezekiél felismerte, hogy nagy dolgok a földön csak egység által jöhetnek létre. Prófétai és pásztorális működése céljának és feladatának tekintette az egyedek oly irányú nevelését, hogy azok ne csak vallásosak legyenek, hanem egy közösség tagjaivá váljanak (Cornill). Hogy azonban ilyen közösség szentté legyen és eszmei célok szolgálatában álljon, a népet meg kellett akadályozni abban, hogy régi bűneibe visszaessen. Ezt szolgálják a XL. és a XLVIII. fejezetekben megállapított tervek. Ezáltal a templom az új megszentségtelenítésektől megkíméltetik és Izráel méltó lesz Istenhez, aki közöttük lakozik az Ő szentélyében. Ebben a legrégibb irodalmi utópiában a királyi hatalom szigorúan körül van határolva. Mivel már háború többé nem lesz, az uralkodónak többé nem lesz feladata a katonai vezetés. A nép fejedelme nem más, mint a szentély képviselője. A királynak hatalmas birtoka lesz, amelyet ő épúgy megmível, mint a többi izraelita; a papok és a leviták is megkapják az ország egy részét, hogy anyagi fennmaradásuk biztosítva legyen.

Ezekiél XLV.

Ezekiél 45,16

fölajánlásnak. Az a járulék, amit a Templom javára fizettek; lásd a 13. és 15. verset. A nemzet tanácsának kötelessége volt azt a nép nevében a fejedelemnek átadni. Így rendelkezhetett a fejedelem nagyobb készletek felett, amelyekből a papokat elláthatta.

Ezekiél 45,17

háruljon az égőáldozatok… gondja. A fejedelem, mint a nemzet feje felelős a meghatározott időben bemutatandó áldozatokért és köteles gondoskodni arról, hogy az előbb részletezett forrásokból kellő időben beszerezzék és bemutassák azokat.
ő gondoskodjék. Szószerint: „ő készítse". (Az Imit régi fordítása).

Ezekiél 45,18

Hogy a szentély tisztasága, amely vigyázatlanság vagy tudatlanság által veszélybe kerülhet, biztosítva legyen, Ezekiél látomása szerint tisztító és bűnbánó ünnepnek kell megelőznie a peszách és a sátoros ünnepet a megfelelő hónap első napján. Az azzal kapcsolatos szertartások annyira újszerűek, hogy egyes rabbik véleménye szerint azok a harmadik szentélyre (amely csak a messiási időkben fog felépülni) vonatkoznak. Az ellentétek miatt egyesek arra törekedtek, hogy Ezekiél könyvét kizárják a „Szent Iratok" kánonából (Menach. 45a; Zebach. 18b).

Ezekiél 45,20

és hasonlókép cselekedjél a hónap hetedik napján. A XLIII,25. verse szerint (Tecávve haftárája) az oltár beszentelése hét napig tartott. Amidőn ezt befejezték, akkor mutatták be a beszentelési ünnepség alatt elkövetett hibák miatt szükséges áldozatokat (Kimchi).
a tévelygő… ember. Aki akaratlanul követi el a bűnt.

balga. Aki a törvények nem ismerése folytán követi el.

Ezekiél 45,21

Az itt felsorolt előírások az ünnepi áldozatokra vonatkozóan sok tekintetben eltérnek azoktól, amelyeket a Lev.-ból ismerünk. A Talmud is felismerte ezeket az ellentéteket és azt állította, hogy majd Élijáhu fogja megmagyarázni (Menach. u. o.).

Ezekiél 45,22

és mutasson be a fejedelem azon a napon önmagáért. Saját pénzéből viselje ezeknek az áldozatoknak a költségét.

Ezekiél 45,24

egy éfa. Kb. $1^{1}/_{10}$ véka.
egy hin. Kb. 6 liter.

Ezekiél 45,25

az ünnepen. Ezen a kifejezésen rendszerint a sátoros ünnepet értik. (L. még Lev. 461. old.)

Ezekiél XLVI.

Ezekiél 46,1

Ezekben a versekben részletesen körülírja a fejedelem jogait a szentéllyel kapcsolatban.

Ezekiél 46,2

álljon meg a kapu ajtófélfájánál. Az uralkodónak nem volt joga a belső részbe belépni, a keleti kapu küszöbén állott szemben az oltárral.

Ezekiél 46,3

És az ország népe. Héberül: *ám ha-arec.* Talán itt is népképviselet tagjairól van szó. Ennek a testületnek majdnem ugyanazok a kiváltságai voltak, mint az uralkodónak. Ugyanazon kapu bejáratánál borultak le szombaton és ünnepnapokon.
népe. A külső udvarban állott.

Ezekiél 46,8

és ezen az úton térjen vissza. A fejedelem ugyanazon a kapun menjen ki, amelyen bejött, a belső udvarba ne lépjen be. A fejedelemnek eljárása oly pontosan van szabályozva, hogy abból megérthessük, hogy rangjából következő nagy kiváltságai ellenére sincs joga a szent, elkülönített területen tartózkodni.

Ezekiél 46,9

az ünnepeken. Az év három zarándokünnepén (peszach, „hetek ünnepe”, sátoros ünnep), amikor mindenkinek meg kell jelennie a jeruzsálemi szentélyben. Ezekiél megállapítja azokat a szabályokat, amelyek a túlzsúfoltságot megakadályozzák. A nemzet tanácsának tagjai, éppen úgy mint a többi imádkozó, csak annyira közeledhetnek a szentekszentjéhez, amennyire az meg van engedve. Imádkozás után pedig távozzanak el. A küszöbön ne álljanak és ne nézdegéljenek, a nyilvános istentisztelet ne váljék látványossággá.

Ezekiél 46,10

Ha pedig a fejedelem is közöttük van… menjen be. Az *ám ha-arec*-cel együtt, vagyis a nemzet tanácsával, akik azonban az „ország népe” kifejezést szószerint veszik, úgy magyarázzák, hogy a fejedelem az ünnepeken, amidőn a nép nagy tömegben szokott összegyűlni, közöttük legyen, mert az uralkodónak legnagyobb dicsősége alattvalóinak nagy tömege (Altschul, Mecúdáth Dávid).

Ezekiél 46,16

A király birtoka.

Ezekiél 46,16

adományt juttat. Joga van birtokának egy részét már életében is fiainak tovább adni, mert halála után úgyis azok öröklik (Altschul, Mecúdáth Dávid).

Ezekiél 46,17

szolgái egyikének. Ha ezeknek valamit ajándékozott, a Jóbél évben visszakerül a fejedelem birtokába.

Ezekiél 46,18

ne foglaljon el a fejedelem a nép birtokából. A fejedelem éppen úgy alá van vetve a törvényeknek, mint alattvalói. Nincs joga semmiféle ürügy alatt a nép birtokait lefoglalni. Nábóth szőlőjének esete nem ismétlődhetett meg Izráelben. A próféta kettős gondolattal fejezi be könyvét: az istentisztelet szentségének és az embertársaink iránti igazságosság szükséges voltának hangsúlyozásával.

MÓZES HARMADIK KÖNYVÉNEK HAFTÁRÁI (JEGYZETEK) • LEVITICUS

A HAFTÁRA ÁLDÁSOK

A haftára felolvasása előtt és utána mondandó áldások.

A haftára előtt.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki kiválasztotta az üdvöt hírdető prófétákat és kedvet talált szavaikban, melyeket igaz meggyőződésben hirdettek.
Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, aki kedvet talál a tanban, Mózes szolgáján, Izráel népén és az igazság és jámborság prófétáiban.

A haftára után.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, örökkévalóság kősziklája, ki igazságos minden nemzedék iránt, hűséges Isten, ki szól és cselekszik, igét mond és megvalósítja azt, kinek minden igéje igaz való.
Bizodalmunk Benned és szent igédben erős, mivel egy azok közül üresen vissza nem kerül, mert Te hűséges és irgalmas Király vagy; dícsértessél Örökkévaló Hatalmas Isten, aki hűséges minden szavában.
Gyakorolj kegyelmet Cijónnal, mert az életünk otthona, s a szomorú lelkűnek szerezz segítséget mielőbb a mi napjainkban; dícsértessél Örökkévaló, ki megörvendezteti Cijónt fiaival.
Örvendeztess meg minket Örökkévaló Istenünk szolgád Élijáhu próféta által és Dávid fölkented uralmával, jöjjön mielőbb, hogy fölujjongjon szívünk, trónján ne üljön többé idegen és ne bitorolják többé mások dicsőségét, mivel szent Nevedre esküdtél, hogy nem alszik ki mécsvilága soha; dícsértessél Örökkévaló, Dávid védőpajzsa.
A Tóráért, az istenszolgálatért, a prófétákért, ezen szombatnapért, miket nekünk adtál Örökkévaló

Istenünk szentségül, díszül, dicsőségül, mindezért hálát mondunk Neked Örökkévaló Istenünk és áldunk Téged, legyen áldva a Neved minden élő ajkán, mindörökig; dícsértessél Örökkévaló, ki megszenteled a Szombatot.

I. Vájjikrá haftárája.
Jesája XLIII,21–XLIV,23.

A szidra részletes utasításokat tartalmaz a szentélybeli szolgálatra vonatkozólag, ami engedelmességre vezet Isten iránt. A haftára ugyancsak Isten szolgálatáról szólva arról panaszkodik, hogy Izráel elhanyagol minden istentiszteletet. Azokhoz a zsidókhoz fordul, akiket Babilóniába hurcoltak Jeruzsálem első pusztulása után. Izráel teljesen elfordult Istentől: de Isten Önmagáért megbocsátja Izráel bűneit, megváltja Jákóbot és meg fog nyilatkozni az Ő dicsősége Izráelben.

Jesája XLIII.

21–25. Izráel küldetése.

Jesája 43,21

Ezt a népet magamnak alkottam. Vagy: „A népet, melyet magamnak alkottam” (Az Imit régi fordítása). Izráel a világteremtésnek fontos része. Izráelnek életével és történetével elő kell segítenie a szellemi értékek fennmaradását és az isteni célkitűzések megvalósulását a világegyetemben; mert szellemi értékek nélkül az életnek nincs igazi értelme és az isteni célkitűzések hiányában az anyagi világegyetem erkölcsi szempontból nem lenne jobb az őskaosznál, a *„tóhu-vá-bóhu”*-nál.
hogy dicsőségemet hirdessék. A becsületes élet által, amelyhez Istenük iránti engedelmesség vezetné őket, és az isteni célkitűzések szolgálata által, amely az ő történetük tartalma. Isten dicsőségének hirdetése és terjesztése Izráel létének egyetlen célja.

Jesája 43,22

Izráel, nem törődvén küldetésével, nem szolgálta Istent. Isten azonban mégis kegyelmet gyakorol vele, nem a bemutatott áldozatok fejében, hanem Önmagáért törli el Izráel bűneit.

Jesája 43,22

nem Engem hívtál. Nem keresték Istent imával. Mint sok mai modern embernél, kétségbeejtő hanyagság mutatkozott a vallási dolgok iránt. „Ez a megállapítás bizonyára általános és kétségtelenül vonatkozik a száműzöttek nagy részére; de nem zárja ki egy vallásos lelkületű kisebbség létezését, amely imában öntötte ki szívét Isten előtt” (Cheyne).
mert máris belém fáradtál. Mint Mika napjaiban (VI,3), és Maleáki korában (I,13), Izráel ellankadt hitében és a Tóra törvényeinek teljesítésében. Vannak ilyen korszakok a zsidó történetben, amidőn az emberek lelke kiszárad és Izráel elfelejti Istenét és lelke eltávolodik mindentől, ami a zsidó kötelességgel és hivatással kapcsolatos.

Jesája 43,23

bárányaidat. A mindennapi reggeli és esti áldozat.
nem fárasztottalak lisztáldozattal. Babilóniában nem lehetett ugyan áldozatot hozni, de még a léleknek és a szívnek az a beállítottsága is hiányzott, amelynek az áldozat csak külső kifejezése volt. Ezt a verset gyakran félreértették. Itt nincs állásfoglalás az áldozat ellen (Duhm); máskülönben nem lenne értelme a próféta szemrehányásának (Marti). A próféta a babilóniai száműzetésben lévő néphez fordul, amidőn az áldozati kultusz szünetel (Ibn Ezra). Noha Isten nem terheli súlyos áldozatokkal Izráelt, *mindamellett* nem szólítják az Ő nevét. Lásd az „Ellenezték-e a próféták az

áldozatokat?” című jegyzetet (44. old.).
tömjénkívánással. A tömjénre a lisztáldozatoknál volt szükség; lásd Lev. II.

Jesája 43,24
illatos nádat. Ez bizonyára a felkenő olaj alkatrésze (Ex. XXX,23).
zsírjával nem láttál el. Lásd Lev. III,3. Merész antropomorfizmus.
kifárasztottál a te bűneiddel. Ez még merészebb antropomorfizmus. Kötelességtudó engedelmesség helyett, Izráel nem csak könnyelműen vette minden kötelezettségét Istennel szemben, hanem azonfelül Istent okolta saját bűneiért. Isten tehát kénytelen volt büntetést szabni reájuk, holott megváltást szeretett volna hozni.

Jesája 43,25
Mégis Én vagyok az, aki eltörli bűneidet. Én, aki ellen bűnt követtek el, önként fogok nektek megbocsátani, pedig nem is kértetek rá. „Tökéletes gyengédséget kifejező vers, amely kidomborítja minden bűn tragédiáját. A helyzet pátosza abban rejlik, hogy Izráel megvetette a szeretetet, amely mindíg megbocsátott és a jövőben is meg fog bocsátani” (Skinner).
Enmagamért. Mert Isten irgalmas és könyörületes, megbocsát hibát, vétket és bűnt (Exod. XXXIV,6 köv.), Isten maga kezdeményezi Izráel vétkeinek eltörlését. Ez a gondolat még Hósea és Jeremiás eszméivel szemben is előhaladást jelent. A mi prófétánk számára (LXVI,13) Isten szeretete olyan magától értetődő, feltétel nélküli és kimeríthetetlen, mint az anyáé gyermekei iránt. „Enmagamért”, ehhez még hozzáértendő, „nehogy megszentségteleníttessék az Én Nevem”. Isten elhozza Izráel megújhodását, nem mintha Izráel megérdemelné azt, hanem Isten dicsősége miatt. Ehhez a megújhodáshoz járul azonban a szellemi megújhodás is; lásd Páráh szombatjának a haftáráját.
A 25. vers a zsidóságnak azt az alapvető tanát domborítja ki, hogy nincs más megváltó mint Isten. R. Akiba ezt a tant a következő szavakban juttatja kifejezésre. „Boldog vagy Izráel! Ki előtt tisztultok ti meg és ki tisztít meg benneteket? A ti Mennyei Atyátok maga” (Jóma VIII,9).

26–28. Isten Izráelnek korlátlan bűnbocsánatot akar adni. Izráel vonakodik ennek szükségességét felismerni.

Jesája 43,26
emlékeztess. Kissé gúnyos. „Hívd fel figyelmemet rá, ha valamit esetleg figyelmen kívül hagytam volna, ami rád kedvező, említs legalább valamit, ami igazolná magatartásodat.”

Jesája 43,27
Már első ősatyád. Ádám; vagy, ami valószínűbb, Jákóbra vonatkozik (Hósea XII,3 köv.).
a te szószólóid. A próféták és tanítók, Isten akaratának és szavának magyarázói; Jer. XXIII,11 köv.; I. Kir. XXII,10 köv. Ha még az ősatya és a próféta is vétkezett, mennél inkább a nép többsége. Kezdettől fogva rászolgált Izráel arra a sorsra, amely végül elérte.
hűtlenek voltak. Ez még ma is Izráel szellemi tragédiája. Éppen azok az emberek, akiknek az lenne hivatásuk, hogy a világ előtt a zsidó Tan és az egész zsidó élet igazságát és szépségét hírdessék, gyakran az ellenkezőjét teszik.

Jesája 43,28
megaláztam. Szószerint: „megszentségtelenítettem” (Az Imit régi fordítása). Vagy: „meg fogom szentségteleníteni” (Tárgum); azt okozom, hogy elveszítsék szentelt méltóságukat a szentély elpusztításával.
szentséges fejedelmeit. Felszentelt vezéreket; mind a fejedelmeket, mind a papokat, akiket megaláztak Jeruzsálem elfoglalásakor.
gyalázásnak szolgáltattam ki Izráelt. A nemzetek között (Kimchi).

Jesája XLIV.

1–5. Az újjászületés ígérete.

Izráel ellankadása Isten szolgálatában csak múló jelenség az ő történetében. Mint ahogy a növények szárazság idején elfonnyadnak, de eső után újjáélednek és felfrissülnek, épúgy eleveníti fel az isteni szellem Izráel alélt lelkét, és felkelti gyermekeiben azt a tudatot, hogy fenséges érzés Izráelhez tartozni.

Jesája 44,1
Most azonban halljad. A próféta üdvös jövendöléseit.

Jesája 44,2
aki születésed óta gyámolít. Attól az időtől kezdve, amidőn a nemzet megszületett a Sástengernél, az igaz vallás tüze soha sem aludt ki teljesen Izráelben.
Ne félj. A mult szerencsétlenségei miatt, vagy mert a jelenben nem képesek elképzelni a megjósolt szép jövőt.
Jesúrún. Szószerint: „Az egyenes”. Izráelnek költői, megtisztelő és becéző jelzője (Deut. XXXII,15).

Jesája 44,3
a szomjú földre. Mint ahogy a száraz talaj megtermékenyül ezáltal, úgy öntöm én szellememet rátok, és megtermékenyültök az igazság és Isten tisztelete által.
szellememet. Azaz, Isten ismeretét és félelmét; Jes. XI,2–3; Jóél III,1. „Az ókori emberek szemében a száműzetés azonos volt a nemzeti halállal. Az életet adó szellemnek mindenekelőtt újjá kell élesztenie a zsidó érzést, úgy hogy a Jákóbhoz vagy Izráelhez és Izráel istenéhez való tartozás gondolata, a büszkeség és boldogság forrásává váljék” (Cheyne).

Jesája 44,5
Az Örökkévalóé vagyok én. Önérzetesen zsidónak vallja magát és büszke Izráel Istenére.
Jákób nevére hivatkozik. Büszkélkedni fog azzal, hogy a szent néphez tartozik (Ibn Ezra).
Az egyik Istennek írja kezét. Annak a jele, hogy nyilvánosan felajánlották magukat az igaz Isten tiszteletére. Az Imit régi fordítása: „amaz kezével írja: az Örökkévalóé”.
dicsőíti magát. Vagy: „címként használja” (Cheyne). Az „izraelita” név a legelőkelőbb és leghízelgőbb emberi címnek fog számítani.

6–23. Isten nagysága és fensége minden emberi képzeletet felülmúl.

Jesája 44,6
első és utolsó. Nem volt előtte senki és nem lesz utána senki. „Térbeli felsőbbségénél még nagyobb az ő időbeli felsőbbsége” (Duhm).

Jesája 44,7
és ki volna képes, úgy mint Én, hogy hívja a korszakokat. Vagy: „És ki hirdet úgy, mint én” (Az Imit régi fordítása). Ő az első és az utolsó, Ő uralkodik az egész történelem felett; Ő az, aki kezdettől fogva ismerte az összes eljövendő időket és eseményeket és előidézi a kellő időben minden történendőnek bekövetkezését. Isten tehát, midőn a jövendő eseményeket feltárja a kiválasztott próféták által, saját tetteit tudatja az emberrel. A pogány istenek nemcsak hogy nem irányítják a történelmet, de a bekövetkező eseményeket sem képesek előre látni.
az Örökkévalóság népét. Héberül: עם עולם; vagy így fordítandó, „az őskor népét” (Az Imit régi fordítása).
a népeknek. A héber szövegben csak az áll: „nekik” (למו)

Jesája 44,8

ne remegjetek. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő a Szentírásban. Az értelme a párhuzamos igéből világos. Egyesek תראו-olvasatot javasolnak helyébe.

kőszirt. Találó jelképe Istennek, akihez menekülhetünk. V. ö. Jes. XXVI,4.

9–20. A bálványkészítés esztelensége.

A próféta ismételten visszatér ehhez a tárgyhoz, mert úgy látszik, a bálványimádás még nem szűnt meg teljesen a száműzöttek között. Az is lehetséges, hogy Babilóniában új bálványkultuszokkal ismerkedtek meg, amelyek a zsidók között hívekre találtak.

Jesája 44,9

kábák. Vagy: „semmisek” (Az Imit régi fordítása). Azok, akik bálványokat készítenek, ingadozó, megzavart emberek.

imádott drága bálványaik. Szószerint: „gyönyörűségeik” (Az Imit régi fordítása). Azaz, a bálványok, amelyeket ők imádnak.

alkotóik maguk tanúskodhatnak. Vagy: „hisz tanúik maguk” (Az Imit régi fordítása). Az „alkotóik” szó csak az összefüggés alapján toldható be.

hogy szégyent valljanak. T. i. a bálványimádók. Balgaságuk következményét gúnyosan úgy tünteti fel, mintha az lenne a célja vak együgyűségüknek (Skinner).

Jesája 44,11

minden hívük. Szószerint: „minden társuk”.

gyűljenek össze. Gúnyos buzdítás, hogy egyesüljenek közös erőfeszítésre.

Jesája 44,12

A bálványkészítés részletei. Ez egy szemtanú leírása, aki volt már bálványkészítő műhelyben.

Jesája 44,12

éhezett. A bálványt olyan lény készíti, aki maga is ki van téve éhségnek és szomjúságnak annak készítésénél.

Jesája 44,13

mérőzsinórt feszít. Hogy kijelölje méreteit a fatömbön.

kivonalazza. Megrajzolja a bálvány körvonalait.

házban lakó. Vagy: „hogy házat lakjék” (Az Imit régi fordítása). Egy templomban, vagy egy magánember oltárán.

Jesája 44,14

A próféta most visszavezeti a bálvány történetét, egészen a fa kiválasztásáig. A kézműves a fának egy részét arra használja, hogy fűtsön vele, hogy melegedjék a tűznél és megfőzze rajta ételét, a maradékból pedig „istent” csinál.

Jesája 44,14

legerősebbet keresi. Vagy: „válogatott magának” (Az Imit régi fordítása); vagy „nevelt magának”. Az אמץ ige piél alakja még Zsolt LXXX,16.18-ban fordul elő ilyen értelemben.

Jesája 44,18

be van tapasztva szemük. Ilyen ostobaság csak teljes szellemi vakság eredménye lehet.

Jesája 44,19

bálványt készítsek? Vagy: „útálattá dolgozzam fel” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 44,20

Ez a hamuban legelő. Vagy: „Hamu után jár” (Az Imit régi fordítása). A Mecúdáth Dávid úgy magyarázza, hogy a félrevezetett szíve szólította őt arra, hogy olyan dolgot válasszon „pásztorául”

(רועה) „vezetőjéül”, ami hamuvá lesz a tűz által. A kép lényege az, hogy a barom nem megy legelni a hamuvá égett mezőre, de az ember elfogadja a kiégett hamut éltető táplálék helyett, mert az elámított szív félrevezeti.
félrevezetett. Szószerint: „elhajlította őt”.

21–23. Befejezés.

Jesája 44,21
Ezekre. Az itt felsorolt dolgokra és a 6–8. v. magasztos szavaira, hogy Isten Izráel megváltója és hogy nincs senki őkívüle.

Jesája 44,22
mint a felleget. Amelyet gyorsan tovasodor a szél vagy megsemmisít a nap, Izráelnek csak Istenhez kell fordulnia és tudatában kell lennie az ő feltétlen megváltó szeretetének.
mert megváltottalak. Mult időt használ, mert meg van győződve, hogy a megváltás Isten elhatározott szándéka.

Jesája 44,23
Ujjongjatok. Izráel megváltása olyan alapvető fontosságú az emberiség vallási történetében, hogy minden teremtmény örömmel kell hogy üdvözölje ezt az eseményt.
dicsőségét leli. Izráel a dicsőség koronája lesz az Ő kezében.

II. Cáv haftárája.
Jeremiás VII,21–VIII,3; IX,22–23.

Jeremiás életéről lásd Exodus 468. old.
A szidra folytatja az áldozatok törvényeit: a haftára rámutat arra, hogy az áldozat és a vallás minden külső megnyilvánulásának célja, kimélyíteni a belső érzést és ösztönözni az embert az élet megszentelésére. Hirdeti, hogy céltalan az az istentisztelet, mely szentségtelenséggel és jogtalansággal jár együtt.
Ezt Jeremiás 608-ban ante mondta egy ünnepélyes népgyűlésen a szentély területén. Az ő vádbeszéde a tisztán gépies vallási cselekedetek ellen irányult, azon babona ellen, hogy a templomi kultusz és a szentélynek puszta léte is kezeskedik a nép biztonságáért, noha az erkölcsi törvény iránti engedelmességtől eltávolodik. Ez a vádbeszéd megjövendölése a nemzeti katasztrófának, melyet csak az őszinte szívből jövő bűnbánat és megjavulás fordíthat el; ezek a beszédek felgerjesztették ellene a nép és a papok haragját és élete is veszedelembe került (lásd Jer. XXVI).

Jeremiás VII.

Jeremiás 7,21
Isten az embertől mindíg inkább követelt engedelmességet, mint áldozatot, de Izráel nem vette komolyan ezt a tanítást.

Jeremiás 7,21
Égőáldozataitokkal tetézzétek vágóáldozataitokat. Az égőáldozatokat teljesen elégették az oltáron, abból nem evett a hívő (Lev. I,9). A vágóáldozat *(zebáchim = zebách selámim)* a békeáldozatnak felel meg; lásd a Lev. III,1-hez szóló magyarázatot. A próféta felszólítja a népet, hogy egyen az égőáldozatokból, épúgy, mint a békeáldozatokból, amit a hívő megehetett. „Isten nem törődik vele, hogy mit csináltok” – azt akarja mondani – „ehetitek egyiket a másikkal, mert mind az égőáldozat, mind a békeáldozat, ha bűnös kezekkel hozzák azokat, értéktelen Isten előtt!” Nem egyebek mint

„hús”, aminek nincs semmiféle vallási jelentősége.

Jeremiás 7,22

nem szóltam… égő- vagy vágóáldozatról. Exod. XIX,5-re utal és azt akarja mondani: Akkoriban én nem követeltem az áldozatokat annak fejében, hogy kiválasztalak titeket – egyetlen szót sem mondtam róluk –; csak erkölcsi engedelmességet követeltem Irántam és azoknak a parancsolatoknak követését, amelyeket akkor kihirdettem nektek. Megtartottátok azokat?
A szinaji törvények voltak azok a parancsolatok, amelyeket Isten adott Izráelnek az egyiptomi kivonuláskor; és az áldozási törvények nem szerepelnek a legfontosabb törvények között, a Tíz parancsolatban אלא שמעו בקולי והייתם לי לעם עקר המצוה לא היתה על דברי עולה וזבח (Kimchi). Mások ebben a versben csupán annak a gondolatnak határozottabb megszövegezését látják, amely I. Sám. XV,22-ben jut kifejezésre: „jobb az engedelmesség, mint az áldozat”. A próféta azt hirdeti, hogy az áldozat nem helyettesítheti az igazságot és az irgalmasságot, sőt, hogy ez utóbbiakhoz képest csekély jelentősége van. De Jeremiás semmiesetre sem ellenezte a helyes szellemből fakadó áldozatot. Az újjáéledésről szóló látomásában (Jer. XXXIII,18) megfelelő helyet ad a templomi istentiszteletnek és a papi áldozatnak. Lásd a jegyzetet a 44. oldalon.
Jeremiásnak azt a megingathatatlan meggyőződését, hogy az erkölcsi törvény előbbre való, mint a ceremóniális törvény, sohasem hagyták Izráelben teljesen figyelmen kívül. Ezt még sok nemzsidó bibliamagyarázó és bibliakritikus is elismeri. „Általánosan meg lehet állapítani, hogy az erkölcsi törvény iránti engedelmesség mindig első helyen állt Izráelben, és az áldozatok, – amint itt is kifejezésre jut, – teljesen értéktelenek voltak, ha bűnös emberek mutatták be. A zsidók Jeremiás könyvének ezt a részét az istentisztelet keretében Lev. VI–VIII-hoz tartozó prófétai szakaszként olvassák, ezáltal alátámasztják azt a felfogást, hogy az áldozatok jelentősége másodrendű” (Streane).

Jeremiás 7,23

Hallgassatok… jó dolgotok legyen. Exod. XIX,3–6 és Deut. V,16 szabad körülírása.

Jeremiás 7,24

De ők nem hallgatták meg. Ez nem vonatkozik okvetlenül arra a nemzedékre, amely kivonult Egyiptomból, amelynek hűségét és kitartását dícséri a próféta, Jer. II,2-ben.
hátrább jutottak, nem előre. A hűség és igazság útját elhagyni, akármilyen új vagy vonzó címen történjék is az, mindig hátrábbjutást, *visszaesést* jelent.

Jeremiás 7,25

idejekorán küldve őket. Vagy: „reggelenkint küldve” (Az Imit régi fordítása); „minden nap, idejében, és gyakran” (Rási, Kimchi).

Jeremiás 7,28

ajkukról. Olyan makacsok lettek, hogy nemcsak a hűség halt ki szívükből, de még szavakkal sem igyekeznek leplezni engedetlenségüket. Ők már azt sem tartják szükségesnek, hogy legalább ajkukkal hódoljanak az igazságnak.
29–VIII,3
A nép rettenetes bűneiről és a fenyegető ítéletről az élők elpusztulásáról és a halottak megszentségtelenítéséről.

Jeremiás 7,29

Tarold le hajkoronádat. A gyász jeléül.
haragjának nemzedékét. Amelyről elhatározta, hogy kiönti rá haragját.

Jeremiás 7,30

undorító bálványaikat. Azokra a bálványokra utal, amelyeket Menásse állított fel a szentélyben (II. Kir. XXI,3–7; XXIII,4–12). Menásse hosszú uralkodása alatt sok pogány szertartást honosított meg Jeruzsálemben. Minden visszataszító, pogány szertartást, minden útálatos szokást, amely a bálványimádással kapcsolatos, megtartottak; csak Izráel törvényeit és rendeleteit hanyagolták el. Magában a szentélyben erkölcstelen szobrokat állítottak fel.

Jeremiás 7,31

a Thófeth-máglya magaslatait. Ahol útálatos, visszataszító kultuszt űztek emberáldozatokkal, különösen gyermekáldozatokkal.

Benhinnóm völgyében. Így nevezték egy régi tulajdonságáról. Mivel az a hely hírhedt volt emberáldozatairól és később a városi szemétlerakodó és szemétégető hely lett, a Gé-Hinnom („gyehenna") névvel nevezték a poklot.

hogy elégessék fiaikat. Bevezették a Molok-kultuszt. Az a tény, hogy a szomszédos népek – főniciaiak és móábiták – elsőszülött fiaikat feláldozták isteneiknek, elég ok volt Menássenak és az elvilágiasodott izraelitáknak arra, hogy utánozzák ezeket a kegyetlen vallási rémtetteket.

nem szándékoltam. Úgy látszik, hogy az akkori „modernek" még a Szentírást is idézték céljaik megokolására és elferdítették az elsőszülöttekről szóló régi parancsolat értelmét, hogy alátámasszák rettenetes újításukat.

Jeremiás 7,32

a mészárlás völgyének. Azon a helyen, ahol megölték ártatlan gyermekeiket, fogják őket lemészárolni.

nem marad már benne hely. A hullák temetetlenül hevernek szerteszéjjel.

Jeremiás 7,33

elhessegesse azokat. Mindenfelé emberi tetemek hevernek, senki sem törődik velük és senki sem űzi el a madarakat.

Jeremiás VIII.

Jeremiás 8,1

kiszedik. Izráel ellenségei, akik az eljövendő isteni ítélet végrehajtói lesznek. Az ellenség még a királysírokat is felbontja, nem a kincsekért, amit a királyokkal együtt temettek el, hanem hogy meggyalázzák a meghalt uralkodók csontjait.

a papok és próféták csontjait. A bálványimádás papjainak és a hamis prófétáknak a csontjait.

Jeremiás 8,2

az ég minden seregei előtt. A nap, a hold és a csillagok imádása szintén babilóniai kultusz volt, amit Menásse vezetett be Júdába.

azokat szerették. Isteneknek tekinteni (Altschul). Az égi seregek hideg közömbösséggel és tehetetlenül nézik végig imádóiknak meggyalázását.

Jeremiás 8,3

Kívánatosabb lesz a halál. Olyan nagy lesz a száműzöttek nyomora. Szerencsére a próféta legrosszabb sejtelmei nem valósultak meg. Az idő enyhítette az első száműzöttek legnagyobb kétségbeesését és maga Jeremiás utasította őket, hogy építsenek házakat és alapítsanak családokat; Jer. XXIX,5 és köv.

nemzetségből. Szószerint: „családból".

Jeremiás IX.

Jeremiás 9,22

Hogy a haftára vigasztaló szavakkal záruljon, ezekkel a versekkel végzik be, amelyek a gyakorlati következtetést vonják le Istennek népével szemben gyakorolt igazságos eljárásáról. A nép hamis értékekbe vetette bizodalmát, mert nem a politika fondorkodása, az erős hadseregek, vagy a jólét valódi és tartós alapjai a nemzeti életnek; mint ahogy világi bölcsesség, hatalom és gazdagság magukban nem biztosíthatják a boldogságot vagy békét az egyén számára.

Jeremiás 9,23

hanem abban keressen dicsőséget a dicsvágyó. Ha már valaki dicsekedni akar, akkor ne mulandó

dolgokkal dicsekedjék, hanem olyasvalamivel, ami örök értékű. Értékesebb minden világi bölcsességnél és hatalomnál az igazi istenismeret, ami a szeretet és az igazság forrása.
szeretetet. A „szeretet” a „jog és igazság” előtt áll. Hasonlóképpen látjuk máshol, hogy a חסד szó az אמת szót előzi meg. A jogot, igazságot *„szeretettel”* kell gyakorolni; máskülönben az nem valóságos jog és igazság.
mert ezekben találom kedvemet. Isten gyönyörűsége azokban telik, akik arra törekednek, hogy utánozzák Istent a szeretet, a jog és az igazság gyakorlásában.

III. Semini haftárája.
II. Sám. VI,1–VII,17.

Miután Dávid helyreállította a nemzet egységét, megszilárdította azt a főváros, Jeruzsálem kiépítésével. De a bevehetetlen természetes erődnek sokkal nagyobb hivatása volt, mint az, hogy Júda királyi székhelye és Izráel törzseinek politikai központja legyen. „Isten városává kellett fejlődnie; és ezt a szent jelleget, mely kezdettől fogva rajta volt, Dávidtól nyerte”. (Marx–Margolis). Első gondja az volt, hogy elhozza a frigyszekrényt abból a vidéki városból, ahova egy nemzedékkel előbb a filiszteus hódítók hurcolták, és elhelyezze új fővárosába.
A szidra a pusztai frigysátor felszentelését írja le; a haftára a frigyszekrény szállítását mondja el. Egy tragikus baleset jellemzi mind a szidrát, mind a haftárát. Nádáb és Abihu haláláról a szidrában azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy semmiféle szeszély nem engedhető meg Isten szolgálatával kapcsolatban. Ugyanez a tanulság rejlik a haftárában, nevezetesen Uzza halálában, akinek az volt a bűne, hogy nem viselkedett kellő tisztelettel Isten frigyszekrénye iránt.

II. Sám. VI.

II. Sám. 6,1
És újra. A Hebrónban lévő gyűlésre vonatkozik, amelyet Dávid koronázására hívtak össze; l. II. Sám. V,1 kk.
minden ifjút. Vagy: „minden kiválasztottat”; Dávid meg akarta nyerni Izráel összes vezető embereit szent vállalkozásának; v. ö. I. Krón. XIII. Ha „ifjút” fordítunk, akkor arra kell gondolnunk, hogy elsősorban az ifjú harcosokat akarta ránevelni a szent feladatra.

II. Sám. 6,2
Báálé Jehúdából. Ez a rövidített kifejezés azt jelenti: „elindultak Báálé Jehúdából, ahová jöttek volt, hogy elvigyék onnan a frigyszekrényt” (Kimchi). Báálé Jehúda, Kirjáth Jeárim másik neve (azaz, az erdők városa), kb. fele úton van Jeruzsálem és Asdód között, közel a Földközi-tenger partjához.
fölvigye. Jeruzsálem magasabban fekszik, mint Kirjáth Jeárim.
aki a kerubok felett honol. Lásd Exod. XXV,22.

II. Sám. 6,3
És új szekérre. Az első kísérlet, hogy a frigyszekrényt Cijón hegyére hozzák, nem sikerült a szállítók tiszteletlen viselkedése miatt. Nem kellett volna azt közönséges módon kocsin szállítani, hanem a levitáknak kellett volna vállaikon vinni.
Gibeában. Vagy: „a dombon” (Az Imit régi fordítása).

II. Sám. 6,7
és lesújtotta őt Isten. Az illetlen bizalmaskodás miatt. A frigysátorhoz és a szentélyhez fűződő szabályoknak az volt a céljuk, hogy elmélyítsék Isten szentségének érzését és arra késztessék az embert, hogy áhitatos tiszteletet tanúsítson Isten előtt. A frigyszekrény Isten jelenlétének különleges jelképe volt.

II. Sám. 6,8

zokon esett Dávidnak. Árontól eltérően, aki csendben alávetette magát Isten akaratának, Dávid fellázadt Isten ítélete ellen, és önkényesen abbahagyta a vállalkozást.

II. Sám. 6,10

a Gáthbeli. Úgy nevezték, mert bizonyára Gáth-Rimmonból, egy levita városból származott (Józs. XXI,25).

Óbéd-Edóm. A Krónikák könyvében a leviták között említi (I. Krón. XV,18.21.24; XVI,5.38; XXVI,4.8.15).

II. Sám. 6,13

a frigyszekrény vivői. A leviták rudakon vitték a vállukon; lásd I. Krón. XV. Most már megtartották a törvény követelményeit.

ökröt és ürüt áldozott. Mert látta, hogy tette most nem visszatetsző Isten előtt. Mindannyiukat eltöltötte a vallásos öröm. Dávid maga félretette a királyi méltóság összes korlátait.

II. Sám. 6,14

Nagy ünnepség közepette, amelyben maga a király vezető szerepet játszott, Jeruzsálembe hozták a frigyszekrényt. Sokan úgy vélik, hogy a XXIV. zsoltárt erre az alkalomra szerezte Dávid és ekkor énekelték először:

„Emeljétek, ti kapuk, fejeiteket, emeljétek ti ősrégi ajtók, hogy bevonuljon a dicsőség királya” (9. vers).

II. Sám. 6,14

gyolcs köntösbe. Nem királyi ruházat, hanem olyan papnak öltözete, aki a frigyszekrény előtt teljesít szolgálatot.

II. Sám. 6,16

Mikál. Az egyetlen disszonáns hang feleségének megvető üdvözlése volt, aki mint Saul gőgös leánya lenézte Dávidot fanatikus viselkedése miatt.

megvetette őt szívében. Gőgje fellázadt Dávid viselkedése ellen. Szerinte nem volt megengedhető, hogy a király mellőzze az elfogadott udvari illemet és vallásos körmenet élén táncoljon.

II. Sám. 6,19

És kiosztott az egész népnek. Azoknak, akik elkísérték a frigyszekrényt rendeltetése helyére.

II. Sám. 6,20

hogy áldással köszöntse házát. Vagy: „hogy üdvözölje családját” (Moffat).

a léhák egyike. Szószerint: „az üresek egyike”. Értéktelen ember. Mikál olyan ostoba volt, hogy megvetette Dávidot és olyan kegyetlen, hogy kigúnyolta.

II. Sám. 6,21

Dávid azt válaszolja, hogy az Örökkévaló kedvéért tette ezt, aki őt Mikál apja háza fölé emelte.

II. Sám. 6,23

nem született gyermeke. Ami nagy szomorúságot jelentett a keleti asszony számára. Talán magyarázat ez az ő hidegségére és szívtelenségére.

II. Sám. VII.

Dávid templomot akar építtetni. A próféta közvetíti Dávidnak Isten üzenetét: nem Dávid fog hajlékot építeni Istennek, hanem Isten fogja felépíteni Dávid házát (t. i. dinasztiáját).

II. Sám. 7,1

nyugalmat szerzett neki. Utalás a Deut. XII,10–11 szavaira. Dávid úgy érezte, hogy most az a kötelessége, hogy állandó központi szentélyt építsen.

II. Sám. 7,2

Náthán prófétához. A rettenthetetlen próféta, aki olyan fontos szerepet játszott Dávid és Salamon életében.

szőnyegsátorban. Szószerint: „a szőnyeg közepette”. Az Imit régi fordítása: „szőnyegek között”. Nagy hatással van rá az ellentét saját cédrusfapalotája és az egyszerű szőnyegsátor között, melyben a frigyszekrény volt elhelyezve.

II. Sám. 7,3

Mindazt, ami szívedben van, menj, tedd meg. Náthán most még nem tudja, mi Isten szándéka, csak azt látta, hogy Dávidot eltöltötte az a nemes vágy, hogy Istent tisztelje; de még ugyanazon éjjel isteni kinyilatkoztatást kapott Dávid számára.

II. Sám. 7,5

Vajjon te építenél-e. Vajjon alkalmas volna-e ő erre a feladatra? Nem. Ő a körülményektől kényszerítve, túl sok háborúba keveredett, túl sok embervért ontott (I. Krón. XXII,8). Azonkívül a birodalom a látszat ellenére is még nem volt eléggé biztonságban esetleges ellenséges támadással szemben, hogy vállalkozhasson egy méltó nemzeti szentély felépítésére.

II. Sám. 7,8

a legelőről. Vagy: „a rétről” (Az Imit régi fordítása). Valószínű, hogy a juhász kunyhójáról van itt szó. A Szentírásban sok helyen ilyen értelme van a megfelelő héber szónak.

II. Sám. 7,10

nem kell remegnie. Vagy: „ne reszkessen többé” (Az Imit régi fordítása).

II. Sám. 7,11

uralkodó házat teremt néked: Dinasztiává teszi családod.

II. Sám. 7,12

magzatodat. Különös jelentősége van ennek az isteni ígéretnek, tekintve, hogy a keleti országokban a dinasztiák sorsa nagyon bizonytalan volt és midőn egy régi király családját eltették láb alól, rettenetes tragédiák játszódtak le (Blaikie).

II. Sám. 7,13

Ő fog építeni házat. Az „Ő” hangsúlyos és nyilvánvalóan Salamonra vonatkozik.

II. Sám. 7,14

emberek vesszejével. Azaz, olyan büntetéssel, amilyennel az emberek gyermekeiket sujtják, hogy megjavítsák őket, nem pedig, hogy elpusztítsák (Speaker Bibliája).

II. Sám. 7,16

maradandó. Dávid háza megszakítás nélkül három és fél évszázadon keresztül uralkodott. Midőn a babilóniai száműzetésből visszatértek, egyideig Dávid házából származó kormányzó állott Júdea élén. A római birodalom korában, egészen a középkor derekáig a palesztinai patriarkák és a babilóniai exilarchák azzal dicsekedtek, hogy ők Dávid leszármazottai.

„Dávid a legragyogóbb egyéniség és a legzseniálisabb ember a zsidó történetben. Erkölcsi tartalomban és történeti jelentőségben csak Mózes, Isten embere multa őt felül. Ő egyike azoknak a tüneményes pályát befutott egyéniségeknek, amilyeneket a Gondviselés csak egyszer ad egy népnek, olyan egyéniség, akiben egy egész nemzet és annak története egyszersmindenkorra eléri tetőpontját. Igaz, Dávid nem volt mentes az emberi hibáktól sem és ezeket a zsidó hagyomány csodálatos őszinteséggel mondja el és nem igyekszik azokat szépítgetni. De az a varázs, amelyet Dávid egyénisége minden kortársára kivétel nélkül gyakorolt, nem kevésbé hat miránk, mai emberekre is. Az a király, aki többet tett Izráel világi nagyságáért és földi hatalmáért, mint bárki más, ugyanolyan sikereket ért el Izráel vallási területén is. Nem volt katonakirály, nem volt közönséges hódító, mint száz más, hanem a legvalódibb megtestesülése Izráel jellemző tulajdonságainak, egyedülálló egyéniség az egész világtörténelemben” (Cornill).

IV. Tházriá haftárája.
II. Kir. IV,42–V,19.

Ennek és a következő szidrának a haftárája Elisa próféta működéséről szóló ciklusból veszi anyagát. Kevés hasonlatosság van közte és nagy mesterének hatalmas, lenyügöző egyénisége között. Élijáhuval ellentétben „ő a királyok barátja és tanácsadója volt. Cselekedeteit nem jellemezte a vad félelmetesség, hanem a kegyes, nyájas szerény jótékonyság, amely összefügg az ember hétköznapi életével” (Stanley). A vele kapcsolatos elbeszélések érdekes világosságot vetnek korának társadalmi életére, pl. Vájjérá haftárájának elbeszélése (Genezis 456. old.). A mi haftáránk két történetet ad elő; az egyik szerint nagy éhínség idején egy szegény ember által felajánlott szűkös kenyér megsokszorozódott, úgy hogy Elisa képes volt azzal százat „a próféták fiai” közül táplálni; és a másik egy aram (Szíria) hadvezérről szól, akit Elisa meggyógyít poklosságából. Ez a történet összefügg a szidrával, amely ennek a betegségnek a diagnózisáról és kezeléséről rendelkezik.

II. Kir. IV.

II. Kir. 4,42

Báál Sálisából. Efráim országában, Béth Éltől északra. Ott korábban érett meg a termés mint máshol Palesztinában.

Adj a népnek. Azaz, a tanítványoknak „a próféták fiainak”, akik vele voltak (38. vers).

II. Kir. 4,43

Hogyan adhatom ezt. Azaz, nem nagyon kevés ez nekik?

II. Kir. V. Náámán meggyógyítása.

II. Kir. 5,1

de poklos. Híres, nagyrabecsült hadvezér, és tiszteletnek örvend az országban, de poklos; a „de” az életben gyakran igen sok keserűséget és bánatot okozhat. Minthogy Náámán megmaradhatott az arám király szolgálatában, nem lehetett még a betegsége nagyon előrehaladott állapotban.

II. Kir. 5,2

csapatokban. Portyázó csapatokban, amelyek Izráel területét fosztogatták, még olyan időkben, amidőn a két ország nem állott hadiállapotban egymással. Salamon halála óta Szíria Izráel konok és engesztelhetetlen ellensége lett.

II. Kir. 5,3

megszabadítaná őt. Szószerint: „visszahozná őt”, mivel a meggyógyított poklost visszafogadták a táborba és a városi életbe, amelyből őt azelőtt kizárták (Kimchi).

II. Kir. 5,5

kezéhez vett. Magához vett ajándékul, hogy a prófétának vigye, akiről később megtudjuk, hogy semmit sem fogadott el tőle.

tíz talentum ezüstöt. Ez hatalmas összeg volt.

II. Kir. 5,6

gyógyítsd meg poklosságából. Befolyását vesse latba a prófétánál. A levélnek csak a legfontosabb részét említi. A helyzetből kitűnik, hogy Izráel királya alárendelt viszonyban volt Arám királyával szemben.

II. Kir. 5,7

megszaggatta ruháit. Mintha rossz hírt kapott volna. A király megijedt az arám király követelése miatt, azt hitte, hogy csak ürügyet keres a háborúra.

II. Kir. 5,11

De megneheztelt erre Náámán. Elisa nem jött ki hozzá és Náámánt bántotta, hogy a próféta nem adja meg neki a kellő tiszteletet. Különösen felháborította őt a gyógyszer egyszerűsége; azt várta ugyanis, hogy a próféta kijön és a csodatevőt játssza.

II. Kir. 5,12

Ámáná és Párpár. Hazafias büszkeségét sérti a próféta utasítása: miért parancsolják neki, hogy mosakodjék a Jordán hömpölygő árjában? Hogy lehet, hogy ez többet használna, mint ha hazájának nyugodtan áramló vizeiben, az Ámánában és Párpárában fürödne meg.
A próféta parancsának mélyebb értelme van, az nem csak a szír hadvezérnek szóló utasítás. Mindíg, ha az emberiség gyógyulást keres az erkölcsi poklosságból, a gyógyszert csakis a Jordánból nyerheti, csakis a zsidó szellem és tan forrásaiból merítheti a gyógyulást. Indiának és Görögországnak, Itáliának és Németországnak a folyói lehetnek nagyobbak, hatalmasabbak, mélyebbek; de nem tudnak az emberiség szenvedő lelkének gyógyulást hozni. Az egyén vagy az emberiség nem fordul az élet válságos óráiban a Védákhoz vagy Homeroszhoz, sem Dantehoz vagy Goethéhez, hanem a Zsoltárok könyvéhez.

II. Kir. 5,15

És visszatért. Náámán hálás volt. „Nehéz annak az embernek az elragadtatását elképzelni, aki meggyógyult a világ legundokabb és legmegalázóbb betegségéből” (Farrar).
fogadj el egy kis áldást. Mivel megszokta a pogány papok eljárását, nem tudta elképzelni, hogy oly nagy szerencsétlenségből és szenvedésből megszabadul, oly súlyos betegségből meggyógyul minden ellenszolgáltatás nélkül.

II. Kir. 5,16

nem fogadok el semmit. Mint Ábrahám, aki még egy „sarukötőt” sem fogadott el a zsákmányból (Gen. XIV,23).

II. Kir. 5,17

földet. T. i. a Szentföldből, hogy oltárt építsen Izráel Istene tiszteletére Szíriában. Náámán abban a meggyőződésben élt, hogy az istenségnek csak abban az országban lehet hatalma, amely elismeri őt; és hogy ezért Palesztinán kívül Istent csak Izráel országából származó földből készült oltáron lehet imádni.

II. Kir. 5,18

kénytelen vagyok leborulni. Ámbár tudja, hogy az Örökkévaló, Izráel Istene az egyetlen élő Isten, mégis el kell kísérnie urát az állami ünnepek alkalmával az *ő* istenének, Rimmónnak a házába. Ez a kifejezés „leborulni Rimmón házában”, közmondásos lett a nem szívesen és tisztán gépiesen kifejezésre jutott hódolatra, vagy veszélyes és becstelen kiegyezésre.

II. Kir. 5,19

Menj békében. Elisa nem helyesli, de nem is helyteleníti, amit Náámán mond. Bizonyára nem akarta nagyon kemény próbára tenni az újonnan megtért ember hithűségét. Ez a kifejezés „békében menni” szószerinti fordításban így hangzik: „a béke felé menni”. A zsidó hagyományos felfogás szerint az egész élet út a béke felé; csak ha az élet befejeződik, érte el az ember az élet célját és lépett be az igazi békébe. Innen ered az a szólásmód, amidőn az ember földi maradványát a sírba helyezik: „Jusson el békében az ő helyére”.

V. Mecóra haftárája.
II. Kir. VII,3–20.

Ez a haftára is Elisa életéből vett eseményt tárgyal. Sómrónt (Szamária) a szírek ostromolják. Négy poklosról szól, akik az éhhalálnak voltak kitéve azokban a rettenetes napokban. Minden

rendelkezésre álló élelmiszer elfogyott már és még az utcák szemetjét is pénzen árulták. A lakosok a legnagyobb kétségbeesésben voltak, és a királynak jelentést tettek olyan asszonyokról, akik megállapodást kötöttek gyermekeik megevésére. Elisa prófétának a király szemrehányásokat tesz ezekért a szerencsétlenségekért és el van tökélve, hogy kivégezteti a prófétát. De amikor találkozik vele, megijed. Elisa pedig azzal a csodás hírrel jön, hogy másnap Isten segítséget fog küldeni és az éhségnek vége lesz. A király egyik tisztje gúnyolódni kezd erre a jövendölésre, mire a próféta példás büntetést jósolt neki hitetlensége miatt, ami be is következik.

II. Kir. VII.

II. Kir. 7,3

a város kapuján kívül. A poklosok nem lakhattak a városban. De természetesen iparkodtak mennél közelebb húzódni a kapuhoz, hogy legalább a város közelében legyenek.

II. Kir. 7,4

törjünk be. Szökjünk be.
ha életben hagynak. Ha megölik őket, akkor sem járnának rosszabbul; de az is lehetséges, hogy életben hagyják őket.

II. Kir. 7,6

nagy hadsereg hangját. Azt gondolták, hogy hatalmas seregek jönnek ellenük. „Ez azon hirtelen, kiszámíthatatlan pánikok egyike volt, melyeknek nagy, nehézkes, heterogén elemekből álló, keleti seregek, állandóan ki voltak téve, minthogy nem volt szervezett őrségváltásrendszerük és hiányzott a kellő fegyelem” (Farrar). A Hettita hatalom bölcsője Észak-Szíriában volt és Egyiptom délen terült el. Eszerint a szírek azt hitték, hogy az ellenség hirtelen rajtukütött és rendetlen sorokban menekülni kezdtek.

II. Kir. 7,9

bűn fog terhelni minket. Szószerint: „bűn ér bennünket”, mert halogatják a jó hír közlését a városban éhen pusztuló testvéreikkel. A héber kifejezése a bűnnek (עון) a bűn következményét, a büntetést is jelenti.

II. Kir. 7,10

kapusát. A városkapu őrét.

II. Kir. 7,11

És kiáltott a kapuőrség. A kapuőrség hívta a királyi palota őreit, akik a hírt közölték a királyi udvarral (Rálbág).

II. Kir. 7,12

elevenen elfogjuk őket. A király attól fél, hogy a szírek cselt akarnak alkalmazni, ki akarják csalni őt és seregét a városból, hogy így élve foglyul ejtsék őket.

II. Kir. 7,13

ha megmaradnak… ha elpusztulnak. Akár azoknak a sorsára jutnak, akik még életben vannak a városban, akár azokéra, akik már elpusztultak, mindnyájukra ugyanaz a végzet vár: az éhhalál. Azt a pár lovat azért nyugodtan kockáztathatjuk a vállalkozásnál.

II. Kir. 7,16

Isten igéje szerint. Lásd e fejezet 1. és 2. verseit.

II. Kir. 7,17

Elisa jövendölésének teljesülése a király tisztje ellen és az ő büntetése, amiért gúnyt űzött a próféta reményt nyujtó jövendöléséből. A gúnyolódást szent dolgokkal szemben bölcseink mindenkor súlyos bűnnek tekintették. „Négyféle ember nem fogja Istent látni: A gúnyolódó, a hazug, a rágalmazó és az álszent” (Talmud).

II. Kir. 7,17

akinek karjára támaszkodott. A király bizalmas tanácsadója.

II. Kir. 7,19

Bizonyára… vajjon történhet-e olyan dolog? Az első kijelentés gúnyos megjegyzés, a másik szónoki kérdés.

II. Kir. 7,20

összetiporta a nép. Halálra taposták, midőn az éhségtől megvadult nép kirontott és a szír táborba rohant élelemért.

VI. Ácháré Móth haftárája.
Ezekiél XXII,1–19.

Ezekiél életéről és működéséről többször beszéltünk már. (Lásd Genezis 508; Exodus 476 és 532; ebben a kötetben 450. és 456. old.)

A szidra szigorú szabályokat tartalmaz, amelyeknek célja Izráel vallási és erkölcsi tisztaságát biztosítani; a haftára pedig kemény vádbeszéd Jeruzsálem és lakói ellen, amiért nem tartották meg ezeket a szabályokat és tilalmakat. „A Lev. XVIII-ban említett bűnök voltak azok, amelyek miatt Kanaán lakói kegyvesztettek lettek Isten előtt, és ennek következményeképpen kiűzték őket az izraeliták. Hasonló bűnök elkövetése Izráel részéről ugyanazzal a büntetéssel járt volna” (Speaker Bibliája). Ez a haftára az 590-ben ante tartott beszédek közül való. Négy évvel később (586-ban) a zsidó állam megbukott, Jeruzsálem elveszett, a szentély elpusztult és a nép nagy részét a babilóni fogságba hurcolták.

Abban a korban, amidőn az emberek lelke súlyos megpróbáltatásokon ment keresztül, Ezekiélre többféle feladat várt. Pályafutását, mint Izráel vádlója kezdte és mint Izráel vigasztalója fejezte be. Amidőn még azt hitte, hogy ezzel használhat népének, könyörtelen szavakkal ostorozta Jeruzsálem lakosságát bűnei miatt. De a szentély elpusztulásával tágra nyitja a reménység kapuit és megjövendöli, hogy isteni szellem fog reájuk szállani, amelynek hatása alatt magukba térnek és bűnbánatért könyörögnek és annak eredményeként Izráel megújhodik a Szentföldön.

Jeruzsálem eleste és a szentély pusztulása Izráelt lelkileg megbénította. És midőn egy kissé magukhoz tértek a nagy megrázkódtatás után, fölvetették a kérdést, hogy vajjon az a nemzedék valóban olyan mélyre süllyedt-e erkölcsileg és annyira be volt-e szennyezve bűneitől, hogy nem érdemelt kisebb büntetést, mint a nemzeti megsemmisülést, és a vereség és száműzetés minden szenvedését? „Nem megfelelő az Örökkévaló útja”, mondták sokan magukban (Ezek. XVIII,25). Izráel kételkedett, hogy van-e Igazságos Bíró a világ felett.

Ezekiél tehát mindenekelőtt szükségesnek tartotta igazolni, hogy Isten miért juttatja ilyen sorsra Izráelt. Szemléltetve végigvezeti a próféta Izráelt egész történetén és a bűn szakadatlan láncolatának tünteti azt fel. A próféta könyörtelen hevességének oka világos: hiszen csakis, ha Izráel őszintén megbánja elpártolását és tévelygését, és ha belátja, hogy szenvedése az igazságos Isten jogos büntetése, csak akkor kezdődhetik megváltása és újjáéledése.

A próféta azonban ezzel súlyos feladatra vállalkozott; megtörténhetett volna u. i., hogy ez a vádbeszéd a nép multjának megbélyegzése túl nagy hatást gyakorol a népre (Cornill), és kétségbeesést plántálhatott volna a száműzöttek szívébe, ami azt a gondolatot ébreszthette bennük: „Ha ilyen volt Izráel multja, Izráel sohasem érdemelte meg, hogy éljen; és most Izráel története elérkezett a végéhez” (Ezek. XXXVII,11). „Elszáradtak csontjaink és elveszett reménységünk, el vagyunk vágva.” Ezekiél azonban szembeszáll ezzel a veszéllyel is a következő érveléssel: egyrészt, Isten nem kívánja Izráel pusztulását, hanem azt, hogy megtérjen. „Életemre! – úgymond az Úr, az Örökkévaló, – nem kívánom a gonosznak halálát, hanem azt, hogy a gonosz letérjen útjáról és éljen. Térjetek, térjetek le rossz útjaitokról, miért halnátok meg, Izráel háza?” (Ezek. XXXIII,11). Másrészt pedig Isten dicsősége függ Izráel újjáéledésétől. Isten életre kelti őket, nem

mintha Izráel megérdemelné az újjáéledést, hanem mert Isten dicsősége követeli azt meg; lásd Páráh haftáráját e kötet végén.
A bűnbánat e nagy szónokának megrendítő komolysága csodálatos változást idézett elő Izráel magatartásában. Működésének eredménye, amint C. G. Montefiore helyesen jegyzi meg, egyedülálló az emberiség történetében. Egy kis népnek a töredéke, amelyet erőszakkal plántáltak át ellenséges országba, megmarad ott egy fél évszázadon keresztül anélkül, hogy széthullana vagy beleolvadna környezetébe és csorbítatlanul visszatér saját földjére, újra kezdi élni saját életét, vallási és nemzeti hagyományait feltámasztja és a megpróbáltatás és szenvedés béklyóiból felmagasztosulva és megerősödve tör elő!

Ezekiél XXII.

1–12. Jeruzsálem vétkei.

Ezekiél 22,2
ítéletbe szállani. Őseik történetének ismétlése ugyanaz, mint a nép elé tükröt tartani, amelyben saját romlottságát láthatja (Davidson).
a vérontás városával. A jog elferdítése, a gyilkos pártoskodás, de főleg a Menásse uralkodása alatt bevezetett gyermekáldozatok miatt nevezi így a várost.

Ezekiél 22,3
Vérontó… bálványokat faragó! A vérontás és a bálványimádás a város legnagyobb vétkei.
eljön az ideje! Bűnei siettetik pusztulásának óráját (Kimchi). Szinte maga a város sietteti a megtorlás közeledtét.

Ezekiél 22,4
végnapjaidat. Szószerint: „napjaidat”; itt azonban egész bizonyosan az ítéletnapról van szó.
ezért adtalak. Az ítélet olyan bizonyos, mintha már bekövetkezett volna (Streane) – perfectum propheticum.
gúny tárgyául. A megfelelő főnév csak itt fordul elő a Szentírásban. Máshol: קלס (Jer. XX,8; Zsolt XLIV,14).

Ezekiél 22,5
zendüléssel teli. Vagy: „nagy zűrzavarú” (Az Imit régi fordítása).

Ezekiél 22,6
Izráel fejedelmei. Azok, akiket méltóságuk arra kötelez, hogy a nép példaképei legyenek, maguk is rossz útra tértek. Mindazt, ami a legszentebb a zsidó életben, és ami az emberi társadalom alapja, megsértették: a gyermek kötelességeit a szülők iránt, az igazságot, az idegen szeretetét, az árvák és özvegyek iránti könyörületet, a szombat szentségét; és olyan bűnöket követnek el, amelyeket a leghatározottabban eltilt a Tóra és amelyek a legborzalmasabbaknak számítottak, mint pl. az uzsora, erkölcstelenség, a vérfertőzés stb.
a maga karjának. Nem ismernek el más törvényt, mint a nyers erőt.
vért onthasson. Törvényes úton; Lásd I. Kir. XXI. Ezek a gaztettek napirenden voltak a többi régi népnél, és a normális emberi élethez tartozó dolgoknak tekintették őket. Egyedül Izráelben támadtak vallási tanítómesterek, akik felháborodtak az ilyen erőszakosságok miatt, mert úgy érezték, hogy az ellentétben áll a természettel és az értelemmel; és felháborodásuk jajkiáltásában, az embertelenségek feletti méltatlankodásukban az isteni harag visszhangzott. „Görögországnak és Rómának is megvoltak a gazdagjai és szegényei, épúgy mint Izráelnek és a különböző néprétegek folyton öldösték egymást évszázadokon keresztül; de a vad lármából nem csendült ki az igazságnak és a könyörületnek hangja. Ezért van több élet még ma is a próféták szavaiban és ezért felelnek meg jobban a mai ember lelkiszükségletének, mint az ókor összes remekművei” (Darmstetter).

Ezekiél 22,7
benned. A szent városban.

Ezekiél 22,8
megvetetted. T. i. Jeruzsálem.

Ezekiél 22,9
Rágalomterjesztők. Működésük következménye az volt, hogy a lelkiismeretlen bírák tanúskodásuk és besúgásuk alapján ártatlan vért ontottak.
a hegyeken bálványlakomákon tobzódtak. A „magaslatok" voltak a pogány, tisztátalan kultuszok székhelyei. Az ilyen kultikus orgiákban való részvétel a bálványimádással azonos.

Ezekiél 22,10
vérfertőzést követtek el. Az apa feleségével kötött házasság, ámbár ez általános volt az ottani pogányok között, gyalázatos bűntettnek számított a Tóra szerint; Lev. XVIII,7.
a havi tisztulón. Lásd Lev. XVIII,19; XX,18.

Ezekiél 22,11
meggyalázta. Bálványimádás akkor, épúgy mint ma, nemi korlátlanságot is jelentett, és a szentség összes törvényeinek, – amelyeket Lev. XVIII. sorol fel – megcsúfolását.

Ezekiél 22,12
Megvesztegetést fogadtak el… erőszakkal. Ezek a gazságok Keleten ősidők óta el voltak terjedve; Izráelnek azonban jobban kellett volna tőlük tartózkodnia.
Engem elfelejtettél. Egész elzüllésüket magábafoglalja ez a legfőbb bűn. „Engem elfelejtettek, úgymond az Örökkévaló". Ez volt gonosz tetteiknek a kútforrása. Minthogy Istent elfelejtették, visszatértek a pogányság alacsonyabb erkölcsi színvonalára – ez a jelenség mindíg újra és újra megismétlődik a zsidó történelemben.

13–19. A büntetés.

Ezekiél 22,13
összecsapom kezeimet. Bánatomban.

Ezekiél 22,14
Vajjon megállhat-e a te szíved. Vagy: „Állhatatos lesz-e szíved" (Az Imit régi fordítása). Azaz, kibírod-e a szenvedéseket, amelyek vétkeid következtében reád zúdulnak.

Ezekiél 22,15
kipusztítom belőled tisztátalanságodat. Isten büntetésének célja nem a bosszúállás, hanem az, hogy megtisztítsa a nemzetet vétkeitől.

Ezekiél 22,16
És te magadban meg leszel szentségtelenítve. Vagy: „és megszentségtelenítve leszel önmagad által" (Az Imit régi fordítása).
akkor meg fogod tudni, hogy Én vagyok az Örökkévaló. A büntetés megtisztít téged és az igazság és szentség Istenének megismeréséhez vezet.

Ezekiél 22,18
mint a salak. A nép próbára fog tétetni a szenvedés kohójában. Jeruzsálem és mindaz, ami benne van, Isten haragjának a tüzében fog égni. De csak a salak pusztul el, míg a megtisztult maradvány túl fogja élni a tüzet.

Ezekiél 22,19
összesöpörlek benneteket. Közeledik az ostrom ideje és a közeli vidék népe menedéket keres Jeruzsálem falain belül (Lofthouse). Rövidesen itt lesz a vég.

VII. *A.* Kedósim haftárája. (Askenáz ritus szerint). Ámosz IX,7–15.

Ámosz II. Jeróbeám király korában élt, 750 körül ante. Ámósz szerint az emberi lét alapja és célja az igazság, ami szerinte és próféta-utódai szerint az egyéni élet szentségét jelenti és a jog győzelmét a világon. Embereket és nemzeteket, a próféta szerint, Isten csak egyféleképpen tesz próbára: hűségüket és a törvényei iránt való engedelmességüket vizsgálja és eszerint ítéli meg őket. Lásd Genezis 498. old.
A szidra kezdete az egyéni élet megszenteléséről szól, a haftára kezdete pedig azok ellen fordul, akik elvetették ezeket a magasztos zsidó ideálokat és ezáltal a királyság bukását idézik elő. De Izráel majd újra visszatalál magasztos szent eszményéhez és ismét méltó lesz az áldásra, amelyet engedelmessége következtében joggal megérdemel.

Ámosz 22,7

Hiszen… a négerek szülöttei. Az Imit régi fordítása: „Nemde, mint a kusbeliek fiai, olyanok vagytok nekem, Izráel fiai”. Két nagy eszme jut itt kifejezésre. Az első: Isten más népeket is vezérel, éppúgy mint Izráelt. Minden faj egyformán kedves Isten előtt: és a Gondviselés nem csak Izráel vándorlásában ismerhető fel, hanem minden történelmi megmozdulásban. A második eszme: Isten szoros kapcsolata Izráellel erkölcsi alapon nyugszik. Ha Izráel elfajult, nem ér többet Isten szemében, mint a négerek vagy bármely más faj. Csak hivatása teljesítése által lesz kiválóvá.
Kréta. Héberül: כפתיר. Az újabb kor nyelvészeinek véleménye szerint kétségtelen, hogy ennek a héber szónak a Kréta név felel meg.
Kirből. Valahol a távoli északon; l. II. Kir. XVI,9.

Ámosz 22,8

a bűnös birodalomra irányul. Izráel birodalma (t. i. a Tíz törzs országa), amelynek uralkodói mind bűnösek voltak, el fog pusztulni.
Jákób házát. Egy hithű és méltó „maradék” túléli majd a pusztulást is és a jövőben egy tisztultabb közösség magvát fogja alkotni. Ezt a gondolatot később Jesája vette át (I,26–28), és eszmevilágának egyik legjellemzőbb elemévé lett (Driver).

Ámosz 22,9

szétrázom. Az egész nemzetet megrostálom, de *egy* értékes szem sem fog elveszni. Csak a bűnösök tűnnek el (10. vers).

Ámosz 22,11

azon a napon. A megváltás napján, amely e szerencsétlenségek után fog következni.
feltámasztom Dávid leomlott sátorát. Dávid dinasztiáját; és újjáéled a birodalom aranykorának dicsősége.

Ámosz 22,12

hogy birtokba vegyék Edóm maradékát. Hogy Dávid birodalma újból elérje régi kiterjedését.
hogy nevemet viseljék. A birtoklás jeléül. Mivel Dávid meghódította őket, Izráel egy részének számítottak.

Ámosz 22,13

Isten irgalma győzedelmeskedni fog, Isten megtalálja a módját annak, hogy visszahozza száműzötteit, akik majd boldogságban és tisztaságban fognak élni. Ezekben a versekben „enyhül a szigorúság, a hang gyengéd lesz és előtör az újjáéledés és áldás ígérete, mint a késői hajnalhasadás a hosszú téli éjszaka után” (Horton).

Ámosz 22,13

nyomon követi a szántóvető az aratót. Olyan termékeny lesz a talaj, hogy az évszakok mintegy torlódni fognak. Mielőtt még befejezték az aratást, meg fog kezdődni a szántás; v. ö. Lev. XXVI,5.10.

mustot. A kipréselt, de még nem erjedt szőllőlé.
a halmok olvadoznak. A dombok úgy festenek majd, mintha olvadoznának a gazdag lében, amely róluk árad.

Ámosz 22,14
És visszaterelem… hontalanjait. Megjövendöli a száműzött izraeliták hazatérését. Újra fel fogják építeni az elpusztított városokat, hogy isteni hivatásukat: az emberiséget magasabb színvonalra emelni, továbbra is teljesíthessék. Ez az ígéret ma újra beteljesült a mostani Palesztina újjáéledésében az utolsó fél évszázad zsidó építőmunkája által.
Egyes bibliakritikusok szerint Ámósz szövege ezekkel a szavakkal végződik, „kiirtom azt a föld színéről" (8. vers) és a könyv hátralévő részét egy későbbi szerzőnek tulajdonítják. Ez a felfogás azonban nem ítéli meg helyesen a prófécia eszméjét és a próféta hivatását. „Hogy egy próféta befejezze könyvét egy szebb jövő reménysugarának megcsillogtatása nélkül, teljesen ellentétben áll a prófécia többi példáival. Jeremiás és Ezekiél például Júdát ép olyan kíméletlenül bírálják, mint Ámósz Izráelt; de azért mindketten ideális képeket festenek az újjáéledt nemzet jövendő boldogságáról" (Driver). „Ha Ámósz teljesen feladta volna Izráel jövőjébe vetett reményét, akkor nem lett volna mit hirdetnie és nem lett volna kinek hirdetnie. Mert senki sem szónokol a halottaknak. Minden prédikátor hisz a javulás lehetőségében, ha a bűnös megtér; és reméli, hogy az ő szavainak eredménye bűnbánat és javulás lesz. Így volt ez Ámósznál is" (Klausner).

VII. *B.* Kedósim haftárája (Szefárd ritus szerint). Ezekiél XX,2–20.

Ez a visszatekintés Izráel őstörténetére és sivatagi vándorlásaira, ugyanannak a próféciának a bevezetése, amelyből az előbbi szidra haftáráját vették. A száműzöttekhez szól, akik tíz évvel a templom pusztulása előtt, Jeruzsálem első meghódolása után 597-ben (ante) kerültek Babilóniába. A főváros várható pusztulását a próféta büntetésnek tekinti a „rendeletek és parancsolatok" áthágása miatt, amelyeket a szidra Lev. XIX. fej. oly megkapón összegez; lásd még a 382–384. oldalon levő megjegyzéseket.

Ezekiél XX.

Ezekiél 20,3
Emberfia. Isten félelmetes fenségének jelenlétében Ezekiél állandóan tudatában van saját halandóságának. Ez a kifejezés majdnem százszor fordul elő Ezekiélben.
hogy Engem megkérdezzetek. Hogy megkérdezzék Őt prófétája által; bizonyára ante 589-ben, kb. három évvel az első szentély pusztulása előtt; a száműzöttek aggodalma növekedett Júda sorsa és a Szentföldre való visszatérésük lehetősége miatt.
nem engedem Magam megkérdeztetni tőletek. Mivel kérdezősködésük komolytalan volt, hiszen véneik maguk is titokban azokkal rokonszenveztek a száműzöttek közül, akik „jó babilóniaiak" akartak lenni és le akarták tagadni zsidó voltukat és hitüket. Ugyanennek a fejezetnek 32. és 33. versében így kiált fel a próféta: „Ami pedig lelketekben támad, az nem lesz meg; az amit ti mondtok: olyanok legyünk, mint a nemzetek, mint az országok nemzetségei, szolgálva fát és követ. Ahogy élek, úgymond az Úr, az Örökkévaló, bizony erős kézzel, kinyujtott karral és kiontott hévvel fogok rajtatok uralkodni".

Ezekiél 20,4
ítéletbe szállni. Amennyiben felsorolod régi bűneiket következményeikkel, hiszen a nép szellemben és magatartásban még azonos a régi Izráellel.

5–9. Egyiptomi bűneik.

Ezekiél 20,5
kezemet emeltem. Esküre.
megismertettem Magam velük. Mózes által.

Ezekiél 20,6
Azon a napon. Abban a korban.
amely dicsősége az országoknak. Lásd Jer. III,19.

Ezekiél 20,7
bálványát. Szószerint: „undokságait” (Az Imit régi fordítása) az izraeliták többsége Egyiptomban idővel átvette az egyiptomiak vallási ritusait.

Ezekiél 20,8
Egyiptom országának közepén. Exodus könyve hallgat az Izráelben lefolyt belső harcokról. Az elbeszélések teljesen mellőzik Mózes erőfeszítéseit a nép nevelésére (Davidson); lásd Exodus 6. old.

Ezekiél 20,9
szent Nevem kedvéért. Hogy az Ő isteni tulajdonságait; igazságosságát, irgalmasságát és hűségét, teljesen megértse Izráel és az egész világ is.

10–20. A sivatag nemzedéke.

Ezekiél 20,11
amelyeknek gyakorlásával él az ember. Mivel ezek a törvények minden szociális élet forrásának tekinthetők, az irántuk való engedelmesség magával hozza a boldogulást és a biztonságérzetet az életben; Lev. XVIII,5; Deut. IV,40.

Ezekiél 20,12
szövetségjel. Isten Izráellel kötött szövetségének külön jele (Exod. XXXI,17). Mivel a szombat megtartása nem korlátozódott a Szentföldre, jelentősége megnövekedett a száműzöttek szemében, akik meg voltak fosztva a szentélytől és az áldozatoktól, amelyek helyhez voltak kötve.

Ezekiél 20,14
cselekedtem szent Nevem miatt. Lásd a 9. vershez szóló magyarázatot. A végleges megújhodás lehetőségét kizáró ítéletet Izráel felett félreértették volna a pogányok.

Ezekiél 20,17
szemem megszánta őket. Egy másik indító oka Isten türelmének Izráellel szemben – a bűnösök iránti szánalom; Zsolt. LXXVIII,38. („Ő azonban irgalmas és bűnbocsátó, nem semmisít meg, sőt sokszor elfordítja haragját és nem ébreszti fel egész hevét”).

Ezekiél 20,20
jelül. Ezekiél újra meg újra hangsúlyozza a szombat jelentőségét, ami mindíg figyelmezteti Izráelt Istenhez való különleges viszonyára.

VIII. Emór haftárája.
Ezekiél XLIV,15–31.

A haftára Ezekiél könyvének utolsó részéből (XL–XLVIII) való; ez látomásokat tartalmaz az új

Jeruzsálemről és az új szentélyről, amely majd felépül, ha vége lesz a száműzetésnek; lásd a 457. old. De ha az új szentély Izráel szentségi és tisztasági eszményének a megtestesítője lesz, akkor azoknak, akik Isten házában szolgálnak, nem lesz szabad, – úgy mint a multban, – ennek az eszménynek megsértését tűrniök. Ezért csakis a hűséges Cádók-családnak leszármazottai lehetnek a jövőben papok. Ebben a haftárában Ezekiél arra törekszik, hogy meghatározza a kötelességeiket és szolgálatukat; és így függ össze a haftára a szidrával, amely a papok életét és tevékenységét szabályozza.

Ezekiél XLIV.

Ezekiél 44,15

Cádók fiai. Cádókot Salamon király nevezte ki főpapnak (I. Kir. II,35). Ezekiél maga is pap volt és gyermekkorát és ifjúságát valószínűleg a jeruzsálemi szentély környezetében töltötte. Ő tehát közvetlenül ismerte a papi osztály jobb elemeit és rokonszenvezett velük.
szentélyem szolgálatát teljesítették. Megkülönböztetésül az előbbi versekben említett levitáktól, akik hűtlenek voltak.

Ezekiél 44,16

ők járuljanak asztalomhoz. T. i. a templomi kenyerek asztalához (Tárgum). Az előbbi versekben említett áldozatokat a külső udvarban mutatták be. A szolgálatot a kenyerek asztalánál azonban a szentélyben, azaz a belső udvarban végezték.
aminek őrzését reájuk bíztam. A papi szolgálat többi területein (Mecúdáth Dávid).

Ezekiél 44,17

És amikor belépnek a belső pitvar kapuiba. T. i. az Engesztelés napján.
lenruhákat öltsenek. Az okot a következő vers adja meg: az izzadtságot a tisztátalanság egyik nemének tekintették.

Ezekiél 44,18

lenből készült fejdíszek legyenek fejükön. Amiket díszül hordtak (Kimchi).

Ezekiél 44,19

a népet szentségessé tegyék. Elővigyázatossági intézkedés, nehogy összekeverjék a szentséget a világival. Ne keveredjenek a nép közé szentelt ruháikban (Tárgum), nehogy azt higgyék az egyszerű emberek, hogy most már ők is alkalmasak a templomi szolgálat elvégzésére.

Ezekiél 44,20

kopaszra, de nagyon hosszú hajat. Mindkét tilalom a pogány kultuszok kiküszöbölését célozza, amelyek az ő korában ismertek voltak.
szabályosan nyírják hajzatukat. Azaz, legyen hajuk minden oldalon egyforma hosszú.

Ezekiél 44,22

özvegyet… ne vegyenek. A szidrában (Lev. XXI,14) ez a tilalom a főpapra vonatkozik. Ámbár ez csak szigorúbb alkalmazása az eredeti törvénynek, talán abban a züllött korban, amikor ez erkölcsi színvonal igen alacsony volt, szükséges volt így dönteni, hogy a papi családok tisztasága érintetlen maradjon, mégis nyilvánvaló, hogy ez egyike Ezekiél eltéréseinek a Tórától. Ezek miatt egyesek azt akarták, hogy könyve a szentírási kánonból kimaradjon (Sább. 13b; Chaggai 13a; Menách. 45a).

Ezekiél 44,23

tanítsák. A nép oktatása a jó és a rossz, a szent és a szentségtelen, a „zsidó” és a „pogány” között lévő áthidalhatatlan különbségekről – volt mindenkor a papnak, a prófétának, a bölcsnek és a rabbinak vagy tanítónak fő feladata és hivatása a zsidóságban.

Ezekiél 44,24

ítéletet tenni. V. ö. Deut. XVII,8.

Ezekiél 44,25

ellenben apa. Itt sincs említve a feleség úgy mint a szidrában (XXI,1–3), mert az magától értetődő; v. ö. Ezek. XXIV,15 köv.

Ezekiél 44,26

És megtisztulása után. Úgy látszik, hogy a tisztulás előtti idő is hét nap volt; Num. XIX,11.

Ezekiél 44,27

mutassa be vétekáldozatát. A halott érintése rituális szempontból bűn volt; az utalás nem vonatkozik erkölcsi vétekre.

Ezekiél 44,28

Felsorolja a papok eltartására szolgáló adókat. Nekik nem volt birtokuk Izráelben, ellentétben a babilóni templomok papjaival, akik nemcsak hogy előre megállapított összeget kaptak az egyes szolgálattételeikért, hanem sokszor nagy magánbirtokaik is voltak (mint a középkori apátságoknak) és sokan pénzüzletekkel foglalkoztak (Lofthouse).

Ezekiél 44,28

Én vagyok az osztályrészük. A papok öröksége szellemi, nem pedig anyagi.

Ezekiél 44,29

ami átoktilalom alá jut. Mindazt, amit örökre felajánl, illetve szentel valaki; Lev. XXVII,28.

Ezekiél 44,30

minden felajánlott adomány. Héberül: *terúma,* „hozzájárulás”.

Ezekiél 44,31

ne fogyasszák. A rabbik magyarázata szerint ennek a törvénynek ismétlése szükséges volt a papokkal kapcsolatban, mert azoknak az áldozatoknak a levágási módja (pl. a מליקה, az állat fejének lecsípése, Lev. I,15; V,8), amelyekből a papok ehettek, nem egyezett teljesen a szentélyen kívüli sechita szabályaival (Menách. 45a).
Ezzel és a 22. verssel kapcsolatban gondolnunk kell arra, hogy ez a haftára ama félig ideális, félig allegórikus programmnak egy része, amely a felépítendő Új Jeruzsálem számára készült. A próféta szimbólikus látomásában bizonyára sohasem számított szószerinti beteljesülésére, ami nem is következett be. Látomásainak alapos tanulmányozása bizonyítja, hogy a szentélyről, a városról, a fejedelmekről és az ország felosztásáról szóló hirdetése époly látomásszerű és szimbólikus jelentőségű, mint látomása a folyamról, amely a szentély küszöbe alól ered, Dél-Júdea sivatagán át folyik a *Sós*-tengerbe, amazt megtermékenyítve, ezt pedig édesvizű tóvá változtatva, amelyben nyüzsög az élet és szép fák veszik körül, amelyek minden hónapban meghozzák gyümölcsüket (XLVII,1–12). Ha minden más tanítása szimbolikusan értendő, nem lehet egyedül a papokra és az áldozatokra vonatkozó dolgokat szószerinti értelemben venni. A rabbikat ezért a legmagasabb bölcsesség (רוח הקודש) vezérelte, midőn ezeknek a fejezeteknek látszólagos vagy valóságos eltéréseit a Tórától nem kifogásolták, hanem megengedték, hogy ez a könyv bekerüljön a Szentírás könyvei közé.

IX. Behár haftárája.
Jeremiás XXXII,6–27.

Jeremiás életének és működésének rövid jellemzését lásd az *Exodus* 468. old.
A szidra a családi örökség kiváltásáról tárgyal; a haftára pedig egy érdekes példát hoz ennek a törvénynek megtartásáról Izráel történetének egy súlyos, válságos idejéből. 587-ben történt, Jeruzsálem ostroma alatt, amidőn Jeremiást bebörtönözték, mert azt merte hirdetni, hogy a főváros eleste elkerülhetetlen. Abban a sötét órában a próféta „visszavásárol” egy darab földet, nehogy az elvesszen a család számára. Az ítélet vihara mögött meglátja a felragyogó napsugár reménységét,

ezért azt a kiváltási ajánlatot, amelyet egy rokona tesz neki, istenadta alkalomnak tekinti annak a reményének kifejezésére, hogy a fogság éjszakáját a visszatérés hajnala fogja követni, amidőn megint szabadon fognak venni és eladni házakat és földeket. Eljárásának párhuzamát találjuk Hannibál itáliai betörése idején, amikor egy római ember nyilvános árverésen teljes áron megvette azt a földet, amelyen az ellenség táborozott.

Jeremiás XXXII.

Jeremiás 32,7

Ánáthóthban. Jeremiás szülővárosa.

a megváltás joga. Mint legközelebbi rokonnak, Jeremiásnak vásárlási előjoga van rokonai földjére vonatkozólag, nehogy az idegenek kezére kerüljön. Lev. XXV,24 köv.

Jeremiás 32,8

az őrség udvarába. Vagy: „a tömlöc udvarába". A palotát körülvevő udvarnak volt egy része, amelyet rács vett körül és oda zárták azokat a foglyokat, akiket nem volt tanácsos a közönséges börtönbe zárni (Driver).

és én tudtam, hogy ez Isten igéje szerint van. Már előbb (7. v.) titokzatos módon tudomást szerez a látogatásról és annak céljáról, de most már meg van győződve, hogy Isten sugallta a látogatást. A vásárlás igen feltűnő módon mutatná Izráel újjáéledésének bizonyosságát (lásd a 15. v.).

Jeremiás 32,9

Jeremiás megvette a földet és megpecsételte a vásárt, megtartván az összes törvényes formaságokat. A zsidók körülbelül száz évig voltak Asszíria és Babilónia hűbéresei; és úgy látszik a földvásárt most az uralkodó hatalom törvényes formaságai szerint kötötték. Babilóni okmányok módjára a szerződést cseréptáblára írták és cserépedénybe tették, amelyet lepecsételtek. Az edényre kívülről is ráírták a szerződés másolatát (14. v.). Csak ha az edény külsején levő írás olvashatatlanná vált, vagy abba a gyanuba került, hogy meghamisították, csak akkor törték fel az edényt és vizsgálták meg magát az okmányt.

Jeremiás 32,12

Báruknak. A próféta hűséges titkára, aki a próféta által diktált beszédeket leírta (lásd XXXVI. fej.). Neki köszönhetjük a próféta beszédeinek megmaradását.

Jeremiás 32,14

cserépedénybe. Hasonló módon ma palackokat használnak, hogy megőrizzenek bennük okmányokat, amelyeket nyilvános épületek alapköveibe helyeznek el (Bennet).

hogy tartósak legyenek hosszú időn át. Noha sokáig fog tartani, amíg a szerződésre szükség lesz, de lesz idő, amidőn be fog teljesülni a jövendölés, amelyet ez jelképez.

Jeremiás 32,15

Fognak még házakat… vásárolni. Ő, akit azzal gyanusítottak, hogy szökevény és áruló, most a legjobb vigasztalójuk és tanácsadójuk.

Jeremiás 32,16

A kétség hulláma vesz erőt Jeremiáson. Lenyügözi őt az áthatolhatatlan sötétség, amely a népet körülveszi. A fogház udvarából láthatja az ostromlók tevékenységét; a városban éhínség dühöng és dögvész pusztít. Ezért imában fordul Istenhez és megnyugtatást keres hitében, amit másokba is át akart ültetni a jelképes vásárlás által. A Biblia egyik legszebb imáját találjuk itt.

Jeremiás 32,17

Jeremiás azzal kezdi imáját, hogy ecseteli Isten hatalmát a világteremtésben és a történelemben és az Ő igazságos uralmát az emberiség felett.

Jeremiás 32,17

nem haladja meg a Te hatalmadat semmi sem. Vagy „nem lehetetlen neked semmi sem" (Az Imit

régi fordítása).

Jeremiás 32,18

az apák bűnét. A második parancsolat szavaira emlékeztet; Exod. XX,5–6.

Jeremiás 32,20

Megemlékezik Isten csodáiról, amelyeket Izráelért Egyiptomban művelt, a róluk való gondoskodásról és kegyeiről, amelyekben részesítette őket a kivonulás után.

Jeremiás 32,20

mind a mai napig. Ismeretesek és emlékeznek rájuk az emberek a mai napig (Kimchi).

Jeremiás 32,21

nagy hatalommal. Vagy: „nagy félelmetességgel", (Az Imit régi fordítása), vagy „nagy félelemmel", amely eltöltötte az egyiptomiakat, midőn látták az Örökkévaló csodálatos tetteit.

Jeremiás 32,24

ostromtöltések. Töltések, melyeket az ostromlók emeltek a várfalak előtt, hogy megostromolják róluk a falakat.
káldeusok. Káldea Dél-Babilóniában volt, de akkoriban egész Babilóniát magába foglalta.

Jeremiás 32,27

vajjon van-e valami, ami tőlem ki nem telik? Erre a kérdésre a történelem felel tényekkel; v. ö. Gen. XVIII,14. Isten Jeremiásnak saját szavaival felel: v. ö. „nem haladja meg a Te hatalmadat semmi sem". (17. v.). A legmagasztosabb felfogása volt Istenről, amidőn Hozzá fordult és Isten megnyugtatja, hogy felfogása helyes.

X. Bechukkótái haftárája.
Jeremiás XVI,19–XVII,14.

A szidra azokról a boldog időkről beszél, amelyek a nemzeti eszmékhez való hűséges ragaszkodás következményei lesznek, de egyúttal a Törvény iránti hűtlenség elkerülhetetlen szomorú következményeit is ecseteli kemény szavakkal. A haftára a próféta beszédét tartalmazza, aki tanúja volt a szentély és az állam pusztulásának, ami a nemzet vallási és erkölcsi hanyatlása folytán következett be. Így a próféta szavai, különösen azok a versek, melyek megelőzik ezt a részt Mózes jövendölése visszhangjának tekinthetők. De Jeremiás beszéde a reménység gondolatát is kifejezésre juttatja. Még pogány nemzetek is el fogják ismerni, hogy igazság és tiszta erkölcs csakis az Izráelnek adatott kinyilatkoztatásban található meg. Ezért Izráel bízott és bízik Istenben, a hűséges orvosban, hogy meg fogja őt gyógyítani és megszilárdítja őt örök időkre.

Jeremiás XVI.

Jeremiás 16,19

hazugságot örököltek a mi őseink. A próféta előre látja azt az időt, amidőn a pogányok a világ legtávolabbi részein is felismerik örökölt isteneik hiábavalóságát és hamisságát és eljönnek, hogy megismerjék Isten dicső nevét.
Egyszer végre az egész emberiség majd kívánszorog a hagyományos tudatlanság sötétségéből és felismeri az egyedüli igazságot, ez a zsidó lélek alapvető meggyőződése. Ez kifejezésre talált az Olénu-imában, melynek végső óhaja oda irányul Zekarja próféta (XIV,9) szavaival, hogy *„az Örökkévaló király lesz az egész földön; azon a napon a Örökkévaló egyetlen lesz és a Neve egyetlen egy"* és a ויאתיו kezdetű gyönyörű újévi fohászkodásban, amely a korai középkorból származik.

„És jönnek majd mind a népek, hogy Téged szolgáljanak és áldják szentséges Nevedet, És messzi tengerek szigetein hirdetni fogják igazságodat és keresni fognak népek, amelyek még nem

ismernek, „És dicsőiteni fognak a föld szélein és mondják majd: örökké hatalmas az Úr! A Te tiszteletedre fogják emelni oltáraikat és bálványaikat elhagyják, Mert szégyenkeznek bálványaikkal és egységes akarattal szolgálnak Téged. S félve keresik Tekintetedet mindenütt, ahova a nap sugara eljut. És felismerik királyságod hatalmát mindenütt, És a tévelygők bölcsességet tanulnak és zengve hírdetik a Te hatalmadat.”

Jeremiás 16,21

hogy az Én Nevem: Örökkévaló. Meg fogják érteni mindazt, ami az *Adonáj* névben rejlik. – Egy az Isten, aki mindenhol és mindörökké uralkodik és teljesíti ígéretét (Rási); lásd Exodus 66. old.

Jeremiás XVII.

A pogányok szokásainak követése még csak súlyosbbítja Izráel bűnét és balgaságát, mert letér az isteni tanítás útjáról és lesüllyed a kanaánita bálványimádás tisztátalan posványába.

Jeremiás 17,1

érc íróvesszővel és gyémántheggyel. Ezek olyan eszközök, melyeket kemény anyagba való vésésnél használtak; itt a bűn a megkeményedett szívekbe van bevésve. A bűn kiirthatatlanul begyökerezett lelkükbe és vétkük nyilvánvaló mindenki előtt.
oltáraitok. Gyors, hatásos fordulat a harmadik személyről (szívük) a második személyre (oltáraitok). Erre sok más példa is van a Szentírásban (Kimchi).

Jeremiás 17,2

valameddig fiaik emlékezni fognak oltáraikra. Vagy: „Miként gyermekeikről emlékeznek oltáraikról”; Ehrlich ezekben a szavakban utalást lát erkölcstelen ritusaik jelképeire és szimbólumaira, amelyek megfeleltek az áséra-kultusz faoszlopainak. Fordításunk értelme: míg a gyermekek emlékeznek az apák bálványimádására és rossz példájára.
bálványligeteikre. Héberül: *áséra.* Egy kanaáni istenség lehetett. Erkölcstelen kultuszt űztek ennek az istenségnek oltárainál. Lásd az Exod. XXXIV,13-hoz szóló magyarázatot.

Jeremiás 17,3

Ó, Én szent hegyem a mező közepén. Jeruzsálem, amely magaslaton épült és kiemelkedett a körülvevő síkságból, illetve mezőből (Rási).

Jeremiás 17,4

És föl fogod adni… örökrészedet. Nem fogod megtartani országodat és száműzetésbe kerülsz idegen országba.
örökké. Hosszú ideig (Mecúdáth Dávid); ilyen értelemben gyakran használja a Szentírás a לעולם kifejezést; v. ö. Exodus 517. old.

Jeremiás 17,5

Megkapóan szép képek az élet két útjáról; az emberi szív titokzatosságáról és bonyodalmáról; a bűn útján szerzett vagyon múlandóságáról; és arról, hogy Isten a mi reményünk és gyógyítónk.

Jeremiás 17,5

A két út nem más, mint kivonat a szidra áldásaiból és fenyegetéseiből. Ezek a versek magyarázzák meg az előbb kihirdetett ítéletet.

Jeremiás 17,5

választ támaszul. Szószerint: „tesz karjává” (Az Imit régi fordítása). Emberben bízik, hogy segítse, ámbár halandó és tehetetlen. Júda nehéz helyzetében Egyiptomtól és Asszíriától várt segítséget; erre vonatkozik ez a beszéd (Kimchi).

Jeremiás 17,6

olyan lesz, mint a katang. Csenevész növény, amely kiaszott és száraz, hiányzik belőle az éltető nedv, mégis ragaszkodik nyomorult életéhez, de a vihar kitépi és elsodorja. Ilyenek azok, akik

teljesen emberi segítségre támaszkodnak.
amely nem érzi, mikor jön a jóidő. Azaz: az eső, amely felüdíti a többi fát, számára nem jelent semmit.

Jeremiás 17,8
a víz mellé plántált. A víz mellé ültetett fa nem szenved a szárazság miatt. Ez a kép annak az embernek nyugodt lelkületéről és szívéről szól, aki bizodalmát az Örökkévalóba, az Élő Víz Forrásába helyezte.
nem aggódik. Nem fél az időjárástól, mert sorsa nem függ az esőtől.

Jeremiás 17,9
Az emberi szív csodája.

Jeremiás 17,9
csalárdabb. Talán az előbbi versben ábrázolt eszménykép arra a gondolatra ébreszti a prófétát, hogy saját szíve sem felelt meg mindíg ennek az eszménynek. A próféta megrezzen csodálkozásában az emberi természet bűnös lehetőségei felett és ebből eredő félelmében.
gyarló. Vagy: „beteg", „gyenge". A héber אנש eredeti értelme „gyenge"; „gyarló" vagy talán „emberi", és eszerint összefüggne אנוש = emberrel. Akkor tehát ez lenne a fordítása: „a szív mindennél csalárdabb és oly nagyon emberi!"

Jeremiás 17,10
Én, az Örökkévaló. Ez a felelet az előbbi vers kérdésére, „Ki ismerheti?" (t. i. a szívet). Az emberi szív rejtélyei, bonyodalmai és finomságai Isten előtt mind nyilvánvalók.
veséket. Bibliai felfogás szerint az érzés ott székel.
cselekedetei gyümölcse szerint. A jó szándék még nem elég. Az embert cselekedeteinek következményei és eredményei szerint ítélik meg.

Jeremiás 17,11
A jogtalan szerzeményekről.
A túzok kikölti azt is, ami nem az ő tojása. Vagy: „Mint a fogolymadár, mely azt kikölti, amit nem tojt" (Az Imit régi fordítása). A népi hit szerint a fogolymadár más madarak fészkét rabolja el és az így felnevelt fiókák később elhagyják nem igazi anyjukat. Így hagyja el a jólét jogtalan birtokosát.
becstelenné lesz. Mindenki felismeri őt mint „becstelent", mint olyant, aki „színvak" a vallás és erkölcs dolgaiban. A pénz rabszolgaságában töltött élet alapjában véve céltalan. Némelyek ebben a versben célzást látnak Jehójákim királyra; lásd Exodus, 64. old.

Jeremiás 17,12
Isten a mi reményünk és gyógyítónk.

Jeremiás 17,12
Isteni dicsőség trónja. Felkiáltás Istenhez. A földi trónusok hiábavalóságától a próféta felemeli szemét Őhozzá, aki örök.
szentélyünk székhelye. Ezek a szavak Jeruzsálemet és a szentélyt szólítják pathetikusan, de egyben Istenre vonatkoznak, mint ahogy a „trón", az „udvar" vagy a „korona" ma az uralkodót jelenti.

Jeremiás 17,13
balsorsra lesznek írva. Vagy: „a földre iratnak" (Az Imit régi fordítása); a porban. Ezeknek a neve elmosódik, ellentétben azokkal, akiknek nevét tartós anyagba vésik be.

Jeremiás 17,14
Ó, gyógyíts meg. Ez a könyörgés bekerült a mindennapi imába, a Semóné Eszrébe; de ott többesszámban van.

XI. Machar-Chódes haftárája.

I. Sám. XX,18–42.

Alig van a zsidó történelemben jellemesebb és rokonszenvesebb egyéniség Jónathánnál. Ő valóban „tökéletes lovag” volt, a lovagiasság igazi mintaképe. Bölcseink előtt örök időkre ő maradt az érdektelen, önzetlen barát eszményképe (Atyák mondásai, V,17). Jellemének nagysága megnyílvánul vergődő küzdelmében apja iránti hűsége és Dávid iránti szeretete között. Jónathánra hárul az a rendkívül súlyos feladat, hogy összeegyeztesse apja iránti kötelességét, barátja iránti odaadásával. De egyikben sem bukott meg. Saullal szemben szerető fiú és hűséges tiszt volt; és „az irígységnek a legkisebb felhője sem homályosította el az ő csodálatát a nagy harcos iránt, Izráel nagy dalnoka iránt, aki később őt elhomályosította” (Jowett). A fejezet bevezető eseménye *Machar Chódes*-kor (újhold előtti napon) történt és ez bölcseinket arra ösztönözte, hogy Jónathán barátságának és önzetlenségének elbeszélését a rós-chódes előtti szombat haftárájául jelöljék ki. Saul, aki félig őrült lett féltékenységből Dávid növekedő népszerűsége miatt, el akarja őt pusztítani. Dávid Jónathánra bízza életét, aki eleinte nem akar rosszat feltételezni atyjáról. De aztán elhatározza, hogy kifürkészi atyja szándékát és figyelmezteti Dávidot.

I. Sám. XX.

I. Sám. 20,18

újhold. Régente az újholdat fontos ünnepként ünnepelték.

I. Sám. 20,19

az emlékezetes esemény napján. Szószerint, „a tett napján”. Bizonyára célzás arra az esetre, amikor Jónathán közbelépett Saulnál Dávid életéért (XIX,2–4).

I. Sám. 20,20

nyilat. Ez mutatja, hogy az íjászat elterjedt sport volt a régi Izráelben.

I. Sám. 20,23

az Örökkévaló a tanú köztem és közted. Esküvel megerősített szövetség van közöttünk.

I. Sám. 20,26

nem tiszta. A békeáldozatból nem ehetett az, aki nem volt vallási szempontból tiszta (Lev. VII,20 és köv.).

I. Sám. 20,34

búsult Dávid miatt. Nem maga miatt búsult, hanem azért, mert barátját megsértették az egész udvar előtt.

I. Sám. 20,41

túltett rajta. T. i. sírásban. A barátjától való elválás gondolata lesújtotta őt.

I. Sám. 20,42

Menj békességgel. Jónathán vigasztalja Dávidot, amennyiben biztosítja őt rendíthetetlen szeretetéről és odaadásáról. Saul erőszakossága gyilkos dühöngéssé válik; 85 papot megölet, mert kenyeret adtak Dávidnak, aki menekülése közben megéhezett. Ha Jónathán a búcsú pillanatában arra gondolt volna, hogy barátjának néhány cipó kenyeret adjon, ez a tömeggyilkosság nem történt volna meg (Talmud). Amidőn bekövetkezett a tragikus végzett és Saul és Jónathán meghaltak népükért, Dávid megsiratta őket a világirodalom legszebb elégiájában (II. Sám. I,19–27).
„A dísz, oh Izráel, magaslataidon meg van ölve! Mint estek el a vitézek! Ne jelentsétek Gáthban, hírül ne adjátok Askelon utcáin, hogy ne örvendjenek a filiszteusok leányai, ne ujjongjanak a körülmetéletlenek leányai! Gilboá hegyei, se harmat se eső ne legyen rajtatok, se termékeny mezőség; mert ott vettetett el a vitézek pajzsa, Saulnak pajzsa nincs kenve olajjal. Elesettek vérétől, vitézek zsírjától Jónathán íja nem hátrált meg és Saulnak kardja üresen nem tért vissza. Saul és

Jónathán a szeretnivalók és kedvesek éltükben, még holtukban sem váltak el; sasoknál gyorsabbak voltak, oroszlánoknál bátrabbak. Izráel leányai, Saul fölött sírjatok, aki öltöztetett titeket bíborba és gyönyörűségbe, aki juttatott arany ékességet öltözéktekre. Mint estek el a vitézek a harc közepette! Jónathán, magaslataidon megölve! Búban vagyunk miattad, testvérem Jónathán, kedves voltál nekem nagyon, csodásabb volt nekem szereteted asszonyok szeretteténél. Mint estek el a vitézek és odavesztek a harc fegyverei!"
Ha Dávid és Jónathán példájához még hozzáfűzzük két asszonynak, Rúthnak és Naominak benső barátságát (Rúth I,16–17: „Mert ahova te mégy, oda megyek én is, ahol te meghálsz, ott hálok meg én is; néped az én népem, istened az én istenem, ahol te meghalsz, ott halok meg én is, és ott akarok eltemetve lenni én is. Úgy tegyen velem az Örökkévaló és úgy folytassa, csak a halál választ el engem tőled."), megállapíthatjuk, hogy a Biblia az igaz barátságnak is a legkifejezőbb műve.

XII. Rós-Chódes szombatjának haftárája. Jesája LXVI.

A Második Templom építkezése befejezés előtt áll, és a próféta a templom épületével és a benne lévő istentisztelettel összefüggő helytelen eszméket helyesbíti. Ellentétet mutat ki a hívő izraeliták és a hitehagyók között, akik bálványkultuszt űznek és pusztulásra vannak ítélve. A fejezet végén újra hangsúlyozza a megmaradt hívők győzelmét és az Egyisten általános elismerését. A 23. vers, melyben ez a remény így van kifejezve: „Újholdról újholdra odajárul minden halandó, hogy leboruljon színem előtt" adta az impulzust bölcseinknek, hogy ezt a prófétai szakaszt jelöljék ki a szombatra eső rós-chódesre.

Jesája LXVI.

Jesája 66,1

miféle házat. Isten jelenlétét nem lehet egy helyre korlátozni („Íme az egek és az egek egei be nem foglalnak Téged, hát még e ház, melyet építettem" I. Kir. VIII,27). A Templom célja volt, az embereket istenfélelemre és igazságosságra figyelmeztetni; s az áldozatok segítettek a hívőnek, távoltartani a gonosz gondolatokat és vágyakat a szívtől, és elégetni azokat, mint égőáldozatokat az oltáron (Kimchi). E feltételek nélkül a Templom nem lett volna alkalmas eszköz Isten dicsőítésére.

Jesája 66,2

mindezek. Azaz, ég és föld Isten szavára jöttek létre (Ábárbánel).
tekintek. Isten nem néz az épület külső díszességére vagy a benne folyó szépen kidolgozott szertartásokra, hanem az ájtatosok alázatos és őszinte jámborságára, akik akaratukat Istennek alávetik („aki buzgó az én igémre").

Jesája 66,3

aki ökröt vág áldozatul olyan, mint aki embert öl. Szószerinti fordításban „ökör levágója, az ember megölője", stb. Ezt gyakran magyarázták olyan értelemben, hogy aki az előírt áldozatokat hozza, de nem komoly lelkülettel, az nem jobb, mint az, aki valamilyen rettenetes és csúnya kultuszon vesz részt, amelyhez emberáldozat is tartozik. De talán ilyen túlzást egy próféta sem engedhetett volna meg magának. Lehetséges, hogy a próféta azokra gondolt, akik külsőleg megtartották a zsidó kultuszt, de amellett hódoltak azoknak az alacsony pogány eszméknek is, amelyek megmaradtak az asszír hódítás utáni izraeliták közt (II. Kir. XVII,33 és köv.). Alig lehet elképzelni, hogy a perzsa hatóságok tűrték volna az olyan pogány kultuszokat, amelyek emberáldozatokkal jártak. Van olyan magyarázat, amely szerint מכה איש kifejezés csak azt jelenti „embert üt" (Ibn Ezra), nem pedig „embert öl". A héber מכה-tövet használják a botbüntetésnél (botütés, ostorütés), és talán a flagellánsokhoz hasonló kultusszal kapcsolatos ütéseket jelentett, amelyek sok titkos pogány szertartás kellékei voltak. A próféta eszerint azért panaszkodik, hogy az, aki egy ökröt áldoz Isten

templomában, titokban mint flagelláns résztvesz valamilyen pogány misztikus kultuszban.

Jesája 66,4

az ő megcsúfolásukat. Mivel hogy ők – az elpártolók és makacs hitszegők – azt a cselekedetet *választották,* amely megcsúfol Engem (3. v.), Én *választok* nekik olyan szenvedést, amely megcsúfolja az ő reményeiket.

Jesája 66,5

A hűségeseknek szól, akiknek reményeit kigúnyolják ellenfeleik.

Jesája 66,5

testvéreitek. Azaz, a félig-meddig bálványimádó eretnekek.
kiközösítenek benneteket. Akik nem akarnak közösséget vállalni veletek (Cheyne).

Jesája 66,6

Riadalom. A próféta már hallani véli a gúnyolódók elleni ítélet eljövetelének zaját.

Jesája 66,7

A próféta újra kezdi vigasztalni a hitében erős közösséget. Noha most kinevetik őket ellenfeleik, mégis osztályrészük lesz: a lakosság megnövekedése (7. vers), béke és boldogság (12. v.).

Jesája 66,7

Cijón az anya, és ez a vers leírja lakosságának gyors szaporodását, mivel mindenhonnan összesereglenek hűséges gyermekei.

Jesája 66,8

létrejöhet-e egy nemzet egy pillanat alatt? Hangsúlyozza a jelentékeny megnövekedés gyorsaságát.

Jesája 66,9

Az újjáépülés és mentés műve be lesz fejezve. Isten nem hagyja azt befejezetlenül.

Jesája 66,10

Felszólítás a visszahozott gyermekekhez, és azokhoz, akik még száműzetésben vannak, hogy örvendjenek Jeruzsálemmel.
akik eddig gyászoltátok. Mindazok, akik a száműzetésben vannak és akik a visszatérés után nyomott hangulatban vannak, mivel reményeik Cijónban csak lassan valósulnak meg.

Jesája 66,11

Megmarad a kép Cijónról, mint anyáról.

Jesája 66,12

Béke és jólét özönlik Cijónba, mint egy folyó, amely elárasztja partjait.
térden dédelgetett gyermek. Folytatja a dajka képét az előbbi versből. A nemzetek lesznek az ő dajkáik.

Jesája 66,13

Mint férfit, akit anyja vigasztal. „Mint felnőtt férfi, aki hazajön fáradtan, sebzetten és vigaszra talál anyjánál.” (G. A. Smith.)

Jesája 66,14

csontjaitok virulnak. Testileg is új életerőt nyertek.

Jesája 66,15

A próféta visszatér az isteni ítélethez, amely az Ő gyűlölői ellen készül.

Jesája 66,17

Ismételt célzás az eretnekek bálványimádására.
kertekben. Azaz, résztvesznek az undok szertartásokban, amelyek gyakran folytak ott (Jes. LXV,3).
szentelgetik és tisztogatják magukat. Gúnyos kifejezés azokra, akik pogány ritusaikra készülnek

(Kimchi).
a középen álló alak körül. A masszoréták אחת-t, nőnemű alakot olvasnak. A célzás tehát az Ásérára vonatkozik, amely szentelt élőfákból, vagy facölöpökből állt, amelyeket egy kertbe helyeztek egy bálvány-oltár mellé. Ha úgy olvasnák a szót, ahogy írva van, אחד-nak, akkor a célzás a papra vonatkoznék, aki az imádkozók csoportját vezeti.
egér húsát. Az egér húsa más „undok dolgokkal" pogány misztikus kultuszokban szentelt étel gyanánt szerepelt.

Jesája 66,19
csodajelet adok reájuk. T. i. a nemzetekre, az ítélet és megtorlás hatalmas műve által. Azok a népek, amelyek túlélik majd, elmennek távoli országokba Isten nevét, nagyságát és dicsőségét hirdetni.
Tarsisba. Tartessus városa, a későbbi Spanyolországban.
Pulba, Lydiába: Valószínűleg Észak-Afrikában.
Görögországba. Héberül: *Javan.*

Jesája 66,20
Ezekre a távoli népekre olyan nagy benyomást tesz, amit hallanak, hogy Jeruzsálembe hozzák az összes izraelitákat, akik közöttük laknak és pedig a magasztos körülményekhez illő módon.

Jesája 66,21
azok közül is ki fogok válogatni papokat és levitákat. A megtért nemzetek közül, akik hozzák és a zsidók közül, akik visszahozatnak, veszek egyéneket, akik támogatják a papokat és levitákat szolgálatukban (Kimchi). Ez a gondolat teljesen egyezik Jesája egyetemes gondolkodásával.

Jesája 66,22
Ebben az új és jobb világrendben Izráel népe és befolyása örökre fenn fog maradni és Izráel küldetésének teljesülésére fog vezetni, azaz, az Egyisten általános imádatára és arra, hogy Jeruzsálem az emberiség vallási központja lesz.

Jesája 66,23
minden újholdról… szombatról. Azaz, minden újholdkor és szombaton.

Jesája 66,24
Új leírás a gonoszok elleni harcról és azok végső vereségéről, ami által a fenti nagy cél megvalósul. Delitzsch Ferenc kimutatja, hogy ez ugyanaz a gondolat, amely Jesája második részében több helyen ismétlődik „nincsen béke a gonoszok számára" (XLVIII,22 és LVII,21). Ez a kép, hogy „a féreg, amely azokat emészti, nem pusztul el és a tűz, mely azokat égeti, nem alszik ki", szimbolikusan mutatja az állandó lelkiismeretfurdalást, mely a gonosztevő lelkét gyötri. Annak a tudata, hogy mindenki előtt világos lesz a gonoszok bukása, („elvonulnak, látni fogják"), gátló erkölcsi befolyást fog gyakorolni. Ez egyik tényező lesz a nagy cél elérésében, (az egy igaz Isten általános imádatában), amint le van írva az előbbi versben.

Jesája 66,23
odajárul. A hívők.
Régi zsidó szokás szerint a 23. verset újra olvassák a 24. után, hogy a könyvet (melynek ez az utolsó fejezete) a vigasz és a bátorítás szavaival fejezzék be. Hasonló szándék érvényesül Maleáki, Écha és Kohelet befejezésénél. Ezeknél is megismétlik az utolsóelőtti verset az utolsó vers után.
Lásd 473. old.

XIII. Záchór haftárája.
I. Sám. XV,1–34.

A Sábbáth Záchórra előírt külön részlet a Tórából (Deut. XXV,17–19) *záchór* szóval kezdődik és

emlékezteti az izraelitákat arra, hogy mily kegyetlenül támadták meg az amálékiták a gyengéket és védteleneket pusztai vándorlásuk alatt. Az amálékiták engesztelhetetlen gyűlöletüket nemcsak Refidimnél juttatták kifejezésre, hanem akkor is, midőn az izraeliták benyomultak a Szentföldre. Öröklődő gyűlölet volt ez. A bírák korában midjánitákkal szövetkeztek Izráel ellen. Sokáig tartott a harc Izráel törzsei és e között a fékezhetetlen vad nép között. A kiirtásukról szóló parancs, mely a haftára elején található, annak lehet a következménye, hogy ebben a korban, amint a 33. versből látjuk, még jobban elmérgesedett a helyzet Izráel és Amálék között. Sámuel tisztában volt azzal, hogy Izráelnek ez ősi és kitartó ellenségével folyó harc élet-halál küzdelem; „szent háború”-nak tekintette ezt a harcot.
Tagadhatatlanok ennek a parancsnak erkölcsi nehézségei. Nyilvánvalóan ellentétben van azzal az isteni törvénnyel, amely tiltja a bosszút, különösen az egyéni bosszút. De sokszor a legmagasabb kegyelemmel összefér az ítélet végrehajtása. Itt Izráel az isteni büntetés eszköze volt.
Sábbáth Záchór Purimot előzi meg; ennek forrása Eszter könyve. Hámán, Izráel ősellensége, a haftárában szereplő amálékita királynak, Agagnak leszármazottja. Sábbáth Záchór emlékeztet bennünket embertelenségükre és istentelenségükre. Feladata abban áll, hogy a kegyetlen és gyáva amálékita szellemet az emberek szívéből kiirtsa és hogy meggyógyítsa azokat a sebeket, amelyeket az emberek iránti gyűlölet okoz.

I. Sám. XV.

I. Sám. 15,1
királlyá népe, Izráel fölé. Nem a te (Saul) néped, hanem Istennek népe, amelyet az isteni Ige és akarat szerint kell kormányozni.

I. Sám. 15,3
és pusztítsátok el. Nem szabad zsákmányolni ebben a büntető hadjáratban. Az izraelitáknak semmi anyagi hasznot nem volt szabad ebből húzniok.

I. Sám. 15,4
Teláimban. Valószínűleg azonos Telemmel (Józs. XV,24), amely Júda déli részében fekszik.

I. Sám. 15,6
a kénita nemzetségnek. Ehhez a törzshöz tartozott Jitró is, Mózes apósa. Egy részük az amálékiták között lakott Júdától délre.

I. Sám. 15,7
Hávilától. Észak-Arábiának az amálékiták által lakott területén; ennek keleti határa Hávila.
Súr. A sivatagnak nyugati része, amely Egyiptommal határos.

I. Sám. 15,8
és egész hadát. Mindazokat, akik keze közé kerültek. Egyes kisebb csapatok természetesen életben maradtak és gerillaháborút viseltek az izraeliták ellen. De ezek már nem voltak veszedelmesek.

I. Sám. 15,9
megszánta Agagot. Saul talán kollegiális érzésből viselkedik így a királlyal szemben; lásd I. Kir. XX,32.
a kövér juhokat. Nyilvánvalóan azért, hogy anyagi hasznot húzzon a háborúból, amely azonban magasabb célok érdekében indult meg.

I. Sám. 15,11
Megbántam. Feltűnő kifejezés Istennel kapcsolatban. Azt mutatná, hogy Isten is változtatja elhatározását. Ez azonban csak Saul jelleme és magatartása megváltozásának következménye.
Ez nagyon fájt Sámuelnek. Bánkódott Saul miatt, akitől nagyon sokat várt.
esdekelt. Könyörgött Saulért.

I. Sám. 15,12

Kármel. Júdában kb. 7 mérföldnyire Hebróntól délre.
emlékjelet állít magának. Hogy ez az ő győzelmére emlékeztessen.
Gilgálba. A Jordán völgyében, valószínűleg azért, hogy ott zsákmányából a győzelemért hálaáldozatot mutasson be (Rálbág); lásd a 15. és 21. verset.

I. Sám. 15,15
Az amálékitáktól hozták el. Úgy látszik, hogy Saul a felelősséget a népre akarja hárítani.
hogy áldozatot mutassunk be az Örökkévalónak, a te Istenednek. Saul valószínűleg azt hitte, hogy ez a jószándék igazolni fogja cselekedetét.

I. Sám. 15,17
ha kicsiny vagy is a saját szemedben. Sámuel azt feleli Saulnak arra a kifogására, amellyel a felelősséget a népre akarja hárítani (15. vers): Saul a vezér, ha ő Isten iránti engedetlenségében seregei akaratát követi, akkor nem alkalmas a vezetésre. Az alattvalóknak kellett volna őt követni, nem pedig fordítva.

I. Sám. 15,20
Én hallgattam… és elhoztam Agagot. Saul ismét védekezni próbált. Ő elpusztította az amálékitákat, a nép pedig a zsákmányt nem a maga számára, hanem áldozati célokra hozta magával.

I. Sám. 15,22
Vajjon lehet-e olyan kedves Isten előtt az égő- és vágóáldozat. Sámuel válasza ritmikus szöveg, parallelismus membrorum alakjában maradt ránk, amely a héber költészet jellegzetes megnyilvánulása. Rámutat a valóságos engedetlenségre, amely Saul védekezése mögött rejlik. Néhány halhatatlan szóban összefoglalja itt a héber próféták erkölcsi tanításait.
emgedelmesség jobb az áldozatnál. „Ezek a szavak a legvilágosabban fejezik ki az erkölcsi kötelességek felsőbbségét a szertartásbeliek felett” (Payne Smith).

I. Sám. 15,23
a varázslás bűne. Az Istennel szemben tanúsított tudatos engedetlenség a varázslással van összehasonlítva, mert mindkét esetben az isteni tekintély helyett más tekintélynek veti alá magát az ember. Az egyik esetben az egyéni akaratnak vagy a szenvedélynek, a másik esetben a varázslásnak. A hasonlat itt különösen találó, mivel Saul a boszorkányhit kiirtására törekedett Izráelben és Sámuel azzal vádolja őt, hogy ő ép olyan bűnös, mint azok, akiket a multban elítélt.

I. Sám. 15,24
mert féltem a néptől. Saul most megmondja ballépésének valódi okát. Nem ő, a vezér irányította a népet, hanem a nép befolyásolta őt.

I. Sám. 15,29
És Izráelnek dicsőséges Istene nem által. Ő, aki erejüknek és bizodalmuknak forrása. A נצח szó csak itt fordul elő a Szentírásban ilyen értelemben.
mert nem halandó, hogy megbánja elhatározását. Nem változó Ő, mint az ember, hanem tervszerűen kitart elhatározása mellett. Ő Izráel jövendő boldogságát tartja szem előtt és éppen ennek érdekében kell Sault megfosztani az uralkodástól.

I. Sám. 15,30
de mégis add meg most nekem a tiszteletet. Megható és érthető kérés. Saul már eléggé meg van alázva, de mivel még király, tekintélyét a nép előtt kímélni kell.

I. Sám. 15,31
És Sámuel visszatért Saul nyomába. Az isteni akaratnak képviselője volt; és most megengedhette Saulnak, hogy előtte menjen.

I. Sám. 15,32
vidám hangulatban. Egyesek a Septuaginta alapján úgy fordítják, hogy *reszketve.*
már eltűnt a halál keserűsége. Miután királyi méltóságát és szabadságát elvesztette, nem jelent már

a halál keserűséget számára. Vagy bízott abban, hogy nem ölik meg.

I. Sám. 15,33

Amint asszonyokat gyermekeiktől megfosztott kardod. Amálék a gyengéket és védteleneket Júda határterületein legyilkolta; Sámuel, aki tulajdonképpen utolsó bírája volt Izráelnek, kardot ragadott és saját kezével vetett véget a zsarnok gyilkos életének. Ez a cselekedet tehát nemzeti megtorlás volt és nem Sámuel egyéni bosszúja.

I. Sám. 15,34

És eltávozott Sámuel Rámába. Nem látta többé viszont Sault. Szerette Sault és bánkódott miatta. Szomorú volt pályája balsikerei miatt, holott működése kezdetén oly sokat ígérő volt indulása. Harci sikereitől elvakítva azon volt már Saul, hogy Izráelből hódító birodalmat csináljon, amely tisztán politikai cékitűzéseket követ; Sámuel viszont, aki Izráel igazi hivatását tartotta szem előtt, mély őszinteségével rendreutasította őt és nyilvánosságra hozta, hogy többé nem uralkodója Izráelnek (Cornill). Saul uralkodását mint hős lovag, férfierejének teljében, szerencsés győzőként kezdte meg, de elcsüggedve, elkeseredve és feldúlt lelkülettel halt meg, amennyiben saját magának adta meg a halálos döfést. Mindenkitől elkerülve és elhagyatva, a hűséges látnoktól és tanácsadótól eltaszítva, legjobb harcosaitól és végül utolsó hűséges követőitől is megtagadva, fejezte be életét (Kittel).

XIV. Páráh haftárája.
Ezekiél XXXVI,16–38.

A Sábbáth Páráhra előírt külön részlet a Tórából (Num. XIX,1–22) a tisztátalanok megtisztítására vonatkozó szertartásokkal foglalkozik. Bölcseink szerint, ezeknek a törvényeknek az volt a céljuk, hogy az aranyborjúval történt bűnbeesés után az izraeliták lelkébe vésse az erkölcsi megtisztulás szükségességét (Num. r. XIX,8). Haftáránknak is, amelyet Ezekiél könyvéből vettek, az erkölcsi megtisztulás a tárgya. Hogy a számüzetés sírjából újjáéledt Izráel miként rendezze be életét saját hazájában, miként kezdjen új korszakot, ez haftáránk tanítása. A próféta szerint nem ok nélkül küldte Isten Izráelt számüzetésbe. Szerencsétlensége elkerülhetetlen volt, mert Isten a szentség és az igazságosság Istene. A pogányok azonban félreértették ezt a büntetést és Isten tehetetlenségének bizonyítékát látták benne; saját népét nem tudja megmenteni (Rási, Kimchi). Ilyen módon Izráel bűnei következtében Isten neve megszentségteleníttetett. Hogy Isten dicsősége és tisztelete helyreálljon, hazaviszi őket a számüzetésből; nem mintha Izráel ezt megérdemelné, hanem hogy Isten dicsősége nyilvánvaló legyen a népek között. A visszatérés azonban erkölcsi megújulással fog járni; egyrészt Isten az Ő népének „új szívet” ad és „új szellemet helyez” beléjük, eltávolítva „a kőszívet” testükből és „érző hússzívet” adván nekik, másrészt pedig Izráel lelke az őszinte megtérés által megtisztul és szégyelni fogja a mult bűneit. Ha majd a bűnös nép ily módon megjavult és az elnéptelenedett ország újra lakottá lesz, meg fogják tudni a pogányok, hogy mindezt a Mindenható Isten cselekedte.

Ezekiél XXXVI.

Ezekiél 36,16

A nép vallási és erkölcsi tisztátalansága volt a szenvedéseknek és a számüzetésnek igazi oka.

Ezekiél 36,17

cselekedetei által. Bálványimádással.

Ezekiél 36,18

a vér miatt, amit kiontottak. A próféta valószínűleg a gyermekáldozás szégyenletes szokását tartja szem előtt, amelyet a környező pogány népektől tanultak el.

Ezekiél 36,20

megszentségtelenítették Szent Nevemet. Kétszeresen: istentelen cselekedeteik által és azáltal, hogy kihívták Isten büntetését.

az Ő országából jöttek ezek? „Nem tudja megoltalmazni az Ő népét” gúnyolódtak a pogányok és ez rettenetes *chillul ha-sém* volt, Isten nevének megszentségtelenítése és megalázása. Vagy a gúny arra vonatkozik, hogy Izráel népének erkölcsi állapota nem vallott arra, hogy valaha is Isten országának lakója lett volna.

Ezekiél 36,22

Hogy az Ő dicsőségét igazolja, Isten visszahozza őket saját földjükre „mert csak ezáltal lehet újra elismertté és becsültté Isten neve a világ előtt, miután népének tragikus bukása láttán már kétségbevonták fönségét; Ő képes újjáéleszteni Izráelt; mert saját akaratából és kegyelméből bocsátja meg bűneiket és változtatja meg szívüket”.

Ezekiél 36,22

Nem ti miattatok cselekszem Én. Azért, mert Izráel Isten népe, nem számíthat elnézésre, sőt bűneiért még szigorúbb büntetést kap. Lásd Ámosz III,2 (V. ö. Gen. 502. old.). Isten neve Izráelével elválaszthatatlanul egybe van kapcsolva. Ennek köszönheti fennmaradását.

Ezekiél 36,23

midőn… megszenteltetem rajtatok. Az Imit régi fordítása: „midőn szentnek bizonyulok általatok”. Izráel az a nép, aki által Isten az összes nemzetek előtt mindenhatónak és szentnek fog bizonyulni. Izráel nemzeti életének újjáéledése meg fogja tanítani a pogányokat Isten fenségének elismerésére, amint hogy Izráel szenvedései arra indították őket, hogy ezt megtagadják (Lofthouse).

Ezekiél 36,25

És meghintelek titeket a tisztaság vizével. Képletesen érti ezt, az erkölcsi megtisztulásra és a benső szellemi megújulásra.

tisztátalanságotokból. A bálványimádás szennyétől, ami rituális és erkölcsi tisztátalanság.

Ezekiél 36,26

új szívet. Engedelmeset és alázatosat, jóra törekvőt. A „szív” a héberben az ember egész lényét fejezi ki.

új szellemet. Állhatatos és Isten imádására hajlamos szellemet.

kőszívet. Keményet és lázadót.

hússzívet. Lágy szívet, amely hajlamos az isteni tanítások befogadására, alakítható szívet.

Ezekiél 36,27

hogy törvényeimben járjatok. Isten szelleme megnyilvánul majd abban, hogy Isten akaratát belső lelkesedésből követik és abban, hogy módjuk lesz ezt megtenni.

Ezekiél 36,31

Azért emlékezzetek meg bűnös útjaitokról. Az előbbi versekben ecsetelte, milyen jó sorsuk lesz, midőn Isten újra közöttük fog lakozni. Nem lesz többé ínség és hiány az osztályrészük. Ebben a versben figyelmezteti őket, hogy a jólétben is emlékezzenek meg régi bűneikről és bűnhődésükről, nehogy újra visszaessenek azokba és ismét kihívják maguk ellen Isten büntetését.

Ezekiél 36,32

nem ti miattatok. Az, hogy megszabadulásuk a számüzetésből nem az ő érdemük eredménye, kétségtelenül a nép vigasztalására van szánva (Toy).

szégyenkezzetek. A régi bűnök miatti útálkozás lenne a legbiztosabb jele annak, hogy új szívet és új szellemet kaptak.

Ezekiél 36,33

Az ország jólétben lesz, a városok újra felépülnek és megtelnek mindinkább gyarapodó lakossággal.

Ezekiél 36,36

hogy Én, az Örökkévaló építettem föl. Tudni fogják az összes népek, hogy ez a megváltás és újjáéledés nem emberi cselekedet, hanem Isten műve.

Ezekiél 36,37

megkérleltetem Magam. Meghallgatom imádságukat. Az Imit régi fordítása: „ebben is megkerestetem magamat”.

Ezekiél 36,38

Mint megszentelt nyájat. Oly számosak lesznek, mint a juhok a templom udvarán és Jeruzsálem utcáin a zarándok-ünnepek idején.

XV. Háchódes haftárája. Ezekiél XLV,16–XLVI,18.

Ezekiél életéről és működéséről Gen. 508. oldalán szólottunk, továbbá Váérá és Tecávve haftárájánál (Exodus 476, 532. old. L. m. az előbbi haftárát).
Sábbáth Háchódesre előírt külön részlet a Tórából (Ex. XII,1–20) az egyiptomi peszach-áldozattal és a peszach-ünnep törvényeivel foglalkozik. A haftára is az újjáépített szentély peszach-törvényeiről beszél. Ezekiél könyvének utolsó fejezeteiben (XL–XLVIII) az Új Jeruzsálem leírását kapjuk, amely a száműzetés megszűnése után fog felépülni. „A próféta elragadtatva a jövendőbeli Jeruzsálem elképzelésétől, rekonstruálja a Templomot, leírja berendezését, a papság jövendőbeli újjászervezését és a szertartásokat. Megállapítja az újjászervezett királyság pontos földrajzi tervét és felosztja a tizenkét törzs között, amelyek tagjai a világ négy sarkából összegyűlnek. A jövőnek ez a tervezete félig ideális, félig allegorikus” (Darmstetter). Az Új Jeruzsálem szellemi és anyagi központja lesz az egész nemzetnek. A város neve a jövőben „az Örökkévaló van ott” lesz. Ezekiél felismerte, hogy nagy dolgok a földön csak egység által jöhetnek létre. Prófétai és pásztorális működése céljának és feladatának tekintette az egyedek oly irányú nevelését, hogy azok ne csak vallásosak legyenek, hanem egy közösség tagjaivá váljanak (Cornill). Hogy azonban ilyen közösség szentté legyen és eszmei célok szolgálatában álljon, a népet meg kellett akadályozni abban, hogy régi bűneibe visszaessen. Ezt szolgálják a XL. és a XLVIII. fejezetekben megállapított tervek. Ezáltal a templom az új megszentségtelenítésektől megkíméltetik és Izráel méltó lesz Istenhez, aki közöttük lakozik az Ő szentélyében. Ebben a legrégibb irodalmi utópiában a királyi hatalom szigorúan körül van határolva. Mivel már háború többé nem lesz, az uralkodónak többé nem lesz feladata a katonai vezetés. A nép fejedelme nem más, mint a szentély képviselője. A királynak hatalmas birtoka lesz, amelyet ő épúgy megmível, mint a többi izraelita; a papok és a leviták is megkapják az ország egy részét, hogy anyagi fennmaradásuk biztosítva legyen.

Ezekiél XLV.

Ezekiél 45,16

fölajánlásnak. Az a járulék, amit a Templom javára fizettek; lásd a 13. és 15. verset. A nemzet tanácsának kötelessége volt azt a nép nevében a fejedelemnek átadni. Így rendelkezhetett a fejedelem nagyobb készletek felett, amelyekből a papokat elláthatta.

Ezekiél 45,17

háruljon az égőáldozatok… gondja. A fejedelem, mint a nemzet feje felelős a meghatározott időben bemutatandó áldozatokért és köteles gondoskodni arról, hogy az előbb részletezett forrásokból kellő időben beszerezzék és bemutassák azokat.
ő gondoskodjék. Szószerint: „ő készítse”. (Az Imit régi fordítása).

Ezekiél 45,18

Hogy a szentély tisztasága, amely vigyázatlanság vagy tudatlanság által veszélybe kerülhet,

biztosítva legyen, Ezekiél látomása szerint tisztító és bűnbánó ünnepnek kell megelőznie a peszáchot és a sátoros ünnepet a megfelelő hónap első napján. Az azzal kapcsolatos szertartások annyira újszerűek, hogy egyes rabbik véleménye szerint azok a harmadik szentélyre (amely csak a messiási időkben fog felépülni) vonatkoznak. Az ellentétek miatt egyesek arra törekedtek, hogy Ezekiél könyvét kizárják a „Szent Iratok" kánonából (Menách 45a.; Zebách. 18b).

Ezekiél 45,20

és hasonlókép cselekedjél a hónap hetedik napján. A XLIII,25. verse szerint (Tecávve haftárája) az oltár beszentelése hét napig tartott. Amidőn ezt befejezték, akkor mutatták be a beszentelési ünnepség alatt elkövetett hibák miatt szükséges áldozatokat (Kimchi).
a tévelygő… ember. Aki akaratlanul követi el a bűnt.
balga. Aki a törvények nem ismerése folytán követi el.

Ezekiél 45,21

Az itt felsorolt előírások az ünnepi áldozatokra vonatkozóan sok tekintetben eltérnek azoktól, amelyeket a Lev.-ból ismerünk. A Talmud is felismerte ezeket az ellentéteket és azt állította, hogy majd Élijáhú fogja megmagyarázni (Menách. u. o.).

Ezekiél 45,22

és mutasson be a fejedelem azon a napon önmagáért. Saját pénzéből viselje ezeknek az áldozatoknak a költségét.

Ezekiél 45,24

egy éfa. Kb. $1^{1}/_{10}$ véka.
egy hin. Kb. 6 liter.

Ezekiél 45,25

Az ünnep. Ezen a kifejezésen rendszerint a sátoros ünnepet értik.

Ezekiél XVI.

Ezekiél 16,1

Ezekben a versekben részletesen körülírja a fejedelem jogait a szentéllyel kapcsolatban.

Ezekiél 16,2

álljon meg a kapu ajtófélfájánál. Az uralkodónak nem volt joga a belső részbe belépni, a keleti kapu küszöbén állott szemben az oltárral.

Ezekiél 16,3

És az ország népe. Héberül: *ám ha-arec.* Talán itt is a népképviselet tagjairól van szó. Ennek a testületnek majdnem ugyanazok a kiváltságai voltak, mint az uralkodónak. Ugyanazon kapu bejáratánál borultak le szombaton és ünnepnapokon.
népe. A külső udvarban állott.

Ezekiél 16,8

és ezen az úton térjen vissza. A fejedelem ugyanazon a kapun menjen ki, amelyen bejött, a belső udvarba ne lépjen be. A fejedelemnek eljárása oly pontosan van szabályozva, hogy abból megérthessük, hogy rangjából következő nagy kiváltságai ellenére sincs joga a szent, elkülönített területen tartózkodni.

Ezekiél 16,9

az ünnepeken. Az év három zarándokünnepén (peszach, „hetek ünnepe", sátoros ünnep), amikor mindenkinek meg kell jelennie a jeruzsálemi szentélyben. Ezekiél megállapítja azokat a szabályokat, amelyek a túlzsúfoltságot megakadályozzák. A nemzet tanácsának tagjai, éppen úgy mint a többi imádkozó, csak annyira közeledhetnek a szentekszentjéhez, amennyire az meg van engedve. Imádkozás után pedig távozzanak el. A küszöbön ne álljanak és ne nézdegéljenek, a

nyilvános istentisztelet ne váljék látványossággá.

Ezekiél 16,10

ha pedig a fejedelem is közöttük van… menjen be. Az *ám-ha-arec*-cel együtt, vagyis a nemzet tanácsával. Akik azonban az „ország népe” kifejezést szószerint veszik, úgy magyarázzák, hogy a fejedelem az ünnepeken, amidőn a nép nagy tömegben szokott összegyűlni, közöttük legyen, mert az uralkodónak legnagyobb dicsősége alattvalóinak nagy tömege (Altschul, Mecúdáth Dávid. Péld. XIV,28 alapján).

Ezekiél 16,16

A király birtoka.

Ezekiél 16,16

adományt juttat. Joga van birtokának egy részét már életében fiainak tovább adni, mert halála után úgyis azok öröklik (Altschul, Mecúdáth Dávid).

Ezekiél 16,17

szolgái egyikének. Ha ezeknek valamit ajándékozott, a Jóbel évben visszakerül a fejedelem birtokába.

Ezekiél 16,18

ne foglaljon el a fejedelem a nép birtokából. A fejedelem éppen úgy alá van vetve a törvényeknek, mint alattvalói. Nincs joga semmiféle ürügy alatt a nép birtokait lefoglalni. Nábóth szőlőjének esete nem ismétlődhetett meg Izráelben. A próféta kettős gondolattal fejezi be könyvét: az istentisztelet szentségének és az embertársaink iránti igazságosság szükséges voltának hangsúlyozásával.

XVI. Sábbáth Hággádól haftárája.
Maleáki III,4–24.

Maleáki korának és küldetésének jellemzéséről lásd Genezis 472–73. old.
A haftára Élijáhú próféta újramegjelenésének hirdetésével fejeződik be. A peszach, mint a multban történt megváltás ünnepe mindíg egybefonódott a jövő megváltásának reményével (פסח לעתיד), amidőn az emberiség megváltatik minden testi és szellemi elnyomatástól. A hagyomány Élijáhúban látta azt a hírnököt, aki egy eljövendő peszach előtt meg fog jelenni és hirdetni fogja a messiási kor pirkadását.
Maleáki egy kishitű nemzedéknek prédikált, mikor szellemi bágyadtság ült meg kicsit és nagyot egyaránt, és a kétely bénította meg az emberek lelkét. Kicsinyességbe (megcsonkított áldozatok), durvaságba (gyakori válások) és erkölcsi züllöttségbe („kuruzslók, házasságtörők, hamis esküvők”) ütközött mindúntalan. És ugyanekkor kérdezték az emberek: Hol van Isten? Maleáki felel erre a felkiáltásra, amennyiben hirdeti a nagy ítéletnap gyors eljövetelét.

Maleáki III.

Maleáki 3,4

Akkor kedves lesz az Örökkévaló előtt. Ha, mint az előbbi versben kifejezi, „igazsággal” fognak áldozni.
a hajdani években. Az „őskor napjainak” kifejezéssel párhuzamos; valószínűleg Dávid és Salamon korára vonatkozik.

Maleáki 3,5

És ítéletre. Válasz a kételkedőknek, akik csodálkoznak a szociális jogtalanságon és a bűnösök boldogságán és kérdik: „Hol van az ítélet Istene?” (II,17).
sietö tanú. „Nem várok az ítélettel, míg a tanúk megjelennek, mert Én, aki ismerem az összes

titkokat, tanú is vagyok és bíró is” (Mecúdáth Dávid).
jogtalanságot követnek el a bérmunkás bérével. Megfosztják a napszámost keservesen megkeresett pénzétől.
az özveggyel és az árvával. A gyengék (özvegy, árva, idegen) kizsákmányolása, akik nem képesek jogaikat megvédeni, megbocsáthatatlan bűn a Szentírás erkölcsi felfogása szerint.
nem félnek Tőlem. Mivel istentelenek és nincs meg bennük a természetes jámborság; és a gyengékkel és védtelenekkel szemben tanúsított bánásmódjuk bizonyítja, hogy nincs érzékük a legelemibb emberség iránt sem.

Maleáki 3,6
Mert Én, az Örökkévaló, nem változtam meg… nem szüntetek meg. Nem változott meg lényem, ugyanaz maradtam mindíg, örökre csak a jót szeretem és a rosszat gyűlölöm; és megmaradtam abban a célkitűzésemben is, amelyre benneteket kiválasztottalak. Ezért ítéletem nem arra irányul, hogy elpusztítsalak benneteket, hanem hogy megtisztítsalak és alkalmassá tegyelek benneteket arra, hogy rendeltetésteket teljesítsétek (Kimchi).

Maleáki 3,7
A tizedek fizetésének elhanyagolása és a büntetés emiatt.

Maleáki 3,7
térjetek vissza Hozzám. Azaz, forduljatok el a bűntől és térjetek meg Istenhez. Ebből az igéből származik a héber „megtérés” תשובה főnév.
Mi módon térjünk vissza. Azt állítják, hogy nem is tudják, milyen vétket követtek el.

Maleáki 3,8
a tized és a szentély adója. Hanyagságból vagy szándékosan nem fizették meg a papoknak és a szentélynek járó adókat. „Izráel fennmaradása mint Isten népe csak úgy lehet hatásosan biztosítva, ha szigorúan megtartja szertartásbeli kötelezettségeit, és erélyesen távoltartja magát attól a bomlasztó hatástól, amelynek a szomszédaival való korlátlan érintkezés folytán ki lett volna téve” (Driver).

Maleáki 3,9
átok sújt titeket. Száskák és rossz termés.

Maleáki 3,10
eleség házamban. Eleség azoknak, akik a szentélyben teljesítenek szolgálatot.

Maleáki 3,11
a száskát. Szószerint: „a falót” vagy „evőt”. Az Imit régi fordítása: „a faló száskát”.
ne tegye meddővé. Hogy ne hozzon termést.

Maleáki 3,13
Nagyon vakmerőkké. Szigorú bírálattal illették Istent. Ez azoknak szól, akik elégedetlenkednek Isten látszólagos közömbössége miatt, amellyel szenvedésüket nézi és az Ő hosszantartó türelme miatt a gonoszok boldogságával szemben; lásd a 14. és 15. v. Azt mondják: nincs sem bíró, sem igazság a világon (Kimchi).

Maleáki 3,14
amit ránk bízott őrizetül. A vallási kötelezettségeket.
leverten jártunk. Megalázkodunk és gyászolunk szerencsétlenségünkben Isten haragjának jelei miatt.

Maleáki 3,15
most mi üdvözölhetjük a megátalkodottakat. Vagy: „most boldognak mondjuk a kevélyeket” (Az Imit régi fordítása).
megátalkodottakat. Vagy: „kevélyeket”; lásd az előbbi megjegyzést. A hanyagokat és vallástalanokat, akik hideg és gőgös közömbösséggel lenézik szegényebb testvéreiket (Driver).

megerősödnek. Boldogulnak, gyarapodnak.
Istent kísértik. Szándékosan kihívók Istennel szemben és mégis megmenekülnek a büntetéstől, amit viselkedésük alapján megérdemelnek.

Maleáki 3,16
Ám az istenfélők. Mindezek ellenére az igazi jámborok a hit és bizodalom szavaival fordulnak egymáshoz, megnyugtatván egymást, hogy Isten „a hűség Istene és nincsen benne jogtalanság”.
az emlékezés könyvébe. A kép a perzsa uralkodók szokásából származik, akik a jótevők neveit beiratták egy könyvbe; lásd Eszter VI,1.
Nevét tisztelők javára. Vagy: „akik Nevére gondolnak”. Akik elmélkedtek Isten útjain és tulajdonságain, mint azok megnyilatkoznak az Ő Nevében (Kimchi, Ibn Ezra).

Maleáki 3,17
arra a napra, amelyet Én… alkotok. Az ítélet napján. A hívők kis csoportja biztonságban lesz.
saját tulajdonul. Isten tulajdona és kincse lesz majd Izráel. סגולה díszítő jelző, amely egykoron egész Izráelre fog vonatkozni.

Maleáki 3,20
De fölragyog számotokra… az igazság napja. Azok ügyének igazsága, „akik Nevemet tisztelik”, nyilvánvaló lesz mindenki előtt. Az ő megváltásuk igazolni fogja hitüket és bizodalmukat.
sugaras szárnyain. Szószerint: „szárnyaival”. Amint a nap sugarai gyógyulást és életet árasztanak, úgy fog a ti rendkívüli megváltástok ragyogni, mint a nap, el fogja űzni a bajokat, amelyek most gyötörnek benneteket és egészség és boldogság lesz osztályrészetek.
szökdeltek. „Frissen kirohannak a szabadba, mint fiatal borjak, melyek kiszökdelnek a sötét istállóból a reggeli napsütésben” (G. A. Smith).

Maleáki 3,21
hamuvá. Zord, képletes kifejezés az igazság teljes győzelméről a gonoszság felett.

Maleáki 3,22
Végső intelem.

Maleáki 3,22
Emlékezzetek Mózes szolgámnak Tórájára. Maleáki utószava nagyszerű összefoglalása a próféták tanításának.

Maleáki 3,23
Élijáhút. A bibliai elbeszélés buzgó, tüzes prófétáját a későbbi hagyomány inkább segítőnek és gyógyítónak ismeri, mint engesztelőnek és békehozónak, a messiási kor előhírnökének.
nagy és félelmetes napja. Az ítélet napja, melyről már szó volt az előbbiekben.

Maleáki 3,24
szívét… téríteni. A szívet tekintették a gondolkodás és indulat székhelyének. „Élijáhú” majd kiengeszteli egymással a régit az újjal, nemcsak azzal, hogy rokonszenvet kelt egymás iránt, hanem azzal is, hogy teljes megértést önt beléjük vallási és erkölcsi kötelességeik iránt, amelyek mindkét csoportra egyformán vonatkoznak.
fiúk szívét az apákhoz. A család megoszlása, a fiatalok elidegenedése szüleiktől az, ami különös félelemmel és szomorúsággal tölti el a prófétát, mert az természetellenes; oly átok az, amelyet, ha nem tudnak kiküszöbölni, elpusztítja az országot. Élijáhú először kibékíti a szülőket a gyermekekkel, aztán mindkettejük szívét Isten felé irányítja.

Maleáki 3,23
A 23. vers itt megismétlődik, mert a zsidó felfogással ellenkezik az, hogy fenyegető szavakkal fejezzen be egy könyvet. Ugyanezzel a jelenséggel találkozunk még három könyvnél. A masszóra a következő rövidítéssel jelzi az idetartozó négy könyvet: יתק = ישעיהו (Jesája); תרי עשר (A tizenkét „kis” próféta vége, azaz Maleáki könyve); קינות (A siralmak könyve; Écha) és קהלת (A

prédikátor).

MÓZES NEGYEDIK KÖNYVÉNEK HAFTÁRÁI (JEGYZETEK) • NUMERI

A HAFTÁRA ÁLDÁSOK

A haftára felolvasása előtt és utána mondandó áldások.

A haftára előtt.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki kiválasztotta az üdvöt hirdető prófétákat és kedvet talált szavaikban, melyeket igaz meggyőződésben hirdettek.
Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, aki kedvet talál a tanban, Mózes szolgáján, Izráel népén és az igazság és jámborság prófétáiban.

A haftára után.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, örökkévalóság kősziklája, ki igazságos minden nemzedék iránt, hűséges Isten, ki szól és cselekszik, igét mond és megvalósítja azt; kinek minden igéje igaz való.
Bizodalmunk Benned és szent igédben erős, mivel egy azok közül üresen vissza nem kerül, mert Te hűséges és irgalmas Király vagy; dícsértessél Örökkévaló Hatalmas Isten, aki hűséges minden szavában.
Gyakorolj kegyelmet Cijónnal, mert az életünk otthona, s a szomorú lelkűnek szerezz segítséget mielőbb a mi napjainkban; dícsértessél Örökkévaló, ki megörvendezteti Cijónt fiaival.
Örvendeztess meg minket Örökkévaló Istenünk szolgád Élijáhu próféta által és Dávid fölkented uralmával, jöjjön mielőbb, hogy fölujjongjon szívünk, trónján ne üljön többé idegen és ne bitorolják többé mások dicsőségét, mivel szent Nevedre esküdtél, hogy nem alszik ki mécsvilága soha; dícsértessél Örökkévaló, Dávid védőpajzsa.
A Tóráért, az istenszolgálatért, a prófétákért, ezen szombatnapért, miket nekünk adtál Örökkévaló Istenünk szentségül, díszül, dicsőségül, mindezért hálát mondunk Neked Örökkévaló Istenünk és áldunk Téged, legyen áldva a Neved minden élő ajkán, mindörökig; dícsértessél Örökkévaló, ki megszentelted a Szombatot.

I. Bemidbár haftárája.
Hósea II,1–22.

A haftára (szószerint „befejezés”): felolvasás a prófétai könyvekből közvetlenül a tórafelolvasás

után. Már jóval a második szentély pusztulása előtt kifejlődött az a szokás, hogy szombatokon, bőjt- és ünnepnapokon a tórafelolvasást befejezték az Első próféták (Józsua, Bírák, Sámuel I. és II., Királyok I. és II. könyvei) vagy az Utolsó próféták (Jesája, Jeremiás, Ezekiel, a Tizenkét „kis" próféta könyve) valamely részletének felolvasásával. Nincsen történeti adatunk a prófétai olvasmányok bevezetésének időpontjáról.
Egy középkori író (a 14-ik századbeli Abudarham) megállapítja, hogy Antiochus Epiphanes (168 ante) halálbüntetés terhe mellett megtiltotta a Tóra felolvasását. Az írástudók ezért megállapítottak egy-egy prófétai szövegrészt, mely a tóraszakasznak némileg megfelelt, hogy azt felolvassák. De bármi volt is a haftára-olvasás eredete, mindenesetre van bizonyos hasonlatosság, formai vagy tartalmi szempontból a Tóra hetiszakasza és a hozzátartozó haftára között. És ha nincs is az egész haftárának mindíg szoros összefüggése a Tóra hetiszakaszával, kiegészíti a tanítását, amennyiben az imádkozóval a vigasz és a remény prófétai megnyilatkozását közli.
A haftára bevezető szavai szerint Izráel fiainak száma olyan lesz, mint a tenger fövénye s ez adja meg az összefüggést a szidrával, ahol a sivatagban vándorló izraeliták pontos számadataival ismerkedünk meg. Hósea koráról és küldetéséről l. Genezis. 478–9, és 486–7. old.

A haftárák

E. Egy élet tragédiájának példázata.

Ez a haftára szokatlan képeket használ, amelyek gyakran zavarba hozzák az átlagolvasót. De minden nehézség megoldódik, ha a hagyomány álláspontjára helyezkedünk, amely szerint Hósea családi tragédiája a Gondviselés rendelése szerint következett be, hogy a próféta egyéni szenvedései által megértse Izráel hűtlenségét Isten iránt és Isten végtelen szeretetét népéhez. Egészen függetlenül ettől a rabbinikus felfogástól, mai magyarázók is (Ewald, W. R. Smith, Cheyne) a próféta tragikus tapasztalatainak alapján igyekeznek megérteni a mi fejezetünket, amelyekkel Hósea könyvének I. és III. fejezeteiben – a mi haftáránk előtt és után levő fejezetekben – ismerkedünk meg.
Magyarázatunk a következő: Hósea életét elkeserítette súlyos családi gondja. Egy Gómer nevű asszonyt vett feleségül, aki őt nagyon boldogtalanná tette. Úgy érezte, hogy életét méltatlan asszonyra pazarolta. Az asszony megszökött a próféta házából, mindíg mélyebbre és mélyebbre süllyedt, végül egy ismeretlen ember rabszolganője és vadházastársa lett. De Hósea szeretete felülemelkedett az asszony hűtlenségén és becstelenségén is. Ő, a súlyosan megsértett férj, kiváltja a nőt a rabszolgaságból és visszahozza házába, kíméletesen bánik vele és próbaidőt ad neki; látni akarja, vajjon van-e remény arra, hogy győzedelmeskedjék benne a jobbik énje.
Úgy látszik, hogy miközben ez a tragédia lejátszódott Hósea házában, mind erősebbé vált az a meggyőződése, hogy az ő egyéni tapasztalata jelkép nemzete történetében; az ő hűtlen asszonyának esete párhuzamos Isten és Izráel viszonyával. Isten kiválasztotta a szegény, porig sujtott izraelitákat, az egyiptomiak rabszolgáit, saját népévé fogadta őket; szövetséget kötött velük szeretetben és hűségben; elárasztotta őket áldásaival; hazát adott nekik és hatalmas néppé tett őket. És mindezeket a jótetteket Izráel a legrútabb hálátlansággal viszonozta. Ahelyett, hogy Őt szolgálnák tisztasággal és egyenességgel, belemerültek a bálványimádó kanaániták erkölcstelen és kegyetlen kultuszaiba és elhagyták az igaz Istent, az ég és a föld Teremtőjét, a különféle bálványokért, a körülöttük lakó népek *„báal"*-jaiért. De a próféta *érzése* Gómer iránt lenyügöző lelki felfedezésre késztette őt; ha *ő* olyan gyengéden és szenvedélyesen tudta tovább is szeretni a hűtlen asszonyt, milyen erős lehet akkor Isten szeretete az Ő népe iránt? És ha ő nem vesztette el reményét, hogy a szeretet és türelem életre keltik Gómer jobbik énjét, akkor nem fogadja-e vissza Isten végtelen irgalma az Ő bűnös népét, hogy megmentse attól a sorstól, amely reá vár, ha megmarad a régi úton? Az igazságosság következménye volt, hogy Izráel szenvedjen bűneiért; okvetlenül szenvedés és száműzetés lesz a sorsa. De Isten nemcsak az igazságosság elvei szerint bánik gyermekeivel, Isten nem ember, akinek

tetteit harag és szenvedély irányítja. „Az Örökkévaló szereti Izráel gyermekeit, még ha más istenekhez fordulnak is” (III,1). Eszerint a szenvedés és a száműzetés, amivel Isten Izráelt sujtja, nem jelentheti az utolsó állapotot. Isten végtelen szeretetében e szenvedéssel és száműzetéssel megtisztítja Izráelt, felébreszti lelkiismeretét és visszahozza Istenhez teljes bűnbánatban. A legerősebb kötelék az ember és mennyei Atyja között a szeretet; az ember megfeledkezhetik erről a kötelékről, de Isten soha. Izráel királysága összeomolhat, minden külső ragyogása porba hullhat, de Izráel mégis élni fog Isten végtelen szeretete által (Cassuto).
Amidőn feleségének és Izráel viselkedésének hasonlatossága derengeni kezdett Hósea előtt, úgy érezte, hogy házassága a hűtlen Gómerrel Isten akarata volt; sőt, hogy házasságkötése ezzel az asszonnyal „Isten hozzá intézett beszédének a *kezdete* volt” (Hósea I,2). Látta, hogy Isten akarata volt ez, hogy megérthesse Izráel hűtlenségét felesége hűtlensége által; és Isten szeretetét hűtlen hitvese iránt érzett állhatatos szeretete tükrében láthassa. Ezért midőn leírja példázatát feleségéről, úgy adja elő, mintha Isten kezdettől fogva azt parancsolta volna neki, hogy olyan nőt vegyen feleségül, aki könnyelmű a szerelemben és aki majdan nem teljesíti kötelességét, hogy példázat által beláttassa egy vak és bűnös néppel hálátlanságát és bűnét (Montefiore).
Hósea azt is elbeszéli, hogy szerencsétlen házasságából három gyermek született. Midőn a gyermekek a világra jöttek, Hósea, úgy látszik, már észrevette felesége hitványságát, és a példázat már kialakult a lelkében. Ezért isteni parancs kényszerét érezve, gyermekeinek rettenetes jelentőségű szimbolikus neveket ad; neveket, amelyek annak a másik „nőnek”, Izráelnek történelmére és jövőjére vonatkoznak, amelynek az ő felesége csak jelképe. Az egyik gyermek neve Jizreel (l. a 2. vershez való magyarázatot); a másodiké Ló-Ruchámá („Akin nem könyörültek”) – félelmetes hirdetés kortársai számára, mely azt példázza, hogy Izráel vétke nagyon nagy ahhoz, hogy megbocsáttassék; és a harmadik neve Ló-Ammi („Nem az Én népem”). Izráel többé már nem nevezhető Isten szövetsége népének.
Ezeknek ismerete fontos a haftára megértéséhez.

Hósea II.

1–3. Izráel rendeltetése és dicsőséges jövője.

Hósea 2,1

És olyan lesz… száma. A jövő ellentétben áll a jelen sötét ítéletével, ami a három gyermek nevében jut kifejezésre.
ti nem vagytok az Én népem. Szószerint: „ti vagytok: Ló-Ammi”.

Hósea 2,2

És össze fognak gyülekezni. Izráel és Júda királyságainak egyesülése által.
egy vezért. Szószerint: „egy fejet”. Egy Dávid házából származó királyt; lásd III,5.
az országból. T. i. a száműzetésből (Tárgum és Kimchi).
Jizreel. Annak a síkságnak a neve, amely a Karmel-hegységből Palesztina egész szélességében a Jordánig terjed. Az előbbi fejezetben (4. v.) Jizreel volt az a név, amelyet Hósea első fiának adott emlékeztetésül a tömeggyilkosságra, amit Jéhú azon a síkságon vitt véghez. A Jéhú-dinasztia számára úgy csengett ez a név, mint valami halálos jelentőségű figyelmeztető jelzés, amely felébresztette bennük a bűn tudatát és a megtorlás előérzetét az alapítójuk által kiontott vérért. De a most ígért újjáéledésben Jizreel új és kedvező értelmet nyert, amely a szószerinti jelentésen alapszik: „Isten fog vetni”. Ő újra elveti az ősi talajba szétszórt népét és nagy lesz Jizreel újjáéledésének napja.

Hósea 2,3

Mondjátok testvéreiteknek: az Én népem. A gyermekek rosszat jelentő neveinek értelme ellenkező jelentésűvé változik. Ló-Ammiból („Aki nem az Én népem”) lesz Ammi – az Én népem; és Ló-

Ruchámából („Akin nem könyörültek”) lesz Rúchámá, azaz, akin megkönyörültek.

4–15. Izráel sötét jelene.

Hósea 2,4

A gyorsan váltakozó képeiben, melyekben a próféta egymással viaskodó érzései és érzékeny lelkét tépő indulatai tükröződnek, szólal meg forró szeretete népe iránt, haragja erkölcsi hanyatlásuk és az eljövendő pusztulás miatt. Izráelt most a hűtlen asszony képében vádolja. Amilyen ragyogó Izráel jövője, olyan sötét és kétségbeejtő a jelene. Gyökeresen szakítania kell a bálványimádással és hűtlenséggel.

Hósea 2,4

De szálljatok pörbe anyátokkal. Az „anya” itt egész Izráelt jelképezi és mivel itt az izraeliták egyénileg vannak megszólítva, ez annyit jelent, hogy szálljatok pörbe egymással (Kimchi).
nem tekintem őt hitvestársamnak… ura. Ez ősrégi terminus technicus a feleségtől való elválásra. (Cassuto. l. még Blau cikkét [Magyar Zsidó Szemle 1925. 36.] A talmud küzd az ókeleti jogi formulák ellen). Isten elveti Izráelt, mivel Izráel elhagyta Őt a Báal-kultusz miatt.
és mondjátok neki. Ez nincs meg az eredeti szövegben, csak az összefüggés alapján egészítjük ki. Egyesek így fordítják a következő וְתָסֵר igét „amíg el nem távolítja”.
ledérségét. Folytatja a kicsapongó asszony jellemzését. Ez a szomszédos népek hamis vallási nézeteire és erkölcstelen kultuszára vonatkozik (Kimchi). Távolodjék el ezektől és térjen meg bűnbánattal Istenéhez.
paráznaságát. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő a Szentírásban.

Hósea 2,5

levetkőztetem őt csupaszra. Az ősi társadalmakban azt a nőt, akinek hűtlensége beigazolódott, meztelenre vetkőztették és kivégezték. Izráelre alkalmazva a hasonlat azt jelenti, hogy a nemzetet elűzik országából és el fog pusztulni a száműzetésben.
anyaszült meztelenül. Szószerint: „mint születése napján”. Mint nemzeti történetének kezdetén Egyiptomban, amidőn nem volt sem hatalma, sem birtoka.

Hósea 2,6

sem könyörülök. Amint az ártatlan gyermekek is szenvednek szüleik bűnei miatt, épúgy Izráel jámborai is szenvedni fognak az egyetemleges bűnhődés idején.

Hósea 2,7

szégyenben élt. Báal-imádása és az erkölcstelen szertartások következtében, amelyek annak kultuszával jártak.

Hósea 2,8

Isten elkülöníti Izráelt a bálványoktól, úgyhogy Izráel megismeri, habár szenvedések árán, gyengeségüket és hiábavalóságukat.

Hósea 2,9

És rohanni fog barátai után, de nem éri el őket. Hiába fog áldozataival és imáival a bálványaihoz fordulni, azok nem szerzik vissza elveszett gazdagságát.
visszatérnék első uramhoz. Azaz, Istenhez. A szenvedés visszahozza Izráelt Ő hozzá. Akkor majd felismerik, hogy a nagy ajándékok, melyeket élveztek Isten szeretetének a jelei voltak (Horton). De csak a száműzetésben keletkezik igazi bűnbánat (Kimchi).
jobb volt akkor nekem. Amidőn Izráel bízott az ősatyák Istenében és engedelmeskedett Neki.

Hósea 2,10

És ő nem tudta. Az elpártolás éveiben.
amiből bálványt készítettek. Báal-képeket készítettek, vagy a bálvány díszítéséül használták az

aranyat. Az Imit régi fordítása: „a Báalnak dolgozták föl”.

Hósea 2,11

De a bűnbánat legyen őszinte; mély és tartós legyen az erkölcsi megújhodás és nemcsak Isten elismerése vagy, ami még kevesebb, az Ő jótettei után való vágyakozás. Azért (11. v.) éri előbb súlyos büntetés a nemzetet, azáltal, hogy megfosztják mindazon javaktól, amelyekkel azelőtt visszaélt.

Hósea 2,11

kellő időben. Vagy: „a maga idejében” (Az Imit régi fordítása); amikor aratni kell, nem lesz termés.
megmentem… szégyenét. Az Imit régi fordítása: „elvonom gyapjaimat és lenemet, mely betakarná szemérmét”.

Hósea 2,12

barátainak. Imádott bálványainak.

Hósea 2,13

ünnepét. Peszach, Sábuoth és Szukkóth; és magánjellegű vidám ünnepségeiket (Kimchi).
ünnepi gyülekezetét. Ez magába foglalja Rós Hasánát és Jóm Kippurt.

Hósea 2,14

ajándékul. A megfelelő héber szó csak itt fordul elő, az אתנן rövidített alakja.
adták nékem az én barátaim. Jutalmul, mert imádtam őket.
mint az erdő fái. Szószerint: „erdőé”. (Az Imit régi fordítása.)

Hósea 2,15

Számonkérem. Gondom lesz rá, hogy megbüntessem őket.
a Báaloknak. Az ünnepségek, amelyeket a pogány kanaániták isteneinek tiszteletére rendeztek, vagy annak a kultusznak az átvétele, amelyet Jeróbeám a két aranyborjú imádásával bevezetett. Ezeknek az ünnepségeknek orgia jellegük volt.

16–17. Isten szeretete Izráel iránt.

A halhatatlan isteni szeretet ragyogó ígérete lép most a fenyegetések helyébe. Hósea annyira tudatában volt az isteni szeretet nagyságának, hogy sohasem hirdette népe bűnhődését, anélkül, hogy nem szólana rögtön utána Isten irgalmáról, ami ezután, mint új hajnalhasadás minden bizonnyal bekövetkezik. Izráel, a rossz útra került feleség, előzetett férje otthonából, de szívéből nem halt ki emléke. A büntetések Isten akaratából következtek be, hogy a félrevezetett feleség keresse Őt újra. Mert Ő semmiképpen sem fogja végleg elhagyni azt az asszonyt, aki Neki adta ifjúsága szerelmét. A sivatagba vezeti őt, ahol egykor szerették egymást; ott megvigasztalja; szőlőkertté teszi a sivatagot és újból olyan lesz minden, mint a régi jó időkben; és az enyészet völgyéből a remény kapuja lesz.

Hósea 2,16

Ezért rábeszélem. Visszatérésre csábítom őt a szeretet gyengéd eszközével.
a sivatagba. A száműzetésbe, távol a mult tévelygéseitől és kísértéseitől.
szívére. Isten mint kérő fog beszélni népéhez nyomorában.

Hósea 2,17

szőlőkertül… a sivatagot. Szószerint: „megadom neki onnét a szőlőit”. (Az Imit régi fordítása.)
az enyészet völgyét. Az Imit régi fordítása; „a megzavarás völgyét”. Célzás ez Józs. VII,26-ra. Az a völgy, ahol Ákánt megbüntették vétkéért, amellyel csapást hozott Izráelre a Szentföldre való bevonulásuk alkalmával, a remény kapujává lesz és felszabadulást fog hozni. A száműzetés büntetése áldást rejt magában; megtisztítja a nemzetet és megnyitja a remény kapuját, amelyen keresztül a szebb jövő felé vivő út fog vezetni.

fog ő újra énekelni. Vagy: „válaszolni fog”: t. i. Isten gyengéd hívására, mint az első eljegyzés idejében. Talán Mózes és Mirjám éneke akar utalni, ahol ugyanezt a kifejezést használja Mirjám énekével kapcsolatban, mellyel Mózes énekére válaszolt.

18–22. A bűnbánat gyümölcsei.

Amikor Izráel visszatér Istenhez, a pogány kultuszok elmúlnak, akkor ember és állat békében fog élni; és a második frigy Izráel és Isten között, mert igazságon és hűséges szereteten alapszik, örökké fog tartani.

Hósea 2,18

Isi. Magyarul: „férjem”. E szóban benne van a szeretet és gyengédség gondolata.
nem fogsz… szólítani: Báali. Ez a héber szó is azt jelenti: „férjem”; szószerint: „uram”; de ez a kifejezés értéktelenebb az előbbinél, minthogy pogány istenekkel kapcsolatban is használták. Benne van a birtoklás gondolata és annak megfelelően a feleség alárendelt volta. Isten és Izráel között viszont a tartós szeretet köteléke lesz.

Hósea 2,20

szövetséget kötök számukra. A 14. vers megfordítása. Az ország és a nép eljövendő biztonságának megkapó képét kapjuk itt; biztonságban lesznek a természet pusztító elemeitől (v. ö Jes. XI,6–9) és az ellenséges emberektől, akiknek harci fegyverei örökre elhallgatnak (v. ö. Jes. II,4).

Hósea 2,21

eljegyezlek téged igazsággal… hogy ismerjed az Örökkévalót. Az eljegyzés mindig ajándékozással járt. Isten újra felékesíti Izráelt, a menyasszonyát, igazsággal, joggal, szeretettel, kegyelemmel és hittel, amit Izráel elvesztett. A menyasszony ajándéka „Isten ismerete” lesz, annak felismerése, hogy Ő az igazság, szeretet és hűség Istene és hogy ő ezekben a dolgokban leli gyönyörűségét. Egy ilyen eljegyzés érvénye örök életű. Ezeket a szavakat mondja minden zsidó férfi, amidőn a *tefilin* szíját az ujjaira csavarja a reggeli ima előtt, hogy ezzel minden nap kezdetén megújítsa Izráel frigyét Istennel.

II. Nászó haftárája.
Birák XIII,2–25.

Sámson a birák korában élt, a bibliai történetnek abban a sötét korszakában, amidőn nem volt király Izráelben és mindenki azt tette, amit jónak látott. Debóra, Gideón és Jifták emelkedtek ki leginkább a „Birák”, azaz hős vezérek között, akik felszabadították testvéreiket az idegen elnyomók rabszolgasága és elnyomása alól. Sámson fellépését megelőző időkben Izráel újra idegenek igája alá került, több mint negyven évig filiszteusok uralkodtak felettük, akik Izráel leghatalmasabb és legjobban megszervezett ellenségeinek bizonyultak a Kanaán végleges birtokba vételéért folyó küzdelemben. Ők tartották birtokukban a tengerparti síkságot és a dombos vidéket a Földközi-tenger és Júdea hegyei között, Gázától északra, Jaffáig. A midjánitákkal és a móábitákkal ellentétben, akik csak rablóhadjáratokat folytattak, a filiszteusok azért harcoltak, hogy kiterjesszék és idegen területeken állandóvá tegyék uralmukat. Lefegyverezték az izraelitákat és vazallussorba süllyesztették őket. Állandó veszedelmet jelentettek Izráel számára, mindaddig, amíg Dávid meg nem törte hatalmukat.
Sámson, akinek születését ez a haftára jövendöli meg, egy időre felszabadította Izráelt a filiszteusok járma alól. De ő teljesen egyedül állott és hőstetteit csak személyes bosszúból és kalandvágyból vitte véghez, anélkül, hogy a nemzeti ügyért való lelkesedés fűtötte volna, vagy népének tevékeny segítsége támogatta volna. Testileg erős, de erkölcsileg gyenge ember volt, aki hajótörést szenvedett, mert szívének vágyait követte és engedte, hogy egy pogány nő behálózza. Élete

tragikusan végződött. Megvakítva ellenségei által, eltemette ellenségeit és önmagát annak a bálványtemplomnak a romjai alá, amelyben a filiszteusok összegyűltek, hogy az ő nyomorúságán mulassanak. „Sámson története és hiábavaló küzdelmei illően fejezik be a Birák korszakát, egyúttal sejttetik azt a jelentősebb kort, amelyben a törzsek egyesítve egy egységes királyság keretein belül keresik és megtalálják szabadságukat és jövő boldogulásukat” (Garstang).
Sámsonnak születésétől fogva názirnak kellett lennie. Ezért választották ezt a fejezetet haftárául ahhoz a szidrához, amely a názir életmódjára vonatkozó szabályokat tartalmazza.

Bírák XIII.

Bírák 13,2
Cáreából. A mai *Szur'áh*-val azonosítják, kb. 29 kilométernyire Jeruzsálemtől nyugatra. Talán nincs is minden vallási jelentőség nélkül az, hogy Izráel új hősének Dánból kellett támadnia, az akkoriban leggyöngébb törzsből.
Mánóah. Szószerint: „nyugalom” vagy „nyugvóhely”.
felesége. Mély vallásos lelkületű nő, aki érdemes volt arra, hogy tőle származzék Izráel egyik felszabadítója.
meddő nő volt. „A születendő gyermeket az ilyen esetben Isten különös ajándékának tekintik, aki rendkívüli életpályát fog befutni” (Cooke).

Bírák 13,4
semminemű tisztátalant. Hogy az önuralom, amivel mindazoknak rendelkezniök kell, akiknek a sors magasabb feladatokat szánt, beléje legyen plántálva már a születés előtti időkben is (Rálbág). Sámsont így előre kiszemelték hivatására.

Bírák 13,5
ő fogja megkezdeni Izráel fölszabadítását a filiszteusok kezéből. Senki sem kísérelte meg ő előtte, hogy megingassa hatalmukat. Sámson hőstettei velük szemben jelentették az első lépést végső leigázásukhoz, ami Dávid korában következett be. Sámson kezdte meg tehát Izráel felszabadítását.

Bírák 13,6
Istennek embere. Egy ihletett ember: ez a prófétának megjelölése, mert annak nézte őt.
nagyon félelmes. Nagy tiszteletet keltő, úgyhogy nem merte őt megkérdezni.

Bírák 13,12
mi legyen a fiúnak törvénye és a bánásmód vele? Hogyan neveljük őt?

Bírák 13,16
kenyeredből. Ételedből.
az Örökkévalónak. Nem pedig valamely idegen istenségnek.
megteheted. T. i. a gödölyét, amit Mánóah el akart készíteni (15. v.)

Bírák 13,18
titok. Vagy: „csodálatos”, felülmulja a felfogóképességedet v. ö. Gen. XXXII,29.

Bírák 13,19
a kősziklán. Mint egy oltáron.

Bírák 13,23
Ha az Örökkévaló… akkor nem fogadott volna el kezünkből. Figyelemreméltó megjegyzésének a bölcsessége.
jelenéseket. Ezt a szót az összefüggés alapján egészítjük ki.
nem közölt volna velünk ebben az időben ilyen dolgokat. A gyermek születésének bejelentését és nevelésére vonatkozó intézkedéseket. Ennek szükségszerű előfeltétele, hogy a szülők életben maradjanak.

Bírák 13,25

kezdte dobogtatni szívét. Az Imit régi fordítása: „kezdte őt hajtani”. „Az Örökkévaló szelleme” itt mint olyan hajtóerő szerepel, amely belsőleg felrázza őt. A פעם ige a פעמון-nal (csengetyü) van összefüggésben (l. Exod. XXVIII,33; XXXIX,25). Tulajdonképpen nyugtalanítást jelent (l. m. Gen. XLI,8; Zsolt. LXXVII,5; Dán. II,1.3). Sámson története tele van szomorúsággal. Egy olyan nemzet történetébe enged betekintést, amely teljesen elfajult és bomlásnak indult és egy olyan férfit ismerünk meg, aki önuralom híján elgyengül és végül elveszti istenadta erejét, amit népe felszabadítására használhatott volna fel. Így bekövetkezett az az idő, amelyre a Szentírás megjegyzi róla, hogy „ő nem tudta, hogy az Örökkévaló eltávozott tőle” (XVI,20).
Milton *Sámson Agonistes*-e gyönyörű magyarázata az életének, hasonlóképpen Watts festménye (Sámson). „Watts ábrázolása szerint Sámson komoly, gondolkodó természetű ember, távolba révedező szemekkel, amelyek látszólag semmit sem látnak, érezvén, hogy milyen távol van még hivatásától; hogyan lett a szellem hatalma az ő számára olyan kincs, amely őt időről időre természetfeletti erővel tölti el, de nem megszentelő kegyesség, amely állandóan benne él és átalakítja egész lényét. És talán ez a komorság inkább hozzátartozott alaptermészetéhez, ámbár visszafojtotta azt, mint a vidámság, mely nevéhez fűződő víg tréfákban és szójátékokban nyilvánult meg. Története, ha alaposan megnézzük, a legnagyobb mértékben patétikus és tragikus volt” (Macmillan).

III. Beháalóthekha haftárája.
Zekarja II,14–IV,7.

Zekarja egyike volt a száműzötteknek, akik visszatértek Babilóniából, midőn Cyrus 537-ben megengedte nekik, hogy visszatérjenek hazájukba. Prófétai tevékenységét körülbelül 17 évvel később kezdte meg. A bizonytalan gazdasági helyzet és a szomszédok ellenségeskedése bátortalanná tették a népet és régen abbahagyták a templom újjáépítési munkálatait.
Ebben az időpontban jelenik meg Zekarja próféta, felébreszti a népet tespedéséből és hirdeti nekik az isteni támogatást a templom újjáépítési munkájában és a nemzet újjáéledésében. „Nem hadsereggel és nem hatalommal, hanem szellememmel! Így szól az Örökkévaló, a Seregek Ura”, ez az ő hirdetése. Zekarja e szavait az egész zsidó történelem jelszavának lehet tekinteni. Ugyanez a haftárája a Chanukka első szombatjának (l. Genezis 516–523).
A mi szidránk haftárájául azért választották, mert a IV. fejezetben az „arany lámpás” látomása szerepel. (Zekarja prófétáról lásd Löwinger; Zecharja könyvének egysége. A második zsidó honalapítás problémái Zecharja próféciáinak tükrében. Budapest, 1941.)

Zekarja II.

Zekarja 2,14

körödben lakozom. Az újraépült templom látható szimboluma által.

Zekarja 2,17

Némuljon el. Minden ellenséges erőfeszítés, most a szamaritánusok és más ellenfelek részéről és később minden emberi ellenszegülés Isten akaratával szemben, eredménytelen lesz.

Zekarja III.

Zekarja mondanivalóját főleg látomások alakjában tárja elénk. A haftára hátralevő részében drámai formában leírt látomások célja, hogy eloszlassák a nép nyomasztó aggodalmait.

Zekarja 3,1

az Örökkévaló. A héber szövegben nincs meg ez a szó. Az összefüggés alapján ideérthető.

Józsuát. Az első főpap a visszatérés után. Nagy része volt Zerubábellel, Júda helytartójával együtt a Második templom felépítésében. Zerubábel Jehójákinnak, Júda utolsó független királyának az unokája volt.
vádló angyal. Héberül: „szátán”, ki hamis vádakkal feketíti be a vádlottat. A vádló angyal megrágalmazza Józsuát és a népet, hogy bűnösök és éppen ezért nem méltók a templom újjáépítésére. Talán valamilyen hasonló érzés, amely eddigi törekvéseik eredménytelenségéből keletkezett, nyomasztóan hatott a népre. De a vádló angyalt visszautasítás érte; és a hazatért száműzöttek bizonyságot nyernek, hogy aggodalmuk alaptalan.

Zekarja 3,2

égő zsarátnok, ami megmaradt a régi tűzből. Nagy érték, aki megmenekült a pusztulásból.
szennyes ruhába. Jelképe a nép bűnösségének, ami feltartóztatta a megváltás teljességét.

Zekarja 3,4

szólott. Az „angyal” szó hiányzik a héber szövegben.
a körülötte állókhoz. Tudniillik a szolgálattevő angyalokhoz, akiket úgy képzel el a próféta, hogy várnak rá.
Távolítsátok el róla a szennyes ruhát. Ez jelképesen mutatja, hogy a nép bűne eltávolíttatott, bűnbocsánatot nyertek.

Zekarja 3,5

És így szóltam. A tisztátalan papság eszméje elviselhetetlen a próféta szemében és szenvedélyesen követeli, hogy Józsua a tökéletes papi tisztaság jelvényeit viselje, hogy az egész nemzet egyhangú elismerése kísérje.
süveget. Vagy „fejdíszt”. Józsua necsak lelkileg tisztuljon meg, hanem viselje a méltó főpapi öltözéket és a süveget, illetve fejdíszt, a főpapi méltóság külső jelvényeit is.

Zekarja 3,6

intette. Azaz, ünnepélyesen kijelentette neki.

Zekarja 3,7

Ha az én utaimon jársz. Ez a papság első feltétele, nemcsak a templomban, hanem a magánéletben is, hogy a pap őrizze meg az élet isteni követelményeit és mindíg tartsa szem előtt, hogy életét Isten szolgálatának kell szentelnie.
az itt állók. A szolgálattevő angyalok közt (4. v.). A Tárgum és Kimchi úgy értelmezik, hogy „a halál után”, és ezt célzásnak veszik a lélek halhatatlanságára.

Zekarja 3,8

társaid is. A segédkező papok.
jelentős emberek. Ki vannak jelölve Isten kegye által. A megújhodott papság az eljövendő Messiási Királyság záloga. Noha alázatos és szerény a templom kezdete, mégis záloga a tökéletes megváltás teljesülésének.
sarjat. Rási szerint Zekarja itt Zerubábelre gondol, aki mint világi vezető Józsuával, az egyházi vezetővel tökéletessé teszi az újjászervezett államot. Az összevetés VI,12-vel megerősíti ezt a magyarázatot.

Zekarja 3,9

íme itt a kő. A templom fő- vagy záróköve.
egy kövön hét szó férőhely. Vagy szószerinti fordításban: „hét szem”. Azaz, a Templom minden egyes kövén „hét szem” lesz, amely a különös éberség eszméjét fejezi ki, amellyel Isten az Ő Szentélye felett őrködni fog (Kimchi). Az egyiptomi föliratokban a fontos szavak és nevek keretvonalba voltak foglalva, melyek rajza a szem körvonalával hasonlítható össze.
Ugyanez a magyarázó idézi apjának érdekes véleményét, hogy a hetes számban célzás van a zsidó újjáéledés korszakának, hét nagy vezetőjére: Józsua, Ezra, Nehemia, Zerubábel, Haggai, Zekarja, Maleáki.
én bevésem az írást. Amint a bevésett felirat teljessé teszi és ékesíti az építményt, épúgy Isten

megnyugtatja a népet, hogy a Templom be lesz fejezve minden részletében (Kimchi).
Eltörlöm ennek az országnak bűnét. A bűn, a szomorúság és szenvedés fő okozója, meg fog szűnni az új Templom létesítésével.

Zekarja 3,10
meg fogja hívni minden ember. Az általános boldogság és biztonság képe.

Zekarja IV.

Egy másik látomás. A próféta gondolatban most Zerubábelhez fordul, akit meg kell erősítenie munkájában. továbbá azt a gondolatot akarja kiemelni, hogy egyedül Isten a forrása minden világosságnak és hatalomnak.

Zekarja 4,2
lámpás. Amilyen a Második templomban állott.
hét-hét öntőcső. Más fordítás: „hét meg hét öntőcső". Vagy egyszerűen: „hét öntőcső". Mindegyik egy-egy mécseshez vitte a szükséges olajat.

Zekarja 4,3
két olajfa. Jelképezvén Józsuát és Zerubábelt, akik ki voltak jelölve a vallási, illetőleg politikai vezetésre és akik által a megkezdett munka be fog fejeződni; lásd a 12. verset (Kimchi).

Zekarja 4,6
Isten igéje ez. Isten felszólítása Zerubábelhez. Mint ahogy a lángok felett uralkodik egy láthatatlan erő, úgy áll Zerubábel és rábízott munkája mögött Isten láthatatlan szelleme és segítsége. Minden akadály el fog tűnni az útból; és dacára a nép ellenszegülésének és gúnyolódásának, amely eddig nehézségeket okozott, be fogja fejezni a Templom építését. „Nem hadsereggel és nem hatalommal, hanem szellememmel! Így szól az Örökkévaló, a Seregek Ura."

Zekarja 4,7
Ki vagy te, hegyóriás? Ismétli az előbbi gondolatot. Bármilyen akadály támadna is az ő útjában, le fogja győzni.
fel fogja tenni a szentély zárókövét. A nép örömujjongása közben, amidőn majd látják a befejezett Templomot.
Üdv, üdv! Azaz, Isten jóindulata és kegye nyugodjék rajta.

IV. Selach haftárája.
Józsua II,1–24.

A szidra a tizenkét kém történetét mondja el, akiket Mózes küldött ki, hogy kikémleljék Kanaán országát, Józsua egyike volt ezeknek. A haftára a két férfiról szól, akiket Józsua hasonló feladattal Jerihóba küldött. De míg az előbbiek félelmet keltő és túlzott beszámolásának szomorú következményeit a szidrából ismerjük, az utóbbiak lelkesítő szavaikkal „az Örökkévaló máris kezünkbe adta az egész országot" fellelkesítették a népet és a biztos győzelem hitével töltötték el. Józsua könyve leírja, hogy az izraeliták hogyan foglalták el Kanaánt és miképpen helyezkedtek el az országban. Józsua a Szentírás egyik legkimagaslóbb jelleme; hű szolga, győzelmes katona, rettenthetetlen hadvezér, bölcs politikai vezető; a rendíthetetlen hit és szerénység embere. Utolsó beszédeiben, melyekben a multra tekint vissza, egyetlen szóval sem említi saját tetteit. Különösen kiemelkedő végső intelme, amelyet népéhez intéz és kéri népét, hogy megingathatatlanul tartson ki az Istennel kötött szövetség mellett. „Válasszatok magatoknak ma, akit szolgáltok majd, vajjon az isteneket-e, amelyeket szolgáltak őseitek a folyamon túl, avagy az emóri isteneit, akinek országában laktok; én azonban és házam az Örökkévalót fogjuk szolgálni" (Józs. XXIV,15).

Józsua II.

Józsua 2,1

Sittimből. Szószerint: „akácfák”; táborhely Jerihóval szemben, a Jordán keleti partján.
titokban. Azaz, az izraeliták tudta nélkül, mert Józsua félt annak esetleges megismétlődésétől, ami a sivatagban történt. Nem vonatkozhatik ez a kitétel Jerihó lakosaira, mert különben ezt nem kellene a Szentírásnak külön kiemelnie (Ehrlich). A héber חרש gyök *szín*-nel vagy *szamech*-hel írva cserépedényt is jelent; ezért a Midrás így magyarázza ezt a szót: „fazekasoknak vagy cserépárukereskedőknek adják ki magukat” (Tanchuma Selach elején; l. még Numeri r. XVI elején).
és Jerihót. Azaz, különösen Jerihót.
Jerihót. Jerihó legalább 1000 éves volt, midőn az izraeliták az ostromra készülődtek. Ez a város elzárta útjukat az egész nyugati területtől. Kapuja volt ez az Ígéret Földjének és elfoglalása rendkívüli fontossággal bírt az izraeliták számára. Garstang ásatásai 1931-ben a régi Jerihó területén korszakalkotó jelentőséggel bírnak a bibliatudomány szempontjából. Más eredményeken kívül megállapította, hogy Józsua ante 1407-ben foglalta el Jerihót. Eszerint az Exodus 1447-ben volt.
vendéglátó. (Tárgum, Rási, Kimchi) a זון tőből. Az Imit régi fordítása: „parázna”. A régi Egyiptomban és Görögországban gyakran nők voltak a vendégfogadók tulajdonosai.
Ráháb. Rabbinikus hagyomány szerint ő is Izráel hitére tért Jerihó eleste után.

Józsua 2,2

Izráel gyermekei közül. A kémek bejutottak a városba anélkül, hogy az feltűnt volna. A lakosok úgy látszik megszokták, hogy ki és bejárjanak a városba a Jordánon túlról jövő beduin utasok. De miután feltételezhető, hogy érdeklődni kezdtek különböző dolgok felől, észrevették a bennlakók, hogy kémek és jelentik ezt a királynak.

Józsua 2,3

Jerihó királya. A Tel-el-Amarna táblák feltárása óta (1887-ben találták Egyiptomban) beigazolódott, hogy „városkirályok” uralkodtak ebben a korszakban Kanaánban.

Józsua 2,4

és elrejtette mindegyiket. Szószerint: „és elrejtette őt”; nyelvi sajátosság, hogy egyesszámot használ a szöveg többesszám helyett. Ez azt jelenti, hogy mindegyiket külön rejtette el. A keleti vendégjog alapján cselekedett, amely védelmet követel a vendég részére, bármi lehet eljárásának következménye.
nem tudtam. T. i. amidőn hozzám érkeztek.

Józsua 2,5

a kaput. Jerihó jól meg volt erősítve és valóban elzárható és elreteszelhető (VI,1) volt.
Ez részben annak volt köszönhető, hogy csak egy kapuja volt.

Józsua 2,6

a férfiakat. Az összefüggés alapján egészítjük ki ezzel a szóval, amely az eredeti szövegben nincs meg.
a lenkévék… a háztetőn. a keleti házak lapos tetejét gyakran lenszárításra is használták.

Józsua 2,8

a férfiak. Szószerint: „ők”.

Józsua 2,9

a tőletek való félelem máris megszállott. „Az izraelita sereg megjelenése a túlsó parton és a nomádok ismert hajlama, hogy betörnek az országba, mihelyt alkalom adódik, természetesen zavarral és aggodalommal töltötte el Jerihó királyát” (Garstang).

Józsua 2,10

és hallottuk. Az összefüggés szerint kiegészíthető ezzel.

Józsua 2,14

Magunkat adjuk helyettetek halálra. Ez talán esküformula, Isten büntesse meg őket, ha nem tartják meg ígéretüket. Lásd a 12. verset. Vagy azt jelenti, hogy életük árán is megvédik Ráháb családját.

Józsua 2,15

az ablakon. Amelyből áttekinthető volt a vidék a városon kívül.
a várfal bástyájában. „Úgy látszik, hogy oly nagy volt a helyszűke az eredetileg körülkerített városterületen, hogy házakat építettek a várfalakra is… és számos ház a várfal belső oldalára támaszkodott” (Garstang).

Józsua 2,16

mondta nekik. A nő.
A hegyekbe menjetek. A Jerihótól északnyugatra fekvő mészkőhegység tele van barlangokkal; különösen a Dzsebel Kuruntul, amely egy mérföldnyire van a várostól és kb. 1500 lábnyira (500 méter) emelkedik a síkság fölé.
rejtőzzetek ott el. „Az erősen tagozott szikla a századok viharaitól megingatva, számos rejtekhelyet nyujt. Ha a kémek elérik ezt a hegységet a homály leple alatt, nem igen fenyegeti őket a felfedezés veszélye, még akkor sem, ha a Jerihó körüli összes utakat megfigyelés alatt tartják is” (Garstang).

Józsua 2,17

feloldva. Mentesek tőle.

Józsua 2,19

vére a fejére száll. Nem lesznek felelősek azokért a családtagokért, akik nem maradnak bent a házban, mialatt elfoglalják a várost.

Józsua 2,21

És szólt. A nő.

Józsua 2,23

átkeltek a folyón. A „folyó” szó nincs meg a szövegben. Az összefüggés szerint így kell természetesen kiegészíteni.

V. Kórach haftárája.
I. Sám. XI,14–XII,22.

A szidrában Kórach és társa igazságtalanul panaszkodtak Mózes uralma ellen; a haftárában a nép felszentelt vezére ellen tanúsított hálátlanságot és lármásan követeli, hogy királyt adjon nekik. Mind Mózes, mind Sámuel hangsúlyozzák, hogy teljes önzetlenség vezérelte őket mindenkor, népükért kifejtett munkájukban.
Sámuel volt a Birák között az utolsó és a legnagyobb. A feladat, amely reá hárult, rendkívüli nehézségekkel járt. Mózes megteremtette a nemzetet, de az bomlásnak indult a Birák vad, anarchikus korszakában. Sámuelnek kellett azt újjá szervezni, és újra felépíteni a romokból. Ő a törzsek lazán összefüggő csoportját vette át és egységes néppé szervezte őket, mielőtt magukra hagyta. Ámbár ő maga ellenezte a monarchiát, megteremtette a nemzeti királyság alapfeltételeit. De megalapításánál szigorúan leszögezte az uralkodó felelősségét Isten iránt a bibliai felfogásnak megfelelően. Ez az egyik alapvető különbség Izráel és a többi ókori keleti királyság között. Míg pl. Babilóniában a korlátozott hatalmú királyság már önmagában ellentmondónak tűnt volna fel, Izráelben a népet illeti meg a felségjog és a király *a törvény hatalma alatt és nem fölötte áll.* A zsidó királynak kötelessége volt tiszteletben tartani alattvalói szabadságát, becsületét és vagyonát, és hatalmát szigorúan korlátozták a Tóra alapvető törvényei (Deut. XVII,14–20). Próféták, zsoltárköltők és bölcsek mind úgy beszélnek a királyról, mint népe pásztoráról, akinek

kormánypálcája a béke, könyörületesség és igazság jelvénye kell, hogy legyen.

I. Sám. XI.

14–15. Sáult elismerik királyukul.

I. Sám. 11,14

Gilgálba. Jerihó közelében. Akkor már vallási és politikai hagyományai voltak ennek a városnak. Ott táboroztak az izraeliták először, midőn Józsua vezetésével bevonultak a Szentföldre. A filiszteusok földjétől való távolsága következtében az ott összehívott nagyszabású népgyűlés politikai tüntetés volt a filiszteus iga ellen (Kirkpatrick).

alkossuk meg ott az új királyságot. Vagy: „újítsuk meg ott a királyságot". (Az Imit régi fordítása.) Sámuel ezt a szent helyet választotta Sául ünnepélyes felszentelésére. Sául méltónak bizonyult a királyságra és a nép egyhangúlag elismerte őt uralkodóul. Ünnepélyesen szentesítették a választást Istennek bemutatott nyilvános áldozatok által.

I. Sám. 11,15

békeáldozatokat. Mert nemzeti örömünnep is volt a megválasztott király sikeres hadjárata alkalmából; lásd e fejezet első részét, 1–13 v.

I. Sám. XII. Sámuel búcsúbeszéde.

Mint próféta tovább működött Sámuel, bírói, államvezetői tisztségéről azonban lemondott és ebből az alkalomból búcsúbeszédet mondott. Az agg próféta felszólítja az egybegyűlt népet, hogy vonja felelősségre minden bűnéért, amelyet netalán elkövetett a nép ellen; szemükre veti kishitűségüket és hálátlanságukat, amiért királyt kértek; de végül megvigasztalja a népet, hogy Isten nem fogja Izráelt elhagyni az Ő nagy Nevének kedvéért.

I. Sám. 12,2

aggá lettem. Vagy: „megőszültem". Idő előtt megöregedett Izráel szolgálatában. Akkor mindössze kb. 50 éves lehetett.

íme a fiaim itt vannak veletek. Nem *fölöttetek.* Sámuel nem ültette be őket olyan állásokba, amelyeknek betöltésére nem voltak alkalmasak.

ifjúságom óta. Sámuel már akkor is a köz szolgálatában állott, midőn mint gyermek Élit kiszolgálta a szentélyben; I. Sám. I–III. Az I. Krónikák (VI,12.18) könyvéből kitűnik, hogy Sámuel levita volt.

I. Sám. 12,3

fölkentje. T. i. Saúl, az Ő felkent királya.

hogy szememet behúnyjam. A bíráskodásnál.

I. Sám. 12,4

És felelt. A nép.

I. Sám. 12,5

És szólott. A nép. A héber egyesszámban van, hogy kifejezze a nép helyeslésének egyhangúságát. Ezért mondja a hagyomány, hogy egy Mennyei hang, egy *Bat-Kol* mondta ki ezeket a szavakat: „Ő, az Örökkévaló, tanúja Sámuel tisztaságának minden dologban, ami el van rejtve az emberek elől, miként ti vagytok a tanúi tisztaságának minden ismert dologban" (L. még Makk. 23b).

7–22. Sámuel emlékezteti az izraelitákat Isten jótetteire a multban és szemrehányással illeti őket.

I. Sám. 12,7

szálljak ítéletbe veletek. Hogy pörlekedjem veletek, vagy „szemrehányást tegyek nektek” (Rási).
az Örökkévaló minden igazságáról. Izráel győzelmei éppen úgy, mint vereségei Isten igazságos tetteit („jótetteit”) jelentik (Altschul). Az Imit régi fordítása: „az Örökkévaló mindazon igaz tettei felől”.

I. Sám. 12,8

apáitok följajdultak. Az egyiptomi elnyomatás miatt. Megrövidítve adja elő a mult eseményeit.

I. Sám. 12,9

Izráelnek három jellegzetes elnyomóját és négy felszabadítóját említi a Birák korából.

I. Sám. 12,11

Jerubbáalt. Gideónt.
Bedánt. Sámsonnak egy másik neve, azaz Ben Dán, Dán törzsnek egy fia (Tárgum, Rási).
Jiftához. Az, hogy Jiftához Sámuellel együtt említi, lett az alapja annak a rabbinikus kijelentésnek, hogy a legjelentéktelenebb emberrel is, akit a közösség magasabb tisztségre megválaszt, ugyanoly tisztelettel kell bánni, mint a tisztségének legméltóbb képviselőjével: יפתח בדורו כשמואל בדורו „Jifták az ő nemzedékében olyan, mint Sámuel a maga nemzedékében” (Rós Hasáná 25b).
és Sámuelt. Mi azt várnók, hogy azt mondja „és engem”, mivel Sámuel maga beszél. De ez a közvetett személyi utalás máshol is előfordul a Szentírásban (v. ö. Gen. IV,23: „Lemek feleségei, figyeljetek beszédemre”. Azonkívül, mivel hivatali ideje lejárt, Sámuel már tulajdonképpen kilépett a Birák korából és mint egy egészre tekint arra vissza.

I. Sám. 12,14

ti is meg a király is. A király, épúgy mint a nép, köteles elismerni Istennek és az Ő törvényének fennhatóságát.

I. Sám. 12,15

amint volt őseiteken. Vagy: „amint volt atyáitok ellen”. (Az Imit régi fordítása.) Rási és Kimchi szószerint veszik „és atyáitok ellen”, „atyák” alatt „királyokat vagy vezetőket” értenek.

I. Sám. 12,17

Nem búzaaratás napja van ma? A búzaaratás ideje május és június volt. Kora tavasztól késő őszig nem esik az eső Palesztinában. A nyári hónapokban „ritkán halad át egy felhő az égen, és egy felhőszakadás csodának számít” (G. A. Smith).

I. Sám. 12,20

bár elkövettétek mind e rosszat. Vétkeztek, mert cselekedetük arról tett tanúságot, hogy csak a látható királyban bíznak, holott teljesen Istenbe kellene vetni bizodalmukat. Attól lehet tartani, hogy most még kevésbé fognak bízni Istenben.

I. Sám. 12,21

De ha eddig vétkeztetek is, ne vétkezzetek tovább.

I. Sám. 12,21

üres hiúságok. A pogányok bálványai. Általánosabban minden „elfordulás” vagy „elpártolás” Istentől nemcsak negatív bűn, hanem pozitív hódolat az אלילים-nek; azaz hiú és hitvány eszmék és célok előtt, amelyeknek sem maradandóságuk, sem értékük nincs.

I. Sám. 12,22

az Ő nagy Neve miatt. Hogy Izráel által Isten tulajdonságait és a nevében rejlő nagy gondolatokat megértsék és hogy az Ő uralmát elismerje az egész emberiség.

VI. Chukkath haftárája.

Birák XI,1–33.

Ez a haftára is a Birák könyvéből való, amely Izráel történetének szinte anarchisztikusnak nevezhető korszakával foglalkozik. A Birák könyvének elbeszélése szerint azokban az évszázadokban Izráel többször visszasüllyedt a szomszédos pogány népek szinvonalára. Bálványimádás és erkölcstelen szokások kaptak lábra közöttük. Az erkölcsi hanyatlást mindíg az ellenséges népek igája követte, amelytől azután az Isten által küldött „bíró", azaz nemzeti hős szabadítja meg őket. Tizennyolc évig nyögött az ammóniták kegyetlen igája alatt Izráel és epedve várta azt a férfiút, aki alkalmas arra, hogy testvéreit az ammóniták ellen vezesse. Ezzel kezdődik a haftára. Leírja Jifták történetét, aki vad és kegyetlen harcos, de nagylelkű hazafi és gyengéd apa volt, akinek az ellenség felett kivívott győzelmét rettenetes gyász árnyékolta be.
A szidra beszámol Izráel viszályáról az emóritákkal. Az emórita királyság északi része azelőtt valószínűleg Ammónhoz tartozott. Ez a kapcsolat a szidra és a haftára között.

Bírák XI.

1–3. Jifták előélete.

Bírák 11,1

parázna nőnek. Vagy: „kocsmárosnő" (Targum Jónathán); Gersonidesz szerint idegen törzsbeli nő volt, amit az összefüggés is támogat. Testvérei ugyanis azon a címen ütötték el az örökösödéstől, mert „fia más (idegen, nem törzsbeli) nőnek". Ezt az értelmezést támogatja egy régebbi, Kimchinél idézett Targum is. A Biblia elmondja leplezetlen, inkább erősebb kifejezéssel az igazságot; nem titkol el semmit, sem az egyénről, sem a nemzetről. Itt azt tanítja, hogy egy nem kifogástalan, vagy nem egyenrangú házasságból származó ember is, akit testvérei elkergettek, Isten eszköze lehet népe felszabadítására. Jifták volt az első izraelita vezér, aki Transjordániából származott. Két évszázaddal később egy másik vezér, Élijáhu próféta, aki szellemileg összehasonlíthatatlanul felette állott Jiftáhnak, ugyanarról a vidékről származott.
Gileád. Egy ember neve, aki Gileád területén élt.

Bírák 11,2

Gileádnak felesége. T. i. törvényes felesége, ellentétben a „más asszony"-nyal.
Te nem örökölhetsz. Ez az igazságtalan felfogás ellentétben áll a zsidó örökösödési törvénnyel (Kimchi).
más. Héberül: אחרת; Gersonidesz szerint: idegen törzsből származó.

Bírák 11,3

Tób országában. Gileád északi részén.
hozzája szegődtek. Vagy „összeszedelőztek" (Az Imit régi fordítása). A לקם ige *hiszpáélja* csak itt fordul elő a Szentírásban.
rosszhírű emberek. Szószerint: „üres emberek". (Az Imit régi fordítása.) Vagy: „értéktelen népség"; talán olyan emberek is, akik elhagyták otthonukat az akkori elnyomatás miatt, amilyenek Dávidhoz is jöttek Adullám barlangjába, amidőn Sául elől menekült; I. Sám. XXII.
és portyázásokra mentek vele. Szószerint: „és kivonultak vele" (Az Imit régi fordítása). Elűzve hazulról, vad rabló életmódot folytatott törzse határában. Ezáltal Jifták megtanulta a hadviselés taktikáját és a legénység vezetésének és fegyelmezésének mesterségét.

Bírák 11,6

légy parancsnok fölöttünk. A nemzetre nehezedő nyomást csak egy rettenthetetlen hős szüntethette meg, és az emberek gondolatai önkéntelenül Jifták felé fordultak, akinek mint katonai tekintélynek már megvolt a hírneve.

Bírák 11,9

akkor valóban fejedelmetek leszek. Majd ha már megszűnt az ammónita veszedelem.

Bírák 11,11

a nép. Hozzájárult a vének választásához.

szóba foglalta minden megbeszélését az Örökkévaló előtt. Az Imit régi fordítása: „elmondta… mind a szavait az Örökkévaló színe előtt". T. i. mint ünnepélyes megerősítését annak a szerződésnek, amit a vénekkel kötött.

Micpában. Nem a Benjáminban lévő Micpa ez, hanem a gileádbeli; hasonló ünnepélyes szerződési jelenetet találunk Jákób ősatyánk életében, Gen. XXXI,49.

12–27. Jifták tárgyalásai.

Jifták, mielőtt harcba száll, diplomata eszközökkel iparkodott békés megegyezést elérni. Az ammónita király azt állította, hogy az izraeliták elvették az ő országát, amidőn kivonultak Egyiptomból.

Bírák 11,13

Arnón patakjától a Jabbók medréig. „A két folyó között levő terület természetesen ki volt téve az ammóniták betöréseinek, akik ettől északra laktak (Num. XXI,24); de nincs joga Ammónnak, hogy azt az *„én országomnak"* nevezze az izraeliták honfoglalása korában. A kérdéses területen abban az időben az emóriták laktak" (Cooke).

azokat. Kiegészítendő: az országrészeket.

Bírák 11,15

Jifták előadja, hogy az izraeliták a sivatagban nagy kerülőutat tettek meg, hogy elkerüljék az ammóniták rokonainak, a móábitáknak a területét, akik akkor a kérdéses terület birtokában voltak. Az izraeliták honfoglalása idejében az nem volt sem a móábiták, sem az ammóniták birtokában, hanem az emórita hódítóké volt; lásd Num. XX–XXI.

Bírák 11,23

az Örökkévaló… elűzte az emórit. Mivel Izráel fiai a területet az emóritáktól foglalták el, semmiképpen sem jogos az ammóniták követelése.

Bírák 11,24

Kemós. Tulajdonképpen a móábiták istene volt, ők az ammónitákkal viszont közeli rokonságban voltak (Gen. XIX,37–38). Az ammóniták bálványa *„mólech"* vagy *„milkóm"* (l. I. Kir. XI,7.33; II. Kir. XXIII,13).

számunkra kiürített. Vagy: „amit elűzött előlünk". (Az Imit régi fordítása.) Hozzáfűzhetjük még: „és nekünk birtokba adott".

Bírák 11,25

Vajjon ő… viselt-e háborút velük? Merészelt-e valamikor harcolni?

Bírák 11,26

leányvárosaiban. Szószerint: „leányai"; t. i. A Hesbón fennhatósága alá tartozó helységek.

háromszáz éven át. A különböző korszakok, melyeket a Birák könyve az ammónita elnyomatás kezdetéig említ, összesen 301 évet tesznek ki.

Bírák 11,29

törzsének földjét. E szavakat az összefüggés alapján toldhatjuk be.

30–31. Jifták fogadalma.

Bírák 11,31

és föláldozom égőáldozatul. Kimchi, Rálbág és Ábárbanel szerint az „és” a „föláldozom” előtt úgy fordítandó, hogy „vagy” és így kellene ezt fordítani: „az Örökkévalónak legyen szentelve, *vagy* föláldozom égőáldozatul”; azaz, ha áldozatra alkalmas, akkor föláldozom, ha nem alkalmas, akkor más módon legyen Istennek szentelve. (Erre az értelmezésre támaszt nyujt Exod. XXI,15., ahol szószerint ez van: „Aki apját *és* anyját bántalmazza [megüti]”, de természetesen így kell fordítani: „Aki apját *vagy* anyját bántalmazza”). Ezáltal a fogadalom feltételes: feláldozza az első vele szembejövő élőlényt, t. i. „ha az alkalmas az áldozatra”. Jifták tehát nem áldozta őt fel égőáldozatnak, hanem „egy házat épített neki, őt oda bevitte és elkülönítette az emberektől és a világtól” (Kimchi).

Bármelyik magyarázatot alkalmazzuk is Jifták leányának tragédiájára, Jifták feltűnő, a zsidó világszemlélettel ellentétes fogadalma érthetetlen lenne rendezett vallási viszonyok között, amilyenek a Birák kora előtt és után voltak. A legenda szerint (Tanchuma ed. Buber Bechukkótai VII.) Jifták leánya be akarta bizonyítani apjának, hogy a Tóra csak állatok feláldozásáról beszél, de soha sincs szó ember áldozatról. Hiába idézte Jákób példáját, aki megfogadta, hogy tizedet ad minden szerzeményéből Istennek és eszébe sem jutott, hogy valamelyik fiát feláldozza. „Hogy mi történt valóban Jifták leányával, nem lehet a Szentírás szövegéből megállapítani, mert tényleges feláldozásról nincsen ott szó. De bármikép értelmezik is az esetet, a zsidó hagyomány élesen elítéli Jifták eljárását, mert összeférhetetlennek tartották a zsidó törvénnyel. Először is emberre egyáltalán nem vonatkoztatható olyan fogadalom, amilyet Jifták tett, másodszor pedig fel lehetett volna őt oldani alóla, éppen mert téves volt. Már a szöveg maga (Bir. XI,3; XII,7.) támpontokat nyujt Jifták élesebb megbírálására. Baba Qama 92b; Taan. 4a; Gen. r. LX,3; Tanchuma ed. Buber Bechukkótai VII. V. ö. Eduard König, Geschichte der alttestamentlichen Religion, Gütersloh, 1915., 233. és köv. Jifták kétségkívül nagy hős volt. Az ókori Izráelnek egyik legkiválóbb hadvezére. De kétes tartalmú, zilált ifjúsága elkülönítette őt népétől, hittestvéreitől. Mint idegen asszony fia, otthagyta az atyai házat és szinte kiátkozva, összeállt *üres* emberekkel. Hogy nem képviselte a zsidó tan felfogását, nem szorul külön magyarázatra. A hagyomány egybehangzó ítélete egyébképpen is olyan időből való, amidőn még nem volt oka a zsidóságnak apologétikai szempontból elítélni Jifták eljárását és mégis megtette”. (Guttmann M.)

Jifták fogadalmának elítélése Dantenál is visszhangra talált:

„Vigyázz, halandó, a fogadalomra! légy hű, de bölcs is légy a fogadásban; ne tedd, mint Jephthe tette, gondolomra, ki inkább mondta volna, hogy: „Hibáztam!” mint megtartva szörnyebben lenne vétkes.

(Babits Mihály fordítása.)

VII. Bálák.
Mika V,7–VI,8.

Mika könyve, amelyből ezt a haftárát vették, egyike az úgynevezett Kis prófétáknak vagy pontosabban a Tizenkét prófétának (תרי עשר), melyeket már régen egy könyvnek számítottak a Szentírás huszonnégy könyve között. Mika (750–690 ante) Jesája fiatalabb kortársa volt. Falusi ember és úgy beszél, mint az elnyomott parasztság képviselője, akiket tönkretett a hatalmasak gyakori zsarolása és elnyomása. Korholja a városiak fényűző életmódját és elfajultságát, a vezető réteg földharácsolását és a vallási vezetők megvesztegethetőségét. Júda és Izráel nagyobb városai, melyeknek az igazi vallásosság és igazság központjainak kellett volna lenniök, az ő szemében a vallástalanság és jogtalanság forrásai voltak. Ezért a szegényeknek ez a prófétája azt hirdette, hogy amint az Északi királyság Asszíria martalékává lett, úgy fog járni Jeruzsálem is. Mindamellett Mika nem kételkedik abban, hogy Izráelnek hivatása Isten eszméit képviselni; és miként Jesája, ő is előre látja azt a kort, amidőn nemzetek átkovácsolják kardjaikat ekevasakká és nem tanulnak többé hadi tudományokat. Azonkívül ő adta a világnak az igaz vallás legszebb definicióját: „Mit kíván tőled az

Örökkévaló, nem egyebet, mint azt, hogy cselekedjél igazságosan, szeresd a könyörületet és járj alázatos tisztaságban Isteneddel”.
A haftárában utalás történik Bileámra, aki a szidra középpontjában áll. Ez a kapcsolat a kettő között.

Mika V.

6–14. Izráel a nemzetek között.

Mika 5,6
Jákób maradéka. A hithű kisebbség Izráelben.
mint a harmat. A forró időszakban Palesztinában a hajnali harmat az élet és üdeség egyetlen forrása a növényzet számára és így ez legalkalmasabb jelképe az isteni igazságnak és a tannak; Deut. XXXII,2.
nem emberhez… halandók fiaitól. Izráel küldetése az emberiséghez nem embertől származik, hanem Isten ajándéka, mint a harmat.

Mika 5,7
mint a fiatal oroszlán. Azok számára, akik ellenszegülnek az isteni eszméknek.

Mika 5,8
Föl fog emelkedni a te karod. Az erő és bizodalom jelképéül, ellentétben az erőtlenségben és tehetetlenségben lehanyatló kézzel; Exod. XIV,8.

Mika 5,9
harci paripáidat kiirtom… hadi szekereidet. Izráel győzelme nem függ a külső segítő eszközöktől, amelyek ebben és a következő versekben szerepelnek; ennek a felismerésnek az lesz az eredménye, hogy a bálványkultusz és babona ki fog végül pusztulni.

Mika 5,11
kezedből. Jóslási tárgyak, amelyeket kézzel készítettek, vagy bálványkultusz oltárai mellé állított oszlopok.

Mika 5,13
bálványligeteidet. Héberül: אשיריך. Szentelt fák ligetei.
váraidat. A Targum, Rási és Kimchi „ellenségeidet” fordít. Az ער eszerint, az arameizmus lenne és a héber צר-nak felelne meg (l. még I. Sám. XXVIII,16; Zsolt. CXXXIX,20).

Mika 5,14
amelyek nem hallgattak reám. Ezekre a tanokra és intelmekre. „Ámósz azt mondta, hogy Isten Izráelt épúgy meg fogja büntetni, mint a többi nemzeteket; Mika viszont azt mondja, hogy éppen úgy meg fogja büntetni a többi nemzeteket, mint Izráelt” (Horton).

Mika VI.

A következő részt Menasse király korából származó próféciának tekintik; az t. i. nagyon vallástalan korszak volt, amikor mind a fejedelem, mind a nép kegyetlen pogány kultuszoknak hódolt. A próféta befolyást akart gyakorolni honfitársaira és rá akarta őket bírni, hogy távolodjanak el rettenetes téveszméiktől, megmagyarázván nekik, hogy mi az igazi vallás lényege. „Kijelentette Ő néked, ó ember, hogy mi az üdvös és mit kíván tőled az Örökkévaló; nem egyebet, mint azt, hogy cselekedjél igazságosan, szeresd a könyörületet és járj alázatos tisztaságban Isteneddel”. Ezt tekintették a legfontosabb kijelentésnek a prófétai irodalomban. S ez valóban a kivonata az egész Szentírásnak. „A vallás legundokabb kigúnyolásával itt szembe van helyezve a vallási eszmék legtisztább kidomborítása, és a kor romlottságából kiragyog, mint egy csillag a prófécia legtisztább

fénye” (Montefiore).

1–5. Isten nagy tettei Izráelért és Izráel közömbössége Iránta.

Mika 6,1

amit az Örökkévaló hirdet. A próféta abban a pillanatban, amelyben az isteni szó megnyilatkozik neki, szól a néphez, hogy figyeljen reá (Margolis).
Kelj föl. Ez Isten szava a prófétához.
szállj pörbe. Képviseld Isten igazát a tévelygő néppel szemben.
a hegyekkel. Az örök magaslatokat, amelyek látták számtalan emberi nemzedék tévelygéseit és bűneit, legyenek a bírák, illetve a tanuk.

Mika 6,2

Hallgassátok. A próféta azonnal megvalósítja az isteni parancsot és a következő perben mint Isten ügyésze lép föl.

Mika 6,3

Népem! A szeretet és gyengédség hangján beszél. Ezeknek a verseknek egész hangulata nem szemrehányást, hanem jóindulatú kérdést rejt magában. „Isten nem említi Izráel bűneit, hanem csak azt kérdi, mik voltak az Ő hibái!” (Horton).
Mit cselekedtem Én ellened. Mit tett Isten, hogy rászolgált az ő elhanyagolásukra; nem szolgáltak-e összes tettei az ő javukra? (Rási).

Mika 6,4

Mózest, Áront és Mirjámot. Mózest, hogy tanítson benneteket az igazság és könyörületesség isteni törvényeire; Áront, hogy mutassa az engeszteléshez vezető utat; Mirjámot, hogy tanítsa és vezesse az asszonyokat (Targum).

Mika 6,5

tervelt. Bileámmal. Bálák Izráelt nem nyílt támadással, hanem orvul, alattomos módon akarta elpusztítani.
és mit felelt neki Bileám. Feleletül megáldotta Izráelt, ahelyett, hogy megátkozta volna, amint azt Bálák kívánta. Emlékezzenek továbbá Isten többi nagy jótetteire: *Sittim* volt az utolsó táborhely a sivatagban, *Gilgál* az első állomás az Ígéret Földjén. Sittimben súlyosan vétkezett a nép, mindamellett Isten irgalma nem hagyta el őket, hanem lehetővé tette számukra, hogy átkeljenek a Jordánon és bevonuljanak Kanaánba.

6–7. Izráel beszél.

Mika 6,6

Mivel is járulhatnék az Örökkévaló színe elé. Isten igazságos és könyörületes cselekedetei felsorolásának hatása alatt a nép aggódó kérdéssel fordul a prófétához: „Mit kíván tehát Isten tőlünk? Hajlandók vagyunk mindent megadni, számtalan tulkot, nagy mennyiségű olajat, sőt saját gyermekeinket is feláldozzuk”. A bűnbánó nép még Isten keresésében is bizonyságát adja annak, hogy képtelen megérteni, hogyan szolgálhatja helyesen Istenét.

Mika 6,7

kosok ezrein, áldozati olaj patakjainak tízezerein. A mennyiség nem számít az elvakult népnél. Azt hiszik, hogy eddig *keveset* áldoztak talán és ezt *kevesli* Isten.
elsőszülöttemet. Azaz, gyermekeimet. „Talán megszerezhetem Isten tetszését gyermekeim feláldozásának árán?” Inkább szónoki kérdés, mert az emberáldozat Kanaán régi lakóinak elrettentő szokása volt. Izráel szellemi vezetői addig nem nyugodtak, amíg az egész nép borzadással nem

fordult el ettől a förtelmes vad babonától.

8. Az ember kötelessége.

Ellentétben az emberek fantasztikus és kegyetlen gondolkodásmódjával, melynek segítségével ki akarnak engesztelődni Istenükkel, a próféta ünnepélyesen megállapítja Isten követelményeinek szent és magasztos egyszerűségét.

Mika 6,8

Kijelentette Ő néked. Vagy: „Megmondta neked” (Az Imit régi fordítása). Nem *új* kinyilatkoztatás az, amit ő, a próféta, hirdet; ő csak újra hangoztatja és ismétli Ábrahám, Mózes, Sámuel és Élijáhu gondolatait.

ó ember. Héberül: *ádám.* Az igaz vallás tanai egyetemes törvények és minden emberfiára vonatkoznak.

Ehrlich szerint *ádám* azt jelenti „ember” (= nominativus), nem „ó ember” (= vocativus), mivel a vocativus *há-ádám* lenne. Eszerint így fordítja a próféta válaszát: a tudatlan könyörgőnek gyötrődő kérdésére: „Mutassam-e be gyermekemet áldozatul?” A próféta azt válaszolja: „*Ember* mondta neked, hogy ez üdvös, de mit kíván tőled az Örökkévaló? Nem egyebet, mint azt, hogy cselekedjél igazságosan, szeresd a könyörületet és járj alázatos tisztaságban Isteneddel”.

hogy cselekedjél igazságosan. Szószerint: „hogy jogot cselekedjél”. (Az Imit régi fordítása). Az igazságosság és jogtisztelet minden egyes ember egyéniségének megbecsülését is jelenti, mert azáltal, hogy emberek vagyunk, vitathatatlan jogot szerzünk életünk megbecsülésére és munkánk gyümölcseinek élvezésére. Az egész állami szervezetnek működésbe kell lépnie, hogy megvédje ezeket az elidegeníthetetlen emberi jogokat az erőszak és a jogtalanság ellenében. Megvetésre méltó bűnös minden ember, aki igazságtalanságot követ el embertársa élete, becsülete és birtoka ellen.

szeresd a könyörületet. Az Imit régi fordítása: „szeretetet kedvelj”. A héber: *cheszed,* könyörületet jelent az alacsony, a szűkölködő és a nyomorult iránt, ami minden jótékony tettben megnyilatkozik, de különösen abban, amely egyéni cselekvéssel jár. És az embernek „*szeretnie* kell a könyörületet”. „Az igazságosságnál elég, ha az ember cselekszi, de a könyörületes jótékonyságnál a tett maga nem elég, még akkor sem, ha tiszta kötelességérzésből ered. A jótékony cselekedethez szükségszerűen hozzátartozik a *szeretet*”. (Hermann Cohen). „A könyörületet szeretni” a rabbik a következő kifejezéssel adják vissza: גמילות חסדים „a jótettek ajándéka”; azaz, a meztelen felruházása, a beteg ápolása, a gyászolók vigasztalása, a halottak eltemetése. (Szóta 14a.) Midőn a Második templom elpusztult, Rabbi Jóchánán ben Zakkai kijelentette: „Van más eszközünk is az engesztelésre, ami még megmaradt nekünk és époly hatásos, t. i. a גמילות חסדים a szeretet tetteinek érdeknélküli gyakorlása embertársaink iránt”. (Abóth di Rabbi Náthán IV.) A rabbik Izráel nemzedékeit ránevelték a könyörületességre és azt állítják, hogy akiben hiányzik a könyörületesség, az nem lehet valóban Ábrahám leszármazottja (Béca 32b).

járj alázatos tisztaságban Isteneddel. Összeforrva Istennel; nem dicsekedve, hanem belső odaadással és minden feltűnés nélkül végzett jótékony cselekedetekkel (Margolis). Rabbi Pinhász ben Jáir mondta: „Szentség alázatosságra vezet; alázatosság a bűntől való félelemre; a bűntől való félelem jámborságra; jámborság a Szentség szellemére vezet”. (Abóda Zárá 20b. Misna Szóta végén.) Az alázatosság megbecsülése különbözteti meg a zsidó erkölcsöt a görögtől. „Minden hősiesség az emberben jelentéktelen és mulandó, minden bölcsesség és erő képtelen kiállni a végső próbát, ha nem az alázatosság gyümölcse. E tekintetben nincs kivétel sem emberre, sem népre, sem korszakra vonatkozólag” (Hermann Cohen).

A 8. vers ilyen értelmezése alapján az emberi lélek főerényei: az igazság, könyörület és alázatos tisztaság. Összefüggésben a későbbi héber צניעות szóval, ami mérsékletet, illendőséget, szemérmetességet, egyéni szentséget, tisztaságot jelent, így fordítjuk a próféta válaszának harmadik részét: „Járj alázatos tisztaságban Isteneddel”. Ennek megfelelően a vallás alapjai, igazság, könyörület és tisztaság.

„Mika követelménye, nem minimális, hanem maximális vallási programm. Megszabja azokat a

követelményeket, amelyek által cselekvéseinket, gondolkodásunkat vagy vallásgyakorlatunkat lemérhetjük. És ezért van Mika hirdetésének örök érvénye. A próféta érezte, hogy amit mond, örök igazság; és mi is, midőn olvassuk vagy halljuk ezeket a szavakat, ugyanezt hisszük. Nemzedékek követik egymást végtelen sorban, de Mika eszméi örök időkre szólnak" (Singer).

VIII. Pinhász.
I. Kir. XVIII,46–XIX,21.

Pinhász „buzgósága" és Élijáhú „buzgósága" kapcsolja össze a szidrát a haftárával.
Izebel, Aháb feleségének káros befolyása alatt Izráelben a Báal-kultusz szinte államvallássá lesz. Aháb nagylelkű uralkodó, de gyenge egyéniség, aki teljesen főniciai feleségének hatása alatt áll. A királyné Isten prófétáit gyilkos kegyetlenséggel kiirtotta. Hazaárulásnak tekintették, ha valaki Izráel Istene mellett foglalt állást. Ebből a sötét háttérből Élijáhu egyénisége egész hatalmasságában emelkedik ki. Találkozik a királlyal és a királynéval és szembeszáll velük és félelem nélkül hirdeti előttük az isteni büntetést, amely elpártolásuk és erőszakos viselkedésük következménye lesz. A Karmel hegyén, noha egyedül és védtelenül áll, lenyűgöző egyénisége mégis megfélemlíti a tömeget. Visszatéríti a népet Istenhez. Az ő hitvallásuk *„Adónáj hú háelóhim"*, „Az Örökkévaló az az Isten" az isteni egységet kifejező *Sema* mellett Izráel jelmondatává lett. A haftára eseményei közvetlenül e Karmel-hegyi történelmi jelenet után következnek.
Élijáhú kétségtelenül azt hitte, hogy a küzdelem az igaz vallásért győzelmesen befejeződött és hogy feladatát lényegében teljesítette. De diadala csak rövid ideig tartott. Izebel hamar értésére adta, hogy őt nem térítette meg és meg sem rémítheti: bosszút fog állni Élijáhún.

I. Kir. XVIII.

I. Kir. 18,46
keze ihlette. Szószerint: „keze volt". Ez a kifejezés azt jelenti, hogy a próféta isteni buzdításra cselekedett.
fölövezte. A megfelelő héber ige csak itt fordul elő a Szentírásban.
futott Aháb előtt. Hogy megadja azt a tiszteletet Ahábnak, amely őt királyi tisztségénél fogva megillette és hogy egyben tanúja legyen a vallásváltozásnak. A keleti uralkodók hintói előtt futáraik haladtak lépésben.

I. Kir. XIX.

I. Kir. 19,1
az összes álprófétákat. T. i. a Báal-prófétákat. Szószerint: „az összes prófétákat".

I. Kir. 19,2
nem cselekszem… azok egyikével. Az Imit régi fordítása: „olyanná teszem életedet, mint amazok bármelyikének életét". Úgy bánik el Élijáhúval, mint ahogy ő bánt el a Báal-papokkal.

I. Kir. 19,3
látta. Élijáhú.
Júdához tartozik. És eszerint Aháb és Izebel felségterületén kívül esett.

I. Kir. 19,4
rekettyebokor. Három méter magasra is megnő. L. még Zsolt. CXX,4; Jób. XXX,4.
vedd el a lelkemet. A Karmel-hegyi hatalmas jelenetre következő visszahatás és a csalódás fellépésének látszólagos eredménytelensége miatt lesujtotta a prófétát. Bánat ülte meg a lelkét eltékozolt élete miatt. „Mint egy harcos, aki egész nap egyenlőtlen küzdelemben vesz részt és végül

halálos sebet kap, félrevonul a csatatérről, hogy egyedül haljon meg; és amidőn bágyadtság vesz erőt rajta, felkiált: „Most ó, Örökkévaló, vedd el életemet” (Davidson).
nem vagyok én sem jobb apáimnál. Megpróbált minden lehetőt és úgy érezte, hogy nem ért el több sikert az elpártolás meggátlásában, mint Izráel régebbi vezetői.

I. Kir. 19,6
parázson sült lepény. A רִצָּף szó tüzessé lett követ jelent, amelyen kenyeret sütöttek, vagy pedig egyszerűen parazsat. L. még Jes. VI,6.

I. Kir. 19,8
Hórébig. Azaz a Szinaj hegyéig, ahol a Tíz igét kapta Izráel. Itt, a történelem legszentebb helyén, elkülönödve az emberektől, összeforrva Istennel, akarja megvárni az Izráelre vonatkozó isteni kinyilatkoztatást.

I. Kir. 19,9
egy barlangba. Vagy: „a barlangba”; t. i. a „sziklahasadékba”. (Exod. XXXIII,22), amelyben Mózes tartózkodott, midőn Isten elvonult előtte (Kimchi). A párhuzam Mózes és Élijáhú között nagyon találó. Ez a két név foglalja el a legelőkelőbb helyet Izráel történetében; mindkettő kimagaslott az emberek közül a szellem hatalmával és a jellem lenyűgöző erejével.
Mit keresel itt, Élijáhú? A te helyed nem itt van a csendes, magányos vadonban, hanem az emberek között, hogy küzdj a gonoszok ellen és bátorítsd a hívőket.

I. Kir. 19,10
egyedül én maradtam meg. A 18. versből világosan látható, hogy Élijáhú elkeseredett hangulatában és kétségbeesésében túlozta a kor sötétségét, és igazságtalan volt 7000 emberrel szemben, akik nem hajtottak térdet Báal előtt.

11–14. Az isteni jelenlét megnyilatkozása.

Ez a Szentírás egyik legmélyebb elbeszélése, egy pompás jelenet megtanítja Élijáhút, hogy módszerei helytelenek.

I. Kir. 19,11
És szólott. A hang.
Menj ki. A barlangból.

I. Kir. 19,12
csöndes szelíd hang. Vagy: „halk suttogás hangja”. (Az Imit régi fordítása.) Gyakran beszél a Szentírás a szélről, a tűzről, vagy a földrengésről, mint Isten követeiről (Exod. XIX,18; Zsolt. XVIII,7–13); de míg ezek az Ő szolgái és alá vannak vetve az Ő akaratának, nem jelenítik meg Őt úgy, mint a csend, mely a vihart követi. A látomás szemrehányást tartalmaz Élijáhú hevessége és szenvedélyes kétségbeesése miatt, amely őt erre a helyre hozta. Nem szabad azt képzelnie, hogy a jóság legyőzetett, mivel a gonoszság erős, lármás és győzelmeket arat. És a gonoszt nem lehet legyőzni viharral és tűzzel. Isten szelleme sokkal inkább abban nyilvánul meg és Isten célja sokkal inkább azáltal érhető el, ami a gyenge, halk hangban jelenik meg; t. i. a szellemi erők szerény munkájában, a higgadt, legyőzhetetlen hit nyugalmában és türelmében és a kitartó munkában, amely a türelem és a hit gyümölcse.
A későbbi nemzedékek szemében Élijáhú nem a vihar és tűz prófétája volt, hanem a gyógyítás és segítés, a kiengesztelődés és a béke hírnöke. „Ő visszatéríti az atyák szívét a gyermekekhez és a gyermekek szívét az atyjukhoz” (III,24), mondja Maleáki. „Élijáhú el fog jönni, hogy kiegyezést hozzon létre, ahol vita van: hogy békét hozzon a világnak” (Misna).

I. Kir. 19,13
eltakarta palástjával arcát. A „csöndes, szelíd hang” az, ami Isten jelenlétének érzését kelti a prófétában.

Mit keresel itt Élijáhú? Élijáhú megismétli a 10. versben elhangzott válaszát és úgy látszik, hogy fellobbanó haragja Izráel bűnei miatt megakadályozzák őt a fentebbi látomás egész jelentőségének felismerésében (Rálbág).

15–21. Élijáhú új küldetése.

I. Kir. 19,15

Menj, térj vissza utadra. Élijáhú kijelentette, hogy életének nincs tovább értelme. De most tudomására hozta Isten, hogy még fontos munka vár reá. Három jelentős feladatot kell megoldania; fel kell kennie Hazáelt Szíria királyává; Jéhút pedig Elisa közvetítésével Izráel királyává; és hogy Elisát utódjául avassa.

I. Kir. 19,18

hétezer férfit… nem hajoltak meg a Báal előtt. Élijáhú nem vette figyelembe „a megmaradt igazságosokat" Izráelben. Hogy van egy mindíg hű kisebbség – *seár jásúb* – ez Jesája egyik jellemző tanítása. Élijáhú legnagyobb érdeme, mind korára, mind a jövő korszakokra nézve az, hogy bátorította a hű kisebbséget és élete és tevékenysége által biztosította fennmaradását és gyarapodását.

I. Kir. 19,19

a tizenkettediknél, t. i. haladt.
reádobta palástját. Elisa megértette ennek a cselekedetnek a jelentőségét.

I. Kir. 19,20

És otthagyta. Elisa.
Csak megcsókolom apámat. Hogy engedélyt kérjen szüleitől Élijáhú követésére és hogy elbúcsúzzék tőlük. Az ő élete most új irányt vesz, mint Élijáhú tanítványa, majd később, mint utóda.
És mondta. Élijáhú.
Menj vissza. És tanácskozzál szüleiddel.

I. Kir. 19,21

És ő visszatért. Vagy: „Elment tőle". (Az Imit régi fordítása.)
egy pár igásbarmot. Egyikét, azoknak amelyekkel szántott.
a jószág edényeiben. Vagy: „az ökrök szerszámain". (Az Imit régi fordítása). Azaz, az iga és eke farészeit használta fel tüzifának. Cselekvésének jelképeznie kellett a teljes szakítást előbbi foglalkozásával.
és odaadta a népnek. Mulatságot rendezett ez alkalomból a nép számára, amely eljött, hogy elbúcsúzzon tőle és elkísérje őt az úton egy darabig (Kimchi).

IX. Mattóth haftárája.
Jeremiás I,1–II,3.

A szefárdok ugyanezt a prófétai szöveget választották Semóth haftárájául. (L. Exodus 468–475.) Ez az első a „Három feddő haftára" között, amelyek a „Vigasztalás szombatja", illetve Áb hó 9-ike előtt kerülnek felolvasásra.
Jeremiás papi családból származik, 650 ante körül született. Prófétai hivatását Jósia király uralkodásának 13. évében kezdte meg (626/27). Megérte Ninive bukását és az asszír világbirodalom pusztulását 612-ben; Jósia, Júda igazságos királyának a halálát 609-ben; és megélte Jeruzsálem két ostromát 598-ban és 587-ben, a zsidó állam ekkori pusztulásával és a nép nagy részének elhurcolásával „Babilónia folyóihoz". Utoljára Egyiptomban találkozunk vele, ahova a babilóniak elől menekülő zsidók magukkal vitték őt; a zsidó legenda szerint Nebukadnecár, midőn Egyiptomot

elfoglalta, magával vitte Babilóniába. Más hagyományok szerint (P. Epiphanius, De vitis prophetarum 8) saját népe megkövezte Daphneban. Majdnem mindvégig egyedül állott nézeteivel egész nemzetével szemben. Noha visszavonuló és félénk természetű volt, az isteni küldetést félelem nélkül hirdette az uralkodók, a nemesek, a papok és a nép előtt egyaránt.
Jeremiás szellemi örököse a nagy prófétáknak, akik előtte éltek. Egyesíti magában Hósea gyengédségét, Ámosz rettenthetetlenségével és Jesája komor fenségével. Épúgy mint azok, ő is mindenekelőtt a megtérés hirdetője; istenítélettel fenyegeti őket és ugyanakkor az újjáéledés ígéretét csillogtatja előttük. De még legsötétebb pillanataiban, amidőn nagyon kétségbeesik a zsidó állam jövője miatt, akkor sem hagyja el Istenbe vetett hite és bizalma. „Ha elveszett is minden, térj meg Istenedhez teljes hittel, az Ő szeretete újjáéleszt benneteket”. Jeremiás szerint a vallás a lélek legmélyebb élménye, egyéni kapcsolat az ember és Alkotója közt. Olyan kapcsolat, amely nem lazulhat meg a boldogság napjaiban és a nemzeti gyász súlyos pillanataiban még jobban elmélyül. „Izráel története Ábrahám vándorlásával kezdődik az Euphratesztől a Jordánhoz; klasszikus korszaka bezárul a száműzöttek kényszervándorlásával a Jordántól vissza az Euphrateszhez. Ha Izráel csak olyan faj lett volna, mint a többiek, sohasem élhette volna túl azt a rettenetes összeomlást és elpusztult volna a babilóniai száműzetésben” (Cornill). Hogy nem tűnt el, az két ember tevékenységének volt köszönhető: Jeremiásnak és tanítványának Ezekiélnek. Jeremiás üzenete a babilóniai fogságban sínylődő kétségbeesett testvéreihez: „És keressétek azon város békéjét, ahová számkivetettek benneteket és imádkozzatok érte az Örökkévalóhoz; mert az ő békéjében lesz számotokra is béke”, nagy hatással volt a zsidóság történetének további évezredeire.

Jeremiás I.

Jeremiás 1,1

Hilkijáhu. Nem azonos Hilkija főpappal, aki Jósia reformjaival kapcsolatban (II. Kir. XXII,8 stb.) szerepel.
Ánatótbeli. Négy mérföldnyire Jeruzsálemtől északkeletre.

Jeremiás 1,2

Jósijáhunak. 640–609 között ante, uralkodott. Lerombolta a bálványoltárokat, kiirtotta a bálványimádást és erkölcstelenséget, amit Menásse ismét meghonosított Júdában és nagy vallási reformokat vezetett be.

Jeremiás 1,3

Cidkijáhu. Júda utolsó királya, 598–587-ig uralkodott.

4–10. Jeremiás elhivatása.

Jeremiás 1,5

ismertelek. Azaz, kiválasztottalak; v. ö. Gen. XVIII,19.
megszenteltelek. Felavattalak, azaz elkülönítettelek az én szolgálatomra. „Jeremiás elhivatásának pillanatában megtudja, hogy ő a rendeltetés gyermeke. Isten tervezte az ő életét, még mielőtt megszületett. A lét rejtélye és célja így meg volt oldva Jeremiás számára” (Duhm).
prófétájává. Mint Ámoszt és Jesáját előtte, de még nagyobb mértékben. Izráel belekerült a világpolitika forgatagába és sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott Asszíria, Babilónia és Egyiptom történetével (Peake).

Jeremiás 1,6

még gyermek vagyok. Ezek a szavak egy érzékeny természetű lénynek a szerénységét és bizalmatlanságát fejezik ki önmaga iránt és azt az alázatosságot, amely minden igazi nagy szellemnek sajátja; v. ö. Mózes válaszát Exod. IV,10.

Jeremiás 1,7

Ne mondd. Bármilyen hibái vagy hiányosságai lennének is, azok nem jelentenek semmit, mert az ő elhivatása az, hogy Isten hírnöke legyen. És bármennyire ellene szegülnek és üldözik embertársai, isteni támogatásban fog részesülni.

Jeremiás 1,9

megérintette ajkamat. Az isteni ihletés jelképe. Jesája (VI,6) avatásánál szintén szerepel ez a motívum. Ott egy *szeráf* érinti meg parázzsal a próféta ajkát.

Jeremiás 1,10

kitépj. Mert Isten szava, amelyet a próféta hirdet, nemzetek és királyságok sorsát határozza meg.
plántálj. Jeremiás tevékenységéhez hozzátartozik az is, hogy előkészítse az újjáéledés útját.

11–12. A mandulaág jelképe.

Jeremiás 1,11

mandulaágat. Héberül: *mákkél sákéd. Sákéd* őrködőt, buzgólkodót jelent. Ez több, mint szójáték. A mandulafát azért nevezik a héberben *sákéd*nek, mert korán, már januárban virágzik; az első fa, amely felébred téli álmából. Ezt látva, az a gondolat villan meg a próféta lelkében, hogy Isten őrködik és ügyel a szavára, hogy azt teljesítse halogatás nélkül. Működése elején kapott biztatásra, amely szerint Isten buzgólkodik és vigyáz arra, hogy szava teljesüljön, szüksége volt, hogy bátorítást nyerjen jövendő munkájához, amely tele lesz csalódással és szenvedéssel.

13–16. A gőzölgő, párolgó edény jelképe.

Jeremiás 1,14

észak felől. Északról jöttek az asszír támadások, északra hurcolták a tíz törzset és Babilónia, amely Júdát fogságba hurcolta, szintén északra volt.
a vész. Ami az összes próféták jövendölései szerint a nemzet bűnének következménye.

Jeremiás 1,15

és mindegyik felüti tanyáját. A városkapu szomszédsága volt az a hely, ahol rendesen a törvénykezést intézték. Itt fognak a benyomuló sereg uralkodói ítélkezni a legyőzött nép felett. Ez szószerint be is következett; lásd Jer. XXXIX,3.

17–19. Jeremiást bátorítja Isten.

Jeremiás 1,17

övezd derekadat. Készülődj a nehéz feladatra.
nehogy én megfélemlítselek előttük. Az Imit régi fordítása: „hogy meg ne rettentselek előttük”. Ha félsz tőlük, eredménytelen lesz fellépésed (Kimchi). Jeremiás csak akkor győzhet, ha egy pillanatra sem veszti el bátorságát. Erre a figyelmeztetésre szüksége volt a prófétának, akinek élete csupa szenvedés és vértanúság volt.

Jeremiás 1,18

és a föld népével. Héberül: *ám ha-arec;* bizonyára a nemzetgyűlés; lásd Sulzberger magyarázatát Gen. XXIII,7-hez. (Gen. 192. old.)

Jeremiás 1,19

de nem bírnak veled. Azaz, nem fognak végső győzelmet aratni feletted.

Jeremiás II.

Jeremiás 2,1
Jeremiás első próféciájának bevezető versei. Isten megemlékezik Izráel hűségéről és Hozzája való ragaszkodásáról a sivatagban. Jeremiás úgy jellemzi Izráel hűségét Isten iránt, mint egy szerető menyasszonyét, aki követi szíve választottját a pusztába is.

Jeremiás 2,2
szeretetéről. Héberül: *cheszed.* Gazdag tartalmú és szép szó; itt nem a követelt odaadást fejezi ki, hanem egész szívből jövő teljes önmegtagadással járó szeretetet, ami több, mint a gyermeki, ami hasonlít a fiatal, szerető menyasszonyéhoz.
mikor jöttél utánam. A próféta szerint a hűséges és minden viszontagság között kitartó menyasszonyi szeretethez hasonlítható az az érzés, amely arra késztette az izraelitákat, hogy otthagyják Egyiptom bőségét és felvegyék a harcot a sivatag kényelmetlenségeivel, veszélyeivel és az ott rájuk váró alattomos ellenségeikkel. Csak ilyen szeretet indíthatta őket arra, hogy örömmel kövessék Isten hívását az ismeretlenbe, Isten új útja felé, amely az ember földi létét új reménnyel töltötte el, egy új vallás erejével, amely megváltoztatta a történet folyását és emberiességre tanította a föld népeit.

Jeremiás 2,3
Szent volt Izráel az Örökkévaló előtt. Minden nép Isten tulajdona; de Izráel el van különítve számára, mint ahogy az első termés is el van különítve a pap számára. Exod. IV,22-ben, Izráelt Isten elsőszülött fiának nevezi.
pusztulás jő rájuk. Jaj mindenkinek, aki erőszakot követ el e szentség ellen és megtámadja Izráelt.

X. Maszeé haftárája.
Jeremiás II,4–28; III,4; IV,1–2.

Jeremiás egyéniségéről, valamint a korról, amelyben működött, az előbbi haftára bevezetésében beszéltünk. Ugyanott megokoltuk, hogy miért választották ezt a prófétai szöveget ennek a szidrának haftárájául.

Jeremiás II.

Jeremiás 2,4
Halljátok… Jákób… Izráel. Jeremiás a nemzetet teljes egészében szólítja meg.

Jeremiás 2,5
Mit találtak… igazságtalanságot? Szónoki kérdés. Nem találtak természetesen semmi igazságtalanságot Benne. Teljesen indokolatlan hűtlenségük Iránta.
kábaság. Hiábavalóság, balgaság. A bálványok és bálványkultusz értéktelenségére utal ez a szó.
jártak a kábaság után és kábaságba merültek. Jellem és hatalom tekintetében. Az emberek jelleme hozzáidomul az általuk imádott kábaságokhoz. „Jártak a kábaság után és kábaságba merültek”, találó sírfelirat sok faj és család számára, amelyek egykor virultak és boldogok voltak, de később teljesen eltűntek.

Jeremiás 2,6
A nép hűtlenségét élénken és rikító színekkel ábrázolja a próféta azáltal, hogy emlékezteti őket felszabadulásukra az egyiptomi rabszolgaságból, és azáltal, hogy ecseteli miképpen óvta meg őket Isten a sivatag rémségeitől és veszélyeitől.

Jeremiás 2,6

halálárnyék földjén. Vagy: „a sötétség földjén”. (Az Imit régi fordítása.) Vagy: „a sűrű sötétség földjén”. „Miként a sűrű sötétségben az emberek nem láthatják útjukat, hanem vakon tévelyegnek ide-oda, épúgy az úttalan sivatagban is könnyen eltévedhettek volna és céltalanul bolyonghattak volna” (Peake).

Jeremiás 2,7

zsendülő termékenység országába. Vagy: „termőföld országába”. (Az Imit régi fordítása); mezők, szőlők és erdős területek országa (Kimchi).
tisztátalanná tettétek. Bálványimádástokkal.
örök birtokomat. Azt az országot, amelyet kiválasztottam az Én isteni célomra (Kimchi).
undorítóvá változtattátok. Amennyiben ti is belemerültetek abba a helytelen és erkölcstelen kultuszba, amely miatt Kanaán lakói pusztulásra voltak ítélve.

Jeremiás 2,8

A papok nem mondták: hol van az Örökkévaló. Közömbösek voltak Isten akarata iránt és arra legkevésbbé gondoltak, hogy őt megkérdezzék (Streane).
a Tórának hordozói. Akiknek maguknak kellett volna megtartani a Tóra törvényeit és őrködni afelett, hogy mások is megtartsák.
nem ismertek Engem. Magatartásukkal megmutatták, hogy nem ismerték Isten útjait.
a pásztorok. Azaz: a királyok.
a próféták. A prófétaiskolák tagjai. Az lett volna a feladatuk, hogy megújhodásra buzdítsák a népet és újra felébresszék bennük a hit lankadó tüzét, de ehelyett ők maguk is az általános elpártolás befolyása alá kerültek.
haszontalan dolgok után. Bálványok után, amelyek sötét korszakokban nem lehetnek a segítség, remény vagy vigasz forrásai.

Jeremiás 2,10

a ciprusiak szigeteire. Héberül: אִיֵּי כִתִּיִּם. Cyprus és a környező szigetek a görög és itáliai partoknál.
Arábiába. Ismáel egyik fiát hívják Kédárnak (Gen. XXV,13; I. Krón. 1,29). Általában Arábiát vagy a szír-arab sivatagban élő törzseket értették ezen. Ennek a versnek ez az értelme: küldjetek és kérdezősködjetek keleten és nyugaton.

Jeremiás 2,11

Vajjon elcserélte-e valamely nép az Istenét. Izráel magatartása egyedülálló a történelemben. A próféta azt panaszolja, hogy egyetlen nép sem cserélte fel ősi kultuszát olyan meggondolatlanul és jellemtelen módon, mint Izráel. A pogány nemzetek hűségesek isteneikhez, noha azok tehetetlenek és csak képzeletbeliek. Izráel dicsősége és kiváltsága volt a népek között, hogy felismerte az igaz Istent és magáénak vallhatta: és ezt az Istent hagyta el Izráel hamis és értéktelen bálványok miatt, ami a nép züllésének forrása lett.

Jeremiás 2,12

egek. Midőn Isten népét vádolja, az egész természet mint hallgatóság szerepel; még az élettelen természet is megijed és megretten az ilyen visszataszító balgaság miatt.

Jeremiás 2,13

az élő vizek forrását. „Rendelkezésükre áll friss, élő víz, folyamokból és forrásokból, tisztán, hidegen, kiapadhatatlanul és dúsan. Ők ellenben sok fáradsággal és költséggel ciszternákat vájnak a sziklába és vizet halmoznak fel benne. Ez a víz posványos, mozdulatlan és romlott, de ők mégis többre becsülik a forrásból frissen előtörő víznél. – Azonkívül ezek a sziklákba vájt ciszternák nagyon könnyen megrepedeznek, és megtörténik, hogy a legnagyobb ínség idején kifogy belőlük a víz. Nincs olyan hasonlat, amely ennyire találóan jellemezné a nép őrültségét, amelynek következtében dicsőségét haszontalan semmiségekkel cserélte fel”. (Peake-Thomson.)

14–17. Izráel bűne és az abból eredő szerencsétlenségek.

Nemcsak bálványimádásáért és hálátlanságáért bűnhödik Júda, hanem azért is, mert Asszíriában és Egyiptomban bízik; lásd a 18. vershez szóló magyarázatot.

Jeremiás 2,14

Vajjon rabszolga-e Izráel vagy házbéli rabnak született-e? Izráel nem rabszolgája Istennek, hanem gyermeke.
Miért jutott így rabszolgasorsra? Hogy van az, hogy rabszolgája lett a környező hatalmaknak, amelyek őt kifosztották? A választ a következő versben kapjuk meg.

Jeremiás 2,15

oroszlánok. Izráel ellenségei, különösen az asszírok.

Jeremiás 2,16

Memfisz és Dafne fiai is. Azaz, Egyiptom, amelytől sokan várnak segítséget.
Memfisz. Észak-Egyiptom fővárosa.
Dafne. Fontos erőd az északkeleti határnál, mely uralkodik a Palesztina felé vezető úton. Dafnéba hurcolták magukkal erőszakkal a menekülő zsidók Jeremiást Jeruzsálem eleste után (Jer. XLIII,7).

Jeremiás 2,17

midőn az úton vezetett. Azaz, a helyes úton. Isten megmutatta Izráel fiainak a helyes ösvényt, hogy azon járjanak, de ők elhagyták (Rási, Kimchi).

18–19. Az idegenekkel kötött szövetségek balgasága.

Jeremiás 2,18

mi keresnivalód van Egyiptom… Asszíria. Júda uralkodói ingadoztak az egyiptomi és asszír szövetkezés között. Hósea, Izráel utolsó királya Egyiptom szövetségét kereste Asszíria ellen és Jósia életét vesztette, midőn Asszíriáért küzdött Egyiptom ellen. Mit használhattak nekik ezek a szövetségek, ha hűtlenekké lettek Istenükhöz?
hogy igyad a Sihór vizét. Egyiptom vazallusává válj; ugyanilyen értelmű a mi frázisunk „valakinek a kenyerét enni”.
Sihór. A Nílus; itt Egyiptomot jelenti. L. még Jes. XXIII,3; Józs. XIII,3; I. Krón. XIII,5; az egyiptomi feliratokon: *„Sei-Hór”*.
az Eufrátesz. Szószerint: „a folyam”. Az Eufrátesz Asszíriát jelképezi.

Jeremiás 2,19

Megfenyít téged a te romlottságod. A szenvedések, amelyek a te gonoszságod következményei, végül javulásodat fogják előidézni.
hűtlenségeid. Hűtlenségeid *következményei* feddnek téged.
rajtad az Én félelmem. A Tőlem való félelem a ti szívetekben van.

20–25. Makacs kitartás a bálványimádásban.

Jeremiás 2,20

összetörtem a te rabszolgajármodat. Isten a multban, az egyiptomi korszaktól kezdve, felszabadította Izráelt elnyomóitól (Kimchi).
Nem akarok nyomában járni. Ez a fordítás masszoretikus korrektúrának felel meg. Az eredeti szöveg így szól: „Nem akarom szolgálni őt”. Minden felszabadulás után kijelentette Izráel, hogy sohasem lesz többé hűtlen Istenhez. Az Imit régi fordítása: „nem szolgálok”.
minden magas dombon. Ez a pogány kultusz erkölcstelen ritusaira utal, amelyekért Izráel elhagyta

Istent. Ezt a kultuszt rendszerint dombtetőkön végezték. „Ilyen visszaesések szentségtelen, primitív kultuszokba gyakran kísérik és nagy mértékben siettetik valamely társadalom vagy nép elfajulását. Mindenütt, ahol a nemzeti eszme már nem hatja át és nem emeli a magasba a tömegeket, lesüllyednek az érzékiség, babona és állatiasság ingoványába”. (Duhm).

Jeremiás 2,21

A próféta váltakozó képekben ostorozza Izráel visszaeséseit; képeit a pásztor-, földmíves életből veszi.

Jeremiás 2,21

csupa igaz magot. Amelyből jó gyümölcsnek kellett volna teremnie. Izráel Ábrahámtól ered, akitől olyan utódokat lehetett volna várni, mint amilyen ő maga (Kimchi).
szőlő vadhajtásaivá? Hogy keletkezhetett ilyen rossz gyümölcs ilyen jót ígérő magból, hogy maradhatott hatás nélkül a próféták sok tanítása és buzdítása; a szőlőskert példázatára vonatkozólag, l. Jes. V,2–4.

Jeremiás 2,22

tisztítószereket szaporítanál. Külső tisztítóeszközök nem fogják eltávolítani a bűnét.

Jeremiás 2,23

nem jártam a bálványok után? Ezek a szavak bizonyára azoknak szólnak, akik nem ismerik el, hogy „ártatlan” helyi kultuszokon való részvétel már szükségszerűen hitehagyást jelent. Jeremiás utal a vad kegyetlenségekre, amelyek e kultuszok egyikét-másikát jellemzik.
Csak nézd a te utadat a völgyön át. Bizonyára célzás a Moloch-kultusz borzalmaira, gyermekáldozataival, amit Hinnom-völgyében űztek.
Könnyűlábú nősténytéve, amely össze-vissza kuszálja utait. Ide-oda szalad, majd előre, majd hátra, vágyaitól hajtva. Ez és a két következő vers képletesen kifejezésre juttatja Izráel szemérmetlen bálványimádását, amennyiben egyik nemzet istenétől a másik nép istenéhez fut és elhanyagolja Mennyei Urát (Kimchi).

Jeremiás 2,24

ki tarthatja azt vissza? Jellegzetes szokásaitól; épolyan nehéz Izráelt eltéríteni gonosz útjaitól. (Rási).
nem fáradnak el. Nem kell fáradozniok, hogy megtalálják őt, ő fogja keresni őket.

Jeremiás 2,25

Azért tartsd vissza… szomjúságtól. Ne fáraszd ki magadat ezekben a gonosz tettekben.
Mindhiába. Héberül: *„nóás”;* kétségbeesett helyzetet fejez ki. Minden buzdítás hiábavaló. Izráel rátért a gonoszság útjára.

26–27. A bálványok haszontalansága a szerencsétlenség idejében.

Jeremiás 2,26

Mint ahogy szégyen éri a tolvajt. T. i. azt az embert, aki tisztességes ember hírében áll, de hirtelen rájönnek tolvajlásaira. (Tárgum).
ők, királyaik. Az összes osztályok észreveszik gyalázatos helyzetüket.
papjaik és prófétáik. T. i. Báal-papok és Báal-próféták.

Jeremiás 2,27

fának… kőnek. Fából és kőből készített bálványoknak.
atyám vagy. Teremtőm és Uram vagy.
Ó, jöjj és segíts rajtunk! Ha majd nagy bajok jönnek, észreveszik isteneik tehetetlenségét és ismét visszatérnek Hozzá, aki egyedüli forrása a segítésnek.
A zsidó hagyomány szerint a haftára nem végződhetik sötét és kétségbeejtő gondolatokkal. Ezért

kiegészítik ezt a III. és IV. fejezetek egyes verseivel, amelyek azt hirdetik, hogy Izráel újra elismeri Istent, mint Atyját és vezetőjét (III,4.), és hogy jobb idők jönnek, ha majd Izráel visszatér Istenéhez és hogy az egész emberiségre kihatnak a szellemi megújhodásnak áldásai. (IV,1–2.).

Jeremiás III.

Jeremiás 3,4
társam. Vagy: „barátom”. Ifjúságom óta társam.

Jeremiás IV.

Jeremiás 4,1
nem ingadozol. Vagy: „nem távolodol el”.

Jeremiás 4,2
dicsekednek Vele. Istennel büszkélkednek.

XI. Machar-Chódes haftárája.
I. Sám. XX,18–42.

Alig van a zsidó történelemben jellemesebb és rokonszenvesebb egyéniség Jónathánnál. Ő valóban „tökéletes lovag” volt, a lovagiasság igazi mintaképe. Bölcseink előtt örök időkre ő maradt az érdektelen, önzetlen barát eszményképe (Atyák mondásai, V,17). Jellemének nagysága megnyilvánul vergődő küzdelmében apja iránti hűsége és Dávid iránti szeretete között. Jónathánra hárul az a rendkívül súlyos feladat, hogy összeegyeztesse apja iránti kötelességét, barátja iránti odaadásával. De egyikhez sem lett hűtlen. Sáullal szemben szerető fiú és hűséges tiszt volt; és „az irígységnek a legkisebb felhője sem homályosította el az ő csodálatát a nagy harcos iránt, Izráel nagy dalnoka iránt, aki később őt elhomályosította” (Jowett). A fejezet bevezető eseménye *Machar Chódes*-kor (újhold előtti napon) történt és ez bölcseinket arra ösztönözte, hogy Jónathán barátságának és önzetlenségének elbeszélését a rós-chódes előtti szombat haftárájául jelöljék ki. Sául, aki félig őrült lett féltékenységből Dávid növekedő népszerűsége miatt, el akarja őt pusztítani. Dávid Jónathánra bízza életét, aki eleinte nem akar rosszat feltételezni atyjáról. De aztán elhatározza, hogy kifürkészi atyja szándékát és figyelmezteti Dávidot.

I. Sám. XX.

I. Sám. 20,18
újhold. Régente az újholdat fontos ünnepként ünnepelték.

I. Sám. 20,19
az emlékezetes esemény napján. Szószerint, „a tett napján”. Bizonyára célzás arra az esetre, amikor Jónathán közbelépett Sáulnál Dávid életéért (XIX,2–4).

I. Sám. 20,20
nyilat. Ez mutatja, hogy az íjászat elterjedt sport volt a régi Izráelben.

I. Sám. 20,23
az Örökkévaló a tanú köztem és közted. Esküvel megerősített szövetség van közöttünk.

I. Sám. 20,26
nem tiszta. A békeáldozatból nem ehetett az, aki nem volt vallási szempontból tiszta (Lev. VII,20 és

köv).

I. Sám. 20,34

búsult Dávid miatt. Nem maga miatt búsult, hanem azért, mert barátját megsértették az egész udvar előtt.

I. Sám. 20,41

túl nem tett rajta. T. i. a sírásban. A barátjától való elválás gondolata lesújtotta őt.

I. Sám. 20,42

Menj békességgel. Jónathán vigasztalja Dávidot, amennyiben biztosítja őt rendíthetetlen szeretetéről és odaadásáról. Saul erőszakossága gyilkos dühöngéssé válik; 85 papot megölet, mert kenyeret adtak Dávidnak, aki menekülése közben megéhezett. Ha Jónathán a búcsú pillanatában arra gondolt volna, hogy barátjának néhány cipó kenyeret adjon, ez a tömeggyilkosság nem történt volna meg (Talmud). Amidőn bekövetkezett a tragikus végzet és Saul és Jónathán meghaltak népükért, Dávid megsiratta őket a világirodalom legszebb elégiájában (II. Sám. I,19–27).
„A dísz, ó Izráel, magaslataidon meg van ölve! Mint estek el a vitézek! Ne jelentsétek Gáthban, hírül ne adjátok Askelon utcáin, hogy ne örvendjenek a filiszteusok leányai, ne ujjongjanak a körülmetéletlenek leányai! Gilboá hegyei, se harmat se eső ne legyen rajtatok, se termékeny mezőség; mert ott vettetett el a vitézek pajzsa, Sáulnak pajzsa nincs kenve olajjal. Elesettek vérétől, vitézek zsírjától Jónathán íja nem hátrált meg és Sáulnak kardja üresen nem tért vissza. Saul és Jónathán a szeretnivalók és kedvesek éltükben, még holtukban sem váltak el; sasoknál gyorsabbak voltak, oroszlánoknál bátrabbak. Izráel leányai, Saul fölött sírjatok, aki öltöztetett titeket bíborba és gyönyörűségbe, aki juttatott arany ékességet öltözéktekre. Mint estek el a vitézek a harc közepette! Jónathán, magaslataidon megölve! Búban vagyunk miattad, testvérem Jónathán, kedves voltál nekem nagyon, csodásabb volt nekem szereteted asszonyok szeretteténél. Mint estek el a vitézek és odavesztek a harc fegyverei!”
Ha Dávid és Jónathán példájához még hozzáfűzzük két asszonynak, Rúthnak és Naominak benső barátságát (Rúth I,16–17: „Mert ahova te mégy, oda megyek én is, ahol te meghálsz, ott hálok meg én is; néped az én népem, istened az én istenem, ahol te meghalsz, ott halok meg én is, és ott akarok eltemetve lenni én is. Úgy tegyen velem az Örökkévaló és úgy folytassa, csak a halál választ el engem tőled.”), megállapíthatjuk, hogy a Biblia az igaz barátságnak is a legkifejezőbb műve.

XII. Rós-Chódes szombatjának haftárája. Jesája LXVI.

A Második templom építése befejezése előtt áll, és a próféta a templom épületével és a benne lévő istentisztelettel összefüggő helytelen eszméket helyesbíti. Ellentétet mutat ki a hívő izraeliták és a hitehagyók között, akik bálványkultuszt űznek és pusztulásra vannak ítélve. A fejezet végén újra hangsúlyozza a megmaradt hívők győzelmét és az Egyisten általános elismerését. A 23. vers, melyben ez a remény így van kifejezve: „Újholdról újholdra… odajárul minden halandó, hogy leboruljon színem előtt” adta az impulzust bölcseinknek, hogy ezt a prófétai szakaszt jelöljék ki a szombatra eső rós-chódesre.

Jesája LXVI.

Jesája 66,1

miféle házat. Isten jelenlétét nem lehet egy helyre korlátozni („Íme az egek és az egek egei be nem foglalnak Téged, hát még e ház, melyet építettem” I. Kir. VIII,27). A Templom célja volt az embereket istenfélelemre és igazságosságra figyelmeztetni; s az áldozatok segítettek a hívőnek, távoltartani a gonosz gondolatokat és vágyakat a szívtől, és elégetni azokat, mint égőáldozatokat az

oltáron (Kimchi). E feltételek nélkül a Templom nem lett volna alkalmas eszköz Isten dicsőítésére.

Jesája 66,2

mindezek. Azaz, ég és föld Isten szavára jöttek létre (Ábárbánel).
tekintek. Isten nem néz az épület külső díszességére vagy a benne folyó szépen kidolgozott szertartásokra, hanem az ájtatosok alázatos és őszinte jámborságára, akik akaratukat Istennek alávetik („aki buzgó az én igémre").

Jesája 66,3

aki ökröt vág áldozatul olyan, mint aki embert öl. Szószerinti fordításban „ökör levágója, az ember megölője", stb. Ezt gyakran magyarázták olyan értelemben, hogy aki az előírt áldozatokat hozza, de nem komoly lelkülettel, az nem jobb, mint az, aki valamilyen rettenetes és csúnya kultuszon vesz részt, amelyhez emberáldozat is tartozik. De talán ilyen túlzást egy próféta sem engedhetett volna meg magának. Lehetséges, hogy a próféta azokra gondolt, akik külsőleg megtartották a zsidó kultuszt, de amellett hódoltak azoknak az alacsony pogány eszméknek is, amelyek megmaradtak az asszír hódítás utáni izraeliták közt (II. Kir. XVII,33 és köv.). Alig lehet elképzelni, hogy a perzsa hatóságok tűrték volna az olyan pogány kultuszokat, amelyek emberáldozatokkal jártak. Van olyan magyarázat, amely szerint מכה איש kifejezés csak azt jelenti, „embert üt" (Ibn Ezra), nem pedig „embert öl". A héber נכה-tövet használják a botbüntetésnél (botütés, ostorütés), és talán a flagellánsokhoz hasonló kultusszal kapcsolatos ütéseket jelentett, amelyek sok titkos pogány szertartás kellékei voltak. A próféta eszerint azért panaszkodik, hogy az, aki egy ökröt áldoz Isten templomában, titokban mint flagelláns résztvesz valamilyen pogány misztikus kultuszban.

Jesája 66,4

az ő megcsúfolásukat. Mivel hogy ők – az elpártolók és makacs hitszegők – azt a cselekedetet *választották,* amely megcsúfol Engem (3. v.), Én *választok* nekik olyan szenvedést, amely megcsúfolja az ő reményeiket.

Jesája 66,5

A hűségeseknek szól, akiknek reményeit kigúnyolják ellenfeleik.

Jesája 66,5

testvéreitek. Azaz, a félig-meddig bálványimádó eretnekek.
kiközösítenek benneteket. Akik nem akarnak közösséget vállalni veletek (Cheyne).

Jesája 66,6

Riadalom. A próféta már hallani véli a gúnyolódók elleni ítélet eljövetelének zaját.

Jesája 66,7

A próféta újra kezdi vigasztalni a hitében erős közösséget. Noha most kinevetik őket ellenfeleik, mégis osztályrészük lesz: a lakosság megnövekedése (7. vers), béke és boldogság (12. v.).

Jesája 66,7

Cijón az anya, és ez a vers leírja lakosságának gyors szaporodását, mivel mindenhonnan összesereglenek hűséges gyermekei.

Jesája 66,8

létrejöhet-e egy nemzet egy pillanat alatt? Hangsúlyozza a jelentékeny megnövekedés gyorsaságát.

Jesája 66,9

Az újjáépülés és mentés műve be lesz fejezve. Isten nem hagyja azt befejezetlenül.

Jesája 66,10

Felszólítás a visszahozott gyermekekhez, és azokhoz, akik még száműzetésben vannak, hogy örvendjenek Jeruzsálemmel.
akik eddig gyászoltátok. Mindazok, akik a száműzetésben vannak és akik a visszatérés után nyomott hangulatban vannak, mivel reményeik Cijónban csak lassan valósulnak meg.

Jesája 66,11
Megmarad a kép Cijónról, mint anyáról.

Jesája 66,12
Béke és jólét özönlik Cijónba, mint egy folyó, amely elárasztja partjait.
térden dédelgetett gyermek. Folytatja a dajka képét az előbbi versből. A nemzetek lesznek az ő dajkáik.

Jesája 66,13
Mint férfit, akit anyja vigasztal. „Mint felnőtt férfi, aki hazajön fáradtan, sebzetten és vigaszra talál anyjánál.” (G. A. Smith.)

Jesája 66,14
csontjaitok virulnak. Testileg is új életerőt nyertek.

Jesája 66,15
A próféta visszatér az isteni ítélethez, amely az Ő gyűlölői ellen készül.

Jesája 66,17
Ismételt célzás az eretnekek bálványimádására.
kertekben. Azaz, résztvesznek az undok szertartásokban, amelyek gyakran folytak ott (Jes. LXV,3).
szentelgetik és tisztogatják magukat. Gúnyos kifejezés azokra, akik pogány ritusaikra készülnek (Kimchi).
a középen álló alak körül. A masszoréták אחת-t, nőnemű alakot olvasnak. A célzás tehát az Ásérára vonatkozik, amely szentelt élőfákból, vagy facölöpökből állt, amelyeket egy kertbe helyeztek egy bálvány-oltár mellé. Ha úgy olvasnák a szót, ahogy írva van, אחד-nak, akkor a célzás a papra vonatkoznék, aki az imádkozók csoportját vezeti.
egér húsát. Az egér húsa más „undok dolgokkal” pogány misztikus kultuszokban szentelt étel gyanánt szerepelt.

Jesája 66,19
csodajelet adok reájuk. T. i. a nemzetekre, az ítélet és megtorlás hatalmas műve által. Azok a népek, amelyek túlélik majd, elmennek távoli országokba Isten nevét, nagyságát és dicsőségét hirdetni.
Tarsisba. Tartessus városa, a későbbi Spanyolországban.
Pulba, Lydiába. Valószínűleg Észak-Afrikában.
Görögországba. Héberül: *Javan.*

Jesája 66,20
Ezekre a távoli népekre olyan nagy benyomást tesz, amit hallanak, hogy Jeruzsálembe hozzák az összes izraelitákat, akik közöttük laknak és pedig a magasztos körülményekhez illő módon.

Jesája 66,21
azok közül is ki fogok válogatni papokat és levitákat. A megtért nemzetek közül, akik hozzák és a zsidók közül, akik visszahozatnak, veszek egyéneket, akik támogatják a papokat és levitákat szolgálatukban (Kimchi). Ez a gondolat teljesen egyezik Jesája egyetemes gondolkodásával.

Jesája 66,22
Ebben az új és jobb világrendben Izráel népe és befolyása örökre fenn fog maradni és Izráel küldetésének teljesülésére fog vezetni, azaz, az Egyisten általános imádására és arra, hogy Jeruzsálem az emberiség vallási központja lesz.

Jesája 66,23
minden újholdról… szombatról. Azaz, minden újholdkor és szombaton.

Jesája 66,24
Új leírás a gonoszok elleni harcról és végső vereségükről, ami által a fenti nagy cél megvalósul.

Delitzsch Ferenc kimutatja, hogy ez ugyanaz a gondolat, amely Jesája második részében több helyen ismétlődik „nincsen béke a gonoszok számára” (XLVIII,22 és LVII,21). Ez a kép, hogy „a féreg, amely azokat emészti, nem pusztul el és a tűz, mely azokat égeti, nem alszik ki” szimbolikusan mutatja az állandó lelkiismeretfurdalást, mely a gonosztevő lelkét gyötri. Annak a tudata, hogy mindenki előtt világos lesz a gonoszok bukása („elvonulnak, látni fogják”), gátló erkölcsi befolyást fog gyakorolni. Ez egyik tényező lesz a nagy cél elérésében, (az egy igaz Isten általános imádatában), amint le van írva az előbbi versben.

Jesája 66,23

odajárul minden halandó. A hívők.

Régi zsidó szokás szerint a 23. verset újra olvassák a 24. után, hogy a könyvet (melynek ez az utolsó fejezete) a vigasz és a bátorítás szavaival fejezzék be. Hasonló szándék érvényesül Maleáki, Écha és Kohelet befejezésénél. Ezeknél is megismétlik az utolsóelőtti verset az utolsó vers után.
Lásd 473. old.

MÓZES ÖTÖDIK KÖNYVÉNEK HAFTÁRÁI (JEGYZETEK) • DEUTERONOMIUM

A HAFTÁRA ÁLDÁSOK

A haftára felolvasása előtt és utána mondandó áldások.

A haftára előtt.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki kiválasztotta az üdvöt hirdető prófétákat és kedvet talált szavaikban, melyeket igaz meggyőződésben hirdettek.
Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, aki kedvet talál a tanban, Mózes szolgáján, Izráel népén és az igazság és jámborság prófétáiban.

A haftára után.

Dícsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, örökkévalóság kősziklája, ki igazságos minden nemzedék iránt, hűséges Isten, ki szól és cselekszik, igét mond és megvalósítja azt; kinek minden igéje igaz való.
Bizodalmunk Benned és szent igédben erős, mivel egy azok közül üresen vissza nem kerül, mert Te hűséges és irgalmas Király vagy; dícsértessél Örökkévaló Hatalmas Isten, aki hűséges minden szavában.
Gyakorolj kegyelmet Cijónnal, mert az életünk otthona, s a szomorú lelkűnek szerezz segítséget mielőbb a mi napjainkban; dícsértessél Örökkévaló, ki megörvendezteti Cijónt fiaival.
Örvendeztess meg minket Örökkévaló Istenünk szolgád Élijáhu próféta által és Dávid fölkented uralmával, jöjjön mielőbb, hogy fölujjongjon szívünk, trónján ne üljön többé idegen és ne bitorolják többé mások dicsőségét, mivel szent Nevedre esküdtél, hogy nem alszik ki mécsvilága soha;

dícsértessél Örökkévaló, Dávid védőpajzsa.
A Tóráért, az istenszolgálatért, a prófétákért, ezen szombatnapért, miket nekünk adtál Örökkévaló Istenünk szentségül, díszül, dicsőségül, mindezért hálát mondunk Neked Örökkévaló Istenünk és áldunk Téged, legyen áldva a Neved minden élő ajkán, mindörökig; dícsértessél Örökkévaló, ki megszentelted a Szombatot.
A haftára (szószerint: „befejezés") felolvasás a prófétai könyvekből közvetlenül a tórafelolvasás után. Már jóval a második szentély pusztulása előtt kifejlődött az a szokás, hogy szombatokon, böjt- és ünnepnapokon a tórafelolvasást befejezték az Első próféták (Józsua, Birák, Sámuel I. és II., Királyok I. és II. könyvei) vagy az Utolsó próféták (Jesája, Jeremiás, Ezekiél, a Tizenkét „kis" próféta könyve) valamely részletének felolvasásával. Nincsen történeti adatunk a prófétai olvasmányok bevezetésének időpontjáról.
Egy középkori író (a 14. századbeli Abudarham) azt hiszi, hogy Antiochus Epiphanes (168 ante) halálbüntetés terhe mellett megtiltotta a Tóra felolvasását. Az írástudók ezért megállapítottak egy-egy prófétai szövegrészt, amely a tóraszakasznak némileg megfelelt, hogy azt felolvassák. De bármi volt is a haftára-olvasás eredete, van bizonyos hasonlatosság, formai vagy tartalmi szempontból a Tóra hetiszakasza és a hozzátartozó haftára között. És ha nincs is az egész haftárának mindíg szoros összefüggése a Tóra hetiszakaszával, kiegészíti a tanítását, amennyiben az imádkozóval a vigasz és a remény megnyilatkozását közli.

I. Debárim haftárája.
Jesája I,1–27.

Jesája, Ámóc fia Jeruzsálemben született. Valószínűleg előkelő családból származott. A hagyomány szerint unokaöccse volt Ámácjának, Júda királyának. A királyi udvarban is nagy tekintélynek örvendett, amint azt könyvéből is láthatjuk. Prófétai működése kb. négy évtizedet ölel fel (740–700 ante). Júda királyságának legmozgalmasabb és legválságosabb évtizedei ezek. Ebben a korszakban éri el Asszíria hatalmának tetőfokát. Egymás után hódítja meg a szomszédos államokat: Szíria 732-ben kerül teljesen Asszíria fennhatósága alá, 721-ben pedig Izráel, – Júda testvérállama – jut hasonló sorsra. Két évtized múlva, 702 körül Júdát is csak isteni csoda mentette meg az elpusztulástól.
Izráel királyságának pusztulása után Júda lett az istenhit egyetlen képviselője és letéteményese; ennek a kicsiny államnak, illetve lakosainak sorsától függött az Egyisten eszméjének fennmaradása. A bel- és külpolitikai zavaroknak, a szellemi vajúdásnak ebben a korszakában hirdette Jesája a zsidó nép előtt Isten szentségét, mindenhatóságát és uralmát. („Szent, szent, szent az Örökkévaló, a Seregek Ura, az egész föld telve van fenségével"). Szenvedélyes hévvel törekedett népe szívébe átültetni Istenbe és a Gondviselésbe vetett hitét és a történelem válságait az isteni vezetés és igazságszolgáltatás megvilágításában tárta eléjük. Igyekezete éles ellentétbe hozta őt a háborús párttal. Egész életén át engesztelhetetlen ellenfele maradt a felületes „hazafiaknak" és az opportunista politikusoknak. A hagyomány szerint a pogány reakció idején, Menasse király uralkodása alatt mártír-halált halt. Halálával egyébként egy pszeudepigráf munka, „Jesája mártiriuma" foglalkozik.
Jesája próféta egyaránt nagy gondolataiban és cselekedeteiben. A legmélyebb vallási élményeit párját ritkító ember- és tárgyismerettel egyesítette. Stílusában is visszatükröződik fejedelmi egyénisége. Szavai telve vannak erővel és pátosszal; a magasztos stílus mestereként emelkedik ki a világirodalomban. Erkölcsi szenvedélye a világ egyik legnagyobb szónokává teszi.
Debárim szidrája mindíg a *Tisa-beáb*-ot, Áb hó 9-ikét megelőző szombaton kerül felolvasásra. Áb hó 9-ikén pusztult el az első szentély 586-ban i. e. és a Második Templomot is ezen a napon gyujtatta fel Titus 70-ben. Ez a haftára utolsó a „Három feddő haftára" között, amelyeket az Áb hó 9-ike előtt levő szombatokon olvasnak fel zsinagógáinkban. A haftára első szava alapján a Debárim szombatját שבת חזון-nak nevezik. Hagyományos szokás, hogy ezt a haftárát a Siralmak könyvének

dallamára olvassák. Ez a találó szokás talán ősidőkre nyúlik vissza. Aki bevezette, mindenesetre helyes történeti érzékkel rendelkezett, hiszen ez a fejezet, amint látni fogjuk, az asszír uralkodó, Szanhérib támadásával van kapcsolatban, aki 702 körül Júdát is majdnem Izráel sorsára juttatta. Az אי׳כה szóval kezdődik a Siralmak könyve (hasonlóképpen a II. és a IV. fejezete is); ennek alapján az egész gyüjteményt ezzel a szóval jelölik meg. Egyesek összefüggést kerestek a Siralmak könyve és a Debárim szidrája, illetve a hozzáfűződő haftára között. Az אי׳כה szó előfordul ugyanis mind a kettőben: szidránk 12. versében אי׳כה אשא לבדי és a haftára 21. versében: אי׳כה היתה לזונה.

Jesája I. A nagy vádbeszéd.

Noha az első fejezet nem a legrégibb Jesája próféciái között, mégis nagyon alkalmas a könyv bevezetéséül, mert kiemeli Jesája tanításának alapvető jellegét. Valószínű időpontja Szanhérib említett hadjárata 702 körül, midőn az asszírok megtámadták Júda királyságát és ostromolni kezdték Jeruzsálemet. Szanhérib egyik feliratában maga is elbeszéli Jeruzsálem ostromát. Júdát majdnem úgy elpusztította, mint elődei Izráelt. Csupán a főváros maradt meg a zsidó uralkodó kezében, de arra is ráillett nagyon a próféta szava: „És egyedül maradt Cijón leánya, mint egy sátor a szőllőkertben, mint egy hálókunyhó a dinnyeföldön” (I,8). Szanhérib azt állítja, hogy úgy körülzárta Hizkijáhút, Júda királyát Jeruzsálemben, „mint egy madarat a kalitkában”.

Jesája 1,1

látomása. Héberül: חזון, amit a próféta lelki szemével lát; itt általában látomást, prófétai megnyilatkozást jelent.
Ámóc. Ámosz próféta nevének eltérő alakja.
és Jeruzsálem. Vagy: és különösen Jeruzsálem.
Ez a vers nem Jesája egész könyvének bevezetése, hanem csak a beszédek első sorozatának (I–XII), amelyek közül egyik sem szól *idegen* nemzeteknek.
Uzzijáhú… Hizkijáhú. Uzzijáhú uralkodása alatt a birodalom virágzó időket élt át, de gyenge utódai alatt a gazdagság növekedésével együttjáró bajok szembetűnők lettek. Jesája megtérést és hitet prédikált és szigorúan követelte az igazán vallásos élet erkölcsösségét.

Jesája 1,2

Az Örökkévaló panasza népe ellen. Ő Izráel atyja volt, de Izráel tudatlannak, engedetlennek és hálátlannak mutatkozott Vele szemben.

Jesája 1,2

Hallgassatok egek és figyelmezz föld. Minden teremtmény hallja és borzadjon Izráel természetellenes magaviselete miatt; lásd még Deut. XXX,19; XXXII,1; Mika VI,1. „A próféták költői kitöréseikben nemcsak megszemélyesítik a természetet, hanem felruházzák azzal a képességgel, hogy különbséget tegyen erkölcsi szempontból” (Steinthal).

Jesája 1,3

a barom… a szamár. A hálátlanság az állatok színvonala alá süllyeszti Izráelt.
nem ismer Engem. Nem akar ismerni (Rási). Hóséa is abban látja minden erkölcsi baj forrását, hogy „nem ismerik az Örökkévalót”. Felsőbb- és alsóbbrendűekben hiányzik a szellemi adományok természetének és fontosságának ismerete, amelyekkel Isten megajándékozta Izráelt.
nem gondol Reám. Azaz, nem törekszik arra, hogy megismerjen.
„Ismerd meg tenmagadat”, erkölcsi kötelezettség épúgy a nemzetek mint az egyének számára. A zsidó csakis szellemi kincsestára és multja által ismerheti meg önmagát; a mai zsidóknak legnagyobb része nem ismeri hitének ideáljait, Szentírását, szent nyelvét és Izráel történetét. Az önismeretnek ez a hiánya minden időben a legnagyobb hálátlanság Isteni Atyja iránt.

Jesája 1,4

A próféta beszél. Az állam teste gyökeréig beteg. De ha Isten nem könyörül, pusztulásunk olyan lesz, mint Szodomáé és Gomoráé.

Jesája 1,4

vétkező nemzet. Ti, akik arra voltatok kijelölve, hogy „szent nemzet” legyetek.
gonoszok ivadéka. Gonosztevőkből álló nemzedék.
elvetemült. Hasonló értelme van máshol is (Deut. IV,16; XXXI,29; Jes. XI,9; LXV,25) ennek az igealaknak.
káromolták. Szidalmazták.
Izráel Szentjét. Az Istennek ez az elnevezése jellemző Jesájára; 39-szer fordul elő ebben a könyvben és csak ötször a Szentírás többi részében. A szentség lényeges jelzője Istennek, jelenti megközelíthetetlen magasságát, undorodását mindentől, ami hamis, tisztátalan vagy bűnös és örök igazságosságát; lásd Exod. 509–510. l.
eltántorultak Tőle. Bálványimádásba süllyedtek; Ezek. XIV,3.

Jesája 1,5

Hol érjen még benneteket csapás. Vagy: „Miért sujtassatok még”.

Jesája 1,7

Országotok. A szónoki képet most megmagyarázza részletesen. A fékezhetetlen asszir katonaság leírhatatlan pusztítást végzett az országban.
városaitok. Szanhérib, az ismert asszír uralkodó, dicsekvő feliratában azt állítja, hogy 46 várost foglalt el Júdában.
szemetek láttára. Szószerint: „előttetek”. És ti nem voltatok képesek megakadályozni.
idegenek. Természetesen ellenséges idegenek.
martalócok. A héber szövegben ez nincs meg. Az összefüggés alapján az „idegen” szó helyes kiegészítője.

Jesája 1,8

egyedül maradt. Elhagyatva és segítség nélkül az ország elpusztítása következtében.
Cijón leánya. A főváros megmaradt, de milyen rettenetes állapotban. A héberben az országok és a városok meg vannak személyesítve.
sátor… hálókunyhó. Az elhagyatottság képe. Az éjjeli őrnek szegényes hajléka. Azt is jelentheti, hogy miként az éjjeli őr kalibája az egyedüli épület a szőlőben vagy a dinnyeföldön, olyan most Jeruzsálem is, amely még tartja magát, miután Júda többi városai az asszírok kezére kerültek.
temetőváros. Az Imit régi fordítása: „ostromlott város”. A próféta ismerte az egyiptomi nekropolisokat. A נצר gyök előfordul hasonló értelemben Jes. LXV,4-ben, ahol קברים párhuzamban áll נצורים szóval. V. ö. még Jes. XIV,19: השלכת מקברך כנצר נתעב = „ki lettél dobva sírodból mint útált hulla”. A temetőváros az elhagyottság legszemléltetőbb képe. Az „ostromlott” város nem *elhagyatott,* mert a lakosság és a védősereg benne van, az ostromló sereg pedig körülötte. Ha elhagyatott volna, akkor nem ostromolnák, hanem megszállanák.

Jesája 1,9

a Seregek Ura. Istennek ünnepélyes címe, jelzi mindent átölelő hatalmát és uralmát a természet minden ereje és az emberek minden hatalma fölött.
hagyott volna nekünk. Kegyességből és könyörületességből és nem az ő igazságossága által (Rási).
csekély. Héberül: כמעט. Rási úgy fogta fel, hogy ez a szó a mondat második feléhez tartozik (היינו כסדום כמעט): Egy csekélység és olyanok lennénk mint Szodoma, Gomorához hasonlítanánk, amelyek teljesen elpusztultak, mivel nem volt bennük egy jámbor kisebbség sem; Gen. XVIII,24 s köv.

Jesája 1,10

Isten hű szolgálata: engedelmeskedés az erkölcsi törvénynek, ez előfeltétele minden istentiszteletnek.

Jesája 1,10

Szodoma fejedelmei…, Gomora népe. Így emeli ki gonoszságukat és elfogultságukat. Nem hiába jutottak majdnem e városok sorsára. A fejedelem is, a nép is Szodoma és Gomora lakóinak

életmódját követték. Figyelemre méltó, hogy az udvari ember és arisztokrata Jesája a vezetőket korholja a nemzet romlása miatt (Marti).
Szodoma fejedelmei. Szószerint: Szodoma bírái. Az arab „kádi” „bíró” főnevet hozzák újabban a קצין szóval összefüggésbe. A *„nun”* betű eszerint nem tartozik a tőhöz. A *„kádi”* arab szóban a „d” betű megfelel a héber *„cade”*-nak.

Jesája 1,11
Mi szükségem. Senki sem tudta jobban, mint a próféták, hogy az istentisztelet szertartása éleszti és kifejezésre juttatja az igazi vallásosságot. De halhatatlan érdemük annak a hangsúlyozása, hogy „Szodoma fejedelmeinek” áldozása sértés Isten ellen; v. ö. Péld. XXI,27. Ez az egész rész nem az áldozásokat magukat ítéli el, hanem azoknak a képmutatását, akik az áldozatokat bemutatják, miközben kezük vérrel van bemocskolva. „Az áldozatokat azért parancsoltam, hogy gondoljatok Reám és tartózkodjatok a bűnöktől; és ha bűnt követtek el, hogy valljátok be az áldozat bemutatásával és bánjátok meg gonosz cselekedeteiteket. Ha ezt teszitek, kellemes illatú lesz számomra, de úgy amint most van, megvetem” (Kimchi). Lásd Lev. 44–46. l.

Jesája 1,13
álságos lisztáldozatot. Hamis áldozatok.
a tömjénezés undorító Nekem. Az Imit régi fordítása: „utálatos füstölgés az nekem”.
ünnepi gyülekezet. V. ö. Lev. XXIII,4.
nem bírom. Nem tűrhetem.

Jesája 1,15
Ha kiterjesztitek kezeiteket. Imára. Imádság és az ünnepek megtartása kedves Isten előtt, de nem az olyan emberek részéről, akiknek keze vértől fertőzött a kegyetlen gonoszságok által, amelyeket elkövettek vagy eltűrtek az ártatlanok és gyámoltalanok ellen. W. H. Green helyesen figyelmeztet arra, hogy semmi sincs távolabb az igazságtól, mint azt hinni, hogy a próféták valamiféle konfucianizmust hirdettek, vagyis polgári becsületességet vallás és imádság nélkül.

Jesája 1,16
Isten legfontosabb kívánsága: megbánás, becsületesség, jótékonyság.

Jesája 1,16
Előbb. Ezt a szót csak az összefüggés alapján tesszük a „mosakodjatok” szó elé, amellyel a mondat kezdődik.
tisztuljatok meg. Tisztítsátok meg szíveteket.

Jesája 1,17
Tanuljatok meg jót cselekedni. A jótékonyságot meg kell tanulni ismételt cselekedettel. Sokáig tartott, amíg rájöttek, hogy a „filantrópia”, az emberszeretet gyakorlása, a szegények gondozása külön tudomány, amelyre szakszerűen elő kell készíteni azokat, akik alaposan akarnak azzal foglalkozni. Sokan összekapcsolják ezt: *tanuljatok meg jót cselekedni* az előző vers szavaival: *hagyjátok abba a gonosztetteket.* A rosszaság elhagyását követniök kell a jótékonyság cselekedeteinek.
Törekedjetek a jogosságra. Szociális igazságra, ami minden egyén számára biztosítja személyes jogait.
támogassátok útján az elnyomottat. Vagy: „igazítsátok útba az erőszakot” (Az Imit régi fordítása). A חמוץ főnévnek megfelelő ige a Zsoltárokban fordul elő (LXXI,4). Ha „elnyomottat” fordítunk, akkor a *„chámúc”* olvasat helyénvalóbb lenne.
karoljátok fel. Az Imit régi fordítása: „vigyétek”. Szószerint: „pörlekedjetek”; ne riadjatok vissza a pörlekedéstől sem, ha arról van szó, hogy az özvegy, árva vagy az elnyomott igazáért kell küzdenetek.

Jesája 1,18
A megbocsátás felajánlása a bűnbánónak, de fenyegetés az elpusztulással, ha folytatják lázadásukat.

A nép elé bocsátják a választást: engedelmesség és jólét vagy engedetlenség és pusztulás.

Jesája 1,18

Rajta hát. Vagy szószerint: „Jertek csak” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 1,20

kard által fogtok pusztulni. „Célzás az asszír katonaság vérengzésére” (Cheyne).

Jesája 1,21

Gyászének Jeruzsálem hanyatlásáról.

Jesája 1,21

becstelen nővé. Hűtlen a becstelen nő; hűtlen a bálványimádás által és igazságtalanságai miatt Izráel hitvestársával, Istennel szemben; lásd Num. 371–373. l.
a hűséges város. A város, amely egykor hűséges volt Isteni férjéhez.
jog… igazság. „Az igazság *(cedek)* a helyes cselekedet alapelve az egyén és a közösség számára; jog *(mispát)* ennek az elvnek megtestesítése bírói ítéletekben és szokásokban” (Skinner).
lakozott. Lásd II. Krón. XIX,5–6.
gyilkosok. A törvények ellen vétők.

Jesája 1,22

salak… elegyített. A szószerinti jelentésen kívül ez azt is jelenti, hogy a vezető osztályok erkölcsi színvonala lesüllyedt.

Jesája 1,23

pártütők. Törvényszegők.

Jesája 1,24

Ha a megátalkodott fejedelmek részéről nincs semmi jele a megbánásnak, csak egy eszköz van a jobb állapotok megteremtésére – a Végítélet. Az ilyen fejedelmek megbüntetésével Isten megvédelmezi becsületét és sietteti Cijón helyreállítását (Dillmann).

Jesája 1,24

Izráel oltalmazója. Az Imit régi fordítása: „Izráel hatalmasa”.
elégtételt szerzek Magamnak ellenségeimtől: Az Imit régi fordítása: „majd vigasztalódom elleneimen”.

Jesája 1,25

Izráel szellemi jövője.

Jesája 1,25

kinyujtom kezemet tereád. Csapást csapás után fogok reád mérni, míg a bűnösök el nem pusztulnak és a nemzet meg nem tisztul (Rási, Málbim).
megtisztítom… ércedet. Az Imit régi fordítása: „kiolvasztom, mint lúggal salakodat”.
erős tisztítószerrel. A megfelelő בר főnév, esetleg a בורית-nak rövidített alakja (Jer. II,22; Maleáki III,2; l. még Jób IX,30).
kiolvasztott nemtelen fémedet. Szószerint: „ónodat” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 1,26

mint előbb. Midőn Dávid volt a király; v. ö. Jer. II,1: „Megemlékszem neked ifjúságod szeretetéről”; Num. 451–452. l.

Jesája 1,27

jog által. A nép, különösen az új bírák igazságossága által.
megtérői. Azok Cijónban, akik visszatérnek Istenhez (Rási); vagy azok, akik visszajönnek a számkivetésből. Cijón és gyermekei megváltatnak az igazság és igazságosság által, amely az újjáéledt népet át fogja hatni.
Jesájá sohasem vesztette el a reményt, hogy a népnek egy része, az igazságos maradék, megbánást

mutat. Ez a megszentelt kisebbség túl fogja élni az ítéletet, amely Izráelt sujtja és magva lesz egy szent, elpusztíthatatlan, örök népnek. „És ha még megmarad benne egy tizedrész és az is újra pusztulásra lesz, mégis mint a tölgyfa és a nyárfa, melynek megdőlte után is megmarad törzse, így az ő törzse is szentség magvának megmarad” (Jes. VI,13; Exod. 513. l.).

II. Váethchannán.
Jesája XL,1–26.

Ennek a szombatnak prófétai olvasmánya az első a hét vigasztaló haftára között, amelyek Áb hónap 9-ének böjtjét követik. Ezek a bátorítás magasztos izenetét tartalmazzák, amely támogatta és erősítette Izráelt a kegyetlenségek és üldözések ideje alatt századokon keresztül.
Ezzel a fejezettel kezdődik a „megváltott Cijón rapszódiája”, aminek Jesája könyvének második fele nevezhető. A történelmi helyzet megértéséhez szükséges emlékezetünkbe idézni, hogy a babilóniak 586-ban elfoglalták Jeruzsálemet, elpusztították Júda királyságát és lakosságának nagyobb részét elhurcolták az Eufrátesz partjaira. Számkivetésük 47 évig tartott, ezután maga Babilón is, „a világ királynője” elbukott Cyrusnak, a perzsa birodalom megalapítójának keze által. Nagy volt az izgalom egyaránt Babilón leigázott népe és a zsidó számkivetettek között. „Elnyomójuk és leigázójuk ellen Isten ellenállhatatlan kardjának felemelkedését látták ebben a perzsa fejedelemben, aki előtt gyűlöletes volt Babilónia bálványimádása, aki győzelmes hadvezér, bölcs és igazságos államférfiú volt, részvéttel volt a babilóniai foglyok és áldozatok iránt és kész volt visszaküldeni Júda számkivetettjeit saját országukba” (Matthew Arnold); lásd Gen. 436. l.
Ebben a magasztos órában hallották Isten prófétájának szavát, amellyel vigasztalta Izráelt és hirdette Cijón visszaállítását.

Jesája XL.

Jesája 40,1
Az isteni megbocsátás hirdetése.

Jesája 40,1
Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet. Ez nem azt jelenti: „Vigasztalódjál, ó népem”, hanem azt, hogy a prófétáknak vagy mindenkinek, aki szereti Jeruzsálemet, kötelessége vigasztalni Izráelt. Steinthal szerint ez felelet lehet Jeremiás felkiáltására: אין לה מנחם (Siralmak I,2), „nincs vigasztalója”. A Tárgum így írja körül ezt a kitételt: „Próféták tartsatok népemnek vigasztaló beszédeket”. A haftára első héber szava után a *Tisa beáb* után következő szombatot נחמו עבת-nak nevezik.

Jesája 40,2
Szívéhez szóljatok. Az Imit régi fordítása: „Beszéljetek szívére”.
Jeruzsálem. Itt egész Izráel szimboluma.
nehéz szolgálata. A büntetés ideje; az Imit régi fordítása „a szolgálat ideje”; hasonló értelme van még e szónak: Jób. VII,1; X,17.
le van róva. A megfelelő héber ige szokott értelme „akarni”, de itt és a Biblia néhány más helyén (Lev. XXVI,34.43; II. Krón. XXXVI,21) „leróni” értelme van.
kétszeresét. „A prófétának ezek a szavai olyanok, mint lágy szellő a lázas homlokra” (Graetz). „A héber nyelv és szellem legnagyobb tökéletességében nyilatkozik meg Jesája könyvében” (Matthew Arnold).

Jesája 40,3
A próféta hallja az égi hangot, amely bejelenti, hogy Izráel megszabadulása a számkivetésből közeledik. Az égi heroldok elsejének izenete így szól: „Egyengessétek Isten útját”. A visszatérést a

rabságból isteni győzelmi menetnek tekintik.

Jesája 40,3

Egy hang kiált. Az Imit régi fordítása: „Egy szólónak hangja”. Egy égi hang szól, hogy égi erők készítsenek utat a sivatagon keresztül a számkivetésből visszatérő Izráel számára, akiknek Isten a vezérük. Régebben így is fordították: „Egy hang kiált a sivatagban”, de ennek nincs sok valószínűsége, mert a „sivatag” szó a „vadon” ערבה szónak a párhuzamaja.
Egyengessétek. Keleten ma is megvan az a szokás, hogy királyi bevonulás alkalmából rendbe hozzák az utakat.
a sivatagban. A legrövidebb út Babilonból Júdeába csaknem végig sivatagon vezet keresztül.

Jesája 40,4

Minden… síkká. Az Imit régi fordítása: „Minden völgy emelkedjék és minden hegy és domb alacsonyodjanak; legyen mi görbe rónává és a hegyhátak síksággá”. Hárítsanak el minden akadályt, hogy símává és könnyűvé tegyék a visszatérő számkivetettek útját.
a szakadékos. A רכס ige azt jelenti: hurkolni, kötni: Exod. XXVIII,28; XXXIX,21; talán „csomózottat” jelent (l. még Zsolt. XXXI,21).

Jesája 40,5

az Örökkévalónak glóriája. Izráel felszabadításáról beszélni fog a világ és ez ismét az isteni eszme elismeréséhez fog vezetni az emberek között.

Jesája 40,6

A második herold: Minden földi hatalom mulandó, Izráel elnyomói el fognak pusztulni; csak az Isten szava örök.

Jesája 40,7

az Örökkévaló lehellete. Talán a sirokkóra céloz, mert ez a forró szél gyakran elhervasztja a tavaszi növényzetet Palesztinában.
a nép. Itt ugyanazt jelenti, mint *minden test,* itt különösen Izráel ellenségeire gondol, akik elszáradnak, mint a fű.

Jesája 40,8

Istenünk igéje. Isten megváltoztathatatlan céljai, amint azt Izráel prófétái közlik Izráellel és az emberiséggel, „az egyetlen állandó tényező az emberiség történetében” (Skinner).
örökre fennmarad. Az emberi tervek és cselekedetek dicsősége mulandó, mint a mező virága. Egyedül csak az Isten szava marad fenn győzelmes teljesedésében.

Jesája 40,9

A harmadik herold: „Isten jön és visszahozza népét Cijónba”.

Jesája 40,9

Magas hegyre. Hogy a jó hírt messziről hallják.
ne félj. Hogy szégyent vallasz, mert nem következik be a hirdetett esemény. Vagy: ne félj a babilóniai hatóságoktól, akik már csak névleges uralkodók Jeruzsálemben (Krauss).

Jesája 40,10

az Ő erejével jön. Az Imit régi fordítása: „mint hatalmas jön”; a régi fordítások (LXX, Tárgum, Vulgata): *„bechózeq”*-ot („erővel”) olvasnak.
karja. Hatalma.
jutalmazása. Valószínűleg maguk a számkivetettek, akiket pogány nemzetektől visszaszerzett zsákmánynak tekinthetünk (Skinner).

Jesája 40,11

Mint a pásztor. A Mindenható Isten úgy jelenik meg a visszatérő számkivetettek előtt, mint a végtelen jóság Istene a gyengék és gyámoltalanok számára.
nyáját. Úgy gondozza Isten népét.

az anyaállatokat. Az Imit régi fordítása: „a szoptatósakat”.

Jesája 40,12

Isten végtelen bölcsességét és hatalmát bizonyítja a világ teremtése és kormányzása. És mégis vannak olyan gyenge hitűek, akik nem bíznak Izráel megszabadításának lehetőségében.

Jesája 40,12

tenyerével. L. még I. Kir. XX,10; Ezek. XIII,19.
megméri. Milyen végtelen Lénynek kell annak lennie, aki tenyerében tarthatja a világegyetem összes vizeit!
három ujjával összefogja. Az Imit régi fordítása: „foglalta mércébe”. Egyesek szerint a *sális* az *éfa* egy harmad része, mint a *„szea”;* mások szerint az utóbbinak a harmad része. (L. még Zsolt. LXXX,6).

Jesája 40,13

irányította. Vagy: megbecsülte, meg tudta mérni. Az előbbi versben „kiszabja” értelmet adtuk ugyanennek az igének.
Örökkévaló szellemét. Az isteni értelmet. Ezek szónoki kérdések; a felelet erre és a következő versekre csak ez lehet: Senki.

Jesája 40,14

a helyes irányba. Az Imit régi fordítása: „a jog ösvényére”. „A teremtés rendjének fogalma csaknem oly szilárd volt a hébereknél, mint a görögöknél” (Cheyne).

Jesája 40,15

Ime. Miután rámutatott a próféta Isten végtelen bölcsességére és hatalmára a természetben, most folytatja ennek kimutatását a történelemben.
hatalmas nemzetek. Szószerint: „nemzetek”.
csepp. A megfelelő héber főnév csak itt fordul elő ilyen értelemben.
a vödör szélén. Az Imit régi fordítása szószerint veszi: „a vederből”. Egy ilyen csöpp észrevétlenül visszahullhat a kútba vagy a földre; ilyen jelentéktelen az emberiség összehasonlítva a mindenség Teremtőjével.
törmelék. Vagy néhány porszem a mérlegen, ami nem okoz semmi különbséget a súlyban. A megfelelő héber főnév csak itt fordul elő ebben az értelemben.
szétszórja. Vagy: „fölemeli”.

Jesája 40,16

oltári tüzelőnek. Szószerint: „tüzelésre” (Az Imit régi fordítása). Libánon erdeiben nincs elég fa áldozásra összehasonlítva Isten nagyságával.
oltári áldozatnak. Szószerint: „égőáldozatra” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 40,18

Milyen képtelenség tehát Istent ember alkotta bálvánnyal ábrázolni! Őrültség az ilyen istentisztelet.

Jesája 40,19

az ötvözőnek ezüstlánca ékesít. Az Imit régi fordítása: „ezüstláncokat olvaszt reá”.
ékesít. Ezt az igét az összefüggés alapján toldjuk be. A héber szövegben hiányzik.

Jesája 40,20

Vagy pedig… választ. Az Imit régi fordítása: „Aki ily adományra szegény, fát választ, amely nem rothad”.
fát. Lásd Jes. XLIV,12–17-ben a hasonló ellentétet a drága és az olcsó bálvány között és nevetséget keltő leírását a bálványgyártás triviális részleteinek.

Jesája 40,21

A természet teremtője egyúttal az emberiség uralkodója.

Jesája 40,21

Talán… alapjairól? Az Imit régi fordítása: „Nem tudjátok-e, nem hallottátok-e, nem mondatott-e meg nektek kezdettől fogva, nem értettétek-e meg a föld alapjait?” A logika alapján is rájöhettetek volna, a tanítóitok is arra neveltek benneteket, az ősrégi hagyomány is azt tanítja, hogy Isten a mindenség Ura (Mecúdáth Dávid).

Jesája 40,22

olyanok előtte. Az összefüggés alapján iktatjuk közbe e szavakat, amelyek a héber szövegben hiányzanak.

Jesája 40,23

uralkodókat semmivé tesz. A próféta Isten végtelen hatalmát és bölcsességét az emberiség eseményeivel világítja meg. Média királyának és Croesusnak, Lydia királyának bukása Cyrus előtt még élénk emlékezetében van a számkivetetteknek (Whithouse).
bíráit. Jesájánál a héber szó a *bírák* számára *(sófetim)* sokat megőrzött eredeti jelentéséből, lásd a főniciai *„szuffetesz”,* „uralkodók”.

Jesája 40,24

elszáradnak. Olyan gyenge és mulandó a földi hatalom és fény.

Jesája 40,26

Emeljétek a magasba szemeteket. „Nézd az égitesteket és gondold meg, hogy ezek teremtett tárgyak. Teremtőjük Isten, aki vizsgálja őket és ismeri mindegyiknek nevét és természetét” (Kimchi).
ezeket. A csillagokat.
seregeiket. A csillagok seregeit.
az Ő hatalmának… egyetlen egy sem. Az Imit régi fordítása: „a nagy hatalmú és szilárd erejű előtt egy sem hiányzik”.
el nem maradhat. Mindegyik csillag engedelmeskedik az isteni szólításnak.
A következő versek (27–31) ennek a gondolatnak kifejtését tartalmazzák: „Ha ilyen Izráel Istene, hogyan gondolhatják a számkivetettek, hogy Előtte közömbös az ő sorsuk. Az Örök Isten mindenható és szándéka ki nem kutatható. Akik bíznak Benne, megtalálják Benne az élet és energia kimeríthetetlen forrását”.

H. Jesája második részének szerzősége.XL–LXVI. fejezet.

Ezek a fejezetek lényegesen eltérnek az előző rész (I–XXXIX.) fejezeteitől. Amazokban a próféta Júda független államához szól, ezekben a Babilóniában számkivetett zsidókhoz intézi szavait, akiknek a templomát lerombolták, szent városuk, Jeruzsálem elpusztult és romokban hever, népe a száműzetésben fizikai és erkölcsi nyomorban szenved. Tehát kb. 150 évnyi időszak van a könyv két részében tükröződő politikai és társadalmi viszonyok között. Megállapítható továbbá, hogy a könyv első részében található beszédek kiemelkedő vonása az intelem és korholás: Izráel elpusztul, mert Isten ellen lázad; a második rész jellemző vonása a *vigasztalás,* Izráel már többet szenvedett bűnei miatt, mint amennyit megérdemelt.
Vajjon a könyv mindkét része egy kéz munkája-e, Jesájáé, Jeruzsálem nagy államférfi prófétájáé? Vagy talán a második rész egy ismeretlen babilóni prófétának a szellemi terméke, akinek névtelen írását később Jesája könyvéhez csatolták?
Ezt a kérdést szenvedély nélkül tárgyalhatjuk. Nem érint semmiféle dogmát, sem bármilyen vallási alapelvet a zsidóságban és nem befolyásolja a prófétai fejezetek vagy a zsidó nép helyzetének megértését.
A 19. század elejéig csaknem általános volt az a hit, hogy Jesája egész könyve egy szerző munkája. Már 200-ban ante mind a 66 fejezet Jesája egységes műveként szerepel. Ben Szira ugyanis, midőn áttekinti a bibliai kor hőseit és szellemi nagyságait, Jesájáról kiemeli (XLVIII,23–25), hogy a próféta beszédeiben megjósolja a nemzeti szerencsétlenséget és vigasztalást nyujtott testvéreinek

(וינחם אבלי ציון), akiknek később számkivetés lesz osztályrészük. Ezekben a fejezetekben, úgy gondolták, a prófétát megihlette az isteni szellem és felruházta azzal az adottsággal, hogy előre lássa a másfél évszázaddal utána bekövetkező eseményeket és beleélje magát a számkivetettek lelki világába. Itt tulajdonképen nem jóslásokról van szó, hanem politikai előrelátásról. Találkozunk egyébként ilyen jelenséggel könyvének első részében is. Így pld. előre megmondta az Északi Királyság bukását; és azt is olvastuk, hogy elkészített egy írásbeli feljegyzést az ő tanításáról más összefüggésben és elhelyezte lepecsételt okiratban a jövő számára. „Kösd be a bizonyságot, pecsételd le a tanítást tanítványaimban. Én meg várakozom az Örökkévalóra, aki elrejti arcát Jákób házától és remélek Benne" (Jes. VIII,16–17). Miért ne tudott volna behatolni az ő prófétái látása a későbbi jövőbe is, amely népére vár az elkövetkező nemzedékekben és elküldeni számkivetett testvéreinek a vigasz és remény üzenetét? Tekintetbe kell különben venni azt a tényt is, hogy Júda királysága éppen Jesája működése idején majdnem abba a helyzetbe került, amely 586-ban következett be. Szanhérib a többször említett feliratában a következőket írja: „Und Hazaquiahu von Juda, der sich meinem Joche nicht unterworfen hatte – 46 seiner festen ummauerten Städte und die kleinen Städte in ihrer Umgebung ohne Zahl belagerte ich durch den Sturm, über Bohlenbahnen und den Ansturm von Belagerungmaschinen… und ich eroberte sie. 200.150 Leute, gross und klein Männer und Weiber, Pferde, Maultiere, Esel, Kamele, Rinder und Kleinvieh ohne Zahl führte ich aus ihnen hinaus und rechnete (alles dieses) zur Beute." (Gressmann, Altorientalische Texte zum Alten Testament. Berlin und Leipzig, 1926. 353. old.)
Rájuk fért tehát a vigasztalás mindenképen, még az a próféta, aki régebben kemény feddő beszédekkel illette is népét, könnyen vigasztaló prófétává válhatott a rettenetes pusztítás láttán. Ahhoz sem kellett különösebben csapongó fantáziával rendelkeznie, hogy elképzelje magának Jeruzsálem elestét és a Szentély rombadőltét. Jesája fiatalabb kortársa, Mika próféta is megjövendöli ezt: „Fejei vesztegetésért ítélnek, papjai díjért tanítanak és prófétái pénzért jósolnak, de az Örökkévalóra támaszkodik, mondván: Nemde az Örökkévaló közepünkben van, nem jön ránk veszedelem! *Azért ti miattatok Cijón mezővé fog felszántatni és Jeruzsálem romhalmazzá lesz és a Háznak hegye erdős magaslatokká."* (III,11–12; l. még Jer. XXVI. fejezetét.)
A legnagyobb nehézséget talán az okozza, hogy a XLIV. fejezet utolsó és a XLV. fejezet első versében Cyrus nevét is megemlíti mint Isten „pásztorát" és „messiását". 537-ben valóban ő engedte meg a babilóniai fogságban sínylődő zsidóknak, hogy hazájukba visszatérhessenek. De ezt a nehézséget is kiküszöbölhetjük, ha arra gondolunk, hogy egy későbbi glosszátor, midőn a régi jesájai szöveget olvasta, ahol még nem volt Cyrus neve megemlítve, a lap szélére vagy a sorok közé írta ezt a nevet, azt akarván ezzel jelezni, hogy a régi próféta nyilvánvalóan csak erre a hatalmas és a zsidók iránt barátságos érzelmekkel viseltető uralkodóra gondolhatott. Egy később élt másoló pedig azt hihette, hogy a lap szélére vagy a sorok közé beírt név azért került oda, mert az elődje kifelejtette ezt az eredeti szövegből és rekonstruálni óhajtván a szöveget a megfelelő helyre beillesztette a neveket.
A XLIV,28. vers kérdéses kitétele úgy szólhatott eredetileg: האמר לו (vagyis a 26. versben említett עבדו-nak) és a לו-ból keletkezett az ismertetett módon a לכורש olvasat; a XLV,1-ben még egyszerűbb a betoldási lehetőség, mert למשיחו után, appositióként nagyon könnyen odailleszthető volt a לכורש szó. Mindenesetre feltűnő, hogy a Cyrus név mindössze ebben az egymásután következő két versben fordul elő és az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a פרס elnevezés, Perzsia neve nincs megemlítve Jesája második részében sem. Azokban a bibliai könyvekben (Ezékiel, Dániel, Eszter, Ezra-Nechemja, Krónikák könyvei), amelyek a perzsa korban, vagy ahhoz közelálló évtizedekben keletkeztek, természetszerűleg elég sokszor említik ezt a nevet. Különösen feltűnő ennek a névnek hiánya, ha feltételezik, hogy Cyrus neve az eredeti szövegben is szerepel. Vagy vele kapcsolatban vagy külön mégis módot találhatott volna a perzsa korhoz közelálló szerző, hogy megemlítse ezt a nagy szerepet játszó birodalmat. (Dr. Löwinger Sámuel.) Akik a Cyrus olvasatot eredetinek tartják és e fejezeteket mégis Jesajának tulajdonítják, arra gondolnak, hogy egy régebben uralkodott Cyrus nevű uralkodóra utal Jesája.
Nincs tehát semmi lehetetlenség abban, hogy a hagyományos feltevést nagyjában elfogadjuk. Ámbár aránylag elég kevesen ragaszkodtak a hagyományos értelmezéshez az újabb időben, mégis

akadtak kitűnő nemzsidó és zsidó védői a könyv második fele eredetiségének. Kiemeljük a XIX. században élt Luzzattót és a jeles bécsi kutatót, Kaminkát, aki nemrég jelentetett meg újabb tanulmányokat e tárgykörből.
Ma azért mégis a legtöbb tudós azt vallja, hogy a későbbi fejezetek szerzője nem azonos az I–XXXIX. fejezetek írójával. Ibn Ezra volt az első, aki felhívta erre a figyelmet. Rámutattak arra is többször, hogy sem Cyrus megjelenését, sem Izráel fogságát nem jövendöli meg bennük, hanem mindíg mint az olvasó előtt ismert tényeket adja elő. Azt is bizonyítékul hozzák fel, hogy a „Jesája" név nem fordul elő a második részben, sem bármelyféle személyes célzás, amely összefüggésbe hozná a szerzőt a régebbi prófétával. Jelentősnek tartották azt is, hogy a zsinagógában a nagy próféták sorrendje eredetileg ez volt: Jeremiás, Ezekiél, Jesája. Ebből azt következtették, hogy azok, akik felelősek ezért a régi sorrendért, tudták, hogy olyan elemek voltak Jesája könyvében, amelyek későbbiek, mint Ezekiél próféta. Ez okból, többek között, mai tudósok úgy beszélnek a XL–LXVI. fejezet szerzőjéről, mint második Jesájáról, másnéven: Deutero-Jesája vagy a Babilóni Jesája.
Jesája könyvének kettős szerzősége mellett felhozott érvek egyike sem magyarázza meg, hogy hogyan mehetett feledésbe annak a prófétának a neve, aki új életre keltette a zsidóságot a Szent Földön; és épp az a nép felejtette volna el, amely szeretettel ápolta a régebbi prófétákat, akik nem voltak velük közvetlen kapcsolatban (Kaminka). Azok sem erősítik meg ezt az újabb felfogást, akik a második Jesája munkáját a XL–LV. fejezetekre korlátozzák és a többi tizenegy fejezet szerzőségét átadják „Trito-Jesájá"-nak vagy felosztják másik két próféta, a „harmadik" és „negyedik Jesája" között. A bizonyítékok, amelyekre ezt a további eldarabolást alapítják, nagyon kétségesek. És irodalmi szemszögből is ellenkezik ez az eljárás, „a takarékosság törvényével" a természetben. A XL–LV. fejezetekben megőrzött beszédek a világ egyik legnagyobb írómesterét mutatják be és nem kevésbbé nagyszerűek a „Trito-Jesájá"-nak tulajdonított részek. Nagyszerűségben, a szellem érettségében és vallásos erőben olyan magasra emelkednek, hogy azt a jeruzsálemi Jesája sem múlja felül. Nem igen lehet abban hinni, hogy egyidejűleg élt két vagy három ilyen irodalmi és szellemi lángész (Wiener).
Még megjegyezzük, hogy a kritikusok nem tudtak megegyezni abban, hogy hol írták ezeket a próféciákat, az egyik Babilónia mellett foglal állást, mások Palesztinára, Egyiptomra vagy Phöniciára gondolnak.

III. Ékeb.
Jesája XLIX,14–LI,3.

Ez a második vigasztaló haftára. Ezeket a haftárákat elsősorban azért választották ki, hogy vigasztalást és reményt nyujtsanak az Áb hónap böjtjét követő hetekben. Azonkívül alapvető hasonlóság van a szidra és a haftára tanítása között. Az előbbi kiemeli Izráel nagyon fontos kötelességét, hogy fenntartsa szellemi egységét a kanaánita bálványimádással szemben. Ez pedig, felismerve, hogy az ember nemcsak kenyéren él és megértve az isteni szeretetet, ami még a fegyelmezésben is megnyilvánul, alkalmassá teszi Izráelt a szerepre, hogy „az Örökkévaló szolgája" legyen, úgy ahogy a próféta felfogta beszédeinek ebben és más részeiben.

Jesája XLIX.

14–21. Cijón kétségbeesése és vigasztalása.

A zsidó nép nagy része elvesztette reményét a nemzeti megújhodásban. Azt gondolták, hogy Izráel története végleg lezáródott.

Jesája 49,14

Cijón. Úgy állítja itt elénk, mint elhagyott feleséget, aki gyermekeit gyászolja. Kétségbeesik jövője miatt: „Az én Uram elfelejtett”.

Jesája 49,15

Igen, mindezek elfelejthetők. Szószerint: „Ezek is megfeledkeznek” (Az Imit régi fordítása). Egy anya könyörülete gyámoltalan gyermekei iránt is hiányozhat, de Isten jósága nem. Ez tartósabb, mint a legerősebb emberi érzelem.

Jesája 49,16

tenyerembe rajzoltam képed. Szószerint: „tenyereimre véstelek”. Merész költői képpel a próféta úgy állítja elénk Cijónt, mintha be volna rajzolva Isten kezébe, úgyhogy ő maga és leomlott falai mindíg emlékezetében vannak.

17–21. A gyermekek visszatérése.

Jesája 49,17

sietnek. A világ minden részéből, hogy visszatérjenek Cijón-anyához.
rombolóid és pusztítóid. Némelyek úgy magyarázzák, hogy ezek a szavak a babilóniaknak Palesztinában hagyott helyőrségeire vonatkoznak, akiket most távozásra kényszerítenek a hódító perzsák. Kimchi szerint az Izráelhez tartozó gonoszokra vonatkozik, akik okai voltak a nemzet pusztulásának. מהרסיך ומחריביך ממך יצאו. Így is fordítható: „rombolóid és pusztítóid közüled származnak”. Ebben az értelemben vált közmondásossá. Mennyi szomorú igazságot tartalmaz ez az egyszerű mondat? Bizony nagyon sokszor előfordult, hogy zsidó emberek gyűlölettel és ellenségességgel viseltettek a saját közösségük iránt. Az is gyakori eset volt, hogy egyes zsidó emberek akaratlanul is „rombolói és pusztítói” voltak saját népüknek, mert olyan bűnöket követtek el, amelyeket az egész zsidóság rovására írtak. Természetesen ez az értelmezés nem illik az összefüggésbe.

Jesája 49,18

valamennyien… eljöttek hozzád. Minden gyermeked, még „rombolóid” is; azaz, a gonoszok, akik eltávoztak tőled.
mint drága ékszert. Visszatérő gyermekeit a menyasszonyi díszhez hasonlítja, amely most Cijón számára az özvegység jelei helyébe lép.
az ő díszeit. Ezek a szavak sincsenek meg a héberben; az összefüggés alapján odaértendők.

Jesája 49,19

„Ellentétben a mostani elhagyatottságával Cijón letekint a sűrűn lakott városra, amelynek lakosai alig férnek el a szűk területen” (Skinner).

Jesája 49,19

szűk lesz néked. Nagyon kicsiny lesz területileg a visszatérő számkivetettek tömege számára.

Jesája 49,20

elhagyatottságod gyermekei. Akiktől megfosztattál (Kimchi); azaz, elveszett gyermekeid.
odébb egy lépéssel, hogy én is megtelepedhessek. Az Imit régi fordítása: „menj odébb, hogy ülhessek”.

Jesája 49,21

Ki szülte számomra ezeket. Alig hiheti, hogy ő az anyja mindezeknek a gyermekeknek, akik a Szentföldről távol születtek és nőttek föl.
számkivetett. Csak a régi lakosokra alkalmazható, átvitt értelemben Cijónra és általa Izráelre vonatkozik.

22–23. A számkivetettek visszatérése.

Jesája 49,22

lobogómat. Jelül, hogy megjelölje a helyet, ahol a nemzetek összegyüjtik a számkivetetteket, hogy visszatérjenek hazájukba.
és ők elhozzák. Önkéntes hódolás Isten előtt.
ölükben. Ahogy kis gyermekeket visznek óvatosan és gyengéden.

Jesája 49,23

gyermekápolóid. Őrzőid. A metafora jelentése, hogy idegen uralkodók fognak benneteket támogatni és a visszatérés királyi szentesítéssel fog megtörténni (Wiener).
nyelik. Az Imit régi fordítása: „nyalják”. Keleti metafora az útálatos megalázkodásra.

24–26. A nemzetek sorsa, akik ellenállnak Isten akaratának.

Jesája 49,24

elmenekülhet-e a győztes elől, akit foglyul ejtett. Kétségek merültek fel, hogy van-e lehetőség a menekülésre. A kétség talán jogos volt, hiszen a „tíz törzs” sem tért vissza a száműzetésből.
a győztes. A modern kommentátorok עריץ-ra javítják a צדיק szót, a következő vers alapján. Ez azonban fölösleges. A *„cáddik”* jelenti azt is, akinek a pörben igaza van; átvitt értelme: győztes.

Jesája 49,25

hatalmas vitéznek. Szószerint: „zsarnoknak” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 49,26

Én megetetem üldözőidet saját húsukkal. Egymást fogják ellenségeid véres harcokban felőrölni.
Jákóbnak hatalmas szirtje. Szószerint: „Jákób hatalmasa” (Az Imit régi fordítása).

Jesája L.

A számkivetettek elcsüggedésének másik oka a kétség volt: „Vajjon a régi viszony Isten és Izráel között érvényben van-e még? Vajjon Isten azzal, hogy számkivetette Izráelt, nem vált-e el tőle? A felelet ez: „Hol van anyátok *„get”*-je, „válólevele”, ami a válást véglegessé tenné? Ilyen nincs. Tehát Izráel még most is Isten népe és nincs akadálya a régi viszony helyreállításának.”

Jesája 50,1

válólevél. Ha nincs ilyen okirat, amely bizonyítaná a válást, szabad az út a kibéküléshez. (L. még Deut. XXIV,1.3; Jer. III,8).
amely bizonyítaná, hogy elküldtem őt. Szószerint: „mellyel elküldöttem” (Az Imit régi fordítása).
a hitelező, akinek eladtalak. Ahogy szegény szülők eladják gyermekeiket, hogy letörlesszék adósságaikat a kérlelhetetlen hitelezőknek és ezzel elvesztették a birtoklás és rendelkezés minden jogát fölöttük.
kerültetek rabságba. Szószerint: „eladattatok” (Az Imit régi fordítása). Isten egy időre büntetésül kiszolgáltatott benneteket ellenségeiteknek. Most elengedi ezt a büntetést és gyermekeivé fogad benneteket.

Jesája 50,2

Miért jöttem hát? A próféta visszautasítja az elcsüggedt és renyhe népnek gyáva feleletét a megváltás hírére.
ha nem követ senki. Szószerint: „és nincs férfiú”; az Imit régi fordítása: „és nem volt senki”.
rövidnek méritek karomat. Nem elég hosszú, hogy segíthessen? Nem elég nagy Isten hatalma, hogy megmentsen benneteket?
kiszárítom a tengert. Mint az Egyiptomból történt kivonuláskor.

Jesája 50,3

Az eget sötétségbe öltöztetem. Utalás Isten hatalmára a természetben, amint ez a nap- és holdfogyatkozásokban megnyilvánul (Ibn Ezra).

és gyászoló zsákruhába burkolom. Az Imit régi fordítása: „és zsákot teszek ruhájukká”.

Jesája 50,4

Ez egyike annak a négy részletnek Jesája második részében, ahol vagy leírja „az Úr szolgáját” vagy, mint itt, őt magát beszélteti. Ezek a részek különösen szépek és mélyen vallásosak, de magyarázatuk nagy nehézséggel jár. „Az Úr szolgája” az ideális Izráel, a megszentelt kisebbség, amely kész szenvedni és meghalni hitéért. Készek tűrni minden kegyetlenséget és üldözést azoktól a testvéreiktől, akik vakok és süketek a kor jeleivel és Isten céljainak megvalósításával szemben. Lásd még Jes. XLII,1–4; XLIX,1–6; LII,13–LIII. és a Zsoltárokban (XXII).

Jesája 50,4

rámbízta a tanítás nyelvét. Vagy: „a tanultak nyelvét adta nekem”; szabadabban fordítva: „ékesen szóló nyelvet adott nekem”.

fölüdíteni. A megfelelő héber igének csak itt van ez az értelme. A modernek más olvasatokat helyeznek előtérbe: להחיות לענות לרעותן stb.

hogy halljam amint a tanítás szól. Az Imit régi fordítása: „hogy hallgassak rá, mint a tanultak”. Korán felébresztik őt a látomások, és Istentől megnyeri a képességet, hogy megértse izenetüket és tanításukat.

Jesája 50,5

nem hátráltam meg. Nem ingadoztam a méltatlan és rossz bánásmód ellenére sem.

Jesája 50,6

Inkább odaadtam testemet a bántalmazóknak. Az „Isten szolgája” a szenvedéseket szívesen eltűri, mert tudja, hogy azok Isten fegyelmező eszközei.

Jesája 50,7

nem borultam szégyenbe. E nagy lelki probléma miatt: Miért kell az igaznak szenvednie? Miért engedi meg a mindenható Isten, hogy hűséges szolgái ennyit szenvedjenek?

azért… kovakő. Az Imit régi fordítása: „azért olyanná tettem arcomat, mint a kova”.

nem fogok szégyent vallani. A szolga törhetetlen hitének sok hasonló párhuzama van Jeremiás (XVII) és Jób könyvében és a Zsoltárokban (XXII).

Jesája 50,8

az én igazamat kivívja. Vagy: „győzelemre segít”. „Megmutatja, hogy igazam van azzal, hogy győzelemre segíti ügyemet.” Izráel hosszú ideig tartó küzdelmét a nemzetekkel és bálványimádásukkal úgy tünteti fel mint egy törvényszéki tárgyalást Isten ítélőszéke előtt (Davidson).

álljunk elő együtt. Vitatkozásban.

Jesája 50,9

ki ítélhet el engem? Ki bizonyíthatja, hogy nincs igazam?

Jesája 50,10

A bátorítás és figyelmeztetés üzenete.

Jesája 50,10

Köztetek. Az izraeliták egyetemessége általánosságban, megkülönböztetésül az Isten szolgájától és a jámbor kisebbségtől.

sötétségben. Csüggedésben vagy szomorúságban.

Jesája 50,11

járjatok tüzetek világosságában. „Tűz” és „lángnyilak” költői képek, jelentik az istentelenek szándékait az ideális Izráellel szemben. Gonosz mesterkedéseikkel önmaguknak ártanak. Zsolt.

VII,15.
Ha ezek a szavak *tűz, lángnyilak* a pogány szertartásokra vonatkoznak, lehetséges, hogy ez „célzás arra a különös, de hiteles tényre, hogy a pogány szertartás bizonyos formáiban a hívők a felizgatott állapot hatása alatt érzéketlenekké válnak a hőségnek az emberi testre gyakorolt rendes hatásával szemben. Ha ez így is van, a tűzön járók híres csodái semmiképpen sem teszik őket mentessé Isten megtorlásával szemben” (Elmslie).
szenvedésben fogtok elhanyatlani. Az Imit régi fordítása: „fájdalomra feküsztök le”.

Jesája LI.

Jesája 51,1
Összefoglalja a vigasztalás szavait. Mégegyszer megismétli az isteni gondviselés csodáit a multban. Ne féljenek az igazán hívők, hogy kevesen vannak Cijón újjáépítéséhez.

Jesája 51,1
kősziklára… kútforrásra. A pátriárchák, a faj alapítói, a kőbánya, amelyből az utódokat ásták.
kútforrás. A מקבת szó más helyeken (Bírák IV,21; I. Kir. VI,7; Jes. XLIV,12; Jer. X,4) kalapácsot jelent. A נקב tő jelentése: lyukaszt, fúr.
arra… eredtek. Az Imit régi fordítása: „a kút nyílására, melyből vájattatok”.

Jesája 51,2
Ábrahámra. Isten ígérete teljesült, hogy őt nagy nemzetté tette és áldássá a föld minden családja számára. Épúgy meg fog jutalmaztatni az igaz maradék hite Cijón visszaállítása által.
Ábrahámot. Az összefüggés alapján toldjuk be.
mint egyedülállót. Mikor még nem is volt gyermeke. Isten mondta neki, hogy nagy nemzetté teszi. „Ábrahám egy volt és ő örökölte az országot”, Ezek. XXXIII,24.

Jesája 51,3
megvigasztalta… Cijónt. Perfectumot használ. Annyira meg van győződve szavainak bekövetkezéséről, hogy a jövőben bekövetkező eseményeket már mint megtörténteket mondja el; ezt nevezik *perfectum propheticum*-nak.
sivatagát. A számkivetettek bizonyosan haboztak elhagyni Babilónia termékeny földjét, mert azt gondolták, hogy Palesztina most már kopár sivatag. A próféta tehát biztosítja őket, hogy a Szentföld kopár területei nagyon termékenyekké lesznek (Ehrlich). Ilyen csodálatos átalakulást Palesztina termékenységében a mi napjainkban is megfigyeltek.
ujjongó ének hangja. Amint ma is fölcsendül az újjáépülő Cijón pionirjai, a *chalucok* ajkán.

IVa. Reé.
Jesája LIV,11–LV,5.

Ez a harmadik vigasztaló haftára. A próféta nagy ígérete: „De minden fegyver, amely ellened készül, céltévesztő lesz és minden nyelvet, amely síkra száll ellened, megcáfolsz”. Ennek az ígéretnek teljesítése attól függ, hogy Izráel melyiket választja a két út közül, amelyről a szidra első verse így szól: „Ime, elétek helyezek a mai napon áldást és átkot”.

Jesája LIV.

11–17. Cijón külső és belső ragyogása.

Jesája 54,11
Viharvert… nő. Szószerint: „Szegény (te) szélhányatott, megvigasztalatlan” (Az Imit régi fordítása).
most… teszem. Az Imit régi fordítása: „fénymázba rakom”. Egyesek a פוך főnevet a נפך-chel azonosítják.
fundamentumot… ékkövekből. Az Imit régi fordítása: „zafírokkal alapítlak meg”.

Jesája 54,12
oromzatodat… teszem. Az Imit régi fordítása: „És teszem rubinttá ormaidat és kapuidat karbunkulusкövekké és egész határodat drágakövekké”.
rubintokból. A megfelelő héber szó még Ezek. XXVII,16-ban fordul elő.

Jesája 54,13
Isten növendékei. Vagy: „Isten ismerői”. Cijón békéje nem a fegyveres erőn fog alapulni, hanem összes lakóinak istenfélő életén. Régi hagyományok voltak, hogy a mondat második szava, a *„bánájich”,* „fiaid” helyett *„bónájich”* „felépítőid”-et kell olvasni (Berák. 64a).
Más szóval, egy nemzet gyermekei jövőjének felépítői. Minden zsidó gyermeket úgy kell nevelni, hogy ilyen felépítője legyen népe jobb jövőjének; minden zsidó gyermeket erősíteni kell a zsidóság ismerete által és meg kell szilárdítani abban az elhatározásában, hogy az életben hasznos tagja legyen Izráelnek és az emberiségnek. Ez a vers („És fiaid mind Isten növendékei lesznek”) fontos határkő a kultúra történetében. Ennek megfelelően Izráel az egyetemes nevelés útját választotta. Ezért mondja H. G. Wells „Világtörténeté”-ben: „A zsidó vallás, mert irodalmon alapuló vallás volt, az első volt abban a törekvésben, hogy a közösség összes gyermekeinek elemi oktatást adjon”.

Jesája 54,14
csak tartsd távol magad az erőszaktól. Légy állhatatos az igazságban és a rettegés nem lesz úrrá rajtad. A kötelesség teljesítése növeli az erkölcsi erőt.
rettegéstől. A „tartsd távol magad” ide is értendő.

Jesája 54,15
elbukik. Mindazok, akik most rád támadnak, összezúzódnak rajtad.

Jesája 54,17
Izráel igazolása a történetben biztosítva van: sem hatalom, sem gonoszság nem pusztíthatja el az Örökkévaló szolgáját.
megcáfolsz. Megcáfolod bizonyítékokkal.
szolgáinak. Tisztelőinek.
igazságuk győzedelme Tőlem való. A צדקה jelenti az igazságot (azaz, az egyén életmódjának szentségét) is, és a győzelmet (az igazság győzelmét a világban) is.

Jesája LV. A visszatérés Cijónhoz egyúttal visszatérés lesz Istenhez.

Jesája 55,1
Ez a szózat gazdaghoz és szegényhez egyaránt szól, hogy vegyenek részt egy új korszak áldásaiban: jöjjenek a forráshoz, amelyből a kötelesség ismerete ered, Isten szavához. A felszólítás olyan, mint a vízhordók kiáltása a keleti városokban és magát az áldást is különösen a keleti ember számára értékes ígéretekben, üdítő italok képében mutatja be: lesz víz, tej, bor bőségesen.
Ti szomjazók. Az Imit régi fordítása: „Oh, mind aki szomjúhozik”.

Jesája 55,2
Miért akartok időt, fáradságot és pénzt anyagi célokra fordítani, amelyek végeredményben nem tudják kielégíteni a lelket, mert ez szentségre és igazságra vágyik?
Miért… jóllakásra. Szószerint: „Minek mérnétek le ezüstöt nem kenyérért és szerzeményeteket

azért, amivel nem laktok jól?” (Az Imit régi fordítása).
hallgassatok. Szószerint: „Hallgatva hallgassatok” (Az Imit régi fordítása).
dús lakomán. Az Imit régi fordítása: „kövérségben”. A szellemi jólétet jelenti. Ellentéte: „a lélek soványsága” (Zsolt. CVI,15).

Jesája 55,3
Reám. Az összefüggés alapján egészítjük ki ezzel a szóval.
a Dávidnak ígért hűséges szeretettel. Az új szerződés teljesülése lesz annak az ígéretnek, hogy Dávid királysága fenn fog maradni (II. Sám. VII,8–16).

Jesája 55,4
őt. Dávidot, vagy azt, aki a Dávid-családot képviseli. Zerubábel, a száműzetésből visszatérők egyik vezetője, Dávidnak leszármazottja volt.

Jesája 55,5
hívhatsz magadhoz. Visszatérés az öntudatlan befolyás leírásához, amely biztosan fog következni Izráelnek isteni küldetéséhez ragaszkodó hűségéből.

IVb. Rós-Chódes szombatjának haftárája. Jesája LXVI.

A Második templom építése befejezése előtt áll, és a próféta a templom épületével és a benne lévő istentisztelettel összefüggő helytelen eszméket helyesbíti. Ellentétet mutat ki a hívő izraeliták és a hitehagyók között, akik bálványkultuszt űznek és pusztulásra vannak ítélve. A fejezet végén újra hangsúlyozza a megmaradt hívők győzelmét és az Egyisten általános elismerését. A 23. vers, melyben ez a remény így van kifejezve: „Újholdról újholdra… odajárul minden halandó, hogy leboruljon színem előtt”, adta az impulzust bölcseinknek, hogy ezt a prófétai szakaszt jelöljék ki a szombatra eső rós-chódesre.

Jesája LXVI.

Jesája 66,1
miféle házat. Isten jelenlétét nem lehet egy helyre korlátozni („Íme az egek és az egek egei be nem fogadnak Téged, hát még e ház, melyet építettem” I. Kir. VIII,27). A Templom célja volt az embereket istenfélelemre és igazságosságra figyelmeztetni; s az áldozatok segítettek a hívőnek, távoltartani a gonosz gondolatokat és vágyakat a szívtől, és elégetni azokat, mint égőáldozatokat az oltáron (Kimchi). E feltételek nélkül a Templom nem lett volna alkalmas eszköz Isten dicsőítésére.

Jesája 66,2
mindezek. Azaz, ég és föld Isten szavára jöttek létre (Ábárbánel).
tekintek. Isten nem néz az épület külső díszességére vagy a benne folyó szépen kidolgozott szertartásokra, hanem az ájtatosok alázatos és őszinte jámborságára, akik akaratukat Istennek alávetik („aki buzgó az Én igémre”).

Jesája 66,3
aki ökröt vág áldozatul olyan, mint aki embert öl. Szószerinti fordításban „ökör levágója, az ember megölője”, stb. Ezt gyakran magyarázták olyan értelemben, hogy aki az előírt áldozatokat hozza, de nem komoly lelkülettel, az nem jobb, mint az, aki valamilyen rettenetes és csúnya kultuszon vesz részt, amelyhez emberáldozat is tartozik. De talán ilyen túlzást egy próféta sem engedhetett volna meg magának. Lehetséges, hogy a próféta azokra gondolt, akik külsőleg megtartották a zsidó kultuszt, de amellett hódoltak azoknak az alacsony pogány eszméknek is, amelyek megmaradtak az asszír hódítás utáni izraeliták közt (II. Kir. XVII,33 és köv.). Alig lehet elképzelni, hogy a perzsa

hatóságok tűrték volna az olyan pogány kultuszokat, amelyek emberáldozatokkal jártak. Van olyan magyarázat, amely szerint מכה איש kifejezés csak azt jelenti „embert üt” (Ibn Ezra), nem pedig „embert öl”. A héber נכה-tövet használják a botbüntetésnél (botütés, ostorütés), és talán a flagellánsokhoz hasonló kultusszal kapcsolatos ütéseket jelentett, amelyek sok titkos pogány szertartás kellékei voltak. A próféta eszerint azért panaszkodik, hogy az, aki egy ökröt áldoz Isten templomában, titokban mint flagelláns résztvesz valamilyen pogány misztikus kultuszban.

Jesája 66,4

az ő megcsúfolásukat. Mivelhogy ők – az elpártolók és makacs hitszegők – azt a cselekedetet *választották,* amely megcsúfol Engem (3. v.), Én *választok* nekik olyan szenvedést, amely megcsúfolja az ő reményeiket.

Jesája 66,5

A hűségeseknek szól, akiknek reményeit kigúnyolják ellenfeleik.

Jesája 66,5

testvéreitek. Azaz, a félig-meddig bálványimádó eretnekek.
kiközösítenek benneteket. Akik nem akarnak közösséget vállalni veletek (Cheyne).

Jesája 66,6

Riadalom. A próféta már hallani véli a gúnyolódók elleni ítélet eljövetelének zaját.

Jesája 66,7

A próféta újra kezdi vigasztalni a hitében erős közösséget. Noha most kinevetik őket ellenfeleik, mégis osztályrészük lesz: a lakosság megnövekedése (7. vers), béke és boldogság (12. v.).

Jesája 66,7

Cijón az anya, és ez a vers leírja lakosságának gyors szaporodását, mivel mindenhonnan összesereglenek hűséges gyermekei.

Jesája 66,8

létrejöhet-e egy nemzet egy pillanat alatt? Hangsúlyozza a jelentékeny megnövekedés gyorsaságát.

Jesája 66,9

Az újjáépülés és mentés műve be lesz fejezve, Isten nem hagyja azt befejezetlenül.

Jesája 66,10

Felszólítás a visszahozott gyermekekhez, és azokhoz, akik még száműzetésben vannak, hogy örvendjenek Jeruzsálemmel.
akik eddig gyászoltátok. Mindazok, akik a száműzetésben vannak és akik a visszatérés után nyomott hangulatban vannak, mivel reményeik Cijónban csak lassan valósulnak meg.

Jesája 66,11

Megmarad a kép Cijónról, mint anyáról.

Jesája 66,12

Béke és jólét özönlik Cijónba, mint egy folyó, amely elárasztja partjait.
térden dédelgetett gyermek. Folytatja a dajka képét az előbbi versből. A nemzetek lesznek az ő dajkáik.

Jesája 66,13

Mint férfit, akit anyja vigasztal. „Mint felnőtt férfi, aki hazajön fáradtan, sebzetten és vigaszra talál anyjánál.” (G. A. Smith.)

Jesája 66,14

csontjaitok virulnak. Testileg is új életerőt nyertek.

Jesája 66,15

A próféta visszatér az isteni ítélethez, amely az Ő gyűlölői ellen készül.

Jesája 66,17

Ismételt célzás az eretnekek bálványimádására.

kertekben. Azaz, részt vesznek az undok szertartásokban, amelyek gyakran folytak ott (Jes. LXV,3).

szentelgetik és tisztogatják magukat. Gúnyos kifejezés azokra, akik pogány ritusaikra készülnek (Kimchi).

a középen álló alak körül. A masszoréták אחת-t, nőnemű alakot olvasnak. A célzás tehát az Ásérára vonatkozik, amely szentelt élőfákból, vagy facölöpökből állt, amelyeket egy kertbe helyeztek egy bálvány-oltár mellé. Ha úgy olvasnák a szót, ahogy írva van, אחד-nak, akkor a célzás a papra vonatkoznék, aki az imádkozók csoportját vezeti.

egér húsát. Az egér húsa más „undok dolgokkal" együtt pogány misztikus kultuszokban szentelt étel gyanánt szerepelt.

Jesája 66,19

csodajelet adok reájuk. T. i. a nemzetekre, az ítélet és megtorlás hatalmas műve által. Azok a népek, amelyek túlélik majd elmennek távoli országokba Isten nevét, nagyságát és dicsőségét hirdetni.

Tarsisba. Tartessus városa a későbbi Spanyolországban.

Pulba, Lydiába. Valószínűleg Észak-Afrikában.

Görögországba. Héberül: *Jáván.*

Jesája 66,20

Ezekre a távoli népekre olyan nagy benyomást tesz, amit hallanak, hogy Jeruzsálembe hozzák az összes izraelitákat, akik közöttük laknak és pedig a magasztos körülményekhez illő módon.

Jesája 66,21

azok közül is ki fogok válogatni papokat és levitákat. A megtért nemzetek közül, akik hozzák és a zsidók közül, akik visszahozatnak, veszek egyéneket, akik támogatják a papokat és levitákat szolgálatukban (Kimchi). Ez a gondolat teljesen egyezik Jesája egyetemes gondolkodásával.

Jesája 66,22

Ebben az új és jobb világrendben Izráel népe és befolyása örökre fenn fog maradni és Izráel küldetésének teljesülésére fog vezetni, azaz, az Egyisten általános imádására és arra, hogy Jeruzsálem az emberiség vallási központja lesz.

Jesája 66,23

minden újholdról… szombatról. Azaz, minden újholdkor és szombaton.

Jesája 66,24

Új leírás a gonoszok elleni harcról és végső vereségükről, ami által a fenti nagy cél megvalósul. Delitzsch Ferenc kimutatja, hogy ez ugyanaz a gondolat, amely Jesája második részében több helyen ismétlődik: „nincsen béke a gonoszok számára" (XLVIII,22 és LVII,21). Ez a kép, hogy „a féreg, amely azokat emészti, nem pusztul el és a tűz, mely azokat égeti, nem alszik ki" szimbolikusan mutatja az állandó lelkiismeretfurdalást, mely a gonosztevő lelkét gyötri. Annak a tudata, hogy mindenki előtt világos lesz a gonoszok bukása, („elvonulnak, látni fogják"), gátló erkölcsi befolyást fog gyakorolni. Ez egyik tényező lesz a nagy cél elérésében, (az egy igaz Isten általános imádatában), amint le van írva az előbbi versben.

Jesája 66,23

odajárul minden halandó. A hívők.

Régi zsidó szokás szerint a 23. verset újra olvassák a 24. után, hogy a könyvet (melynek ez az utolsó fejezete) a vigasz és a bátorítás szavaival fejezzék be. Hasonló szándék érvényesül Maleáki, Écha és Kohelet befejezésénél. Ezeknél is megismétlik az utolsóelőtti verset az utolsó vers után.

V. Sófetim.
Jesája LI,12–LII,12.

Ez a negyedik vigasztaló haftára; Izráel ki fog szabadulni a számkivetésből és eszköze lesz annak, hogy Isten megváltása kiterjedjen az egész emberiségre. A szidra egyik ragyogó parancsával: „igazságot, igazságot kövess”, megadja a legfontosabb alapfeltételt minden élőlény számára a földön. Izráel csak akkor teljesítheti hivatását megfelelő módon, ha ezt az elvet követi: az eget, az isteni törvényt a földre plántálja, hogy az egész emberiség számára közvetíthesse.

Jesája LI.

12–16. A Mindenható Isten Cijón vigasztalója.

Jesája 51,12

embertől félj. Amilyen Babilón királya.
aki halandó. Az Imit régi fordítása: „kinek halnia kell”.
Ádám fiától. Vagy: „emberfiától” (Az Imit régi fordítása).
olyanná lesz, mint a fű. El fog pusztulni.

Jesája 51,13

állandóan. Szószerint: „egész nap” (Az Imit régi fordítása).
szorongásban. Ez nincs meg a héber szövegben, csak az összefüggés alapján illesztjük be.
az ostromló. A babilóniai uralkodóknak. Ehrlich szerint ez Cyrusra, a nagy perzsa hódítóra vonatkozik, aki abban az időben rémülettel töltötte meg kortársainak és a zsidó számkivetettek nagy részének szívét.
hol van már az ostromlónak dühe? Cyrus nem akar benneteket elpusztítani. Sőt ellenkezőleg.

Jesája 51,14

a béklyóban görnyedő. Izráel; szószerint: „a görnyedő” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 51,15

háborgásba ejti a tengert. L. még Jer. XXXI,34; Jób XXVI,12; Isten hatalmának nagyszerűségét írja le.

Jesája 51,16

Én helyeztem. Ő, aki kezdetben teremtette az eget és a földet, most az igaz maradékok, Izráel szent kisebbségének felhasználásával új eget és új földet akar teremteni. Ez a vers csodálatos mélységű és összefoglalása Izráel helyének és hivatásának az emberiség szellemi életében.
Én helyeztem igéimet szádba. Isten Izráelen keresztül küldte izenetét az emberiséghez. „Mindaddig amíg a világ megmarad, mindazok, akik emelkedni akarnak az igazságosságban, Izráelhez fordulnak ösztönzésért, ahhoz a néphez, amelynek legerősebb érzéke van az igazságosság iránt” (Matthew Arnold).
eltakartalak. Amilyen csodálatos volt Izráel kiválasztása, époly csodálatos Izráel fennmaradása a történelem minden viharán és viszontagságán keresztül. Ez az isteni kiválasztás és megőrzés olyan célok érdekében történt, amelyek az egész emberiséget illetik. A próféta elsorol most három ilyen célt.
plántálhasd… hirdethesd. Az Imit régi fordítása: „megplántáljam az egeket és megalapítsam a földet és azt mondjam”.
hogy a földre plántálhasd az eget. Az új eget és az új földet; lásd LXV,17. A pogány királyságok legyőzésével és Izráel újjáépítésével az emberiségnek új korszaka kezdődik. Az eget itt maghoz hasonlítja, amelyből fa nő, gyümölcs terem és beárnyékolja az embereket. És az eget el kell ültetni!

Valahányszor egy gyermeket szóval vagy példaadással egy nemes gondolatra, tettre vagy életmódra tanítunk, az eget ültetjük el. Éppígy el lehet ültetni az eget egy nép vagy népek lelkébe. Izráel kiválasztatott és gondviselésszerűen megmaradt, hogy általa Isten beleplántálhassa az eget, azaz az isteni igazságot és könyörületességet, az emberiség lelkébe.
a földre. Ez a szó nincs meg a héber szövegben, de odaértendő.
alapját vethessed a földnek. Vagyis megtanítsa az emberiséget arra, ami az emberi társadalom igazi alapja: nem „vér és vas”, hanem igazság, jog és béke; azok az ideálok, amelyekre az Isten szolgáinak kell tanítani az emberek fiait.
Az Én népem vagy. Izráel marad a történelem minden korszakán keresztül Isten tanúja a nemzetek körében.

17–23. Cijón szenvedéseinek vége.

Jesája 51,17

Rezzenj föl, ocsudj föl. Szószerint: „Ébredezz, ébredezz” (Az Imit régi fordítása). A kétségbeesésből. Elbukása óta Jeruzsálem kábult volt, mert fenékig ürítette szerencsétlenségének keserű poharát.
fenékig kiittad. Szószerint: „kiszíttad” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 51,18

nincs vezetője. Az ittasnak, kábultnak vezetőre van szüksége, hogy el ne essen.

Jesája 51,19

Kettős balsors. Ebben és a következő két versben a próféta lefesti azt a nyomort, amelyet Jeruzsálem eleste és lerombolása okozott: összeomlás (kétségbeesés és pusztulás) és a lakosok halála (éhség és kard) által.
ki tudná szánalmával bánatod enyhíteni? Vagy: „ki szán meg téged?” (Az Imit régi fordítása).
mivel vigasztaljalak? Talán más népekre hivatkozva, akiket ugyanolyan rettenetes csapások értek, mint téged? (Rási, Ibn Ezra).

Jesája 51,20

elaléltan fekszenek. Szószerint: „elaléltak, fekszenek”.
egy hurokhálóban vergődő antilop. Az Imit régi fordítása: „a hálóba jutott zerge”. Az „antilop”, illetve „zerge” szó Deut. XIV,5-ben fordul elő. Nemes, de tragikus kép. „Izráelt, a hegyek népét egy antilophoz hasonlítja, amelyet gyorsasága és ügyessége nem óvott meg a vadász hálójától” (Cheyne).

Jesája 51,21

szerencsétlen. Ez a szó nincs meg a héberben, de odaértendő.
de nem bortól. Hanem bánattól Isten büntetése miatt.

Jesája 51,23

azt mondták neked. Szószerint: „azt mondták lelkednek” (Az Imit régi fordítása). Akik bántották Izráelt, mindig azt kívánták tőlük, hogy mondjanak le lelkükről és térjenek át hozzájuk. Ezt Izráel mindig visszautasította. Ezért maradt meg. Mások, akik olyan súlyos helyzetbe kerültek mint Izráel nem emelkedhetnek fel újra (Zsolt. XX,9: המה כרעו ונפלו).
Görnyedj le a földre. Szószerint: „hajolj le” (Az Imit régi fordítása).
áttiporjunk rajtad. Keleti hódítók gyakran átgázoltak vagy átlovagoltak az elfogott ellenség testén.
testedet. Szószerint: „hátadat” (Az Imit régi fordítása).

Jesája LII.

Jeruzsálem fel fog emelkedni mai megalázottságából. Ékesítse fel magát mint királyné, akit

körülvesznek visszatért gyermekei. Júdea hegyei és térségei örvendezni fognak az Örökkévaló visszatérésének Cijónba.

1–6. Cijón diadala.

Jesája 52,1

pogány. Szószerint: „körülmetéletlen” (Az Imit régi fordítása). Idegen helyőrség nem marad benne.

Jesája 52,2

ki fogoly voltál eddig. Az Imit régi fordítása a Tárgum és Rási alapján így fordítja a megfelelő héber szót (שבי): „ülj le”. Nyelvi alapon mindkét fordítás lehetséges.

Jesája 52,3

Semmiért adtak el. Akik elfogtak, nem fizettek értetek, tehát nincs joguk hozzátok.
nem pénzen fogtok megváltatni. „Egyiptom és Asszíria nem vásárolták meg Izráelt, tehát sohasem voltak jogos tulajdonosai; így van ez most Babilóniával is. Nem lehet jogos tulajdona az általa meghódított és fogságba hurcolt Izráel. Tehát az Örökkévaló, aki megbüntette Izráelt azzal, hogy egy időre átadta ellenségeinek, most felszabadítja őket” (Matthew Arnold).

Jesája 52,4

Önként. Ez csak az összefüggés alapján értendő ide.
minden ok nélkül. Vagy: „semmiért” (Az Imit régi fordítása). Anélkül, hogy bármilyen jogot szerzett volna Izráel fölött Istennek tett szolgálatokkal.

Jesája 52,5

De így mi marad számomra itt. Vagy: „Most pedig mi dolgom itt” (Az Imit régi fordítása). Miért habozok itt és hagyom fiaimat szenvedni? (Rási). A helyzet tűrhetetlen és nem fér össze Isten méltóságával. Ha az egyiptomi és az asszír zsarnokság megdőlt, miért nem dőlhet meg a babilóniai is?
ujjonganak. Izráel leverésén örvendeznek, mert ezt Izráel Istene legyőzésének tekintik; lásd Ezek. XXXVI,20.

Jesája 52,6

ismerje meg… nevemet. „Ismerje meg nevem jelentőségét és hatalmamat”.
íme, Én vagyok. Ez ismétlése az előző mondat értelmének.

Jesája 52,7

Jeruzsálem lakosainak öröme a számkivetettek visszatérésekor. A hír érkezését, hogy a számkivetettek visszatérnek Cijónba, úgy írja le a próféta, mint aki látja egy dombról az ujjongó izraeliták érkezését, akik előtt hozzák a szent edényeket, melyek megosztották velük a rabságot; lásd a 11. verset.

Jesája 52,7

a hegyeken. Látják, amint a hírnök siet a hegyeken az öröm és felszabadulás hírével.
uralomra lépett a te Istened. Visszaállította örökös királyságát Cijónban.

Jesája 52,8

Kiállított őreid. Szószerint: „őreid” (Az Imit régi fordítása).
szemükkel látják. Szemtől szembe, amint az ember barátjának szemébe néz.

Jesája 52,9

megvigasztalja. Teljes bizonyossággal, előrelátva egy jövő eseményt, mintha már megtörtént volna.

Jesája 52,10

Föltűrte… karját. Készen a cselekedetre.

Jesája 52,11
menjetek ki onnan. Ez a számkivetésben levő izraelita társaiknak szól.
onnan. Babilónból.
tisztuljatok meg. *Nifal* alak ברר-ból; l. még Zsolt. XVIII,27; II. Sám. XXII,27.
az Örökkévaló szent edényeinek. Azok a szent edények, melyeket a templom pusztulásakor elvittek Babilónba.

Jesája 52,12
nem kell rohanva. Mint amilyen az egyiptomi kivonulás volt (Exod. XII,11). A kivonulás Babilóniából méltóságteljes és diadalmas lesz.
fénye. Ez a szó csak az összefüggés alapján toldható be az antropomorfizmus enyhítése céljából; hasonlóképpen az utána következő kitételben az „oltalma” szó is betoldás ugyanezen okból.
Izráel Istenének oltalma a ti utóvédetek. Az Imit régi fordítása: „bezárja a menetet Izráel Istene”. Isten vezetni fogja őket, összegyüjti a szétszórtjaikat és megvédi őket minden ellenségtől, amely üldözni meri.

VI. Ki thécé haftárája.
Jesája LIV,1–10.

Ez a haftára az ötödik vigasztaló haftára. Legszebb tanítása a 10. vers: „mert a hegyek megrendülhetnek és a bércek ingadozhatnak, de az Én szeretetem tőled el nem tántorul és az Én békeszövetségem veled nem ingadozik; így szól, aki irgalmas hozzád, az Örökkévaló!” Ez a vers megjelöli Izráel szent kötelességét: igyekezzenek Istent követni a szeretet gyakorlásában. Ezzel a gondolattal kapcsolódik a szidrához is, amely az emberiesség és könyörület törvényeiről beszél. Egyébként ugyanez a prófétai szakasz Nóé haftárájának első része, viszont Nóé haftárájának második része Reé haftárájával azonos.

Jesája LIV. Az újraépült Jeruzsálem.

Jesája 54,1
Dalolj… asszony. Az Imit régi fordítása: „Ujjongj te magtalan, ki nem szült, fakadj ujjongásra, aki nem vajudott, mert többen vannak az elhagyottnak gyermekei, mint a férjezettnek gyermekei”.
több a te gyermeked. Cijón városai újra benépesednek; az elnéptelenedett Jeruzsálem elhagyott asszonyhoz hasonlított. Most visszatért száműzötteivel olyan asszonyhoz hasonlít, aki újra összekerült férjével és gyermekeivel.

Jesája 54,2
Tágítsd. Gyermekeinek szaporodása, azaz Cijón népesedése miatt.
sátrad. T. i. Jeruzsálem.
hajlékod. Szószerint: „hajlékaid”. Izráel többi városai. Cijón összes gyermekei, akik elidegenedtek tőle, bárhová kerültek is a szétszóródásban, megújítják alattvalói hódolatukat és visszatérnek vezetése alá.

Jesája 54,3
népeket vesz örökségbe. Azaz, visszaveszik a birtokot az idegenektől, akik a száműzetés alatt birtokba vették az elhagyatott zsidó városokat.

Jesája 54,4
ifjúkorod elhagyatottságának szégyenét. A vereségeket és leláztatásokat a korábbi zsidó történetben.
özvegykorod. Azaz, a száműzetés, amikor Isten „Cijón férje” látszólag eltávozott tőle. „Özvegység”-nek tágabb értelme van, mint ma, olyan asszonyra is vonatkozhatik, akit a férje

elhagyott.

Jesája 54,6
örökre? Az összefüggés alapján értendő oda, az eredeti héber szövegben nincs meg.

Jesája 54,7
Isten haragja csak pillanatnyi; v. ö. Zsolt. XXX,6. Noha a száműzetés évei végtelen hosszúnak látszottak, csak rövid epizódnak számítanak Izráel hosszú történeti útján.

Jesája 54,8
A haragnak hullámtajtékával. Az Imit régi fordítása: „Áradó haragban”.

Jesája 54,9
A vigasznak még egy másik kifejezése.

Jesája 54,9
Mert a harag tajtéka olyan Előttem, mint Nóé özönvize. Szószerint: „Mert olyan ez nekem, mint Nóé vizei” (Az Imit régi fordítása).
Nóé özönvize. Azaz, a száműzetés és a vigasz. A száműzetést összehasonlítja az özönvízzel és a vigaszt az isteni ígérettel, hogy nem lesz többé özönvíz.

VII. Ki thábó.
Jesája LX.

A szidra tartalmazza a Törvényadó második beszédének befejezését és az isteni ígéretet, hogy Izráelt „magasan minden nemzet fölé” emeli. A haftára, a vigasztalás hatodik szombatján, a legemelkedettebb szellemi magyarázatát adja ennek az ígéretnek. („Fölötted sugárzik az Örökkévaló és dicsfénye látható lesz rajtad. Egykoron nemzetek fognak járni a te világosságodban”). Ihletett szavakban hirdeti a dicsőséget, amelyet Jeruzsálem élvezni fog az isteni kegy korszakában. A felszabadulás világossága, amire olyan régóta várnak, ragyogni fog. „Sűrű sötétség borítja a földet, az a sötétség, amely bizonyítja az eltávozást Istentől. De Isten kezd ismét megnyilatkozni, még nem az egész világ előtt, hanem csak választott népe, Izráel előtt. Amint ‘Izráel gyermekeinek lakásaiban volt fény’, midőn körülöttük ‘sűrű sötétség volt egész Egyiptomban’, most is Izráel fölött ragyogtak a fölkelő nap első sugarai” (Cheyne).

Jesája LX.

Jesája 60,1
Kelj föl. Cijónhoz szól; kelj föl a kétségbeesés és elnyomatás éjszakájából.
eljött a te világosságod. Közeledik megváltásod (Kimchi).

Jesája 60,2
takarja. A próféta látja a föld királyságait sötétségbe és nyomorba omolni; csak Izráellel van fény és öröm az Örökkévalóban.
dicsfénye. Vagy: „dicsősége” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 60,3
Egykoron. Az összefüggés alapján odaértendő.
fognak járni a te világosságodban. Elhagyják a sötétséget, hogy megosszák az isteni fényt Izráellel, mert Cijónból árad ki az élet törvénye az egész emberiség számára.
napodnak tündöklése mellett. Szószerint: „tündöklésed fényénél” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 60,4
fiaid. „A pogányok jövetele, hogy kellőleg értékeljék szellemi felsőbbségét, kielégíti Cijón vágyát;

de szívének sóvárgását csak számkivetett gyermekeinek visszatérése csillapíthatja” (Elmslie–Skinner).
karon hozzák. Szószerint: „az oldalon vitetnek”, azaz, a csípőn, az anya karja a gyermek hátát támasztja; ez a gyermek hordozásának keleti módja.

Jesája 60,5
Cijón meggazdagszik azon ajándékok révén, amelyeket a nemzetek hoznak ajándékul, hogy helyreállítsák a templomot és újra felépítsék Jeruzsálemet.

Jesája 60,5
fölragyogsz. Ragyogni fogsz az örömtől.
remeg. A boldog izgalomtól, „amint az ember remeg, ha váratlan felszabadulás éri” (Ibn Ezra).
tágul. Azaz, érzi a szabadságot és boldogságot; Zsolt. CXVIII,5.
mikor feléd özönlik a tengernyi tömeg. Szószerint: „mert feléd fordíttatik a tenger gazdagsága [tömege]”. (Az Imit régi fordítása). A gazdag rakományok távoli országokból.

Jesája 60,6
borít el. Keletről és délről tevék hosszú sora jön, aranyat és tömjént hozó karavánok tünnek fel, amint Cijón felé közelednek.
Midján, Éfa. Észak-Arábia törzsei.
Sába. Az ókori Sabaea, a mai Jemen.

Jesája 60,7
Kédár… Nebájót. Észak-Arábia pásztortörzsei.
szolgálatodra vannak. Hoznak állatokat áldozás céljára.
dicsőségem hajlékát újra ékesítem. Az Imit régi fordítása: „dicsőséges házamat megdicsőítem”.

Jesája 60,8
a galambok ducaikhoz. Miután a próféta eddig a szárazföld felé nézett, figyelve az érkező karavánokat, most a tenger felé fordul és látja a fehérvitorlás hajókat, amint a Földközi-tengeren Palesztina kikötői felé közelednek sietve, mintha galambok térnének vissza fészkeikbe. Tehát a hangsúly repülésük gyorsaságán van, mert „a galambok gyorsabban repülnek, midőn visszatérnek fészkeikbe élelmet hozva kicsinyeiknek, mint midőn kiröpültek” (Kimchi).

Jesája 60,9
a szigetek. A távoli partvidékek, azaz, lakosaik.
reménykednek. Bízva az áldásban, amelyben részesülni fognak.
Társis. Főniciai telep Gibraltáron túl. Tehát a próféta korában eljutottak a zsidók szétszóródásuk folytán a Földközi-tenger legnyugatibb részére, sőt azon túl is.
ezüstjük és aranyuk. Az izraelitáké (Luzzatto, Málbim). „Felszedik sátorfáikat” és visszatérnek mindennel, amijük van atyáik országába. Tehát nem szabad ezt: „ezüstjük és aranyuk” az idegen nemzetekre vonatkoztatni. Csak néhány nemzsidó kommentátor használja fel ezt az alkalmat arra, hogy megvádolja ennek a fejezetnek a szerzőjét, az úgynevezett Trito-Jesáját, hogy kifosztásról beszél.
tiszteletére. Ez a szó nincs meg a héber szövegben, de odaértendő.
aki téged kitüntetett. Az Imit régi fordítása: „mert megdicsőített téged”.

Jesája 60,10
A nemzetek örömmel és alázattal építik fel Jeruzsálemet.

Jesája 60,10
idegenek. A pogány népek, akik lerombolták a várost, fel fogják építeni. Ez világos bizonyítéka lesz az isteni kegyelemnek.
várfalaidat. Ez lényeges része egy ókori városnak.
de… fogadtalak. Az Imit régi fordítása: „és kegyelemben irgalmazok neked”.

Jesája 60,11

és királyokét, diadalmenetben. Az Imit régi fordítása: „és vezetve az ő királyaikat”. „Nagy kísérettel” (Kimchi), vagy „egyik a másik után” (Luzzatto). Belátva, hogy boldogulásuk az Izráelhez kapcsolódó viszonyuktól függ (lásd a következő verset), a távoli országok királyai jönnek Cijónba, egyik a másik után, nagy kísérettel.

Jesája 60,12

a nemzet. Minden nemzet elbukik, ha nem szolgálja az Örökkévalót, Izráel igazságos Istenét, aki egyedül adhat megváltást. „Önakaratból történő meghódolás kell Jeruzsálem szellemi felsőbbsége előtt” (G. A. Smith).

amely nem szolgál téged, elvész. L. Jer. X,11.

Jesája 60,13

Libánon dísze. Azaz, a fákat, amelyekről Libánon híres, elhozzák, hogy díszítsék velük azt a helyet, t. i. a templom környékét.

Jesája 60,14

lábadhoz. Szószerint: „lábaid talpához” (Az Imit régi fordítása).

15–18. Cijón átalakítása.

Jesája 60,15

a világ büszkeségévé. A szépség és öröm tárgyává a világtörténet minden nemzedéke számára.

Jesája 60,16

szívni fogod. V. ö. Deut. XXXIII,19.

királyok emlőin. Héberül: שד מלכים. L. még Jes. LXVI,12. Ez a kitétel azt jelenti, hogy éppenúgy, mint ahogy a népek, az uralkodók is elő fogják segíteni Cijón újjáépítését.

fogsz jóllakni. Szószerint: „fogod szopni” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 60,17

A réz helyett. A kevésbé értékes helyett, ami elveszett, az értékesebbet kapja az ujjáépült Cijón; I. Kir. X,21 s köv.

rendtartóiddá. Az Imit régi fordítása: „felügyelőiddé”. A megfelelő szó itt és más helyeken (Jes. III,12; XIV,2.4; Zech. IX,8; X,4) tulajdonképpen uralkodót jelent. Az abesszin uralkodó cím a *„négusz”* ugyanebből a tőből van. A béke és a kiengesztelődés uralma lép a régi elnyomó rendszerek helyébe.

Jesája 60,18

híre. Az összefüggés alapján toldjuk be.

isteni segítséget. Mert teljes biztonságot nyujtanak. Az „isteni” szót csak az összefüggés alapján toldjuk be itt és a „dicsőséget” szó előtt.

Jesája 60,19

a nap. Nem lesz többé szükséged arra, hogy a nap süssön (Rási), mert Isten állandó jelenléte következtében Cijónban örökös fény lakozik. Természetes, hogy itt a teljes révület és misztikus szimbolizmus beszél.

éjjel. Kiegészítjük az összefüggés alapján.

Jesája 60,20

örök világosságod. Nem mintha a nap és a hold megszűnne létezni, hanem az új Jeruzsálem nem függ ezektől a természetes égitestektől (Ehrlich, Davidson). A Sechina világossága fölöslegessé teszi a nap és hold fényét.

Jesája 60,21

mind igazakból fog állani. Isten által megtisztultak és istenes életet élnek. Erre a versre alapították

a rabbik tanításukat: „Minden izraelitának része van az eljövendő világban”, (Szanh. XI,1.) mindegyik részese a halhatatlanságnak.
örök időkig. Szószerint: „örökre”. Sohasem lesz többé szükség a számkivetés szigorú büntetésére (Kimchi).
ültetvényeimnek… remekei. Az Imit régi fordítása: „ültetvényeim csemetéje, kezeim műve a magam megdicsőítésére”.

Jesája 60,22
A kicsiny ezerszeresen dús lesz és a csekélyből hatalmas nemzetség. Az Imit régi fordítása: „A kicsiny ezerré lészen és a csekély hatalmas nemzetté”. Noha a visszatérő számkivetettek csak töredékei Júda régi lakosságának, az új Cijón csodálatos módon fog gyarapodni erőben és számban.
a maga idejében. Midőn a megváltás órája elérkezik.

VIII. Niccábim.
Jesája LXI,10–LXIII,9

Ez az utolsó vigasztaló haftára. Mindíg a Rós Hasána előtti szombaton olvassák. A haftára bevezető szavai azt a szellemi emelkedettséget tüntetik fel, amely ebben az időszakban a hű és istenfélő izraelita lelkét eltölti.

Jesája LXI.

Jesája 61,10
Cijón örömhimnusza.

Jesája 61,10
Ujjongva örvendek. Jeruzsálem beszél (Tárgum).
az üdv. A felszabadulás.
igazság. Győzelem.
papi fejdíszt vesz magára. V. ö. Énekek Éneke III,11. Ez az ősi zsidó szokás megszűnt a római háborúk után.

Jesája 61,11
valamint a föld meghozza tenyészetét. „A próféta összehasonlítja Izráel kiszabadulását a számkivetésből a mag kisarjadásával a földből. A mag eljut a földbe és ott megtelik élettel; megújul valami jobbá, mint amilyen előbb volt és sokkal nagyobb mennyiséggé lesz. Épígy Izráel sok évig számkivetésben volt, széthullott és kétségbeesett; és mégis midőn a szabadulás órája ütött, kisarjadt, megifjodott, megnövekedett számban, méltóságban és nagyságban. És minden nép tanúja lesz és elismeri ezt a csodálatos eseményt” (Kimchi).
az igazság és a dicsőség. Vagy: „győzelem és dicsőség”.

Jesája LXII.

A próféta magánbeszéde az ő céljáról, hogy lankadatlanul dolgozni fog Cijón javáért.

Jesája 62,1
nem hallgatok el. Hirdetni fogom küldetésemet Cijón érdekében.

Jesája 62,2
új névvel. Méltóságteljes és dicsőséges névvel. A név megvan a 4. versben (Kimchi, Luzzatto).

Jesája 62,3
tündöklő korona. Az Imit régi fordítása: „díszes koszorú”.

az Örökkévaló kezében. A világ bámulatára (Cheyne). Egyesek így fordítják: „az Örökkévaló keze által”.

Jesája 62,4

Isten kedveltjének. Szószerint: „Kedvem benne” (Az Imit régi fordítása). L. még II. Kir. XXI,1.
gondviseltnek. Vagy: „férjezettnek” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 62,5

Valamint… a te. Az Imit régi fordítása: „Mert, amint az ifjú elvesz hajadont, elvesznek téged”.
fiaid. Az ország a menyasszony és a népet tekintik az ő „urának”, ez a szószerinti jelentése a héber *„báal”* (férj) szónak.

6–9. A várt felszabadulás késik.

Jesája 62,6

Őröket rendelek. Isten beszél. Angyali lényeket (Tárgum, Rási, Ewald, Cheyne) állított a város láthatatlan őreiül.
Némelyek az *őr* szón a prófétákat vagy „Cijón gyászolóit” értik, akik folyton imádkoznak Jeruzsálem visszaállításáért és boldogulásáért.
egész nappal és egész éjjel. Nem úgy mint más őrök, akik éjjel ébren vannak és nappal alusznak.
akik az Örökkévaló nevét említik: ne vesztegeljetek. Az Imit régi fordítása: „akik az Örökkévalót emlékeztetitek, ne legyen nyugtotok”. A próféta most kéri ezeket az égi őröket, hogy folyton emlékeztessék Cijón Istenét, amíg meg nem segíti azt. Az ilyen „emlékeztető”, a király élő lelkiismerete. A zsidó királyok hivatalnokai közé tartozott a *„mazkir”*. (II. Sám. VIII,16; XX,24; I. Kir. IV,3; II. Kir. XVIII,18.37. stb.). Egy perzsa király udvarában az egyik rabszolgának állandóan figyelmeztetni kellett az uralkodót: „Uram, emlékezzél az athénéikre”. L. még Ezek. XXIX,16.

Jesája 62,8

jobbkarjára. Hatalmára.
eledelül ellenségeidnek. Az ellenség nem fogja többé megfosztani őket termésüktől.

Jesája 62,9

magasztalják. Lásd Lev. XIX,24.
fogyasztják. Szószerint: „isszák”.
Szentségem pitvaraiban. „Minthogy az egész jelenet az elképzelt jövőben történik, ebből a kifejezésből nem következik, hogy ekkor megvolt a templom” (Elmslie–Skinner).

10–12. Készülődés a visszatérésre.

Jesája 62,10

Induljatok. Menjetek keresztül a városokon és hirdessétek: egyengessétek a népnek útját! (Ibn Ezra).
töltsétek föl. A visszatérésre szolgáló utat.
az emelt utat. Az Imit régi fordítása: „a pályát”.
emeljétek föl a hívó lobogót. Hogy a nemzetek jöjjenek a fényed felé és királyok a te dicsőséges felemelkedésed csodálatára.

Jesája 62,12

a szentség népének. Az emberiség papsága; v. ö. Exod. XIX,6.
téged pedig. T. i. Jeruzsálemet.

Jesája LXIII. Az edómi harcos

Az isteni felszabadítás éve elérkezett, Izráel visszahelyezésének ideje, hogy a világ megmentessék Izráel által. A föld királyai elbukhatnak, hatalmas államok forradalmak következtében összeomolhatnak és késleltethetik Istennek Izráellel kapcsolatos kitűzött céljainak teljesülését. De Isten céljainak teljesülését nem akadályozhatják meg véglegesen, mert ha a földi eszközök nem sikerülhetnek, Isten maga fog közbelépni népéért. A próféta Edómot, Izráel fajrokonát, de régi elkeseredett ellenségét, aki részt vett Jeruzsálem elpusztításában (lásd Óbádia, Gen. 492. l.), választja ki és mutatja be, mint az ellenség példaképét, aki nem ismert sem igazságosságot, sem részvétet, midőn Izráellel volt dolga. Egy csodálatos erővel megrajzolt drámai jelenetben látjuk, hogy egy megrettent őr észreveszi a Cijón felé közeledő isteni lény fejedelmi alakját. Kérdezi, mit jelent a vértől szennyes ruházat; a válasz az, hogy ez maga az Isten, aki visszatér a harcból, miután bosszút állt Edómon. „A kép, amely elénk tárul, egyike a leghatásosabbaknak és félelmetesebbeknek a Szentírásban és nehéz megmondani, mi csodálatosabb, a látomás drámai élénksége vagy az a mérséklet, amely elhallgatja a gyilkolás cselekedetét és a figyelmet csak az isteni hősre irányítja, aki győzelmesen emelkedik ki a harcból” (Skinner). Rási különösen felhívja a figyelmet e rész antropomorfizmusára, ahol Isten egy vad, emberi harcos alakjában jelenik meg.

Jesája 63,1

Bocra. Város Edómban.
vérpiros. Tulajdonképpen csak erős színűt jelent. „Csak a párhuzamból látjuk a jelentését, a vérhez hasonló vörösséget jelent” (Dr. Teichmann Jakab, A színek a Bibliában. Magyar Zsidó Szemle, 1939. 221.); rokonságban van az אמצ tővel (Zech. VI,3.7). A Talmudban אימצא nyers, véres húst jelent. (Chull. 44b. stb.).
igazságban beszél. Az isteni alak nem mondja meg nevét, csak egyik nagy tulajdonságát nevezi meg; nagy cselekedeteiben és szavaiban teljesíti ígéretét, hogy segíteni fog népének.

Jesája 63,2

Miért. Az őr kérdezi, mi az oka, hogy vörös a ruhája.
borsajtót. Héberül: גת. Állandó költői képe a bosszúnak és a vérengzésnek a csatában.

Jesája 63,3

borsajtót. Itt a פורה szót használja. Chaggai II,16-ban ugyanezen szó mértékegységet jelent.
a nemzetek közül. Mind egyesülnek a félelemben és gyűlöletben Júda ellen, és átkozottak, mert nem segítettek az Örökkévalónak; v. ö. Bírák V,23.
Én tiportam ellenségeimet. Szószerint: „tiportam őket”. (Az Imit régi fordítása.)
legyőzésüknek… ruháimon. Az Imit régi fordítása: „ruháimra freccsent a levük”.
tisztátalanná tettem. A megfelelő héber szó szabálytalan alak הגאלתי helyett; még jobb volna: הגעלתי.

Jesája 63,4

napja… éve. A bosszú napja kell, hogy megelőzze a megváltás évét. Isten megváltása egy évre, bosszúja egy napra terjed (Luzzatto).

Jesája 63,6

megittasítottam indulatommal. Vagy: „megrészegítettem őket indulatommal”.
és földre dobtam erejüket. Vagy: „lefolyattam a földre levüket” (Az Imit régi fordítása). Az „erejüknek” megfelelő héber szó már a 3. versben is nehezen érthető; egyébként elég gyakori, de a szokott értelme itt nem alkalmazható.

Jesája 63,7

Izráel imádsága. Hálás megemlékezés Isten jóságáról a multban és könyörgés megismétléséért.

Jesája 63,7

dicsőséges tetteit. Szószerint: „dícséreteit” (Az Imit régi fordítása).

Jesája 63,8

az Én népem. V. ö. Hóséa XI,1.

Jesája 63,9

Minden szenvedésükben velük volt. Az Imit régi fordítása: „Minden szorultságukban ő szorult meg”. A hagyományos zsidó értelmezést követjük, amely megváltoztatja *(keri),* az eredeti szöveget *(kethib)*. Ez az olvasat indokolt. Bírák X,16 („és megfájlalta lelke Izráel szenvedését”) és Zsolt. XCI,15 („vele vagyok a szorongatásban” עמו אנכי בצרה) alapján. Isten maga is szenved, ha zsarnokság és erőszak válik uralkodóvá a földön és az embertelenség szelleme Izráelen tombolja ki magát.

Szentségének küldöttjével. V. ö. Exod. XXXIII,2; isteni megnyilatkozás, amely észrevehető. A מלאך הפני fogalma fontos szerephez jutott a későbbi misztikában.

vitte őket. Mint egy sas szárnyán; Exod. XIX,4.

IX. Vajjélekh.
Hóséa XIV,2–10.

Hóséa a Tíztörzs birodalma hanyatlásának és bukásának prófétája. Mélyen érző természet, akinek beszédei Izráel Istene iránt érzett változatlan szeretetről tesznek tanúságot. „Térjen vissza Izráel Istenhez, és Őhozzá kiáltson szorultságában. Keresse Izráel az Örökkévalót, míg nem késő”, ez Hóséa egyik kiemelkedő tanítása. Lelkének szenvedélye könyvének utolsó fejezetében éri el tetőpontját. Helyes érzék vezette a régieket, midőn ezt a fejezetet jelölték ki a „megtérés szombatjának” haftárájául. שבת שובה tulajdonképpen azt jelenti. „A Térj meg szombatja”, azaz, az a szombat, amidőn a haftára a שובה szóval kezdődik (hasonló a ש חזון és a ש נחמו elnevezése). A תשובה, a bűntől való megtérés és visszatalálás Istenhez a שובה szó alapján keletkezett. Az ezen alapuló vallási elv alapvető fontossággal bír a zsidóságban.

Hóséa XIV. Felhívás a megtérésre.

Hóséa 14,2

Térj meg… az Örökkévalóhoz. Isten szeretete és kegyelme végtelen. Még az ítélet kimondása után is van remény és megbocsátás a megtérő Izráel számára.

Hóséa 14,3

Vigyetek magatokkal szavakat. Isten nem kér ajándékokat vagy áldozatokat, hanem őszinte vallomást és megbánást és a javulás határozott ígéretét.

mind bocsásd meg. Vagy: „egészen bocsásd meg”. (Az Imit régi fordítása).

hadd… imájával. Az Imit régi fordítása: „hadd fizessünk tulkok helyett ajkainkkal”.

Hóséa 14,4

Asszíria nem segít meg minket. Izráel nem helyezi bizalmát idegen, bálványimádó nemzetekbe, mint Asszíria vagy Egyiptom.

nem akarunk többé lovakon vágtatni. Célzás az Egyiptomból remélt segítségre; lásd I. Kir. X,28; Jesája XXX és XXXI.

Hóséa 14,5

Isten kegyes és szeretetet mutató válasza a megbánás és hit szavaira. Az áldások, amelyek Izráel szellemi megújhodását követni fogják.

Hóséa 14,6

mint a liliom. Izráel lesz a liliom, a szépség és bőség szimboluma; de gyökerei mélyek és szilárdak lesznek, mint a Libánon.

Hóséa 14,7

illata, mint a Libánoné. A Libánon alsóbb lejtőin illatos bokrok vannak, levendula és mirtus;

Énekek Éneke IV,8.

Hóséa 14,8

termésük zamata. A megfelelő héber főnév értelmét az Imit régi fordítása a „híre” szóval adja vissza.

Hóséa 14,9

Ha Efráim szól. A héber szövegben csak ennyi van: „Efráim”. De így egészítendő ki az összefüggés alapján.

Tőlem nyered gyümölcsödet. „Tőlem jő minden jó számodra”.

Hóséa 14,10

elbotlanak rajtuk. Elbotlanak, mintha az utak valóban göröngyösek volnának, mivel gonosz gondolataik és vágyaik elcsavarják Isten parancsolatainak értelmét. Tehát megbotlanak még akkor is, ha azt mondják, hogy az Örökkévaló útján járnak.

Mika. VII,18–20.

Mika életéről lásd *Numeri,* 427. l., Jesája fiatalabb kortársa volt és ő is arról az időről álmodott, amikor a nemzetek nem ismerik többé a háborút. Mika a szegények prófétája volt és ócsárolta a fényűzést, a vallástalanságot és elfajultságot. Könyvének ezekben az utolsó verseiben megnyilatkozik az isteni megbocsátás gondolata. Ezeket a verseket Jóna könyve, – az Engesztelő napi mincha haftárája – után is felolvassák.

Mika.VII,18

Ki olyan mint Te. „A próféta nem gondolja, hogy más istenek is léteznek, hanem az olyan nemzetek szempontjából beszél, akik hisznek létezésükben”. (Cheyne); Exod. XV,11.

megbocsátja a bűnt. Ezek és a többi mondatok emlékeztetnek a Tóra által leírt isteni tulajdonságokra: „irgalmas és kegyelmes, türelmesen elnéző, nagy a kegyelemben és igazságban, megőrzi a kegyelmet ezredízig, megbocsátja a bűnt, az elpártolást és a vétket”. Ez a tizenhárom isteni tulajdonság mindíg nagy hatással volt a zsidókra és visszatérő refrén az engesztelés napjának imádságaiban. V. ö. Exod. XXXIV,6 s köv.

népe maradékának. A próféták ragaszkodtak ahhoz a tételhez, hogy van egy jámbor kisebbség Izráelben, egy igaz, elpusztíthatatlan mag. És a történeti Izráel, amely annyit szenvedett, annyit tűrt és mindezt átélte hitéért, elmondhatja magáról, hogy ő egy „maradék”. A mindennapi Tachanún-imánkban, ennek a hűséges maradéknak megőrzéséért könyörgünk.

Te, aki őrzöd Izráelt, tartsd meg Maradék-Izráelt, hogy el ne vesszen Izráel, mely vallja: „Sömá Jiszráel!”

Őrzője az egyetlen népnek, tartsd meg e maradékot épnek, ne tedd ki néped több veszélynek, mely így hódol Isten nevének: „Az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy!”

Te őre, népednek, a szentnek, védd a megmaradtat, a szentet, hogy el ne vesszenek a szentek kik zengik háromszor a „Szent”-et!

Kiben irgalmazó bocsánat buzdul, ha kél fohász és bánat: békülj ez árva nemzedékkel, jövel segítő égi fénnyel!

Atyánk, királyunk, érdem bennünk nincs, hogy ügyünkért szóra keljünk: Tégy velünk ingyen kegyelemből, segíts isteni szerelemből!

(Fordította: Békési Pál).

a kegyelmet kedveli. Ez a gondolat sokszor megihlette az Újévi és Engesztelő napi liturgia költőit. A *Neila Semóne-eszré*-jében is olvassuk: „Te pedig végtelen irgalmadban könyörülj rajtunk, mert nem kívánod a világ pusztulását… Bűnbocsánat Istene irgalmas és könyörületes vagy, hosszantűrő, végtelen szeretetben és igazságban, határtalan a jótevésben. Te akarod a bűnösök megjavulását, de nem kívánod halálukat…” (Dr. Hevesi Simon, Ünnepi imák.)

Mika.VII,19

megfékezi. A bűnöket a Szentírás megszemélyesíti, mint ellenségeket vagy mint vadállatokat, melyeket az embernek hatalmában kell tartania; Gen. IV,7.
a tenger örvényeibe. Hogy soha többé eszébe ne juthassanak; Exod. XV,5.10.

Mika.VII,20
Jákób… Ábrahám. Isten előtt Jákób és Ábrahám életben van. A rabbik szerint: Jákób ősatyánk nem halt meg; mivel gyermekei élnek, ő is él. Tehát Jákób és Ábrahám azt jelenti: „Jákób és Ábrahám ivadékai". A fenti verseket mondjuk el a *Taslich* szertartásánál is Rós Hasána első napjának délutánján. (Ha az első nap szombatra esik, akkor a második nap délutánján végezzük el a *Taslich*-ot.)

Jóél.

Jóél. X,5
Jóél, a bűnbánás prófétája, – működési idejét nem ismerjük – az isteni ítéletet úgy írja le, mint egy rettenetesáskajárást, amely pusztulással fenyegeti az országot. A nép bőjtöl és imádkozik Istenhez „és az Örökkévaló megkönyörül népén"; ez alkalmas olvasmány az Engesztelés napját megelőző szombaton. Jóél előrelátja a napot, amikor az Örökkévaló szellemét árasztja minden élőre, „amikor az öregemberek álmokat álmodnak, a fiatalok látomásokat látnak", amikor a fiatalokban meg lesz az öregek tudása és az öregekben a fiatalok lelkesedése. Vajjon egy ilyen egyetemes vallási megújhodása minden társadalmi osztálynak, a léleknek egy ilyen megifjúlása és a szellem újjáéledése nem a legfontosabb célja-e a bűnbánat napjainak, amelyeknek legmagasabb kiteljesedése az Engesztelés napja?

Jóél. X,15
Mindenki résztvesz a nyilvános megalázkodásban és bőjtben.

Jóél. X,15
kürtöt. A kosszarv, a *sófár,* amellyel összehívják a népet vallásos gyülekezésre.

Jóél. X,16
otthonából. Vagy: „szobájából"; illetve: „kamrájából" (Az Imit régi fordítása).

Jóél. X,17
A csarnok és az oltár között. A papok udvarának belső része.
hogy példálózzanak róluk a pogányok. Az Imit régi fordítása: „hogy nemzetek uralkodjanak rajtuk".
Hol van az ő Istenük? Gúnyosan.

Jóél. X,18
Isten válasza a bűnbánó imádságra.

Jóél. X,18
szívére fogja venni. Vagy: „És buzgólkodott" (Az Imit régi fordítása). Mivel a pogányok azt állították, hogy Ő nem képes megmenteni népét.

Jóél. X,19
bőségben éltek. Minden lesz bőven.

Jóél. X,20
Az északi tábort. A sáskákat. Szószerint: „az északit". A „tábor", amely elpusztította az országot, a szíriai sivatagról jött, Palesztina északi részéből. Egy sáskaraj érkezése teljes pusztulást jelent. Számuk elképzelhetetlen, valósággal elsötétítik az eget. A sáskaraj éhínséget hoz, mert letarol a földről minden növényzetet. A sáskákat a szél azután elsöpri a sivatagba vagy a tengerbe, holttesteikből halmok képződnek és megfertőzik a levegőt. Lásd Exodus 110. l.
arcélét. A raj eleje közel volt a Keleti (Holt) tengerhez, az utóhad a Nyugati (Földközi) tengerig ért.

nagy tettet visz végbe. Az Örökkévaló. A sáskaraj Isten eszköze volt, amellyel bűnbánatra bírta népét (Horton). A próféták költői gondolattal, észbeli hatalommal ruháznak fel alsóbbrendű állatokat, sőt élettelen tárgyakat is; v. ö. Jesája I,3.

21–27. Öröm a felszabadulásban.

Jóél. X,21

nagy tetteket vitt végbe az Örökkévaló. Izráel javára, „hogy kárpótolja a csapás okozta károkért” (Ibn Ezra).

Jóél. X,22

mezei állatok. Ezek is örüljenek. A próféta az I. fejezet 18. és 20. versében panaszkodik: „Hogy nyög a barom” „a mező vadja is bőg Tehozzád”.
mert… pázsítjai. Az Imit régi fordítása: „mert megzöldülnek a puszta tanyái”.

Jóél. X,23

a korai esőt jótéteményül. Héberül: המורה לצדקה. Ez azt is jelentheti: „az igazságra tanítót”. Egyes zsidó és nem-zsidó exegéták így is magyarázzák. V. ö. Deut. XVIII,15; Mal. III,1.23.
az első hónapban. A „hónapban” szó nincs meg a szövegben.

Jóél. X,24

tiszta búzával. Szószerint: „gabonával” (Az Imit régi fordítása).

Jóél. X,25

a szapora sáska… nyírósáska. Négyféle sáska jött egymást követő években. Az Imit régi fordítása: „a sáska, a nyaló, a faló és a szöcske”.

Jóél. X,27

Izráel közepette. Segítője és megmentője.
senki más. A tökéletes egyistenhívés kifejezése.

X. Háazínú.
II. Sám. XXII.

Ez a hatalmas hálaadó ének, amely csaknem teljesen megegyezik a XVIII. zsoltárral, alkalmas párhuzam Mózes búcsúénekéhez, amelyet ezen a szombaton olvasnak. Dávid illusztrálja az isteni gondviselést saját csodálatos megmenekülésével az üldözés és veszély elől és hálát ad a Mindenható Istennek megmentéséért és a győzelmekért. Mózes is ugyanezt akarta bevésni Izráel lelkébe énekével: bizalmat a gondviselésben, hűséget Istenhez és hálát végtelen kegyelméért. Dávidról lásd Leviticus 364. l.

II. Sám. XXII.

1. A cím.

II. Sám. 22,1

azon a napon. Abban az időben.
ellenségeinek kezéből. Különösen Sául kezéből, aki legkérlelhetetlenebb ellensége volt.

2–4. Fohászkodás.

II. Sám. 22,2
szirtem. Dávid első harcai leginkább hegyi várakból és rejtekhelyekből indultak ki; ezekkel az első tapasztalatokkal kapcsolatosak költői képei.

II. Sám. 22,3
üdvöm erőssége. Szószerint: „üdvöm szaruja” (Az Imit régi fordítása). Azaz, a hatalom, amely megment és felszabadít engem.

II. Sám. 22,4
A Dicsőségest. Az Imit régi fordítása: „A dícséretest”.

II. Sám. 22,5
a halál hullámai. Súlyos szerencsétlenségek fenyegettek; már szinte menthetetlennek látszott a helyzetem.
a vésznek árjai. Amelyekből nincs kiemelkedés.

II. Sám. 22,6
alvilág. Az alvilág és a halál olyanok mint a vadászok, akik hálóval és tőrrel lesnek zsákmányukra.

II. Sám. 22,7
szent lakából. Az égből (Kimchi).
eljutott Hozzá. Szószerint: „füleiben”; az Imit régi fordítása: „eljutott füleibe”.

8–20. Válasz az imádságra.

„Isten hatalmának megnyilvánulását a költő úgy írja le, mint Isten valóságos megjelenését (theophania) földrengés és mennydörgés közepette. Úgy fogja fel, hogy ott lakik a vihar szívében, tüzek veszik körül, amelyek mint villámok törnek elő a felhőkön át” (Dummelow).

II. Sám. 22,8
És ekkor. Az „ekkor” szót csak az összefüggés alapján toldhatjuk be a szövegbe. Földrengés, villámlás és zivatar mutatja Isten hatalmát az Ő és Izráel ellenségei fölött.
az égnek alapzatai. A hegyek, amelyek mintha az égnek tartó oszlopai volnának.

II. Sám. 22,9
„Nyelvének meglepő merészségét megértjük, ha a héber szimbolizmus sajátosságaira gondolunk. Ez nem „durva antropomorfizmus”, mert a zsoltárosnak nem volt szándéka a lelki szemével látott alaknak valóságos létet tulajdonítani. Célja csak az volt, hogy szemléltetően fejezze ki Isten haragját, tehát olyan képeket használ, amelyek csak elképzelések maradnak, semmiképen sem szabad arra gondolni, hogy Isten látható alakban jelent meg” (Kirkpatrick).
indulatában… belőle. Az Imit régi fordítása: „Füst szállott fel orrából és tűz emésztett a szájából, parázs izzott belőle”.

II. Sám. 22,10
gomolygott. Ez az ige nincs meg a szövegben, de oda értendő.

II. Sám. 22,11
Kérúbon. Szárnyas angyali lény; itt a viharfelhő megszemélyesítője.
megjelent. Héberül: וירא. A XVIII. zsoltár megfelelő helyén: וידא „repült” áll.

II. Sám. 22,12
sátorként. Amely beborítja isten fenségét.
zúdulását. A XVIII. zsoltárban חשכת, „sötétség” olvasat található az itteni חשרת helyett.

II. Sám. 22,13
égtek. Héberül: בערו. A XVIII. zsoltárban ennek az egy igének három szó felel meg: „elvonultak felhői, jégeső [és]”.

II. Sám. 22,14
Legfölsőbb Lény. Héberül: עליון. Ábrahám Geiger még meg volt arról győződve, hogy az Istennek ez az elnevezése késői eredetű, legfeljebb a makkabeus korból származhatik. A nemrég felfedezett *Rász-Samra*-leletek révén pedig kitűnt, hogy már a Mózes előtti korban is használták ezt Isten jelzésére.
hallatja hangját. Dörgött; Zsolt. XXIX,3. k.

II. Sám. 22,15
és elűzi őket. Szószerint: „és megzavarta” (Az Imit régi fordítása).

II. Sám. 22,16
láthatókká lesznek a világnak alapkövei. A természet felfordul legmélyebb alapjáig. A Vörös-tenger kiszáradását beleszövi a vihar elképzelésébe.

II. Sám. 22,17
segítségét. Ez a szó nincs meg a héber szövegben, de odaértendő.
kiemel. Ugyanezt az igét használja a Biblia, midőn Mózesnek a Nílusból való kimentéséről van szó; Exod. II,10.

II. Sám. 22,20
szabad térre. Ez ellentéte a 7. versben szereplő kifejezésnek.

21–31. Isten gyönyörködése a jóságban és kegyelemben.

II. Sám. 22,21
kezem tisztasága szerint. Ezt az éneket Dávid kétségtelenül nagy bűne elkövetése előtt írta.

II. Sám. 22,24
teljesen. Őszintén (lásd Deut. XVIII,13) és teljes hódolattal.
bűntől. Szószerint: „bűnömtől” (Az Imit régi fordítása).

II. Sám. 22,26
kegyesen. Dávid kegyes volt Sáúlhoz és családjához és Isten vele is kegyet gyakorolt.

II. Sám. 22,27
a fondorral ziláltan. Az Imit régi fordítása: „fonákkal ferdén”. Isten megmutatja jóságát azoknak, akik az Ő útjain járnak, de ellene van azoknak, akik ő ellene vannak. A gonosz embert hagyja Isten, hadd járjon a maga ferde útján, amíg tönkre nem megy; például a Fáraó (Rási). A rabbik, akik Isten követését *(imitatio dei)* erkölcsi ideálnak tekintették, kimondották, hogy ez a követése csakis jótékonyságára és igazságosságára korlátozódjon, nem kell utánozni szigorúságát és kemény igazságosságát. Azt tanították, hogy azok az eszközök között, amelyeket csak Isten alkalmazhat, van a „féltve őrködés” is (אל קנא) (Deut. VI,15) és az a tulajdonság, amelyet ezek a szavak fejeznek ki: „a tisztával tisztán bánsz és a fondorral ziláltan”. Ezeket a tulajdonságokat halandóknak nem szabad utánozni (Schechter).

II. Sám. 22,28
leirányítod szemedet. Megalázod őket.

II. Sám. 22,29
sötétséget körülöttem. Szószerint: „sötétségemet” (Az Imit régi fordítása). A baj vagy veszedelem éjszakáját.

II. Sám. 22,30
Tevéled. Benned bízva.
támadásra. Ez a szó nincs meg a héber szövegben, de odaértendő.
hadsereg ellen. Lásd I. Sám. XXX.
várfalakra. Cijón elfoglalása; II. Sám. V,6–8.

II. Sám. 22,31
útja tökéletes. „Megadva mindent minden embernek az ő érdeme szerint” (Kimchi).
színtiszta. Mint a színarany.

32–43. A győzelem Istené.

II. Sám. 22,32
oltalomnak. Ez a szó nincs meg a héber szövegben, de odaértendő.

II. Sám. 22,34
mint az őzünöké. Ügyes, gyors és biztos. Olyan alakú, hogy megállhat a legkeskenyebb és legsíkosabb szirtfokon is. Tehát a mondat azt jelenti: biztos lábon álló; ez szükséges az olyan hegyi harcoknál, amilyen Dávidé legnagyobbrészt volt.
bérceimen. Szószerint: „magaslataimon”. (Az Imit régi fordítása.) Hegyi váraiban.

II. Sám. 22,35
és ércíjon… karjaimat. Az Imit régi fordítása: „hogy ércíjat fogjanak karjaim”.

II. Sám. 22,36
kegyességed. Az Imit régi fordítása: „nyájasságod”. A XVIII. zsoltár a nálunk előforduló héber szó helyett ועניתך-ot olvas és eléje teszi a „jobbod támaszt engem” szavakat.

II. Sám. 22,37
téressé teszed. Szabad teret engedsz, ahol lábamat megvethetem.
és nem ingadoznak lábaim. Az Imit régi fordítása: „hogy meg ne tántorodjanak bokáim”. A קרסל főnév csak itt és a párhuzamos Zsoltárban fordul elő; az aram, szir, asszir és arab nyelvben vannak hasonló hangzású főnevek, amelyek bizonyos csontokat jelölnek.

II. Sám. 22,40
öveztél erővel. Elismeri, hogy minden egyéni előnye Isten ajándéka.

II. Sám. 22,42
visszanéznek. Segítségért.
tekintenek. Az összefüggés alapján illesztjük be ezt a szót.

II. Sám. 22,43
tiprom a földre őket. Az Imit régi fordítása: „ellapítom”.

44–46. Dávid uralmának megalapítása.

II. Sám. 22,44
viszálykodásaitól. Egyenetlenség, polgárháború Isbósettel. Izráel most egységes nép.
őriztél engem. A XVIII. zsoltárban: „tettél engem”.
nemzetek feje legyek. Hogy uralkodjak a pogány népeken köröskörül.

II. Sám. 22,46
remegve jönnek. A XVIII. zsoltárban חרג igetövet használja, ami a helyesebbnek látszik, mert arab nyelven ugyanez az ige azt jelenti: kimenni. Eszerint itt is azt jelentheti: „kimenni, előjönni”.

váraikból. Az Imit régi fordítása: „zárt helyeikből”. Ijedten meghódolnak.

47–51. Befejező hálaadás.

II. Sám. 22,47

az én üdvöm kősziklája. Az elégtétel Isten igazolása szolgája igazságosságának és becsületességének. „Az ilyen hálaadás nem az igazoláskeresésnek szellemét mutatja Dávidban, hanem elismerése annak, hogy Isten védte ügyét és jogait” (Kirkpatrick).

II. Sám. 22,49

az erőszak emberétől. Sáúlt lehet így nevezni Dáviddal szemben.

II. Sám. 22,50

a nemzetek előtt. Az uralma alá került új népek előtt.

II. Sám. 22,51

Segítség őrtornya. A XVIII. zsoltárban az itteni מגדול helyett מגדול („naggyá teszi”) szó áll. Ez a mondat az étkezési imában is szerepel. Szombaton, ünnepnapokon, félünnepeken és rós chódeskor az itt előforduló alakot *migdól*-t használják, míg hétköznapokon abban a formában idézik ezt a verset, ahogyan az a zsoltárokban maradt reánk: *magdil.* Egyesek azt hiszik, hogy ez a kettős szokás azért keletkezett, mert szombaton és ünnepnapokon, amidőn prófétai olvasmány is szerepel a liturgiában, a prófétákban (Sámuel könyve) előforduló alakot helyezik előtérbe (a félünnepek és a rós chódes csak később kerültek volna azon napok közé, amidőn *migdól*-t mondanak), hétköznap viszont a zsoltárok olvasatát vették elő, mert a hétköznapi liturgiában nem szerepel prófétai olvasmány, hanem csak zsoltár. Van olyan föltevés is, hogy eredetileg a zsoltárokban található olvasat került be az étkezési imába. Egy ismeretlen kéz azonban a lapszélre jegyezte, hogy בש ב („Sámuel II. könyvében”), a *migdól* olvasat található. Később valaki ezt a rövidítést בשבת-nak olvasta és ennek következtében keletkezett az a szokás, hogy szombaton azt az olvasatot kezdték idézni, majd analógia útján átvitték ezt az ünnepekre, sőt a félünnepekre és a *rós chódes*-re is.
Ő kiszemelt királya számára. Szószerint: „királyának”; vagy „királya számára”.

XI. Vezóth habberákha.
Józsua I.

Izráel története nem fejeződött be Mózes halálával. Erre tanít bennünket ennek a fejezetnek a kiválasztása a prófétai olvasmányok számára a Tóra utolsó szidrájához. Józsua könyve kezdi meg a Szentírásnak azt a részét, melyet „A próféták”-nak nevezünk. Ez arra emlékeztet bennünket, hogy noha Mózes meghalt, műve és küldetése örökérvényű és teljesítése soha el nem múló feladata Izráel minden nemzedékének.
Józsua könyvének tartalma: a Szentföld elfoglalása (I–XII), az ország felosztása (XIII–XXI) és Józsua búcsúbeszéde (XXII–XXIV).

Józsua I. Mózes utóda.

Józsua 1,1

szólott az Örökkévaló. A Szentírásnak ez a jellemző mondata a legvilágosabb megjelölése annak, amit *ihlet*-nek nevezünk. Nem tudjuk határozottan megmondani, hogy hogyan történt az isteni izenetnek közlése. Vajjon egy belső érzés volt-e, amely a lélekben keletkezett hangtalanul, világosan és határozottan? Nem tudjuk. „Valószínűleg sohasem tudjuk megérteni, hogy Isten *hogyan* nyilatkozott meg választott hírnökei előtt, de hogy megnyilatkozott, az feltétlenül bizonyos”

(Marti. Hasonló értelemben nyilatkozott Ed. König, bonni professzor).
Mózes szolgájához. Ez a megjelölés, ami különben teljesen szükségtelen, megadja az okát, hogy miért volt Józsúa méltó erre a kinyilatkoztatásra: mert Mózest szolgálta (Elija Wilna).

Józsua 1,2
Mózes, az Én szolgám. Nem mindenkit nevez így Isten, aki magát „az Örökkévaló szolgájának" mondja (Szifré).

Józsua 1,4
a hittiták egész földjén. A hittiták birodalma lesz majd a Szentföld északi határa.
a nagy tengerig. A Földközi-tengerig.
a ti határotok. Ezt elérték Dávid és Salamon uralkodása alatt; lásd Numeri, 342. l.

Józsua 1,8
a tannak könyve. Az a példány, amelyet Mózes írt és átadott a levitáknak és a véneknek; lásd Deut. XXXI,9.
elmélkedjél rajta. Amint ez Izráel uralkodójának kötelessége volt; lásd Deut. XVII,19.
akkor fogsz célt érni. Az Imit régi fordítása: „akkor boldogulni fogsz".

Józsua 1,9
Nemde meghagytam neked. Lásd Deut. XXXI,7.

Józsua 1,11
Készítsetek magatoknak úti eleséget. Ez a hadviselésben elsőrendű kötelesség, különösen ellenséges országban.

Józsua 1,12
Reúbén. Figyelmezteti Reúbén ivadékait Mózesnek tett ígéretükre, hogy átmennek a Jordánon és segítségére lesznek testvéreiknek Kanaán meghódításában; Num. XXXII,20–32.

Józsua 1,13
nyugalmat. V. ö. Deut. XII,9.

Józsua 1,17
csak legyen veled az Örökkévaló. Azaz, hogy Mózes útjain járj és akkor veled lesz az Örökkévaló (Kimchi).

Józsua 1,18
megszegi. Szigorú katonai fegyelmet követelnek.
légy erős és szilárd. A rabbik ezt a felhívást főleg a lelkiekre értették. Négy irányban kell az embernek állandóan erősíteni önmagát: a Tórában (hogy megértse a vallás alapjait) és jócselekedetekben (a jótékonyság, az állandó gyakorlás eredménye), imádkozásban (a mindennapi imádság nemcsak kifejezi, hanem éleszti is a lélek hódolatát és a teljes odaadás eszméjét Istenhez) és *Derech Erec*-ben (harmonikus viszony embertársaival). (Berák. 32b.)

Térképek

A Szentföld a Birák korában

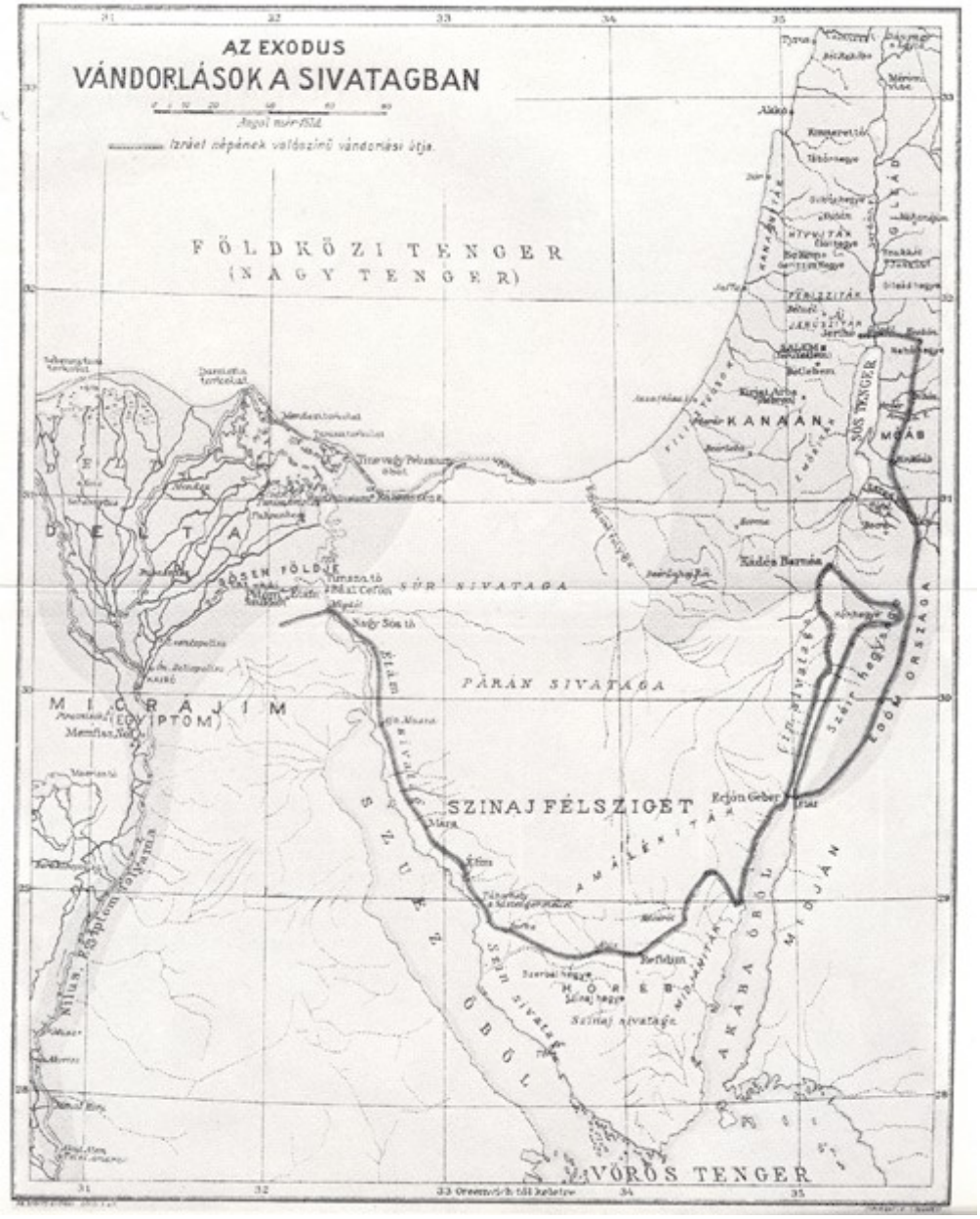

Az Exodus
Vándorlások a sivatagban